Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

De aarde en haar volken

https://hdl.handle.net/1874/8910

VV334

DE AARDE

EN

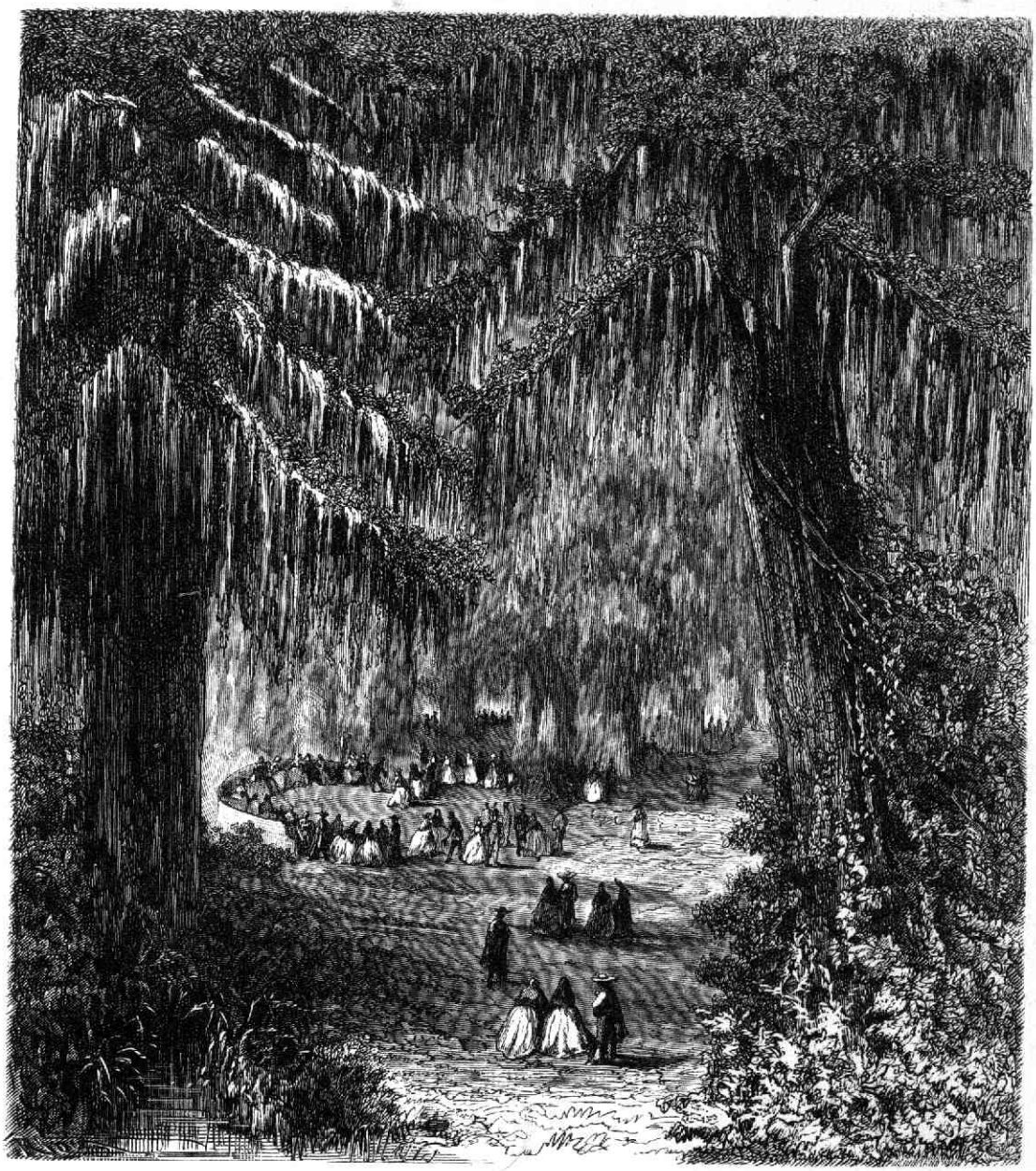
HAAR VOLKEN.

EERSTE DEEL.

HAARLEM,
KRUSEMAN & TJEENK WILLINK.

RIJKSUNIVERSITEIT TE UTRECHT
1895 4416

Het cypressen-bosch van Montezuma.

DE AARDE EN HAAR VOLKEN.

MEXIKO.

I.

Geschiedkundige bijzonderheden.

Veel vroeger dan de overige oorspronkelijke bewoners der nieuwe wereld, en lang voor de aankomst der Europeanen in Amerika, waren de oude inboorlingen van Mexiko [1], de Tolteken en na hen de Azteken, tot eene vrij hooge mate van beschaving opgeklommen. Niet alleen weefden zij reeds zeer vroegtijdig tapijten

[1] De eigenlijke spelling is Mejiko, waarbij de *j* als onze *ch* wordt uitgesproken — Mechiko.

en andere wollen stoffen en smeedden zij wapens en goud- en zilverwerk, maar zij waren ook bedreven in bouw-, beeldhouw-, schilder- en toonkunst, en beoefenden reeds lang vóór de ontdekking van Amerika door Columbus, met vrucht wetenschappen en letteren. Over de hoogte waarop zij in dit laatste opzicht stonden, zouden wij ongetwijfeld een veel grondiger oordeel kunnen vellen, wanneer niet, door den te ver gedreven geloofsijver der spaansche veroveraars, de gansche schat zoowel van handschriften als van schilderijen, dien onder anderen het paleis der oude Caciken of schatplichtige vorsten van Tezcuco bevatte, aan de vlammen was prijs gegeven.

Vooral waren de oude Mexikanen zeer bedreven in de bouwkunst. Even als bij de oude Egyptenaren, waren vele hunner bouwgewrochten pyramidaal-, andere echter ook kubiekvormig. Tot de meest bekende monumenten der oude mexikaansche architectuur behooren de pyramiden van Papantla, Teotizuacan en Cholula. Ofschoon de overoude "drijvende tuinen" der mexikaansche meren, en inzonderheid die van het niet ver van de hoofdstad gelegene Chalco-meer, beroemd zijn, stond echter, naar 't schijnt, de landbouw bij de Azteken op geen zeer hoogen trap van ontwikkeling. Deze weelderige vruchten bloemwaranden, *chinambas* geheeten, die werkelijk voor een gedeelte "drijven", en uit reusachtige, door riet, wortels en boomtakken saamverbonden aardschollen of zoden bestaan, hadden vermoedelijk hare wording te danken aan de behoefte, om de hoofdstad en andere groote steden van groenten te voorzien.

In weerwil van hunne vordering in beschaving, kenmerkte de heidensche eeredienst der Azteken zich door eene verregaande barbaarschheid: de menschenoffers, ter eere van den god Huitzilopochtli, werden misschien nergens elders op zoo groote schaal gebracht. Het Christendom, door Cortez en zijne opvolgers in het land ingevoerd, maakte hieraan een einde; ofschoon men daarbij, zoowel als bij de verovering des lands, op eene wijze te werk ging, die weinig tot eer van de belijders der nieuwe eeredienst strekte. Alle pogingen van Karel V en van andere goedgezinden om verdraagzaamheid te kweeken en het lot der nieuwe onderdanen van het spaansche rijk te verzachten, leden schipbreuk eensdeels op de geestdrijverij der veroveraars, anderdeels op het ruwe egoïsme van het heir van geluksoekers, dat de nieuwe wereld weldra overstroomde. De onderkoningen, die over Mexiko regeerden en in den regel slechts voor vijf jaren benoemd werden, waren insgelijks meestal enkel op het bijeenschrapen van rijkdommen en op de strenge handhaving van hun gezag bedacht; zoodat de afstammelingen van de oorspronkelijke bewoners des lands dikwijls maar al te veel reden hadden om aan hunne vaderen de vrijheid en welvaart te benijden, door dezen onder Montezuma en diens voorgangers genoten.

Slecht bestuurd, aan de belangen van het moederland opgeofferd, door eene bekrompene handelsstaatkunde in zijne ontwikkeling belemmerd, was het geen wonder dat Mexiko zich in 1810 de omstandigheden waarin Spanje verkeerde ten nutte maakte om, even als de overige spaansche koloniën in Amerika, het juk af te werpen, waaronder het drie eeuwen gezucht had. Dat die omwenteling in het mexikaansche rijk op eene meer geweldige wijze dan ergens elders in spaansch Amerika plaats had, was zeker voor een goed deel hieraan te wijten, dat in Mexiko een groot gedeelte der bevolking uit geboren Spanjaarden bestond.

Nadat Ferdinand VII op den troon hersteld was, deed hij wel herhaalde pogingen om zijne verloren bezittingen in Amerika te heroveren, maar dit plan moest hij ten laatste opgeven; en in 1821 werd het gemeenebest Mexiko door het voormalige moederland voor onafhankelijk verklaard. Men besloot daarop, den republikeinschen tegen den monarchalen regeeringsvorm te verwisselen; en daar Spanje weigerde de kroon voor een zijner Infanten aan te nemen, werd in Februari 1822 de overste Iturbide, onder den naam van Augustinus I, te Mexiko tot Keizer uitgeroepen: eene waardigheid, waarvan hij echter na verloop van een jaar reeds weder afstand moest doen, daar de republikeinsche partij hem te sterk werd. Het keizerrijk werd nu in een bondgenootschappelijk gemeenebest hervormd, samengesteld uit één bondgenootschappelijk district, een zeker aantal staten en "territoriën."

In de veertig jaren die sedert verliepen, werd Mexiko door niet minder dan *tweehonderdzestig* opstanden geschokt, bij welke nu eens de "republikeinen", ook liberalen of federalisten genoemd, dan weder de conservatieven, anders voorstanders van een gecentraliseerd gezag of clericalen geheeten, de bovenhand behielden. Het behoeft nauwelijks opmerking, dat die onophoudelijke opstanden en omwentelingen de reeds zoo zeer verzwakte krachten en verwaarloosde hulpbronnen des lands met volslagen ondergang bedreigden. Wat de gevolgen van dezen toestand waren, en hoezeer de innerlijke ontwikkeling des lands daaronder leed, blijkt genoegzaam uit het feit, dat een land zoo vruchtbaar en rijk als Mexiko, 't welk bovendien aan twee wereldzeeën gelegen is, eene oppervlakte van meer dan 40,000 vierk. mijlen en nagenoeg 8,300,000 inwoners heeft, van 1856—1860 gemiddeld voor niet meer dan 18 millioen guld. 's jaars uitvoerde, tegen een invoer van ruim 31 millioen guld.; terwijl Peru, met eene oppervlakte van 24,000 vierk. mijlen en eene bevolking van 2,500,000 zielen, in 1862 voor 83 mill. gld. uitvoerde en voor 68 mill. gld. invoerde; en het zoo veel minder belangrijke Venezuela, dat iets meer dan anderhalf millioen inwoners telt, in hetzelfde jaar nog voor 40 mill. gld. in zijnen handel omzette. De toestand waarin het mexikaansche rijk verkeerde, deed dan ook duchten, dat het, wat vroeger of wat later, eene maar al te gemakkelijke prooi der noord-amerikaansche Unie zou worden, waarin reeds achtereenvolgens het goudrijke Opper-Californië, Texas en Nieuw-Mexiko, vroeger deelen van het mexikaansche gebied, werden ingelijfd. Een der gevolgen van deze gebeurtenis zou toen voorzeker geweest zijn de wederinvoering in het veroverde rijk van de slavernij, die er reeds vóór jaren werd afgeschaft.

Toen nu in 1857 alweder eene ernstige worsteling ontstond tusschen de behoudende partij met den president Miramon, en de republikeinsche met Benito-Juarez aan 't hoofd, besloten Frankrijk, Spanje en Groot-Brittannië, op de dringende aanzoeken hunner in Mexiko

gevestigde onderdanen, tot het uitzenden eener vereenigde expeditie, ten einde van de republiek waarborgen voor de veiligheid der zich op haar gebied bevindende vreemdelingen en voldoening der aan dezen verschuldigde gelden te eischen, welke een bedrag van nagenoeg 41 millioen piasters of ruim 102 millioen gulden beliepen.

De uitslag dier belangrijke expeditie is bekend. Aanvankelijk vermoedde men dat Spanje de herovering zijner oude kolonie in het schild voerde, en zich ter uitvoering van dit plan van de hulp van Frankrijk en Engeland verzekerd had. Nauwelijks evenwel waren de eskaders uitgezeild, of er verbreidde zich een geheel ander gerucht, dat namelijk Keizer Napoleon's geheime bedoeling met de onderneming was, om aan den jammerlijken toestand van Mexiko, des noods door omverwerping van den bestaanden regeeringsvorm, een einde te maken. Nadat dit gerucht zich bevestigd had, trokken de beide bondgenooten des Keizers zich terug; en nu legde hij zijn wel van vele zijden aangevallen en wat den vorm betreft geenszins onberispelijk, maar metterdaad praktisch en menschlievend plan geheel alleen ten uitvoer.

Eene maand nadat de Franschen, na Juarez wel niet geheel ten onder gebracht, maar toch onschadelijk gemaakt te hebben, de hoofdstad binnenrukten, werd door eene vergadering van mexikaansche notabelen, met 231 tegen 19 stemmen, tot de invoering eener "erfelijke getemperde monarchie", met een katholiek souverein, den titel van Keizer voerende, besloten, en te gelijker tijd bepaald, dat de keizerlijke kroon in de eerste plaats aan den Aartshertog Ferdinand Maximiliaan van Oostenrijk, oudsten broeder van Keizer Frans Joseph, zou worden aangeboden. De Aartshertog — een man, gunstig bekend om zijne schranderheid, humaniteit en andere eigenschappen, geschikt om de liefde van een volk te winnen — aarzelde niet deze gewichtige roeping te aanvaarden; en het is voorzeker de wensch van alle weldenkenden in de beide halfronden, dat de offers door Frankrijk gebracht, en de ijver waarmede de nieuwe monarch bezield is, heilrijke vruchten zullen dragen, en het dezen laatste vooral spoedig gelukken moge de noodlottige partijschap die de Mexikanen verdeelt, uit te roeien. [1]

Wij willen in de eerste plaats de hoofdstad van het oude rijk van Montezuma en haren naasten omtrek bezoeken, om vervolgens nog een paar andere punten van het mexikaansche gebied aan te doen.

[1] Die wensch, wij weten het, werd niet vervuld; de edele, ridderlijke, maar onvoorzichtige Maximiliaan viel als slachtoffer dezer gewaagde onderneming, als slachtoffer misschien ook zijner illusie, dat het mogelijk was een volk van roovers en bandieten te regeeren met behulp eener opgeschroefde phraseologie. Hij werd, wij weten het allen, op bevel van Juarez als een gemeen misdadiger, doodgeschoten, nadat Frankrijk, hetwelk hem naar Mexiko riep, hem in den steek gelaten had. — Het is hier niet de plaats over deze zoo veel besproken, in de gevolgen zoo bedenkelijke mexikaansche expeditie uit te weiden: men mag echter veilig aannemen, dat de uitkomst, en dus ook het algemeene oordeel over de zaak, geheel anders zou geweest zijn, indien niet, vooral door de onbegrijpelijke politiek van Engeland, waarop Napoleon zeker niet kon rekenen, de oorlog tusschen de noordelijke en de zuidelijke staten der Unie den uitslag gehad had, dien wij kennen, en die de verwezenlijking van Napoleons verziende plannen onmogelijk maakte. (RED.)

II.

De vallei van Mexiko. — De Desague van Huehuetoca. — De hoofdstad. — De Kathedraal. — De Plaza de Armas. — De Plazuelo van Santo Domingo. — Het klooster van Barmhartigheid. — De Salto del Agua. — Markten.

De vallei, te midden waarvan zich het Venetië der Azteken verheft, vormt een ovaal van achttien mijlen in de lengte en van ongeveer twaalf in de breedte, en wordt door een krans van porfierrotsen omgeven, wier afwisselende lijnen het schilderachtigst effect te weeg brengen. De Iztaccihuatl of Witte-Vrouw, die door den glans van haren altijd besneeuwden top het oog schier verblindt, en de Popocateptl of Rookende Berg, de hoogste bergspits van Mexiko en wellicht de sierlijkste vulkaan der gansche wereld, die beiden ten zuidwesten van de hoofdstad liggen, vormen als 't ware den sluithaak dezer prachtige keten. Hoewel de laatste dezer bergen zijnen naam nog maar al te zeer rechtvaardigt, en de bewoners der hoofdstad zich steeds met angst en schrik de geduchte aardbeving van 1858 herinneren, is de mexikaansche vallei voor het tegenwoordige veel minder vulkanisch dan vroeger.

Zes groote meren nemen een aanzienlijk deel van de oppervlakte der vallei in. Tegenover Huehuetoca ligt het meer Zumpango; daarna volgen, in eene zuidelijke richting, die van Jaltocan en San-Cristoval, het groote meer van Tezcuco; en eindelijk die van Jochimilco en Chalco, welke slechts door een straatweg vaneen worden gescheiden. Van al die meren is het water zoet, uitgenomen van het Tezcuco-meer, welks water brak is.

Groote belangstelling verdient in deze vallei de vermaarde "desague" van Huehuetoca: een dwars door het hooge gebergte gegraven kanaal, ter afleiding van de rivier Guantitlan — die zich vroeger in het Zumpango-meer stortte, hetgeen veelvuldige overstroomingen ten gevolge had — naar de ruim 200 voet lager gelegen Rio de Tula, die zich in den mexikaanschen zeeboezem ontlast. Dit reusachtige werk, in 1607 begonnen, werd eerst in 1789 voltooid, hoewel er schier onophoudelijk 15,000 Indianen aan arbeidden. Het kostte millioenen schats en, zoowel ten gevolge van vermoeienis, ziekte en harde behandeling, als van herhaalde instortingen van bergwanden, duizenden menschenlevens; maar nog bereikt het in verre na niet het nut, dat het zou kunnen opleveren wanneer het met het Tezcuco-meer in gemeenschap was gebracht, daar alsdan de hoofdstad niet langer, zoo als thans, aan overstroomingen blootgesteld en, bij droogte, van toevoer van water uit de bovenvallei verstoken zou zijn. In 1804 werd wel door den onderkoning Iturrigaray, op raad van Humboldt, last tot voltooiing der grootsche onderneming gegeven, maar de geduchte hinderpalen die het terrein tusschen Mexiko en Huehuetoca oplevert, deden den arbeid staken.

Mexiko, niet slechts de grootste en schoonste stad des rijks, maar ook de prachtigste stad van Noord-Amerika en misschien regelmatiger en grootscher gebouwd dan eenige andere stad der wereld, droeg, lang voordat

Europa het bestaan van Amerika nog vermoedde, den naam van Tenochtitlan. Deze residentie der Aztekenkoningen deed geenszins onder in luister en grootte voor de hedendaagsche hoofdstad van het mexikaansche rijk. Men kan dit alleen reeds nagaan uit de schier fabelachtige berichten, die tot ons kwamen omtrent hare talrijke en weidsche tempels en het beroemde paleis van Montezuma, dat twintig poorten of ingangen had, onder zijn overgroot aantal zalen er één bezat die drieduizend personen kon bevatten, en waarin zich onder anderen eene menagerie bevond, welker vogelen-afdeeling alleen, naar verzekerd wordt, zóó groot was, dat er drichonderd personen aan verbonden waren. Van deze luisterrijke oude hoofdstad, die door Cortez nagenoeg geheel geslecht werd, — voornamelijk omdat zij sedert onheugelijke tijden het tooneel eener afgoderij was geweest die, volgens de getuigenis van Zumarragia, den eersten bisschop van Mexiko, jaarlijks meer dan 20,000 menschenoffers eischte; — is niets meer in wezen; hoewel er van tijd tot tijd nog genoeg overblijfselen worden opgegraven, om de nasporingen der geschied- en oudheidkundigen te beloonen.

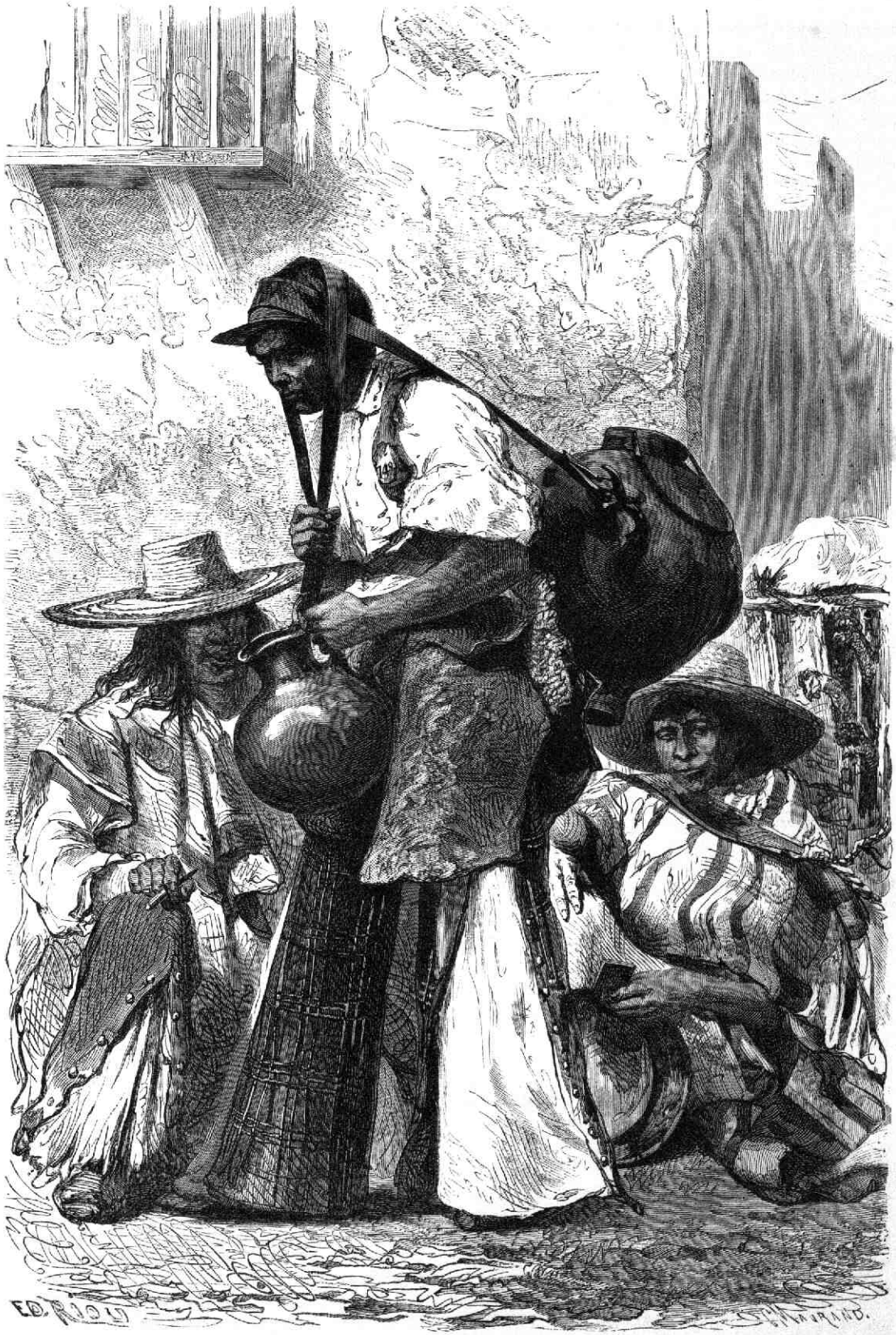
Het hedendaagsche Mexiko, dat ruim 13,000 voet van het Tezcuco- en omstreeks tweemaal zoo ver van het Chalco-meer verwijderd, en ruim 7000 voet boven den spiegel der zee verheven ligt, telt eene bevolking van 206,000 zielen. Die bevolking bestaat, even als door het geheele land, uit de navolgende rassen: *Guachupinen* (Europeanen, meestal Spanjaarden), *Creolen* (inboorlingen van onvermengd spaansch of europeesch ras), *Mestizen* (afkomelingen van blanken en Indianen), *Mulatten* (afkomelingen van blanken en negers), *Zambos* (afkomelingen van negers en Indianen); voorts uit enkele echte *Indianen* (onverbasterde afkomelingen van de oorspronkelijke bewoners des lands), die zich evenwel meestal ver van de steden ophouden; eindelijk uit de *onderrassen*, die uit het kruisen dezer verschillende hoofdrassen ontstonden.

De huizen der hoofdstad, over 't geheel stevig gebouwd, hebben meerendeels twee hooge verdiepingen en ruime vertrekken, terwijl de gevels schier zonder uitzondering witgepleisterd of met kalk bestreken zijn. Op de hoeken der huizen bevinden zich nissen met het beeld der H. Maagd of van den eenen of anderen heilige. De daken of *azoteas* (terrassen) zijn plat en veelal met eene sierlijke balustrade omgeven. De straten zijn fraai geplaveid, van weerszijden van trottoirs voorzien en meest allen breed en rechthoekig.

Aguadores.

De hoofdstad bezit niet minder dan zestig kerkgebouwen en veertig kloosters. Heeft men echter de kathedraal en haren *sagrario* (kapel), het klooster van San-Francisco met zijne twee kerken en drie kapellen en zijn ongemeen prachtigen gevel, de kerken van het nonnenklooster der Menschwording en die van de

De *aguador* der hoofdstad.

Jezuïeten der Profesa bezichtigd, dan kan men zich vergenoegen met op de overige slechts in het voorbijgaan een blik te werpen.

Boven alles wordt het oog geboeid door de hoofdkerk, die op dezelfde plek staat waar zich weleer de aan den oppersten mexikaanschen krijgsgod Huitzilopochtli gewijde, luisterrijke tempel verhief, in welken zeker niet het geringste gedeelte der gruwzame offers voltrokken werd, met welke de Azteken hunne vertoornde godheden meenden te kunnen verzoenen. Deze kathedraal vormt de noordzijde der Plaza de Armas, het Wapen- of ook wel Constitutie-plein geheeten, en wekt door hare grootsche afmetingen, de schoone evenredigheid die tusschen hare verschillende deelen heerscht, en den smaak waarmede de bouwkunstige versieringen zijn aangebracht, hooge bewondering. In den voorgevel bevinden zich drie deuren, die tot het schip en de beide zijbeuken toegang verleenen. Het middengedeelte van den gevel, dat veel hooger dan de zijgedeelten is, prijkt met een aantal schoone beelden en sierlijke dorische en korinthische zuilen. Boven het schip, dat insgelijks veel hooger dan de zijbeuken is, verheft zich een in edelen stijl gebouwde en met vele beelden omringde hooge koepel. Binnen in het tempelgebouw wordt het oog niets dan goud en zilver gewaar. Men vindt hier eene beeldengroep, Maria's hemelvaart voostellende, die uit massief goud vervaardigd is. De zilveren hostiekas en de zilveren kroonkandelaar vóór het hoofdaltaar zijn verscheidene tonnen schats waard. Bovendien wordt in deze kathedraal een tal van diamanten, robijnen, saffieren en andere edelgesteenten en eene aanzienlijke hoeveelheid gouden en zilveren vaatwerk gevonden. De hoogste waarde wordt door de Mexikanen echter aan een in de kerk voorhanden schilderstuk van Murillo gehecht, Onze-Lieve-Vrouwe van Belèn voorstellende: een doek, dat nochtans niet onder de voortreffelijkste van den schilder kan gerangschikt worden.

Deze kerk heeft nog eene groote en rijk versierde kapel, waarin de doop toegediend, de huwelijken gesloten, de uitvaarten gehouden worden, en het hoogwaardige ten toon wordt gesteld. De stijl dezer in later tijd gebouwde kapel is echter in verre na zoo onberispelijk niet als die der hoofdkerk zelve. De bouw dezer laatste, die in 1573, op last van Filips II, begonnen en niet vóór 1657 geheel voltooid werd, heeft, naar verzekerd wordt, nagenoeg derdehalf millioen piasters gekost.

De oostzijde van het Wapen- of Constitutie-plein wordt ingenomen door het even prachtige als uitgestrekte regeerings-paleis, welks voorzijde eene lengte van tweehonderd el heeft, en waarin, behalve de woning van het hoofd van den staat, de bureaux en archieven der regeering, eene gevangenis, eene kazerne en eene ontzaggelijk groote munt vereenigd worden aangetroffen. Tegenover de kathehraal staat de *Casa de Cabildo* of het stadhuis; terwijl zich aan de westzijde de *portales de mercaderes* bevinden, waar men verscheidene koffiehuizen en restaurants benevens de schoonste winkelmagazijnen der stad aantreft. In de meeste steden van spaansch Amerika wordt de kleinhandel niet in afzonderlijke, door de gansche stad verspreide winkelhuizen, maar, op een of meer bepaalde punten, onder *portales* of gaanderijen gedreven.

Dit plein wordt zeer druk bezocht: het wemelt er steeds van soldaten, priesters en monniken, *pordioseros*, *leperos*, *aguadores*, vrouwen van alle standen, ruiters en rijtuigen van allerlei soort. Vóór de koffiehuizen doen zich bestendig *guitareros* en andere muziekanten hooren. Midden op het plein zijn kramen en stellages opgericht, waarin kalebassen, *helados* en *aguos frescas*, of ijs en soortgelijke ververschingen, op met linnen overdekte en met bloemen versierde tafels zijn uitgestald.

Een ander fraai plein is dat van Santo Domingo, ook Douanenplein geheeten, waar men het gewezen paleis der Inquisitie en het hoofdkantoor der in- en uitgaande rechten vindt. Het eerste gebouw, het voormalige klooster van Santo Domingo, tegenwoordig tot geneeskundige school ingericht, is, uitwendig, een der schoonste van de hoofdstad; inwendig heeft het echter veel van zijn vroegeren glans verloren. In den omtrek van het andere groote gebouw, dat zeer uitgestrekt is maar er weinig behagelijk uitziet, heerscht steeds eene ongemeene drukte en beweging.

Het klooster der *Mercie* of Barmhartigheid beveelt zich, zoomin als zijne kerk, door een fraai uiterlijk aan; maar het inwendige van het klooster en vooral zijn binnenplein is misschien bezienswaardiger dan eenig ander gebouw der mexikaansche hoofdstad. Op dit binnenplein verheft zich slechts eene eenvoudige fontein, doch het wordt door uitgestrekte gaanderijen met witte kolommen en getande bogen omringd, die zoo edel van vorm en zoo schoon gebeiteld zijn, dat men zich bij de aanschouwing in de Alhambra van Grenada verplaatst waant. De muren dezer gaanderijen zijn met schilderijen bedekt, die met levensgroote figuren prijken. Het klooster bezit eene belangrijke bibliotheek; terwijl het koor der kerk, dat een honderdtal fraai gebeeldhouwde koorstoelen bevat, tot de schoonste werken der kunst mag gerekend worden.

Onder de monumenten verdient ook nog genoemd te worden de Salto del Agua, de eenige wezenlijk fraaie fontein die Mexiko bezit. Zij staat in een der voorsteden en vormt het einde der waterleiding, die het water uit de bronnen van Chapultepec naar de hoofdstad voert. Tusschen twee zuilen met korinthische kapiteelen prijkt een groote arend met uitgespreide vlerken, het wapenschild der stad in de klauwen houdende; terwijl op de kapiteelen zelven twee zinnebeeldige figuren, Europa en Amerika voorstellende, zijn geplaatst.

Er zijn vele markten in Mexiko; de belangrijkste is ongetwijfeld die, welke des morgens in de straat Roldan en op de kaaien langs het kanaal van Viga gehouden wordt, waar de schuiten met vruchten, groenten, gevogelte en bloemen liggen, die van de drijvende eilanden in het Tezcuco-, Jochimilco- en Chalco-meer worden aangevoerd. Hier verschijnt niet alleen de opkooper, maar ook de huismoeder uit den burgerstand en de kok uit de aanzienlijke huizen komen hier hunne inkoopen doen; terwijl het voorts wemelt van lieden van allerlei slag, beroep en kleur: Indianen, Creolen en vreemdelingen, bedelaars en rijke burgers, *cargadores*, solda-

ten en muildierdrijvers, monniken van allerlei orden, dienstmeisjes, *chinas* (de mexikaansche grisetten) en fruit- en bloemenverkoopsters, die op de omgekeerde en ter hoogte van den schouder opgeheven hand, in eene echt akademische houding, den met vruchten of bloemen gevulden korf of den sierlijken *cantaro* dragen.

III.

De *aguadores*. — Kooplieden. — De *cargador*. — De *evangelistas*. — De *lepero*. — De *pordiosero*. — De *presidarios*. — De *sereno*. — Soldaten. — Marine. — Geestelijkheid.

De straten en pleinen der stad en van hare voorsteden leveren een aantal typen op, die de belangstelling van den vreemdeling ten volle verdienen.

Inzonderheid is dit het geval met den *aguador* of waterdrager. Even als de *cargador*, is ook de *aguador*, door geheel spaansch Amerika, steeds een Indiaan. Hij heeft gewoonlijk weinig kleederen noodig: een hemd, waarvan de mouwen zijn opgestroopt en dat den hals bloot laat; een zeer wijde broek, bijna altijd tot aan de knieën opgeslagen; somtijds sandalen aan de meestal bloote voeten; een gekleurde doek, om zijn lang en stijf haar gewonden, die zijn hoofd, reeds van nature groot, nog grooter doet schijnen; een stroohoed, te nauw van bol, maar welks breede rand zijn gelaat overschaduwt: — ziedaar het armelijk maar teekenachtig kostuum van den *aguador* van spaansch Amerika. Buiten, ten platten lande, laadt hij zijn water op een ezel, en wel in twee groote lederen zakken, die de zijden van het dier bijna indrukken en bijna evenzeer met den ezel schijnen saamgegroeid als het kropgezwel met den armen cretin. Daar deze ezels altijd vochtig zijn, verkrijgen zij eene zonderlinge, groenblauwe tint. Door middel eener opening aan de beide benedenhoeken wordt de zak gevuld en geledigd; doch daar deze openingen gebrekkig gesloten zijn, loopt het water er voortdurend met een straaltje uit. Het vocht, dat de zakken bevatten, is warm en troebel en wordt nooit helder. Zijn zij geledigd, dan neemt de *aguador* eene cigaar van achter zijn oor of uit zijn hoed en steekt die aan; vervolgens plaatst hij zich op zijn dier, met het gezicht naar den staart gekeerd, die hem te gelijk tot zweep en steun dient, en laat zich zoo naar de *noria* of waterput brengen.

In de hoofdstad des rijks en in andere voorname mexikaansche steden, bedient de *aguador* zich van zak noch ezel, daar draagt hij zelf zijne koopwaar in een *chochocol* of groote roode aarden kruik, op den met een dikken lap leder bekleeden rug. De draagband, die aan de beide ooren der zware kruik is vastgehecht, rust niet, zoo als bij sjouwers of pakkendragers in europeesche landen, tegen de borst of de voorzijde der schouders, maar tegen het voorhoofd. Dat het hoofd van den Indiaan ijzersterk moet wezen, valt niet te betwijfelen, daar de *aguador* bovendien, aan een op zijne kruin rustenden riem, een ook met water gevulden *cantaro* draagt, die te gelijker tijd tot tegenwicht voor den *chochocol* dient. Een Engelschman, die zich wenschte te overtuigen of de *cantaro* den *aguador* werkelijk in balans hield, sloeg eens onverhoeds eene kan van een waterdrager met zijn rotting stuk, waarop de Indiaan terstond achterover stortte, en door zijn waarte ook den *chochocol*, dien hij op den rug droeg, verbrijzelde. Het behoeft wel geene vermelding, dat de onderzoeklievende Brit de schade moest vergoeden, die de oplossing van dit probleem na zich sleepte.

Handelaar in lappen.

Hoeden-koopman.

Hanen-koopvrouw.

Met de *aguadores* vermengt zich een bont heirleger van industriëelen van het minste gehalte: hier een koopman, die eene hoeden-pyramide op het hoofd draagt; ginds mannen of vrouwen, die schier onder den last van groote zakken houtskool bezwijken, of risten met hou-

ten nappen, korven met bloemen en groenten, of traliemanden met hanen en kalkoenen torschen; terwijl men allerwege den meestal half naakten *cargador* of indiaanschen pakkendrager ontmoet, die, zwoegende onder een last, welken hij aan een breeden, tegen het voorhoofd rustenden riem op den rug draagt, toch luchtig voortstapt, met den stok in de eene en den hoed in de andere hand.

Op een der pleinen van Mexiko treft men, onder eene sombere kolonnade, eene eigenaardige soort van openbare brief- of request-schrijvers aan, wien het volk den bijnaam van *evangelistas* geeft, en die in dit land, waar het lager onderwijs in een vrij verwaarloosden toestand verkeert, lieden van tamelijk groot gewicht zijn.

den en aan kerken of geestelijke broederschappen toebehooren. Zij toonen zich hiervoor erkentelijk door op alle wijzen, met de kracht van longen en vuist, *padres* en monniken ten dienste te staan.

Ofschoon de mexikaansche *lepero* op kosten der meergegoede standen teert, moet men hem toch, evenmin als den *lazzarone*, met den eigenlijk gezegden bedelaar of *pordiosero* verwarren. De gewoonte van dezen laatste om den voorbijgangers giften *por Dios*, "om Gods wil," te vragen, heeft hem dien, door het gebruik gewettigden bijnaam doen geven. In de hoofdstad van geen ander beschaafd land worden wellicht zulke voorbeelden van diepe armoede en uiterste ellende gevonden, als men bij de ter nauwernood met eenige

Het plein van Santo Domingo te Mexiko.

Een andere type, die de aandacht van den vreemdeling in hooge mate tot zich trekt, is de *lepero*. De *lepero* der residentie onderscheidt zich evenzeer van zijne medebroeders in de overige deelen des rijks, als de *lazzarone* van Napels, met wien hij zeer veel overeenkomst heeft, zich boven zijne gelijken in andere steden van Italië verheft. Hij is slimmer, behendiger en driester dan de *lepero* uit de provinciën; terwijl hij, wat zijn voorraad van koddige uitdrukkingen en jolige invallen betreft, niet voor den parijschen *gamin* onderdoet. De *leperos*, wier aantal in de hoofdstad omstreeks vijf-en-twintig-duizend bedraagt, zijn groote vrienden der geestelijkheid, en vinden steeds een onderkomen in die huizen, welke *de vecindad* genoemd worlompen bedekte mexikaansche bedelaars, inzonderheid die uit de *barrios* of voorsteden, aantreft. In minder warme landen zou het publiek ook onmogelijk het schouwspel van zulk eene naaktheid kunnen verdragen, als hier niet enkel door de *pordioseros*, maar door de geringere standen in 't algemeen, ten toon wordt gedragen.

Onder de eigenaardige, doch voor het gevoel pijnlijke tooneelen, die de openbare straat te Mexiko oplevert, behoort ook het gezicht der groepen *presidarios* of kettinggangers, die tot het schoonhouden der straten en wandelplaatsen, het doen van uitbaggeringen enz. worden gebezigd. Deze ongelukkigen zijn paarsgewijs aan elkaar geboeid, en worden door piketten infanterie bewaakt. De soldaten maken het hun meestal

De markt langs het Viga-Kanaal te Mexiko.

niet lastig, en laten hen wel eens, als dit geschieden kan zonder dat zij zelven in ongelegenheid komen, ontsnappen. Soms echter loopen zulke pogingen tot ontvluchting minder gunstig af, en schromen de bewakers niet den wederspanneling een bajonetsteek toe te brengen, die hem dood ter aarde doet zijgen.

Deze zonderlinge vermenging van toegevendheid en willekeur merkt men in alle handelingen der slecht ingerichte mexikaansche politie op. Roovers en dieven verstaan zich dikwijls veel beter met hen wier plicht medebrengt om voor de algemeene veiligheid te waken, dan voor de handhaving daarvan wel wenschelijk kan worden geacht; en de gevallen zijn maar al te menigvuldig, dat de *sereno* of gewapende nachtwacht, in plaats van de rust te bewaren en het misdrijf te voorkomen, zich, zoodra hij onraad bespeurt, ijverig uit de voeten maakt.

De meeste soldaten, die men, vóórdat er van eene europeesche expeditie tegen Mexiko sprake was, daar te lande ontmoette, waren Indianen, uit welke trouwens de grootste helft der bevolking bestaat. Het leger, aanvankelijk door Juarez tegen de Franschen aangevoerd, was zestig- of zeventig-duizend man sterk, terwijl na de verstrooiing dezer legermacht vijftienduizend Mexikanen (met vijf-en-dertigduizend Franschen) onder de bevelen van het voorloopig bewind der monarchie dienden. De mexikaansche uniform bestaat uit een witlakenschen rok met korte panden en een nauw sluitenden broek van dezelfde stof. Het hoofddeksel van den soldaat is een kleine zwart lederen shako, terwijl sandalen zijn schoeisel uitmaken; alleen de onder-officieren dragen schoenen. Deze uniform doet de goed geëvenredigde gestalte der manschappen voordeelig uitkomen. Zij dragen het haar kort, hebben geen baard, en slechts bij uitzondering knevels; de officieren, meerendeels tot het europeesche ras behoorende, hebben daarentegen meest allen zware knevels. Een geweer met bajonet maakt de gansche wapening van den infanterist uit. Aan den breeden bandelier, dien hij om zijn middel draagt, hangen eene bajonetscheede en een groote patroontasch.

De mexikaansche oorlogsmarine is voor een rijk, waarvan de geheele oostelijke en westelijke grens door de zee bespoeld wordt, onbegrijpelijk onbeduidend. Zij bestaat op dit oogenblik slechts uit 9 kleine oorlogsbodems, met 300 koppen bemand en met 35 stukken bewapend!

Het aantal geestelijken is in Mexiko ongemeen groot. Overal ontmoet men monniken, in eene grauwe, bruine of witte pij gekleed: Franciscanen, Dominicanen, broeders van Barmhartigheid, Augustijnen, geschoeide en ongeschoeide Carmelieten. Priesters vertoonen zich zelden in het openbaar in geestelijk gewaad, en zijn doorgaans alleen kenbaar aan hun *cuello* of witte bef, die soms met kleine parelen omzoomd is.

Het volk koestert voor zijne geestelijken een onbepaalden eerbied. Wanneer, tijdens de noodlottige, telkens wederkeerende burgeroorlogen, de monniken door de republikeinsche partij soms in massa uit eene stad verjaagd werden, was hun weg met schreiende vrouwen als bezaaid, die hun geld en kleinooden kwamen aanbieden; terwijl hunne terugkomst steeds op de feestelijkste wijze door het volk werd gevierd. Die eerbied voor de geestelijkheid wordt zelfs door hen gedeeld, die overigens alle ontzag voor de overheid verloren en den oorlog aan de wetten der samenleving verklaard hebben — door dieven en roovers. Het is toch geen ongewoon verschijnsel, dat roovers, die op den openbaren weg eene diligence of ander rijtuig overvallen, terstond afdeinzen wanneer zij daarin een priester bespeuren, en dat bij zulke gelegenheden niet alleen de geestelijke, maar het gansche gezelschap waarin hij zich bevindt, beleefd en voorkomend door de bandieten behandeld wordt.

Vertoont een priester zich met het hoogwaardige op de straat, dan vallen niet slechts de voorbijgangers op de knieën, maar de trom wordt geroerd, de wachten komen in het geweer; en geldt het een aanzienlijk persoon, dan volgen velen het rijtuig van den priester met brandende kaarsen en onder het aanheffen van geestelijke liederen. Vroeger was het volgen van het sacrament naar het huis van een stervende voor de voorbijgangers eene verplichting, waaraan zelfs de onderkoning zich niet kon onttrekken.

IV.

De Mexikaan en het leven te Mexiko. — De *pulque*. — De *tortilla*.

De Mexikaan — niet enkel de bewoner der hoofdstad, maar de Mexikaan in het algemeen — heeft, zoo als een fransch schrijver hem ons schetst, eene olijf- of bronskleurige tint en is middelmatig van grootte. Hij heeft kleine voeten en welgevormde handen. Zijn gelaat teekent vriendelijkheid en bescheidenheid, en bezit, wanneer hij spreekt, eene levendige uitdrukking. Zijn oog is zwart en schitterend; en ofschoon de vorm daarvan iets minder aangenaams heeft, straalt u van onder den langen wenkbrauwboog, die het overschaduwt, eene zachte uitdrukking tegen. Zijn mond is een weinig groot en niet zuiver besneden; maar zijne lippen plooien zich gemakkelijk tot een glimlach, en laten, als zij zich openen, twee rijen witte en regelmatige tanden zien. Zijn neus is meestal recht, zelden plat, terwijl men nog zeldzamer een Mexikaan met een haviksneus aantreft. Zijn zwart of donkerbruin haar is doorgaans sluik, en bedekt zijn tamelijk laag voorhoofd te veel. Dit alles vormt, bijeen genomen, zeker geen ideaal van schoonheid; maar niettemin rust het oog over het algemeen met welgevallen op de mexikaansche type.

De Mexikaan is beleefd en voorkomend, soms tot in het lastige toe. Men kan zeggen dat hij de beleefdheid en welvoegelijkheid zelfs niet jegens zijne vijanden uit het oog verliest. Hij dringt u zijne diensten als 't ware op; maar het is er verre af, dat men hem bij het woord kan houden. Hij is zorgeloos, spilziek en aan het spel verslaafd. De Mexikaan is een goed soldaat, en bezit eene ridderlijkheid, die hem den dood kloekmoedig doet verachten. De zwakheid en veilheid van de vele besturen, die elkander in zijn land opvolgden, hebben hem in het staatkundige in eene hooge mate gedemoraliseerd, en schier van alle vertrouwen op de overheid beroofd.

Mexiko is door de natuur mild gezegend. Nagenoeg voor de helft in de gematigde, voor de andere helft in de heete luchtstreek gelegen, levert het, naast de voortbrengselen, uitsluitend aan de keerkringen eigen, ook vele europeesche producten op, en tieren er zoowel het suikerriet, de koffieboom en de katoenstruik, als de meeste bij ons inheemsche granen en gewassen; terwijl zijn bodem rijker is aan edele metalen dan eenig ander land in Amerika, behalve Peru en Californië. Maar de vadzigheid, waaraan vele zijner bewoners zich overgeven, was, in geene mindere mate dan de staatkundige partijschappen die het land verscheuren, oorzaak, dat van zijne onmetelijke hulpbronnen nog nooit het rechte gebruik werd gemaakt. Die traagheid en lijdelijkheid doen tevens het kloosterleven zooveel bijval onder hen vinden.

In de voornaamste straten der hoofdstad — die van los Plateros, San Francisco, del Espiritu Santo enz. — hoorde men, reeds lang vóór de bezetting van het land door de Franschen, bijna evenveel fransch als spaansch spreken. Hier voeren ook de paletot, de gekleede rok en de zwarte ronde hoed den boventoon.

De Mexikaan, op de straat zeer gemakkelijk te naderen, komt er niet licht toe om vreemden in zijn huiselijken kring binnen te leiden. De tafel, in Europa de gezelligste plaats der samenleving, bestaat voor hem als 't ware niet. Hij gebruikt zijn maaltijd veelal in afzondering, even alsof het eene zaak gold die het licht schuwt. De vrouwen blijven tot op het midden van den dag ongekleed en met onopgemaakt haar, dat wel zeer weelderig maar over 't geheel tamelijk stug is, en door de herhaalde dagelijksche wasschingen er niet zachter op wordt. Zelfs de rijke mexikaansche vrouw strekt zich liever op haar *petate* (mat of karpet) uit, om in eenzaamheid haren geliefkoosden, sterk gekruiden schotel te nuttigen, dan dat zij zich aan een sierlijk toebereiden disch neêrzet. Tegen het uur van den *paseo* komt er echter leven in haar; dan wordt het losse *deshabillé* tegen den tirannieken *vestido* of zijden japon, de sandaal tegen het satijnen schoentje, en de *rebozo* tegen den *tapalo*, of kleinen geborduurden shawl, verwisseld, die even als de spaansche mantille op het hoofd rust; en of het dan regent en waait of fraai weder is, dit doet niets ter zake — het rijtuig wacht, en de vrouw of dochter des huizes rijdt uit. Als gij haar dan tegen het vallen van den avond in de Alameda — een in het midden van Mexiko gelegen openbaar park — of in den helderen maneschijn op de wandeldreef vóór de kathedraal, of wel in den schouwburg ontmoet, dan zoudt gij in de bevallige en prachtig gekleede dame, die zelden in hare loge tweemaal in hetzelfde kleed verschijnt, geenszins de vrouw herkennen, die dikwijls den ganschen morgen op haar *petate* liggende doorbracht.

Het voorname kleedingstuk der vrouwen van den minderen stand en der vrouwelijke dienstboden, is de *enagua*, of rok van gebloemd chits van tweederlei, meestal harde kleur, en welks breede onderzoom met gestikte zijden figuren prijkt. In plaats van een jak en corset dragen zij veelal slechts een geborduurd hemd.

De mexikaansche *dandy* vertoont zich veel vroeger dan de vrouw van hoogeren stand, in het openbaar. Des morgens ontmoet gij hem reeds tijdig in zijn franschen frak op de wandeldreef. Des middags tegen twee ure, stijgt hij te paard tot het doen van een wandelrit. De frak en pantalon hebben dan plaats gemaakt voor het sierlijke lakensche of fluweelen buis met rood zijden gordel, en voor den *calzonera* of langen broek, die, van zacht leder of fluweel vervaardigd en overladen met borduursels, passementwerk, linten, zilveren knoopen en kwastjes, van onderen tot aan de knie open is, om de pijpen van den witten *calzona* of langen onderbroek te laten zien, die even als het hemd geborduurd is. De europeesche laars is vervangen door de *bota vaquera* of *companera* van hertsleder, die niet minder fraai gestempeld is dan de zadel, en de zwarte ronde hoed door den *sombrero* of breedgeranden strooien hoed, met gouden en zilveren *toquilla*. Bij regenachtig weder zijn de beenen van den ruiter door tijgervellen of door net bereide kalfshuiden bedekt, en wordt zijn bovenlijf beveiligd door de *sarape*, eene soort van mantel van zeer dicht geweven wol of cachemir van de schitterendste kleuren, die anders ineen gerold achter hem op het paard ligt.

In het regen- of winter-saizoen kan men den Mexikaan van goeden huize geregeld drie avonden der week in den schouwburg of de opera aantreffen — hij is een hartstochtelijk minnaar van muziek; — terwijl hij in de zomermaanden een trouw bezoeker van de stierengevechten in den circus is. Alleen reeds aan den toeloop, welken deze laatstgenoemde volksvermakelijkheid in Mexiko uitlokt, en aan de belangstelling en geestdrift die zij er onder alle standen opwekt, herkent men de spaansche afkomst van een groot deel der mexikaansche bevolking. De stierengevechten worden in de hoofdstad en in de andere groote steden des rijks met weinig minder praal gehouden dan in hun eigenlijke vaderland, en de *picadores* (stierbevechters te paard), de *espadas*, *chulos* en *banderillas* (strijders te voet) zijn er even prachtig uitgedost en evenzeer het voorwerp der bewondering van de zijde der menigte, als in Oud-Castilië zelf.

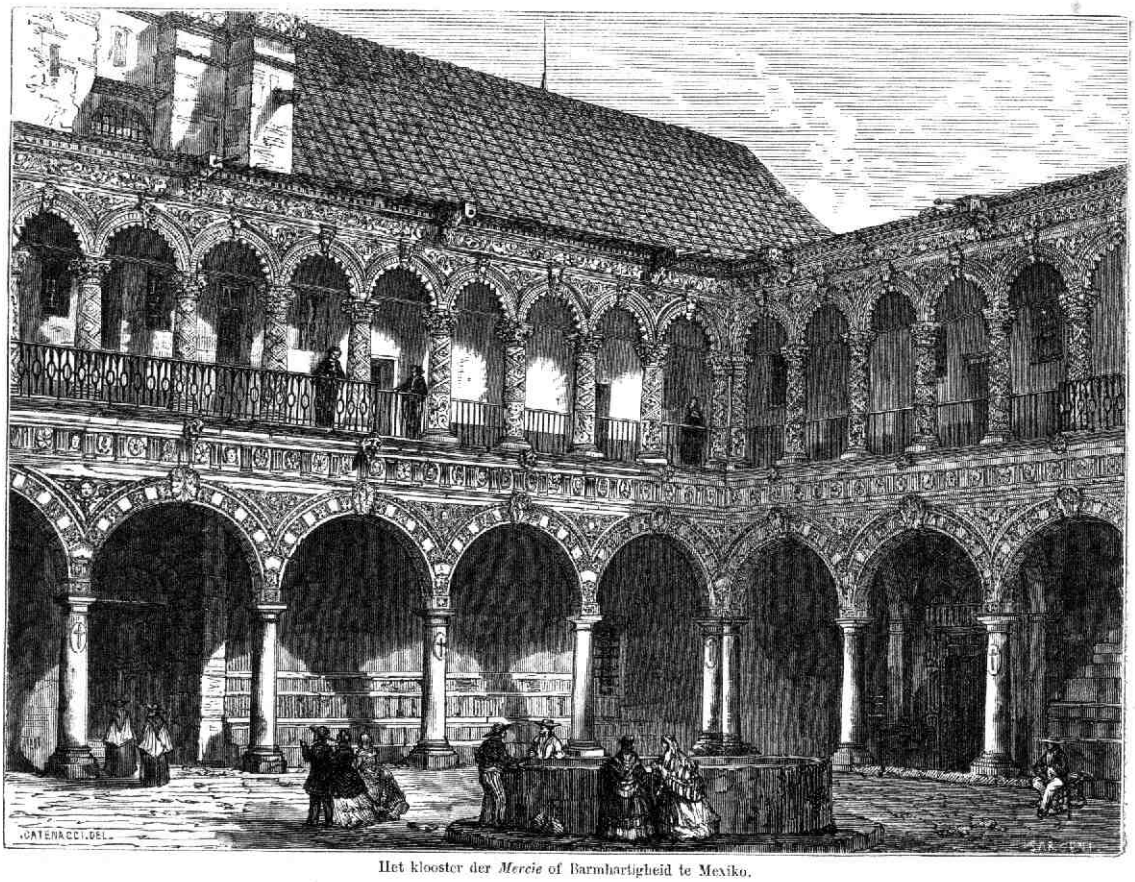
Er bestaat bij de Mexikanen tot heden toe eene gewoonte, die zoo niet aan de aartsvaderlijke tijden dan toch aan de schoone gebruiken der middeleeuwen doet denken. Wanneer om zes ure des avonds de *oracion* of vesper luidt, blijven allen die zich op straat bevinden staan, om elkander *la buena noche* te wenschen. In de huizen heeft overal hetzelfde plaats; en zoowel in de steden als op het platte land treden de dienstboden het huisvertrek binnen, om hunnen meester of hunne meesteres de hand te kussen.

Omtrent twee voorname verbruiksartikelen der Mexikanen, de *pulque* en de *tortilla*, moeten wij een enkel woord zeggen.

Na de banaan en de maïs is de *maguey* (eene verscheidenheid der *Agave americana*) het kostbaarste — in één opzicht wellicht ook het noodlottigste — geschenk, waarmede de natuur Mexiko begiftigde. Deze reusachtige plant tiert zelfs op de dorste gronden.

Haar stengel, die niet zelden eene lengte van vijf of zes el bereikt, levert de *mescal*, de *pulque* en eene soort van melasse op. Uit hare vleezige en taaie bladeren, dikwijls eene lengte van twee of drie el hebbende, wordt eene papiersoort, aan het papyrus gelijk, alsmede eene ongemeen sterke soort van hennep bereid; andere gedeelten dier bladeren dienen tot dakbekleeding; terwijl uit de dorens of stekels der plant naalden en spijkers of pinnen worden vervaardigd.

van klein brood of liever koeken, waarvan door de Mexikanen bij de chocolade, die zij op onderscheidene tijdstippen van den dag nuttigen, eene groote hoeveelheid gebruikt wordt. De *tortilla* maakt echter bij het ontbijt en het avondeten het voorname gerecht uit, terwijl zij voor de mindere klassen zelfs de éénige broodspijs is. De bereiding der *tortilla* behoort tot de eerste kundigheden, die de meisjes in mexikaansche burgergezinnen zich eigen maken.

Het klooster der *Mercie* of Barmhartigheid te Mexiko.

De *pulque* wordt verkregen door een diepe insnijding in den stengel, en bestaat in een wit of kleurloos sap, in zulk eene aanmerkelijke hoeveelheid in de plant voorhanden, dat men vijf maanden lang negen of tien kannen daags daarvan uit de gemaakte opening kan scheppen. Uit dit vocht wordt een dikke, zuurachtig smakende drank bereid, die eene zeer benevelende kracht bezit, en inzonderheid bij de mindere standen den jenever of brandewijn vervangt.

De *tortilla* is een nationaal gerecht, dat de plaats van ons brood bekleedt. Zij bestaat in een dunnen, drogen en vrij smakeloozen koek van maïsmeel, die onder alle standen, in de steden zoowel als op het land, gegeten en in de gezinnen zelven bereid wordt. Desniettemin worden er in Mexiko overal bakkers gevonden; deze bakken echter in den regel het eigenlijk gezegde brood slechts voor vreemdelingen, en voorzien tevens de bevolking van een aantal soorten

V.

Merkwaardigheden uit Mexiko's omtrek. — Popotla. — Chapultepec. — Het cypressenbosch van Montezuma. — De ruinen van Tlalmanalco. — Guadelupe en zijne wonderbron.

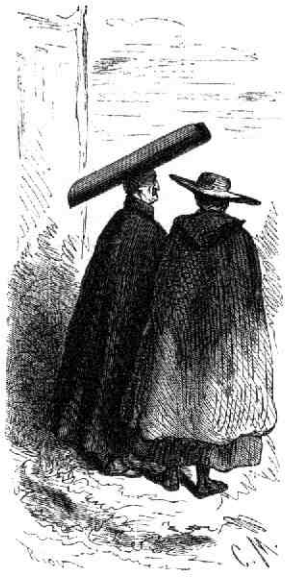
Wanneer men Mexiko door de *garita* van San Cosme verlaat en den straatweg volgt, komt men spoedig te Popotla, waar, volgens de overlevering, Cortez, na den rampspoedigen nacht, in Mexiko's geschiedenis onder den naam van *la noche triste* bekend — den nacht van 1 Julij 1520, namelijk, waarin de beroemde veroveraar, na den dood van Montezuma, uit de mexikaansche hoofdstad naar Tlascala de wijk moest nemen, — zich moedeloos onder een *ahuehuete* zou neêrgeworpen hebben, om de overblijfselen van zijn klein leger te zien voorbij trekken. Op het plein vóór de eenvoudige maar zeer oude kerk van

Eene straat van Merida op Goeden Vrijdag.

Popotla, door Cortez ter herinnering aan dien geduchten nacht gesticht, verheft zich thans nog de eerwaardige ceder, die den held destijds overschaduwde.

Eene andere merkwaardige plek in den omtrek van Mexiko is Chapultepec, waar zich eens het meest geliefkoosde lustslot van Montezuma verhief, in eene landstreek die reeds sinds eeuwen door eene nijvere bevolking bewoond werd. Op den heuvel, waar weleer dit paleis stond, werd in 1785 door den spaanschen onderkoning Don Bernardo de Galvez het tegenwoordige kasteel van Chapultepec gebouwd, zoo het heette om een buitenverblijf, maar inderdaad om een citadel te bekomen. In 1841 werd het in eene militaire school herschapen, en later strekte het den president Miramon tot verblijfplaats. Op de *azoteas* van dit slot geniet men een allerprachtigst uitzicht. De voornaamste merkwaardigheid, welke deze plek oplevert, is echter het cypressenbosch, dat tijdens het leven van Montezuma reeds verscheidene eeuwen oud was.

Geestelijken.

"Vele uren," zegt een schrijver van onzen tijd, "bracht ik in dit bosch van Montezuma door. Deze edele cypressen, die eene reeks van geslachten en vorstenhuizen zagen ontstaan en verdwijnen, herinnerden mij den luister der roode cederwouden van Klamat en Redwoodcreek in Californië. Hunne krachtige takken, welke zich te zamen hebben gevlochten en waarvan het bleekgroene spaansche mos als lange zijden franje nederhangt, vormen een hoog verheven groenen koepel van een verwonderlijken bouw, waardoor de zonnestralen niet kunnen heendringen. De menschelijke stem weêrklinkt hier als onder de gewelven van een tempel, waarvan de rechte en zware boomstammen, van welke velen een omtrek van nagenoeg vijftig voet hebben, de zuilen schijnen te zijn."

De cargador.

Nog verdienen bijzondere aandacht de ruïnen van Tlalmanalco. Zij liggen eenige mijlen ten zuiden van Mexiko, in de richting van den Iztaccihuatl en den Popocateptl. Het zijn de overblijfselen van een Franciscaner klooster, welks bouw, in de eerste tijden na de verovering des lands ondernomen, nooit geheel voltooid schijnt te zijn. De prachtige bogen en zuilen waaruit zij bestaan, en die deels in moorschen en gothischen, en deels in den renaissance-stijl gebouwd zijn, (terwijl de aangebrachte versieringen en de gansche uitvoering van het werk een zuiver mexikaanschen stempel dragen) getuigen van den luister, dien dit vervallen bouwgewrocht moet bezeten hebben, en herinneren niet minder levendig dan het binnenplein van het klooster der Barmhartigheid, aan de Alhambra van Grenada en aan de kathedraal van Burgos.

Twee uren ten noorden van Mexiko ligt het vlek Guadalupe Hidalgo, dat sedert eenigen tijd door een spoorweg met de hoofdstad verbonden is. Het heeft zijn ontstaan aan eene beweerde verschijning der Moedermaagd te danken, die zich, volgens de overlevering, in 1531 op deze plaats aan een bekeerden Indiaan, Juan Diego genaamd, vertoonde en hem gelastte om aan den bisschop Zumarragia hare begeerte te doen kennen, dat in die streek een aan haar gewijde tempel zou worden gesticht; terwijl zij, ten bewijze dat zij werkelijk de persoon was voor wie zij zich uitgaf, uit den rotsgrond eene bron ontspringen en bloemen ontluiken deed. Op de plek, waar de verschijning plaats had, verrees al spoedig eene kleine bidkapel, over welke Juan Diego tot aan zijn dood het opzicht voerde; en voordat eene eeuw verloopen was, verhief zich daarnevens een trotsch tempelgebouw. Later werd de kleine bidkapel del Cerrito door eene grootere vervangen, en boven de bron eene andere, ongemeen luisterrijke kapel opgericht. Het aanwezen zoo van deze weidsche tempels als van de wonderbron, deed van lieverlede op dit punt een vlek ontstaan, dat den naam van Guadalupe ontving.

De kathedraal van Guadalupe is een indrukwekkend gebouw in spaansch-moorschen stijl. Haar inwendige onderscheidt zich gunstig door het gemis van die bonte kleurenpraal en die opeenhooping van versieringen, anders aan spaansche kerken zoo zeer eigen; hetgeen echter niet belet dat weinig bedehuizen rijker en prachtiger dan deze hoofdkerk zijn. De kapel, die, boven de minerale bron, tegen de helling van een heuvel gesticht is, gaat voor een van de fraaiste bouwgewrochten der nieuwe wereld door. Zij is in eene soort van renaissance-stijl opgetrokken, maar levert door de aangebrachte versieringen in moorschen en mexikaanschen stijl een merkwaardig geheel op.

De kapel del Cerrito is een plomp gevaarte; maar het panorama dat zich op haar plat dak voor het oog ontrolt, is onvergelijkelijk schoon. Een groot deel der prachtige vallei van Mexiko, met hare meren, hare met tallooze koepeldaken en torenspitsen prijkende steden, hare lommerrijke bosschaadjes en haren gordel van schilderachtige bergen, ligt hier voor den opgetogen aanschouwer uitgespreid. "Bij het genieten van dit gezicht," zegt een schrijver, "deelt men in de verrukking, die de soldaten van Cortez vervulde, toen zij van de

Sierra van Ahualco in dit aardsche paradijs afdaalden."

Dagelijks wordt de kapel del Cerrito door vele bedevaartgangers uit de hoofdstad en van andere punten der vallei bezocht, niet enkel om Onze-Lieve-Vrouw van Guadalupe, de beschermheilige des lands, hunne hulde te brengen, maar vooral om het water der wonderbron te drinken, dat gezegd wordt alle kwalen te genezen. Vooral op den verjaardag der verschijning, den 12den December, vloeit hier steeds van alle zijden des lands eene ontelbare menigte bijeen, en na den afloop der kerkelijke diensten heerschen dan in het vlek en den geheelen omtrek eene drukte en vroolijkheid, alsof er eene groote jaarmarkt werd gevierd.

VI.

Puebla de los Angelos. — Cholula. — De teocalli van Quetzalcoatl.

Na de hoofdstad, is Puebla de los Angelos zoo al niet de volkrijkste stad van het mexikaansche rijk — zij telde in 1862 85,000 inwoners, en Guadalajara 5000 zielen meer — dan toch de fraaiste en belangrijkste. Even als Mexiko, munt zij uit door breede, rechte en goed geplaveide straten en ruime pleinen, door het aanzienlijk voorkomen harer huizen en de pracht harer openbare gebouwen. Zij bezit zestig kerken, omstreeks dertig kloosters, en een honderdtal klokketorens en hooge koepeldaken. Haar in dorischen stijl gebouwde dom, met zijne twee sierlijke torens, is niet alleen uitwendig grootscher dan de kathedraal der hoofdstad, maar overtreft deze wellicht ook in inwendigen rijkdom en luister. Het gewelf wordt door majestueuse zuilen gedragen; het kolossale hoogaltaar is geheel van marmer, en de wanden van het gebouw zijn met marmeren platen van verschillende kleur bekleed. Het oog wordt verblind door den glans der gouden en zilveren altaargereedschappen; vele altaren bestaan zelfs geheel uit massief zilver, en de kasuifels der priesters fonkelen van diamanten en andere edelgesteenten.

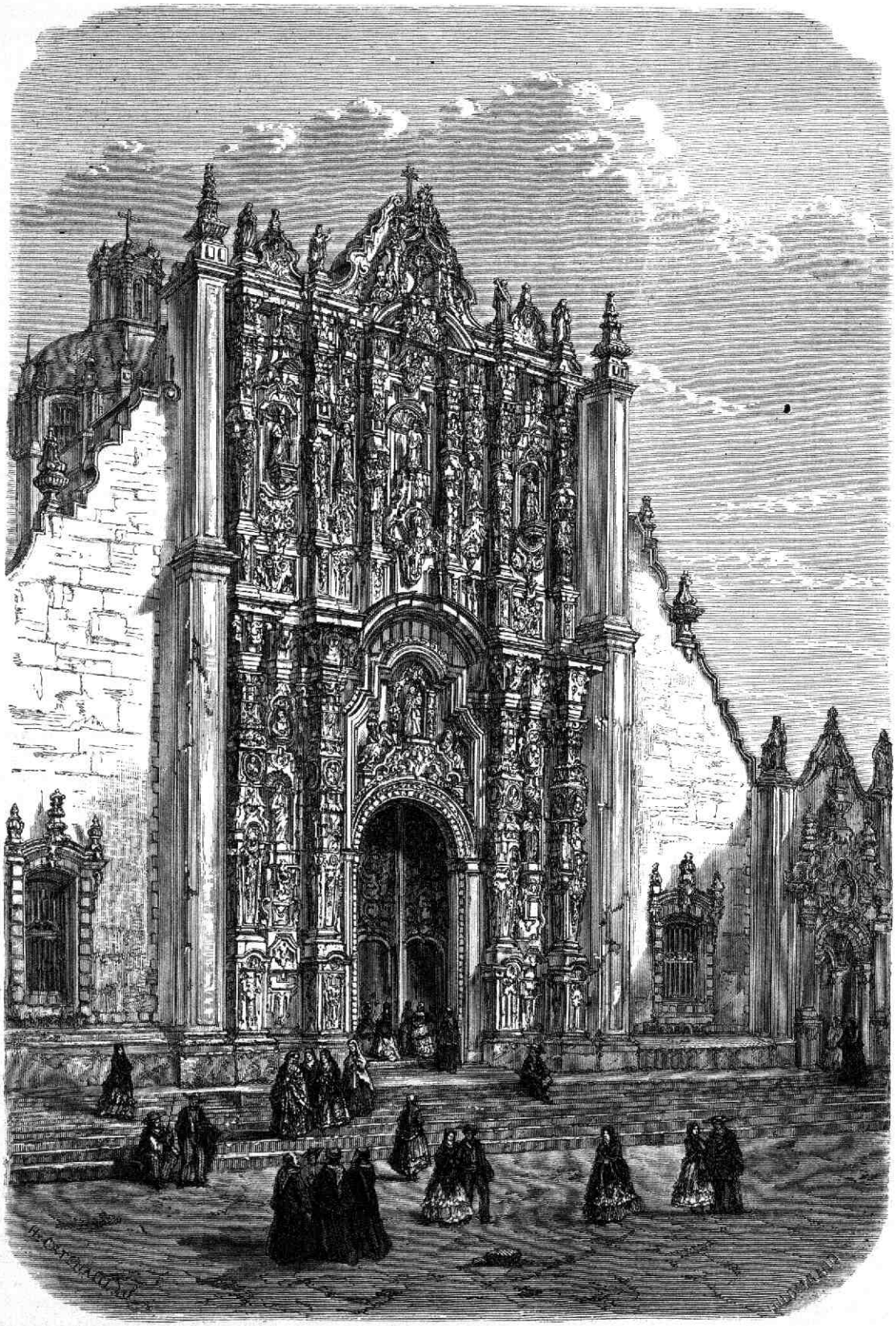

Een mexikaansche picador.

Puebla werd door den spaanschen onderkoning Mendoza (1530) gesticht, op weinige uren afstands van de oude vermaarde Azteken stad Cholula, die, zoo als Cortez aan het hof te Madrid berichtte, twintigduizend huizen en vierhonderd tempeltorens bevatte, en in welker nabijheid zich een teocalli (berg door menschenhanden gemaakt) of vierzijdige pyramide verhief, die tot op den tegenwoordigen tijd wel bewaard bleef, en een van Mexiko's oudste bouwgewrochten is. Zij is echter zoodanig met gras en woekerplanten overdekt, dat men haar voor een natuurlijken berg zou houden. Uit leemen, in de zon gedroogde tichelsteenen gebouwd, die met lagen leem afwisselen, verheft de pyramide zich terrasvormig — met vier naar den top smaller wordende terrassen — tot eene hoogte van 54 Ned. el, terwijl elke zijde van haar grondvlak nagenoeg 450 el lang is; zoodat deze teocalli een veel uitgestrekter basis dan de egyptische pyramiden, maar eene aanmerkelijk geringer hoogte heeft. Tijdens den aanleg van den weg naar Vera-Cruz, in het begin dezer eeuw, vond men in een der zijden van den teocalli een grafkelder, die twee lijken, afgodsbeelden van bazalt, en eenig kunstig beschilderd vaatwerk bevatte; waardoor de overlevering bevestigd werd, dat deze pyramiden, even als die der Egyptenaren, tot grafsteden voor koningen en wijzen des volks gediend hadden. Ofschoon er in dezen grafkelder geen kostbaarheden gevonden werden, moet men er zich toch over verwonderen, dat deze en de overige teocalli, die Mexiko nog bezit, niet reeds lang omvergehaald werden, in de hoop van er schatten in te vinden, zoo aanzienlijk, als volgens de archieven van Truxillo, door Guttierez de Toledo ontdekt werden, die in 1576 in het graf van een peruaansch koning, voor eene waarde van omstreeks 2½ millioen gulden aan goud en andere kostbaarheden vond.

Vóór de komst der Spanjaarden was Cholula voor Anahuac — zoo als het groote centrale tafelland genoemd wordt, dat nagenoeg drie vijfden der oppervlakte van het mexikaansche rijk uitmaakt — wat Mekka voor de Muzelmannen is: de bij uitnemendheid heilige stad. Het had deze vermaardheid te danken aan eene overlevering, volgens welke de heilige Quetzalcoatl (slang met groene vederen) zich weleer twintig jaren binnen haren omtrek had opgehouden; welk tijdsverloop eene soort van gouden eeuw voor de Cholulanen was geweest. Hij had hun de kunst geleerd om metalen te bewerken, en hen in de tijdrekenkunde en sterrekunde ingewijd, en zich daarna verwijderd, onder belofte dat hij of zijn nakomelingen na verloop van eeuwen zouden terugkeeren, om de taak van leeraars en bestuurders van het volk der Azteken weder op te vatten. Daar het toeval wilde dat hij ter zelfder plaats verdwenen was, waar Cortez op de mexikaansche kust landde, kwam Montezuma op de gedachte, dat deze laatste wel de vergode Quetzalcoatl kon zijn: een waan, die zich weldra door gansch Anahuac verspreidde en niet weinig bijdroeg om de Spanjaarden de verovering der nieuwe wereld te vergemakkelijken.

De stad, door Mendoza in de nabuurschap van het

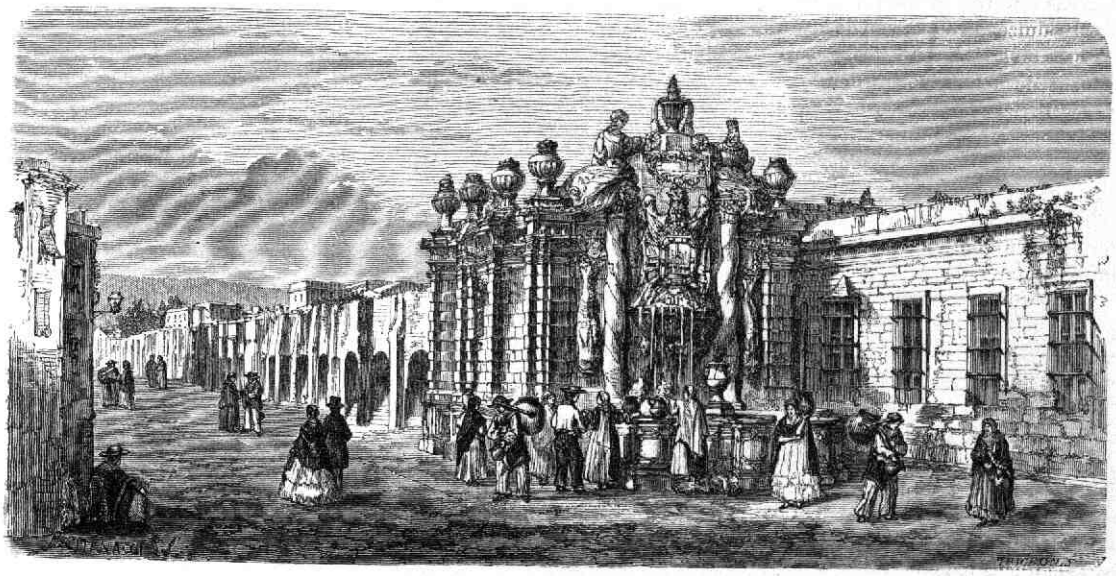
De hoofdkerk te Mexiko.

Mekka der Azteken gesticht, overschaduwde dit spoedig. Naarmate de kathedraal, waaraan, volgens de overlevering, des nachts, als de arbeid der menschen rustte, door de engelen werd voortgebouwd, — eene overlevering aan welke de stad haren naam Puebla *de los Angelos* ontleent — zich verhief, taande de glans der heidensche tempels. De stroom der pelgrims richtte zich van lieverlede niet meer naar de aan Quetzalcoatl gewijde teocalli, maar naar de altaren der Madonna van los Remedios. Weldra zelfs verrees op den top der heidensche pyramide eene christelijke kapel; terwijl het vermaarde en machtige Cholula, ofschoon het nog lang eene schaduw van onafhankelijkheid tegenover de Spanjaarden behield, trapsgewijs van zijne grootheid verviel, en thans tot een onaanzienlijk, uitsluitend door Indianen bewoond vlek is gedaald.

De bevolking van Puebla onderscheidt zich gunstig door hare nijverheid en ondernemingszucht. De stad bezit een aantal spinnerijen, weverijen en allerlei andere fabrieken, ook van eene in het gansche land zeer gezochte soort van aardewerk. Zij werd echter door het beleg der Franschen, dat van September 1862 tot Mei 1863 duurde, zeer geteisterd.

Op de hoogten buiten de stad heeft men een ongemeen fraai gezicht op Mexiko's drie vermaardste bergen: westwaarts op den Popocateptl en den Iztaccihuatl, en oostwaarts, op eenigen verderen afstand, op den trotschen Cilalteptl (piek van Orizaba); een gezicht vooral indrukwekkend, wanneer de eerste stralen der morgenzon de bergspitsen met den schoonsten purperglans tooien, of de gloed der ondergaande zon die spitsen nog verguldt als de avondschaduwen reeds over de vlakte verspreid liggen. De reiziger, die van Puebla oostwaarts trekt, ziet onwillekeurig telkens om en staat stil op zijn pad, als kon hij geen afscheid nemen van dat prachtige tweeling-gebergte, dat wel van zelf op de oude bewoners des lands een diepen indruk moest maken, en hunne fantazie prikkelen tot zonderlinge scheppingen en aangrijpende beelden. In hun bijgeloof hielden zij den rookenden Popocateptl voor den man der "Witte Vrouw"; terwijl zij in zijn gerommel en gebulder het gekerm der booze opperhoofden meenden te herkennen, opstijgende uit den vuurpoel, die hun tot kerker was aangewezen. Zij verkeerden in den waan dat een ieder, die het waagde den berg te beklimmen, op de plaats dood zou blijven; en het verhoogde dus niet weinig het *prestige* dat de blanken op hen uitoefenden, toen kapitein Diego Ortaz met negen andere Spanjaarden, door Cortez daartoe aangespoord, den vulkaan tot dicht bij den top beklom. Hoe verbaasd zouden zij hebben gestaan, indien zij hen de vermetelheid zoo ver hadden zien drijven van, gelijk later door anderen geschiedde, in dien krater af te dalen!

Zulk eene nederdaling was onder anderen het voornaame doel van een tocht, in Januari 1857 door de heeren A. Sonntag en Jules Laberriere naar de kruin van den Popocateptl ondernomen, ter volbrenging van eene, hun door de mexikaansche regeering opgedragen wetenschappelijke taak, — een tocht waarvan wij hier een kort verslag laten volgen.

De Salto del Agua te Mexiko.

Van regeeringswege waren hun toegevoegd een natuurkundige, Sumichrast genaamd, en de heeren Salazar en Ochoa, kweekelingen van de mexikaansche scholen voor landbouw en geneeskunde; terwijl zich bovendien de heer Saturnino Perez, van Amecamea, bij hen aansloot, die den berg reeds meermalen had beklommen.

Den 20sten Januari vertrokken zij van laatstgenoemde plaats. Zij vernachtten in het op eene bergvlakte gelegen rancho (gehucht) Tlamacas, dat slechts uit een houten logement en eenige hutten bestaat, en zetten den volgenden morgen met het aanbreken van den dag de beklimming voort. Toen zij de baranca van Huiloac bereikt hadden, hield alle plantengroei reeds op, ofschoon die rotskloof nog op een aanmerkelijken afstand van het sneeuwveld ligt, dat op 3860 el boven het waterpas der zee een aanvang neemt; terwijl

de gansche hoogte van den Popocateptl ruim 5400 el bedraagt. Tot dusverre hadden zij den tocht te paard afgelegd; maar bij la Cruz, een dicht bij de sneeuwlijn gelegen punt, gekomen, werden de paarden, met eenige Indianen van het geleide, naar Tlamacas teruggezonden. Met den wakkeren gids Angel Bastillo en den heer Perez aan het hoofd, vervolgde het gezelschap de beklimming thans te voet. Het duurde echter niet lang, of de heeren Salazar en Ochoa moesten ten gevolge van zware vermoeidheid achterblijven. De overigen ondervonden in geen geringe mate de gewone bezwaren aan het bestijgen van hooge bergen verbonden, en vooral leed de heer Sonntag veel aan hartkloppingen en beklemdheid van ademhaling.

De markt-parasol.

Reeds op een afstand van omstreeks duizend voeten van de kruin des bergs verried eene sterke sulferlucht de nabijheid van den krater, welks rand zij tegen half twee bereikten; een paar uur later werd het gezelschap verrast door de verschijning der heeren Salazar en Ochoa, die alle krachten hadden ingespannen om zich weder bij hunne metgezellen te voegen.

De heer Laberriere wilde thans onverwijld tot eene nederdaling in den berg overgaan; maar de toestand van den heer Sonntag liet dit niet toe. De Indianen werden nu op drie na, behalve den gids Bastillo, naar Tlamacas teruggezonden, werwaarts zich ook don Perez begaf, terwijl de overigen den nacht sleten in een kleine grot, la Cueva del Muerta geheeten, die binnen in de monding van den krater, op 70 of 80 el van zijn rand, wordt aangetroffen. Op die hoogte bevindt zich in den krater eene rotsvlakte, waartoe eene spleet in den bergwand toegang verleent. Deze grot was echter ternauwernood groot genoeg om de vijf reizigers te kunnen bevatten. "Die nacht," zegt Laberriere, "was de akeligste dien ik ooit doorbracht. Een brandende dorst verhinderde mij een oog dicht te doen, 't geen mij waarschijnlijk toch door het eeuwigdurend gerommel van den onderaardschen vuurhaard belet zou zijn. Mijn hoofd gloeide, mijne ledematen waren als bevroren, en de zwavellucht benauwde mijne ademhaling geducht. Mijn pols sloeg honderd-twintig slagen in de minuut. Ik behoef dus niet te zeggen met welk een verlangen ik het aanbreken van den dag te gemoet zag." Het verheven schouwspel dat het opgaan der zon op zulk eene hoogte opleverde, wischte echter de herinnering aan den treurigen nacht spoedig uit.

Indiaansche mandenkoopman.

Het gezicht van den krater maakte op Laberriere geenszins dien ijzingwekkenden indruk, welken hij verwacht had. "De reusachtige middellijn van den mond van dezen bijna uitgedoofden vulkaan," zegt hij, "en de opeen getaste rotsblokken en lavamassa's die zijn benedenruim vullen, verminderen grootelijks de gewaarwordingen, die anders het gezicht eener ontzettende diepte verwekt. Sommige afgronden in de Alpen en verscheidene gapende rotskloven in de Cordilleras maakten op mij een veel machtiger indruk."

De nederdaling in den krater heeft plaats door middel van een ruwen maar stevigen kaapstander, die op de vlakte in zijnen mond is opgericht. De toestand van den heer Sonntag maakte ook den volgenden dag eene afdaling onmogelijk. Hij volbracht die evenwel korten tijd daarna zonder Laberriere, en bereikte toen zijn doel, het doen van geodesische opmetingen, naar wensch. Het is ons oogmerk niet, in bijzonderheden te treden omtrent de uitkomsten van dit onderzoek, die aan vele onzer lezers waarschijnlijk te afgetrokken zouden voorkomen. — In de maand Mei van hetzelfde jaar werd ook door den kapitein der genie, don Perez de Castro, eene nederdaling in den Popocateptl ondernomen.

VII.

De vallei van Otumba. — De bouwvallen van Teotizuacan. — Perote. — Het graf van Iturbide. — De mexikaansche wegen. — De laatste beklimming van den pick van Orizaba. — Jalapa en zijne typen. — De hacienda Manga de Clavo. — Vera-Cruz.

Behalve over Puebla, kan men zich nog langs een anderen weg, over Tlascala namelijk, uit Mexiko naar

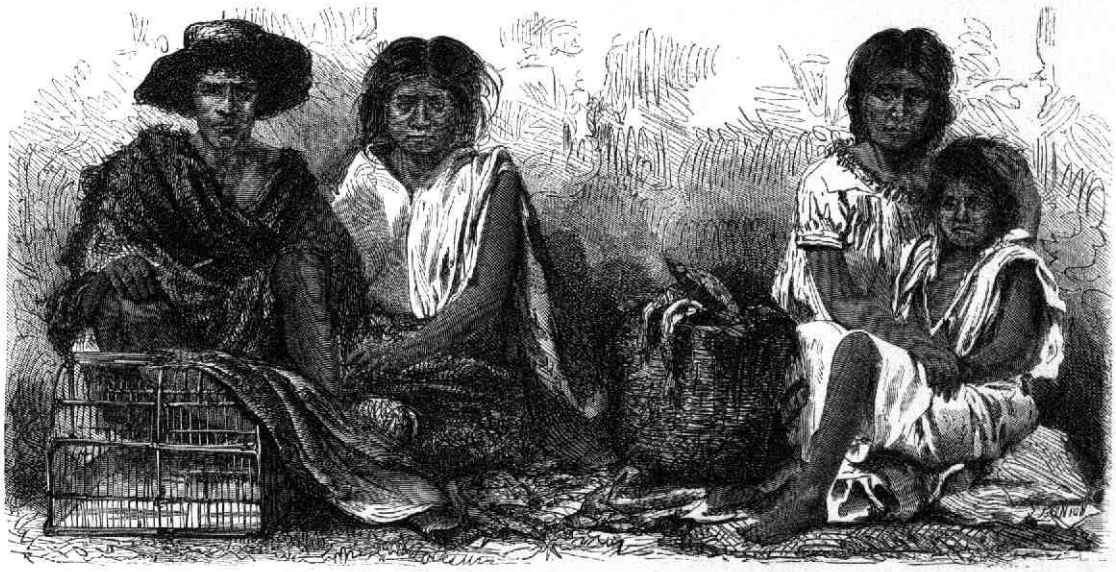
Vera-Cruz begeven. Deze prachtige weg is niet minder rijk aan geschiedkundige herinneringen. Immers hij leidt door de vallei van Otumba, waar Cortez, zes dagen na zijn aftocht in *la noche triste*, aan het hem achtervolgende talrijke heir der Mexikanen slag leverde, en met zijn handvol dapperen, bijgestaan door de hem trouw gebleven Tlascalanen, eene merkwaardige zege behaalde: eene zege, die echter 't meest aan het beleid en den persoonlijken moed van Cortez zelven te danken was. Waarschijnlijk toch zouden de Mexikanen niet op de vlucht gegaan zijn, wanneer hij niet — zich ter rechter tijd herinnerende, dat de val der rijksvaan in hunne oogen den slag besliste — slechts door eenige weinige ruiters vergezeld, op den aanvoerder, die den mexikaanschen standaard droeg, was losgerend en de vaan in triomf met zich had gevoerd.

In het aan deze vermaarde vallei grenzend dal van Tlascala worden de bouwvallen van Teotizuacan gevonden, die, met de teocalli van Cholula, de oudste overblijfselen der toltekische bouwkunst zijn. Reeds bij de komst der Azteken in Mexiko, was Teotizuacan (godenverblijf), thans een onbeduidend indiaansch vlek, de mededingster van Tula, de groote hoofdstad der Tolteken. De twee voornaamste pyramiden die men hier aantreft, waren gewijd aan Tonatiuh (de Zon) en Metztli (de Maan), en de vele kleinere, van welke slechts weinigen hooger dan tien el zijn, aan de voornaamste sterren of sterrebeelden. Op den top der twee eerstgenoemde teocallies stonden reusachtige beelden, Zon en Maan voorstellende, die geheel met goud bekleed waren; 't geen den volgelingen van Cortez nog te eerder tot hunne vernieling deed besluiten.

De beide wegen naar Vera-Cruz gaan over Perote, dat ruim 2350 el boven het vlak der zee gelegen is, en waar het dan ook streng koud kan zijn; niet streng genoeg evenwel om den naam van mexikaansch Siberië, dien Perote draagt, te rechtvaardigen. In de nabijheid dezer plaats verheft zich de Nauhcampateptl of Coffre de Perote, eene vulkanische porfierrots, die nagenoeg 4100 el hoog is, en welker top de gedaante eener kist heeft.

De kapel van het sterke, met een tuighuis, eene kanongieterij en eene wapensmederij verbonden kasteel van Perote bevat de asch van den gewezen mexikaanschen Keizer Augustus I (generaal Iturbide), die, in 1824 uit Europa naar Mexiko wedergekeerd om zich op nieuw van het gezag meester te maken, dadelijk bij zijne landing te Soto la Marina, door La Garza gevangen genomen, en den 19den Juli te Padilla, zonder vorm van proces, gefusilleerd werd.

Sprekender bewijs van de zorgeloosheid der mexikaansche regeering bestaat er wel niet, dan de toestand, waarin de weg tusschen Perote en Jalapa verkeert. Wij bedoelen natuurlijk den straatweg: spoorwegen zijn in Mexiko nog uiterst schaars; maar ook de steen- en andere wegen verkeeren er over 't geheel in een droevigen staat van verval en verwaarloozing, 't geen er het

De Pordioseros of indiaansche bedelaars.

reizen met postwagens — groote gevaarten, in den trant der engelsche en noord-amerikaansche *stage-coaches*, met drie tot vijf paar muilezels of paarden bespannen — verre van aangenaam maakt. Voegt men hierbij, dat het meerendeel der openbare wegen in Mexiko over 't geheel niets minder dan veilig is, dan zal men te eerder begrijpen, dat het reizen in dit gedeelte der nieuwe wereld nog wel iets te wenschen overlaat. Intusschen werd er, dank hebbe de zorg van den handelstand van Vera-Cruz, in het begin dezer eeuw, van die haven, over bergen en door wildernissen heen, een fraaie weg naar het hooge binnenland aangelegd. In het jaar 1815 maakten de opstandelingen dezen weg echter op sommige plaatsen, en vooral op dit punt, totaal onbruikbaar; en nu werd er, noch door de spaansche onderkoningen, die zich achtereenvolgens tot in 1821 in de opgestane kolonie trachtten te handhaven, noch door de overheden der latere republiek, iets verricht om de veroorzaakte ver-

woesting te herstellen, zoodat de beste gedeelten van den weg misschien die zijn, waar geen zweem van plaveisel gevonden wordt.

Men mag zich echter vleien, dat Mexiko, wat zijne middelen van gemeenschap en het veilig gebruik daarvan betreft, spoedig gelukkiger dagen beleven zal. De staat der wegen is — het kon inderdaad niet anders — een der eerste onderwerpen geweest, die de aandacht der keizerlijke regeering tot zich getrokken hebben. Naar men verzekert, is er reeds een fransch hoofdambtenaar van den waterstaat naar Mexiko op weg, om die regeering bij de uitvoering harer plannen ter zijde te staan; terwijl eene concessie, in 1856 aan den heer Escandon verleend, om den Atlantischen oceaan met de Stille Zuidzee door middel van een spoorweg, van Vera-Cruz uitgaande en langs de hoofstad loopende, te verbinden, op dit oogenblik weder een punt van ernstige overweging bij het mexikaansche kabinet uitmaakt. Van hoeveel belang voor Mexiko's handel en nijverheid en ook voor het algemeen verkeer, het bestaan eener gemakkelijke en snelle gemeenschap van het binnenland met de oost- en westkust des lands zou zijn, behoeft wel geen betoog. [1]

Hoe meer echter de reiziger, die zich van Perote naar Jalapa begeeft, deze laatste stad nadert, hoe meer hij zich de schokken getroost, die hij onophoudelijk moet doorstaan; want zoodra hij San Miguel el Soldado achter den rug heeft, wordt het landschap, dat in den omtrek van Perote zeer dor en eentonig is, weder veel fraaier; en terwijl het oog nog met bewondering op den Coffre de Perote rust, daagt aan den zuidelijken gezichteinder de in den eeuwigen sneeuwmantel gehulde piek van Orizaba weder op, aan welks voet de steden Orizaba en Cordova liggen.

Eene inboorlinge van Vera Cruz.

In 1856 werd deze piek, althans voor zoo ver bekend is, voor 't laatst beklommen, en wel door den duitschen natuuronderzoeker baron von Müller. Den 30sten Augustus verliet hij de stad Vera-Cruz met drie reisgezellen: den heer A. Sonntag, denzelfden, die herhaaldelijk den Popocateptl besteeg; Malmsjö, een Zweed van geboorte, en een ongenoemd berlijnsch geneesheer. Zij vernachtten den derden dag na hun vertrek op een punt van den berg, dat reeds hooger lag dan de hoogste spits van den Mont-Blanc, die zich 4800 el boven het zeevlak verheft. De koude was hier zoo streng, dat zij niet alleen een vuur ontsteken, maar ook een hut moesten samenstellen om zich een weinig te beschutten. De thermometer teekende 10° onder nul, terwijl hij weinige uren te voren nog 29° daar boven stond. Den volgenden morgen ten zeven ure nam de beklimming van den top een aanvang. Na met zeer veel moeite en inspanning 360 el te zijn gestegen, waren de gidsen zoo kortademig en afgemat, dat zij moesten achterblijven; von Müller en zijne medgezellen zetten nu alleen den tocht over het met eene dunne ijskorst bedekte en hoe langer hoe steiler wordende sneeuwveld voort; terwijl zij om beurten zelven den korf met mondbehoeften en verdere benoodigdheden droegen.

Reeds waren zij den rand des kraters tot op een geringen afstand genaderd, toen eene breede, gedeeltelijk met sneeuw gevulde rotskloof hun den weg afsneed. Een plotseling opkomende dikke nevel maakte het hun onmogelijk den koers te bepalen, dien zij volgen moesten om deze kloof om te trekken; zij oordeelden het dus raadzaam naar de door hen gebouwde hut terug te keeren. De tweede nacht, dien zij hierin doorbrachten, was nog vrij wat hachelijker dan de eerste; want niet alleen hadden zij de mand met ververschingen onder weg verloren, maar hunne oogen waren door de gestadige opstijging van het bloed naar het hoofd

[1] Wat er van deze plannen sedert geworden is, weten wij niet. De ongelukkige Maximiliaan had wel aan andere dingen te denken, dan verbetering van wegen en spoorweg-concessies; en bij den normalen staat van anarchie en revolutie, waartoe Mexiko sedert weer is teruggekeerd, zal er van dit alles ook wel niet veel zijn gekomen.

De "Gevangenis" te Chichen-Itza.

en door de scherpe koude zóó ontstoken, dat zij eene geduchte pijn leden. De oogen van twee der reizigers, de heeren Sonntag en Malmsjö, bevonden zich den volgenden morgen zelfs in een deerniswaardigen toestand.

Von Müller besloot thans de bestijging aan de zijde van Chalchicomula te ondernemen. Hier liet hij de ooglijders achter, en voegden zich twee nieuwe metgezellen bij hem: de heer Campbell, een Noord-Amerikaan, met het bestuur van het mexikaansche telegraafwezen belast, en de heer de la Huerta uit Puebla. De beklimming ging nu aanvankelijk voorspoediger; maar weldra werd de ademhaling der reizigers zeer belemmerd, en ondervonden zij, ofschoon hun gelaat gesluierd was, zulk eene pijn aan de oogen, dat de gidsen weigerden verder te gaan, en von Müller enkel door de ernstige bedreiging dat hij den tocht alleen zou vervolgen, zijne reisgezellen bewegen kon om dien met hem voort te zetten. Ondanks alle bezwaren: vermoeidheid, benauwde ademhaling, hartkloppingen, drukking der hersenen, eene scherpe jachtsneeuw die de huid allergevoeligst aandeed; ondanks het opgeven van bloed uit neus en mond en van herhaalde flauwten zelfs, — bereikte von Müller, tegen zes ure des namiddags van den 9den September, den rand van den krater. De vreugde over het bereiken van zijn doel deed hem al zijn doorgestaan lijden vergeten; maar toen hij zich de verkregen uitkomst ten nutte wilde maken, verloor hij andermaal zijn bewustzijn.

"Zoodra ik weder tot mij zelven gekomen was," zegt hij, "spande ik alle krachten in om den krater nauwkeurig op te nemen. Ik kon dien echter, zoo ten gevolge der sneeuwbuien als van mijne afgematheid, niet met den sextant meten; maar de indruk, dien zijn geduchte omvang en diepte op mij maakten, was onbeschrijfelijk. Welk eene verbazende kracht, riep ik uit, moet de natuur ontwikkelen, om den lavastroom uit dien ontzettenden afgrond tot aan den rand des kraters op te voeren!"

De reizigers hadden den nacht op den top willen doorbrengen; maar de omstandigheden gedoogden dit niet. De beide gidsen, die zich weder bij hen hadden gevoegd, vormden nu van de *petates* of matten, die zij medegenomen hadden, eene soort van sleden, met behulp waarvan von Müller en de zijnen zich met zulk eene snelheid langs de steile, bevroren berghelling naar beneden lieten glijden, dat hunne vaart op sommige oogenblikken veel naar een val geleek. Bij hunne terugkomst te San Andres Chalchicomula, werden zij door de bevolking feestelijk ingehaald. De piek van den Orizaba — Cilalteptl of Berg van het gestarnte genaamd — is, volgens von Müller's berekening, niet minder dan 5527 Ned. el hoog; door anderen wordt zijne hoogte echter op nog geen 5300 el geschat.

Jalapa, aan welke stad de bekende medicinale wortel, die hier in 't wild groeit, zijn naam ontleent, is niet zeer groot — zij telt ongeveer 12,000 inwoners — maar allerfraaist gelegen, en zoo gezond dat het een toevluchtsoord is voor kranken en zwakken uit den omtrek, vooral gedurende die gedeelten des jaars, waarin de vomito zijne verwoestingen langs de kust en in de vlakte aanricht. Het plantenrijk is hier misschien weelderiger dan ergens elders in Mexiko en vervult de lucht met de heerlijkste geuren. De tint der bevolking is er blanker dan in het binnenland, en de vrouwen van Jalapa gaan zelfs voor de schoonste des lands door.

Niet slechts de jaarmis, maar ook de gewone markten worden te Jalapa ongemeen druk bezocht. Onder de velen, die van alle kanten hunne koopwaren hier komen brengen, onderscheiden zich de bloemen- en fruitverkoopsters van eene op eenigen afstand der stad gelegen streek, door het teekenachtige en inderdaad klassieke van hare gestalte en kleeding. Deze laatste bestaat uit eene meestal witte *sarape* (mantel) en een rooden, gelen of blauwen rok, even als de mantel prijkende met een zoom van eene sterk afstekende kleur, die met eigenaardige figuren in bijna etrurischen stijl, versierd is. Zij hebben fraai gekruld zwart haar of dragen het in sierlijke vlechten, door welke roode linten of koorden zijn gestrengeld. — Nog andere typen trekken op deze markten de aandacht van den vreemdeling. Onder anderen is dit het geval met den indiaanschen mandenkoopman. Het zoogenaamde markt-zonnescherm is hier, even als op andere plaatsen in Mexiko, zeer in zwang, en voor de kleinere kramers, die er geen tenten op na houden, eene onontbeerlijke beschutting tegen de tropische zon.

In den omtrek van Jalapa ligt de bekende hacienda Mango de Clavo, waar generaal Santa-Anna — die gedurende ruim een veertigtal jaren, in hoedanigheid van legerhoofd, president of dictator der mexikaansche republiek, dikwerf eene allerbelangrijkste rol speelde — zich veelal ophield wanneer hij niet verbannen was; in welk geval Carthagena in Nieuw-Grenada of Cuba hem tot wijkplaats verstrekte.

Hoewel Jalapa de officiëele hoofdstad van den staat Vera-Cruz is, kan de stad van dien naam toch als de gewichtigste van dien staat worden beschouwd. Zij is tevens de voornaamste van al de havens van Mexiko, daar hare scheepvaartbeweging, ondanks de onveiligheid der reede, gemiddeld de helft van die der gezamenlijke mexikaansche havens bedraagt.[1] In 1856 werden in geheel Mexiko slechts een duizendtal schepen, een inhoud van honderd-duizend ton hebbende, in- en uitgeklaard, en daarvan deden alleen 435 zeilschepen, te zamen 67,423 ton metende, en 104 stoomvaartuigen de haven van Vera Cruz aan. Ongeveer de helft der genoemde duizend vaartuigen bestond uit kustvaarders. De belangrijkste mexikaansche havens, na Vera-Cruz, zijn Acapulco, Tampico, Mazatlan en Matamoras.

Gedurende de drie laatste jaren voor 1864 is, ten gevolge der buitengewone omstandigheden, het verkeer te

[1] Wij hebben op bladz. 2, 2e kol., verkeerdelijk gezegd, dat de daar genoemde cijfers van in- en uitvoer den handel van *Mexiko* over 1856—60 vertegenwoordigden: zij hebben enkel betrekking op het handelsverkeer van *Vera-Cruz*. In 1856 beliep de algemeene invoer in Mexiko 65 en de algemeene uitvoer 70 millioen gulden.

Vera-Cruz natuurlijk sterk verminderd. Uit een dezer dagen bekend geworden feit blijkt echter, dat het zich van de geleden schokken wondersnel herstelt. De invoerrechten te Vera-Cruz hebben namelijk over de negen eerste maanden van dit jaar (1864) 2,445,292 piasters opgebracht: met andere woorden *drie* maal meer dan gedurende 't zelfde tijdvak van 1863, en slechts weinig minder dan zij (in evenredigheid) gemiddeld over de jaren 1856—60 bedroegen.

De haven van Vera-Cruz is slechts eene reede tusschen den vasten wal en San-Juan d'Ulloa, het kasteel of versterkte eiland, dat de stad dekt en reeds zoo menig bombardement onderging. Vera-Cruz is fraai en regelmatig gebouwd en bezit vele schoone kerken en andere openbare gebouwen. In weerwil echter dat deze stad het middenpunt vormt van het verkeer tusschen het voormalige Nieuw-Spanje en Europa, en Mexiko's voornaamste haven is, telt zij niet meer dan 18,000 inwoners. De oorzaak daarvan moet hoofdzakelijk worden gezocht in de omstandigheid, dat Vera-Cruz, door zijne ongunstige ligging tusschen moerassen en zandwoestijnen en door de verschroeiende zuidenwinden en verstijvende noordewinden, die afwisselend langs deze kust heerschen, gedurende een groot deel des jaars door de gele koorts wordt geteisterd.

Vier en een half uur van Vera-Cruz ligt het dorp Oud-Vera-Cruz, de plek waar Cortez op Goeden Vrijdag van het jaar 1519 (21 April) aan wal stapte, en waar nog in datzelfde jaar eene stad door hem gebouwd werd, aan welke hij, naar aanleiding van den dag waarop hij geland was, den naam Vera-Cruz (het ware kruis) gaf. Deze stad moest echter om de ongezondheid der plek, drie jaren later zuidwaarts worden verlegd. De nieuwe stad, Antigua geheeten, werd evenwel om dezelfde reden weder verlaten, toen de spaansche onderkoning Monterey, op 't laatst der 16de eeuw, overging tot het bouwen der tegenwoordige stad Vera-Cruz.

VIII.

De bouwvallen bij Palenque en Chichen-Itza. — Processie te Merida.

Toen Francisco Hernandez de Cordova, in 1517, van San Domingo in het schiereiland Yucatan kwam, vond hij het in verscheidene kleine staatjes gesmaldeeld; hij vernam echter van de ingezetenen, dat deze oostelijke uithoek van Mexiko sedert onheugelijke tijden één rijk had uitgemaakt, maar dat omstreeks zeventig jaren vóór zijne komst de verschillende hoofden des volks hunne onafhankelijkheid bevochten en de prachtige en groote hoofdstad Mayapan verwoest hadden. Twee en eene halve eeuw ruim verliepen er voordat deze mondelinge overlevering op onwederlegbare wijze bevestigd werd, en men door het ontdekken van overoude bouwgewrochten in de bosschen van het aan Yucatan grenzende Chiapas tot de overtuiging kwam, dat het schiereiland in een ver verleden tijd een machtigen staat had gevormd, die niet onder de heerschappij der Azteken en Tolteken gestaan, en welks bevolking een nog hoogeren trap van beschaving bereikt had, dan waarop die vroegste bewoners der overige deelen van Mexiko stonden. Hoogst merkwaardig zijn de uitgestrekte bouwvallen, door kapitein Antonio de Rio en don Jose Alonso in 1787, bij Palenque in den mexikaanschen staat Chiapas ontdekt, maar, ten gevolge der verregaande lauwheid van het spaansche bestuur, eerst in 1822 door kapitein Dupaix beschreven en in plaat gebracht. Niet minder belangrijk echter en wellicht nog uitgestrekter, zijn de ruïnen, in 1842 door een noord-amerikaansch reiziger te Chichen-Itza bij Uxmal in Yucatan ontdekt, en die, naar men meent, tot eene stad behoord hebben, welke "een der grootste was die ooit op de aarde bestonden."

De fransche natuuronderzoeker Charnay gevoelde zich, door hetgeen hij omtrent deze bouwvallen gelezen en vernomen had, in 1860 aangespoord om eene reis naar Yucatan te ondernemen, uitsluitend met het doel om door middel der photographie getrouwe afbeeldingen van een deel dezer ruïnen te verkrijgen. De plaat, die wij op bladz. 21 mededeelen, en die van den bouwtrant der te Chichen-Itza ontdekte gebouwen een juiste voorstelling geeft, toont genoegzaan tot welk eene hoogte de oude bewoners des lands het in de bouwkunst gebracht hadden, en doet tevens zien in welken toestand hunne fraaie bouwgewrochten zich tegenwoordig bevinden.

Het belangwekkendste der gebouwen, door den heer Charnay in plaat gebracht, is het zoogenaamde "Nonnenpaleis," waarvan hij drie afbeeldingen gaf, één van het voorfront en twee van de noordzijde. Hij noemt dit gebouw Chichen-Itza's juweel, om den rijkdom van beeldwerk en andere versieringen, dien zijne gevels ten toon spreiden en die hem aan den bouwtrant der Chineezen en Japanneezen herinnerde, te meer nog omdat de vorm van het gebouw naar een chineeschen koffer gelijkt; punten van overeenkomst, waardoor de meening dat de Chineezen reeds in de eerste eeuwen onzer jaartelling met Amerika bekend waren, waarschijnlijk op nieuw versterkt zal worden. Het inwendige van dit gebouw bestaat uit vijf zalen, welke, even als die der te Palenque ontdekte paleizen, volkomen op elkaar gelijken.

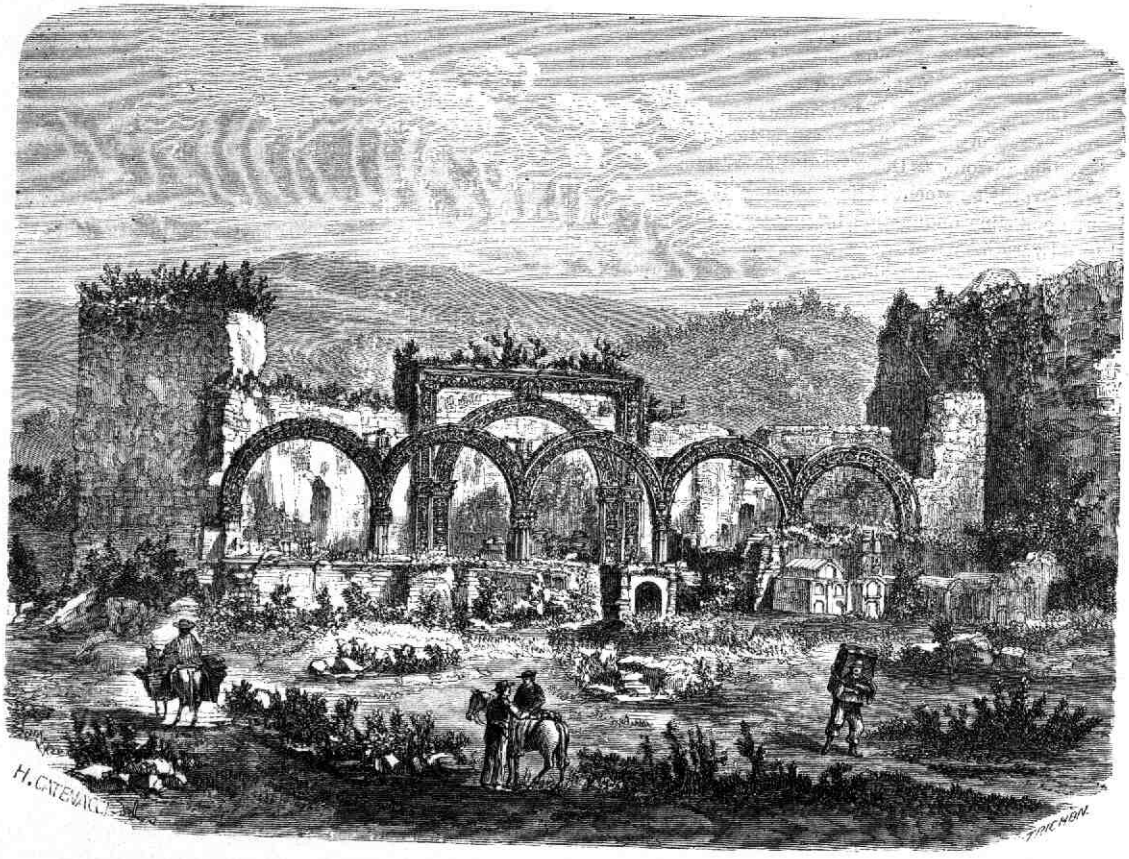
Een ander gebouw, door Charnay afgebeeld, wordt door de inboorlingen "de kerk" genoemd. Hij gelooft echter met velen, dat het tot een circus of worstelperk voor het aankomend geslacht gediend heeft, iets waaromtrent het allegorische van het beeldwerk waarmede zijne gevels prijken, naar zijne meening, geen twijfel overlaat. Aan het gebouw, waarvan de afbeelding in dit blad voorkomt, wordt, Charnay weet niet op welken grond, de naam van "gevangenis" gegeven. Het is niet het rijkst versierde, maar wel het best bewaarde der in plaat gebrachte monumenten.

Acht dagen hield de heer Charnay zich te midden der ruïnen op, werwaarts hij door eenige ingezetenen van het schiereiland en een geleide van Indianen en soldaten vergezeld was geworden. Voordat men de bouwvallen kon genaken, moest men zich met de bijl een weg door de lianen, heesters en doornstruiken banen, waarmede zij bedekt en omgeven waren. De komst

van het reisgezelschap joeg de eenig overgebleven bewoners dezer verblijven, slangen, iguanen of groote hagedissen en vogels met ongemeen fraaie vederen, op de vlucht. Des nachts moesten er rondom de hangmatten vuren ontstoken worden, om de tijgers op een eerbiedigen afstand te houden.

Merida, Yucatans hoofdstad, werd door den heer Charnay in de Heilige-week van 1869 bezocht. Hij was bij die gelegenheid getuige van vele kerkelijke optochten en feesten, die in Mexiko misschien nog veelvuldiger dan in eenigen anderen katholieken staat plaats hebben, omdat de mexikaansche geestelijkheid zich overtuigd houdt, dat de Christenen uit de Indianen grootelijks behoefte hebben om de voorwerpen hunner aanbidding en vereering verzinnelijkt te zien. Van een gedeelte der processie op Goeden Vrijdag gehouden deelt Charnay de photographische afbeelding mede, die op bladz. 13 voorkomt. De vrouw, die de Heilige Moedermaagd voorstelde, was met eene menigte paarlen en diamanten versierd, en werd door de Heilige Elisabeth gevolgd, die zich geheel aan hare droefheid overgaf. Bij den ernstigen aard van den optocht en bij de prachtige costumen stak het echter zeer af, dat het orkest 't welk den trein opende, en zelfs de muziek in de kerk, enkel uit een draaiorgel bestond. Des avonds waren de vensters der huizen bij het voorbijtrekken van den stoet met duizende waskaarsen verlicht, en eene overgroote volksmenigte in bonte, schilderachtige kleederdracht, onder welke ook vele aanzienlijke vrouwen waren, sloot zich, met brandende kaarsen in de hand, aan den optocht aan.

Hier nemen wij afscheid van dit schoone land, door de natuur zoo mild gezegend, met zoo oneindig vele hulpbronnen en schatten van allerlei aard begiftigd, en toch zoo rampzalig, machteloos worstelende tegen den druk van een noodlot, dat alle waarachtige ontwikkeling onmogelijk maakt. Inderdaad, daar schijnt een fatum te rusten op verreweg de meesten dezer amerikaansche republieken, met bijkans wanhopige regelmatigheid rondgevoerd in den fatalen toovercirkel van anarchie en despotisme, zonder dat hetzij de vrijheid, hetzij het gezag, zich immer op vaste grondslagen vestigen, in ware en vruchtbare harmonie ontwikkelen kunnen. Een onderzoek naar de oorzaken van dit verschijnsel zou ons te ver voeren: hopen wij slechts dat spaansch-Amerika eenmaal een man moge vinden, die uit dezen rampzaligen baaierd orde wete te scheppen.

De ruïnen van Tlalmanalco.

Het plein en de kerk van St. Marcus.

VENETIË.

Waar is paer van vernuft en van kraften zoo klock,
Als de Leeuw met het swaert, en de Leeuw met het bock?

Aldus Hooft, in een puntig, geestig rijm zijne hulde brengende aan de beide saamverbonden republieken: de oude aristokratische republiek van Venetië, wier heugenis een meer dan duizendjarig verleden omvatte, en de jonge burgerlijke republiek der Vereenigde Nederlanden, eerst sedert pas in de rij der europeesche mogendheden opgetreden, en met eene wel korte maar schitterende toekomst voor zich. Eenheid van belang bracht ze een oogenblik samen, de Leeuw van Sint-Marcus met het boek, de Leeuw der Unie met het zwaard; en schoon beider samenwerking noch van uitnemend gewicht, noch van bijzonder langen duur was, toch hebben zij een poos nevens elkander gestaan, toch is er tusschen die beiden, van zoo ongelijken stam en aard, eene betrekking geweest, die ook voor ons aan den naam van Venetië nog eene bijzondere beteekenis geeft. Wel was, toen Hooft der beide republieken zijn fijn compliment maakte, de kloeke kracht van den Leeuw met het boek aanmerkelijk gebroken, en was de tijd niet meer verre, waarop hij zijn langen doodslaap zou gaan slapen: maar toch, in die dagen speelde nog om het hoofd der venetiaansche republiek de naglans van een grootsch, een schitterend verleden; en de roem van weergaloos vernuft mocht haar ook toen nog niet worden betwist. Het verbond tusschen Nederland en Venetië werd in 1620 gesloten: de oudste der twee zusterrepublieken, rijk aan roem, aan schatten, aan eere, neigde langzaam, maar zeker ten val; de jongste, vol moed, geestdrift, ondernemingszucht, greep met stoute hand naar de kroon van eerste zeemogendheid, der oudste ontvallen, en omklemde die werkelijk voor een poos; — toen, ruim anderhalve eeuw later, gingen beiden, sinds lang weer gescheiden, onder in denzelfden storm, door de hand van denzelfden vijand.

Venetië! welke gedachten, droomen, herinneringen, wekt die enkele naam niet in ons op! Die naam smelt voor ons saam met schoonheid en gratie, glans en pracht, met al wat fraai en liefelijk is en welluidt. Hij doet ons denken aan weemoedig snarenspel en wegsleepend gezang, aan gondels en maskers, aan zachten mane-

schijn en heerlijk golfgewiegel, aan Madonnabeelden en gothische vensterbogen, aan heerlijke schilderijen, tintelend van koloriet en kunstig snij- en beitelwerk, aan zwarte sluiers en nog zwarter oogen, aan de paarden van St. Marcus en aan den Bucentaurus, aan bravo's en sbirren, aan looden daken en inquisitiedolken, aan jaloersche Othello's, aan sluwe Yago's, en aan Desdemona's, niet altijd even rein en argeloos als Shakespeare's beklagenswaardige heldin.

Bij allen die Venetië bezochten, liet de aanschouwing der wondervolle stad, eenmaal zoo beroemd als de Koninginne en Bruid der Adriatische zee, een onuitwischbaren indruk achter. En niet vreemd voorwaar! Is het toch geen betooverend en verbazingwekkend schouwspel, die groote stad, met hare torens en koepeldaken, reusachtiger dan menige op berg en rots gebouwde veste ze bezit, die stad met hare duizenden marmeren en arduinen paleizen, als op het water te zien drijven!

Niet alleen toch dat Venetië rondom in het water ligt, zoodat het slechts met een brug van 222 bogen of van een half uur gaans — een brug waarvan de bouw, naar men wil, bijna drie millioen gulden kostte — met den vasten wal verbonden kon worden; niet alleen dat het door een kanaal, van dertig tot vier-en-vijftig ellen breed, geheel doorsneden wordt, zoo als de Theems Londen doorkronkelt; maar ook al zijne straten zijn kanalen (150 in getal), die de zeventig of tachtig eilandjes bespoelen, welke, door ruim driehonderd meestal marmeren bruggen aan elkander verbonden, de Lagunenstad vormen. De bijkans twee duizend straten immers, welke achter de met het front naar de kanalen gerichte paleizen en huizen loopen, zijn, op één na, slechts smalle stegen, over sommigen waarvan men zelfs heen heeft gebouwd. Te Venetië ziet men dan ook niets van 't geen *wij* vooral stadsgewoel noemen: geen paarden en koetsen; geen wagens en karren; daarvoor treedt hier de bevallige gondel met zijn snaakschen en soms geestigen roeier in de plaats; terwijl de koetspoort door de waterpoort, de stoep door den watertrap vervangen wordt.

Voor schetsen en beelden uit Venetië behoeven wij geene aandacht en belangstelling te vragen. Slechts spanne men de verwachting niet te hoog: eene eenigszins volledige beschrijving van *Venezia la bella* geven wij niet, slechts schetsen en beelden.

Eerst zullen wij eenige algemeene bijzonderheden omtrent Venetië en zijne bewoners vermelden; vervolgens een overzicht geven van de lotgevallen der voormalige roemruchte republiek en van Venetië's tegenwoordigen toestand; om daarna, op een gondeltochtje langs het *Canalazzo*, bij eenige voorname paleizen en grootsche gebouwen der Lagunenstad een oogenblik te vertoeven.

I.

Ligging. — Bevolking. — Luchtgestel en gezondheidstoestand. — Handel en fabriekwezen. — Voorkomen, kleeding en karakter van den Venetiaan.

Venetië ligt, aan het noordelijke uiteinde eener naar die stad genoemde golf, in eene *lagune*: eene soort van binnenmeer, dat van de Adriatische zee gescheiden is door strooken laag land, *lidi* geheeten. Om deze *lidi* tegen den golfslag te beveiligen, heeft men onder anderen een reusachtigen dam (*murazzi*) gebouwd, die eene lengte van 11,350 voet heeft en, even als al de bouwwerken te Venetië, op eiken paalwerk rust, dat zeventig voet breed is, terwijl de wal, die daarop omhoog rijst, negen voet boven middelbaren waterstand uitsteekt.

De stad, die ruim twee uren in omvang heeft, telde in 1857 eene bevolking van 118,172 zielen, die echter sedert, ten gevolge van een sterk uitwijken der ingezetenen, waarschijnlijk eene niet onbelangrijke vermindering heeft ondergaan; eene bevolking, onder welke zich nauwelijks 140 Protestanten en 7000 Joden bevinden, en die overigens schier uitsluitend roomsch-katholiek is. Daarentegen waren onder dit cijfer begrepen 12,250 Duitschers, vermoedelijk voor een groot deel manschappen der bezetting en beambten. In den bloeitijd der republiek beliep de bevolking der hoofdstad ongeveer 200,000 zielen.

De stand van den thermometer is er, gemiddeld, over het geheele jaar 55°, des winters 38° en des zomers 73° F. In en rondom de hoofdstad is de winter zeer zacht, en reeds in 't laatst van Februari kondigt de lente hare terugkomst aan. Dit neemt echter niet weg dat de lagunen dikwijls bevriezen. Meestal valt er in het wintergetijde veel regen. In Juni en Juli wordt de hitte reeds des morgens regelmatig door den noordewind getemperd; terwijl des avonds een warme zuidoostewind (*sirocco*) waait, die hier echter zelden drukkend of bedwelmend is. De streek is zeer gezond, en de ziekten die er voorkomen, hebben in den regel een goedaardig karakter.

Ofschoon de venetiaansche handel niet meer dan een schaduw is van wat hij in vroeger eeuwen was, zoo heeft er in de hoofdstad betrekkelijk nog een aanmerkelijk vertier plaats. In 1863 bedroeg de invoer ongeveer 50 en de uitvoer omstreeks 30 mill. florijnen; terwijl de eerste te Triëst over hetzelfde tijdvak ruim 85 beliep, en de laatste ruim 83 mill. florijnen. Er vielen in 1863 te Venetië 3292 schepen en stoombooten binnen, te zamen 312,275 ton metende. De koopvaardijvloot bestond in het genoemde jaar uit 1546 vaartuigen, nagenoeg 38,000 ton metende en met 5515 koppen bemand.

Het fabriekwezen van Venetië breidde zich in de laatste jaren uit. In de middeleeuwen bezat de republiek den alleenhandel vooral in spiegels en glaswerk; thans vindt men er vele fabrieken van goud- en zilverstof, fluweel, zijde, kousen, kant, vernis, kralen en kunstparelen, spiegels, bijouteriën, waskaarsen en zeep.

Wat lichaamsbouw betreft, doet de Venetiaan niet voor zijne italiaansche naburen onder. Vooral de vrouwen onderscheiden zich door eene rijzige, welgevormde gestalte, door schoone oogen en tanden, en meerendeels ook door fraaie, regelmatige gelaatstrekken. De vrouwelijke bevolking der hoofdstad munt nog boven die van de overige deelen der voormalige republiek uit door fijnheid van trekken en blankheid van vel, door een bevalligen tred en innemende manieren.

De vroegere karakteristieke volksdracht, tot zelfs

de mantel, is ook hier geheel verdwenen en door de gewone europeesche modes vervangen. De venetiaansche schoonen hebben evenwel den korten, zwart kanten sluier als hoofddeksel nog niet laten varen, en droegen dien in 1865 nog bij wijze van nationale leus, zelfs algemeener dan ooit. De wijze waarop zij zich daarmede tooien is dikwijls zeer schilderachtig. Mutsen zijn niet onder de vrouwen in zwang, en ook de bedaagde matronen laten het vergrijsde hoofdhaar onbedekt, 't geen haar voorkomen, over 't geheel genomen, niet behaaglijker maakt.

De geaardheid van den Venetiaan is vroolijk, soms tot in het luidruchtige, niet vrij van moedwilligheid, zorgeloos en zeer tot zinnelijke genietingen overhellende. Hij behelpt zich te huis, om buiten's huis te kunnen schitteren. Overigens is hij goedhartig, voorkomend en minzaam in den omgang, vooral omtrent vreemdelingen; wel buigzaam en lijdzaam, maar getergd of tot het uiterste gebracht, ook onverzettelijk en tot alles in staat. De aristokratische trots, waardoor voorheen de hoogere standen zich kenmerkten, is, ten gevolge van den val der oude staatsregeling, grootendeels gebroken.

II.

Geschiedkundig overzicht. — Ontstaan en opkomst der republiek. — Kruistochten. — Enrico Dandolo. — Verovering van Byzantium. — De aristokratische staatsregeling van het gemeenebest. — Oordeelvellingen daarover.

Venetië's ontstaan dagteekent reeds van het begin der vijfde eeuw. Toen de Gothen en Hunnen, onder Alarik en Attila, in de jaren 413 en 451, Italië overstroomden, namen een aantal bewoners van het noordelijk gedeelte des lands, en meer bijzonder ingezetenen van Aquilea en Padua, de wijk naar Rialto en de verdere lage eilanden of lagunen, aan den mond der Brenta en der Adige, in de Adriatische zee gelegen. Deze vluchtelingen waren meerendeels slechts arme visschers; Venetië heeft dus met Amsterdam niet enkel gemeen dat het op geheide palen gebouwd is, maar ook dat het aanvankelijk slechts eene onaanzienlijke visschersbuurt was.

In den beginne werden deze eilanden ieder afzonderlijk door consuls bestuurd, die hun uit Padua werden toegezonden; maar in het laatst der vijfde eeuw stelden zij zelven tribunen of gemeensmannen aan; waardoor de grond werd gelegd tot de zuivere volksregeering, die zeven eeuwen te Venetië stand hield. Na de verwoesting van Padua door de Longobarden, breidde het kleine gemeenebest zich aanmerkelijk uit; en in 697 gingen de verschillende eilanden, waaruit het bestond, over tot de benoeming van een algemeen hoofd onder den naam van *dux* of *doge* (hertog), die verkiesbaar door en verantwoordelijk aan het volk was, en gezamenlijk met de bestaande gemeensmannen en den grooten raad regeerde. De eerste doge was Paolucci Anafesto.

Nadat Heraclea, hetwelk aan het hoofd der eilandengroep stond, door een burgerkrijg in het midden der achtste eeuw was te gronde gegaan, werd Rialto de hoofdzetel der regeering, en weldra ontstond nu de stad Venetië uit de vereeniging dier plaats met verscheidene omliggende eilanden. De republiek onderwierp zich niet aan de frankische en duitsche mogendheid, die aan het westersche of romeinsche rijk in Italië was opgevolgd, maar verbond zich met het oostersche of griekschc rijk, en bleef daardoor onafhankelijk.

De handel en vrachtvaart der Venetianen namen zoo snel toe, dat hun de heerschappij op de Adriatische zee spoedig niet meer betwist werd, en zij zelfs Dalmatië en Istrië, op de tegenovergestelde kust dier zee gelegen, aan zich onderwierpen. Zij dreven handel ook met Mohamedanen, Sicilianen en Spanjaarden, en genoten inzonderheid te Konstantinopel en te Rome groote voorrechten. De voornaamste oorzaak van de opkomst en bloei der republiek waren echter de Kruistochten. Niet alleen dat het overvoeren der scharen van krijgslieden en pelgrims naar het Heilige land, en het voorzien in hunne behoeften, haar aanzienlijke schatten aanbrachten, maar hare handelsbetrekkingen met het Oosten namen daardoor ook in zeer belangrijke mate toe. Ofschoon de ingenomenheid der Venetianen met de kruistochten, even als die van hunne mededingers, de Genuëezen en Pisanen, dan ook voor een deel aan belangzuchtige oogmerken moet worden toegeschreven, bewezen zij niettemin onder hunne dogen Vitale Michaeli, Ordelafo Faliero en Dominico Michaeli, gewichtige diensten aan de goede zaak, en had men de inneming van Ptolemaïs, Sidon en Tyrus voor geen gering gedeelte te danken aan de wijze waarop zij den aanval op die plaatsen van de zeezijde ondersteunden.

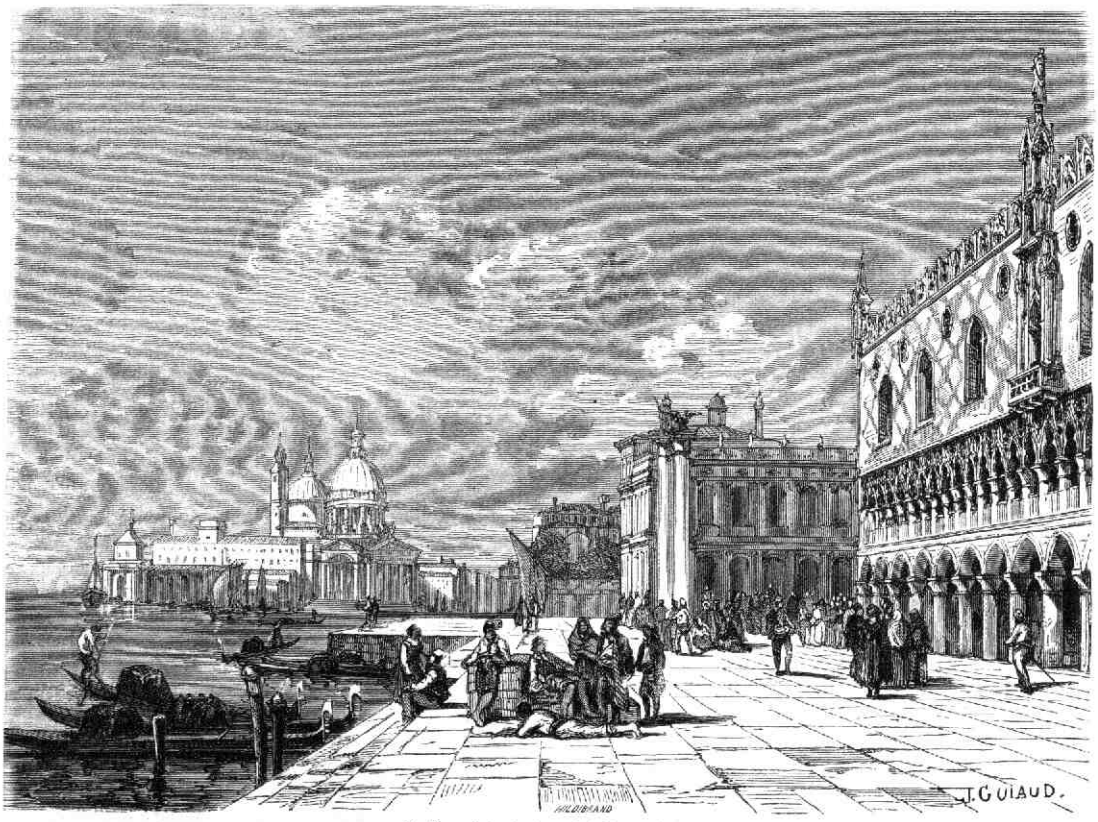
Inzonderheid nam echter Venetië's handel eene ongemeene vlucht, nadat het aan zijne kooplieden en regenten gelukt was den ouden handelsweg der Ptolemaeën en Romeinen over Egypte naar Indië weder te openen, waardoor Venetië de uitsluitende markt der meest gezochte indische goederen — specerijen, lijnwaden, zijden stoffen, ivoor, parelen, goud, myrrhe en andere geneeskruiden — werd, en ruim twee eeuwen lang bleef, totdat Portugal en later Antwerpen en Amsterdam, na de ontdekking van den zeeweg naar Indië om de Kaap de Goede Hoop, den handel met het verre Oosten aan zich trokken.

Gedurig breidden de Venetianen hunne veroveringen verder uit. Groot vooral was het aandeel dat zij aan den vijfden Kruistocht namen, die in 1202 onder aanvoering van Graaf Boudewijn van Vlaanderen werd ondernomen; maar die, in plaats van op de bestrijding der ongeloovigen, op de inneming van het toen nog door de Grieken bezette Konstantinopel uitliep. Bij dezen tocht werden de Venetianen door hunnen twee-en-negentig-jarigen doge Enrico Dandolo in persoon aangevoerd: een man "in wien de ouderdom de zielskrachten slechts gerijpt, niet verdoofd had," en die niet alleen een onversaagde oorlogsheld, maar ook een der schranderste en edelste staatslieden was, welke Venetië ooit bezeten heeft. Het oorspronkelijk doel van den tocht naar Konstantinopel was geweest om Alexius, den twaalfjarigen zoon van den door Alexius III van het gezicht beroofden en in den ker-

ker geworpen Keizer Izaäk, op den griekschen troon te plaatsen. Inderdaad werd dit doel door de Kruisvaarders verwezenlijkt; doch, grootendeels door hun toedoen, brak terstond daarop in de stad een geweldig oproer uit, waarbij weder een andere Alexius, Mursuflus bijgenaamd, door het volk tot Keizer werd verheven, die zijne regeering aanving met zijn jeugdigen naamgenoot te verworgen. De Kruisvaarders, die de Grieken toch slechts als ketters beschouwden, besloten nu de stad in te nemen; 't geen hun bij een tweeden storm gelukte (1203); eene gebeurtenis, waarbij de overwinnaars zich als onzinnigen gedroegen, zelfs de heilige plaatsen niet verschoonende, terwijl zij in hunne Wandalen-woede de schoonste kunstgewrochten verbrijzelden, waardoor eene menigte onschatbare overblijfselen der oudheid verloren gingen. De buit, bij die gelegenheid behaald, was zoo ontzettend groot, dat een nederlandsch Vorst, die bij de inneming tegenwoordig was, aan Paus Innocentius III schreef, dat er in het gansche overige Europa zoo veel rijkdommen niet voorhanden waren. Inderdaad was Konstantinopel een van de schoonste en rijkste steden der wereld.

Het griekse rijk werd nu tusschen de Venetianen, Vlamingen en Franschen, die het gezamenlijk veroverd hadden, verdeeld, en de keizerlijke waardigheid in het byzantijnsch-latijnsche rijk aan Boudewijn van Vlaanderen en Henegouwen opgedragen; terwijl de Venetianen voor zich namen wat hun het gelegenst was, te weten de gansche kust langs de Adriatische en Egaeïsche zeeën, een deel van den Peloponnesus, benevens Candia, Corfu, Cephalonië en andere eilanden: gezamenlijk omstreeks een vierde deel van het oude Byzantium bedragende. Door deze veroveringen nam alzoo de macht en het aanzien van Venetië nog weder aanmerkelijk toe; maar door de oprichting van het byzantijnsch-latijnsche keizerrrijk, dat niet veel langer dan eene halve eeuw bestond (1204—61), ontsloten de Venetianen met eigen hand de deur voor hunne toekomstige geduchte en onverzoenlijke vijanden, de Mohammedanen.

Intusschen had de demokratische staatsregeling van Venetië eene zeer in het oog vallende aristokratische

De Slavonische kade en het Doge-paleis.

kleur verkregen. De voorname oorzaak daarvan was, dat de acht-en-dertigste doge, Vitale Michaeli, die de Venetianen door het uitschrijven eener belasting op de bezittingen tegen zich in het harnas had gejaagd, in een volksoploop werd vermoord. Om deze reden, en ook omdat de verkiezingen maar al te dikwijls oproerige tooneelen uitlokten, werd besloten om het volk niet meer rechtstreeks tot de verkiezing der dogen te laten medewerken, maar die taak aan een elftal der aanzienlijkste mannen, door de bevolking aan te wijzen, op te dragen. Tevens werd de Groote Raad ingesteld, het hoogste regeeringscollegie, bestaande uit vierhonderd-tachtig aanzienlijken, jaarlijks uit de zes wijken der stad gekozen. Terwijl de adel op die wijze

Zaal van den Grooten Raad in het Doge-paleis.

den volksinvloed tegenging, verminderde hij tevens de macht van den doge, door hem een raad van zes leden, gekozen uit den Grooten Raad, ter zijde te stellen, zonder welks medewerking hij geen besluit kon nemen. Deze kleine raad, met den doge de zoogenaamde *signoria* uitmakende, werd later nog met drie hoofden van den Raad der Veertigen vermeerderd.

De Groote Raad, uitsluitend uit *nobili* bestaande, trok allengs de aanstelling van bestuursleden en beambten aan zich, en benoemde eindelijk zelfs zijne eigene kiezers. Maar hierbij bleef het niet. In 1296 wist de zeer aristokratisch gezinde doge Gradenigo de bepaling door te drijven, dat voortaan alle nieuwelingen uit den Grooten Raad geweerd zouden worden; terwijl men tot aanvulling van door overlijden openvallende plaatsen, lijsten vormde, waarop alleen namen van vroegere leden van den Raad voorkwamen. Eindelijk ging men in 1309 nog een stap verder: men verklaarde het lidmaatschap van den Grooten Raad erfelijk, en bepaalde bovendien dat de zoons, ook bij het leven van hunnen vader, op hun vijf-en-twintigste jaar zitting mochten nemen; terwijl er een afzonderlijk register werd aangelegd, *het Gouden boek* genaamd, waarin de namen der toenmalige familiën, wier leden zitting hadden, zouden worden ingeschreven.

Deze stoute staatsgreep, in de venetiaansche geschiedenis *il serrar del consiglio* (het sluiten van den raad) genoemd, bracht het volk aan 't morren, maar dit kon geen verandering in de genomen besluiten te weeg brengen. Eene samenzwering met een man uit het volk, Marino Bocconio, aan het hoofd, werd in het bloed der eedgenooten gesmoord; een aanslag van eenige den doge persoonlijk vijandige *nobili*, door Querini en Tiepolo aangevoerd, werd door Gradenigo zelven bedwongen (1310); en van dat oogenblik af werd de nieuwe orde van zaken als gevestigd aangemerkt.

De vrees dat de doge, op het voorbeeld van andere italiaansche regenten van dien tijd, naar uitbreiding van gezag zou streven, had aanleiding tot deze laatste hervormingen gegeven, en deed al verder en verder in die richting gaan, zoodat aan het opperhoofd, dat met den naam van Vorst begroet werd, weldra niet meer dan een schaduw van gezag overbleef, en hij zelfs geen brief eener vreemde mogendheid anders dan in het bijzijn der *signoria* mocht openen. Met recht werd van het hoofd der republiek gezegd, "dat hij in kleeding en staatsie een koning, in macht slechts een raadslid, in zijne residentie een gevangene en daar buiten een gewoon burger was." Daarentegen werd de macht van den Raad der Tienmannen — een lichaam bij gelegenheid van den aanslag van Querini in het leven geroepen — ongemeen versterkt. De ontdekking van dat komplot had de bewindslieden zóó vervaard gemaakt, dat zij, ter handhaving van de veiligheid van den staat, besloten om aan tien *nobili*, voor den tijd van twee maanden, eene dictatoriale macht op te dragen. Het bestaan van dien geduchten raad werd echter telkens op nieuw verlengd, totdat hij in 1335 permanent werd verklaard. Deze Tienmannen mochten zich in alles, niets uitgezonderd, mengen; zij konden zelfs besluiten van den Grooten Raad vernietigen, leden daarvan verbannen, en den doge voor hunne vierschaar dagen. De beschuldigden die voor dit hof werden gebracht, mochten zich van geen gerechtelijken raadsman voorzien; zij kwamen nooit met hunne beschuldigers en de tegen hen optredende getuigen in 't verhoor, en werden na hunne inhechtenisneming buiten allen toegang gesteld. Het stond dezen raad vrij, zijne voor geen vernietiging vatbare vonnissen openlijk of wel in het geheim ten uitvoer te laten brengen.

Eene nog geduchter rechtbank was die der staatsinquisiteurs, welke slechts uit drie rechters bestond, en waaraan de Tienmannen, zoo dikwijls zij dit noodig achtten, de berechting eener zaak konden opdragen. Men wist, dat dit verschrikkelijke gerechtshof, tot welks oprichting in 1454 besloten werd, bestond, maar kende geen van zijne leden, die door den Raad der Tienmannen uit zijn midden werden gekozen. Alle Venetianen, van den gondelier tot den doge ingesloten, waren aan het altijd wakend toezicht dezer onzichtbare vierschaar en aan hare strenge rechtspraak onderworpen. Hare leden konden zelfs elkander vonnissen; in welk geval er door den Raad der Tienmannen een plaatsvervanger werd benoemd. Schier allen, die voor deze rechtbank gedaagd werden, verdwenen voor altijd, zonder dat men ooit vernam of zij onder de *looden daken* een langzamen dood waren gestorven, dan wel of zij over de *brug der zuchten* ter verworging of verdrinking waren weggevoerd; terwijl hunne betrekkingen zelfs geen navraag naar hen durfden doen, uit vrees van de geheime rechtbank te zullen vertoornen. De inquisiteurs waren volkomen vrij zoowel in de keus der middelen om het kwaad op te sporen, als in die om het te straffen; zij waren ook aan niemand verantwoording schuldig wegens de gruwelijke pijnigingen, waarmede zij de ongelukkige beklaagden bekentenissen afpersten. Zij hadden den sleutel van de lade, waarin de geheime aanklachten vielen, die in de bij het doge-paleis en elders geplaatste leeuwenmuilen werden geworpen. Een tal van verspieders stond in hunne soldij, die zoowel de hutten als de paleizen binnenslopen; terwijl alle staatsbeambten hun ten dienste moesten staan.

Op die wijze meende Venetië de instandhouding zijner staatsinstellingen te moeten waarborgen. De inquisitie had het inzonderheid gemunt op hen, van wie men ook slechts vermoeden kon dat zij eerzuchtige of staatkundige ontwerpen koesterden. Onthield men zich ten eenen male van bemoeiing met staatszaken, en liet men zich volstrekt niet aan het doen en laten der regeering gelegen liggen, dan had men niets te duchten; daargelaten de mogelijkheid, dat men het offer van valsche aanklachten werd.

"Geen staatsinrichting," zegt een hedendaagsch engelsch schrijver, dien men niet van reactionnaire gezindheid verdacht kan houden, "heeft ooit aan tegenstrijdiger oordeelvellingen bloot gestaan dan die van Venetië. Door sommigen als een toonbeeld van wijsheid en de bron van haar grootheid ten hemel verheven, is ze door anderen, door verreweg de meesten, uitgekreten voor een samenweefsel van ongerechtigheden. Gelijk gewoonlijk, ligt ook hier de waarheid in het midden. Dat er in later tijd veel, zeer veel berispelijks in de inrichting en den gang van het staatsbestuur is

ingeslopen, kan niet worden ontkend.... Maar aan den anderen kant schijnt het ons onbetwistbaar, dat eene staatsinrichting die dertien eeuwen lang stand hield, waaronder de rust van binnen en de onafhankelijkheid naar buiten ongeschonden bewaard bleven, terwijl elders in Italië zoo tallooze malen bloedige burgertwisten woedden en zoo menigwerf het juk van den vreemden dwingeland knelde; eene staatsregeling waaronder het kleine visschersdorp zich ontwikkelde tot koningin van de Adriatische zee en tot beheerscheresse van het Oosten: — ons dunkt het onbetwistbaar, dat zulk eene staatsinrichting toch in meer dan gewone mate de kiemen van iets goeds en groots moet hebben bevat..... De regeering van Venetië was sterk omdat, gelijk Muratori het uitdrukt, "het volk wilde dat zij sterk zou zijn; omdat bij het volk de overtuiging leefde, dat zijn eigen welvaart het groote doel van haar bemoeiingen was. Het wist dat haar strenge maatregelen tegen *haar eigen leden* gericht waren."

Van veel meer belang nog is de lof, door den zeer liberalen Manin, den voorzitter der venetiaansche republiek van 1848—49, aan den staatsvorm van het oude gemeenebest toegezwaaid. "Niet zooveel eenwen," antwoordde hij eens in zijne ballingschap aan een vriend, die zich hevig over de instelling van den Raad der Tienmannen en de door hen gepleegde gruwelen uitliet, "niet zooveel eeuwen lang zou de doorluchtige republiek hebben bestaan, indien het gouvernement, hoewel uitsluitend in de handen der aristokratie, niet populair was geweest in den echten goeden zin des woords, niet met de toegeeflijkheid en zachtheid van een vader geregeerd had. Weet ge tegenover wie de aristokratie zich streng en hard toonde? Tegenover zich zelve, tegenover haar eigen leden, wanneer die zich als partijmannen, rebellen of verraders deden kennen."

Ziedaar getuigenissen van niet verdachte zijde, die wel overweging verdienen. Ook met volle erkenning en strenge afkeuring der misbruiken, in de venetiaansche staatsregeling, als in elke andere, ingeslopen, blijkt, dunkt ons, uit de geschiedenis zelve, de deugdelijkheid der grondslagen, waarop deze rustte; is Venetië, met zijne meer dan duizendjarige historie, een nieuw sprekend bewijs voor de waarheid, dat eene republiek alleen door eene sterke en machtige aristokratie op den duur mogelijk is en bloeien kan.

III.

Vervolg van het geschiedkundig overzicht. — Verval van de republiek. — Komst der Franschen. — Opheffing der staatsregeling. — Campo-Formio. — De presburger vrede. — Manin in 1830 en in 1848. — Wederoprichting der republiek. — Beleg. — Kapitulatie. — De veldtocht van 1859. — Tegenwoordige toestand van Venetië.

Na het einde der Kruistochten nam de ijverzucht tusschen de zuster-republieken Venetië en Genua, wegens het behalen van bijzondere handelsvoordeelen, zoozeer toe, dat het in de veertiende eeuw herhaaldelijk tot oorlogen tusschen haar kwam, waarin de venetiaansche admiraal Victor Pisani zich met roem overlaadde. Vermaard zijn vooral zijne zegepralen bij Capo d'Anzio en Chioggia.

In de vijftiende eeuw bereikte de republiek het toppunt van roem en bloei; zij zag toen haar gebied op het italiaansche vasteland aanmerkelijk uitgebreid en Cyprus aan hare heerschappij onderworpen. Maar terwijl nu, door Vasco de Gama's omzeiling van de Kaap de Goede Hoop (1498), de handel van Venetië over Alexandrië op 't allergevoeligst werd getroffen, waren van den anderen kant de Osmanen meester van Konstantinopel geworden, en ontrukten aan de republiek achtereenvolgens Morea, Albanië, Negroponte en andere bezittingen in den Archipel. — In 1508 en 1509 schitterde zij echter nog in vollen luister, daar zij toen, evenzeer door dapperheid als door fijne staatkunde, haren smadelijken val voorkwam, die bij het verbond van Kamerijk besloten was, waarvan de vier toenmalige hoofdmogendheden van Europa: Paus Julius II, Keizer Maximiliaan, Ferdinand de Katholieke van Spanje, en Lodewijk XII van Frankrijk, de voorname aanleggers waren.

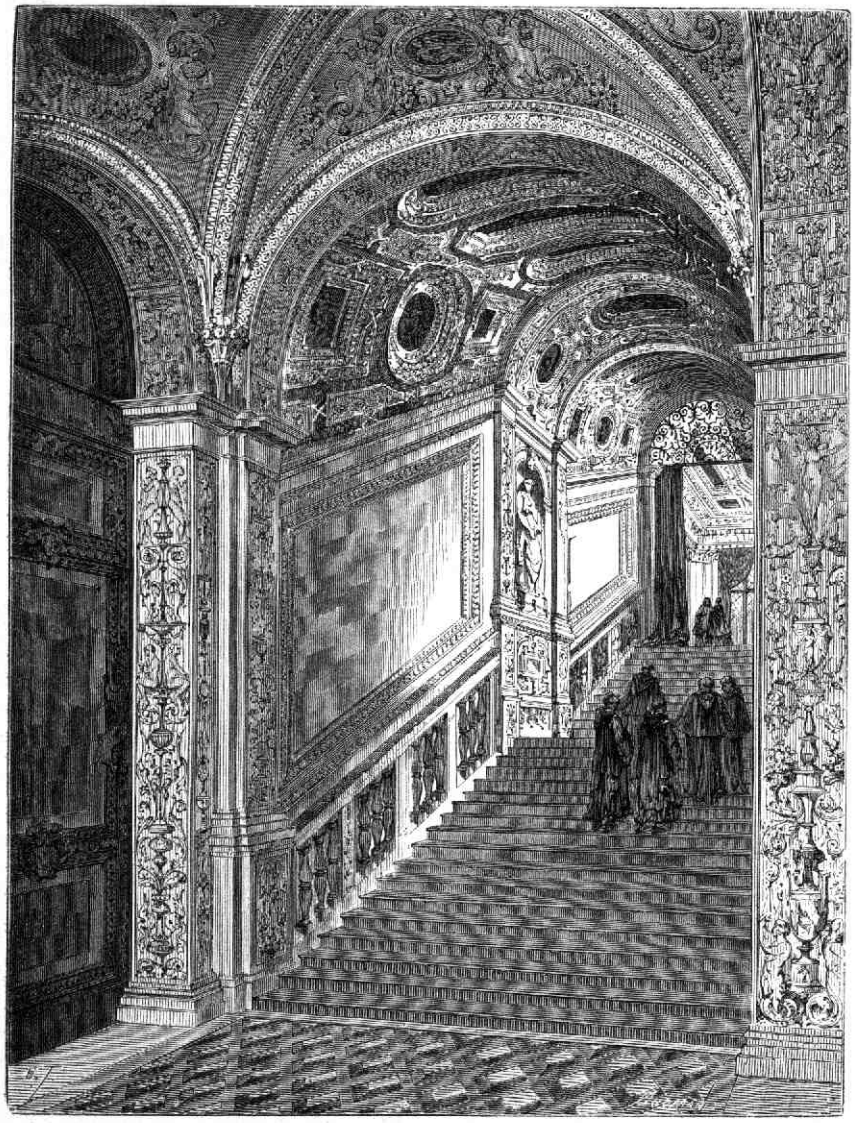
Bij den vrede van Karlowitz (1699) bekwam de republiek, dank hebbe de veerkracht van haren toen reeds overleden doge Morosini, den geheelen Peloponnesus weder in haar bezit. Dit was haar laatste straal van roem. De *nobili*, die zij er met het gezag bekleedde, kweten zich evenwel zoo slecht van hunne taak, dat de grieksche bevolking nog liever turksch dan venetiaansch wilde zijn, en het schiereiland dan ook slechts zestien jaren in Venetië's bezit bleef. In 1715 moest de republiek eindelijk ook het eiland Candia, na een langdurigen strijd, aan de Muzelmannen afstaan.

Na den vrede van Passarowitz (1718), waarbij de Peloponnesus weder aan Turkije werd afgestaan, besloten de overheden der eens zoo vermaarde en machtige republiek, voortaan geen aandeel meer aan de algemeene europeesche politiek te nemen, en zich tot de verdediging van haar gebied en de strenge instandhouding harer verouderde staatsregeling te bepalen. Daarmede teekende de republiek haar eigen abdikatie. In den weerloozen staat waarin zij zoo doende geraakte, verstoken van vloot en krijgsmacht, verraste haar de fransche omwenteling. Zij kon in dien toestand onmogelijk beletten, dat Peschiera en een groot deel van haar gebied op het vasteland door de Franschen bezet werden. Ware het bestuur van Venetië zoo moedig gezind geweest als de wakkere podestà van Bergamo, Ottolini, dan zou het land gewis de wapenen hebben opgevat, en daardoor wellicht een geheel andere loop aan Bonaparte's veldtocht gegeven zijn. Terwijl hij naar Stiermarken voortrukte, barstte er een opstand te Verona uit, waarbij al de Franschen werden vermoord. Hij keerde daarop ijlings terug, en maakte zich zonder slag of stoot van de republiek meester.

Tot de eischen van den franschen veldheer behoorde ook de volledige afschaffing der venetiaansche staatsregeling en de gevangenneming der drie staatsinquisiteurs. Deze revolutionnaire eischen werden nu door de op alle wijze door de Franschen bewerkte demokratische partij te Venetië op het onstuimigst ondersteund. Toen echter de Groote Raad den 12 Mei 1797,

zijne eeuwenoude macht aan eene consulta van dertig leden overdroeg en uiteen ging met den kreet: "Er bestaat geen Venetië — geen St. Marcus meer!" viel het volk verwoed op de demokraten aan. De komst der Franschen maakte aan deze beweging evenwel spoedig een einde.

Zes maanden later, bij den vrede van Campo-Formio, gaf Bonaparte de venetiaansche republiek met en met het verlies hunner vloot, die, de beroemde *Bucentaurus* niet uitgezonderd, door de Franschen verbrand of vernield werd. Ofschoon de nationale geest destijds tot een vrij laag peil was gezonken, ontbrak het toch niet aan treffende bewijzen dat hij hier en daar nog krachtig werkte: getuige de adellijke venetiaansche dame, die bij het vernemen van den vrede van Campo-Formio, zich door vergif van het leven beroofde;

De Gouden trap in het Doge-paleis.

Dalmatië en Istrië, die zij onafgebroken bezeten had, aan Oostenrijk, in ruil voor België, dat aan Frankrijk getrokken, en voor Lombardije, dat bij de pasgevormde Cisalpijnsche republiek gevoegd werd. Zoo verstond de revolutie het volkenrecht! De demokraten betaalden het kortstondig genot hunner zoogenoemde liberale staatsregeling duur genoeg met het verlies der kunstschatten, die naar Frankrijk werden vervoerd, en de gondelier Antonio Lizzi, die liever verkoos huis en land te verlaten, dan "de Oostenrijkers op het groote kanaal te roeien!" Toen die Oostenrijkers, in de eerste dagen van 1798, Venetië binnentrokken, waren ook de demokraten zeer uit het veld geslagen. Bonaparte antwoordde echter op hunne vertoogen: "De demokraten kunnen naar Cisalpinië verhuizen, waar men hun het burgerrecht schenken zal!"

Het Orfano-kanaal.

Nog geen acht jaren was Venetië in 't bezit van Oostenrijk geweest, toen het, door denzelfden man, die het te Campo-Formio weggeschonken had, te Presburg met even weinig plichtplegingen weder teruggenomen werd, om met het nieuw opgerichte koningrijk Opper-Italië te worden vereenigd. Venetië kwam dan nu toch weêr onder eene zoogenaamde italiaansche regeering en verkreeg eenige meerdere zelfstandigheid. Zijne zonen werden wel gedwongen om in verre oorlogen de gevaren der Franschen te deelen, maar zij hadden ook deel aan hunnen roem; en de wedijver hierdoor te weeg gebracht werkte meer mede tot Italië's wedergeboorte, dan eeuwen van vrede en voorspoed gedaan zouden hebben.

In 1814, op het Weener-congres, bekwam Oostenrijk het geheele venetiaansche gebied terug. Aanvankelijk beloofde het veel, maar zeer spoedig vergat het zijne beloften weder; en in plaats dat men den Venetianen zekere mate van onafhankelijkheid schonk, werd hun een drukkend juk op de schouderen gelegd. "Gij weet wel," zeide Keizer Frans tot de bezending uit Lombardije, die, nadat het land twee jaren lang door oostenrijksche troepen bezet was geweest, hem naderde met de bede om eene meer met de vroegere landsinstellingen overeenkomstige organisatie; "gij weet zeer goed, dat ik Italië met het zwaard in de vuist veroverd heb: er kan dus geen sprake zijn van eigen staatsregelingen noch van onafhankelijkheid!" Wel werden eenige concessiën gedaan; maar de staatkundige vervolgingen, ook door de woelingen der geheime genootschappen uitgelokt, hadden geen einde; de censuur werd hoe langer hoe willekeuriger, en alle ontwikkeling werd stelselmatig onderdrukt.

De gebeurtenissen, die in 1830 te Parijs voorvielen, bleven in Italië niet zonder weêrklank. Men herinnert zich voorzeker nog de samenzwering van Menotti te Modena, de omwenteling in Bologna en de Romagna, en het gebeurde te Parma, ten gevolge waarvan de Hertog van Modena, de Kardinaal-legaat van Bologna en de Hertogin van Parma hunne staten verlieten; terwijl de beweging eindigde met de onderwerping der opgestaane bevolkingen door een leger van dertigduizend Oostenrijkers, en met de terechtstelling van Menotti en Borelli. Wellicht is het echter minder bekend, dat men destijds ook te Venetië niet geheel stil zat. Manin, die zich toen pas in het stadje Mestre, aan den ingang der Lagunen, als pleitbezorger had nedergezet, werd insgelijks door de algemeene opgewondenheid meêgesleept. Hij smeedde het vermetele ontwerp om zich van het tuighuis meester te maken, en stelde en verspreidde met een zijner vrienden, den bekenden dichter en journalist Tomaseo, een proclamatie, waarin de bevolking werd aangemaand om het dwangjuk der vreemde overheersching af te schudden. Manin begreep echter, toen de beweging in Midden-Italië zoo snel bedwongen werd, dat verdere proefnemingen voor 't oogenblik meer kwaad dan goed zouden stichten, en wijdde zich weder onverdeeld aan zijn ambt. Hij liet evenwel geene gelegenheid voorbijgaan om zijne medeburgers krachtig tot aaneensluiting en samenwerking aan te sporen, de publieke zaak door alle geschikte middelen levendig te houden, de bevolking in hare eigene schatting te doen rijzen, en haar nu op deze dan op gene wijze te doen zien, dat het toch nog mogelijk was om met eenige vrucht te strijden tegen de vreemde macht, die nog steeds haar lot in handen had.

De oostenrijksche regeering, schoon inderdaad zich beijverende om den voorspoed en de materiëele welvaart des lands te bevorderen, kon maar niet haar vreemden oorsprong doen vergeten. Men zag in haar de vertegenwoordigster van het geweld en de onderdrukking, de natuurlijke vijandin van alle nationale herinneringen en sympathiën: in één woord, een opgedrongen gezag, waaraan men zich noode onderwierp. Dit gaf natuurlijk aanleiding tot gespannen verhoudingen, die telkens nieuwe grieven uitlokten. De bemoeizucht der policie werd letterlijk onduldbaar. Nergens, zelfs niet in het heiligdom van den huiselijken kring, was men veilig voor hare bespieding en inmenging. Ieder die verdacht werd van ontevredenheid met de bestaande orde van zaken, werd in de gevangenis geworpen of gedwongen om als gemeen soldaat in de oostenrijksche gelederen te dienen. Het was bijna eene hernieuwing van de willekeur die onder de republiek heerschte, maar die thans dubbel ondragelijk viel, omdat ze door vreemden werd opgelegd, die van den anderen kant geen *prestige* wisten uit te oefenen, zoo als de *nobili* en de dogen althans gedaan hadden.

Met de troonsbeklimming van Pius IX scheen een nieuwe dageraad voor Italië aan te breken: een elektrieke schok doortintelde het geheele schiereiland. In Venetië was de opgewondenheid niet minder groot dan in de overige italiaansche staten; het "Viva Pio Nono!" werd ook daar van alle zijden aangeheven. Manin besefte echter, dat het niet bij vreugdegejuich kon blijven, maar dat er gehandeld moest worden. Hij leverde met Tomaseo een vertoog bij de regeering in, waarin met de meeste klem op de eindelijke invoering der zoo lang vruchteloos gevraagde hervormingen werd aangedrongen. Wat zij gevreesd hadden gebeurde: den 18den Januari 1848 werden zij in hechtenis genomen en naar den kerker overgebracht, welks deuren zich reeds achter zoo menig edel of doorluchtig slachtoffer voor altijd gesloten hadden. De verontwaardiging was algemeen: het karneval werd niet gevierd; de schouwburgen bleven ledig; het grootste deel der bevolking kleedde zich in rouwgewaad, en geregeld iederen middag ten vier ure zag men een langen stoet van burgers langs de Slavonische kade trekken en vóór den kerker stil houden; de mannen namen hunne hoeden af, de vrouwen wuifden met hare zakdoeken: deze zwijgende demonstratie, die de policie niet kon beletten, zeide meer dan woorden.

Eén feit vooral toonde hoe levendig de behoefte aan eenheid en eendracht reeds gevoeld werd: de twee partijen, waarin Venetië steeds verdeeld was geweest, die der Castellani en Nicoletti, verzoenden zich met elkaar. Kort na de gevangenneming van Manin en Tomaseo, hielden, op zekeren morgen, een aantal gondels stil voor de kerk van "la Madonna della Salute." Sommigen van degenen die er in zaten, droegen de roode sjerp der Castellani, anderen de zwarte der Nicoletti.

Een priester wachtte hen; de mis werd gevierd, en de hoofden der twee partijen strekten, geknield, de rechterhand naar een kruisbeeld uit, terwijl zij elkander de linker toestaken. Ook hier werd geen woord gesproken, uit vrees voor de alomtegenwoordige policie.

Zelfs de tijding der Februari-omwenteling te Parijs blies het te Venetië smeulend vuur nog niet tot een vlam aan; maar toen den 16 Maart de kreet weergalmde: "Omwenteling in Oostenrijk! Eene constitutie te Weenen!" kwam er eene ontzettende volksmenigte op de been, die vóór het paleis van Graaf Palffy, den oostenrijkschen gouverneur, op dreigenden toon de invrijheidstelling der gevangenen eischte. De Graaf gaf aan dien eisch toe, en Manin en Tomaseo werden op de handen des volks van het doge-paleis naar hunne woning gedragen.

De gouverneur deed nu allerlei schoonklinkende beloften; maar Manin begreep dat er doorgetast moest worden. Er was door zijne bemoeiing een burgerwacht opgericht; nu begaf hij zich naar het tuighuis, en wist zich van dat gebouw meester te maken. Graaf Palffy werd thans weldra gedrongen om te kapituleeren; hij stelde zijn gezag in handen van Graaf Zichy, den militairen kommandant, die, als Hongaar, meer bij de Venetianen gezien was dan hij. Het hopelooze van den toestand beseffenende, teekende de nieuwe gouverneur echter terstond eene overeenkomst, om de stad binnen twaalf uren tijds te ontruimen.

Manin, die zich aanvankelijk teruggetrokken had, werd daags na het slagen der door hem geleide omwenteling, aan het hoofd van het voorloopig bewind gesteld. Hij had gewis aanspraak op deze onderscheiding en kweet zich uitnemend van de hem opgedragen hachelijke taak. Hij voorzag in alles; en terwijl hij allen bezielde, predikte hij te gelijker tijd matiging door zijn voorbeeld zoowel als door zijne woorden. Zijne voorgangers van den eersten dag hadden echter eene groote feil begaan: zij hadden het rechte oogenblik verzuimd om zich van de medewerking der vloot te verzekeren. De strijdkrachten der stad bestonden enkel uit zevenduizend leden van de burgerwacht, zeshonderd zeelieden en mariniers en vierduizend soldaten uit verschillende deelen van Italië; waarbij zich later nog achttienhonderd man voegden, door Karel Albert afgezonden. Alle Venetianen waren slechts door één wil bezield; maar Manin gevoelde al te goed dat dit niet voldoende was, en dat de uitkomst der gansche stoute onderneming voornamelijk afhing van den loop dien de beweging in het overige Italië nam; en die loop was, gelijk men weet, hoogst noodlottig voor de zaak der omwenteling: Karel Albert geslagen; de maarschalk Radetzky voet voor voet het door Oostenrijk verloren terrein in Italië herwinnende; en de van Engeland en Frankrijk afgebeden bijstand geweigerd.

Weldra was Venetië zoowel van de land- als van de zeezijde ingesloten, en Radetzky stelde zich reeds voor, de stad binnen veertien dagen in zijne macht te zullen hebben. Maar ofschoon de bezetting zich onmogelijk kon blijven handhaven, zoo hield zij het beleg toch van het begin van Mei tot het laatst van Augustus vol. "Liever den dood dan de Croaten!" dit was de leus waaronder zij het uiterste, het onmogelijke schier bestond, en nog langer zou hebben bestaan, wanneer Manin haar niet had doen beseffen, dat verdere tegenweer onverantwoordelijk ware geweest, daar, zoo ten gevolge van het aanhoudend bombardement als van hongersnood, cholera en pest, de ellende in de stad ten top was geklommen.

Volgens de kapitulatie moesten al de officieren, die aan den strijd tegen Oostenrijk hadden deelgenomen, benevens veertig familiën, de stad verlaten. Daaronder bevond zich ook het gezin van Manin.

Toch was de zaak der italiaansche omwenteling door het in 1848—49 te Venetië, Rome en elders in het schiereiland voorgevallene, aanmerkelijk bevorderd: niet alleen hadden de bevolkingen hare krachten leeren kennen, maar hare grieven werden door Europa ook beter gewaardeerd, haar lot meer algemeen beklaagd, de willekeur der italiaansche regeeringen en hare onderwerping aan Oostenrijk luider gewraakt. Piemont vond hierin aanmoediging om zich meer op den voorgrond te plaatsen, en op het congres van 1856 te Parijs eene stem in het belang van Italië te doen hooren, die weerklank vond in veler harten.

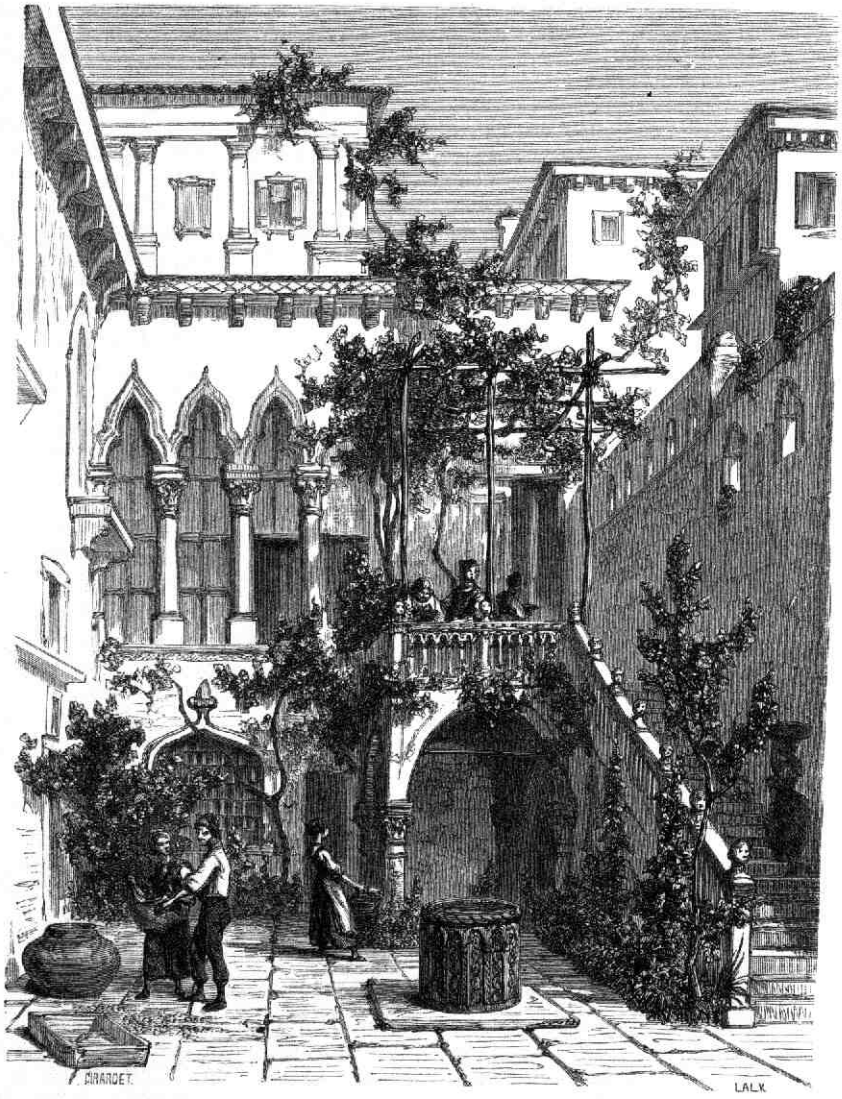
Keizer Napoleon, misschien deels en half onwillekeurig gehoorzamende aan nog niet vergeten sympathiën uit zijne revolutionnaire jeugd, toen hij lid der Carbonari was, deels en zeker niet minder geleid door berekeningen van zuiver staatkundigen aard, meende de oplossing van het dusgenoemde italiaansche vraagstuk ter hand te moeten nemen, en gaf daarmede den stoot aan eene beweging, die, zeer zeker, veel verder ging dan hij zelf bedoeld of gewenscht had, en eindigde met haren bewerker te overvleugelen.

Nu werd op eens een reuzenschrede op den weg tot Italië's bevrijding afgelegd. Vijf-en-veertig jaren lang, van 1815 bijna af, hadden de Italianen, openlijk en bedekt, getracht op dien weg te vorderen. Verstandige royalisten en doldriftige republikeinen, bezadigde vrijheidsvrienden en woelige carbonari, Menotti's en Garibaldi's, Mazzini's en Gioberti's, Azeglio's en Cavour's hadden elkaar de hand gereikt, zonder dat men oogenschijnlijk een stap gevorderd was. Nu zou het met moeite opgetrokken en gehandhaafde gebouw, als met éénen slag, in puin storten.

Wij behoeven de gebeurtenissen van het aan gewichtige feiten zoo rijke halfjaar, dat tusschen de bekende nieuwejaars-receptie op de Tuileriën en den vrede van Villafranca verliep, niet te herinneren: ze liggen een ieder nog versch in het geheugen. Wie hoort nog niet, te midden van het gejubel in Lombardije, in de hertogdommen en in de legatiën, den schrillen rouwkreet, door Venetië geslaakt, toen het programma: "een onafhankelijk Italië van de Alpen tot aan de Adriatische zee," dat de oude doge-stad van verrukking had doen trillen, half onuitgevoerd bleef? Terwijl alles in 't noorden van het schiereiland als door den slag eener wichelroede veranderde, terwijl de van vreugde dronken zusterstad Milaan de oostenrijksche kleuren tegen de piemonteesche verwisselde, bleef te Venetië alles bij het oude; en ook toen later het zui-

den, over het geschonden erfgoed van den H Petrus heen, het noorden de handen reikte en gansch Italië als samensmolt — ook toen nog bleef Venetië, Italië's parel en pronkjuweel, van het jubelende koningrijk als een vreemde gescheiden!

Is het wonder dat het vrijheidlievende, zijne nationaliteit zoozeer op prijs stellende Venetië onder dezen staat van zaken kwijnt? Men behoeft daaromtrent niet enkel op dagbladberichten af te gaan: onlangs nog zoo min als bijzondere bijeenkomsten hebben er meer plaats; men ziet er geen toiletten meer; de maatschappelijke band is verbroken; handel en beweging zijn gestremd; somberheid en moedeloosheid heerschen allerwege, en armoede en ellende nemen er dagelijks meer de overhand." De militaire muziek laat zich nog wel, even als vroeger, driemaal 's weeks, op 't St. Marcusplein hooren — zegt hij verder — maar er wordt thans enkel voor de vreemdelingen en de bezetting

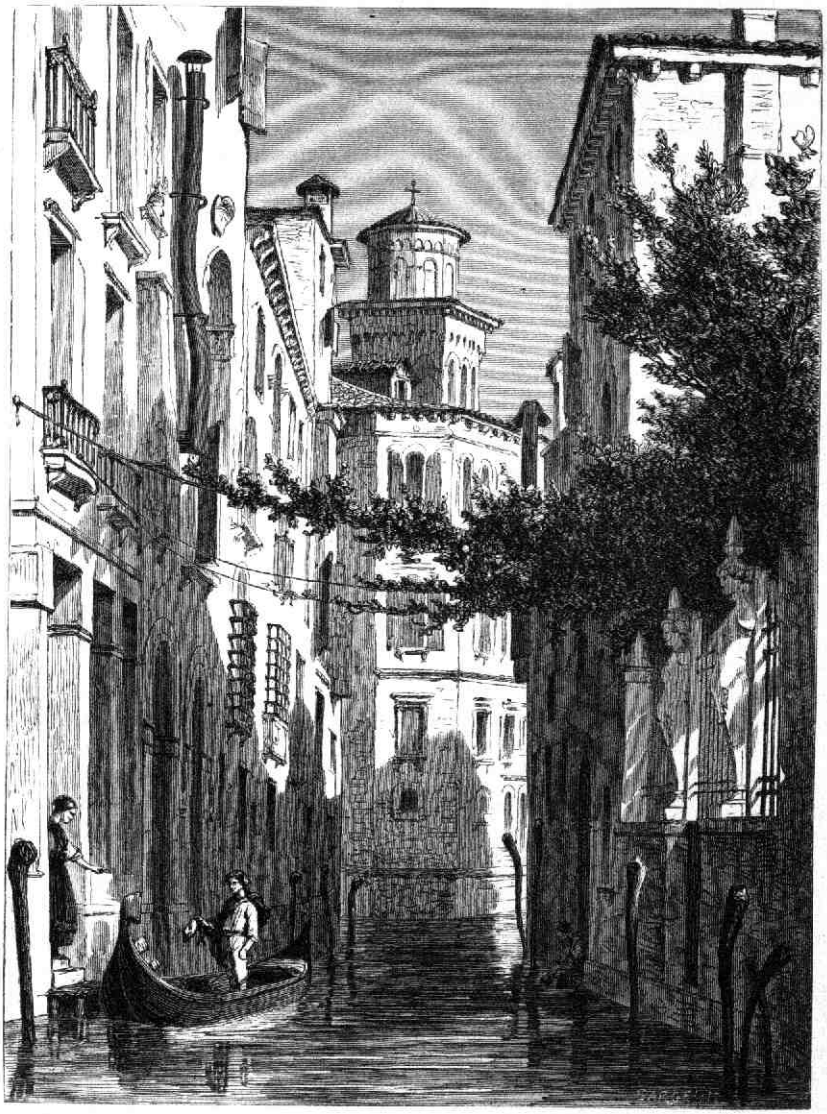
Binnenplein van het paleis Salviati.

legde de bekende fransche schrijver Paul de Musset, die Venetië in 1863 bezocht, na er zich vroeger meermalen te hebben opgehouden, een getuigenis af, die men geen reden heeft om in twijfel te trekken. "Behalve zijn zachten hemel en zijne bouwgewrochten, zijne monumenten en grootsche herinneringen," zegt hij, "bezit Venetië niets meer van zijne vroegere aantrekkelijkheid. Voorheen vond men nergens aangenamer, gemakkelijker verkeer; thans is de opera er gesloten, openbare gespeeld. Vroeger dreef elken avond een talrijke gondelvloot, door een muziekgondel voorafgegaan, langs het Canalazzo naar de Lagunen; maar die gondelvaart, *il fresco* genaamd, die het hoogste genot der gegoede bevolking uitmaakte, heeft geheel opgehouden. De aanzienlijke vrouwen vertoonen zich volstrekt niet meer in het openbaar.

"De bevolking", gaat de Musset voort, "draagt haar lijden met een bewonderenswaardig geduld. Hare vaste

hoop op de nakende bevrijding van haar land stellende, ondergaat zij daarvoor met vreugde het martelaarschap, en is zij tot alles bereid. Zij zou zelfs niet voor de opoffering harer onschatbare monumenten (bij een bombardement) terug deinzen, zoo er kans bestond, dat zij tot dien prijs hare onafhankelijkheid kon verwerven. Zij zou er zich op verhoovaardigen wanneer zij op de puinhoopen der St.-Marcus-kerk kon uitroepen: ""Zie wat de barbaren met een van de wonderen der wereld hebben uitgericht! Zie wat de vrijheid ons kost!""

Maar mag men het er voor houden, dat de lijdende bevolking van Venetië zich niet te vergeefs met hare "nakende bevrijding" vleit? De omstandigheden schijnen die hoop alleszins te regtvaardigen. Van welken kant zal echter de bevrijding opdagen? Zal Frankrijk nog eens het zwaard aangorden, om zijn programma van 1859 volledig ten uitvoer te leggen? Dit laat zich niet verwachten; en de Hemel geve ook dat het vraagstuk zonder nieuwe bloedige tooneelen opgelost worde; dat dus ook Italië aan Oostenrijk den handschoen wegens het bezit van Venetië niet toewerpe; maar dat van Oostenrijks zijde zelf de oplossing kome. Hoe vreemd dit oppervlakkig ook moge schijnen, toch laat zich zulk eene ontknooping nog het gemakkelijkst denken. Zal het Oostenrijk niet eindelijk gaan verdrieten, Venetië als een weêrspannigen gevangene te blijven bewaken? En zoo niet, zal het dan eindelijk niet gaan inzien, dat een afstand van Venetië zijne zwaar geteisterde financiën dubbel te stade moet komen, daar het dan eerst ernstig op de vermindering zijner krijgsmacht bedacht zijn, en tevens eene aanzienlijke geldelijke schadevergoeding voor het af te stane gebied eischen kan? Zeker meent men niet, dat Oostenrijk zich door zulk eene daad te veel zou verzwakken; want wat zou

Het paleis van Bianca Capello.

het verlies van 457 vierk. geogr. mijlen gronds te beteekenen hebben voor eene mogendheid, die er nog 11305 zou overhouden; en wat zou op eene bevolking van zeven- of acht-en-dertig millioen eene vermindering van 2,446,000 zielen zeggen? Acht men misschien het bezit van den geduchten vierhoek eene levenskwestie voor Oostenrijk? Maar hoe dan vóór 1797; hoe dan van 1805 tot 1815? Die vierhoek zou immers ook kunnen verdwijnen als Oostenrijks veiligheid dit vorderde, terwijl op de grenzen van Tyrol, Karinthië, Krain en Illyrië, door de natuur reeds half ontoegankelijk gemaakt, bolwerken zouden kunnen verrijzen, de geslechte in sterkte evenarende?

Wij begrijpen wat het Oostenrijk kosten moet, het hart van zulk een schoon gewest af te trekken; maar het besef van de onmogelijkheid, om na de gebeurtenissen der laatste jaren, bij de Venetianen het nationaliteits-gevoel op den duur te onderdrukken, moet het pijnlijke van het offer noodwendig verzachten. Al kon Venetië tegenwoordig, onder den constitutioneelen regeeringsvorm van Oostenrijk, eene vrijheid genieten, grooter dan waarin het zich ooit onder zijne eigene oligarchen mocht verheugen, het zou dien zegen als niets achten, wanneer het van het overige Italië afgescheiden moest blijven. Aansluiting aan het één en ondeelbare Italië! Vrijheid en onafhankelijkheid onder de italiaansche banier! Dit is de zucht die de ziel van alle Venetianen vervult; en Oostenrijk, dat zich aangordde om dien kreet in de Elbe-hertogdommen te verhooren, mag en zal dien niet langer op zijn eigen gebied smoren. Op deze gronden meenen wij, dat de Venetianen zich hunne bevrijding niet ten onrechte als nakende voorstellen. [1]

Slaan wij thans een blik op Venetië's merkwaardigste plaatsen en beroemdste gebouwen; en vergeten wij daarbij zoo veel mogelijk het floers, dat in deze oogenblikken over de schoone Lagunenstad verspreid ligt.

---

[1] Wat leven wij snel in onze eeuw, en hoe ver liggen deze gemoedelijke beschouwingen en redeneeringen thans van ons af! Neen, Oostenrijk heeft zich niet — en gelukkig! — zoo ver vergeten, van een deel van zijn grondgebied te gaan verschacheren: Frans-Jozef heeft zich nog herinnerd dat hij een Habsburg is en dat *noblesse oblige*. Italië heeft Venetië niet van de vreemde overheersching bevrijd: de eerste poging, die het daartoe, en wel onder de gunstigste omstandigheden, aanwendde, eindigde, juist als de veldtocht van 1848, in een volkomen nederlaag. Toch heeft Oostenrijk, na den rampspoedigen oorlog van 1866, Venetië afgestaan, niet aan Victor-Emmanuel, maar aan Frankrijk, dat, na de gebruikelijke komedie der volksstemming, zijn wingewest aan Italië overdroeg. — Wat ligt er niet tusschen den nieuwjaarsmorgen van 1859 en heden! Toen sprak de op het toppunt zijner macht staande Imperator het noodlottig woord, dat den storm heeft ontketend, die, met onvermijdelijke noodzakelijkheid, hem zelven en zijne moeizaam opgetrokken schepping in den afgrond heeft geslingerd. De eenheid van Italië, op het herlevende nationaliteitsbeginsel gegrond, moest noodwendig de eenheid van Duitschland na zich sleepen — dat wil zeggen, den ondergang van Frankrijk als groote mogendheid. Cavour riep en wettigde voornit Bismarck. En Napoleon, die deze beide mannen hielp, en beiden als zijne werktuigen meende te gebruiken ..... wat mag hij te Sedan en op Wilhelmshöhe wel hebben gedacht! (Bijschrift in 1874.)

IV.

De Piazzetta en de Piazza van San Marco.

Wanneer men, uit zee of uit Venetië's groot binnen-kanaal (het *Canalazzo*) komende, aan de moelje of den marmeren trap der Slavonische kade uit den gondel stijgt, gaat men tusschen twee hooge zuilen van oosterschl graniet de Piazzetta op, die als 't ware den voorhof der Piazza of van het St-Marcus-plein uitmaakt en daarmede een rechthoek vormt. Op een dier kolommen prijkt de groote gevleugelde bronzen leeuw van den Evangelist Marcus, den patroon der stad; terwijl op den top der linker-kolom zich het beeld verheft van den H. Theodorus, Venetië's eersten beschermheilige, een krokodil onder den voet tredende. Het uitzicht dat men hier heeft is betooverend schoon, en vindt misschien nergens zijne wedergade.

Aan de linkerhand heeft men de Zecca of het prachtige gebouw der Munt, door den beroemden bouwkunstenaar Sansovino gesticht, wien Venetië zijne voortreffelijkste monumenten te danken heeft. Achter de Zecca strekt zich het koninklijk park uit, een der zeer weinige groote tuinen, die de stad bezit. Vroeger bevatte het muntgebouw ook de vermaarde boekerij van S. Marco, uit 150,000 banden en eenige duizenden handschriften bestaande; maar deze kostbare verzameling werd in 1812 naar de groote zaal van het dogepaleis overgebracht. Rechts aanschouwt men den westelijken zijgevel van dit beroemde paleis, met zijn schoonen dubbelen bogengang en zijn façade van wit en rozerood marmer. Naast het hertogelijke paleis prijkt de wereldberoemde hoofdkerk van St. Marcus, met hare vijf tinnen koepels en hare vijfhonderd marmeren zuilen van allerlei kleur. Vlak tegenover deze basiliek, naast de Zecca en alzoo op den hoek der Piazza, verheft zich de trotsche Campanile, de op zich zelven staande toren der St.-Marcus-kerk, een der hoogste van geheel Italië. Deze toren — de reusachtige mast van het prachtige marmeren schip dat op de stille Lagunen drijft — bestaat uit eene breede vierkante zuil van ongeveer 320 voet, die van binnen langs een zóó zacht glooiend vlak — een trap zonder treden — bestegen wordt, dat men gemakkelijk te paard het klokkenspel zou kunnen bereiken, 't welk zich op eene hoogte van 170 voet van den grond bevindt. Boven het carillon rijst eene 154 voet hooge pyramide omhoog, op welker spits een groote bronzen engel staat. Van dezen toren, die aan Galileï tot observatorium verstrekte, en in weerwil van zijne hoogte de hem omringende gebouwen niet drukt, omdat hij tevens rank is, heeft men een allerprachtigst gezicht op Venetië met zijne paleizen, zijne honderde canalettos en het breede Canalazzo, dat de stad in twee bijna gelijke deelen verdeelt, die nagenoeg in het midden door den Ponte-Rialto vereenigd worden — een enkele, uit glad marmer gevormde boog, ter lengte van zeventig en ter breedte van drie-en-veertig voet, die aan weêrszijden, even als de Pont-neuf te Parijs, met winkels bezet is. Niet minder schoon is het ge-

zicht dat men hier heeft zoowel op de vele eilanden die de stad omringen, en op de Lagunen en de zee, als op een gedeelte van het italiaansche vasteland, door de blauwe Alpentoppen van Friaul begrensd.

Maar spoeden wij ons weder naar beneden, om al het schoone te bezichtigen dat zich daar aan ons ter beschouwing aanbiedt. Aan den voet der hooge Campanile ligt, als een dwerg aan de voeten van een der grootste reuzen, de Loggia of Loggietta, een kleine uit rozerood marmer in den renaissance-stijl opgetrokken zuilenhal: een gebouw, zoo sierlijk en fijn bearbeid, dat het meer van een kostbaar meubelstuk, een *article de luxe*, dan van een monument heeft. Aan de noordzijde der Piazzetta, naast de schoone kathedraal en tegenover de Campanile, rijst boven een prachtigen boog, die den doorloop naar la Merceria, de breedste straat der stad, vormt, de een-en-tachtig voet hooge Torre del Orologio of klokketoren. Zijn uurwerk doet, naar beweerd wordt, in kunstigheid niet onder voor dat van den Straatsburger dom. Zijne wijzerplaat, een azuren grond met vergulde cijfers, is ongemeen prachtig, en verdient evenzeer de aandacht als de twee bronzen reuzen, die met een grooten hamer op eene loshangende klok het uur slaan, dat in Italië niet zoo als bij ons tot twaalf, maar tot vier-en-twintig gaat.

Bij de Campanile links omslaande, komt men op de Piazza. Terwijl de oostzijde van dit plein door de hoofdkerk wordt ingenomen, zijn zijne drie overige zijden door drie prachtige kolossale paleizen bezet, te weten: de noordzijde door de Procurazie vecchie, een gebouw in renaissance-stijl, waarin weleer de procuratoren van St. Marcus gehuisvest waren, en dat thans aan particulieren wordt verhuurd; de zuidzijde door de Procurazie nuove, waarvan het gedeelte dat aan de Piazzetta grenst tot Sansovino's meesterstukken behoort. De Procurazie nuove, even als de Procurazie vecchie, met drie op elkander rustende bogengangen prijkende, werden door de Franschen in een residentie-slot voor den onderkoning van Italië herschapen, en strekten sedert 1815 tot verblijf aan den Keizer van Oostenrijk, wanneer hij de Lagunenstad bezocht. De westzijde der Piazza werd eertijds ingenomen door de kerk van S. Geminiani; daar echter dit gebouw de bogenrij afbrak, die zich langs de noord- en zuidzijde van het plein uitstrekt, werd het in 1810 op last van Napoleon afgebroken, en in de plaats daarvan een vleugel van het residentie-slot gebouwd, waardoor de rij arkaden kon worden doorgetrokken. Dit nieuwe gebouw draagt den naam van Nuovo-fabbrico.

In de gaanderijen, door de reeks van honderd-acht-en-twintig arkaden gevormd, bevinden zich, even als in het Palais Royal te Parijs, rijke winkels en sierlijke koffiehuizen. Onder de zeilen of verandahs dezer laatsten worden, vooral des avonds, door eene menigte bezoekers, vrouwen van allen ouderdom zoowel als mannen, ijs en koffie en andere ververschingen gebruikt. Het koffiehuis van Florian is het vermaardste van allen: van ouds her was het de beurs en het *rendez-vous* van het patricische deel der bevolking.

Aan de oostzijde der Piazza, vóór de St.-Marcuskerk, verheffen zich drie hooge cedermasten, die eens de groote banieren van drie aan Venetië onderworpen rijken: Morea, Candia en Cyprus, droegen en waaraan thans de oostenrijksche [1] vanen wapperen. De drie eeuwenoude bronzen voetstukken dier staken, door Leopardo in griekschen stijl bewerkt, zijn nog zoo fraai en ongeschonden, als of zij pas de werkplaats van den beroemden kunstenaar verlieten.

Het St.-Marcus-plein wordt het hart van Venetië genoemd; en daar die stad tegenwoordig kwijnt en treurt, zoo zijn — wij vernamen het reeds van Paul de Musset — de kloppingen van dat hart veel flauwer dan vroeger. Als er echter slechts eenige lust en leven in de Lagunenstad heerscht, is dit plein niet alleen de wandelplaats, maar de vergaderzaal der Venetianen, het *salon* harer *beau-monde*, eene plaats waaraan enkel eene zoldering ontbreekt om haar tot eene werkelijke zaal te maken; dan ziet men er zich onophoudelijk eene bont en weelderig gekleede menigte bewegen, en hoort men er bijkans alle talen en tongvallen spreken. Des middernachts is het tooneel er zelfs nog vroolijker dan op het midden van den dag: want te Venetie begint men in den laten avond pas te leven: eerst na het uitgaan der opera nemen er de avondgezelschappen of *conversazioni* een aanvang.

Ofschoon het plein niet meer, zoo als in den bloeitijd der republiek, het vereenigingspunt van allerlei Oosterlingen is, ziet men er ook thans nog vele Grieken en Armeniërs, die, onder de purperen zeilen der koffiehuizen gemakkelijk uitgestrekt, hunne koffie slurpen of schaakspelen.

Het St.-Marcus-plein was ten allen tijde en onder de meest verschillende omstandigheden het toevluchtsoord van het venetiaansche volk; de plaats waar het bij overwinningen of heugelijke uitreddingen vreugdekreten kwam aanheffen, en waar het in oogenblikken van misnoegen en lijden kwam samenrotten; de plaats der openbare terechtstellingen zoowel als het hoofdtooneel van het karneval en van andere volksverlustigingen.

De Piazza is 800 voet lang en ruim 500 voet breed, en even als de Piazzetta en de Slavonische kade met groote marmeren tegels bevloerd. In de gebouwen van de Piazza en de Piazzetta merkt men dezelfde scherpe contrasten op als bij hunne bezoekers, zoodat die pleinen met recht gezegd kunnen worden, eene in steen gebeitelde historie van de ontwikkeling van den bouwstijl gedurende de laatste dertien eeuwen te zijn.

Beschouwen wij thans een paar der vluchtig aangeduide gebouwen nog een weinig meer van nabij.

V.

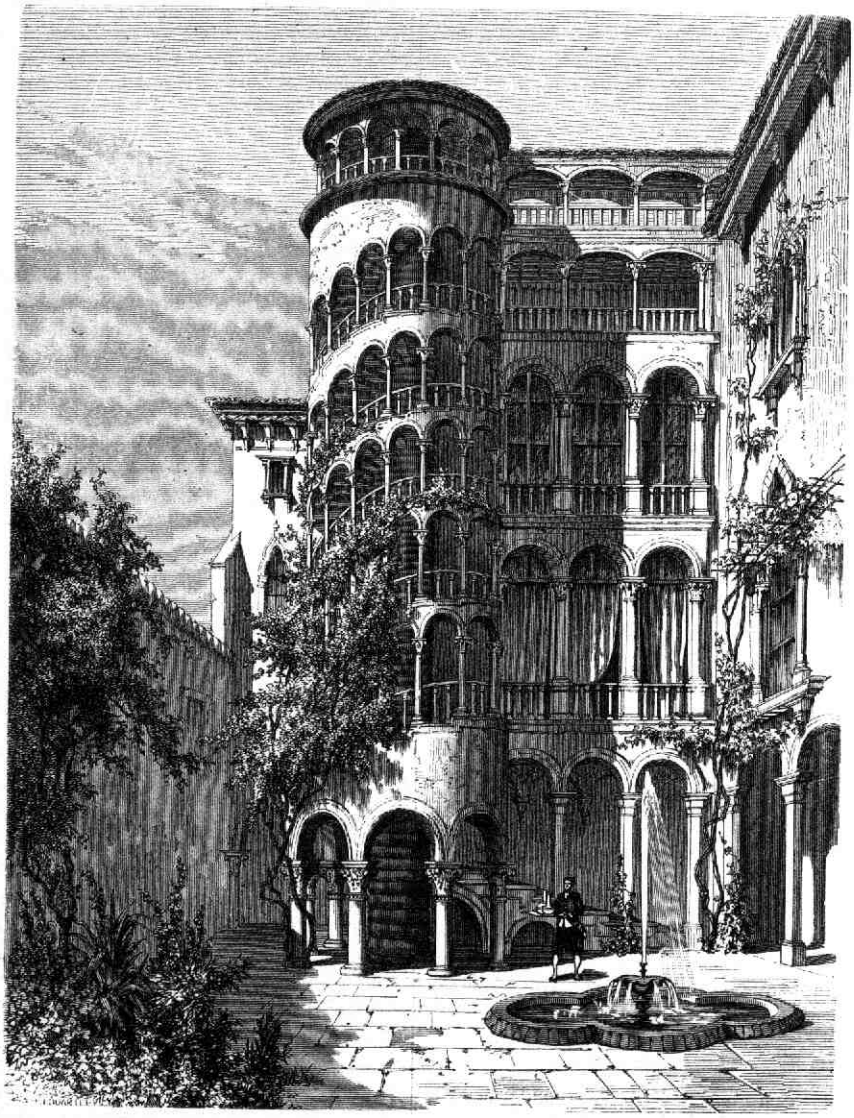
De St.-Marcus-kerk. — Paus Alexander III en Frederik Barbarossa. — Het Doge-paleis. — De Ponte dei Sospiri en het Orfano-kanaal. — Marino Faliero. — De plechtigheid van het huwelijk van den Doge met de zee. — Het arsenaal. — De kerken van Venetië.

De metropolitaan- of hoofdkerk van S. Marco trekt minder de aandacht door hare hoogte of haar kolossalen

[1] Tegenwoordig, natuurlijk, op feestdagen, de italiaansche. (1874.)

vorm, dan wel door den glans van haar veelkleurig marmer, den rijkdom harer versierselen in byzantijnschen, gothischen en renaissance stijl, en de vreemdheid van haar voorkomen, dat meer aan eene mohammedaansche moskee dan aan een christelijken tempel doet denken. Boven de middelste der vijf poorten of arkaden aan de voorzijde van het gebouw, prijken de vier beroemde bronzen paarden, waarvan Lysippus, de vermaarde beeldhouwer uit den tijd van Alexander den Groote, voor den maker wordt gehouden, en die achtereenvolgens Korinthe, Athene, Rome, Konstantinopel, Venetië en Parijs versierden, om in 1815 hunne plaats op de kathedraal der doge-stad te hernemen: eene gebeurtenis door Keizer Frans I in een latijnsch opschrift met vergulde letteren herdacht. Hooger nog dan deze paarden, staat, op een gouden en azuren veld, de gevleugelde leeuw van St. Marcus.

De bouw der kerk werd in 976 door Pietro Orseolo aangevangen en eerst in 1455 voltooid. Daar er verscheidene vreemde bouwmeesters aan arbeidden, is het niet te verwonderen dat zij eene mengeling van bouworden vertoont. Zoo de tempels van Palestina en Griekenland een ruim aandeel leverden tot de versiering van het uitwendige der kerk, haar inwendige, de overdadige rijkdom van aziatisch porfier en afrikaansch marmer, van albast, onyx, smaragd en andere kostbare gesteenten, die het oog hier onweerstaanbaar boeien, herinnert niet minder aan de veroveringen van Ptolemaïs, Tyrus, Sidon, Morea en Konstantinopel, en aan de overwinningen op Turken en Barbarijers behaald. Elk venetiaansch vaartuig dat naar de Middellandsche zee stevende, ontving den last om een steen voor de metropolitaan-kerk aan te voeren, die de Sophiakerk van het oude Byzantium zoo niet in

De antieke trap (Scala antica).

grootte dan toch in pracht moest overtreffen. Bij geen enkel verdrag door de republiek gesloten, werd de hoofdkerk vergeten: de gewapende en gevleugelde leeuw van Venetië's beschermheilige eischte van allen buit, dien zijne beschermelingen binnenhaalden, een echt leeuwendeel voor zich.

De middelste der vijf koepels rust op zes-en-dertig marmeren zuilen van allerlei kleur, van welke acht, uit serpentijnsteen gehouwen, van Konstantinopel afkomstig zijn, even als de koperen deuren, die toegang tot de kerk verleenen. Onder dezen koepel bevindt zich het hoogaltaar met eene verwonderlijk rijke reliekenkast en een kunstig gebeiteld verhemelte van serpentijnsteen, terwijl achter het altaar vier zuilen van echt, doorschijnend albast omhoog rijzen, die gezegd worden tot Jeruzalems tempel behoord te hebben. Al de altaren en wanden schitteren overigens van kostbaar en veelkleurig marmer, van goud en edelgesteenten, van mozaïeken in zuiver zilver en goud gevat. De kerk is 104 schreden lang en 75 voet breed; haar vloer bestaat uit mozaïeken van jaspis en porfier. Onder de standbeelden, die zij bevat, behooren die van den Evangelist Marcus en der twaalf Apostelen. Hoe rijk versierd echter, is Venetië's wereldberoemde metropolitaan-kerk niet groot en hoog genoeg om een diepen indruk te verwekken, terwijl het er zelfs op den vollen dag zeer duister is, zoodat alleen des avonds, bij eene schitterende verlichting, hare pracht ten volle uitkomt.

Volgens de overlevering bevat de hoofdkerk het stoffelijk overschot van den Evangelist Marcus, dat door twee venetiaansche kooplieden uit Alexandrië derwaarts zou zijn overgebracht, ten einde het tegen de schennende hand der ongeloovigen te vrijwaren. Deze kostbare reliek werd door de Venetianen met de levendigste geestdrift ontvangen, en bij die gelegenheid de Evangelist tot patroon der stad verkozen.

Onder den bogengang der kathedraal wijst men tegenwoordig nog den porfieren zerk aan, waarop Frederik Barbarossa in 1177 lag neêrgeknield, toen hij door Paus Alexander III van den kerkelijken ban werd ontheven. Deze gebeurtenis maakt ook het onderwerp uit eener fraaie schilderij in het paleis van den doge.

Watertrap van het paleis Foscari.

Zij stelt het oogenblik voor, waarop de Paus zijn voet op den hals des Keizers zette, en deze, om de diepe vernedering die hij onderging eenigszins te verminderen, zeide: "*Non tibi, sed Petro*" (Niet aan u, maar aan den Apostel Petrus, onderwerp ik mij); waarop de kerkvorst trotsch antwoordde: "*Et mihi et Petro*" (Aan mij zoowel als aan Petrus). Althans zoo luidt de traditie.

Verlaat men de hoofdkerk door de deur der doopkapel, dan bevindt men zich vlak tegenover den fraaien ingang van het doge-paleis, die *della Carta* geheeten wordt en in 1439 door den beroemden beeldhouwer Bartolomeo Bon vervaardigd werd. Het gezicht van het Palazzo ducale maakt een eigenaardigen indruk op den beschouwer. De hooge, vestingachtige muren

van het gebouw, en zijne smalle en niet overtalrijke vensters doen onwillekeurig aan een saraceenschen oorsprong, aan een oostersch serail denken. Terwijl een der zijden van het groote vierkante paleis naar de metropolitaan-kerk gekeerd is, zien de drie andere zijden uit op de *Piazetta*, op de reede en op de beruchte staats-gevangenissen, waarmede het palazzo aan zijne achterzijde door de *Ponte dei Sospiri* (Brug der Zuchten) verbonden is.

Dit ontzaglijke paleis, zoo geheel den stempel dragende der machtige, vast gewortelde, in zich zelve gesloten venetiaansche aristokratie, is noch het werk van ééne eeuw, noch van één man. Naar men wil, is het plan voor het tegenwoordige paleis ontworpen door Calendario, omstreeks de helft der veertiende eeuw; verder noemt men onder de opvolgende bouwmeesters: Giovanni en Bartolomeo Bon, Antonio Rizzo, Pietro Lombardo, Palladio en anderen. Binnen in het paleis ziet men bijna alle bouworden, arabische en gothische, renaissance en décadence-stijl dooreen vermengd. De prachtige trap, die van het binnenplein naar den bovenarkadengang voert en waarop de dogen na hunne verkiezing aan het volk werden voorgesteld, heet de Reuzentrap, naar de twee kolossale standbeelden, die op zijne leuning prijken. In de nabijheid van dezen trap ziet men nog openingen in den muur, op de plaats, waar zich vroeger de gapende leeuwenmuilen bevonden met het opschrift: *Denunzie segrete*. Een andere, niet minder fraaie trap, de *Scala d'oro* of gouden trap genaamd, (zie blz. 32), geleidt naar de elf voornaamste zalen van het paleis. Deze bevatten, behalve een schat van kunstwerken van Titiaan, Tintoretto, Veronese en andere beroemde meesters en van overschoon beeldhouwwerk van Vittoria, een tal van prachtige standbeelden, deuren, lijsten, schoorsteenen en zolderingen van gebeeldhouwd en verguld cederhout, vloeren met kostbare houtsoorten en gesteenten ingelegd, alles zonder eenige overlading. Uitstekend schoon is vooral de Anticollegio-zaal (de *antichambre* voor de vreemde gezanten). De wanden van dit vertrek zijn door vermaarde meesters geschilderd; terwijl de schoorsteen, door Scamozzi naar eene teekening van Titiaan vervaardigd, tienduizend gouden kroonen kostte. Door de Collegio-zaal, waar de vreemde ambassadeurs ten gehoore werden ontvangen, en die door Antonio da Ponte en Compagna, onder het toezicht van Veronese, geschilderd werd, komt men in de zaal van den Senaat of den *Consiglio dei Pregadi*, een soort van scheidsgericht; deze zaal munt uit door haar prachtige zoldering, waaraan de beroemdste beeldhouwers en schilders hunne talenten ten koste legden. Nevens deze vertrekken bevonden zich de folterkamer der inquisitie, en de raadzalen der inquisiteurs en der Tienmannen, die alleen des nachts en nooit anders dan gemaskerd vergaderden. Eene thans dichtgemetselde deur in de zaal der inquisiteuren verschafte toegang tot de Brug der Zuchten (bladz. 21), die naar de kerkers en *piombi* voerde, waaruit zelden iemand levend terugkeerde. Deze brug joeg den Venetianen eene killer huivering aan, dan het op den vollen dag tusschen de twee zuilen op de Piazzetta, of soms, bij buitengewone gelegenheden, op de Piazza zelve, opgeslagen schavot. De flauwste lichtstraal, die des avonds of des nachts door de tralievensters der brug drong, deed de voorbijgangers op de Slavonische kade schier van schrik verstijven; en wanneer de bark met de roode toorts door het tusschen het palazzo en de gevangenissen gelegen canaletto voer, zou men geen gondelier hebben kunnen bewegen er zijn gondel in te sturen.

Welke gewaarwordingen moeten de deerniswaardige slachtoffers dezer staats-inquisitie vervuld hebben, wanneer des nachts de kleine waterpoort van den kerker openging en zij in de noodlottige bark werden gebracht! Zij ademden dan weder de versche lucht in, zagen door den zwarten sluier, die hun over het hoofd geworpen werd, de sterren aan het luchtgewelf schitteren, en vingen de tonen der feestmuziek op, die door de marmeren gangen van de paleizen der nobili ruischten: tonen, die de zucht tot het leven en naar vrijheid sterker dan ooit in hunne borst deden ontwaken. Maar de schuit verwijderde zich al meer en meer van den wal, de liefelijke tonen stierven weg, en allengs naderde men den mond van het geduchte Orfano-kanaal (bladz. 33), waar het water diep en de bodem slijkerig genoeg was om alle sporen der wandaad, die men bedrijven wilde, uit te wisschen. Weldra was men den staak met het bord voorbij gevaren, waarop de waarschuwing gelezen werd: "Hier mogen geen netten worden uitgeworpen"; en nu werd de schuit aan een der palen vastgelegd in den omtrek van het Madonnabeeld, waarheen de laatste beden en verzuchtingen der ongelukkigen gericht waren; een beeld door de gondeliers daar geplaatst, en waarbij, op kosten van hun gild, alle nachten een lantaren brandde. Nog weinige oogenblikken slechts, en de beul en zijne knechten lieten hun offer, aan handen en voeten gebonden en met een zwaren steen om den hals, in den eeuwig zwijgenden vloed glijden; terwijl de deurwaarder der inquisitie bij het rosse toortslicht het proces-verbaal der strafoefening opmaakte.

Vóórdat wij het hertogelijk paleis verlaten, moeten wij nog een woord over de zaal van den Grooten Raad zeggen, die thans hoofdzakelijk tot boekerij dient: eene boekerij, waartoe Petrarca, door het afstaan van kostbare handschriften, den grond legde, en die eene eeuw later door Kardinaal Bessarion, patriarch van Konstantinopel, aanzienlijk verrijkt werd. Deze zaal, die 154 voet lang, 75 vt. breed en 45 voet hoog is, beslaat schier de geheele lengte van den op de reede uitzienden vleugel van het doge-paleis. Een harer reusachtige muurvakken wordt door het vermaarde "Paradijs" van Tintoretto ingenomen, dat eenige duizende figuren bevat.

Tegen de bovenlijst der zaal prijken de beeltenissen van zes-en-zeventig venetiaansche dogen. Op de plaats, waar die van Marino Faliero moest hangen, leest men op een zwart schild: "Dit is de plaats van Marino Faliero, onthoofd om zijne wandaden." Men weet, dat deze Faliero de beroemdste der drie dogen van dien naam was, welke Venetië gehad heeft. De aanleiding tot zijn bekenden aanslag was eene beleediging, hem door Michael Steno, een jong edelman, aangedaan, welk feit de Raad der Veertigen weigerde naar verdienste te straffen. Hierover ten diepste gekwetst, vatte Faliero het plan op,

om zich op den ganschen adel te wreken en al de leden van den senaat te vermoorden. Des avonds vóór de volvoering van dit plan werd de tachtigjarige doge echter met zijne medeplichtigen, onder welke ook de architekt van het palazzo ducale, Calendario, behoorde, gevangen genomen, en twee dagen later ter dood gebracht. Het hoofd van den doge werd door den scherprechter van het balkon van het paleis aan het volk vertoond.

Op ditzelfde balkon waren de gemalinnen der dogen met hare hofhouding gewoonlijk getuige van de feesten der *senza*, eene reeds in 1180 ingestelde jaarmarkt, die van vele volksvermakelijkheden vergezeld ging, en van de vermaarde plechtigheid van den Hemelvaartsdag. Dit laatste gebruik, dat tot de opheffing der republiek stand hield, had zijn oorsprong te danken aan de in 997 door de Venetianen op de roofzuchtige bevolking van Nareta behaalde schitterende zege. Sedert echter Paus Alexander III, bij gelegenheid van zijne verzoening met Barbarossa, de republiek op Hemelvaartsdag de suzereiniteit over de Adriatische zee schonk, was die dag voor Venetië een tweede carneval. De doge, op het dek van den *Bucentaurus* gezeten en door de vreemde gezanten, den geheelen senaat, de voornaamste staatsbeambten en de standaarden der republiek omstuwd, stevende op den middag naar den Lido en wierp een saffieren ring in de golven, terwijl hij de woorden uitsprak: "Wij huwen u, o zee, ten teeken der wezenlijke en bestendige heerschappij." De stoet woonde eene mis op den Lido bij, en keerde vervolgens naar de moelje terug; waarna de doge zich met de nobili en de gezanten aan een schitterend gastmaal vereenigde, terwijl de rijk versierde en des avonds geïllumineerde *Bucentaurus* voor een ieder te zien was, en des nachts onder zijn afdak op de werf van het tuighuis werd teruggebracht.

Zoo het St. Marcus-plein en Venetië's paleizen en kerken ten maatstaf kunnen strekken van den vroegeren rijkdom der doge-stad, in het *darsena* (tuighuis) krijgt men eerst een recht denkbeeld van de macht, die de republiek in haren bloeitijd bezat. Deze inrichting neemt nagenoeg het geheele eiland Malamocco in, en vormt tusschen hare muren bijna een stad op zich zelve. Aan haren hoofdingang prijken de twee kolossale leeuwen, die weleer de haven van Athene versierden. Toen de republiek nog meesteresse van de zee was, vonden op dit arsenaal bestendig 16,000 arbeiders werk, terwijl er thans nauwelijks 1200 hun bestaan vinden. Het bevat twee-en-dertig kappen voor linie- en vier-en-vijftig voor kleinere vaartuigen, vier groote havenkommen, vijf geschutgieterijen en eene lijnbaan van 900 voet lengte, 70 voet breedte en 32 voet hoogte.

Onder de honderd kerken en kapellen van Venetië, van welke velen prachtiger en rijker zijn dan Rome ze zelfs bezit, komen, na de luisterrijke metropolitaan-kerk, vooral in aanmerking die door Palladio en Sansovino gebouwd: met name de San-Giorgio Maggiore, om haren grootschen stijl beroemd, en die der Redentore en van Sta Maria della Salute, beiden meesterstukken van bouwkunst, terwijl de kerk del Redentore zich inzonderheid onderscheidt door de tooverachtige werking van het licht bij het vallen van den avond. Voorts zijn vermaard: de oude hoofdkerk der stad aan S. Pietro gewijd, en welker klokkentoren na dien van St. Marcus de hoogste en fraaiste is; — die van S. Zaccaria, waarin de *cornu ducale* (kroon van den doge) bewaard wordt; — die van S. Giovanni en S. Paolo, vooral door hare praalgraven uitmuntende en daarom het St. Denis van Venetië geheeten; — die van Sta Maria Formosa, waarin de echtelijke inzegening plaats had der twaalf Maria's, die de republiek weleer jaarlijks uithuwelijkte; — die der Frari, met de schoone bas-reliefs van Pisano en met de lijkgesteenten van Titiaan en Canova; — de Carmelieten-kerk degli Scalzi en de voormalige Jezuieten-kerk of die van Sta Maria Assunta, beiden zich door een nog grooteren overvloed van marmer onderscheidende, dan in de andere kerken wordt aangetroffen.

Men kan zeggen dat er schier geen enkele kerk of *scuole* (bedehuis eener broederschap) in Venetië gevonden wordt, die geen voortbrengselen van het penseel van Titiaan, Paolo Veronese, Tintoretto, Bellini en andere groote meesters bezit. De kerk della Salute kan zelfs op acht schoone gewrochten van Titiaan, uit verschillende tijdperken zijner langdurige kunstenaarsloopbaan, bogen. In de kerk van S. Giovanni en Paolo wordt "de marteldood van Petrus" gevonden, een van Titiaan's pronkjuweelen, waarvan in der tijd bij senaatsbesluit de verkoop op straffe des doods verboden werd.

VI.

De gondels en gondeliers. — De Regata. — De Castellani en Nicoletti.

Daar te Venetië alleen op het eilandje Lido gelegenheid is om te rijden, is de gondel er het algemeene vervoermiddel. Ieder eenigszins gegoed huisgezin is in het bezit van zulk een vaartuig, terwijl op alle punten der stad gondels ten dienste van het publiek gereed liggen. De venetiaansche gondel is eene lichte, ranke bark, met scherpen boeg en eene tent of roef in het midden, die vier of zes personen kan bevatten, van kussens en andere geriefelijkheden voorzien en met zwarte gordijnen omhangen is: eene kleur, bepaaldelijk door de republiek verordend om de zucht tot buitensporige weelde bij hare burgers tegen te gaan. Des avonds hangt er aan den spiegel en aan den boeg eene lantaren. De gondels worden meestal door twee roeiers of gondeliers, ieder van één riem voorzien, bestuurd, van welke de een aan den voor- en de ander aan den achtersteven staat. Deze roeiers zijn zoo bedreven, dat ongelukken tot de zeldzaamheden behooren. De gondeliers in dienst van particulieren dragen de livrei hunner meesters, terwijl de publieke gondeliers doorgaans gekleed zijn met een kamizool, een sjerp of gordel en een mutsje. Over 't geheel zijn de gondeliers een krachtig en vlug slag van lieden, die in eene hooge mate de luimigheid en geestigheid bezitten aan den venetiaanschen volksaard eigen. Zij zijn bovendien eerlijk en trouw, zoodat de vreemdeling zich en zijne bagage zoowel des nachts als des daags veilig aan hen kan toevertrouwen. Het gezang is hun meest ge-

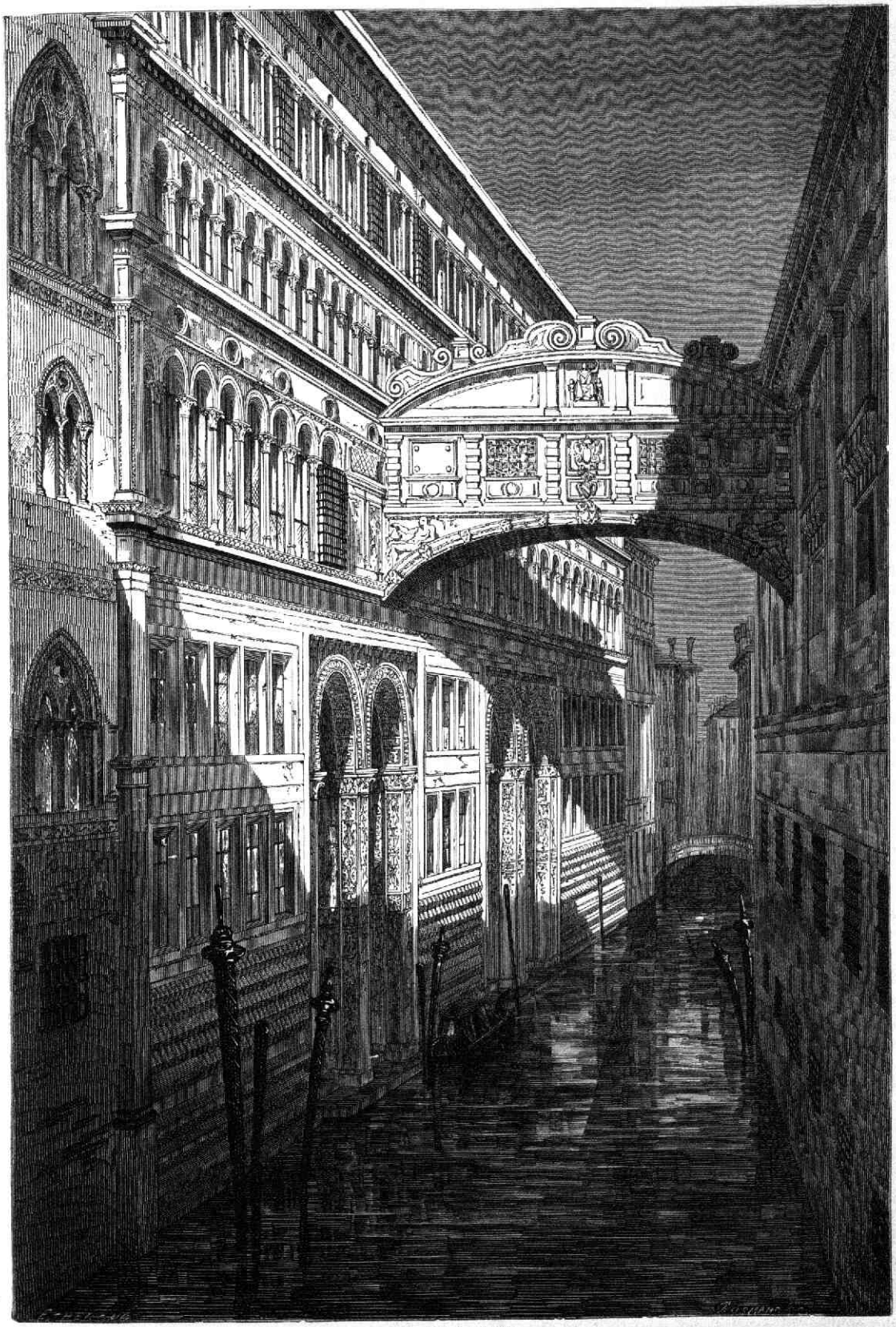
liefkoosd tijdverdrijf, en over 't geheel zingen zij niet alleen zuiver en melodieus, maar heerscht er ook zooveel harmonie in hunne zangen, dat men meenen zou kunstmatig gevormde zangers te hooren, 't geen echter het geval niet is. Tasso's stanza's behooren nog steeds onder hunne lievelingsliederen.

Van alle venetiaansche feesten waren de gondelwedstrijden ten allen tijde de meest geliefde en nationale. Bij alle buitengewone gelegenheden, bij verkiezingen van dogen, bij het vieren van overwinningen der republiek of bij bezoeken van vreemde monarchen, maakten deze wedstrijden steeds het voornaamste nommer van het feest-programma uit. Nergens kan deze soort van vermaken of spelen dan ook zoo inheemsch worden geacht, als in de Lagunenstad, welker bevolking meer op het water dan op het land leeft, en waar men de gondeliers hunne barken even vlug door de bochtigste en drukst bezochte canalettos ziet voortstuwen als op het ruime Giudecca- of San Marco-kanaal. Men behoeft dan ook slechts een enkele regata bijgewoond te hebben, eene enkele maal getuige geweest te zijn van de bedrevenheid der roeiers, van de pracht der gondels en den luister der kostumen, van de opgewondenheid en geestdrift onder alle standen en klassen der bevolking door zulk een volksfeest te weeg gebracht, om overtuigd te zijn dat gondel-wedstrijden nergens in die volmaaktheid gehouden kunnen worden als op de kanalen der oude doge-stad.

Binnenplein in het huis van den dichter Goldoni.

Wat kort geleden nog een bijzonderen prikkel aan deze wedstrijden te Venetië bijzette, was de later uit nationalen rouw gestilde veete tusschen de Castellani en Nicoletti: partijen, welker ontstaan reeds van de grondlegging der venetiaansche republiek dagteekende. Immers het was geen toeval, maar het uitvloeisel van diepgewortelde jaloezie, dat de burgers van Heraclea en Aquilea zich bij hunne vlucht naar de Lagunen op afzonderlijke eilanden — Castello en San Nicolo —

De Brug der Zuchten.

nederzetten, en dat de eersten zich steeds zuidwaarts, de laatsten noordwaarts uitbreidden. Al vroegtijdig namen zij verschillende leuzen aan: de Castellani droegen roode gordels en mutsen, de Nicoletti zwarte of donkerblauwe. De naijver, die hen bezielde en niet zelden bij karnevals en senza's tot kloppartijen aanleiding gaf, vertoonde zich vooral ook bij de gondelwedstrijden; en de regeering, wel verre van dezen partijgeest, die volstrekt geen staatkundig karakter bezat, tegen te gaan, moedigde dien veeleer aan, daar zij er onder anderen een middel tot het goed en voltallig bemannen harer vloten in vond.

De reede bij de Piazzetta is doorgaans het punt van uitgang, terwijl het paleis Foscari vroeger het punt van aankomst was. De Nicoletti en Castellani lieten zich steeds vertegenwoordigen door de bloem hunner gondeliers, die zich veertien dagen vooraf tot hunne taak voorbereidden, op gelijke wijze schier als in Engeland de jockey's zich en hunne paarden tot de wedloopen toerusten. Wanneer de groote dag daar is, begeeft elk strijder, na den ouderlijken heilwensch ontvangen en zich met de krachtigste amuletten, in zilveren harten en kruisen besloten, te hebben omhangen, onder het geleide van vrienden en magen, naar de kerk van zijn kerspel, of wel naar die van della Salute, om zegen op zijne onderneming af te smeeken; vol hoop en ongeduld neemt hij daarop in de *riga* plaats. Een kanonschot geeft het sein tot den aanvang van den strijd; de slagboom valt, en de ranke vaartuigjes scheren als meeuwen over het watervlak heen. "Het water," zeggen de Venetianen, "kookt onder de snelle en krachtige riemslagen." Daar naderen zij het paleis Foscari; maar nog zijn zij niet aan het doel: zij moeten eerst nog naar de Ponto Rialto en dan naar het paleis terug.

Terwijl de regata-gondels de baan verder afleggen, ontbreekt het niet aan afleiding voor de duizende toeschouwers op de balkons en voor de vensters der paleizen. Immers het gansche kanaal, zoover het oog reikt, is zoo geheel met gondels van allerlei gedaante bedekt, dat zij als 't ware een brug van den eenen tot den anderen oever vormen. De zwarte bekleeding der tenten heeft voor deze gelegenheid plaats gemaakt voor de rijkste en schitterendste draperiën van allerlei kleur. Hier ziet men een venetiaanschen gondel uit de vijftiende of zestiende eeuw, daar een turkschen kaïk of een chineesche jonk, ginds *ballotines* en *malgherottes* of vier- en zes-riems-barken. De patricische commissarissen van orde doorklieven het kanaal in alle richtingen op acht- of tien-riems-*bissones*, in 't midden met een prachtig verhemelte van goud- of zilverlaken prijkende; terwijl zij, met den boog in de hand, aan den achtersteven gereed staan om elken gondelier, die bij de nadering der wedijverende booten niet ter zijde wijkt, door het toezenden eener vergulde houten pijl tot het nakomen van zijnen plicht aan te manen.

Daar komen de strijders weder opdagen. Zij die te ver achter zijn wenden links of rechts af, om in een afgelegen cannaletto hunne smart en hunne schaamte te verbergen. Maar zij die alle hoop nog niet opgegeven hebben, worstelen met verdubbelde inspanning. Oorverdoovend zijn de viva's en het handgeklap der menigte op de balkons en in de honderde gondels, de fanfares der muziekcorpsen en het gezang en gejuich aan alle zijden, als de eerste bij het doel aankomende het roode, de tweede het blauwe, de derde het groene, en de vierde het gele vaandel grijpt. Maar er is aan deze overwinningen niet enkel eer verbonden: behalve dat de uitgeloofde premiën aanzienlijk zijn, regent het in de gondels der overwinnaars van alle zijden geldstukken; terwijl het gebruik medebrengt dat de koningen van den dag bovendien in hunne wijken eene inzameling houden. Het groote kanaal levert des avonds wellicht een nog schooner schouwspel op dan het op den dag aanbood, daar alsdan de paleizen schitterend verlicht zijn, en bengaalsche vlammen van allerlei kleur hun al het voorkomen van tooverkasteelen geven.

VII.

Het paleis Foscari — Het paleis Capello. — De Casa Goldoni. — De Scala antica.

Onder Venetië's adellijke paleizen wekt dat der Foscari, in de fraaiste bocht van het Canalazzo gelegen, vooral de aandacht om de geschiedkundige herinneringen, die er aan verbonden zijn. In 't begin der veertiende eeuw door Bartolomeo Bon voor de aanzienlijke familie Giustiniani gebouwd, geraakte het ras daarna in handen van Francesco Foscari, dien beroemden maar tevens ongelukkigen doge, die van hartzeer stierf over de onmenschelijke vervolgingen, door den achterdochtigen en ijverzuchtigen Raad der Tienmannen zijnen onschuldigen zoon Jacopo, en over de ongehoorde vernederingen door dienzelfden Raad hem persoonlijk aangedaan. Het geslacht der Foscari was reeds in de negende eeuw vermaard in de geschiedenis der republiek, en werd tot in het begin der negentiende eeuw onder hare eerste geslachten gerekend. Nicolo Foscari echter, achtereenvolgens gezant van Venetië te Petersburg en te Konstantinopel, verkwistte het vermogen zijner familie en stierf in 1811 in armoede. De laatste afstammelingen van het doorluchtig geslacht, twee bejaarde dames, bewoonden voor weinige jaren nog een paar vertrekken in het met hypotheken bezwaarde en diep vervallen palazzo, dat sedert door de regeering werd aangekocht. Het nog altijd indrukwekkende paleis met zijne twee-en-veertig vensters in den voorgevel, met zijne kolommen van rood, wit en zwart marmer, met zijne zalen, waaraan Titiaan zes jaren lang zijn voortreffelijk talent ten koste legde, werd nu in eene kazerne herschapen; en op de marmeren balkons, waarop Hendrik III van Frankrijk, Koning Casimir van Polen, de Koningen van Hongarije en Bohemen en een aantal andere Vorsten van de regata getuigen waren, die ter hunner eere gegeven werden, zag men de oostenrijksche infanteristen hunne geweren poetsen. [1]

Onder de vele geschiedenissen en overleveringen, aan onderscheidene paleizen van Venetië verbonden, maken

[1] Het paleis Foscari werd in 1867 gerestaureerd; tegenwoordig is er de handelsakademie gevestigd.

wij slechts met een woord melding van die, welke zich aan twee vermaarde venetiaansche palazzi hechten: aan het paleis Capello (zie bladz. 37), waarin de bekende Bianca hare jeugd doorbracht, en aan het schitterende paleis Trevisani, dat zij later in hare vaderstad in eigendom bezat.

Wij verlaten daartoe het Canalazzo en volgen het kleine kronkelende kanaal del Carampana, in een van welks paleizen in 1563 een voornaam patriciër, Bartholomeo Capello, woonde, aan wiens bekoorlijke en eerzuchtige dochter Bianca het gelukte, zich tot een ongemeen schitterend maatschappelijk standpunt te verheffen, zonder zich echter af te vragen of de wegen en middelen, die zij daartoe bezigde, den toets der eerlijkheid en voegzaamheid konden doorstaan.

De schoone, blonde Bianca werd, even als alle adellijke venetiaansche jonkvrouwen destijds, stil en ingetogen groot gebracht. Dit belette evenwel niet dat zij in haar zestiende jaar middel wist te vinden om in kennis te geraken met een jeugdigen Florentijner, Pietro Buonaventura, die op het kantoor van zijn oom, een der vermaarde bankiers Salviati, wier paleis (bladz. 36) tegenover dat van haren vader lag, voor den handel werd opgeleid. Nadat de gelieven eenigen tijd in 't geheim verkeerd hadden, meenden zij ontdekt te zijn; en, vreezende dat Bianca's stiefmoeder haar naar het klooster zou zenden, kwamen zij tot het besluit om naar Pietro's ouders te Florence te vluchten, welk plan zij volvoerden.

De familie Capello wist, uit wraakzucht, te bewerken dat Pietro's oom, de bankier Salviati, in den kerker der inquisitie werd geworpen, waarin hij eenige maanden later omkwam, en dat er een prijs van tweeduizend dukaten op Pietro's hoofd werd gesteld. Het mocht den verbolgen vader echter niet gelukken den schaker zijner dochter in handen te krijgen. Pietro was terstond bij zijne aankomst te Florence met Bianca in den echt getreden, en had zich, uit vrees voor zijne machtige vervolgers, onder de hoede van den Groothertog Francesco de Medicis gesteld, wien juist destijds door zijn vader Cosmo de regeering was opgedragen. Deze stap van Pietro oefende een beslissenden invloed op Bianca's lot uit, en had voor hemzelven het noodlottigste gevolg. Francesco trok zich de zaak van het vervolgde paar met grooten, maar geenszins belangeloozen ijver aan. Reeds bij zijne eerste ontmoeting met Bianca had hij een hevigen hartstocht voor haar opgevat, die naar het schijnt spoedig door de ijdele schoone werd beantwoord. Hij hield de betrekking met haar geheim tot dat zijn huwelijk met de Aartshertogin Johanna van Oostenrijk, tot wie hij zich slechts weinig aangetrokken gevoelde, gesloten was, maar zag er toen geen noodzakelijkheid in om zijne neiging langer te verbergen. Hij gaf Bianca eene betrekking aan het hof en stelde Buonaventura tot zijn intendant aan. Van dit oogenblik af kantte Pietro zich ernstig tegen de betrekking tusschen zijne vrouw en den Groothertog; 't geen dezen deed besluiten om zijn lastigen intendant te laten ombrengen.

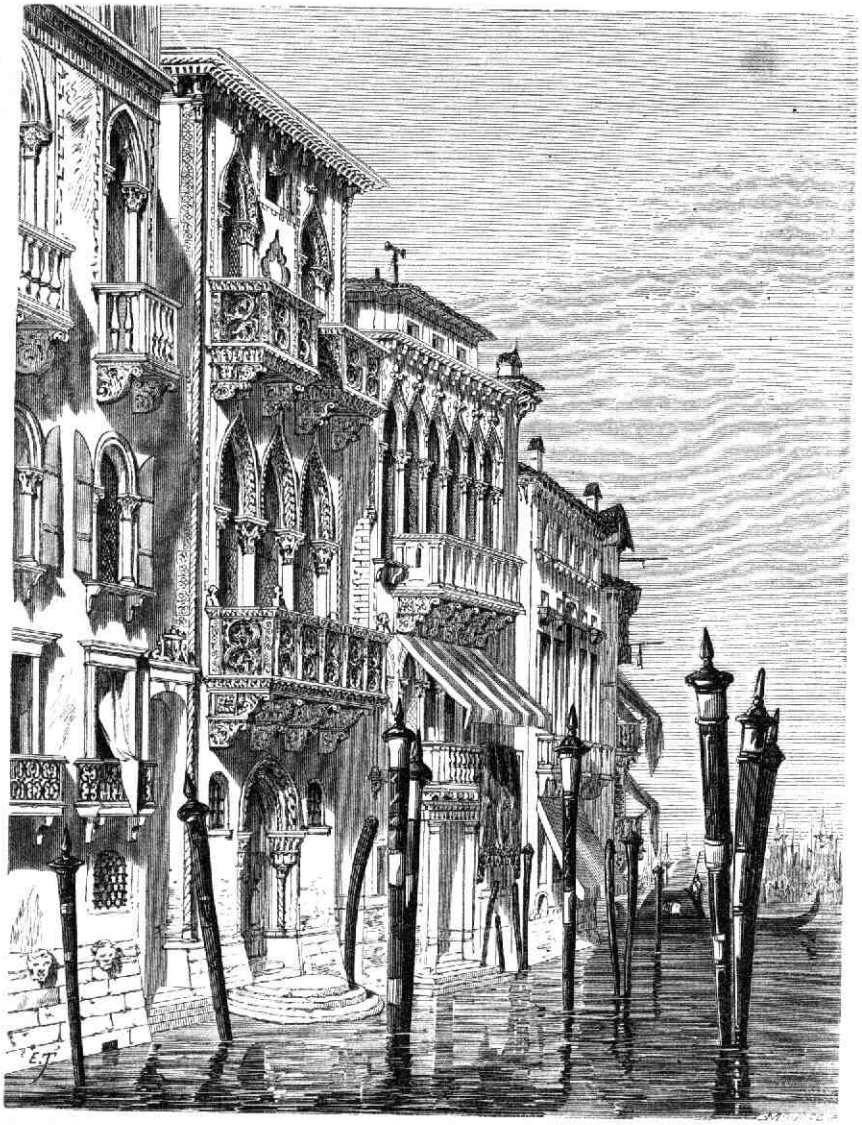
Bianca werd thans de verklaarde minnares van den Vorst en bleef dit tot aan den dood van Johanna van Oostenrijk (1578). Dit sterfgeval bracht den Hertog een oogenblik tot inkeer, en het scheen dat hij, door zijne broeders gedrongen, zijne betrekking met Bianca zou verbreken. Deze stelde echter terstond alle kunstgrepen, zelfs de onderschuiving van een kind, te werk om haren minnaar weder tot zich te brengen, en slaagde daarin, met behulp van 's Vorsten biechtvader, zoo volkomen, dat Francesco, voordat er twee maanden na Johanna's dood verloopen waren, eene geheime echtverbindtenis met zijne minnares aanging. Hierdoor was echter Bianca Capello's eerzucht nog niet genoeg bevredigd, en zij haalde den Hertog over om haar openlijk als zijne gemalin te erkennen. Het huwelijk werd met veel praal gevierd, door eene bezending van negentig leden uit den Grooten Raad van Venetië en door twee venetiaansche gezanten bijgewoond, en kostte Toskane 300,000 dukaten, op een tijdstip toen het volk door hongersnood en andere rampen geteisterd werd. Bianca, die kinderloos bleef, was eerst voornemens om het door haar ondergeschoven kind tot troonerfgenaam te laten verklaren. Zij deinsde hiervoor echter terug, en verzoende zich met den wettigen troonopvolger, Kardinaal Fernando de Medicis. Weinige dagen nadat dit had plaats gehad, werden Francesco en zijne gemalin plotseling krank en stierven beiden onder sterk vermoeden van vergiftiging. Bianca had den ouderdom van even veertig jaren bereikt.

Een ander gebouw, dat de aandacht in Venetië trekt, is de "casa Goldoni," het huis waar in 1707 Venetië's vermaarde tooneeldichter Carlo Goldoni het eerste levenslicht aanschouwde. Ontegenzeggelijk was hij een der vruchtbaarste schrijvers van Italië, en reeds uit dien hoofde wordt hij niet ten onrechte de italiaansche Kotzebue genoemd. Men had hem voor de balie opgeleid, maar hij gevoelde evenmin roeping voor dit vak als voor de medicijnen, waarop hij zich vervolgens, op begeerte zijns vaders, toelegde. Eindelijk gaf hij zich geheel aan den lust voor het tooneel over, dien hij van jongs af gekoesterd had. In zijn achtste jaar reeds had hij een vertoog tegen den destijds heerschenden gekunstelden dramatischen smaak geschreven: een smaak, dien hij later met zooveel tact wist te vormen, dat hij in het midden der vorige eeuw het italiaansche tooneel — wat tooneel- en blijspel betreft — geheel beheerschte. In weerwil daarvan werd hij in zijn vaderland niet geheel naar waarde geschat, en na omstreeks tweehonderd stukken geschreven te hebben (in 1750 alleen zestien), na in Italië achtereenvolgens als advokaat, geneesheer, tooneeldichter, tooneelspeler en tooneeldirecteur opgetreden te zijn, nam hij in 1761 eene uitnoodiging van het fransche hof aan om zich te Parijs te vestigen. Hier schreef hij eenige tooneelstukken en zijne belangwekkende *Mémoires* in het fransch. Ten gevolge der staatkundige gebeurtenissen in Frankrijk, verloor hij zijn jaargeld van vierduizend livres op een leeftijd, waarop hij niet meer in staat was door arbeid in zijne behoeften te voorzien. Hij bracht dien ten gevolge het laatst van zijn leven kommerlijk door en stierf te Parijs in 1793. Het huis, dat hij te Venetië bewoonde, en dat de type van een deftig venetiaansch burgerhuis is (bladz. 44), ligt niet ver van

de brug dei Nomboli, bij den aanvang der via di Ca-Cent'anni, in een van Venetië's schilderachtigste canalettos.

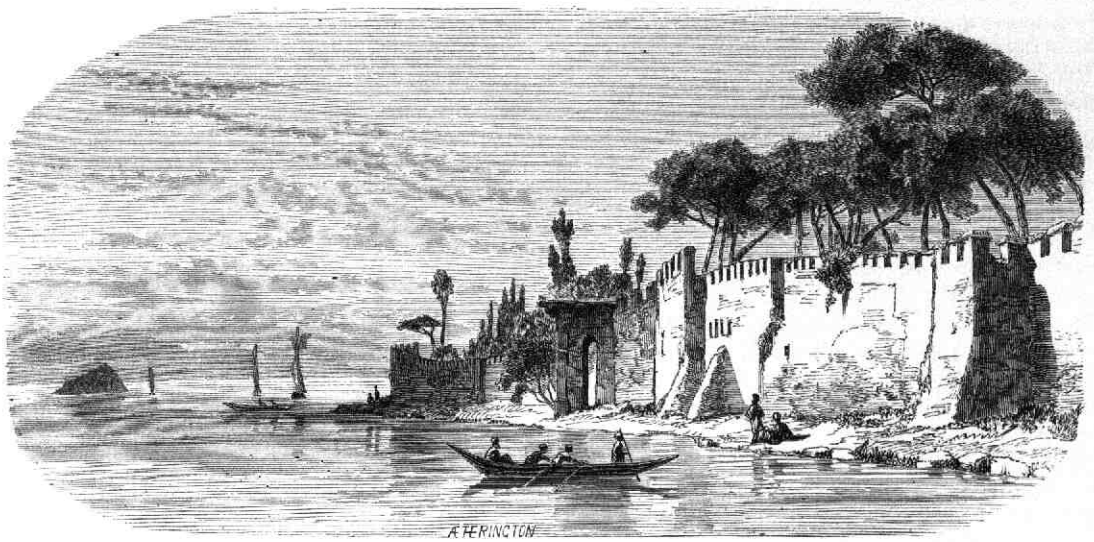
Ten slotte nog een enkel woord over de vermaarde *Scala antica* of antieken wenteltrap van het aan het Bernardo-kanaal gelegen paleis Minelli. Deze trap, die zich, zoo als de plaat op bladz. 40 aantoont, heeft eene hoogte van drie-en-twintig en eene doorsnede van ruim vier Ned. ellen, terwijl de trap, die zich om een marmeren kolom slingert, honderdtwintig treden telt.

Gaarne zouden wij nog bij menig schoon of gedenk-

Het kleine paleis Ferro.

buiten het gebouw bevindt, is een der sierlijkste bouwgewrochten die te Venetië worden gevonden. Hij is uit de vijftiende eeuw afkomstig, en naar men meent door een der Lombardi gebouwd. De geheele toren waardig gebouw, bij menig kunstvoortbrengsel en bij verscheidene beroemde mannen van Venetië stilstaan; maar ons bestek noopt ons thans onze omzwerving te staken en afscheid van de schoone doge-stad te nemen.

De muren van het serail.

KONSTANTINOPEL EN HET SERAIL.

I.

Blik op Konstantinopel.

Wanneer men van de zee van Marmora komende den Bosporus nadert, wordt het oog getroffen door een schouwspel, zooals er waarschijnlijk geen tweede op de aarde gevonden wordt. *Konstantinopel*, met recht de koningin der steden en de parel van het Oosten genoemd, vertoont zich dan voor onzen blik. De natuur en de kunst hebben hier elkander de hand geboden om een geheel te scheppen, zoo tooverachtig schoon, dat geen woorden den indruk kunnen weergeven, dien de aanschouwing op den vreemdeling maakt. Allen, die immer dit wondervolle panorama, in zijn rijkdom en pracht, in zijne eindelooze afwisseling en verscheidenheid, in zijne heerlijke harmonie aanschouwden, brengen om strijd hulde aan deze bijna volmaakte schoonheid. Sommigen hebben Rio-Janeiro, Lissabon en Napels in de rij der mededingsters van Konstantinopel geplaatst, maar toch moeten zij het allen toestemmen, dat, hoe heerlijk en treffend het eerste gezicht op de genoemde steden ook zijn moge, de aanblik van de hoofdstad des turkschen rijks alles overtreft wat den roem van deze mededingsters uitmaakt.

Terwijl het schip langzaam voortzeilt, vertoont zich allereerst voor het oog des reizigers eene bekoorlijke groep van eilanden, bedekt met boschjes van cypressen, arbukas en altijd groene eiken, in wier schaduw men hier en daar de muren van een grieksch klooster ontwaart. Deze eilanden, de *Prinseneilanden* genoemd, prijken met de buitenverblijven en lusthuizen der aanzienlijke Grieken, die des zomers de hoofdstad verlaten om hier rust en aangename koelte te genieten. Rechts van deze eilanden rijst de kust van Klein-Azië statig omhoog, overwelfd door den donkerblauwen hemel van het Oosten, en op den achtergrond de bithynische Olympus, welks hellingen met dichte bosschen beplant zijn, terwijl zijn spits met bijna altijddurende sneeuw is gekroond. Na een half uur voortgezeild te hebben, tusschen eene menigte schepen die voor anker liggen, nadert men het keizerlijke paleis, het uitgestrekte serail, met zijn steenen muurgordel, de uiterste punt innemende van den driehoek, door de zee van Marmara, den Bosporus en den Gouden Hoorn, Konstantinopels prachtige haven, gevormd.

Zoodra de reiziger in de haven aangeland is, behoeft hij niet te vragen hoe hij stadwaarts zal komen. Honderde bootjes liggen tot zijne beschikking gereed. Deze bootjes worden kaiks genaamd en zijn zeer sierlijk van vorm, bijna als een in de lengte doorgesneden ei. Zij zijn uit noteboomhout vervaardigd en zoo dun als de berkenschors van een indiaanschen kano, doch veel fijner bewerkt en met allerlei beeldhouwwerk versiert. De roeiriemen zijn van wit beukenhout, en de roeier of kaiktsji behoeft voor geen engelschen of hollandschen roeier onder te doen. Ieder kaiktsji hanteert zijn kleinen kaik met twee roeiriemen, en zoo glijdt het lichte vaartuig snel en behendig over de wateren heen, even als eene zwaluw door de lucht. In de grootere en breedere kaiks zitten ook wel eens twee roeiers naast elkander op ééne bank; zelfs zijn de grootste booten bemand met acht, ja somwijlen wel met twintig kaiktsjis. Dit is onder anderen het geval met den staatskaik

des Sultans, die allerprachtigst gedecoreerd is. De beheerscher van het turksche rijk zit in zijn boot onder een rooden en met goud omzoomden troonhemel, wanneer zijne roeiers hem iederen vrijdag uit zijn paleis aan den Bosporus naar een der moskeeën van Konstantinopel voeren, waar hij zijn gebed moet doen. Bij deze gelegenheid verschijnt de Beheerscher der geloovigen, anders meest in zijn serail opgesloten, in het openbaar om zich aan het volk te vertoonen. Men kan zich niets prachtigers voorstellen dan deze keizerlijke kaik, welke tachtig voet lang is, en op wier voorste spits eene vergulde meeuw hare vleugelen uitbreidt. De keur van Konstantinopels kaiktsjis, uit de krachtigste en schoonste mannen uitgelezen, heeft de eer de boot des Sultans voort te stuwen. Deze roeiers zijn zeer sierlijk gekleed: zij dragen een korten sneeuwwitten broek, die aan de heupen door een gordel van roode zijde bevestigd is. Op het hoofd rust de roode fez met een langen kwast van donkerblauwe zijde; de hals en de borst zijn bloot, terwijl slechts hunne schouders en armen door een soort van kamizool van ruwe witte zijde bedekt zijn. Bij iederen riemslag verheffen zij zich, om aan den roeiriem de volle kracht te kunnen bijzetten, en hunne gelijkmatige bewegingen, welke als door eene machine bestuurd schijnen, drijven het schoone vaartuig met de snelheid eener stoomboot door de golven. De boot des Sultans wordt gevolgd door eene menigte van kaiks, in welke de hooge staatsdienaars hebben plaats genomen, en die naar gelang van den rang dier heeren, door tien of twintig roeiers voortgedreven worden. Achter dit gevolg komt de bijzondere kaik van den Sultan, waarin hij plaats neemt als hij naar zijn paleis terugkeert, wijl de wet voorschijft dat hij zijn terugtocht niet in dezelfde boot mag houden. Bij die gelegenheid is de Groote Heer zeer gemakkelijk van alle andere personen te onderscheiden, en wel aan eenen soort van rooden parasol, welk teeken van waardigheid hij alleen mag dragen.

De kaiks zijn bijna de eenige bootjes, die men op den Bosporus aantreft, en overal ziet men langs het strand kleine steigers, iskellis genaamd, waar zij aanleggen. Bij iedere aanlegplaats staat een oude Turk, met een langen baard en dikwijls ook met een amulet om zijn hals, waardoor hij zich aankondigt als een pelgrim, die de lange en gevaarlijke reis naar het graf van den profeet gemaakt en ter belooning hiervan dit station als post ontvangen heeft. Hij draagt een staf in zijne hand, als bewijs zijner aanstelling, en zorgt voor de handhaving der orde. Zoodra eenige menschen in het bootje plaats genomen hebben en op het punt zijn van weg te roeien, spreekt hij zijne pelgrimsgroete uit: "*Allah slamadak!*" God behoede u, waarbij hij tevens zijne hand uitstrekt om een aalmoes te ontvangen; die men hem gewoonlijk geeft, en die uit een tien parastuk (drie cents) bestaat. Men kan zich een denkbeeld maken van de groote menigte kaiks, die onophoudelijk over de wateren glijden, als men nagaat dat er meer dan een millioen menschen aan beide zijden van de zeeëngte wonen. Nog onlangs werd het aantal dier kaiks op meer dan tienduizend geschat.

Behalve deze sierlijke vaartuigjes treft men hier ook verscheidene breede en lomp gebouwde barken aan, die door lange en zware roeiriemen voortgestuwd worden. Deze barken zijn gemeenlijk bezet met menschen van verschillende kleur, natie en taal, die naar de voorsteden, of wel naar de aziatische kust moeten overgebracht worden. In een land waar de wegen, ook in de onmiddellijke nabijheid der hoofdstad, in zulk een slechten toestand zijn als in Turkije, zijn deze barken het geliefkoosde vervoermiddel voor de lieden uit het volk, die er dan ook ijverig gebruik van maken, daar zij voor weinige penningen uren ver worden getransporteerd. Men ziet deze barken den ganschen dag door de haven in- en uitroeien, bezet met Turken, Joden, Armeniërs, Grieken en Franken, allen in hun eigenaardig kostuum, en omgeven door een wolk van tabaksrook, die zij aan hunne tsjiboeks of hunne papiersigaren ontlokken.

Wanneer men van dit punt der haven (Gouden-Hoorn) een blik werpt over de stad, dan vertoont zich Konstantinopel in onbeschrijfelijke pracht en schoonheid; eene bonte menigte van huizen ligt voor ons, zoover het oog slechts kan reiken. De zeven heuvels, op welke de stad, als Rome, gebouwd is, vormen eene golvende lijn aan den horizon, gekroond met de keizerlijke moskeeën, die door hare buitengewone grootte en gedaante aan de stad een merkwaardig karakter verleenen. Deze gebouwen zijn over het algemeen vierkant, met een of meer koepels gedekt, en aan de vier hoeken met hooge en slanke torens of minarets versierd. De koepels zijn met metaal belegd, de spitsen der minarets verguld en uitloopend in een halve maan: deze metalen daken, verlicht door de stralen der zon, verspreiden een tooverachtigen glans. De moskeeën nemen zulk eene groote plaatsruimte in, dat zij niet het minst in verhouding staan tot de andere gebouwen in hare nabijheid, en vergeleken met de gewone huizen op donkere heuvels gelijken. Er is slechts één voorwerp, dat boven al die moskeeën en huizen uitsteekt: de Seraskiër-toren, die zich, als een reusachtige kolom, hoog boven alles verheft. Deze toren behoort tot het seraskeriaat (ministerie van oorlog), welk gebouw tevens ingericht is als kazerne, waarin tienduizend soldaten hun verblijf houden. Een even groot gebouw is het ministerie van buitenlandsche zaken, dat geheel in westerschen stijl opgetrokken en het eenige gebouw van dien bouwtrant is, dat zich in het eigenlijke Konstantinopel bevindt.

De dalen rondom de stad worden door eene waterleiding doorsneden, welke het water, dat van de bergen langs de Zwarte-zee afstroomt, naar de verschillende pompen en fonteinen der stad leidt. De muren, welke zoowel geheel Konstantinopel als ook sommige wijken en zelfs vele afzonderlijke gebouwen omringen, zijn meestentijds als in een groen feestgewaad gehuld, dank zij de bestendige vochtigheid dier muren, waardoor de wortelen van verschillende planten voedsel krijgen en op deze wijze onafgebrokene priëelen, slingers en festoenen vormen, die aan de door den tijd verbrokkelde muren een bekoorlijk en frisch aanzien geven.

Voordat wij nu het oog vestigen op het inwendige gedeelte der stad zelve, willen wij eerst een bezoek brengen aan het serail.

II.

Beschrijving van het serail.

Eenigszins westwaarts tegenover Scutari, strekt zich eene strook lands in zee uit, welke onder den naam van Spits des serails (zie blz. 72) bekend staat. Hier, te midden van al de vereenigde schoonheden der natuur, bevindt zich het paleis van den Sultan, dat, wat zijne ligging betreft, door geen andere Vorstenwoning wordt overtroffen. Gelijk Konstantinopel geene eigenlijke stad, maar eene bijna eindelooze en verwarde verzameling van burchten, dorpen en uitgestrekte gebouwen is, zoo ook biedt de residentie des Sultans niets regelmatigs aan, hoewel de eerste blik op het serail of het keizerlijk verblijf den beschouwer verrast en verbaast. Het serail is het bekoorlijkste punt van Konstantinopel; het is het Kapitool der voormalige Keizersstad, het middelpunt van dit tweede Rome, dat voor een poos den glans van het eerste scheen te zullen verduisteren. Inderdaad is het, vooral van verre gezien, niet slechts een paleis of een uitgestrekt gebouw, maar men kan het veeleer noemen eene met muren omringde vorstelijke stad, te midden van eene verzameling van vlekken en steden.

Reeds in 1786 schreef eene aanzienlijke engelsche dame, die een gedeelte van het fransche gezantschapspaleis te Pera bewoonde, het volgende: "De namen, welke men aan sommige voorwerpen geeft, ondergaan eene geheele verandering en verkrijgen eene gansch andere beteekenis, als men die voorwerpen in de vreemde landen zelve gadeslaat. Gewoonlijk toch verstaan wij door serail de woning of liever de bewaarplaats der mohammedaansche vrouwen; doch hier is het serail de residentie des beheerschers van het Oosten. Evenwel kan men het niet zijn paleis noemen: want het bestaat uit zulk eene wanordelijke groep van kiosken, tuinen, hoven en stallen, dat men even zoo goed zou kunnen zeggen dat het eene verzameling van huizen is met hun toebehooren, die zonder regelmaat of symmetrie gebouwd zijn binnen een park, omringd van hooge muren."

Dit oordeel is volkomen waar, en nog heden ten dage ten volle nauwkeurig. De muren van het serail vormen een ongelijkmatigen driehoek, waarvan twee zijden door de zee bespoeld worden. Het terrein, waarop het serail is gebouwd, daalt in eene zachte glooiing strandwaarts, en wordt daar door een zwaren muur begrensd. Waarschijnlijk is deze muur opgetrokken uit de oude overblijfsels van Byzantium, zoo als men meent te moeten opmaken uit onderscheidene griekse opschriften, kapiteelen en kroonlijsten, in het metselwerk opgenomen. Deze muren hebben gewis belangrijke geschiedenissen doorleefd. Hier bemerkt men onder een gordijn van klimop, een gewelfden zuilenboog, die weleer toegang verleende tot de uitgestrekte onderaardsche gewelven, welke, naar men zegt, zich onder de geheele stad uitstrekken; ginds is eene geheime deur verborgen tusschen vooruitspringende bolwerken; verder een soort van zwevende brug, over de zee hangende, en van waar, naar men zegt, de vrouwen werden afgeworpen, die verdacht waren van ontrouw. Van hoeveel misdaden, intriges, geheimzinnigheden en bloedige tooneelen waren deze sombere muren, in den loop der eeuwen, getuigen. Van buiten kan men verscheidene gebouwen ontdekken, ordeloos tusschen het groen en het dichte lommer verstrooid. De vooruitspringende daken der kiosken en de vergulde of metalen koepels, welke de daken vervangen, geven aan die gebouwen een eigenaardig voorkomen, te verrassender naarmate hunne ligging tusschen het weelderig geboomte, hen half aan het oog onttrekt, en aan het geheel een zeer eigenaardig rustiek karakter geeft.

Men treedt het serail binnen door eene groote poort, wier bouwstijl volstrekt geen karakter draagt en tot geen bijzonder tijdperk behoort. Dit is de keizerlijke poort, of, gelijk zij meer bepaald genoemd wordt, de *Verheven poort*, die haar naam geschonken heeft aan de regeering van Turkije zelve, in diplomatieken stijl de Verhevene Porte of kortweg de Porte genoemd. Aan beide zijden van deze poort ziet men twee groote nissen, in welke weleer de afgeslagen hoofden der pasjas werden ten toon gesteld, die op bevel van den Sultan ter dood gebracht waren. Wanneer het doodvonnis in eene der provinciën voltrokken was, vulde de scherprechter het hoofd met hooi op, sloot dit in een lederen zak, en bracht het aldus, hangende aan den zadelknop, te paard herwaarts. Op deze wijze werd ook het hoofd van Ali, den woesten pasja van Janina, naar Konstantinopel gevoerd, en daar op een zilveren schotel gedurende negen dagen ten toon gesteld.

Wanneer men den drempel van de hoofdpoort overschreden heeft, bevindt men zich op eene groote, onregelmatige en zeer lommerrijke binnenplaats, omringd van gebouwen, die zich echter door niets bijzonders onderscheiden. Ter linkerhand is de bewaarplaats der oude wapens, weleer eene kerk, gewijd aan de H. Irene; daarnevens bevindt zich de munt, welke door Armeniërs bestuurd wordt; rechts ziet men de bakkerij der keizerlijke residentie, in welke dagelijks het brood gebakken wordt voor de bewoners van het serail, wier getal op bijna tienduizend geschat wordt. Een weinig verder komt men aan eene deur, die den toegang geeft tot eene tweede poort. Menig vizier heeft gesidderd, als hij onder haar somber gewelf doorging, want op die plaats stonden de *djellad* of scherprechters, en wachtten op de staatsdienaars, die door den souverein ter dood veroordeeld waren. Overigens levert deze hof of liever deze binnenplaats niets merkwaardigs op. Het plaveisel laat veel te wenschen over, en zoo er geen geboomte was, dat eenige frischheid of verkoeling gaf, zou niets u aan deze plaats boeien, die niets anders aanbiedt dan herinneringen aan een bloedig verleden.

Schuin tegenover de Verhevene poort bemerkt men eene tweede poort, aan beide zijden voorzien van twee kleine torens, die aan een van schietgaten voorzienen muur verbonden zijn. Dit is de *Bab-us-Selam*, de Poort des heils (zie blz. 56). Niemand had voorheen het recht om haren drempel te overschrijden, dan alleen de viziers, die zich naar den divan begaven, [1] en de

[1] Men noemt *Divan* de hoogste staatsvergadering bij de Turken, die wekelijks op een bepaalden dag bijeenkomt, uit twaalf

ambassadeurs der groote mogendheden, indien hun door den Sultan eene audiëntie werd toegestaan. De *Bab-us-Selam* wordt, even als de hoofdpoort, bewaakt door een dertigtal turksche soldaten, die tamelijk slordig gekleed zijn, en belachelijke, granaatkleurige mutsen dragen, welke in niets op den rijk versierden fez der Janitsaren gelijken. Behalve eenige gebouwen van weinig beteekenis, treft men op deze binnenplaats de deur aan, welke naar de zaal van den divan geleidt.

Aan gene zijde van den *Bab-us-Selam* bevindt zich nog eene andere binnenplaats, binnen welke eenige oude platanen een weinig schaduw afwerpen. Het uitzicht is hier somber en treurig; zelfs hoort men geen geluid. Als men nogtans een weinig verder gaat, bemerkt men tusschen dicht geboomte van cypressen en indische vijgen, het sierlijk dakwerk en de getraliede vensters van gebouwen, die bewoond zijn. Hier is de eigenlijke woonplaats des Sultans, of, gelijk hij genoemd wordt, de Schaduw Gods. Het is geen vreemdeling veroorloofd dit gedeelte van het serail te betreden, waar, behalve de vertrekken van den souverein, ook die zijn, waar eenige oude favoriten van sultan Mahmoed, en wellicht ook eenige jonge weduwen van sultan Abdul-Mejid haar verblijf houden. Hier bevindt zich ook het zomer-salon, dat ons op blz. 65 wordt voorgesteld.

Na een vluchtig bezoek gebracht te hebben aan eene verzameling van oude wapenrustingen en de bibliotheek, die tevens eenige weinig beduidende portretten der vroegere Sultans bevat, nadert men de tuinen van het serail. Begeerig wendt men overal den blik heen, in de verwachting iets te zien van al die wonderen waarvan de oude reizigers ons zooveel merkwaardigs verhaalden, en die, naar deze verhalen te oordeelen, inderdaad aan het fabelachtige grensden. Maar helaas, men wordt zeer teleurgesteld. Men verwacht de wonderen der Duizend en een nacht, — en men vindt niets dan eenige onregelmatige en het schoonheidsgevoel kwetsende bloemperken; een paar oranjerieën en eenige planten in half verrotte houten bakken of gebroken potten. Maar waar zijn dan de fonteinen, van welke Sheherezade ons zooveel schoons verhaalde, en die hare waterstralen, nu eens rood gekleurd als parelenden wijn, of met schuim vermengd als zilveren regenbogen, hoog opwierpen? Waar zijn zij? Men wijst u eenige springbronnen, wier buizen half verteerd zijn, en die slechts hier en daar een straal opwerpen van nauwelijks zes voet hoogte; voorts verscheidene waterbekkens vol troebel water, omgeven van eenige vruchtboomen, en in de verte een haag van geschoren palmboomen, die eenigszins de gedaante en de bladeren van den cypres hebben, maar aan het geheel eene nog grootere treurigheid bijzetten. Alle poëzie is van hier verdwenen, sedert de toegang tot deze plaats ontsloten, en daarmede de weldadigesluier van het geheimzinnige opgeheven is. Men wandelt langs eenige perken vol van — althans voor ons Westerlingen — zeldzame bloemen, en verwijlt eenige oogenblikken bij de *kafés*, welke als in een doolhof van sombere boschjes verborgen liggen. Deze *kafés*, letterlijk kooien, zijn kleine steenen gebouwen, zeer stevig gemetseld, welke weleer den prinsen der keizerlijke familie tot verblijf waren aangewezen: namelijk hun, aan wie de regeerende Sultan bij zijne komst tot den troon genadiglijk het leven liet.

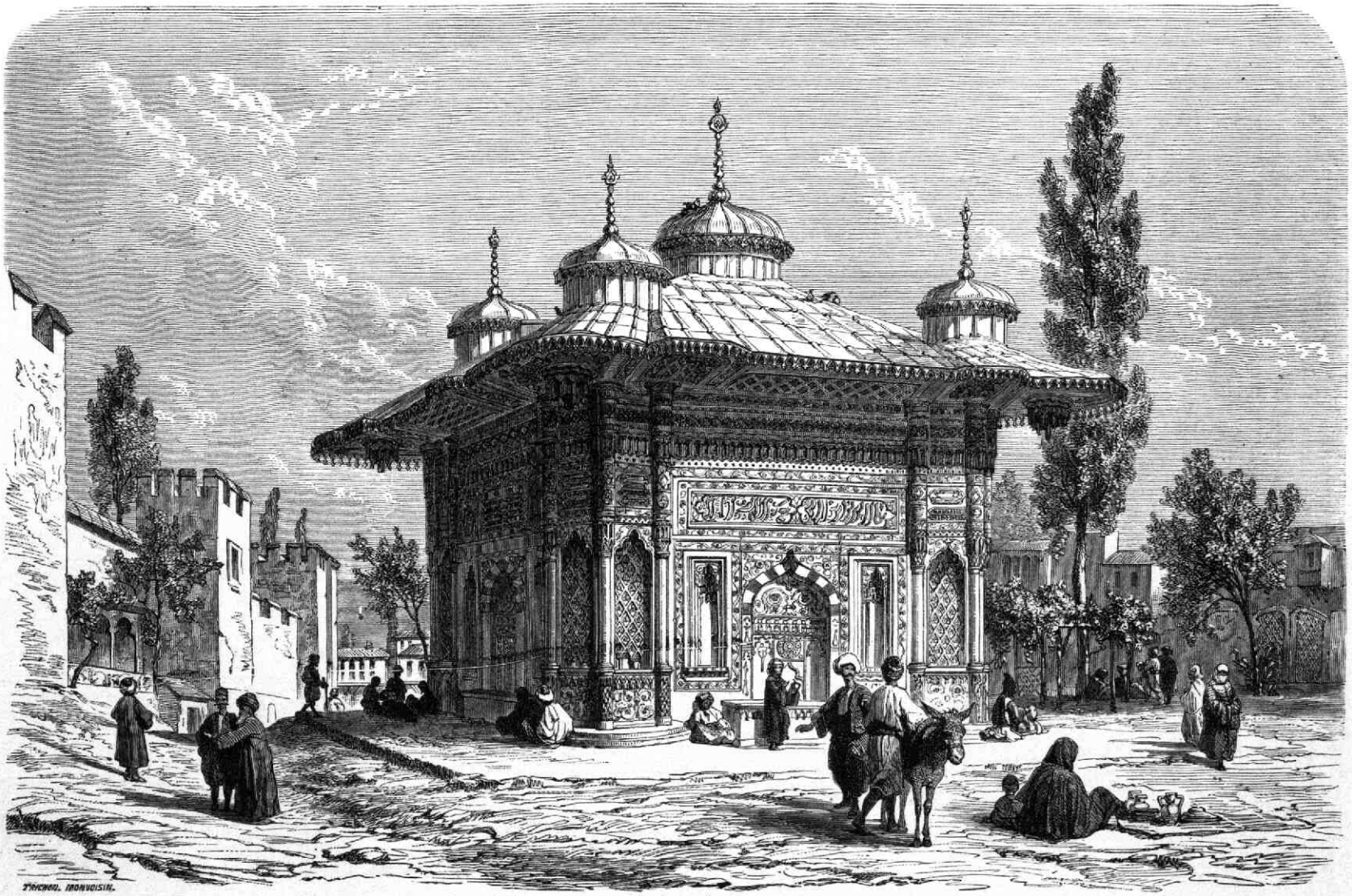
Eene uitzondering, wat ten minste fraaiheid betreft, maakt hierop *de fontein van het serail*, welke op blz. 53 is afgebeeld. Zij is nog tamelijk goed onderhouden, en hoofdzakelijk samengesteld uit perzisch porcelein en marmer van verschillende soorten. Zij dagteekent van de regeering van Achmed III. Op een van hare fronten staat het navolgende in schitterende letters geschreven: "*Drinkt met eerbiedige aandacht het water van Khan Ahmedié en bidt voor hem.*" Deze fontein, van vierhoekigen vorm en gekroond met sierlijke koepels, is overal bedekt met arabesken en schitterend glazuursel, terwijl vergulde tralievensters van bevallige teekening en met geschulpte bogen den blik bekoren. Aan de vier hoeken van het gebouw bevinden zich, in getraliede vensters of liever nissen, de springbronnen, welke evenwel van binnen bedekt zijn, om de frischheid van het water te bewaren.

De fonteinwachters hebben den last ontvangen om aan ieder die het verlangt een tinnen kroes, gevuld met dit ijskoude water, toe te reiken, dat vooral bij de hitte des daags eene aangename verfrissching aanbiedt. In het Oosten toch is koud water een genot, veel grooter dan onze heerlijkste wijnen ons immer geven kunnen. Gewoonlijk danken deze fonteinen hare stichting aan eene of andere vrome gelofte, en zijn zij tot publieken dienst bestemd.

Nogtans bevatten de tuinen, hoezeer zij ook de hoog gespannen verwachting mogen teleurstellen, een en ander dat der bezichtiging wel waard is; zoo als het huis der rozen (Ghulané), dat vroeger inderdaad dien liefelijken naam moet verdiend hebben, doch thans omringd is van perken, waarin groenten geteeld worden, hier en daar afgewisseld door reusachtige zonnebloemen, en verdeeld in heggen, doorweven met kleine witte leliën.

Eéne poort echter blijft ook nu voor den vreemdeling gesloten en wordt alleen voor den Sultan en zijn gevolg geopend. Dit is de poort welke naar den (ouden) Harem geleidt. De nieuwe harem of het serail Beshiktash, is door den laatsten Sultan naar eene andere plaats verlegd, en onderscheidt zich door eene bevallige groepeering van gebouwen, koepeldaken en minarets. Het woord "harem" beteekent eigenlijk een verboden en geheiligd oord: *harémi nebevi*, d. i. heiligdom des profeten, welken naam ook de heilige stad Medina draagt. In het gewone taalgebruik geeft men dien naam niet alleen aan de afgezonderde woning der vrouwen, maar ook aan hare bewoonsters zelven. Het is het gynaeceum der oudheid, gewijzigd in verband met de

leden bestaat, en den Sultan, den grootvizier of den mufti tot voorzitter heeft. De groote of rijksdivan wordt elken Dinsdag door den Sultan gehouden; bovendien heeft elke pasja (stadhouder over een landschap) een afzonderlijken divan of raad voor zijne provincie. Divan is eigenlijk eene verhevenheid van een voet boven den grond, welke, vooral in Turkije, in alle zalen van paleizen en kamers van particuliere personen gevonden wordt. Zulk een divan is met een kostbaar tapijt bedekt, en van verscheidene geborduurde kussens, tegen den muur opstaande, voorzien. Op den divan zit de heer van het huis, wanneer hij bezoeken ontvangt.

De fontein van het serail.

denkbeelden en zeden van het tegenwoordige mohammedaansche Oosten. De Sultan is de eenige man in Turkije, die het recht niet bezit om een wettig huwelijk aan te gaan. De turksche godsdienst, die vier wettige vrouwen vergunt aan eenen man, wiens vermogen toelaat haar te onderhouden, veroorlooft den Grooten Heer geene echte vrouwen, maar slechts gunstelingen, en wanneer het volk van zijnen heerscher spreekt, noemt het hem "den zoon der slavin."

Hoe schilderachtig de ligging van het serail Beshiktash moge zijn, toch heeft het, van meer nabij gezien, niets van die deftige en grootsche gebouwen, waaraan wij in onze steden gewoon zijn. De meeste gebouwen bestaan uit hout, hoewel zij van binnen zeer prachtig moeten zijn ingericht, en genietingen aanbieden die de gewone westersche verbeelding te boven gaan.

III.

Wat vroeger het serail was.

Van de vroegere heerlijkheid van het turksche hof, en de aziatische weelde waarmede zich de Sultans en hunne gunstelingen weleer omringden, is, even als van de macht van het rijk zelf, nog slechts een schaduw over. De turksche geschiedschrijvers deelen ons weinig mede omtrent het intieme leven van het serail; wat wij daarvan weten is ontleend aan de berichten der oude reizigers en der diplomatieke agenten, die de voornaamste europeesche mogendheden bij het hof van den Grooten Heer vertegenwoordigden.

De reizigers, die Konstantinopel bezocht hebben tijdens de grootheid der Sultans, erkennen dat zij het serail niet van binnen hebben bezien; geen hunner heeft den drempel van de derde binnenplaats overschreden, noch een blik geworpen aan gene zijde van de troonzaal, in welke de Groote Heer — of zoo als hij meer genoemd wordt de Padishah, de Verheven Keizer, de Beheerscher der geloovigen, de Opvolger van den Profeet, de Schaduw Gods, — audiëntie gaf aan de afgezanten der christelijke mogendheden; maar allen hebben merkwaardige bijdragen geleverd, en velen hunner hebben hunne geschriften opgesteld als onder het oog van lieden, die in het serail geleefd hebben.

Tot omstreeks het midden der zestiende eeuw bewoonden de ottomanische Keizers het oude serail van Mohammed II: eene soort van vesting, gelegen bijna in het middenpunt van Konstantinopel, en wel ter plaatse waar het hedendaagsche gouvernement het ministerie van oorlog heeft doen bouwen.

Soliman II, een achterkleinzoon van Mohammed II, verliet dit paleis, wijl hij het niet naar zijn wensch kon verfraaien, en bracht zijne vrouwen en zijne schatten over naar het andere einde der hoofdstad, naar de bekoorlijke plekken, weleer bewoond door de griekse monniken, die vroeger den dienst waarnamen in de basiliek van Aya-Sophia. Dat oord was toenmaals reeds beplant met schoon geboomte, en byzantijnsche waterleidingen voerden er het water in overvloed heen. Soliman liet op die hoogten zijne keizerlijke woning bouwen en die beroemde tuinen aanleggen, waar duizend *bastandsjis* (hoveniers) de schoonste groenten en de zeldzaamste bloemen aankweekten. De zee bespoelde den voet harer muren, en eene kleine vloot, welke den Sultan op zijne tochtjes diende, lag geankerd bij die strook lands, welke men reeds toen de spits van het serail noemde.

Soliman bracht in het nieuwe serail de weelde zijner voorgangers over, alsmede eenige verfijningen van de beschaving der westersche landen. De kamer, waarin hij sliep, was door het helderste licht beschenen: er brandden lampen in van zuiver goud. Zijn bed echter was niets dan eene plank, bedekt met geborduurd goudlaken. Ook bezat hij chineesch porcelein, venetiaansche spiegels en bekers van boheemsch glas. Even als Frans I, zijn tijdgenoot, hield hij veel van pracht en van al wat schoon was; als er kunstenaars in zijn rijk geweest waren, zou hij ze gewis beschermd hebben, maar hij regeerde over een volk, dat allen zin voor kunst miste en dat hoogstens slechts een paar zeer middelmatige dichters voortbracht.

De etiquette van het ottomanische hof dagteekent van zijne regeering; hij regelde de bevoegdheden der hooge staatsambtenaren, dat wil zeggen van de slaven, welke hij tot de hoogste posten verhief, door hen aan zijn persoon te verbinden en allerlei diensten te doen bewijzen. Hij vermeerderde aanmerkelijk het aantal vrouwen, die in den harem opgesloten waren, en maakte haar verblijf aldaar verlokkelijk en aangenaam; tevens verdubbelde hij de wacht der zwarte eunuchen, die de sultanen bewaakten.

Het serail bevatte toen ongeveer vijfduizend zielen, als men er de soldaten bij rekent, die in den eersten hof gelegerd waren. De zwarte en blanke eunuchen, de dwergen, de stommen, de vrouwen en de jonge dienaars van den Sultan woonden in de binnenvertrekken; hun aantal bedroeg ongeveer drieduizend. Zij behoorden niet tot het turksche ras. De meesten, als christenen geboren en onderdanen van den Grooten Heer, waren *kinderen der schatting*.

Met dien naam noemde men de jongelingen en jonge dochters, die door de pasjas ieder jaar van de overwonnen volken als tienden opgeëischt werden. Griekenland en de aziatische kusten leverden den ruimsten voorraad. Deze kinderen hadden nog nauwelijks den jongelingstijd bereikt, of zij werden reeds aan hunne ouders ontrukt en naar Konstantinopel vervoerd. De *kapou-agasi* (opperhoofd der blanke eunuchen) koos de schoonsten, de verstandigsten en de sterksten onder hen uit, en bracht hen in het serail, waar zij weldra hunne godsdienst, hun land, en zelfs hunne familie vergaten. De knapen, opgevoed onder de ruwe behandeling der eunuchen, leerden al de verrichtingen der dienstbaarheid. De vlugsten werden onderwezen in het arabisch, het perzisch en in de fraaie letteren. Uit hunne rijen werden de zestig pages van den Sultan gekozen, alsmede zijne muzikanten, zijne barbiers, zijne schrijvers, zijne badmeesters, zijn wapendrager en zelfs zijne ministers: de keur van deze jongelingschap was eene kweekschool van ambtenaren; de minst begunstigden werden met geringere bedieningen en posten belast, als *kapyis* (portiers), *bastandsjis* (tuiniers) enz.

De meisjes, uit deze kinderen der schatting gekozen, werden in den harem (verblijf der vrouwen) overgebracht. Zij waren onderworpen aan eene strenge tucht en werden bewaakt door de kadines. De kadines, over welke hierna zal gesproken worden, waren weleer ook slavinnen, die in den bloei haars levens in het serail gekomen waren, er oud werden en stierven. Zij maakten het gevolg uit van de favoriten en van de prinsessen van het keizerlijk gezin. De jonge meisjes, in het serail opgenomen, waren uit bijna al de streken der wereld afkomstig: de Tartaren brachten er hunne gevangenen, de Cirkassiërs verkochten hunne schoonste meisjes aan het serail, en de barbarijsche zeeroovers leverden een aanmerkelijk contingent van spaansche, italiaansche en zelfs fransche slavinnen. De zwarte eunuchen waren bepaald belast met het opzicht en de bediening van al die vrouwen. Hun chef, de *kislar-agasi*, was de belangrijkste persoon van het hof, met uitzondering van den *kapou-agasi* (chef der blanke eunuchen). Deze verliet nooit den Sultan, bij wien hij de diensten van groot kamerheer, opper-intendant en opper-ceremoniemeester vervulde.

De stommen, die eene geheel ondergeschikte betrekking vervulden, werden gebruikt om de noodlottige zijden koord toe te halen. Als de Sultan een doodvonnis had uitgesproken, voerden zij het zonder toestel en het minste gerucht terstond uit. Deze ongelukkigen hadden eene taal, welke zij slechts door teekens konden overbrengen, en die iedereen in het serail verstond, waar het overigens gebruik was om zooveel mogelijk in teekens te spreken, uit achting voor de tegenwoordigheid van den Grooten Heer. De stommen waren, even als de pages, ten getale van zestig.

De dwergen hadden ook het voorrecht de binnenvertrekken te bewonen; gewoonlijk vervulden zij de rol van narren; de mismaaktsten en de afzichtelijksten waren het meest gezocht.

IV.

Een blik in den harem.

Uit den aard der zaak is het licht begrijpelijk, dat men weinig van het inwendige van den harem kan weten; nogtans is nu en dan iets uitgelekt, waardoor men met eenige bijzonderheden is bekend geworden.

De vrouwen van den harem zijn, naar haren rang en hare bestemming, in vijf klassen verdeeld.

De hoogstgeplaatsten heeten "Kadinen." Deze naam is afgeleid van Khatun, zooals alle aanzienlijke turksche vrouwen genoemd worden. De Kadinen dragen dien titel als "beminden" des Sultans, en genieten dezelfde voorrechten als weleer de sultanen of sultaninnen. Haar aantal is door de wet bepaald op zeven.

Als zij zich eenmaal binnen den harem bevinden, verliezen deze vrouwen, gelijk de andere vrouwen van den Sultan, haren eigen naam, en worden dan, even als in sommige gevangenissen, door een nummer aangeduid. Zij heeten alsdan, volgens hare aankomst, *Khatun birindski*, *Khatun inkindski* enz., of in het nederduitsch: Mevrouw Een, Mevrouw Twee enz. Volgens gerucht en gedeeltelijk uit de mededeeling van ontvluchte wachters, is de tegenwoordige Mevrouw Een achttien jaar oud, slank van gestalte, maar heeft zij nietsbeteekenende gelaatstrekken. Mevrouw Twee is blond, lieftallig, levendig, vroolijk en wel in staat om te bekoren. Mevrouw Drie is eene schoone Tsjerkessische, die aan eene prinses het leven schonk. Mevrouw Vier is eene onberispelijke schoonheid, maar kinderloos. Mevrouw Vijf is donkerbruin met blauwe oogen; Mevrouw Zes eene betooverende blonde van Salonika; Mevrouw Zeven ziet er wel een weinig onnoozel uit, maar haar gelaat straalt als de maan en hare oogen schitteren als die der houris.

Naast dezen kring van vrouwelijke gestarnten van de eerste grootte, de zonnen van den harem, vertoont zich eene groep van vijftig tot zestig planeten, aan welke men den naam geeft van Odalyq (odalisken). Zij zijn in den bijzonderen dienst des Sultans, en dragen verschillende titels en namen, naar gelang van het ambt dat zij bekleeden. Daar de Sultan, in de bijzondere vertrekken van zijn paleis als ook in den harem, alleen door vrouwen bediend wordt, zoo spreekt het van zelf dat deze ook verschillende waardigheden en posten bekleeden. De eene is intendant der tafel, eene andere intendant der garderobe, enz. De overigen bedienen den monarch bij het middagmaal, baden hem, kleeden hem, trekken hem de laarzen aan, verdrijven de muskieten gedurende zijnen slaap, en ondersteunen zijn hoofdpeluw als hij zijn siesta houdt.

Andere vrouwen hebben — in haar oog — meer benijdbare verrichtingen, en deelen met de kadinen de betuigingen van gunst en liefde des Sultans. In weerwil hiervan, wordt zulk eene begunstigde slavin toch niet van hare gezellinnen gescheiden. De eenige onderscheiding welke zij heeft, bestaat uit haren titel Ikbal, gunstelinge, en eerst als zij zwanger is stijgt zij tot den rang eener kadine.

De dochters of zusters van den Grooten Heer dragen alleen den titel van sultane; zijne moeder voert den titel van valide-sultan, of Sultan's moeder, en bekleedt na hem den hoogsten rang in het rijk.

Het aantal odalisken wordt noch door de wet, noch door het gebruik bepaald; hierin geldt alleen de smaak des Sultans als regel. Sultan Moerad IV onderhield onder anderen meer dan driehonderd odalisken, bij welke hij honderd-en-dertig kinderen had. Sedert Mahmoed II zijn echter de Sultans in dit opzicht bedachtzamer geworden, niet alleen uit spaarzaamheid, maar vooral uit achting voor de publieke opinie, die in Turkije grooter en invloedrijker is dan men wel denkt.

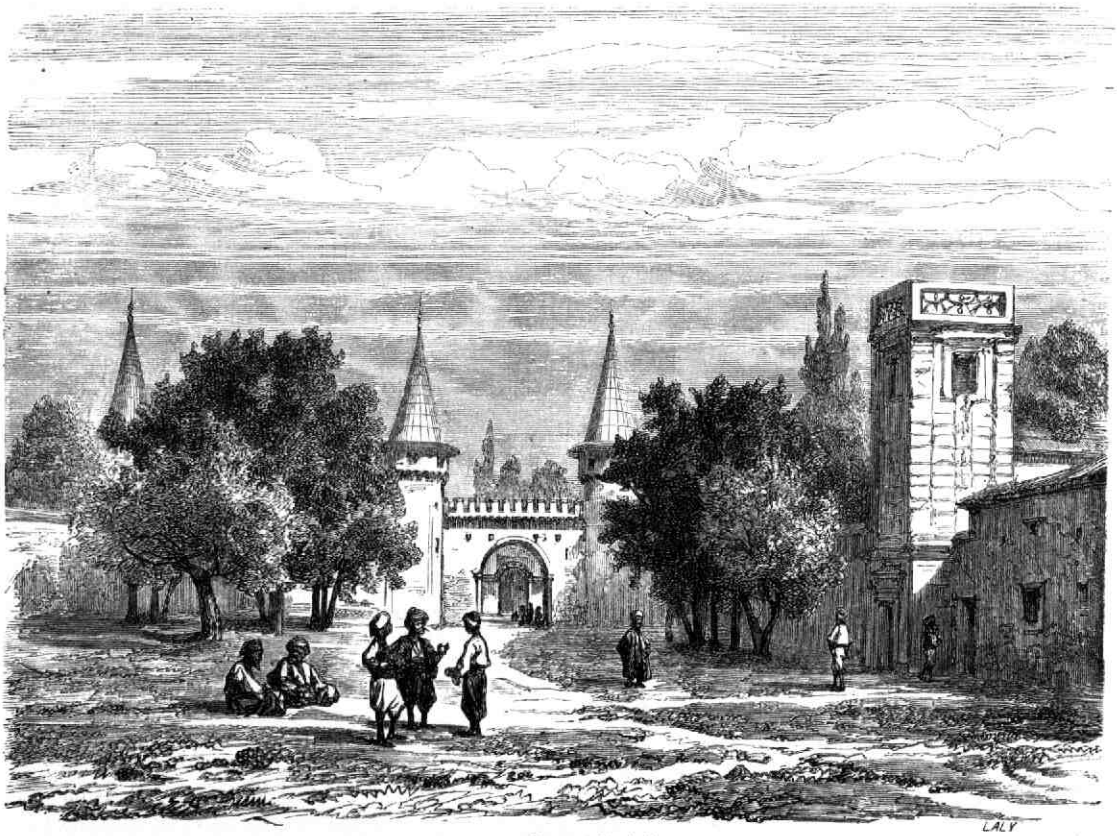
Op de odalisken volgen de ustas, die aan de persoonlijken dienst der valide-sultan, der kadinen en van hare kinderen zijn verbonden; vervolgens komen de novicen (nieuwelingen), en daarna de gewone slavinnen, die het dagelijksche huiswerk moeten verrichten.

Deze verschillende klassen vormen een personeel van drie- tot vierhonderd vrouwen, [1] die meest allen

[1] De tegenwoordige Sultan Abdul-Aziz, is thans (1874) 44 jaar oud en besteeg den 25sten Juni 1861 den troon. Hij is een man, die tegen den invloed der westersche beschaving niet bestand is, en ook zijnen harem gedeeltelijk verwaarloost. Toen de valide-sultan hem bij de komst tot den troon met eene circassische schoone wilde

uit Tsjerkessië of andere deelen van Kaukasië afkomstig zijn. Velen van deze voor den harem bestemde meisjes kennen noch hare familie, noch haar vaderland; zij die geen titel dragen overeenkomstig hare diensten, verkrijgen een naam naar gelang harer bekoorlijkheden of bijzondere eigenschappen, bijvoorbeeld: *Hayata* (de levengevende), *Safayi* (de vreugdebereidster), *Dilbaste* (de hartensnoerster), *Nurisabah* (het morgenrood), *Gulbahar* (de lenteroos). Deze allen, met uitzondering van de kadinen, staan onder het toezicht eener opperhofmeesteres, die door den Sultan gemeenlijk uit eene der oudste favoriten gekozen wordt, en als teeken harer waardigheid een bevelhebbersstaf, met zilver ingelegd, voert.

dinen, hoewel hij er voor zorgde dat hij haar slechts in het geheim zag, misschien ook uit vrees van haar in gevaar te brengen, of wel om zich zelf onaangenaamheid en last te besparen. Zeïnib zelve, die over dit voorrecht dat zij genoot, ten toppunt van geluk was, deelde hiervan niemand iets mede. Ten laatste kwam toch eene der kadinen, die zich langen tijd voor de meest bijzondere gunstelinge des Sultans gehouden had, achter het geheim. Niet minder in hare trotschheid dan in hare liefde gekwetst, overlaadde zij de arme slavin met allerlei beleedigingen en gaf, in 't eind haar drift geen meester, aan de eunuchen bevel haar te grijpen en te geeselen. Zeïnib echter week eene schrede achteruit, verhief met fierheid haar hoofd en

De poort des heils.

Dat er nu en dan in den harem wel eens een klein oproer onder de aanwezige dames losbreekt, zal gewis niemand verwonderen. Wij willen slechts een enkel staaltje hiervan aanhalen, dat onder de regeering van een der laatste Sultans plaats greep. Die Sultan had in zijn harem eene jonge slavin, voor welke hij een vurigen hartstocht had opgevat. Zij heette Zeïnib. Om harentwille bemoeide hij zich weinig met de ka-

zeide tot hen: "raakt mij niet aan, want ik draag een Sultan in mijn schoot." Nauwelijks had zij deze woorden gesproken, of alle aanwezigen wierpen zich voor haar ter aarde en kusten den zoom haars kleeds. De kadine echter, wier woede nu geene grenzen kende, greep eene kan met kokend water en goot die over het hoofd der arme Zeïnib uit. In dit oogenblik trad de Sultan, die het oproer vernomen had, het vertrek binnen. Zeïnib, die aan al hare leden sidderde en van pijn niet wist wat zij deed, wierp zich aan zijne voeten. De Sultan richtte haar op, maar de gevolgen van dit voorval bleven niet achterwege. Eenige weken later stierf zij, terwijl zij het leven schonk aan eene dochter, voor welke de vader eene bijna afgodische

verrassen, wees hij haar af, zeggende dat hij aan de monogamie de voorkeur gaf. Voorwaar een groote vooruitgang en een goed voorbeeld! Doch naar het oordeel van anderen, is er op het karakter des Sultans weinig te vertrouwen, daar hij soms aan ijlhoofdigheid lijdt. Wie weet of zijne opvolgers niet inhalen wat deze verzuimd heeft.

De vrouwen van den harem.

liefde koesterde, doch ook dit kind verloor, op haar elfde jaar, bij een brand ongelukkiglijk het leven.

Elke kadine heeft hare eigene kamer en haar eigen bed. De odalisken bewonen kleinere, gelijkvormige cellen, welke allen uitkomen in een groot rond salon, waarvan de wanden geheel met spiegels behangen zijn. Deze rotonde is de plaats der vereeniging, het forum van dit vrouwelijk personeel.

Waarmede houden zich al die jonge vrouwen den ganschen dag bezig? Ziedaar eene vraag, die gewis reeds bij dezen en genen is opgekomen. Zij hebben immers bijna niets te doen, verlaten het serail nooit, en genieten ongeveer dezelfde mate van vrijheid als de dieren van een zoölogischen tuin, met dit onderscheid nog, dat zij nimmer bezoek ontvangen en nooit andere mannen zien dan de eunuken. Liggende op hare divans, en behagelijk hare narghilés rookende, gebruiken zij al de zoetigheden en lekkernijen, welke het Oosten haar kan aanbieden en wijden voorts hare uren aan het gebed — en de zorg voor het toilet. Zij wisselen verscheidene malen daags van kleeding, en de eene is hierin nog ijdeler dan de andere. Reeds vroeg in den morgen komen de eunuken en de slavinnen binnen en brengen met de pijpen ook het onontbeerlijke blanketsel, waarmede zich kadinen, odalisken en ustas de wangen beschilderen. Daarna neemt ieder een penseel, verft hare wenkbrauwen, kleurt hare nagels, doet de overtollige haartjes verdwijnen, en op deze wijze gaat de dag voorbij. Dit kleuren geschiedt door middel van hennabladeren, welke plant in Egypte, Nubië en in andere streken in menigte groeit. Het fijne groene poeder dezer bladeren wordt met kokend water aangemengd, en dit des nachts op de vingers gelegd; de kleur is zeer duurzaam en verdwijnt eerst als een nieuwe nagel te voorschijn komt; gewoonlijk wordt ook de huid aan de toppen der vingers hierdoor donker zwart gekleurd, met oranjekleurige randen. Wijl echter de opperhuid zich telkens hernieuwt, hebben de jonge vrouwen den geheelen dag genoeg te doen om hare nagels en wenkbrauwen in orde te brengen. Als het avond wordt en de Sultan in den harem wil overnachten, wijst hij de kadinen of gunstelingen aan, die hem gezelschap moeten houden.

V.

Andere harems.

Niet alle harems zijn echter zoo onverbiddelijk voor het oog der vreemdelingen gesloten als die des Sultans. Heden ten dage is het niet ongewoon, dat eene westersche vrouw, mits zij van goede introductie voorzien is, den harem van een rijken effendi of hoogen staatsdienaar binnentreedt. De beroemde schrijfster Frederika Bremer deelt, in hare reis naar het Heilige Land, daaromtrent de volgende merkwaardige bijzonderheden mede uit haar verblijf te Jeruzalem. [1]

"Nadat wij met de medegenomen spijzen en vruchten ons middagmaal hadden gedaan, maakte ik met de beide meisjes een bezoek in den harem van den sheikh. Wij werden daar vriendelijk ontvangen door een krachtige vrouw van omstreeks vijftig jaren, die met onze goede burgervrouwen in Zweden zeer veel overeenkomst had, en aan ieder van ons een versch geplukten ruiker van welriekende tazetten bood, waarbij zij, als welkomstgeschenk voor mij, nog eene roos voegde. Vervolgens bracht zij ons in hare kamer, waarin rondom langs de wanden divans stonden; en daar begonnen wij, dat wil zeggen de beide dochters van den bisschop, die het arabisch ten volle machtig zijn, een gesprek met haar, waaraan ik alleen door middel van een tolk deel kon nemen. Toen de goede vrouw hoorde, dat de dames nog ongehuwd waren, toonde zij zich zeer verwonderd, en noemde het "groote schande, dat zulke groote meisjes nog geen man hadden." En toen de meisjes daarop lachende op mij wezen en zeiden dat ik ook nog altijd buiten den echt leefde, sloeg zij de handen ineen, liep verschrikt naar de deur, als wilde zij het vertrek verlaten, en zeide daar op hartstochtelijken toon, dat zij zich, zonder man en kinderen, geen geluk denken kon. Voorts verlangde zij van mij te weten, waarom ik niet was gehuwd, en toen ik haar dat had uitgelegd, hernam zij wel, dat ik gelijk had, maar verklaarde tevens, dat zij hiervan niets meer wilde hooren, en geleidde ons op het dak der woning, om er het uitzicht te bewonderen. Er was in het spreken en doen van die goede vrouw iets levendigs, geestigs en degelijks. En daar zij van den dag van haar huwelijk af de éénige vrouw van den sheik gebleven is, zoo vermoed ik dat deze, die een goed en vroom man schijnt te zijn, bij zijne wederhelft wel wat onder den pantoffel staat, en dat die mohammedaansche pantoffel juist niet altijd van fluweel zal wezen.

"De sheikh, zijn zoon, zijne dochter en de kinderen van deze onderscheidden zich, even als hunne woning, door schoonheid en welvaart zeer gunstig van de overige bewoners en huizen van het dorp. De eerste heeft ook het opzicht over de moskee. En nadat wij dat heiligdom bezocht, de koffie, welke de echtgenoote van den sheikh ons aanbood, gedronken en haar voor de genoten gastvrijheid door een klein geschenk in geld onze dankbaarheid betoond hadden, keerden wij door de dalen Kedron en Hinnom, door de Sionspoort naar huis terug, waar wij, na dien langen en vermoeienden, maar tevens interessanten tocht, met een dankbaar gevoel aan de rust ons overgaven.

"Op de mededeeling van dat uitstapje, laat ik het verhaal volgen van mijn bezoek in den harem van Effendi Musa, waar ik door de jeugdige en beminnelijke echtgenoote van den consul Rosen, eene dochter van den bekenden componist en pianist Moscheles, werd ingeleid. De Effendi Musa, een vermogend man, was jaren lang, zonder kinderen te krijgen, met zijne eerste vrouw gehuwd geweest. Hij nam daarop eene tweede vrouw, die hem na verloop van een jaar door de geboorte van een zoon verblijdde. Schier gelijktijdig beviel nu echter ook de eerste vrouw van eenen zoon.

[1] Zie: Frederika Bremer's *Bedevaart*. Omwandelingen in het Heilige Land. Vertaald door W. C. Mauve. Eerste Deel. Haarlem, A. C. Kruseman.

Maar toen dat kind binnen ettelijke maanden weder overleed, werd de tweede vrouw zoo bevreesd dat de andere haren zoon vergiftigen zou, dat zij 't in den harem niet langer kon uithouden en naar het ouderlijke huis wederkeerde, waar zij sedert door haren echtgenoot wordt bezocht.

"Van dien tijd af kon de eerste dus weder ongestoord in den harem heerschen; doch onze intrede in dezen beloofde niet veel goeds. De gewelfde poort en de trap, die er heen voerden, waren vuil en vol met allerlei dingen, die er niet behoorden; maar daarna werd het beter, en den trap opgegaan zijnde, traden wij een ruime, zindelijke plaats binnen, die met steenen platen was bevloerd. Hier kwamen twee jonge, sierlijk getooide dames, in vuurroode jakjes en met bloemen in de haren, ons te gemoet, en brachten ons, na ons vriendelijk welkom geheeten te hebben, in hare gezelschapskamer. Het waren de eerste vrouw van Effendi Musa en een ongehuwde bloedverwante van haar. De eerste, Sitti Selma, gaf mij den indruk van een volwassen kind. Zij telde vier-en-twintig jaren, had een teeder, rank figuur en een zeer lief gelaat met fijne, mooi gevormde trekken en schoone donkere oogen. Een halve krans van levende dubbele jonquilles, die door een agraffe van amethyst boven het voorhoofd bevestigd was, omgaf een klein fluweelen mutsje, waarvan twee kwasten van donkerblauwe zijde tot laag over den nek naar beneden hingen. Het krippen kleed, dat met opgeplakte geborduurde bloemen met gloeiende kleuren was bezaaid, werd beneden het jakje samengehouden door eenen gordel, die een gouden horloge en andere versierselen droeg. Hare nagels waren zwartblauw geverfd, en hare handen overdekt met figuren van dezelfde kleur. Zij scheen kinderlijk vroolijk en ongegeneerd te zijn, maar was ook zeer vrijpostig in het opnemen van mijne kleeding en die van mevrouw Rosen. Ieder stuk er van werd afzonderlijk bekeken en betast, ja zelfs onderzocht zij of wij korsetten droegen, en gaf daarover hare verwondering te kennen.

"De ongehuwde dame, Stitti Nephisa, was een zeer mooie blondine van zeven-en-twintig jaren met volle en ronde vormen, en veel minder nieuwsgierig dan hare gehuwde nicht. Hare handen en nagels waren niet beschilderd, maar veel mooier dan die der jonge vrouw, en op haar hoofd droeg zij een krans van heel kleine bloempjes.

"Zwarte slaven en slavinnen gingen de openstaande deur, waarmede men op de plaats kwam, uit en in, en zetten eenige ververschingen voor ons klaar. Daarop werd een jeugdige slavin uit Abyssinië, die eerst voor korten tijd gekocht was, voor ons gebracht en haar bevolen, den zoom van onze kleederen te kussen en de linkerhand op de borst te leggen, terwijl zij ons met de rechter in kleine echt porceleinen kopjes thee presenteerde. Op dezelfde wijze werd ons vervolgens, mede in zeer kleine kopjes, koffie aangeboden, die, even als de thee, sterk gesuikerd was. En daarna werden twee kleine negerkinderen — slaven des huizes — binnen geroepen, die weder onze kleederen moesten kussen, en door de beide dames geliefkoosd en zeer vriendelijk behandeld werden. Intusschen verlangde ik naar een meer degelijk onderhoud, en greep daartoe de gelegenheid aan, toen zij ons de boeken van Effendi Musa lieten zien, die zij echter zelven niet gelezen hadden, omdat — geen van beiden lezen kon: want een mohammedaansche vrouw, die lezen kan, is een groote zeldzaamheid. Door Mevrouw Rosen, die het arabisch volkomen goed verstaat en spreekt, en die de goedheid had mij tot tolk te dienen, vroeg ik haar, of zij bidden konden en dagelijks tot "Allah" baden, 't geen aanstonds door beiden met "Ja!" bevestigd werd. Zij baden, zeiden zij, vijfmaal daags en telkens een ander gebed, hoewel dagelijks dezelfde gebeden. Vervolgens vroeg ik, of zij geloofden, dat zij, even goed als de mannen, in het paradijs zouden komen? Waarop weder haar antwoord luidde:

"Ongetwijfeld. Alle Moslemim komen in het paradijs. Sommige onmiddellijk na den dood, andere nadat zij eerst een straf- of louteringstijd hebben doorgestaan, die korter of langer duurt, naar gelang zij op aarde beter of slechter hebben geleefd."

"Waarmede" — ging ik voort — "zullen de gezaligden in het paradijs zich bezig houden?"

"Met niets" — hernamen zij — "dan met het afleggen van bezoeken bij hunne vrienden."

"Zullen zij daar ook muziek maken?"

"Neen; want dat zou zondig zijn."

"Zullen zij er ook eten en drinken?"

"Neen; want in het paradijs hebben de zaligen geene tanden en nog minder honger of dorst. Willen zij echter iets gebruiken, zoo behoeven zij 't maar te wenschen, en dadelijk zien zij een gedekte tafel voor zich staan, gelijk men over 't geheel in het paradijs maar een wensch heeft uit te spreken, om dien aanstonds vervuld te zien."

"Zullen zij daar God zien?"

"Voorzeker neen! Daarvan kan nimmer sprake zijn. Niet eens kan zulk een wensch in hen opkomen, daar de profeet Mohammed en zijn paradijs voor allen genoeg zullen zijn."

"Waar komen zij, voor wie de toegang tot het paradijs gesloten is, de zondaren en goddeloozen?"

"In het brandende vuur. Maar nadat zij in het vuur gelouterd zijn, zullen ook zij in het paradijs opgenomen worden."

"Deze en meer andere vragen van dien aard werden allen vlug en helder beantwoord, met name door de ongehuwde dame, die blijkbaar in verstand en nadenken de andere overtrof. Zij scheen ernstig belang te stellen in godsdienstige zaken, waarin zij van hare tante mondeling onderwijs ontvangen had. En op de vraag, welke ik ten slotte tot haar richtte, of zij geen lust gevoelde om te reizen en andere landen te zien, zoo als mijn vaderland, dat ik haar als zeer schoon beschreef, hernam zij: "Neen. Als ik reizen kon, zou ik het liefst naar Stamboul (Konstantinopel), waar mijn vader heeft geleefd, of naar Mekka gaan. Maar daar dit niet mogelijk is, houd ik 't voor best, in de stad te blijven, waarin Abraham, David en Christus hebben verkeerd. In andere steden is misschien meer "fantasia" — vermaak — maar hier vind

ik meer, dat tot stichting dient." En daarop kon ik niets dan "Taib, taib!" — "goed! goed!" laten volgen.

"Maar waarover het gesprek ook loopen mocht, over den hemel of de hel, over Stamboul of Mekka, altijd kwam het weder op de kleeding en het toilet terug, waarin de vrouw des huizes meer dan in iets anders scheen belang te stellen.

"Mevrouw Rosen verzocht haar, ons haar mooie kleederen te laten zien, en daartoe was zij aanstonds bereid; maar ongelukkig was de sleutel tot de kamer, waarin deze schatten verborgen lagen, nergens te vinden. Vergeefs werd hij onder de matrassen en kussens van de sopha's gezocht, die, zoo als ik bij deze gelegenheid zag, tot bewaarplaats van allerlei voorwerpen moesten dienen. Wij moesten ons dus vergenoegen met het bewonderen van een paar kussens en kleedingstukken, die even smaakvol als kunstig met gonddraad geborduurd waren, maar ons door de eigenares wat heel ongegeneerd werden toegeworpen. Wat zij ons echter niet liet zien, niettegenstaande ik weet, dat het in dit, zoowel als in elk mohammedaansch huis gevonden wordt, was de zweep, waarmede onordelijke en ongehoorzame slaven worden gestraft, en de heer des huizes ook zijne echtgenooten tuchtigt, als deze met elkander oneenigheid hebben of zich tegen hem niet lief gedragen: want met gestrengheid handhaaft de man in het Oosten steeds zijn gezag in huis, en, zonder zijn verlof, mag zijne vrouw in zijne tegenwoordigheid zelfs niet eens gaan zitten.

"Enkele gedeelten van de kleeding, welke zij aan had, liet zij ons meer nauwkeurig zien, en van nabij beschouwd, bleken ook deze vrij kostbaar te zijn, hoewel zij weinig smaak verrieden.

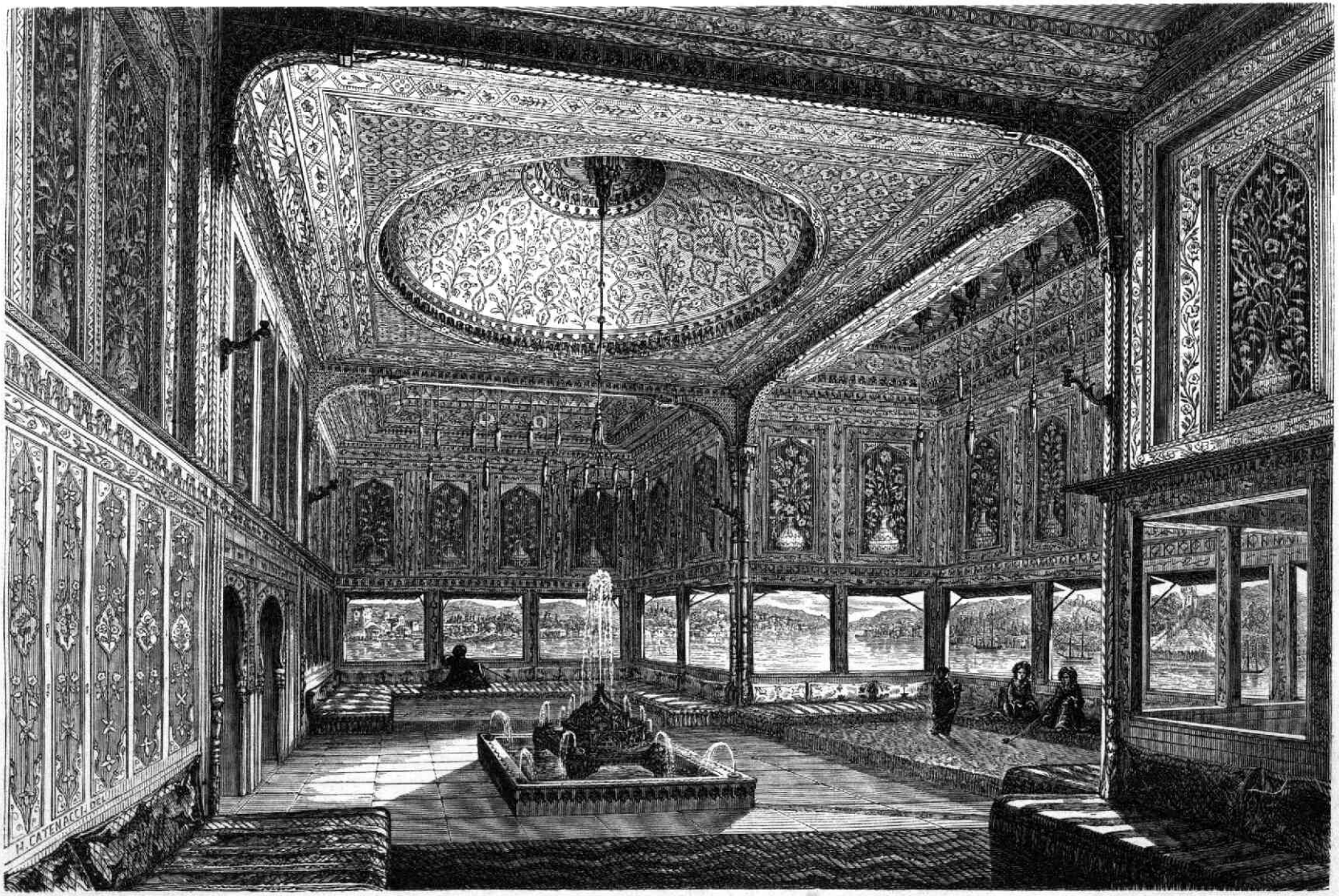
"De abyssinische slavin zette ons vervolgens twee met wasdoek overdekte bankjes of kleine tafeltjes, het eene boven op het andere, voor, en plaatste daarop een presenteerblaadje met een half dozijn kleine schoteltjes, die oostersch manna, pistaches, suikerbonen, schijfjes van sinaasappelen, alsmede een soort van amandelpers bevatten, dat tot dunne, zachte stengels uitgerold was en sterk naar rozenwater smaakte. Onze gastvrouwen noodigden ons op de meest vriendelijke, vaak zelfs — daar zij ons verscheidene lekkernijen in den mond staken — meest handtastelijke wijze uit, van de aangeboden versnaperingen gebruik te maken, en de pogingen, welke wij deden om ons tegen die gewelddadige gulheid te verweren, maakten van beide zijden den lachlust gaande. Over 't geheel gaven die kinderen der gevangenis mij recht aangename indrukken, en schepte ik, in weerwil van het wel wat ruwe gedrag der jeugdige vrouw, in haren omgang vrij wat meer behagen dan soms in het onderhoud der dames in onze europeesche salons. Maar "één zwaluw maakt nog geen zomer", zegt het spreekwoord, en ik moet erkennen, dat een gesprek van een enkel uur nog niet bewijst, dat iemand op den duur aangenaam in de conversatie is.

"Op mijne vraag aan Sitti Nephisa, of zij de gedachte aan het huwelijk voor altijd had opgegeven, antwoordde zij lachende: "Zeer zeker!" want zij was immers reeds oud — zeven-en-twintig jaren — en onder hare maagschap werd er voor haar geen man meer gevonden, nadat de voor haar bestemde echtgenoot reeds op jeugdigen leeftijd gestorven was.

"De Arabieren zijn gewoon, hunne kinderen zeer vroeg, dikwijls reeds bij de geboorte, te verloven, en laten die verloofde paren, als ze nog zeer jong — de meisjes vaak nog kinderen — zijn, met elkander in het huwelijk treden. Meermalen geschiedt dat, zonder dat de jongelieden elkander te voren hebben leeren kennen. En indien één van de verloofden vóór het huwelijk sterft, zoo wordt er, maar altijd binnen den kring der bloedverwanten, een andere wederhelft voor den overblijvende gezocht.

"Uit dit huis begaven wij ons naar een ander. Daar vonden wij de dames echter niet te huis. Zij maakten juist eene visite bij de vrouw van den pasja; maar men verwachtte ze ieder oogenblik terug, en de slavinnen verzochten ons daarom dringend, de voorkamer, een groot, licht en zeer mooi vertrek met hooge ronde vensterbogen in byzantijnschen stijl en scharlaken roode gordijnen, binnen te gaan en daar ons gemak te nemen. De heer des huizes was een rijke Effendi, die drie vrouwen had en met zijnen zoon en diens jeugdige echtgenoote dit huis bewoonde. Toen wij in de kamer waren, kwamen, als gewoonlijk, ook de slavinnen met hare kinderen daar binnen en stonden ons aan te gapen. Enkele van dezen waren geheel zwart, en hadden in de uitdrukking van haar gelaat iets wilds. Andere daarentegen waren brons van kleur en bezaten fijne trekken en het levendige gebarenspel, waardoor de bevolking van Abyssinië zich onderscheidt. Één van de laatsten, die, naar men ons zeide, eene vertrouwde slavin en zeer bemind hier in den harem was, had een bijzonder goedhartig en schrander gezicht. Over 't geheel worden de abyssinische slaven en slavinnen voor de besten gehouden, en roemt men hen als schrander, goedhartig en trouw. Maar des te meer is het te bejammeren, dat zoo velen uit dit kleine afrikaansche volk, 't welk te midden der Mohammedanen zijn christelijk geloof heeft bewaard, door den nood gedwongen worden, om hun vaderland te verlaten en zich als slaven te verkoopen. Men heeft hunne schoone gelaatstrekken maar aan te zien, om te erkennen, dat zij van arabische afkomst zijn en zelfs tot een edelen stam van dat volk behooren.

"Van de dames, die thuis gebleven waren, trad er ééne, die een vrouw van den tweeden rang scheen te zijn, en profond négligé bij ons binnen, en zette zich naast ons neder. Weldra was zij in gesprek met Mrs. Johnson en bewonderde daarbij het bouquet, dat deze op haren hoed had; maar toen Mrs. Johnson het wilde los maken en haar ten geschenke geven, zwoer zij bij Allah, dat zij het nimmer zou aannemen. Een oogenblik later scheen zij daarover echter berouw te hebben. Zij gaf toen althans te kennen, dat zij de bloemen toch gaarne zou bezitten, en nu verhuisde het bouquet van het schoone hoofd van Mrs. Johnson naar het niet schoone hoofd van Sitti Ayesha, zonder dat de laatste zich daarbij door den zoo even uitgesproken eed ook maar in het minst bezwaard gevoelde. Zulke gedachtelooze eeden worden trouweus, naar mij gezegd

Het inwendige van een kiosk in het serail.

is, door de mohammedaansche dames ieder oogenblik uitgesproken. Het uitzicht van deze jonge vrouw teekende ruwe en hevige hartstochten.

"Alsnu ontstond er een levendige beweging onder de slavinnen in het vertrek. Men zeide ons, dat de voornaamste dames des huizes waren teruggekomen; en kort daarna traden twee vrij aanzienlijke gestalten de kamer binnen. De ééne, een vrouw van ruim dertig jaren, droeg een goudgeel gewaad met eenigszins groote bloemen; de andere, veel jonger en zeer bekoorlijk, had een zwart zijden jakje en pantalons met gouden franjes en rijke borduursels aan. De laatste, die vóór weinig tijds met den zoon des huizes was gehuwd, betoonde zich in hare uitdrukkingen en gedragingen uiterst bedeesd, en was als zoodanig het tegenbeeld van de andere dame, die met hoogst ongegeneerde en weinig aangename manieren, naar de wijze der ganzen op de sofa plaats nam en nu het eene, dan het andere been in de hoogte hief. Haar kleed, dat naar voren open was, liet een gouden keten zien om eenen hals, blank als sneeuw; maar hare houding was achteloos en, naar onze begrippen, niet eens welvoegelijk. Onder de drie vrouwen van haren echtgenoot scheen zij de voornaamste te zijn, en zij verhaalde ons, dat zij eene "Hadji" of bedevaartgangster stond te worden, en in het aanstaande voorjaar met haren gemaal en één van zijne andere vrouwen eene bedevaart naar Mekka zou ondernemen. Zij kon een weinig lezen, maar geen letter schrijven; en toen Mrs. Johnson haar zei, dat ik eene dame was, die boeken schreef, scheen dat haar begrip ten eenenmale te boven te gaan. Een knaapje, dat er ziekelijk uitzag, werd onder dat gesprek van de borst eener jeugdige slavin genomen en haar op den schoot gelegd, maar daar begon het zoo onrustig te worden en zoo te schreeuwen, dat het hoe eer hoe beter aan het zwarte meisje, bij wie het blijkbaar veel liever dan bij zijne moeder was, moest teruggegeven worden. De jeugdige dame, even aangenaam als de oudere het niet was, bood ons op een presenteerblad uitstekenden sorbet van essence de rose en daarna een fijn geborduurden zakdoek aan, om er den mond mede af te vegen. Hebe of Ganymedes hadden niet met meer zedigheid en edele bevalligheid voor de goden den nektar kunnen inschenken, dan zij hier te werk ging. In haar voorkomen en hare kleeding was iets antiek edels, en haar fijn besneden gelaat bezat een kinderlijke, waarlijk roerende schoonheid. Hoe bedroevend, dat ook deze in het riool van een harem verlaagd zal worden! Ik kan er geen zachter woord voor vinden, als ik aan den aard en den gewonen toestand van die vrouwenverblijven en de aangeboren schoonheid van dit jeugdige schepsel denk. Maar misschien valt haar 't geluk ten deel, hier eene uitzondering te maken, en tot die weinige bevoorrechte vrouwen te behooren, die uitsluitend en voor altijd de liefde van haren echtgenoot boeien. Voor het minst scheen zij dat te verdienen. Doch wat de toekomst haar ook eens zal brengen, thans was zij blijkbaar gelukkig, als een jeugdige liefhebbende en beminde bruid, die, in het volle genot van het tegenwoordige, aan den dag van morgen niet denken kan.

"Met de meeste vriendelijkheid werden wij hier ontvangen en met de onbekrompenste gulheid onthaald; want gastvrijheid behoort tot de plichten en de deugden der Mohammedanen. Miss Moon rookte een "narghilé", of een soort van turksche pijp, die ik later wel eens beschrijven zal. Bij ons vertrek zagen wij in een kleine kamer, nabij den divan, in een met zilver gemonteerde wieg, een kleinen dikken jongen, nog in luiers gewikkeld, liggen slapen. Toen had hij reeds een tulband op 't hoofd — een pasja in miniatuur!

"In het derde huis, dat wij dezen dag bezochten, werd Mrs. Johnson met een uitroep van vreugde ontvangen door een jeugdige, prachtig gekleede dame en een even jongen heer met een tulband op 't hoofd. Beiden, met wie zij van hare kindsheid af bekend was, schenen zeer veel van haar te houden, en hadden zich heden reeds op haar bezoek verheugd. Tot mijne verwondering trad de jonge heer met ons de ontvangkamer binnen, en zette zich daar sans gêne op een divan neder, om aan ons gesprek deel te nemen. Hij was de zwager van de jonge vrouw, en herstellende van een langdurige ziekte. Even als zijne schoonzuster, zag hij er lief, goedhartig en schrander uit. Op zijn veertiende jaar gehuwd, was hij thans zelf reeds huisvader, hoewel hij nog niet meer dan achttien jaren telde. De jonge vrouw bezat in uitdrukking en voorkomen een waarlijk europeesche bevalligheid, ofschoon hare kleeding niet vrij was van dezelfde smakeloosheid, waardoor hier in 't algemeen het toilet der dames gekenmerkt wordt. In plaats van een jakje, droeg zij een blouse van blauwe zijde, en om haar middel en over haar éénen schouder had zij een band van gouden munten, enkele en dubbele gouden "mejids" en oostenrijksche dukaten, terwijl aan dien kostbaren gordel nog bovendien een groot gouden horloge en andere prachtige versierselen hingen. De wimpers van hare oogen en hare wenkbrauwen waren zwart gekleurd, waardoor evenwel aan de goedhartige uitdrukking van haar gelaat in geenen deele afbreuk werd gedaan.

"Volgens gewoonte, werden ons koffie en zoetigheden aangeboden, terwijl Miss Moon weder een cigaartje rookte. De jonge vrouw wilde niets gebruiken, omdat zij, ter betooning van dankbaarheid voor hare voorspoedige herstelling uit haar derde kraambed, de gelofte had gedaan, dezen dag te zullen vasten. Zij verliet ons voor eenige oogenblikken, om haar jongste kind de borst te geven. Blijkbaar was zij een gelukkige echtgenoote en moeder, en levenslust straalde uit hare oogen. Ook haar zwager scheen tevreden en gelukkig, hoewel hij te kennen gaf, dat hij gaarne zou gaan reizen, ten einde wat meer van de wereld te zien. Daarmede — voegde hij er lachend bij — wilde hij echter wachten, tot dat hij om zijn kin wat ruwer zou geworden zijn. En inderdaad, was daaraan van een baard nog niets te zien. Maar toch was hij al vast begonnen met engelsch te leeren.

"Ik voor mij kan niet anders dan de welwillendheid en hartelijkheid roemen, welke ik bij mijne bezoeken van deze vrouwen ondervonden heb, en hetzelfde geldt van het verstand, dat zij voor het grootste gedeelte in hare vragen en antwoorden lieten blijken. Ik houd

mij overtuigd, dat zij, tot vrijheid en Christendom opgevoed, weldra onze meest beschaafde europeesche vrouwen zouden op zijde streven. Maar des te grooter is ook de zonde, waaraan men zich jegens haar schuldig maakt, door ze in die geblankette vernedering, die geestelijke gevangenschap te houden, en des te rechtvaardiger de straf, die een volk treft, dat in de vrouw niet de moeder des menschelijken geslachts weet te achten. Zulk een volk moet zelf -- 't is zijne natuurlijke straf — der vernedering en ontbinding onderworpen worden; want hoe kunnen deze vrouwen, die niet minder dan de mannen menschen zijn, de opvoedsters worden van een vrij, zelfstandig volk, dat zijne verhevene bestemming kent en op de baan der ontwikkeling voorwaarts gaat? Waar het gezin het eigendom is van een huiselijken despoot; waar de huisvader voor onbeperkten gebieder, de vrouw daarentegen voor niet meer dan een stuk huisraad of eene slavin geldt, alleen voor de dienst of het vermaak van haren heer bestemd, — daar wordt ook het volk onderworpen aan een onbeperkten heerscher en daarmede aan slavernij en dood, tenzij het nog kracht genoeg bezit, om zijne boeien te verbreken. De eerste stap tot dit laatste zou de bevrijding van de vrouw en de verheffing van het huiselijke leven zijn, en dat is daarom eene levensvraag voor alle volken van het Oosten. Een tijd lang hebben de Moslemim — geloovigen — aan 't hoofd van die volken gestaan. Maar, sterk als veroveraars, bezaten zij niet de kracht, maatschappelijke orde en vrijheid te stichten; niet de kracht, de zegeningen der beschaving en des hoogeren vredes aan de volken te schenken. En waar is nu hunne grootheid en staatkundige zelfstandigheid? De Hooge Porte heeft voor de rossen en wagenen van vreemde natiën hare deuren moeten ontsluiten. Haar halve maan daalt ter kim, haar ster gaat onder. En zoo moet het elk volk gaan, dat de woorden der scheppingsgeschiedenis niet ter harte neemt: "God schiep den mensch naar zijn beeld, man en vrouw schiep Hij ze, en God zegende hen en zeide tot hen: Weest vruchtbaar en vermenigvuldigt, en vervult de aarde en onderwerpt u haar!" Alleen daar, waar deze wederkeerigheid en gelijkheid zuiver en ongestoord bestaan, kan een volk dien goddelijken zegen deelachtig worden en de aarde in een paradijs herscheppen."

VI.

Konstantinopel en omgeving.

Konstantinopel, door de Turken *Stamboul* en Istanboul of Islambol genaamd, ligt op 41° N. B. en 28° 59′ O. L. en werd door Keizer Constantinus gebouwd ter plaatse waar vroeger *Byzantium* lag. De stad werd door hem verheven tot hoofdstad van het romeinsche rijk, van welks oostelijke helft zij na de scheuring des rijks de hoofdstad bleef tot in het jaar 1453, toen zij door Mohammed II werd ingenomen; sedert dien tijd is zij de zetel der turksche regeering.

Dat Konstantinopel vele veranderingen heeft ondergaan en er menig bloedig drama binnen en buiten hare muren werd opgevoerd, zal wel zonder tegenspraak blijven, daar dit het lot van alle steden der oudheid geweest is. Nochtans is zij, hoe vele stormen ook over haar gewoed mogen hebben, niet te gronde gegaan; en hoewel zij ook niet in uitwendige verbetering of verfraaiing veel moge toegenomen hebben, toch heeft de geest van beschaving, die krachtiger werkt dan ooit de profeet Mohammed verwachten kon, het maatschappelijke leven en de zedelijkheid althans in die mate verbeterd, en de oorspronkelijke ruwheid verzacht, zoodat men tegenwoordig deze stad veilig kan doorwandelen, en niet behoeft te duchten door den een of anderen moslem als een ongeloovige mishandeld of kwalijk bejegend te worden.

Vele huizen van Konstantinopel zijn omringd van hoven, beplant met jujubeboomen, Judasstruiken en meer anderen, overeenkomstig het klimaat en den grond van europeesch Turkije. Soms zijn die hoven zoo vol van bloemen en vruchtboomen, dat de groote menigte van huizen, die langs de helling der heuvelen staan en gewoonlijk rood van kleur zijn, als achter een gordijn van bladeren, vruchten en bloemen wegschuilen. Vooral in het voorjaar hebben de huizen van Konstantinopel een vroolijk aanzien. Alsdan zijn de bloemen open en tooien met hare duizendvoudige kleuren de stad, terwijl de donkere cypressen, welke in breede groepen hier en daar op de kerkhoven bij elkander staan, hun sombere tinten aan al die kleurenpracht huwen.

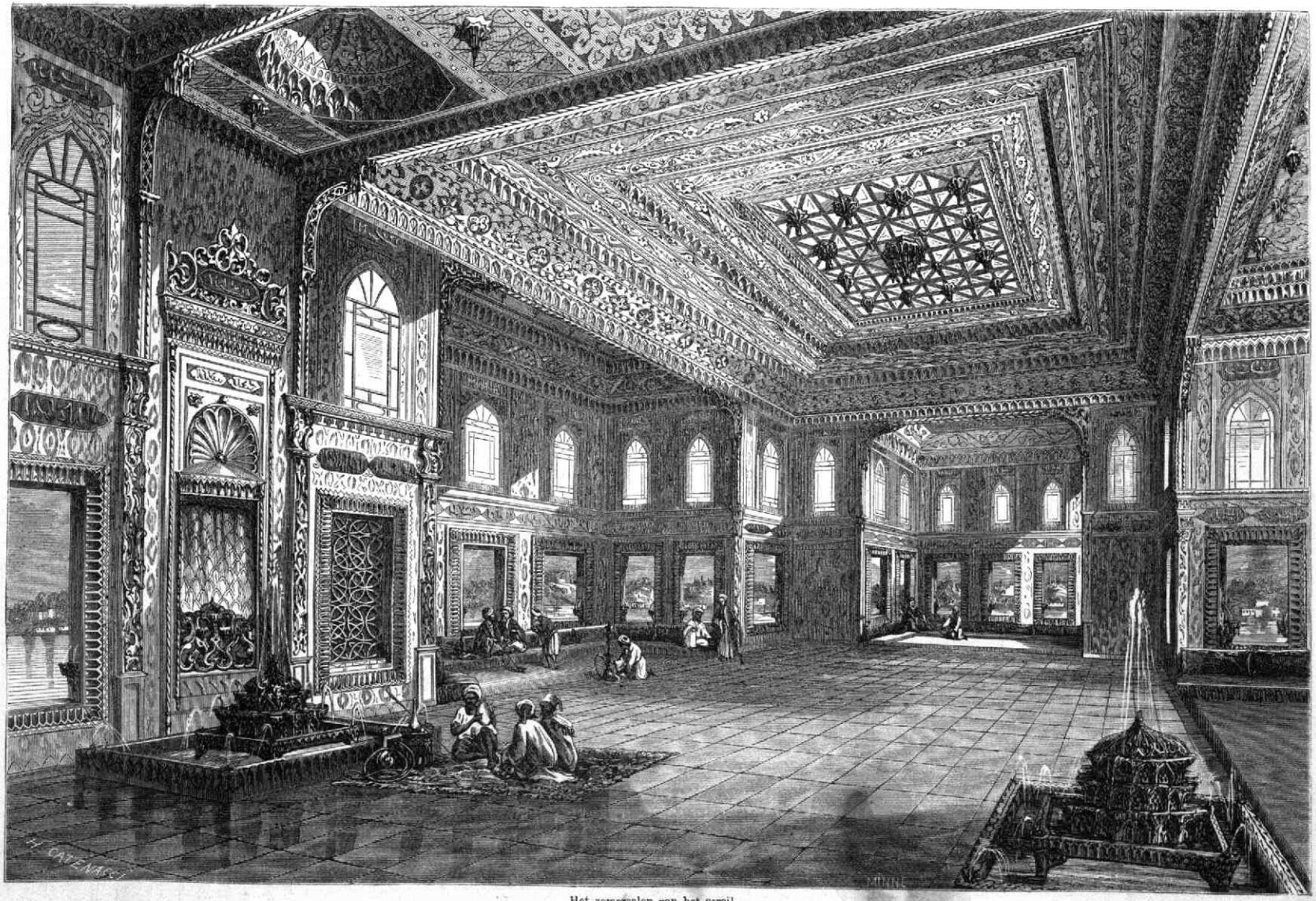
Wanneer men van uit de haven, den Gouden Hoorn, den blik wendt naar het schiereiland Pera, dan rust de blik op de oude stad Galata, op welke plaats tijdens de grieksche Keizers de ondernemende Genuezen eene handelskolonie vestigden, wier bewoners nog altijd kenbaar zijn aan hunne oude taal. Hare oude muren, wallen en torens bestaan nog, en de poorten worden elken nacht door de Turken met dezelfde zorgvuldigheid gesloten als weleer door de oude Genueezen. Galata is eigenlijk een handelsdepôt, waar de kooplieden van alle natiën hunne magazijnen en kantoren hebben, en waar nog de werkzame geest der ouden ieder schijnt te bezielen. Op den rug van het hooge gebergte, tusschen de haven en den Bosporus, ligt de stad Pera. Hier is de eigenlijke woonplaats der Franken; de kooplieden, wier goederen in de gewelven van het benedendeel der stad geborgen liggen, hebben op de zonnige hoogten hunne woningen gebouwd, waar de lucht gezond en het uitzicht vrij is, en werwaarts zij zich na afloop der beroepsbezigheden begeven. De woningen der Franken vormen eene groote tegenstelling met die der Turken. De huizen der laatsten zijn gewoonlijk laag van verdieping, van hout opgetrokken en weinig van licht voorzien, terwijl de frankische huizen hoog, helder en ruim zijn; het uitzicht van daar over de zee met haar bochten en eilanden is inderdaad betooverend. Hier bevinden zich de hôtels en de paleizen van de gezanten der verschillende mogendheden van Europa. Bijzonder prachtig zijn de russische en engelsche gezantschapshôtels. De beide voorsteden der Franken zijn met Konstantinopel door een groote brug verbonden, welke door de Turken Bujuk Tsjikmadsji genoemd wordt. Deze

brug rust op pontons en werd door Mohammed II over de haven gelegd. Geen uur van den dag waarop deze brug niet met honderde menschen bedekt is, en het is waarlijk wel de moeite waard, een poos het gedrang en het gewoel gade te slaan van deze bonte menigte, onder welke zich bijna alle nationaliteiten van Europa, Azië en Afrika bevinden. Men kan zich een denkbeeld maken van de menschenmassa's, welke onophoudelijk langs deze brug van de eene zijde naar de andere gaan, wanneer men weet, dat de regeering de inning van het bruggeld voor 800,000 piasters aan Armeniërs verpacht heeft, die er nog groote winst bij hebben, in weerwil van het geringe tolgeld dat ieder voorbijganger betalen moet, en dat slechts uit 5 paras, het achtste deel van een piaster, ruim een cent, bestaat.

De tuinen van het serail.

Wij willen Konstantinopel ook nog van een ander gedeelte der omgeving uit bezichtigen, namelijk van de hoogte boven Eyub. Dit is eene kleine plaats, of eigenlijk slechts eene straat, welke niet alleen eene romantische omstreek heeft, maar ook wegens andere omstandigheden merkwaardig is. Eyub of Job is de naam van een turkschen heilige, wiens graf, over hetwelk eene moskee gebouwd is, zich hier bevindt. De Turken kennen drie personen van denzelfden naam, die zij zeer dikwijls zonder aanmerking van tijd of plaats met elkander verwarren. De eerste is de ook bij ons door den Bijbel bekende patriarch Job, die in het land Uz woonde. De Koran en zijne uitleggers weten van Job te vertellen, dat zijne vrouw zijn geduld zoo uitputte, dat hij haar eindelijk, in drift, met een palmtak sloeg. Toen God hem later zijne gezondheid teruggaf, verkreeg ook de vrouw hare jeugd en schoonheid weder, terwijl Allah de schuur van Job vulde met goud en zilver, dat uit eene wolk afstroomde. De tweede Job was een der veldheeren en staatsdienaars van Salomo. De derde, voor wien eigenlijk de moskee is gesticht, heet Abu Eyub, die zich vooral bij de verovering van Konstantinopel in het jaar 1453 zeer onderscheidde. Mohammed II bouwde de moskee over diens graf, en in deze moskee moet zich iedere Sultan, bij zijne komst tot den troon, laten wijden. In Europa worden gewoonlijk de koningen bij de aanvaarding van de regeering gekroond, doch in Turkije wordt den Sultan bij die gelegenheid een gordel met een zwaard om het midden gebonden. Bij deze plechtigheid komen de Sheikh-ul-Islam, de vizier en de overige hooge staatsdienaren te paard in het serail, van waar zij den Sultan naar de moskee van Eyub vergezellen. Bij de aankomst aldaar houdt de opperste Iman eene rede, in welke hij den Sultan vermaant alle krachten in te spannen tot handhaving en verbreiding van den Islam, waarna dit door den Sultan op den Koran bezworen wordt. Hierop bestijgt de Sul-

Het zomersalon van het serail.

tan eene marmeren tribune en wordt door den sheikh Ul Islam met het zwaard omgord. De moskee is geheel van marmer en omgeven van boomen. Men kan door de vergulde tralies den katafalk van den hier begraven liggenden Eyub zien. De moskee zelve is vol reliquiën, onder anderen een stuk marmer met den afdruk van een voet van den Profeet, welken afdruk de steen opnam en bewaarde.

De voorstad Eyub is nog merkwaardig door eene groote fabriek. Hier wordt het laken geweven voor de roode mutsen (fez), de nationale hoofdbedekking van alle Turken. Vroeger maakte men deze mutsen in Tunis, totdat een Armeniër het geheim ontdekte van die bijzondere roode kleur. Dag en nacht zijn de machines in beweging, die het laken bereiden en aan de mutsen haar fatsoen geven. Als de fez de laatste machine verlaat, dan is zij zoo dicht geperst, dat men niets van het breiwerk zien kan en zij op één stuk laken gelijkt. Daarna verkrijgen alle mutsen eene schoone karmozijnkleur en worden naar het depôt gebragt. Het geheele leger draagt zulke mutsen, die met het naamcijfer van den Sultan gemerkt zijn. Schoon is het gezicht dat men van hier uit over de omstreek heeft. Tegenover Eyub ligt het Jillan-serail of slangenpaleis, dat zijnen naam verkregen heeft van de menigte slangen, welke zich hier vroeger ophielden. Deze dieren waren zoo menigvuldig, dat zij zelfs in de vertrekken op de divans opgerold lagen, even als of zij de eigenlijke bewoners waren. Die streek is zeer ongezond en onder de bewoners woedt maar al te vaak de moordende pestziekte. Niet ver van het slangenpaleis ligt de kazerne der konstapels, en daar naast ziet men de zilvergieterij, waar de platen gemaakt worden voor de munt, die men in het serail aantreft. Het turksche geld is niet versierd met het borstbeeld van den Sultan, daar de koran de afbeelding van de menschelijke gedaante verbiedt, maar draagt het naamcijfer en den titel van den Grooten Heer.

In de nabijheid der kazerne bevindt zich het dorp Hazkol, dat bijna alleen door Joden bewoond wordt. Hunne kerkhoven zijn frisscher dan hunne huizen, welke in een jammerlijken toestand verkeeren. Even voorbij dit dorp ziet men het paleis van den Tershane Emini of opzichter van het arsenaal. Thans wordt het bewoond door den minister van marine. Aan dit paleis is de geheele inrichting der marine verbonden. De magazijnen, werven en andere gebouwen strekken zich bijna een uur ver langs de haven uit. Bij dit paleis bevindt zich ook de kazerne der mariniers, een zeer geoefend slag van volk. Gewoonlijk zijn in deze kazerne 15,000 man ingekwartierd. Achter dit gebouw rijst de toren van Galata omhoog; de schildwachten, die bij den omloop van dezen toren geposteerd zijn, kunnen de stad en hare omgeving tot op vijf uren afstands overzien. Deze schildwachten, alsmede die van den Seraskiër-toren, zijn belast met het uitsteken van een brandsignaal, waarbij zij tevens op groote trommels moeten slaan ten einde de manschappen der verschillende kazernes bijeen te roepen. Zoodra er ergens in de stad brand ontstaat en de schildwachten het teeken geven, worden er in de stad zeven kanonschoten gelost: maatregelen in Konstantinopel zeer noodzakelijk, omdat de brandbluschmiddelen jammerlijk, de straten nauw en de huizen meest van hout zijn. De brandspuiten kunnen nooit in de stegen komen, en gewoonlijk is er zulk een gebrek aan water, dat men om de woede der vlammen te keer te gaan, geheele straten moet platschieten. Het is geene zeldzaamheid dat er in éénen nacht 200 huizen afbranden.

Konstantinopel bezit vele en zeer schoone moskeeën, onder anderen de Aya Sophia, de Achmed-moskee met zes minarets, en verschillende andere. Ter westzijde van het douanenkantoor, waar ook de Emirs wonen, bevindt zich het griekse kwartier. Hier is de woonplaats van den griekschen patriarch, alsmede de hoofdkerk, welke door den veroveraar van Konstantinopel, Mohammed II, aan de Christenen werd afgestaan, toen de Turken de Aya Sophia in bezit namen. Ook wonen hier de zeven zoogenoemde vorsten der griekse natie, die vroeger het ambt der Hospodaren in Moldavie en Wallachije vervulden.

De straten van dit district zijn vuil en zeer nauw, en de huizen bijna het aanzien niet waard. Niets is er wat hier den vreemdeling kan boeien dan alleen de vele schoone aangezichten der grieksche vrouwen en meisjes, die nog geheel de type der oude klassieke griekse schoonheid dragen. Achter het griekse kwartier komt het district van Blacherne, waar de muur, welke de beide zeeën aan elkander verbindt, aan de haven grenst, zijne hooge tinnen over haar verheft en zich dan tot Eyub uitstrekt. Tegenover Blacherne is de groote turksche begraafplaats, en niet ver van daar bevindt zich het meest bekoorlijk gedeelte van Konstantinopel, de zoogenaamde paradeplaats. Hier wandelen des avonds de aanzienlijkste bewoners der stad, de Franken en de rijke Turken. Gezanten, attachés, hekims (geneesheeren) en kooplieden van allerlei natiën zijn hier te zamen vereenigd, en vormen door hunne verschillende klederdrachten een merkwaardig tafreel, dat bijna iederen avond wordt afgewisseld. — Wij willen dit gedeelte van ons artikel besluiten met eene vluchtige beschrijving van de Aya Sophia moskee.

Toen Konstantijn zijne groote hoofdstad den Verlosser der wereld toewijdde, achtte hij het van zijn plicht een gebouw op te richten, bestemd voor de uitoefening der christelijke godsdienst, en dat overeenkomstig de grootheid der stad zou zijn. Dientengevolge bouwde hij den eersten tempel der christelijke eeredienst, welke sedert de laatste vervolging der Christenen onder Diocletianus, die alle kerken liet verwoesten, in het romeinsche rijk werd geduld, en wijdde dien toe "aan de heilige en eeuwige wijsheid Gods." Na den dood van Konstantijn, werd dit prachtige gebouw vernietigd, maar door Justinianus herbouwd. Om het noodige kapitaal tot dit belangrijke werk bijeen te krijgen, liet hij onder anderen het zilveren standbeeld van Theodosius den Groote, dat 7400 pond woog, versmelten. Meer dan tienduizend menschen waren aan den bouw werkzaam, en toen na bijna zes jaar de kerk eindelijk gereed was, riep de keizer in de vervoering zijner vreugde uit: "O Salomo! ik heb u over-

troffen!" Nauwelijks was echter het binnenste gedeelte des tempels voltooid, of het gebouw werd door eene aardbeving geheel in een puinhoop herschapen; doch de onvermoeide Keizer liet alle gebroken stukken weder te zamen voegen, en op nieuw rees de kerk even prachtig als voorheen omhoog. De kerk der Heilige Sophia staat nog, zooals ze door Justinianus herbouwd is. Toen de Turken Konstantinopel innamen, drongen hunne woeste benden in den tempel door en wilden dien vernielen, maar gelukkig trad de Sultan tusschen beiden en nam oogenblikkelijk het besluit deze christelijke kerk in eene turksche moskee te herscheppen. Standbeelden, schilderijen, altaren enz. werden weggenomen, en de versierde muren overkalkt. De koran verving de plaats van den bijbel, en het voorhangsel dat, gelijk men zegt, den toegang tot den tempel in Mekka verborg, werd hier opgehangen. Overigens bleef het gebouw juist zooals het door Justinianus werd opgericht. De platte grond bestaat in een vierhoek, een grieksch kruis, welks zijden 243 voet lang zijn, terwijl de lengte van het geheele gebouw, met inbegrip van den zuilengang, 269 voet bedraagt. Boven het middenpunt van het kruis verheft zich de koepel, welks hoogte slechts een zesde gedeelte van zijn diameter beslaat, en welks gewelf zoo vlak is alsof de bouwmeester de gedaante des uitspansels heeft willen nabootsen. Opdat deze koepel het gebouw niet al te zeer drukken zou, is hij zamengesteld uit puimsteen, die specifiek lichter is dan water, alsmede uit tichelsteenen van Rhodus, die bekend zijn wegens hunne geringe zwaarte. De koepel wordt door zuilen gedragen, welke op eene vernuftige wijze ingericht zijn om aan niet al te sterke aardbevingen wederstand te kunnen bieden. Een zuilengang van zes-en-dertig voet breed, die door negen poorten met marmeren bogen en vleugeldeuren met andere zuilenrijen in verbinding staat, geeft den toegang tot de moskee. Als men binnenkomt, wordt het oog allereerst getroffen door den breeden koepel, welke eene hoogte heeft van 180 voet en op vier groote marmeren bogen rust. Zes en twintig groote en eenige kleinere vensters vermeerderen nog den lichtstroom binnen het gebouw. In het geheel staan er binnen het gebouw 104 zuilen, van welke er acht zijn van porfier, die Konstantijn uit den zonnetempel van Rome herwaarts deed overbrengen, en zes van groene jaspis, welke oorspronkelijk den tempel van Diana te Efeze versierden. Aan de zuilen hangen groote schilden met gouden arabische opschriften, die de verschillende attributen Gods (de Turken tellen er 104) opnoemen, welke door de geloovigen elken dag in het gebed moeten vermeld worden. De grond is met matten belegd. Banken, altaren of kansels zijn er niet. De tempelbezoekers knielen op den vloer neder, en de Imans houden hunne prediking voor een kleinen lessenaar, die met paarlmoer ingelegd is en iets of wat heeft van een schaakbord. De priesters zitten op groote kussens van rooskleurige zijde. Geheel aan het einde der moskee bevindt zich eene soort van verhevenheid, die door den Iman beklommen wordt, als de Sultan den tempel bezoekt. In weerwil van al de pracht der bouwkunst aan dezen tempel besteed, laat deze moskee, ten minste wat haar voorkomen betreft, den bezoeker toch onbevredigd. Er is te veel onregelmatigs in, of liever de koepels, daken, torentjes en minarets, welke laatsten de Turken er zonder den minsten kunstzin bijgevoegd hebben, zijn te veel verspreid en te wanordelijk, dan dat het oog er met welbehagen op rusten kan. Hier en daar ziet men groote scheuren, en aan de onvergeeflijke traagheid en nalatigheid harer inwoners zal eenmaal Konstantinopel het te wijten hebben, dat deze merkwaardige tempel plotseling in elkaâr zinken, en tegelijk de stad een der merkwaardigste gebouwen der oudheid verliezen zal.

VII.

De bazar te Konstantinopel.

De heer Bartlett, die Konstantinopel bezocht tijdens er de pest uitgebroken was, woonde bij eenen vriend te Pera. Op zekeren morgen lieten beiden hunne blikken uit het venster over de stad weiden. "Het is daarbeneden nog niet geheel pluis," zeide de vriend, en noemde te gelijk verscheidene van zijne konstantinopolitaansche kennissen op, die aan de pest gestorven waren. De Heer Bartlett echter had geen lust om zich te Pera te doen opsluiten, en daar hij volstrekt niet bevreesd was voor die ziekte, haalde hij zijnen vriend over om naar de overzijde te varen, en de golf te doorklieven welke Europa van Azie scheidt. "De zon," verhaalt hij, "spiegelde zich zoo schoon in de gerimpelde golven, welke van kaiks en vaartuigen van allerlei soort wemelden, de moskeeën en de minarets staken zoo prachtig af tegen den donker blauwen hemel, en de duizenderlei voorwerpen, welke zich aan ons oog vertoonden, traden voor onzen blik in zulk een gunstig licht, dat wij, toen wij de honderden menschen de brug op en neder zagen wandelen, bijna geneigd waren al de geruchten van "de pest die in de donkerheid wandelt" als overdreven te beschouwen, en wij het er voor hielden dat die ziekte slechts in de achterbuurten der stad woedde. Onze moed nam toe naarmate wij het gevaar naderden, en wij behoefden onze stokken niet meer te gebruiken om de noodige ruimte voor onze voeten te bewaren. Weldra echter bevonden wij ons te midden van het gedrang der bonte volksmenigte.

"De stroom voerde ons mede, en dreef ons door eene rij van nauwe straten, waar wij nu eens eene moskee en dan weder eene prachtige fontein bewonderden, totdat wij ten laatste den bazar bereikten. Deze bazar is, gelijk die van Damaskus, de verzamelplaats der geheele bevolking, de zetel van den handel, de stapelplaats van den rijkdom, het middenpunt van allerlei vliegende geruchten, en de plaats waar allerlei intriguen en zamenzweringen worden op touw gezet. Als men zich een denkbeeld van dezen bazar wil maken, dan moet men zich voorstellen eene groote stadswijk, die van een muur omgeven en als het ware met een dak overspannen is; het is een doolhof van smalle gangen, die door open winkels gevormd worden, en in welke slechts door zekere openingen in de gewelfde daken een zonnestraal dringen kan. Voor wagens is hier geene plaatsruimte; alleen door de grootere door-

gangen ziet men nu en dan een paard of kameel die een last draagt. Alle overige gedeelten zijn slechts ingericht voor voetgangers, die hier in gansche scharen te zamen komen en een onophoudelijk gemurmel veroorzaken. Waar men zich echter het meest over verwondert, is de menigte vrouwen, die den bazar bezoeken, terwijl men in Europa in het denkbeeld verkeert, dat de vrouwen in het Oosten nooit de muren harer huizen verlaten. Gehuld in hare witte yakmaks (sluijers) en zeer dun gekleed, trippelen zij in hare geel lederen pantoffels u voorbij, terwijl zij u met hare zwarte fonkelende oogen aanzien. Gewoonlijk worden zij gevolgd door een knecht of eene zwarte slavin. Vooral is de vrouwenschaar te vinden in die winkels waar shawls en allerlei opschik verkocht worden. Deze voorwerpen lachen de konstantinopolitaansche dames even zoo sterk toe, als hare mannen daarvoor met vrees en schrik zijn vervuld. Hier is het nog slimmer dan in een bijenkorf; wel wordt er niet geschreeuwd als bij sommige gelegenheden op de beurs, maar toch is het gedruisch hier zoo oorverdoovend, dat geen man het er vijf minuten uithouden kan. In dien schoonen bazar ziet men groote rijen van hoogroode schoenen, gele laarzen en geborduurde pantoffels van alle kleur, van laken en fluweel, sommigen met goud bedekt, anderen zeer prachtig versierd; uit de bazars der suikerbakkers stroomen de geuren van duizenderlei gebak en confituren u te gemoet, en dikwijls treft men voor zulke winkels de dienaars der aanzienlijke Turken aan, welke manden vol naar de huizen hunner heeren dragen.

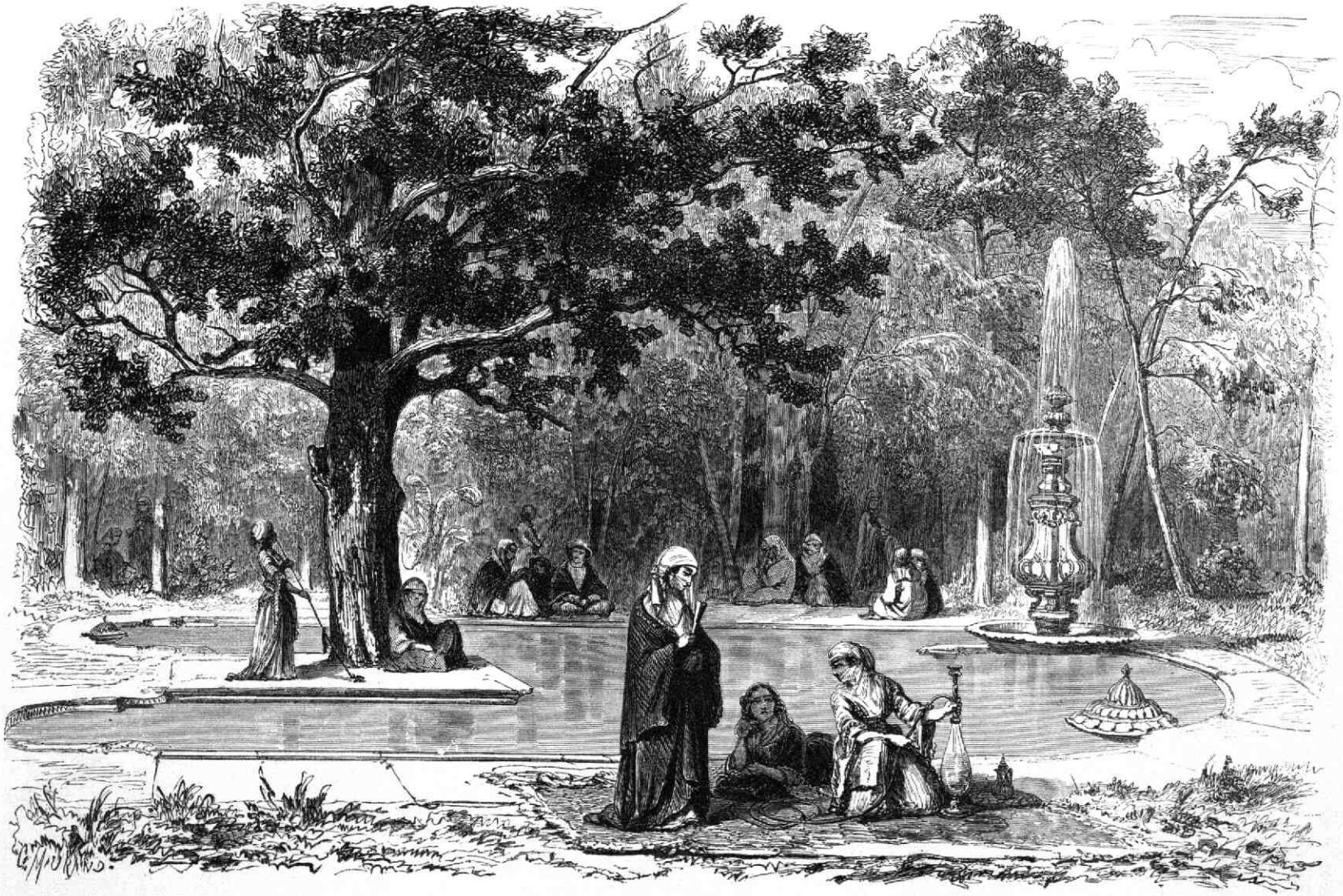
"Dit gedeelte van den bazar is steeds het drukst bezocht; minder dat van den bazar der juweliers, die niets doen om de toeschouwers door het ten toon spreiden der rijke versierselen te lokken. Zoodra een kooper binnentreedt, wordt hij in een afzonderlijk vertrek gebracht, waar hij te kust en te keur koopen kan. Men verhaalde ons dat hier groote schatten opgestapeld liggen. Het allerminst bezocht is de boeken papierbazar, wijl de Turk weinig smaak heeft voor litteratuur en te traag is tot schrijven. Daar naast bevinden zich de tabak- en specerij-bazars, welke altijd in een nevel van geuren en parfumerien gehuld zijn. De Tsjarsji of wapen-bazar overtreft echter alle andere bazars in smaakvolle uitrusting. Deze bazar heeft een duister voorkomen; het is er zoo donker als in de schemering. Rembrandt zou er zeker gaarne eenigen tijd doorgebracht hebben. De zware deuren, welke des nachts zorgvuldig gesloten worden, laten gedurende den dag juist zooveel licht binnen, dat men de gewelven en zuilen, alsmede de onafgebrokene menigte van bezoekers, met moeite kan onderscheiden. Men ziet hier alle soorten van wapens, waaronder van zulk een hoogen ouderdom en van zulke grillige vormen, dat men meent verplaatst te zijn in de eeuw der fabelhelden, in de tijden der kruistochten en in de roemrijke dagen der Muzelmannen, toen hunne onwederstaanbare legers het Westen met schrik vervulden. Hier hangt de kromme sabel en het schild versierd met de halve maan, dat Saladin misschien eenmaal gebruikte; het pantsier en het slagzwaard van den christelijken ridder; de lichte speer, welke wellicht aan de oevers van den Donau te midden van de rijen der vijanden werd geworpen, en de wapens, die eenmaal de gevreesde Janitsaren gezwaaid hebben. Hier liggen rijk met zilver versierde pistolen in prachtige holsters; daar lange karabijnen bezet met paarlen en arabesken, welke veeleer schijnen bestemd te zijn om in eene wapenzaal te schitteren dan om daarmede een vijand te dooden. Naast deze wapens, welke tot den verleden tijd behooren, ziet men ook zulke, die uit de nieuwere fabrieken te voorschijn zijn gekomen en zoowel voor de jacht als voor den oorlog dienstig zijn. Buitendien vindt de jager en de krijgsman hier alles wat hij slechts begeeren kan: geborduurde gordels en sjerpen, huiden van luipaarden, panters en tijgers, zadels van allerlei vorm en ouderdom; alle muren hangen vol, en alles ligt in eene schilderachtige wanorde op de banken.

"In den donkersten hoek en geheel achter deze goederen verborgen, zitten de verkoopers, wier hoofden met tulbanden bedekt zijn; ernstig is hun gelaat; zij zitten met de pijp in de hand en schijnen altijd te droomen; maar nauwelijks zien zij een reiziger uit Europa, vergezeld van zijn sluwen gids, of die droomers worden levend: zij lokken hem uit binnen te treden en doen al hun best om van dit bezoek voordeel te trekken. — De oude kleêren-bazar, geheel opgevuld met versleten kaftans, oude slaaprokken, wijde broeken, misschien nog een paar dagen geleden in het bezit van een eigenaar die aan de pest gestorven was, zag er niet zeer vroolijk uit en boezemde ons zelfs afkeer in. Maar wij konden ook niet langer blijven, en wij hadden onze schouders en armen reeds met die van de halve bevolking van Konstantinopel in aanraking gebracht. Niemand zou binnen den bazar vermoed hebben, dat de pest zulke groote verwoestingen aanrichtte. Maar het gaat hiermede als met Konstantinopel zelve. Men kan de stad beschouwen als het hart van het zinkende turksche rijk, dat steeds versch levensbloed verkrijgt, terwijl de bevolking der provinciën van jaar tot jaar afneemt. De bazar blijft onveranderlijk; jaarlijks stroomen nog meer koopers, verkoopers en nieuwsgierigen toe, terwijl pest en brand, hongersnood en ellende de andere wijken der stad onvolken."

VIII.

Het huiselijk leven der Turken.

De Europeaan is er niet zeer op gesteld om groote zalen tot woonvertrekken te hebben. Hij houdt over het algemeen meer van kleine kamers, welke hij bovendien met zulk eene menigte van stoelen, sofas en andere meubelen bezet, dat hij zich binnen die ruimte nauwelijks met zijne kinderen bewegen kan. De Turken zijn in dit opzicht wijzer dan wij; de vertrekken in hun huis zijn gewoonlijk -- en ik spreek hier van den fatsoenlijken stand — ruim en helder. De muren zijn behangen met wit mousselienen gordijnen en de grond is met veelkleurig hout ingelegd. Rondom de wanden staan

Het bassin der linden in den afgesloten hof des harems.

zeer rijk versierde divans, en heel dikwijls vindt men midden in de kamer eene fontein, die door hare frissche stralen eene aangename koelte onderhoudt.

In Pera, waar de meeste Franken en Europeanen wonen, zijn de vertrekken geheel naar de turksche mode ingericht, doch hier en daar vindt men ook nog wel een Franschman of Duitscher, die zijne woning op westersche wijze heeft gemeubeld.

Een Europeaan, die bij een aanzienlijken Turk gelogeerd was, deelt ons de volgende bijzonderheden daarvan mede. "Ik bewoon hier een vertrek, dat op de wijze der Franken is ingericht, namelijk met een half dozijn stoelen, een waschtafeltje, twee spiegeltafeltjes en eene pendule. Des nachts brengt een slaaf eenige kussens in de kamer, stapelt die midden in het vertrek, en overdekt ze met een zeer dunne zijden deken. Ik verzeker u, dat men er aangenamer onder rust, dan onder de zoo zeer geroemde duitsche dekbedden. Voor de deur blijft de slaaf de wacht houden. Met de pijp in den mond en het kromme zwaard in de hand, blijft hij den geheelen nacht wakker, en eerst des morgens veroorlooft hij zich een weinig rust te nemen.

"Wat het voedsel en de voeding betreft, zijn de Turken in het geheel niet te verachten. Zij houden van vele en velerlei spijzen. De eerste maaltijd wordt gebruikt terstond na het morgengebed, en wel na de gewone reinigingen der Mohammedanen, waartoe zij door den muezzin (omroeper der moskee) worden aangemaand. Zoodra de muezzin des morgens te negen uur het geroep laat hooren; "*Allah il Allah, Mohammed resul Illaby*," [1] komt er overal leven en beweging in huis, waarna het ontbijt gereed gemaakt wordt. Dit bestaat uit een glas regenwater, wijl het bronwater voor ongezond gehouden wordt; vervolgens allerlei suikerwerk met frisch, gezuurd brood, honig, zure melk en rijstpodding, waarna pijpen en koffie gediend worden. Rooken en drinken doet men den ganschen dag; als het zeer warm is, eet men af en toe zure kersen, druiven, kweeperen, gesuikerd ijs, enz. om zich te verfrisschen.

"Het middagmaal is eigenlijk de belangrijkste maaltijd, en wordt eerst na het derde gebed, te vijf uur, gebruikt. Daar de stoelen niet in gebruik zijn, is de tafelbediening in het Oosten geheel anders ingericht. Er wordt in het midden der kamer een zeer lange, lage bank geplaatst en daar rondom kussens gelegd waarop de gasten kunnen zitten. In plaats van een servet wordt deze bank belegd met eene koperen plaat, die spiegelglad is, en elke gast vindt op den rand van die plaat een stukje brood, dat met een cachet gestempeld is. Tusschen deze stukjes brood staan kleine bordjes en napjes met olijven, welke laatsten met eene soort van stroop bedekt zijn; op een ander napje liggen allerlei specerijen en gekleurde suikererwten. Als men in aanzienlijke huizen eet, dan ligt er naast een klein hoopje zout, bezijden het brood, eene smalle gepolijste staalplaat van de grootte onzer vorken, waarmede men de stroop en de olijven naar den mond brengt; rechts van het stukje brood liggen drie lepels, een van ebbenhout, de tweede van ivoor en de derde gewoonlijk van schildpad. Nooit ziet men, behalve bij de liberale Turken, eenig zilverwerk op tafel, aangezien de Profeet ergens in den koran uitgesproken heeft, dat hij die op aarde met zilver eet, in den hemel niets hebben zal. Dit is zijne verklaring van de woorden: "Wie zich verhoogt, die zal vernederd worden;" en "zalig zijn de armen, want hunner is het koningrijk Gods."

"Zoodra de tafel nu geheel gedekt is, naderen er twee slaven, die achter de gasten blijven staan. De een houdt op de vlakke hand een bekken van metaal, dat van een deksel voorzien is. Dit deksel heeft veel van eene fijne zeef, door welker openingen eene wolk van geuren opstijgt; de andere slaaf heeft eene schoon gevormde metalen kruik in zijne hand; deze kruik is met water gevuld, en dient om de gasten behulpzaam te zijn in het afwasschen hunner handen, waartoe de slaaf over den linker schouder een paar handdoeken heeft geslagen. Voor dat men op de kussens plaats neemt, reinigt men zich in tegenwoordigheid van allen de handen, waarna men gaat zitten of liggen, al naar mate men dit het gemakkelijkst vindt.

"De gastheer neemt nu tusschen den duim en wijsvinger een stukje van het brood, doopt dit in het zout, en reikt het aan een der gasten toe, waardoor deze tot heer van de tafel verheven wordt: dat wil zeggen, dat hem het recht wordt gegeven elken schotel zoo lang op de tafel te behouden als hij wil, waardoor hij echter tevens verplicht is van alle spijzen te moeten proeven. Een andere slaaf zet nu eene terrine met soep voor den gastheer, die er met den schildpadden lepel eenige scheppen uitneemt, waarna ieder gast zijn voorbeeld volgt. Onder dit soep eten giet de slaaf over de handen der gasten gedurig water uit, opdat deze vooral rein zouden blijven.

"Men eet in Turkije, en vooral bij de rijken, veel en velerlei, somtijds vier-en-twintig verschillende gerechten. Na de soep volgt een schotel met hawa, de lievelingsspijs van alle Oosterlingen. Dit is een zeer zoete brij, bestaande uit tarwemeel, honig en geklutste boter, waarbij room, specerijen en allerlei vruchtensappen gevoegd zijn. Vervolgens worden de vleeschspijzen rondgediend; deze bestaan meestal in gevogelte, en zijn zoo toebereid, dat men niet behoeft te kluiven. Onder de groenten bekleedt de bamia eene aanzienlijke plaats. De bamia is eene koolsoort, welke zeer aangenaam smaakt; de Turken zeggen dat het eten daarvan de zinnelijkheid zeer prikkelt. Dat het niet aan rijst ontbreekt, spreekt wel van zelf, en gewoonlijk eet men die op drie of vierderlei wijzen toebereid. Visch wordt weinig gegeten, maar in plaats daarvan eene dikke soep van kippenvleesch, rijst, okkernoten en vischgelei. Aan het gebruik om bij elken hoofdschotel een stuk knoflook te kauwen, en de zoetigheden met rozenwater te verdunnen, gewent men zich zeer spoedig. Voor dat men na het eindigen van den maaltijd koffie gaat drinken, deelen de slaven nog een schotel soep rond, waarop rozen liggen, die gekookt en met suiker gestoofd zijn. Ik kan een ieder aanraden, zulk een schotel nooit te laten voorbijgaan.

[1] God is God en Mohammed is zijn profeet.

"De Turk is bij het eten zeer op etiquette gesteld. Men kan niet met den lepel eten dien men verkiest: de soep vereischt een langen lepel, de gesuikerde spijzen behooren bij den ebbenhouten, en al wat brij is moet met den ivoren lepel gegeten worden. Nooit mag men eenige spijs met de linkerhand aanraken, en men maakt een zeer belachelijk figuur als men van het metalen staafje iets op de tafel of op zijne kleederen laat vallen. Daarentegen mag men zijne handen zoo dikwijls reinigen als men wil, en het behoort tot het gebruik om minstens alle vijf minuten zijne vingers af te likken."

IX.

De godsdienst der huilende derwischen.

Niets verrast den reiziger in het Oosten meer dan de verschijning der derwischen, die meestal in armoedige kleeding, met hooge vilten mutsen op en met den staf in de hand, als teeken hunner afgelegde pelgrimsreis naar Mekka, overal en in alle straten te vinden zijn, waar zij den vreemdeling door hunne onophoudelijke bedelarij het zeer lastig maken. Gelijk bekend is zijn de derwischen monniken van eene zekere bedelorde, gewoonlijk lieden zonder beschaving, maar die voorgeven visioenen te hebben, welke zij door het overmatig gebruik van opium te voorschijn roepen, en waardoor zij bij het geringe volk in groote achting staan. Dikwijls ziet men allerlei lieden, ja zelfs soldaten, de vuile handen der derwischen kussen als bewijs van godsdienstige vereering.

Men moet echter niet alle derwischen op ééne lijn plaatsen. Sommigen van deze lieden zijn zeer gastvrij, anderen munten uit door bijzondere godsdienstige verrichtingen. Onder deze laatsten zijn de dansende derwischen het meest bekend. Zij hebben eene afzonderlijke moskee, tot welke ieder vrijen toegang heeft, al ware hij ook een ongeloovige.

Minder bekend is de secte der huilende derwischen, en slechts door den invloed van hooggeplaatste personen kan men toegang verkrijgen tot hunne gebedsoefeningen. Deze secte is niet uitgebreid, omdat men hare voorschriften en lichaamskastijdingen te streng vindt, doch het volk acht hare belijders hoog om hunne vroomheid. De stichter der orde, Chadri Hadzi Baba, ligt in een klooster bij Rustschuk begraven, welk klooster voor zeer heilig gehouden wordt.

"Op zekeren Woensdag, den bepaalden dag hunner godsdienstoefeningen," verhaalt een reiziger, "begaven wij ons naar het klooster, en toen wij de straten van Rustschuk achter ons hadden, bereikten wij spoedig het gebouw, dat te midden van prachtige boomgaarden gelegen is. Een eerwaardig grijsaard opende de groote poort, en noodigde ons uit plaats te nemen onder een schaduwrijken notenboom, welks voet hij belegd had met schapenvachten. Aanstonds bragt men ons koffie en de noodige pijpen, waarna hij bij ons plaats nam en een gesprek begon. Daarna maakten wij eene wandeling door de tuinen, die in der daad goed onderhouden waren en ons een denkbeeld konden geven van den weelderigen plantengroei dezer streek. De monniken bearbeiden in hunnen vrijen tijd zelven het land, en men moet hunne vlijt bewonderen, daar zij slechts over weinige vrije uren beschikken kunnen en het grootste gedeelte van den dag en den nacht in gebed en boetedoeningen doorbrengen.

"Toen wij van onze wandeling terugkeerden, had zich in dien tusschentijd, in de nabijheid eener fontein van het klooster, eene menigte menschen verzameld, die tot de orde behooren. Onder dezen waren eenige soldaten, kooplieden en partikulieren. Dit baart hier geene verwondering, want ieder muzelman kan lid worden van deze orde en aan de gebedsoefeningen deelnemen, zonder daarom derwisch te zijn of in het klooster te wonen, in 't welk toen slechts drie derwischen huisvestten.

"Weldra zou de plechtigheid aanvangen; de monniken traden de moskee binnen, terwijl wij ongeloovigen in eene kleine voorzaal werden gebracht, van waar wij echter alles konden gadeslaan.

"De geloovigen plaatsten zich in eenen halven kring en vouwden de beenen onder hun lichaam. In het midden zat hun chef, en deze begon langzaam en welluidend de woorden te zingen: *le Allah il Allah*, die het begin uitmaken van de mohammedaansche geloofsbelijdenis. Deze woorden werden gedurig herhaald, maar telkens sneller, terwijl de personen eene beweging maakten met het hoofd voor- en achterwaarts. Toen de snelheid van het zingen haar toppunt bereikt had, hielden allen plotseling stil als om adem te halen, 't geen ook wel noodig was. Maar terstond daarop begon de voorganger met een ander vers. Dit bestond slechts uit het woord *Allah*, dat evenzoo eerst zeer zacht werd aangeheven, doch vervolgens steeds luider en sneller ging, totdat men eindelijk niets anders vernam dan een huilenden toon. De bidders schenen zeer vermoeid, en werden afgelost door het gezang van eenige Imans, die de plechtigheid bijwoonden. Daarna verhieven zij zich allen, en nu begon het gezang *rachmani rachin*. Zij plaatsten zich hierbij zóó, dat zij met schouder en knie elkander aanraakten, en brachten daarbij hun lichaam links en rechts in beweging, eerst langzaam en dan met de uiterste snelheid. Dit gedeelte hunner godsdienstoefening kostte hun ongetwijfeld de meeste inspanning, want allen brak het zweet uit; sommigen werden bleek, terwijl zelfs een paar van de vroomsten stuiptrekkend op den grond vielen. Dit hinderde echter de anderen niet het minst om voort te gaan, wijl men deze stuiptrekkingen als uitwerking hunner bijzondere geloofskracht aanzag. De uitspraken van de zoodanigen worden dan ook als ingevingen des Heiligen Geestes beschouwd. Het gezang ging nu over in een gebrul en had zijn toppunt bereikt, waarna de chef een teeken gaf, allen zich ophieven en naar een tafeltje snelden waar koffie en pijpen gereed lagen, ten einde zich hieraan te laven en op deze wijze de verloren krachten te herwinnen.

"De plechtigheid was echter nog geenszins afgeloopen, daar de werkelijke derwischen stil op hunne plaats bleven. Hun voorganger sprak nu de turksche formule uit; *le Allah il Allah*, *Mohammed resul Allah!* waarbij

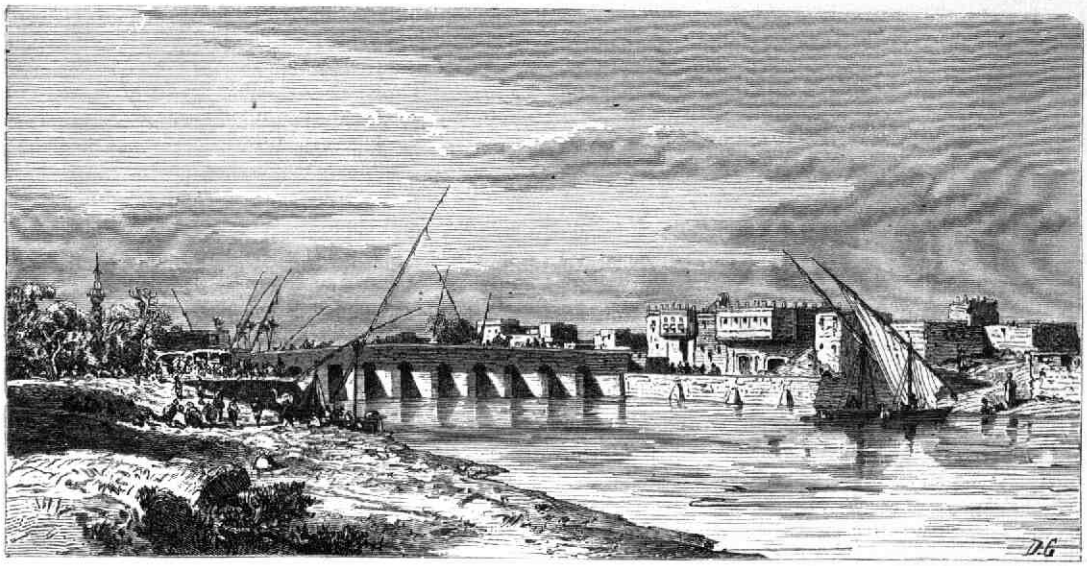
de monniken, die zich met het voorhoofd ter aarde gebogen hadden, roerloos bleven liggen. Vervolgens sprak hij een gebed uit, dat in den vorm veel overeenkomst had met dat der westersche kerken. Hij bad voor den Sultan en zijn gezin, voor alle hooge staatsdienaren en voor alle moslems, ja zelfs voor de christelijke bewoners van Turkije. Ook werd de Keizer van Oostenrijk in de genade van Allah aanbevolen, en werden wij aldus overtuigd dat men verkeerd doet indien men alle Turken op dezelfde lijn van dweepzucht plaatst.

"Toen het gebed en hiermede de godsdienstoefening geëindigd was, verlieten wij allen de moskee, en onderhielden ons met den vriendelijken grijsaard, die verscheidene talen sprak. Hij bracht ons naar het graf van den stichter des kloosters, en liet ons de kist zien waarin het lijk lag. Zij was met een zwart laken bedekt, en van talrijke spreuken uit den koran voorzien. Aan het boveneinde van de kist waren twee oude verbleekte vaandels geplant, welke in den heiligen oorlog gediend hadden. Aan de muren der grafkamer hingen glazen kogels, struiseieren en andere voorwerpen, door de vroome pelgrims uit Mekka medegebracht. Onder aan de voeten van de kist stond een klein kastje, welks inhoud wij echter niet mochten zien, wijl het eenige haren van den baard des Profeets bevatte: — eene relick, welke zij kostbaarder hielden dan goud. Nog hingen langs de wanden eenige zeer lange rozenkransen, uit groote paarlen bestaande. Men zeide ons dat dit bijzondere werktuigen der kastijding waren, wijl de derwischen van tijd tot tijd knielende op deze paarlen voortloopen, en zoo hun gebed verrichten: eene operatie die waarlijk niet te benijden is.

"Het moet verwondering baren dat deze menschen hunne godsdienstoefening met zooveel zelfverloochening en geduld uitvoeren, daar toch de onophoudelijke sterke beweging en vooral het aanhoudend huilend en brullend zingen niet dan nadeelig voor hunne gezondheid zijn kan, zoodat het ook dikwerf gebeurt dat de jongere leden der orde de tering krijgen en de meesten hunner er kwijnend uitzien."

De spits des serails.

Gezicht op Zagazig

SUEZ.

I.

Inleiding.

De wereldgeschiedenis is een ontzaggelijk drama, waarin de volken voor en na als spelers optreden, en een rol te vervullen, waarvan de eigenlijke beteekenis hun zelven meestal verborgen blijft. Hebben zij aan deze bestemming beantwoord, de hun toebedeelde rol in het drama afgespeeld, dan treden zij af, en anderen nemen hunne plaats in. En met hen verzinken de aloude zetels hunner heerlijkheid en macht in puin en vergetelheid; en met de nieuwe natien verrijzen nieuwe wereldsteden, voor wier glans de luister der oude metropolen verbleekt. Ninive en Babylon, Thebe en Memphis, Carthago en Tyrus: waar zijn zij, en wat is er overgebleven van al de pracht en heerlijkheid, die eenmaal de bewondering der gansche beschaafde wereld opwekte, en eeuwen lang geen mededinger kende? Athene en Rome, tuigen ze mede niet door hare ruïnen van vervlogen grootheid en macht, al heeft de laatste haar rang als wereldstad tot heden weten te bewaren, als metropolis van een rijk, grooter en machtiger en onverwinlijker, dan immer dat der Caesars was? Jeruzalem zit eenzaam en als eene weduwe in rouwgewaad, eerwaardig en heilig door de herinneringen, voor immer aan hare muren verbonden, nog altijd hopende op eene toekomst, die hare verstrooide kinderen weder tot haar vergaderen zal; maar wat is zij in dezen tijd?

Deze allen zijn voorbijgegaan, deze allen en zoo vele anderen nog. En in hare plaats zijn andere steden gekomen, wier namen somwijlen nog voor weinige jaren ter nauwernood genoemd werden, en op wie nu toch de aandacht der gansche wereld gevestigd is. In Amerika verrijzen telken dage nieuwe steden, en winnen zich, door haar handel, een alom bekenden naam: ook in het verre Oosten, in Australië, vormen zich nieuwe staten en maatschappijen, wier toekomstige rol in de historie zich nog niet gissen laat.

Doch somwijlen gebeurt het, dat de oude verlaten middelpunten van leven en verkeer weder uit den doodslaap ontwaken, en dat de stroom der beschaving zijne oude bedding weder opzoekt. Is dit lot ook weggelegd voor Egypte en westelijk Azië? Zal de overoude handelsweg tusschen Europa en Indië, sinds eeuwen verlaten, weder geopend worden? Die vragen laten zich nog niet met zekerheid beantwoorden: toch is op dit oogenblik de aandacht der geheele beschaafde wereld gevestigd op die smalle strook lands, die Azië en Afrika verbindt, en die eerlang een doorgang zal moeten openen voor het kanaal, dat van de Middellandsche een weg naar de Roode zee moet openen [1]. Het onberekenbaar groote belang van dit werk is ongetwijfeld de beste aanbeveling voor hetgeen wij wenschen mede te deelen aangaande het tot dusver bijna onbekende stadje Suez, waarvan de naam nu op aller lippen zweeft, en waaraan zich zulke groote verwachtingen hechten. Naar Suez alzoo willen wij onze schreden richten.

[1] Lezers van den tweeden druk gelieven zich te herinneren, dat dit stuk in 1865 geschreven is.

DE UITGEVERS.

II.

Hoe komt men te Suez?

De beantwoording van deze vraag is zoo eenvoudig niet als misschien menigeen denkt. Wel hebben de meeste lezers den naam van Suez hooren noemen of van de landengte van Suez hooren spreken, maar wij gelooven toch, dat meer dan één verlegen zou staan, als hij eens oogenblikkelijk genoodzaakt werd van een zeker punt uit Europa, b. v. Parijs, de reisroute naar en de ligging van Suez nauwkeurig aan te geven. Om hem echter in die verlegenheid te redden, willen wij eerst aanduiden waar Suez ligt, en dan de reis derwaarts maken Als men de wereldkaart voor zich legt, dan ziet men dat deze in twee groote halfronden is verdeeld, en wel in een westelijk en oostelijk halfrond. Zoo men nu den blik richt op het oostelijk halfrond, dan treft men daar onder anderen de beide werelddeelen Afrika en Azië aan, die op zeker punt, waar Syrië en Egypte elkander raken, door eene smalle strook lands verbonden zijn: het is nu naar dit punt dat wij den lezer verzoeken zijne blikken te richten. Die landengte verbindt wel Azië aan Afrika, maar scheidt tevens de Middellandsche van de Roode zee af, en is dus een hinderpaal voor de reizigers, die zich met een schip langs den kortst mogelijken weg naar Indië willen begeven. Aan den noordelijken zoom van deze landengte, aan de Middellandsche zee alzoo, ligt Port Saïd (zie blz. 101 en 104, de haven van Saïd); aan den zuidelijken oever, alzoo aan de Roode-zee, ligt de stad Suez. Naar deze laatste plaats nu willen wij de reis ondernemen. Men kan, van Parijs uit, als het punt dat wij straks aangaven, de reis maken per spoor tot aan Triëst, waar alsdan stoombooten gereed liggen, welke de passagiers naar Alexandrië in Egypte overbrengen, en van waar men vervolgens de reis per spoor naar Suez voortzet. Ons dunkt het beste een anderen weg te kiezen, en wel van Parijs per spoor naar Marseille, en van daar per stoomboot naar Alexandrië.

Gewoonlijk kiezen de reizigers een der (westersche) wintermaanden uit tot het aanvaarden van een tocht naar het Oosten, omdat men des zomers, of ook wel bij den aanvang van den herfst, te veel van de hitte te lijden heeft; en wijl de maand November als zoodanig de geschiktste tijd is, schepen wij ons dan te Marseille op de stoomboot in, koers wendende naar Sicilië en Messina. De kust van Sicilië, ten minste die langs de straat van Messina, biedt zeer veel verscheidenheid aan, hoewel het voorkomen een weinig woest is. Zij is de wieg en zal waarschijnlijk eenmaal het graf zijn van den vuurspuwenden berg de Etna, welke weleer door de ouden werd aangezien voor de werkplaats der Cyclopen, die in de spelonken van dat gebergte de bliksems smeedden voor Jupiter. Alles, land en zee, berg en dal, is hier vervuld met mythologische en historische herinneringen, die wij echter stilzwijgend voorbijgaan, omdat wij nu in het heden en niet meer in het prachtige verleden leven. Weldra krijgt de reiziger de grieksche kust in het gezicht; de boot stoomt kaap Matapan, het zuidelijkste punt van Europa, voorbij, en nadert het eiland Cerigo, behoorende tot de groep der Jonische eilanden. Cerigo, oudtijds Cythere genoemd, was weleer het paradijs van Venus, waar tempels en standbeelden ter eere dier godin waren opgericht. Als Cythere was wat thans Cerigo is, dan hebben de aanbidders dezer ontrouwe gade van Vulkanus, naar ons oordeel, eene slechte keus gedaan, daar gemeld eiland tamelijk onherbergzaam en onvruchtbaar is. Doch misschien is het dit in den loop der tijden geworden.

Het eiland Candia (Creta), zuidelijk van Cerigo gelegen, is niet ver van Cyprus, waar men Europa uit het oog verliest, om na eene reis van ongeveer acht dagen het anker te werpen in de haven van Alexandrië.

Alexandrië, van de haven uit gezien, biedt niets verrassends of boeiends aan. De stad is gebouwd op een vlak terrein en maakt hoegenaamd geen indruk. Links en rechts van de haven staan hooge windmolens, wier eerste in- en oprichting door de soldaten van generaal Kleber werd bewerkstelligd, en die zoo zeer de aandacht van Méhémed-Ali trokken, dat hij hun getal aanmerkelijk deed vergrooten. Zoover het oog slechts reiken kan, ziet men niets dan deze groote vierarmige machines, die ons aan Zaandam zouden doen denken als er zich een andere hemel over Nederland welfde. Alle poëtische illusien, die de reiziger zich mocht gevormd hebben, verdwijnen bij den aanblik van die prozaische luchtschermers, en zoo er zich niet hier en daar een zuil verhief, of die eentonige huizenrij door minarets werd afgewisseld, men zou waarlijk geheel in zijne verwachting zijn teleurgesteld. Alexandrië is niet meer de stad der Ptolomeën. Deze is verwoest. De tegenwoordige stad, die op de puinhoopen der oude gebouwd is, heeft van hare vroegere pracht niets overgehouden en beantwoordt niet meer aan de gedachte van haren grooten stichter. Alexandrië moest niet alleen eene machtige koopstad zijn, maar ook een middelpunt van beschaving, de zetel van kunsten en wetenschappen, een brandpunt van het grieksche leven: en zij is dit eeuwen lang ook geweest. Het nieuwe Alexandrië is uitsluitend voor den handel ingericht. Te vergeefs zoekt het oog de kolossale gebouwen van het alexandrijnsche tijdperk of van de romeinsche architecten. Zij zijn verdwenen, en heden ten dage vindt men, naast de hutten der armoede, slechts de huizen der kooplieden, geheel naar de fransche bouworde ingericht. De europeesche bevolking der stad schijnt geene behoefte te hebben aan plaatsen van algemeene samenkomst, zoodat men niet eens een schouwburg of een vereenigings-lokaal heeft waar men te zamen komen kan. Zelfs toen Mad^lle^ Rachel eenige jaren geleden de stad bezocht, kon zij er geene voorstelling geven, tot grooten spijt van hare bewonderaars, en moest men zich vergenoegen haar in haar hotel een bezoek te brengen.

Middelerwijl nadert men de aanlegplaats, en moet het schip zich een weg banen tusschen de talrijke vaartuigen, welke in de haven liggen. Bijna alle handeldrijvende natien zijn hier vertegenwoordigd, en hare vlaggen en wimpels wapperen van alle zijden. Na de

gewone visitatie ligt het schip eindelijk voor de landingsplaats stil, en wordt de reiziger plotseling bestormd door een twintigtal ezels en een gelijk getal arabische straatjongens, die zich onder oorverdoovend geschreeuw, van de heftigste gebaren vergezeld, op hem werpen. "Klim maar op mijn ezel! Neem den mijnen, hawadji! Mijn ezel is een beste! Ik ben een goede gids," roept de een. "Geloof hem niet, signor, hij heeft een slechten ezel en hij deugt niet voor gids," roept een ander. "Dit is de beste van alle ezels, hawadji! Ik ben alleen een goede geleider!" schreeuwt een derde. Men wordt door ezels en menschen omringd, gedrongen, overschreeuwd, vervolgd, en ten slotte ziet men geen redding uit dien kring van twee- en viervoetige dieren, terwijl men evenmin weet wien men kiezen zal. Eindelijk geeft men zich over aan hem die het hardst schreeuwt: "Beklim mijn ezel maar!" Maar op het oogenblik dat men vast in den zadel denkt te zitten, rolt men in het zand, indien de geleider niet den stijgbeugel aan de andere zijde vasthoudt, want de egyptische stijgbeugels hangen aan riemen, welke niet onder den zadel worden vastgehouden. Soms plaatst een geleider u met geweld op zijn grauwtje, en jaagt u dan, door middel van een krachtigen zweepslag, in een bespottelijken draf naar het hôtel. De ezeldrijvers van Alexandrië zijn even rumoerig, even snaaksch en even slim als de straatjongens van Parijs. Zij leggen er zich op toe, zooveel mogelijk engelsche woorden op te zamelen, en maken daarvan een potsierlijke taal op hun eigen hand. Op alles hebben zij een antwoord gereed, en wanneer hun ezel een misstap doet, waardoor gij groot gevaar loopt zandruiter te worden, weten zij behendig uw val te voorkomen, terwijl zij u met een onnoozel gezicht toevoegen: "Een goed ezeltje toch, niet waar? Men zou er geen paard voor verkiezen." — Daar het in deze maand gewoonlijk regent, wordt de indruk, welken men van de stad gekregen heeft, niet gunstiger. De straten, door de zomerdroogte als het ware met stof gemacadamiseerd, gelijken op modderkuilen, en daar de geringere volksklasse zich hieraan reeds gewend heeft, ziet men haar ook gewoonlijk met bloote voeten en naakte knieën door het slijk waden. Men is van oordeel dat deze regenbuien het gevolg zijn van de talrijke bosschen en boschjes, door de Europeanen rondom de stad aangelegd, wijl vroegere reizigers van iets dergelijks niet gewagen.

Het is niet te ontkennen, dat hetgeen men pittoresk noemt, meestal zoo morsig is. In de sombere en stinkende steegjes van Alexandrië vindt men afwisselingen van licht en bruin, waarmede een schilder fortuin zou maken; blinkende zonnestralen verlichten de met rijk beeldwerk overladen oude huizen; hier en daar steken kleederen van schitterende kleuren tegen den modder en het stof af; de breedere straten zijn van de eene naar de andere zijde met gestreepte stoffen overspannen, ten einde de voorbijgangers tegen de zonnestralen te beschutten. Eene gansche bevolking, die nooit de wasschingen schijnt verricht te hebben welke hare wet haar voorschrijft, wandelt rond met een tred, waarvan de statigheid slechts overtroffen wordt door dien der kameelen, die hunne koppen boven de menigte uitsteken. Tooneelen van dezen aard doen wondergoed voor op eene schilderij, die noch de onaangename geuren, noch het stof, noch de honden, noch al het walgelijke ongedierte wedergeeft, waarvan het daar wemelt. Maar de waarheid is anders; wanneer het droog weder is, zinkt men tot de enkels weg in het stof, dat u in de keel, de longen, de oogen, den neus en de ooren dringt; en wanneer het regent, plast men door den modder. Bij droog zoowel als bij nat weder, loopt er door elke straat eene goot of liever een modderpoel, die alle onreinheden opneemt, zoodat het geen wonder is dat de pest nu in deze, dan in gene wijk uitbreekt.

Men vindt in Alexandrië echter zeer nette huizen en goed ingerichte hôtels. "De merkwaardigheden in Alexandrië," schrijft de heer F. W. Conrad in zijne reizen naar de landengte van Suez, "die men volstrekt moet zien, zijn de kolom van Pompejus en de naald van Cleopatra. De kolom van Pompejus heb ik verscheidene malen bezocht. De consul-generaal der Nederlanden, de heer S. W. Ruyssenaers, die gedurende ons verblijf in Egypte niet opgehouden heeft ons alle mogelijke oplettendheden te bewijzen, bracht er mij voor de eerste maal. Hij woonde toen niet ver van daar op een allerliefst buitenverblijf. In zijn fraaien tuin werd mij een heerlijke bouquet rozen en andere bloemen gegeven, waarbij ik mij moeielijk kon voorstellen in de maand November te zijn. Dit gaf mij gelegenheid, aan eene dame, die tot onze reisgenooten behoorde, eene kleine oplettendheid te bewijzen.

"De kolom van Pompejus staat op eene hoogte, even buiten de tegenwoordige stadswallen. Zij bestaat uit voetstuk, schaft en kapiteel, waarvan de gezamenlijke hoogte ruim 40 Ned. el bedraagt. De schaft, lang 21 Ned. el, is in een goeden stijl; doch voetstuk en kapiteel zijn slechts middelmatig en schijnen uit een ander tijdvak. De omtrek van de schaft is beneden 8.90 el en boven 4.95 el.

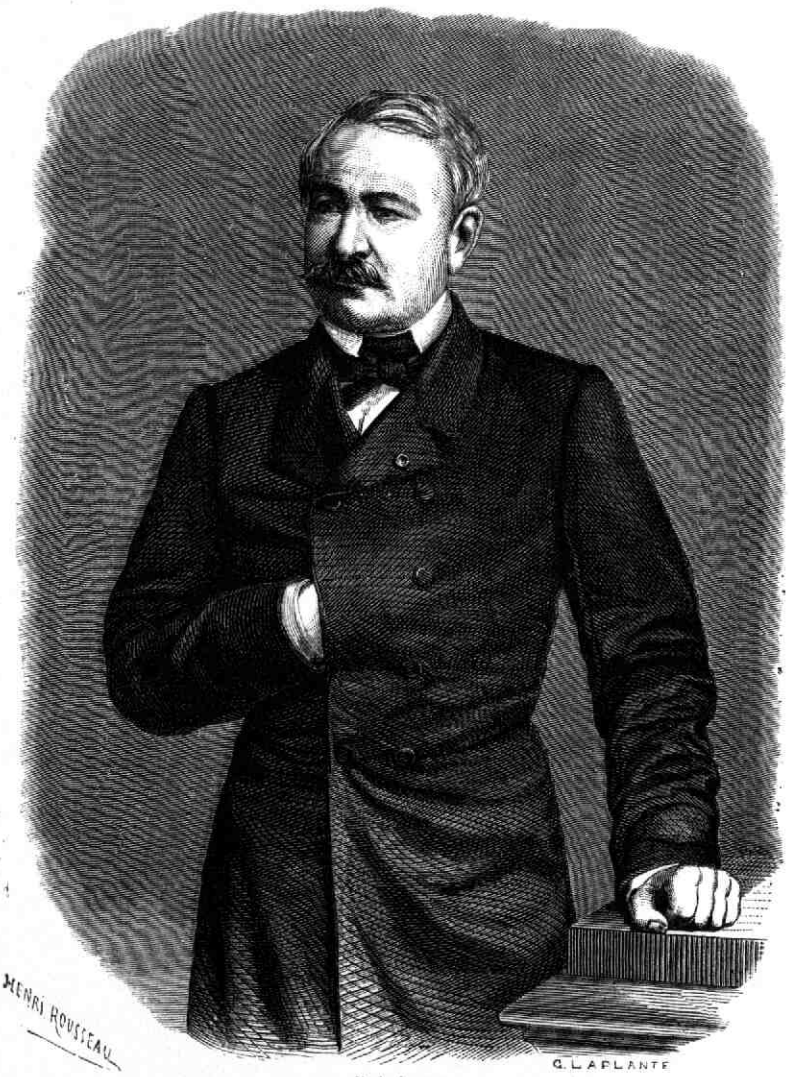
"Volgens sommigen wordt op een der steenen van het voetstuk de naam gelezen van Psammeticus II; ik heb dien echter niet kunnen vinden. Verscheidene reizigers hebben er hunne namen, sommigen met reusachtige letters, op geschreven, die het gedenkteeken waarlijk niet verfraaien. Men meent, dat dit gedenkteeken zeer ten onrechte den naam draagt van kolom van Pompejus, dewijl het door Publius, prefect van Egypte, zou zijn opgericht ter eere van Diocletianus, bij gelegenheid der verovering van Alexandrië, 296 jaren na Christus' geboorte.

"De naald van Cleopatra is een obelisk van graniet van Syene. Zij is ongeveer 21 el hoog, de dikte van onderen is 2.28 el.

"Er waren vroeger twee zoodanige obelisken, die te Heliopolis stonden; ze zijn door een van de romeinsche Keizers naar Alexandrië overgebracht. Volgens Champollion vond men er den naam van Thotmosis III op, die 1756 jaar vóór Christus' geboorte regeerde, en op één der zijden dien van Ramses of Rameses den Groote, die voor Sesostris gehouden wordt, alsmede dien van Osiris II, den derden opvolger van Ramses den Groote.

Een van deze beide obelisken, thans algemeen bekend onder den naam van naald van Cleopatra, is echter slechts staande gebleven.

"Het paleis van den onderkoning te Alexandrië, dat aan de haven gelegen is, heeft een zeer fraai uitzicht op zee; het is half op turksche, half op europeesche wijze gemeubeleerd. Opmerkenswaardig zijn de fraai ingelegde vloeren, vooral in de groote ronde zaal, die zich in het midden van het paleis bevindt. Deze zaal heeft een balkon aan de zijde van de haven, waar de onderkoning dikwijls zit om een zeeluchtje te scheppen en waar Z. H. ons meermalen ontvangen heeft.

F. de Lesseps.

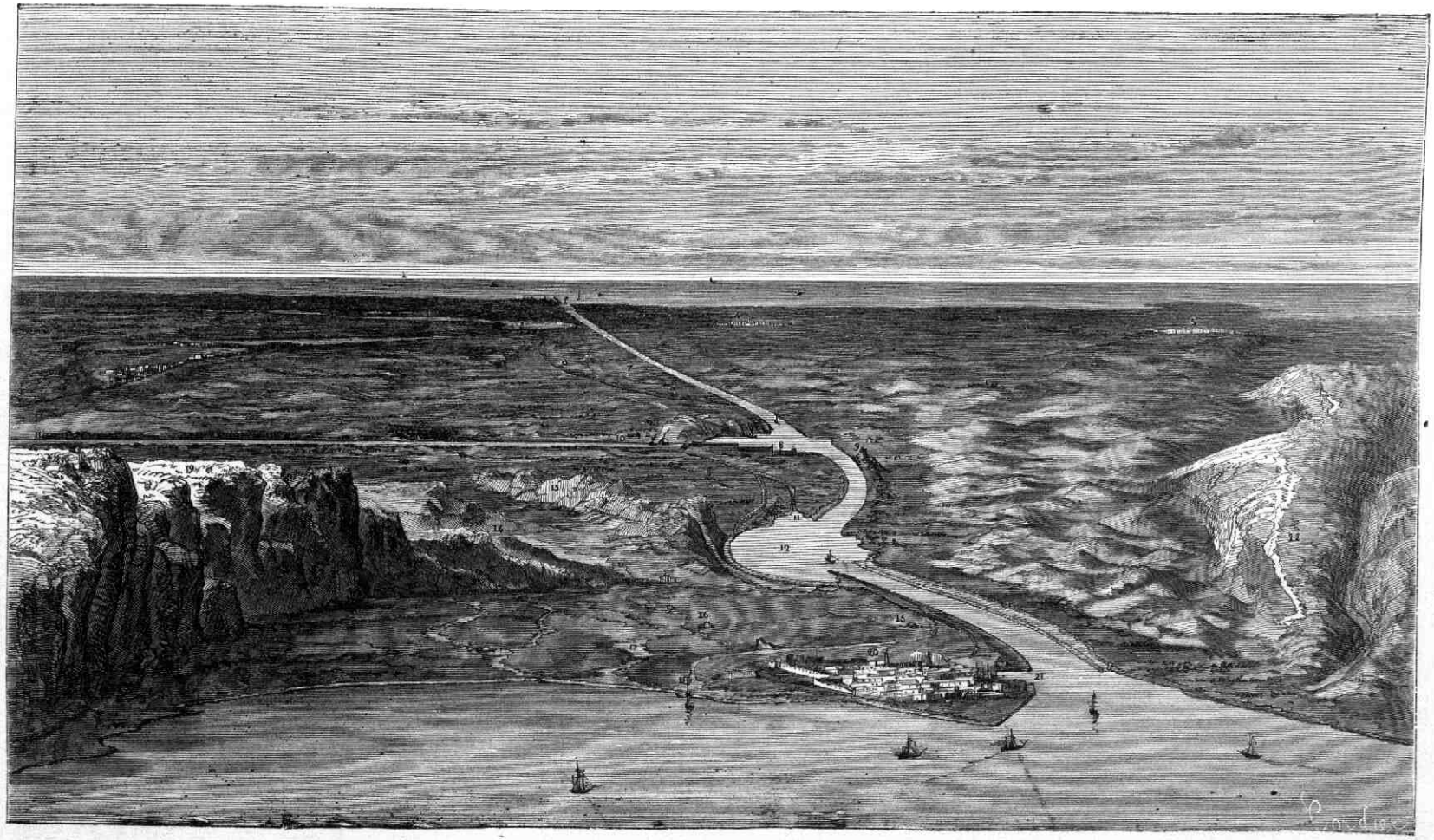
"De straten in Alexandrië zijn alle ongeplaveid en in het oudere gedeelte der stad nauw, zoo als in alle oostersche steden. De nieuwere gedeelten en het europeesche kwartier maken daarop uitzondering. Het groote plein op de plaats der consuls is ruim, en de huizen zijn luchtig en geheel europeesch. Het is het beste gedeelte der stad; men vindt daar al de groote hôtels, die zeer goed zijn ingericht, en de consulaten van alle natiën, waarvan sommige open trappen op het dak hebben, waar men ver in zee een uitzicht heeft en waarop des Zondags en op feestdagen de vlaggen der verschillende volken waaien.

"De huizen binnen de stad hebben meer het oostersche karakter, met verschillende uitstekken van fijn latwerk, dat er dikwijls schilderachtig uitziet.

"De bevolking en vooral de bazars geven aan den vreemdeling, die in Alexandrië aankomt, voor het eerst eene echt oostersche vertooning. De winkels in de bazars zijn alle klein, onafgesloten, zonder vensters of deuren. De kooplieden zitten op de gewone oostersche wijze met de beenen kruiselings onder zich gevouwen op den vloer, die even boven den beganen grond verheven is, rooken uit hunnen nargilé of chibouk, alles met groote kalmte, en geven zich niet de minste moeite om iets te verkoopen. Wil men iets koopen, dan moet men het hun met moeite afpersen. Men moet altijd bepaald naar het voorwerp vragen dat men koopen wil, want een Turk kan zich geen denkbeeld maken dat men iets zoude willen koopen, dat men niet volstrekt noodig heeft. Van ons flaneeren langs de winkels heeft hij niet het minste denkbeeld.

"Bij het bezoeken van de egyptische autoriteiten wordt men geheel op de turksche wijze ontvangen. Bij ons bezoek aan het hôtel van den minister van marine en van den gouverneur der stad, die ons gezamenlijk ontvingen, stonden alle hunne dienaren aan den trap, en wij gingen langs dat talrijke personeel tot in eene groote zaal, waar beide heeren ons ontvingen en wij op den divan bij hen plaats namen.

"De zaal was met matjes belegd en zonder eenige andere meubels dan breede divans langs de wanden. Men bracht ons dadelijk chibouks met amberen mondstukken, waarvan vele met fraaie diamanten ringen omzet waren. De kop van de pijp wordt op een zilveren blad op den grond gelegd. De pijpen worden aangestoken gebracht en met eene sierlijke wending aan den mond gelegd, hetgeen met eene groote juist-

Panorama van de Landengte van Suez.

1. Port-Saïd: ingang van het kanaal in de Middellandsche zee.
2. Meer Menzaleh.
3. Kantara.
4. Puinhoopen van Pelusium.
5. Katieh.
6. Kanaal van Nechos, oud kanaal.
7. El Guisr.
8. Meer en stad Timsah.
9. Sherk Ennedech (graf).
10. Zoetwater kanaal afgeleid uit den Nijl (het vroegere land Gosen.)
11. Monding van het oude kanaal.
12. Bittere meren, oude golf der Roode zee.
13. Steengroeven van Djebel-Geneffe.
14. Weg van Suez naar Kairo.
15. Eerste legerplaats van de Lesseps.
16. Putten van Suez.
17. Regenbakken.
18. Bewaarplaatsen voor het Nijlwater.
19. De bergen van Attakah.
20. Suez.
21. Reede van Suez en ingang in de Roode zee.
22. Het gebergte Tih, loopende zuid-oostwaarts naar Sinai.

heid en handigheid geschiedt; daarbij wordt heete koffie zonder melk of suiker aangeboden in kleine fijn porceleinen kopjes, die in fraai gemonteerde bekertjes staan. Vervolgens wordt sorbet, een tweede pijp en een tweede kop koffie aangeboden, waarmede het bezoek dan meestal eindigt."

In plaats van het beroemde museum en de bibliotheek door Ptoloméus Soter gesticht, vindt men hier "*a little circulating library*" (leesbibliotheek), in welke men meest al de werken van Alexandre Dumas, Paul de Kock, Eugène Sue en andere schrijvers vindt, welke boeken door Europeaan en inboorling gretig verslonden worden. Hier is het spreekwoord dus wel van toepassing: andere tijden andere zeden. In gemeld museum van Ptoloméus werd een exemplaar gedeponeerd van elk bekend werk; daar bevond zich, naar men zegt, ook een handschrift van de echte griekse vertaling van het Oude Testament, welke bekend staat onder den naam van de Septuaginta, die der Zeventigen. Sommigen verhalen dat er gedurende de belegering der stad door Julius Cesar 400,000 deelen van de bibliotheek zijn verloren gegaan, hoewel dit door andere historieschrijvers wordt bestreden.

Het wordt echter tijd dat wij onze reis voortzetten, waartoe wij nu gebruik maken van den spoorweg, die van Alexandrië naar Kaïro loopt. De trein vertrekt tweemaal daags naar laatstgenoemde plaats: des morgens ten acht uur en des avonds ten vijf. Met het gewone fluiten der lokomotief verlaat de trein het station en spoort langs de boorden van het meer Mareotis. Dit meer was vroeger, onder de heerschappij der Romeinen, bevaarbaar, en ontving zijn toevoer van water uit de rivier den Nijl. Zijne oevers waren bevolkt met welgestelde landlieden, die inzonderheid den wijnbouw beoefenden. Heden ten dage is Mareotis niets meer dan een moeras, verlaten van menschen en bedekt met een korst van zoutachtig schuim. De weg is in den beginne zeer eentonig: slechts hier en daar afgebroken door een dorp te midden van palmboschjes. Karavanen, aangevoerd door Egyptenaars in hunne bevallige kleeding, trekken den smallen weg langs van het spoor. Het eerste station is Kefr-Ayat, waar twintig minuten wordt stilgehouden Van hier uit wordt de weg bekoorlijk. Onophoudelijk snelt men oasen en dorpen met schitterend witte huizen voorbij. Overal palmen, velden met suikkerriet, arbeiders, ruiters en kameeldrijvers met hunne lastdieren. Hoe jammer dat de menschen hier zoo traag zijn om te arbeiden, want de grond is bij uitstek vruchtbaar. Reeds te Kefr-Ayat wordt men lastig gevallen door eene menigte van bedelaars, die hunne nooit gewasschen handen naar u uitstrekken en u om bakshish (fooi) vragen, en zelfs zoo driest zijn, dat zij den trein naloopen, al is deze ook in beweging. Zij klimmen op de wagens, steken hunne ontbloote armen door de opening waarin de lamp hangt, ontvangen eene kleinigheid, en springen dan met de behendigheid eener kat weder op den weg. Na eene reis van zes uren, ziet men Kaïro voor zich liggen, terwijl de schaduw der drie groote pyramiden zich in reusachtige vormen over het zand der woestijn uitbreidt.

Kaïro mag inderdaad stad der Duizend en een Nacht worden genoemd. Zij is de hoofdstad van Egypte, en het verblijf van den onderkoning. De stad is ongeveer anderhalf uur gaans lang, een uur gaans breed, en telt meer dan 350,000 inwoners. Men kan zich geen denkbeeld maken van de drukte en de beweging die hier heerscht, vooral door den spoorweg en het kanaal van Suez. Duizende menschen gaan u in de meest verschillende kleeding voorbij. Muziek, zoowel egyptische als europeesche, klinkt u van alle kanten tegen. Ruim driehonderd moskeeën staan op hare pleinen, en meer dan twintigduizend ezels worden door hunne drijvers door de stad geleid. Ook zagen wij bepakte struisvogels, die als lastdieren door de nauwe straten renden. Kaïro heeft drie voorsteden, Oud-Kaïro, Boelak en Shoebra. In de beide eerstgemelden, die op zich zelven reeds groote steden kunnen genoemd worden, bevinden zich de fabrieken van den onderkoning.

De huizen van Kaïro zijn zeer schilderachtig, vooral door de *mouscharabiés*, eene soort van balkons, voorzien van traliewerk, die de meeste woningen versieren. De moskeeën en winkels zijn in den zuiver arabischen stijl gebouwd. Op eene hoogte, in Oud-Kaïro, staat eene kerk, die voor de oudste Christenkerk in Egypte gehouden en waarin door armenische geestelijken de dienst verricht wordt. "Wij bezochten haar," verhaalt een reiziger, "juist toen een priester bezig was luide zijne gebeden op te zeggen. Hij verhinderde ons niet in het bezichtigen der kerk, en wees ons zelfs, tusschen het bidden door, dat wij ook naar boven in de kerk moesten gaan om haar te bezichtigen. Al biddende, nam hij gaarne eenige geldstukken aan. — Niet ver van daar bevindt zich een grot, die door de overlevering als de plaats wordt aangewezen, waar Jozef en Maria op hunne vlucht naar Egypte met het Kindeke Jezus hebben gewoond. Hoewel wij er volstrekt geen geloof aan sloegen, hebben wij die grot echter bezichtigd. De eigenlijke (zoogenaamde) woning van Jozef en Maria ligt onder den grond, en is slechts eene duistere spelonk, waar ten minste thans niemand meer zou willen wonen. Boven die spelonk is eene kapel gebouwd, die door koptische priesters bediend wordt. Toen wij de kapel verlieten, werden wij door een zwerm bedelaars omringd, welke van ons bakshish begeerden, en, zeker om ons te believen onophoudelijk Sancta Maria! schreeuwden.

"Een goed uur gaans van Kaïro, te Matarieh, vindt men de ruinen van Heliopolis (Zonnestad). Men houdt deze plaats voor het oude On, eene der hoofdsteden van Egypte, waar Jozef met Asnath, de dochter van Potifera, overste dier stad, huwde.

"Wij maakten ook eenige wandelingen in den omtrek, onder anderen naar het eiland Rhoda, dat tusschen Oud-Kaïro en Giseh, dicht bij den linkeroever van den Nijl, ligt. De overlevering zegt, dat op deze plaats de egyptische prinses Mozes in zijn biezen mandje gevonden heeft. Op dit eiland, vol tuinen en lusthuizen, bevindt zich de merkwaardige Nilometer, waar men de hoogte van het water der egyptische rivier meten kan. Deze Nilometer bestaat uit eene achtzijdige zuil, die loodrecht ter hoogte van vijftig voet boven eenen met den Nijl in gemeenschap staanden gemetselden bak is opgericht, en waarop het peil staat ingebeiteld. Het

water komt thans 8½ voet hooger dan in vroegere tijden.

"Toen wij het uitstapje naar Giseh maakten, moesten wij den Nijl over. Maar gij kunt u geen denkbeeld maken van de heerlijke natuur, die hier heerscht. Hoewel wij in December zijn, groeien langs de oevers allerlei heerlijke planten en meest alle groenten, welke wij in den zomer eten. De boomen, en vooral de schoone kassie (*cassia fistulosa*) hangen vol bloemen en kransen. Het vlas bedekt met zijn zacht en liefelijk groen geheele velden, en de tarwe is zoo hoog als bij ons in Mei. Akkers vol erwten en boonen, en langs de oevers het suikerriet, ademen ons de liefelijkste geuren te gemoet. In de maand Maart zijn de velden wit om te oogsten, maar in het begin van April begint men eerst met het inzamelen der vruchten. Later wordt het zeer heet en het klimaat ongezond. Daarom is het dan ook voor een Europeaan niet goed in den zomertijd naar Egypte te reizen, wijl de drukkende hitte en de gloeiende winden niet alleen koortsen, maar zelfs de pest doen ontstaan, die voor eenige jaren in Kaïro ruim 80,000 menschen ten grave sleepte.

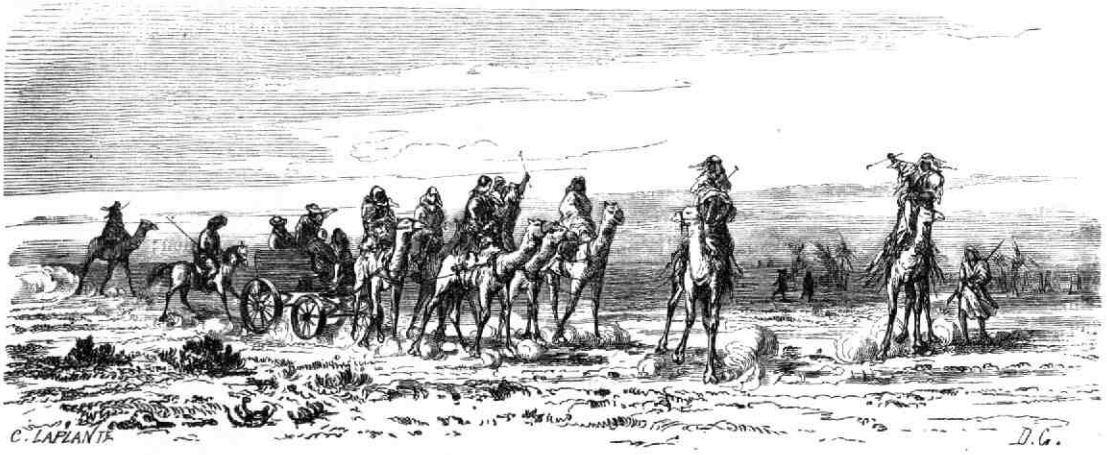
"Te Giseh vindt men de piramiden van Cheops, Chephren en Mykerina. De piramide van Cheops, die ongeveer 460 rijnlandsche voeten hoog is, vergunt u een blik te slaan over het geheele Nijldal tot ver in Opper-Egypte. Westwaarts ziet men de kale bergen van de libysche woestijn met hare roode zandvlakte. Oostwaarts heeft men het arabische gebergte, en aan den voet Kaïro, met zijne torens en minarets. Langs den Nijl liggen eene menigte dorpen, en duidelijk zagen wij de puinhoopen der oude koningsstad Memphis. De menschen, welke beneden ons waren, geleken niet grooter te zijn dan mieren."

Kaïro is het eldorado der slangenbezweerders. "Ik zag," zoo verhaalt een reiziger, "een groep, in wier midden een man stond, wiens lichaam geheel met slangen van allerlei grootte en van de gevaarlijkste soorten bedekt was; hij droeg ze als halsband, als gordel, als armbanden, kortom overal aan armen, beenen, ja overal waar maar plaats was — hij geleek een waren Laokoon. Het eenige onderscheid tusschen hem en dezen mythologischen lijder was, dat de dieren aan zijne stem gehoorzaamden, en in eene zeer goede verstandhouding met hem leefden: hij was een slangenbezweerder, *psyllus*. Nog leven in Egypte eenige psylli, de laatste nakomelingen van een bijna uitgestorven volksstam. Hunne zeden en gewoonten zijn niet zonder eigenaardige bijzonderheden: om de trouw der vrouwen te beproeven, plachten zij de pas geboren kinderen aan de wreedste slangen bloot te stellen, omdat, zoo als zij geloofden, de in overspel verwekte kinderen door deze kruipende dieren opgezocht werden; men verzekert, dat de reuk van het lichaam der psylli voor de slangen een doodelijk vergift is. Zij worden voor bekwame slangenbezweerders gehouden, en beweeren, dat een man, in wiens aderen niet het reine bloed van hunnen stam vloeit, hunne kunsten niet kan nabootsen. Men ontmoet hen dikwijls in de straten van Kaïro; zij zijn licht gekleed, hebben deze dieren om armen en hals gewonden, en dragen groote lederen zakken, waarin zij die slangen bergen die zij uit de huizen verdrijven. Zij maken eene afzonderlijke kaste uit, en erkennen een opperhoofd, dat volgens zijne beweering van den grooten scheik Reyfaschye afstamt. Slangen komen in Egypte in menigte voor, en daar schier alle wanden der huizen slechts uit gedroogd leem bestaan, kunnen zij er gemakkelijk in doordringen. Wil men een huis van deze gevaarlijke gasten zuiveren, dan roept men een psyllus; de met eene roede gewapende bezweerder bezoekt de vertrekken, spuwt op den grond, en spreekt de navolgende woorden: "Ik bezweer u bij God te verschijnen; ik beveel het u bij de geweldigste macht; als gij gehoorzaam zijt, zoo verschijn; zijt gij ongehoorzaam, dan zult gij sterven — ja, dan zult gij sterven." Weldra ziet men dan een slang uit de eene of andere scheur van den muur te voorschijn komen, of uit den grond kruipen. Natuurlijk houdt men dit alles voor kwakzalverij; maar men heeft tot nu toe de middelen niet kunnen ontdekken, die zij inderdaad aanwenden; men vermoedt, dat zij zulke dieren bij zich verborgen hebben, om ze in donkere kamers te werpen, waar zij ze dan ook weder gemakkelijk kunnen vinden. Ik weet niet, of men aan de macht van den psyllus gelooven mag; ook weet ik niet, of deze menschen inderdaad de kracht bezitten, de slangen tot zich te lokken en te overmeesteren, zoo als er menschen zijn, die door hunnen blik de verscheurende dieren weten te temmen."

Een van de schoonste pleinen der stad is de Esbëkiëh, eene wandelplaats waarvan de *beau monde* van Kaïro een dagelijksch gebruik maakt, en waar men dan ook een in deze streken zoo zeldzaam, aangenaam lommer vinden kan. Deze altijd groene en steeds door de waterdragers frisch gehouden wandelplaats, met een prachtig hotel voor reizigers, zou zelfs eene groote europeesche hoofdstad niet ontsieren. Verscheidene openbare bronnen in de stad zijn zeer bezienswaardig, als voorbeelden van fraaien oosterschen stijl. Die van Toussoum en Ismaël-Pasja verdienen in het bijzonder daaronder vermeld te worden. De honden zijn hier een ware plaag voor den vreemdeling, die niet aan hun gehuil gewend is. Hun getal is legio; zij hebben meestal geen meester, en leven in hunne eigene kwartieren, waarvan zij de grenzen niet overschrijden. In de zeldzame gevallen dat dit gebeurt, heeft de overtreder een harden kamp te strijden, want hij wordt dadelijk met woede door de wettige bewoners van het kwartier aangevallen en spoedig naar het zijne teruggejaagd, terwijl menige hond zijn uitstap met den dood bekoopen moet.

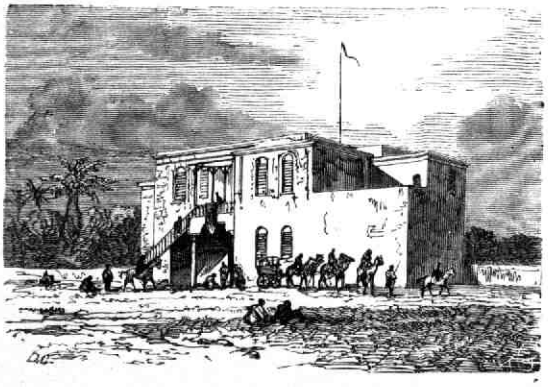
Van Kaïro, of liever van hare voorstad Boulak, welke aan gene zijde van den Nijl ligt, vertrekt men met de spoor naar Suez. De weg gaat dwars door de woestijn en telt slechts drie stations. Belangrijke kunstwerken komen er niet voor, want er worden weinig landen gevonden zoo gemakkelijk voor den aanleg van spoorwegen als Egypte. De lengte van den geheelen spoorweg is honderd-zes-en-dertig nederlandsche mijlen. De stoelen der spoorstaven zijn van gegoten ijzer, eene soort van ijzeren potten, die omgekeerd onmiddellijk op de baan worden gelegd. De arbeid tot het leggen dezer potten

geschiedt door een los raam, dat voorzien is van lichte, van plaatijzer gemaakte vormen, en dat telkens vooruit gelegd wordt, waardoor de zandheuveltjes gevormd worden, waarop de stoelen juist passen. De spoorstaven worden met wiggen op de stoelen vastgemaakt, en de stoelen zijn met ijzeren staven aan elkander bevestigd, ten einde de evenwijdigheid van den weg te bewaren. De arbeid tot het leggen van het spoor gaat zeer geregeld en is zeer doelmatig. Hout wordt er aan dezen spoorweg niet gebruikt. Aan eene bekleeding van de baan door graszoden of andere begroeiing kan voor het grootste deel der lengte niet worden gedacht, en er moeten andere middelen aangewend worden om de verstuivingen te voorkomen.

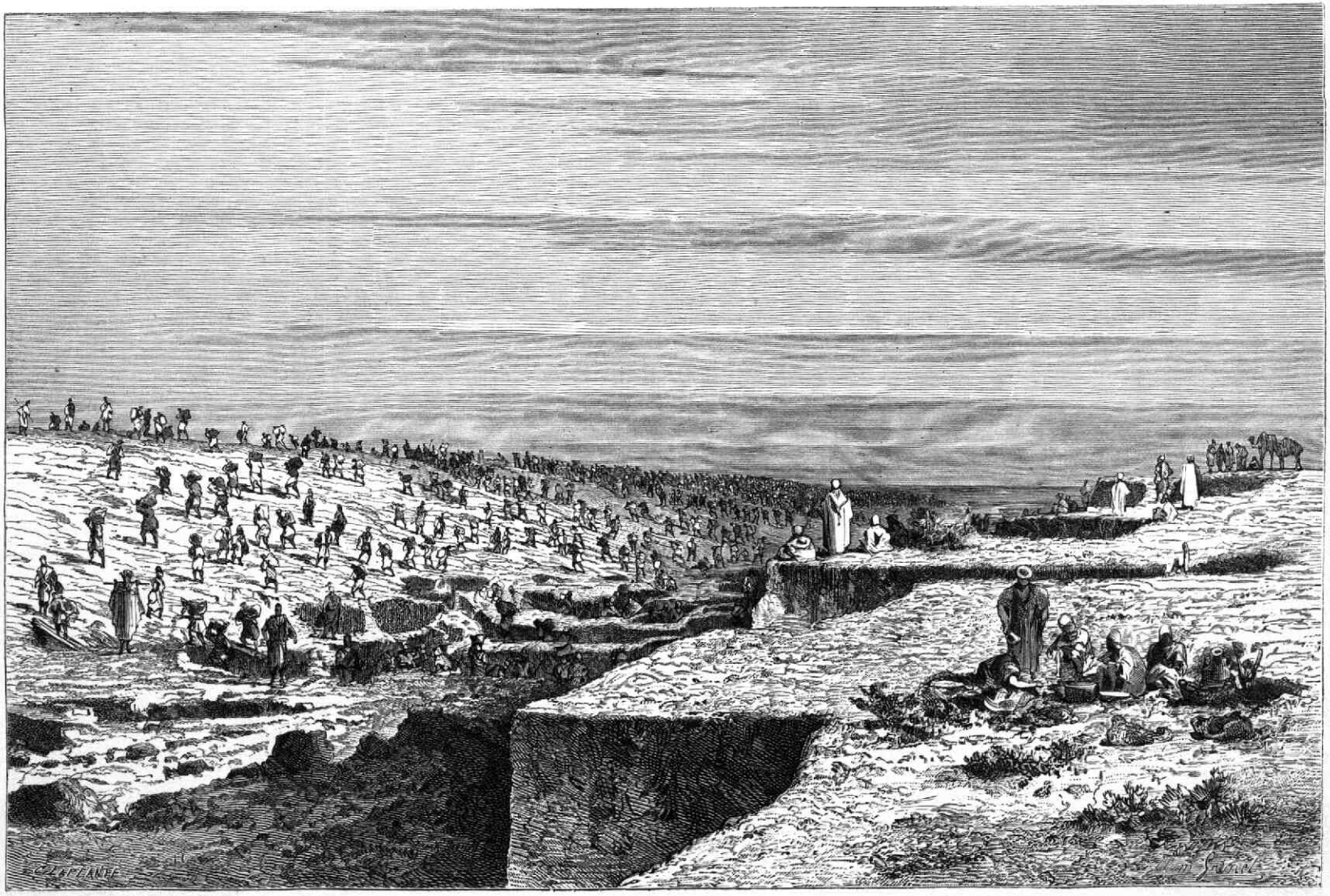
Reis-rijtuig.

Eene reis per spoor, vooral als zij een halven dag duurt, is in deze eeuw, waarin men zich nauwelijks tijd gunt om adem te halen, voor den reiziger zeer vervelend. Dit is ook het geval op den weg van Kaïro naar Suez, die voor het grootste gedeelte niets aanbiedt dan hemel en zand. Hoe meer men echter de stad nadert, des te afwisselender wordt het tooneel. Vooral het gebergte Awebet, dat zuidwaarts van het tweede station zich verheft, brengt bij den passagier aangename indrukken te weeg. Wanneer men dit gebergte voorbij gestoomd is, ziet men diep in het zuiden het gebergte Attakah, welks bijna loodrechte wanden door de golven der Roode zee bespoeld worden. Heeft men deze bergen in het gezicht, dan kromt zich de weg, die eerst oostwaarts liep, naar het zuiden en spoedig ziet men de haven van Suez voor zich liggen.

Het kasteel van Tell-el-Kebir.

Voor dat wij echter de stad binnen treden, achten wij het noodig den lezer met den man bekend te maken, wiens naam in de laatste jaren aan dien van Suez en het kanaal zoo nauw verbonden is. Wij bedoelen den heer Ferdinand de Lesseps (Zie bladz. 76). Deze onvermoeide ontwerper en bevorderaar van de doorgraving der landengte van Suez werd in 1805 te Versailles geboren. In 1825 betrad hij de diplomatieke loopbaan, als attaché bij het fransche consulaat-generaal te Lissabon. De minister de la Ferronays bezigde hem in 1827 en 1828 bij de afdeeling handel van het ministerie van buitenlandsche zaken, en benoemde hem den 12 October van het laatstgenoemde jaar tot consul-leerling en later tot attaché bij het consulaat-generaal te Tunis. Eenige maanden na de verovering van Algiers droeg de maarschalk Clauzel hem eene zending op, die in verband stond met eene poging om de provincie Constantine tot eene vreedzame onderwerping te bewegen. In 1831 begaf hij zich voor de eerste maal naar Egypte, waar hij verscheidene jaren bij het consulaat werkzaam was en aanhoudend in rang steeg. Van Kaïro moest hij zich meermalen naar Alexandrië begeven, om daar voor den franschen consul-generaal op te treden. Dit was ook het geval gedurende de vreeselijke pest, die Alexandrië in 1834 en 1835 teisterde en bijna het derde gedeelte der bevolking wegrukte. Uit aanmerking van de zelfopoffering waarmede de Lesseps bij die gelegenheid de europeesche kooplieden ten dienst had gestaan, schonk Lodewijk Philips hem het kruis van het legioen van eer. In 1836 moest hij, gedurende de gewichtige staatkundige gebeurtenissen, den post van consul-generaal en van politiek agent waarnemen. Hij maakte van de bezetting van Syrië door Ibrahim-pasja gebruik om meer uitbreiding te geven aan het recht van bescherming over de Katholieken in den Levant, waarop Frankrijk aanspraak maakte, en hield zich te gelijker tijd bezig met pogin-

Een gedeelte van de doorgraving der landengte.

gen om eene betere verstandhouding tusschen den Sultan en Mehemed-Ali tot stand te brengen.

Na om redenen van gezondheid een verlof verzocht te hebben, aanvaardde hij in Juli 1838 het fransche consulaat te Rotterdam. Reeds een jaar later echter vertrok hij als vertegenwoordiger van den franschen handelsstand naar Malaga, waar hij bijzondere studie maakte van den toestand der spaansche partijen, zoodat hij in de gelegenheid was daaromtrent te Parijs menigen nuttigen wenk te geven. Toen Catalonië het middenpunt der oppositie begon te worden, werd hij naar Barcelona verplaatst. In Mei 1842 kwam hij aldaar aan. In November volgde het bombardement, dat de in opstand geraakte stad weder tot onderwerping moest brengen; gedurende die gebeurtenissen bevond de Lesseps zich in een moeielijken toestand als agent eener mogendheid, wier vijandige gezindheid jegens Espartero geen geheim was. Hij nam zulke goede maatregelen voor de veiligheid en de belangen zijner landgenooten, verleende aan zoo vele Spanjaarden, wier leven gevaar liep, eene schuilplaats op de fransche oorlogsschepen, en deed zulke met goed gevolg bekroonde stappen om den toorn des overwinnaars van Barcelona af te wenden, dat hij in deze treurige dagen eene zeer belangrijke en zeer schoone rol speelde. Vele mogendheden beloonden hem met onderscheidingen. Lodewijk Philips had hem het legioen van eer geschonken; de Koningen van Nederland, Sardinië, Napels en Zweden zonden hem ridderorden; andere mogendheden bedankten hem langs diplomatieken weg voor den bijstand, dien hij aan hare onderdanen verleend had; en eene der eerste handelingen van Koningin Isabella, na hare aanvaarding der regeering, was zijne benoeming tot kommandeur eerste klasse der orde van Karel III. De kamer van koophandel te Marseille zond hem een zeer vleiend adres, de Franschen te Barcelona lieten eene medaille te zijner eere slaan, en de kamer van koophandel aldaar plaatste zijn borstbeeld in hare vergaderzaal.

Als consul-generaal van Frankrijk, bleef de Lesseps tot aan de Februari-revolutie te Barcelona vertoeven. De voorloopige regeering ontbood hem per telegraaf naar Parijs, om verslag te doen aangaande den toestand van Spanje. Vervolgens werd hij als fransch gezant naar Madrid gezonden, alwaar hij een postverdrag sloot, waarbij de briefporten aanzienlijk verminderd werden. Versierd met het grootkruis van Isabella la Catolica, verliet hij den 10den Februari 1849 de spaansche hoofdstad, alwaar hij door prins Napoleon Joseph Bonaparte vervangen werd. Men had de ambassade te Bern voor hem bestemd, doch ten gevolge van de voorgenomen expeditie der Franschen naar Rome werd hem een andere werkkring aangewezen. Hij werd namelijk belast met eene zending aan het romeinsche driemanschap, die schijnbaar in een verzoenenden geest moest zijn; doch de val der romeinsche republiek was onherroepelijk besloten, en de onderhandelingen, waarmede hij belast werd, moesten slechts dienen om tegenover de fransche nationale vergadering den schijn te bewaren. Hij was niet in het geheim genomen, en handelde dus met het eerlijke doel, om zonder bloedvergieten eene goede verstandhouding tusschen de fransche en de romeinsche republiek tot stand te brengen. Men liet hem maar begaan, totdat generaal Oudinot de noodige versterking ontvangen had, waarop de Lesseps werd teruggeroepen. Toen hij vernam hoe zeer hij bedrogen was geworden, vroeg hij zijn pensioen, en rechtvaardigde zijn gedrag in eene memorie aan den raad van state. Sinds dat oogenblik heeft hij zich uitsluitend bezig gehouden met de verwezenlijking van zijn geliefkoosd plan: de doorgraving der landengte van Suez.

III.

Suez en het kanaal.

Suez was twintig jaren geleden slechts een ellendig stadje, eigenlijk niet meer dan een dorp. Heden ten dage gelijkt het meer op eene stad, welke van jaar tot jaar in grootte en bloei toeneemt. De Peninsular en de Engelsch-Indische compagnie hebben daar hare kantoren, en tweemaal per maand komen daar de paketbooten uit Indië en Australië aan. De compagnie *des messageries impériales de France* organiseert ook eene maildienst, en laat aan de zeekust dokken bouwen, welke door een spoorweg met de stad zullen verbonden worden.

De vroeger zoo onbeduidende haven neemt tegenwoordig elken dag in belangrijkheid toe; het is een vreemd en tevens verblijdend gezicht, al die verschillende booten, barken en groote schepen over de Roode zee de golf van Suez te zien naderen. Oorlogs- en koopvaardijschepen zijn, zelfs op 3000 ellen van de kust, in volkomen zekerheid. Visschersbooten en kustvaarders der Roode zee, welke nog geheel den bouw en het voorkomen der oude galeien hebben, vertoonen hunne zonderlinge vormen nevens die der hedendaagsche schepen en stoombooten. De haven wordt ten westen en ten oosten begrensd door de aziatische en afrikaansche bergketenen. De schoonheid van het klimaat, de prachtige kleuren van lucht en zee, de handelsbeweging en de verscheidenheid der kleederdrachten, dit alles werkt samen, om aan de stad en de haven een belangwekkend voorkomen te geven. De nauwe gangen en de armoedige hutten verdwijnen gaandeweg en maken plaats voor nette huizen, goed ingerichte hôtels en aanzienlijke woningen. Alles duidt aan dat Suez eene belangrijke toekomst te gemoet gaat: en inderdaad kan men zeggen dat er aan den ingang der woestijn eene nieuwe stad wordt gebouwd, welke niet alleen twee werelddeelen aaneen sluiten, maar ook verschillende volkeren, door verschillende belangen gedreven, aan elkander verbinden zal.

Eén ding echter ontbreekt aan Suez, dat haar tot nog toe weerhoudt eene aanzienlijke stad te worden. Er is namelijk geen drinkbaar water. In geheel Suez en in den omtrek vindt men geen enkelen boom, geen enkel struikgewas, geen enkele bloem, zelfs geen grasscheutje, hoe gering ook. Er zijn menschen in de stad, die niet eens weten wat een bosch is, en die zich zelfs niet kunnen voorstellen dat in andere landen de velden met een groen tapijt bekleed zijn. Honderde bewoners hebben nooit een boom gezien;

de oorzaak van deze treurige dorheid ligt in het bijna volkomen gemis van regen, die hier eene ware zeldzaamheid is. De inwoners moesten vroeger hun drinkwater uit twee verschillende werelddeelen halen: hetzij uit Syrië, aan den ingang der woestijn, op drie uren afstands van de stad, uit de zoogenaamde putten van Mozes; of uit Kaïro, van waar het in lederen zakken op de markt tegen hoogen prijs verkocht werd. Die lederen zakken werden op zeer eenvoudige wijze tot gebruik geschikt gemaakt. Men slachtte eene geit, droogde de huid vier-en-twintig uren in de zon, naaide alle openingen dicht, behalve die van den hals, en gebruikte ze zoo als waterflesch. De spoorweg tusschen Kaïro en Suez heeft echter hierin eene groote verbetering gebracht: eenige malen in de week vertrekt thans een afzonderlijke watertrein naar Suez, waar de prijs van een gewone kan Nijlwater gelijk staat met dien van een flesch wijn.

Doch alzoo zal het niet lang blijven. Men heeft een zoetwater-kanaal gegraven, dat reeds tot op korten afstand van de stad genaderd is. Dan zullen niet alleen menschen en dieren verkwikt worden, maar Suez en de geheele omstreek zullen een gansch ander voorkomen verkrijgen. Boschjes en tuinen zullen worden aangelegd, en binnen weinige jaren zal Suez misschien Kaïro in schoonheid en grootte overtreffen.

Dit zijn reeds de eerste vruchten van het grootsche werk van den heer de Lesseps. Moge hij nog lang genoeg leven om den vollen oogst te aanschouwen, die gewis volgen zal.

Merkwaardige gebouwen treft men uit den aard der zaak in Suez niet aan. Het eenige wat men daar den reiziger toont, is de plaats van het oude Clisma, waar nog overblijfselen van eene kade worden gevonden, en waar men u de kamer wijst, in welke Napoleon, toen hij zich in December 1798 te Suez bevond, gewoond heeft.

Geen reiziger, die Suez bezoekt, verzuimt de gelegenheid om een tochtje over de Roode Zee te maken en een bezoek te brengen aan de bronnen, welke nog steeds naar Mozes worden genoemd. Reeds de oevers der Roode zee zijn voor den Westerling zeer merkwaardig. Men vindt aan het strand de schoonste en fraaiste schelpen, welke voor iederen deskundige groote waarde hebben. De beminnaar van zeldzame natuurschoonheden richte zijne schreden naar de oevers van de Roode zee en late zich in een bootje op hare golven wiegelen. Nergens is het water helderder dan daar. Zelfs op een diepte van dertig vademen kan men duidelijk de kiezelsteentjes en het zuivere witte zand ontdekken. Wel vindt men er geene klompen goud, geene paarlen of andere kostbare zaken, welke men in de diepte der zeeën vermoedt, maar daarentegen de schoonste voorwerpen, die de natuur oplevert. Geheele bosschen van gele en roode koralen, die hare schitterende takken wijd en zijd uitbreiden en aan het water een eigenaardigen tint geven, rijzen uit den schoot der zee op.

Ten einde de reis naar de overzijde der zee gemakkelijk te maken en den reiziger in de gelegenheid te stellen Ain-Moesa te bezichtigen, is er een geregelde stoombootdienst geopend. Men betreedt dan de kust van Azië, en rijdt te paard naar de woning van den franschen consul de Goutin, die daar ter plaatse een zomerhuis gebouwd heeft. Ain-Moesa, aan welke de overlevering den naam van putten van Mozes gegeven heeft, is een liefelijk plekje te midden der woestijn. Hier groeien, aan den voet eens heuvels, verscheidene palmen, in wier nabijheid zich zeven bronnen of vijvers bevinden. De meesten zijn echter uitgedroogd, één levert nog slechts drinkbaar water. De heer de Goutin heeft hier een kleinen tuin met bloemen en groenten aangelegd, waarvan het onderhoud hem echter veel geld kost. De eigenaar van dit zomerverblijf heeft veel te lijden van de zwervende Bedoeïnen, die soms des nachts het huis binnen dringen en alles mede nemen wat hun aanstaat.

Suez is ook nog bekend wegens de eigenaardige inrichting der dusgenaamde turksche baden. Zulk een bad wordt, zooals de heer Conrad verhaalt, op de volgende wijze gebruikt. Nadat men een groot vertrek, aan de eene zijde met een breeden divan voorzien, is binnengetreden, worden de schoenen of laarzen uitgedaan, en een paar houten schoenen of blokken aangebracht. Vóór dat men die aantrekt, stapt men van den divan, en kleedt men zich uit. Het goed wordt nu, door een der bedienden in een doek gewikkeld, nedergelegd. Uitgekleed zijnde, krijgt men een doek om de lendenen, een tweeden om den hals, en nog een gekleurden doek als shawl. Dan worden de houten blokken aangedaan, en, door een bediende geleid, gaat men door eenige smalle gangen naar een ander groot koepelvormig vertrek, waar men eenige oogenblikken vertoeft. Daarna begeeft men zich naar een derde vertrek, mede koepelvormig, waar in het midden eene groote steenen badkuip staat, gevuld met warm water. De vloer van dit vertrek is van steen. Naast de kuip wordt nu een groot kleed gespreid, waarop men gaat liggen, onder het hoofd een natten doek hebbende.

Men ligt op den rug, en nu worden de armen en beenen heen en weder gebogen en gerukt, dat zij kraken. Borst en ledematen worden daardoor ontspannen, en dan wordt het geheele lichaam met een ruigen handschoen met warm water gewreven. Nadat dit gedaan is, komt men in het tweede vertrek terug, alwaar men in een bad van lauw water stapt en ongeveer tien minuten daarin blijft. Daaruit komende, gaat men in een afzonderlijk hokje op een steenen paal zitten, en wordt nu nog eens van boven tot onderen met zeep ingewreven en afgeschrobd. Eindelijk wordt men met bakjes warm en bijna koud water weder afgespoeld, en daarmede is de operatie afgeloopen.

Nu krijgt men een schoonen drogen doek om de lendenen, en een anderen als shawl, mitsgaders een witten tulband op het hoofd. Daarna gaat men terug naar de eerste zaal, om op den divan te liggen en op te drogen. In dien tusschentijd komt er een jongen, om de voetzolen met een ruwen steen af te wrijven: eene ondragelijke bewerking, die alleen door Turken is uit te staan. Dan worden koffie en pijpen aangeboden, en blijft men een goed half uur uitrusten, wat ook inderdaad hoog noodig is. De geheele badkuur duurt bijna

twee uren. Zij is hier te lande, waar men meestal niet veel uitvoert, eene gewichtige bezigheid.

Naar onze schatting heeft dus een turksch bad niets aanlokkelijks; men komt met geknakte ledematen en een afgeschcurd vel, en dikwijls nog met springend gedierte, te huis.

Wie de stichter van Suez geweest is, schijnt niet bekend te zijn. Hij, die het eerst op de gedachte is gekomen, om zich op deze plek te vestigen, was zeker een handelaar, die voordeel wilde trekken van het vervoer der goederen, welke van Mekka en Aden uit Arabië naar Egypte moesten verzonden worden. Hoe onherbergzaam het oord ook was, waar zich deze eerste handelaar nederzette, toch heeft hij de noodzakelijkheid en de profijtelijkheid van de vestiging op zulk een punt goed ingezien. En hij bedroog zich niet, want Suez is het naaste station van de Roode zee tot Kaïro, en de handel van die plaats langs de Roode zee zou niet kunnen bestaan, zonder dat men te Suez eene nederzetting had; aan deze noodzakelijkheid is de stad ook alleen haar behoud verschuldigd.

Wanneer men tegenwoordig van Suez spreekt, dan voegt men er gewoonlijk het kanaal in zijne gedachten bij. Inderdaad, Suez en het kanaal behooren even goed bij elkander als Konstantinopel en het serail, Rome en de Paus. Scheidt men dezen van elkander, dan ontstaat er eene leegte, welke door iets anders moet aangevuld vorden. Maar nu Suez een kanaal heeft, willen wij de geschiedenis van dat kanaal onderzoeken, de eerste ontwerpen mededeelen, en dan de verschillende oordeelvellingen over die reusachtige onderneming aan onze lezers bekend maken.

Werklieden met hunne manden.

IV.

De eerste ontwerpen van het kanaal.

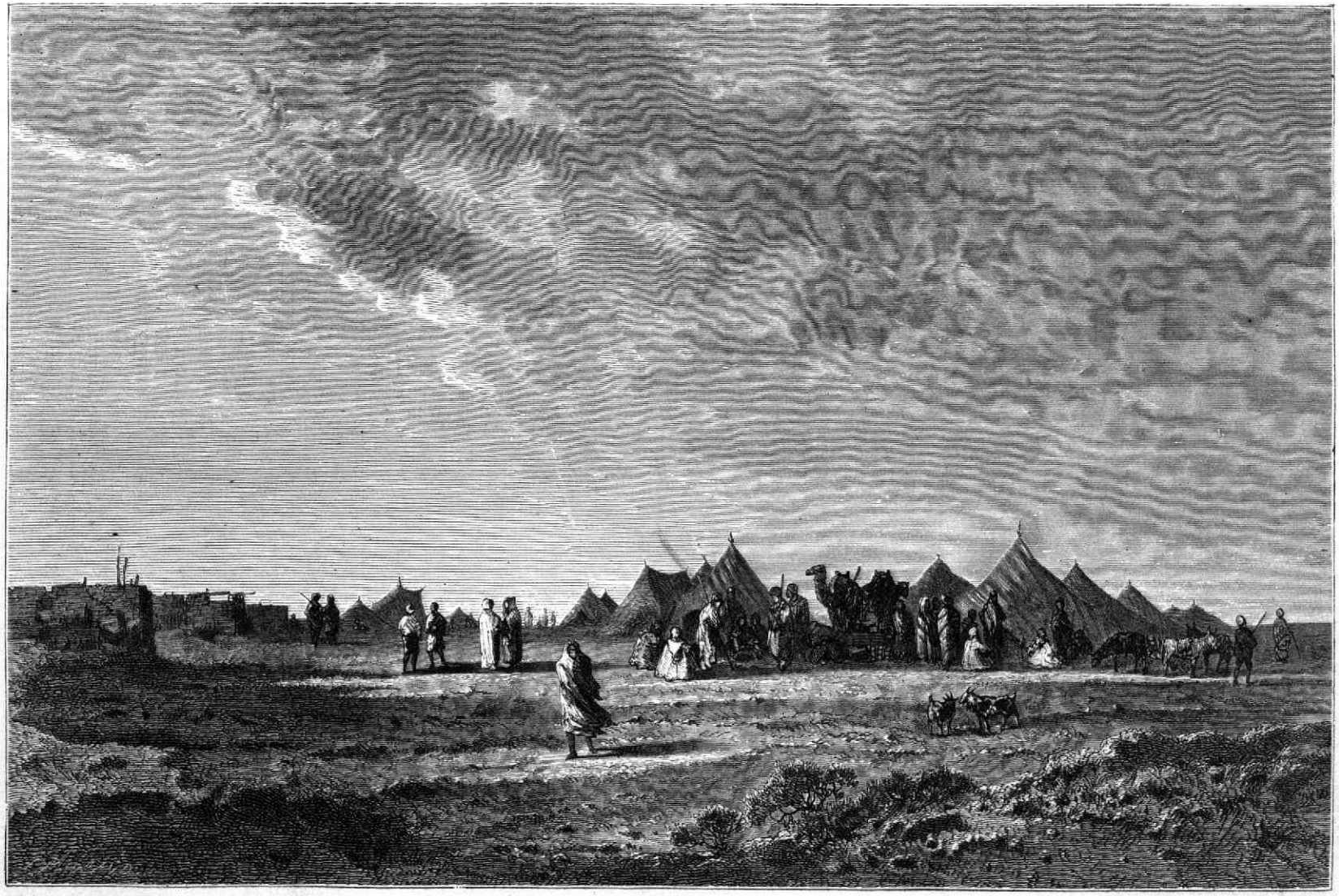
Het denkbeeld van een kanaal naar Suez klimt tot de hoogste oudheid op. Reeds sinds overoude tijden bestond er een kanaal, dat zijnen aanvang nam even boven Bubaste aan den Nijl en zijne uitmonding had in de Roode zee. Dit kanaal (zie Panorama van de landengte van Suez, bladz. 77, onder No. 6, en bladz. 92) ondernomen door Necho, zoon van Psammetichus, die van het jaar 616 tot 600 voor de christelijke jaartelling regeerde, en voortgezet door Darius, zoon van Hystaspes, werd door Ptolomeus II verbeterd en voltooid.

De romeinsche Keizers deden aan dit kanaal aanzienlijke werken en verbeteringen uitvoeren; maar de Khaliefen, die het kanaal eerst goed onderhielden, lieten het later geheel verwaarloozen; naar het schijnt, hield de scheepvaart op dat kanaal op tusschen de jaren 762 en 767 van onze jaartelling.

Dat de vroegere kanaalontwerpers er niet op bedacht waren, om eene doorgraving van de landengte in de richting van Port-Saïd, dat is eene verbinding van de Roode zee met de Middellandsche zee, te bewerkstelligen, kunnen wij hun niet kwalijk nemen, daar Egypte alleen handelsbetrekkingen met Arabië had, en zelfs de beginselen van eenen transito-handel tusschen de Middellandsche en Roode zeeën nog niet bestonden.

De Farao's en de perzische Koningen waren er dan ook alleen op bedacht, den uitvoer der voortbrengselen van Egypte naar de Roode zee gemakkelijk te maken; en ter bereiking van dit doel, brachten zij de Nijlvallei in gemeenschap met den Arabischen zeeboezem, door eene afleiding van den Pelusischen tak, waarvan de wateren door de vallei Toumilat naar het meer Timsah afvloeiden.

De Ptolomeën konden er niet aan denken eene rechtstreeksche doorsnijding van de landengte te ondernemen: zij zouden bovendien evenzeer verplicht zijn geweest een zijtak naar de Nijlvallei te maken. Zij voldeden volkomen, en met veel minder kosten, aan de handelsbehoeften van hunnen tijd, door het kanaal der Farao's te herstellen en te verruimen.

Legerplaats te El-Guisr

Onder de romeinsche Keizers waren de behoeften ongeveer dezelfde; maar de verzanding van den Pelusischen tak van den Nijl, en de meerdere diepgang der schepen bemoeilijkten de scheepvaart tusschen Bubaste en de Erythreesche, dat is de Roode zee; dit maakte de verdieping van het kanaal noodzakelijk; het voedingspunt moest ook hooger op genomen worden, aan den top van de Delta, waar thans Kaïro ligt.

Naar men zegt zou bij de verovering van Egypte door de Arabieren, Amroe, de bevelhebber onder Omar, het denkbeeld hebben opgevat, de beide zeeën te vereenigen door een kanaal van Suez naar Pelusium, dat door het water van den Nijl zou worden gevoed; maar Omar zou zich daartegen hebben verzet. Dit is echter zeer onzeker; wel blijkt dat Amroe het kanaal der Caesars heeft doen herstellen. De Khalif Abou-Jafar-el Manzor, 754—775 na de christelijke jaartelling, deed het echter weder dichten, om het hoofd der opstandelingen, Mohammed-Ben-Aby-Thaleb, in zijne bewegingen te belemmeren, en Mekka en Medina uit te hongeren.

Sultan Selim II (1566—1574), zoon van Soliman den Groote, kwam op het vroegere denkbeeld der Faraos terug. Toen hij zijnen beroemden vader opvolgde, had hij het geluk in den groot-vizier Mohammed-Sokolli iemand van veel verlichting, geestkracht en staatkundige kennis te vinden. Sokolli dacht steeds aan het bevorderen van de welvaart van het ottomannische rijk. Zijn geest was zijn eeuw verre vooruit, voornamelijk op het gebied van de wetenschap der staathuishoudkunde. Hij zag den rijkdom eens volks in den landbouw, den handel en de scheepvaart, en wilde door de nijverheid van Konstantinopel datgene maken, waartoe de natuur het door zijne ligging had bestemd: het groote entrepôt van Azië, Europa en Afrika.

Tot aanbeveling van zijne plannen omtrent Suez, wees hij op de noodzakelijkheid, om in voorkomende gevallen ten spoedigste militaire macht naar de kusten van Arabië te kunnen brengen, die door oproerige bevolkingen werden bewoond. Hij wilde daartoe door de doorgraving van de landengte van Suez aan de turksche vloten eene vrije doorvaart van de Middellandsche naar de Roode zee verschaffen. Een algemeene opstand in Arabië verhinderde evenwel ook de uitvoering van dit voornemen.

Moerad III (1574—1595), opvolger van Selim II, verloor te midden van eene zeer woelige regeering de doorgraving niet uit het oog, waarschijnlijk door den volhardenden ijver van Sokolli, die in zijne waardigheden gehandhaafd was gebleven en deze behield, tot dat hij door moordenaarshanden om het leven kwam.

Twee onlangs ontdekte stukken laten omtrent de plannen van Sultan Moerad geen twijfel hoegenaamd over. Het zijn twee brieven van Jacques Savarie, heer van Lancosme, fransch gezant bij de Porte van wege de Ligue. Uit deze brieven, in het britsch museum te Londen bewaard, blijkt, dat men, in 1586, voor de doorgraving van de landengte van Suez 100 000 menschen, 40 000 ezels en 12 000 kameelen wilde bezigen; het hooge bedrag der kosten was, volgens den gezant, de eenige reden waarom van dit voornemen werd afgezien.

Eenige jaren later werd door den beroemden aardrijkskundige d'Anville verzekerd, dat hij te Parijs een turksch gezant had ontmoet, die beweerde door den Sultan naar Egypte te zijn gezonden om te onderzoeken of het kanaal uitvoerbaar was.

Eindelijk komen wij tot de regeering van Moestapha III (1757—1773); deze stelde in de verbinding der beide zeeën groot belang, en indien hij lang genoeg had geleefd, zou hij wellicht destijds reeds dit groote werk tot stand hebben gebracht.

De verovering van Egypte door de Franschen deed het vraagstuk van het kanaal van Suez op nieuw herleven. Het ontging den doordringenden blik van Napoleon I niet. Nauwelijks was deze in Egypte aangekomen, of hij begaf zich naar Suez, om persoonlijk het terrein te onderzoeken en het werk der Farao's, zoo mogelijk, weder aan te vangen. In December 1798 vertrok hij van Kaïro naar Suez, vergezeld van Berthier, Caffarelli, Gantheaume, Monge, Berthollet, Costaz en anderen; hij was de eerste, die ten noorden van Suez de overblijfselen hervond van het oude kanaal. Door de vallei Toumilat naar Kaïro terugkeerende, bezocht hij bij Bulbeïs het andere uiteinde van het kanaal der Farao's.

Dit uitstapje droeg rijke vruchten. De ingenieur Lepère werd belast, eene memorie op te maken over de verbinding van de Middellandsche en de Roode zeeën. Deze memorie, waarvan de voltooiing door den oorlog vertraagd werd, kon eerst den 6den December 1800 aan den eersten consul worden aangeboden. Het is in dit stuk, dat de ongelukkige misstelling voorkomt, waarmede trouwens de overlevering overeenstemde, dat de stand van de Roode zee 9.908 el hooger zou zijn dan die van de Middellandsche zee.

De beroemde Laplace en de groote wiskundige Fouguier twijfelden reeds aan deze uitkomst; de latere onderzoekingen hebben den toen beganen misslag aan het licht gebracht, zoodat het thans buiten tegenspraak is, dat de stand der beide zeeën (met uitzondering van het verschil der getijden) genoegzaam gelijk kan worden gerekend. In de memorie van Lepère bleef echter het denkbeeld eener dadelijke gemeenschap tusschen Suez en Pelusium niet onvermeld. Hij schijnt zelfs geneigd aan te nemen, dat dit kanaal geschikt kon zijn voor de groote scheepvaart, maar hij werd door twee redenen daarvan teruggehouden. Vooreerst dacht hij, dat de moeilijkheden om eene veilige reede te Suez te verkrijgen onoverkomelijk waren; en ten andere stelde hij, naar aanleiding van eenige weinige afdoende opmerkingen van den generaal Andreossy, dat de onmogelijkheid om te Pelusium eene haven te maken, volkomen bewezen was.

Het kanaal van Suez naar Pelusium, zuidoostwaarts gelegen van Port-Saïd, werd evenwel als eene hersenschim aangemerkt, terwijl er ook aan het andere ontwerp niet verder gedacht werd. Toen echter de scheepvaart en de handel zich steeds meer ontwikkelden, moest zich de noodzakelijkheid aan eene verkorte gemeenschap levendig doen gevoelen. Wel was er sinds de ontdekking van de Kaap de Goede Hoop eene betere gemeenschap tusschen Europa en Indië tot stand gebracht, maar in deze eeuw van stoom en tele-

grafen, kwam de reis om de Kaap de Goede Hoop menigeen veel te langzaam voor; en Engeland, dat als voornaam zeemogendheid een overwegend belang had bij die verkorte verbinding, is dan ook de eerste geweest, die de zoogenaamde overlandmail, met gebruikmaking van stoombooten als anderszins, heeft in het leven geroepen.

Maar de tegenwoordige tijd eischt nog meer. Men verlangt niet alleen een sneller vervoer van personen en brieven naar Indië en vice-versa, maar ook voor goederen, ter bevordering van een spoediger handelsverkeer. En dit kan alleen geschieden door een groot zeekanaal, bevaarbaar voor schepen van het grootste charter, gemakkelijk van doortocht, altijd open, altijd veilig, zoo als het voor de tegenwoordige betrekkingen tusschen Europa en Indië gevorderd wordt.

Te midden van verstrekkende plannen, die de verheffing van Egypte ten doel hadden, dacht Mehemed-Ali, de grondlegger der tegenwoordige dynastie in Egypte, van tijd tot tijd wel aan het kanaal van Suez; maar dewijl de voorstellen, die hem gedaan werden, altijd alleen gewaagden van eene vereeniging van den Nijl met de Roode zee, keurde hij ze om ernstige politieke redenen steeds af, daar hij de gelegenheid niet wilde openen, om met oorlogsschepen tot in het hart van Egypte door te dringen.

In dezen toestand bleef de zaak tot in 1840, toen het vraagstuk weder op nieuw aller aandacht trok. In het eerst wilde men echter niets weten van eene vereeniging der beide zeeën, omdat men nog altijd in de meening verkeerde, dat de Roode zee veel hooger lag dan de Middellandsche: eene dwaling, die echter omstreeks het jaar 1847 geheel werd opgeheven door de heeren Bourdaloue en Talobot, die het gewichtig feit in het licht stelden dat de stand der beide zeeën, zooals reeds hierboven is aangemerkt, nagenoeg gelijk is.

In 1854 kwam op eene reis van Z. H. Mahomed Saïd, met den heer Ferdinand de Lesseps door de lybische woestijn gedaan, de doorgraving der landengte op nieuw ter sprake; en door ondersteuning der fransche regeering verkreeg de Lesseps in November 1854 de acte van concessie. Nu werd er eene internationale commissie benoemd om een bepaald onderzoek te doen naar de verschillende ontwerpen van doorgraving. Het zou ons te ver voeren, indien wij de verschillende ontwerpen in al hunne bijzonderheden mededeelden. Voor het oogenblik zij het genoeg, dat de internationale commissie, bestaande uit beroemde ingenieurs en zeevaartkundigen van onderscheidene natiën, op den 30 October 1855 voor het eerst te Parijs te zamen kwam, onder voorzitterschap van den heer Ferdinand de Lesseps, en dat alstoen tot de doorgraving werd besloten van Suez naar Port-Said, gelijk wij deze op blz. 77 in het Panorama van de landengte aanschouwelijk hebben voorgesteld; de kosten van het werk werden op ongeveer vijf en negentig millioen guldens geraamd, welke raming later echter zeer aanzienlijk werd gewijzigd.

De heer F. W. Conrad, aan wiens reisverhaal wij vele belangrijke bijzonderheden te danken hebben, deelt ons ook nog de vertaling mede van den firman van concessie en de voorwaarden voor het maken en gebruiken van het groote zeekanaal door de landengte van Suez, zooals zij door Mahomed-Said-Pasja, Onderkoning van Egypte, op 5 Januari 1856 te Alexandrië werd gegeven. Uit dezen firman blijkt o. a, dat er zal overgegaan worden tot het maken:

"Van een zeekanaal, geschikt voor de groote scheepvaart tusschen Suez aan de Roode zee en de golf van Pelusium in de Middellandsche zee; van een besproeiings-kanaal, mede geschikt voor de scheepvaart op den Nijl, ter verbinding van dien stroom met bovenvermeld zeekanaal; van twee besproeiings- en voedingstakken, van het zoo even vermeld kanaal afgeleid, die het water in de beide richtingen van Suez en Pelusium afvoeren.

"De uit te voeren werken moeten binnen zes jaren voltooid zijn, behoudens onvoorziene verhinderingen en vertragingen.

"Overeenkomstig dit programma, moet het werk aanvangen aan de haven zelve van Suez; het kanaal moet van de kom der Bittere Meren en van het meer Timsah gebruik maken, en in de Middellandsche zee op eenig punt van de golf van Pelusium uitkomen: welk punt nader zal worden aangewezen in de ontwerpen, die door de ingenieurs van de maatschappij voor goed zullen worden vastgesteld.

"Het besproeiings-kanaal, voor de riviervaart ingericht volgens de bepalingen van het straks vermeld programma, moet zijnen aanvang nemen in de nabijheid van Kaïro, de vallei Toumilat (het land Gosen) volgen, en uitmonden in het groote zeekanaal in het meer Timsah.

"De afleidingen uit voornoemd kanaal moeten plaats hebben boven de uitmonding in het meer Timsah; van daar geleid worden, de eene naar Suez en de andere naar Pelusium, evenwijdig aan het groote scheepvaartkanaal.

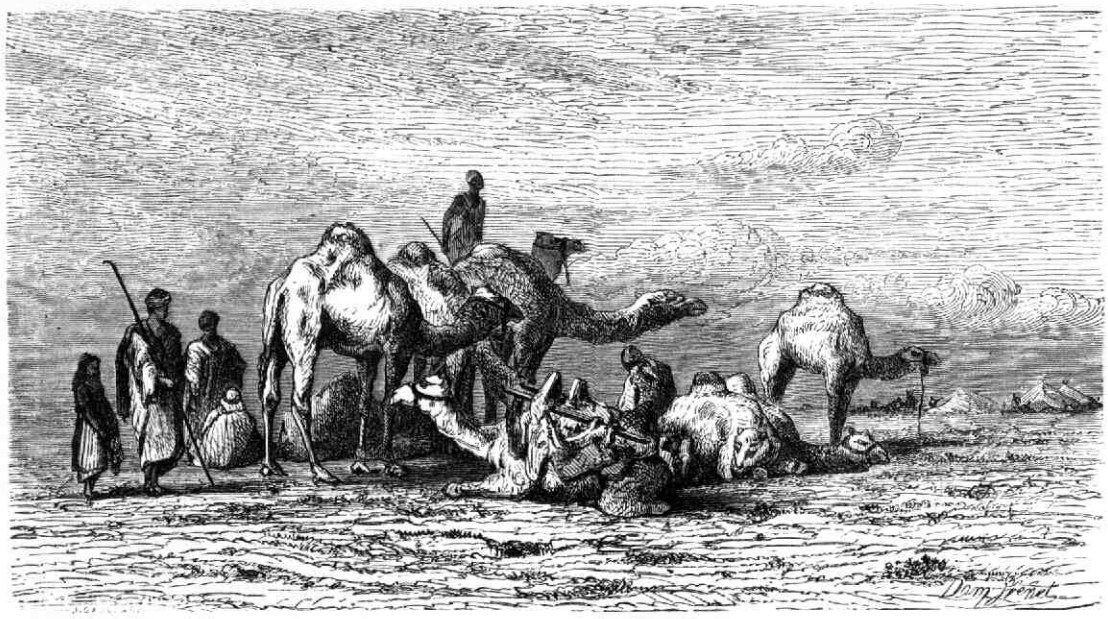
"Het meer Timsah moet hierdoor veranderen in eene haven, geschikt om schepen te ontvangen van de grootste tonnemaat."

Het spreekt van zelf, dat sinds het oogenblik, dat er van eene doorgraving der landengte van Suez en de werkzaamheden der internationale commissie onder bestuur van den heer de Lesseps sprake was, dit vraagstuk vele gemoederen in beweging bracht, en alle min of meer belanghebbenden, ingenieurs, aardrijkskundigen, handelaars en zeevaartkundigen, uitlokte om hierover hun gevoelen uit te brengen. Het spreekt ook van zelf, dat de politiek bij die doorgraving niet zweeg. Engeland was er van den beginne af zeer tegen, en is dit nog, omdat Engeland niet alleen den franschen invloed in het Oosten vreest, maar ook niet gaarne ziet dat Frankrijk uit zijne zuidelijke zeehavens, Marseille en Toulon, langs den korteren weg door het kanaal, bij elke gunstige gelegenheid zijne schepen, troepen als anderszins naar Indië kan overbrengen. Ook vreest Engeland voor eene fransche kolonie op de landengte, voor welke vrees alleszins grond bestaat. Doch wij willen ons voor het oogenblik niet op de glibberige baan der politiek begeven, en liever eens nagaan wat er uit een handelsoogpunt

over de doorgraving der landengte is gezegd geworden.

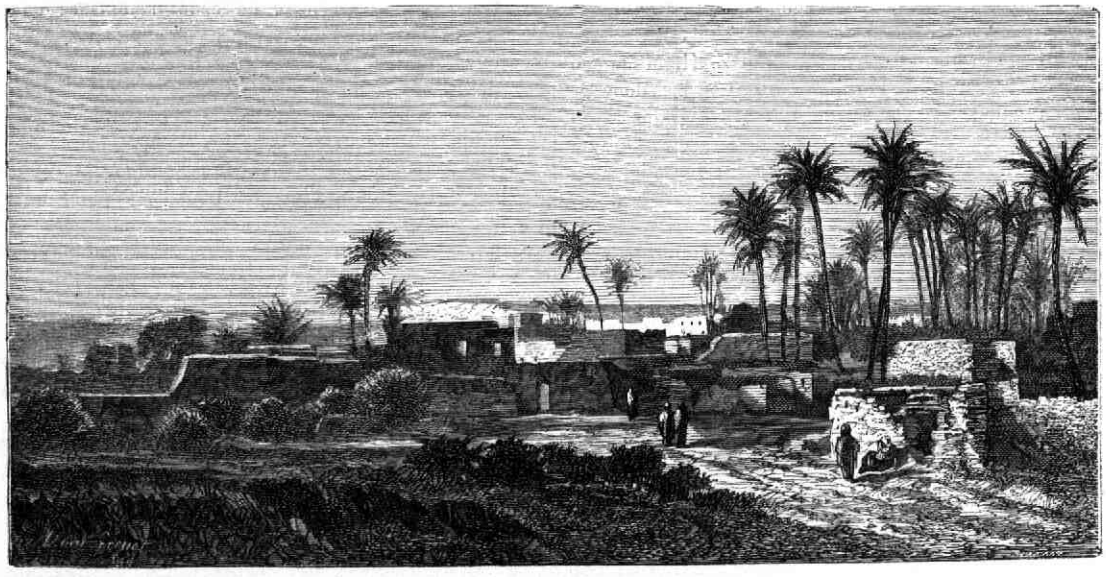
Wat Nederland betreft, de regeering heeft reeds, krachtens koninklijk besluit van 10 Juli 1856, de aandacht van den handel en de reederijen in Nederland gevestigd op de voorgenomen doorgraving, waarvan "op den algemeenen wereldhandel zeer groote invloed is te wachten," en eene commissie benoemd, die naar deze zaak onderzoek moest doen. Dat dit onderzoek gunstig is geweest voor de doorgraving, blijkt uit het verslag en rapport van een der leden dier commissie, den meergemelden hoofdingenieur F. W. Conrad.

Wij zullen thans onzen lezers eenige verschillende beschouwingen over de doorgraving mededeelen, eene soort van kritiek en antikritiek, welke niet van belang ontbloot is.

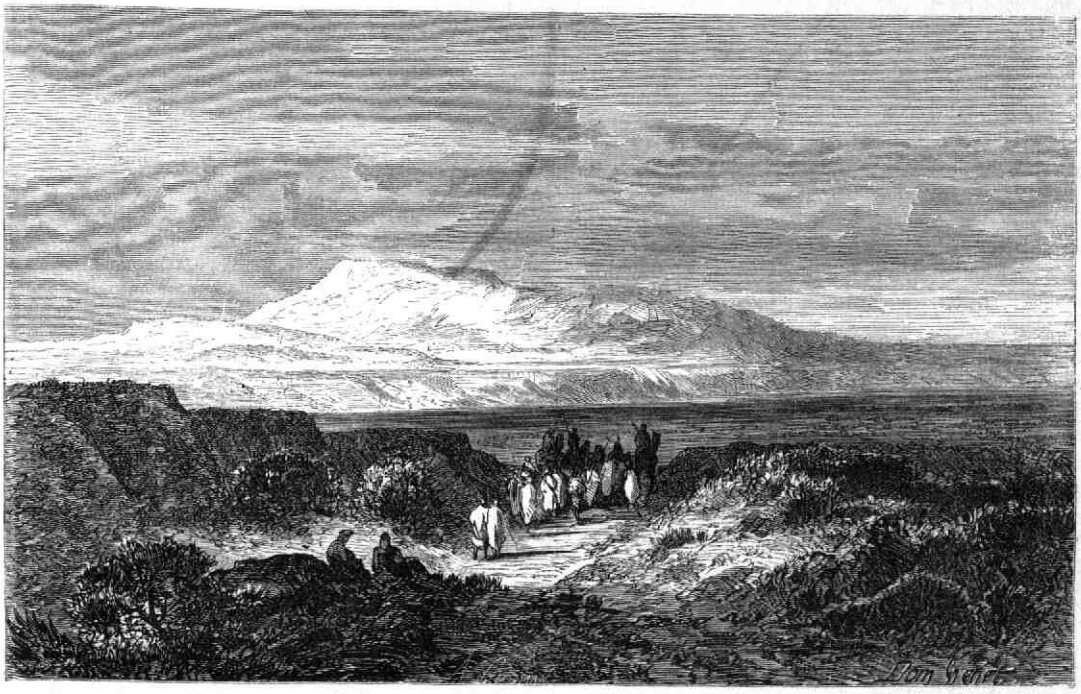
Een groep kameeldrijvers.

Wanneer ons iemand — zegt een duitsch beoordeelaar — den voorslag deed om zesduizend pond ijzer tegen drieduizend pond zilver te verruilen, omdat wij dan immers het dubbele gewicht metaal bij dien ruil verkregen, dan zouden wij dien milden man hartelijk uitlachen. Of wilt gij een ander voorbeeld? Stel dat de juiste afstand tusschen twee steden eene mijl bedroeg, maar dat er tusschen beiden een

Het dorp Tell-el-Keber.

steile berg lag, en dat er slechts twee wegen waren: een lange weg van drie mijlen rondom den berg, en een kortere, die berg-opwaarts leidde, — dan zou iedereen, en vooral iedere voerman, den langeren weg kiezen, omdat deze toch eigenlijk de kortste is. In beide gevallen neemt het gezonde menschenverstand een spoedig besluit. Wanneer nu de heer de Lesseps zegt dat de zeeweg van Liverpool naar Bombay langs de Kaap zesduizend zeemijlen bedraagt, dan kan slechts een oningewijde tot de gevolgtrekking komen, dat wat den tijd betreft, de weg door het zeekanaal van Suez naar Bombay minstens de helft korter is. Maar het kan toch gebeuren dat een gewoon zeilschip langs de Kaap vroeger te Bombay aankwam, zelfs voor dat een ander Suez of maar Alexandrië bereikt had. Er zijn nu wel op zee geen bergen tusschen Liverpool en Bombay, maar zeker nog moeielijker hindernissen, namelijk sterke stroomen en ongunstige winden. Het gebeurt dikwijls dat een schip, in den overgang van het westelijk naar het oostelijk halfrond of omgekeerd, acht dagen lang wordt opgehouden, en menig zeilschip zou gaarne een omweg maken van tweehonderd geographische mijlen, als het de onvermijdbare windstilte of stroomingen kon ontwijken. Een schip, dat van Lissabon naar Sierra Leone langs de afrikaansche kust vaart, kan die reis binnen tien dagen afleggen. Maar wanneer hetzelfde schip, langs denzelfden weg, de terugreis van Sierra Leone naar Lissabon zou willen nemen, dan zou het minstens acht weken noodig hebben: want dezelfde gunstige wind en de zeestrooming langs de kust, die het vaartuig naar Sierra drijven, worden op den terugtocht zeer lastige tegenstanders: en daarom zou men, behoudens eenige kleine uitzonderingen, bij eene zeereis als bijna algemeenen regel kunnen stellen, dat de rechte weg de langste is. Wij willen deze schijnbare tegenstrijdigheid staven door een historisch bewijs. De eerste Portugeezen, die naar Indië voeren, maakten hunne reis langs de afrikaansche kust om de Kaap de Goede Hoop, tot dat bij zekere gelegenheid een gedeelte der vloot door storm naar de kust van Brazilië geslagen en aldus dat land ontdekt werd. Dit schijnbare ongeluk werd echter tot nut voor de zeevaart, want nu bleek dat die groote omweg de reis buitengewoon verhaastte; en sedert dien tijd zochten alle schepen op de vaart naar Indië de nabijheid der zuid-amerikaansche kust. Van de Kaap naar Malabar leidt de rechte weg door het kanaal van Mozambique: een weg dien reeds de Arabieren, wegens zijne sterke stroomingen naar het zuiden, zeer vreesden. Nochtans volgde men getrouw dien weg, tot dat een schip door den stroom ten oosten van het eiland Madagascar werd gedreven, en juist langs dezen omweg veel vroeger in Indië aankwam dan de andere schepen, die den gewonen weg gevolgd waren. Bijgevolg geldt op den oceaan de belachelijke stelling, dat de spoedigste vaart tusschen twee punten door een omweg bevorderd wordt. *Derhalve zal dan ook de oceaan altijd de drager van den wereldhandel blijven, omdat hij onder verschillende breedten en lengten altijd gunstige winden en stroomingen voor de heen- en terugreis aanbiedt.* Wanneer gij in den tijd der nachteveningen van Europa naar Havana vertrekt, dan zult gij onder het parallel der Kanarische eilanden den gordel van den noord-oost passaat aantreffen. Wilt gij echter van

Gezicht in de nabijheid van het meer Timsah.

Havana naar Europa, dan drijft u de golfstroom tot in de hooge breedten, waar de westelijke winden heerschen. Als gij van de Kaap de Goede Hoop naar Europa zeilt, dan komt u de zuid-atlantische strooming aan de westkust van Afrika te stade; maar als gij de Kaap omzeilt, dan moet gij den naar het zuiden loopenden stroom langs de braziliaansche kust gebruiken. Dit alles zijn echter zulke bekende en gewoonklinkende dingen, dat men ze eigenlijk niet onder de aandacht van beschaafde lezers behoeft te brengen; maar desniettemin schijnt het alsof zij juist dáár in vergetelheid komen, waar men ze het noodigst heeft. De snelheid en zekerheid van het handelsverkeer hangt dus niet van den afstand in mijlen, zoo als ons die op de kaart wordt aangewezen, af, — maar veeleer van het meteorologisch karakter der zee en hare windstreken. De weg over Suez naar Indië is voor atlantische zeilschepen ongunstig in elk jaargetijde, want op de heenreis heerschen de oostelijke winden der Middellandsche zee, en op de terugreis hebben de vaartuigen met de noordelijke winden der Roode zee te kampen. Schepen die de reis van Bab-el-Mandeb naar Suez ondernomen hebben, hadden daarvoor 34—36 dagen noodig. Dit wordt zelfs toegestemd door de verdedigers van het stelsel van den heer de Lesseps. De schepen, die gebruik zouden willen maken van het Suez-kanaal, zullen zich altijd moeten schikken naar de veranderlijke moessons: zoodat een zeilschip, in den loop van een jaar, slechts eenmaal de heen- en terugreis naar Indië kan afleggen. Niet alleen de Roode zee is ongunstig voor de scheepvaart, maar ook de Middellandsche. Zeilschepen, die uit Engeland langs de Kaap naar Melbourne vertrekken, hebben tot die reis 65—75 dagen noodig; terwijl een zeilschip uit Engeland ook 65 dagen behoeft om Alexandrië te bereiken. Twee schepen, die op hetzelfde uur Liverpool verlaten, kunnen alzoo op denzelfden dag, het eene te Melbourne, het andere aan den mond van het Suez-kanaal, aankomen. De verdedigers van den heer de Lesseps hebben dit nooit kunnen tegenspreken: en hieruit volgt dus dat de australische en chineesche handel nimmer den weg door het zeekanaal van Suez nemen zal. Door deze omstandigheden worden ook de vrachten hooger berekend. Een schip, b. v, dat eene lading brengt naar Bombay, geniet driemaal minder vrachtloon dan een schip, dat dezelfde lading naar Suez brengt.

De waarheid dezer feiten heeft de laatste verdediger van den heer de Lesseps, de heer Barthélemy St. Hilaire, ook ingezien, en daarom voorgesteld, om in de Roode zee stoombooten te gebruiken, die de groote zeilschepen, naar gelang van het saizoen, van Moka naar Suez zullen sleepen. Dit zal echter nieuwe kosten veroorzaken, waartoe de handel niet licht zal overgaan.

Wij komen dus tot het besluit: 1°. dat zeilschepen uit de atlantische, britsche en amerikaansche havens, die naar Indië varen, geen gebruik zullen maken van het Suez-kanaal, omdat de vaart naar Alexandrië acht dagen langer duurt dan die langs de Kaap; 2°. dat de weg, wegens den kanaaltol (tien francs per ton) te duur is, waarbij nog komen de kosten voor paarden, kameelen en machines, welke noodig zijn om de schepen door het kanaal te sleepen; 3°. dat zeilschepen van Bombay uit en uit alle havens ten oosten van Point de Galle hunne terugreis niet door het Suezkanaal zullen nemen, indien zij namelijk bestemd zijn naar een atlantische haven, omdat de weg door het kanaal, door het gebruik maken van sleepbooten en den kanaaltol te duur moet zijn; 4°. dat alle schepen van den australischen en chineeschen handel, die de atlantische havens verlaten, of naar de atlantische havens terugkeeren, in geen saizoen hunne reis, door het Suezkanaal te volgen, kunnen bespoedigen; 5°. dat het kanaal de reis naar en van Indië met niet al te groote stoombooten in ieder geval verkort; 6°. dat ook het kanaal de vaart naar Indië voor zeilschepen der Middellandsche zeekusten korter en goedkooper maakt. Dus volgt hier wederom uit dat het Suez-kanaal slechts van belang is voor die handelsplaatsen, welke aan de kusten der Middellandsche zee gelegen zijn, terwijl de wereldhandel altijd langs den Oceaan zal moeten gedreven worden, omdat stoombooten voor den handel in het groot niet toereikend en geëigend zijn.

Uit deze en dergelijke beschouwingen, die op feiten berusten en door bekwame zeevaartkundigen gedeeld worden, blijkt derhalve dat het Suez-kanaal niet beantwoordt aan de voorstelling, welke men daarvan gevormd heeft, en dat de aandeelhouders zeker zulke hooge rente niet zullen genieten, als de heer de Lesseps hun voorgespiegeld heeft. Vooral zal dit laatste bewaarheid worden, als het bij ondervinding zal blijken dat de groote zeilschepen veel liever eenen omweg verkiezen, die hen toch altijd spoediger naar hun doel brengt, dan een weg door het Suez-kanaal, waaraan buitendien nog zoovele kosten zijn verbonden.

Nog ééne opmerking. Toen eene rechtstreeksche stoombootdienst tusschen Engeland en Australië tot stand kwam, werd de weg door het Suez-kanaal weder ter sprake gebracht, en meenden sommigen dat de stoombootdienst, zoo zij van het kanaal gebruik maakte, hierbij veel winnen zou. Men berekende dat de absolute afstand van Landsend naar Port-Philipp, via de Kaap, bedroeg 11819 zeemijlen (60 zeemijlen zijn gelijk aan 16 geogr. m.); via Kings-George Land, Diego Garcia, Galle tot Suez, 10348 mijlen: derhalve dat de tweede weg slechts ongeveer 1500 mijlen korter was, en dat de stoombooten, zoo men den spoorweg van Suez naar Alexandrië gebruikte, hare passagiers en brieven binnen vijf-en-veertig dagen naar Engeland konden overbrengen. Andere stoombooten, zooals de Great-Eastern, kunnen echter Port-Philipp in drie- tot zevenendertig dagen bereiken. Nu hebben de verdedigers van het Suez-kanaal de vraag gedaan: waarom de Great-Eastern niet evenzoo goed als andere stoombooten van den nieuwen zeeweg gebruik maken kan? Het antwoord is niet moeielijk. Vooreerst moeten alle stoombooten onderweg bij Point de-Galle en Alexandrië kolen innemen, terwijl de Great-Eastern zijne steenkolen voor de heen- en terugreis aan boord heeft. Ten anderen, omdat het Suezkanaal wordt ingericht voor schepen van 11—1500 ton, en niet geschikt is voor schepen van 27000 ton, zooals de Great-Eastern. Ten derde omdat het kanaal

slechts acht ned. ellen diepgang heeft, hetgeen ongeveer de helft is van 't geen de Great-Eastern behoeft; — en eindelijk omdat groote stoombooten, vooral van het kaliber van de Great-Eastern, elkander niet in het kanaal kunnen passeeren.

Ziehier eenige kritische beschouwingen over het Suezkanaal, welke wij nog met een groot aantal zouden kunnen vermeerderen: — onder anderen met de opmerking dat de vaart door de Roode zee, wegens hare ondragelijke hitte, voor de gezondheid zeer nadeelig is, en sterfgevallen op de stoompaketten veelvuldig zijn; de bengaalsche matrozen schuwen de Roode zee als de pest, en laten zich hoogst zelden tweemaal achtereen voor die vaart aanwerven, zoo dat èn handgeld èn loon zeer duur zijn. — Maar uit een en ander hebben onze lezers reeds genoeg kunnen opmaken wat er voor en tegen de doorgraving van Suez te zeggen valt. Dat Frankrijk, Italië, Rusland, Turkije, Spanje (vooral het oostelijk gedeelte) en nog anderen vóór de doorgraving zijn, en met klimmende verwachting de voltooiing van dat reuzenwerk te gemoet zien, kunnen wij gereedelijk billijken, zoowel uit hunne politieke als handelsbelangen; maar wij voor ons scharen ons aan de zijde van hen, die volhouden dat de Oceaan de drager van den wereldhandel moet blijven, en de weg door het Suez-kanaal alleen voor kleinere schepen, met geringere vrachten, voor stoombooten en paketdienst, voor kustvaarders enz. eenig voordeel kan afwerpen: een voordeel, waarvan de onderneming zelve zeker de minste winst zal wegdragen.

Thans zullen wij eens zien hoe het met den tegenwoordigen stand van het kanaal is.

V.

De tegenwoordige toestand van het kanaal.

Om de werken der doorgraving van de landengte goed te kunnen nagaan, zullen wij den weg inslaan, die gewoonlijk door alle bezoekers wordt gevolgd. Daartoe moeten wij ons begeven naar Zagazig (zie bladz. 75). Om te Zagazig te komen, maakt men gebruik van den spoorweg die van Alexandrië naar Kaïro gaat. Even voorbij de stad Benha, aan gene zijde van den Nijl, loopt een zijweg noord-oostwaarts naar Zagazig, welke plaats het uitgangspunt der reizigers is, die van dit gedeelte des lands de landengte willen bezoeken. Twee rivieren vereenigen zich te Zagazig. De eene loopt noordwaarts naar de zee en het meer Menzaleh, en geeft voedsel aan verschillende andere wateren. De tweede vloeit samen met een kanaal ten oosten van de stad gelegen en loopt uit in een kanaal van zoet water, dat de *Compania* — dus wordt de internationale commissie genoemd — heeft laten graven. Dit kanaal heeft een tweeledig doel. Vooreerst kan men langs dien weg al de materialen en den levensvoorraad voor de arbeiders ter plaatse van de doorgraving brengen, te meer daar het kanaal vlak langs het meer Timsah loopt; ten anderen dient het ter besproeiing der landerijen. Bij het meer Timsah, en wel ten westen daarvan, neemt het zoetwater-kanaal eene zuid-oostelijke richting, en loopt verder langs de Bittere-meren naar Suez, waardoor deze stad eene groote weldaad ontvangen zal.

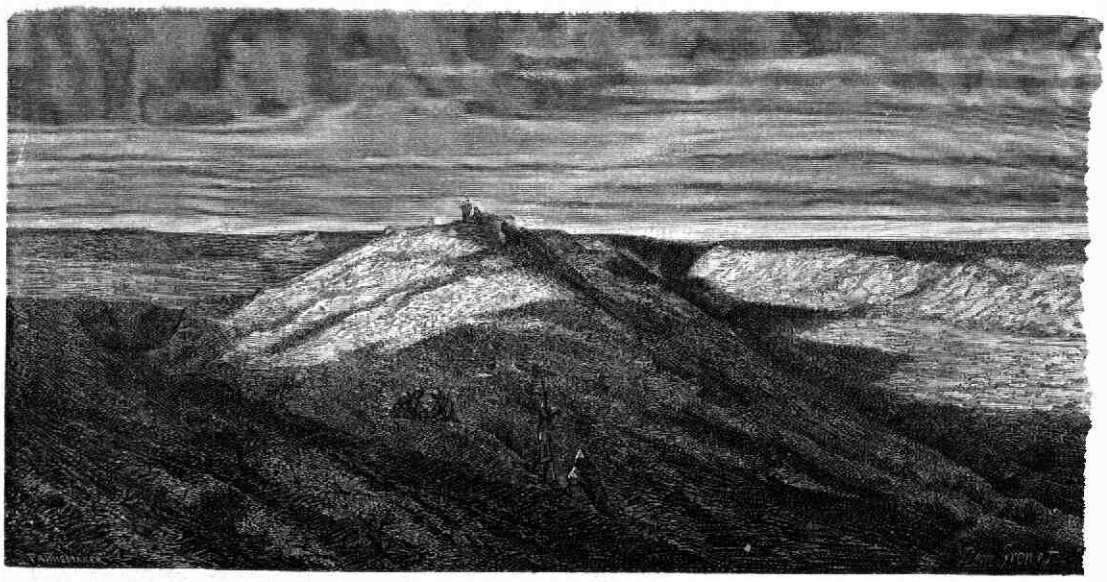
Zagazig kan niet meer genoemd worden dan een dorp, en is gelijk alle egyptische dorpen een tamelijk onregelmatige verzameling van hutten, uit gedroogde klei opgebouwd. Van verre gezien, heeft het geheel wel iets van de woningen der bevers, zooals men die veelvuldig in Amerika aantreft. Toch is Zagazig gedurende de laatste jaren zeer verbeterd; vooral aan de zijde van het zoetwater-kanaal vindt men goede huizen, uit groote steenklompen vrij ruw samengesteld, en eene stevig gebouwde brug. Men treedt Zagazig binnen door eene gewelfde poort zonder deuren; maar daar er in het stadje niets merkwaardigs te zien is, haast men zich om het kanaal te bereiken, waar eene boot en verscheidene barken gereed liggen, die de reizigers verder zullen brengen. Ofschoon deze booten en barken volstrekt niets gemeens hebben, wat hunne inrichting betreft, met onze oud-hollandsche trekschuiten, wordt men toch onwillekeurig aan deze laatste vaartuigen herinnerd. Deze booten namelijk worden voortgetrokken, niet door een oud paard, maar door een kameel, en soms, als de lading te zwaar is, door twee van die dieren, die altijd in een kleinen draf voortgaan en bestuurd worden door een Arabier, die op eentonige wijze langs den weg eenige verzen uit den Koran opdreunt.

Het kanaal bevat zeer zuiver water en is ongeveer vijftien ellen breed. De beide oevers bieden een levendig schouwspel aan, daar zij als bedekt zijn met fellahs (arbeiders), die de onderkoning van Egypte geleverd heeft en die door de Compania bezoldigd worden. Gewoonlijk bedraagt het aantal werklieden, die gedurig op dit punt van het kanaal bezig zijn, 1530 man, die van maand tot maand afgewisseld worden.

De Compania bezit te Boelak bij Kaïro groote magazijnen, die vroeger, onder de regeering van Mehemed-Ali, gediend hebben als polytechnische school. Thans bevatten de groote zalen van dat uitgestrekte gebouw allerlei levensmiddelen, rijst, gedroogde groenten en beschuit, bestemd voor het onderhoud der fellahs. Deze eetwaren worden hun tot zeer billijken prijs verstrekt, zoodat zij, tot hun taak is afgeloopen, na aftrek van alle kosten, nog ruim zestig piasters ontvangen. Deze goede maatregelen van voorzorg hebben bewerkt dat de fellahs gaarne aan den arbeid gingen. In het eerst kostte het wel veel moeite om hen aan orde en werkzaamheid te gewennen, vooral dezulken, die uit Opper-Egypte kwamen en die bekend stonden als zeer domme en onhandelbare wezens. Meermalen is het zelfs gebeurd, dat er een oproer onder hen ontstond en zij aan het muiten sloegen, omdat zij in den waan verkeerden, dat de internationale commissie hen wel liet werken, maar hun geen geld gaf. Zoo gebeurde het eens, dat eenigen, meenende hier in deze wildernis van alle gezag bevrijd te zijn, plotseling hun werk staakten en den weg insloegen naar de woestijn. Dit kwam ter oore van den heer de Lesseps. Oogenblikkelijk snelde hij toe. Maar wat zou hij doen onder een bandeloozen hoop, zonder den steun van het openbaar gezag, en als Christen door den Mohamedaan met

minachting aangezien? Geweld gebruiken kon en mocht hij niet. Hij koos de wijste partij, en elke opwelling van toorn bedwingende, trad hij op de voornaamste raddraaiers toe en zeide: "Gij wilt heengaan?.... zeer goed, ik zal ook geene moeite doen u te weêrhouden. Maar luistert liever naar een goeden raad. De pasja heeft een scherp oog en een langen arm. Gij zijt niet mij, maar hem ongehoorzaam. Hij zal u dadelijk doen achtervolgen en omsingelen, en ik verzeker u, dat als gij eenmaal in zijne handen zijt, gij er niet gemakkelijk uit ontkomt." Hij kruiste de armen en keerde hun den rug toe. De Arabieren begonnen in te zien dat hij gelijk had, en verzochten om vergiffenis, terwijl zij daarna weder gedwee aan hun werk gingen.

Weldra bereikt men de grenzen van een terrein, dat aan de Compania in eigendom behoort, en niet minder dan tienduizend bunders beslaat. Dit is eene zeer vruchtbare streek, alzoo geworden door de besproeiden hoofdopzichter, het voornaamste gebouw van Compania, het kasteel van Tell-el-Keber, zooals genoemd wordt (zie bladz. 80). Men verlaat hier boot, en volgt westwaarts eenen weg, die aan eene zijde door velden, en aan den anderen kant de eenen tuinmuur omzoomd wordt, boven welken zi de kroonen van palmen verheffen. Weldra bereikt m het kasteel: een zeer hecht gebouw van geen onaar zienlijk voorkomen. Het werd door Mehemed-Ali 1823 opgericht en heeft twee verdiepingen met e terras en een overdekt balkon. Van hier uit heeft m een verrukkelijk gezicht over den omtrek. De zon — e eene egyptische zon is onvergelijkelijk schoon — ve dwijnt achter de bergen, die zich langs de oevers Roode zee verheffen. Hare stralen verlichten de rots dompelen ze in een vuurgloed, en geven aan de gro sche gevaarten het voorkomen van een vulkaan. Re voor u uit is de horizon geheel met een groen tap

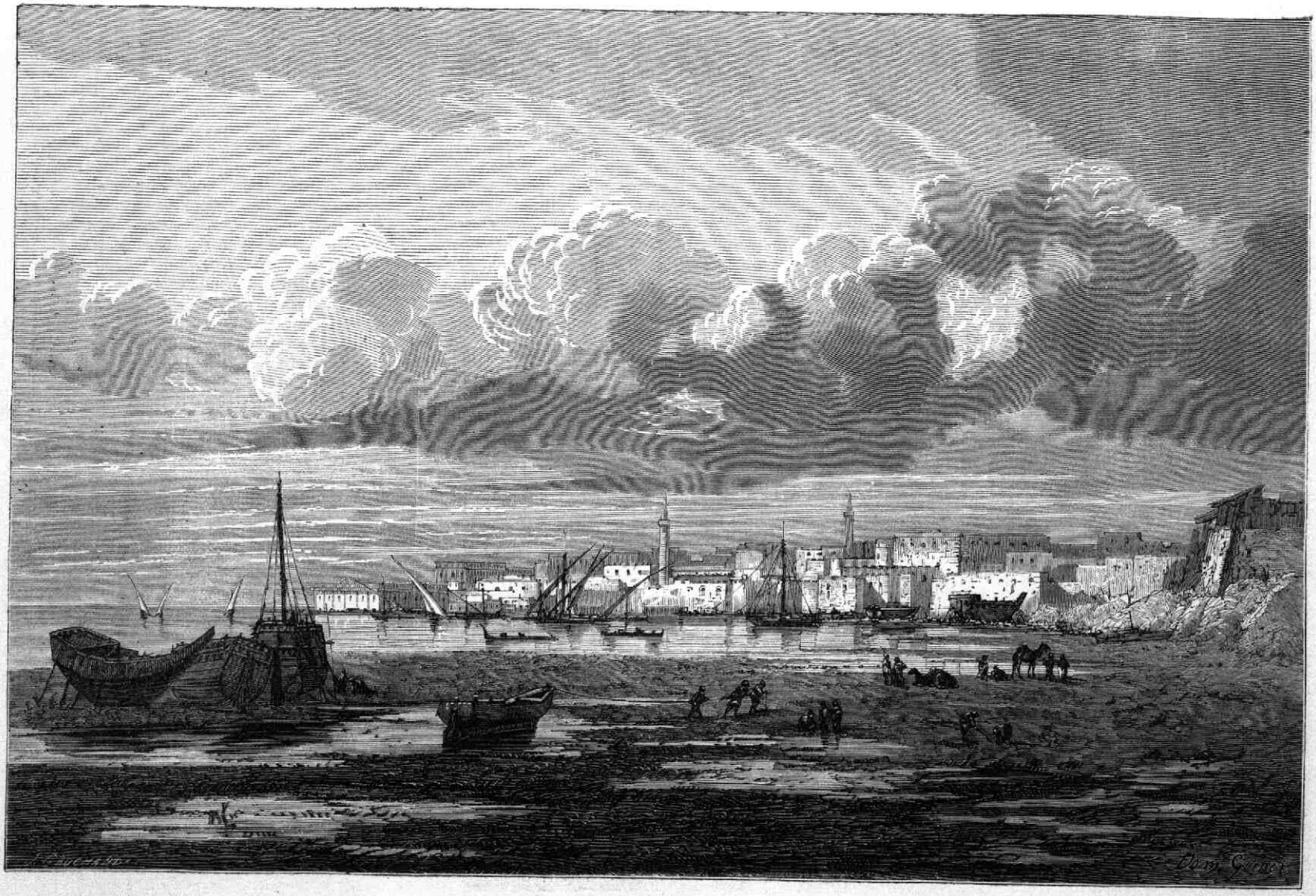
Kanaal van Necho, oud kanaal.

ingen van het kanaal. Het terrein ligt als het ware beklemd tusschen twee woestijnen, en kan inderdaad reeds als eene liefelijke vrucht van de onderneming beschouwd worden. Deze oasis bevindt zich aan den ingang van het dal Gozen: ten minste men houdt het er voor, dat hier de Israëlieten gewoond hebben, tijdens, naar het bijbelsche verhaal, Jozef, de zoon van Jakob, onderkoning was. Bij deze plaats aangekomen, wordt, ter verlichting der trekkende kameelen, een zeil aan de boot bevestigd, en nu glijdt het vaartuig met snelheid tusschen de welbebouwde akkers door. Overal is de lage katoenboom aangeplant, welks witte bloemvlokken als sneeuw uitgebreid liggen op het zwarte Nijlslib. Koren, gerst en rijst treft men er veelvuldig aan, terwijl de maïs zijne goudgele en gevulde stengels boven de velden verheft. Hier en daar prijkt een groep dadelboomen, die tegen het onbewolkte blauw des hemels scherp afsteken.

Het eerste rustpunt op deze reis is de woning van

bedekt; rijke velden en golvende akkers ziet allerwege. Rechts, namelijk ten zuiden, strekt de woestijn tot aan den gezichtcinder uit, en sc daar met den hemel samen te vloeien. Onder u de tuin van het kasteel, een klein paradijs. De tui van Damiate, in al hunne oostersche pracht, de beladen perken van Kaïro, voorzien van de zeldzaam bloemen, omgeven van marmeren baden: zij zijn sch niets in vergelijking van den schoonen hof, die Te el-Keber aan eene zijde insluit.

Doch de reiziger mag zich hier niet lang ophoude na eenen rustigen nacht in deze woning doorg bracht te hebben, vertrekt hij zeer vroegtijdig morgens, om tegen elf uur te Rameses aan te kon De beide kameelen worden weder voorgespannen, de boot glijdt zachtkens over het water. Van liev lede verdwijnen de welige velden, en ten laatste va men midden door de woestijn. Men is gekomen in waterlooze vlakten, in uitgedroogde duinen en

Gezicht op de Stad Suez.

vruchtbare valleien, waar het oog te vergeefs zoekt naar een boom, eene plant of een grashalm. Zoo ver de blik reiken kan, ziet men niets dan eene heuvelachtige vlakte, bedekt door eene dikke laag van donker geel zand, waarin het moeielijk is te loopen. De eenzaamheid in deze woeste streek maakt den mensch droefgeestig. Nergens ziet men een pad, dat naar een gebaanden weg gelijkt; en iemand, die genoodzaakt was zonder kompas door deze streek te trekken, zou gewis weken achtereen dwalen, en wellicht op hetzelfde punt terugkeeren, vanwaar hij uitgegaan was. Nochtans, als men zoo rustig in de boot zit, verzekerd zijnde, dat men ergens behouden aanlandt, heeft ook het eentonige van deze streek geenszins dat vervelende, dat men b. v. op eene uitgestrekte heide ondervindt. Het vreemde dat den toeschouwer van alle kanten omringt, heeft zijn eigene aantrekkelijkheid.

De Compania is reeds bezig met het ontginnen van deze onvruchtbare vlakte: hier en daar ziet men langs de boorden van het kanaal eenige mannen aan het werk, om kleine slooten te graven, welke dwars door de woestijn getrokken worden. Nog maar weinig tijds, en deze zandzee zal in een lusthof herschapen worden, waar duizende gelukkige menschen dak en voedsel kunnen vinden. De Bedoïnen en Arabieren zijn niet zulk een traag volk als men dikwijls denkt. Er zijn verscheidene stammen, die van den arbeid hunner handen leven, en niet, zooals velen hunner stamgenooten, een nomadisch leven leiden. Toen de arbeid der doorgraving zoo verre gevorderd was, dat kanalen en grachten de woestijn doorsneden hadden, deden zich verscheidene Bedoïnen op, die na bekomen verlof, stukken gronds aankochten, akkers aanlegden, pachthoeven bouwden, en thans een grooten handel in vee en vruchten drijven. Men treft deze arabische pachters overal aan; met bewondering aanschouwt de vreemdeling die fijne gelaatstrekken, die donkere oogen, waaruit trots en zelfgevoel u tegenstraalt. Een jaar geleden, toen zich de heer Lesseps in deze streek eenigen tijd ophield, werd tot hem eene deputatie uit de landbouwers gezonden, om hem hunnen dank te betuigen, niet alleen voor de grootsche onderneming, waaraan hij arbeidde, maar vooral voor den zegen, dien hij nu reeds om zich heen verspreid had.

Maar wij moeten voort naar Timsah. Deze streek is niet van gedenkwaardige herinneringen ontbloot, vooral als men de bijbelsche oorkonden ter hand neemt, die ons verzekeren dat hier eenmaal trotsche steden hebben gebloeid: onder anderen Rameses, van welke stad niets meer overgebleven is dan eenige steenklompen en geschonden monumenten. Toch moet zij in Mozes' tijd zeer luisterrijk geweest zijn; de overlevering zegt dat de groote wetgever en profeet der Israëlieten hier het volk van Israël verzamelde, om het aan de heerschappij van Egypte te ontrukken en met hen naar Kanaän te trekken. Men ziet te Rameses, op eenigen afstand van de legerplaats der werklieden, het standbeeld van den egyptischen monarch, die zijnen naam aan de stad gegeven heeft. Hij is voorgesteld, zittende tusschen twee beelden van graniet, en heeft beter de verwoesting der tijden kunnen doorstaan dan de stad z

Nog altijd volgen wij het zoetwater-kanaal, e bijna in het centrum van de landengte aange Men moet dit gedeelte der aarde doorreisd h om zich een denkbeeld te kunnen maken van de gewone doorschijnendheid der lucht, zoodat men werpen, op groote afstanden gelegen, en die m Europa op zulk eene verwijdering niet zou kunnen hier met het bloote oog gemakkelijk waarneemt. schijnt het den reiziger toe, alsof de voorwerpen vergroot worden, en menigmaal ziet men aan horizon een Bedoïen, op zijnen drommedaris gezo terwijl ruiter en dier zich als reuzen voordoen. bergen van Djebel-Géneffe, die boven Suez zich v heffen, en die van den reiziger minstens zestig derlandsche mijlen verwijderd zijn, vertoonen zich slechts op duizend pas. Die onbewegelijkheid, stilte, die eenzaamheid, door geen enkelen voe en zelfs, bij dag, niet door een enkel insect gesto — zij hebben hunne eigene, zij het dan ook som majesteit, die een onvergetelijken indruk maakt waarheid: de woestijn is een graf, een rijk doods.

Maar hoe anders wordt het tooneel, naarmate Timsah nadert. Er komt leven in dit veld des do Op een zeker punt wordt aan de verwijderde zichters een teeken gegeven dat daar reizigers aantocht zijn: en naarmate er zich onder dezen hoo geplaatste personen bevinden, is ook hunne ontvang geregeld. De voornaamste agenten der Compania, ingenieurs, de geneesheeren en de opzichters snell toe, vergezeld van opgetuigde paarden en gezad kameelen, en bewijzen steeds de meeste hoffelijkh

Zijn wij thans aan het meer Timsah aangekomen ? vergeefs ziet het oog uit naar iets, dat daar op gelij Niets dan duinen, en hier en daar zandvlakten. Me verlaat de boot, om de reis verder te paard of o een kameel af te leggen. Een rit op een drommeda is voor een ruiter, die hieraan niet gewend is, ju niet eene aangenaame uitspanning. De wonderlij beweging, nu eens voor-, en dan weder achterwaar welke dit dier bij het draven aanneemt, berokk hem pijn in al de leden, en haalt hem eene ong steldheid op den hals, die men kameelziekte noe en die zeer veel van de dusgenaamde zeeziekte he Honderd malen schijnt het den ruiter toe als of in het zand geworpen zal worden, en dit zou o gebeuren, zoo hij zich niet met beide armen van t tot tijd om den langen hals van het lastdier vas klemde. Zoo gaat de reis voort, totdat men een d hooge duinen bestijgt en dichtbij een kanaal ziet, vijf en twintig ellen breed is en in regelma glooiing tot vijf ellen diepte afdaalt. Zoo ver oog reikt, kan men den loop van dit kanaal volgen, aan beide oevers ziet men de inlandsche gravers o het werk.

Op dit punt zijn twaalfduizend man aan den arb ploegsgewijze, op afstanden van eenige ellen verde Sommigen hanteeren het houweel aan den voet glooiing, om de beddingen van het kanaal te wijden. De op deze wijze verkregen aarde wordt

stort in rieten manden, die men *couffes* noemt, en die van hand tot hand gaan tot boven op de kruin der glooiing. Het kanaal loopt zuidwaarts; men is er reeds ver meé gevorderd. Nog slechts eenige schuddingen van den drommedaris, en de reiziger bereikt de oevers van het meer Timsah, waar de Compania eene stad heeft gebouwd, Ismaïlia genaamd, ter eere van Ismaïl-pasja.

Hier eerst krijgt men een overzicht, hoewel slechts op kleine schaal, van den omvang dezer grootsche onderneming. Men moet een mierenhoop gezien hebben, om zich eene voorstelling te kunnen maken van de bedrijvigheid die hier heerscht. Duizende menschen dalen en stijgen langs de glooiing, beladen met gevulde of ledige manden. Alles gaat met de grootste orde gepaard, en men staat verrast dat al die inlandsche werklieden hier aan slechts eenige Europeanen gehoorzamen.

Als het bij avond gebeurt dat eene karavaan Timsah bereikt, dan wordt zij gemeenlijk begroet met brandende fakkels, door sommige werklieden in de hand gehouden. Deze fakkels zijn ijzeren pieken, welke van boven een soort van koker dragen door traliewerk omgeven, en waarin men eenige deelen van harsachtig hout heeft doen ontbranden.

Aan den oever van het meer Timsah genaderd, wacht den aanzienlijken reiziger eene aangename verrassing: deze namelijk, dat hij den rug van zijn kameel verlaat voor een rijtuig, bespannen met drommedarissen: een vervoermiddel van eene geheel nieuwe uitvinding. Men kan het noemen half omnibus en half cabriolet, met wielen, waarvan de velgen zoo breed zijn als die onzer grootste karren. Twee drommedarissen zijn aan den dissel bevestigd, en drie anderen maken het voorspan uit (zie bladz. 80). Een soort van voorrijder, niet minder dan een arabische sheik, op een vrij vluggen drommedaris gezeten, geeft de richting aan voor de kameelen, op wier rug de jockeys met gebronsde aangezichten zitten. Deze wagen, die aan de Compania toebehoort, heeft niet alleen een elegant voorkomen, maar biedt ook den reiziger alle mogelijke zekerheid aan.

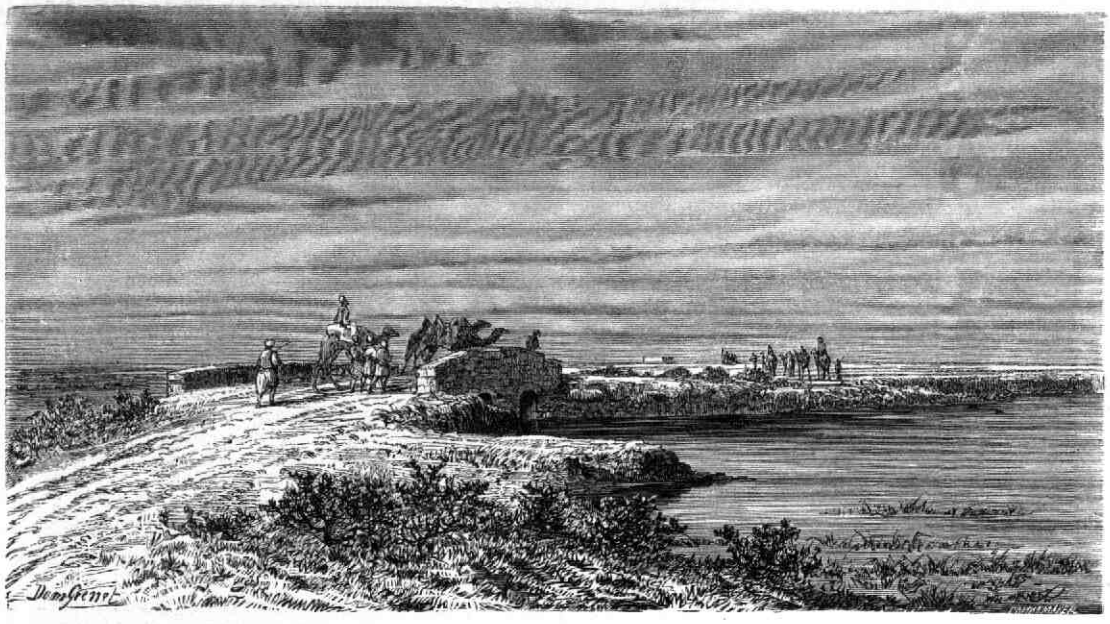
Op die wijze komt men eindelijk aan de oude legerplaats van Timsah, de tegenwoordige stad Ismaïlia. Men kan daar naar verkiezing zijn intrek nemen onder de tenten van de internationale commissie, of in een van de goed gebouwde nieuwe huizen. De stad is nog in hare wording en ligt aan den oostelijken oever van het meer. Hoofdzakelijk wordt zij nu nog bewoond door de ingenieurs, schrijvers, opzichters en administrateurs van de Compania; maar de tijd is niet meer ver af, dat Ismaïlia eene der voornaamste stapelplaatsen voor den handel langs het groote zeekanaal zal worden. Immers nu reeds is het verbonden met de Middellandsche zee, die hare wateren in het meer uitstort; en men behoeft geene sterke verbeelding te hebben om zich voor te stellen hoe eerstdaags langs de oevers van het meer, dokken en scheepswerven zullen verrijzen, terwijl eene onafzienbare vloot binnen hare waterkom zal havenen. Deze kaaien zullen dan bevolkt worden door eene talrijke menigte, gedreven door de instinctmatige zucht naar welvaart; oostersche bazars en westersche winkels zullen de schatten van Indië en Europa ten toon spreiden; spoorlijnen zullen de stad doorkruisen, en weldra zal de geschiedschrijver kunnen getuigen: Memphis is uit het zand herrezen.

De karavaan houdt zich gewoonlijk niet lang hier op, maar zet haren tocht voort naar de doorgraving bij El-Guisr, waarvan Ismaïlia zes nederlandsche mijlen verwijderd is. Daar scheept men zich gewoonlijk in naar de Middellandsche zee, omdat men te Timsah nog niet de noodige maatregelen voor aankomst en vertrek heeft kunnen nemen. Wij willen dezen weg volgen, en van verre een blik werpen op Toessoem, zuidwaarts van Timsah gelegen; eene plaats, gedenkwaardig omdat aldaar de eerste werklieden van de groote onderneming post hebben gevat. Waarlijk, zij hadden daar geen schoon vooruitzicht, omringd als zij waren van gevaren en allerlei moeilijkheden; en menigmaal moesten de arbeiders, die te Toessoem aan het werk waren, het geweer in de eene en het houweel in de andere hand houden. Zij hebben zich er moedig gedragen, en dit eerste aanvangspunt gesteld onder de bescherming van een naam, den onderkoning boven andere dierbaar, namelijk onder dien van zijnen zoon Toessoem. Toen de internationale commissie er eindelijk in slaagde alle moeielijkheden te overwinnen en de meeste vooroordeelen te boven te komen, werd Toessoem eene gedenkzuil van de noeste vlijt en de volharding der werklieden. Thans heeft dit vlek haar hospitaal, hare magazijnen, hare bakkerij, en benevens nette huizen ook haar observatorium, vanwaar men een schoon vergezicht geniet. Toussoem is ook nog op eene andere wijze merkwaardig. Er heeft hier in den omtrek een marabout (turksche heilige) gewoond, die door de Arabieren zeer vereerd werd en bekend is onder den naam van Sheik-Ennedech. De nomadische stammen maken van tijd tot tijd een pelgrimstocht herwaarts, om hunnen eerbied te bewijzen aan dezen heilige, die onder de gewelven van het gebouw begraven ligt. De Compania, die vooral alles doen moest om de verschillende volksstammen van dezen omtrek tot vrienden te maken, heeft het monument, dat dreigde ineen te storten, weder doen herstellen, de muren in orde gebracht, en de roode en witte lijsten, welke het versierden, doen opschilderen. (Zie bladz. 100).

Niet ver van dit mausoleum rust het oog op andere gedenkteekenen van de broosheid des menschelijken levens. Eenige kruisen, hier en daar op de heuvelen en langs de dalen geplaatst, wijzen de plek aan, waar de eerste werklieden begraven liggen. Zij behoorden tot de arbeiders, door de Lesseps uit Europa medegebracht; maar niet gewend aan den overanderlijken hemel en de steeds gloeiende zon, die de landengte bestraalt, en ook niet bestand tegen de vele ontberingen, die hier hun deel waren, bezweken zij ras onder de koude hand des doods; en zoo de christelijke liefde hun dit eenvoudige gedenkteeken niet had opgericht, zou het nageslacht wellicht verzuimen om zich al de opofferingen te herinneren, welke deze eerste arbeiders zich moesten getroosten.

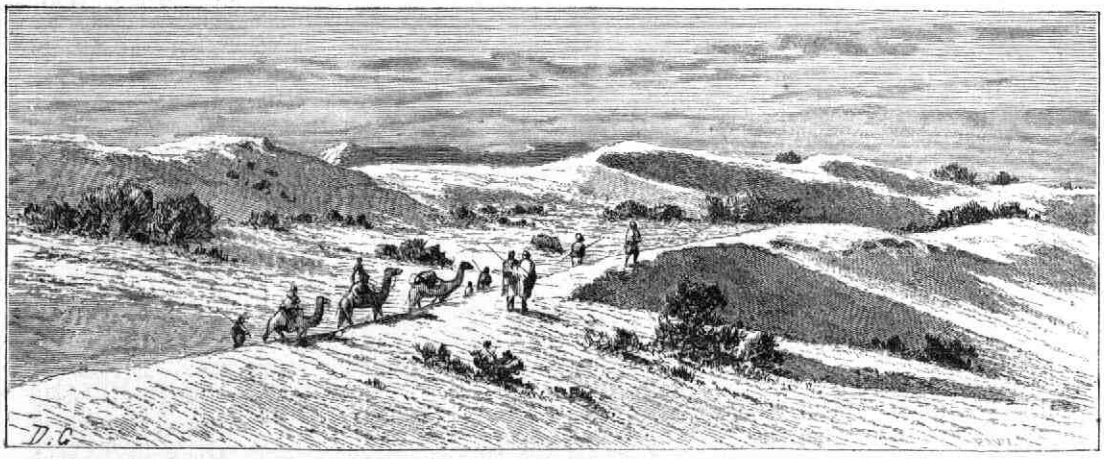
Ver in het zuiden, over de Bittere-meren heen, ziet men aan den horizon eene hier en daar afge-

broken lijn, die met het blauw des hemels ineensmelt. Deze lijn duidt het gebergte van Attakah aan, dat in waarheid de natuurlijke grens tusschen de Roode-zee en Egypte genoemd kan worden. Dit gebergte is als het ware in drie groepen verdeeld, namelijk Djebel Geneffe, Djebel Awebet en Djebel

Brug op den weg naar Syrie.

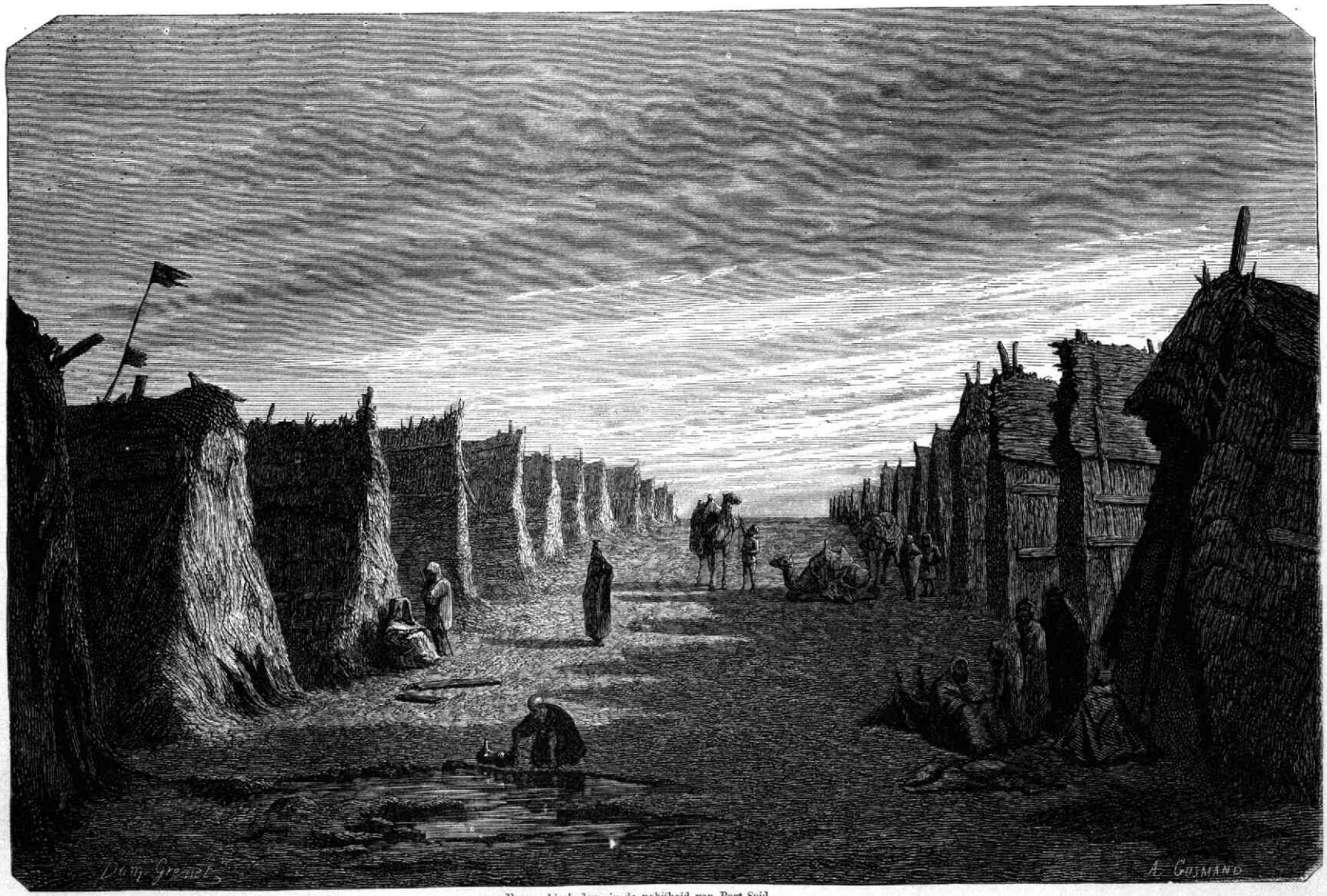
Attakah. De eerstgenoemde vormt den voormuur van deze bergmassa, en loopt westwaarts langs het zoetwaterkanaal tusschen de Bittere meren en den spoorweg van Suez naar Kaïro. Toen de heer de Lesseps

Duinen van El-Ferdane.

met de eerste ingenieurs de woestijn doortrok, korten tijd nadat zij de onderneming aanvaard hadden, ontdekten zij dat Djebel Geneffe uit eene steensoort was samengesteld, uitnemend geschikt tot het maken van steenen glooiingen en kaden langs het kanaal. Bij nader onderzoek bleek hun, dat men

reeds vroeger dit gebergte tot zulk een doel gebezigd had, maar wat van die werken geworden was, kon men niet nagaan. Waarschijnlijk heeft reeds Necho of een der Ptolomaëen deze steengroeven gebruikt voor de waterwerken aan gene zijde van Kaïro. Dadelijk vatte de heer de Lesseps het besluit op, om zoodra de waterweg tot zoover gereed was, deze rotsen te doen springen en de groote steenklompen te doen verwerken. Dit is dan ook geschied; en als men heden ten dage Djebel Geneffe gadeslaat, beroofd van zijne spelonken en spitsen, dan staat men verbaasd hoe menschenhanden het hebben kunnen vermogen deze rotsgevaarten te splijten en op uren afstands te vervoeren. Maar in weerwil van deze berooving, blijft Djebel Geneffe nog altijd majestueus en somber; tallooze rotskloven, de een nog dieper en steiler dan de ander, bieden

Een arabisch dorp in de nabijheid van Port-Said.

adelaar en gier, eene veilige woning, beiden welhaast de eenige bewoners van dit verheven en tegelijk ontzagwekkend oord, ontdaan van allen plantengroei en kaal tot zelfs aan den voet van het gebergte.

Wij keeren echter naar El-Guisr terug, waar de reizigers gebivouakeerd zijn (zie bladz. 85) en op het punt staan om noordwaarts naar Port-Saïd te trekken. El-Guisr is eene zeer liefelijke streek, althans in vergelijking met den naasten omtrek, welke ten eenenmale woest en dor is. Mahomed Saïd heeft er een kiosk doen bouwen en deze allerprachtigst doen inrichten. Men vindt er verscheidene zalen, slaapkamers en goed ingerichte badvertrekken, alsmede een balkon, vanwaar het uitzicht over de omstreek zeer bekoorlijk is. Zoodra men El-Guisr verlaat, treedt men eene geheel andere wereld binnen. Het is alsof de natuur plotseling veranderd wordt. Het groene kleed verdwijnt en maakt plaats voor eene steenachtige woestijn, welke men den drempel van El-Guisr noemt. Op een der rotsachtige heuvels geniet men een treffend vergezicht. Met het aangezicht naar het noordoosten gekeerd, ziet men Timsah en Ismailia, terwijl men den noordelijken loop van het kanaal naar Port-Saïd kan volgen, en van verre de blaauwe wateren der Middellandsche zee schemeren (zie bladz. 77). Men moet in eene woestijn gezworven en uren of dagen achtereen niets anders gezien hebben dan een wolkenloozen hemel en gloeiend rood zand, om de verrukking te kunnen beseffen, die men gevoelt bij het zien van een waterstroom, en vooral een waterstroom zooals het groote zeekanaal is. Het is een symbool des levens te midden van het rijk des doods. De ontroering, die zich van den beschouwer meester maakt, als hij dit grootsche kanaal ziet, kan men onmogelijk beschrijven. De ruïnen van Thebe en de puinhoopen van Ninive mogen eenen machtigen indruk te weeg brengen op het gemoed van den bezoeker, maar hier, waar het leven uit den dood is te voorschijn geroepen, staat hij in stomme verbazing, getroffen door de gedachte aan de macht van den mensch over de natuur. Als men dat reusachtige kanaal ziet, doorkruist van blauwgeschilderde schepen, met perzische zeilen voorzien, dan roept men uit: dit is een werk der Farao's! En toch is het dit niet. Ook de negentiende eeuw heeft hare koningen onder de bouwmeesters en hare groote mannen, die zich daarin van de Farao's onderscheiden, dat dezen zich zelven mausoleums en pyramiden stichtten, waaraan tijdgenoot noch nakomeling iets heeft, terwijl genen spade en houweel gehanteerd hebben, om aan de nakomelingschap een erfdeel na te laten, dat onberekenbare winsten zal afwerpen.

De reiziger stapt nu in een der booten, die in het kanaal gereed liggen, en die hem naar de Middellandsche zee overbrengen. De afstand van El-Guisr naar de oevers van dezen binnenlandschen oceaan bedraagt langs het zeekanaal 75 Ned. mijlen. Het kanaal tusschen Timsah en de Middellandsche zee wordt gewoonlijk in twee panden of afdeelingen verdeeld: de eene doorloopt een rotsachtig en woest terrein, de andere gaat midden door het meer Menzaleh. De tocht op het eerste pand, waartoe eene geheele dagreis vereischt wordt, wordt in een vaartuig afgelegd, door kameelen getrokken. Het overige deel der reis geschiedt in schoone barken, wier zeilen u als op de vleugelen des winds voortdrijven. Het verblijf in zulk een transportschip, door kameelen getrokken, biedt altijd veel afwisselends aan. Het vaartuig is verdeeld in twee vertrekken, waarin men naar verkiezing rooken en slapen kan. Maar men moet al zeer vermoeid zijn om zich in de armen van Morpheus te werpen, zittende te midden van een gezelschap, waarvan men met recht kan zeggen, dat het bestaat uit allerlei natiën, geslachten en talen. Zulk een mengelmoes van dialecten is zeker niet gehoord bij Babels spraakverwarring, als in dit vaartuig op het kanaal. De een heeft de sphinx beklommen en verhaalt in het engelsch al de gewaarwordingen, welke hem daarbij bezielden; de ander heeft eene reis naar het klooster van St. Catharina afgelegd en schildert in gloeiende kleuren de verhevene rotsgevaarten van Sinaï; een derde komt van den Indischen archipel en deelt eenige vruchten uit, welke hij in het tropische land geplukt heeft; een vierde is op de nijlpaardenjacht geweest en laat ons zijnen gordel zien, die hij uit de huid van een hippopotamus gesneden heeft; wederom anderen spreken over het kanaal, over zijn toekomst, over winst en verlies: — kortom, hier is alles leven en beweging.

Onder dergelijke gesprekken bereikt men het meer Menzaleh: eene ware binnenzee, welker oevers men niet ziet en op wier golven men dagen achtereen roeien kan, zonder dat men het doel zijner reis bereikt. Een jachtliefhebber is op dit meer recht in zijn element. Eene menigte van vogels, snippen, pluvieren en eenden, trekken gedurig heen en weder, en zelden laat men deze gelegenheid voorbijgaan zonder zich een maaltijd te verschaffen, zooals de woestijn dien zelden oplevert. Onder het voortzeilen wordt het oor getroffen door een vreemd geluid, dat den reiziger de werkzaamheid der europeesche fabrieken in herinnering brengt: onwillekeurig slaat men den blik buiten boord, en ontwaart nu, dat de boot langs een hoogen ijzeren muur vaart, waaruit dat geluid komt. Dit metalen gevaarte is eene baggermachine, in gebruik om de bedding van het kanaal nog dieper te graven en tegelijk de steile oevers te vormen. Het slib, door ijzeren emmers uit de diepte getrokken, wordt door een houten buis naar de glooiing geperst, waar het opgehoopt en door de zon spoedig gehard wordt. In het eerst werkte men met eene kleinere soort van moddermolens, waarmede men weinig vooruitkwam; doch sedert Frankrijk aan den heer de Lesseps die monsterachtige baggermachines geleverd heeft, vordert het werk met reuzenschreden. Oorverdoovend is het gedruisch, dat deze werktuigen veroorzaken: het gillen der fluiten, het donderend opstijgen der zwarte rookkolommen, het ratelen der zware emmers, en het voortschuiven van het slib, doet den reiziger hooren en zien vergaan, zoodat hij blijde is, als hij zulk een moddergevaarte achter zich heeft. Het kanaal is hier op het breedst, en de werkelijkheid logenstraft de voorspelling, dat de engelsche ingenieur Stephenson eenmaal uitsprak: "Mijne heeren," zeide hij eens in het Lagerhuis van Londen, "het zeekanaal van Suez zal men niet anders kunnen

noemen dan eene sloot of kleine gracht." Inderdaad is het dan ook eene gracht, maar eene gracht, welke op den Bosporus gelijkt; en als men den blik laat weiden over die groote uitgestrektheid water, dan glimlacht men onwillekeurig bij de gedachte aan de kinderachtige tegenwerpingen, die de engelsche ingenieurs in woord en geschrift geopperd hebben.

Weldra nadert men Ras-el-Eiche. Dit is de legerplaats, waar sedert vele jaren de agenten der Compania op een eilandje van slib gehuisvest zijn en getoond hebben wat moed en volharding vermogen. Men noemt de werklieden, die zich daar bevinden, schertsender wijs "de zouaven der Compania," en zij hebben dien naam ook ten volle verdiend wegens hunne energie en de zelfverloochening waarvan zij elken dag de schoonste blijken gaven. Op dit punt van het kanaal hebben de wateren van het meer Menzaleh de dijken van tijd tot tijd doorgebroken; en onophoudelijk zijn duizende handen aan het werk geweest om de breuk te herstellen, totdat het genie der fransche ingenieurs een middel heeft uitgevonden om deze verwoestingen in het vervolg te keer te gaan.

Van Kantara, dat aan den ingang van het meer Menzaleh gelegen is (zie bladz. 96), heeft men acht uren noodig om te Port-Saïd te komen; en daar wij hier aan het einde van onzen tocht zijn, zullen wij dit gedeelte van onze reis besluiten met onzen lezers nog een overzicht mede te deelen van de werkzaamheden aan het zeekanaal, zooals deze door den Franschen Moniteur van 1862 werden opgegeven.

De arbeid der doorgraving van de landengte is in twee secties verdeeld: de eerste strekt zich uit van Port-Saïd naar het meer Timsah; de tweede van laatstgenoemd meer naar Suez. De voornaamste punten der eerste sectie zijn: Port-Saïd, (de haven aan de Middellandsche zee) Ras-el-Eiche, Kantara, Ferdane (wier duinen men op bladz. 96 zien kan) en de drempel van El-Guisr. Deze allen te zamen vormen eene uitgestrektheid van 75 Ned. mijlen. Port-Saïd is eene belangrijke stad geworden. Nog in 1859 was de kust vlak, naakt, woest en werd door de golven der zee gedurig geteisterd. De eerste werklieden waren genoodzaakt des nachts onder tenten aan de oevers van het strand door te brengen. Wijl men van deze zijde der landengte alle werktuigen voor de onderneming ontvangen moest, werd dan ook te Port-Saïd de eerste spadesteek gedaan, en wel op 25 April 1859. Eene commissie, bestaande uit de heeren Ferdinand de Lesseps, voorzitter van den raad van administratie der maatschappij, de Chancel, lid van den raad, Corbin de Mangoux, graaf van Galbert en de heer Rouffio, vertrok van Pelusium naar het punt, waar de haven van Saïd ontworpen was. Daar aangekomen, vonden zij er aanwezig de heeren: Mougel-Bey, hoofdingenieur, directeur-generaal der werken; de Montaut, ingenieur der bruggen en wegen; La Roche, ingenieur der bruggen en wegen; La Rousse, hydrographisch ingenieur van de marine; Aubert-Roche, chef van de geneeskundige dienst; Hardon, aannemer der werken van de maatschappij; Tunieux, directeur der aannemingswerken; de agenten en beambten van de maatschappij; en een personeel van honderdvijftig conducteurs, opzichters, zeelieden en arbeiders.

De voorzitter, na de egyptische vlag op de werkplaats te hebben doen ontrollen, sprak de volgende woorden:

"In naam van de algemeene maatschappij van het zeekanaal van Suez, en ten gevolge van de besluiten van den raad van administratie, zullen wij de eerste spadesteek doen, die den toegang tot het Oosten zal openen voor den handel en de beschaving van het Westen.

"Wij zijn hier allen vergaderd, bezield met hetzelfde denkbeeld van toewijding aan de belangen der aandeelhouders van de maatschappij en van haar verheven oprichter en beschermer, vorst Mohammed Saïd.

"Het nauwkeurig onderzoek, dat wij ingesteld hebben, geeft ons de zekerheid, dat de onderneming, waarvan de uitvoering heden begint, niet alleen een werk zal zijn van vooruitgang, maar een groote waarde zal geven aan de kapitalen, die het zullen verwezenlijken."

De voorzitter, elk van de leden van de commissie, en na hen de ingenieurs en beambten der maatschappij, openden nu de doorgraving in de voor het kanaal afgebakende richting.

De heer de Lesseps sprak toen het volgende tot de egyptische werklieden, rondom hem geschaard:

"Ieder uwer," zeide hij, "gaat zijne eerste spadesteek doen voor dit groote werk, even als wij hebben gedaan. Herinnert u dat gij niet slechts den grond gaat omwoelen, maar dat uw arbeid den voorspoed zal brengen in uwe huisgezinnen en over uw schoon land.

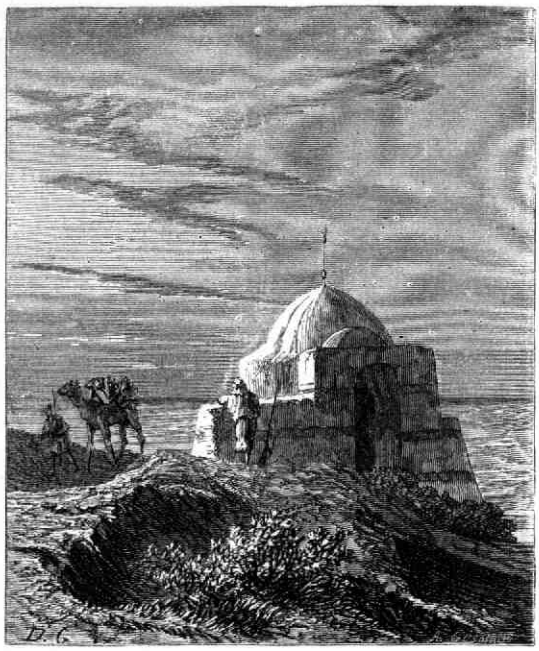
"Eere den Effendi Mohammed Saïd-Pasja! dat hij lange jaren leve!"

Deze woorden van den heer de Lesseps, aan de werklieden vertaald zijnde, werden met levendige toejuiching begroet, en daarna werd het werk met ijver begonnen.

Sedert die eerste spadesteek is Port-Saïd als uit het zand der zee opgerezen. Allereerst werd er een vuurtoren opgericht en een soort van vliegende brug (appontement) opgeslagen, welke vierhonderd-vijftig ellen zeewaarts zich uitstrekt. Verschillende werkplaatsen werden, de eene na de andere, gebouwd: stoomzagerijen, gieterijen, smederijen, distillatie-machinerie, timmerloodsen en tallooze groote en kleine houten en steenen huizen verrezen als in een oogwenk. Reeds in 1861 telde men dertien spoorlijnen, welke dienen moesten om de bouwstoffen, die over zee herwaarts gebracht werden, naar het binnenland te vervoeren. Port-Saïd is naar een welberekend en goed overlegd plan gebouwd. Het spreekt van zelf, dat de haven de eerste werkzaamheid vereischte. Moeite noch kosten werden gespaard, en thans reeds loopen er ieder jaar verscheidene honderden schepen binnen. Ook is de bevolking der stad grootelijks toegenomen; zij bedroeg in 1862 reeds 5000 zielen, onder welke 1200 Europeanen. Nog maar eenige jaren, en Port-Saïd zal gelijk staan met Marseille en andere groote zeesteden.

Het meer Timsah is uitgediept tot eene binnenhaven. De stad Ismailia, aan de noordelijke oevers van dit meer gebouwd, breidt zich elken dag

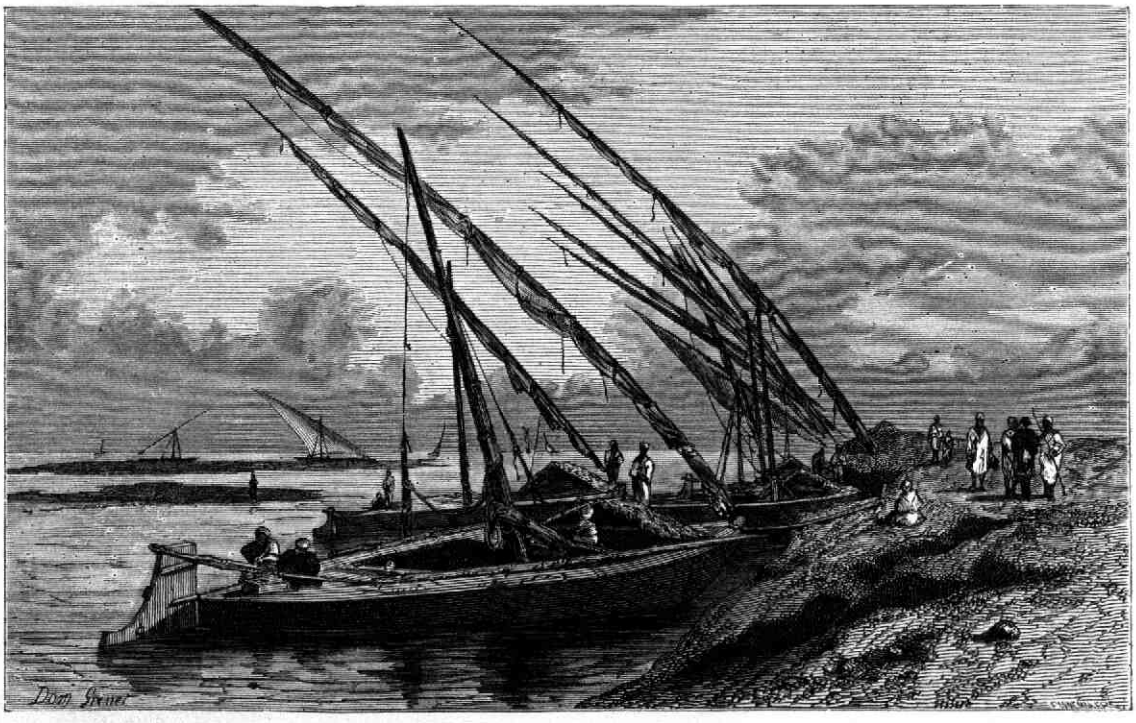
uit. Schoone boulevards en prachtige alleën zijn zoowel binnen als buiten de stad aangelegd; de meeste huizen dragen een oostersch karakter, terwijl de hôtels en de woonhuizen der kooplieden in westerschen stijl zijn gebouwd. Niet ver van daar ligt het dorp Seuil, waar eene katholieke kerk en een mohammedaansche tempel in vrede naast elkander staan.

Graf van den Sheik Ennedech.

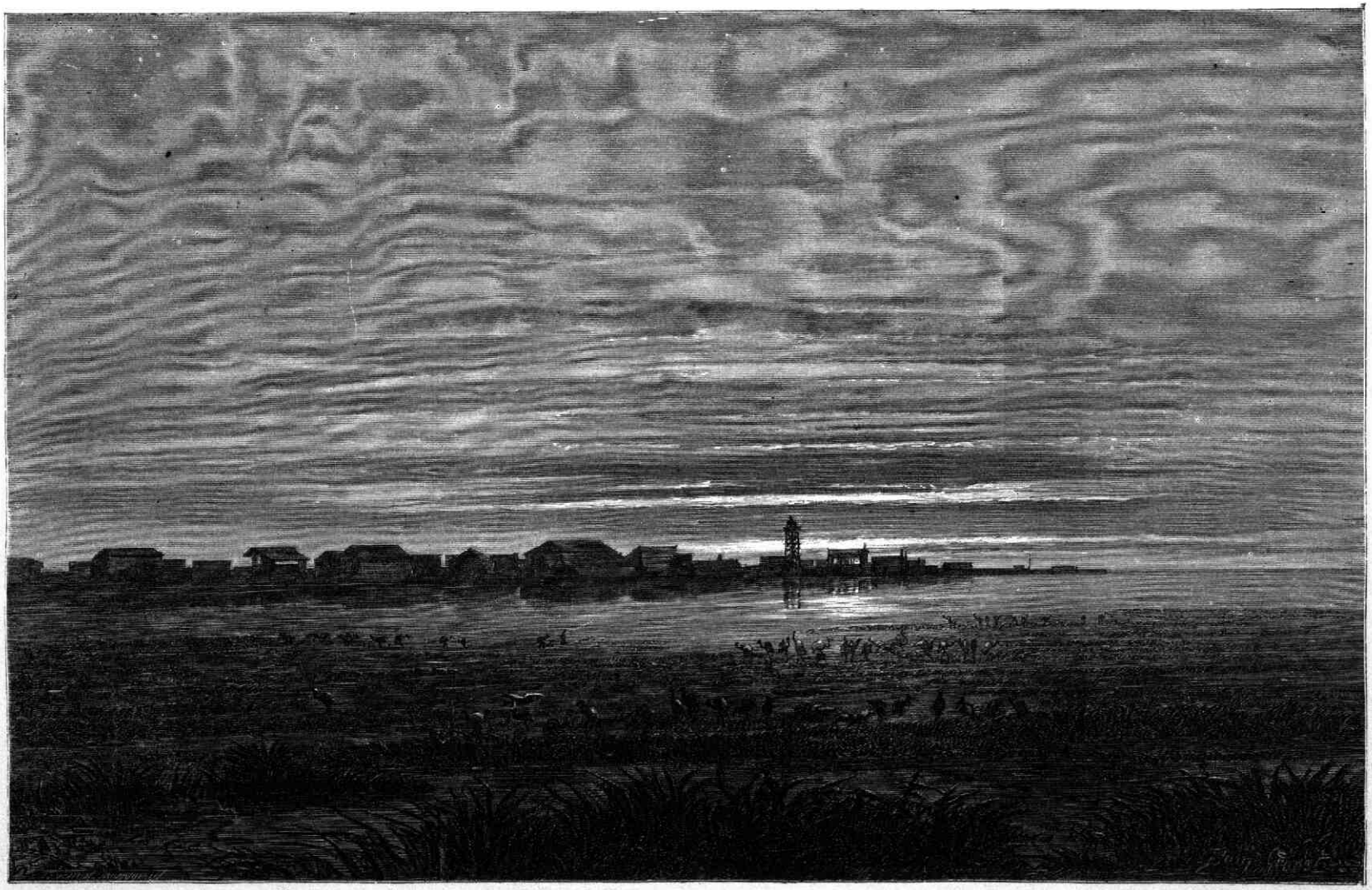
Wanneer men de groote menigte arbeiders nagaat, die nog onophoudelijk aan de beide oevers, in de binnenhaven of aan de glooiingen werken; als men de velerlei ontberingen en de tropische hitte in aanmerking neemt, aan welke deze menschen zijn blootgesteld; — dan moet men zich verwonderen dat er zoo weinige ziekten onder hen heerschen. Er was steeds een goed aantal geneesheeren aanwezig, maar hunne praktijk beteekende weinig. Epidemiën hebben er niet geheerscht en van de twaalfhonderd-vijftig Europeanen stierven er in een jaar slechts twintig. Maar wat het meeste verwondering gebaard heeft en toch bepaald is bewezen, is dat in een jaar, toen er 120,933 fellahs aan het graven waren, slechts drie-en-twintig personen gestorven zijn. De werklieden (fellahs) werden bestuurd naar een reglement, dat door den onderkoning van Egypte zelf is vastgesteld; en daar wij het, vooral met het oog op de doorgraving van Holland op zijn smalst, niet onbelangrijk achten, deelen wij dit reglement hieronder, zooals het in het reisverhaal van den heer Conrad voorkomt, mee.

"Wij Mohammed Saïd-Pasja, onderkoning van Egypte, willende voorzien in de goede uitvoering der werken van het groote zeekanaal van Suez en in de goede behandeling der egyptische werklieden, die daartoe zullen worden gebruikt; en tevens willende waken voor de belangen der landbouwers, eigenaars en ondernemers van dit land, hebben, in overeenstemming met den heer Ferdinand de Lesseps, als voorzitter en grondlegger van de algemeene maatschappij voor het kanaal, de volgende bepalingen vastgesteld.

Barken van het meer Menzaleh.

Artikel 1. De werklieden tot de werken der maat-

Panorama van Port-Said.

schappij te gebruiken, worden aangewezen door de egyptische regeering, volgens de aanvragen der hoofdingenieurs en naar de behoeften.

Artikel 2. De betaling aan de werklieden toe te kennen, wordt vastgesteld volgens de bepaalde gemiddelde prijzen bij de werken van particulieren: namelijk 2 ½ tot 3 piasters [1] daags, waaronder niet begrepen zijn de levensmiddelen door de maatschappij in natura te voldoen, ter waarde van 1 piaster.

De werklieden beneden de twaalf jaren ontvangen slechts 1 piaster en het volle bedrag der levensmiddelen.

De levensmiddelen in natura moeten worden uitgedeeld dagelijks, of alle twee of drie dagen vooruit; en in het geval dat men verzekerd is dat de werklieden, die daartoe aanvraag doen, in staat zijn in hun onderhoud te voorzien, wordt het bedrag der levensmiddelen in geldswaarde gegeven.

De betaling in geld geschiedt alle weken.

De maatschappij betaalt echter gedurende de eerste maand slechts de helft, totdat er eene reserve van veertien dagen daggeld is bijeengebracht; daarna wordt het volle daggeld aan de arbeiders uitbetaald.

De maatschappij is belast met de zorg voor het drinkbaar water en voor al de behoeften der werklieden.

Artikel 3. De taak, die aan de werklieden kan worden opgelegd, mag nimmer te boven gaan die, welke is vastgesteld voor de administratie der bruggen en wegen, en is aangenomen voor al de groote werken, die in de laatste jaren zijn uitgevoerd.

Het getal der werklieden wordt vastgesteld in verband met de tijdperken der werkzaamheden, die voor den landbouw gevorderd worden.

Artikel 4. De policie der werkplaatsen wordt uitgeoefend door de officieren en agenten van het gouvernement, onder de orders en volgens de instructien van de hoofdingenieurs, overeenkomstig een reglement, dat aan onze goedkeuring moet worden onderworpen.

Artikel 5. De werklieden, die hunne taak niet hebben vervuld, worden aan eene vermindering van daggeld onderworpen, die niet minder zal zijn dan ½ en evenredig aan het minder volbrachte werk. Zij, die zich zonder toestemming van de werken verwijderen, verliezen daardoor de veertien dagen daggeld, die in reserve staan; dit bedrag moet worden gestort in de kas van het hospitaal, waarvan in het volgende artikel gesproken wordt. Zij, die verwarring of oproerigheid veroorzaken in de werkplaatsen, verliezen mede hunne veertien dagen reserve daggelden. Hun wordt daarenboven eene boete opgelegd, die mede in de kas van het hospitaal wordt gestort.

Artikel 6. De maatschappij is verplicht te zorgen voor de huisvesting der werklieden, hetzij in tenten, hetzij in keeten of behoorlijk ingerichte woningen. Zij moet een hospitaal en de noodige ambulances onderhouden, met het geheele personeel en materieel, dat noodig is om de zieken op hare kosten te behandelen.

Artikel 7. De reiskosten der aangenomen werklieden en hunne gezinnen, van de plaats hunner afreis tot aan hunne aankomst op de werkplaatsen, zijn ten laste van de maatschappij.

Ieder ziek arbeider ontvangt in het hospitaal of in de ambulances, behalve de zorgen die zijn toestand vordert, een daggeld van 1 ½ piaster, gedurende al den tijd dat hij niet kan werken.

Artikel 8. De handwerkslieden, zooals metselaars, timmerlieden, steenhouwers, smeden enz. enz. ontvangen een daggeld zooals de regeering gewoon is hun op de werken te betalen, behalve het bedrag der levensmiddelen of de waarde daarvan.

Artikel 9. Wanneer militairen in actieve dienst aan de werken der maatschappij worden gebruikt, moet de maatschappij aan ieder hunner, als verhoogde betaling van het gewone daggeld en onderhoud, eene som betalen gelijk staande met de betaling der gewone werklieden.

Artikel 10. De aardmanden (*couffes*) noodig voor het vervoer der grondspecie en der materialen, alsmede het kruit voor de exploitatie der mijnen, worden aan de maatschappij geleverd van regeeringswege, tegen den prijs van aankoop, mits de aanvraag minstens drie maanden te voren is gedaan.

Artikel 11. Onze ingenieurs Linant-Bey en Mougel-Bey, die wij voor de directie en de regeling der werken ter beschikking stellen van de maatschappij, hebben het oppertoezicht over de werklieden, en moeten zich verstaan met den zaakgelastigde administrateur van de maatschappij tot het wegruimen der moeielijkheden, die bij de uitvoering van dit besluit mochten voorkomen.

Gegeven te Alexandrië, den 20sten Juli 1856."

De doorgraving van Suez heeft ook een egyptisch dichter opgewekt zijn hart in zangen lucht te geven. Wij deelen hierbij de vertaling van eenige koupletten mede van een lied door Sheik Refaah-Bey vervaardigd. De dichter is eene ulema of mohammedaansch priester, leeraar bij de moskee El-Azhar. Hij was de beste kweekeling onder de jongelieden, die de egyptische regeering in 1826 naar Frankrijk zond onder de leiding van den waardigen Jomard. Dit lied werd op muziek gesteld en is op last van Z. H. den onderkoning gevoegd bij de vier andere nationale zangen van denzelfden dichter, die door de egyptische troepen worden geleerd en die zij in koor zingen. De fransche vertaling is gemaakt door den heer Perron, aan wien Mohammed Saïd zelf het origineel ter vertaling gegeven heeft.

De zang zelf wordt voorafgegaan door eene soort van inleiding. De gewoonte der Muzelmannen brengt mede, nimmer eenig letterkundig, wetenschappelijk of godsdienstig werk te schrijven, al is het nog zoo eenvoudig of nog zoo kort, zonder het door eene vrome aanroeping of toewijding te doen voorafgaan.

"Land van Egypte, verheug u onder het roemrijke bestuur van uwen Saïd; door hem klimmen wij op tot den top van grootheid; hij overlaadt ons met de weldaden zijner werken.

"Egypte heeft de wereld vervuld met zijne wonderen; het heeft bewonderenswaardige steden geschapen; het heeft getoond wat volksdeugden vermogen; zijne ruïnen verkondigen nog zijne macht.

"Egypte heeft de alleenheersching gegrondvest; het

[1] Een piaster doet ongeveer 12 cents Holl.

trad daardoor uit de duisternis te voorschijn; het verhief zich boven de sterren; zijne monumenten bevatten de jaarboeken van zijn verleden.

"Eertijds, dit weet men, stortte de Nijl zijne wateren in een lang kanaal; dit was het werk der wetenschap; het voerde die wateren naar de zee van Kolzoum; het werd door ons verzuim weder opgevuld.

"Toen de hemel de macht aan Said gaf en het ongeluk vlood, deed God zien, dat het groote kanaal een gemakkelijk werk was, als wij slechts onze spaden in den grond wilden steken.

"Egypte, verhef u en wees fier! men zal het oude kanaal van Omar heropenen; dat grootsche werk, waarvan onze voorvaderen reeds eenmaal de voordeelen genoten, en dat hun tot roem strekte.

"Die landengte, het is een heilige plicht haar te doorboren; de wereld is verontwaardigd haar nog te zien bestaan; haar te doorsteken zal met smarten gepaard gaan, maar dan ook zullen onze smarten voor altoos verdwijnen.

"Dat zag en besliste met een oogopslag Said, de vorst onzer eeuw, de prins van het goede; en het kanaal antwoordt hem onbeschroomd: "Een teeken van u is een bevel voor mij."

"Zoo werd eenmaal de slagboom, die aan de barbarijsche kusten bestond, in de landengte van Gades door Alexander verbroken; onze geschiedboeken vermelden het.

"De westersche wateren vereenigden zich met de Middellandsche golven; de wijde baghaz van Tarik werd geopend. Hetzelfde werk wordt thans door ons volbracht.

"De liefde van de eene zee voor de andere is als de liefde van de parel voor den boezem der schoonheid. Daar zullen onze schepen als verloofden doorvaren, en zij die wij beminnen zullen onder ons komen.

"De mannen der woestijn, de mannen der beschaafde wereldstreken, door de verleidelijke bekoorlijkheden van deze weldaad aangetrokken, zullen tot ons komen als vruchtbaarmakende regens, en de wonderen hunner nijverheid zullen ons komen liefkozen.

"De geleerden van alle landen zullen ons komen bezoeken; de vermaardheden van het vernuft zullen Egypte beminnen. En wanneer wij eenig beroemd man ontmoeten, zullen wij hem trachten te behouden, zoo als wij de visschen in onze netten vangen.

"Haast u dezen weg van geluk te openen, die ons moet voeren naar Mekka, tot de heilige plaatsen van de bedevaart. Het is de vorst van Egypte die ons beschermt.

"Reeds voleindigt hij de landwegen; hij bedekt ze met ijzer; hij vereenigt en hij regelt ze: onze reizen zullen geene lengte meer hebben.

"Wij geven aan onzen Nijl zijne oude luisterrijke kroon terug; van nu af aan hebben wij niets meer te verlangen. Hoe zouden Tyrus en Carthago thans nog in grootheid met ons kunnen wedijveren!

"Ons vaderland, wij liefkozen het zoo als eene moeder haar kind liefkoost; wij zouden het terugkoopen tegen den prijs van al het bloed onzer vijanden. Hem, wiens hart tegen ons vaderland was, zouden wij door onze zwaarden verscheuren." —

Als slot van onze beschouwing over den toestand van het groote zeekanaal, deelen wij aan onze lezers nog het volgende mede.

De heer de Lesseps heeft aan een aantal kamers van koophandel, zoowel in Frankrijk als elders, eene circulaire gericht, ten einde bekend te maken, dat sedert 1 Januarij 1865 de eerste weg van gemeenschap tusschen de Middellandsche en Roode zee is voltooid. De maatschappij heeft tien kleine stoombooten besteld, welke dienen moeten om platboomde vaartuigen van weinig diepgang op het nieuwe kanaal te slepen. De heer de Lesseps noodigt de bedoelde kamers uit, tegen 6 April ieder een gedelegeerde naar Alexandrië te zenden, ten einde een en ander in oogenschouw te nemen.

VI.

De toekomst van Suez.

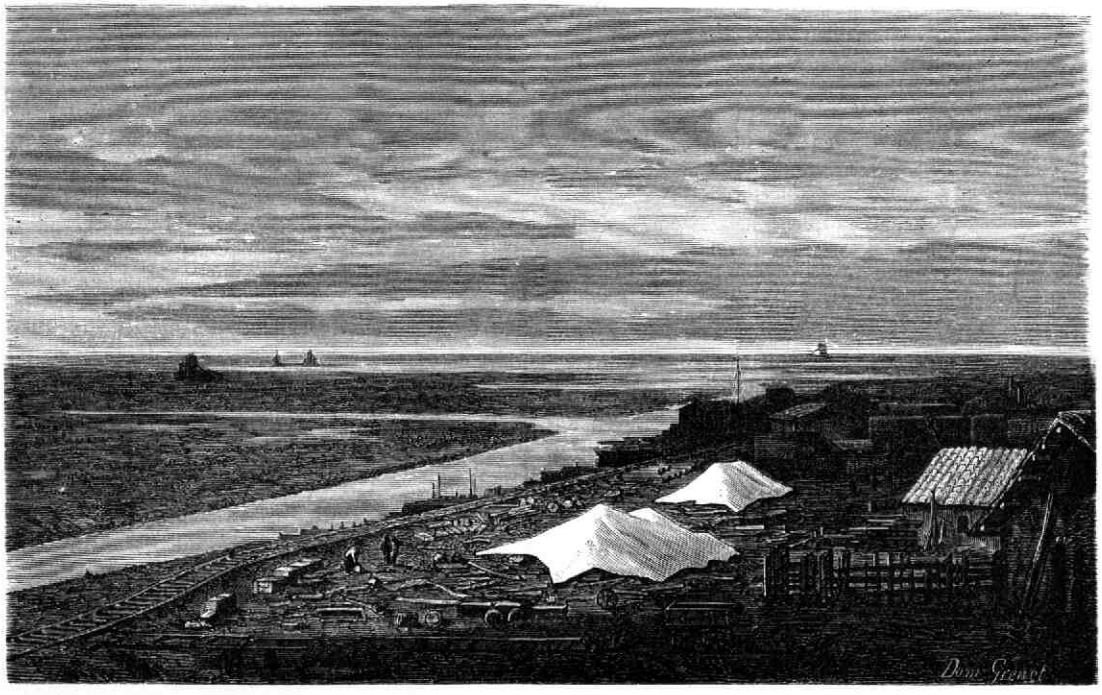
Wij hebben reeds hier en daar in ons artikel onze meening geuit over de ontwikkeling en de toekomstige grootheid van de verschillende punten en gedeelten der landengte. Wij voor ons blijven bij ons gevoelen, dat Suez trapsgewijze ontwikkelen en tot eene hoogte stijgen zal, welke haar de eerste plaats in de rij der nieuwe volkplantingen zal doen innemen.

Meermalen is de vraag geopperd, welk volk eigenlijk zich in massa derwaarts zal begeven om de landengte te bewonen, en in de toekomstige dagen daar eene afzonderlijke natie zal uitmaken? Deze vraag is waarlijk niet van gewicht ontbloot, en het zou ons niet verwonderen, zoo zij nog heden ten dage dikwijls in de kabinetten der verschillende rijken behandeld werd. Wij veroorloven ons te zeggen, dat de vraag: welk volk de landengte van Suez bezitten zal, Europa gewis eenmaal in opschudding zal brengen. Laat ons dit nader toelichten.

Van den beginne der onderneming af, is Frankrijk de hoofddrijver der zaak geweest, en dit niet alleen uit een commerciëel, maar vooral uit een politiek oogpunt. Het is Frankrijk toch niet slechts te doen om zijne kustvaart te vergrooten en zijnen handel te vermeerderen, maar vooral ook, — en dit staaft de ondervinding elken dag — om zijne bezittingen en zijn gebied uit te breiden. Frankrijk heeft niet voor niet gedurig aan zijne diplomatieke agenten last gegeven om vasten voet zoowel bij den Sultan als bij den onderkoning van Egypte te verkrijgen. Met al de listen der staatkunde heeft het getracht den eersten te bewegen tot de doorgraving concessie te verleenen, en den laatsten te overreden om spoedig handen aan het werk te slaan. Men kan eigenlijk de geheele onderneming, hoewel zij door actiënhouders van verschillende natiën geschraagd wordt, eene zuiver fransche noemen, met een franschen directeur, fransche ingenieurs, fransche bouwlieden en egyptische fellahs, die geheel door franschen invloed beheerscht worden. Frankrijk zendt de meeste schepen naar de haven van Port-Saïd, en allerlei maatregelen worden er genomen om den handel derwaarts nog uit te breiden. Ja, men fluistert reeds hier en daar, dat Napoleon III met den onderkoning van Egypte overeengekomen is, om de landengte van Suez tot eene

fransche kolonie te verheffen. Maar dit zal Engeland nooit gedoogen. Vooreerst niet, omdat het nu reeds met leede oogen aanziet, dat Frankrijk zich uitbreidt; en ten anderen, omdat het alsdan, — en terecht — vreest, dat zijn vriendschappelijke vijand te veel in de nabijheid komt van de indische wateren, zoodat, bij een eventueel uitbreken des oorlogs, Frankrijk als in een oogwenk door de Roode zee troepen en schepen kan vervoeren. Ook Rusland wil gaarne de landengte koloniseeren. Maar hiertegen verheffen zich de twee genoemde mogendheden, daar men nog met schrik denkt aan Ruslands veroveringsplannen in het Oosten; men wil liever den kwijnenden toestand van het turksche rijk door allerlei kunstmiddelen, eerlijke zoo wel als oneerlijke, zoo veel mogelijk rekken, dan dat men dulden zou, dat de dubbele adelaar de plaats inneemt der glansden, die met het antwoord volstrekt niet verlegen zijn. Naar hun oordeel bestaat er een volk, dat hiervoor de meeste geschiktheid heeft; zij wijzen het als met den vinger aan. Zij beweeren namelijk, dat de Israëlieten sommige aloude profetiën bezitten, waarin gewezen wordt op een terugkeer van Israël naar zijn land, om daar onder een eigen koning te leven, en niet meer als ballingen, gesmaad en veracht, te midden der volkeren te wonen. Wellicht, meenen zij, zullen eenmaal de groote mogendheden opgewekt worden om de Joden bijeen te verzamelen, en "op snelle loopers", gelijk de profetie van Israël dit zegt, naar de landengte van Suez te vervoeren: welk oord alsdan met recht de voorhof van het land der belofte zou kunnen genoemd worden.

Wij laten natuurlijk dit gevoelen voor rekening van

Port-Said. — Timmerwerven aan den oever van het kanaal, aan het uiteinde van het meer Menzaleh.

looze halvemaan. Maar, zegt wellicht deze en gene, laat Egypte voor die koloniseering zorgen; het heeft immers fellahs genoeg. Zeer juist, aan menschen ontbreekt het Egypte niet. Er zijn bedelaars in overvloed, en ook arbeiders, die met de zweep moeten gedreven worden. Doch zouden dezen niet de welvaart van de landengte belemmeren en den handel afschrikken? Men verlangt — en wie zal de noodzakelijkheid hiervan ontkennen? — handelaars, bedrijvige menschen, ontwikkelde kooplieden, kunstenaars en bouwmeesters. Doch welk land zal in staat zijn deze, zonder aanstoot of ergernis te geven, in genoegzaam aantal te leveren? Met andere woorden, welke nationaliteit zal de overmacht op Suez verkrijgen? Wij doen de vraag, maar hare beantwoording is uiterst moeielijk en onzeker. Er zijn eenige geleerden, en ik bedoel hier vooral godgeleerden, die deze opvatting der profetiën deelen. Maar hetzij dat dit Israël, dat nu reeds menigen Christen en heiden door de beoefening der wetenschappen beschaamd maakt, zich nog eenmaal op nieuw krachtig moge ontwikkelen, en wellicht joodsche ingenieurs en joodsche bouwkundigen langs Sinai, Berseba en Hebron de eerste spoorweglijnen zullen leggen naar hunne heilige koningsstad; hetzij dat eenige andere natie, welke ook, zich neder zal zetten op dezen woesten bodem om er vruchtbaarheid en leven, nijverheid en handel, maatschappelijke ontwikkeling en beschaving over uit te breiden; — onloochenbaar is het, dat de graving van het Suez-kanaal een eereplaats inneemt onder de reuzenwerken der negentiende eeuw, wier grootschheid wij bewonderen, maar wier invloed eerst openbaar zal worden in de toekomst des tijds.

De *Rambla* (wandelplaats) te Barcelona.

SPANJE.

MET TEEKENINGEN VAN GUSTAVE DORÉ.

I.

Inleiding. — Blik op het land. — Bevolking.

Hoe komt het, dat het in liederen en romancen zoo dikwijls bezongene schiereiland, het schoone Spanje, nog altijd zoo weinig door europeesche toeristen bezocht en, in dit geval, doorgaans weder spoedig verlaten wordt? Hoe komt het, dat zelfs de Engelschen, voor wier reiswoede noch het onbeduidendste zwitsersche dorpje, noch de top van den Mont-Blanc, noch eenig ander gedeelte der aarde veilig is, Spanje, op weinige uitzonderingen na, steeds vermijden? Ligt het voor hen te ver? Onmogelijk. Hunne luimen voeren hen naar Oost-Indië en tot in de Noord- en Zuidpoolzeeën. Of is de reis te bezwaarlijk? Zij vreezen noch voor eene achtdaagsche woestijnreis, noch voor een langdurig klimmen, zelfs boven de sneeuwlinie.

Het hoofdbezwaar, waardoor men zich laat afschrikken om het iberische schiereiland te bereizen, ligt veeleer in den nog steeds treurigen staatkundigen en maatschappelijken toestand des lands, in de traagheid, den hoogmoed en de schromelijke onzindelijkheid (om geen ander woord te gebruiken) der Spanjaarden.

De op zijn gemak gestelde toerist, die tegen ontberingen opziet, vergete niet, vóór hij in Spanje, met name in het gebergte, eene reis onderneemt, zich behoorlijk van beschuit, gerookt vleesch, water, of ten minste van een "hongergordel" en van eene toereikende hoeveelheid persisch insectenpoeder te voorzien: — want hij zal zeer dikwijls aan alles, behalve aan onreinheid en ongedierte, gebrek lijden.

Doch wij zullen ons boven al deze dingen verheffen en u Spanje binnenleiden. Evenwel vooraf achten wij het niet ondienstig, u eene vluchtige beschrijving van het land, of liever een algemeen overzicht van Spanje te geven, opdat gij u op onze reis beter te huis zoudt kunnen gevoelen.

Men zou Spanje gevoegelijk het pyreneesche Schiereiland kunnen noemen: want, met uitzondering van de betrekkelijk smalle kuststreek ten westen, behoort het gansche schiereiland tot het spaansche rijk. Ten N. O. grenst Spanje aan Frankrijk, of liever hier vormen de Pyreneën de natuurlijke scheiding tusschen deze beide landen; overigens wordt Spanje aan drie zijden door de zee

en door Portugal ingesloten. Zijne uitgestrektheid bedraagt, met inbegrip der Balearische eilanden. 9063,6 vierkante mijlen. De Pyreneën maken het hoofdgebergte uit, en loopen langs de grenzen van Frankrijk, van kaap St. Sebastian naar de zee van Biscaye; een der hoogste bergtoppen is de Pic d'Anethou, welken men op 10.710 voet schat. Zij bestaan meerendeels uit graniet en zijn tot op eene zekere hoogte met wouden bedekt; daarboven echter verheffen zich vele naakte toppen met gletschers en uitgestrekte velden van ijs en sneeuw, welke nimmer smelt, doch dikwijls ontzettende sneeuwklompen loslaat. Het Cantabrisch gebergte, dat westwaarts naar kaap Finisterre loopt, wordt gewoonlijk als eene voortzetting der Pyreneën beschouwd. Behalve deze bergketenen heeft men nog vele anderen, zoo als, in het noorden de Sierra Guadarama; in het zuiden de Sierra Nevada (Sneeuwgebergte); terwijl het gebied der Guadiana ten noorden door het Toledo-, ten zuiden door het Moreno-gebergte wordt begrensd.

Geen land in Europa kan eene zoo groote verscheidenheid van klimaat aanwijzen als Spanje: een natuurlijk gevolg van de ongelijk afwisselende verheffing van den grond. Met recht kan men van Spanje zeggen, dat het bijna alle bekende klimaten in zich vereenigt. Men vindt het klimaat der poolstreken in de Pyreneën alsmede op de hooge bergtoppen der Sierra Nevada; in de uitgebreide hooglanden is het des zomers ondragelijk heet; de kuststreek van Grenada heeft bijna hetzelfde klimaat als Noord-Afrika, waar koude en sneeuw zoo goed als onbekend zijn; Andalusië echter overtreft deze kuststreek nog in warmte, die soms tot meer dan tropische hitte stijgt door den solano, een heeten wind, die uit de Sahara overwaait. In Arragon is het ook des zomers buitengewoon warm, maar des winters daarentegen zeer koud.

Deze afwisseling van temperatuur heeft dan ook ten gevolge dat Spanje de grootste verscheidenheid van voortbrengselen uit het planten- en dierenrijk oplevert. Behalve dat het geheele land uitmuntend geschikt is voor akkerbouw, met uitzondering echter van eenige steppen in Arragon, Oud- en Nieuw-Castilië, waar de grond te veel zoutdeelen bevat, brengt Spanje in den handel tarwe, gerst, rogge, maïs, panizo (eene soort van gierst), rijst, allerlei groenten, meloenen, saffraan, spaansche peper en het zoogenaamde spaansche riet: sparto en junco. Het heerlijke zuidelijke kustland levert suikerriet, katoen, bananen, patatten en andere tropische gewassen. In zuidoostelijk Spanje vindt men oranjeappels, amandel-, vijge-, granaatappel- en inzonderheid vele olijf- en moerbezieboomen; terwijl er overvloed is van alle europeesche vruchten. De spaansche wijn is alom bekend. Tot de edelste soorten behooren de Xeres, Pedro Ximenes, Tinto en Masamilla uit Sevilla; de Malaga in Grenada, en de wijn van Alicante uit Valencia. Ten bewijze van het belang van dezen tak van handel kan dienen, dat er alleen aan *edele* wijnen voor ruim negen millioen gulden wordt uitgevoerd.

Spanje is mede bekend wegens zijn rijkdom aan uitgestrekte bosschen, behalve in de groote vlakten van Andalusië, in het kalkgebergte van Iberië en in dat van Estremadura, waar de boomen zeer schaarsch zijn. Deze bosschen bestaan voornamelijk uit beuken, eiken, dennen en kastanjeboomen; kurkeiken, wilde olijfboomen en laurierboomen. De voortbrengselen van het dierenrijk bestaan uit paarden — die van Andalusië zijn zeer beroemd — muildieren, schapen en geiten; onder de wilde dieren, die vooral in de Pyreneën gevonden worden, treft men wilde zwijnen, vossen, beeren, wolven en steenbokken aan; in het zuidelijk gedeelte van het koninkrijk zijn genetkatten, groote adelaars en flamingo's niet zeldzaam. De zijdeteelt levert jaarlijks twee millioen pond zijde op. In de omstreken van Malaga heeft men zich toegelegd op de kultuur van die soort van cactus, waarop de cochenille — bladluis — leeft. Deze proef is met goed gevolg bekroond geworden, zoodat er een paar jaren geleden reeds voor ruim twee en een half millioen gulden aan cochenille naar Engeland werd uitgevoerd. De mijnwerken van Spanje zijn geenszins onbelangrijk; vooral is het land rijk aan kwikzilver, koper en lood.

Men schat de bevolking van Spanje op ongeveer zestien millioen zielen, waaronder er velen zijn, die een bijna zwervend leven leiden. Men telt in Spanje honderdzestig oude steden (Ciudades), van welke de meesten door Romeinen of Arabieren gesticht en van middeleeuwsche vestingwerken voorzien zijn; onder dezen bevinden zich zeven-en-veertig hoofdsteden (capitales); vervolgens zeven-en veertig-honderd kleinere steden (villas), welke van lateren datum zijn; vijfhonderd kleinere gemeenten (pueblos); tweeduizend gehuchten (aldeas), — en eene groote menigte meiereien (caserios), landhuizen (quontas), kasteelen (torres, palacios), pachthoeven (cortyos) en tuinen (cigarrales).

Het spaansche volk, zegt een bekend schrijver, bestaat uit de beste en edelste elementen: het warme bloed der Saraceenen van Afrika werd met dat van de Gothen het overoude iberische en bergvolk vermengd, en in een duizendjarigen wilden kamp werd deze natie tot staal verhard.

Het spaansche volk is een mengsel van verschillende natiën. De oudste oorspronkelijke bewoners — waarvan de Basken wellicht nog een overblijfsel zijn — worden Iberiërs genoemd; met dezen vermengden zich de Kelten, die in voorhistorische tijden Spanje veroverden. Van de Phenicièrs en Grieken ontvingen de Spanjaarden kunsten en wetenschappen. De Karthagers verdrongen de Phenicièrs, de dappere Romeinen de Karthagers. Vele eeuwen lang koesterde Spanje zich in den glans der romeinsche beschaving; toen stortte de kolossus der wereldheerschappij ineen. Wandalen, Sueven en Alanen overstroomden het land; zij werden weder door de West-Gothen verdreven: een woest, maar stout en edel volk, dat zich in het land vestigde en met de oorspronkelijke inwoners samensmolt. Een geruimen tijd duurde de heerschappij dezer noordsche volkeren, totdat de Arabieren, in zegepraal Afrika doortrekkende, ook naar het schoone Spanje in lust ontvlamden, en zich derwaarts den toegang baanden. Arabische wijsheid en kunst, islamitische zeden en gebruiken en oostersche hartstochtelijkheid verkregen door hen het burgerrecht; doch in de bergen van Asturië hield de Kruisbanier zich staande, die, voetstap voor voetstap voortdringende, na een worsteling van meer dan zevenhonderd jaren, de einde-

lijke, moeielijke zegepraal op de halve maan bevocht. Thans klom Spanje tot de schitterendste hoogte: ridderlijke zin, godsdienstigheid en stoutheid, gekweekt door de heerschers uit het huis van Habsburg, wekte bij de Spanjaarden die hooge gemoedsstemming, welke als de grond van hun nationalen trots kan worden aangemerkt. Doch de spaansche tak dezer dynastie stierf uit, en na veelvuldige worstelingen kregen de Bourbons het verzwakte rijk in handen, zonder dat zij ooit in staat waren daar de fransche zeden en gebruiken in te voeren. De gebeurtenissen in het begin dezer eeuw stortten eenen tijd lang de Bourbons overal van den troon. Napoleons adelaars vlogen ook van het eene einde naar het andere door het schiereiland; terwijl Engeland, hier en daar de ruwe strijdkrachten der inwoners ondersteunende, in afgemeten bedachtzaamheid den invloed des geweldenaars weêrstond. Na de bekende omwenteling keerden de Bourbons terug; doch Spanje was veranderd: de gelukkige strijd met eene grootere en geregelde macht had het volk vermetel en wederspannig gemaakt; de staat viel in partijschappen uiteen; geene tusschenkomst eener vreemde mogendheid vermocht deze inwendige verdeeldheden te herstellen, die nog het einde niet gevonden hebben en, door het ontstane verschil in het regeerende stamhuis zelf, veeleer zijn verergerd [1].

Van al deze verschillende nationaliteiten draagt het spaansche volk nu den stempel, zonder evenwel zijn oorspronkelijk grondkarakter te verloochenen. Al naardat in de eene of andere provincie deze oorlogzuchtige veroveraars zich voor langeren of korteren tijd hadden genesteld, nam inzonderheid deze landstreek veel van hunne zeden aan; het meest bleven nog de noordelijke stammen van vreemden invloed vrij: zij verachten uit dien hoofde ook hunne zuidelijke landgenooten, die met Mooren, Joden en Heidens vermengd zijn.

Over het algemeen zijn de Spanjaarden van eene middelmatige gestalte, eerder klein dan groot, met uitzondering van Catalonië, Arragon en Gallicië, waar men groote, welgemaakte en goed geëvenredigde menschen ziet. In eenige provinciën, voornamelijk in het zuiden, is de gelaatskleur donkerbruin; dit is ook, hoezeer in minderen graad, in de beide Castiliën het geval, voornamelijk in Oud-Castilië; in het koninkrijk Murcia zien de bewoners er geelachtig of olijfkleurig uit. Intusschen is in Spanje eene blanke huid, althans bij kinderen en vrouwen, niets buitengewoons. Een fijne leest, een schoon hoofd, levendige vurige oogen, regelmatige gelaatstrekken, regelmatige aaneengeschakelde tanden, en een sterk sprekend gelaat, zijn doorgaans het kenmerk der mannen. Onder de andere sekse zijn echte schoonheden juist niet zeer talrijk. De meeste vrouwen zijn klein en mager; eene vale bleeke kleur bedekt haar aangezicht; dunne haren de bovenlip; waarlijk schoon is alleen het vurige zwarte oog. Hoezeer ook de hand en de voet der spaansche vrouwen veelal geprezen worden, is evenwel de laatste dikwijls zeer lang en lomp, hetgeen bij den korten rok te meer in het oog valt. Intusschen bezitten de vrouwen in hare beweging ongedwongenheid en eene aangeborene betooverende aanvalligheid, en zijn hare gebaren vol hartstocht en uitdrukking, vooral in Andalusië, waar men ook schoone gestalten en vele aardige, sprekende gezichtjes vindt. Malaga echter wordt als de bakermat der schoonste vrouwen geprezen.

De Spanjaarden zijn matig in het gebruik van spijs en drank: een beschonkene wordt door elkeen verafschuwd; de vernederendste scheldnaam, dien de eene Spanjaard den anderen kan toevoegen, is *barracho* (dronkaard): weshalve men, behalve voerlieden en muilezeldrijvers, ook zelden iemand ziet, die zich aan het gebruik van sterken drank is te buiten gegaan. De bewoners van eenige zuidelijke provinciën, inzonderheid Andalusië, maken hierin evenwel eene ongunstige uitzondering. Aan moed en dapperheid ontbreekt het hun niet; doch zij betoonen deze eigenschappen liever en met beter gevolg achter de muren der vestingen en in kleine schermutselingen, dan op het open slagveld. De levendigheid hunner aandoeningen, een gevolg der zuidelijke natuur en van hun zelfgevoel, geeft hun eene hooge mate van fierheid en kracht, welke tegenover binnen- en buitenlandsche vijanden gaarne de gedaante van patriotismus aanneemt; geene moeielijkheid schrikt hen af; geen gevaar ontzien zij; langzaam overleg, snelle uitvoering. Doch deze zelfde eigenschappen ontaarden vaak in groote gebreken; het vuur hunner gewaarwordingen en aandoeningen maakt hen jaloersch, wellustig, wraakgierig, en niet ten onrechte (Amerika en ons vaderland kunnen het getuigen) heeft men hen dikwijls van wreedaardigheid, hardheid en hebzucht beschuldigd.

In tijden van vreedzame rust vervalt de Spanjaard in eene schromelijke vadsigheid, de moeder der algemeen verbreide onzindelijkheid; evenwel maakt de ligging der provinciën hierin een groot verschil, zoodat in die, welke tot handel en zeevaart gelegenheid hebben, veel meer werkzaamheid en levendigheid heerschen dan in de andere.

Bij de beoordeeling van het eigenaardige volkskarakter der Spanjaarden, mag men nooit vergeten, dat men ook met de erfgenamen van moorsche zeden te doen heeft; van daar ook die arabische geslepenheid en ingetogenheid, van daar die oostersche pronkzucht en praalerij, maar ook die gastvrije edelmoedigheid, welke vooral in Castilië te vinden is. Zij beminnen hun vaderland met geestdrift; want tal van liederen en overleveringen leeren hen, dat deze hun geboortegrond met het bloed hunner vaderen gedrenkt is. Hoe onaangenaam de nationale trots dikwerf voor anderen moge zijn, geeft zij evenwel aan de ziel van den Spanjaard een gevoel van eigenwaarde, van individualiteit, eene mate van achting voor zichzelven, die hem voor laagheden behoedt. Met de verheffing op rang en aanzien heeft deze trots niets gemeen; want men vindt haar in alle schakeeringen des levens, in alle klassen der maatschappij, bij misdadigers even als bij brave lieden, onder de lompen der ellende en in de paleizen der Koningen. De geringste muilezeldrijver en de boer, die zijne vruchten ter markt

[1] Sedert zijn nogmaals de Bourbons van den troon gestooten en is in Spanje, zoo het heet, de republiek gevestigd.

brengt, stelt zich als Spanjaard met den machtigsten Titulado gelijk.

De Spanjaard is in zijn gedrag afgemeten, in zijne woorden ernstig; hij rekent zich verplicht de achting voor zichzelven ook in de uiterlijke teekenen der *grandezza* aan den dag te moeten leggen; spraakzaamheid en minzame tegemoetkoming behoeft men geenszins te verwachten. Zelden gelukt het een vreemdeling, in Spanje toegang te krijgen tot den familiekring: hetgeen echter ook voor een gedeelte daaraan toe te schrijven is, dat de Spanjaard zelf zich veel minder dan wij binnen de vier muren ophoudt; en dat, zelfs bij de meer aanzienlijken, de tafel zoo eenvoudig is dat zij zich schamen, een vreemdeling daaraan te noodigen.

Niettegenstaande zijn ernstig voorkomen, bezit de Spanjaard toch een zekere aangeboren vroolijkheid, die zich ook, waar het te pas komt, lichtelijk en soms op eene luidruchtige wijze openbaart; doch zelfs bij de uitgelatenste vroolijkheid bewaart hij nog altijd iets deftigs.

Men heeft vijf standen: adel, geestelijkheid, burgers, vrije boeren en daglooners. De hoogere adel wordt verdeeld in *grandes* en *titulados del Reino*. De grandezza wordt door den Koning aan personen verleend, die bijzonder uitmunten, en is erfelijk. De titulados zijn familiën die van eeuwen her den titel dragen van hertog, markies, graaf, burggraaf en baron; deze titels gaan echter slechts op den oudsten zoon over. De katholieke godsdienst is de godsdienst van den staat, en de wet des lands duldt geen andere. Kunsten en wetenschappen staan in Spanje tegenwoordig op een zeer lagen trap: wat te meer te bejammeren is, als men bedenkt hoe vooral de schilderkunst en de dichtkunst in de zestiende en zeventiende eeuw aldaar bloeiden; de namen van Murillo, Morales, Cervantes en Calderon de la Barca getuigen nog heden van den hoogen trap waarop de kunst destijds in Spanje stond.

Aan het hoofd der regeering staat sedert 5 October 1833 Koningin Maria Isabella II Louize, geboren 10 October 1830, meerderjarig verklaard 8 November 1843. De Koningin regeert in overeenstemming met de Cortes, de volksvertegenwoordiging, bestaande uit twee kamers, den Senaat en het Congres der afgevaardigden. [1]

De bergpas van Pertus (met kurkeiken).

II.

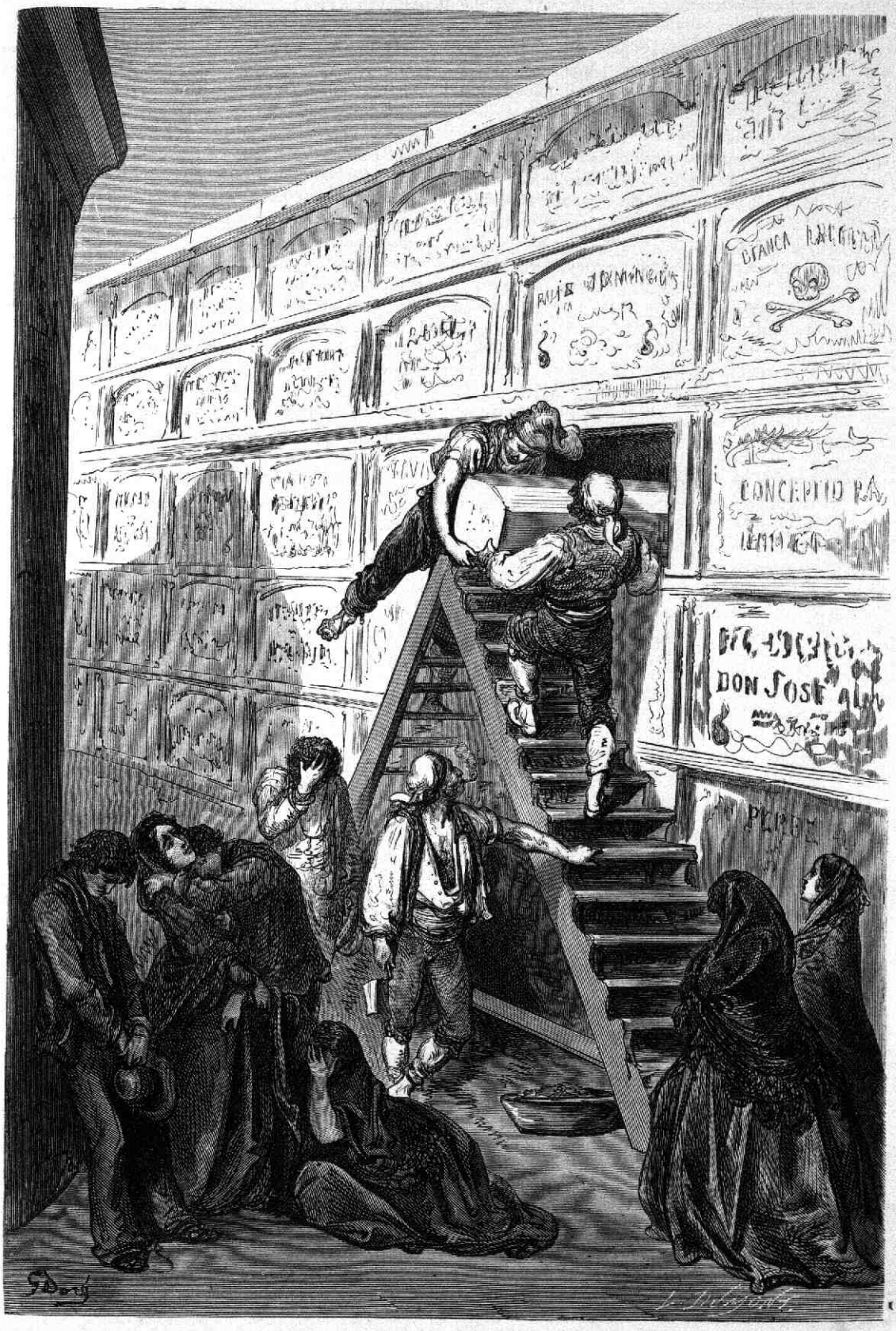
Van Perpignan naar Barcelona.

Wij zullen thans den tocht door het land ondernemen, aan de hand van twee beroemde reizigers: den heer Ch. Davillier en den zoo vermaarden kunstenaar Gustave Doré, die van Lyon naar Perpignan en vervolgens naar Barcelona vertrokken.

Wij ontmoetten elkander — dus verhaalt de eerste — aan het spoorwegstation te Lyon, en namen onze plaatsbriefjes tot Perpignan, waar wij tegen den avond van den volgenden dag aankwamen. Even als Bayonne eene ten deele baskische stad is, zoo ook is Perpignan nog gedeeltelijk catalaansch, gelijk dit reeds aan de spraak der inwoners kenbaar is.

De landstreek, waarin Perpignan (de hoofdstad van het departement der oostelijke Pyrenecën) ligt, is aangenaam en vruchtbaar: zij heeft alleen gebrek aan welwater. De stad breidt zich ten deele in eene vlakte, ten

[1] Koningin Isabella werd in September 1868, door de zegevierende opstandelingen van den troon vervallen verklaard en leeft sedert dien tijd in Frankrijk. Zij zelve heeft in Juni 1870 afstand van de regeering gedaan ten behoeve van haren zoon Don Alfonso, Prins van Asturië.

Eene begrafenis te Barcelona.

deele op eenen heuvel op den linker oever der breede Teta, uit, over welke rivier eene lange steenen brug naar de op den anderen oever liggende voorstad voert. Uit de Teta is een arm afgeleid, welke de Basse heet en deels door de stad, deels buiten de muren vloeit. De straten van Perpignan zijn zindelijk, de huizen tamelijk net, en het geheel heeft iets behagelijks. Reeds hier nogtans hebben de gebouwen, de gelaatstrekken en de geest der inwoners, die ruim zeventienduizend in getal zijn, veel, dat het spaansche karakter verraadt. De stad en geheel Roussillon behoorden ook eertijds werkelijk aan Spanje, en kwamen eerst door den pyreneeschen vrede van 1659 aan Frankrijk. Men ziet nog het voormalige inquisitiepaleis, met zijn groote boogvormige poorten en ontzaglijke gewelven. Perpignan is eene der sterkste steden des rijks. Het bezit, behalve zware muren, bolwerken en wallen, die in 1823 voor het grootste gedeelte werden vernieuwd en verbeterd, nog eene zeer sterke citadel op eene hoogte, welke de geheele stad beheerscht en waarin een oud kasteel, bestaande uit acht in een vierkant geplaatste torens, merkwaardig is. Aan een dezer torens toont men een uitgehouwen arm van eene nederlandsche el lengte, met het oude wapen des rijks er naast. Deze hand was voorzien van eenen degen, die in 1793, toen het wapen door het gepeupel werd geschonden, werd weggenomen. Men verhaalt, dat Karel V des nachts, toen hij zelf eens de ronde deed en hier de schildwacht ingeslapen vond, hem in de gracht wierp en zelf op post bleef staan, totdat men hem kwam aflossen. — Tusschen de citadel en de stad bevindt zich de met boomen beplante esplanade, die zoo ruim is, dat vijf tot zesduizend man hier in slagorde geschaard kunnen staan. Onder de kerken verdient de hoofdkerk vermelding: een groot fraai gebouw, dat inwendig met marmer bekleed is en met vele sieraden prijkt. Perpignan heeft eene universiteit, een museum, een kruidtuin, eene munt, eene publieke bibliotheek, eene geschutgieterij en verscheidene fabrieken. Er wordt handel gedreven in wijnen van Rivesaltes en andere, in brandewijn, witten honig, fijne wollen stoffen, olie, ijzer, zijde en voortbrengselen van het zuiden. Ook is Perpignan de geboorteplaats van den beroemden, in 1743 gestorven schilder Rigaud.

Onze diligence, die den volgenden dag Perpignan verliet, had niets spaansch: een eenvoudige conducteur met eene heel gewone muts op, verving de plaats van den *Mayoral* in het klassieke kostuum der Andalusiërs; in plaats van tien of twaalf muilezels met hunne schitterende *aparejos*, trokken ons zes krachtige paarden. Dit was eene kleine teleurstelling voor ons, die zoo gaarne reeds nu geheel op zijn spaansch wenschten behandeld te worden. Toch zagen wij iets dat ons aan het zuidelijk schiereiland herinnerde. Aan beide zijden van den weg verhieven zich de aloës met hunne hooge stengels, en toonden ons hunne met scherpe dorens gewapende bladen even als zoovele dolken. Gansch in de verte bespeurden wij de besneeuwde kruinen van den Canigon, die zich boven een onmetelijken muur van blauwe en roodachtige bergen verhief.

Wij reden de vlakte door; en na een kort oponthoud in het kleine dorp Boulon, bereikten wij den bergpas van Pertus. De diligence kon slechts met groote moeite tegen dien steilen weg opwerken, zoodat wij op ons gemak wandelende den wagen volgen en zelfs eenige studiën maken konden van de reusachtige kurkeiken langs den weg. De geheele berg is bedekt met deze boomen. Als de stam nog niet van zijne schors beroofd is, heeft deze de hardheid eener rots; zoodra men echter den boom *ontkurkt* heeft, neemt hij een rosachtigen tint aan; men zou bijna zeggen dat het bloed naar de wonden vloeit welke men gemaakt heeft. De oudheidkundige en de schilder beiden kunnen zich hier in deze streek vergasten op eenige trotsche puinhoopen van oude kasteelen, wier fondamenten, geworteld in de rots waarop zij staan, noch door den tand des tijds noch door aardbevingen konden verwoest worden. De bergpas van Pertus is te allen tijde de natuurlijke weg geweest dwars door het oostelijke gedeelte der pyreneesche bergketenen. Reeds Pompejus en Cesar trokken dien over, toen het oude Iberië eene romeinsche provincie was. Vele eeuwen later maakten ook de Gothen gebruik van dezen weg, om zich in plaats van de Romeinen in dit land te vestigen; als men de taalkundigen gelooven moet, dan is de naam Catalonië afgeleid van Gothalunia. De Gothen werden op hunne beurt door de Arabieren verdreven, die, den bergpas van Pertus overtrekkende, Frankrijk binnendrongen en door Karel Martel eerst tusschen Poitiers en Tours tegengehouden werden. Lodewijk XIV, die zich het bezit der provinciën, hem door zijnen voorganger verworven, wilde verzekeren, liet het kasteel Bellegarde bouwen. Dit kasteel is eigenlijk eene rotsvesting, welke den Pyreneënpas verdedigt, die van Perpignan over dezen berg naar Catalonië loopt. Wij zagen dat trotsche gebouw op de spits van eenen berg.

Het eerste dorp, dat men, na de grenzen te zijn overgetrokken, bereikt, heet La Junquera. Daar is het tolkantoor, daar worden de passen van nieuwe visa's voorzien, en de koffers behoorlijk geïnspecteerd. Gedurende de twee uren, welke wij hier stil hielden, hadden wij gelegenheid kennis te maken met de spaansche douanen, die weinig van de fransche verschillen dan alleen in kleeding en vooral door den pralenden naam van *Carabineros*. Zij deden hun werk met zulk een grooten ijver, dat weldra onze goederen door het geheele tolkantoor verspreid lagen.

Wij waren dus thans in Spanje, of beter gezegd in Catalonië, want de Cataloniërs willen zich niet onder de Spanjaarden rekenen. Zij hebben hunne eigenaardige taal, welke veel heeft van de in de middeleeuwen zoo verspreide provençaalsche. De Cataloniërs worden in Spanje als een zeer nijver en arbeidzaam volk beschouwd. In verscheidene provinciën zegt men: *Vamosal Catalan* (laat ons naar den Cataloniër gaan), als men een winkel van zulk een landsman wil gaan bezoeken. In een ander spreekwoord:

Dicen que los Catalanes
De las piedras sacan panes,

wordt de kunstvlijt der Cataloniërs nog hooger opge-

hemeld: Indien gij een Catalonier steenen geeft, zal hij er brood uit weten te maken.

Junquera telt ruim duizend inwoners, die zich uitsluitend met den kurkhandel bezighouden. De omliggende bergen zijn geheel met kurkeiken bedekt. Tusschen Junquera en Figueras ligt het schoone district Ampurdan, eene ruime met olijven en vruchtboomen, vlas, hennip, koren en rijst begroeide vlakte; zij is naar de zee toe open, waar men de citadel van Roras en de haven van Ampurias, het Empuricae der ouden, ziet. Martorel is een tamelijk groot, doch morsig en somber vlek, dat evenwel merkwaardig is wegens de brug, die, naar men zegt, Hannibal ter eere van zijnen vader Hamilcar liet bouwen. Zij bestaat uit twee bogen, waarvan de groote in den vorm van een kruisboog gewelfd is. De grondslagen zijn van romeinschen oorsprong, doch de brug heeft evenveel geleden door den tijd, als door de wijze, waarop zij hersteld is. Uit de pilaren van den grooten boog kan men opmaken, dat deze brug oorspronkelijk drie gelijke bogen had; waarschijnlijk bevond zich aan de beide einden een triumfboog, waarvan nog een is gespaard gebleven. De geheele brug heeft veel geleden en men kan weinig van de oorspronkelijke versierselen herkennen. De overblijfselen van eenige gegroefde pilaren doen zien, dat zij waarschijnlijk van de korinthische orde waren. Op het midden van de brug leest men een opschrift, hetwelk te kennen geeft, dat zij in het jaar 1768, op bevel van Karel III, eene restauratie heeft ondergaan.

Figueras, dat wij weldra bereikten, is eene der sterkste plaatsen van Spanje, en heeft gedurende den onafhankelijkheidsoorlog menigen storm beleefd.

Het is een aanzienlijk en regelmatig stadje, met een plein, breede straten, twee kloosters en ruim vierduizend inwoners, die eenigen handel met Frankrijk drijven. Het kasteel op de nabij gelegene hoogte is dat van S. Fernando: tot 1815, toen de Franschen een gedeelte der werken deden springen, eene der sterkste vestingen, die evenwel eene bezetting van meer dan twaalfduizend man vereischt. Het bestaat uit een onregelmatig vierkant, met uitgestrekte buitenwerken, bomvrije kazernen en een hospitaal. In dit stadje hadden wij, van uit den *parador de las diligencias*, een voorsmaak van de befaamde spaansche keuken. Wel mag het schiereiland op groote mannen bogen, maar een beroemden kok mist het nog en een Vatel heeft het nooit opgeleverd. Sancho Panza, die eigenlijk van aard een lekkerbek was, pochte er menigmaal op, dat hij eene geheele week van eene handvol noten en kastanjes kon leven; wat ons betreft, wij, die ons weinig met de gastronomische kwestie bemoeien, schikten ons in de omstandigheden en volgden dien grooten philosoof na.

Gerona, waar men vervolgens aankomt, is eveneens een zeer sterke plaats en heeft vele belegeringen doorstaan. Men heeft ten opzichte van deze beide steden de zeer juiste opmerking gemaakt: dat zij aan Spanje weinig dienst bewijzen, omdat zij dat land slechts in tijd van vrede toebehooren; want zoodra er een krijg was uitgebarsten, nam Frankrijk deze beide steden terstond in. Gerona aan de rivier de Ter, waar zij de Orbar opneemt en eene steenen brug draagt, ligt gedeeltelijk aan den voet, gedeeltelijk op de glooiing van een berg, en is van vestingwerken en vijf forten omringd, onder welke het fort Montjouy het sterkste is; ieder fort maakt echter eene vesting op zich zelve uit, die met de overigen gemeenschap heeft, en hierdoor geldt de stad voor eene der eerste grensvestingen van Spanje. Inwendig kan men haar juist niet fraai noemen, doch hare ligging is betooverend. Behalve de schoone, doch sombere gothische hoofdkerk, heeft zij nog drie parochiekerken en vijftien kloosters, waaronder het Kapucijnerklooster wegens zijne arabische baden merkwaardig is, en voorts een hospitaal, een armhuis, een collegie en veertienduizend inwoners. De voornaamste poort der hoofdkerk, de Puerta de los Apostolos (Apostelpoort) genaamd, is met de standbeelden der Apostelen versierd, en wel in terra cotta, dat in Spanje zeer zeldzaam voorkomt; zij dragen het jaartal 1458.

In eene der donkere steegjes van Gerona hoorden wij omstreeks middernacht voor het eerst de sombere stem der *Serenos*, nachtwachts. Hunne verschijning had iets spookachtigs, al zien zij er vrij romantisch uit in hunne grijze mantels, met hunne lantaarns en pieken. Deze goede mannen belasten zich niet alleen met de wacht te houden over hunne slapende medeburgers, maar zij kondigen ook, volgens eene overoude instelling, zingend het nachtelijk uur aan. Daar de spaansche nachten gewoonlijk zeer helder (*serein*) zijn, heeft men aan deze trouwe mannen den naam van *Serenos* gegeven. Zij hebben, met uitzondering van den mantel, veel overeenkomst met de nachtwachten in kleine noordsche steden, maar dragen geen ratel en maken dus niet zulk een vervaarlijk geluid als dezen. Daarentegen is hun gezang veel aangenamer, en dikwijls brengen zij daarin lof aan God of de Heilige Maagd, bij voorbeeld: *Alabado sea Dios!* (God zij geloofd!) of: *Ave Maria purissima!* Deze laatste formule wordt vooral gebezigd in Andalusië, waar Maria het voorwerp eener bijzondere vereering is, onder den naam van de *Santissima*, de zeer heilige.

Vóór dat de serenos hunne nachtelijke wandeling aanvangen, vereenigen zij zich gewoonlijk op de *ayuntamiento* (het stadhuis), van waar zich ieder naar zijne wijk begeeft. Zij bewijzen den inwoners allerlei diensten. Niet alleen verkondigen zij het uur en het weder, maar zij bekleeden ook den post van portiers: zij hebben de sleutels van de huizen; wanneer men laat te huis komt, openen zij u de deur, brengen u naar uw vertrek, en toonen zich zeer dankbaar voor eene halve *piecette*. Het is te verwonderen, dat de portiers van Parijs of de concierges, zooals de portiers zelven zeggen, van deze instelling geen gebruik maken. Zij zouden niet meer den baas over de huurders kunnen spelen, maar zij zouden slapen. De *sereno*, in zijn langen mantel gewikkeld, met zijne lange lans gewapend, aan welker einde eene lantaren is bevestigd, is de laatste en prozaïsche vertegenwoordiger der spaansche nachten, even als zijn klagende declameerende toon de eenige serenade is, die nog onder de balkons wordt gehoord.

Nadat wij de serenos goeden nacht gewenscht had-

den, zochten wij weder onze diligence op, om onze plaatsen in te nemen, welke bovenop waren. Tot onze teleurstelling bemerkten wij, dat ze reeds waren bezet door catalonische boeren, die er zich maar zonder iets te zeggen van meester gemaakt hadden en weinig lust schenen te gevoelen om ze ons weder af te staan. Er waren slechts vier plaatsen, en zij waren met hun zevenen, allen met een tamelijk norsch gelaat. Zoo goed als wij konden, trachtten wij het hun aan het verstand te brengen, dat zij voor ons plaats moesten maken; en niet dan meveel moeite, en voort al met behulp van *mayoral*, kregen wij weder onze oude zetels, terwijl zij zich moesten behelpen met den bak, welke onder den wagen schommelde. Heel prettig konden zij het daar niet hebben, daar er in dien bak reeds een twaalftal reusachtige tonijnen, pas van Palamos uit zee aangebracht, geborgen waren. De weg was allerellendigst, en onophoudelijk werden wij heen en weder geslingerd als dobbelsteenen in een beker. Wij hadden daarom te meer medelijden met die arme Cataloniërs, wier zitplaatsen waarlijk niet te benijden waren; wij kwamen op den inval om hun eene brandende waskaars aan te bieden, ten einde zij ten minste zouden kunnen zien waar zij waren. Met dankbaarheid werd dit door hen aangenomen; zij bevestigden de kaars op een der tonijnen en hadden nu zelven schik in deze zeldzame verlichting.

De bergpas van Pertus.

Intusschen werd de weg hoe langer hoe slechter; de schommelingen namen toe, totdat wij, niet zonder verbazing, bemerkten, dat de diligence eensklaps stilhield. Weldra vernamen wij, dat wij hier opgehouden werden door eene kleine rivier, door den laatsten regen een weinig gezwollen, en dat wij met geduld moesten afwachten totdat het water zou vallen. Tot ons geluk brak juist de dag aan, en wij maakten hiervan gebruik om eene wandeling in den omtrek te doen. De plantengroei is in deze streek prachtig en weelderig: dank zij de vele *norias* of arabische pompen, welke men in Spanje in menigte aantreft, vooral in Catalonië en in het koninkrijk Valencia.

Zulk eene noria, de *anaoura* der Arabieren, is eene machine, zóó eenvoudig, dat zij ons nog herinnert aan de eerste tijden, toen de werktuigkunde nog pas geboren was. Zij dient om het water ter besproeiing van het land op te voeren. Dit water bevindt zich in een grooten gemetselden put van eenige ellen diep. In dezen put wordt een touw neêrgelaten waaraan een paar emmers hangen, die zes of acht kan water kunnen bevatten. Een groot houten waterrad, zoo ruw mogelijk bewerkt, wentelt onophoudelijk om zijn as, en brengt op deze wijze een ander rad in beweging, waardoor de emmers op en neêr worden gehaald. De volle emmers worden door middel van dezelfde beweging in een grooten vergaarbak uitgestort. Uit dezen vergaarbak stroomt het water in kleine kanalen naar het veld, dat men wil besproeien. De emmers zijn op zulk eene wijze geplaatst dat, terwijl de eene helft ledig in den put daalt, de andere gevuld naar boven komt. Deze houten machine wordt door een paard of een afgeleefd muildier in beweging gebracht, welk dier evenwel gedurig moet worden aangespoord, hetzij door een knaap, wiens kleeding armoedig is, overeenkomstig zijn beroep, of door een vernuftig uitgedacht werktuig, dat oogenblikkelijk het trekdier eenige steken geeft, zoodra het slechts stil staat. Men zegt, dat eene enkele noria in staat is eene

uitgestrektheid lands te besproeien, groot genoeg om een geheel gezin te onderhouden.

Dit oponthoud aan de gezwollen rivier verschafte ons nog de gelegenheid kennis te maken met den geestelijke van een naburig dorp, een allervriendelijkst man, met een vroolijk gelaat en dikke wangen.

Hoewel het zondag was en even na de vroegmis, wandelde hij heel vreedzaam tusschen de boeren van zijn kersspel op *la plaza de la constitucion*, terwijl hij daarbij zijne *puro* rookte. Er is in Spanje geen stadje of dorp, dat niet zijn plein der constitutie heeft. Ook baart het hier volstrekt geen opzien een geestelijke in 't openbaar te zien rooken; zelfs zagen wij eens een dorpspastoor zijn cigaar aansteken aan den *brazero* der sakristie. De kleeding der spaansche priesters verschilt weinig van die der fransche; alleen hebben zij een ander hoofddeksel, dat wel eenigszins herinnert aan dat van don Basilio in den *Barbier de Séville*. Deze hoofdbedekking heeft wel iets weg van eene kachelpijp van een el lang, in het midden van een gat voorzien, en horizontaal op 't hoofd geplaatst.

De *serenos* van la Junquera.

Terwijl wij onder de boeren wandelden, hoorden wij menige rooversgeschiedenis vertellen, die echter te alledaags waren om hier mee te deelen. Ik wil er u evenwel eene mede deelen, waarop men ons in de diligence vergastte, en die u een blik zal doen slaan in het vreemdsoortige en toch iet of wat ridderlijk karakter der spaansche roovers. De gebeurtenis had plaats op een zondag.

Een reisgezelschap te paard, dat, bij gebrek aan een dorps- of stadsherberg, in de ruime vlakte der Mancha nachtkwartier in de open lucht had gehouden, ontmoette des morgens een drietal personen, waarvan de voornaamste met zijn door de zon en den zuidenwind verbrand gelaat, zijn pistolen en dolk in den gordel en zijn stok in de hand, klaarblijkelijk een rooverhoofdman was, die met twee zijner gezellen eene wandeling deed. Met een vriendelijk: "Goeden morgen, senores! de Heilige Moeder bescherme u in genade!" naderde hij onze reizigers.

De gids, die hem half en half herkende, beantwoordde zijn groet even vriendelijk, tevens met eene lichte toespeling te kennen gevende, dat hij begreep wie voor hem stond.

De wandelaar evenwel bleef geheel gerust; hij maakte zich als don Francisco Estevan bekend: en dit was genoeg voor het gezelschap, om in hem den wijdberuchten rooverhoofdman uit het gebergte van Toledo te herkennen, voor wiens hoofd de alcaden van Toledo gaarne honderd dubloenen geven zouden.

Hij bemerkte hunnen angst op het hooren van dien naam, doch stelde hen dadelijk gerust door te zeggen: "Vreest niet! des zondags wordt er bij ons niet *gewerkt*. Indien wij de geheele week gearbeid hebben, houden wij als goede Christenen zon- en feestdag, wonen de mis bij en doen eenig goed werk... En nu zult gij mij heden gezelschap houden, niet waar?"

"Wat! wij u gezelschap houden?" antwoordde de gids.

"Wel ja!" hervatte de roover, "dat zult gij eens zien, wanneer wij in de *Venta* (herberg) hier in de nabijheid zijn. Daar zullen wij ontbijten of wij in geen jaar iets genuttigd hadden. Gij zijt mijne gasten, *caballeros*. Mijne knechts zullen uwe paarden bij den toom nemen,

en wij gaan te voet tusschen de olijfboomen door. Het is een heerlijke morgen. . . ."

Reeds beschouwden de reizigers niet alleen hunne paarden als verloren, maar zij begrepen tevens, dat de hoofdman hen in eene hinderlaag voeren en in den moordkuil van de herberg koelbloedig van het leven berooven zou. Doch van dit alles gebeurde niets. De spaansche roover is een man van eer. Zoo arglistig gaat hij niet te werk. Had hij zoo iets in den zin gehad, hij zou het zonder veel omwegen te kennen gegeven hebben, en het gezelschap, dat hij bij zulk eene goede gelegenheid ontmoette, zou hij zonder veel beweging spoedig uit den weg hebben geruimd. Zijne knechts zouden de lijken dan ongetwijfeld op eene eerlijke wijze begraven, en de naastbij wonende pastoor zou voor zijne rekening eene zielmis voor de overledenen gelezen hebben. Doch zulke dingen deed hij alleen, wanneer hij er toe gedwongen werd en men zich niet wilde overgeven.

De hoofdman bracht de reizigers dus behoorlijk naar de herberg. Daar was hij heer en meester, en liet hij zijne gasten op een voortreffelijk ontbijt onthalen. Versch brood, uitsluitend voor hem gebakken, wildbraad, gebraden geitjes, heerlijke druiven: alles was naar den aard. Een kardinaal kon niet beter bediend worden; daarbij kwam de vroolijke stemming der roovers, hunne geestige gesprekken, die het duidelijk kenmerk van verstand en goed oordeel droegen, hun voortreffelijk gezang en hun eetlust, zoodat ook zelfs de angstigste der reizigers allengs moed begon te scheppen. De gids werd zelfs zoo vrijmoedig, dat hij niet aarzelde den hoofdman te verzoeken, den reizigers een gedeelte zijner levensgeschiedenis mede te deelen.

De rooverhoofdman voldeed onmiddellijk aan dit verzoek. In beschaafden stijl en gekuischte taal, door treffende beelden gesierd, zonder opgewonden snoeverijen, zonder leugen en bedrog, verhaalde hij een gedeelte van zijnen levensloop. Hij was een jonkman geweest met een goed hart en voortreffelijken aanleg. Verbitterd over de knevelarijen, den burgers aangedaan door hooggeplaatste hebzuchtige ambtenaren, afpersingen, waarvan hij van nabij getuige was geweest, had hij de gepleegde misdaden niet kunnen verzwijgen, maar ze in het openbaar bekend gemaakt. Onder een of ander voorwendsel zag hij zich weldra achter de traliën gesloten. Op eene gevaarlijke en niet geheel en al strikt eerlijke manier, wist hij nogtans uit de gevangenis te ontkomen; werd daarop in eene herberg ten platten lande, waarheen hij zich in den angst zijner vlucht het eerst begeven had, met eenige gezellen eener rooverbende bekend, sloot zich in zijne wanhoop bij hen aan, en werd weldra, daar de roovers in hem een fier en dapper hart meenden te ontdekken, tot hun opperhoofd verkozen. Zoo werd de moedige strijder voor recht en billijkheid rooverhoofdman van de gevreesde bende van don Francisco Estevan, onder welken naam hij zelf wijd en zijd bekend en geducht werd. "Caballeros," zeide hij, "het is treurig genoeg, maar het is waar: onder de dieven en roovers worden tegenwoordig de eerlijkste Spanjaarden gevonden."

"Doch het wordt laat," ging de verhaler voort; "wij moeten ons haasten om nog de middagmis te Albaceze te kunnen hooren. Eerst zal ik u evenwel nog door dit olijvenbosch geleiden, waar zich eene bende *rateros* (gemeene, onzedelijke dieven) ophoudt, die de reizigers des zondags niet ontzien. Wij voor ons trachten elken zondag een goed werk te verrichten, tegenover het kwaad, dat wij dikwijls genoodzaakt zijn in de week te doen. Zijn er geene reizigers te geleiden, dan bekomt de eene of andere arme drommel een zondagsgeschenk; en daar gij toch gaarne alles van ons wilt weten, zoo moet ik u zeggen, dat wij ook de tienden van onze winst geven aan de armen, die wij ontmoeten. Want arme lieden worden nooit door ons aangevallen. Ook wordt niemand geheel uitgeplunderd, maar naar de omstandigheden fatsoenlijk behandeld, terwijl hij altijd zooveel behoudt, dat hij de plaats zijner bestemming bereiken kan. Zoo heb ik de wetten der maatschappij erkend, en ik heb gezworen die te zullen eerbiedigen."

"En hoevele jaren oefent gij alzoo dit bedrijf uit, zonder dat de justitie u overvallen heeft?" vroeg de gids.

"Sedert vier-en-twintig jaren," was het antwoord, "heb ik de eer aan het hoofd van deze dapperen te staan. Er is nog nooit een hunner gevangen genomen: uitgezonderd, nu twee jaren geleden, drie van mijne gezellen, doch den volgenden dag waren zij vrij. Er vielen namelijk een priester, een alcade en een notaris in mijne handen; ik dreigde, dat ik deze drie levend zou laten villen, indien men mij mijne knapen niet terugzond en daarbij vergat hun tweehonderd onsen goud mede te geven. Den volgenden dag had ik het verlangde. . . .; priester, alcade en notaris konden nu ongehinderd hunnen weg voortzetten. . . Doch hier zijt gij veilig; slaat dit zijpad rechts in, en gij zult spoedig op den straatweg zijn. De Heilige Maagd geleide u." Met deze woorden nam de beleefde hoofdman afscheid van zijne gasten.

Wij brachten onzen dank zoowel aan den aangenamen verhaler, als aan dezen bescheiden roover; maar prezen ons toch gelukkig, dat in de laatste tijden het getal policie-agenten (Guardias civiles) in Spanje zoozeer vermeerderd en de policie zoo doelmatig is ingericht, dat zulke ontmoetingen — zijn ze ooit voorgevallen — wel niet dikwijls meer zullen voorkomen.

Inmiddels was de rivier gevallen en konden wij ons weder op weg begeven. De diligence kon de rivier zonder moeite doorwaden, hoewel nog op sommige plaatsen het water tot aan de portieren reikte. Een paar uren later kwamen wij te Tordero, nu nog het eindstation van den spoorweg, die binnen eenige jaren tot aan de grenzen van Frankrijk moet gereed zijn en Perpignan met Barcelona zal verbinden. De voorloopige wachtkamer was geheel bezet met landlieden, die zich naar de hoofdstad begaven om er hunne vruchten en groenten te verkoopen. Ofschoon het uur van vertrek reeds lang verstreken was, scheen de lokomotief volstrekt geen haast te hebben; in het vervolg van tijd hadden wij ruimschoots gelegenheid op te merken, dat de spaansche nauwkeurigheid op dit punt veel te wenschen overlaat.

Wat ons betreft, wij beklaagden ons geenszins over dit

oponthoud, want hierdoor hadden wij tijd en gelegenheid een blik te werpen in het inwendige der wagons derde klasse, dat ons vermakelijke en schilderachtige tooneelen aanbood. Catalonische boeren, met hunne ruime fluweelen broeken, door een geborduurden gordel opgehouden, met hunne korte vesten, en hunne lange wollen mutsen op het hoofd, stonden of lagen te midden van groote stapels meloenen en vruchten van allerlei soort; sommigen sliepen, gewikkeld in hun mantel, anderen rookten hunne *papelita*.

De spoorweg van Barcelona volgt bijna bestendig den oever der zee en biedt vele schoone vergezichten en landschappen, die u onwillekeurig herinneren aan de streek tusschen Napels en Castellamare. Links heeft men de zee, die, blauw als de hemel en effen als een spiegel, bezaaid is met talrijke visschersbooten, wier lange witte zeilen door de ochtendkoelte opgezwollen waren; rechts strekt zich eene vlakte uit, over welke de oranjeen granaatboomen hun somber loofdak uitspreiden.

Tusschen Tordera en Barcelona komt men ongeveer vijftien dorpjes voorbij en eenige steden, onder welke laatsten Mataro de grootste is. Deze stad vervangt het Eluro der Romeinen, dat echter meer zuidwaarts lag, op eene plaats, waar men nog sporen van de vroegere gebouwen vindt. De stad is hare herbouwing aan de Mooren verschuldigd. Zij wordt in de oude en nieuwe stad verdeeld, waarvan verreweg het aanzienlijkste gedeelte op eene hoogte ligt; terwijl het overige zich onder den heuvel langs de zee uitbreidt. De haven, die tot berging van eenige handels- en visschersvaartuigen gebezigd wordt, is niet groot; de wandelingen en omstreken zijn bekoorlijk. Wat oudheden betreft, zoo vindt men hier slechts overblijfselen van twee vloeren van ingelegd werk. In de nabijheid heeft men verscheidene graftomben ontdekt.

De weg is aan beide kanten afgebakend door cactusheggen: eene afsluiting, vrij wat aangenamer voor het oog dan die lage, witte of zwart geschilderde muren of hekken, in andere landen in gebruik. Overigens is de baan zeer ongelijk, ten gevolge van de hoogten en laagten bij het strand, en ligt dikwijls waterpas met de zee. Het schijnt echter, dat men hier te lande geen vrees koestert voor dijkbreuken; of, beter uitgedrukt, men is niet bang dat door een hoogen stand der zee de rails zullen overstroomd worden. Als men van verre een trein Barcelona ziet naderen, dan is het alsof hij over de zeegolven heensnelt: hetgeen in zoo verre waar is, dat hij vaak een heel eind weegs door het water gaat.

III.

Van Barcelona naar Tarragon.

Toen wij Barcelona naderden — vervolgt het verhaal der beide genoemde reizigers — straalde de volle middagzon over hare daken en kerktorens. "Barcelona," zegt Cervantes, "is de zetel der hoffelijkheid, de wijkplaats der vreemdelingen, het hospitaal der armen, het vaderland der dapperen, het toevluchtsoord der vervolgden, het middelpunt der vriendschap; eene stad, eenig in hare soort, zoo om hare ligging als om hare schoonheid." Zij is gebouwd aan den voet van den *Mont-Juich*, den berg der Joden, eene ontzaglijke rots, wier kruin, omgord met vestingwerken, zich boven de vele gothische torens verheft. Cervantes heeft de waarheid gezegd: Barcelona was in de middeleeuwen, en ook nog in zijnen tijd, eene der bloeiendste steden, een der meest bezochte havens der Middellandsche zee, en stond in vele opzichten gelijk met Genua, Venetië en Pisa. In de vijftiende eeuw bezat zij eene school van beeldhouwers, wier voortreffelijke meesterwerken nog heden de bewondering opwekken. In geene andere spaansche stad heeft men tijdens de middeleeuwen beter den steen, het brons en het ijzer weten te bewerken; het ijzer vooral, want Barcelona bezat eene talrijke corporatie van *rejeros*. Hier woonden die kunstenaars, welke die wonderlijke ijzeren traliën smeedden en ciseleerden, die nog heden ten dage de kloosters en kerken versieren, en waarvan de bewerking zoo fijn is, dat iemand ze vergeleek bij goudsmidswerk, vergroot door het mikroskoop.

Wat de handelsbeweging van Barcelona aangaat, zoo heeft de stad niets verloren: zij is nog steeds de tweede stad en de eerste haven van het koningrijk; men heeft haar den zeer gepasten bijnaam gegeven van het "Manchester van het Schiereiland." Haar haven is gevuld met schepen van alle natiën.

Heden ten dage gelijkt Barcelona veel op Marseille: dezelfde werkzaamheid, hetzelfde mengelmoes van verschillende volken en natiën, dezelfde afwezigheid van een bepaalde type. De beroemde spaansche mantilles ziet men slechts zelden meer; en te vergeefs hebben wij, afgaande op de verzekering van Alfred de Musset, gezocht naar eene andalusische schoone met bruinen tint. Zij worden elken dag zeldzamer, en als eenmaal de spoorwegen geheel Spanje doorsneden hebben, zullen zij geheel verdwijnen.

Daarentegen hebben nog eenige oude wijken van de stad haar oorspronkelijk karakter behouden; onder anderen de *calle de la Plateria*, de straat der goudsmeden. Er is in Spanje geene stad van eenig belang, welke niet hare calle de la Plateria heeft. Daar kan men het goud- en zilversmidswerk van het volk bestudeeren. Die versieringen zien er soms wonderlijk uit. De winkels zijn behangen met gouden en zilveren voorwerpen, tamelijk grof en lomp bewerkt, maar wier vormen en zonderlinge teekening toch iets bekoorlijks en verleidelijks hebben. Allerlei voorwerpen vindt men daar: zeer groote oorknoppen, welke soms zoo zwaar zijn, dat men ze door middel van een koord moet ondersteunen; ringen bezet met roode en groene steenen; *ex voto's* van alle soorten, en afbeeldingen van Onze Lieve Vrouwe van Montserrat, die door de Cataloniërs zeer vereerd wordt. Al deze voorwerpen zijn hoofdzakelijk bestemd voor de *pagesas*, rijke boerinnen; of wel *el estilo* van Parijs, voor zulke menschen, die de fransche mode willen volgen. — De hoofdkerk en de meeste kerken van Barcelona zijn zeer oud, en hare bouworde verschilt veel van die der noordsche kerken. Een der voornaamste kenmerken dezer wijze van bouwen is de regelmatige afwisseling van steen en brons, waardoor het effect zeer verhoogd wordt. Vooral trof ons een groote steenen engel met lange vleugels van brons, een waar meesterstuk uit

de vijftiende eeuw. De hoofdkerk, welke de Cataloniërs de Seu (spreekt uit Séoe) noemen, mist eenen behoorlijken voorgevel, maar het inwendige is zoo schoon als men slechts ergens kan zien; het zeer hooge gewelf wordt onderschraagd door eene rij van pilaren, tusschen welke de vensters van het koor een geheimzinnig licht werpen. Onder het koor is eene krypt of onderaardsche kapel, waar tallooze waskaarsen voortdurend brandende worden gehouden ter eere van de patrones der stad. In een rijmpje wordt zij dus geprezen:

Esta es la Eulalia, la de Barcelona,
De la rica ciudad la rica joya!

"Het is de heilige Eulalia van Barcelona, het rijke juweel eener rijke stad!"

De orgelpijpen zijn niet, even als in onze kerken, loodrecht, maar horizontaal geplaatst en gelijken veel op de geweerloopen eener helsche machine; het onderstel, dat deze pijpen draagt, loopt in een grooten saraceenschen kop uit, die een langen rooden baard heeft en bloedkleurig is. Wij hebben in verschillende steden van Spanje dit zonderlinge versiersel aangetroffen, hetgeen ongetwijfeld een teeken moet zijn van den haat, dien de Spanjaarden te allen tijde den Mooren hebben toegedragen.

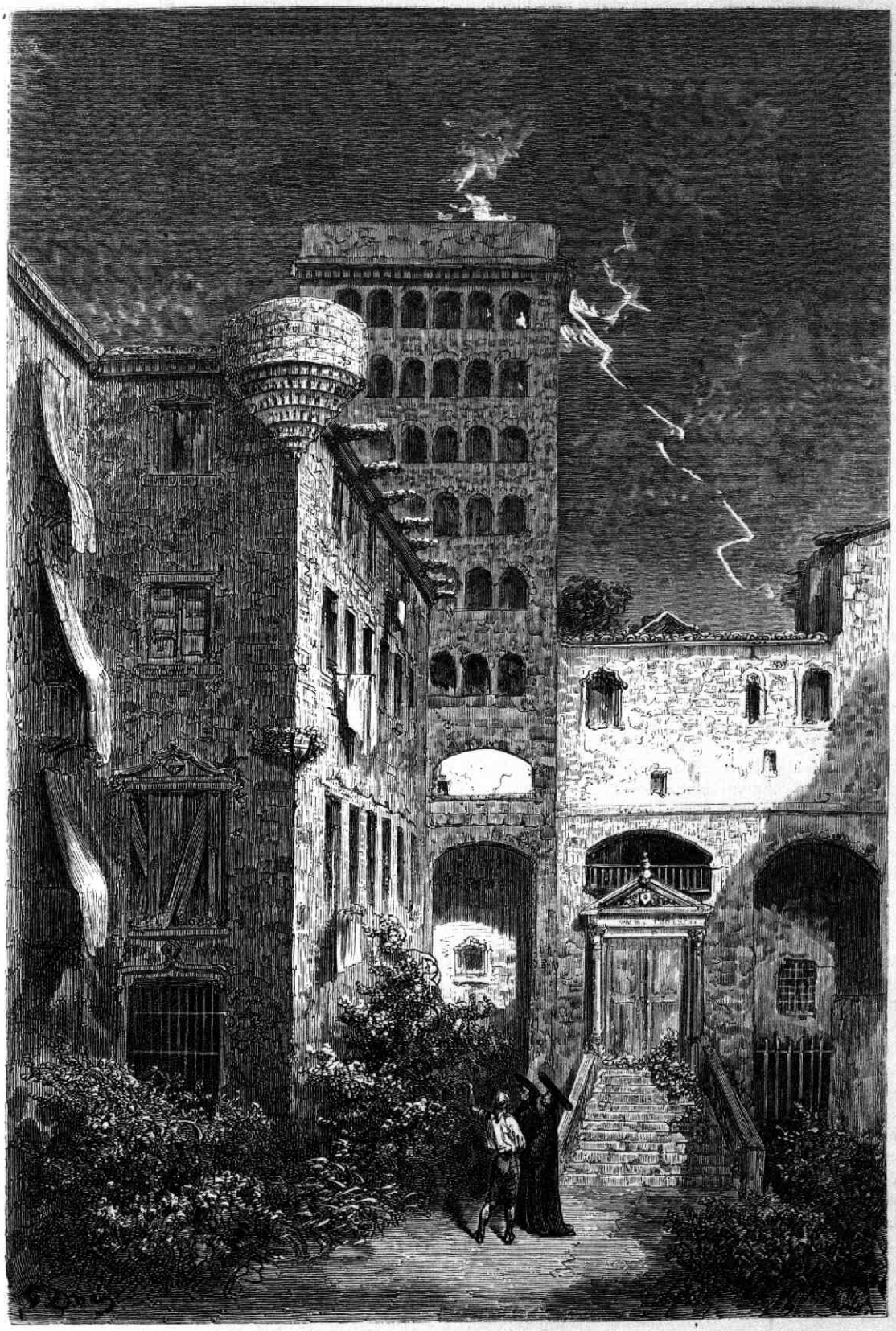
Het klooster, dat aan de kerk grenst, bevat verscheidene kapellen, voorzien van die schoone ijzeren *rejas*, waarvan wij reeds hier boven gesproken hebben. Zij zijn der bezichtiging overwaard, en gelukkig hebben de rejeros, die deze meesterstukken gemaakt hebben, ze voor de nakomelingschap bewaard. Midden in den kloosterhof ziet men eeuwenoude oranjeboomen, onder welker schaduw eene bekoorlijke fontein uit de vijftiende eeuw ruischt: zij is bekend onder den naam van *fuente de los Ocas*, wegens de bronzen ganzen, die het water met haren bek uitwerpen. Men gevoelt zich hier nog geheel in de middeleeuwen verplaatst; en om de illusie te volmaken, vonden wij hier een aantal schooiers, landloopers, bedelaars en haveloozen, die trouwens in alle deelen van het schiereiland in overvloed en schijnbaar welvarend, te vinden zijn.

Inderdaad, er is geen land, waar de bedelarij op klaarlichten dag zoo onbelemmerd gedreven wordt als in Spanje. Vol waardigheid, men zou bijkans zeggen vol trotschheid, wikkelt zich de spaansche bedelaar in de lompen van zijnen mantel; dikwijls is hij een oud soldaat, een *guerrillero* uit den onafhankelijkheidsoorlog; hij houdt gemeenlijk in zijne hand een grooten stok, die hem dient om de aanvallen der honden af te weren, want deze dieren zijn in bestendigen krijg met de bedelaars. Gehuld in zijne lompen, oefent hij zijn beroep of zijne kunst uit met de koelbloedigheid van een wijsgeer, want zonder deze kalme waardigheid zou hij geen volkomen bedelaar zijn. Een der jongste spaansche schrijvers, die van dit onderwerp eene bijzondere studie heeft gemaakt, verzekert, dat men in vele familiën van vader op zoon bedelt; de jongeren volgen nauwkeurig de voorschriften op van hen, die in de beoefening van dit vak grijs zijn geworden, en doen hun voordeel met de lange ondervinding hunner voorgangers. Zij berekenen den tijd nauwkeurig, en weten zeer goed op welk uur van den dag zij zich op deze of gene plaats tot hun profijt moeten bevinden, alsmede welken vorm van aanspraak zij, naar gelang van den ouderdom, den stand en het geslacht der personen, moeten gebruiken. Ook weten zij op behendige wijze met hunne stem te werken; soms bewaren zij een welsprekend stilzwijgen; dan weder, als de omstandigheden gunstig zijn, schreeuwen zij uit alle macht; ook is hun niet onbekend tot hoever hun aandrang gaan moet; en ongetwijfeld was het een spaansche bedelaar, die dit nationale spreekwoord heeft in het leven geroepen: "Een koppige bedelaar gaat niet zonder iets heen."

De kerk der zeelieden, Santa Maria del Mar, is merkwaardig wegens haar portaal, dat aan beide zijden door twee sierlijke achthoekige zuilen gedragen wordt. In de kerk stroomt het licht door kruisramen binnen; groote koperen kerkkronen, met de uiterste fijnheid bewerkt en dagteekenende uit de vijftiende eeuw, hangen aan het kruisgewelf, en zijn alzoo buiten het bereik van menige begeerige hand. — Wij bezochten nog andere kerken, onder anderen die van San Yust y Pastor, Santa Maria del Pi, San Pablo del Campo. In al deze kerken ontbreken stoelen, die vervangen zijn door groote spaansche matten, op welke de vrouwen nederknielen of zich buigen, naar mate zij verkiezen.

Na de kerken, gingen wij een bezoek brengen aan het kerkhof, dat in niets gelijkt op de fransche begraafplaatsen, evenmin als op die der andere groote spaansche steden; men ziet hier niet één boom, niet één bloem, zelfs geen grashalm; overal marmer of steen. Stel u voor lange, evenwijdige alleën, langs welke aan beide zijden zich een hooge muur verheft, die in eene menigte regelmatige vakken is verdeeld. Deze vakken vormen verscheidene verdiepingen, en geven aan het geheel eenige gelijkenis met een romeinsch *columbarium*; elk dezer vakken is bestemd om een lijk, in eene kist gesloten, op te nemen. Als eene begrafenis plaats gehad heeft, metselen de metselaars, die aan het kerkhof verbonden zijn, de opening met eenige steenen en een weinig kalk toe. Deze stad der dooden bevat talrijke straten, die een vreemd perspektief opleveren; de rijkste graven zijn bedekt met een wit marmeren steen, waarop de namen enz. van den overledene gegrift staan. Even als bij ons te lande, worden die graven verkocht; en als na verloop van zekeren tijd, de familie in gebreke is gebleven om de koopsom te voldoen, brengt men het lijk op eene afzonderlijke plaats, *Zangas* genaamd, waar het in een diepen kuil gelegd of verbrand wordt.

Het is hier niet de gewoonte, het lijk naar het graf te vergezellen; alleen de naaste betrekkingen en eenige vrienden van den overledene begeven zich naar het kerkhof en wonen het plaatsen van de kist in hare nis bij. Wij waren getuigen van een dergelijk tooneel. De metselaars schoven de zware en hooge ladder op de hoogte van de aangewezen opening; een *sepulturero*, die het lijk droeg van een kindje, versierd met eenige gemaakte bloemen, volgde. Toen de kleine lijkstaatsie stilhield, schaarden de bloedverwanten zich aan den voet van de ladder, en beproefden de arme moeder te troosten, die in

Gevangenis der inquisitie te Barcelona

tranen wegsmolt, toen zij het lijkje van haar kind door de metselaars-doodgravers zag wegbergen in het open vak. Dezen echter rookten heel kalm hunne cigaretten, en metselden vervolgens de nis toe.

De *sepulturero*, die ons als gids diende, bracht ons in eene ruime zaal, waar de lijken worden nedergelegd, vier-en-twintig uren voordat zij in de kist worden overgebracht. Om zeker te zijn dat men geen levenden begraaft, bindt men aan den arm van den doode een koord, dat met eene schel in verbinding staat, die bij de geringste beweging zich doet hooren. Er is iemand aangesteld, die dag en nacht in dit sombere verblijf des doods de wacht moet houden. Men verzekerde ons echter, dat men zich niet herinnerde, dat de bel immer was overgegaan.

Toen wij van het kerkhof kwamen, wachtte ons een gansch ander tooneel. Aan het einde van de lange laan, welke de dooden van de levenden scheidt, gekomen, bevonden wij ons op eens, te midden van de uitgelatenheid der zuidlanders, op eene plaats van uitspanning, waar eenige matrozen bezig waren op de grasperken zich met balspelen te vermaken, en even daarna in de Campas Eliseas, eene schoone schaduwrijke wandelplaats aan het einde van Barcelona. Men ziet hier, even als in Madrid, de jonge dandys verzameld, en nog veel meer opzichtig gekleed dan in Parijs, met vuurroode dassen en lilakleurige broeken; de dames lagen uitgestrekt in hare cabriolets en waren gekleed naar de parijsche mode. Wij waren echter niet gekomen om de kleeding dezer wandelende modepoppen te bewonderen, en lieten ons dus gaarne verlokken door de tonen van een orkest, die wij van verre hoorden, en door de stemmen der zangers, die de muziek begeleidden. Eene laan met bloemen versierd wees ons den weg naar de balzaal. Tegen den matigen entreeprijs van twee realen (vijf-en-twintig cents) mochten wij het gordijn opheffen, dat den toegang afsloot. Een bekoorlijk tafereel vertoonde zich nu aan onze oogen. Onder eene groote rijk gekleurde tent waren de paren op het geluid eener wegslepende muziek aan het walsen; het orkest, bestaande uit een twintigtal kunstenaars, bevond zich op eene estrade; eenige zangers, die wellicht bij het orkest behoorden, hieven van tijd tot tijd een lied aan, dat goed klonk. Aan het einde der zaal kon men tusschen het fladderende doek der tent een gedeelte van den blauwen hemel zien. Gansch in de verte staarde het oog met verrukking op de groenende heuvelen van Barcelona, hier en daar met witte villa's getooid, en badende in dat doorschijnende licht, dat zooveel bekoorlijks aan de zuidelijke landschappen geeft.

De lucht was zuiver en helder. De zon, wier brandende stralen door het tentdoek boven onze hoofden werden tegengehouden, verspreidde rondom ons een liefelijken gloed. Wij zetten ons in een hoek neder en genoten de overheerlijke *orchata de chufas*, een uitmuntende sorbet van hazelnoten-crême. De paren zweefden onophoudelijk langs ons henen: wals, quadrille, schotsche wals, evenals in Parijs, maar veel naïever, bevalliger en vroolijker. Het was voor ons iets nieuws, deze bedaagde werklieden te zien, op deze wijze hier hunnen zondag doorbrengende. Wij brachten ons voor den geest de zoogenaamde fêtes champêtres uit de omstreken van Parijs, de bals aan de barrières: maar die, wat eerbaarheid betreft, waarlijk met hetgeen wij hier zagen, niet te vergelijken waren. Ook de vrouwen hadden iets stemmigs; eenigen zagen er zeer bekoorlijk uit in haren *corpino*, of zwart fluweelen spencer, haren korten rok, en met den rooden zijden doek, waarmede zij het hoofd omwinden; anderen hadden slechts eene enkele bloem in de haren. Haren kavaliers stond de *marsille*, kort vest, zeer aardig. Als men die dansende paren alzoo zag, zoo netjes, ja sierlijk zelfs, dan zoude men ze niet voor eenvoudige fabriekarbeiders of barceloonsche wevers gehouden hebben.

Toen wij dit volksbal verlieten, begaven wij ons naar de Rambla, de geliefkoosde wandelplaats der Barceloners. Deze bestaat uit eene lange laan, aan weêrszijden omzoomd met huizen en beplant met schaduwrijke schoone boomen, zooals de Linden in Berlijn en de Cours uit onze zuidelijke steden. Derwaarts begeven zich de jonge dames om met haar toilet te pronken; het gedrang is hier somwijlen zoo groot, dat het haar aan plaats ontbreekt, om den waaier te gebruiken. Behalve de wandelaars ziet men ook eenige bezoekers, die zich in groepjes verdeeld en plaats genomen hebben op stoelen, welke van een stempel voorzien zijn: zeker om de voldoening aan ongeoorloofde begeerten tegen te gaan.

De Rambla is het ware middenpunt der beweging, de boulevard des Italiens van Barcelona. Daar eerst kan men zich een ware voorstelling maken van de catalonische bevolking; men vindt er alle typen vereenigd, van de senora, gehuld in satijn en kanten, tot den visscher, gedekt met zijne roode of bruine muts en het vest over den schouder, met zijne ellebogen plaats makende door de elegante heertjes, die ook hier op levende modeplaten gelijken.

Niet ver van de Rambla verheft zich het paleis van justitie, een schoon bouwgewrocht uit de vijftiende eeuw; de *patio* of binnenplaats is beplant met eeuwenoude oranjeboomen, wier toppen zich tot bijna aan het dak verheffen. Onder eene overdekte galerij zijn eenige tafels geplaatst voor de advokaten, die op deze wijze hunne consulten geven in het openbaar.

De kerkers der Inquisitie bestaan nog te Barcelona. Deze gevangenis is een somber en zwaarmoedig gebouw met nauwe vensters in volkomen harmonie met zijne bestemming. Dit geduchte gerechtshof zetelde eens in al zijne macht binnen deze stad; men toonde ons op het Prado de San Sebastian buiten de muren der stad, het terrein van den Quermadora, waar men, in de zestiende eeuw, de ketters ter wille van 't geloof verbrandde. Ook nog honderd jaar later had dit gerechtshof niets van zijn ijver verloren; men zal zich een denkbeeld kunnen maken van de werkzaamheid der inquisiteurs, als men het verhaal leest van den hollandschen reiziger Aarsens van Sommelsdijk, die Spanje omstreeks het einde der 17e eeuw bereisde.[1] "Men neemt

[1] Relation de l'estat et gouvernement d'Espagne. Cologne, 1667, in 12o.

den aangeklaagde gevangen," zegt deze, "en meestentijds moffelt men hem weg en begraaft men hem, zonder dat den armen man eenige mededeelingen worden gedaan. Anderen worden gevangen genomen, op de pijnbank gelegd, veroordeeld en verbrand, zonder dat zij zich hebben kunnen verdedigen. Toen ik deze wijze van handelen berispte, zeide men mij niets anders, dan dat er in Spanje niets beters was dan een auto-da-fé van het geestelijk gerechtshof. Aldus noemen zij de uitspraak van het vonnis en de executie van een ongelukkige. Zij beschouwen zulk een auto-da-fé met hetzelfde vermaak als een stierengevecht, te meer omdat zij hiertoe even groote toebereidselen maken. Slechts hen, die beschuldigd worden het jodendom aan te kleven of van iets dergelijks, zet men gevangen, of men leidt hen door de straten met eene soort van hooge spitse muts op het hoofd, van geel en rood papier gemaakt. Deze muts heet *coroca*, waarom men hen, die op deze wijze bespot worden, *ancorocados* noemt. Bij dien optocht gaat de raad van het gerechtshof vooruit, de deelgenooten volgen met de ancorocados in hun midden. Vervolgens brengt men hen naar de kerk der Dominikanen, waar hun duchtig de les gelezen wordt. Anderen, die men als afvalligen beschouwt, worden gegeeseld; wederom anderen worden veroordeeld om den *san benito* te dragen, dat is eene soort van stool, dien men hun om den hals hangt. Men schrijft de namen van al degenen, die aldus gevangen zijn, benevens het jaartal, op de muren der kerken, met kruisen van St. Andries; de meeste spaansche kerken zijn vol van dergelijke kruisen."

De kruisen, van welke deze reiziger spreekt, zijn nog niet allen verdwenen. Hier en daar, in dorpen en in steden, merkten wij ze op, doch vooral in Barcelona.

Voordat wij Barcelona verlieten, wilden wij nog eerst een bezoek brengen aan het beroemde klooster van Montserrat, wier Lieve Vrouw, die in geheel Catalonië zeer vereerd wordt, tallooze mirakelen verricht heeft. Dit klooster is gebouwd op eene rotskruin, meer dan drieduizend voet hoog. Andere kegelvormige bergen verheffen zich in de nabijheid, en als men deze bergreeks van verre aanschouwt, schijnt zij eenige gelijkenis te hebben met de tanden eener zaag. Van daar dan ook de naam Montserrat, die in het catalonisch zooveel beteekent als zaagvormige berg. Sedert de opheffing der spaansche kloosters, nu ongeveer vijfentwintig jaar geleden, heeft Montserrat zijne voormalige grootheid verloren, en biedt heden ten dage het beeld eener treurige verwoesting aan.

Ten zuidwesten van de hoofdstad verheft zich op eene steile hoogte de stad Tarragona aan den mond van de Francoli, over welke eene steenen brug gebouwd is. Deze oude stad is een merkwaardig voorbeeld hoe sommige steden, na de wereld door haren luister, hare grootte en macht in verbazing gebracht te hebben, niets meer dan een beroemden naam en de herinneringen van haar vervlogen grootheid overhouden. Van eene der grootste steden van het romeinsche rijk en de eerste in Spanje, is Tarragona tot een onbeteekenend stedeke met eene bevolking van minder dan achtduizend inwoners gedaald; het bevindt zich tegenwoordig in een toestand, die aan armoede grenst. De stad is van oude muren omringd, heeft zes poorten en de kasteelen del Rey en del Patriarcha. Zware ijzeren ringen in de muren, waarvan de ouden zich bedienden om hunne schepen vast te maken, doen vermoeden, dat de zee, thans een kwartier van hier verwijderd, in vroeger eeuwen de stad moet hebben bespoeld. Tarragona heeft niets aangenaams dan hare schoone ligging; voor het overige is de stad zeer somber, zonder vermakelijkheden of gezelligen omgang; hare straten zijn eng, kort, krom, veelal glooiend; hare huizen slecht gebouwd, met uitzondering van de straat naar de Karelspoort, die recht, breed en zeer lang is en eenige fraaie huizen bezit. Pleinen en fonteinen zoekt men hier te vergeefs; de wandelingen bepalen zich tot een gelijk gemaakten weg om een gedeelte van de stadsmuren en een klein terras aan de zee. Beide zijn echter geheel zonder boomen.

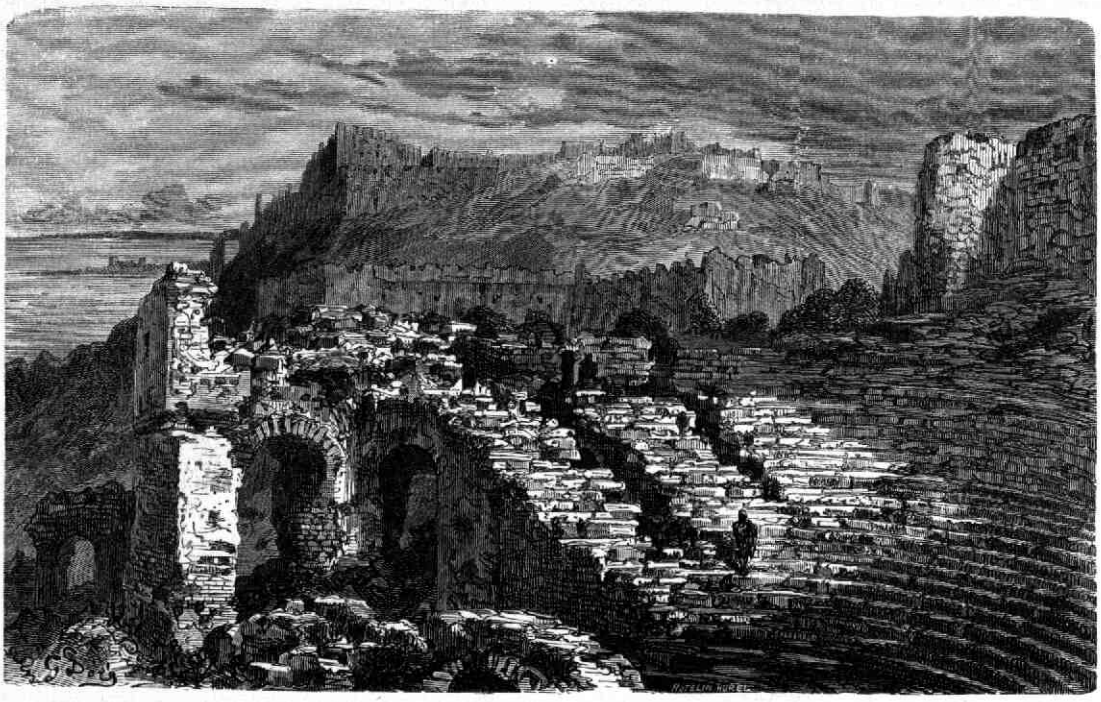
De hoofdkerk, wellicht de schoonste en aanzienlijkste in Catalonië, verheft zich majestueus in het midden der stad. Een prachtige breede trap, aan beide zijden met springende fonteinen versierd, voert naar den ingang. De kerk zelve is van een fraaien gothischen bouwtrant, en wint niet weinig in schoonheid door hare gunstige ligging. Het inwendige bevat drie schepen van eene aanmerkelijke lengte en breedte, waarvan evenwel het middelste veel door het aldaar geplaatste koor verliest. Deze plaatsing van het koor in het midden der kerk is in Spanje zeer gewoon, en schaadt dikwerf het effect der architectuur. De bladen van het hoogaltaar zijn uit de eerste helft der vijftiende eeuw, en stellen in albast het leven van Jezus en den marteldood der heilige Theresia voor. Het altaar zelf prijkt met verscheidene beelden en andere marmeren versierselen, die, hoewel heerlijk van bewerking, al te overvloedig aangebracht zijn. In het koor staat het wit marmeren praalgraf van den aartsbisschop Johannes, zoon van Jayme II, Koning van Arragon. Het doopbekken is uit een enkel fraai stuk marmer gehouwen en rust op vier leeuwen. De kapel der heilige Thekla, Tarragona's patrones, vormt een vierkant, waarvan de hoeken naar binnen inspringen en eenen dom met eenen toren dragen. In vier nissen ziet men, in wit marmer, zinnebeelden der vier hoofddeugden. De wanden der kapel zijn met zeer schoon marmer van verscheidene soorten bekleed en met zuilen versierd: basreliefs van wit marmer stellen de wonderdaden der Heilige voor. Aan den ingang valt het oog op de prachtige marmeren graftombe van Juan Teres, aartsbisschop van Tarragona en onderkoning van Catalonië, overleden in 1603. Vier leeuwen, in het midden van een vierkanten tempel staande, dragen de lijkbus; buitendien is het monument met vele figuren en het wapen van den prelaat versierd. Merkwaardig is de vierkante kruisgang dezer kerk, die om een tuin heenloopt. De galerij wordt aan elke zijde gedragen door zes groote bogen, waarvan ieder weder in drie kleinere bogen is afgedeeld. De laatsten rusten op witte marmerzuilen, die tot geenerlei bouworde behooren; er zijn geen

twee kapiteelen aan elkander gelijk: eenigen vertoonen lichte bladeren, anderen zijn met takken, vogels, beeldtenissen van volwassene menschen, kinderen en dieren, versierd. Een dezer kapiteelen b. v. stelt de begrafenis eener kat door eenen troep ratten voor, waarbij men de nauwkeurigheid en de schoonheid van het beeldbouwwerk moet bewonderen. Het geheel is een zonderling mengelmoes van gothische en arabische bouwkunst. De bogen, waarop de zuilen rusten, hebben den vorm van een kruis. In het midden van den tuin bevindt zich een rond bekken, waarin men eene groote, antieke kuip van wit marmer geplaatst heeft.

Tarragona bezit nog eene andere kerk, twaalf kloosters, waaronder een voor begijnen, en een hospitaal. De voormalige universiteit werd, gelijk alle overige universiteiten van Catalonië, door Filips V opgeheven. De haven is eene der beste van de provincie en verdiende wel, dat het hoofd, waaraan de arbeid reeds in 1808 werd gestaakt, werd voltooid.

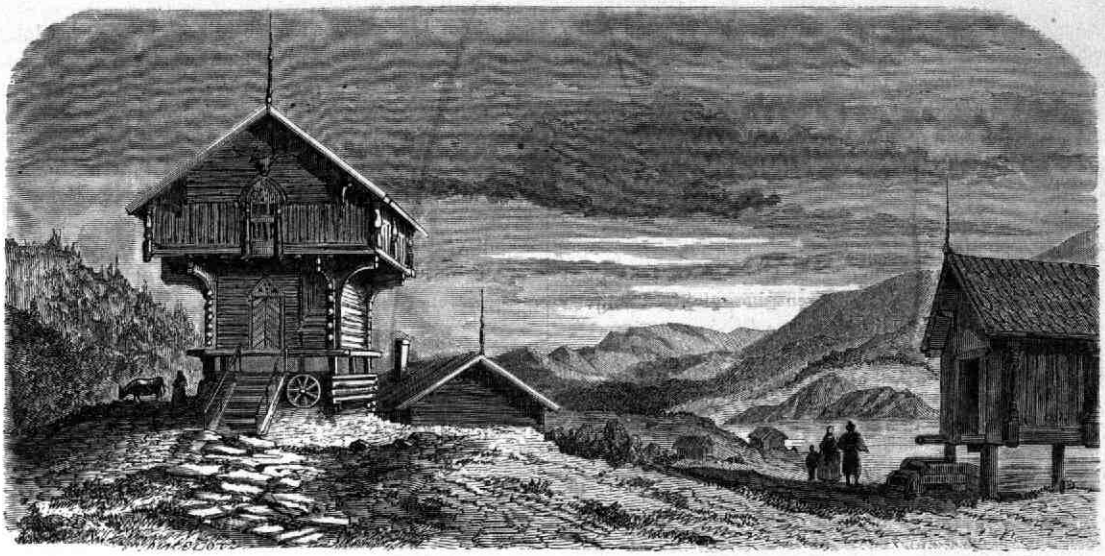
Een gebouw, dat alleen voldoende zou zijn om de belangrijkheid en de grootte van het oude Tarragona te doen kennen, is het paleis van Augustus. De nog voorhanden overblijfselen van het gebouw hebben eene lengte van twaalfhonderd voet, doch de fondamenten bewijzen, dat het zich ter lengte van tweeduizend voet moet hebben uitgestrekt, een langwerpig vierkant vormende, hetwelk weleer de geheele ruimte der tegenwoordige stad innam. Van eene der zijden van het paleis, waaraan groepen van grootschen, verheven arbeid in het oog vallen, had de Keizer het volle gezicht op de spelen, die in den circus werden gegeven. In de naburige huizen vindt men vele overblijfselen van dit groote gebouw, soms geheele stukken muurwerk en tamelijk goed in stand gebleven pilaren. Een der beide torens van het paleis, onder den naam van Pilatustoren bekend, dient tegenwoordig tot kazerne; van de groote wel bewaarde gewelven heeft men paardenstallen gemaakt.

Wij hadden onze plaatsen boven op de diligence weder ingenomen, met het doel om ons van Barcelona naar Valencia op reis te begeven. Daar wij zeer begeerig waren dit paradijs der arabische dichters te zien, hadden wij zorg gedragen op onzen tijd bij den wagen te zijn. De diligence was bespannen met tien muildieren. Een hagelbui van zweep- en stokslagen gaf het teeken van het vertrek. Het lompe voertuig zette zich in beweging in weerwil van den onwil der dieren, die voor- en achteruit sloegen, en de nacht was reeds aangebroken toen wij de oude hoofdstad van Catalonië uit het gezicht verloren hadden.

Overblijfselen van het romeinsche theater te Murviedro.

(*Wordt vervolgd.*)

Eene hofstede te Bambel.

SCANDINAVIE.

I.

TELLEMARKEN.

1. Voormaals en heden. — Korte beschrijving van Noorwegen. — Christiania. — De karriool. — Sandviken. — Drammen.

De tijden zijn lang verdwenen, dat men, om bij voorbeeld eene reis van Holland naar Frankrijk te ondernemen, eerst een familieraad beleggen, kaarten en plannen bestudeeren en weken lang wikken en wegen moest, of en hoe men die groote reis zou aanvaarden. Thans is zulk eene reis slechts een uitstapje, en men verwondert zich, dat er nog een beschaafd man is, die Parijs niet gezien heeft: want men neemt plaats in den spoortrein, luistert eenige oogenblikken naar de gesprekken der reizigers, verveelt zich, valt in slaap, ontwaakt, en... is ter bestemder plaatse. Het is waar, men heeft onderweg bijna niets gezien: men heeft gegeten en gedronken, veel geld uitgegeven: doch het doel is bereikt, en daarop kwam het alleen aan.

En hetzelfde geldt voor verdere tochten, mits men slechts landen bezoeke, welke door spoorlijnen aan elkander verbonden zijn. Men vliegt de landen door zonder dat genot — maar ook zonder die moeielijkheden — te ondervinden, welke onzen voorouders ten deel vielen. In het jaar 1736 zond de fransche regeering, onder leiding van den heer de Maupertuis, eene commissie naar het Noorden, met het doel om aldaar geometrische en astronomische berekeningen te maken. Die commissie bestond, behalve uit gemelden heer Maupertuis, uit de heeren Clairault, Camus, Lemonnier en den abt Outhier, welke laatste aangewezen was om het reisverhaal op te stellen. Hij begint dan ook te verhalen, dat die reis begonnen werd in een reiswagen; vervolgens scheepte de expeditie zich den 2den Mei te Duinkerken in, kwam den 11den te Elseneur en vervolgde haren weg ter zee tot Stockholm, van waar zij zich, na een kort oponthoud, over Upsala, Geflc, Lulea en Pitea, naar Tornea begaf, waar zij den winter doorbracht. Na een verblijf van zestien maanden keerde de expeditie langs denzelfden weg, dien men in het heengaan had gevolgd, naar Stockholm en het vaderland terug.

Heden ten dage reist men anders. Als men te Parijs op den spoorweg plaats neemt naar Kopenhagen, dan komt men daar in zes-en-dertig uren aan. De afstanden zijn vernietigd; en om zulk eene reis in bijzonderheden te beschrijven, zou men de snelheid van den stoom te baat moeten nemen. Dat door deze manier van reizen veel schoons onopgemerkt blijft, wat men, reizende à la Wandsbecker Bote of in een postwagen, kan genieten, spreekt van zelf.

Nu zijn er evenwel nog plaatsen genoeg in ons werelddeel, die slechts te voet, met den staf of den ijsstok in de hand, te bereiken of te bereizen zijn: doch de tijd is zeker niet ver meer, dat zulk een staf als een reliquie zal worden bewaard. Ook het hooge noorden zal, gelijk da Costa het uitdrukt, "met tweelinglijnen" doorsneden worden, en de onbe-

woonde streken van Scandinavië, de eenzame dalen van Noorwegen en Zweden, zullen worden overstroomd door de rustelooze toeristen van het continent of door de "shooting" en "fishing" Engelschen, die met hunnen Murray of den Guide du Voyageur gewapend, dat merkwaardige land als gejaagd en ademloos doorkruisen. De beminnaar eener vreemde, grillige en kunstelooze natuur zal zich moeten haasten om nog vergeten plekjes op te zoeken.

Eene uitzondering hierop zullen vooreerst nog wel de noorweegsche *fjelds* (bergen, bergvlakten) blijven maken. En de reden ligt voor de hand: de bijzondere ruwheid van den grond, de onbeklimbaarheid van sommige bergen, de groote afstanden, het gemis van de onontbeerlijkste gemakken en meer ongerieflijkheden — dit alles te zamen genomen zal menigen haastigen reiziger afschrikken, om een uitstapje te ondernemen van eenigszins langen adem naar beroemde plekken, die door hunne afgelegenheid reeds tot de zeldzaam bezochte streken behooren.

Er zijn in Noorwegen twee provinciën, welke wegens hare grootsche natuur, alsmede om de eigenaardigheid en oorspronkelijkheid van de zeden en gebruiken der bewoners, zooveel merkwaardigs aanbieden, dat de toerist zich nooit beklagen zal, derwaarts de schreden te richten, noch de belangstellende lezer hem in den geest derwaarts te volgen. Deze beide gewesten heeten: Tellemarken en Bergen. — Wij willen op beiden het oog vestigen.

Vóór dat wij Tellemarken bezoeken, moeten wij eerst met zijne ligging bekend worden: en daartoe zal het noodig zijn, dat wij vooraf eene algemeene beschrijving van Noorwegen zelf geven, om dan later tot bijzonderheden over te gaan, welke die beschouwing zullen ophelderen.

Het koningrijk Noorwegen (in het noorsch Norge genoemd), sedert 1814 met Zweden onder éénen schepter vereenigd, maakt het westelijk en tevens kleinste gedeelte van het scandinavische schiereiland uit, en grenst dus ten oosten aan Zweden en aan het noordelijkst gedeelte van Rusland; aan de overige zijden is het omgeven door de Noord-, Atlantische- en IJszeeën; het strekt zich van den 58sten tot aan den 71sten gr. N. breedte uit, ja zelfs nog verscheidene mijlen verder, dus omtrent zeventig m. boven den Noordpool-keerkring, zoodat het voor een groot gedeelte in de noordelijke, koude luchtstreek is gelegen. Het zuidelijkste punt is kaap Lindesnäs; het noordelijkste de Noordkaap: welke kapen in eene rechte lijn ongeveer tweehonderd-vijftien m. van elkander liggen; dáár duurt de langste dag en de langste nacht achttien uren; hier drie maanden, dat wil zeggen, dat de zon des zomers in drie maanden niet onder gaat en des winters even zoo lang onder de kimmen blijft. Hoewel dit land van het zuiden naar het noorden eene vrij groote lengte heeft, is het echter in verhouding zeer smal, daar de grootste breedte slechts een-en-veertig en de kleinste vier tot vijf m. bedraagt. Het beslaat eene oppervlakte van ongeveer zesduizend vierk. m., dus ten naastenbij $^3/_4$ van de grootte van Zweden, en is half zoo groot als Duitschland. Het land is zeer bergachtig; de voornaamste bergketen is het Kjölengebergte, dat aan de kusten der IJszee begint, en aan de zweedsche kust de grootste hoogte bereikt, van waar het langzamerhand lager wordt. Van de zijtakken van dit gebergte is het gebergte Dovrefjeld de voornaamste, die geheel Noorwegen in twee deelen, een noordelijk en zuidelijk deel, Nordenfjeld en Söndenfjeld genaamd, scheidt, en aan de zuidelijke kusten van de provincie Drontheim den naam van Romsdalhorn aanneemt. De hoogste bergtop in Scandinavië is de op 62 $^1/_2$ gr. N. br. ten zuiden van Drontheim gelegene Sneehättan in Dovrefjeld, die 2386 met. hoog is, ofschoon de Skagstölstind, gelijk sommigen beweeren, nog veel hooger moet zijn. De sneeuwlijn ligt dáár ter hoogte van 4860 voet boven de oppervlakte der zee: dus is de Sneehättan nog hooger, gelijk ook nog verscheidene andere bergen van dit land eene grootere hoogte bereiken. De sneeuwlijn is bij de Noordkaap slechts 2200 voet boven de oppervlakte der aarde verheven. Door de lawinen, en des zomers ook door het vallen van groote massaas ontdooide sneeuw en losgeraakte aard- en rotsblokken, worden niet zelden groote verwoestingen aangericht. Eenige dalen, en daaronder vooral die, welke lager en in het zuiden liggen, zijn vruchtbaar; maar in de hooger liggende wordt het koren zelden rijp; terwijl de bergen, die in het noorden en westen liggen, dor en zonder eenigen plantengroei zijn. De noorweegsche gebergten zijn in vele opzichten schooner en belangwekkender dan de zwitsersche Alpen, waarmede zij overigens, wat sneeuwvelden en gletschers betreft, veel overeenkomst hebben, ofschoon de Alpen veel hooger zijn. Maar op de volstrekte hoogte komt het hier niet aan, wel op die betrekkelijke hoogte boven de sneeuwlijn, die in Zwitserland, zoo als men weet, veel hooger ligt dan in Noorwegen. De streek tusschen den 61sten en 62sten gr., tusschen Bergen en Drontheim, is het meest woeste gedeelte van het land, waar een groot sneeuwveld van zestig tot zeventig □ mijlen en eene geheel woeste vlakte van honderdvijftig □ mijlen uitgestrektheid liggen; op deze laatste wordt geene enkele woning gevonden, doch zij is rijk aan verhevene en huiveringwekkend schoone natuurtooneelen.

De westkust is niet slechts omgord door eene groote menigte kleine eilanden, die vooral in het noorden, waar zich de steilste bergen tot eene hoogte van vierduizend voeten verheffen, het talrijkst zijn, en meerendeels door visschers en loodsen bewoond worden; maar zij is ook mijlen ver door diepe en smalle sleuven, *fjords*, doorsneden, waar de rotswanden niet zelden eene hoogte van 2000—5000 voet hebben, zoodat deze wateren nimmer door de stralen der zon kunnen beschenen worden. Het getal klippen of *scheeren*, die eenige vademen boven het water uitsteken en langs de geheele kust eene soort van muur vormen, bedraagt wel eenige honderd duizenden. Tusschen deze klippen of riffen en het vaste land vindt men een stil en veilig vaarwater, dat voor kleine vaartuigen, zooals die, welke deze wateren bevaren, bijzonder geschikt is. Op de meeste plaatsen is de kust steil. Onder de vele bergstroomen, die uit het bergland afdalen, zijn verscheidene zeer merkwaardig, hoewel zij door hun sterken stroom, hunne watervallen en hunne

rotsachtige bedding niet dan nabij de monding bevaarbaar zijn. De grootere rivieren zijn de Glommen, de Drammen, de Lougen, de Torridal, de Gaulen, de Nidelf, de Tryssilsdelf, die naar Zweden loopt, en de Tanaëll. De hoogste watervallen zijn die, welke van de steile rotswanden van eenige fjords naar beneden storten. Onder deze zijn de Keel Foss, Sevle Foss en Feigum Foss, allen aan de Sögne-Fjord, 2000, 1000 en 700 voet hoog; vele anderen echter meer dan 900 voet. Er zijn ook vele meren, maar op verre na niet zulke groote als in Zweden. De meeste zijn eigenlijk slechts rivieren, wier bedding wijd uitloopt. Het voornaamste meer is het door de rivier Sougen gevormde Miösen, dat eene lengte heeft van twaalf mijlen bij eene breedte van anderhalve mijl; hierop volgt het Fämundmeer, dat negen mijlen lang is. Men vindt er ook vele meren op eene hoogte van 3600—3700 voet.

De luchtsgesteldheid van Noorwegen is, in verband met de groote uitgestrektheid des lands, zeer verschillend. Natuurlijk is het overal vrij koud, maar toch doorgaans zeer gezond. Door den invloed van de zee is het klimaat langs de kusten veel zachter dan in Zweden en in meer oostelijk gelegen landstreken, die op dezelfde breedte liggen; doch daar staat tegenover, dat het daar dikwijls regenachtig en mistig weder, terwijl hier gewoonlijk de lucht helder is. Er zijn eigenlijk slechts twee jaargetijden, namelijk zomer en winter, die, zonder trapsgewijze afneming en zonder den minsten overgang, elkander geregeld opvolgen. In de hooge, noordelijke gebergten daalt des winters de thermometer tot 38 gr. Réaumur; terwijl aan de Noordkaap, waar nog lage berken en groentesoorten worden gevonden, in verhouding een zeer zacht klimaat heerscht. Vandaar dan ook, dat de landbouw in de zuidelijke streken nog ijverig wordt uitgeoefend, hoewel de oogst niet toereikend is, om in de behoeften te voorzien. Het kweeken van vruchtboomen is in het zuiden ook zeer onbeduidend; de boomvruchten, die later tot rijpheid komen, b. v. pruimen, worden niet altijd rijp. In het noordelijk gedeelte van Noorwegen wordt onder de boomsoorten de berk wel het meest gevonden; ja deze is wel de eenigste, die boven den 67sten gr. breedte, en dus in de koude luchtstreek, nog tiert.

Het getal inwoners bedraagt tegenwoordig 1,490,000 zielen, die bijna allen de luthersche godsdienst belijden (de hervorming werd hier 1528—37 ingevoerd) en eene taal spreken, die bijna niets van het deensch, maar zeer veel van het zweedsch verschilt, en met hoogduitsche letters wordt geschreven. De Finlanders, ten getale van nagenoeg 4000, en de Laplanders, omtrent 12000 zielen uitmakende, die tot het geslacht der Mongolen behooren, en in Noorwegen insgelijks Finlanders worden genoemd, bezitten hunne eigene taal. Dat het land zoo schaarsch bevolkt is — want op eene vierkante mijl wonen gemiddeld nog geen tweehonderd menschen; — behoeft geenszins onze verwondering te wekken, als wij acht slaan op de natuurlijke ligging van het land, ten gevolge waarvan slechts het tachtigste gedeelte geschikt is om bebouwd te worden. Het graafschap Laurvig, in het zuiden gelegen, en waar op eene vierkante mijl meer dan vier-en-twintig-honderd menschen wonen, is het sterkst bevolkt. Hierop volgt het rechtsgebied van Jarlsberg; terwijl daarentegen in de provincie Drontheim slechts tachtig, ja, in het meer noordelijk gelegen Finmarken slechts vijf-en-twintig inwoners op de vierk. mijl wonen.

De op den 17den Mei te Eidswold voor het onafhankelijk koningrijk ontworpen staatsregeling werd, met eenige kleine wijzigingen, aangenomen, en is op den huidigen dag nog in werking. Volgens deze maakt Noorwegen een geheel vrij en onafhankelijk koningrijk uit, waarin het koninklijk gezag door de Rijksstenden, Storthing genaamd, zeer nauw beperkt is. Alle leden der Storthing, die in Lagthing en Odelsthing verdeeld is, worden door het volk gekozen; een adelstand bestaat er volstrekt niet, daar sedert 1821, hoewel tegen 's Konings stellige begeerte, de adel in het geheele rijk is afgeschaft.

Noorwegen wordt in vier provinciën, zoogenaamde stichten of stiften verdeeld, waarvan Christiania (of Aggerhuus) het zuidoostelijk, Christiansand het zuidwestelijk, Bergen het middelste, en Drontheim, op verre na het grootste, het noordelijkst is.

Christiansand is dus het zuidelijkst deel van Noorwegen, en het middenpunt hiervan is Tellemarken, beroemd wegens zijne groote eenzame meren, zijne afgebroken bergen, zijne trotsche watervallen en zijne karakteristieke bevolking met hare bonte en verrassende kleeding.

Omtrent Christiania, de hoofdstad van Noorwegen, zegt de heer G. Keller het volgende: [1]

Christiania is ongetwijfeld de minst noorweegsche stad, die men zich denken kan: als de inwoners geen noordsch spraken, zou men zich zonder moeite verplaatst kunnen gelooven in eene stad aan den Rijn. Niets herinnert aan het nationaal karakter; de beschaving, die alles nivelleert, heeft ook hier de eigenaardige kenmerken weggenomen en, terwijl de heeren en dames naar de parijsche modeplaatjes zijn gekleed en knevels dragen, zien de gebouwen er uit als alle nieuwe gebouwen in geheel westelijk Europa. Er zijn evenwel uitzonderingen, zoowel ten opzichte der kleederdracht als van den bouwtrant, en gelijk in Stokholm de Dalkullar eene aangename afwisseling opleveren met het gewone kostuum, ontmoet men hier bewoners van Tellemarken, wier hoogtijdsdos u terstond weder beseffen doet waar gij zijt. Laat ik liever zeggen, dat zij het u nog meer doen vergeten. Verbeeld u eene vrouw met een slepend zwart fluweelen kleed, dat met roode, groene en gouden bloemen gegarneerd is; een zeer kort lijf, van voren geheel met gouddraad bestikt; een breeden geel-lederen gordel, korte wijde mouwen met doffen op de schouders, schoenen met rosetten, blootshoofds, het haar op het achterhoofd samengebonden door een zwarten strik, eveneens met keurige bloemen versierd — zoudt gij dan wel denken in het sobere Noorwegen te zijn en het jaartal 1859 te schrijven? Toch was die kleedij hier zoo bekend, dat niemand,

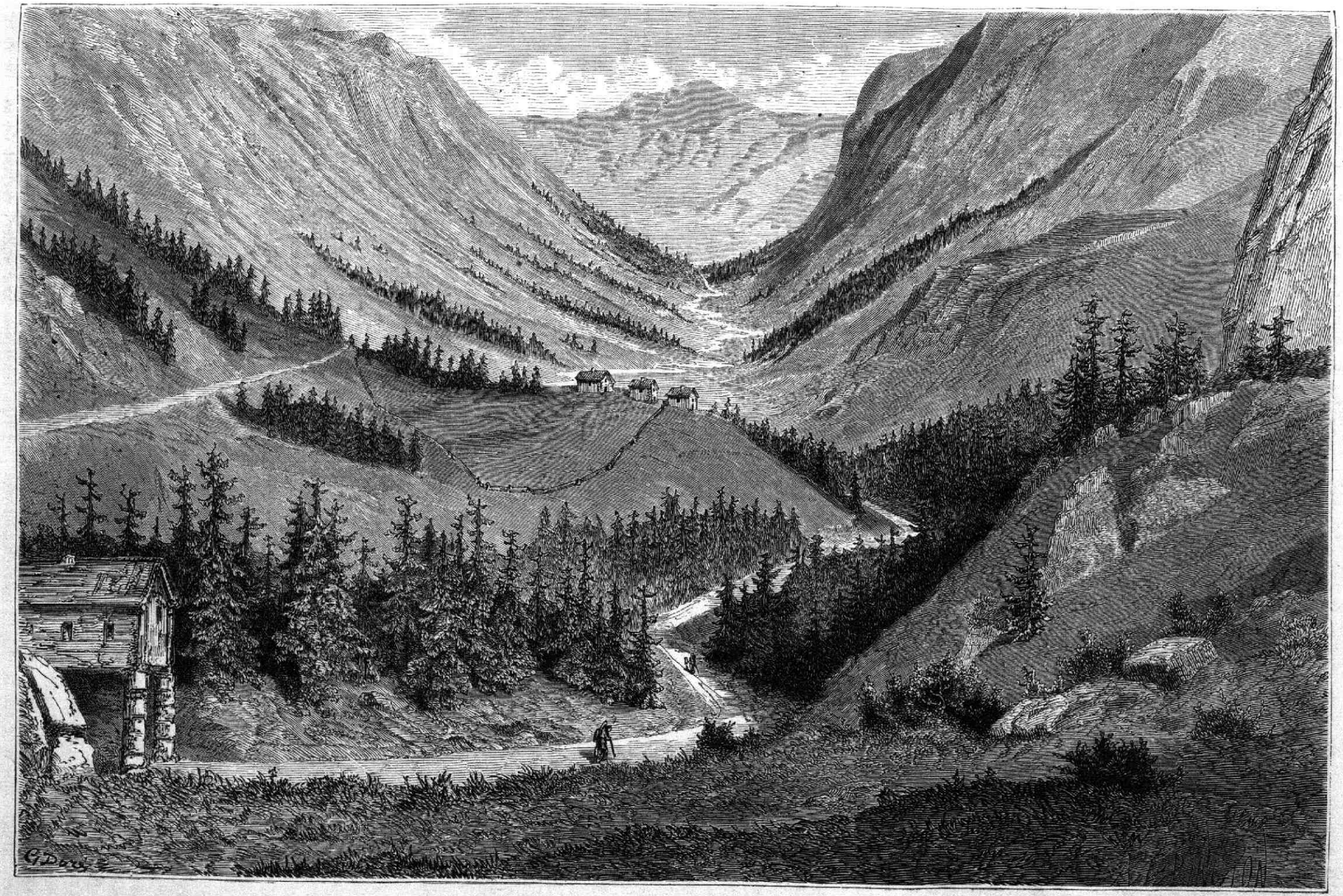
[1] *Een zomer in het Noorden.* Arnhem, bij D. A. Thieme, 1860.

zelfs geen straatjongen, haar nazag en niemand haar volgde, uitgezonderd ik zelf, die voor 't oogenblik niets beters te doen had dan door de stad te flaneeren. 't Had mij, geloof ik, volstrekt niet verwonderd, als ze in een venetiaanschen gondel had plaats genomen; maar gondels zijn er in Christiania evenmin als grachten of kanalen. De stad is geheel op den rotsachtigen oever der golf gebouwd, aan welker noordelijken uithoek zij ligt; en van elk verheven punt heeft men een prachtig uitzicht op het kalme, donkerblauwe fjord, met zijne dicht bewassen bergen, naakte scheren en vele lusthuizen, die zich tusschen het groen verheffen, terwijl honderden schepen, groote en kleine, aan het tooneel onafgebroken levendigheid schenken.

"Ik vlei mij geen oogenblik, dat ik door die *lieux communs* iemand eenig denkbeeld van de ligging van Christiania zal hebben gegeven. De eenvoudigste teekening zou beter op de hoogte brengen, maar men kan er evenwel op eene andere wijze eene voorstelling van vormen: denk u den Rijn, daar, waar hij het breedst is; plaatst daar in de verbeelding eene stad met 50,000 inwoners, en in uiterlijk voorkomen overeenstemmende met de nieuwe gedeelten der duitsche steden; zet langs de oevers een honderdtal witte villa's, in allerlei bouwstijl en verschillend van ligging; denk de gothische gebouwen weg, die aan elke oude stad eigen zijn, en vervang ze door nieuwerwetsche — leelijke — kerken; stoffeer het water met eenige stoomschepen, koopvaarders en eene menigte kleine bootjes, en richt eindelijk aan den noordwestelijken uithoek der stad, op een heuvel, een smakeloos groot wit gebouw op, het paleis des Konings, en een ander, het museum, en eindelijk een derde, het gevangenhuis: — dan hebt gij Christiania.

Kleederdrachten van Tellemarken.

De vallei van Vestfjordal.

"Als men acht dagen in de stad heeft doorgebracht, begint men zich zeer te vervelen en men haast zich haar te verlaten, terwijl men den indruk mede neemt, dat hare inwoners, die zulk een schoon land bewonen, de natuur door gebrek aan smaak bedorven hebben." —

Acht dagen voor eene reis naar Tellemarken zijn waarlijk niet te veel, vooral als men, naar het voorbeeld der Engelschen, het land met de buks en den hengel wil doorloopen. Men moet evenwel bij zulk eene reis bedacht zijn op het medenemen van alles wat tot het dagelijksche onderhoud noodig is, daar de reiziger er zeker van kan zijn op zijn geheelen tocht geene andere spijs aan te treffen en te genieten dan gestremde melk en een weinig meel; en hoe goed dit voedsel ook moge zijn voor de Tellemarkers, toch zullen wij wel niet noodig hebben lang en breed uit te weiden over de noodzakelijkheid voor reizigers om zich van meer degelijke kost te voorzien.

Men reist in dit gedeelte des lands in een karriool, het nationale vervoermiddel, zonder hangriemen of veren. Deze karriool is bestemd om uw persoon en bagage op te nemen. De bak, welke den vorm van eene klomp heeft, rust op een kleinen dwarsbalk, die voor het rad uitsteekt; het paard is op eene zeer eigenaardige wijze aan de boomen van dit rijtuig bevestigd; eene kist is op het einde eener plank vastgemaakt, en de skydskarl (voerman) plaatst zich hierop. Hoe ongemakkelijk dit vervoermiddel u ook in het eerst toeschijnt, toch gewent men er zich spoedig aan. Maar wat zou het klagen hier helpen? Te voet reizen is in dit land, waar de woningen zoo zeldzaam en de afstanden zoo groot zijn, eene onmogelijkheid. Met deze karriools trekt men van hofstede (station) tot hofstede. De organisatie dezer stations is even eenvoudig als doelmatig, altoos in het oog houdende dat het Noorden een paar eeuwen ten achter is. In 't jaar 1659 had deze wijze van vervoer tot model kunnen dienen; in 1859 meer tot een afschrikkend voorbeeld. De menschen, die over zulk eene uitgestrekte oppervlakte verspreid wonen, reizen, althans in het binnenland, zoo zeldzaam van de eene plaats naar de andere, dat geen ondernemer van openbare vervoermiddelen met eenige mogelijkheid op goede resultaten een dienst zou kunnen openstellen. De regeering heeft evenwel te recht begrepen, dat er toch mogelijkheid moest bestaan om het land te doorreizen, en zij heeft de skjuts ingevoerd, en den bezitters van paarden den plicht opgelegd om tegen vast tarief rijtuig en paarden te leveren. Om den reizigers het niet al te lastig te maken en hen bloot te stellen dat zij van den eenen boer naar den anderen worden gezonden, is er overal een station, *gästgivargård*, aangewezen, waarvan de bewoner, *gästgivar*, zich belasten moet met het regelen der beurten van hen, die de paarden moeten leveren, het halen der paarden wanneer zij gevraagd worden enz., waarvoor hij de *skjutspenningar*, eene bijdrage van vier skilling, ontvangt per mijl. Bovendien is hij gehouden, eveneens tegen tarief, een bed te geven en voor verhongeren te bewaren, want de maaltijden, die men bij de boeren krijgt, zijn voor een beschaafd mensch niet veel meer dan hongerlijden. Maar zijn de rijtuigen slecht, duurt het vaak lang eer de postmeester of liever de *holskarl* — want de gästgivar zelf is te groot heer om zich met zulke voorbijgaande zaken te bemoeien — de paarden brengt, die soms een paar uur ver verwijderd zijn, en zijn de maaltijden niet uitlokkend; — de billijkheid eischt de erkentenis, dat het tarief uiterst gering is. Men betaalt per paard vijftig centen voor de zweedsche mijl, ongeveer drie uren gaans. In de vaste stations betaalt men één derde meer, gelijk ik zeide, maar daartegenover staat, dat men er niet te wachten heeft: de paarden staan er gereed. Het drinkgeld, de tollen, die hier en daar, maar hoogst zeldzaam, gevorderd worden, en andere kleine uitgaven medegerekend, komt het vervoer op een gulden per zweedsche mijl, ongeveer drie uren gaans; en zoo men nu zes mijlen op een dag aflegt, — zeker niet meer wanneer men voor zijn genoegen reist — dan blijkt het, dat het reizen met privaat rijtuig niet zooveel duurder is dan het gebruik maken van de middelen van vervoer die elders bestaan.

Om echter zeker te zijn dat men op de volgende stations niet te lang behoeft te wachten, is het noodig dat men een koerier zendt, die het *relais* bestelt. Zulk een koerier wordt *forbud* genoemd. —

Op den 27sten Juni, des morgens ten vijf ure, — dus verhaalt een fransch reiziger, — hadden wij de noodige maatregelen genomen tot de voortzetting onzer reis. Onze forbuds waren afgezonden en onze zakken gevuld met kleine munt, zoo onontbeerlijk voor een tocht in het gebergte. Wij hadden het voornemen Tellemarken te bezoeken, hopende den nacht te kunnen doorbrengen te Kongsberg, de hoofdplaats van het departement van Bratsberg, eene der rijkste plaatsen van Noorwegen in mijnen en hout. De weg, die derwaarts leidt, gaat dwars door het gebergte heen, en is op enkele uitzonderingen na uitmuntend: iets wat in het Noorden eene zeldzaamheid genoemd kan worden.

Wij volgden den rechter oever van de fjord van Christiania. De landstreek heeft een zeer bekoorlijk aanzien: uitgestrekte weiden, hier en daar beplant met bosschen van dennen en esschen, dalen tot aan de zee af; rechts vertoonen zich eenige boerderijen, rood en wit gekleurd, op het gebergte, of liggen verscholen te midden van uitgebreide dennenbosschen; links van den weg ziet men de duizende uitmondingen van de fjord. Iedere kreek besluit een kleine houtwerf, met een schip, dat reeds half bevracht is. De hemel is zoo klaar als een hemel van het Zuiden; groote wilde rozestruiken, geheel bedekt met bloemen, omzoomen den weg en klimmen langs de rotsen op. Bij elke hut, zoodra men daar den tred van het paard gehoord heeft, ziet men eenige kleine kinderen met bloote voeten, die komen aanloopen om u aardbeziën aan te bieden. Men zou waarlijk meenen, zich op de bloemrijke kust van de Middellandsche zee te bevinden, op korten afstand van Nizza of Hyères, en toch is men hier onder zestig graden noorderbreedte.

Te Sandviken, eene kleine miniatuurhaven met acht of tien scheepjes voor anker, verlaat de weg de fjord,

welke men weldra geheel uit het oog verliest en die niets meer achterlaat dan een blauwachtige streep aan den horizon. Het landschap blijft even bekoorlijk: eene menigte landlieden gaan ons voorbij met groote melkemmers en karren vol groenten. Zij groeten zeer beleefd: toch ligt er in hunnen groet iets van die fierheid, die den vrijen mannen der noorweegsche bergen eigen is.

Op drie mijlen van Sandviken bereikt men de kust van het Paradijs, — Paradise Bake, — aldus genoemd wegens het overschoone gezicht, dat men daar geniet. De fjord en het meer Tyri, vereenigd door de vallei van Drammen, strekt zich voor uwe blikken uit. De geheele streek is goed gebouwd en voorzien van houtzagerijen en rijke hofsteden. Op den achtergrond dezer kuststreek ligt de stad Drammen. Zij is gebouwd op de beide oevers van een breeden waterstroom, en een der rijkste houtstapelplaatsen van Noorwegen. De stad bestaat uit twee lange straten, welke parallel loopen en bezet zijn met nieuwe goed geschilderde huisjes. Hier ontstaat zeer dikwijls brand, en voor Noorwegen is dit eene weldaad. Bijna alle noorweegsche steden betalen aan dit verwoestende element hare periodieke schatting. Alles brandt, maar alles is verzekerd, zoowel huis als huisraad. En engelsche brandwaarborgmaatschappijen betalen de slachtoffers met klinkende munt, iets dat in Noorwegen schaars voorkomt. Ieder bouwt zijne woning naar zijn eigen smaak weder op, en Troje herrijst uit hare asch, bloeiender dan ooit. Drammen is eene stad van welvaart. Er ontbreekt bijna niets dat men zou kunnen wenschen: beurs, kaaien, net geschilderde huizen, schepen in de haven, villa's in de voorsteden, alles vindt men hier, behalve .... levensmiddelen. Dit is echter het gewone geval in Noorwegen, waar het oog meer verzadigd wordt dan de maag. In de herberg, die voor den vreemdeling moeielijk te vinden is, kwam een jonge deerne, met een tamelijk norsch uiterlijk, die ons brood en zout voorzette, onder voorwendsel dat de tijd van het middageten reeds verstreken was. Op zulk eene afdoende reden valt weinig te antwoorden. De Noorweger, die zeer flegmatiek en ingenomen is met zichzelf, houdt niets van tegenwerpingen.

2. Van Drammen naar Kongsberg. — Het noorweegsche paard. — Kongsberg en hare bergwerken.

Wij zetten thans de reis voort naar meer gastvrije oorden. Langs den weg ziet men tallooze houtwerven, vol planken en balken, welke bijna tot midden op het pad liggen. Hier is voorraad genoeg om verscheidene steden te voorzien. Het hout ligt hoog opgestapeld; onophoudelijk voert de rivier nieuwe balken aan, welke gerangschikt, genummerd, opgetrokken of tot planken gezaagd worden, waarna zij worden verkocht en aan boord gebracht van de groote clippers, welke daarmede naar alle oorden van Europa stevenen. De spaansche spoorwegen en de villa's van Alexandrië en Kaïro worden met noorweegsch hout gebouwd.

Een eind verder wordt het dal enger; de stoffige weg loopt door tot aan Hougsund, een groot vlek, waar des winters de houtvrachten en de aangevoerde voorraad van erts geborgen worden; in den zomer is hier weinig te doen. Het vlek is, even als Drammen, door een rivier in twee deelen gescheiden, die door eene steenen brug zijn vereenigd. Een gastgivar, die een weinig vriendelijker was dan de eerste, bood ons alles aan wat hij bezat, namelijk een zalmstaartje. De zalm is in het Noorden het brood voor het volk, dat deze spijs op verschillende wijzen toebereid gebruikt: rauw, gekookt, gerookt, gezouten. Zoolang de reiziger in de nabijheid van de wateren blijft, kan hij steeds op eene dergelijke vischspijs rekenen.

Te Hougsund ziet men de eerste tellemarkensche kleederdrachten, namelijk: korte keurslijven, lange rokken en tallooze zilveren versierselen, welke de weelde uitmaken eener bevolking, die toch maar half beschaafd kan genoemd worden.

Tusschen Hougsmund en Kongsberg is er slechts één wisselplaats. De reis is evenwel zeer lang, bijna twaalf fransche mijlen: een afstand, welke voor de paarden uiterst moeielijk is, omdat zij den weg altijd in bestendigen draf afleggen. Het noorweegsche paard heeft ongeveer de grootte van eenen ezel en is bijna isabelkleurig, behalve den staart en de manen, die zwart zijn, even als een streep die langs den rug loopt. Algemeen is men gewoon om de manen kort af te snijden tot dicht bij den kop, waar zij, tot een bos vereenigd, tusschen de ooren neergestreken worden en tot over de oogen hangen. Deze gekorte manen, die kleine kop en de verstandige blik van het noorweegsche paard brengen een ieder onwillekeurig de schoone paarden van de bas-reliefs der ouden in herinnering. Ofschoon het noorweegsche paard den kenner, zoover het uiterlijke aangaat, niet bevredigt, is het dier toch begaafd met goede hoedanigheden, en bezit onder anderen die lijdzame vroolijkheid, welke wij bij onze ezels opmerken. Het luistert meer naar het woord dan naar de zweep, en staat oogenblikkelijk stil, als men op scherpen toon een geluid maakt, dat wij niet anders kunnen omschrijven dan met 'prr.' Een weinig hooi is voor zulk een paard langs den geheelen weg voldoende; haver kent hij niet, want zoo er haver is, wordt die door den mensch gebruikt. Als het dier dorst heeft, loopt het van zelf naar het water, dat hij langs den weg reeds van verre riekt; nogtans is het niet weerspannig als men het dwingt zonder drinken de reis voort te zetten. Als het aan de wisselplaats gekomen is, rekt het zich lang uit, legt zich neder op den grond en wentelt zich heen en weer in het stof, om zich het zweet af te drogen. Zijn meester mishandelt hem nooit; integendeel hij gevoelt voor zijn paard een ware toegenegenheid. Ik zou den reiziger, die in de karriool achter den voerman gezeten is, niet aanraden, om het dier aan te sporen en af te jagen, want dan kan hij verzekerd zijn dat hem woorden naar het hoofd zullen geworpen worden, die hij ongaarne hoort, en somtijds zou het kunnen gebeuren, dat de Noorweger zijne hand oplichtte, om kracht aan het woord bij te zetten: — en de Noorweger heeft eene grove hand!

De weg vóór Kongsberg gaat dwars door schoone

wouden, welke — men weet niet hoe — als uit de rotsen ontsproten zijn. De mijnen hebben veel bijgedragen tot den aanleg van wegen, die langs alle zijden met ontzaggelijke bosschen aangeplant zijn. Ten laatste verdwijnt echter langzaam het prachtige, onmetelijke woud; de rotsen worden kaler, de dennen dunner, en eindelijk bemerkt men niets meer dan kreupelhout en mossoorten. Het Laagerdal ligt vóór u, en breidt zich aan uwe voeten uit als een lang lint, dat door rotsen omzoomd wordt. Een donkere wolk, met een weerschijn van de ondergaande zon, zweeft over den stroom. Diep in de laagte ziet men Kongsberg met hare koninklijke ijzersmelterijen, en met den waterval van Larbrö, welke voor de bergwerken aldaar onontbeerlijk is.

Kongsberg is de tweede mijnstad van Noorwegen en het middenpunt van het district der zilvermijnen. Hier wordt het zilver gesmolten en zetelt ook het bergwerkbestuur.

De ontdekking dezer zilvermijnen dagteekent uit de eerste helft der 17de eeuw: een boerenknaap, Jakob Groswold, die in het gebergte rondDoolde, vond namelijk in 1613 eene zilverader. Een goudsmid herkende het edele metaal, kocht het en delfde een' tijd lang met buitengewoon groot voordeel. Toen echter werd de zaak ruchtbaar, waarop 's Konings dienaren kwamen en den gevonden schat in bezit namen. Saksische berglieden werden ontboden; Christiaan VI kwam in eigen persoon over, besloot Kongsberg te stichten en eigende zich de rijke zilveraderen als eigendom toe. Alle verdere bergbouw in Noorwegen werd in 1632 vrij gegeven; slechts in het kerspel Sandsvaer, waar deze zilver-schatten lagen, zou niemand mogen graven. Kongsberg bloeide op, en werd lang als een der rijkste werken van Europa beschouwd. Somwijlen werden wel is waar de opbrengsten gering, wanneer de oude ertsgangen waren uitgeput; maar er werden steeds nieuwe aderen gevonden, die dan weder door hunne rijkdommen de vorige schade vergoedden. Eindelijk echter waren de groeven zoo diep geworden, dat zij de bewerking zeer duur maakten; zij schenen in 't eind geheel uitgeput te zijn. Het verlies nam van jaar tot jaar toe, en bedroeg in 1803 alleen 232,980 rijksdaalders. Ten gevolge daarvan werden de werkzaamheden in het jaar 1804 geheel gestaakt. Hierdoor geraakten de arbeiders in den grootsten nood; om daarin te verhelpen werden vruchteloos een ijzersmelterij en eene fabriek van wollen stoffen opgericht, wier uitgestrekte gebouwen thans verlaten staan. Armoede en ellende namen de overhand. Zoo brak het jaar 1815 aan, waarin de Storthing dadelijk zijne opmerkzaamheid op het bergwerk en de ongelukkige bergwerkers van Kongsberg richtte. Eene commissie werd benoemd, om te onderzoeken wat in deze was te doen. Het bergwerk was bijna vernietigd, de groeven stonden vol water, de werktuigen waren verwoest. De "Koningsgroeve" en de groeve "Gods hulp in den Nood" werden nu weder van al het noodige voorzien om proeven te nemen, maar deze slaagden niet; en ondanks belangrijke bijdragen had het werk in 1830 nog meer dan 80,000 rijksdaalders schulden gemaakt. In dit jaar scheen het uitzicht eenigzins gunstiger, en men besloot zich deze omstandigheid ten nutte te maken om de groeven zoo voordeelig mogelijk te verkoopen.

De kerk van Hitterdal.

Het bergwerk werd in het openbaar aangeboden, maar zonder gevolg. Wel vorderde de staat voor het geheel, met al de daartoe behoorende landerijen en wouden — een waarlijk uitgestrekt domein — niet meer dan 73,000 rijksdaalders; maar de verplichting die den koopers werd opgelegd, om eene reeks van jaren voort te werken, en gebouwen, bruggen, wegen, inrichtingen enz. te onderhouden, schrikte allen af. Er konden daarbij aanzienlijke kapitalen verloren gaan, want men wist zeer wel dat oogenschijnlijke verbeteringen bij de zilvergroeven van Kongsberg zelden door gelukkige gevolgen waren gestaafd. Eindelijk meldde zich een kooper aan, de rijke bezitter van het kobaldwerk te Modum, de heer Beneke te Berlijn; doch deze bood een veel geringer som. Men beraadslaagde, overleide en was het bijna eens het bod aan te nemen, toen plotseling van Kongsberg de raad kwam, niet verder te gaan, wijl een nieuwe,

rijke ader was ontdekt geworden. En zoo was het. Bij den arbeid, om de Armengroeve met de Koningsgroeve te verbinden, waren in de tusschenliggende massa zilveraderen te voorschijn gekomen, zoo als men nooit te voren gezien had. Een enkel vak leverde 2050 mark gedegen zilver. Van den verkoop was thans geen sprake meer, en Bencke beklaagde het zich bitter, het bergwerk niet voor den gestelden spotprijs overgenomen te hebben.

De stad, die thans 7000 bewoners bevat, is levenig, en het gezicht van de brug naar beneden in het dal, of op de bergmassa's en den bruisenden stroom, die verscheidene watervallen vormt, van eigenaardige schoonheid. De beroemdste dezer katarakten, de Larbröfoss, is ongeveer een halve mijl van Kongsberg verwijderd. Hij munt zoowel door zijn omvang als door zijn prachtigen vorm uit. Eerst daalt de breede stroom, met een verval van twintig tot vijf-en-twintig voet, naar het dal, vergadert zich daar in een wijd bekken en schiet dan, in schuim en druppels opgelost, langs een zwarten rotswand dertig tot veertig voet hoog neder, om eindelijk eenen derden kleineren val te vormen. Zware gneisblokken liggen op beide zijden. Men is verplicht tegen deze ruwe afgebrokkelde steenklompen naar boven te klauteren, wil men van het verhevenste standpunt in den val nederzien. Wolken van waterstof stijgen uit de kolk op; een schitterende nevel ligt daarover uitgespreid, en in den zonneschijn flonkeren die drupjes als waren het millioenen diamanten.

Nadat wij den Larbröfoss bezichtigd hadden, gingen wij naar ons logement, waar wij goed ontvangen werden. De herbergen, die in het Noorden uit hout en op eene zeer weinig kostbare wijze gebouwd zijn, bestaan gewoonlijk uit twee afdeelingen. In de eene bevinden zich eene gelagkamer en een spijsvertrek ten behoeve der opzichters van het bergwerkbestuur. Daaraan grenst in de meeste gevallen eene kleine concertzaal, waar de dilettanten hunne concerten geven; twee of drie kleine kamertjes, waarvan de grond met groene takjes is bestrooid, maken de andere afdeeling van het huis uit.

Noorweegsche kleederdrachten.

3. De bergen van Tellemarken. — Inwoners. — Gastvrijheid der gaards en der saeters. — Eene tooverheks.

Wanneer men Kongsberg achter den rug heeft, is het alsof alle beschaving en geriefelijkheden verdwenen zijn: de reiziger ziet zich nu genoodzaakt om voortaan voor zijn eigen kost te zorgen. De ruwe bergen van Tellemarken, die de meren Tinn, Mjös, Totak en Bandak omzoomen, zijn hier als op elkander gestapeld, en vormen in het westen die onoverkomelijke grens van Hardangers-feld, eene sneeuwwoestijn, waarin zelfs de bewoner dezer streken zich niet zonder angst begeeft. Nog slechts eenige mijlen kan men zich van den karriool bedienen; de wegen worden hoe langer hoe woester en ongebaander. Maar het noorweegsche paard brengt u met onuitputtelijk geduld en met inspanning van alle krachten, werwaarts de voerman het leidt.

Het voornaamste doel van een tochtje in Tellemarken is de beroemde *rookende* waterval Riukand Foss, de grootste van Europa, hoewel niet de hoogste of de krachtigste. De waterval van den Rijn bij Schaffhausen en de stroomversnellingen van de Glommen bij Kongsvinger, winnen het van den Riukand in kracht van het water; ook de watersprong bij Gudvangen, in Bergen, die van eene hoogte van vierduizend voet in de zee valt, is stouter; maar de Riukand heeft zijne beroemdheid te danken aan de indrukwekkende massa water, die naar beneden stort en een meer gelijkt, dat bruisend in een ander nedervalt.

Het meer Mjös, dat zes vertakkingen heeft en gevoed wordt door de wateren die van de Hardanger bergen afdalen, stroomt door de Maan-Elf in het bekken van het meer Tinn. Het Maan-Elf-dal is omstreeks twaalf mijlen groot; de waterpersing waaruit de beroemde val ontstaat, begint op een derde gedeelte van het meer. Wanneer men van Kongsberg naar den Riukand reist, moet men de meren Laagen en Tinn voorbij en een bergketen bestijgen, die bijna onoverkomelijke bezwaren aanbiedt.

Omstreeks vier uren des morgens verlieten wij Kongsberg. De weg loopt een uur langs het meer van Laagen, dat met vlotten bedekt en omzoomd is met groote denneboomen, welke reeds van de schors ontdaan zijn. Nu begint de bergreis, of liever de tocht door het woud: want werwaarts zich het oog ook wende, overal ziet men dennen en rotsen, rotsen en dennen zonder einde. Na verloop van een uur daalt men de bergketen af, en komt men in eene uitgestrekte weide, omgeven van hooge heuvels en doorsneden van eene kleine rivier. Deze streek heet de Saeter van Moen. Een noorweegsche sæter is eigenlijk eene kleine hofstede, die geheel van de buitenwereld afgezonderd ligt en des winters onbewoond is. Des zomers evenwel huisvest hier eene kleine boerenfamilie, met het doel, hare kudden schapen en koeien hier te laten weiden. Men kan zich niet voorstellen welk eene rust hier heerscht en welk een liefelijk gezicht zulk een saeter aanbiedt.

De lieden van Moen zien er zeer zachtzinnig, bijna sentimenteel uit. Zij houden zich in de lange winteravonden bezig met het maken van oorringen, die zij op eene zeer kunstige wijze uit de zilverdraden van de Kongsberger mijnen weten te vervaardigen.

Achter Moen treft men een zoogenaamd tafelland aan, met een zwamachtigen bodem, ontstaan door het eeuwen-oude opslaan en afsterven der denneboomen, die hier in menigte voorkomen. In deze moerassige woestijnen overtreft de weg alles, wat de verbeelding ooit voor het reizen in een wagen afschrikwekkend heeft kunnen voorstellen: vermolmde bruggen, welke men al sidderende overtrekt; steile rotspaden en wegen langs duizelingwekkende afgronden, de eene nog romantischer dan de andere, hoewel hoogst gevaarlijk: — in het kort alles is hier bijeen om verbazing en bewondering te wekken, en tevens het bloed van schrik te doen stollen.

Na een rit van anderhalf uur komt men te Bolkesjö. Bolkesjö is eene belangrijke berghoeve, welk minstens honderd jaren oud is en nog geheel het oorspronkelijk karakter draagt der vroegere noorweegsche Gaards. Boven op den berg, langs welks helling de tien of twaalf gebouwen der hoeve gebouwd zijn, geniet men een prachtig uitzicht op het meer Fol, hetwelk de kom van het dal inneemt, alsmede op de houtrijke hoogten van Hofvin; terwijl men in het westen de sneeuwtoppen van Gausta bespeurt.

Bolkesjö is nog geheel en al noorweegsch. De gelagkamer is er voorzien van twee groote bedsteden, die zoo hoog zijn dat men er in klimmen moet. Het gansche vertrek, van den grond tot aan de balken, is beschilderd met roode en zwarte arabesken, welke echter door den tijd hunne oorspronkelijke kleur verloren hebben. Langs den muur staan groote kasten, beladen met oude deensche potten en pannen met zilveren deksels, benevens koper en zilver vaatwerk; ouderwetsche houten stoelen, van dezelfde kleur als de balken, en eerwaardige tafels uit berkenhout vervaardigd, maken het overige huisraad uit. In dit vertrek ontving ons de meester van het huis, en zette ons eene eierstruif voor met gebraden spek.

Wanneer een reiziger hier komt, wordt bij die gelegenheid alles te voorschijn gehaald, wat maar eenigzins van waarde is. Men verkrijgt dan ook, door het vele zilverwerk dat hier te pronk staat, een hoog denkbeeld van de weelde en den rijkdom der gästgivars. Hoewel de noorweegsche boeren zeer matig zijn in eten en drinken, bedienen zij zich toch bij het gebruiken hunner spijzen steeds van zilver. Alle kannen, kandelaars, bekers, lepels enz. zijn gestempeld met de namen van den eigenaar, en soms op zulk eene grillige wijze, dat men een glimlach niet onderdrukken kan.

Na het ontbijt zetten wij onze reis voort. De weg bleef steeds dalende en de hitte zeer sterk. Aan gebaande wegen valt hier niet meer te denken: het pad is zoodanig, dat men ieder oogenblik bevreesd moet zijn den hals te breken. Gelukkig bereikt men spoedig het bosch, waar het minder gevaarlijk is. Tusschen de boomen door ontdekt men de kleine meertjes, die in het groote meer van Fol uitloopen. Men is hier, in den waren zin des woords, in eene boschwoestijn. Geen vaartuig wiegelt op de golven, geen huisje staat aan den oever. Het zwijgen der natuur wordt alleen afgebroken door het ruischen des waters, en door het gehinnik en getrappel van eenige paarden die van hunne vrijheid gebruik maken om hunnen dorst aan de stroomen te lesschen. In het eerst gevoelt men zich niet op zijn gemak in deze eenzaamheid, maar weldra gewent men zich er aan.

Aan den voet van den berg van Bolkesjö en bijna waterpas met den Fol, rusten wij een oogenblik uit te Vik. Hier is het land een weinig meer bebouwd. Groote weiden, van omheiningen voorzien, schitteren in het zonnelicht. Natuurlijk kwam de vraag bij ons op, waartoe het noodig was, dat men de velden door omheiningen afsloot? Het antwoord was, dat dit geschiedde om de erfgronden te bepalen. Zulke omheiningen gaan dwars over den weg, en hier en daar zijn lompe houten deuren, die toegang geven tot de overzijde. Bij iedere deur moest de voerman afstijgen en openmaken. Een dergelijk oponthoud kan voor den reiziger nimmer aangenaam zijn, omdat men

onderweg meer dan twintig omheiningen aantreft, die dus de reis zeer vertragen.

Te Kopsland treft men wederom prachtige weiden aan, welke door de Maan-Elf besproeid worden. Deze stroom, welke aan den Riukand ontspringt, doorsnijdt het meer Tin en ontlast zich te Skien in de Noordzee. De Maan is op deze plaats zeer breed, snelvlietend en wit van schuim. Reusachtige denneboomen worden door haar met eene verschrikkelijke vaart medegesleept. Hare boorden zijn nogtans kalmer dan hare wateren, en deelen niet in de kracht en woede van haren stroom. Trotsche esschen en elzen groeien langs de helling der bergen. De weiden zijn bedekt met orchideën en geraniums. Tallooze kudden grazen in deze eenzame streken en worden gehoed door het een of andere kind, dat bijna half naakt rondloopt.

Twee kleine paarden, door onze forbuds besteld, wachtten ons hier. Onderwijl men de dieren voorspande, kwam eene oude vrouw, in lompen gehuld, naar ons toe, en begon op krijschenden toon een lied te zingen. Zij verveelde ons zoo, dat wij haar haastig eenige muntstukken toewierpen om ze van ons te verwijderen, maar het kostte ons nogtans moeite haar te overtuigen, dat wij niet van haar gezang wenschten gediend te zijn. Haar blik was zeer verwilderd, en wij konden er niet wijs uit worden of hare woorden zegenwenschen of vervloekingen inhielden. Toen wij den voerman vroegen wie deze persoon was, duidde hij ons haar aan als eene tooverheks. Gelukkig, — zoo zij er eene was, — had zij een slecht uur gekozen om een fantastischen indruk bij ons te weeg te brengen. Want de zon schitterde in haar vollen glans. Ware het zoowel avond of nacht geweest, dan zouden wij gemeend hebben ons verplaatst te zien in de tijden der oude "sagor" of van die nachtelijke geestverschijningen, die uit alle vier windstreken opdaagden.

Na geruimen tijd langs de kust der Maan gereden te hebben, houdt de karriool aan den oever stil. Vijf of zes ruwe dennestammen, met touwen van schors tot een vlot samengebonden, liggen aan den oever gereed, en twee oude Tellemarkers, met ronde mutsen op, maken zich van de karriolen meester. De voorste wordt op het vlot overgebracht, en met behulp van roeiriem en haak stuurt men dit zonderling voerwerk tusschen de houtvlotten door naar de overzijde. Vervolgens komt de tweede karriool, en eindelijk volgen de reizigers met de voerlieden. De overtocht geschiedt wel zonder gevaar, maar niet zonder natte voeten, terwijl alle kleederen met het schuim der rivier bespat worden. Aan de overzijde landt men aan het kleine kerkje van Grandherred, dat er vooral van verre zeer lief uitziet.

4. De meren Tinn en Mjös. — De Vestfjord. — De Riukand. — Legende der schoone Mary.

Na twee uren lang op een goeden weg langs den stroom voortgedraafd te hebben, kwamen wij aan het meer Tinn, waar alle middel van verkeer ophoudt. Alleen ontmoetten wij te Timoset een kleinen gaard met eenen tuin, die zeer slecht onderhouden is. Een kindsche grijsaard en twee vrouwen, tot walgens toe morsig, bewoonden de hut. Het koste veel moeite om hun aan het verstand te brengen, dat wij eene boot moesten hebben om aan de andere zijde van het meer te komen, alsmede paarden voor den volgenden morgen vroeg. Zij begrepen het wel, maar deden alsof zij er niets van verstonden; en daar er geene boot kwam, waren wij verplicht ons op het gras uit te strekken, en in het gezicht van het meer, in de schaduw van een prachtigen pijnboom, uit te rusten. Het spreekwoord: alles komt terecht als men maar kan wachten, is een woord, dat een toerist in Noorwegen nooit vergeten mag. Als men den boer een weinig onbeleefd toespreekt, wordt hij grof en draait u den rug toe. Men kan niet beter doen dan hem in de beleefdste termen vragen wat men noodig heeft, zonder ongeduldig te worden, al schijnt het ook dat hij er niets van begrepen heeft. Hij moet zijn tijd hebben om er over na te denken, moet er met zijne huisgenooten over spreken, maar staat dan toch ten slotte uw verzoek toe.

Na verloop van een uur kwamen de schippers met onze boot aan. Zij waren met hun beiden en begonnen te roeien. Een groote stapel berkentakken lag in het vooronder. Hierover werden eenige dekens en reiszakken uitgespreid, en dit vormde zoo al geen zacht, dan toch een dragelijk bed. Men moet zich eerst aan deze soort van reizen gewennen, zich in alles schikken en onderwerpen aan de gebruiken en voorschriften van voerlieden en schippers, die uwe meesters zijn.

Het meer Tinn levert veel schoons voor het oog. Ingesloten tusschen twee muren van graniet, die tweeduizend voet hoog zijn, schijnt het alsof zijn stille watervlakte, verlicht door den zonneglans, met de grilligste tinten gekleurd is. Eenige eilandjes, bewassen met denneboomen, werpen eene donkere schaduw op den waterspiegel; terwijl aan de oevers eenige kleine visschershuisjes, die alleen voor de booten genaakbaar zijn, verscholen liggen tusschen de vooruitstekende hoeken van den berg. Onze roeiers hielden voor een van die woningen stil, en oogenblikkelijk verscheen er een man en eene vrouw, die ons *höres* aanboden, eene soort van zalm, die alleen de meren bewoont en niet naar de zee afdaalt.

Intusschen was de nacht aangebroken en het meer werd duister. De stilte nam een somberder karakter aan: men hoorde niets meer dan het tegen elkander horten van de drijvende denneboomen, die door het water heen en weer werden bewogen. Te tien uur bereikten wij Haakenoes, eene kaap die het meer Tinn van Vestfjord afscheidt. De postmeester scheen veel lust te hebben om ons den nacht over te houden, maar daar de avond uitnemend was, gaven wij de voorkeur aan het voortzetten onzer reis. De boot doorsneed de Vestfjord, en om elf uur zetten wij voet aan wal bij de kleine kerk van Moël. Twee van de schippers namen onze goederen op den rug, de derde bleef om de boot te bewaren, en wij traden het Vestfjorddal binnen, dat eene voortzetting is van de oevers van Vestfjord en door de Maan doorsneden wordt.

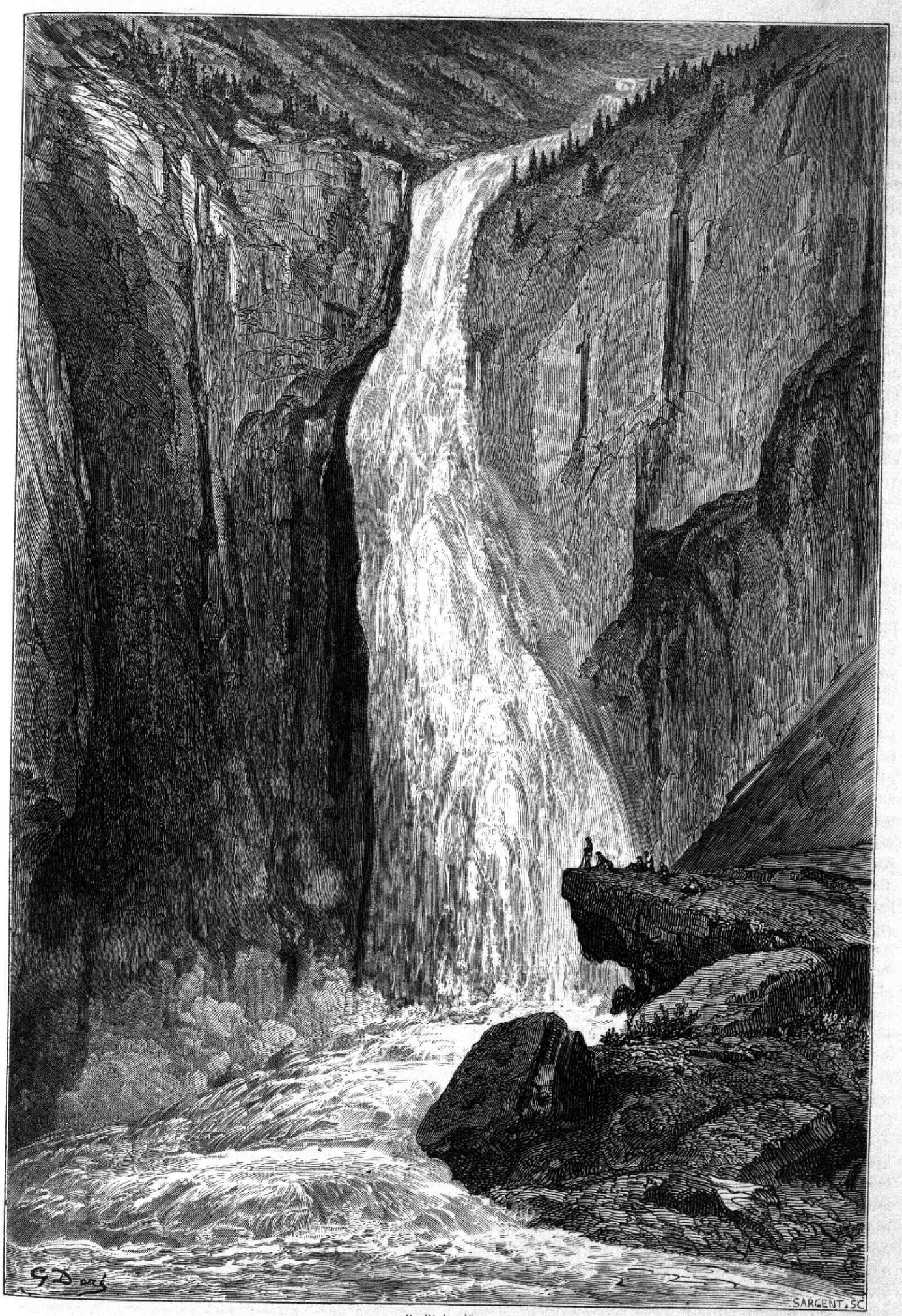
Welk eene kalmte en wonderbare verlichting heerscht hier in de zomernachten tusschen deze bergen! De

zon, die nauwelijks de sneeuwkruin van den Gausta verlaten heeft, verlicht in dit oogenblik de noordwesttelijke helling, en over een uur zal zij den oostelijken kant bestralen. Het geheele dal ligt in de schaduw, maar in eene doorzichtige schaduw, die toelaat dat men toch den omtrek der voorwerpen kan waarnemen en der verbeelding vergunt er allerlei fantastische vormen aan te geven. De stroom ruischt achter de berken, en zijne zilvergolven flikkeren als een stroom van metaal.

Wij wenschten zeer gaarne nog dienzelfden nacht Dal te bereiken, daar dit de belangrijkste pleisterplaats is en als het hart van het land beschouwd wordt. Moël ligt van Dal vijftien mijlen. Omstreeks een ure des morgens, na eene vermoeiende wandeling door dit prachtige dal, klopten wij aan de deur van den gaard. Eene boerenmeid, met schrik uit haren slaap opgewekt, deed ons open, en wees ons eene groote kamer aan met twee alkoven van ouderwetschen vorm, waarin wij eenige uren rust genoten.

Dal is het uitgangspunt voor een groot aantal uitstapjes en wordt jaarlijks door vele studenten uit Christiania en vooral ook door engelsche reizigers bezocht. Om de schoonheid van het Vestfjorddal te genieten, moet men minstens drie of vier dagen te Dal vertoeven. Wij hadden evenwel besloten, ons hier zoo lang niet op te houden, daar wij verlangden den Riukand te zien, werwaarts wij ons te voet begeven zouden. Des morgens ten zes ure vertrokken wij, als gids een van onze schippers medenemende. De weg loopt langs weiden, besproeid door de Maan en beplant met een tal van berken. Op korten afstand van Dal en hare kleine kerk, waren wij zoo gelukkig een boer te ontmoeten, die ons beloofde een paard te bezorgen, waarmede wij des avonds van Dal naar Moël konden terugkeeren. Dit vooruitzicht maakte ons den weg te aangenamer. Een heerlijk groen tapijt bedekte de vallei, en het prachtige bosschaadje pronkte gedurende het schoone jaargetijde met zwaar, dicht lommer. Hoe verder men komt, des te dichter naderen de rotsen elkander, des te hooger worden hare donkere kruinen. Ruischend storten de beken door spleten, waarover bruggen en balken geworpen zijn. Hier ligt eene hut aan den weg, daar wentelt een molenrad onder het immer plassend nat, ginds verheft zich eene nette, eenvoudige kerk. Wij hadden van Tinn-meer af ongeveer 2000 voet geklommen, en in eene gapende diepte stortte nu de Maan zich in eene rotsspleet, waarvan de zon zelfs den grond nooit aanschouwd heeft. Voorbij deze plaats was de weg voor paarden niet meer begaanbaar; wij gingen daarom te voet, of liever klauterden en kropen langs de duizelingwekkende diepte voort, terwijl op vele plaatsen een enkele misstap ons zou hebben doen nedertuimelen in eenen afgrond, wiens geheimnisvolle diepte wij in het geheel niet begeerig waren nader te leeren kennen. Nadat wij op deze wijze ongeveer twee mijlen, altijd bergopwaarts gaande, afgelegd hadden, verkondigde de doffe, trillende echo en een blik in de grondelooze diepte de nabijheid van de Riukand Foss. Op eens zagen wij hier en daar een flikkering te midden van het donker berkenboschje, waardoor wij trokken, en plotseling stonden wij aan den rand van den afgrond, waarin de stroom zich nederstort. De Riukand lag vóór ons — een ontzagwekkend schuimend, dampend natuurgewrocht, omgeven overigens door duisternis en verschrikking, als openden zich hier de poorten der onderwereld. Juist vóór ons, zoo hoog dat de stralen der ondergaande zon onderschept werden, steeg de rots, die het dal sluit, tot de hoogvlakte van het Hardanger Tafelland opwaarts, waarop een klein end verder het Mjös-Vand ligt, een eenzaam meer, uit welks schoot de Maan-Elf geboren wordt. Men ziet den vloed eerst als eene massa ziedend schuim, als hij vóór zijnen val om den hoek van eene reeks gespleten zwarte rotsen heen schiet; dan kromt hij zich in het begin van zijnen val naar de rechterzijde en stort op eens met een enkelen sprong van vijfhonderd voet hoog in een hollen ketel van naakten, zwarten steen. Het water is reeds schuim als het van den top valt; en de eene golf na de andere, wanneer zij, in de lucht geslingerd, den tegenstand gevoelt van den eeuwigen dwarrelwind, die altijd om den schrikkelijken afgrond rondwoelt, lost zich in het nederstorten in paarlen op en zweeft fladderend als een sjerp van het fijnste kantwerk naar beneden. Het is geen water meer, het is een waternymf, eene fee. De bodem wordt aan het oog onttrokken door een golvend, sneeuwachtig omhulsel van de dunne sfof, uit wier vouwen de schuimstralen als sterren blinkend te voorschijn komen; wanneer die wolk zich nu en dan verdeelt, aanschouwt men daaronder het zuiverste smaragd groen. In dezen helderen glans van zilver en groen, zou men het tintelende feeënslot van een noordsche Undine vermoeden. Welke verborgen wonderen zullen niet verscholen liggen in deze donkere diepte, waar het menschelijk oog slechts gedeeltelijk in doordringt en die de menschelijke voet nooit betreden zal. En rondom deze onbeschrijfelijk prachtige waterzuil verrijzen van alle kanten de sombere ruwe rotswanden omhoog, bevochtigd door den nooit opdroogenden stofregen van den waterval en bedekt met weelderig groene graszoden, die zich even diep onder onze voeten als boven onze hoofden hemelhoog verheffen. Ik geloof niet, dat ik mij aan overdrijving schuldig maak, wanneer ik beweer, dat de Riukand-Foss de schoonste waterval der wereld is. Bij zijnen aanblik werd mijne ademhaling onwillekeurig belemmerd en mijne polsen sloegen sneller, onder den invloed van het aanschouwen dezer verhevene schoonheid. Het geheele tooneel met zijne reusachtig grootsche vormen en het onovertreffelijk schoone, donkere koloriet, waarin het geheimzinnig en tooverachtig gehuld was, staat onuitwischbaar voor mijn geest. Niet slechts gedurende dat half uur in het schijnsel der ondergaande zon, maar dag aan dag en nacht aan nacht zag ik dien trotschen, als in stofregen nedervallenden Riukand voor mij.

Langs eenen naakten, steil afdalenden rotswand, waarlangs een smal, gevaarlijk voetpad — de Marysteeg — opklimt, kan men den val van boven tamelijk goed naderen. In den ketel af te dalen, wordt voor aller, gevaarlijkst gehouden; men verhaalt dat dit tot heden alleen aan een koopman en een boerenmeisje gelukt is.

De Riukandfoss.

De Marysteeg, die men volgen moet om de hoogste punten van Tellemarken te bereiken, is een pad van nauwelijks een voet breed, en wie aan duizelingen onderhevig is, wage het niet het te betreden. Het gaat op en af, altijd langs de gapende diepte waarin men den bruisenden waterval ontwaart. Ter rechterhand verrijst de duizend voet hooge rots, glad en bijna loodrecht. Op eene enkele plaats is uit een spleet een fraaie spar opgegroeid; vandaar een spreekwoord in Tellemarken: "Die is ook aan den spar geweest," waarmede men te kennen geeft, dat hij van wien men spreekt, langs de Marysteeg is gegaan; eene eer die nogtans tamelijk gewoon is, omdat de meeste Tellemarkers dit pad vaak en zonder vrees op- en afklauteren. Eigenlijk is daarop ook slechts één gevaarlijke plaats, dáár namelijk waar het pad geheel aan de rots verdwijnt; maar dat dit punt toch niet zóó vreeselijk is als men het gewoonlijk wil doen voorkomen, bewijst de ervaring, daar hier zelden of nooit ongelukken plaats hebben. Niettemin herinnert de naam aan een betreurenswaardig ongeval, en de legende verhaalt daaromtrent eene dier treurige en aandoenlijke geschiedenissen, gelijk zich somwijlen aan ijzingwekkende plaatsen hechten en in den mond des volks voortleven.

Een arm herderinnetje beminde den zoon van een rijken boer. De ouders waren hier natuurlijk tegen, want waar, in paleizen of in woestenijen, wordt de liefde van de armoede en dienstbaarheid jegens den meer bevoorrechte geduld? De liefde echter heeft overal ter wereld tot beginsel genomen, zich niet aan menschelijke bekrompenheid te storen. Des avonds, wanneer de zon achter de met sneeuw bedekte velden was gezonken, wanneer de kudden zich moede rondom de hutten op de bergweiden nedervlijden, snelde sætergjente met lichten voet over gras en steenklomp, naar het punt waar de Maan-Elf zich bruisend in den rotsketel stort. Onder den spar zette zij zich neder en wachtte tot een donkere schaduw zich langs het rotspad bewoog, een stoute voet vast en moedig uit de diepte steeg, en de geliefde Olof eindelijk aan haar harte lag. Zoo verliepen de nachten voor de minnenden, altoos te vlug. Hier vonden zij een veilig plekje; gedwarsboomde liefde had het uitgevonden, en al mochten de nijdige oudjes ook nog zoo vele spionnen uitzenden, niemand vermoedde dat een menschelijk wezen het zou wagen, in duisternis en nevelen zich daarheen te begeven. Maar de liefde waagt alles! — Eer de morgen aanbrak, vlood het meisje in het gebergte terug, en haar minnaar daalde in de vallei af. — Eens echter was de hemel zwart en met wolken bedekt. Om den Causta donderde het, en uit duizend kloven stegen de wilde berggeesten op, die met hunne schrikkelijke armen rotsstukken van de kruinen scheuren, in wolken nederdalen, in draaiwinden en sneeuwvallen alle leven en liefde vernietigen. Mary zat onder een spar, die als in klaagtonen boven haar ruischte en zijn afgescheurde takjes op haar gelaat nederwierp. De nevelen omringden haar; de berggeesten togen haar daarin voorbij in lange, natte, koude gewaden; hun honend gehuil en gejuich drong met doodschrik in Mary's borst. Plotseling sprong zij op en luisterde. Door storm en regen klonk eene kreet, en zij kende dien klank. Eene stem riep haren naam. Zij antwoordde; zij hoorde een juichtoon, hoorde Olofs naderende schreden, en sprong hem te gemoet. — Maar op eens sneed een vreeselijke rukwind door de kloof. De eeuwenheugende rotsen wankelden, groote blokken werden van boven neêrgeslingerd, de strijd der natuur was ontzettend. Mary klemde zich sidderend aan de struiken die in den rotswand waren geworteld; zij luisterde, maar hoorde niets meer .... Bij het aanlichten der morgenzon, lag, in de diepte waar de stroom door de binnenste rotspoorten boort, het verpletterde lijk eens jongelings, en de blauwe gletscher-wateren speelden met zijn bloedig haar. Sedert dwaalde op het rotspad alle nachten de arme Mary en luisterde naar de schreden van hem, die nimmer zou terugkeeren. Lange jaren zat zij stil biddende onder den spar, tot eens, na een zwaren stormachtigen nacht, haar lijk uit de diepte werd opgehaald, en medelijdende handen haar naast Olof nederleiden.

5. Dal. — Het boek der reizigers. — De kerk van Hitterdal. — Dronkenschap in Noorwegen. — De kastelein. — De meren Sillegjord en Bandak. — De kraaienkloof.

Te Dal wachtte ons de postmeester en zijne dochter met het middagmaal, en terwijl men dit opdischte, traden wij met den huismeester in een gesprek, gebruik makende van onze kennis der noorweegsche taal, zoo goed en zoo kwaad dit ook ging. Bij die gelegenheid haalde hij ook het boek te voorschijn, waarin de reizigers, sedert onheugelijke jaren, gewoon zijn hunne namen op te schrijven. Wij doorliepen het vluchtig en vonden slechts twee of drie bekenden, maar daarentegen mochten wij ons op menigte poëtische gedachte vergasten, welke de reizigers bij het aanschouwen der heerlijke natuur hier nedergeschreven hadden. Maar niet enkel de natuur had de lieden zoo poëtisch gestemd: velen roemden, en te recht, de schoonheid van de dochter des postmeesters. Het kind heeft inderdaad een innemend gelaat, haar mond is steeds gereed tot een glimlach, en zij kan als een der bevalligste typen van de Tellemarkensche vrouwen beschouwd worden, zoo als zij daar voor u staat in hare bij uitstek romantische kleeding, bedekt met een menigte schitterende zilveren sieradiën, de haren in lange vlechten te zamengebonden en gewikkeld in eene kleine shawl, waarmede zij het achterhoofd bedekt. Wat haar echter in ons oog ontsierde, was eene kleine pijp uit berkenhout gedraaid, waaruit zij den ganschen dag rookte. Deze dalsche schoone biedt den reizigers, ter herinnering aan hun bezoek, gewoonlijk eenige zilveren snuisterijen ten verkoop aan: knoopen, broches, oorringen, spelden enz., die, gelijk ik reeds hierboven gezegd heb, gedurende de lange winteravonden door vrouwen en mannen vervaardigd worden.

Wij willen hier iets omtrent het uiterlijke der Noren mededeelen, alsmede omtrent den trap van beschaving waarop zij staan.

Ten opzichte hunner lichamelijke gestalte zijn de Noren van middelbare grootte, doorgaans van sterken

lichaamsbouw en van frissche gelaatskleur. Blauwe oogen en gezonde fraaie witte tanden zijn bijna algemeen. De meesten hebben bruin haar, hoezeer men in eenige districten ook vele bewoners met geelachtige lokken ontmoet. Geel haar wordt vaak, inzonderheid door de dichters, voor een teeken van noordsche afkomst opgegeven, maar het is te betwijfelen of dit te eeniger tijd wel zoo algemeen is geweest. In de oude sagen wordt deze en gene beroemde held wel als met schoon goudgeel haar voorgesteld: doch dit kan even goed aanduiden, dat ook toenmaals geel haar eene zeldzaamheid was, daar men toch van het gewone zelden melding maakt. Zwart haar behoort echter tot de uitzonderingen.

In de gelaatstrekken der Noormannen vindt men niets, dat als uitsluitend nationaal is te beschouwen. Men ziet onder hen even vaak romeinsche en griecksche profils, als de meer ronder gelaatsvormen, die men als het bijzondere eigendom der noordsche volkeren opgeeft.. Intusschen valt het niet te ontkennen, dat er streken zijn, waar de ingezetenen zich door hunne eigenaardige gelaatstrekken en den bouw huns lichaams merkelijk van de bewoners der naburige provinciën onderscheiden. Zoo hebben b. v. de bewoners van Voss in het stift Bergen, met hunne arendsneuzen en slanke gestalten, weinig gemeens met hunne naburen in Sogn, die meer aan een klein maar sterk lichaam en aan vlugge leden en bewegingen te kennen zijn. De Lappen alleen hebben een geheel eigenaardig en in den hoogsten graad karakteristiek voorkomen: trouwens zij zijn, ook hunne verschillende levenswijze, taal en zeden, niet tot de eigenlijke Noormannen te tellen.

Het is eene opmerking die zich dikwerf aan den reiziger opdringt, niet alleen dat de inwoners van sommige streken die van andere in schoonheid overtreffen, maar dat in oorden waar de mannen inzonderheid welgevormd en van innemende gelaatstrekken zijn, het vrouwelijk geslacht voor dat in andere distrikten moet onderdoen, of dat het tegenovergestelde plaats vindt. Zoo behooren b. v. de mannen van Tinn in Tellemarken tot de schoonsten des lands, terwijl juist aldaar slechts zelden bevallige vrouwen worden aangetroffen. Geen distrikt heeft over het geheel schoonere vrouwen dan Röraas, waar weder een schoon gebouwd man tot de zeldzaamheden behoort.

In weerwil van de vele en groote hindernissen, die de natuurlijke gesteldheid des lands aan een welingericht schoolwezen in den weg leggen, staat de beschaving der noorweegsche boeren op hoogeren trap dan die der landlieden in de meeste andere landen van Europa. In Noorwegen vindt men bijna geen boer, die niet lezen kan; velen kunnen ook schrijven en een weinig rekenen, en er zijn ettelijken die niet alleen hunne gedachten duidelijk, maar ook in sierlijken stijl weten over te brengen.

De oorzaak dezer algemeene beschaving ligt voornamelijk in de verordering, dat ieder, man of vrouw, verplicht is belijdenis des geloofs af te leggen, en niemand tot het godsdienstig onderwijs wordt toegelaten die niet behoorlijk kan lezen. Niemand mag een huwelijk aangaan die geen lidmaat der kerk is; en heeft iemand zijn twintigste jaar bereikt, zonder aangenomen te zijn, en ontbreken hem de noodige kundigheden of heeft hij zich die niet willen verwerven, dan kan hij tot het tuchthuis worden veroordeeld, waar hij onderricht en aangenomen wordt. Het aandeel dat de noorweegsche boeren thans aan alle openbare aangelegenheden nemen, zal veel tot ontwikkeling van hunnen geest bijdragen, en de vorderingen der laatste vijf-entwintig jaren doen rijke vruchten voor de toekomst hopen. Hun natuurlijk oordeel maakt hen vatbaar voor ontwikkeling, en hunne vaak zinrijke en treffende opmerkingen bewijzen, dat zij zich van de zaken die men hun mededeelt, eene goede voorstelling weten te maken. Hun gezond verstand vindt dikwerf langs rechte wegen hetgeen de geleerde, door vooropgezette stelsels in de vrije ontwikkeling zijner gedachten verward, ten halve of slechts langs verre omwegen machtig wordt.

De voordracht der noorweegsche boeren is doorgaans levendig en met vernuft gekruid, hetgeen in hunne naïeve provinciale dialekten des te meer effect maakt, daar in deze dialekten nog veel van de natuurlijke kracht en oorspronkelijkheid der oude talen bewaard is gebleven.

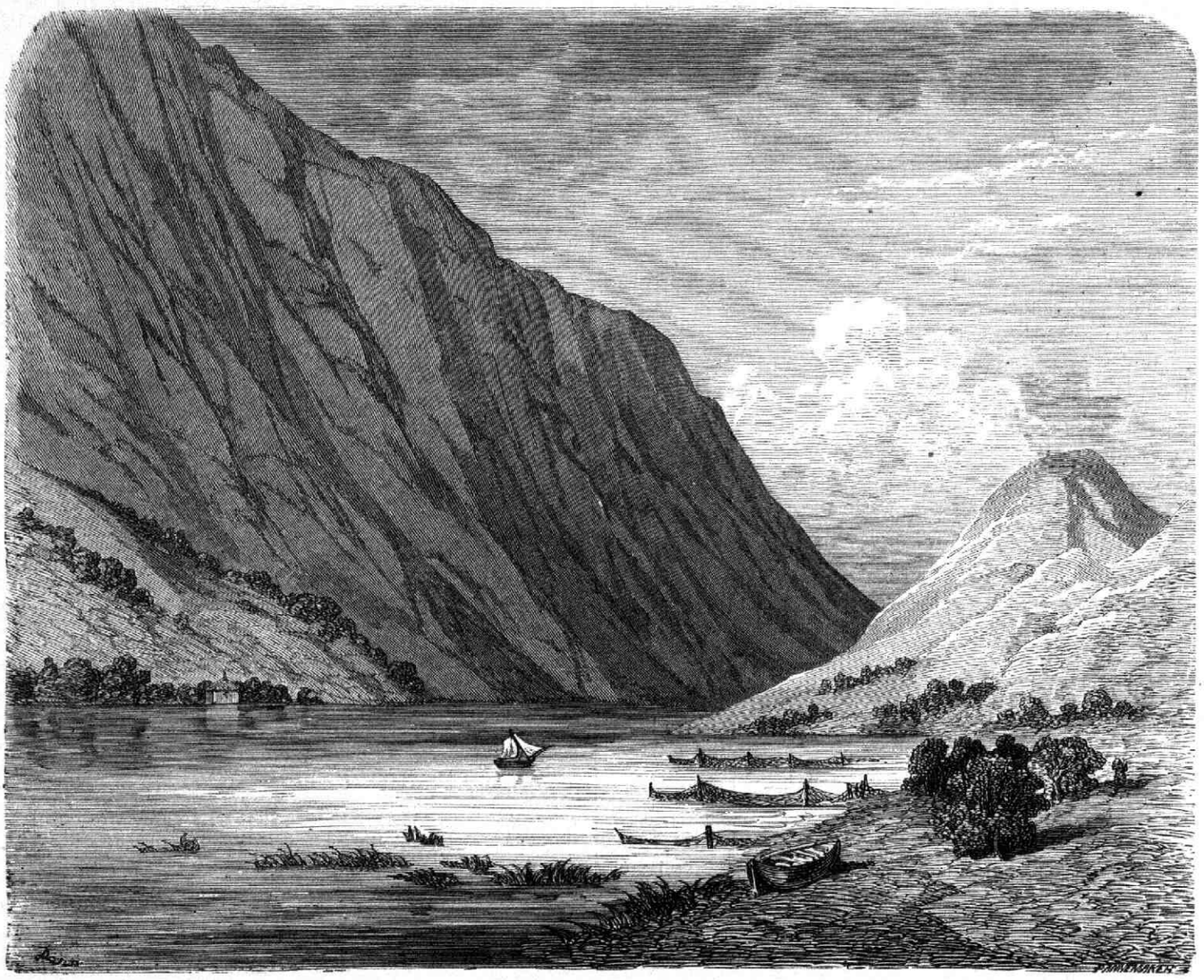
De noorweegsche boer is in zijn verkeer met vreemden vrijmoedig en hoffelijk, zonder dat hij zich tot kruipende onderdanigheid verlaagt. De Noorman was steeds vrij: niemand werd hier door het leenstelsel ooit tot lijfeigene vernederd. Daardoor is het gevoel van zelfstandigheid den Noorman aangeboren, en van zijn wezen en zijne gedragingen onafscheidelijk. Zonder schroom uit hij zijne gedachten zoowel jegens zijne meerderen als jegens zijns gelijken; beleefd en vriendelijk groet hij elk dien hij ontmoet, hij moge vriend of vreemdeling zijn: oprecht en trouwhartig reikt hij elk de hand, van den Koning tot den geringste, en zijne vrije blik verkondigt, dat hij zich zijne waarde als mensch en staatsburger bewust is. Bij zekere gelegenheid verzocht Koning Karel Jan een noorweegsch afgevaardigde ten middagmaal. "Ik dank u, heer Koning," antwoordde de boersche rijksdagman, "heden kan ik niet bij u komen, want ik heb een ander goed vriend beloofd zijn gast te zijn, maar, wanneer het u schikt, kom ik morgen bij u eten." Doordrongen van dezen demokratischen geest, wil de Noorman ook als vrij man behandeld worden en duldt hij onderdrukking noch geringschatting. Met goedheid kan men alles van hem verkrijgen, met trots niets. In de nabijheid der steden heeft de oude eenvoud wel geleden, doch op die plaatsen moet men ook niet het nationale karakter nasporen, omdat het verkeer van vreemden er maar al te vele wijzigingen heeft te weeg gebracht.

Bij den handel is de noorweegsche boer steeds op zijn voordeel bedacht en vaak sluw. Inzonderheid geldt dit van de inwoners dier streken, waar de vee- en paardenhandel sterk wordt gedreven. Met een klein bedrog in den paardenhandel neemt hij het niet heel nauw, inzonderheid wanneer de kooper zich het voorkomen van een kenner geeft. Wie derhalve geen verstand van paarden heeft, doet het best, zich aan de redelijkheid des verkoopers toe te vertrouwen.

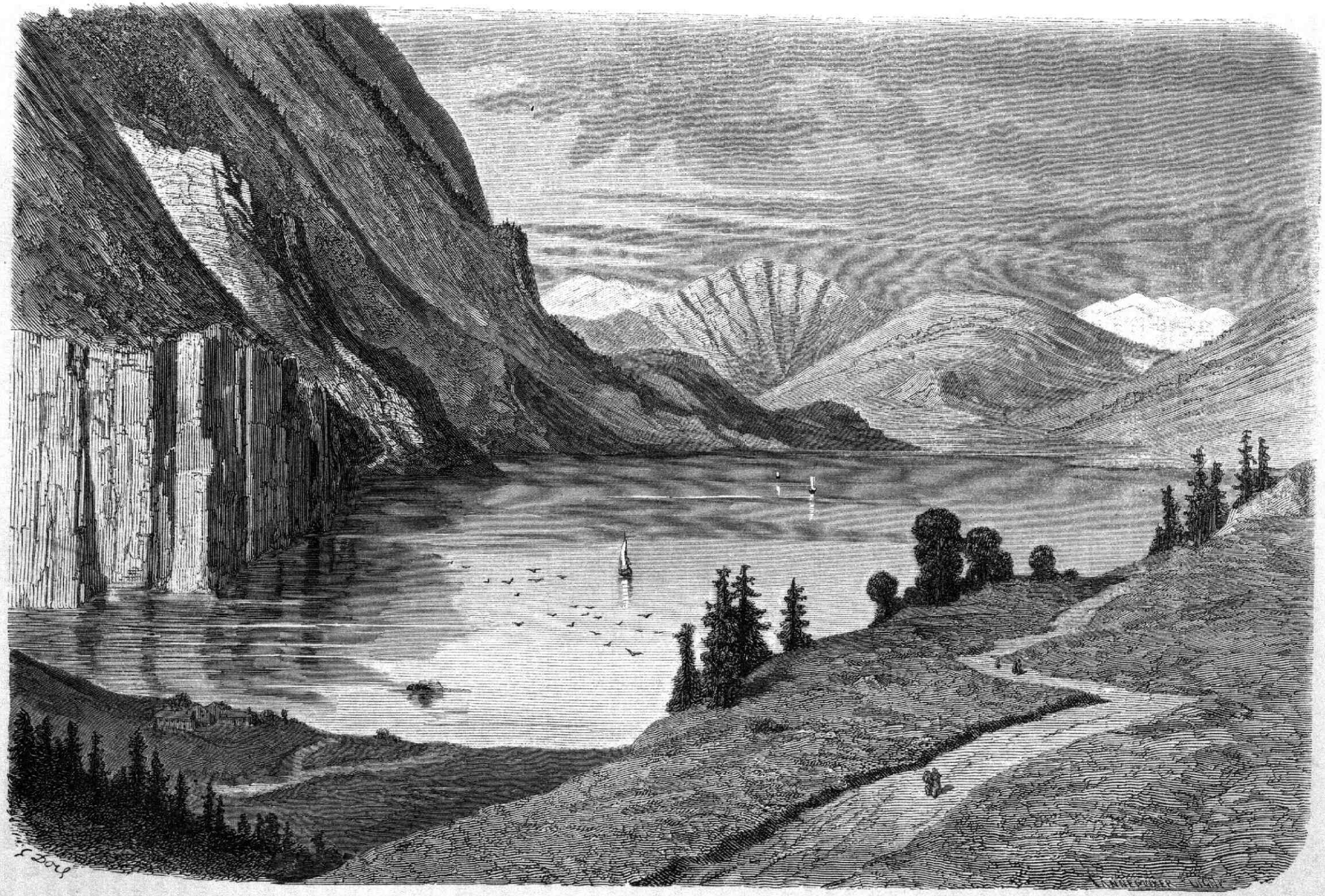
Wanneer de boer den prijs zijner waren te hoog inzet, moet men zich daardoor niet laten afschrikken, want hij laat zich geregeld afdingen, en heeft men hem de waarde der koopwaar geboden, dan kan men hem gerust laten heengaan; hij zal, wanneer hij te vergeefs beproefd heeft meer te bekomen, terugkeeren. Heeft hij eenmaal een bod aangenomen, dan kan men zich veilig op hem verlaten, want zelden of nooit breekt hij zijn woord. Een handslag, en bij een aanzienlijken koop eene *kjöbskaal* — gemeenlijk eene flesch brandewijn die kooper en verkooper te zamen ledigen en waardoor het contract als het ware het zegel wordt opgedrukt — maken den handel onherroepelijk: want wie na geledigde *kjöbskaal* iets aan de overeenkomst zou willen veranderen, zou als een eerloos man worden aangezien.

Op de markten, inzonderheid waar paarden worden verkocht, gaat het levendig en met oorverdoovend gedruisch toe. De lieve brandewijn wordt in groote hoeveelheid gebruikt, de eigenschappen der paarden worden met krachtige eeden bevestigd, en niet zelden is eene vechtpartij het einde van het lied. Rondom de kopers verzamelt zich eene menigte personen, die eigenlijk met den handel in het geheel niets te doen hebben; zij prijzen of laken de paarden, moedigen den koop aan, en houden niet op voor deze tot stand is gekomen en zij hun doel hebben bereikt, namelijk aan de *kjöbskaal* deel te kunnen nemen.

De noorweegsche natie kan in het algemeen godsdienstig genoemd worden. Het beste bewijs hiervoor is de trouwe opkomst in het huis des gebeds, in weerwil van de moeielijkheden, die voor velen daarmede verbonden zijn. Immers vaak wonen de boeren twee, drie ja vier noorw. mijlen van de kerk verwijderd, die zij langs ongebaande wegen moeten bereiken; en toch laten zij zich zelden terughouden, bij de godsdienstoefeningen tegenwoordig te zijn. In de kuststreken reizen zij vaak verscheidene mijlen ter zee, braveeren storm en onweder en offeren twee of drie dagen op, om hunne godsdienstige behoefte te bevredigen; ja in eenige zeedistricten bouwen de verst-wonende ingezetenen van het kerspel — even als de bewoners van Zweedsch-Norrland — kleine huizen nabij het kerkgebouw, om daarin te kunnen vertoeven bijaldien zware tegenwinden de terugreis beletten. Wie verhinderd wordt ter kerke te gaan, zingt des zondags eenen psalm en leest in den bijbel of in een gezangboek. Zelfs in de ellendigste hutten zal men nooit te vergeefs een kerkelijk gezangboek, een bijbel en verschillende gebedenboeken zoeken; en er is geen welgesteld landman, die niet zijn kerkboek met zilveren sloten laat voorzien. Des zondags rust alle arbeid,

Gezicht op het meer Bundak.

Vallei van Flatdal.

en alleen wanneer de oogst wordt bedreigd, veroorloven enkele boeren zich in den namiddag op den akker of de weide het werk voort te zetten. Op de feestdagen is het huis op het beste opgepronkt en gaan de inwoners in feestkleederen.

Wij vervolgen thans ons reisverhaal. Karriool en paard stonden gereed en vertrokken naar Moël, waar wij des nachts aankwamen, en in de boot op onze bedden en berkentakken uitrustten, al werden wij nu en dan door een schok wakker gemaakt, wanneer er een van de drijvende denneboomen tegen de boot aanstiet. Te Bambel aangekomen, maakten wij een uitstapje naar de kerk van Hitterdal, die op drie mijlen van Bambel gelegen en eene der merkwaardigste houten gedenkteekenen uit de 13e eeuw is, welke in Noorwegen bestaan. Het gebouw is eene soort van houten pyramide met vijf of zes uitspringende daken boven elkander. Men zou zeggen dat deze kerk den overgang vormt van de ruwe boomtempels der noordsche heidenen tot de christelijk-gothische kerkgebouwen uit de tiende eeuw. Haar geheele voorkomen deed ons denken aan een indische pagode. De muren zijn betimmerd met houten pannen, even als vischschubben, en de verschillende daken zijn uit gebeeldhouwde plankjes samengesteld. De kerk is omgeven van een hekwerk, dat tevens den toegang verleent tot het kerkhof.

Toen wij te Bambel terugkeerden, waar de paarden eenigen tijd moesten uitrusten, kwam een man naar ons toe die in beschonken toestand verkeerde, en die zeker van den Zondag gebruik gemaakt had om zich eens aan bier en brandewijn te goed te doen. Hij was ons zeer hinderlijk en slechts met moeite konden wij hem wegjagen. Hoewel de dronkenschap in Noorwegen niet zoo algemeen voorkomt als in andere landen, omdat de regeering ze gestreng straft, zelfs met lichamelijke tuchtiging, zoo is het toch geene zeldzaamheid nu en dan een boer langs den weg te zien zwaaien. Wanneer toch zal de tijd komen dat de mensch, dáár als elders, zijn verstand in eere houdt!

De weg die naar Bambel en Hitterdal voert, gelijkt veel op een duitschen straatweg. Hij komt van Kongsberg, doorsnijdt geheel Tellemarken en stuit op Gugard, aan den voet van de onoverkomelijke grens der Hardanger rotsvelden. Wij volgden den weg tot aan Sundbo, om daarna de lachende valleien van Bandak te bezoeken. Onderweg deden wij Saunland en Hjertdal aan. Te Saunland staat even zulk eene antieke kerk als te Hitterdal, maar men is tegenwoordig bezig een meer nieuwerwetsch gebouw ten gebruike voor de godsdienstoefening naast haar op te richten. Hjertdal bezit vele zilvermijnen. Ook wordt ditzelfde dal gebezigd tot de wapenoefeningen der noordsche soldaten, waardoor gewoonlijk duizende nieuwsgierigen herwaarts gelokt worden, die nogtans wel hunne oogen, maar slechts zeer zelden hunne magen tevreden kunnen stellen; zoo men van de soldaten het noodige brood niet koopt, gaat men meestal hongerig heen.

De weg, eerst bergopwaarts gaande, daalt vervolgens met eene zachte glooiing naar Sillegjord. Men heeft van hier een heerlijk uitzicht over de vruchtbare vallei van Aamotdal. Schoone esschenboomen beschaduwen den weg. Tusschen het geboomte zagen wij de bosneeuwde kruinen van den Sivroe, terwijl diep in het dal de Tlaa stroomde, en ter linker zijde het oog de golvende lijnen der heuvels om het meer Sillegjord volgen kon. Weldra bereikten wij het dorp van dien naam; maar daar de gaard in slechten toestand was, waren wij eenigzins verlegen waar wij den nacht zouden doorbrengen. Onze voerman hielp ons echter spoedig uit den nood, en hield stil voor een soort van houten kasteel, werwaarts eene fraaie allee heenleidt. Het gebouw zag er vriendelijk uit en was omgeven van een schoonen tuin. Eene dienstmaagd opende ons de deur, en bracht ons in eene zaal waar wij eene groote piano en twee prachtige laurierboomen vonden. Den heer van het huis kregen wij niet te zien, doch na verloop van ongeveer een uur kwam dezelfde dienstmaagd terug, en bracht ons naar eene bovenkamer, waar twee goede bedden en een geurig kopje thee ons wachtten. Nergens vernamen wij eenig geluid, en gebruik makende van deze stomme gastvrijheid, strekten wij ons spoedig op onze legersteden uit. Den volgenden morgen spraken wij van betaling; men bracht ons een vrij hooge rekening, waar niets op af te dingen viel, en ontving het geld zonder dat de kastelein zich om ons scheen te bekommeren. Toen wij naar beneden gingen, hoorden wij hem aan de piano. Zoodanig is de noorweegsche gastvrijheid. Men ziet niemand, eet, drinkt, slaapt, betaalt en gaat dan weder heen.

Van Sillegjord naar Bandak zijn vijf mijlen. De weg, aanvankelijk vlak en eenzaam, stijgt langzaam naar een fjeld, dat geheel uit rotsen is samengesteld. De vallei van Bandak is zeer schoon. Overal zijn welaangelegde boerderijen; het gras stond welig en was rijp om gemaaid te worden. Wij stapten aan den gaard af, en maakten met den postmeester afspraak, om met de Sint-Olaf, eene kleine stoomboot, naar Dalen aan de overzijde van het meer te vertrekken. Het weder was overigens niet zeer uitlokkend. Er verhief zich een geduchte storm, en de regen viel met stroomen neer. De kleine boot evenwel gleed moedig over de golven, en zette ons twee uren later te Lamdal aan land. Lamdal is een lief plekje gronds te midden van deze eenzame streek. Aan den zoom van een groot dennenwoud heeft een rijke boer, de eigenaar van al die houtzaagmolens, welke door de verschillende watervallen in beweging gebracht worden, een fraai woonhuis doen bouwen; een vruchtbaar dal breidt zich aan beide zijden van die woonplaats uit. Waarlijk hij heeft hier een paradijs in miniatuur.

Ongeveer te vijf ure des namiddags bracht ons de boot naar Dalen, waar de Sint-Olaf voor anker ging liggen. Onze goederen werden naar een houten huis gebracht, welks eigenaar een *spise-korter* is, dat wil zeggen, men kan bij hem à la carte dineeren. Deze herberg is echter niet meer dan een gewoon boerenhuis, en de spijskaart bestaat uit de klassieke hôre en eenige aardappelen, welke in Noorwegen den hoofdschotel uitmaken. Terwijl men onzen maaltijd gereed maakte, gingen wij te voet naar de beroemde

Ravnedjupet, of Kraaienkloof, welke in het dal, op twee mijlen afstands van Dalen gelegen is. De Ravnedjupet is in geheel Tellemarken vermaard wegens de overlevering, dat alles, wat men er in werpt, door den opstijgenden wind weder naar boven wordt geslingerd. De bergkloof heeft een verschrikkelijk woest, maar uiterst schoon voorkomen, vooral als men haar beziet bij den fantastischen lichtglans eener noordsche schemering. Van waar de Ravnedjupet haren naam ontleend heeft, is ons niet bekend geworden; waarschijnlijk evenwel hiervan, dat de stroom de slachtoffers, die zich te ver bij de watervallen gewaagd hebben, derwaarts medevoert, en de kraaien of raven zich op dit punt verzamelen. Hoe het ook zij, de Ravnedjupet is een schilderachtig oord en wel der moeite waard dat men er eene vermoeiende voetreis aan waagt.

Toen wij te Dalen terugkeerden, begaven wij ons, na eenige verkwikking gebruikt te hebben, weder aan boord van de Sint-Olaf, welke sedert drie jaren dit meer bevaart. De boot biedt weinig gemakken aan, maar daarentegen heeft men vier uren tijd om de afwisselende boorden van het prachtige meer te bewonderen. Van tijd tot tijd glijdt eene witte wolk langs het water, dat door de zon verlicht, een heerlijk schouwspel aanbiedt. Wij snelden vruchtbare weilanden voorbij, en wanneer wij bergen naderden deed de Sint-Olaf een kanonschot hooren, waarvan de echo van berg tot berg weerklinkt. Somtijds staan de rotsen tot midden in het meer en vormen zulk een nauwen weg, dat men niet gelooven zou er door te kunnen komen. Tegen den middag bereikten wij Strengnen, aan het uiteinde van het meer, en zoo wij gewild hadden zouden wij den volgenden dag te Christiania hebben kunnen zijn, omdat al de kleine stoombooten van Tellemarken met elkander correspondeeren, en men van meer tot meer, van fjord tot fjord zeer spoedig aan zijne bestemming komt. Deze gemakkelijkheid van gemeenschap heeft echter volstrekt geen invloed uitgeoefend op de beschaving dezer streek en harer bewoners. Het land is even woest, en de menschen zijn even flegmatiek gebleven. Als men die tusschenstations, welke nauwelijks den naam verdienen van dorpen, wegdenkt, schiet er niets anders over dan eene overschoone wilde natuur, die hare bewoners geen andere spijs oplevert dan gestremde melk.

Te Strengnen verdwijnt het eigenaardig kostuum der Tellemarken, en men ziet geene enkele vrouw meer met gestreepte rokken en die wonderlijke hoofdbedekking, welke ik hierboven beschreven heb. Wij vertrokken van hier naar Hoegland, waar wij verscheidene jagers aantroffen, die op de berenjacht uitgingen. Men vervolgt deze dieren langs de hellingen van Böfjeld tot aan Drangedal, waar zij echter zeer moeielijk te bereiken zijn. Zelden gelukt het een ongeoefend jager zulk een dier te dooden, daar het beklimmen der Böfjelderrotsen hoogst gevaarlijk is, en de viervoetige bewoners dezer noordsche Alpen ruimschoots gelegenheid hebben om zich ieder oogenblik in de vele spleten der rotsen te verbergen. De bergbewoners, die op zulk eene berenjacht afgericht zijn, zijn een sterk soort van volk, met een open en vrij gelaat. Bij sommigen zagen wij op hunne aangezichten en ontbloote armen nog de kenteekenen, dat zij in de teedere omhelzing van eenen beer gedeeld hadden.

Zondags avonds verlieten wij Hoegland, en na eenen tocht door een der meest romantische, ik zou bijkans zeggen maagdelijke dennenbosschen, daalden wij af in de vallei van Nordsjö. Wonderlijke natuur! Nergens vindt men grooter kontrasten dan in Noorwegen. Nauwelijks heeft men de steile fjelds verlaten, waar de beer en adelaar huisvesten, of men bevindt zich in eene der lachendste en schilderachtigste dalen, die men zich kan voorstellen. Nordsjö bezit aanzienlijke gebouwen; kasteelen met goed aangelegde oranjerieën, grasperken en rozenbedden, verandas, onder wier looverdak zich goed gekleede vrouwen verschuilen: in het kort alles treft men hier aan wat den reiziger aan een zuidelijker klimaat herinnert. De bezitters der houtzagerijen, zoowel van Nordsjö als Ulefoss, een klein dorpje in de nabijheid, hebben er behagen in gevonden om dit paradijs te midden eener steenwoestijn op te sieren met al de weelde, welke zij zich door hunnen rijkdom kunnen aanschaffen.

Tegen elf uur des avonds zetten wij onzen tocht langs het meer voort, en bereikten tegen twee ure in den morgenstond Skien. Alles lag daar nog in eenen diepen slaap, niettegenstaande de zon reeds aan den horizon was verschenen. Deze stad, gelegen tusschen de zee en het meer Nordsjö, kan beschouwd worden als het entrepôt van alle houthandelaars uit Tellemarken. De handel is hier nog veel levendiger dan te Drammen. Langs de steile kust zijn groote houten dokken en werven gebouwd, met allerlei koopwaren gevuld. Van alle kanten ziet men paarden de balken uit het water trekken, om ze vervolgens naar de houtzagerijen te vervoeren. De stad, die ongeveer zevenhonderd huizen en vierduizend inwoners bevat, telt slechts drie of vier groote straten, die geen ander plaveisel kennen dan zaagsel, dat sedert jaren opeengehoopt is. Om deze reden is het op zeer strenge straf verboden hier te rooken; eene weggeworpen brandende sigaar zou de stad in brand kunnen zetten en millioenen verslinden.

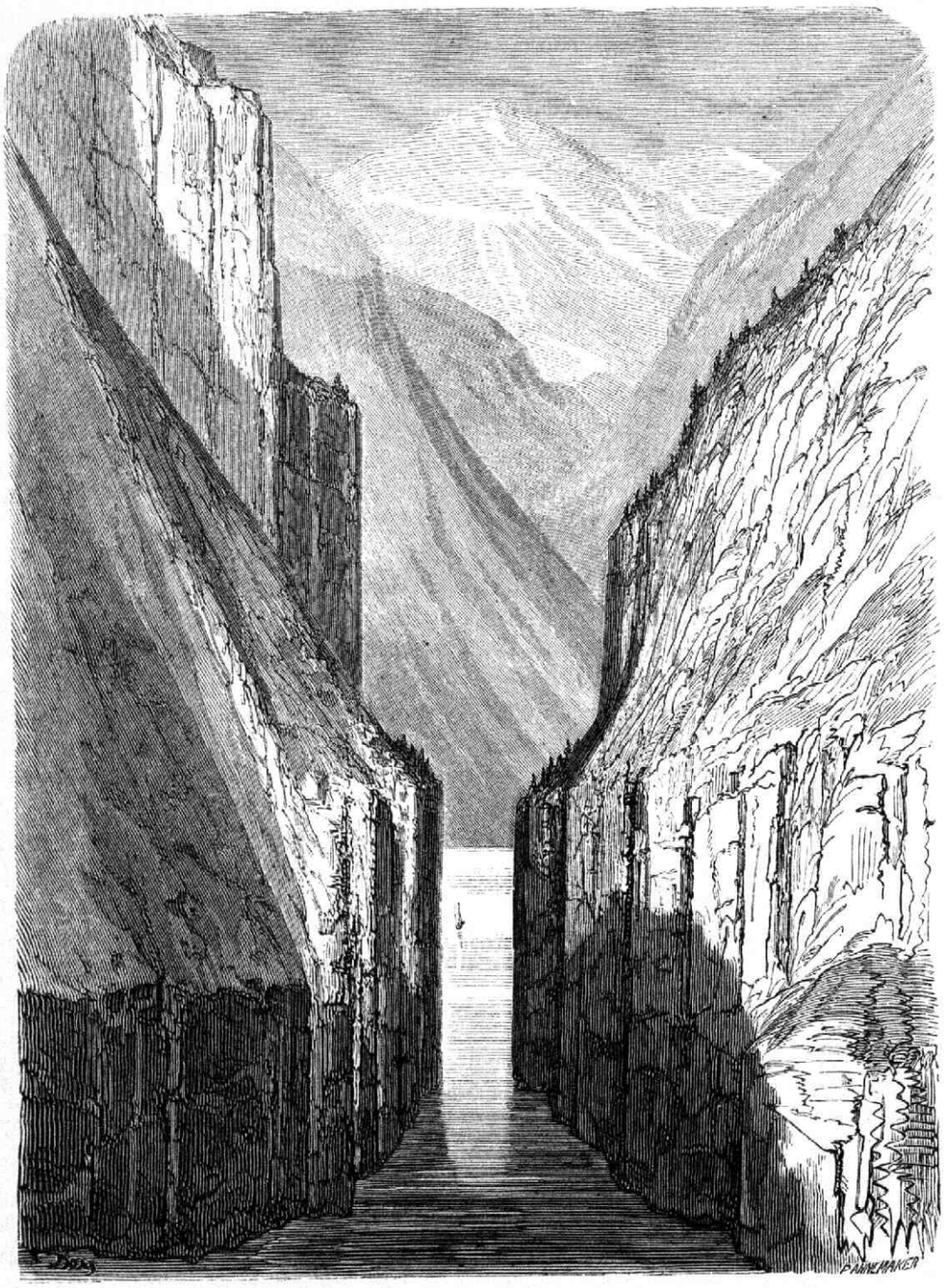
II.

BERGEN.

Als men Tellemarken het Gudbrandsdal en de kleine handelssteden van zuidelijk Noorwegen doorreisd en Frederikstad-Sarpborg, dat zoowel uit een historisch oogpunt als ook om zijn nijverheid van eenig belang is, bezocht heeft, dan kan men Christiania verlaten om in een noordelijker klimaat nog schooner oorden op te zoeken. De westkust van Noorwegen, van Stavanger tot Trondhjem (in het hollandsch Drontheim) biedt zooveel heerlijks en zulk een tal schoone gezichtspunten aan, dat het waarlijk te bejammeren is dat zoo vele toeristen naar Zwitserland en Italië trekken, in plaats van dit noorderland te doorwandelen, waar de zee zulk eene groote menigte kreken, inhammen en

fjords vormt, aan tafellanden grenzende, die in menig opzicht de plateaux van zuidelijk Europa in grootschheid overtreffen. Voegt men bij het eigenaardig karakter van Noorwegens westkust de ontzagwekkende trotschheid harer rotsen en fjelds, welke langs de tallooze inhammen oprijzen, dan kan men begrijpen waarom de Noorman, in zijn nationalen trots, zijn vaderland verre stelt boven de zoo hoog geroemde oorden van Zwitserland. Aan dit laatste land toch ontbreekt wat Noorwegen zoo verheben alle pogingen der kunst schipbreuk geleden, om te midden van de rotsgevaarten, die het schiereiland van Bergen aan het vasteland verbinden, een begaanbaar pad te vormen. Hoe zou men ook een weg kunnen maken over rotsen van vierduizend voet hoogte, en langs hellingen die de stoutmoedigste voetganger niet zonder angstige huivering betreedt!

De geheel bijzondere aard dezer landstreek heeft een manier van reizen te voorschijn geroepen, die haars ge-

Fjord van Gudvangen.

ven maakt, de zee. De zee maakt de noordsche rotsgebergten des te indrukwekkender; zij bespoelt den voet der klippen, zij stort hare bruisende golven in de diepe afgronden en stuwt zich door de ontzaglijke bergkloven heen.

Bergen is het middenpunt van dezen doolhof van fjords. Op het uiterst einde van een bergachtig schiereiland gebouwd, kan deze stad slechts over zee met het overige gedeelte des lands in aanraking komen. Tot heden heblijken in Europa niet heeft. Ieder eiland, iedere landengte heeft zijn eigen bepaalden weg en zijn posthuis. Ook aan den oever der zee kan men, al naardat men verkiest of de streek dit vereischt, overal geholpen worden aan paarden of booten. Het reizen te water is niet gemakkelijk. Als men de karriolen verlaat en op een boot overgaat, moet men zich niet voorstellen een gondeltochtje op een Italiaansch meer te maken, maar in het oog houden dat men zich op de golven van een fjord bevindt, welke

soms onstuimiger zijn dan de zee zelve. Wanneer men Bergen doortrekt en van de waterpost (Vand-Skyds) gebruik maakt, is het verstandigst alle vrees voor gevaar te verbannen en zich geheel aan de noorweegsche roeiers toe te vertrouwen. Ook zijn de uitstapjes te midden van dit rotsland niet kort, zoowel wegens de groote afstanden der posten als door de buitengewone omwegen, die men maken moet. Het is onmogelijk om in éénen zomer, — en de zomer van het Noorden is zoo kort, — van Stavanger tot aan Bergen en Namsos al de fjords van de kust te bezoeken. Maar dit is ook niet noodzakelijk, want de grootsten en de schilderachtigsten liggen dicht bij elkander. De fjords van Sogn en die van Hardanger omzoomen het schiereiland, de eerste ten noorden, de laatste ten zuiden. Hij die Sognefjord en Hardangerfjord tot in de diepste schuilhoeken bezocht heeft, zal zich nimmer de vermoeienissen en de ontberingen van zulk eenen tocht beklagen. Ziet men echter op tegen een weinig moeite en wil men zijn gemak niet opofferen, dan kan men des verkiezende de reis maken met een pleizierjacht, en van Lysefjord, zoo beroemd wegens eene merkwaardige terugkaatsing van het zonnelicht, van golf tot golf de reis voortzetten tot aan de Lofodden.

De toerist, die van Christiania over land aankomt, hetzij hij den weg genomen heeft door het Halling-dal of de vallei van Beima doorgetrokken en door de engte van Nystuen gegaan is, moet in elk geval bij de Sognefjord aankomen, welke, gelijk uit het bovenstaande blijkt, de noordelijkste der beide groote fjords is. Van de sneeuwkruinen van Tillefjeld, op korten afstand van Galdhöppiggen en Jokul, de hoogste rotspunten van Horunger, daalt men langs eene zeer sterke glooiing af in de vallei van Laerdal, die reusachtige inham waar de laatste golf van de Sognefjord wegsterft.

De kerk te Bakken.

6. Het schiereiland Bergen. — Laerda. — De Sognefjord.

Te Tune neemt de kleederdracht een geheel anderen vorm aan, dan wij tot dusverre hebben opgemerkt, en die even zonderling is als die van Tellemarken. De mannen van Laerdal dragen een broek van geel leder, de vrouwen een keurslijf van grof blauw laken, dat op de schouders in plooien uitloopt, aan de kraag met zwart fluweel is omzoomd en gesloten wordt door eene rij zilveren knoopen; een korte geruite rok en een groote witte muts, op het achterhoofd een soort van waaier vormende, maken het kostuum compleet. De jonge meisjes dragen, in plaats van de muts, in hare blonde haren eene soort van kroon, uit eenen opgerolden rooden foulard heel aardig samengesteld. Zulk een kapsel ziet er vreemd en opgesmukt uit, en stemt weinig overeen met de deftigheid van het keurslijf. De meisjes van het Laerdal zijn over het algemeen niet van schoonheid ontbloot en weten zich in hare eigenaardige kleeding zeer goed voor te doen.

Te Qvien is men bezig met den aanleg van een ontzaglijk grooten dijk, die strekken moet om de onstuimige stroomen af te keeren. Van daar heeft men drie uren noodig om Nystuen te bereiken, waar men eene soort van hospice vindt, dat daar ter plaatse reeds sedert onheugelijke tijden te midden der eeuwige sneeuwvelden werd opgericht tot een schuilplaats voor den reiziger, die er, zoo al geen maaltijd, dan toch verwarming en een goed bed aantreft. Op den weg van Christiania naar Trondhjem, bij den bergpas van Dorre, vindt men een dergelijk hospice, dat van de dertiende eeuw dagteekent, maar uitgebreider is, meer gemakken aanbiedt en ook door zijne eerwaardige oudheid aan soortgelijke inrichting in de Alpen herinnert.

Te Nystuen hadden wij met een zwaren storm te kampen. De zee was reeds sedert twee dagen zeer oprocrig; te Tillefjeld hadden wij er reeds iets van bespeurd. Vroeg in den morgen sloegen hevige rukwinden tegen de woning aan, waar wij den nacht hadden doorgebracht; de regen met sneeuw vermengd kletterde tegen de glazen, en wij zagen elkander angstig aan bij de vraag, hoe wij de twee mijlen die Nystuen van Maristuen scheiden, te midden van zulk een weder zouden moeten afleggen.

Te Maristuen hield gelukkig de regen op, maar om plaats te maken voor hevige windvlagen, die, naar de uitspraak des postmeesters, gewis den ganschen dag zouden aanhouden. Men heeft in dit gedeelte des lands, en vooral bij een dergelijk weder, ten dienste der reizigers een zeer nuttigen maatregel in praktijk gebracht, die alleszins lof verdient. Zoodra de sneeuwstormen zich verheffen of de wind langs de rotsen huilt, ziet men kleine honden, hiertoe afgericht, de karriolen te gemoet loopen, als om de voerlieden door aanhoudend geblaf te waarschuwen dat zij niet verder moeten gaan en ergens een goed onderkomen zoeken.

Twintig jaren geleden was deze geheele weg van Nystuen tot aan de zee hoogst gevaarlijk en bijna niet begaanbaar. Talrijke onheilen hadden dan ook voortdurend plaats. Door kunst, geduld en geld, heeft het noorweegsche genie eindelijk een middel gevonden om ten minste een groot gedeelte van den weg veilig te maken. Men heeft de overhangende rotsen en de gevaarlijkste klippen, welke den weg versperden, door middel van kruit doen springen; een reusachtig metselwerk onderschraagt op vele punten den bergpas, die bijna overal door ijzeren hekken is beschermd; twee groote viaducten, welke aanmerkelijke sommen gekost hebben, voeren van het eene dal naar het andere; en als men aan deze zijde van den nieuwen weg, aan den overkant der afgronden, het oude pad zonder eenige leuning en hier en daar met vermolmde bruggen aanschouwt, dan gevoelt men groote dankbaarheid voor de noorweegsche officieren, die te midden dezer ruwe natuur zulk een meesterstuk vervaardigd hebben.

Niets komt de grootschheid van dit landschap nabij. Ieder oogenblik ontmoet men prachtige watervallen, langs de grijsachtige zijden van de rotsen nederdalend en den stroom verbreedend, die 1500 voet lager schuimend nederstort in de bedding, welke hij zich zelven uitgehold heeft. In de enge kloven huilt de wind met nog meer kracht dan te Ravnedjupet, en voegt zijn loeiend gebrul bij het donderend geluid der watervallen.

Even voor dat men Hoegg bereikt, komt men op den weg van Hallingdal. Daar, aan den tweesprong, staat een reeks van voertuigen om daarmede den fjeld te bestijgen, tenzij de storm zulks beletten mocht.

Hoe meer men de zee nadert, des te dieper wordt het dal, en daar het plateau dezelfde hoogte behoudt, schijnt het als of de bergen al grooter en grooter worden. De beide oevers naderen hier elkander zoodanig, dat men bijna zou meenen zich in eene soort van trechter te bevinden, zonder uitgang. Op dit punt, te midden van bloemrijke weiden, verrijst de merkwaardige kerk van Borgund, die in waarheid eene pagode kan genoemd worden. Ik weet niet of de heer Holmboe, die eene belangrijke studie heeft gemaakt van het Boeddhisme in Noorwegen, in deze kerk overeenkomst gevonden heeft met sommige tempels van Achter-Indië; maar zeker is het, dat de puntige daken, de gebeeldhouwde gootranden, de grillige figuren en versierselen dezer "Borgund-Kirke" aan een chineesch gebouw doen denken. Hoewel zij kleiner is dan de kerk van Hitterdal, moet zij gewis veel ouder zijn, zoo als ook blijkt uit eene rondom de kerk loopende overdekte galerij, op pilaren rustende, waarvan het hout door de eeuwen vermolmd is. De deuren zijn met kunstmatig snijwerk bedekt; leeuwen- en hondenkoppen, omringd van arabesken in relief zijn hier en daar aangebracht. De kerk schijnt geheel aan zich zelve overgelaten te zijn en ziet er van binnen eerwaardiger uit dan die van Hitterdal. De oorspronkelijke muurschilderingen en de gebeeldhouwde sieraden zijn er althans niet, zoo als daar, door schennende handen verminkt. Hier en daar ontmoet men de naamcijfers der Heilige Maagd (S. M.), zonderling dooreengevlochten te midden van roode en blauwe arabesken; groote zilveren lampen hangen aan het gewelf, en het geheel draagt de teekenen van eenen tijd, die lang vervlogen is en welks sporen weldra geheel dreigen te verdwijnen.

Men verhaalde ons dat een Vorst van het vasteland eene dezer zonderlinge houten kerken gekocht heeft, en ze stuksgewijze heeft doen overbrengen naar een park, om ze op die wijze aan de woede der vernielzucht te ontrukken. Als men de verlatenheid ziet, waarin de Borgunderkerk verkeert, dan kan men den wensch niet onderdrukken dat deze zelfde lust eenen anderen koninklijken liefhebber mocht bekruipen, om ook haar een beter lot te bereiden.

De gebeelhouwde deur, die het kerkhof van Borgund afsluit, uitgaande, ziet men den weg loodrecht opklimmen tot aan den rand van den bergachtigen trechter, welke het dal insluit; rechts treedt de stroom eene hooge en enge sleuf binnen, om straks achter de kromming der rots te verdwijnen. Van boven van den fjeld heeft men een uitgestrekt vergezicht over de zee, als in eene breede vallei wegduikende. De weg naar omlaag, een meesterstuk van bewerking, loopt bijna rakelings langs de zijden van den berg, en vormt als het ware eene reusachtige schroef. Hoewel de helling vrij zacht is, is het bijna niet mogelijk niet duizelig te worden als men in stevigen draf de wendingen van dit zoogenaamde "slakkenhuis van Vindhellen" doorkronkelt. De Noorwegers zijn terecht trotsch op dit schoone werk. Men zou den weg wel aanmerkelijk kunnen verkort hebben, en dat wel met minder kosten, indien men een tunnel had aangelegd; maar zeker is het dat alsdan het landschap ten eenenmale zijne schoonheid zou verloren hebben.

Onder aan de kust wachtte ons een lomp voertuig met twee paarden bespannen, daar de wind nog even sterk was. De zon schitterde nogtans in al haren glans. De storm, met de watervallen spelende die van de plateaux afdalen, greep de wolken van schuim aan en wierp ze in vlokken op duizenden schreden afstands, waar ze, voor zij zich oplosten, met den gouden gloed der zon werden overstroomd.

Na eene reis van drie of vier uren door de vallei, bereiken wij het Laerdal. Laerdal is noch eene stad noch een dorp. Aan den grooten weg gelegen, welke van Christiania naar Bergen loopt, zal Laerdal eerst dan eene belangrijke plaats worden, als men er eene haven gegraven heeft. Voor het oogenblik is Leardal niets anders dan eene lange straat, met witte huizen bezet, door enkele vervallen gebouwen afgewisseld. Het einde dier straat, ongeveer eene nederlandsche mijl lang, loopt in zee uit. Hier neemt men van de karriolen afscheid, om of van de wekelijksche stoomboot of van het postschip gebruik te maken, dat u naar Bergen brengt.

De stoomboot vertrok eerst den volgenden morgen, en de storm ontzeide ons alle uitzicht op een tochtje over de zee. Men kan overigens in eenen dag genoeg van Laerdal zien, er de hooge bergen beklimmen, wier voeten door de zee bespoeld worden, en nog ruimschoots tijd overhouden tot het bijwonen der wapenoefeningen, gelijk wij er bij ons bezoek weder een aantroffen. Daar de logementen vol waren met officieren, hadden wij wel geene gelegenheid om ons te vervelen. De soldaten hielden zich bezig met kaartspel, terwijl sommigen zich den tijd verdreven met de harde beschuiten te knabbelen, de algemeene spijs welke men in deze streek nuttigt. Een aanzienlijk burger van de stad, die zelfs het voorkomen had van een burgemeester, was vriendelijk genoeg geweest, ons onder dak te nemen, daar alle gaards en logementen bezet waren. Wij kregen bij onzen gastheer des morgens koffie, des middags zalm en des avonds thee, alles zonder brood. Dit is de gewone maaltijd van het huisgezin gedurende een geheelen dag, en hieruit kan men oordeelen hoe sober het volk leeft. De edele ambtenaar, die ons aldus liet bedienen, — natuurlijk voor ons goed geld, — scheen er niet aan te denken dat de maag van een reiziger eene meer degelijke spijs noodig heeft, en deed zijn best om tegen de bedienden uit te varen, toen hij zag dat wij onze reisprovisiën te voorschijn haalden en er gebruik van maakten, even alsof wij ons in een gaard bevonden.

Na aldus aan de Laerdalers een blijk gegeven te hebben van onzen goeden eetlust, gingen wij te middernacht op de stoomboot Framnaes, die juist aangekomen was. De Framnaes is een nieuw schip, te Liverpool gebouwd, blinkende van vergulдsel en spiegels. Sedert een jaar onderhoudt zij eene regelmatige dienst tusschen Bergen en Laerdal. Van Laerdal uit, waar zij de reizigers, die van Christiania komen opneemt, zet zij de reis voort van golf tot golf rondom geheel Sogn. In elk dier fjords houdt zij eenige uren stil.

Het heerlijkste panorama breidde zich thans voor ons uit: de boot vaart langs de woeste kloven en de afgezonderdste schuilhoeken van Sogn. Vroeger had men eene geheele week noodig om deze reis te maken; thans doet men ze in twee dagen. Op elk station waar de boot stilhoudt, komen de landlieden van Sogn in hun feestgewaad getooid, aan boord, gewoonlijk gevolgd door koeien en kalven, die zonder omslag mede worden ingenomen. De bewondering der goede landlieden bij het gezicht van de prachtige boot, die velen voor de eerste maal zien, is inderdaad vermakelijk.

Een ethnograaf zou over de bewoners van Sogn eene merkwaardige studie kunnen schrijven. In het oog vallend is, onder anderen, de gelijkheid die er bestaat tusschen de schoonste engelsche en normandische typen en die van Sogn: die engelsche typen namelijk, in welke de aristokratie de zuiverheid van het ras nog bewaard heeft. Menige boerin van Sogn draagt het hoofd even trotsch als de gemalin van een pair van Engeland. Donker blauwe oogen, een grieksch profiel, koninklijk voorkomen: niets ontbreekt aan de gelijkenis. De meeste familien hebben nog hare oude wapenschilden; en hier en daar heeft men dan ook sporen ontdekt, dat zij van de edelste Schotten afstammen. Dit weten zij zelven ook: en daarom kan men zich de trotschheid dier landlieden en visschers verklaren, die geen adel hebben geduld in hunne jongste constitutie, omdat zij zelven zich adellijk genoeg wanen, als afstammelingen van de tijdgenooten van Odin, beroemd als helden, zij het ook misschien als kannibalen. Van dat roemrijk verleden is niets meer over dan de sagen en die nationale trots, welke de demokratie van het noorweegsche volk tot de meest aristokratische der wereld maakt. Hier en daar heeft het volk nog den ouden trek behouden om langs de zeekusten kleine

strooptochten te ondernemen; ja zelfs drijft die oude lust sommigen aan om met de kleine clippers van Sogn op de Middellandsche zee en naar Amerika ter kustvaart uit te gaan.

Den volgenden morgen waren wij tot in de binnenste kom van Aardalsfjord gekomen, waar ons oog te gast ging op de prachtigste natuurtooneelen: ontzagwekkende watervallen; kleine hutjes in de spleten der rotsen verborgen; eene zee, groen als smaragd; lange valleien, aan wier uiteinde de toppen der bergen in sneeuw gehuld waren: alles gaf ons gelegenheid genoeg om de anders zoo vervelende stoombootreis aangenaam te korten. Tegen den middag bevonden wij ons aan den voet der gletscher van het Justedal, terwijl vóór ons de bevallige kerk van Lijster lag. Op dit punt loopt een voetpad uit, dat wegens zijne ruwheid en verhevenheid een beroemden naam heeft verkregen. Het doorsnijdt Lom, gaat van Laerdal naar Gudbrandsdal, en is de lievelingsweg van de studenten der hoogeschool van Christiania. Ook de zweedsche Vorsten hebben dikwijls dezen romantischen tocht gemaakt. Als men van Lom de reis te voet aflegt, moet men de besneeuwde plateaux, sommigen veertig mijlen breed, overtrekken, zonder eene woning of zelfs een boom te zien. Zelfs de gidsen zijn van het pad niet zeker, en beangstigen u niet zelden met hunne verhalen van de vertoornde geesten der oude Noren, die hier huisvesten. De weg loopt van moeras tot moeras, langs afgronden en over steile klippen; en als men eindelijk, doornat en van het hoofd tot de voeten met slijk bedekt, aan zijne bestemming is gekomen, kan men nog zelden eenig voedsel bekomen tot versterking der uitgeputte krachten.

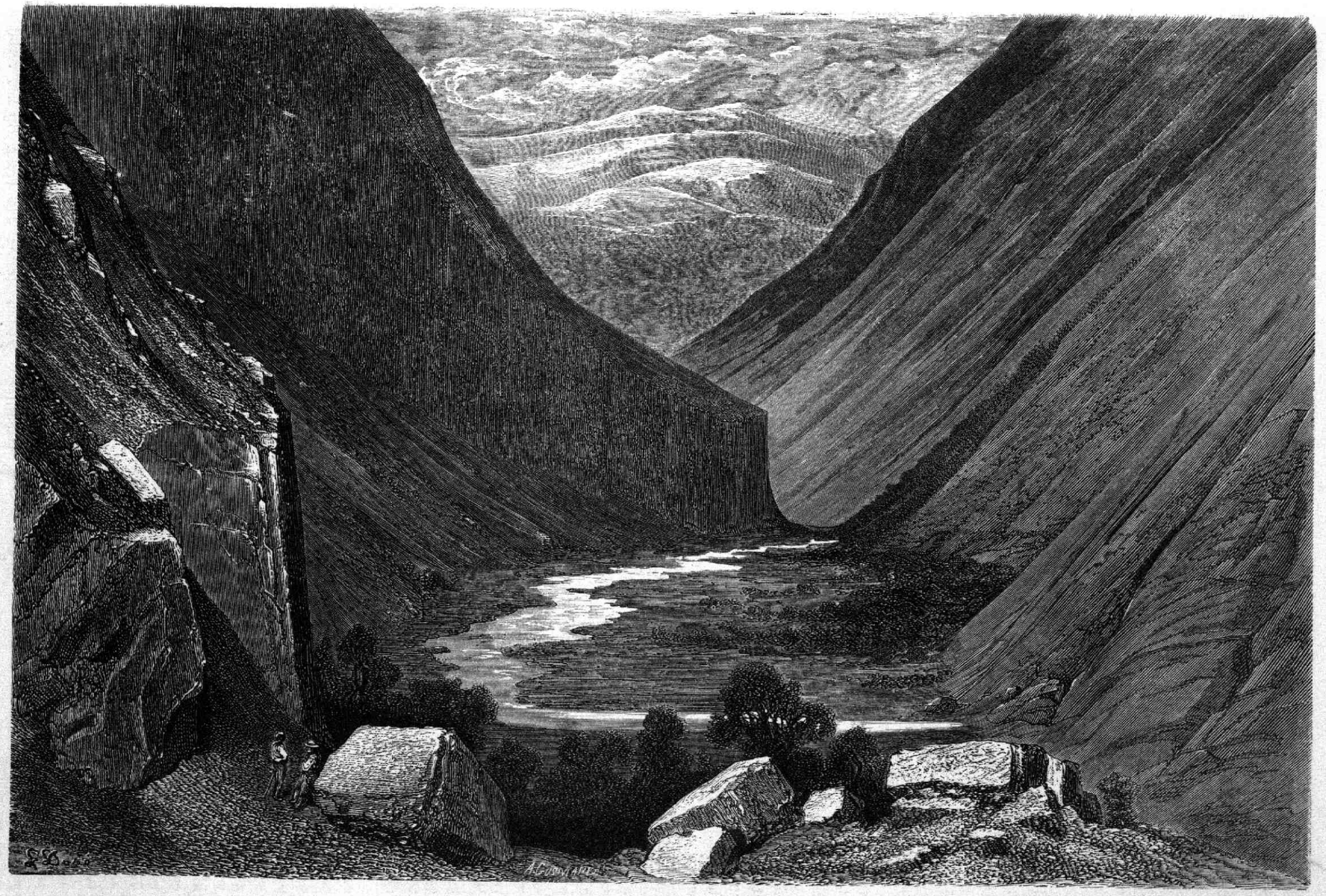

Eene vrouw uit Sogn.

Lijster bezit niet de eenige kerk van deze fjord; in hare nabijheid vindt men ook die van Urnaes. Een duitsch reiziger heeft ze waardig geoordeeld om met de kerken van Hitterdal en Borgund op eene lijn geplaatst te worden. Dit kan evenwel slechts waar zijn ten opzichte van het inwendige gedeelte des gebouws, daar de kerk van Urnaes van binnen nog tamelijk goed bewaard is gebleven en voor den archeoloog en schilder niet zonder waarde is. Maar het uitwendige bezit volstrekt geene schoone vormen, en herinnert in geen enkel opzicht aan het werk van den smaakvollen kunstenaar, die de torentjes van Hitterdal en het beeldhouwwerk van Borgund gemaakt heeft.

Op onzen terugtocht deden wij Laerdal andermaal aan. Onze karriolen, die aan boord geheschen waren, lieten wij veilig over aan de eerlijkheid der passagiers, die ze, vergezeld van eenen brief aan den logementhouder van Bergen, wien wij onze aanstaande komst meldden, daar zouden bezorgen. Geen oogenblik behoefden wij er aan te twijfelen, of wij zouden ze in goede orde terugvinden, zonder dat er een stuk van onze medegebrachte provisie ontbreken zou. In dit opzicht is men in Noorwegen volkomen zeker. Aldus ontslagen van alle bagage, lieten wij de Framnaes hare reis naar Bergen over zee voortzetten, terwijl wij voor ons besloten hadden ons nog eenmaal te midden der bergen te wagen, ten einde het Hardanger landschap en den waterval van Vöring een bezoek te brengen.

Wat verhevene natuurtafereelen aangaat, overtreft de groote Sognefjord — voornamelijk in dat gedeelte waar zij tusschen Laerdalsören en Gudvangen doorstroomt, en waar de nauwe en kronkelende vallei van Nœroedal een aanvang neemt — al de anderen. Nabij het eerstgenoemde dorp stroomt zij in eene diepe bedding tusschen het gebergte heen, wat een allerschoonst gezicht oplevert. Een weinig verder verbreedt zij zich in onderscheidene richtingen, en vormt een heerlijk waterbekken, welks stille spiegel slechts zelden door eene kiel wordt doorploegd. Nog verder op wordt zij in twee armen gedeeld door eene trotsche kaap, die met een pijnbosch is bedekt en achter welke een bijna loodrechte rotswand omhoog rijst, wiens kruin, boven de eeuwige sneeuwgrens uitstekend, ver in den omtrek blinkt. Een der armen loopt naar den oceaan, terwijl de andere naar Gudvangen stroomt. Hier rijzen de rotswanden, zonder de minste teekenen van plantengroei, loodrecht tot eene hoogte van 2000 en 3000 voet; waterval op waterval stort zich van de kruinen, of uit de spleten aan beide zijden, naar beneden. Sommigen dezer bergvloeden zijn merkwaardig wegens de massaas water, anderen door hunne schilderachtige uitwerking; doch de reusachtige rotsen, kaskaden en besneeuwde kruinen volgen elkander met zooveel snelheid op, dat het oog, uit vrees van een dezer verhe-

De vallei van Heimdal.

vene tooneelen te zullen missen, nauwelijks weet waar zich te vestigen. Bij het verder voortdringen in de richting van Gudvangen deelt de fjord zich andermaal in twee takken; de rechter, die rechts naar het gemelde dorp loopt, is nog woester en verhevener, dan eenig ander gedeelte dezer binnenlandsche zee. Hier verheffen de kale rotswanden zich tot een veel aanzienlijker hoogte, en van het verhevenste punt dondert de Savanforsen met wolken van schuim en met al de kleuren van den regenboog naar beneden.

Nadat wij den nacht te Gudvangen hadden doorgebracht, wachtten ons twee *stolekjaerre* (karren met zitplaatsen) aan de deur. Als er geene karriolen meer te krijgen zijn, is de postmeester verplicht om u, behalve van een paard, te voorzien van zulk een lomp voertuig, bestaande uit een kar met twee wielen, waarin zich eene plank bevindt hangende op een veer aan de zijden van het rijtuig. In den bak van deze kar worden uwe goederen geworpen, terwijl gij zelf de zitplaats inneemt, die waarlijk verre is om benijd te worden. Op elke pleisterplaats krijgt men een nieuwe stolekjaerre, hetgeen slechts een verwisseling van de pijniging en het gedurig schokken oplevert.

Toen wij Gudvangen verlieten reden wij het Naerödal binnen, een dal dat door een diepen helder groenen stroom besproeid en op twee uren afstands door hooge en steile rotsen begrensd wordt. De rivier van Naerödal wordt gevormd door twee reusachtige watervallen, welke men daar echter nog niet ziet, daar zij in de kronkelingen van de bergen verscholen liggen en van elkander gescheiden zijn door eene ruwe glooing, welke onze gidsen den naam gaven van ezelsrug. Hier neemt de weg zulk eene slingerende wending, dat men bij elken draai nu eens rechts dan weder links een der watervallen voor zich heeft, die zich van eene ontzaggelijke hoogte in de diepte nederstorten. Deze gemetselde weg van Stalheimskleven, een zelfde reuzenwerk, heeft veel overeenkomst met het slakkenhuis van Vindhellen.[1] Maar deze overtreft den anderen nog in schilderachtige schoonheid door de beide watervallen, welke ieder oogenblik zich aan den blik voordoen. Als men het toppunt bereikt heeft, geniet men een uitnemend vergezicht over de zee en de verschillende fjords.

De doorschijnendheid van het water in deze fjords en in de nauwe straten tusschen de groote en het onnoemelijk aantal kleine eilanden der kuststreek, maakt den tocht op deze wateren te belangrijker. Deze helderheid der zee neemt toe, naarmate men de Noordkaap nadert. Toen wij zacht over de gladde oppervlakte heengleden, was de bodem, die hier in het algemeen uit wit zand bestaat, duidelijk zichtbaar, zelfs tot in de kleinste voorwerpen, hoewel de diepte twintig tot vijf-en-twintig vademen bedroeg. Gedurende mijne geheele reis boeide bijna niets mijne aandacht sterker, dan dat de verborgene plaatsen van het diep der zee zoo voor het oog bloot lagen. Leunende over het boord van het vaartuig beschouwde ik, in verwondering en verrukking opgetogen, het langzaam voorbijtrekkende tafereel, hetwelk die zeegrond mij aanbood. Nu eens, waar de bodem zandig was, lagen de onderscheidene soorten van zeesterren (*asterias*), zeeappels (*echinis*) en zelfs de kleinste schelpen in de zichtbare diepte, terwijl het water in zekeren zin het vermogen scheen te bezitten van een vergrootglas, door de voorwerpen te verbreeden en schijnbaar te doen naderen. Verder voortstevenende, zagen wij onder het vaartuig, ver beneden ons, de begroeide kruin en zijden van een berg, die zijnen voet in de onzichtbare diepte der zee verborg. Hoezeer over eene waterpasse vlakte heenglijdende, kwam het ons voor, alsof wij de heuvelen beneden ons inderdaad opklommen, over toppen heenvoeren die schijnbaar tot bijna onder de kiel van het vaartuig reikten, en om zoo te spreken wederom afklommen aan de andere zijde, die, daar zij soms rechtstandig afhelde, ons als in de vrees bracht op dit punt oogenblikkelijk in eenen afgrond neder te storten. Ginds bevonden wij ons weder boven eene vlakte en gleden zacht over een onderzeesch woud of een grasland, die zich beneden ons uitbreidden, beide waarschijnlijk door millioenen schepselen bewoond, die daar voedsel en leven vonden — dieren van welke het bestaan voor den mensch geheel en al onbekend is. Somtijds ook bespeurde ik groote visschen van eene bijzondere gedaante, die, langzaam rondzwervende, in hunne veilige diepte niet den minsten angst schenen te gevoelen voor de vaartuigen boven hen.

[1] In het oorspronkelijke staat *Hélice*, doelende op het schelpengeslacht *Helix*, welks wendingen in waarheid op dezen kunstmatigen weg gelijken.

7. Vossevangen. — De Vöringfoss. — De Hardangerfjord.

Als men eenmaal het bekken van Sogn verlaten heeft, krijgt het landschap met zijne bewoners een geheel ander aanzien. Alles wordt vruchtbaarder, tallooze boerderijen vertoonen zich aan den weg, en men ziet de landlieden bezig met hooien. De hooge bergen verdwijnen en kunnen slechts boschrijke heuvels genaamd worden, langs wier voet de stroomen zich in de dalen verliezen. Wij treden het kersspel Vangen en het district van Hardanger binnen.

Tegen den middag kwamen wij te Vossevangen, nog eene geheel nieuwe, kleine stad, in wier midden de kerk staat, iets dat in deze streek als eene zeldzaamheid kan beschouwd worden, daar gewoonlijk het kerkgebouw afzonderlijk geplaatst is. Vosse ligt aan den oever van een meer in een vruchtbaar land en is de lievelingsplek voor de bewoners van den omtrek en voor de noorweegsche toeristen. Men vindt daar een zeer goed hôtel, dat men reeds van verre — en dit behoort tot de rariteiten, — aan een uithangbord herkent. Er was juist bruiloft. Zulk een bruiloftsfeest duurt in de meeste streken drie tot vier dagen achtereen, en dan gaat alles lustig toe. Op den grooten dag is de bruid gesierd met hare zilveren kroon, die zij des anderendaags met de muts der huismoeders verwisselt. De genoodigde gasten vergezellen het jonge paar in optocht naar de kerk. Twee of meer vioolspelers en klarinetblazers gaan vooruit. Op deze volgt de ceremoniemeester en op dezen het bruidspaar. De bloedverwanten der jonge lieden en eindelijk de verschillende gasten sluiten den trein. Bij het verlaten

der woning en het uitgaan der kerk worden de geweren onder blijde kreten afgevuurd. De tafel is rijkelijk met allerlei spijzen, met groote stapels brood en koeken, groote, sierlijk opgepronkte stukken boter en allerlei kaas bezet, en brandewijn en zwaar bier gaan vlijtig in het rond. Des avonds wordt er gedanst, en is het de plicht van elken gast om de bruid op te leiden.

In vele streken is het gebruikelijk het bruidspaar een geschenk te geven, en het wordt als een blijk van de welvaart en de hoffelijkheid des gevers aangezien, naarmate dit rijkelijker uitvalt. De ceremoniemeester (*kjögemester*) is een gewichtig persoon bij deze gelegenheden. Hij regelt het feest, leest het gebed of zingt den psalm voor het eten, stelt de gezondheid van het jonge paar in, houdt eene rede waarin de jonge echtelingen worden geprezen, verzamelt de bruiloftsgeschenken, maakt grappen en draagt over het geheel veel bij tot de opgeruimde stemming der gasten. Gewoonlijk kiest men hem uit de best bespraakte boeren, en iedere streek heeft eenige dergelijke *maîtres de plaisir*, van wie men zich bij deze gelegenheden bedient en die zich daarbij wel bevinden. Slechts weinigen echter zijn aan oorspronkelijke koddige invallen rijk; de meesten dissehen oude afgezaagde spreekwijzen en grappen op, die nogtans hunne werking op het gezelschap niet missen. — De overige bruiloftsdagen worden in wilde drinkgelagen doorgebracht, die niet zelden met bloedige vechtpartijen eindigen. In vroegere tijden was het gebruikelijk, dat de vrouw het doodhemd van haren man op de bruiloft medebracht, wijl het niet zeker was of hij wel ooit weder huiswaarts zou keeren. Thans gaat het niet meer zoo gevaarlijk toe, schoon het nog in eenige streken geene zeldzaamheid is, dat iemand bij zoodanige gelegenheid door een der gespelen ernstig wordt gewond.

Wij namen geen deel aan het feest, maar na twee uren te Vosse te hebben doorgebracht, vertrokken wij naar het meer Graven en het dorp van dien naam, waar talrijke houtzagerijen zijn. Dit landschap is een bezoek overwaardig. De weg er heen loopt langs een afgrond en voert over eene steenen brug, die naar den beroemden waterval van Haltingfoss leidt. Hier moesten wij twee uren wachten op de rijpaarden en het lastbeest (*klövhert*), welke ons tot Ulvig op den Hardanger zouden brengen. Het reizen te paard in Noorwegen laat altijd veel te wenschen over; de kleine en lompe paarden hebben eenen tragen tred en gaan slechts stapvoets. Hieraan zijn zij gewend geworden door de gidsen, die hen steeds te voet vergezellen en die zelfs door geen ongeval in hunne bedaardheid kunnen gestoord worden. Ook het zadel kan men niet zeer roemen, daar het meestal bestaat uit samengebonden eindjes touw en aan elkander geknoopt leder. Wat den klövhert betreft, dit lastpaard draagt twee soorten van pakzadels, hangende aan touwen uit berkenschors vervaardigd. Hierin worden kleine pakken en de reisdekens geborgen en vervolgens te samen geknoopt. Nu laat men het beest zijn eigen gang gaan; het doorwaadt de stroomen en trekt door de moerassen zoo goed als het kan, terwijl het geene andere hulp heeft dan zijn instinct en de zekerheid van zijnen gang.

Graven bracht ons de geschiedenis in herinnering van Halgrim en Hildegunda, die tijdens de zware pest, welke in de 14de eeuw heerschte, zich in deze meest eenzame streek alleen bevonden, daar de ziekte slechts deze beide menschen gespaard had. Halgrim kwam van Ulvik en vond Hildegunda bijna waanzinnig van schrik te midden der lijken van hare betrekkingen. Zij hielden zich voor den laatsten man en de laatste vrouw — verhaalt de legende — trouwden voor het altaar van Graven, en uit hen zijn alle menschen voortgesproten, die men in den omtrek vindt.

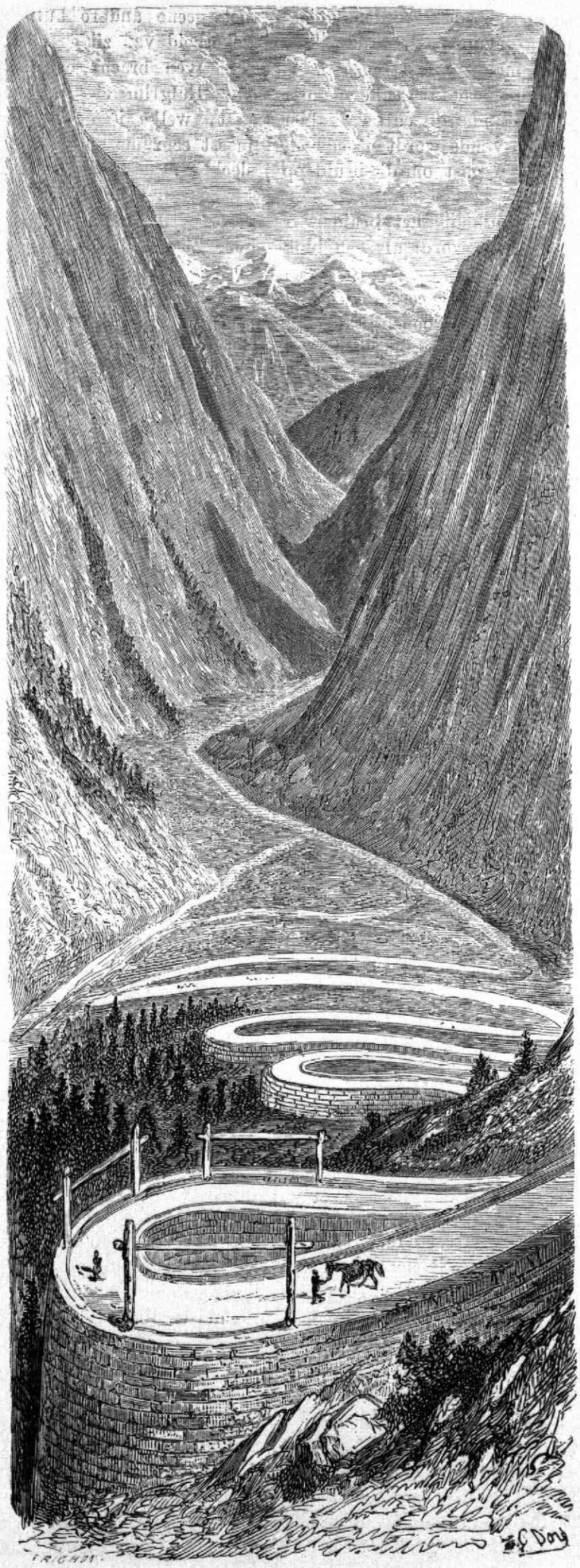
De reis van Graven naar Ulvik duurt te paard vier of vijf uren. Als men den berg is overgegaan en een tamelijk lang fjeld heeft afgelegd, daalt men in den Hardanger af, te midden van een vruchtbaar land vol weiden en groote eiken-, esschen- en dennebosschen. Het oord is hier veel liefelijker en de grond rijker dan van Sogn. Groene weiden, boomgaarden, met de heerlijkste appelboomen beplant, maken dit land recht bekoorlijk. De rotsen zijn hier minder hoog dan die van Sogn en tallooze kleine havens, tusschen de boomen verscholen, met nette visscherswoningen, leveren een aangenaam gezicht op. Aan de grenzen van den Hardanger opent zich de oneffene vallei van Heimdal, die naar den Vöringfoss geleidt; dan volgen de berghellingen van Odde, de laatste schoormuur van Hardangerfjeld, en eindelijk de ruwe en steile ijsklippen van Folgefonden, een reusachtig ijsgebergte waaruit duizende watervallen ontspringen, en aan welks voet zich de vruchtbaarste gronden bevinden, waaronder vooral de hofstede van Bondhuus en de oude baronnie van Rosendal, het erfgoed van het geslacht Rosenkrone.

Van hieruit begaven wij ons naar Vöringfoss. Een gids, dien ons de postmeester bezorgd had, wachtte ons met den stok in de hand, om gezamentlijk den pelgrimstocht naar dezen ontzaggelijken waterval te ondernemen.

Om te Vöringfoss te komen moet men minstens vijftig nederlandsche mijlen langs rotspaden door het gebergte afleggen en daarbij eenen bergtrap bestijgen van zeventien honderd treden, welke uit groote steenblokken langs de helling eener klip zijn samengesteld. Op anderhalve mijl van Eidfjord, aan het einde eener breede vallei, vindt men een klein meertje, Eidfjordvand, welks water helder groen en tusschen hooge bergen ingesloten is. Twee booten lagen aan den oever, en door de vriendelijkheid van den eigenaar werden wij hiermede overgezet en zagen een uur later de groote lindeboomen en de roode kerk van Saebo vóór ons. Rechts en links lagen uitgestrekte valleien, wier stroomen zich in het meer uitstortten, en boven ons verhieven zich de rotsmuren, welke Saebo omgeven, en die links den weg naar Vöringfoss aanwijzen. Wij trokken eene kleine goed bebouwde vlakte door, waarna het voetpad langs den stroom leidt, die door een berkenbosch heenvloeit en eindelijk afstuit op de rotsen, die als granietblokken op elkander zijn gestapeld en een woest natuurtafereel aanbieden. Een weinig verder trekt men den stroom over langs eene brug uit ruwe dennestammen

saamgesteld, en aan de andere zijde vindt men geen ander pad meer dan dat wat het vee zich heeft gevormd, dat langs de rotsen graast. Naar den kant van Vöringfoss is de vallei geheel ingesloten, en achter de helling bevindt zich de rotskloof met den beroemden waterval.

Het is de gewoonte om het bovenste plateau te bestijgen, ten einde den val van boven te zien. Maar daartoe moet men een monsterachtigen trap met plotselinge wendingen, waarbij het hoofd duizelt, beklimmen. Twee uren heeft men noodig, en wel met de grootste inspanning van alle krachten, om die hoogte te bereiken. De paarden zijn hier nogtans op afgericht, en men heeft het hieraan te danken dat er zoo zelden ongelukken gebeuren. Heeft men de rotsladders beklommen; dan is men nog niet bij de Vöringfoss, maar moet men nog menigen sprong wagen voor dat men er komt. Van een der toppen hadden wij een schoon vergezicht. Eene woeste streek lag vóór ons, een heuvelachtige vlakte, bedekt met heidekruid, breidde zich verre uit in eenzame stilte. Eenige alleen staande bergtoppen, door sneeuw gestreept, stegen uit de hoogvlakte op, en eene diepe spleet aan onze linkerzijde deed ons het begin der kloof aanschouwen, door welke de snelle stoom zich eenen weg baant. Aan het einde van de kloof, eene mijl van daar verwijderd, steeg eene lichte stofwolk op, die wegens de dunne berglucht, die ons misleidde, veel dichter bij scheen te zijn. De dikke, zwamachtige grond heeft slechts eene diepte van twee voet en rust dan op eene ondoordringbare rotsbedding. Het geheele Hardanger-fjeld is niets dan eene enkele rots, waarom hij ook voortdurend moerassig is. Boschbessen groeien hier in groote menigte, zoo als ook braambeziën. Onze gids, die om deze vruchten hier en daar heen liep, voerde ons hierdoor meer dan eens van den weg af. Eindelijk echter naderden wij die wervelende schuimkolom en hoorden het doffe gebrul van den Vöringfoss. De vreeselijke rotskloof gaapte vóór ons — nog ééne schrede en wij stonden aan den uitersten rand. Ik greep de takken van een jongen den en boog mij over den rand heen. Ik ondervond geene duizeling, het gezicht was daartoe te treffend, de indruk te grootsch en te machtig. De rotsplek, waarop ik stond, stak ver uit over den 1200 voet diepen afgrond, en de tegenover mij staande zijde steeg als een machtige wal loodrecht van den bodem omhoog, tot nog 800 voet boven mijn hoofd. Aan dezen zwarten, door een eeuwigen stofregen bevochtigden wand vertoonde zich een regenboog, twee derden van eenen cirkel vormende, voor hij in de diepte verdween. Een dunne waterstraal viel in een langen zilveren draad van den hoogsten top, alsof eene loodlijn neêr-

Weg van Stalheim.

gelaten werd, om de diepte van 2000 voet te meten. Aan mijne rechterzijde kwam de stroom van de vlakte der fjelds in eene verscheurde, kronkelende, ziedende massa af en bereikte den rand des afgronds op een punt, dat zich ongeveer 400 voet beneden mij bevond, en van waar hij in een enkelen straal op den bodem nederviel, eene diepte van ongeveer 8—900 voet. Kon men dezen val van beneden aanschouwen, dan zou hij een der indrukwekkendste tooneelen der wereld vertoonen. Geen andere kan met dezen in hoogte, watermassa en verhevenheid van omgeving wedijveren. De aanschouwer ziet echter slechts ter halver hoogte, tusschen den rand van den val en den bodem, op hem neder, en dus slechts aanmerkelijk verkort, zoodat hij van de majesteit en schoonheid niet dan een flauw besef kan hebben. Legt men zich op den grond neder, met het hoofd over de wortels van de pijnboomen heen, dan kan men met veiligheid in den vreeselijken afgrond nederzien, en door den maalstroom van warrelenden stofregen de flikkerende sterren aanschouwen, die van den bodem als onophoudelijk springende waterraketten omhoog stralen. Dit gezicht prikkelt te meer het verlangen om beneden te staan en te zien, hoe de stroom, met schuim gekroond en helder blinkende, zich met een enkelen sprong van de hoogte in den afgrond stort. Het is sommigen bezoekers, die de rotskloof van hare monding in het dal betraden, gelukt, ver genoeg voort te dringen, om een gedeelte van den val te overzien. Het andere werd door eene vooruitstekende rots aan het oog onttogen; de tijd zal echter zonder twijfel komen; dat de een of ander reiziger

De Vöringfoss.

stoutmoedig en volhardend genoeg zal zijn, dit pad geheel tot aan den voet van den val te bewandelen. Dan zal ik hen benijden, die op deze wijze den Vöringfoss bezoeken zullen.

De Vöringfoss heeft zoo goed zijne legende als die van den Riukand, maar zij is van jongere dagteekening, en telt eerst twee jaren. Een Engelschman, verdrietig dat hij den waterval niet geheel overeenkomstig zijne begeerte kon beschouwen, liet zich door middel van een bak uit caoutchouk vervaardigd in de kloof afdalen, en nam met zich mede een grof penseel en een pot met loodwit. Toen hij op den bodem van den afgrond gekomen was, zocht hij naar een gedeelte der rots, geschikt om zijnen naam op te zetten. Hiertoe moest hij echter over den breeden stortstroom heen, en daar gekomen zijnde, schilderde hij op den prachtigen wand van graniet zijnen naam in letters van twee meter lang. Hoogst gelukkig in de glorie dat hij de eenigste geweest was, die er in was geslaagd om dit schouwspel in al zijne grootheid te zien, liet hij zich weder opwaarts trekken, en keerde naar Eidfjord terug op dezelfde wijze als hij gekomen was, terwijl hij het aan zijne gidsen overliet om aan de vischers der kust de wonderen zijner afdaling te verhalen.

Men daalt de zeventienhonderd treden met meer moeite af, dan men ze bestegen heeft, en met een hoogst aangenaam gevoel bereikt men de brug, die over de rotsspleet naar Heimelf geleidt. Deze brug, welke wij reeds op de heenreis over gegaan waren, is zeer vast en zal den tand des tijds nog wel menige eeuw wederstaan. Aan beide zijden van den stroom heeft men een grooten sta-

pel rotsblokken geworpen; in elk van deze stevige pilaren heeft men twee krachtige dennenstammen geplant en deze eenigszins over het water heengebogen; hierover heeft men dikke planken gelegd, vervolgens weder lange boomstammen, welke door touwen vereenigd zijn, en om den weg effen te maken is het bovendeel der brug met zware steenen platen belegd. Over zulke bruggen gaan menschen, paarden en karriolen zonder het minste gevaar, wanneer namelijk de storm niet langs de felds huilt of een orkaan zich over de fjords verheft.

Wij moesten eenigzins haast maken zoo wij aan het einde van Hardanger fjord wilden komen, voordat de pakketboot van Hamburg naar Bergen derwaarts komt. Wij waren op zestig mijlen afstand en hadden vier en twintig uren om den overtocht te maken. Vier sterke roeiers hadden het op zich genomen om ons daar te brengen. Bij die gelegenheid hadden wij aanleiding om te erkennen dat de noorweegsche waterpost een vrij ruw vervoermiddel is en eigenlijk nog in de tijden der barbaarschheid te huis behoort. De reiziger, die genoodzaakt is een horizontale houding aan te nemen en zich bijna niet durft bewegen, is volkomen aan de hevigste regenvlagen en stortzeeën blootgesteld. Al zijne levensmiddelen, zijne reisdekens en kleederen zijn, aan het einde van den tocht, in een toestand alsof zij uren lang in het water gelegen hadden. Voeg hier nog bij dat een dikke mist onzen roeiers verhinderde den regten weg te kiezen, zoodat wij slechts langs de kust konden varen; dat de wind, de regen en stortvloeden ons op deze odyssea niet ontbraken, en dat wij na eene inspanning van twaalf uren niet meer dan zes mijlen hadden afgelegd, dan kan men zich een denkbeeld vormen hoe wij druipnat en bibberende van koude het eilandje Heransholm, aan den voet van de Toljefjeld, bereikten.

Naar onze verbeelding moet dit een liefelijk oord zijn als de zon de hooge denneboomen verlicht en een glans werpt op de grijze rotswanden, begroeid met talrijke kruiden. Maar verkleumd als wij waren hadden wij weinig lust om lang bij de beschouwing dezer natuur stil te staan, en haastten ons een huisje binnen te treden, door een ouden zeeman en zijne vrouw bewoond, die ons onze kleederen hielpen drogen. Ook zagen wij er van af om langer onzen togt over deze fjord voort te zetten, daar het begin ons zoo tegengevallen was. Wij kwamen dus overeen om maar liever rechtstreeks, zoo goed als het ging, dwars door het gebergte de reis naar Bergen voort te zetten.

8. Van Vikoër naar Summanger en Bergen.

Verscheidene engelsche reizigers hebben niet zonder geestdrift medegedeeld op welke eene gastvrije wijze zij door den pastor van Vikoër zijn ontvangen geworden. Wat ons betreft, wij willen de waarheidsliefde der britsche reizigers geenszins in twijfel trekken, maar gelooven dat de geestelijke, van wien de reisverhalen in 1847 spreken, reeds lang door een ander vervangen is. Toen onze bootslieden den oever bereikten brachten zij onze goederen onder den hoofdingang van een huis, dat er tamelijk goed uitzag en dat zij voor een station hielden. De regen viel in stroomen nede en wij vroegen derhalve aan eenige dienstboden o ons een weinig bij het vuur te mogen warmen drogen. Zij lieten ons een uur wachten, terwijl met elkander schenen te beraadslagen. Eindelijk kwa er een man met eene lange pijp in den mond, d ons vroeg wat wij wilden. Wij antwoorden dat een weinig vuur begeerden om ons te drogen, da wij dertien uren in den regen waren geweest en n over land naar Bergen zouden terugkeeren. "Het hier geen station voor reizigers," zeide hij kortaf. " ben een pastor en ontvang niemand. Gij moet gind wezen." Hierbij wees hij ons op een huis aan de ove zijde van de golf, dat ongeveer op eene mijl van h gelegen was. Wij verzochten hem om maar een te mogen schuilen, maar hij bleef onverbiddelijk. hielp dus niets aan, wij moesten weder in de boot na een tochtje van twee uren op de fjord kwam wij doornat, verdrietig en uitgehongerd te Sandmoë waar wij met geene zeer goede herinnering aan d pastor ons bij de groote kachel van den gastgivär k den warmen. De goede man bracht alles te voorsch wat hij in huis had, om onze ledige magen te v len. Wederom ontbrak het ons aan brood, maar werden toch verzadigd.

Onze gastheer deed zijn best om ons over te ha de reis naar Bergen niet over land te maken, d hij zeide, dat de afstand meer dan vier en twintig u bedroeg. Wij namen de vrijheid dit zelve op de ka na te zien, maar vonden dat het slechts zes mijl zou kunnen zijn. Derhalve bleven wij er op staan o op de voorgestelde wijze te vertrekken, waarop h ons drie paarden, twee gidsen en een hond bezorg Te negen ure des morgens verlieten wij dit gastv huis en bragten tevens ons vaarwel aan den Harda ger, aan zijne stormen en ook aan zijne kleine scho havens, vol sierlijke schooners, aan zijne kerken t schen het loof verborgen en aan de groene dalen zich langs zijne boorden uitstrekken.

Het Sandmoëndal is recht liefelijk en bevat on anderen een bezienswaardigen waterval, de Ost foss, achter welken men langs een nauw voetp den gewonen weg bereikt. Deze waterval, welks do derend geluid men op grooten afstand verneemt, vindt zich op eene mijl van Sandmoën, en wel de andere zijde van den stroom, dien men doorwa moet. Een weinig verder, aan het einde van het vindt men eenen hoogen berg, in den vorm van e toren, en geheel bewassen met berken en pijnboo te midden van eene heldergroene weide. De beklim van dezen berg duurt meer dan een uur. Op de begint een onafzienbaar fjeld, dat op dit oog geheel met water bedekt was. Talrijke waters verhieven zich uit de moerassen, die thans z meertjes geleken. De beken waren aangegroei stroomen en de stroomen tot onstuimige riviere noorweegsche paarden trekken deze wateren half z mende over, niet zonder gevaar voor den pass die achter zich nog den gids heeft zitten; dikwijls den de paarden door den stroom medegevoerd, maa instinct wijst hun den weg van zelve weder aan, e

ruiters komen na dit gedwongene bad steeds behouden aan de overzijde. De tocht over dit fjeld duurde vier uren, en ik geloof dat, zoo wij geenen hond gehad hadden, onze gidsen nimmer den weg hadden gevonden tusschen deze bosschen van dwergachtige berkenboomen, welke deze gansche rotsstreek bedekken. Van tijd tot tijd vonden wij eene schuilplaats onder een afdak, dat hier voor de sleden gemaakt is, die in den winter denzelfden weg binnen eenige uren afleggen.

Vlak voor ons openden zich drie groote valleien, bedekt met groote bosschen en doorgroefd van talrijke watervallen. Boven deze valleien verheffen zich de fjelds grijsachtig gekleurd tot boven in de wolken, waar zij met eeuwigdurende sneeuw bedekt zijn. Nergens vindt men een spoor van eenen weg, totdat men eindelijk een gaard bereikt, welke er povertjes uitziet, en dien de gidsen Meland noemen. De lieden die hier wonen spreken zulk een plattelandsche taal, dat wij moeite hadden hen te verstaan. Wij moesten van paarden verwisselen, daar de onzen teruggingen. Maar de vraag was, of wij hier paarden konden krijgen? Een oud mannetje, die in den hoek van het vertrek in den bijbel zat te lezen, mengde zich in het gesprek; hij trachtte ons te bewijzen dat de weg lang, het weder afschuwelijk was, en dat het beter zou zijn den nacht onder zijn dak door te brengen. Hierin hadden wij echter weinig zin, want de woning waar wij waren was vrij ellendig en bovendien bevolkt met tien schreeuwende kinderen. Toen de man zag dat hij zijn doel niet bereikte, deelde hij ons mede, dat hij wel twee paarden had, maar aangezien onze reisdekens veel te zwaar waren, mochten wij ze niet achter op zijn paard leggen en moesten wij derhalve wel hier blijven. Maar ook dit middel hielp hem niet. "Geef ons slechts een stok," zeiden wij, "dan zullen wij te voet gaan en kan het paard onze bagage dragen." Een der aanwezige mannen, die wel inzag, dat hunne listen ons tot niets bewegen konden, stemden er eindelijk in toe onze bagage op zijnen rug te nemen, mits wij eene paardenvracht betalen wilden. Dit namen wij gereedelijk aan en vertrokken spoedig, blijde dat wij den nacht in zulk eenen al te noorweegschen gaard niet behoefden door te brengen.

De omstreken van Ekeland beginnen hier zeer schoon te worden, en zoo de algemeene overstrooming ons niet genoodzaakt had om de rotsen te beklimmen, ten einde de doorweekte gronden te vermijden, zouden wij ons niet beklaagd hebben op deze wijze den tocht voort te zetten. De natuur vertoonde zich hier in al hare woestheid; zelfs de gidsen konden nauwelijks den weg vinden. Naast het pad, dat wij op goed geluk betraden, stortte zich een waterval van eene hoogte van meer dan vijf honderd voet en vormde een schuimend meer, dat uitloopt in eene rivier, welke wij te voet moesten overtrekken. Nog altijd kwamen wij niet op den beganen weg. Andermaal gingen wij door het water heen, terwijl het dal al nauwer en dieper werd. De bruisende stroom golfde tegen de fjelds, en langs zijnen linker oever, welken wij door een boschje bereikten, liep een nauwe weg overdekt met rotsen en als over eenen afgrond zwevende. Eindelijk kregen wij Heimdal en zijne verhevene "horreurs" achter den rug. Dit nauwe en diepe dal, dat nauwelijks bekend is, vol reusachtige kloven en spleten, geheel door de kracht van het water gevormd, is nogtans ondenkbaar schoon. Aan het einde vereenigt het zich met een ander, dat eveneens door een schuimenden stroom wordt besprocid. Beide wateren vloeien hier samen en vormen eenen waterval, bekend onder den naam van Maar Kolum. Langs den oever van het tweede slingert zich een voetpad, dat wij gedurende twee uren volgden, en 't welk ons tegen den avond in meer beschaafde streken bracht. Een klein jongentje, geheel op zijn zondags gekleed, liep ons blootvoets en met schoenen in de hand te gemoet; terwijl stevige boerendeernen, die onder elkander schertsten, van den hooibouw terugkeerden.

Wij moesten wederom langs de kust trekken, maar daar de regen had opgehouden en het landschap zeer fraai was, konden wij gemakkelijk de vermoeienissen der reis vergeten. Eerst geleidde ons het pad naar eenen weg door de rotsen, welke gansch en al met water bedekt waren. Soms moesten wij de moeielijkste houding aannemen en ons best doen te paard te blijven zitten, half knielend, met den toom in de hand, om niet nat te worden. Wij verlangden zeer naar het einde dezer afmattende reis. Eindelijk te twee ure in den nacht kwamen wij aan eene woning te Tosse, gebouwd boven op eene rots, die den zuidelijken oever van Sammanger fjord omzoomt, en namen daar voor den nacht onzen intrek.

Bijna gelijkloopend met Hardangerfjord strekt zich die van Sammanger uit tot aan Oos. De weg van Oosten naar Bergen wordt slechts zelden door toeristen bezocht, en toch is het een zeer schoon land, waar men het uitzicht heeft op duizende kleine fjords en myriaden van eilanden, waarmede de kust is bedekt, terwijl men gansch in de verte de blauwe lijn der groote zee ontwaart. Links ligt Bergen. Hoe meer men de stad nadert des te meer wordt men getroffen door de schoonheid der landhuizen en groote parken, welke door de rotsstroomen besproeid worden. Men kan aan den stijl dezer landhuizen zien, dat de kooplieden van Bergen Europa hebben doorkruist en vandaar allerlei geriefelijkheden voor hunne woningen hebben medegebracht. Bergen, gezien uit de hoogten van het zuiden, heeft geheel het voorkomen eener hoofdstad, en met een zeker gevoel van eerbied voor deze antieke handelsplaats van het noorden treedt men door eene esschenlaan de stad binnen.

Terwijl wij onze beide reizigers hunnen intrek laten nemen bij den gastgivär, aan wien zij, gelijk de lezer zich wel zal herinneren, door de dienstvaardigheid hunner medepassagiers op de Framnaes, hunne karriolen hadden toevertrouwd, willen wij ten slotte een vluchtigen blik op Bergen werpen. Bergen is eene schoone stad, vooral wegens hare ligging op zeven hooge fjäller, naar welke zij ook haren naam gekregen heeft. Zij is de rijkste plaats des koningrijks, en hare 25 700 inwoners (volgens den Almanach de Gotha 1865) drijven een grooten handel in stokvisch, traan en hout. Men berekent dat jaarlijks 1500 schepen de haven binnenloopen, en voor een vreemdeling is het alleszins merkwaardig zich op het tijdstip in de stad te bevinden, als de groote noordlandsche vloot hare ankers aan

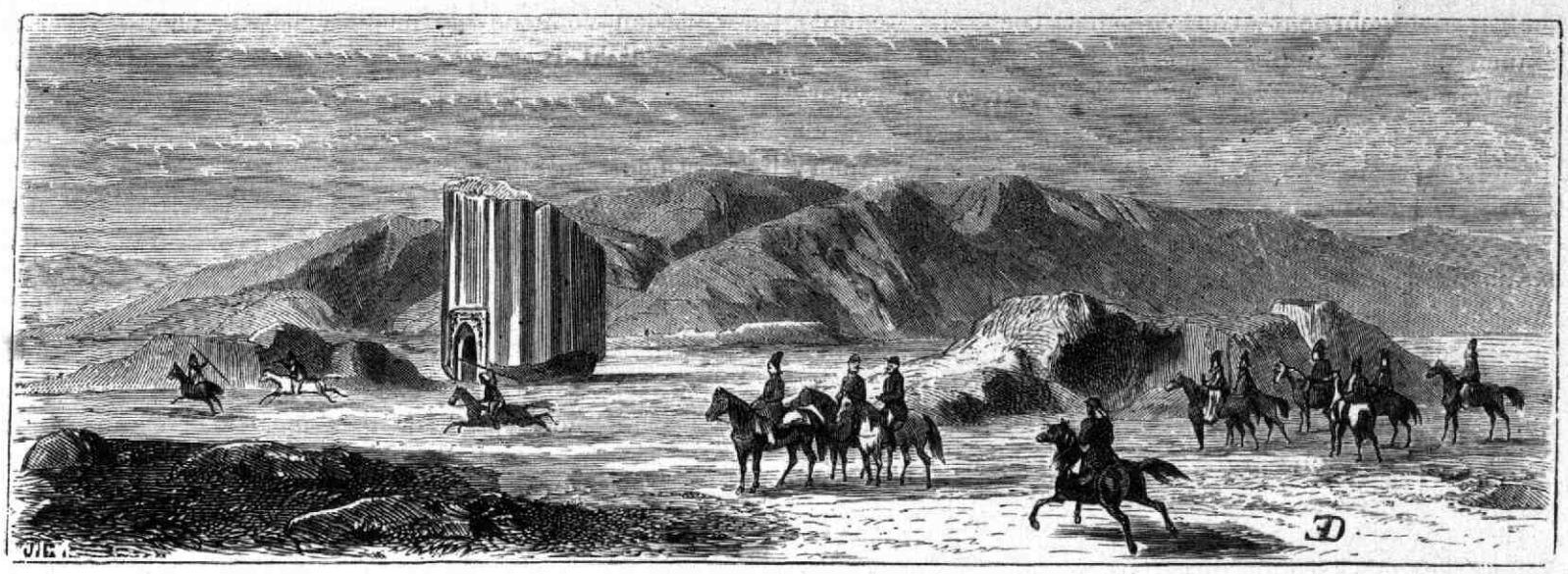
de Tydsk-Bro (de duitsche brug) uitwerpt. De stad telt weinig fabrieken maar vele scheepstimmerwerven, van welke jaarlijks ettelijke groote zeeschepen worden te water gelaten.

Men moet juist niet te Bergen vertoeven om een goeden indruk te bekomen van de schoonheid dezer landstreek, daar het hier des zomers weken achtereen kan regenen, eene bijzonderheid, die de stad aan hare ligging te wijten heeft. Nogtans weten de Bergenaars zich hiervoor schadeloos te stellen. Als zij den dag op hunne kantoren of in hunne magazijnen hebben doorgebracht, houden zij zich onledig met het maken van muziek, voor welke kunst de Noren over het algemeen veel gevoel hebben. Zoo is Bergen dan ook de bakermat van den beroemden Ole Bull, die aan zijne viool toonen weet te ontlokken, welke iedereen wegslepen. Deze merkwaardige kunstenaar heeft nog dit jaar onze hoofdstad bezocht, en in weerwil van zijn gevorderden leeftijd nieuwe lauweren geoogst. Een ander beroemd man die in deze stad het levenslicht zag (1681), is L. Holberg, de uitstekende tooneeldichter. Ook draagt Bergen roem op zijnen snellooper Mensen Ernst, die de vlugheid van een ruiter met de rusteloosheid eener zwaluw vereenigde. Hij legde eene voetreis af van Parijs naar Moskou in 13 1/2 dag, liep van Munchen naar Nauplia in Griekenland in 24 dagen, en zelfs van Konstantinopel naar Calcutta, waar hij binnen eene maand tijds aankwam. Hij stierf in 1843 te Syene in Zuid-Egypte, veertig jaren oud. Op zijne tochten bediende hij zich alleen van een landkaart, en droeg op de borst zijn kompas, om een vrijen armslag te houden. Hij richtte zijne schreden altijd regelrecht op zijn doel, door bosschen en dalen, over bergen en wateren. Moerassen trok hij over met zijne noorweegsche sneeuwschoenen, over rivieren zwom hij heen. Elken dag legde hij meestal een afstand af van 58 uren en gebruikte onder het loopen niet het minste voedsel, behalve een zeker mengseltje uit de apotheek.

Eene bruiloft in Noorwegen.

Doch hier nemen wij afscheid van Bergen en van Scandinavië, terwijl wij ons verzekerd houden dat dit romantische land, welks natuurtafereelen wij door stift en pen getracht hebben aanschouwelijk te maken, bij menigeen eerbied en bewondering heeft teweeg gebracht voor de groote werken des Scheppers.

Uittocht der jacht.

JACHTEN IN PERZIE.

Perzië is een zoo rijk door de natuur gezegend land als men te vergeefs elders in Azië of eenig ander werelddeel zou zoeken. De bekoorlijkste streken van Italië en Griekenland kunnen in geenen deele met dit land wedijveren, waar het klimaat over het geheel gematigd is, de reiziger nimmer over eene tropische zon kan klagen, en waar bosschen, dalen, heuvelen en bergen elkander als in een beweegbaar panorama afwisselen.

Perzië, ook wel Iran genoemd, reikt van 62° tot 80° lengte en van 26° tot 39° noorderbreedte. Het grenst ten oosten aan Afghanistan en Beloedsjistan, ten zuiden aan de arabische en perzische golven, ten westen aan Aziatisch Turkije, ten noorden aan Rusland en de Kaspische zee. Talloos zijn de bergen en bergketenen, die zuid-, noord- en oostwaarts het land doorloopen of insluiten, waardoor het dan ook ten volle den naam van hoogvlakte verdient. Een der merkwaardigste bergen, dien men als eene voortzetting van den Orontes kan beschouwen, is de Demawend, een alleen staande vulkaan, die bijna het gansche jaar sneeuw draagt; op de kruin is een zwavelhol, 18,400 Par. voet boven den spiegel der zee, dat in den zomer van 1858 door den reiziger Thomson werd ontdekt.

Iets is er dat aan Perzië ontbreekt, en dat, zoo het er was, dit land tot een paradijs zou verheffen. Er is namelijk een groot gemis aan rivieren; behalve den Araxes, langs de russische grenzen, vindt men er geen groote stroomen. Dit is dan ook de reden, waarom de vlakten van dit land meerendeels waterloos, ja soms geheel droog zijn, en dat men vooral in het oostelijk gebied zoovele woeste steppen en zandvlakten vindt, die eenen met zout doortrokken bodem hebben. Dit gedeelte des lands is dan ook het minst bewoond. Overigens worden deze "onmisbare vlekjes," gelijk een reiziger ze noemt, ruimschoots vergoed door de lachendste valleien, die een overvloed van zuidelijke vruchten voortbrengen. Wijn, tabak, saffraan, katoen, dadels, indigo, suikerriet, granen, rijst, vlas en hennep tieren daar welig, terwijl er ook kostbare gom, mastik, salep, aluin, zout, naphta, opium, manna, edelgesteenten en menigte van steenkool gevonden wordt.

Is Perzië door de natuur zoo rijk gezegend, niet minder luisterrijk, wij zouden bijkans zeggen dichterlijk is zijne geschiedenis. Het is ons doel thans niet om onze lezers met de historie van dit land bezig te houden, doch zoo wij hun slechts de wereldberoemde mannen, onder anderen Cyaxares, Astyages, Darius Codomannus en Seleucus herinneren, die over Perzië den schepter zwaaiden, dan twijfelen wij er niet aan, of er gaan voor hunnen geest eene menigte gedenkwaardige gebeurtenissen voorbij, die als zoovele roemrijke feiten ieders bewondering verdienen, waaronder de bedrijven en sagen van den uit de duizend en een nacht bekenden kalif Harun al Rashid tot de meest poëtische behooren.

Jammer is het dat Perzië uitgezenuwd wordt zoowel door de toenemende weelde als ook door de Europeesche staatkunde. Het land kenmerkte zich steeds door groote eenvoudigheid van zeden, en zoo de Schachs, of Sjah (vorsten), ook nu en dan hiervan afweken, toch kon men Perzië stellen tot een voorbeeld van gematigdheid, arbeidzaamheid en liefde tot vrede voor alle andere Aziatische rijken. De zucht tot uitbreiding van grondgebied zoowel als handelsbelang spoorden Rusland, Frankrijk en Engeland aan, met Perzië van tijd tot tijd oorlog te voeren, en ofschoon deze rijken beschaving en maatschappelijke welvaart derwaarts

hebben overgebracht, zoo valt het toch niet te ontkennen dat hun invloed het land, ten minste uit een industrieel oogpunt, zeer verzwakt heeft. Zoo bij voorbeeld wordt het geheele perzische leger met fransch laken gekleed, waardoor de abrieken van Ispahan, Tauris en Astrabad eene gevoelige kwijning hebben ondergaan. Engeland levert katoen, suiker en ijzer, Frankrijk zijden stoffen, Duitschland galanteriën en glas, Rusland koren en linnen, in één woord: de europeesche staatkunde en handel hebben Perzië cijnsbaar gemaakt, en zoo de Pers besluiten kon zijne hooge spitse muts van bontwerk af te leggen, zou er heden ten dage zelfs weinig onderscheid gezien worden tusschen den Aziaat en een Europeaan.

De regeering van Perzië is, zooals in de meeste Aziatische gewesten, despotisch. De tegenwoordige monarch of Schach (sedert 6 Sept. 1848) voert den titel van Nasr-ed Din, en heeft de geestelijke en wereldrijke macht des rijks in handen. De prinsen van den bloede zetten Mirza, dat zooveel beteekent als koningszoon, achter hunne namen, bij voorbeeld Abbas Mirza; de ministers daarentegen plaatsen dezen titel er voor, b. v. Mirza Ali. In het jaar 1860 bestond het leger uit 80,000 man geregelde infanterie, 4000 man cavallerie en 2000 man artillerie. Eene marine bezit Perzië niet.

Volgens de laatste telling beloopt het aantal inwoners elf en een half millioen zielen, die in twee groote afdeelingen kunnen worden onderscheiden, namelijk in nomaden en in hen die de steden bewonen. Tot de voornaamste stammen der nomaden behooren de Ihliauten of Ilyats, een zeer vreedzaam volk, dat zich vooral bezig houdt met paarden-, kameel- en schapenfokkerij. Zij wonen in tenten en trekken, gelijk oudtijds de patriarchen, van oord tot oord. Geen spoor van weelde vindt men onder hen, en tot heden hebben alle pogingen om westersche artikelen te dragen schipbreuk op hen geleden, daar zij hiervan ook waarschijnlijk door godsdienstige vooroordeelen worden teruggehouden.

Kunsten en wetenschappen worden in Perzië veel meer beoefend dan in Turkije. Het schoolonderwijs is volgens een goed plan ingericht. Bijna in elke stad vindt men akademiën, gymnasiën en gewone scholen, waar met goed gevolg onderricht gegeven wordt in alles wat tot het mijnwezen, de geneeskunst, talen en andere belangrijke vakken behoort. De perzische literatuur is zeer rijk, vooral aan dichtkunst, geschiedenis en wiskunde. De taal is aangenaam en welluidend, en wordt in vele aziatische landen, inzonderheid in Voor-Indië veelvuldig gebruikt.

Hetgeen den reiziger die Perzië bezoekt het eerst in het oog valt, is de bouworde der steden, die geheel anders is dan die der steden in ons werelddeel. De huizen der aanzienlijken zijn omgeven met vrij uitgestrekte, door muren omringde hoven of tuinen, en hebben daardoor meer het aanzien van landhuizen dan van steedsche woningen. Die tuinen en het groene geboomte dat tot boven de muren uitgroeit, geeft een bevallig voorkomen aan deze woningen, en wij mogen met gerustheid beweren dat zoodanige ruime inrichting der steden voor de bewoners vrij wat voordeeliger is dan de dicht ineengedrongene der meeste europeesche. Verder bewondert men in eene perzische stad het algemeen heerschend gebruik om voor de huizen, onder de ramen, ruime vijvers aan te leggen, waarin soms fonteinen springen, die eene aangename streeling voor gezicht en gehoor opleveren. Zoodanige fontein kan de Pers uren zitten aan te staren. Met zijne geliefkoosde pijp aan een raam gezeten, beschouwt hij de kristallen waterdroppels die her- en derwaarts nedervallen, en vermaakt hij zich in dit dolce far niente.

In volkomene tegenstelling met de Turken zijn de Perzianen hartstochtelijke wandelaars. De lieden uit den gegoeden burgerstand zijn, om zoo te spreken, den ganschen dag op de been. Vóór het ontbijt bezoeken zij de bazars (marktplaatsen), waar zij zeker zijn hunne vrienden te ontmoeten; na het ontbijt met hetzelfde doel de baden, en wanneer de middaghitte, die in het Oosten elk tot slapen noodigt, voorbij is, hunne tuinen, de openbare pleinen en wandelwegen.

De aanzienlijken rijden dagelijks te paard uit, met een groot gevolg van loopers, lakeien en andere bedienden, allen te voet.

Een der meest geliefkoosde uitspanningen van den Pers is de jacht. Zoo hij niet aan het jagen is, denkt hij er aan of houdt er zich in zijne droomen mede bezig. De dichters bezingen haar met een hartstocht en een gloed, waarvan wij bewoners van het Westen ons nauwelijks een denkbeeld kunnen maken. Zoo, bij voorbeeld, schildert een hunner de jacht op de volgende wijze: "Zij maakt den mensch los van de zorgen die hem kwellen; zij doet kloekheid aan vernuft paren en de vreugde geboren worden, verdrijft het verdriet en maakt de kunst der medicijnmeesters noodeloos, daar zij eene voortdurende gezondheid onderhoudt. Zij vormt goede ruiters, want zij leert den mensch op eene vlugge wijze het paard bestijgen, even snel er afspringen, het ros langs afgronden en over rotsen rennen, in galop over steenen en struiken springen, voortdraven zonder ophouden, al ware het zelfs dat onderweg een gedeelte van het tuig verloren ging of verbrijzeld werd. Een man, die zich aan het jachtvermaak overgeeft, zal elken dag meer toenemen in moed, en gevaren leeren verachten."

Het zal wellicht menigeen onzer lezers niet onwelkom zijn, zoo wij een paar bladzijden wijden aan de beschrijving van dit edele bedrijf, zooals het in Perzië wordt uitgeoefend. De stof hiertoe wordt ons geleverd door den franschen krijgsoverste Duhousset, die in het jaar 1860 door zijne regeering met een militaire zending naar den Schach van Perzië werd afgevaardigd. Deze officier is in de lettterkundige wereld niet onbekend en heeft zich, ook door zijne teekeningen, die den lezer in deze bladen worden aangeboden, geen onaanzienlijken naam verworven. Hij zelf heeft twee jachtpartijen bijgewoond, de eene in gezelschap van den ondergouverneur van Koerdistan, de andere in het gevolg van den monarch. Uit beiden willen wij eenige bijzonderheden ontleenen; bijzonderheden, die ons niet alleen met de jacht zelve, maar ook met eenige zeden en gebruiken van de Perzen zullen bekend maken.

De Vali (ondergouverneur), dus verhaalt hij, had ons uitgenoodigd op eene groote jacht, die in de vlakte van Veramine zou gehouden worden. Twee geneesheeren, een Rus en een Engelschman, waren mede van de partij. Wij verlieten Teheran, het verblijf van den souverein, met al de pracht en volgens al de etiquette, die door de Perzen hierbij steeds in acht genomen en sedert onheugelijke tijden gehandhaafd worden. De optocht was als volgt: voor ons uit reden twee mannen, van welke de een aan zijn zadelknop een kleinen trommel droeg, bestemd om, als het noodig was, menschen en dieren bijeen te roepen, gelijk dit volgens een oud Koerdisch gebruik was voorgeschreven. Achter dezen kwamen de Vali en zijne drie gasten. Dan volgden vijf valkeniers, elk een valk op de vuist houdende, benevens vijf ruiters, die ieder twee windhonden aan een langen koppelriem bevestigd hielden. Dat de *kaleandar* (pijpendrager) hier niet mocht ontbreken, evenmin als de kok, spreekt wel van zelf. De eerste droeg alles wat tot rooken noodig was: water en vuur, lange kartonnen roeren en de *kalean* (waterpijp). De ander had alles bij zich wat ons op reis versterken of verkwikken moest. Zonder overdrijving kon hij van zich zelven zeggen: "alles wat mij behoort draag ik mede." Hij scheen eene levende keuken te zijn en zag er met al de toestellen, die hij om zich heen had hangen, waarlijk potsierlijk en schilderachtig uit. Aan zijne linker-en rechterzijde hing eene groote knapzak, voorzien van alles wat tot ontbijt benoodigd was, tot zelfs het spit om vleesch te braden. Op den schouder droeg hij een breeden parasol, die van verre gezien veel op een pijlkoker geleek en met een dunnen ketting was bevestigd, aan welks einde een uitgeholde kokosnoot heen en weer slingerde, ten gebruike bij het water putten. Aan zijn gordel hingen tien lederen zakjes, de specerijen bevattende waarmede de spijzen moesten gekruid worden. En om zijne toerusting te voltooien, was zijn rug bedekt met een groot koffijblad, waardoor hij, van achteren bekeken, wel iets op een kurassier geleek.

Achter dit gewichtig personaadje kwam een escadron muilezels, bestemd tot het dragen onzer goederen, en voornamelijk van onze veldbedden, daar wij verscheidene dagen onderweg zouden blijven. Op een zeker punt namen deze viervoetige dienaren afscheid van ons, om vooruit te gaan en zich onmiddellijk naar de plaats te begeven die als ons eerste nachtkwartier was aangewezen. Tot mijne persoonlijke dienst had ik een bediende medegenomen, die een paard bij de teugels leide, benevens een palfrenier, gevolgd van drie hazewinden.

Met frisschen moed en in de opgeruimdste stemming trokken wij naar de woestijn, met het voornemen gazellen te jagen, doch eigenlijk met het vaste besluit om geen enkel stuk wild, dat zich aan ons oog vertoonen mogt, levend te laten ontsnappen. De rid naar die woestijn was verre van bekoorlijk, integendeel allervervelendst. De Pers weet zich echter alles aangenaam te maken, en om zich nu onderweg wat te verstrooien arrangeerden onze reisgenooten eene fantazia, of spiegelgevecht, waarin de ruiter zijne groote bedrevenheid in het zwenken met het paard en in het werpen met de lans aan den dag kan leggen. Het weder was bij uitstek schoon en vergoedde eenigermate den vermoeienden tocht, terwijl de stilte der ons omgevende natuur slechts afgebroken werd door het onophoudelijk janken onzer hazewinden. Deze dieren waren bijna niet te beteugelen. Zij wendden telken reize vergeefsche pogingen aan om zich van de koppelriemen los te scheuren, en vormden door hunne bewegelijkheid een scherp kontrast met de medegenomen valken. Deze waren vogels van de edelste en grootste soort; zij droegen hunne ruige koppen met trotschheid, doch zaten zoo roerloos, dat men, als men niet beter geweten had, ze voor exemplaren uit een ornithologisch museum had aangezien.

Den eersten dag trokken wij Veramine en hare puinhoopen door. De honden van den Vali verscheurden onder weg een paar hazen; wij zelven schoten een vos, dien wij echter lieten liggen waar hij was, omdat wij te vermoeid waren om van onze paarden te stijgen. Men moet eene perzische vlakte zijn doorgetrokken, om te weten wat het zeggen wil acht uren in den zadel te blijven zitten.

Ter eere van den Vali werd er in het huis waar wij overnachtten, een klein feest verordend. Wij westerlingen zijn in onze feestvieringen gewoon aan een weelde van stoffelijk genot; wij plaatsen ons aan tafel, eten en drinken, en naar mate van den overvloed of keurigheid der spijzen wordt de gastheer geprezen. De perzische feesten zijn van geheel anderen aard. Eten en drinken komen daarbij gansch op den achtergrond, of liever men moet deze beiden slechts als toegift beschouwen, daar de Pers behoefte aan een grooter genot meent te hebben, namelijk aan dansen, muziek of de voordragt van een opwekkend gedicht. Het eerste en laastgenoemde dezer drie genietingen hebben ten volle mijne goedkeuring, indien ik slechts de marteling van perzische muziek niet behoef te ondergaan. Reeds meermalen had ik tot kwelling mijner ooren een perzisch concert moeten bijwonen. Nog onlangs werd ik bij een aanzienlijken Effendi genoodigd, die mij na afloop van den maaltijd in eene zaal bracht, waar drie muziekanten, op kostbare tapijten gehurkt, ons op hunne gaven zouden onthalen, maar die voor onze europeesche gehoorzenuwen zulk een barbaarsch trio met een halstarrige onvermoeidheid uren lang volhielden, dat ik aan de gewijde Kunst de gelofte deed, nooit meer een perzisch salon binnen te treden waar gevaar bestond van zulk een muzikale marteling.

Ditmaal wachtte mij ten minste een reiner genoegen. Onze gastheer, die ons hierdoor een blijk wilde geven van zijne bijzondere beleefdheid, liet zijn vierjarig dochtertje binnen brengen door een zwarten slaaf. De kleine zag er alleraanvalligst uit en was voor deze gelegenheid feestelijk uitgedoscht. Ik kon niet nalaten, onmiddellijk bij zijn binnentreden naar het lieve kind toe te treden, het bij de hand te nemen en te liefkozen, en het meisje, verre van zich beschroomd van de vreemde mannen af te keeren, zag mij met haar heldere oogen even nieuwsgierig aan, als ik de mijnen

niet van het bekoorlijk wicht kon afwenden. Haar fraai gevormde wenkbraauwen waren verbonden door een fijne lijn en evenzeer aan weerskanten door een licht getint kleursel verlengd, hetwelk aan die blauwe oogen een bijzondere zachtheid bijzette. Op het hoofd droeg het kind een dun kapje van geborduurde goudstof, waarvan een ligte sluier met gouden bloemen bestikt afhing. Haar kleeding bestond overigens in een chemisette met lange mouwen, om het middel luchtig omsloten door een zijden keurs, terwijl een kort rokje van licht blauw satijn op de knietjes afmannen en vrouwen worden teruggevonden, al munt het volk uit door krachtige en fijne vormen.

Den volgenden dag begon het jachtfeest en zou, wat den eersten dag betreft, aan die op *houbara's*, een soort van wilden gans, die men hier in menigte aantreft, gewijd zijn. Zie hier hoe deze vangst toegaat. Nadat de jagers en hun gevolg zich verzameld hebben, de heeren te paard gestegen zijn en de lange optocht geregeld is, komt de valkenier met zijne vogels, die hij ontdaan heeft van den kap welke ze tot heden blinddoekte, en reikt er een over aan elken jager, die

Jonge vrouw van Veramine.

hing en de beentjes bloot liet tot aan den voet, die alleen met een karmozijnrood lederen schoentje geschoeid was. Zij droeg om den hals een koord, waaraan een paar voorwerpen, uit kameels-beenderen gesneden, een hazelnoot en een blauwe steen, deels tot sieraad, deels tot amuletten dienden, aan welke laatsten de perzische vrouwen groote waarde hechten. Zelden zag ik een kind dat mij zoo aantrok als deze kleine engel, en ik had later meermalen de gelegenheid op te merken, dat over het algemeen de kinderen der Perzen uitmunten door welgemaaktheid en bekoorlijkheid, eigenschappen, die trouwens niet altijd bij volwassen

het dier op de hand plaatst, behoorlijk met een lederen handschoen gewapend. Sinds den vorigen avond zonder voedsel, ziet of ruikt de valk zijne prooi voor dat de jager bij machte is de nabijheid er van te vermoeden: het dier trilt aan al zijn leden, rekt den hals en houdt zijn starend oog op één enkel punt onbewegelijk gevestigd. De jager houdt het in bedwang door middel van een koord dat aan den poot bevestigd is en gunt den valk eerst dan de vrijheid als de houbara zichtbaar is. Nauwelijks voelt de vogel zich vrij, of snel, gelijk de pijl den boog ontvlucht, vliegt hij loodrecht omhoog, verheft zich hoog boven zijne

Fantaisie (Spiegelgevecht) gedurende de jacht.

prooi en schiet dan op eens daarop neder met zulk een forsche en zekere vaart, dat de houbara hoogst zelden zijn vijand ontkomt. Beiden vallen ter aarde, maar al gebeurt het soms dat de aangevallene zich verdedigt en met een wanhopigen vleugelslag zich van zijn moordenaar tracht los te worstelen, is nogtans de greep van den valkenklauw zoo stevig en scherp, dat er aan geen ontkomen te denken valt. Zoodra de vogels gevallen zijn, mag er voor den jager geen oogenblik verloren gaan, om zich van de vangst meester te maken; want de valk scheurt in zijne woede zijn vijand vederen en vleesch van het lijf met een moordlust die onbedwingbaar is. Dit dient de jager te voorkomen; behalve toch dat hij anders gevaar loopt de houbara te missen, zou hij ook zijn valk bederven, die dan alleen voor de jacht geschikt is, wanneer hij er zelf door honger toe aangedreven wordt. Daarbij komt, dat de overmoedige overwinnaar zich zelf niet ontziet. Terwijl hij zich aan zijne prooi vastklemt en haar tracht te verscheuren, slaat hij met zijn lange vleugels zoo geweldig om zich heen, dat deze niet zelden breken of ten minste gekneusd worden. Om tegen dit alles te waken springt de valkenier, die zijn vogel geen oogenblik uit het oog verloren heeft, zoodra deze met zijne vangst nederstort, van het paard, omklemt de beide strijders met de knieën, opdat de valk zijne vleugels niet zou kunnen kwetsen op den steenachtigen grond, en weet zoo behendig een stuk rauw vleesch onder het gezicht van den valk te brengen, dat deze zich vergist, zijne prooi loslaat en zijne gretigheid koelt aan het kleine ondergeschovene stuk, terwijl hem de valkenier zijn eigenlijken buit ontrooft. Met het koord, dat aan den poot bevestigd is, trekt de valkenier den vogel langzamerhand naar zich toe en plaatst hem, als zijne woestheid bedaard is, op nieuw op zijne hand.

Wij vingen op deze wijze vier houbara's; een vijfde, grooter en sterker dan de anderen, stond den eersten aanval moedig door, wist op de eene of andere wijze zijn vijand te kwetsen en ontsnapte met een schellen kreet van victorie.

De houbara is een fraaie vogel. Hij heeft geheel den vorm van den gans, maar zijn vederkleur is lichtgrijs met bruine vlekken bestrooid. Op den kop draagt hij een sierlijke kuif, terwijl zijn krop getooid is met een jabot van lange, vlossige en witachtige vederen, die in zwarte puntjes uitloopen. Zijn hals is rank en lang en zijn bek puntig als een spijker.

Wat de valken betreft, deze lievelingsvogels worden door hunne meesters met alle zorg, zoo niet met eerbied behandeld. Men siert ze op en tooit ze met allerlei kleinigheden. De kap, waarmede hunne oogen bedekt worden, is doorgaans van eene schitterende kleur en keurig bewerkt. Soms voorziet men hun hals van een geplooide kraag of omhangt dien met lichte zilveren versierselen, of ook wel amuletten, om ze in den strijd voor kwetsuren te vrijwaren. Enkelen, die reeds vele overwinningen behaald en blijken van heldenmoed gegeven hebben, ontvangen zelfs halssnoeren van paarlen of gouden ringen aan de pooten. De valk gewent zich aan zijn meester, en deze liefkoost zijn vogel soms als een kind. Gedurende den ganschen tocht naar het jachtveld houdt de valkenier niet op tot zijn valk te praten. Op het oogenblik van den strijd moedigt hij hem aan; na de overwinning prijst hij hem, streelt hem en maakt met vaderlijke zorg de vederen van zijne vleugels en staart weder in orde.

Niet altijd evenwel is de valk even bij de hand. Soms verliest hij, opvliegende, zijn buit uit het gezicht en raakt het spoor bijster, vaak nog te meer door de kreten en aanhitsingen van den valkenier die hem daarmede tracht aan te moedigen. Blijft de vogel onwillig of onbekwaam, en zet hij zich teleurgesteld op een boom neder, dan kost het vrij wat moeite om hem op den handschoen van den valkenier terug te krijgen. Men werpt daartoe een arendsvleugel, aan een lijn gehecht, in de hoogte, of toont den vogel een stuk rauw vleesch; maar daalt de valk niet spoedig neder, dan kan het uren wachtens kosten, eer men den koppigen jager weder in zijn bezit heeft.

De stok of kruk, waarop de valk als hij niet ter jacht is pleegt te rusten, hangt achter aan den zadel van den valkenier. Dit eenvoudige toestel bestaat doorgaans in een rond houten blad, bevestigd aan een staak van een el lengte en van onderen voorzien van een ijzeren punt, waarmede men de kruk in den grond vastzet. Op deze kruk eet en slaapt de vogel. Toen wij des avonds van onze jacht teruggekeerd waren, had onze gastheer de beleefdheid, om aan de beide zijden van de hut waarin wij den nacht zouden doorbrengen, een valk op schildwacht uit te zetten.

Volgens eene godsdienstige gewoonte der muzelmannen worden de koppen der gevangen vogels onmiddellijk afgesneden. Deze zelfde maatregel wordt in acht genomen bij alle gejaagd wild. Is aan dezen eisch voldaan, dan wordt de buit aan den zadel gehangen en in triumf huiswaarts gevoerd.

Hazen- en gazellenjacht.

De jacht op hazen heeft meer bewegelijks dan die op de houbara; wordt de laatste voor het grootste gedeelte aan de valken overgelaten, bij die op klein wild komen ruiters en honden mede in het spel. De haas verschuilt zich gewoonlijk in kleine valleien van wit zand, waarom een soort van heestergewas tiert, niet ongelijk aan den bij ons bekenden thijm, en meent zich daar ten eenenmale veilig. Uit zijne schuilplaats opgejaagd ijlt het dier over de vlakte, maar hoe snel ook vluchtende, wordt het op de hielen gevolgd door een paar windhonden, die daartoe losgelaten zijn zoodra men een dergelijke begroeide plek genaderd is. Te gelijk nogtans wordt ook de valk opgelaten. Even als bij de houbara pijlsnel opstijgende; volgt de vogel een tijdlang den loop der honden, totdat hij het wild in het oog krijgende als een steen naar beneden stort en zich met zijne klauwen vasthaakt in den nek van het ongelukkig slachtoffer. Is de haas sterk, dan rent hij met zijn vijandelijke vracht op den rug niettemin voort, als ware het om zijne andere vijanden, de honden, te ontvluchten, maar in zijn loop bezwaard

en door pijn afgemat, verflauwt zijne vaart weldra, en wordt hij door honden en jagers achterhaald en afgemaakt.

In de hazenjacht is de valk niet altijd even gelukkig, en heeft hij eenmaal zijne prooi gemist, dan kan men ook bepaald zeker zijn, dat de vogel niet ten tweeden male op te laten is; hij voelt zich ontmoedigd, overwonnen, en laat de jacht verder over aan ruiters en honden.

Al hadden wij op onzen tocht al heel weinig mogen opdoen, onze morgen was daarom niet te beklagen. Met weinig wild, maar met een opgewekt gemoed hielden wij onze halt en maakten ons gereed om op ons gemak te ontbijten. Een kleed werd op de vlakte uitgespreid, de noodige gereedschappen te voorschijn gehaald, en weldra togen onze koks aan 't werk. In een oogenblik vlamde een vuur hoog op, telken reize gevoed met een goeden voorraad van dorre takken, die weldra in een massa van gloeiende kolen veranderd waren. Het braadspit werd ontdaan van zijn lederen omkleedsel, en kleine stukken lamsvleesch, behoorlijk van een strook vet omgeven en rijkelijk besprenkeld met zout en peper, werden aan het spit geregen. De koks draaiden die stukken, eenige duimen boven de gloeiende kolen, met een zeldzame bedrevenheid om en om, en weldra genoten onze reukorganen den voorsmaak van een zeer bruikbaar gerecht. Ook de hazen die wij machtig geworden waren zouden aan onzen landelijken disch aandeel hebben. In tweeën gesneden, werden de achterbouten aan het spit gebraden, terwijl men de voorste helft prijs gaf aan de honden, die met deze verdeeling best tevreden bleken.

De *kebab* — de naam van het vleesch dat op deze wijze toebereid wordt — is vrij malsch. Gewoonlijk brengt men de lammeren levend op de plaats waar ze genuttigd moeten worden, doodt ze zoodra het vuur zijn noodigen warmtegraad verkregen heeft en rijgt het bloedige en nog warme vleesch aan het spit. Rijst, den vorigen avond toebereid en thans slechts opgewarmd, benevens een kruik water, maakten het overige uit van ons sober maar smakelijk middagmaal. Was de tafel niet rijkelijk, het geheel had iets uitermate gezelligs. Paarden, honden, valken en menschen, knechts zoowel als heeren, in bonte rij naast elkander, vormden onder dien wolkeloozen hemel en op dat onafzienbaar veld een groep, die een schilderachtig tooneel opleverde en waarin allen zich als makkers en vrienden aaneensloten.

De volgende dag was voor de jacht op gazellen bestemd. Met den opgang der zon waren wij reeds reisvaardig. De valken waren schier uitgehongerd en de honden hadden evenzeer een paar dagen te voren moeten vasten, om hen des te gretiger te doen zijn op de jacht. Twee gidsen, met het terrein ten volle bekend, zouden ons den weg wijzen. Zij waren volkomen op de hoogte van hunne taak en ontdekten het wild dat wij zochten op een afstand, dien wij niet bij machte waren met onze oogen te bereiken. Op hunne verzekering op goed geloof afgaande, volgden wij de richting door hen aangeduid. Eindelijk ontdekten wij aan den horizont een kleine stip, die reeds sinds lang door onze gidsen als eene kudde gazellen was aangewezen, en zouden dus weldra getuige kunnen zijn van een jachtvermaak, waarbij men alle menschelijk gevoel voor een oogenblik ter zijde moet stellen.

Zoodra de nabijheid van gazellen zeker is, moet de grootste voorzichtigheid in acht genomen worden, om hen behoedzaam en zoo mogelijk ongemerkt te naderen en hun getal en de richting in welke zij grazen na te gaan. Honden en valken gaan voorop; de ruiters sluiten zich zoo dicht mogelijk aaneen, en langzaam en schier zonder geluid beweegt zich de troep voorwaarts. De gazellen nogtans bemerken al vrij spoedig, dat er niet ver van hen verwijderd iets buitengewoons in aantocht is. Opgeschrikt uit hunne vreedzame rust bespieden zij met hun groote heldere oogen de ruimte, sperren de neusgaten open en spitsen de anders zoo bewegelijke ooren. In hunne edele houding in vol vertrouwen afwachtende wat er gaande is, vreezen zij al spoedig voor gevaar en meten, in de bewustheid dat hunne eenige weerbaarheid bestaat in de snelheid hunner hoeven, den afstand die hen van den vijand scheidt. Zien ze hunne vrees bewaarheid, dan is het besluit tot de vlucht genomen en springen zij op met een vaart, die de angst verdubbelt. Dit is het oogenblik dat de jacht een aanvang neemt. De valk klieft de lucht, de honden stuiven over de vlakte, de gazellen nemen sprongen alsof zij den grond nauwelijks raakten, de jagers heffen zich in den stijgbeugel, geven hunne paarden de sporen en rennen in verschillende richting de vluchtende kudde na. Lang kan het duren eer de jager eenig voordeel in den afstand behalen. De honden, die in het eerst in dolle woede voortspoedden, worden weldra vermoeid en verliezen terrein. Dan worden versche honden losgelaten, die tot hiertoe in manden, achter op de paarden gebonden, opgesloten waren. De gazellen verdeelen zich in de vlucht en naderen in hunnen angst soms van zelf den vijand. Zoodra de kudde verspreid is kiest de valk zich zijn slachtoffer en de honden volgen het spoor van den vogel. Heeft hij zijne prooi onder zijn bereik, dan daalt hij met bliksemsnelheid loodrecht op het arme dier, slaat zijne klauwe in zijn hals en verblindt hem het gezicht met den woedenden slag zijner vleugels. De gazel, beneveld en trillende van pijn, zoekt te vergeefs door allerlei bewegingen den last die hem bezwaart af te werpen, maar naarmate de onmacht van zijn buit toeneemt, verdubbelen zich de kracht en de woede van den aanvaller. Middelerwijl hebben ook de honden den vijand ingehaald en zetten hunne tanden in zijne achterpooten. De ruiters spoeden aan, bereiken het slagtveld, en komen nog juist bij tijds om den doodstrijd van het ongelukkige offer te begroeten met hunne hoeras, terwijl de uitgehongerde valk het de oogen uitpikt en de honden op het punt zijn zijne leden te verscheuren! Men moet een echt jagershart hebben, om zich in zulk een laffe en wreedaardige worsteling te verlustigen. Waarlijk, de mensch heeft zich te schamen tegenover het weerlooze dier, dat hij tot het slachtoffer kiest van zijne bloed- en moordzucht.

Koerdisch valkenier.

Deze liefhebberij van valkenjacht wordt nog te afschuwelijker, wanneer men nagaat op welke wijze de valk daartoe afgericht wordt. Uit zijn eigen aard zou hij nooit een buit zoo groot als een gazel aanvallen, of, wierd hij er al door honger toe gedreven, zijne klauwen in het vleesch slaan en zich vergenoegen het dier een wond toe te brengen. Maar dat hij het juist op de oogen munt en zijne prooi overigens spaart, is geheel het toedoen van den jager, opdat deze zich het genot zou kunnen geven het blinde dier nog een tijdlang te kunnen vervolgen en met zijne honden af te maken. Men oefent den valk namelijk op een pop van stroo, die den vorm heeft van een gazel, en waarvan alleen de oogholten met rauw vleesch gevuld zijn. Daalt het uitgehongerde roofdier op dit namaaksel neer, dan is hij zeker zijn aas op de vaste plaats te vinden: hij volgt deze gewoonte natuurlijk bij zijn levend slachtoffer.

Minder wreed, maar even onmanlijk is de jacht op gazellen met het geweer. Heeft men eene kudde in het oog, dan verdeelen zich de jagers, waarvan sommigen met den buik op den grond zoo stil mogelijk zich verschuilen op een begroeide plek, terwijl de anderen langzaam en uit de verte de beesten naar die plaats heendrijven. De jagers verhalen zelve soms niet zonder gevoel, hoe het fraaie en rankgebouwde dier zonder het minste wantrouwen de gevaarlijke hinderlaag nadert, zijn zachte oogen over de vlakte laat gaan en plotseling door het verraderlijk lood getroffen stuiptrekkend nederstort, terwijl zijne medgezellen in allerijl hunne redding in de vlucht zoeken. Gelukkig, zoo de hagel in eens doodelijk treft. Ontvangt de gazel alleen een lichte wond, zoodat hij kracht genoeg overhoudt om met vervaarlijke sprongen aan zijne vervolgers te ontkomen, zoo vangt een wedren tegen de woedende honden aan, die soms geruimen tijd kan duren, maar waarbij het afgemartelde beest eindelijk bezwijkt, half verscheurd door de tanden zijner vijanden.

Spoediger dood vindt het bij eene derde wijze van jacht, die namelijk met den kameel. De gazel is voor dezen makker in zijne woestijn volstrekt niet bevreesd. Hij graast in zijne nabijheid en geeft hem toegang in het midden zijner kudde. Maar op den rug van den kameel verbergt zich de menschelijke verrader, en eensklaps vlamt het kruid dat hem het leven beneemt.

Perzische muzikanten.

Wij vreemdelingen waren niet rouwig, dat na eenige dagen zwervens, waarbij wij soms tien tot twaalf uren achtereen te paard hadden gezeten, de voorraad mondbehoeften uitgeput bleek, en onze onvermoeide gastheer ons tot den terugtocht uitnoodigde. Ten einde echter voor de reis nieuwe krachten te zamelen, was het ons gegund vooraf een dag rust te houden onder de tenten der woestijn-bewoners, de Illyaten, die ik hierdoor gelegenheid had wat meer van nabij gade te slaan.

Illyaten — Koninklijke jacht.

De Illyaten zijn een nomadische volksstam, die hunne vaste woning houden in tenten, nu hier dan ginds opgeslagen, al naar mate de behoeften van hunne talrijke kudden, die hun eenigen rijkdom uitmaken, zulks vorderen. Bij het begin der lente dalen zij van hunne bergen af en verspreiden zich over de vlakte, bij voorkeur zulke plekken kiezende, die in de nabijheid van water en zooveel mogelijk tegen de winden beschut zijn. Hunne zeden en gebruiken zijn hoogst eenvoudig, gelijk die van de meeste herdersvolken, en zij vergenoegen zich met vrij wat soberder levensinrichting dan de bewoners der steden. Zij stammen af van tartaarsch ras; de mannen zijn forsch gebouwd, en de kinderen, die half naakt rondloopen, onderscheiden zich door fraaie en krachtige vormen. Tot aan hun zesde jaar dragen de jongens niet anders dan een kort hemd, dat nauwelijks den buik bedekt; de meisjes daarentegen houden het bovenlijf bloot, en zijn alleen gekleed met een dun rokje, dat om de heupen bevestigd is. Wat de vrouwen betreft, deze kunnen over 't algemeen het minst op schoonheid roemen. Zij hebben doorgaans een laag voorhoofd, dikke en sterk vooruitspringende oogbeenderen, breede naar de slapen opgetrokken oogleden, een eenigszins platten neus en een overigens onbehagelijk figuur; alleen zijn hare handen en voeten opmerkenswaardig klein en teer. Dikwijls worden zij reeds omstreeks haar tiende jaar uitgehuwelijkt; wij brachten een bezoek in eene tent, waar de vrouw twaalf jaar oud en reeds sinds tien maanden gehuwd was. Ook zelfs deze jonge vrouwen zijn met de geheele zorg over de huishouding belast: zij bakken het brood en maken de kaas en de boter; houden zij tijd over, dan vervaardigen zij vloerkleeden of eene dikke stof waarmee de tenten worden bekleed. Rondom die tenten legeren zich kameelen, geiten, koeien, ezels, paarden en honden in volkomen eendracht.

De Illyaten spreken meestal turksch en zijn uiterst bijgeloovig. Terwijl ik bezig was eenige teekeningen in mijn schetsboek te maken, had ik mijn paard op eenigen afstand aan een boom gebonden. Nauwelijks had ik eenige minuten gezeten, of ik zag twee jonge vrouwen vrij schuchter mijn paard naderen; de eene greep voorzichtig de teugels, terwijl de andere een langwerpig pakje herhaalde malen met groote behoedzaamheid over den hals van het paard streek. Weldra bleek het mij, dat dit pakje een pasgeboren kind inhield, dat op die wijze behandeld werd, opdat het de sterkte en de vlugheid van mijn paard mocht deelachtig worden. Om dezelfde reden behing mijn palfrenier zijne kinderen met allerlei haren, beentjes en vederen van roofdieren, gelijk hij ook nooit zou verzuimen dergelijke amuletten 's avonds op te hangen in den stal waar onze paarden zouden overnachten.

Recht tevreden kennis te hebben gemaakt met deze goedhartige natuurmenschen, die de wereld als het ware ontvlieden, maar daardoor tevens zoowel in maatschappelijke beschaving achterstaan als zij vrij blijven van die grovere en fijnere ondeugden waarmede de samenleving ons zoo vaak besmet, trokken wij over Veramine naar Teheran terug en maakten ons gereed onzen gastheer te verlaten. Daar mocht evenwel niets van inkomen. Wij zouden onthaald worden op dansers en op nieuw op die vreeselijke muzikanten; een groot feest was in aantocht, er zou een bruiloft worden gevierd. Tegen dergelijke gebeurtenis was ons besluit niet bestand, en wij lieten ons te gereeder overhalen ons verblijf nog een paar dagen te rekken, daar wij hierdoor gelegenheid zouden hebben met de huwelijksplechtigheden in Perzië van nabij kennis te maken.

De eerste onderhandelingen tot eene echtvereeniging bij de Perzen worden ten eenenmale aan de ouders overgelaten; de bruidegom stelt een huwelijksgift voor, en wanneer deze wordt aangenomen wordt zij het volle eigendom van de verloofde. De *mollah*, priester, ten wiens overstaan deze onderhandeling gesloten wordt, vraagt aan de jonge maagd of zij er in toestemt dezen of dien man tot echtgenoot te nemen onder de voorwaarde van deze of die geldsom. Neemt zij het voorstel aan, dan zendt de bruidegom haar onmiddellijk een zilveren blad, een ring, een spiegel en een châle, vergezeld van eenig suikergebak.

Zoodra het woord *agde*, huwelijk, uitgesproken is, wordt een gedeelte van de overeengekomen som aan de bruid overgemaakt, opdat zij daarvoor haar uitzet zou kunnen in orde brengen. Ging alles in den regel en nog naar de oude wetten, dan zouden de beide verloofden elkander niet mogen zien voor den dag van het huwelijk. In deze gewoonte is in zoo verre wijziging gekomen, dat den bruidegom als ter sluiks de gelegenheid verschaft wordt zijne toekomstige vrouw te bespieden, hetzij dat men hem daartoe verbergt achter een gordijn, of zelfs verder gaat en hem toelaat buitenshuis persoonlijke ontmoetingen te hebben met zijne verloofde, waarvan echter de wederzijdsche betrekkingen niets mogen geacht worden te weten en waarbij de jongelieden zich als vreemdelingen tegenover elkander hebben te gedragen. Is de dag der echtvereeniging bepaald, dan gaan de noodigingen uit tot verschillende feesten, die doorgaans de drie dagen vóór het huwelijk voorafgaan en bij de rijkere klasse soms wel eene maand duren.

Den eersten dag onthaalt men de betrekkingen en vrienden op muzikanten en dansers, evenwel in tweeën afgescheiden: de vrouwen bij de bruid, de mannen bij den bruidegom. Den tweeden, reeds bij het opgaan der zon, gaan de muzikanten in plechtigen optocht van wege de bruid naar de woning des bruidegoms om hem de *henne*, eene kleurstof, aan te bieden, waarmede hij zich de handen en voeten betinten moet. Den derden, heeft de plechtigheid plaats dat de bruidegom feestelijk naar het bad geleid wordt; hij moet daarbij vergezeld worden van twee vrienden die den naam dragen van zijne rechter- en linkerhand; hij, die den verloofden het rijkste geschenk doet van suikergebak, verkrijgt daardoor het recht de rechterhand te zijn, maar neemt tevens den plicht op zich om bij de volgende feesten als ceremoniemeester op te treden en het den gasten zoo aangenaam mogelijk te ma-

ken. Bij het verlaten van het bad kleedt men den bruidegom met een kostuum dat daartoe bepaaldelijk door de bruid is aangeboden, en brengt hem terug naar zijne woning, met muziek voorop en nu en dan kleine stukken zilvergeld onder de menigte uitstrooiende. Zijn huis staat daarna den geheelen dag open, en ieder heeft vrijen toegang om zijne hulde en gelukwenschen te komen aanbieden.

Hetzelfde heeft plaats bij het jonge meisje, dat op gelijke wijze naar het bad geleid wordt door hare speelnooten, en dat voorts van hare vriendinnen de huwelijksgeschenken ontvangt. Met allerlei spelen wordt de avond afgewacht. Nauwelijks is de zon gedaald of de jonge man zendt haar door zijne vrienden en bloedverwanten een sierlijk opgetuigd paard, hetwelk de jeugdige gade naar hare toekomstige woning voeren zal. Zij is daartoe bedekt met een langen witten sluier en draagt een spiegel in de hand, voorafgegaan door muziek, lantaarnen en een langen trein van betrekkingen, die van tijd tot tijd vreugdeblijken geven door het afsteken van vuurwerk. Is de bruid van aanzienlijken huize, dan is zij gezeten in een *tartaravan* of prachtig getooiden draagstoel hangende tusschen twee fraai opgetuigde muilezels.

Op een kleinen afstand van de woning genaderd houdt de bruidsstoet stil; de jonge man, begeleid van zijne "rechter- en linkerhand", elk een fakkel dragende, treedt naar buiten om zijne echtgenoote te gemoet te gaan, maar een dertigtal passen van haar verwijderd blijft hij stand houden en werpt haar met al zijne kracht een oranjeappel toe, waarna hij ijlings de vlucht neemt naar zijn huis. Men vervolgt hem met spoed en tracht hem in zijn loop te stuiten. De mate van kracht, waarmede de appel geworpen en de worsteling volgehouden is, wordt als een gunstig of ongunstig voorteeken beschouwd.

Terwijl de vrouw thans hare woning binnentreedt, heeft de man zich boven aan den trap tot de tweede verdieping gesteld, als om te toonen dat hij heer en meester is op het gebied zijns huizes. Hij daalt evenwel straks af om zijne gade naar het staatsievertrek te geleiden, zij van hare zijde vergezeld door hare beide speelnooten, hij alleen voorafgegaan door zijn naasten bloedverwant. Deze laatste legt de handen der beide echtelingen, die met het hoofd naar de zijde van Mekka gericht zijn, ineen, de man zet zijnen voet op dien van de vrouw tot teeken zijner meerderheid en harer onderdanigheid, het "God zij met u!" wordt door de drie getuigen gesproken en herhaald door de betrekkingen die buiten staan, en het huwelijk is voltrokken.

De Pers mag vier wettige vrouwen hebben en een onbepaald getal bijwijven. Op weinige uitzonderingen na evenwel heeft elk man maar ééne rechtmatige vrouw, vooral hierom, omdat elk huwelijk denzelfden bruidschat en gelijke onkosten van woning, feesten en huishouding vordert. De mannen geven daarom de voorkeur aan bijwijven, met wie zij voor een tijdlang eene overeenkomst aangaan. Is die tijd voorbij, dan zijn beide partijen weder vrij. Nogtans wordt dergelijke verbintenis evenzeer ten overstaan van den mollah gesloten.

Slavinnen zijn het algeheele eigendom der bezitters. Echtscheiding is geoorloofd; hij of zij die dergelijke scheiding aanvraagt, doet daarmede afstand van den bruidschat.

De vrouwen in Perzië hebben over 't algemeen noch opvoeding, noch rang, noch invloed; hare ondergeschiktheid ontneemt haar alle karakter en dooft haar geestelijk uit. Op haar negende of tiende jaar reeds huwbaar, is zij oud op haar twintigste; de verlatenheid waaraan zij in hare woning is overgegeven, doet haar verwelken op een leeftijd, waar elders de bloeitijd begint. In geen enkel geval bezielt zij de daden des mans; zij wekt hem op noch tot moed noch tot veerkracht; want hij heeft haar geen enkele deugd leeren waardeeren, maar hare zedelijke en verstandelijke ontwikkeling van der jeugd af onderdrukt. Het huiselijk en maatschappelijk leven in Perzië levert dan ook uit die oorzaak een bejammerenswaardig schouwspel van zedeloosheid en van gewoonten, die kwetsend en walgend zijn voor het gevoel van Europeanen.

Na al deze huwelijksplechtigheden onder de familie van mijnen gastheer bijgewoond te hebben, was eindelijk het uur van afscheid gekomen en haastte ik mij om af te reizen. Ik had daartoe des te meer reden, omdat mij wellicht een nieuw genot wachtte, dat ik ongaarne zou gemist hebben. De Schach was namelijk zelf ook ter jacht, in den omtrek van het nabij gelegen dorpje Kend, en daar de vorstelijke mildheid in Perzië meebrengt, dat ieder die bij dergelijke gelegenheid ontmoet wordt uit 's konings naam wordt uitgenoodigd zich aan den jachttrein aan te sluiten, begeerde ik dit gelukkige toeval niet ongebruikt te laten voorbijgaan. Ik had daartoe te beter kans, daar een der geneesheeren, die onzen tocht met den Vali hadden medegemaakt, tot het gevolg van den Schach behoorde en mij huisvesting in zijne tent aanbood. Alzoo na een stevig ontbijt genuttigd te hebben, rolde ik mijn mantel op, koos mij een sterk paard en reed op mijn gemak langzaam den weg op naar Kend, een bevallig vlek aan den ingang van een rotsachtig landschap gelegen. Hoe dichter ik naderde, des te levendiger en schilderachtiger werd het tooneel. Al de rijksgrooten waren in het gevolg van den vorst, en hunne tegenwoordigheid gaf aan het kleine dorp een ongewoon aanzien. Elke woning en hut had hare gasten. De rijkste en hoogstgeplaatste heeren vergenoegden zich gewillig om hunne legerstede te hebben op eene met een kleed bedekte bos stroo, in den een of anderen stal uitgespreid. Zij vonden niettemin middelen genoeg om het zich zoo aangenaam mogelijk te maken. Bovendien, de Pers is met weinig tevreden; zijn tapijt en zijn kalean zijn bij hem hoofdzaak, en ten overvloed voert hij overal alles mede wat hem slechts eenigszins zou kunnen te pas komen. Een sleep van bedienden, voor allerlei behoeften aangesteld en allen bestuurd door een hofmeester, voorkomen de meest verschillende wenschen van hun meester. Het nomadenleven blijft den Pers eigen, al heeft zich zijne maatschappij ook grootendeels in steden gevestigd. Voor dezen kleinen uittocht, bijkans onder de poorten

van Teheran, telde men niet minder dan twee duizend kameelen, in gebruik om de koninklijke bagage te vervoeren! Men zou den trein voor een leger hebben kunnen aanzien, dat op weg was om een naburigen staat te gaan veroveren.

Mijn vriend de doctor had de beleefdheid mij niet aan het toeval over te laten, maar van mijne tegenwoordigheid kennis te doen geven aan den vorst. Het duurde dan ook niet lang, of een officier van 's konings huis kwam mij op bevel van Zijne Majesteit plechtstatig voor de jachtpartij uitnoodigen, onder alle blijken van vorstelijke gastvrijheid en hoffelijkheid. De jacht zou trouwens eerst den volgenden dag een aanvang nemen, en ik had dus tijd in overvloed om mij daarop behoorlijk voor te bereiden. Wat mij dien dag bijzonder opviel, was het ongelooflijk aantal kranken en lijders, die den geneeskundigen raad van mijn gastheer kwamen inroepen. De man van wetenschap is hier letterlijk een soort van wonderdoener, om wien groot en klein zich verdringen om hulp. Bovenal was het aantal ooglijders buitengewoon. Maar de vrij algemeene uitgemonsterd in een rood kostuum en met mutsen op, beplakt met goud papier en versierd met pluimen van allerlei kleur. De hooge dignitarissen, die niet mede ter jacht gingen, deden niettemin den vorst tot buiten het dorp uitgeleide en stapten deftig met afgemeten tred voor het paard van den Schach uit.

De Schach reed alleen, zeer eenvoudig gekleed. Hij droeg een *coulidjé* van cachemire, een soort van overjas waarvan de mouwen niet verder reiken dan tot aan den elleboog, en een wijden pantalon van blauwe stof, afdalende in de laarzen die tot aan de knieën kwamen; een mantel van hemelsblauw fluweel hing over zijne schouders. Op het hoofd droeg hij een kleine muts van zwarte schapenvacht zonder eenig versiersel, gelijk tegenwoordig mode is in plaats van de hooge spitse *coula's*, die alleen nog door de kooplieden in de bazars gedragen worden.

Achter den koning kwamen: de drager van den koninklijken zakdoek, de lijfknecht die steeds koud water in een gouden schenkkan moet gereed hebben, de wapendragers met de jachtgeweren, daarna eene

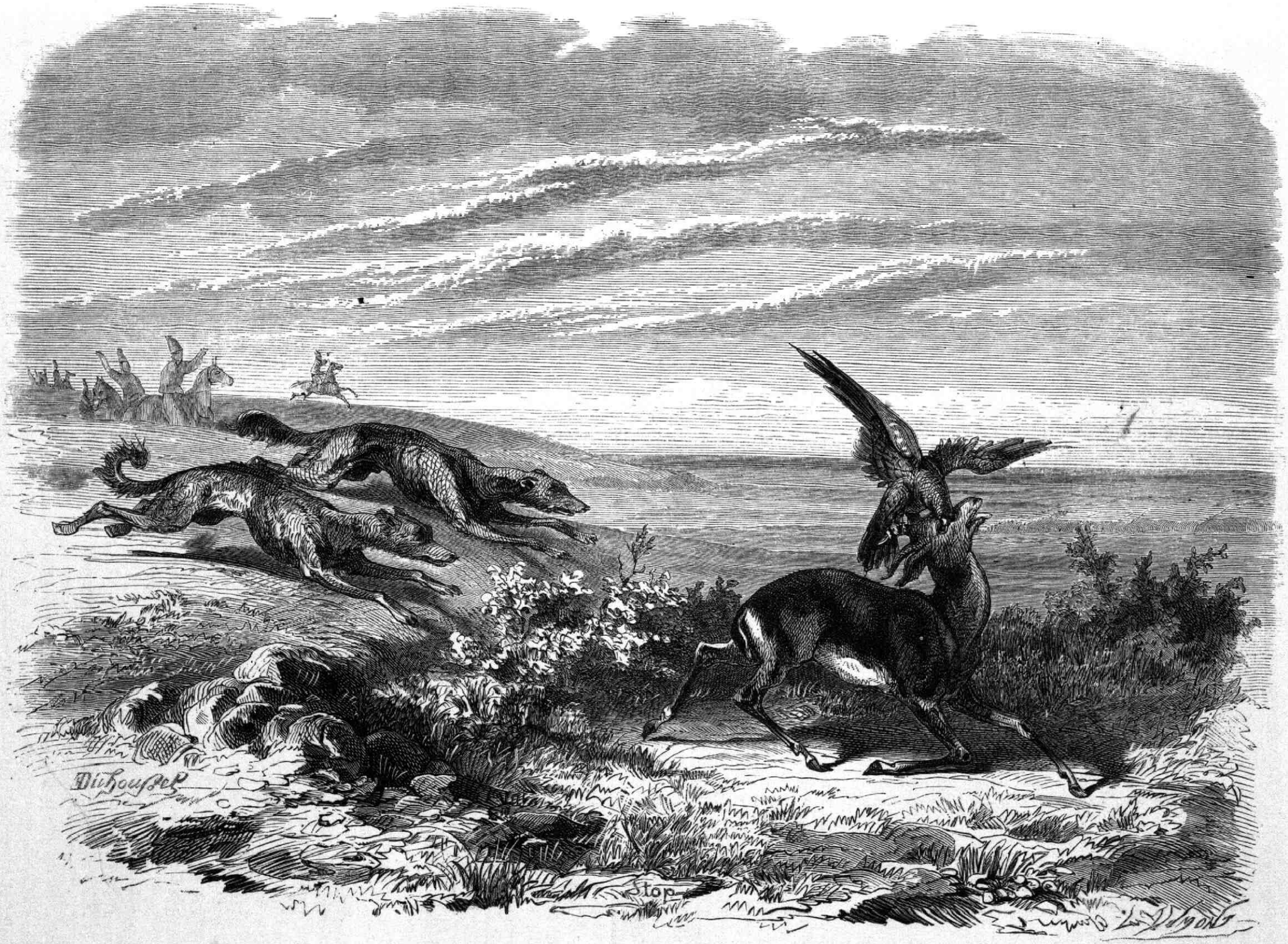
Kampement van Illyaten in de vlakte van Veramine.

ongebonden levenswijze, onmatigheid in verschillend opzicht, vadsigheid, afgewisseld door verregaande overspanning, onreinheid en onvoorzichtigheid, brengen een reeks van kwalen mede, die over het algemeen den volken van het Oosten eigen, maar in Perzië meer dan elders inheemsch zijn. Onder alle standen, aanzienlijke en geringere, sluipen allerlei ziekten, die des te kwaadaardiger worden naarmate zij langer verzuimd zijn. Zij sloopen de ouderen van jaren en vergiftigen reeds het jongere geslacht.

Den volgenden morgen omstreeks negen uren kondigde een kanonschot aan, dat de jacht ondernomen zou worden. Dergelijk schot is, waar de Schach zich ook bevinden moge, het vaste signaal dat het uitgebreide gevolg binnen het uur marschvaardig moet zijn. Men maakte zich dan ook in allerijl op, en daar mijne hut juist aan den weg lag dien men volgen moest, kon ik de toebereidselen en den optrekkenden stoet op mijn gemak waarnemen.

De optocht werd geopend door den opperjagermeester, begeleid door eenige ruiters met lange lansen gewapend. Daarop volgden de hardloopers, zonderling schaar van genoodigden, en eindelijk eene gansche menigte van muildieren beladen met opgerolde tapijten, kisten met kleederen in geval de koning van kostuum wenschte te veranderen, en met tal van onnoodige noodzakelijkheden, evenals de massa kaleandar of pijpendragers te paard, die elkander schier verdrongen. De trein werd gesloten door een corps van driehonderd ruiters onder aanvoering van den zoon van den minister van oorlog, een jonkman van nauwelijks veertien jaar, die op zijn prachtig getuigd paard statig voortreed met al de hoogheid, waarvan hij zich bewust was te midden van de op den weg geschaarde burgerlieden met hunne woeste gelaatstrekken, zwarte baarden en, behalve een gelijkvormige dracht van mutsen, op de meest onderscheiden en grilligste wijze gekleed en gewapend.

De stoet nam de richting naar eene bergstreek, waar dezen dag alleen op klein wild zou gejaagd worden; patrijzen, hazen en vossen mochten heden slechts onze buit zijn. Onder het knallen van enkele schoten kwamen wij langzamerhand in de ruimte. Hier verdeelde zich de stoet in kleinere groepen. De Schach,

Gazel door den valk aangevallen.

die altijd om zich heen een vrij terrein moet hebben van ongeveer honderd el, opdat hij niet in zijne bewegingen belemmerd zou worden, reed met zijn klein gevolg afzonderlijk; de overigen verspreidden zich hier en ginds, hier met hunne valken, daar met hunne honden, of oefenden zich in verschillenden fantazia's. Ieder was vrij en vermaakte zich op zijn eigen manier. De bontheid van het tooneel had iets hoogst eigenaardigs en bekoorlijks. Des nachts had het gesneeuwd, en het veld en de bergen waren alzoo met een schitterend wit kleed bedekt. Aan den voet van den berg, dien wij bestijgen zouden, bruiste een vrij breede maar ondiepe stroom, zijne golven telken keer brekend op de rotsblokken, die in grooten getale van de hoogte waren nedergestort. Vooruitgereden, had ik mij een standplaats gekozen in het midden der hoogte en had alzoo het vrije uitzicht op die onderscheiden groepen van ruiters en wandelaars, die, na den stroom doorwaad te hebben, bezig waren den berg op verschillenden plaatsen te beklimmen. Bij het schitterend wit van de sneeuw staken de gemengde tinten van al die kleederdrachten, waarin trouwens het rood den boventoon had, des te scherper af. Menschen en dieren kruisten in bont gewoel van kleuren en lijnen dooreen. Hier betwistten ruiters en paarden in wilden wedren elkaar den voorrang; ginds stoven windhonden een vos na, die aan zijne vervolgers door allerlei zwenkingen zocht te ontkomen; elders snorde een valk door het ruim om straks op zijn buit neder te vallen; en vlak in mijn nabijheid zat een oud soldaat, van een afzichtelijk uiterlijk, met een wellustig genot een paar patrijzen af te maken, die aangeschoten, maar door de honden niet gevonden waren. Overal beweging en vroolijkheid; maar te midden van dat alles reed de Schach in eentonige afgemetenheid alleen, gevolgd van zijne onafscheidelijke lijfknechts en zich blijkbaar vervelende, en slechts nu en dan met groote behendigheid tot tijdkorting een kraai of patrijs schietende, die hem dan met grooten eerbied aan den zadel werd gehecht.

Op die wijze verliep de dag, totdat het teeken van den aftocht geblazen werd en wij vroegtijdig terug waren in Kend, om des anderen daags te frisscher te zijn voor de jacht op grooter wild.

Ten zeven uren 's morgens bulderde het kanon, en ten acht ure was de stoet in beweging. Onze weg was echter thans alles behalve aangenaam. Het had des nachts op nieuw sterk gesneeuwd en de grond was zoo week en glibberig, dat onze paarden schier niet voort konden. Zelfs waren wij, aan de helling van den berg genaderd, gedwongen de dieren aan de bewaking van onze knechts over te laten en te voet naar boven te klimmen, ten einde het aangewezen jachtveld te bereiken.

Sinds den vorigen avond had men daar een paar regimenten gelegerd, die in den vroegen ochtend een ruimte van eenige honderd ellen in omtrek hadden afgezet en, al dichter en dichter het middenpunt naderende, daarheen al het wild hadden gedreven dat wij thans, nog op een vrij uitgestrekt en rotsachtig terrein, zouden trachten machtig te worden. Wij zouden onzen buit niet gemakkelijk halen. Klauterend over gladde rotsblokken, nu en dan tot aan de knieën in de opgehoopte sneeuw zinkend, elk oogenblik in gevaar van in de een of andere spleet een wond te bekomen of van omhoog naar beneden te tuimelen, moesten wij den top zoeken te winnen. De glinsterende sneeuw verblindde ons daarbij zoozeer de oogen, dat wij, om ons pad te kunnen zien, genoopt waren de blauwe brillen te gebruiken, die wij voorzichtig genoeg waren geweest mede te nemen. Onze bedienden hadden daar een eenvoudiger middel op: zij streken hunne lange haren naar beneden, bedekten er hunne oogen mede en gluurden door dit natuurlijke gaas voor zich uit.

Eindelijk boven gekomen, waren wij zoo vermoeid, dat wij bijna geen voet meer verzetten konden. Wij hadden gelukkig al den tijd om uit te rusten. Langer dan een uur lagen wij te wachten zonder dat zich eenig wild vertoonde. De meeste jagers, om zich den tijd te korten, aten china's- of granaatappelen, anderen rookten hun kalean, en alles was doodstil, behalve dat zich nu en dan van beneden een dof gehinnik deed hooren uit de drie honderd paarden, die wij daar hadden laten staan.

Eensklaps weerklonken door de bergstreek de toonen van een ver verwijderde trompet. Twee herten, ter grootte van een sterken bok, roskleurig en langharig van huid en op den kop versierd met zwarte kromme horens, traden weldra voor onze oogen en huppelden heen en weer, alsof zij ons op hunne korte, vlugge sprongen onthalen kwamen. Weldra verscheen een derde, en alle drie zagen rustig om zich heen zonder den minsten argwaan. Maar op eens verschrikt door de van alle kanten opgaande kreten en op het gezicht van dien zwarten kring van mannen, die zich in de verte rondom hen getrokken had, spitsten zij de ooren en sprongen in verschillende richting uiteen. Een van de drie trachtte te ontsnappen naar den kant, waar ik mij een plaats gekozen had, plotseling floot een kogel voorbij mijn oor, het hert stortte neer — de Schach had het geschoten. De beide andere ontkwamen aan het gevaar. Gedurende de vele uren dat deze jacht duurde en waarbij wij niets deden en ook niets te doen hadden, vertoonden zich in 't geheel tien herten, waarvan er vijf met meesterlijk schot en op grooten afstand door den vorst geveld werden. Want bij zulk eene gelegenheid schiet de Schach alleen, totdat hij die vrijheid als gunst ook verleent aan zijn jachtgezellen.

In een enkel geval nogtans werd dit gebod overtreden. Zulk een hert levend in handen te krijgen, kost groote moeite en geeft veel eer. Zij die niet in de onmiddellijke nabijheid van den Schach zijn, zijn er op uit om van den kans gebruik te maken, en zoo gebeurde het ook thans, dat de aanvoerder van de kudde, een prachtige bok, door vijf jagers vervolgd werd, die het er op gezet hadden het beest gevangen te krijgen. Letterlijk van alle zijden belegerd door het vijftal dat zich al in nauwer en nauwer kring samen sloot, viel het dier met zijne horens manmoedig op zijne belagers aan, brak zich een doorgang en verhief reeds de vier pooten om met een kloeken sprong te ontvluchten, toen een der jagers zich op den grond stortte, het beest bij een der

achterhoeven greep en het in bedwang hield. Niettemin vloog de bok met zijne drie pooten op, zijne vracht met zich omhoog tillende, en zeker zou hij den roekeloozen jager met zich langs de rotspunten gesleurd en verbrijzeld hebben, indien niet de vier andere makkers hem ter hulpe geschoten waren en zich van den bok hadden meester gemaakt. In triomf werd het ongeschonden dier voor den vorst gebracht, die de jagers rijkelijk beloonde.

Toen de koning eindelijk het sein tot de algemeene jacht gegeven had, die bij het vallen van den avond van zelf niet lang kon duren, stoven de jagers ginds en derwaart en koelden hunne liefhebberij zooveel de tijd zulks toeliet. Maar de trompet riep spoedig tot den aftocht; alles daalde naar beneden en ieder zocht zoodra mogelijk zijn paard op, om behoorlijk in orde achter den Schach in plechtstatigen optocht naar Teheran terug te keeren. Eer die reis nogtans aanving, werden belooningen en geschenken met kwistige hand uitgereikt. Allereerst werden betaald de regimenten die het wild hadden opgejaagd; vervolgens werden de paarden van den Schach behangen met de herten die hij zelf geschoten en met andere, die men hem geschonken had, waartegen al weder prijzen gewisseld werden. De hoogsten in rang gaven hunnen buit aan den vorst; maar op hunne beurt ontvingen deze weder het gevangen wild van hunne minderen, dat aan de zadels gebonden werd, en op die wijze togen wij terug met elf herten, een menigte wilde geiten en een onnoemelijk getal vossen, hazen, patrijzen en wat er al meer onder liep. Ik zelf zag, eer ik het vermoedde, mijn paard omhangen met niet minder dan zestien hazen, waarmede ik gelukkig eerst 's avonds in den donker Teheran binnentreed.

Een dergelijke vorstelijke jacht, als ik het geluk had bij te wonen, heeft een voorrecht, behalve het vermaak. De Schach namelijk vertoont zich zelden in het openbaar te midden van het volk. Meestal is hij van zijne onderdanen afgesloten, hetzij door een stoet van rijksgrooten, hetzij door zijne lijfwacht. Bij gelegenheden als die van eene jacht, heeft het volk kans den vorst te kunnen naderen, en men maakt daar dan ook een ruim gebruik van, om verzoekschriften in de koninklijke handen neer te leggen, waaraan de tegenwoordige heerscher, naar den algemeenen lof die van hem uitgaat, dan ook, zooveel slechts in zijn vermogen ligt, een gunstig oor leent.

Tot zooverre de reisontmoetingen van den Heer Duhousset. Wat deze ons omtrent de jachten in Perzië verhaalt, stemt volkomen overeen met hetgeen daaromtrent medegedeeld wordt door Dr. H. Brugsch, die, als lid van het pruisische gezantschap, gedurende de jaren 1860 en 61 een belangrijke reis door geheel Perzië gemaakt en daarvan een boeiend geschreven verslag heeft uitgegeven. [1] Ook deze roemt den tegenwoordigen Schach als een vorst van buitengewone beschaving, die op alle wijze zijn land en volk tracht te ontwikkelen. Zijne hoofdstad Teheran draagt daar van allereerst de teekenen. Terwijl onder zijnen voorganger deze stad ongeveer 18000 huisgezinnen telde, zijn, die onder de regeering van Z. M. Nasr-ed Din tot een getal van 27000 uitgebreid, te zamen bij de 120000 zielen bevattende. Van dezen trekken meer dan 40000 bij het begin van de lente naar hunne zomerverblijven op de nabijgelegen hoogten van Elbur, of kiezen zich een eenvoudiger lustplaats in de vrije natuur onder de oudvaderlijke tenten. De Schach zelf, als het echte Hoofd van een nomadenvolk, geeft daartoe het voorbeeld, en alles wat maar eenigszins kans ziet om zaken en huis te verlaten, volgt den vorst daarin na. Teheran is des zomers even doodsch, als het des winters woelig en vroolijk is. Dan biedt de stad alles aan wat men in een europeesche hoofdplaats zou kunnen zoeken. Vooral het middengedeelte, waar de bazars en de kantoren der handelshuizen gevestigd zijn, bezit al het bonte en levendige van eene oostersche stad. Een onafzienbare menigte woelt hier dooreen, hetzij om zaken te drijven, hetzij tot uitspanning. Aan inrichtingen van allerlei aard is Teheran rijk. Om slechts van eene enkele te gewagen, noemen wij de Polytechnische school, waar niet alleen perzische, maar ook fransche, engelsche en italiaansche onderwijzers les geven in de verschillende vakken van wetenschap, werktuigkunde, natuurkunde, scheikunde, botanie, medicijnen, pharmacologie enz. enz. even als aan eene europeesche universiteit. Het gebouw is aangelegd in een rechthoekigen vierhoek, in welks midden eene groote opene ruimte met het onvermijdelijke bassin tot wandelplaats strekt. Meer dan veertig schoollokalen zijn steeds druk bevolkt met leerlingen van allen leeftijd, bejaarde en jeugdige. Dat Perzië nogtans wat het wetenschappelijk onderwijs betreft veel aan het buitenland moet ontleenen, blijkt uit de studieboeken, die, soms zeer verouderd, meestal uit het fransch overgebracht zijn, maar toch alle in Teheran gedrukt worden. Evenzoo draagt de verzameling van chirurgicale, astronomische en andere werktuigen de teekenen van vreemden oorsprong. Voor het overige laat het onderwijs der jeugd veel te wenschen over, al is het streven van den tegenwoordigen Schach ook, om dit zoo algemeen mogelijk uit te breiden. Het aantal scholen voor de burger- en mindere volksklasse in Teheran is groot. Maar het onderwijs zelf beperkt zich er doorgaans tot het leeren lezen en wel bij uitsluiting van den Koran. De meester onderwijst de jongens, en zijne echtgenoote de meisjes. Zoodra zij den Koran goed kunnen voorlezen, worden de kinderen ontslagen en leeren verder niets, tenzij zij op later leeftijd gebruik willen maken van de geestelijke scholen, waar de mollahs de theologische wetenschappen onderwijzen met een warmte, gelijk alleen mohammedaansche godsdienstijver die kent. Maar al laat de ontwikkeling en beschaving in Perzië nog veel te wenschen over, Teheran draagt de teekenen in zich van vooruitgang en wilskracht, in één woord van het bewustzijn dat het tijd wordt om den westerschen geest in het Oosten over te brengen. Van dit middenpunt des rijks zal die be-

[1] *Reise der K. Preussischen Gesandtschaft nach Persien* 1860 und 1861, geschildert von Dr. Heinrich Brugsch. Leipzig 1862.

weging uitgaan naar alle richtingen, en ook Perzië gaat de hervorming te gemoet, die in deze eeuw reeds zulke schitterende veroveringen op het oude en verouderde in alle deelen der aarde behaald heeft.

Pers ter jacht.

Nieuwe opgravingen te Pompeji onder bestuur van den Inspecteur Fiorelli.

POMPEJI EN ZIJN BEWONERS.

DOOR

MARC MONNIER.

I.

DE OPGEGRAVEN STAD.

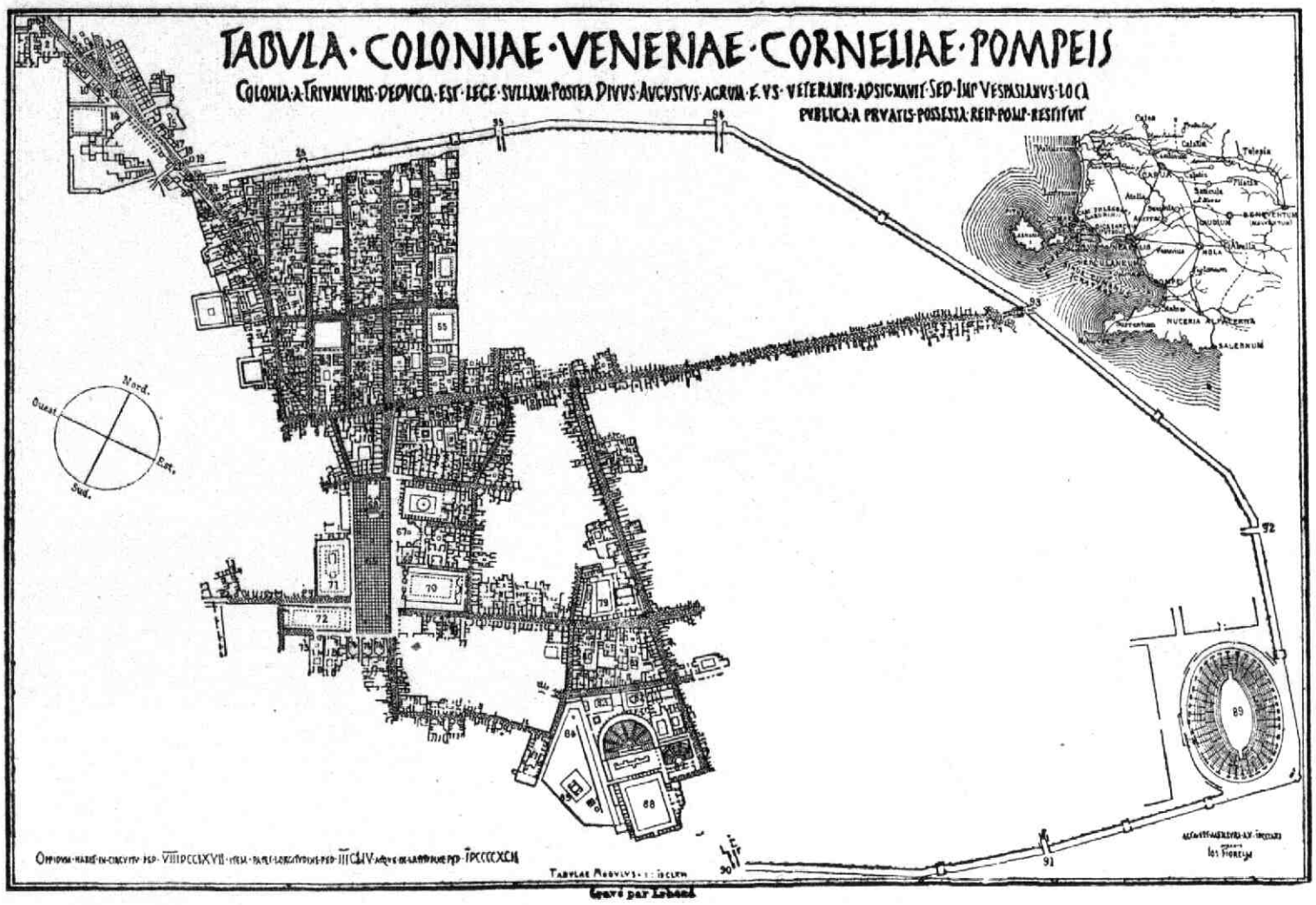
Het oude landschap. — Geschiedenis van Pompeji vóór en na zijn verwoesting. — Hoe de stad bedolven en opgegraven werd. — De opgraving onder Karel III, onder Murat, onder Ferdinand. — De tegenwoordige opgravingen.

Tegenwoordig loopt een spoorweg tusschen Napels en Pompeji. De tocht duurt een uur, juist lang genoeg om hetgeen ge aan den horizont nauwelijks waarneemt langzaam te zien naderen, den Vesuvius te zien verrijzen, den blik te werpen over de ruime heldere zee, met haar zoom van bergen, met haar blauwe kust die zich verwijdert en groen wordt, die vervolgens weer nader komt en haar blauwe tint herneemt, en het oog te vestigen op Castellamare dat daar in de verte opstijgt, op Napels dat al wijder en wijder achter u wijkt. Al deze lijnen en kleuren bestonden evenzeer toen Pompeji verwoest werd. Het eiland Prochyta, de steden Bajae, Neapolis en Surrentum droegen schier dezelfde namen waarmede ze nog heden ten dage genoemd worden; Portici heette Herculanum, Torre Annunziata Oblonte, Castellamare Stabiae; Misenum en Promontorium Minervae vormden de beide voorgebergten der golf.

Toen was nogtans de Vesuvius niet wat hij later geworden is. Vruchtbaar en tot aan zijn top met bosschen beplant, bedekt met boomgaarden en druiven, zal hij er even lachend hebben uitgezien als de Monte St. Angelo, die daar ginds voor ons oog opstijgt. Alleen zijn kruin, hier en daar gespleten en uitgehold, deed reeds toenmaals de mannen van wetenschap vermoeden, dat deze berg een vulkaan was, maar — "sinds lang uitgebrand." Was het eerste waarheid, het laatste zou vreeselijk worden gelogenstraft. Het vuur

dat hij in zijn schoot verborgen hield zou op nieuw in laaien gloed ontbranden, woedend zou zijne uitbarsting wezen. Sinds blijft hij, schoon minder hevig, rooken en vlammen, als bedreigt hij nog altijd met nieuw verderf zijn oude verwoestingen en de nieuwe dorpen, die het gewaagd hebben zich aan zijnen voet te vestigen.

niet in te huis gevoelt en die u zal doen glimlachen over hare kinderlijke eenvoudige vormen. Bereid u in dat geval voor op teleurstelling. De menschen die er leefden, al is er tusschen hen en ons een kloof van eeuwen, waren van gelijke beweging als wij zelve; de maatschappij moge zich gewijzigd hebben, omgekeerd is ze geenszins.

1. Straat der graven. — 2. Huis van Diomedes. — 3. Grafstede van het geslacht Arria. — 4. Graf van Ceius Labeo. — 5. Lijkenhuis. — 6 Graf van Nevoleia Tyche. — 7. Graf van Calventius. — 8. Graf van Lucius Libellus. — 9. Graf bij de marmeren poort. — 10. Ronde grafstede. — 11. Graf van Umbricius Scaurus (?). — 12. Grafstede in aanbouw. — 13. Dorpsherberg. — 14. Villa van Cicero. — 15. Huis met mozaiek-zuilen. — 16. Publieke rustplaats. — 17. Grafstede. — 18. Beeldhouwers werkplaats. — 19. Graf van Terentius. — 20. Grafstede in aanbouw. — 21. Graf van Mammia. — 22. Onbekend graf. — 23. Wachthuis. — 24. Poort van Herculanum. — 25. Muren en toren der stad. — 26. Trap in den muur. — 27. Thermopolium. — 28. Herberg van Albinus. — 29. Huis der Vestaalsche maagden. — 30. Huis van den heelmeester. — 31. Douanenhuis. — 32. Huis met drie verdiepingen. — 33. Verkoophuis van zeep. — 34. Huis der danseressen. — 35. Fontein. — 36. Openbare oven. — 37. Huis van Salustius. — 38. Bakkerij. — 39. Muziekschool. — 40. Huis van Polybius. — 41. Warme baden. — 42. Huis van Pansa. — 43. Huis van den treurspeldichter. — 44. Publieke baden. — 45. Straat van Mercurius. — 46. *Fullonica*. — 47. Fonteinen met mozaiek. — 48. Huis van Adonis. — 49. Huis van Apollo. — 50. Huis van Meleager. — 51. Huis van den Centaurus. — 52. Huis van Castor en Pollux. — 53. Huis met het anker. — 54. Tempel en straat van Fortuna. — 55. Huis van den Faun — 56. Huis met den zwarten muur. — 57. Huis met kapiteelen en beelden. — 58. Huis van den Groot-Hertog. — 59. Huis van Arianus. — 60. Jachthuis. — 61. *Vico storto*. — 62. Opgravingen der geleerden (in tegenwoordigheid van eenige mannen van wetenschap begonnen). — 63 Stabiae-straat. — 64. Huis van Lucretius. — 65. *Forum cirile*. — 66. Pantheon, of tempel van Augustus (?). — 67. Zaal van den Senaat. — 68. Tempel van Jupiter. — 69. Tempel van Mercurius (?) — 70. Gebouw van Eumachia. — 71. Tempel van Venus. — 72. *Basilica*. — 73. Huis van Championnet. — 74. Zaal van den Raad. — 75. Straat van den Overvloed. — 76. Huis van het Wilde Zwijn. — 77. Straat der Twaalf Goden. — 78. Straat der theaters. — 79. Baden. — 80. Nieuwe opgravingen. — 81. Huis van Cornelius Rufus. — 82. Tempel van Isis. — 83 *Curia Isiaca* (?) — 84. Driehoekig Forum. — 85. Tempel van Hercules (?). — 86. Groote schouwburg. — 87. Kleine Schouwburg, Odeon. — 88. Wijk der soldaten of der Gladiatoren. — 89. Amphitheater. — 90. Stabiae-Poort. — 91. Nocera-Poort. — 92. Sarno Poort. — 93. Nola-Poort. — 94. Capua-Poort. — 95. Vesuvius-Poort.

NB. Dit Plan is eene verkleining van de kaart van den heer Fiorelli, in twee en veertig bladen, uitgegeven in 1861.

Wat meent gij wel, als gij hare straten doorwandelen zult, in die oude stad, die zoo vele eeuwen geslapen heeft, te zullen aantreffen? Ik bid u, houd uwe verbeelding in toom. De ruimte tusschen toen en thans schijnt op een afstand zoo oneindig groot, en gij vermoedt wellicht u omringd te zullen zien van een gansch vreemde wereld, die in niets gelijkt op de onze, een wereld, waar ge u

Pompeji was een kleine stad met ongeveer een dertig duizendtal inwoners, en te vergelijken met het Geneve van een twintig jaar geleden. Even als deze stad van Zwitserland, was Pompeji schilderachtig gelegen in de kom van eene liefelijke vallei, tusschen een bergreeks die aan de eene zijde den horizont afsloot, en aan den anderen kant begrensd door een

frissche rivier, die zich in de nabij gelegen zee ontlastte. Lustplaats van menig aanzienlijk gezin, dat zich daar een stille woning gekozen had, was het toch bij voorkeur de zetel van kooplieden en handelaars, die, zonder uitbundige eischen, zich tevreden stelden met een rustig, welvarend burgerlijk bestaan. Taalgeleerden hebben zich afgesloofd om den oorsprong van den naam Pompeji na te gaan; zij hebben beweerd, dat het woord uit een griekschen wortel dient te worden afgeleid, die *zenden*, *overbrengen* zou beteekenen. En weder daaruit wordt beweerd, dat de Pompejers handel zouden gedreven hebben met het buitenland, of een kolonie hebben kunnen wezen van uitgewekenen. Dat deze gissingen alles behalve zeker zijn, is wel niet noodig hierbij te voegen.

Hetgeen men met meer vertrouwen mag aannemen is, dat Pompeji de stapelplaats was van den handel van Nola, Nocera en Atella. Zijn haven kon een geheele vloot bergen, gelijk het geval was met die van P. Cornelius. Deze haven, door eenige oude schrijvers aangehaald, heeft aanleiding gegeven tot de bewering, dat eenmaal de zee de muren van Pompeji zoude bespoeld hebben, ja men is zoo ver gegaan van de ringen aan te wijzen, waaraan de galeien hadden vastgelegen. Maar ongelukkig hebben de latere ontdekkingen, op de plaats die de verbeelding onder zilte golven bedekt had gezien, sporen van oude gebouwen gevonden, waardoor men tot het besluit is moeten komen, dat Pompeji, even als vele andere kustplaatsen, zijn haven op eenigen afstand had.

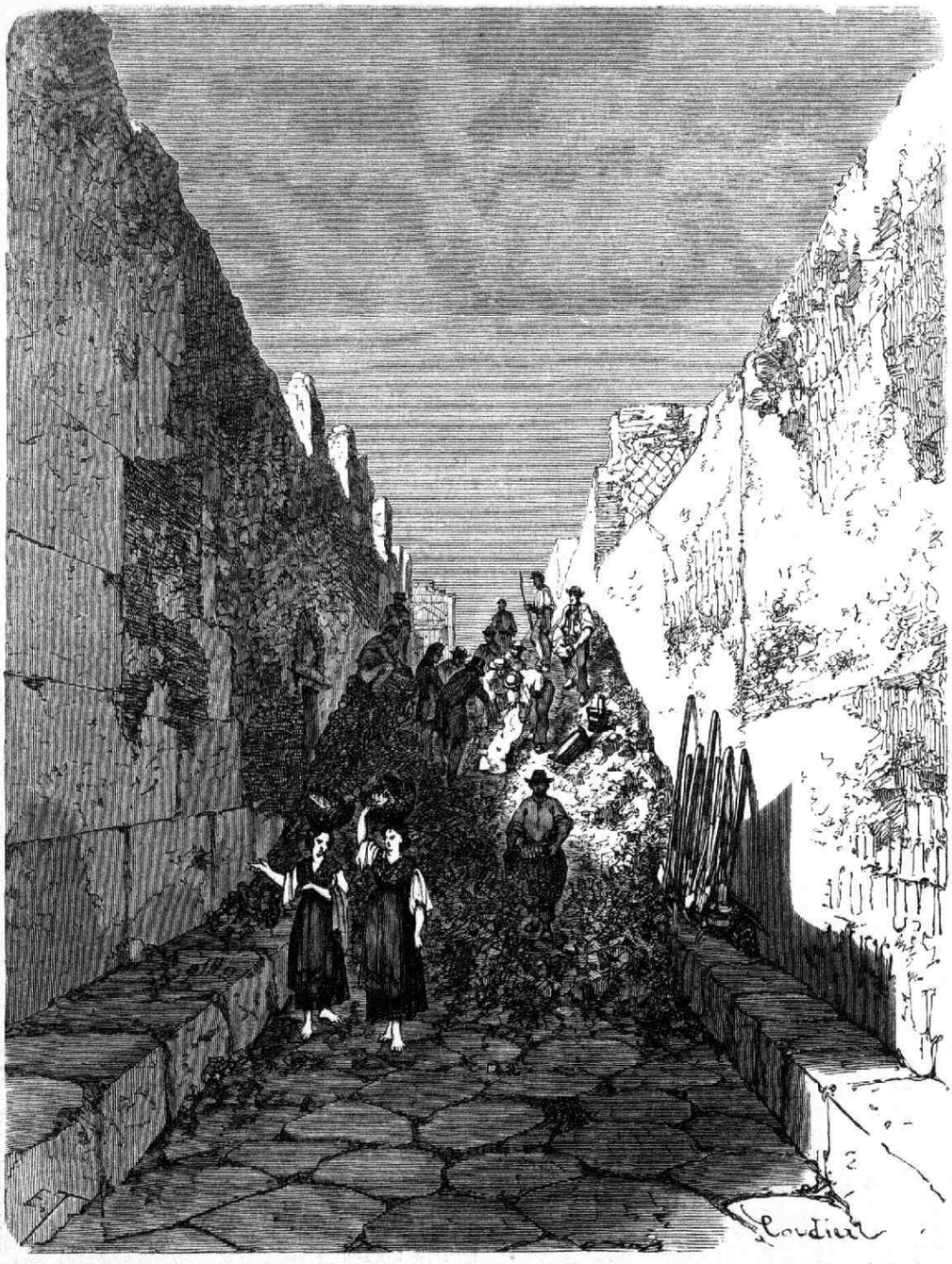
De burgers van Pompeji waren Romeinsche burgers; zij erkenden Rome als hoofdstad en als vaderland. De plaatselijke wetgeving was aan de romeinsche wetgeving ondergeschikt. Maar toch, behoudens deze uitzonderingen, vormde Pompeji een kleine wereld op zich zelve, onafhankelijk en volledig. Zij had een verkleinden senaat, uit decurionen samengesteld, eene eigene aristocratie door hare *augustales* vertegenwoordigd, overeenkomende met de ridderschap, eindelijk ook zijn *plebs* of volk. Zij benoemde hare eigen priesters, riep de comitteën samen, vaardigde burgerlijke wetten uit, regelde de lichtingen tot de krijgsdienst, inde de inkomsten, koos haar bestuur, haar consuls, hare aedilen, haar quaestor. Het is dus geene provinciestad, waar wij u gaan binnen leiden, maar een kleine staat op zich zelf, die zelfstandigheid gepaard had aan de eenheid van het keizerrijk en die, gelijk men vleiend gezegd heeft, een Rome vormde in miniatuur.

Nog eene andere omstandigheid geeft aan Pompeji een eigenaardig belang. Deze stad, die waarlijk niet op veel voorspoed te bogen had, was vreeselijk geteisterd geworden door eene aardschudding in het jaar 63 vóór Christus. Verscheiden tempels waren daarbij ingestort, even als de zuilengang van het Forum, de Basilica, de schouwburgen, zonder nog de graven en de huizen daarbij te tellen. Bijna al de gezinnen waren gevlucht, hunne meubelen en marmeren kunstvoortbrengsels met zich voerende. De senaat aarzelde lang eer hij zijne toestemming gaf om de stad te herbouwen en de verwoeste plaats op nieuw te bevolken. Maar de Pompejers kwamen toch op hunne oude plek terug, en de decurionen spoorden hen alsnu aan om dan ook de stad als verjongd te doen herrijzen. De kolommen van het Forum werden opgebouwd, maar van kapiteelen voorzien gelijk de latere smaak dit medebracht; de corintisch-romeinsche orde, bijna overal aangenomen, wijzigde den stijl der monumenten; de oude zuilen, met stuc bedekt, werden afgeslepen om ze met nieuwe schilderingen te versieren; de oscische opschriften verdwenen. Er werden grove zonden gepleegd aan de kunst, maar het oppervlakkig oog dat bij den eersten aanblik van monumenten en gebouwen gestreeld wilde worden, juichte de nieuwe mode toe. Wat de goede smaak als een verlies te betreuren had, achtte de harmonie van het geheel als winst. Zoo verrees het nieuwe Pompeji, dat weldra andermaal zou verloren gaan en welks thans opgedolven puinhoopen een trouw beeld terug geven van hetgeen onder de regeering van Vespasianus een municipium, een romeinsche kolonie was.

Men was dus ijverig in de weer geweest de stad luisterrijk te doen herleven, en vooral de aanzienlijken en ambtenaren hadden blijk gegeven dat zij daar ruime geldelijke opofferingen voor over hadden. De tempels van Jupiter en Venus — wij behouden de gejjkte namen — die van Isis en Fortuna waren schitterend herrezen, de schouwburgen stonden weer open, de fraaie zuilengangen van het Forum werden bewandeld, de woningen waren hernieuwd en met bonte kleuren beschilderd, arbeid en uitspanning waren in vollen gang, het leven was verjeugdigd terug gekeerd, de menigte verdrong zich in het amphitheater — toen op eens de vreeselijke uitbarsting van 79 plaats greep. Wij zullen die later beschrijven. Voor 't oogenblik zij het genoeg te herinneren, dat zij Pompeji bedolf onder een hagel van steenen en een zondvloed van asch. De verschrikkelijke ontwaking van den vulkaan verwoestte drie steden, behalve de omliggende dorpen, en ontvolkte de landstreek in een oogenblik tijds.

Na deze geweldige gebeurtenis kwamen evenwel van de gevluchte inwoners sommigen terug. Zij beproefden de eerste opgravingen, ten einde hunne kostbaarheden terug te vinden; een menigte dieven volgden hen op den voet. Men weet dat keizer Titus het voornemen koesterde om de steden te laten opruimen en schoonvegen; hij vaardigde tot dit doel twee senatoren af, die belast waren daarvan een plan te ontwerpen; maar het schijnt dat de arbeid deze dignitarissen afschrikte, en dat het bloot bij het voornemen bleef. Rome had weldra ernstiger zorgen dan om zich te bemoeien met eene kleine verwoeste stad, die al meer en meer verdween onder wijngaarden, aanplantingen van vruchtboomen, tuinen en een dichtbewassen bosch — dit laatste verdient opmerking. Niet alleen jaren — eeuwen gingen over de plek heen, en de puinhoopen werden begraven ook onder de vergetelheid. Pompeji was alzoo als verloren. De weinige geleerden die zijn naam kenden, wisten nauwelijks de plaats aan te wijzen waar het moest gestaan hebben. Toen op het einde der zestiende eeuw de architect Fontana een onderaardsch kanaal aanlegde om de wateren van den Sarno

naar Torre Annunziata te brengen, boorden zijne buizen Pompeji door van het eene uiterste tot aan het andere, groef hij door zijne muren, volgde hij zijne straten, vond hier en daar brokken van een gebouw, ja trof zelfs overblijfselen van opschriften aan; maar niemand dacht er aan dat men bezig was eene bedolven stad te hervinden. Nogtans deed het gewezen Amphitheater, thans met een dikke korst bedekt, maar een regelmatige ophooging vormende, dezen en genen soms stooten hadden op massa's verbouwden steen en er zelfs eenige standbeelden te voorschijn waren gekomen, wendde zich een kolonel der genie, Don Rocco Alcubierre, tot den koning, met het verzoek om in die richting eenige opgravingen te mogen doen. De vorst verleende hem de vergunning en stelde twaalf galeiboeven ter beschikking van den kolonel! Aan dit gelukkige begin hebben wij de groote gevolgen te danken, waarvan wij heden ten dage getuigen zijn. Toch moesten er nog

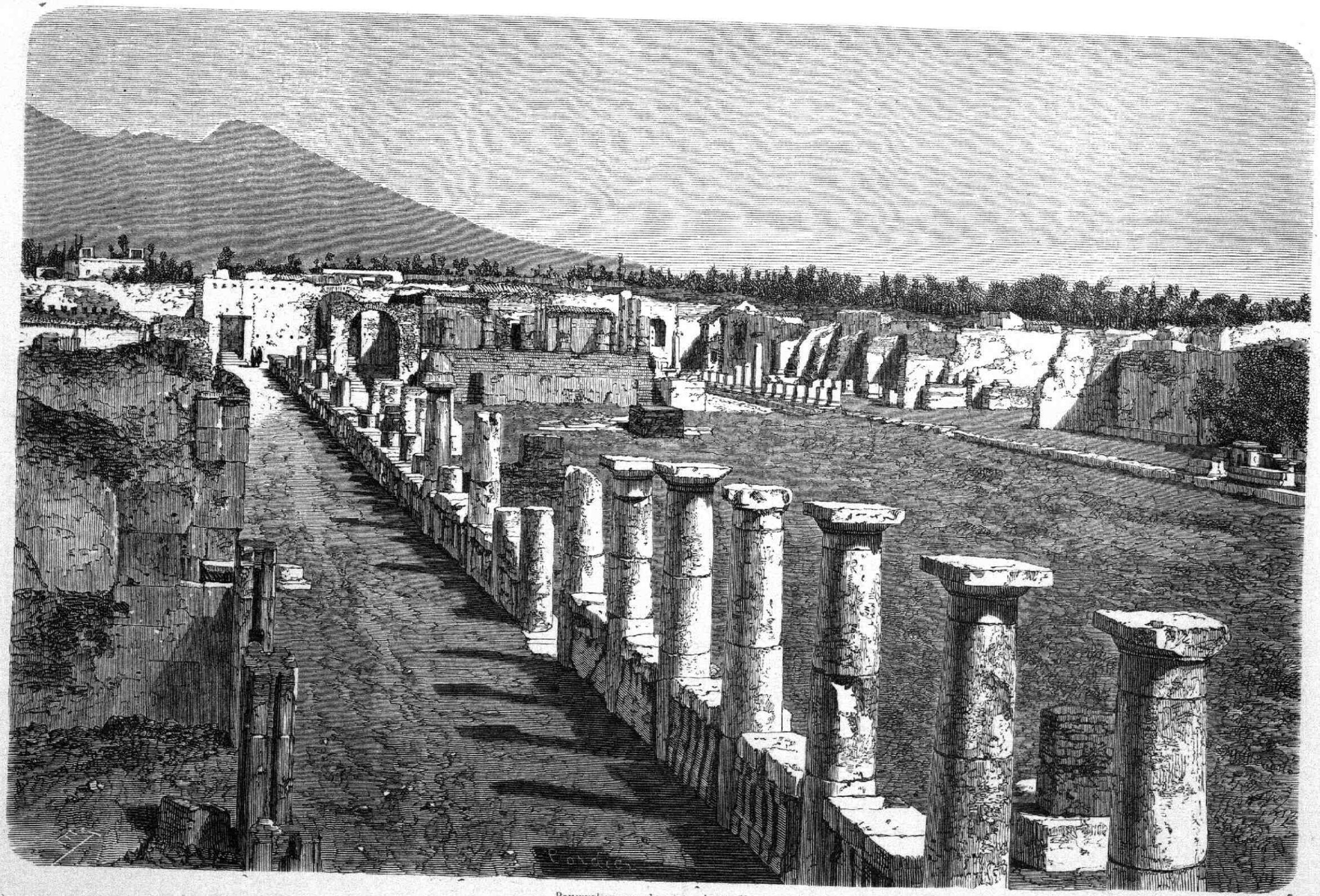

Opgraving van eene straat in Pompeji.

denken aan eenig oud bouwwerk; en de boeren, vaak wijzer dan de geleerden, bestempelden die plaats zelfs met den half latijnschen naam La Civita, half uit een vaag vermoeden, half wellicht naar aanleiding van een even vage overlevering; maar daarbij bleef het ook.

Eerst in 1748, onder de regeering van Karel III, toen de nieuwe ontdekking van Herculanum de aandacht der wereld gevestigd had op eenige opgegraven antiquiteiten, toen de spaden der wijngaardeniers geacht jaren verloopen eer men er aan dacht Pompeji te zullen hervinden; de geleerden hielden staande dat men met Stabiae te doen had.

Zullen wij de treurige geschiedenis nagaan van al die roekelooze middelen aangewend bij de opdelving, een arbeid, gelijk Barthélémy in 1755 aan den graaf de Caylus schreef, "even dwaas bestuurd als soms opgegeven uit dezelfde luimen waarmede men ze begonnen was"? Winckelmann, die eenige jaren later

Bouwvallen van den tempel van Venus.

bij dit werk tegenwoordig was, liet zich hevig uit over de traagheid der galeislaven aan wie dit wetenschappelijk onderzoek was overgelaten. "Als men op die wijze voortgaat," schreef hij, "zullen onze nazaten van het vierde geslacht nog met delven bezig zijn." De groote Duitscher was zich zelven niet bewust, hoeveel waarheid er in zijne woorden lag. Dat vierde geslacht zouden wij uitmaken, en het derde gedeelte van Pompeji ligt nog niet bloot!

Keizer Jozef II bezocht de opdelvingen den 6 April 1796 en beklaagde zich tegenover koning Ferdinand IV over de weinige kosten en ijver, die men voor dit historisch onderzoek over had; de koning beloofde hierin verbetering te zullen brengen, maar hield geen woord. Er kwam niet het minst regel en belangstelling in dezen reusachtigen arbeid, dan eindelijk toen de Franschen het land bezetten. Van toen af ging het geheele terrein, dat Pompeji bedekte, in eigendom aan den Staat over. In het jaar 1813 waren er 476 werklieden aan de opgravingen bezig. De Bourbons kwamen terug en stelden zich ten plicht de gronden, die aan Murat overgegaan waren, terug te koopen. Maar van lieverlede, helaas, begon de ijver, met zoo veel kracht te werk gesteld, te verslappen; de onderneming werd geschorst, weder even voortgezet, met flauwe inspanning sleepende gehouden, eindelijk ten eenenmale gestaakt. Slechts nu en dan stak men de spade in den grond, wanneer gekroonde hoofden hun verlangen te kennen gaven iets van Pompeji te zien. Men maakte er een komediespel van en verlaagde de zaak tot een schijnvertooning. Voorwerpen, die vroeger gevonden waren, werden onder een hoop asch en aarde zorgvuldig verborgen; een laag steen werd er over heen gelegd, en bij de komst van deze of gene Majesteit of Doorluchtigheid deed de tooverroede van den directeur die fraaiigheden uit den bodem te voorschijn komen. Wij zouden, te beginnen met de koningin der Beide Sicilien en van Jeruzalem, een voor een al de aanzienlijke personen kunnen opnoemen, die op deze wijze werden bedot.

Dit was nog niet alles. Niet alleen ging men niet voort met nieuwe ontdekkingen, maar den voorraad, dien men reeds gezameld had, achtte men zelfs niet de moeite waard te bewaren. Koning Ferdinand daarenboven oordeelde weldra de 25000 francs, die jaarlijks aan de opgraving ten koste gelegd werden, als vrij roekeloos besteed geld; hij verminderde de toelage tot 10000 francs, en deze som, door vele handen gaande, versmolt tot een niet noemenswaardige kleinigheid. Pompeji verviel al meer en meer, en bood ten laatste niets dan bouwvallen van alle gemaakte plannen.

Eindelijk kwam er dan toch verandering in dezen onvergefelijken toestand van zaken. Het Italiaansche gouvernement, door de omwenteling van 1860 aan het bestuur gekomen, stelde de opgravingen voortaan onder de leiding van den even bekwamen als volijverigen Fiorelli.Onder het toezicht van dezen werden de pogingen met nieuwen moed hervat, en weldra waren zeven honderd werklieden in vollen arbeid. In drie jaren tijds hebben deze meer schatten opgedolven, dan de dertig vroegere te zamen opleverden. Alles heeft een gansch ander aanzien verkregen. De doode stad is levend geworden; eene menigte bezoekers doorkruist dagelijks de ontruimde straten, en de orde heeft haar gezag gehandhaafd boven moedwil en diefstal. Hij, die Pompeji thans bezoekt, betaalt aan den ingang twee francs om overal toegang te hebben en wordt niet meer afgezet door dat tal van gidsen, wachters en bedelaars, die er slechts op uit waren om den vreemdeling zijn geld te ontfutselen. Een klein museum, sinds kort opgericht, geeft den nieuwsgierige de gelegenheid om op de plaats zelve van nabij te beschouwen de onderscheidene voorwerpen die dagelijks te voorschijn komen; een boekerij, de geschriften over Pompeji van Mazois, Raoul-Rochette, Gall, Zahn, Overbeck, Breton en zoo vele anderen bevattende, opent den belangstellenden geleerde een rijke bron van onderzoek en vergelijking; werkplaatsen, van knappe bouwlieden voorzien, zijn den ganschen dag in de weer om het noodige te doen, ten einde gebouwen, muren, marmeren en bronzen beelden te herstellen; kunstenaars als Bramante, de handigste en bekwaamste restaurateur van oudheden ter wereld, Padiglione, die meester, die met onkreukbare trouw bezig is de opgravingen naar gelang zij vorderen in kurk na te bootsen, hebben hier hunne kamers. In één woord, men doet de opgravingen niet nu en dan, gelijk vroeger het toeval of de luim ingaf, maar met tal van menschen, onder wetenschappelijke leiding, onverpoosd en naar een bepaald plan. "Meermalen", schrijft een volbloed en geleerd Pompejer, in de *Revue des deux mondes* van het jaar 1863 (vol. XLVII), "meermalen heb ik uren lang, gezeten op een hoop gruis die wellicht schatten inhield, naar dien hoogst belangwekkenden arbeid getuurd, waarvan ik den blik niet kon afwenden. Ik durf er dus op grond van eigen waarneming over medespreken; ik vertel niet wat ik er van gelezen, maar wat ik met eigen oogen gezien heb. Drie manieren om de stad op te graven, zijn tot heden toe in praktijk gebracht. De eerste en eenvoudigste, onder Karel III aangewend, bestond hierin, dat men den grond omhaalde, alleen om kostbare voorwerpen te vinden, en daarna de gaten weer opvulde. Dit was een uitnemend middel om langzamerhand een museum te verzamelen, maar tevens om den ganschen ondergrond meteen te verwoesten. Zoodra het bleek dat men te doen had met een geheele bedolven stad, liet men deze wijze van handelen varen. De tweede manier, onder de regeering van Murat gevolgd, was beter, maar nog alles behalve volkomen. Op verschillende punten te gelijk toog men aan het werk, en de werklieden, naar elkander toe gravende, kloofden den grond en volgden de richting der straten, die zich onder hunne houweelen en spaden van zelve aanwezen. Maar daar zij begonnen met den grond te boren tot op de diepte als de vlakke straat gelegen was, en zoo van onderen op voortgingen, werd daardoor de voet des heuvels weggegraven en waren gedurige nederstortingen er het gevolg van, die een aantal zaken deden verloren gaan. De bovenste gedeelten der huizen, bij de daken te beginnen, half vermolmd en vergaan, brokkelden naar beneden, behalve de menigte van breekbare

voorwerpen, die vergruisd en aan scherven te loor gingen, zonder dat men de plaats kon aanduiden waar ze zich hadden losgelaten. Om deze schade te voorkomen voerde Fiorelli een nieuw en voorzichtiger systeem in. Hij volgde niet den loop der straten van beneden af, maar, na de uiteinden geboord te hebben, teekende hij hare vermoedelijke richting boven op de begroeide oppervlakte des heuvels af en beschreef, tusschen de bosschen en beplante gronden in, ruime vierkanten, die naar zijne meening onderaardsche eilanden bevatten moesten. Ieder weet, dat deze "eilanden" (*isole*, *insulae*) zoowel in de nieuwere als oudere taal van Italie de beteekenis hebben van eene bepaalde groep huizen. Was zulk een eiland afgebakend, dan kocht Fiorelli dit gedeelte van het terrein, dat onder Ferdinand I voor een deel in particuliere handen was overgegaan, aan, en verkocht het gewas dat er op stond, de gelden daarvan bestemmende tot vergrooting der Pompejische bibliotheek. Was nu de grond zijn eigendom en waren de boomen gerooid, dan begon de opgraving. Van boven af nam men den grond weg en voerde dien door middel van een spoorweg, die, in het midden van Pompeji beginnende, langs een helling tot verre buiten de stad afdaalde, naar een verwijderde plaats, of in de zee. Behalve dat door deze zelfbeweging der spoorwagens, locomotieven en steenkolen werden uitgewonnen, raakte men hierdoor ook het puin en het zand kwijt, hetwelk men vroeger slechts verplaatste om er, sommige plekken van ontdoende, andere weer mee op te stoppen.

"Niets bewegelijker en levendiger, dan de tegenwoordige opgravingen. Terwijl de mannen met hunne ijzeren werktuigen den grond omwoelen, krioelt een schaar van jonge meisjes dooreen, om de omgeworpen aarde in mandjes op te vangen en die met de meeste snelheid in de spoorwagens leeg te storten. Al de naburige dorpen, die hunne vrouwelijke bewoners vroeger naar de fabrieken zonden, grepen gretig dit middel om den kost te verdienen aan, toen de engelsche manufacturen naar Italie mochten worden uitgevoerd en de hooge katoenprijzen den fabriekarbeid deden stilstaan. Niemand zou wel ooit hebben vermoed, dat de vrijheid van handel te samen met den burgeroorlog in Amerika dienstbaar zouden zijn aan het te voorschijn roepen van het oude Pompeji. Alles vereenigt zich in de laatste jaren op deze plek, veel gezonder in de open lucht en veel krachtiger door dit bedrijvige werk, dan voorheen in bedompte fabrieklokalen opgesloten. Vroolijk en vlug trippelen die kinderen en jonge vrouwen aan, vullen de manden met zand en gruis, tillen die met een enkelen vluggen handgreep, door de mannen bijgestaan, op het hoofd en draven daarmede naar de wagens, terwijl zij gekruist worden door andere groepen, die hunne vracht juist hebben weggebracht en zich haasten eene andere te halen. Armelijk gekleed, zijn het nogtans schilderachtige figuurtjes, zooals ze daar door elkander wemelen, vaak met gescheurde, maar meestal bont gekleurde lange jurken, zich plooiende naar de vlugge beweging der naakte beenen of van achteren zwevend en fladderend op den golvenden windstroom. Alles werd leven en beweging te midden van die verbrokkelde puinhoopen, die hunne kruinen al hooger en hooger opsteken, naarmate de grond waaronder zij eeuwen lang sliepen wordt weggeruimd. Indien de deftige vreemde bezoekers, die op een afstand het tooneel staan gade te slaan, de harmonie van dit geheel niet braken, zou men, te midden van dit virgilische landschap, onder dien blauwen hemel, in dit oord met groen loof omzoomd en in het gezicht van dien rookenden Vesuvius, wanen teruggekeerd te zijn onder het gewoel der slaven van den aedilis Pansa, of den duumvir Holconius."

II.

HET FORUM.

De herberg van Diomedes. — De nis van Minerva. — Gezicht op het Forum en zijn monumenten. — De oude tempel. — De tempel van Venus. — De Basilica. — Het Forum herbouwd.

Wanneer gij aan het station den spoortrein uitstapt, ga u dan eerst versterken met een goed ontbijt in de *popina* van Diomedes, een restauratie geheel ingericht naar de behoeften van onzen tijd, maar welke dien ouden naam alleen heeft aangenomen ten genoegen der reizigers. Gij zult er wijn van Falerno drinken, toebereid door den Napolitaanschen chemist Scala, en zoo gij wat *jentaculum à la romaine* vraagt, wees verzekerd dat men u een goeden nieuwerwetschen biefstuk met aardappels zal voorzetten. Voelt ge u genoegzaam verkwikt, ga dan de heuvels bestijgen, die u een uitzicht zullen geven op de reeds uitgegraven bouwvallen; gij hebt daartoe slechts twee francs te betalen aan het bureau aan den ingang, en gij zult daarvoor doorgelaten worden door den draaiboom, die er tusschen die antiquiteiten al een vrij vreemd figuur maakt. Zijn deze dingen in acht genomen, dan hebt gij niets meer te ondergaan wat u van de oude wereld zou kunnen afzonderen, behalve alleen het geleide van een gids, in militair kostuum, die u den weg zal wijzen en tevens u bewaken (vooral als gij uit het land van Lord Elgin komt), maar die u voor niets wat gij begeert te zien extra fooien zal afpersen. Bordjes, overal opgehangen en in alle bekende talen, verbieden u hem een penning aan te bieden. Thans treedt gij de oude wereld binnen, gij zijt vrij als een echte Pompejer.

Het eerste wat u in het oog valt is een boog, waarboven een nis, als of die voor een madonnabeeld bestemd ware. Niet de Heilige Maagd, maar een Minerva vindt ge er. Onder den boog zelven bevinden zich kamers, voorloopig tot bergplaatsen ingericht. Gaat gij dezen door, zoo brengt hij u in een oploopende en geplaveide straat, die u, langs den tempel van Venus en de Basiliek, naar het Forum voert. Het is hier, dat wij eenige oogenblikken willen verwijlen.

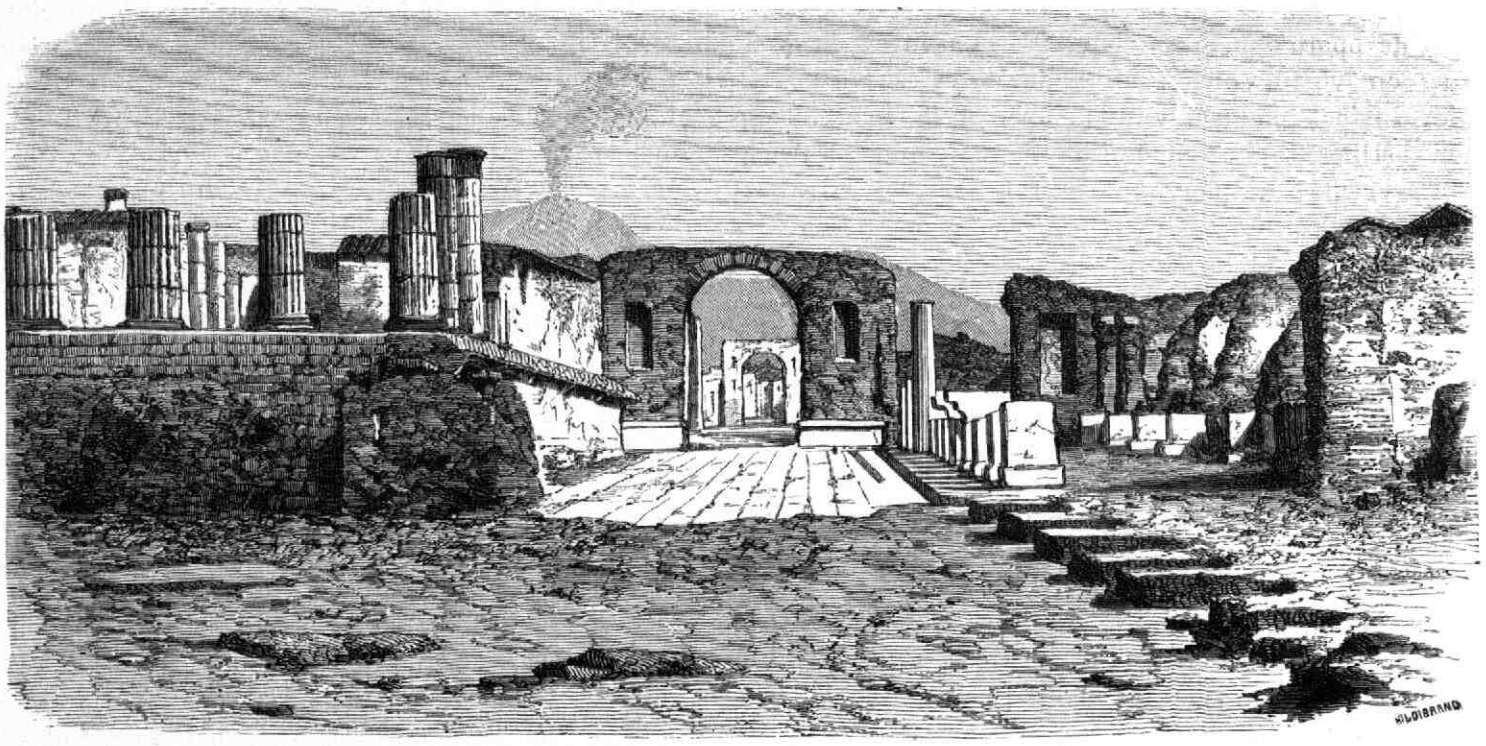
Op het eerste gezicht ontwaart gij niets dan een langwerpig vierkante vlakte, aan het einde afgesloten door een regelmatig glooienden heuvel, dien gij door twee groote, op een afstand van elkander ge-

plaatste bogen zien kunt; aan weerskanten, ter linker- en ter rechterzijde, loopen breede gangen, tusschen gebroken kolommen en bouwvallen van huizen ingesloten. Hier en daar duiden eenige afgeknotte stukken steen de plaatsen aan, waar altaren of standbeelden hebben gestaan, die thans echter verdwenen zijn. De Vesuvius, altijd rookende, verheft zich achter de heuvels in 't verschiet en belemmert er het verdere doorzicht.

Laat ons nu wat nauwkeuriger toezien. De gegroefde kolommen zijn van steen van Caserte, van tuf- of van baksteen, met stuc overdekt en met twee treden boven den grond oprijzende. Onder de laagste trede loopt het kanaal. Deze kolommen droegen eertijds eene gaanderij, waarheen men opging met nauwe en steile trappen, die de tijd nog gespaard heeft. Deze bovengaanderij was overdekt; de vrouwen gebruikten haar tot wandelplaats. Een tweede rij van kolommen, waarschijnlijk hier en daar door monumenten afgeovertogen, geven een staal van het prachtige schilderwerk, waarmede deze wanden eenmaal waren bedekt.

Welke god heeft in dezen tempel gewoond? Vrij algemeen meent men dat dit Jupiter moet geweest zijn, afgaande op het vermoeden van een kolossaal beeld, waarvan men eenige overblijfselen gevonden heeft en die gevoegelijk aan een voorstelling van den koning der goden kunnen toebehoord hebben. Onderscheidene verspreide lichaamsdeelen die men gevonden heeft, zoowel van steen als van brons, aan de uiteinden niet afgebroken van hun geheel, maar integendeel op zich zelve afgewerkt en aan de uiterste deelen gepolijst, ja de blijken dragende dat zij hier of elders neergehangen moeten zijn, zijn zeer zeker offers van eerbied en erkentelijkheid geweest, die men den god ter hulde aan zijn tempel ten geschenke heeft gegeven.

Aan de beide zijden van dezen tempel van Jupiter — gelijk wij maar zullen aannemen — verheffen zich, zoo als wij zeiden, zuilengangen. Die aan den linker-

Het Forum.

wisseld, rustte op de andere. De bevloering van den beganen grond was mozaiek.

Hier staan wij bij de bouwvallen van den tempel. Tegen het noorden, op een hoogte, op een stevige grondvlakte (*podium*) opgebouwd, nadert men hem langs trappen, in het midden een soort van terras omsluitende, waar wellicht het altaar geplaatst was. Op het podium ziet gij nog de sporen van twaalf kolommen, die de buitenruimte of den *pronaos* vormden. Aan weerskanten van den steenen trap wijzen de voetstukken nog de plaatsen aan waar eertijds groote standbeelden oprezen. Achter den pronaos treedt gij de plek binnen waar de *cella* zich bevond; thans is daar niets meer van over, behalve de mozaieken vloer en de muren. Maar de overblijfselen van de zuilen die gij er nog opmerkt geven de lijnen aan, waar langs men dit heiligdom zal kunnen opbouwen en versieren met al dien rijkdom, dien de ouden aan dezen zetel der godheid ten beste gaven. Brokstukken van muren, met stuc kant is een overwulfde boog, welke, meer naar voren springende en zeer laag, niet in overeenstemming is met dien aan de rechterzijde en alzoo, men begrijpt niet waarom, de eenvoudigheid van dit gedeelte van het Forum benadeelt. De rechtergang is veel meer een triumfboog. Wel is van dezen niet veel meer over dan het steenen geraamte, eenige nissen en brokken van kleine zuilen, maar de verbeelding kan ze gemakkelijk in vollen luister opbouwen en met de marmeren beelden voorzien, die er vroeger hunne standplaats hadden. — Zoo is het aanzien van het achtergedeelte van het Forum.

Vier groote gebouwen volgen elkaar aan de oostelijke zijde van deze publieke plaats op: van het zuiden naar het noorden gaande zijn 't het paleis van Eumachia, de tempels van Mercurius, de zaal van den Senaat en het Pantheon.

Van het noorden naar het zuiden terugkeerende, wordt het oog het eerst getrokken door een vrij langen

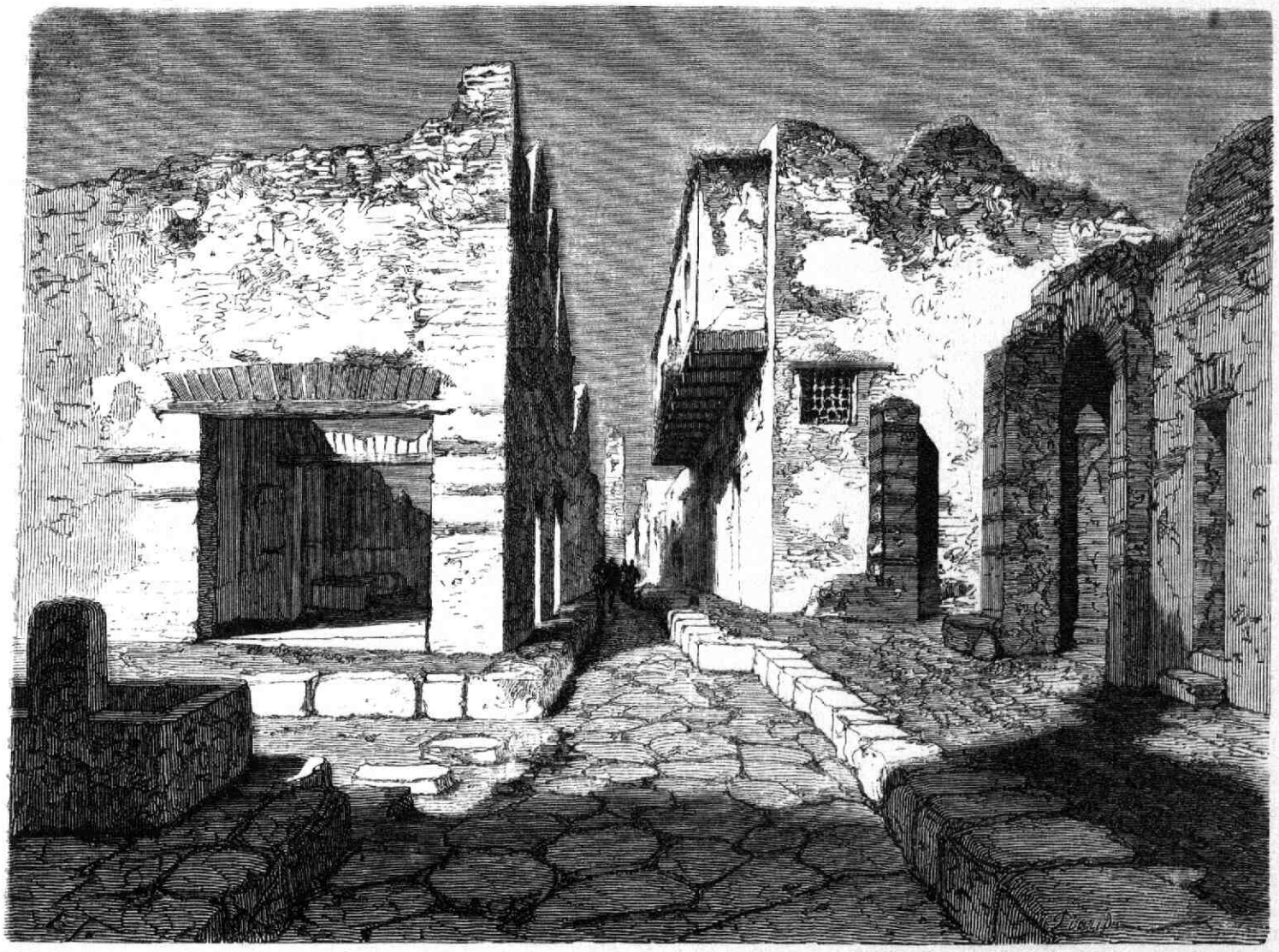
zuilengang, dien men vermoedt gediend te hebben tot *poecile* (museum), tot raadzaal, tot gezelschapsvertrek, tot korenmagazijn; al deze verschillende meeningen hebben gelijken grond van waarschijnlijkheid.

Achter dit poecile openen zich kleinere vertrekken, waarvan eenige gewulfd: men heeft er menschelijke geraamten gevonden en ze voor gevangenis-cellen aangezien. Aan het einde van deze gebouwtjes loopt, het geheele Forum langs, de zijmuur van den tempel van Venus.

Men treedt dezen tempel van Venus, beschermster van Pompeji, binnen langs eene kleine naburige straat die wij reeds zijn doorgegaan. Fraaie ruïnes, de schoonste wellicht der stad (zie bladz. 173), treffen wij hier men, dat deze tempel werkelijk aan Venus toegeheiligd was.

Het laatste monument, aan de zuidwestzijde, is de *Basilica* of de plaats waar de gerechtszittingen gehouden en handelszaken gedreven werden; de straat waarlangs wij gekomen zijn, scheidt deze van den tempel van Venus. De bouw van deze plek laat geen twijfel over aan hare bestemming, die des te gewisser blijkt uit de woorden *Pasilica* of *Bassilica*, hier en daar door lediggangers met de punt van een mes op de muren en kolommen gegrift. Basiliek of *basilica* stamt af van een grieksch woord, koning beteekenende, en dat alzoo den zin heeft van konings-plein of konings-hof.

Ook uit de zich daar bevindende gebouwen ziet men,

Huizen met balkons te Pompeji.

aan: een ruime binnenplaats, een zuilengang bevattend van acht-en-veertig kolommen, waarvan verscheidene nog overeind staan, terwijl deze zuilengang zelf het podium omsluit, waar de eigenlijke tempel, de woning der godin, zich verhief. Tegenover den ingang, aan den voet van den stoep die naar het podium heenvoert, staat het altaar, waar men zoo het schijnt der godin vruchten, honigkoeken en wierook geofferd heeft. Behalve dat de vorm van het altaar de Venusdienst aanduidt, heeft men, tot meerdere bevestiging, opschriften en zelfs een standbeeld van de godin gevonden, welks houding herinnert aan het meesterstuk van Florence (de Venus de Medici). Er zijn dus bewijzen genoeg om met zekerheid te kunnen aannedat dit Forum het middenpunt was van het openbare romeinsche stadsleven. Men treft er aan: een ruime binnenplaats, door de belangrijkste monumenten omgeven (drie tempels, de beurs, gerechtszalen, gevangenissen enz.) en van weerskanten afgesloten (want aan de uitgangen ontwaart men nog de overblijfselen van traliedeuren), en opgeluisterd met standbeelden, triomfbogen en kolonnaden; voorts een centraalpunt van handel en uitspanning, een wandelplaats, en een plaats van gezellig verkeer, in één woord, het hart der stad. De verbeelding behoeft zich weinig geweld aan te doen, om deze plaats te bevolken met een woelige en bonte menigte. Alles rijst als vanzelf op voor het oog. De breede zuilengangen met hunne twee verdiepingen

van kolommen omzoomen de monumenten, die men reeds getracht heeft te herstellen; een vrouwenschaar verdringt zich op de bovenste gaanderijen, terwijl de mannelijke lediggangers in hunne lange, statig geplooide mantels zich bewegen onder den benedengang; kooplieden haasten zich naar de basiliek en kruisen bedrijvig dooreen; de trotsche beelden van het voorgeslacht zien als met welgevallen van hunne hooge voetstukken op dit gewoel neder; de schoone taal der Romeinen, gecadenceerd en volklinkend, doet zich van aller lippen hooren, en de tempel van Jupiter, zich daar op den achtergrond als op een troon verheffende en rijk getooid met zijn corinthische elegantie, geeft aan dit tooneel eene majesteit en grootschheid, die ons met onze gedachten geheel doet leven te midden van de trotsche maar krachtige Romeinen van voorheen.

III.

DE STRAAT.

Het plan van Pompeji. — Vorstelijke namen der straten. — Aanzien der straten, plaveisel, wandelplaats enz. — Winkels en uithangborden. — De reukwerkverkooper, de chirurgijn. — Thermopolen, restauraties. — Hangende balkons, fonteinen. — Aanplakbiljetten.

Ditmaal hebt gij mijn geleide niet noodig. Indien gij slechts een blik werpt in het Plan (bladz. 170), kunt gij u zelf helpen. Gij ziet er een eenigszins langwerpige groote witte ruimte, afgesloten door een muur, die hier en daar (90—95) voorzien is van poorten, aan welke men namen gegeven heeft overeenkomstig de richtingen en steden waar hare wegen heen liepen: Herculanum, Nola, Stabiae enz.

Van dergelijke poorten telt men er acht; wellicht nogtans is er een negende geweest, die naar de zee uitliep; deze is echter verdwenen. De belangwekkendste van dit achttal is de poort van Nola, wier bouw al zeer oud schijnt te zijn. Men vindt er nog schoone stukken hardsteen, die uit de vroegste romeinsche tijden dagteekenen.

De poort van Herculanum is minder oud en toch veel meer vervallen. Haar boog is zelfs wankelend, en er is groote voorzichtigheid noodig om haar te herstellen. Deze poort heeft drie doorgangen; de twee ter weerszijden waren vermoedelijk bestemd alleen voor voetgangers; de middelste kon gesloten worden door eene valdeur of een zwaar hek, waarvan men de breede, doch met pleister overkleede sponning in de zijmuren nog kan waarnemen. Men heeft dus reden te gelooven, dat deze poort, die alleen gebruikt werd toen Pompeji nog eene sterke vestingplaats was, sinds lang niet gebezigd werd, toen de vulkanische uitbarsting plaats greep.

Twee derden van Pompeji liggen op dit oogenblik nog onder puin bedolven; de groote witte vlakte binnen den buitenmuur, alleen gebroken door de ovale plek aan den ondersten rechterhoek (89), waar het Amphitheater zich bevindt, wijst op het Plan aan, wat nog opgedolven en schoongeveegd moet worden. Deze gansche uitgestrektheid is nog heden ten dage een heuvel, met wijngaarden en tuinen bedekt. Alleen aan den linkerkant ziet gij een vlak van lijnen, die straten moeten verbeelden, en gegraveerde streepjes, die huizen, monumenten en publieke plaatsen afteekenen. Het spreekt wel van zelf, dat de namen welke men later aan de straten gegeven heeft, ten eenenmale denkbeeldig zijn: de oude benamingen zijn verloren, en het tegenwoordige geslacht doopte ze gelijk het hun in den zin kwam: straat des overvloeds, straat der twaalf goden, straat van Fortuna, enz. enz. Voor de gebouwen vond men titels uit die nog willekeuriger zijn. De meesten benoemde men, onder vroegere besturen, naar de namen der doorluchtige of aanzienlijke personen, in wier tegenwoordigheid hunne opgraving voor het eerst plaats had.

De straten trekken ook om hare nauwheid uwe aandacht. Zoo gij gemeend hadt in deze oude wereld de breede wegen onzer nieuwerwetsche steden te zullen vinden, zoudt gij u schromelijk bedrogen zien. Wat wij bij ons gewoon zijn hoofdstraten te noemen, was ten eenenmale onbekend bij de Pompejers, die tusschen hunne woningen alleen smalle bestrate voetpaden overlieten, ter bevordering der gezondheid, zeiden zij. Omtrent dit laatste punt is ons geslacht gansch en al veranderd. De grootste breedte van eene straat in Pompeji bedraagt zeven ellen; er zijn er, die, de loopplaats langs de huizen medegerekend, niet breeder zijn dan twee en een halve el. Deze loopplaatsen zijn eenigzins hooger gelegen, uiterst smal, en geplaveid naar gelang de rijkdom of de luim van de eigenaars der huizen, die verplicht waren voor haar onderhoud te zorgen, zulks verkoos: hier met keurig geschakeerde inlegsels, een weinig verder met onregelmatige brokken steen, voor het daarnevenstaande gebouw met marmerplaten, voor het volgende met *opus signinum*, een mozaïek van ruwer bewerking. Zij worden van tijd tot tijd afgebroken door palen, soms met gaten doorboord (bij voorbeeld voor de winkels), waarschijnlijk opdat daaraan de ezels zouden kunnen vastgebonden worden van de boeren, die elken ochtend in de stad aan de deuren der inwoners hunne melk en groenten kwamen verkoopen. Tusschen die trottoirs in loopt de eigenlijke straat, met groote stukken lava bevloerd, die de tijd niet heeft kunnen doen vergaan. Toen de aedilis Pausa zich naar Paratus begaf, raakten zijne sandalen dezelfde steenen als thans door onze laarzen betreden worden. Op regendagen moeten deze straten een stortvloed hebben vertoond, gelijk zulks heden nog de stegen en sloppen van Napels doen. Vandaar dat men op zekere afstanden hier en daar een drietal groote steenen geplaatst vindt, die den voetgangers de gelegenheid gaven om, van den eenen op den anderen stappende, de straat droogvoets over te steken. Zeker hebben deze steenklompen het voor de rijtuigen moeielijk gemaakt om de straten te berijden; maar het wagenspoor, hier en daar nog zichtbaar, draagt de teekenen, dat men de goederen vervoerde op stevige karren, die langzaam en voorzichtig door ossen voortgetrokken werden, geheel anders dan de lichte rijtuigjes welke de romanschrijvers in die stra-

ten doen rijden. Ook weet men buitendien dat de Pompejers gewoon waren te voet te gaan; alleen de aanzienlijken vergunden zich de weelde om buiten de stad in het vrije veld te rijden. Wáár zou men ook stallen hebben kunnen vinden in die huizen, die doorgaans wonderklein en beknopt opeengepakt staan? Alleen in de voorsteden, in de buitenwijken, heerscht in die bouworde grootere ruimte. Wij hebben dus ten eenenmale onze tegenwoordige soort van voertuigen uit onze verbeelding te verbannen, indien wij ons de Pompejers willen voorstellen op den openbaren weg.

Was er een plasregen over de stad neergevallen, dan verzonk het water langzaam in de riolen, langs de trottoirs loopende, en vervloeide verder, door gaten die nog zichtbaar zijn, in onderaardsche kanalen tot buiten de stad.

De winkels hadden even als de onze hunne opening voor aan de straat en wel zóó breed, dat de voorbijganger er het volle gezicht in had en alleen een smalle gang links of rechts den koopman een nauwe gelegenheid bood in en uit te gaan. Op de toonbanken, gewoonlijk bekleed met marmeren platen, kruisten zich de pijpen en bekkens, waarin de kruideniers en herbergiers hunne vloeibare waren en levensmiddelen bewaarden. Op den achtergrond, langs den wand, bevonden zich steenen richels, waarop de droge koopwaren waren uitgestald, terwijl van pilaar tot pilaar, daartusschen geplaatst, festoenen van allerlei eetwaren smaakvol afhingen. Kleedingstukken zullen waarschijnlijk de aan de straat gelegen zijde van deze magazijnen hebben versierd, en de koopers, die niet in den winkel kwamen, maar hunne bestellingen van het trottoir af deden, hebben voor deze huizen zeker drukke en bewegelijke groepen gevormd. De bewoner van het zuiden toch maakt veel gebaar, koopt gaarne, dingt even vurig af, spreekt vlot en luid, en gebruikt overvloed van woorden. Men ga hen heden ten dage bespieden in de mindere buurten van Napels, en men zal zich een denkbeeld kunnen vormen van het straatrumoer in Pompeji.

Al die magazijnen en winkels zijn tegenwoordig ontruimd; men vindt ze ledig en open, hier en daar nog de sponningen vertoonend, waarin eenmaal de deuren of ingevoegde planken pasten, waarmede zij werden afgesloten. Maar het schilder- of beeldhouwwerk, dat nog op sommige zijpilaren aanwezig is, is niettemin een teeken, dat ons aanwijst wat in dit of dat huis te koop geboden werd. Zoo verraadt een geit in gebakken steen een melkwinkel, een molen door een ezel gedreven een graanhandel, twee mannen, de een voor den ander uitgaande en in hun midden een staak dragend waaraan kannen bevestigd zijn, het verblijf van een wijnkooper. Op andere pilaren zijn voorwerpen afgebeeld die moeielijker thuis te brengen zijn: hier een anker, ginds een schip, elders een schaakbord, naar 't schijnt.

Weder andere magazijnen bewijzen hunnen aard uit de voorwerpen, die men er vond tijdens zij werden uitgegraven. Zoo mocht men veilig zeggen, toen men een reeks van huizen ontdekte, die op de straat van Herculanum uitliep, en daarin onderscheidene ijzeren staven vond met een koevoet aan het einde, benevens hamers, nijptangen, metalen ringen, een wagen-as, het rad van een wiel enz., dat hier een wagenmaker of een smid gewoond had. Het huis van den smid bevatte van voren de werkplaats en daarachter alleen een badkamer en een woonvertrek. Niet ver van daar vertoonde zich het magazijn van een pottebakker, zichtbaar aan een vreemd soort van oven, welks verwulfsel gevormd werd door holle kokers van gebakken aarde, waarvan de een in den ander sloot. Een eind daar van daan bespeurde men den winkel van een barbier, die de bewoners in den omtrek van het Forum waschte, scheerde, het haar sneed, kapte en parfumeerde; men ziet er nog de gemetselde zitplaats, waarop de klanten zich nederzetten. Wat de kooplieden in zeepen, zalven en reukwerken aangaat, deze moeten talrijk geweest zijn; hunne waren dienden niet slechts ten behoeve van het vrouwelijk toilet, maar evenzeer bij godsdienstige en begrafenisplechtigheden, en zelfs, na de levenden geholpen te hebben, balsemden zij de dooden.

Twee artsenijmengers, de een in de straat van Herculanum, de ander tegenover de Basilica, hadden hun beroep vrij ontwijfelbaar gemaakt, niet alleen door een uithangbord waarop men een slang (merkteeken van Aesculaap) een pijnappel zag eten, maar tevens door de aldaar gevonden koekjes, pillen, potten en flesschen, waarin nog de overblijfselen van verdroogde vochten aanwezig waren, benevens een bronzen doos met onderscheidene verdiepingen, waarin de drogerijen bewaard werden; een kleine ruimte voor den spatel was in dit voorwerp kunstig aangebracht. Niet ver van den apotheker woonde een doctor, die zelf apotheker en te gelijk chirurgijn blijkt geweest te zijn. Ten zijnen huize heeft men de beroemde heelkundige instrumenten gevonden, die thans op het museum der Louvre bewaard worden en, met andere voorwerpen mede, het getal van driehonderd te boven gaan. Uit deze rijke verzameling blijkt ten duidelijkste, dat de ouden in de wetenschap der heel- en geneeskunde zeer bedreven waren, en dat zij reeds onderscheidene werktuigen bezaten, waarvan men de vinding gewoon was aan den nieuweren tijd toe te schrijven.

Andere winkels, onder meer die van den koopman in verfstoffen, die der goudsmeden, de werkplaats van den beeldhouwer, hebben verschillende voorwerpen van romeinsche kunst aan het licht gebracht. Vreeselijk was, bij de opgraving, de aanblik van het gezin des verfkoopers, waar niet minder dan veertien geraamten gevonden werden in houdingen, die van den geweldigen doodstrijd der ongelukkige slachtoffers getuigden.

Wat den beeldhouwer aangaat, deze scheen het op het oogenblik der uitbarsting zeer druk gehad te hebben; men vond in zijne werkplaats een menigte half voltooide en pas begonnen voorwerpen, en daarnevens al de werktuigen die hij bij zijne kunst noodig had, hamers, beitels, puntige ijzers, vijlen enz. Deze geheele collectie bevindt zich thans te Napels.

Uit een en ander blijkt dus, dat Pompeji niet ontbloot was van beoefenaren der schoone kunsten. Veel

grooter was natuurlijk het getal der ambachtslieden, blijkbaar uit een menigte gevonden opschriften. Onder dezen bekleedden de volders eene groote plaats; zij vormden eene geëerde corporatie. Men heeft hunne werkplaats, de *fullonica*, ontdekt.

Het grootste getal winkels, waarvan men de bestemming heeft kunnen nagaan, was dat der magazijnen en verkooplokalen van levensmiddelen. De handelaar in olie, in de straat die op het Odeon uitloopt, heeft zeker uitgemunt door de keurigheid van zijn magazijn, van binnen voorzien van een prachtige tafel van grijs marmer en van buiten aangeduid door een ronde plaat van porphyr tusschen twee rozetten gevat. Acht vazen van gebakken aarde, waarin de nog weeke olijven en de verdikte olie aanwezig waren, zijn ongeschonden uit de woning van dezen weelderigen koopman te voorschijn gebracht.

Even overvloedig waren de thermopolen of restauraties der oude wereld; men verkocht er warme dranken zoowel als gekookte en gekruide wijnen.

Behalve deze restauraties had men er *oenopolia*, overeenkomende met onze herbergen en kroegen, benevens de *popina*, die op onze gaarkeuken gelijkt. In de laatste nuttigde men veelal de overblijfsels der offers, die door de priesters aan deze kleinhandelaren verkocht werden.

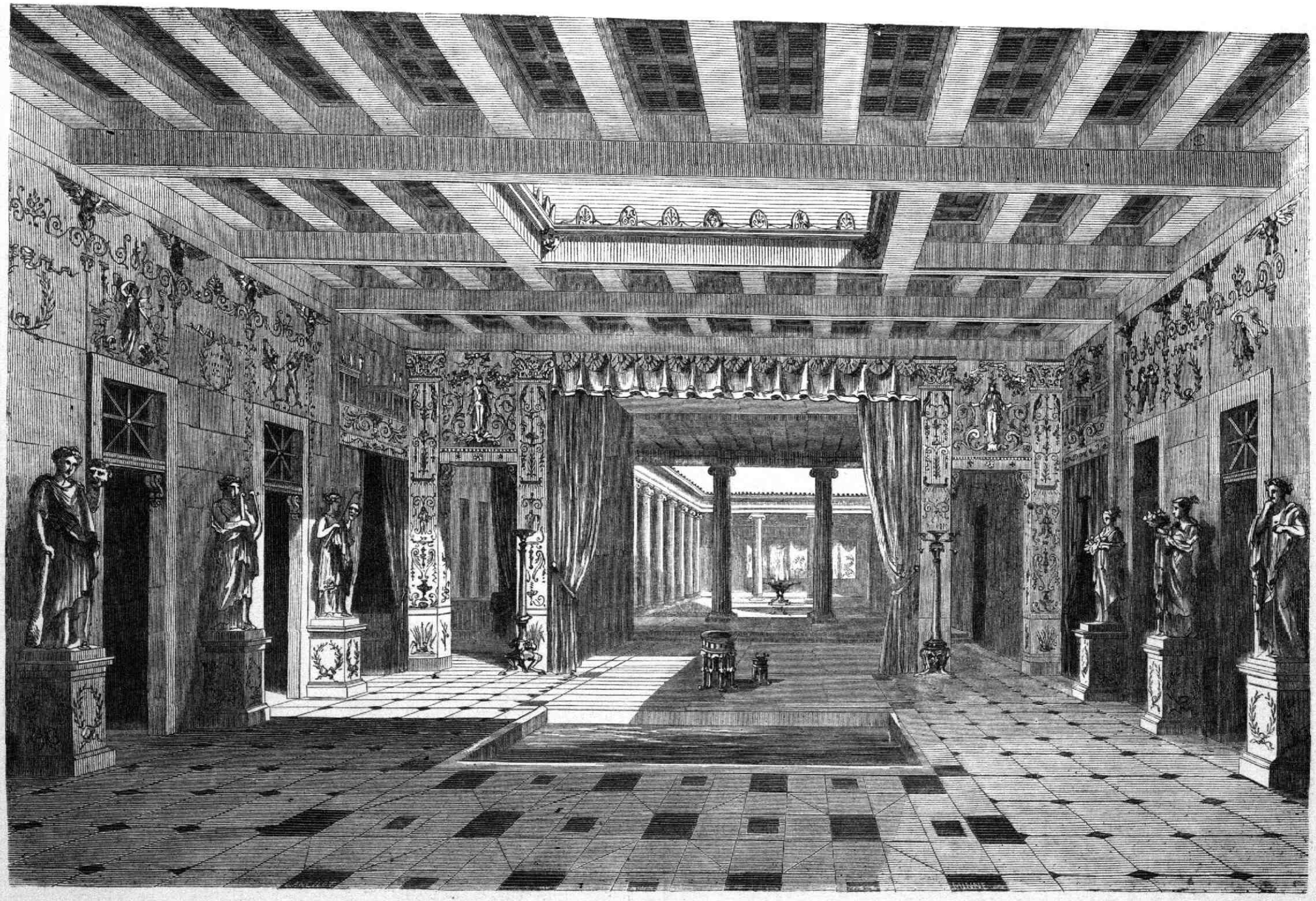
Broodbakkerijen ontbreken in Pompeji evenmin. De meest volledige treft men aan in de straat van Herculanum, waar zij een geheel huis beslaat, welks binnenvertrek ingenomen is door vier molens, waarvan het rad gedraaid wordt door middel van een houten spil, door menschenhanden of door een ezel in beweging gebracht. Het koren werd vrij aartsvaderlijk tusschen twee steenen gebroken.

Nog niet lang geleden had de Heer Fiorelli, bij zijne jongste opgravingen, het geluk in dergelijke bakkerij een oven te vinden zoo hermetisch gesloten, dat de asch door de voegen geen den minsten doortocht gehad had; daarentegen vond hij er een-en-tachtig broodjes in, natuurlijk een weinig oudbakken, maar gaaf, zwart en geheel nog geschikt in de orde, waarin zij den 23sten November van het jaar 79 in den oven gelegd waren. Opgetogen over deze ontdekking, ging Fiorelli persoonlijk in den oven en haalde met eigen handen deze achttien eeuwenoude kostbaarheden voor den dag. De brooden hadden over 't algemeen het gewicht van een pond; het grootste woog 1204 looden; van vorm zijn zij rond, in het midden eenigzins ingebogen, van buiten met een opstaand randje voorzien en in acht vakjes afgedeeld; op Sicilië vindt men heden ten dage nog hetzelfde fatsoen. Professor Luca heeft ze gewogen en scheikundig onderzocht en het verslag daarvan ingezonden bij de fransche akademie van wetenschappen.

Ontdekking van brooden, voor achttien honderd jaren door een bakker te Pompeji in den oven gelegd.

Verbeelden wij ons al die winkels, al die werkplaatsen open en in vollen gang, pronkend met hunne

Gezicht op het inwendige van het herstelde huis van Pansa, te Pompeji.

smaakvol geschikte uitstallingen, en daarbij bevolkt met hunne bedrijvige eigenaars, kooplustige klanten en de vroolijke voorbijgangers, allen met de eigenaardige bewegelijkheid van de bewoners van het zuiden, dan rijzen die doode straten in al haar leven voor onzen geest op. Voegen wij daarbij in enkele buurten de bovenverdiepingen, thans vervallen en waggelend, maar toenmaals bewoond, en versierd overeenkomstig de weelde der huurders. De vensters openen zich aan de straat en ontsluiten zich nu en dan, om hier en daar een bruin of blond vrouwelijk kopje te vertoonen, dat naar buiten gluurt om te zien en gezien te worden. De overhangende en van voren opene balkons, soms bedekt met schilderwerk, rustende op uitstekende balken en over de straat als uitgestoken kooien heenreikende (zie bladz. 177), vertoonen omhoog al de huiselijke drukten van het volksleven; want de vrouwen van Pompeji huisden bij voorkeur op deze verdieping aan den openbaren weg, om getuige te kunnen zijn van het leven op straat. Om te voorzien in de dagelijksche behoeften van haar gezin daalt van tijd tot tijd — gelijk nog tegenwoordig in de zuidelijke steden — aan een koord de mand naar beneden, waarin de wandelende koopman zijne waren kan kwijt worden. Daar beneden woelt en wemelt alles dooreen. — Alzoo gestoffeerd worden de Pompejische nauwe straten, opgeschikt met hare bonte muren, beschilderde huizen, monumenten en fonteinen, nog levendiger dan die in onze groote koopsteden.

De fonteinen, waarvan wij melding maakten, waren hoogst eenvoudig samengesteld uit groote vierkante bassins door vijf steenen gevormd, waarvan een tot bodem en de vier andere voor zijstukken dienden, door ijzeren banden te zamen gehouden.

Behalve met deze fonteinen waren de straten opgeluisterd met geschilderde aankondigingen. Geheele muren waren daarmee beschreven, en hier en daar noodigden nog witte vakken den belanghebbende uit er gebruik van te maken. Ieder die zulks verlangde beschilderde ze met roode, lange, magere letters, op gelijke wijze als doorgaans de laatste bladzijden van onze couranten gevuld zijn. Niets belangwekkender dan deze opschriften, die ons al de bemoeiingen doen herleven van dit lang gestorven geslacht.

Soms is het een verkiezing, soms een vereeniging van namen van burgers, of van kooplieden of handwerkers, die dezen of genen kandidaat aanbevelen voor het aedilisschap of voor het duumviraat. Andere aankondigingen geven ons het programma van de voorstellingen in het Amphitheater: deze of die groep van gladiatoren zal op dezen of dien dag in het strijdperk treden; daarbij zullen jachten gehouden worden, er zullen tenten zijn en besproeiingen met welriekend water om de toeschouwers te verkwikken (*venatio*, *vela*, *sparsiones*). Dertig paar gladiatoren zullen het amphitheater besproeien met bloed. Of wel de aankondigingen betreffen woningen en vertrekken die te huur zijn. "In de eigendommen van Julia Felix, dochter van Spurius, zijn te huur een badkamer, een venereum, negen honderd winkels (*tabernae*), terrassen (*pergulae*) en kamers op de bovenverdieping, van den 14den tot den 20sten Juli, voor vijf achtereenvolgende jaren."

Sommige opschriften met beschilderde of op den muur gekraste letters behelzen invallen van ondeugende of kwaadwillige voorbijgangers. Het eene zegt: "Oppius, de lastdrager, is een dief, een schelm!" Op een muur, in de straat van Minerva, bevat een klimopblad in den vorm van een hart den zoeten naam Psyche. Elders heeft een guit, den lapidairstijl parodiëerend, bekend gemaakt dat, onder het consulaat van L. Nonius Asprenas en van A. Plotius, hem een ezelsveulen geboren was. Verder, in de straat der theaters, leest men het volgende: "Is verloren een kan wijn; hij die haar terecht brengt bij Varius zal een belooning genieten; maar die den dief vangt krijgt het dubbele." Eindelijk, nog andere opschriften geven de voorbijgangers orders tot het schoonhouden der straten, en herinneren in duidelijke bewoordingen het engelsche *Commit no nuisance* of het "het is verboden enz.," dat op de hoeken onzer openbare wegen dreigt.

IV.

Thermae. — Baden. — Huizen.

Pompeji, of ten minste dat gedeelte dat tot nog toe open ligt, had twee publieke badhuizen. Het aanzienlijkste (*Thermae Stabianae*) bestond in een groot gebouw, waarin verschillende soorten van afdeelingen, zitkamers, bassins, rond en vierkant, badstoven, stortbaden, wandelgaanderijen te vinden waren, zonder het kampperk mede te rekenen, waar de Pompejische jongelingschap zich kon oefenen in gymnastische spelen. Dit gebouw was, behalve voor de gezonden, een volledige geneeskundige badinrichting.

Uit de warme baden van het *apodyterium*, waar men zijne kleederen liet, kwam men in het *tepidarium*. Deze zaal, de prachtigste van het gebouw der Thermae (zie bladz. 184), is geplaveid met witte mozaïek figuren van zwarte randen omgeven; het gewulf is rijk versierd met stuc, terwijl wit schilderwerk op een grond van rood en blauw helder uitkomt. Deze figuren in stuc stellen voor amors, bloemen, dolfijnen, herten door leeuwen vervolgd enz. De roode zijmuren zijn versierd met gebeeldhouwde uitstekken (waarschijnlijk dienstbaar om het linnen der badgasten op te hangen), waarboven een kroonlijst is aangebracht, die gedragen wordt door sieraden van gebakken aarde met stuc bedekt. Een smaakvolle rand van arabesken scheidt de kroonlijst van het gewulf. Aan het bovenëinde der zaal valt het licht door een groot venster, aan weerszijden geflankeerd door beelden in stuc. Onderaardsche buizen en een groot bronzen vuurbekken onderhouden de temperatuur op dien zachten warmtegraad (*tepida*), waaraan de zaal haren naam ontleent.

Na de badstoof of de warme baden verlaten te hebben, bevochtigden zich de Pompejers het hoofd in een ruime kuip of waschvat, hetwelk zijn lauw water, eenigszins koud in vergelijking van het heete bad, ontving door een bronzen buis, die nog zichtbaar is. Anderen, die moediger of geharder waren, wierpen zich uit het warme in een tweede, ijskoud bad, en

kwamen er volgens hun zeggen veel sterker en leniger uit. Na daarna het gansche lijf over geborsteld te zijn door den *tractator*, keerde men terug naar het tepidarium, waar de huid met oliën en zalven, en het haar met welriekende wateren of vetstoffen ingewreven werd.

Om een oud Pompejisch huis goed op te nemen is het noodig de straat der Thermae schuins over te steken. Men komt op die wijze in de woning van den aedil Pansa, indien ten minste het vermoeden waar is, dat deze voorname overheidspersoon de eigenaar daarvan geweest is.

Dit huis is wel niet het prachtigste, maar zeker het regelmatigste, het minst samengestelde, in zekeren zin het eenvoudigste van geheel Pompeji. Alle reisboeken en gidsen houden dit voor het model-huis. Laten wij het als zoodanig binnentreden.

Waarin verschilde de woning van een voornaam Pompejer met die van den geringen burger of met een aanzienlijk huis van onzen tijd? In duizend en één opzichten, die men voet voor voet opmerkt, maar wel allermeest hierin, dat het als het ware naar binnen gekeerd was en alleen het uitzicht op zich zelf had. Wij bedoelen hiermede niet, dat dergelijke woning, gelijk men wel eens beweerd heeft, geheel afgezonderd was van de straat en van voren niet anders vertoonde dan een blinden, hoogen en beschilderden muur. Want vooreerst zijn de Pompejische bovenverdiepingen bijna gansch en al ingestort en verwoest, zoodat het moeielijk te bewijzen is of zij geen vensters aan den openbaren weg bezaten. Maar bovendien hebben de jongste opgravingen, gelijk wij boven gemeld hebben, aangetoond, dat er wel degelijk *moeniana*, overhellende balkons, in sommige straten te vinden zijn; vanwaar het schoone geslacht in aanraking kon komen met de buitenwereld. Dit is nogtans zeker, dat de begane grond, en daarop de fraaiste en de meest bewoonde vertrekken, gelegen waren rondom twee binnenplaatsen, waar zij op uit zagen, en met den rug gekeerd waren naar de straat. En daar deze beide binnenplaatsen de een achter de andere gelegen waren en de huizen zich alzoo meer in de diepte dan in de breedte uitbreidden, kwamen dan ook voorgevels minder te pas.

De twee hoven of binnenplaatsen droegen de namen *atrium* en *peristylium*. Men zou kunnen zeggen dat het atrium meer in 't bijzonder voor het burgelijk, het puristylium meer voor het huiselijk leven bestemd was; het eerste voor de maatschappij, het tweede voor het gezin.

Van de straat uit kwam men in het atrium door een nauwen gang, het *prothyrum*, na door eene soort van klapdeur die uit twee stukken bestond, binnengetreden te zijn. Deze deuren zijn verbrand, maar op de schilderijen afgaande waarop zij soms voorkomen, kan men ze zich voorstellen als bestaande uit twee dunne paneelen van eikenhout, met vergulde spijkers versierd, voorzien van een ring die dienen moest om ze open te trekken en van boven van een klein venster, door hetwelk het licht in den gang viel. Zij openden zich van binnen en werden gesloten door een bout, die niet overlangs maar rechtstandig van boven naar beneden liep en in den drempel vastgemaakt werd.

Het atrium was niet zoozeer een voorhof als wel een groote zaal overdekt met een dak, in welks midden een breed vierkant vak opengelaten was. Lucht en licht stroomden dus vrij in dit vertrek, en de regen, die van den hemel nederviel, werd opgevangen in vier goten, die in een marmeren bassin uitliepen, het *impluvium*, dat, bij overvolheid, een onderaardschen uitgang had, in sommige huizen nog zichtbaar.

In het huis van Pansa, hetwelk wij thans bezoeken, is van dit atrium niets meer over dan het bassin en de zijmuren, die de verdeeling op den beganen grond aanduiden. Aan het einde van dit atrium ontdekt men een ruim vertrek, ingesloten tusschen een kleiner kamer en een corridor; daar achter acht zijvertrekjes. Van deze acht waren er zes, drie naar elke zijde, bestemd tot slaapkamers, *cubicula*. Wat ons opvalt, is allereerst hare kleinheid. Er is schier geene ruimte dan alleen voor het bed, aangewezen door eene gemetselde ophooging, waarop men een matras of schapenvachten uitspreidde. Soms waren de slaapsteden ook van brons of van hout, gelijk de onze. Deze *cubicula* ontvingen het licht en de versche lucht door eene deur, die de Pompejers denkelijk in den zomer openlieten.

Achter de cubicula volgen langs de zijden de *alae*, de vleugels, waar de heer des huizes 's morgens zijne bezoekers, vrienden, klanten of bedienden ontving. Deze salons moeten weelderig ingericht zijn geweest, met marmeren ruiten bevloerd en met zetels of divans gemeubeld. Het groote vertrek aan het einde was het *tablinum*, dat de twee hoven of galerijen vaneen scheidde of liever ze vereenigde, en waarheen men met twee trappen naar het peristylium opging. In dit tablinum, de pronkkamer, werden de familiepapieren bewaard en hingen de *imagines majorum*, de portretten der voorvaderen in gekleurde figuren, waaronder lofspraken of woorden van hulde geschreven waren.

Links van het tablinum opende zich de bibliotheek, waar men wel boeken gevonden heeft, maar ongelukkig zoo beschadigd en verwoest, dat men er niets aan heeft; rechts liepen de *fauces*, kleine gangen, die naar het peristylium geleidden.

Dit peristylium was de eigenlijke binnenplaats of hof, een tuin met bloemen beplant en ingesloten door zuilengangen, of in sommige huizen door steenen hoofden, ter hoogte van de borst opgetrokken, en waarop men bloemvazen of marmerbeelden uitstalde; ja in een enkel huis, dat van Polybius, vindt men zelfs glasramen.

Aan het einde daarvan bevond zich de *oecus*, het grootste woonvertrek, en vervolgens nog een kleiner salon. Aan den rechtervleugel van het peristylium, in het achterste gedeelte van het huis, treft men nog een *triclinium* aan, een naam die driedubbel bed beteekent. Werkelijk waren hier in een hoefijzer drie rustbedden geplaatst, waarop men aanlag aan tafel, en welk vertrek alzoo tot eetkamer blijkt ingericht te zijn.

Rechts van het peristylium, meer naar voren, strekt zich de gang uit, die met een deur uitloopt in een

kleine straat; dit was de *porticum*, waardoor de heer des huizes zijne bezoekers, in het atrium vergaderd, ontvluchtte, indien zij het hem wat al te druk of te lastig maakten.

De linkerzijde van het peristylium was ingenomen door drie slaapvertrekken en door de keuken, die zich achteraan, links van den oecus verborg. Deze keuken toont nog, even als vele andere ontdekte, hare staande fornuizen. Men heeft daarin nog asch en kolen gevonden, behalve een menigte gereedschappen van gebakken aarde en brons. Een klein zijvertrekje diende tot aanrechtkamer; men heeft er een groote tafel aangetroffen en kruiken olie, die op een bank geschaard stonden.

in de woon- of werkvertrekken. Bekleed vensters en deuren met hare voorhangsels, sier de wanden, bij de burgerlijkste zoowel als bij de aanzienlijkste Pompejers, weder met die frissche en levendige muurschilderingen, en gij zult die doodsche bouwvallen van heden doen herrijzen met de vriendelijkheid en gezelligheid van het verleden. Hoe valt dat volle daglicht van den helderen hemel met breede stroomen door de daken en kolommen, niet verfletst of verduisterd door vensters of ramen; hoe weldadig golft een frissche luchtstroom door alle vertrekken heen! Maar bovenal, roep de dooden uit hunne graven, en bevolk die zalen met hunne bewoners van voorheen! Komt terug, jonge, krachtige Pompejers uit de eerste eeuw onzer jaar-

Het Tepidarium in de Thermae.

Wij hebben slechts in breede trekken de inrichting van een Pompejisch huis kunnen aangeven. Wilt gij het versieren met zijn huisraad en voorwerpen van weelde, ga dan slechts naar het museum te Napels, hetwelk de woningen in de opgedolven stad heeft geplunderd. In de verzameling van bronzen zult gij overvloed vinden van rustbedden uit de slaapkamers, gebeeldhouwde banken, tafels, consoles, kostbare vazen uit de pronkvertrekken, hangende lampen naast kandelaars die in de verschillende salons naar verkiezing geplaatst werden. Spreid weer tapijten uit op die kostbare vloeren van mozaiek in de kamers van weelde, en op die van grover maaksel (*opus signinum*), uit kalk en ruiten van gebakken steen samengesteld,

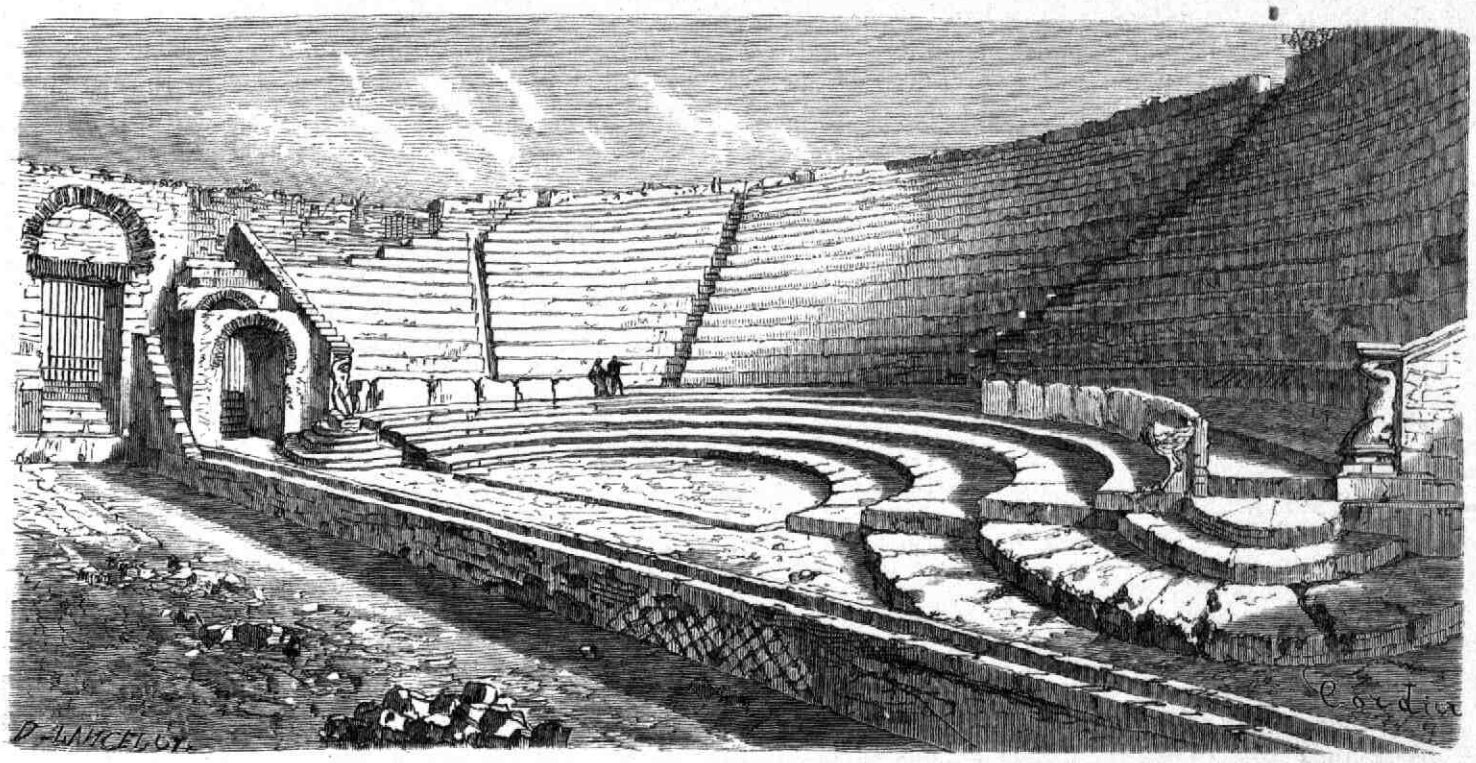
telling! Ik zie u vóór mij, Pansa, Paratus, met uwe vrouwen, uwe kinderen, uwe slaven: den *ostiarius*, die de deur bewaakte, den *atriensis*, die het bestuur had over het atrium, den *scoparius* met zijn bezem van berkentwijgen gewapend, de *cubicularii* of kamerdienaars, den paedagoog, slaaf als de overigen, maar geleerd opzichter over de bibliotheek en ingewijd in de kostbare geheimen van de papyrus-rollen. Wij ijlen de vertrekken door en vertoeven in de keuken, om ook die in beweging te zien als eertijds: het *carnarium*, aan welks zolder, voorzien van haken en spijkers, de voorraad vleesch was opgehangen; de fornuizen met hunne keurig gevormde braadpannen en ketels, de bekkens en emmers van brons met hunne gebeeld-

houwde ooren en hengsels. De muren hangen vol van blinkend keukengereedschap: lepels met ranke handvatsels, als zwanenhalzen gebogen en met daarmee overeenkomstig beeldwerk versierd, kommen en vaatwerk, rooster en braadspit, rollen en vormen voor deeg, visschschotels, de *apalare* en de *trua*, platte lepels met gaten doorboord, hetzij tot het koken van eieren, hetzij om tot schuimspaan te dienen; eindelijk de trechters, druip- en koelvaten, het *colum vinarium*, dat met sneeuw bedekt en waarop de wijn uitgegoten werd die, alzoo afgekoeld, in de drinkschalen vloeide, en zoo vele anderen kostbare voorwerpen, door den Vesuvius gespaard en die ten bewijze strekken van de hoogte, waarop nijverheid en kunstzin stonden bij de Romeinen van onze eerste eeuw.

er een schat van kostbare voorwerpen opgegraven. — De eigenaar was een wijnkooper.

Het huis van den Quaestor of van Castor en Pollux. — Zware geldkisten van zeer dik en hard hout vervaardigd, voorzien van een koperen voering en versierd met arabesken. Waarschijnlijk zijn deze bestemd geweest tot berging van gemeente-gelden en was de Quaestor te gelijk schatmeester der stad. — Atrium in corinthischen stijl. — Fraai schilderwerk de Bacchante, de Medea, de Niobiden. — Rijke aan leg der twee binnenhoven.

Het huis van den Dichter. — Homerische voorstellingen in schilderwerk, beroemde mozaieken: de hond aan den drempel met het opschrift: *Cave canem*; het koor een tooneelstuk instudeerende enz. Dit alles berust in het museum.

Het kleine Theater van Pompeji.

V.

KUNST.

Aanzienlijke huizen. — Het drichoekige Forum en zijne tempels. — Pompejische bouwtrant; zijn verdiensten en gebreken. — Kunstenaars dezer kleine stad. — Schilderwerk: landschappen, beelden, danseressen, centauren, goden en helden. — Mozaiekwerk. — Beeldhouwwerk. — Goudsmederijen. — Besneden glaswerk. — De kunst en het leven.

Het huis van den aedilis Pansa mag vrij groot geweest zijn, de versieringen er in aangebracht waren van geringe beteekenis. Men wijst den bezoeker andere woningen, die rijker aanzien hebben. Wij willen er eenige opnoemen, zij het ook bij wijze van catalogus:

Het huis van den Faun. — Keurige mozaieken, meesterstukken in brons, de dansende Faun; wij komen hier later op terug. — Behalve het atrium en het peristylium vindt men hier een derde binnenhof, de *xysta*, omgeven van vier en veertig kolommen, die evenzoo voorkomen op de bovenverdieping. — In tegenwoordigheid van den zoon van Goethe heeft men

Het huis van Sallustius. — Uitmuntende groep in brons: Herkules een hinde vervolgende, tegenwoordig in het museum van Palermo. — Fraai relief in stuc in een der slaapkamers. — Drie rustbedden van metaalwerk in het triclinium. — Deftig en eenvoudig venereum. Men ziet er Actaeon, Diana in het bad verrassende. Dit venereum bevatte een slaapkamer, een triclinium en een *lararium*, een kleine marmeren nis waarin de huisgod zijn zetel had.

Het huis van Marcus Lucretius. — Zeer belangrijk. Een peristylium, eenigszins op een verhevenheid gebouwd en daarin eene verzameling van kinderspeelgoed, die men de wijsheid gehad heeft daar bewaard te laten: fonteinen, vischvijvers, beesten in brons, beeldjes van allerlei aard, alles in miniatuur, Bacchanten, Faunen en Satyrs, waarvan een, den arm boven het hoofd heffende, uitmuntend van vorm is; voorts een andere, een jong geitje in de armen houdend; de geit, angstig voor haar jong, tilt hare voorpooten op, als om tegen den dief op te springen, alles fijn van bewerking en een staaltje leverend van een antieke étagère.

Merkwaardig als schilderijen zijn ook: de Adonis in het huis van dien naam; de wilde dieren in het jacht-

huis, het *sacrarium*, de huiskapel, in het huis met mozaiek-zuilen. Bovenal verzuime men niet de nieuwere opgravingen te bezoeken, waar de muurschilderingen nog het meest hare frischheid bewaard hebben. Moge men evenwel deze huizen en bijzonderheden ter plaatse zelve niet voorbijgaan, voor een uitvoeriger beschrijving zijn ze minder geschikt.

Ook zijn deze huizen voor een groot gedeelte onttakeld. Wij zouden er in dit of dat vertrek deze of gene schilderij of mozaiekversiering aanwijzen, en gij zoudt ze er niet vinden; ze zijn weggenomen en verplaatst naar het museum te Napels. En zoo ze daar niet zijn, dan zijn ze verloren; lucht en licht hebben ze na de opdelving spoedig verwoest. Menschelijke gidsen niet alleen, maar ook reisboeken, die u onder schoone beloften de aangewezen gebouwen binnenleiden, bereiden u droevige teleurstellingen. Het eenige middel om zich eene voorstelling te maken van de Pompejische kunst is niet, al de monumenten een voor een te bezoeken, maar zich de verschillende vertrekken in het geheugen te prenten, daarna de musea te gaan zien en zich in eigene gedachte een kleine ideale stad te vormen, een Pompeji, opgebouwd uit de ruïnen, gemeubeld en versierd met de voorwerpen van weelde en kunst in de kabinetten bewaard, maar die wij bij onze omwandelingen door de bouwvallen te vergeefs zouden willen opsporen.

Pompeji bezat twee forums, of liever drie. Het derde was eigenlijk eene markt; het tweede, hetwelk wij boven beschreven, was de plaats van het veelzijdige openbare volksleven; het andere, dat wij thans gaan bezoeken, was een soort van *akropolis*, even als die van Athene afgesloten en op de hoogste plek van de stad gebouwd. Van eene bank, die nog heden op het uiterste einde van deze acropolis staat, heeft men een prachtig uitzicht; men slaat er het oog op de vallei van den Sarno, op de begroeide bergen die haar insluiten; op de bonte schakeering van de verschillende bouwgronden die men er aan hunnen voet heeft aangelegd; op die donkere lijn van dicht bewassen loof boven op hunne kruin; voorts op die zich bevallig krommende kust, waartegen het in bochten gebouwde Stabiae slingerend oprijst; op de schilderachtige heuvelen van Sorrento, op het somber groen van de zee, op het doorzichtige blauw van den hemel, op die onbegrensde helderheid van den horizon, op dat licht en die natuur in één woord, waaronder men zich de zuidelijke oude wereld denken moet. Verplaats deze monumenten in een andere luchtstreek, onder eene andere omgeving, en zij verliezen de helft van hunne beteekenis en welsprekendheid.

Te midden van die natuur ligt de akropolis van Pompeji, het driehoekige forum. Acht ionische kolommen versierden zijn ingang en droegen een in zuiveren stijl opgetrokken boog, van waar uit weder twee lichte zuilenreeksen, in een scherpen hoek uitloopend, omhoog rezen en waarboven een front was aangebracht even rank en bevallig als het steenen bouwwerk dat het ten voetstuk strekte.

Het terras, van waar men het vergezicht had op de zee en de kust, werd gevormd door de uiterste punt van den driehoek. In het midden van de vlakte waren eenige altaren opgericht en bevond zich de *ustrina*, de plaats bestemd tot het verbranden der lijken; voorts een kleine ronde tempel een heiligen put omsluitende, benevens een kleine grieksche tempel, die op een verheven voetstuk aangelegd het geheel als overzag en zijne vrije kolommen scherp tegen de lucht afteekende. Dit plateau, breed van aanleg en bedekt met een aantal monumenten in edelen stijl, was het bevalligste, zuiverste plekje van Pompeji. Jammer slechts, ook hier, even als overal elders in de stad, had weder het stuc den oorspronkelijken steen moeten bedekken; alle kolommen waren beschilderd; nergens mocht een groep van rein marmer — het wit tegen het blauw — tegen den wolkeloozen hemel afsteken.

De overige tempels verschaffen ons weinig bouwkundige merkwaardigheden. Wij kennen dien van het Forum. Die van Fortuna, tegenwoordig zeer vervallen, moet, zegt men, op dien van Jupiter geleken hebben. Opgericht door een zekeren Marcus Tullius, een vermeend bloedverwant van Cicero, heeft deze ons al zeer middelmatige standbeelden, maar daarentegen opschriften vol fouten geschonken, alleen dit bewijzende, dat de priesters te dezer plaatse, al heel weinig ciceroniaansch van natuur, hunne eigen taal bij lange na niet machtig waren. De tempel van Aesculapius heeft, behalve zijn altaar, zijn grillig kapiteel bewaard, corinthisch zoo men wil, maar waarin kool-, in plaats van acanthusbladen, een Neptunuskop omslingeren. De tempel van Isis, die nog overeind staat, is meer merkwaardig dan schoon: hij bevat het bewijs, dat deze Egyptische godin te Pompeji vereerd werd, [1] maar hij beteekent overigens niets ten opzichte der oude

[1] Een onhandig uitgelegd opschrift op de Nolapoort had een oogenblik doen gelooven, dat deze zonderlinge eeredienst opklom tot den eersten tijd van deze kleine stad; men weet trouwens tegenwoordig beter, dat zij in de romeinsche wereld ingevoerd werd door Sylla. Isis wilde zeggen de Natuur en was de beschermgodin der Pompejers, die deze godheid gelijke hulde brachten als aan Venus, voor zoover deze godin de levenwekkende kracht vertegenwoordigde. Deze geheimzinnige en zonderlinge Isisdienst, vol van symbolen en van geheimen die voor het volk niet ontsluierd mochten worden; met die godenbeeldjes met honden-, wolfs-, ossen- en sperwerkoppen; met haar heilige uien, knoflook en prei; met alles wat Apuleus ongerijmds van haar verhaalt, behalve wat Pompeji daartoe als bijdragen levert, — wijkwasten, bekkens, messen, drievoeten, cymbalen, cithers, — dat alles was wel een meer nauwgezette studie waard.

Boven de poort van den tempel gaf een vreemd opschrift te verstaan, dat Numerius Popidius, zoon van Numerius, op zijne eigene kosten dezen tempel van Isis gesticht had, nadat de vroegere door eene aardbeving was verwoest geworden, en dat de decurionen, uit erkentelijkheid voor deze mildheid, den stichter op zijn zesde jaar eershalve tot hun ambtgenoot hadden verheven. Sommige oudheidkundige geleerden, dezen leeftijd wat al te jong achtende, hebben zestig in plaats van zes jaren willen lezen, maar zij vergaten daarbij dat er oudtijds twee soorten van decurionen bestonden: de *ornamentarii* en de *praetextati*, die van eer en die van dienst. De eersten konden door den Pompejischen senaat benoemd worden, ook om de diensten door hunne vaders aan den staat of de stad bewezen. Een opschrift te Misenum gevonden bewijst dit feit (Zie de Handelingen van de Accademia Ercolanese, anno 1833).

kunst. Op zijde, door een soort van gang, treedt men het heilige gedeelte binnen; de eigenlijke tempel ligt rechtsaf en is omgeven door een zuilenrij. Onder het altaar bevindt zich een onderaardsche gewulfde gang of diepe nis, waarin, zooals de ongeloovigen beweren, de priesters bij de orakels zich schuil hielden. Ongelukkig evenwel sprong de poort van die nis of gang, gelijk ze nog heden doet, vrij zichtbaar naar voren, zoodat de priesters bij hun bedrog al vrij lomp zouden te werk zijn gegaan, hetgeen wel niet te vermoeden zou zijn. Achter de cella is een tweede nis, die een beeld van Bacchus bevatte, wellicht dezelfde god als Osiris. Een *purgatorium*, voor reinigingen en wasschingen bestemd en uitloopend in een onderaardsch bekken, nam een hoek van de ruimte in. Vóór dit purgatorium verrees een altaar, waarop men nog de overblijfselen van offeranden gevonden heeft. Isis was dus waarschijnlijk de eenige godheid die tijdens de uitbarsting aangeroepen geworden is. Haar geschilderd beeld houdt het gebogen kruis in de eene, een cither in de andere hand, en de haren golven haar over de schouders in lange krullen, die zeer fijn en zorgvuldig gevormd zijn.

Ziedaar alles wat de tempels ons aanbieden; voor de kunst beteekent het niet veel. Andere gebouwen zijn in architectonische waarde niet veel rijker. Zij leeren ons dat de bouwmaterialen meestal bestonden in lava, tuf- en baksteen, welke laatste voortreffelijk van bewerking was en voorwerpen leverde in allerlei vorm, maar breeder van oppervlakte en dunner dan de onze. Bovendien bezigde men den steen van Sarno, die mettertijd in hardheid toenam, een enkele maal marmer voor de monumenten, voorts de romeinsche kalk, beroemd om zijne duurzaamheid, maar te Pompeji toch minder van gehalte dan wel te Rome, en eindelijk het stuc, dat als met ééne enkele gepolijste en bonte laag de gansche stad als met een kleurigen mantel overdekte. Overigens hebben die gebouwen weinig merkwaardigs; zij geven noch eenig blijk dat er eene eigenaardige Pompejische kunst bestond, noch van kunstenaars van eenige beteekenis, noch van een in eenig opzicht uitmuntenden smaak. Daarentegen dragen zij bewijzen van een zekere handigheid, die allerlei stijl en mode wist samen te koppelen, maar die des te in het oog loopender het verval en de onvruchtbaarheid van den tijd aantoont. Men dient daarbij trouwens in aanmerking te nemen dat de stad tijdens hare verwoesting pas in aanbouw en als het ware nieuw opgericht was. Als vanzelf vloeide daaruit voort, dat men met de weinige middelen die men bezat zoo veel mogelijk vertooning zocht te maken en een zucht tot een min kostbaren tooi aan den dag legde, die ook in onzen tijd de degelijke maar dure kunst pleegt te verdringen. Het stuc moest alles goed maken; onder het waas van sieraad bedierf het alles, gaf schijn in plaats van wezen, en pronkte de stad op met een valschen glans van pracht en weelde. Op vele plaatsen zijn de gegroefde kolommen niet anders dan een houten betimmering met kalk overtogen. Schilderwerk treedt overal op den voorgrond, waar beeldhouwwerk gevorderd werd. De kapiteelen nemen vormen aan, die soms geestig zijn samengebracht, maar die niettemin zondigen tegen de eenvoudigheid der echte kunst. Fonteinen, zuilen en vloeren, het rammelt alles van die op het laatst walgelijke mozaiek.

Vergeten wij, om des billijken oordeels wille, tevens niet, dat wij ons bevinden in een kleine stad, waar het voornaamste huis behoorde aan een wijnkooper. Een Pantheon of een Parthenon gelijk die te Rome moet gij er niet willen zoeken. De Pompejische architecten werkten voor eenvoudige burgerlieden, wier verlangen was fraaie woningen te bezitten, niet te groot en niet te duur, maar met een vertooning van aanzien en bevallig voor het oog. Overeenkomstig hunne gading werden zij bediend, en de bouwmeesters, aan ieders luim gewillig het oor leenende, zagen er natuurlijk niet tegen op, een twintigtal vertrekken ineen te dringen binnen eene ruimte, die eene enkele zaal van onze paleizen beslaat. Zij trokken zelfs partij van alle oneffenheden van den grond waarop zij huizen zetten, en bouwden kamers, wat hooger en wat lager, met uitsprongen en binnenhoeken, al naar gelang de omstandigheden dit meebrachten en zonder zich met een artistiek geweten te bekommeren om harmonie van lijnen of eischen van de wetten der schoonheid. Zij deden wat zij vermochten en brachten ook op hunne manier, gelijk de ouden dit elders zooveel grootscher beoogden, de kunst in het leven.

Toch dient ook gezegd te worden, dat hun stuc-arbeid, daargelaten het overvloedige, aanspraak mocht maken op verdienste. Hunne muurschilderingen werden zoo zorgvuldig behandeld, zoo voorzichtig laag voor laag van den fijnsten kalk opgelegd, zoo schitterend bestrooid met een glimmend stof, en daarna zoo oneindige malen gewreven, met houten rollen gepolijst en geglansd, dat het bijna volkomen het uiterlijk van marmer verkreeg. De geleerden zijn het er niet over eens op welke wijze zij tot die onberispelijke navolging geraakten, hetzij door de kalk nat of droog in fresco te beschilderen, hetzij dat zij de kleuren wisten in te branden.[1] Zooveel is zeker, dat verscheidene dezer muurschilderingen allerbekoorlijkst voor het oog geweest en gebleven zijn. Meestal verdeelen zij de wanden

[1] De geleerde Minervini heeft een groot onderscheid opgemerkt in de kalklagen waarmede de muren te Pompeji bedekt waren. Hij heeft er aangetroffen van de fijnste bewerking, zulke als waarop de meest beroemde antieke frescos voorkomen, maar tevens ook van een grover mengsel, door middelmatige kunstenaars beschilderd. Het verdient tevens opmerking, dat vele dezer muurschilderingen van het beste gehalte aangebracht waren op losse kalklagen, die met ijzers aan de wanden vastgehecht werden. Men had daarbij de voorzichtigheid tusschen die lagen en den muur eene kleine ruimte te laten, als voorzorgsmaatregel tegen vocht. Dit gebruikt schijnt zelfs zeer oud. Men weet dat de rijke Romeinen hunne huizen versierden met de meesterstukken die in Griekenland gekocht of geroofd waren, en men kent het beruchte contract van Mummius, die, met eenige kooplieden overeengekomen zijnde om de prachtwerken van Zeuxis en Apelles naar Rome over te brengen, uitdrukkelijk bepaalde dat de verkoopers voor het herstel aansprakelijk waren, indien er op den overtocht eenige schade aan mocht worden toegebracht.

in drie of vijf vakken, uitkomende op een gekleurd veld en door een lijst omsloten: de ondergrond donker, de randen licht, de figuren zelve daar scherp tegen uitkomende. In eenvoudige woningen zijn die vakken alleen door lijnen afgedeeld, maar naarmate de vertrekken aanzienlijker zijn, worden die lijnen lijsten, in den vorm van pilasters, guirlandes, ja soms keurig van bewerking en opgesierd met al wat de verbeelding des kunstenaars bevalligs wist uit te denken. Even zoo gaat het met de vakken zelve; hier een eenvoudige bloem of een vrucht, daar een landschap, een beeld, een groep, ginds die groepen opgevoerd tot historische of godsdienstige voorstellingen, met prachtig lijstwerk afgesloten.

Dit schilderwerk zal ten eeuwige dage bestudeerd worden; het geeft ons niet alleen onwaardeerbare overblijfselen der kunst, maar het doet ons een blik slaan in de geheele oude wereld, haar zeden, haar gebruiken, haar plechtigheden, haar kleeding, huisraad, kunstonderwerpen eene neiging tot humor of poging karikatuur.

Wij verwijlen niet bij de bouquetten, waarin leli iris en rozen den boventoon hebben, noch bij veelsoortige guirlandes, overal overvloedig, gelijk voorbeeld de muren van den tuin van Sallustius heel met bloemen beschilderd waren. Wij gaan ev zeer de dierenbeelden voorbij, de jachten, de geve ten van wilde beesten, behandeld met een krach meesterschap die bewondering wekken. Één voor daaronder van buitengewone frischheid en pas dekt: een wild zwijn dat zich op een beer werp tegenwoordigheid van een leeuw, die met vorste fierheid ernstig dezen strijd staat aan te staren.

Liever houden wij ons een oogenblik op bij figuur. Wat oneindigheid en verschil van personen toestanden! Alle genres, van de karikatuur tot l epos, zijn beproefd, uitgeput. Een wagen bevra met een reusachtigen wijnzak, dien slaven bezig z

Keukengereedschap in brons, te Pompeji gevonden.

werk, natuur. Pompeji is niet een kabinet van schilderijen alleen, 't is veelmeer een geïllustreerde geschiedenis van de eerste eeuw. Men ziet er vrij zonderlinge landschappen: een klein eiland vlak aan den oever van een stroom; een oever van den Nijl, waar een ezel die drinken wil zich heenbuigt over de kaken van een krokodil dien hij niet schijnt gewaar te worden, al trekt zijn meester hem ook angstig aan den staart. Veelal zijn het rotsen aan den kant van het water en begroeid met boomen of bebouwd met een tempel, waarbij tot stoffaadje een herder met zijne kudde; soms ook bevolkt met historische figuren. Op deze soort van voorstelling volgen stillevens: vruchtenschalen, bloemvazen, groenten, huisraad, een verzameling van schrijfgereedschappen gelijk in het huis van Lucretius gevonden is: inktkoker, vouwmes, schrijfnaald, wastafeltjes en een gevouwen geadresseerde brief aan Marcus Lucretinus, flamen van Mars, decurio van Pompeji. Een enkele maal verraden de in vaten af te tappen; een kind dat een aap dansen; de schilder die een priester van Bac tracht na te schetsen; de weifelende schoone, die het punt is een gewichtige boodschap toe te vertro aan eene dienstmaagd; de koopman in Amors, kooi vol gevleugelde liefdegoodjes openende, die straks op honderderlei manier een peinzende jo vrouw gaan bestormen. Maar dit is op verre na g staaltje van de meest afwisselende verscheiden De Pompejers muntten vooral uit in fantast beelden. Iedereen kent die wolken van kleine ge sen, die de muren van de Pompejische huizen be ken, hier kronen en bloemkransen vlechtend, hengelend met het snoer, daar de vogels naja elders planken zagend, tafels schavend, karr wagens voorttrekkend, of op het koord danse den thyrs voor balanceerstok dragend; de een knieën, de ander neergehurkt, een derde bui over den vloer, een vierde een straal wijn u

hoorn overgietend in een vaas, een vijfde de lier tokkelend, een zesde de fluit bespelend zonder het koord te verlaten, dat van de eene naar de andere zijde slingert en onder zijne lichte leden zich vormt tot een sierlijken boog. Maar nog bekoorlijker dan deze huppelende liefdegoodjes zijn de ranke danseressen, wonvijgen torscht, haar die een bloemenmand op het hoofd draagt en een thyrs in de hand. Een andere, het hoofd naar achteren gebogen en de oogen ten hemel slaande, ontplooit den lichten sluier, als moest die de vleugel worden waarop zij naar boven zweeft; die daar ginds strooit een regen van bloemen uit

Huis van Proculus — Ariadne en Bacchus, fresco.

deren van bevalligheid en plooibaarheid, zwevend op een luchtstroom, die er een lust in heeft haar te wiegelen en te dragen. Ga ze zien in het museum van Napels, deze die den cymbaal tokkelt, gene die de tambourin doet trillen, die die een cedertwijg en een gouden schepter zwaait, haar die een schaal met malsche de vouwen van haar kleed; die daar weer elders toovert met de lenigheid harer vormen — zoovele danseressen, zooveel verschillende dansen, houdingen, bewegingen, standen, toonbeelden van bevalligheid en schoonheid.

Maar wij gaan verder en doen eene schrede op het

veld der mythologie. Al de antieke godheden treden voor ons op, nu eens afzonderlijk, gelijk die statige Ceres in het huis van Castor en Pollux, soms in die bekende groepen, waarin ook de Pompejische muren rijk zijn. Zoo ontwaart gij er de opvoeding van Bacchus, de overlevering van Ariadne, Paris en de drie godinnen, Achilles op Scyros, Apollo en Daphné, den stervenden Adonis, Zephir en Flora, bovenal de helden: Theseus en Andromeda, Meleager, Jason, Herkules niet te vergeten met zijn twaalf feiten, zijn strijd met den nemeïschen leeuw, zijn liefdesgeschiedenissen en zwakheden, gelijk o. a. die groote schilderij in het pas opgedolven huis van Siricus, waar Herkules, verwonnen door de liefde en den wijn, in tegenwoordigheid van Omphale en den zegevierenden Bacchus ter aarde zijgt. Dergelijke voorstellingen zijn de lievelingsonderwerpen van de kunstenaars dezer kleine romeinsche stad. Een enkele maal ook ontleenen zij hunne groepen aan de verzen van Virgilius, meer nog aan die van Homerus; een enkel huis zelfs — dat van den Dichter, ook wel het romeinsche huis betiteld — bevat op zijne binnenmuren eene geheele geïllustreerde Ilias.

In het peristylium van ditzelfde huis werd ook de kopie teruggevonden van de beroemde schilderij van Timanthes: het offer van Iphigenia. Haar voorstellende staande voor het altaar waarop zij den dood zal ondergaan, heeft de schilder de aandoening en droefheid trachten af te malen op het gelaat der omstanders, bovenal op dat van Menelaus; maar zich als uitgeput hebbende op al de trekken van smart, heeft hij het aangezicht van den vader bedekt met een sluier, als begeerde hij zijn onmacht te erkennen om de zielepijn van dezen te schetsen. Plinius verhaalt van dit kunstwerk van Timanthes, en het gevondene namaaksel in het huis des Dichters komt met deze beschrijving volkomen overeen.

Deze Iphigenia en de Medea in het huis van Castor en Pollux zijn de eenige Pompejische schilderijen, die ons bekende oude kunstwerken teruggeven. Besluiten wij daaruit niet, dat de overige van oorspronkelijke vinding zijn. De schilders in deze kleine stad gevestigd waren noch kunstscheppers noch kopiïsten, maar bloot zeer vrije navolgers, volgens hun eigen luim bekende themas wijzigende. Vandaar dat ons opvallende verschil in opvatting van hetzelfde onderwerp. Wij hebben wel tien onderscheidene Ariadnes gezien door Bacchus verrast; geen enkele geleek op de andere. Vandaar tevens die gemakkelijkheid en vrijheid, waarmede de kunstenaars hun werk behandelden zoo als zij goed vonden. Zeker, hun arbeid, van zeer uiteenloopende verdienste en waarde, is alles behalve een model van kunsthoogte; hun werk krielt van fouten in teekening en proportie, van onhandigheden en dwaasheden. Maar vergeten wij niet, op welk terrein wij staan en dat het even onzinnig zou wezen, van Pompeji de toonbeelden te eischen van romeinsche kunst, als wanneer het ons in de gedachte zou komen om aan eenig stedeke van dertig duizend zielen te gebieden: verzamel in uw midden al de voortreffelijke schilderijen, waarop tevens vertegenwoordigd zijn uw geschiedenis, uw godsdienst, uw wijsgeerige ideën, uw zeden en uw smaak, want morgen zullen de Pyreneeën, of de Cevennes, of de Jura op u nederstorten en u bedelven, totdat men u na twintig eeuwen zal opgraven om uw geslacht en uw tijd in u afgespiegeld te zien!

Hebben wij de muren van Pompeji beschouwd, slaan wij thans nog een oog op zijn plaveisel, dat niet minder onze bewondering zal wegdragen. In het begin was dit plaveisel eenvoudig: men maakte van een soort van kalk een weeken brij, bestrooide dien met stof van gestampten gebakken steen en maakte daar op die wijze een deeg van, dat, opgedroogd zijnde, eenige gelijkenis had met rood graniet. Verscheidene vertrekken en binnenhoven in Pompeji zijn nog op deze wijze, die men *opus signinum* noemde, bevloerd. Later legde men in dit mengsel, eer het hard geworden was, allerlei voorwerpen ter versiering; eerst kleine kuben van marmer, glas, schelpsteen, verglaasden steen, die men weldra tot figuren, vierkanten en lijsten samenbond; daarna werd in die lijnen meer teekening en kleur gebracht en vormde men strikken en arabesken, totdat deze arbeid uit de handen van den werkman in die des kunstenaars overging en de geheele weeke kalkvloer eindelijk ingelegd werd met keurig gesnedene en smaakvol geschakeerde mozaieken, tapijten van steen, die in waarde en verdienste van bewerking gelijk stonden met allen anderen arbeid der kunst.

Het huis van den Faun, in dit opzicht het rijkste in Pompeji, is letterlijk een museum van mozaiek. Reeds voor de poort op den drempel ziet gij den ouden welkomstgroet geschreven. Op den vloer van het voorvertrek zijn een aantal gemaskerde figuren afgebeeld. De vleugels van het atrium vertoonen een gansche kleine diergaarde: wandelende eenden, dood gevogelte, schelpdieren en visschen, duiven parelen pikkend uit een kleinoodiën-kistje, of een kat een kwartel verscheurende, alles meesterstukken van juistheid en karakterteekening. Plinius spreekt van een huis, waar in den vloer de overblijfselen van een maaltijd waren afgebeeld en zegt dat dit gebouw hiervan den naam droeg van het "slecht aangeveegde huis."

In het huis van den Faun vindt ge in een der vertrekken, schoon niet ongeschonden meer, een prachtigen leeuw, uitmuntend door zijn fiere en majestueuze gestalte. In een andere kamer ziet ge een Bacchant op een panther rijdende, in een derde den slag bij Arbela. En al die wezenlijke kunstgewrochten strekken tot plaveisel, waarover men zonder schade heenliep. De schoonste tafelbladen in de paleizen van Napels zijn gesneden uit de vloeren van Pompeji.

In dit zelfde huis van den Faun heeft men het beroemde beeldje in brons opgedolven: den dansenden Faun. Deze figuur, meesterlijk van gedachte en vorm, houdt de armen omhoog geheven, met de schouders naar achteren en de borst naar voren gestrekt, terwijl al de leden deelen in het genot en de beweging

van den dans. Men miste een tegenhanger voor deze kleine weelderige figuur, maar de jongste opgravingen hebben er een aan het licht gebracht van niet minder gehalte: het beeldje van een tenger jonkman, vol bevalligheid en natuurlijkheid, een Narcissus die in de verte de nimf Echo hoort. Het hoofd hangt op zijde voorover gebogen, de ooren zijn naar het geluid gekeerd, de vinger wijst naar de zijde van waar de stem is opgedaagd, het geheele lichaam luistert.

Men heeft dergelijke voorwerpen in groote menigte gevonden, en al zijn ze niet alle even fraai, toch trekken ze zonder onderscheid aan door het geestige en aanvallige der vinding. Zoo is die visscher bij eene fontein gezeten; die groep waarin Herkules een hinde streelt, die haar kop tusschen de knieën van den held nedervleit; die jeugdige Apollo op een zuil leunende met de lier in zijne hand; die oude Silenus een wijnzak torschende; die liefelijke Venus hare vochtige lokken schikkende; die huppelende Diana enz. enz. De minst voortreffelijke van deze marmers en bronzen geven nog altijd blijk, hoe de behoefte naar het schoone het romeinsche volkskarakter als ingeschapen was. Indien wij in onzen tijd een Venus bezitten op de pendule van onzen schoorsteenmantel, is het meer het verguldsel dat aantrekt dan hare vormen, is er in elk geval geene overeenstemming tusschen hare figuur en de overige meubels onzer vertrekken: de godin is er niet op hare plaats, zij verveelt zich.

En niet alleen in beeldwerk van weelde treffen wij dit schoonheidsgevoel aan; wij vinden het terug overal, tot in de geringste zaken van huiselijk gebruik. Zie dien kandelaar, besneden met een panther die het kind Bacchus ontvoert; dien beker waarop twee Centauren kleine liefdegoodjes trachten meester te worden; die vaas waarop Pallas voorgesteld is op haren wagen, den arm leunend op eene lans; dat bekken van zilver, waarvan de handvatsels uitloopen in heerlijk gevormde vogelkopjes, voorts al die keukengereedschappen, dat glaswerk, die nietigheden zelfs, met beeldwerk beschilderd of besneden. Waarlijk, op het gezicht van al die groote en kleine wonderen wordt men gedwongen tot de erkentenis, dat zelfs de geringste Pompejer meer kunstsmaak bezat, dan vaak wordt aangetroffen bij onze aanzienlijken en beschaafden. Bij hen was geene afscheiding tusschen het noodzakelijke en de weelde. Kunst was hun dagelijksch brood, niet alleen een zondagsspijs. Zij trad overal binnen, zij verhelderde, vervroolijkte, veredelde alles. Zij fladderde niet buiten het leven om, zij was er de ziel en de zegen van; zij voerde zich zelve op tot hoogere volmaaktheid naarmate zij hare beoefenaren tevens beschaafde.

Dergelijke dingen hebben die oude bouwvallen van Pompeji ons te vertellen en te leeren.

IV.

DE SCHOUWBURGEN.

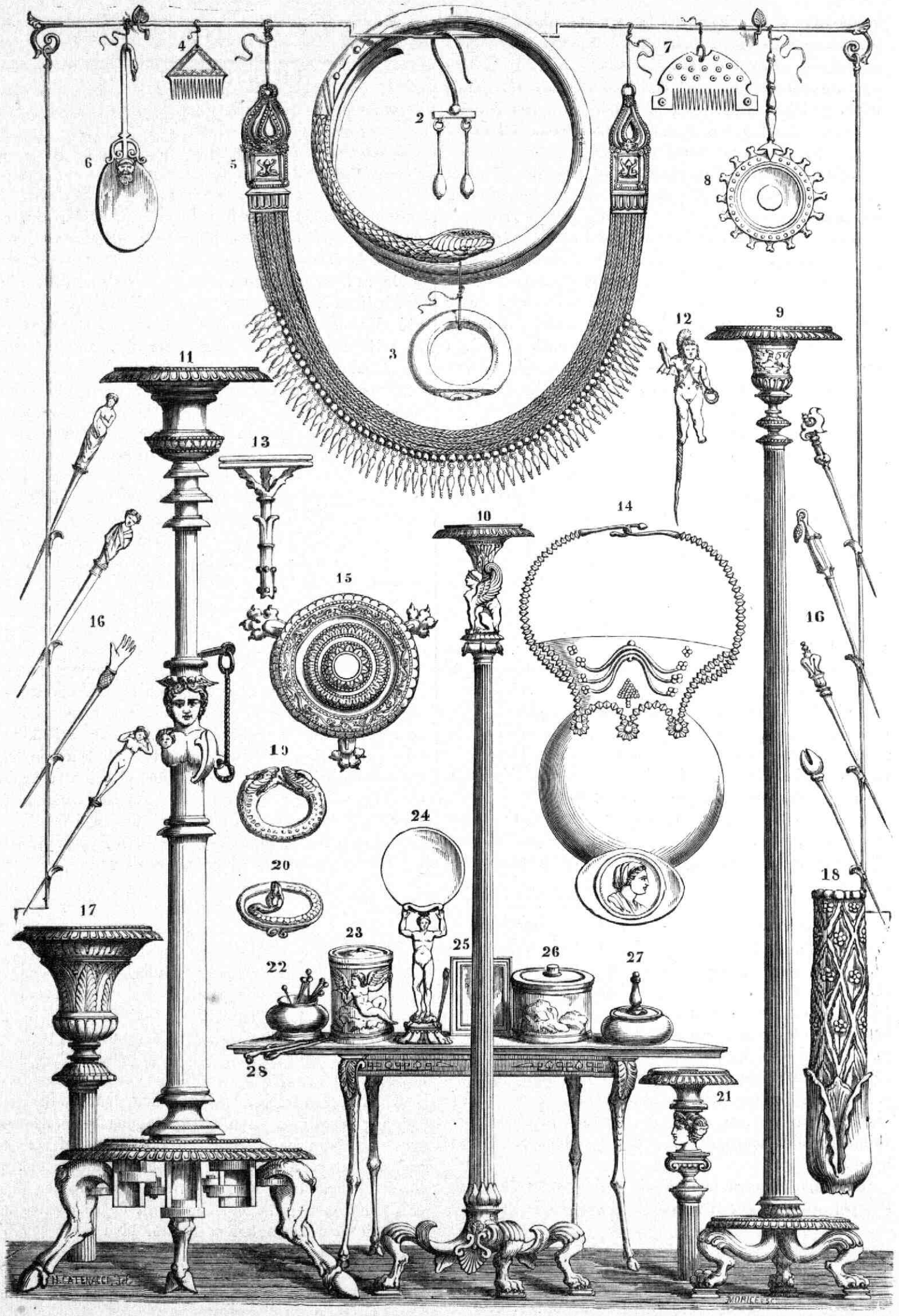
Indeeling van de plaatsen. — Toegangsbewijzen. — *Velarium*, *orchestra*, *scena*. — Het Odeon. — De schermen, de maskers. — De verblijfplaats der gladiatoren. — Het Amphitheater.

Pompeji bezit twee theaters of schouwplaatsen, een voor treur- en een voor blijspelen; of liever een groot en een klein.

De zaal of ruimte van het groote theater vormde een halfrond, opgebouwd tegen een glooiende hoogte, zóó dat de trappen van het laagste tot het hoogste gedeelte zich als het ware vanzelf vormden, zonder opgetrokken te zijn op een daartoe bepaald gemetselde en zich ophoogende onderlaag. De grieksche bouwmanier was hierin gevolgd. Alleen de vier verhevenste trappen, van achteren grenzende aan een overwulfden gang, bereikten de hoogte waarop het driehoekig Forum en de grieksche tempel waren aangelegd en boden dus hetzelfde ruime uitzicht over den omtrek als deze. Langzaam en gemakkelijk stijgt gij alzoo van de straat af naar deze hoogste zetels, waar uw oog kan weiden over de vlakte, over het landschap, over de zee, totdat het zich bepaalt tot beneden in dat kleine dal van het theater zelf, waar eertijds vijf duizend Pompejers hun aangeboren zucht naar schouwspelen konden verzadigen.

Bij den eersten aanblik trekken drie groote afdeelingen uwe aandacht: het zijn de rangen der trappen of zitplaatsen, de *caveae*, de benedenste, de middelste, de hoogste. De benedenste was de aanzienlijkste; hij bevatte slechts vier rijen zetels, breeder en lager dan de overige. Dit waren de plaatsen bepaaldelijk voor de hoogste overheidspersonen en notabelen; zij lieten daar hunne eigene zetels en banken voor twee zitplaatsen, *biselliae*, heenbrengen, waarop zij het recht hadden bij wijze van weelde alléén te zitten. Een kleine muur, achter die vierde trap aangebracht en van boven met marmer gedekt diende tot afschutsel tusschen dezen eersten en den tweeden rang. De duumviri, de decurionen, de augustales, de aediles, Holconius, Cornelius Rufus, Pansa, vestigden zich met al hunne majesteit op deze zitplaatsen, van de gewone stervelingen afgesloten.

De middelste rang was voor de burgers. Afgedeeld in vakken, *cunei*, door smalle loopplaatsen die het halfrond in zes deelen splitsten, was het getal zitplaatsen daarop bepaald en geteekend door lichte strepen die nog zichtbaar zijn. Een toegangsbewijs, *tessera*, een scherf van been, van gebakken steen of een stuk brons, soms een soort van ovalen penning, ook wel in den vorm van een ring, gaf recht op een plaats en duidde met juistheid den rang, de rij en den zetel aan, die den bezoeker toekwam. Men heeft sommige dezer tesserae teruggevonden, met grieksche en romeinsche cijfers of woorden besneden, en daaruit opgemaakt, dat de grieksche teekenen verre waren van door alle Romeinen verstaan te worden; eene

Kandelaars, huisraad en versierselen, te Pompeji gevonden.

vertaling zou anders wel niet noodig geweest zijn.

Achter dezen tweeden rang, dus op de bovenste rijen, waren de zitplaatsen voor de plebejers — en voor de vrouwen. De Romeinen waren tegenover het schoone geslacht in dit opzicht al zeer weinig hoffelijk.

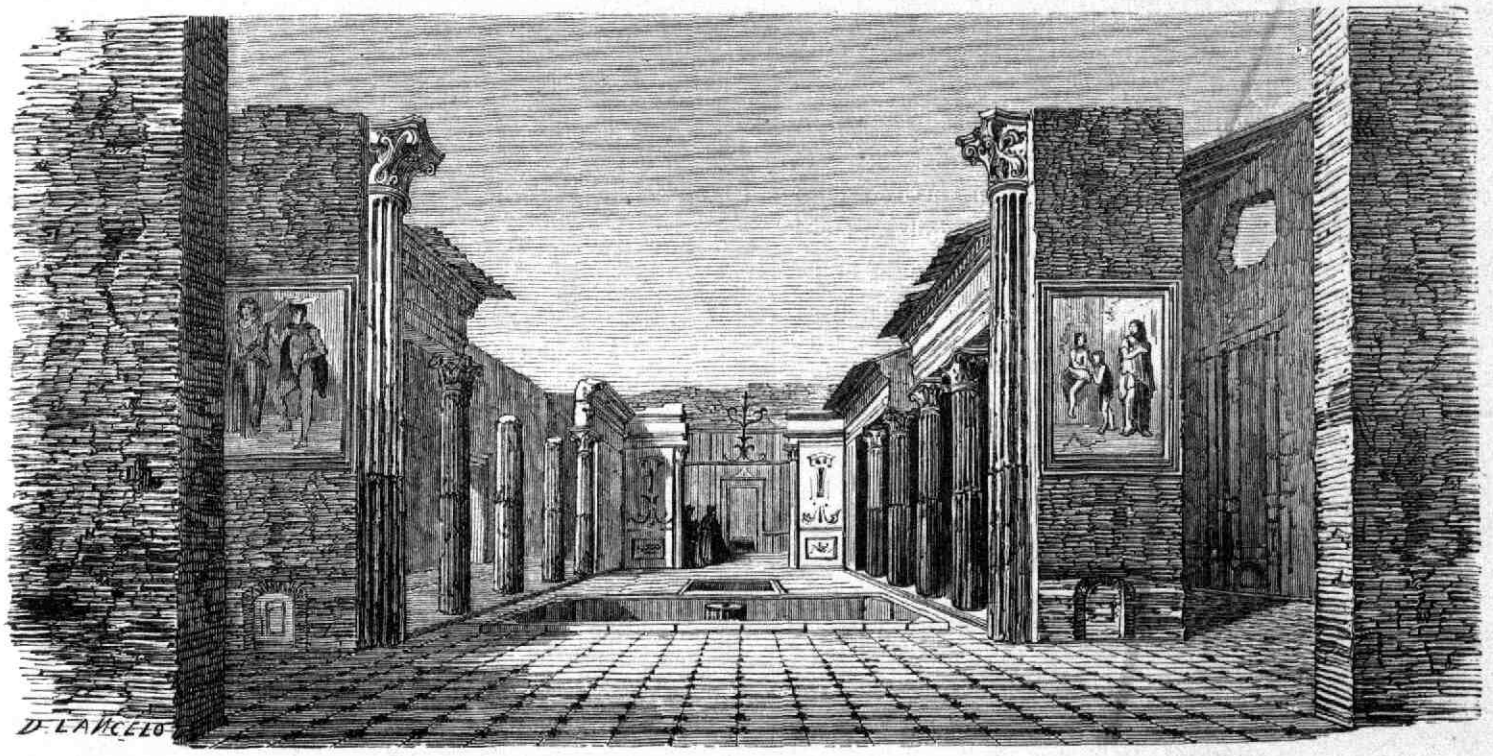
Bovendien waren deze vrouwenplaatsen nog afgescheiden door tralievensters, zoodat zij buiten alle gemeenschap waren met de banken der achtbare en zich in al hunne ijdelheid neervleiende burgers.

Op den muur achter deze hoogste maar minst aanzienlijke zitplaatsen worden nog de ringen aangewezen waaraan het zeil, *velarium*, werd vastgemaakt, dat bij sterken zonneschijn over de toeschouwers werd uitgespannen.

Op deze wijze was de ruimte ingedeeld. Dalen wij thans af naar de *orchestra*, die in de grieksche theaters bestemd was voor de koren en dansers, maar die in die van de Romeinen ingenomen werd door de hoogste dignitarissen, te Rome door den vorst, de Vestaalsche priesteressen, de Senatoren.

De *scena* of eigenlijke spreekplaats was ongeveer anderhalve el boven de orchestra gelegen en breeder maar minder diep dan ons hedendaagsch tooneel. Groote ruimte was ook niet noodig; de personen die in de oude stukken voorkwamen hadden bij lange na niet dat aantal, waarmede onze dramas en balletten overladen worden. Zij strekte zich uit tusschen het *proscenium*, den voorgrond, die langs een houten trap in de orchestra uitliep, en het *postscenium*, den achtergrond, waar zich de schermen bevonden. Onder het tooneel was het *hyposcenium*, een onderaardsch vertrek voor de machinisten bestemd. Het gordijn, of voorscherm, *separium*, was van romeinsche vinding en ging bij den aanvang van een tooneel niet op naar boven, gelijk bij ons, maar viel uit de hoogte naar omlaag, waar het zich door een vernuftig uitgedacht middel vanzelf oprolde.

Men weet dat in de oude tooneelvoorstellingen door den regel, die eenheid van plaats voorschreef, de decoratiën vrij eentoonig waren. Het tooneel stelde het paleis van een vorst voor. Vandaar dat men niet noodig had verschillende achtergronden te schilderen; het ééne, dat voor alles voldoende was, bouwde men des te steviger. Deze onbewegelijke decoratie droeg den naam van *scena stabilis*, besloeg den geheelen achterwand en was van gemetselden steen en van marmer in het groote theater van Pompeji. Zij stelde een prachtigen muur voor, waarin zich drie deuren bevonden; door de middelste, koninklijke deur, traden de vorsten op; die ter rechterzijde (van de toeschouwers) was de ingang voor de mannelijke en vrouwelijke hofhouding; die aan den linkerkant voor gasten en vreemdelingen. Tusschen die deuren waren vierkante of ronde nissen aangebracht, waarin beelden geplaatst werden Behalve deze scena stabilis had men in enkele gevallen een losse decoratie, *scena ductilis*, die vóór den achtergrond geschoven kon worden, bij voorbeeld wanneer de Ajax van Sophocles werd opgevoerd en het tooneel het kamp van het grieksche leger aan den Hellespont moest voorstellen. De zijdelingsche decoratiën waren van weinig beteekenis; zij bestonden in driekante draaiende coulisses, beschilderd met drie verschillende voorstellingen.

Zuilengang in het gebouw der quaestors te Pompeji.

De romeinsche vertooners, even als de grieksche, bestonden uit tweeërlei soort personen: de schouwspelers en het koor. Het laatste was samengesteld uit een grooter of kleiner aantal lieden, die als deelnemende getuigen de eigenlijke handelingen bijwoonden en enkele bepaalde rustpunten met dans of gezang aanvulden. Oorspronkelijk waren die koren het hoofdbestanddeel eerst van de dionysische feesten, later van de tragedie en komedie die zich daaruit vormden; hun gezang en dans maakten de gewone feestelijkheden uit bij de offerplechtigheden. Van lieverlede trad tusschen

de afdeelingen hunner liederen een persoon op, die door een verhaal of een gesprek met het koor het publiek gedurende die rust bezig hield en tevens den zangers eenige verademing bezorgde. Hieruit ontwikkelde zich eindelijk de dialoog, ten laatste het drama. Het koor trad naar den achtergrond terug, werd langzamerhand bijzaak en kreeg op die wijze al meer en meer de eenigszins ondergeschikte beteekenis, die het in de latere dramas bleef houden.

Het getal personen, waaruit het koor bestond, werd overeenkomstig den aard van het te spelen stuk bepaald; in de tragedie waren het er twaalf of vijftien, in de komedie vier en twintig. Zij hadden de rol van ervaren, verstandige, onbevangen mannen, grijsaards, vrouwen of maagden, die met de handelende personen in eenige betrekking stonden, maar die, vrij van de hartstochten en aandoeningen welke de hoofd-acteurs bezielden, rustig en bedaard, radend of troostend, waarschuwend of opwekkend, van de handelingen op het tooneel getuigen waren zonder er een werkzaam aandeel in te nemen. Daar, waar de handeling tot eenig rustpunt gekomen was, zong of reciteerde het koor lyrische stukken, die met de feiten in verband stonden en waardoor deze zelve toegelicht en geholpen werden. Aan deze koorgezangen of reien, die vaak van toepasselijke dansen en gebarenspel vergezeld gingen, hechtten de oude dramatische dichters groote waarde en besteedden er veel kunst aan.

De eigenlijke plaats voor het koor was de orchestra, waar het gedurende het gansche drama bleef; alleen in enkele gevallen verliet het het tooneel en trad later weer op. Het behield nogtans niet altijd zijn zelfde plaats, maar groepeerde zich naar gelang de feiten dit meebrachten, onder de leiding van een bestuurder, die de mise-en-scène regelde. Een beroemd mozaiek in het huis van den Dichter geeft ons eene afbeelding van dergelijke tooneeloefening, repetitie gelijk wij zouden zeggen. Men ziet er den aanvoerder of régisseur, omringd van koorzangers ten deele gemaskerd en waarvan twee hun gelaat als satyrs beschilderd hebben. Deze beiden worden in hunne rollen onderwezen. Achter hen staat een derde komediant, die, geholpen door een kostumier, zijn best doet om een geel kleedingstuk aan te trekken, hetwelk blijkbaar veel te nauw is.

Moge het groote theater te Pompeji met zijn marmeren decoratie veel prachtiger ingericht zijn, het kleinere, het Odeon, heeft voor wie zijn bouwvallen bezoekt iets gezelligs en bekoorlijks (zie bladz. 184). Wellicht voldoet het ook daarom meer aan het oog, omdat het volledíger bewaard en door de zorgen van den architekt La Vega voor een groot deel uitnemend hersteld is. Naar een paar opschriften te oordeelen was het Odeon bedekt met een houten dak; een steenen verwulfsel hadden de lichte muren ook moeielijk kunnen dragen. De bovenste zitplaatsen bereikte men langs een gang, die nog vol is van allerlei inschriften, gedurende het vervelende wachten door de bezoekers tot tijdverdrijf daarop gekrast. In de beide aanzienlijker rangen trad men door groote deuren rechts van de orchestra en wel met vier trappen naar den eersten, welks einden uitliepen in een als een haak gebogen plaveisel. Het afschutsel tusschen den eersten en middelsten rang werd gesteund door een leuning in den vorm van een fraai in marmer gebeeldhouwden leeuwenklauw, terwijl aan de ingangen van beide rangen een knielend Atlas gezien werd die een groote marmeren plaat o het hoofd met de handen steunde en waarop feestelijke gelegenheden bloemvazen gezet werden. A het hooger einde van de orchestra bevonden zich *tribunalia*, die te Rome tot zitplaatsen dienden vo de Vestaalsche maagden, maar te Pompeji waarschijlijk voor andere priesteressen bestemd waren.

De trappen, die naar de rangen leidden, wa gemetseld uit lava-blokken; men ziet daarin nog uitholingen, waarin men bij het opgaan verplicht w de voeten te zetten, ten einde den bezoeker die ree gezeten was geen overlast aan te doen. De Romeine toch tooiden zich met mantels van witte wollen sto maar droegen aan hunne sandalen hetzelfde straatv mede, dat aan onze laarzen kleeft. En daar nu aanzienlijke burgers van de eerste en tweede rang gewoon waren breede kussens mede te brengen, wa mede zij de harde zitplaatsen bedekten, en anders hun reine togas onder zich plooiden eer zij zich nederze ten, was het noodig door vaste loopplaatsen die kle deren en kussens te sparen, die anders, vooral l eenig gedrang, niet weinig gevaar zouden geloop hebben van te worden bezoedeld met het slijk en h stof van de naar boven stappende voetgangers. getal der trappen van den bovensten rang was zev tien, maar om in dezen grooten halven cirkel al te vermoeiende wandeling te moeten maken w er zes loopplaatsen in open gelaten, die tegelij ruimte in gelijkmatige vakken afdeelden. Naa allerhoogste zetels klom men, gelijk wij gezegd heb langs een zijgang op.

De orchestra vormde een boog, waarvan de denstraal geteekend was door een inlegsel van mer, waarop deze woorden te lezen waren:

M. Olconivs m. f. vervs pro lvdis.

Deze Olconius of Holconius schijnt de markie Carabas van Pompeji geweest te zijn. Waar komt, overal, op de straten, op de monumenten de muren der huizen, vindt men zijn naam.

Het Odeon grenst aan een gebouw, hetwelk de kazerne der gladiatoren genoemd heeft. Men h namelijk een tijdlang geloofd dat deze ruimte wel eenigszins het voorkomen van een kazerne vooral ook door de wapenen die er in gevonden zijn verblijfplaats moest gediend hebben van solda Later evenwel is men tot het besluit gekomen men zich vergist had en dat de woningen die gaanderij omringden aan de gladiatoren toegewe waren. Daar ter plaatse toch vindt men een zestig cellen; en daar een dergelijk getal dier kampve ters te Pompeji moet gewoond hebben, blijkbaar een gevonden programma waarin van dertig pa gesproken wordt die zich in het Amphitheater n elkaar zouden meten, vindt dit vermoeden schijn v waarheid.

Ten einde deze gladiatoren onder de wapenen

zien, hebben wij, van het Odeon uit, een denkbeeldige onderaardsche wandeling te maken, door het puin van nog onopgegraven straten heen, tot naar de andere zijde van Pompeji, waar, in eene soort van vallei, het Amphitheater ligt. Dit Amphitheater is een circus, eveneens als de theaters door zitplaatsen in den vorm van trappen omgeven, en ligt ten eenenmale aan een uithoek der stad. Zijn buitenmuur is maar weinig boven den beganen grond opgetrokken, daar het kampveld met zijn benedenste zitplaatsen vrij diep in den grond, bij wijze van een klein dal, was ingegraven.

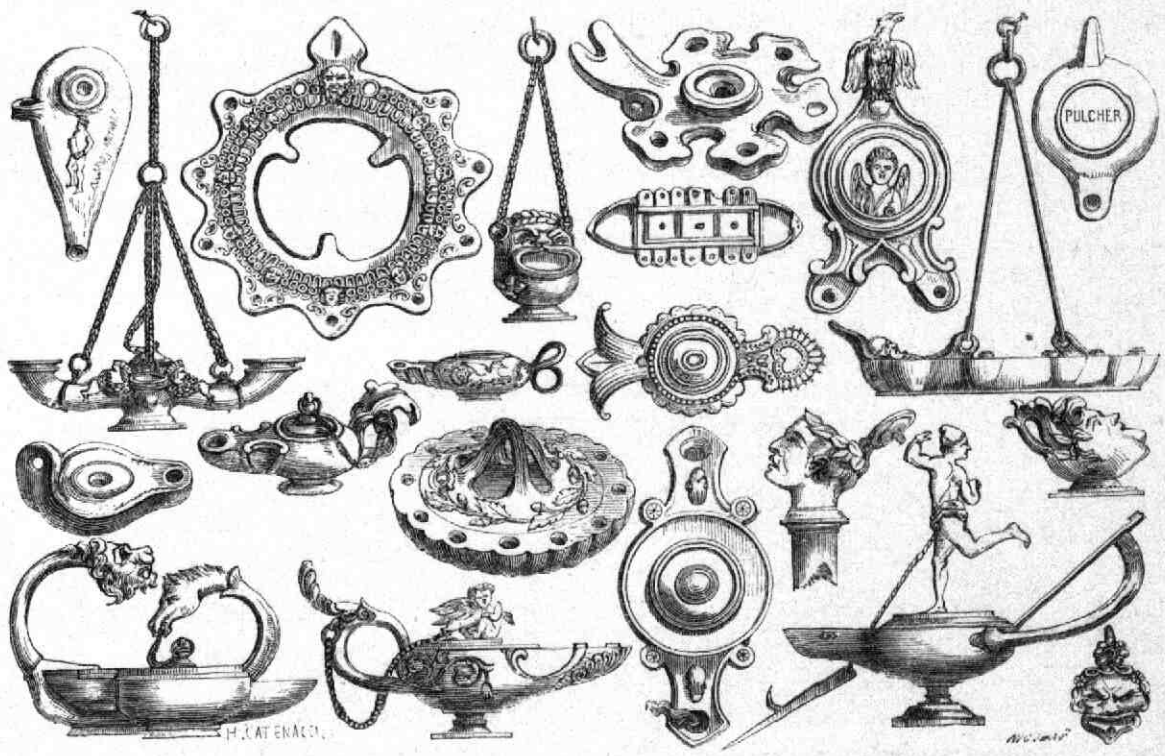
Naar deze benedenruimte daalt men door twee groote gangen af, die, verwulfd en geplaveid, vrij steil naar omlaag hellen. Beide gangen, in 't begin eenigszins nauwer, snijden een dwarsen en geheel in de rondte loopenden doorgang, van waar ze breeder naar de kampplaats leiden. Uit dien doorgang verschenen de gladiatoren gezamenlijk, gewapend en te paard, door fanfares aangekondigd in het strijdperk, de *arena*, hetwelk zij in zijn ganschen cirkel omreden voor zij tot den strijd overgingen. Zij keerden daarna terug en verschenen op nieuw, twee aan twee, volgens de orde in het programma vermeld.

Rechts van den hoofdingang gaf een deur toegang tot twee vierkante en van traliewerk voorziene cellen, waarin waarschijnlijk de wilde beesten werden opgesloten. Een andere, zeer nauwe gang voerde naar een klein rond vertrek, waarschijnlijk het *spoliatorium*, de lijkenkamer van de gesneuvelde gladiatoren.

De arena zelve had den vorm van een ovaal, van acht en zestig bij zes er dertig el. Zij was omringd van een muur van twee el hoog, waarin men nog de gaten ziet waarin het hekwerk moet bevestigd geweest zijn als een voorzorg tegen de sprongen der panthers.

De gladiatorenkamp was oorspronkelijk bij de Etruskers een gebruik bij lijkfeesten, waarmede men, even als later te Rome, hulde bracht aan de schimmen der dappere afgestorvenen. Weldra evenwel ontaardde deze gewoonte bij de op hunne vrijheid zoo hooghartige Romeinen in een nationaal volksvermaak, waarin deze zich verlustigen konden in den doodstrijd der slaven, die naar hunne meening noch eenige zedelijke noch eenige maatschappelijke waarde hadden. Van eene andere zijde verdedigden zij dit onmenschelijk schouwspel door te beweren dat het voordeelig werkte als opvoedingsmiddel voor het volk, hetwelk zich gewennen moest aan de worstelingen die de strijd medebracht en zich verharden tegen de bloedige tooneelen in den oorlog tegen den vijand. Maar een krachtiger beweegreden voor dergelijke feesten bestond veeleer in de zucht der aanzienlijken, die hierin een middel vonden om zich de gunst van den grooten hoop te verzekeren. Tegen het einde der republiek werden voor het eerst bepaaldelijk daartoe bestemde amphitheaters gebouwd met opene arenae.

De gladiatoren waren gewoonlijk krijgsgevangenen,

Lampen van gebakken aarde en van brons, te Pompeji gevonden.

die eer zij voor 't publiek optraden aan een schermmeester werden overgegeven om zich voor hun vreeselijken plicht te bekwamen. Weldra onderhielden deze schermmeesters, *lanistae*, op eigen kosten een aantal gladiatoren, die zij verhuurden of verkochten aan hem, die het volk op zulk een feest onthalen wilde. Bij den lanista moesten de gladiatoren zich aan een zeker dieet gewennen om hunne lichamen te behouden binnen de noodige maat van omvang en sterkte, en gebruikten daartoe voornamelijk een voedsel van gerstemeel, waarvan zij ook wel den naam van *hordearii* droegen.

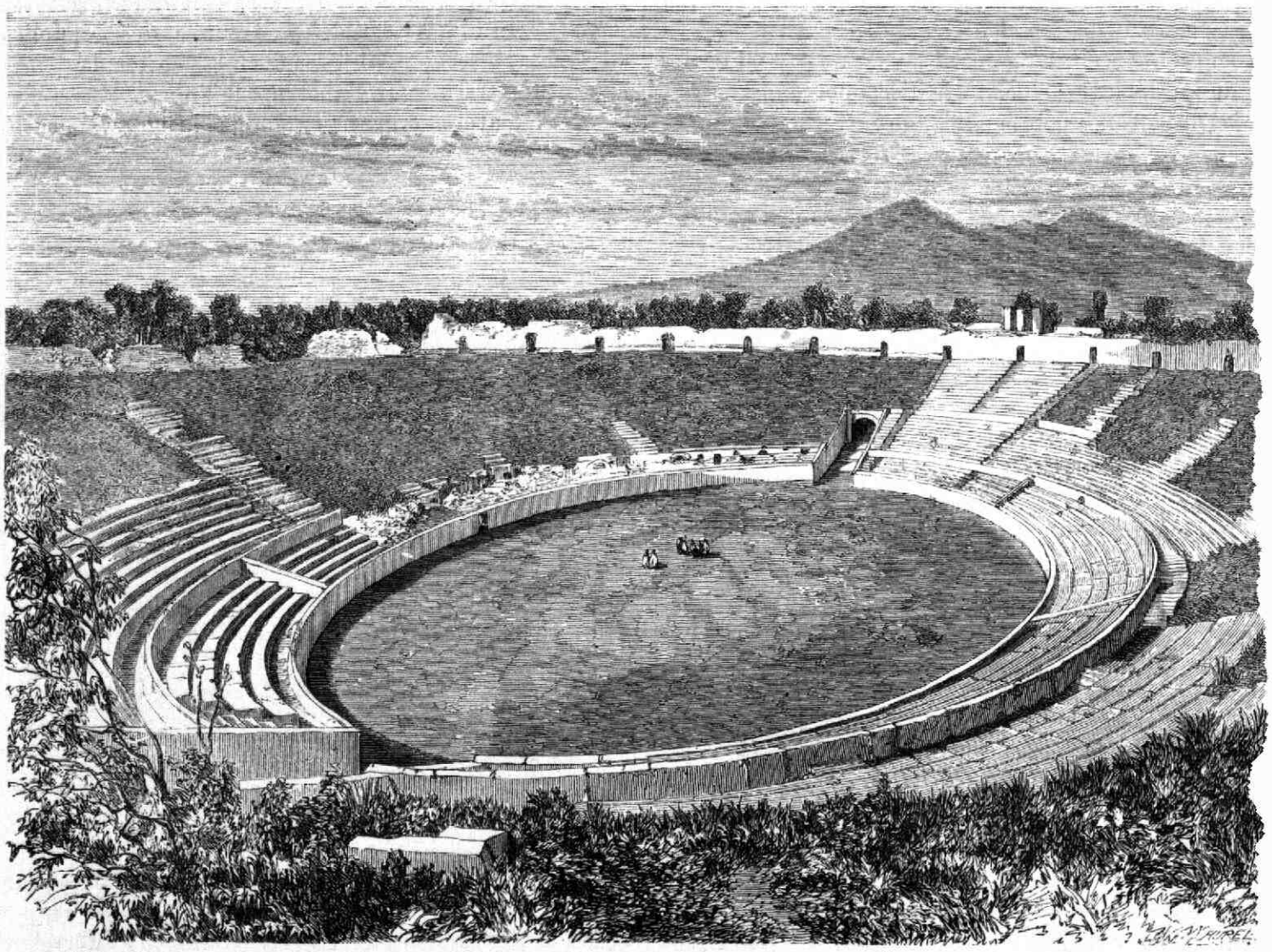
Op een bepaalde soort van wapenen kwam het niet aan; het was voldoende indien een gladiator zich slechts in de eene of andere manier van strijden onderscheidde. Verwierf hij zich door dapperheid of bekwaamheid in het kampperk de gunst des volks, zoo werd hij op algemeen verlangen door den lanista of hem die het feest gaf, beschonken met een staf, *rudis*, die hem nog wel niet de vrijheid, maar toch

het ontslag uit de gladiatorendienst verleende. Soms lieten deze rudiarii zich evenwel, op hoop van hooger loon, tot een nieuwen wedstrijd overhalen; zij waren dan verplicht vóór den aanvang van het gevecht een eed af te leggen, dat zij hun leven niet ontzien zouden.

Het houden van een gladiatorenfeest, *munus gladiatorium*, werd door openlijke afkondiging bekend gemaakt, soms wel met verspreiding van de portretten der kampvechters, en zelfs door biljetten in de geheele provincie. Was de feestelijke dag aangebroken, zoo trokken de gladiatoren in plechtigen optocht naar het Amphitheater, waar zij door den lanista in paren verdeeld werden en hunne wapenen kregen. Doorgaans

opgevangen en gedronken werd door lieden die aar booze kwalen lijdende waren. De lijken werden me haken uit het strijdperk gesleept en in het spoliat rium neergeworpen.

Niettegenstaande al het afschuwelijke en mensc onteerende dat aan deze spelen verbonden was, het romeinsche volk op dergelijke feesten zoo ver dat het ze als een van zijne grootste voorrechten merkte. In de laatste eeuw der republiek werd zekeren overheidspersonen, als zij tot hun ambt heven waren, tot plicht gesteld het volk op een diatorenspel te onthalen, als blijk van erkentelijk en belooning voor de op hen uitgebrachte keus

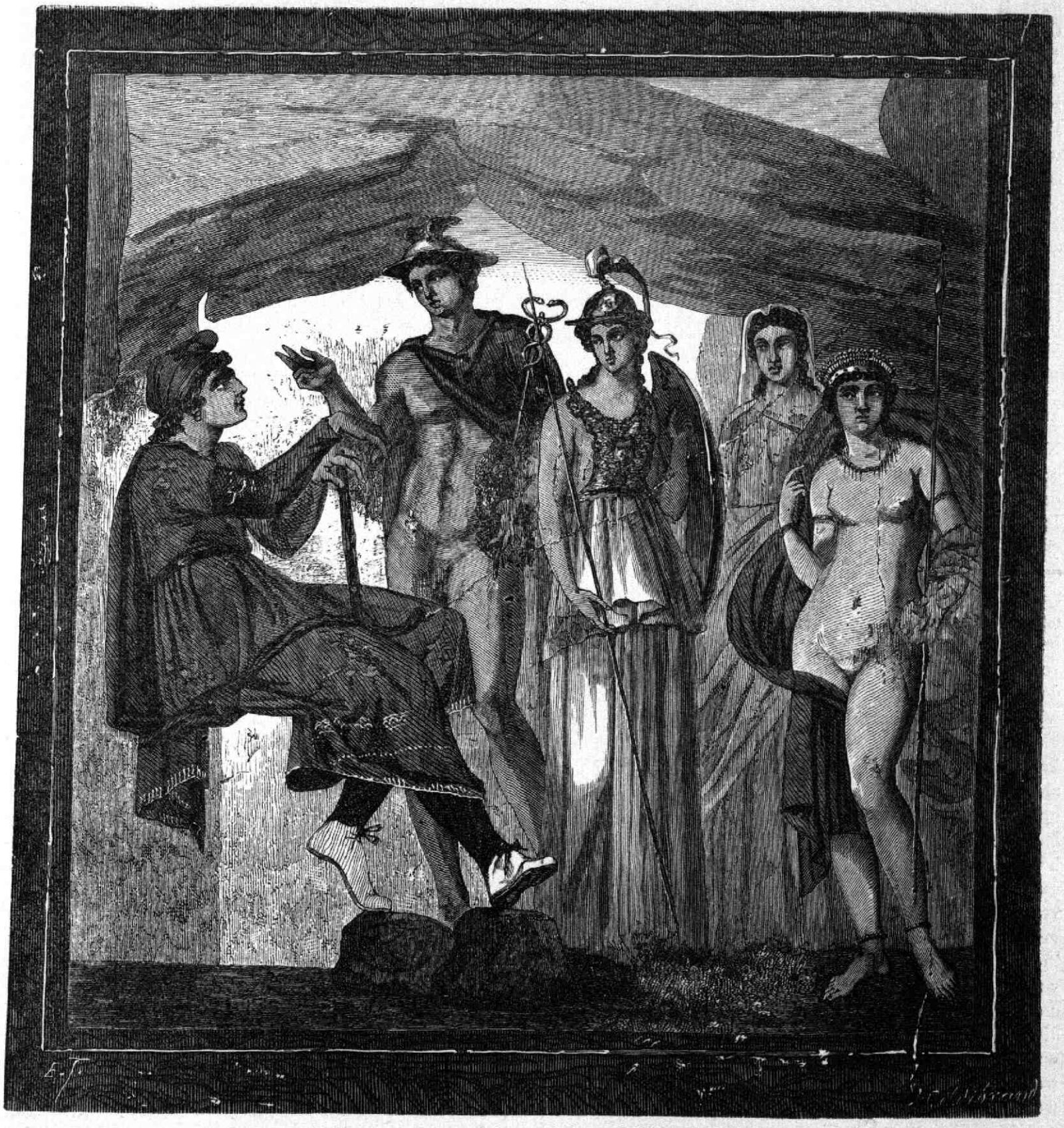

Amhpitheater te Pompeji.

begon het spel met een spiegelgevecht, waarin de partijen met stompe wapenen vochten, of kunsten vertoonden in het werpen en opvangen van de lans. Ging dit het publiek vervelen, dan gaf de trompet, *tuba*, het teeken tot den ernstigen strijd. Hij die in het tweegevecht overwonnen werd, kon, indien zijne wonden nog hoop op het behoud van zijn leven overlieten, door het opsteken van den wijsvinger het medelijden en de genade van het volk inroepen. De toestemming gaf zich te kennen door het opheffen van gesloten vuisten, de weigering door dat van uitgestrekte handen. Als een blijk van de onmenschelijkheid, die zich bij dergelijke gelegenheden toonde, verhaalt Plinius dat het bloed der gevallenen soms

waren er zeker van de volksgunst te verliezen, in zij dit nalieten. Het behoeft wel niet herinner worden hoe dit volksvooroordeel aanleiding gaf allerlei misbruiken en pogingen om zich langs d weg bij het gemeen aangenaam te maken. Wie hooge betrekking in den staat verlangde, richtte ten aan; de een zocht den ander daarin te overblu en de gladiatorenspelen wedijverden weldra met el der niet alleen door de weelde die er bij ten gespreid werd, of door de menigte kampvechters in het strijdperk zouden treden, maar eveneens de beloften op buitengewone genietingen: dieren elkaar zouden bestrijden, of slaven die tegen beesten zouden worden over gesteld. Keizer Aug

stelde dien ten gevolge eene wet in, waarbij bepaald werd, dat het niet vergund was de spelen op eigen kosten te regelen, maar dat elk die een gladiatorenfeest aan het volk ten beste gaf eene bepaalde som gelds moest storten, waarvoor alsdan door daartoe benoemde beambten het feest bestierd werd. Voorts

Het oordeel van Paris. — Fresco in het huis van Proculus.

mochten dergelijke spelen niet meer dan tweemaal 's jaars plaats hebben en het getal gladiatoren dat van zestig paar niet te boven gaan.

De muren van de arena te Pompeji zijn bedekt met schilderwerk en opschriften. Zij berichten ons dat sommige duumviri (N. Istacidius, A. Audius, O. Caesetus, Sextus Capito, M. Grantrius, Marcellus), in plaats van de spelen die zij verplicht waren bij de aanvaarding van hun ambt aan hunne stadgenooten aan te bieden, op last der decurionen daarvoor drie afdeelingen van zitplaatsen, *cunei*, aan het gebouw op hunne kosten hadden toegevoegd. Een ander opschrift doet ons weten, dat twee andere duumviri (Caius Quinctius Valgus en Marcus Portius) voor hunne rekening de eerste spelen ter eere des volks gegeven en het Amphitheater het eigendom der stad hadden verklaard.

Laat ons ten slotte dit Pompejisch Amphitheater overzien. Het bezit drie rangen even als de theaters;

de benedenste (de aanzienlijkste) rang is door ingangen en particuliere trappen verdeeld in achttien loges; de middelste en de hoogste zijn gesplitst in gewone vakken, de eerste door twintig, de laatste door veertig trappen of opgangen. Rondom de achterste bank van de hoogste zitplaats is een lage muur, voorzien van openingen naar buiten, om welken muur heen nog een aantal personen staande de wedstrijden konden zien. Op die wijze gaf het Amphitheater plaats aan wellicht twintig duizend toeschouwers. Verwondert men zich wellicht zulk een groot Amphitheater aan te treffen in zulk een kleine stad, dan bedenke men, dat Pompeji niet gewoon was alleen zijne eigene inwoners, maar die van al de omliggende steden en plaatsen tot zijne feesten uit te noodigen.

VII.

DE UITBARSTING.

De aschregen. — De vuurregen. — Vlucht der Pompejers. — Voorzorgen der vluchtelingen. — De slachtoffers: het gezin van Diomedes, de schildwacht, de priester van Isis, enz. — De geraamten. — Lijken in pleisterkalk afgedrukt.

Het was op een dier beschreven feesten, den 23sten November 79, dat de vreeselijke uitbarsting plaats greep, die de stad als levend begroef. Het getuigenis der oude schrijvers, de bouwvallen van Pompeji, de lagen van stof en steen op elkander gestapeld en de stad ten eenenmale bedekkende, de geraamten nog de teekenen dragend van den angst en van de verrassing des doods, dat alles geeft ons als het ware een verhaal van de gebeurtenis zelve. De verbeelding behoeft er niets bij te voegen: het tooneel ligt daar voor onze oogen, wij zijn er bij tegenwoordig, wij deelen er in. In het Amphitheater gezeten, vluchten wij zelve mede bij die eerste schokken, bij die eerste vlammen, die de ontbranding en de uitbarsting aankondigen. De bodem beeft, de schuddingen herhalen zich eenige malen, en iets dat naar een hoos van stof gelijkt en al dichter en dichter wordt, heeft zich wervelend in de lucht opgeheven. Sinds eenige dagen reeds had men hooren vertellen van reuzenschimmen, die nu eens op den berg, dan weder op de vlakte zich vertoond hadden, maar weder opgelost waren in nevel. Thans verschijnen ze op nieuw en toonen zich in al haar geweldige grootte, omgeven door wolken van rook, waaruit zich een vreemd geluid hooren doet, een zwaar steunen, vervolgens donderslagen die al korter en korter op elkaar volgen — eindelijk wordt het op eens nacht, een ontzettende nacht, welks duisternis alleen door breede, hooge vlammen wordt afgebroken. Allerwege de kreet in de straten: "de Vesuvius brandt!"

Oogenblikkelijk vlieden de verbaasde en verschrikte Pompejers uit het Amphitheater, zich gelukkig achtend dat zij langs zoo vele uitgangen als er voor hen openstonden zich een weg konden banen, zonder elkander in de verwarring onder den voet te treden. Helaas; na de eerste uitbarsting, na dien regen van asch, volgt weldra een regen van vuur. Lichte brandende steenen, door den wind voortgestuwd, dalen als een vlammende sneeuw langzaam maar doodelijk, zonder tusschenpoos noch vermindering, met een onverbiddelijke volharding op de stad neder. Deze vlammend massa verstopt de straten, hecht zich aan de daken hoopt zich op de woningen en sleept in haren val da pannen mede die vergruizelen, balken waaraan het vu zich heeft medegedeeld. De vlammen grijpen verdiepi op verdieping aan en storten het gloeiende puin op binnenhoven naar omlaag, waarover tevens nog alt voort die roode vlokken sneeuwen, die de berg geli matig, onafgebroken, alles bedekkend blijft uitstuw

De inwoners zoeken zich op alle mogelijke wijz te redden. Sommige, de vastberadensten, de jongste zij die alleen denken aan het behoud van hun eig leven, ontsnappen den dood door een haastige vluch In een oogenblik is het geheele Amphitheater on volkt; geen enkel menschelijk wezen is er te vinden dan de doode gladiatoren, zoo pas gesneuveld.

Ongelukkig zij die zich hadden trachten te berg in de vertrekken, onder een boog van het theat of een schuilplaats hadden gezocht in de onderaa sche gangen van het gebouw: de aschregen omslu hen met zijn wolken en verstikt ze. Ongelukkig bovenal, wier ijdelheid of hebzucht hen deed talmen het gevaar en de hand liet grijpen naar de nietigh den dezer wereld: die vrouw van Proculus, die gu steling van Sallustius, die dochters van het gezin v den Dichter, die zich beijverden hare kleinoodiën verzamelen; zij vielen verstikt ter aarde te midd van hare kostbaarheden en sieraden, die, op den gro rondom haar heen verspreid, aan het nageslacht zoud verhalen hoe zwak zij nog waren in de ure des dood Eene vrouw in het atrium, dat aan het huis van d Faun grensde, liep, met haar schat beladen, op goe geluk waar zij een doortocht mocht vinden; geen ade meer kunnende halen was zij neergezegen in het tab num, te vergeefs trachtende met beide armen den zold tegen te houden, die haar dreigde te verpletteren. E hoofd werd haar door het instortend puin verbrijzeld

In de straat der graven moet een hevige botsin hebben plaats gehad tusschen twee stroomen van men schen, de eenen die van buiten kwamen om een schu plaats te zoeken in de stad, de anderen die de bra dende woningen ontvloden om hun heil te zoeken het veld onder den blooten hemel. Een der eerst viel, toen hij juist de poort van Herculanum berei had; een ander, naast hem, lag op den weg nog u de armen als smeekend naar boven geheven: hij nog in de hand zeven en twintig zilveren en ne en zestig gouden geldstukken; een derde, even op den weg, lag met het gelaat naar den Vesu gekeerd. Een vrouw, een kind in de armen klemmen had een toevlucht gezocht in een open graf, waar zij ten minste aan de zijden beschut was; de steen regen had den vierden wand boven haar geslote Een soldaat, getrouw aan zijn plicht, was staan gebleven op zijn post aan de poort van Herculanur leunend tegen den muur, de eene hand voor d mond, de andere om zijne lans, was hij, de onve schrokken wachter, overeind gestorven.

Het gezin van Diomedes had zich tot zelfbehoud ereenigd in den kelder van het huis; zeventien slachtfers, vrouwen, kinderen, waren daar levend begran en werden gevonden in groepen, de een naast boven op den ander, ja sommige elkander omengelend; allen onder doodsangst gestikt of welcht langzaam uitgeteerd door honger. Alleen Arrius iomedes was dien gemeenschappelijken dood ontkoen, terwijl hij, vergezeld van een slaaf die zijn ldbuidel droeg, het huis ontvlucht was; beiden nogns waren in den tuin neergezegen.

Wat tooneelen van jammer in die vreeselijke uren, aarvan wij nog de sporen zien! Die priester van Isis, e, door vlammen omringd, geen uitweg gevonden had de brandende straat, en die zich met zijne bijl een g gebaand had door twee muren, totdat hij voor den rden, door den dood aangegrepen, met de bijl nog in hand was neergevallen! Die arme dieren, vast genden in hunne verblijven en door hunne meesters rgeten, door hunne banden in de vlucht belemmerd: et muildier van den bakker, de paarden in de herberg an Albinus, de geit van Siricus, die zich verscholen had de keuken en gevonden werd met de bel aan zijn ls. En die gevangenen in de kaserne der gladiatoren, orstelend tegen de ijzeren ketens waarmede hun de enen geboeid waren! En die twee minnenden, opgraven in een winkel in de nabijheid der Thermae, eiden zoo jong en elkaar omarmend zich overgevende an den ontzettenden dood.

Welk een verschrikkelijke nacht en welk een vreelijke morgen! De dag is wel aangebroken, maar de uisternis trekt niet op; niet een duisternis waarin lfs de maan geen lichtstraal werpt, maar die van n gesloten vertrek zonder een spoor van schemering. Misenum, waar Plinius die ons de gebeurtenis chreven heeft zich ophield, hoorde men niets dan de ten van kinderen, mannen en vrouwen, die elkantoeriepen, elkaar zochten, niets de een van den er vernemende dan het geluid hunner stemmen, onder het gegil van smart en van wanhoop den l afsmeekende, in de meening dat de eeuwige nacht aangebroken waarin de wereld zou vergaan.

a de steenen en het vuur, viel een aschregen zóó t, dat men zeven mijlen van de vulkaan verwijderd st zijn om niet te worden verstikt. Deze asch, men, stoof zelfs naar Afrika over, in elk geval Rome, waar zij licht en lucht zoodanig benevelde, men er uitriep: "het heelal wordt omgekeerd; zon gaat op de aarde vallen om zich uit te blusen, de aarde stijgt naar den hemel om er in vuur worden opgelost." "Eindelijk," schrijft Plinius, egon het licht op nieuw te schemeren, de zon veronde zich weder, maar bleek, gelijk bij eene eklips. les rondom ons was veranderd; de asch had als n dikke sneeuwlaag alles bedekt."

Eerst in de laatst verloopen eeuw heeft men dit ale doodskleed opgelicht, en de opgravingen hebben en de ontzettende gebeurtenis verhaald met eene elsprekendheid, waartoe zelfs een Plinius met al de aarheid waarvan hij getuige was en met het meesrschap dat hij bezat over zijne taal, niet bij machte was. Als op het oogenblik van het feit zelf heeft men de verwoesting betrapt te midden van het verderf dat zij aanrichtte. Die huizen zonder daken en tot aan de benedenverdieping uitgebrand; die naakte muren die slechts puinhoopen omsloten; die gebroken zuilen die niets meer te dragen hadden; die tempels aan alle zijden open; die akelige stilte; die aanblik van vernieling en vernietiging alom, dat alles zou genoegzaam zijn om het hart saam te doen krimpen zelfs bij de herinnering. Maar er is meer. Wat verhalen niet die geraamten, die men bij elken voetstap ontmoet op deze ontdekkingsreis in dit groote graf, geraamten nog de teekenen dragend van de folteringen en angsten in de laatste uren geleden! Reeds heeft men zes honderd dooden opgegraven, waarvan ieder een vreeselijke episode fluistert uit dit groote drama van jammer en ellende.

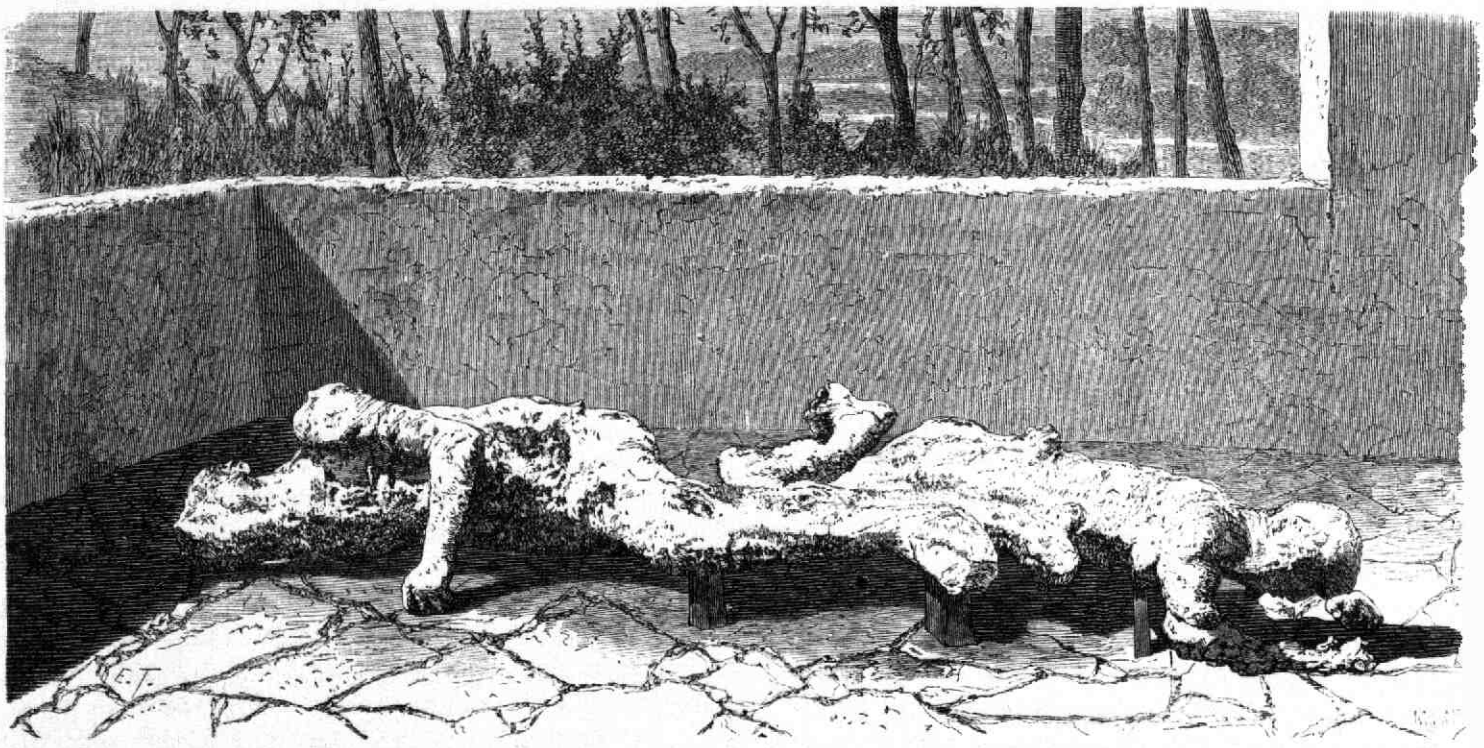
In het vorige jaar bemerkten de werklieden in een kleine straat, die zij bezig waren te ontruimen, een ledige ruimte, op wier bodem zij overblijfselen van menschen meenden te ontdekken. Oogenblikkelijk gaven zij hiervan kennis aan den inspecteur Fiorelli, die allen verderen voortgang verbood totdat hij er zelf bij tegenwoordig was. Ter aangewezen plaats gekomen had hij den gelukkigen inval om vloeibaren pleisterkalk in de gevonden ruimte te doen gieten, en ditzelfde middel te gelijk aan te wenden op andere plaatsen, waar men op open plaatsen dergelijke voorwerpen bespeurd had. Toen de kalk gehard was nam men met zorg en voorzichtig den korst van puimsteen en verharde asch weg, die hetgeen men wilde ontdekken omgaf, en kreeg op die manier vier lijken van gips, die tegenwoordig te bezichtigen zijn in het museum van Pompeji. Niets merkwaardiger dan dit. Men ziet hier geen riffen, maar gansche menschelijke figuren van pleister, die de vormen teruggeven van wat de tijd elders verwoest, maar de asch hier bewaard heeft, tot zelfs van het vleesch en de kleederen, bijna zou men zeggen van het leven. Nergens vindt men iets dergelijks. De Egyptische mummiën in onze musea zijn naakt, zwart, akelig voor 't oog; zij hebben niets meer met ons gemeen; zij liggen daar lang uitgerekt en stijf, der eeuwige rust toegewijd. Maar deze Pompejische lijken zijn menschelijke wezens, die men bespiedt op het oogenblik van hun sterven.

Een van deze lichamen is dat van eene vrouw, in wier onmiddellijke omgeving men een en negentig geldstukken, twee zilveren vazen, sleutels en eenige sieraden gevonden heeft. Zij vluchtte alzoo met deze voorwerpen beladen, toen zij in deze nauwe straat nederviel. Zij ligt op de linkerzijde; duidelijk is nog de vorm van haar kapsel te onderkennen en de plooien van haar kleed; aan een der vingers draagt zij twee ringen van zilver; de andere hand is gebroken, de poriën van de beenderen zijn aan de breuk nog zichtbaar; de linkerarm is naar boven uitgestrekt en pijnlijk verwrongen; de fijn gevormde hand is saamgenepen; men zou zeggen dat de nagels gedrongen zijn in het vleesch; het geheele lichaam schijnt opgekrompen; alleen de fraaie en fijne beenen liggen rechtuit: men ziet de tastbare teekenen van het

lijden waaraan deze vrouw is blootgesteld geweest; haar gansche houding is die van doodstrijd, niet van den dood zelf.

Achter haar waren gevallen eene vrouw en een jong meisje. De oudste, wellicht de moeder, schijnt van nederige geboorte, te oordeelen naar de grove vormen van sommige harer ledematen en naar een ijzeren ring dien zij aan den vinger heeft. Haar linkerbeen, opgelicht en gebogen, draagt de teekenen dat ook zij geleden heeft, maar veel minder dan de aanzienlijke dame vóór haar. Vlak bij haar, als op een zelfde bed, ligt het jonge meisje uitgestrekt: de eene als aan het hoofden-, de andere aan het voeteneind; hare beenen kruisen elkander. Dit jonge meisje, nog bijna een kind, maakt een aandoenlijken indruk; men ziet nog zeer duidelijk de vouwen, de strikken van haar gezicht had bedekt. De beenderen van hare vingers ziet men door het pleister uitsteken; haar voorhoofd is fraai en glad, de beenen zijn naar achteren gebogen en rusten het een op het ander. Het lieve kind heeft zeker niet lang geleden; maar de aanblik doe pijn: zij kan nauwelijks vijftien jaren hebben bereik

Het vierde lichaam is dat van een man van e reusachtige gestalte. Hij had zich op den rug neerg legd als om den dood in het aangezicht te zien moedig te sterven; zijne armen en beenen ligg rechtuit, onbewogen. Zijn kleederen hebben zich m alle juistheid afgeteekend, tot zelfs het rijgsel va zijne sandalen. Aan een der vingers draagt hij e ijzeren ring; de mond, waarin eenige tanden ontbr ken, is half open; neus en wangen zijn scherp g lijnd, de oogen en het haar zijn verteerd, maar

Lijken in Pompeji met asch en steen overdekt.

kleed, de mouwen die hare armen bedekten tot aan het gewricht van de hand, hier en daar waar de kleederen gescheurd waren het naakte vleesch, en zelfs het borduursel van de kleine schoenen die zij aanhad. Bovenal is de houding treffend, waarin zij zoo jong den geest gaf. Even als een der dochters van Diomedes had ze haar kleed over het hoofd geslagen, het arme kind, als had ze zich willen verbergen van angst; zóó vluchtende was ze voorover gevallen met het gelaat naar den grond, en niet meer kunnende opstaan had ze een harer armen onder het jeugdig hoofdje geplooid alsof ze zich overgaf en te slapen legde. Een harer handen was open, alsof ze daarmeê iets vastgehouden had: misschien haar kleed waarmede ze het knevel is nog aanwezig. Er ligt iets heldhaftig vastberadens over dit schoone lijk. Naast de vrou die kampten tegen het sterven, ziet men dezen gelaten te midden van de bouwvallen die hem dre te verpletteren.

Hier eindigen wij. Want deze weergevonden st aan wier verdere opgraving men sinds de la jaren arbeidt met een ijver die doet hopen w gansch Pompeji ontbloot te zien, heeft, onder wat zij merkwaardigs bezit, niets zoo aangrijp en treffends als deze onbegravene lichamen, die a tien eeuwen geleden stierven en nog tot ons spre van de ontzettende gebeurtenis, waarvan zij met vele duizenden de slachtoffers waren.

Donderbui in den Hartz.

DE HARTZ.

I

Algemeen overzicht. — Halberstadt. — Quedlinburg. — Blankenburg. — De Regenstein.

Onder de vele uitstapjes die reeds 's winters in het hoekje van den haard beraamd en in het voorjaar, als men overal om ons heen grooter en kleiner reisplannen smeedt, met verlangen worden te gemoet gezien, behoort, vooral voor ons Hollanders die meer aan schoone natuur dan aan overvolle steden hechten, zeker niet het minst een bezoek aan het Hartzgebergte. Wie heeft niet in zijn jeugd, zoo niet met huiveren en beven dan toch met open ooren en groote oogen, geluisterd naar de sprookjes aan den Bloksberg verbonden; wie niet met gretige belangstelling gelezen van die arme mijnwerkers die hun gansche leven schier onder den grond doorbrengen, en van die kluizenaarsachtige kolenbranders in hunne eenzame hutten verscholen in het sombere woud? Rijn en Maas mogen ons lokken naar hunne heerlijke oevers, Zwitserland en Italië de oorden onzer hunkerende verbeelding zijn, hij die den Hartz gezien heeft mag toch ook een woord medepraten, waar van even stoute als liefelijke natuurtooneelen sprake is. Wie met eigen oogen genoten heeft wat wij gaan beschrijven, hopen wij het aanschouwde nog eenmaal levendig voor de herinnering te brengen; wie tot die gelukkigen nog niet behoort, wenschen wij toe dat hij eenmaal onze schets bevestigd zal zien, of anders zich tevreden zal stellen met de afbeelding van de steden en de natuur, die de hand des kunstenaars heeft trachten te geven.

De Hartz vormt een vrijstaande of geïsoleerde bergstreek in Noord-Duitschland, tusschen de riviertjes de Saale en de Leine gelegen, en reikt zuidoostelijk tot aan Hettstadt en Mansfeld, noordwestelijk tot aan Osterode en Goslar. Hij heeft, over eene lengte van 14—15 en eene breedte van 4—5 mijlen, een vlakteinhoud van zes en dertig □ mijlen, en ligt gedeeltelijk in 't gebied van Hannover, gedeeltelijk in dat van Pruisen, Brunswijk en Anhalt. Het hoogste punt van het gebergte is de Brocken of Bloksberg. Andere hooge toppen zijn de Heinrichshöhe, Königsberg, Bruchberg, Wormberg, Winterberg, Ebersberg, Ravensberg, Kahlenberg, Rammelsberg, Achtermannshöhe. Dat gedeelte dat ten westen van den Brocken ligt heet Oberhartz en is het kleinste maar hoogste; ten oosten van den Brocken strekt zich de Unterhartz uit. Den naam van Communionhartz geeft men aan dat terrein, waarvan de bosschen en mineralen, ten gevolge van eene overeenkomst tusschen Hannover en Brunswijk, voor gemeenschappelijke rekening van die beide staten worden bearbeid.

De Oberhartz, gemiddeld 2000 voet hoog, is met naaldhout, de Unterhartz, gemiddeld 1500 voet hoog, met loofhout begroeid en, schoon lager, toch rotsachtiger en woester dan de eerste. De hoogste spits van den Brocken reikt tot 3506 voet; in den Unterhartz is de groote Ramberg of Victorshöhe, 2184 voet, het hoogst. Aan de oostelijke zijde ontspringen de Zorge, Wipper, Eine, Selke, Bode en Holzemme, die gezamenlijk tot het stroomgebied van de Elbe, aan den westelijken kant de Siebe, Söse, Nette, Innerste, Oker, Ecker en Ilse, die tot dat van den Weser behooren.

Het geologisch samenstel van den Hartz is graniet (vooral de Brocken) met grauwak en schiefer. Men rekent dat de bergstreek jaarlijks 15000 metr. centenaars lood, behalve veel ijzer, zink, koper en zilver oplevert. Aan zijn oostelijken voet vindt men ook vrij overvloedige zoutgroeven, die aan een aantal lieden werk en brood verschaffen. De zilveropbrengst bedraagt jaarlijks over de gansche doorsnede van het gebergte ongeveer 65950 mark. Uit het weinige goud, jaarlijks omstreeks 10 mark, dat aan den Rammelsberg gevonden werd, sloeg men eertijds de dukaten met het randschrift *Ev auro Hircyniae*, naar den ouden naam *Hercynius Mons*, dien het gebergte droeg. Overigens graaft men in den Hartz ook marmer, albast en graniet. Op de bergen zelve vindt men tal van geneeskundige planten en kruiden, ijslandsche mos, ook truffels, terwijl men in de bosschen herten, reeën, wilde zwijnen en vossen aantreft. Op zijn heerlijke weiden grazen des zomers groote kudden; graanbouw is er schaarsch; alleen wordt er met voordeel haver geteeld. Buiten de mijnwerken, die aan 30000 menschen arbeid verschaffen, is er de houthandel een aanzienlijk middel van bestaan. Het geheele getal inwoners van den Hartz wordt op ruim 70000 geschat, die over veertig steden en dorpen verdeeld zijn.

De oudstbekende bewoners van den Hartzomtrek waren de Cherusken; in later tijd nogtans vormde de Hartz de grensscheiding tusschen de Saksers en Franken. Sedert Karel den Groote, die deze beide volken zocht te vereenigen, meer nog ten gevolge van den bergbouw die in de 10e eeuw aanving, werd dit hoogland al meer en meer bewoond. In den Unterhartz vormden zich van lieverlede verschillende Heerlijke bezittingen, zoo als de graafschappen Blankenburg, Ballenstedt, Regenstein, Falkenstein, Wernigerode, Stolberg, Mansfeldt, Hohenstein en meer andere, wier eigenaren en regenten Hartzgraven genoemd werden. Op den Oberhartz daarentegen breidden de Welfen hunne van de Ludolfingers geërfde bezittingen uit, verkregen het bosch- en in 1235 ook het bergrecht, en maakten op die wijze het zoogenoemde Hartzdistrict uit, hetwelk sinds 1495 aan het vorstendom Brunswijk-Wolfenbuttel toebehoorde, maar gedurende de westfaalsche tusschenregeering versplinterd en bij de reorganisatie van het vorstendom Brunswijk slechts gedeeltelijk in het gemeenschappelijk district weder opgenomen werd. Over 't algemeen deelen Hannover (12 □ mijlen), Brunswijk (13 □ m.), Pruisen (9 □ m.), en Anhalt Bernburg (2 □ m.) te zamen het bezit van den Hartz. De bergbouw in den Oberbartz behoort aan Hannover alleen; die van den Communionhartz, gelijk wij zeiden, aan Hannover en Brunswijk gezamenlijk.[1]

Wij willen het merkwaardige in oogenschouw nemen en, den Hartz van Halberstadt naar Hartzburg doortrekkende, eerst een kijkje nemen van de steden, om daarna te klimmen naar den top van deze heerlijke bergen en af te dalen in hunne mijnen.

Acht ure van Maagdenburg, met welke stad zij tegenwoordig door een spoorweg verbonden is, ligt, als de toegang tot het liefelijk bergoord, de grijze veste Halberstadt. Als gij de reisboeken opslaat, zult gij onder de dorre optelling van hare merkwaardigheden vinden dat zij ongeveer 20000 zielen bevat, rijk is aan fabrieken van wollen stoffen, leder, lijm, zeep, handschoenen, tabak en sigaren en dat zij bovendien aanzienlijke olieraffinaderijen en bierbrouwerijen bezit. Gaat ge op reis om u te verlustigen in de studie der statistiek, dan zult ge u kunnen vergewissen dat dit alles waarheid is. Wij voor ons hebben andere begeerten en treden met een gevoel van eerbied deze stad binnen, wier oude gebouwen zoo vele gedenkteekenen zijn van langvervlogen eeuwen, door de vernietigingswoede van onze dagen tot heden gespaard, en die ons historische herinneringen voor den geest roepen, waarvoor ons hart nog warm kloppen kan.

Reeds in het begin der 9e eeuw was Halberstadt de beroemde zetel der bisschoppen, wier gebied zich toenmaals uitstrekte over Nordthuringgau, Hartinggau, Darlingau, Hassigau en Zwabengau, maar zich weldra inkromp tot het aartsbisdom Maagdenburg. De teekenen van die vroegere deftigheid zijn nog niet alle verdwenen.

Voet voor voet merkt gij dit op als gij het oog slaat op die antieke gebouwen, die elke straat tot een museum maken van bouwkundige antiquiteiten. Sommige huizen zijn letterlijk meesterstukken van beeldhouwwerk in hout; de details er van zijn afgewerkt met een zorg gelijk vroeger besteed werd aan onze oudhollandsche linnenkasten. In dit opzicht is vooral het gebouw de Rathskeller genoemd en dat uit het begin de 15e eeuw dagteekent, een waar wonder. De drie verdiepingen zijn aan de straatzijde ieder van verschillende teekening; de binnenste galerij is het rijkst versierd en het fijnst bewerkt; aan de figuren en ornementen nogtans die aan de hoeken van het huis aangebracht zijn heeft de kunstenaar de allermeeste zorg besteed, hetgeen den indruk van het geheel verhoogt. Het lofwerk in de hoogte is vrij breed, maar daarbij zoo vlug en licht, dat het niet alleen het middelste en onderste niet in 't allergeringste drukt, maar integendeel de rankheid van alles te beter doet uitkomen.

Dit huis vormt den hoek van de straat waarin de marktplaats uitloopt. De geheele lijn van woningen in die straat is eene prachtige verscheidenheid van bouworde; Halberstadt is in dit opzicht eenig.

---

[1] Het bovenstaande werd geschreven in 1865, dus vóór den oorlog van 1866 en de annexatie door Pruisen.

Vooral op een marktdag ziet de stad er schilderachtig uit. Het kostuum der boeren die ze bezoeken, met hunne korte broeken, lange jassen en vreemde hoofddeksels, brengt het zijne daartoe bij; dat der boerinnen heeft iets oostersch; zij dragen groote blauwe mantels met witte of roode strepen, of een zeker soort van jas met twee kragen, waarin de moeders soms hare kinderen wikkelen en dragen. De plooien van deze wijde kleedingstukken en de kalmte en bedaardheid waarmee deze vrouwen zich plegen te bewegen, geven haar het voorkomen van gebeeldhouwde figuren. Te midden dier houterige menschenmassa ziet ge schier even deftig en statig de uit balken en latten samengestelde wagens langzaam en afgemeten door ossen voortgetrokken.

Van al de gebouwen op deze markt is het stadhuis het aanzienlijkste. Zijn architectuur is zeer onderscheiden en een teekenachtige mengeling van verschillende stijlen. Het grootste gedeelte is gothiek; sommige deelen zijn opmerkenswaardig door het gelukkige verband der lijnen; vooral valt onder dit aantal in het oog een balkon, dat op den hoek van de markt gelegen en van treffenden vorm is. De kunstenaar heeft blijkbaar meer gezocht iets oorspronkelijks te leveren dan zich willen storen aan de regels van samenstelling; 't is meer het werk van een schilder dan van een architekt. Een steen boven in den top van den gevel gemetseld en van lofwerk omgeven, geeft het jaar 1663 aan als den tijd waarin dit stadhuis werd opgericht. Beneden aan de stoep gaat men naar den hoofdingang langs twee trappen, die uitloopen op een bordes, hetwelk door drie open gewulfde bogen het uitzicht op de markt geeft. Dit gedeelte van het gebouw draagt in allen opzichte den stempel van oorspronkelijkheid en grilligheid, waarbij voornamelijk de zonderlinge ornementatie de aandacht trekt: drie grijnzende koppen zijn aan den onderkant van het bordes allervreemdst in steen gebeiteld. Wie ze 's avonds in de schemering of bij halflicht gaat zien, krijgt den indruk of die koppen zich bewegen en allerlei leelijke gezichten trekken, ja verwacht schier dat hij zoo straks een schaterend hoongelach uit die wijd opgespalkte monden hooren zal. Onder den invloed dier verbeelding gluurt ge onwillekeurig angstig in de stille vlakte rond, of niet het een of ander monster gereed staat u uit een hoek hier of daar te bespringen.

De middenlijn van den gevel is op gelijke wijze met fantastische beelden opgesierd, die elkander schijnen aan te grimmen en uit te jouwen. Daar boven, tusschen al dat zonderlinge lofwerk in, prijken deftig de wapens der stad, benevens eenig schildwerk van onbekenden oorsprong.

Achter het stadhuis merkt men eene kerk op, welker twee torens saamverbonden zijn door een houten brug van vreemd maaksel. Eenige schreden verder ontwaart men de Kathedraal of Dom, die dit geheele koophandelskwartier met majesteit overheerscht.

De kathedraal van Halberstadt heeft hare legende, even als zoo vele andere kerken in Duitschland, en wel een overlevering, waarin Satan hoofdpersoon is. In het midden van de markt wijst men nog den steen aan, dien de Duivel eenmaal machteloos tegen het heiligdom zou aangeslingerd hebben; de archeologen willen nogtans in dien steen het overblijfsel ontdekken van een voormalig heidensch altaar, dat op die plek zou hebben gestaan.

De hoofdkerk zelve is uitmuntend schoon en mag onder de merkwaardigste maar minstgekende monumenten van Noord-Duitschland geteld worden. Zij biedt een zonderlinge mengeling aan van den duitsch-gothischen stijl van de dertiende tot de veertiende eeuw. De binnenste deelen van de torens, de vensters, de kolommen in het schip en in het portaal, alles van een prachtige opvatting, dagteekenen van 1180 tot 1220; terwijl de groote vensters en de buitenbogen van 1300 tot 1380 moeten zijn. De stijlen en bogen aan de deuren zijn vooral kostbaar uitgewerkt. Boven een dier ingangen bevindt zich een waarlijk verheven Christusbeeld, waar om heen de twaalf apostelen geschaard staan. Bovendien heeft men aan het uiterste der kapiteelen met veel kunst de vier evangelisten afgebeeld.

Het binnenste der kerk is een aandachtige beschouwing overwaardig; het algemeene overzicht is indrukwekkend en de hoofdlijnen zijn grootsch. De sombere toon van 't geheel maakt dat enkele punten, waarop door de ramen het licht valt, des te kantiger en scherper uitkomen. Het fraaiste gedeelte is zeker wel het steenen muurwerk, dat het koor van de eigenlijke kerk afscheidt: het draagt het jaarmerk 1516; het beeldhouwwerk is ten eenenmale rijk en vormt als het ware een voorhangsel van kant. Rondom het schip ziet men eenige merkwaardige graftomben: die aan de rechterzijde overtreft alles wat de verbeelding zich zou kunnen scheppen als overvloedige maar smaakvolle ineenvlechting van allerlei versierselen en figuren van onderscheiden aard; het is een meesterstuk afkomstig van een onbekend kunstenaar uit Maagdenburg, den beeldhouwer van de familie van Kannenberg. Het monument van den bisschop Semika is van een keurig ijzeren hekwerk omgeven; jammer dat dit er eerst in later jaren om heen is geplaatst, toen reeds de armen en de zijden van het uitmuntende liggend beeld volgekrast waren met namen van oneerbiedige of al te eerbiedige bezoekers. Sommige dezer opschriften blijken van zeer oude dagteekening te zijn; zij hebben als zoodanig wellicht eenige waarde, maar dragen in elk geval mede schuld dat het meesterstuk zelve voor een groot deel bedorven is. Evenzeer hebben de muurschilderingen aan de zijdeuren van het koor geleden; er is bijna niets meer van aanwezig; wat het godsdienstig gevoel en de kunst der vaderen gewrocht hebben, heeft het vandalisme van een later geslacht met schennende hand ook hier weggevaagd.

De oorspronkelijke kathedraal werd door Karel den Groote gesticht, maar in de twaalfde eeuw verwoest door Hendrik den Leeuw, Hertog van Saxen en Beijeren. die de stad belegerde, haar innam en aan vier hoeken in brand stak, waardoor een aantal kerken en vier kloosters vernield werden. De priesters en een menigte inwoners, die zich in den Dom hadden trachten te redden, kwamen jammerlijk in de vlammen om.

Wij zullen u de vermoeienis sparen van u rond te leiden in al de overige kerken of u te dwingen ons te vergezellen naar kabinetten van kunst, bibliotheken en zoo menige inrichting van volksbeschaving en wetenschap. Alleen nog voor een enkel plekje vragen wij uwe belangstelling: den Vriendschapstempel van Vader Gleim, die even buiten de stad ligt en 120 in olie geschilderde portretten benevens eenige historische rariteiten bevat.

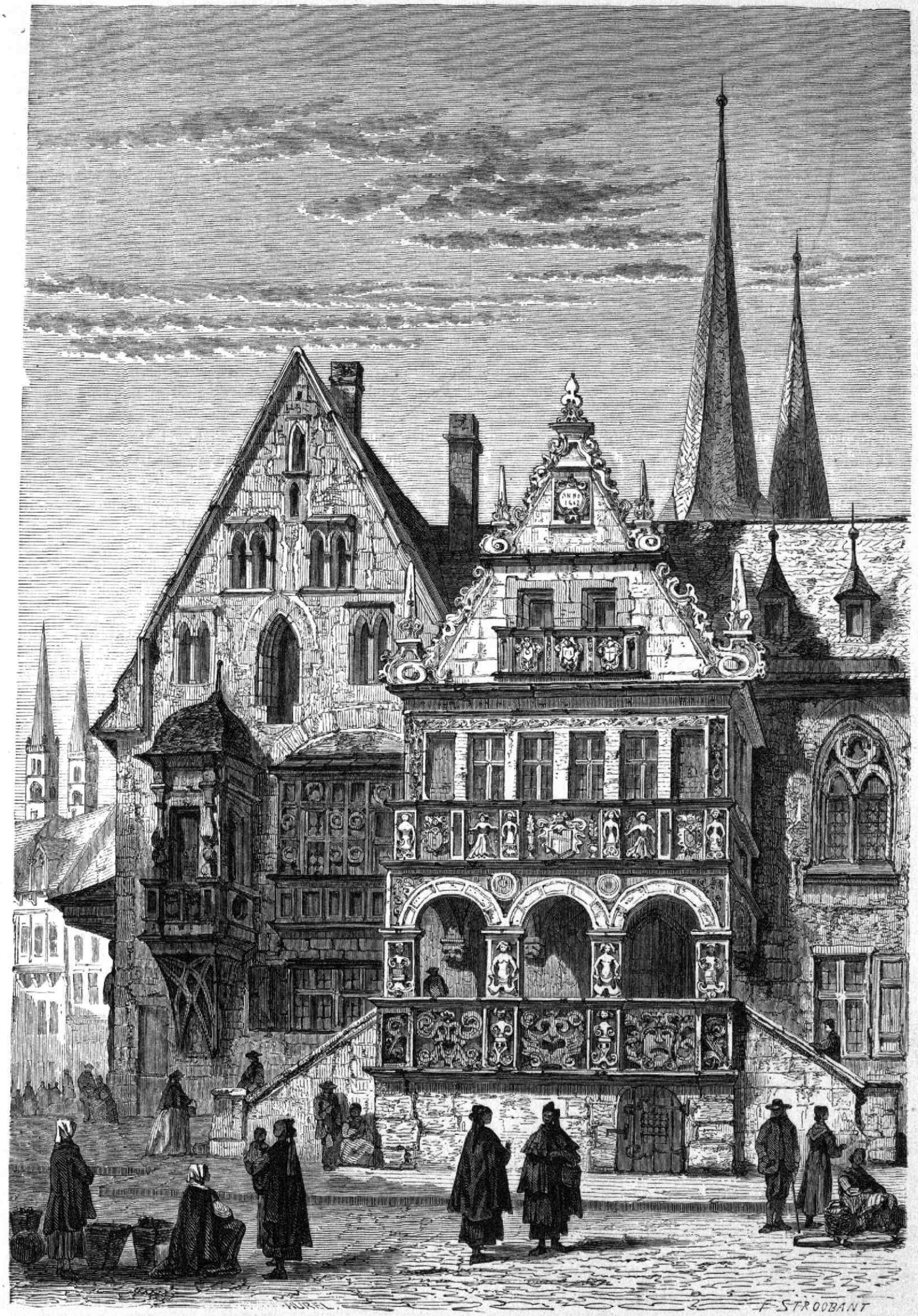
Zijn die portretten zulke meesterstukken? Volstrekt niet. Zijn ze alle van personen, op wier namen onze verbeelding wakker wordt? Ook dat niet; wij zouden durven wedden dat een groot deel hier te lande volkomen onbekend is; slechts enkele, meer of minder naarmate gij in de Duitsche letterkunde te huis zijt, telt ge onder uw vrienden en kennissen. Maar wie zeker ook hier te lande bekend en geëerbiedigd is, is de stichter van dit kleine kabinet, de duitsche dichter Johann Wilhelm Ludwig Gleim.

Den 2den April 1719 te Ermsleben in het vorstendom Halberstadt geboren, bezocht Gleim, na de gewone schoolstudiën volbracht te hebben, in 1738 de universiteit te Halle, waar hij echter slechts twee jaren bleef, om zich, arm als hij was, in 1740 te gaan vergenoegen met de eenvoudige betrekking van huisonderwijzer bij eene familie te Potsdam. Nogtans waren die twee jaren niet verloren geweest. Kon Gleim ook al niet langer naar hartelust zich in zijn lieve-

De Regenstein.

lingsvak, de rechtsstudiën, oefenen, hij had in dien korten tijd een liefde voor kunst en tevens letterkundige vrienden opgedaan, die over zijn geheele volgende levensbaan een koesterenden zonneschijn zouden werpen. Wat tal van gelukkige uren had hij er doorgebracht met zijn leermeester Baumgarten en eenige medestudenten, als zij zich verlustigden in de schoonheden der oude klassieken en in de beste zangen van de vaderlansche dichters van den nieuweren tijd! De

Stadhuis te Halberstadt.

jeugdige enthusiast gloeide van verlangen om hetgeen er in zijn hoofd en hart omging eenmaal in de welsprekende taal der poëzie uit te storten en om iets te beteekenen voor zijn geboortegrond, voor zijn volk. Die droomen zouden niet spoedig verwezenlijkt worden. Zijn nederig ambt beperkte hem binnen het proza van alledaagsche beslommeringen, en al verwisselde hij weldra de pen van den docent met die van secretaris, eerst bij den Prins von Schwedt en later bij den Vorst Leopold van Dessau, welke beiden hij op het slagveld in den Silezischen oorlog volgde, de dichterveder moest op rustiger tijden blijven wachten. Eindelijk, na hard werken en een schrale bezoldiging, brak er een gunstiger vooruitzicht voor hem aan, toen hij in 1747 in zijn vaderstad Halberstadt tot Domsecretaris benoemd en later met een kanonnikaat begiftigd werd, welke beide ambten hem een niet onaanzienlijk inkomen en genoegzame ruimte voor eigen studiën verzekerden.

Gleim neemt op het gebied der Duitsche literatuur een eigenaardige en waarlijk niet weinig beteekenende plaats in. Zijn zijne verzen meer uitgebreid in getal dan wel oorspronkelijk of van het eerste gehalte — hij hield zich vooral in zijn eersten tijd bezig met vertalingen van Grieksche en Italiaansche modellen — toch is zijn invloed onberekenbaar groot geweest. Vrij van alle ijdelheid, gul en dienstvaardig tot opoffering toe, maakte hij zich er een lust van, met raad en daad anderen te helpen en door aanmoediging of terechtwijzing zoowel oudere als jongere literatoren te steunen. Was een zijner vrienden in verlegenheid en wist hij dat zijne hulp goed besteed zou zijn, Gleims beurs stond bereidwillig open; werd hem een letterkundig plan toevertrouwd of zijne medewerking gevraagd, hetzij in het opsporen van de noodige bronnen, hetzij in het beoordeelen van eenig product, hetzij om de uitgave van een goed boek te bevorderen, Gleim stond klaar en had tijd en vlijt ten beste. Hij werd in één woord het middelpunt, de vraagbaak, van alles wat zich met literatuur ophield en de vriend van ieder die met hem in aanraking kwam. Drukker briefwisseling met personen van naam heeft zelden iemand gevoerd. Behalve dat hij in vriendschappelijke, soms zeer vertrouwelijke correspondentie was met mannen als Gessner, Wieland, Gellert, Rabener, Schlegel, Lessing, Herder, Jean Paul, Voss, Tiedge, stond er geen jong talent van eenige verwachting op, of Gleim trok zich zijner aan. Zijne woning te Halberstadt werd het vereenigingspunt van schrijvers en dichters, en de eenvoudige, oprechte gastheer was niet gelukkiger dan dat hij in de gelegenheid was anderen gelukkig te maken en daardoor tevens aan de letterkunde zijns vaderlands bevorderlijk te zijn. Ongehuwd, wijdde hij daaraan al meer en meer zijn geheele leven en streven, en ware zijn ideaal bereikt, dan zou te Halberstadt een voorbereidende akademie gevestigd geworden zijn voor hen, die zich bij uitsluiting aan de fraaie letteren wijden wilden. Hij had met dit plan alleen ten doel de eer van zijn land en eene hulde aan zijn grooten koning Frederik.

Bij die vurige vaderlandsliefde kon het wel niet anders of een hart als dat van Gleim moest zich lucht geven, toen de fransche overheersching ook zijn geliefden geboortegrond bedreigde. Zijne "Pruisische krijgsliederen van een grenadier" waren er het uitvloeisel van, en moge de kritiek ook op deze zangen — ofschoon een gezag als dat van Lessing ze in bescherming nam — als kunstwerk iets af te dingen vinden, zeker is het, dat zij het nationaliteitsgevoel in Duitschland krachtig opwekten en van onberekenbaren invloed geweest zijn op den algemeenen volksgeest. Op die wijze was Gleim gedurende zijn gansche leven van vier en tachtig jaren onvermoeid werkzaam, zelfs ook toen nog, toen de vreeselijke ramp van blindheid hem treffen moest.

Voor zijn vaderland en diens letterkundige beschaving, voor al wat edel en goed is, heeft hij gewaakt en gewerkt, en welverdiend was de eerwaardige naam van "Vader Gleim", dien zijne tijdgenooten hem gegeven hebben en waarmede hij in Duitschlands geschiedenis geboekt blijft.

Gleim begeerde in zijne geboortestad, en wel in zijn eigen tuin begraven te worden. Op die zelfde plaats wenschte hij behouden te zien zijn klein museum, waarin hij de portretten van zijne letterkundige vrienden en andere merkwaardigheden verzameld had. Het nageslacht gaf dit gebouw den naam van "Vriendschapstempel," en wie gevoel heeft voor het edele en schoone en Halberstadt bezoekt, doet ook naar deze gewijde plek een eerbiedige bedevaart.

Hebt ge hulde gebracht aan de woonplaats van Gleim, richt uwe schreden dan verder naar de stad, waar in 1724 de beroemde Klopstock geboren werd. Eertijds bracht een gewoon rijtuig u in twee uren van Halberstadt naar Quedlinburg; thans is ook deze weg door een gemakkelijker en vlugger spoorlijn doorsneden. Quedlinburg, schier even oud als hare genoemde zusterstad, is nogtans geheel van aanzien veranderd; nieuwe woningen hebben de oude vervangen en de gansche omgeving ademt u toe, dat hier de koning van tijd tot tijd zijn verblijf houdt.

Toch is de stad, die tegenwoordig omstreeks 14000 inwoners en daaraan geëvenredigde inrichtingen van handel, nijverheid, kunst en opvoeding bevat, als gij van oudheden houdt, niet ontbloot van merkwaardigheden. In dit opzicht verdient het antieke Raadhuis vermelding, maar bovenal de kerk van het slot, waarin sommige deelen zelfs uit de 10e eeuw afkomstig zijn. Dit slot of kasteel, voormaals een vrouwenklooster, door keizer Otto I in 937 gesticht, ligt op een rots gebouwd en geeft op den geheelen omtrek van den Unterhartz een prachtig uitzicht. Jammer slechts, dat de daarbij behoorende kerk door vergrooting en versiering de eenheid mist van een oorspronkelijke gedachte, al bezit zij daartegenover de rijkheid van verscheidene vorstelijke gunsten. Voor het hoofdaltaar bevinden zich de graftomben van Hendrik den Vogelaar en van de keizerin Mathilde, welke laatste het klooster in bijzondere bescherming nam en er zelve, na den dood van haar gemaal, een wijkplaats zocht. Het altaar zelf is een schenking van den bisschop van Halberstadt; dat hetwelk midden in de kerk staat eene van den aartsbisschop van Maagdenburg, een

ander weer eene van den bisschop van Paderborn. Zoo zijn de bijdragen ieder op zich zelve kostbaar, maar zonder onderlinge overeenstemming.

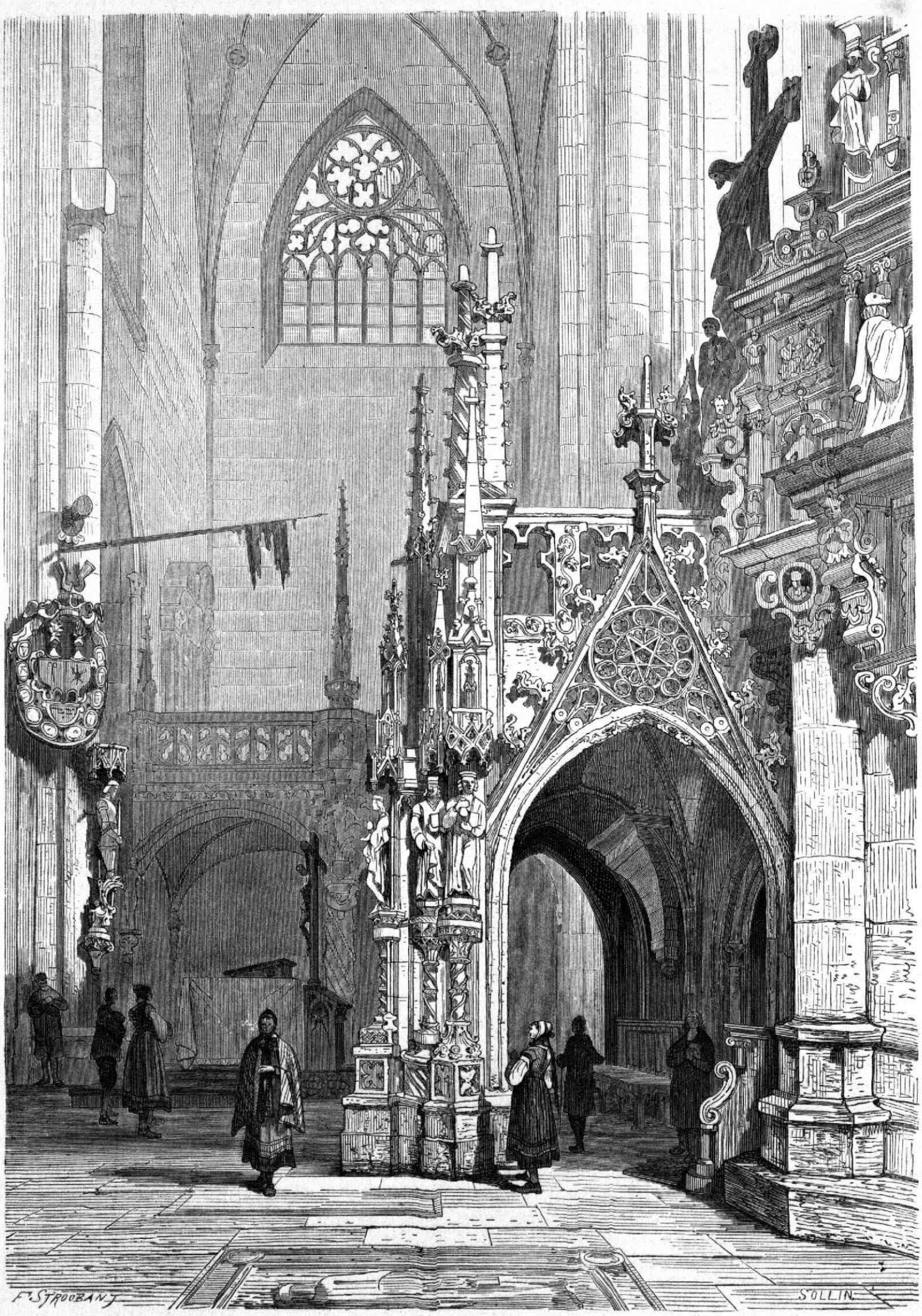
In de onderaardsche gewelven van de slotkerk liggen de abdissen van Quedlinburg begraven. Zonderling gezicht levert daarbij het stoffelijke overblijfsel van de schoone Maria Aurora van Königsmark, de moeder van den maarschalk van Saxen, op. Te midden van deze sombere omgeving ligt daar het lijk nog uitnemend bewaard en gekleed in een prachtgewaad met kanten overdekt, waarin ze begeerd had begraven te worden. De concierge van het kasteel laat deze doode vorstin kijken aan elken vreemdeling die er een kleinen drinkpenning voor over heeft.

Maar liever dan te verwijlen in de dompige gebouwen of in de woelige straten der stad, gaan wij naar buiten, om te dwalen in Gods heerlijke schepping en het oog te slaan op die stoute bergreeks, die het eigenlijke doel is van onze Hartzreis.

Quedlinburgs bevallige, liefelijke omstreken geven reeds een voorsmaak van het natuurgenot dat ons wacht. Zij dringen ons allereerst om een blik te werpen in dat Bodedal, waarin de stad gelegen is, en waar bevallige voetpaden zich slingeren langs beken, die, als begeerden zij hun bestaan door honderde kronkelingen te rekken, eindelijk schuimend en tegenspartelend zich opgelost zien in de rivier de Bode. Boven dit dal uit verrijzen de beroemde toppen van den Unterhartz: Blankenburg, Regenstein, de Duivelsmuur, de Hermiet. — Een enkel oogenblik willen wij bij elke verwijlen.

Blankenburg, een stedeke halvemaansgewijze aan de helling van den berg gebouwd, is eigenlijk het voetstuk van het aan den Hertog van Brunswijk toebehoorende kasteel, dat boven op de rots zijn torens fier opsteekt. Geen ligging is schilderachtiger te denken dan die van het kasteel. Beneden aan zijn voet die halve cirkel van gebouwen tot een stadje vereenigd, in de verte bekoorlijke landhuizen of boerderijen tusschen golvende korenvelden uitkomend, ginds vruchtbare boomgaarden en tuinen, elders bosschen somber van uitzicht, en eindelijk die woeste kale rotsen, met hare ruïnen, die u aangrijnzen als spookgestalten. De vorstelijke bewoners van dit kasteel hebben, naar den schijn geoordeeld, inderdaad alles wat menschelijke begeerte zou kunnen verlangen. Daar buiten de weelderigste natuur, daar binnen een woning met niet minder dan twee honderd zalen en kamers, versierd met meesterstukken van Alb. Durer, Rubbens, Kranach, Rembrandt, Wouwerman, Sciavoni en menigte anderen. Bij het bezit van zooveel moet het moeite kosten zich altoos doordrongen te gevoelen van de bewustheid, dat al die heerlijkheid voorbijgaat en dat eenmaal de roofvogel kan nestelen in de bouwvallen van paleizen, thans door koningen en vorsten bewoond. En toch, het blijk er van doet zich telken dage op voor het oog der bewoners van Blankenburgs slot, als zij den blik slechts wenden naar gindsche ruïne op den Regenstein.

Ook die Regenstein was eenmaal de plek, vanwaar macht en heerlijkheid uitgingen. Volgens de overlevering werd deze burcht in de vijfde eeuw door Hatebold gebouwd, ten bolwerk tegen de veroveringszucht der Hunnen. Lang behoorde hij aan het graafschap Blankenburg, totdat in de twaalfde eeuw Graaf Siegfried aan zijn broeder Conrad met andere bezittingen ook dit kasteel afstond en zich zelven graaf van Regenstein noemde. Deze, door het bisdom Halberstadt met rijke grondeigendommen beschonken, kreeg van lieverlede verscheidene leenheeren en uitgebreide macht; maar op het toppunt van grootheid zeide hij de wereld vaarwel en begaf zich vrijwillig in het klooster Michaelstein. Sinds kwam de burcht wederom onder een telg der Blankenburgen, wiens geslacht tegelijk den naam van Graven van Regenstein aannam. Omstreeks het jaar 1250 heerschte er groote tweedracht tusschen den graaf van Regenstein en den ridder Arno van Heimburg, wiens kasteel daar vlak tegenover lag. Twee personen uit de beide huizen deelden echter niet mede in deze veete. De jonkvrouw Bia van Heimburg, 's ridders zuster, en Hendrik, zoon van den graaf van Regenstein, hadden voor elkander eene warme genegenheid opgevat. Maar de toorn des ridders was daardoor slechts te heviger geworden en koelde zich op een der edelen van Regenstein, die onder zijn zwaard viel. Toen togen de overige leden van dit geslacht met hunne leenmannen en vrienden op en rustten niet, eer zij ter wederwraak ridder Arno uit zijn slot verjaagd en zijne goederen veroverd hadden. Hendrik van Regenstein bood de verlatene Bia de hand, en werd spoedig daarop door den dood zijns vaders Heer over het geerfde land zijns geslachts en over het in bezit genomene van Heimburg, met welke beide titels hij een nieuwen tak zijner familie vestigde. Een der zonen van dit machtige huis, graaf Albert, heeft in de geschiedenis van den Hartz een grooten, maar tevens beruchten naam verkregen. Heerschzuchtig en onvervaard, was er slechts eene vermeende krenking van den bisschop van Halberstadt noodig om hem in woede te doen ontvlammen en den oorlog aan te binden met geheel den omtrek. Met zijne krijgsbenden stortte hij, 1323, op het omliggende land, vernielde eerst den burcht Langenstein, veroverde het klooster van Quedlinburg en sloopte alle riddergoederen van hen die zich niet tot zijne partij verklaarden. En toen nu de bisschop van Brunswijk zich met den bisschop van Halberstadt vereenigde om deze daden van overmoed te keer te gaan, veranderde de strijd van gedaante, werd het oorlog tusschen de bisschoppelijken en anti-bisschoppelijken, en vereenigde de gansche ridderschap zich onder de banier van graaf Albert, dien zij erkenden als hun hoofd. Van toen af leefde diens naam op aller lippen; terwijl hij door dezen geprezen werd als het toonbeeld van ridderlijke dapperheid en het sieraad zijns geslachts, noemden zijne vijanden hem den Roovergraaf of den Woesteling. In beide deze karakters leeft hij nog heden ten dage in de volksverhalen niet alleen, maar ook in de liederen der oude zangers. Nu eens komt hij daar voor als de ridderlijke verdediger van het recht, als de toevlucht der verdrukten, dan weder als de ruwe en alom gevreesde roover, wien niets heilig was, noch kerkbezitting noch vrou-

Kathedraal te Halberstadt.

weneer. Zijn moed trouwens erkennen allen. In die volksoverleveringen beslaat vooral zijne gevangenschap een groote plaats. Het verhaal namelijk wil, dat hij omstreeks het jaar 1336, na Quedlinburg bestormd en omsingeld te hebben, door de tot wanhoop gebrachte inwoners teruggedreven en tot onder de muren van vige ijzeren kooi, die onder de grafelijke wapenrustingen te Quedlinburg nog bewaard en vertoond wordt, zou voortaan zijne woonplaats zijn niet alleen, maar hij zou daarin den volke vertoond worden als een thans machteloos voorwerp van ieders spot en verguizing. Achttien vreeselijke maanden bracht hij op die

De rots van den Hermiet.

een zijner kasteelen vervolgd werd. Daar verdedigde hij zich manmoedig tegen een geheele bende, totdat zijn paard, te afgemat om zijn zwaar gepantserden meester langer te dragen, onder hem bezweek en hij, gevallen zijnde, door de verwoede burgers gevangen werd. Het lot dat hem wachtte was bitter. Een stewijze door, toen eindelijk zijne beulen goedvonden hem van dit ondragelijk leven te verlossen. Den 20sten Maart 1338 werd hij uitgevoerd buiten de stad, naar de gerechtsplaats, die met zwart doek behangen en met duizende toeschouwers omzet was. Maar onder dezen hadden zich ook een aantal van zijn trouwe bondge-

nooten en vrienden gemengd. In de laatste ure vereenigden zich deze en deden een beroep op het volk, of een ridder zoo dapper, zoo edel, en reeds zoo zwaar getuchtigd, op deze wijze als een laffe moordenaar sterven moest. Of de tranen van 's graven gemalin, dan of de beden zijns zoons de harten tot medelijden stemden, dan of de burgerij begreep dat zij, bij volharding, ten eeuwigen dage de wraak der ridderschap zich op den hals zou halen, zooveel is zeker, dat aan het verlangen toegegeven, het vonnis niet voltrokken, maar graaf Albert in volle vrijheid gesteld werd. Een karakter als het zijne kon evenwel den eenmaal onderganen hoon niet vergeten. Verliepen er ook jaren, waarin hij schijnbaar bevredigd op zijn slot leefde, nauwelijks was er een nieuwe veete losgebrokken tusschen de bisschoppelijken en den graaf van Mansfeldt, of graaf Albert schaarde zich aan de zijde van dezen laatste. Hevig en hardnekkig was op nieuw aan weerskanten de strijd, totdat de graaf gelegenheid vond zijn wraak op geweldige wijze te koelen. In den Kerstnacht van 1347 had hij met de zijnen Halberstadt heimelijk omsingeld, en terwijl de inwoners ter kerke spoedden, sprongen de Regensteiners eenklaps over de muren en bereidden der stad een rampzalig Kerstfeest. Vuurpijlen vlogen naar alle kanten en verspreidden allerwege een onuitbluschbaren brand; als razenden drongen de vijanden de woningen binnen en hielden er eene hevige slachting. Het gejammer der vrouwen, het angstgeschrei der kinderen scheen de woede der hartstochten eer aan te vuren dan te verminderen, en weldra was wat wederstand bood afgemaakt, de ongelukkige stad als uitgemoord, de geestelijken, op wie het voornamelijk gemunt was, in ketenen geklonken en de kerken geplunderd.

De straf voor zulk een wandaad kon niet uitblijven. Al dolven de bisschoppelijken het onderspit en al juichte de graaf in zijne overwinning, de hand der vergelding sliep niet. Velen hadden een duren eed gezworen, niet te zullen rusten eer het monster, dat den heiligen Kerstnacht op dergelijke wijze ontwijd had, het kwam er niet op aan hoe, gevallen was, en terwijl de graaf in den omtrek van zijn burcht eenmaal uitreed in het vlakke veld, werd hij onverwacht aangevallen en met een spies doorstoken.

Zoo was, omstreeks het jaar 1350, het uiteinde van den machtigen en trotschen graaf Albert. Alsof er een vloek rustte op zijn geslacht, stierven zijne overgebleven kinderen de een na den ander, en de prachtige Regenstein, van zijne bewoners verlaten, verviel al meer en meer in puin, naarmate bijna drie eeuwen haar sloopingswerk volbrachten. Nog eenmaal evenwel zou het nageslacht trachten hem in vroegeren luister te herstellen. In de laatste helft der 17e eeuw liet de keurvorst van Brandenburg, ten einde zich het bezit zijner staten des te meer te verzekeren, zijne soldaten legeren in de bouwvallen, en vatte weldra het plan op om de ruïne tot eene vesting op te bouwen. Maar om die des te sterker te doen zijn, liet hij de bastions en het hoofdgebouw niet opmetselen van steen, maar uithouwen in de rots zelve; zoo zou ze den tand des tijds kunnen weerstaan, even als het berggevaarte zelf. De mensch trouwens is ruwer verwoester dan de gang der jaren. Toen in 1757 de fransche kanonnen op den Regenstein losbulderden, zag de bezetting, die grootendeels uit invaliden bestond, dat ook de rotsen splinteren bij een kogelregen. Zij gaf zich over. Trotsch op het in bezit nemen van deze sterkte, die den geheelen Hartz beheerschte, werd te Parijs een plechtig Te Deum gevierd, juist op het oogenblik dat de Pruisen weerwraak namen en van hunne zijde het kasteel beschoten, ten einde het op den vijand te herwinnen. Toevallig, zou men zeggen, een der eerste kogels vernielde het rad, waarmede het water uit de bron naar boven werd opgehaald, en wat wellicht de pruisische bommen niet zouden hebben kunnen te weeg brengen, dat deed de behoefte aan drinkwater: ook de Franschen gaven zich over. Toen werd de ontredderde vesting voor een groot deel geslecht; de bastions werden verwoest, het hoofdgebouw zelf ontruimd, en de rots, die eenmaal op hare kruin zooveel macht en glorie droeg, die van zooveel heldenfeiten getuige was, steekt thans als in rouw de naakte wanden harer ruïnen naar boven tot een waarschuwing, dat alle aardsche heerlijkheid is als eene bloem des velds.

Sla van Blankenburg uit nog een blik op dien reusachtigen Duivelsmuur daar in de verte en op die steil opgaande rotsen van den Hermiet, twee spitsen als torens boven de gansche bergreeks in de blauwe lucht zich verheffende, en bereiden wij ons voor op een niet minder schoonen en niet minder merkwaardigen tocht.

II.

De Rosstrappe. — Heksendans.

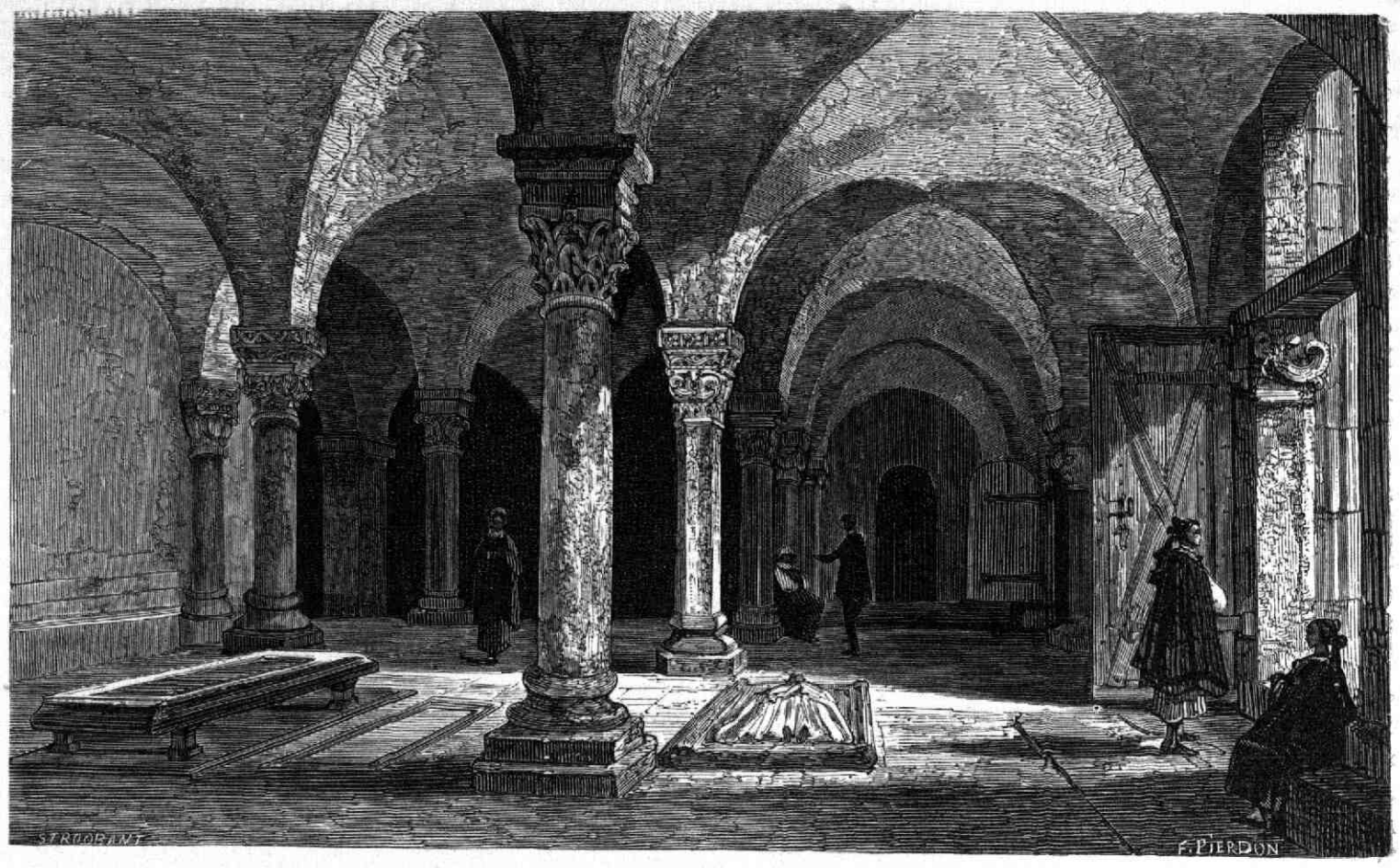
Van Blankenburg voert een goede rijweg, over de dorpen Kattenstedt, Wienrode, Timmenrode en Thale, binnen een paar uren naar den ingang van het Bodedal, zulk een lievelingsoord van reizigers, dat daar ter plaatste reeds drie volkomen ingerichte hotels verrezen zijn. Weinige plekjes op den aardbodem vereenigen dan ook in zoo kort bestek zulk een overvloed en verscheidenheid van natuurgenot. Vruchtbare weilanden, ruime vergezichten, schaduwrijke bosschen, schilderachtige woningen aan den weg verspreid, ruischende beken over den rotsigen grond heenschuimend, en hoe dichter gij het dal nadert hoe hooger en stouter bergen: hier de Bulows-, daar de Rassmanns- en Oelbergen, ginds weder de Sophienhöhe met haar prachtige beplantingen of glinsterende kale wanden, — liefelijker en klimmender spanning zult ge schaars elders vinden. Eindelijk staat gij voor de Rosstrappe, een der heerlijkste punten van den Hartz. Ziet ge een oogenblik terug op den weg, dien gij glooienderwijs en ongevoelig zijt opgeklommen, dan hebt ge allereerst een woord van dank en bewondering over voor de menschelijke hand, die dezen gemakkelijken weg door dit ruwe oord gebaand, die de reusachtige rotsgevaarten doorboord en voor uwen voet geëffend heeft.

Maar oneindig hooger dan de kunst des menschen stemt u de macht Gods, waar gij gereed staat het

grootsche en huiveringwekkende heiligdom der Rosstrappe binnen te treden. Ja, de natuur dwingt niet alleen tot bewondering, maar doet in eerbied en ootmoed het hoofd ontblooten, waar de Schepper zich zoo in Zijne majestueuze schepping openbaart gelijk hier. Hoog klopt het hart en in stomme verrukking zwerft het oog over dezen doolhof van rotsen, die ontzettende afgronden, dien chaos van gekloofde bergen en over elkaar heengestorte steenmassas. Welk een machtigen indruk maken op den brozen, zichzelf verheffenden mensch deze rotsgevaarten, die hun ouderdom bij eeuwen tellen en in onvergankelijke kracht even jeugdig blijven gelijk ze waren honderde jaren geleden; die geheimzinnige spleten en holen, waarin het geen sterveling gegeven is den wankelenden voet te wagen; die ontelbare, onbewegelijke granietblokken, door natuurkrachten van den voortijd als sneeuwvlokken van de hoogte nedergeslingerd en thans daar beneden in de ijzingwekkende diepte den waterstroom stuitend, die nu eens in zijne woeste vaart tot droppelen verstuivend gebroken wordt, dan weder klotsend en schuimend zich heen wringt door de enge openingen, welke hier nauwelijks eenige ruimte vrijlaten. Hoe zinkt bij dezen aanblik het vermogen des menschen in het niet en stamelt de mond de bekentenis: "Heer, Schepper des hemels en der aarde, Uw huis is niet met handen gemaakt!" En naast deze schrikwekkende tooneelen, wat liefelijke afwisseling van oasen in deze naakte woestijn; die groene boschjes in de helling van den berg, waarin het konijn graast, de eekhoorn huppelt en duizende vogels hun lied kweelen; die kalme ruischende beekjes, als een zilveren lint zich langs een gladden rotswand kronkelend, geliefkoosde verblijfplaats der vlugge forellen; die helder blauwe lucht daar boven, en die weelderige zonneschijn, die bij millioenen zijne diamanten strooit op de bosschen, over de rotsen, in den waterstroom! Waar ge ook heen ziet, overal wonderen, overal heerlijkheid, overal hoogte naast diepte, kracht naast teederheid, het schrikwekkende naast het liefelijke — ja, hier woont God! Zonder het te weten welt een traan van verrukking in uw oog, en lost zich uw hart op in een ootmoedig gebed, hier bij dit altaar, dat voor vele duizenden van jaren de Onzienlijke zich zelf gebouwd heeft en welks fondamenten gegrond zijn diep in de aarde; waaraan de geslachten der menschen wel gegraven, waaraan de tand des tijds wel geknaagd heeft, maar dat geen van beiden heeft kunnen doen wankelen of verzwakken; hier, bij dezen reuzenmuur, die zich zelf geplant heeft in het Bodedal, en die onwrikbaar staat tegenover de woede aller elementen; hier, waar een pistoolschot, in duizend echos teruggekaatst, schijnt aan te groeien tot een donderslag, maar dan ook weder machteloos wegsterft in de diepe, diepe verte.

Wilt gij de sage kennen, die aan deze Rosstrappe verbonden is? — Daar was eenmaal een koning in Bohemenland, zegt ze, een koning die een beeldschoone dochter had, Brunhilde. Deze beminde een Ridderman uit den Hartz, die aan het hof van haren vader leefde, en de Ridder beminde de lieve prinses even teeder. Daar kwam evenwel een reus uit het Noorderland en dong naar de hand van 's konings dochter. De koning dorst dezen machtigen schoonzoon niet weigeren, zoodat de dag des huwelijks bepaald werd, hoe vurig ook de dochter haar vader smeekte; want ze wilde liever sterven, dan de vrouw worden van dezen woesten vreemdeling. Zij zon op redding door een moedige vlucht. Maar hoe zou het arme kind ooit kunnen ontvlieden, daar het reuzenpaard van den haar opgedrongen bruidegom haar weldra zou hebben ingehaald? Eindelijk gaf de wanhoop haar een koenen inval. Zij raapte hare kostbaarheden samen, benevens de zware gouden kroon, die zij zich op het hoofd drukte, wierp zelve zich op eens op het reuzenpaard, en vloog in geweldige vaart heen, in de hoop de wouden van het Hartzgebergte te zullen bereiken en zich daar te verbergen, gelijk ze met haar minnaar had afgesproken. Weldra evenwel werd hare vlucht bekend. Met niet minder snelle jacht stormde de reus haar achterna. Zij hoorde zijne vreeselijke stem, zij hoorde het snuiven van zijn ros, al dichter en dichter, tot zij eindelijk den Hartz bereikte. Toen spoorde zij het reuzenpaard tot altoos vliegender vaart; rots noch stroom hield zijn loop tegen, totdat het plotseling stilstond, zich koppig tegen allen voortgang verzette en achteruit deinzend en steigerend in een kring ronddanste. Want vóór hem gaapte de ontzettende afgrond. Huiverend blikte de prinses in de diepte; daar dreigde de dood. Maar de stem van haar vervolger klonk al nader en nader achter haar. De keuze was niet moeielijk. Vastbesloten dreef ze het ros nogmaals voorwaarts, liet den teugel vieren, en zie, wijduitgestrekt en met schuimenden bek wierp zich het forsche dier met een geweldigen sprong over het breede woeste dal, tot het aan de overzijde de hoeven sloeg in de rots, die het teeken daarvan ten eeuwigen dage bewaard heeft. De prinses was gered; alleen de gouden kroon was haar bij den sprong van de lokken gegleden en verzonken in den afgrond. De reus, haar naijlend en getuige van het heldenstuk, spoorde eveneens zijn paard en waagde ook den sprong, maar de zwaarte van zijn lichaam drukte het paard naar omlaag, en dier en ruiter werden in de diepte vermorzeld. Daar ligt hij, in de gedaante van een grooten hond veranderd, en bewaakt nog heden ten dage de gouden kroon zijner verloofde, opdat niemand die zou aanraken.

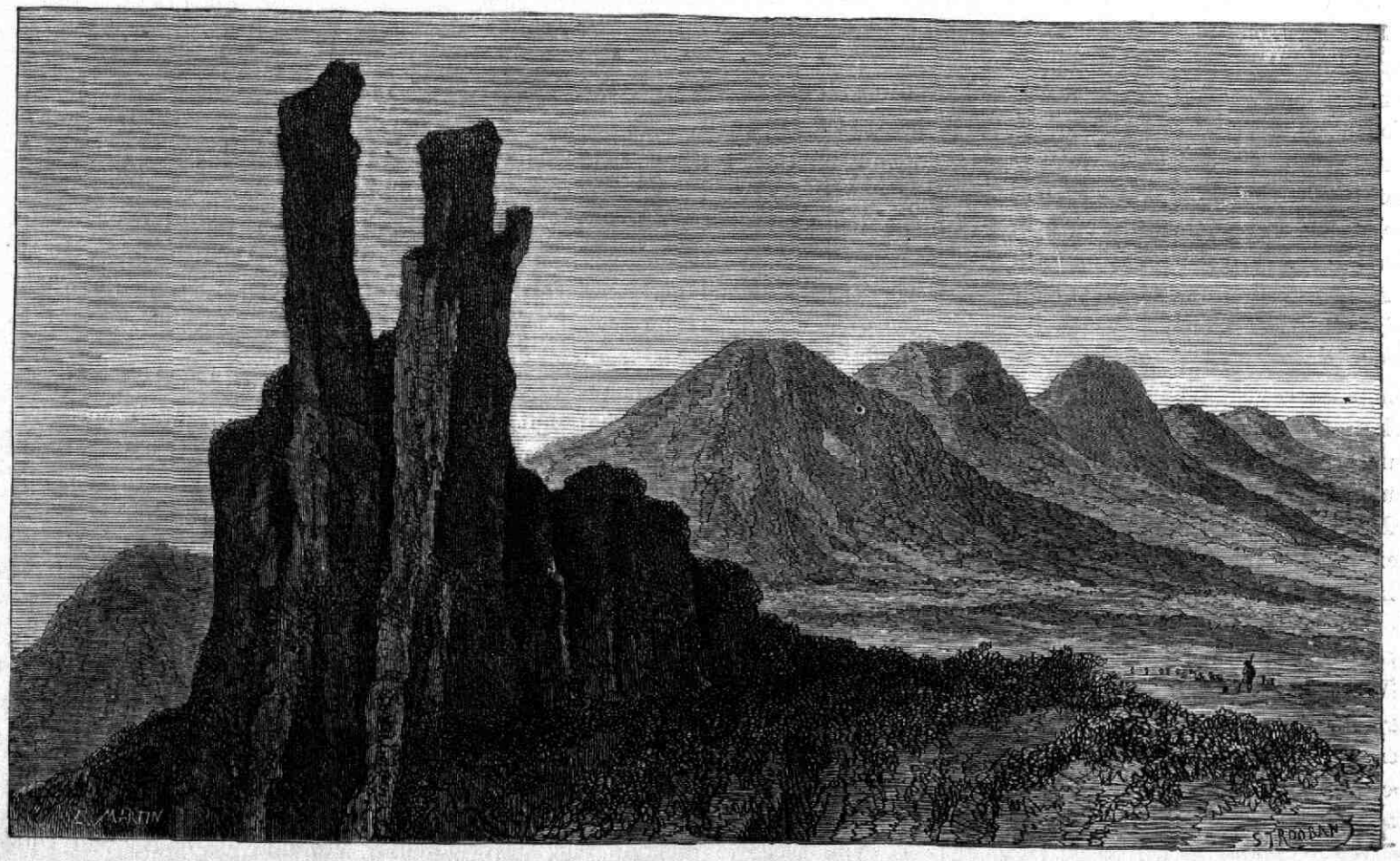
Waar de sage verdicht, wil de historie verklaren. Zoo zegt het geschiedverhaal: De afgoden der oude heidenen werden door de eerste christenen met den naam van duivelen betiteld; hierdoor verkreeg ook het voorvaderlijk lentefeest, op den eersten Mei met fakkeldansen gevierd, de beteekenis van een duivelsfeest, gelijk de toppen der bergen, waar die plaats grepen, Duivelsdansplaats, Duivelskansel, Duivelsbad, genoemd worden. De breede rotsstreek, die zich in het Hartzgebergte als een muur van het eene tot het andere einde uitstrekt en daarvan de natuurlijke grens vormt, was te gelijk de afscheiding tusschen heidenen en christenen; waar dus aan den eenen kant de ware God gediend werd, was aan de andere zijde het terrein der Duivelsdienst. Vandaar de naam van Duivelsmuur. Het zonderlinge merkteeken in de Rosstrappe,

Onderaardsche gewelven van de slotkerk te Quedlinburg.

dat het aanzien heeft van een reusachtigen paardehoef, zou het overblijfsel zijn van een heidensch altaar, hetwelk daar bij het lentefeest zou gebezigd zijn.

Dergelijken oorsprong, maar met oneindige volksoverleveringen verbonden, heeft ook de nabij de Rosstrappe gelegene Heksendansplaats, een oord even woest en onbegaanbaar. Deze berggroep verheft zich 800 voet, terwijl de Rosstrappe slechts 600 voet boven den spiegel van de rivier de Bode ligt. De beklimming er van is uiterst moeielijk en niet zonder ge-

De Monnik.

vaar; weinig bezoekers hebben er den moed toe, als zij de gladde rotskanten ontwaren en een oog slaan in de diepte, waar de Bode soms zulk een smallen doorgang vindt, dat men er aan twijfelt of zij niet in een onderaardsch hol der bergen verloren gaat. Bovendien is het bestijgen van de toppen toch onmogelijk. De steenen gevaarten, die die eigenlijke toppen uitmaken, rijzen zoo steil en schril in de hoogte, dat er aan geen beklimmen te denken valt. Vooral bij maanlicht maken deze spitsen huiveringwekkende figuren; zij nemen in de verbeelding de gedaanten van monsters aan, die schijnen te leven en zich te bewegen; menig bewoner van den omtrek zal het tegenover u staande houden, dat hij de rotsen van den Heksendans met eigen oogen van plaats heeft zien veranderen. Jaren en jaren zullen er moeten voorbijgaan eer het bijgeloof bij de goede lieden van den Hartz met wortel en tak zal zijn uitgeroeid. En geen wonder. Van jongs- af opgegroeid in de overleveringen hun omtrent deze geheimzinnige oorden door vader en grootvader medegedeeld; altijd omgeven door dezelfde fantastische natuur en afgesloten van een wereld, die geleerd heeft onderzoek te doen naar de werkelijkheid, zijn volksvooroordeelen hun lief geworden als hun dagelijksch brood.

Stadhuis en markt te Wernigerode.

III.

Wernigerode. — Baumannshöhle. Ilsedal.

Het zuid-oostelijk gedeelte van den Hartz vaarwel zeggende, gaan wij, noord-westelijk, op weg naar den Brocken, langs het rustige stedeke Wernigerode. Ook hier vertoeven wij even.

Wernigerode telt 1000 huizen en 5500 inwoners; de vijf □ mijlen in den omtrek voegen daar dertig bewoonde vlekken met ruim 12000 inwoners bij; alzoo maken nog geen 18000 zielen het op zich zelf staande vorstendom Wernigerode uit, door den Graaf bestuurd, die boven op den berg zijn kasteel heeft, aan welks voet zijne onderdanen zich gelegerd hebben. Vroeger was die graaf absoluut regent; tegenwoordig staat zijn gebied onder het koningschap van Pruisen, maar blijft hij niettemin erfelijk Heer zijner landstreek, onder al het genot zijner Heerlijke rechten en met den titel van Vorst.

Het stadje zelf ziet er met zijn meerendeels antieke gebouwen aardig uit. Vooral is het stadhuis merkwaardig, zoowel om zijn bouwtrant als om de geheele omgeving waarin het staat. Dat alles ademt nog het oud-duitsche van een paar eeuwen geleden, terwijl daarentegen een ander gedeelte van de stad, door een fellen brand vernield, in later tijd in nieuwen stijl herbouwd is. In zekeren zin is Wernigerode met zijne voorsteden, of liever omliggende dorpjes, één; slechts een kleine ruimte scheidt de eene gemeente van de andere; alles te zamen maakt als het ware één groote familie uit.

Als de vader van dat gezin, zetelt boven op den berg de graaf van Stolberg-Wernigerode, wiens linie reeds sedert 1417 aan de regeering kwam en tal van beroemde staatslieden aan den Duitschen Bond heeft opgeleverd. Moge men een glimlach niet onderdrukken, als men dat kleine plekje grond een eigen staat hoort noemen, die opwelling van spot verdwijnt, zoodra men van meer nabij kennis maakt met vorst en onderdanen. Wellicht is er geen rustiger, geen arbeidzamer, gelukkiger bevolking ter wereld te vinden dan die, waar wij ons thans bevinden; geen inniger samenstemming tusschen hem die bestuurt en hen die bestuurd worden. Over de geheele bevolking, die zich onderscheidt door eenvoudigheid en nijverheid, ligt een waas van gegoedheid, gepaard met beschaving en degelijkheid, iets huiselijks en gemoedelijks, dat in onze maatschappijen slechts te schaars meer gevonden wordt.

Van geen geringen invloed daarop is het voorbeeld der grafelijke familie zelve. Achtbaar maar vriendelijk, gelijk het slot, dat zij bewoont, sinds eeuwen op de stad nederziet, zoo zagen ook de edele graven van Stolberg-Wernigerode neder op hun gebied; sterk en onwrikbaar gelijk dat, waren zij gedurende alle tijden de steun en toevlucht hunner onderdanen, een sieraad van den Duitschen adel, gelijk hunne bezitting een sieraad is van Duitschland zelf. Van geslacht tot geslacht opgevoed en groot geworden daar boven op dien prachtigen berg in het oudvaderlijk slot, is het alsof de indrukken der natuur zich vastgezet hebben in hun karakter. Van die hoogte vrij uit te zien in de wijde verte, maakt het hart ruim en de borst vrij; den blik te slaan op die trotsche bergen en bosschen, wekt edele en fiere gedachten; het genot van de zuivere berglucht verfrischt niet alleen de longen, maar ook den geest. Rustig en stil leeft er het gemoed voor betere gewaarwordingen dan die wij opdoen onder het gewoel der menschen, te midden van opgewekte hartstochten. Ruimte om ons heen maakt ons wars van het kleingeestige en onbeduidende; en gelijk wij van alle zijden den zonneschijn ontvangen van den helderen hemel, gevoelen wij de roeping om ook het licht van onzen geest en den gloed van onze harten te laten schijnen over hen, die behooren tot onze omgeving. Zoo waren en zijn in waarheid de graven van Wernigerode. En dat zij daarvoor hoog staan aangeschreven in den eerbied en de liefde van hun klein volk, dat ziet ge zelfs in de hut van den minsten daglooner, waar, uit innige verknochtheid, de beeltenissen van enkele leden dezes geslachts in het woonvertrek hangen, omkranst van de bloemen dezer heerlijke bergen.

Westelijk van Blankenberg, benedenwaarts, daar waar de wilde bergstroom, de Bode, zich voor het eerst vertoont, voert de weg langs Elbingerode en de Christinenklip naar Rübeland, eertijds Roweland of Raubland, waar wij in de nabijheid zijn van de beroemde grotten, de Baumannshöhle en de Bielshöhle, twee stalaktietholen, die een bezoek overwaardig zijn. Wij bepalen ons, om de gelijkheid van beiden, tot de grootste, de eerstgenoemde.

De Baumannshöhle ligt in het zwarte en bonte kalksteengebergte, op den linkeroever van de Bode; 136 voet boven het dal opent zich de ingang tot deze wonderen der onderwereld. Van licht voorzien en door den gids zoowel tot voorzichtigheid aangemaand als tot alle gerustheid aangemoedigd, treedt men door het schoone rotsportaal, dat de natuur hier zich zelve wrochtte, in den nauwen donkeren gang, die den weg baant naar de huiveringwekkende diepte. Een koude rilling vaart u door de leden; niet zonder een angstige gewaarwording betreedt gij die zwarte rotskloof, door nachtelijke duisternis omringd. Langzamerhand trouwens wordt het oog aan dat donkere gewend en onderscheidt het al meer en meer de schemerachtige voorwerpen waarvan het omgeven is. Zoo komt men in de eerste afdeeling van de grot, een wijd gewelf van 31 voet hoogte, des te fantastischer van indruk naar mate de medegenomen fakkels bij lange na niet genoeg zijn om de ruimte te verlichten, en dus slechts hier en ginds een helderen gloed werpen, terwijl het overige duister blijft. Door dit schemerachtige vertoont het gewelf zich veel grooter dan het werkelijk is; de rotspegels die van de zoldering neerhangen, de scherpe punten die uit de zijwanden naar voren steken, nemen als van zelve reusachtige vormen aan; de zuilen en gestalten, die de natuur hier uit druipsteen gebeeldhouwd heeft, grijnzen als spoken om zich heen. Voeg daarbij het eentonige langzame neervallen van enkele waterdruppels, wier gekletter op den bodem de

stilte des grafs alleen afbreekt, en het is wel geen wonder dat het u vreemd om het hart wordt. Deze druppels, die van de oppervlakte af door den berg heensijpelen, den koolzuren kalk oplossen en dien daarna in de grot waar zij neervallen weder afzetten, brengen deze druipsteenfiguren en afhangende kegels voort, waarvan de geleerden zeggen dat er minstens twintig duizend jaren noodig moeten geweest zijn om ze op die wijze te formeeren.

Nu eens een eind weegs op den glibberigen bodem, dan weder langs smalle rotspaden, of door enge spleten, onder zware gewulfde zuilengangen, nu opwaarts, dan langs vochtige ladders nog dieper naar beneden, geleidt de gids u door een doolhof in het hart der aarde. Van de zeven afdeelingen, die thans voor de bezoekers openstaan, laat men u gelukkig slechts door een klein gedeelte kruipen van dit onderaardsch paleis; overal om u heen gapen kloven en spleten u tegen, die het gebergte tot in de diepte doorboren, en wellicht de toegang zijn tot nog andere holen en grotten, maar die tot heden toe nog niet onderzocht zijn geworden. Verschillende onderaardsche ontdekkingstochten, door weetgierige vreemdelingen onder het geleide van gidsen ondernomen, hebben wel is waar nog geen meerdere groote, algemeen toegankelijke ruimten ontsloten, maar de beschrijving van de wonderbare pracht en de lengte der gangen, waarin ze den voet gezet hebben, maar niet konden of durfden binnen treden, geeft reden om te vermoeden dat er nog een onbekend terrein achter het bekende verscholen ligt.

Onder de merkwaardigheden die u in de grot aangewezen worden, behoort in de eerste ruimte de zoogenoemde Bron, aan wier water men zegt dat een genezende kracht verbonden is; voorts de volgende druipsteenfiguren: de biddende non, het wijwatervat, de vrouwenrok enz.; in de tweede afdeeling: het paard, de monnik, het kleine orgel, het kleine slot; in de derde: het groote orgel, het groote slot, de menschenhand, de lijksteen, de doodskop, het doopbekken; in de vierde: de acht voet hooge klinkende zuil, de pauken, de sirene, de altaarlichten; eindelijk in de vijfde: de torens, de preekstoel, de stad, de uil, behalve die menigte van gestalten aan welke de verbeelding namen gegeven heeft, maar die daarmede nog niet door de officieele gidsen geijkt zijn. Maar deze bijzonderheden, die, in het eerst u aangewezen, uwe aandacht boeien, verdwijnen langzamerhand van zelf voor den machtigen indruk, dien de beschouwing van alles te zamen geeft. Des te sterker nog voelt ge u aangegrepen, wanneer de gidsen zich verdeelen, post vatten op onderscheiden uiteinden der grot, hunne fakkels of bengaalsch vuur ontsteken en uw oog alzoo een geïllumineerd overzicht bieden over de grillige maar betooverende ruimte in haar geheel.

De ontdekking van de Baumannshöhle wordt volgens de overlevering toegeschreven aan een bergwerker Baumann geheeten, die, bij het zamelen van erts, bij toeval in het toen nog grootendeels gesloten grotwerk een blik wierp, en, voortgravende en de opening verwijdende, op die wijze deze onderaardsche gewelven binnentrad. Verrast van de wonderenwereld waarin hij zich bevond, drong hij al dieper en dieper door, totdat hij eindelijk in al de kronkelwegen den weg niet meer wist terug te vinden. Alle zoeken was te vergeefs; zonder te weten waar hij ging, doolde en tastte hij in elke richting rond, nu hierheen dan daarheen, tot ten laatste, om zijn toestand ten eenenmale hopeloos te maken, het licht dat hij aangestoken had uitging. De ongelukkige scheen verloren; in deze onbekende kloven der onderwereld kon niemand hem zoeken, tegen deze ondoordringbare rotswanden kaatsten zijn roepen en klagen onverhoorbaar terug. Geen levend wezen in de nabijheid, geen geluid om zich heen, geen straal van licht zelfs die hem kon bemoedigen of hem een uitweg toonen! Drie dagen, drie vreeselijke lange dagen, zocht en tastte hij alzoo in dit zwarte eenzame rotsgraf rond, toen hij eindelijk als bij toeval op eens, schier uitgeput en machteloos, aan den ingang der grot terugkwam. Zoo goed hij kon sleepte hij zich naar zijne woning, en ter nauwernood had hij nog kracht genoeg gehad den zijnen zijn wedervaren mede te deelen, toen hij ineenzonk en stierf. De door hem bekend geworden grot behield zijn naam. Hertog Rudolf August liet haar verwijden en toegankelijk maken, en Hertog Lodewijk Rudolf sloot haar af met eene deur om ongelukken en verdwalen te voorkomen, gelijk te dier tijd meermalen plaats gevonden hadden. Sinds is zij gedurig gemakkelijker en veiliger gemaakt, zoodat ook vrouwen niet angstig behoeven te wezen haar binnen te gaan.

Hoe diep nogtans de indruk zijn moge, dien deze onderaardsche wandeling bij ons achterlaat, en hoe noode wij ook deze wondervolle plek verlaten mogen, toch geniet het hart een zekeren wellust, als bij het terugkomen aan de opening de eerste straal van het volle daglicht ons groet, de blauwe hemel zich weer voor het oog uitspant, de frissche zuivere luchtstroom uit bergen en bosschen ons weder te gemoet golft en wij ons teruggegeven zien aan het rijk des levens. Nooit blonken de kleuren helderder, nooit klonken de tonen uit de verte liefelijker, nooit dreunden de hamerslagen en snorden de raderen welluidender, dan bij de terugkomst uit dit gebied des doods in de prachtige, bezielde natuur.

Elbingerode en Rübeland verder ter zijde latende, spoeden wij ons thans naar het heerlijke Ilsedal, waarin het dorp Ilseburg met zijn 300 huizen te midden van bevallige tuinen en boomgaarden, aan weerszijden van den verlokkenden bergstroom gelegen, heen kronkelt. Reeds van verre ruischt het u toe, dat gij een welvarende plek nadert. Geen plaatsje ijveriger dan Ilseburg. De sterke val van het water heeft een menigte werktuigen in het aanzijn geroepen, die profijt trekken van de natuurlijke beweegkracht. Van alle kanten rooken de schoorsteenen, dreunen de hamers, klapperen de raderwerken, ijzer, ijzer overal. Maar daartusschen, dat kleine Eden van landhuizen, en te midden van dat alles die zonderlinge, die betooverende Ilse. De beroemde dichter H. Heine heeft dezen bergstroom schilderachtig aldus beschreven:

"Hoe dieper wij afklommen, des te liefelijker ruischte het onderaardsche water; slechts hier en daar, onder

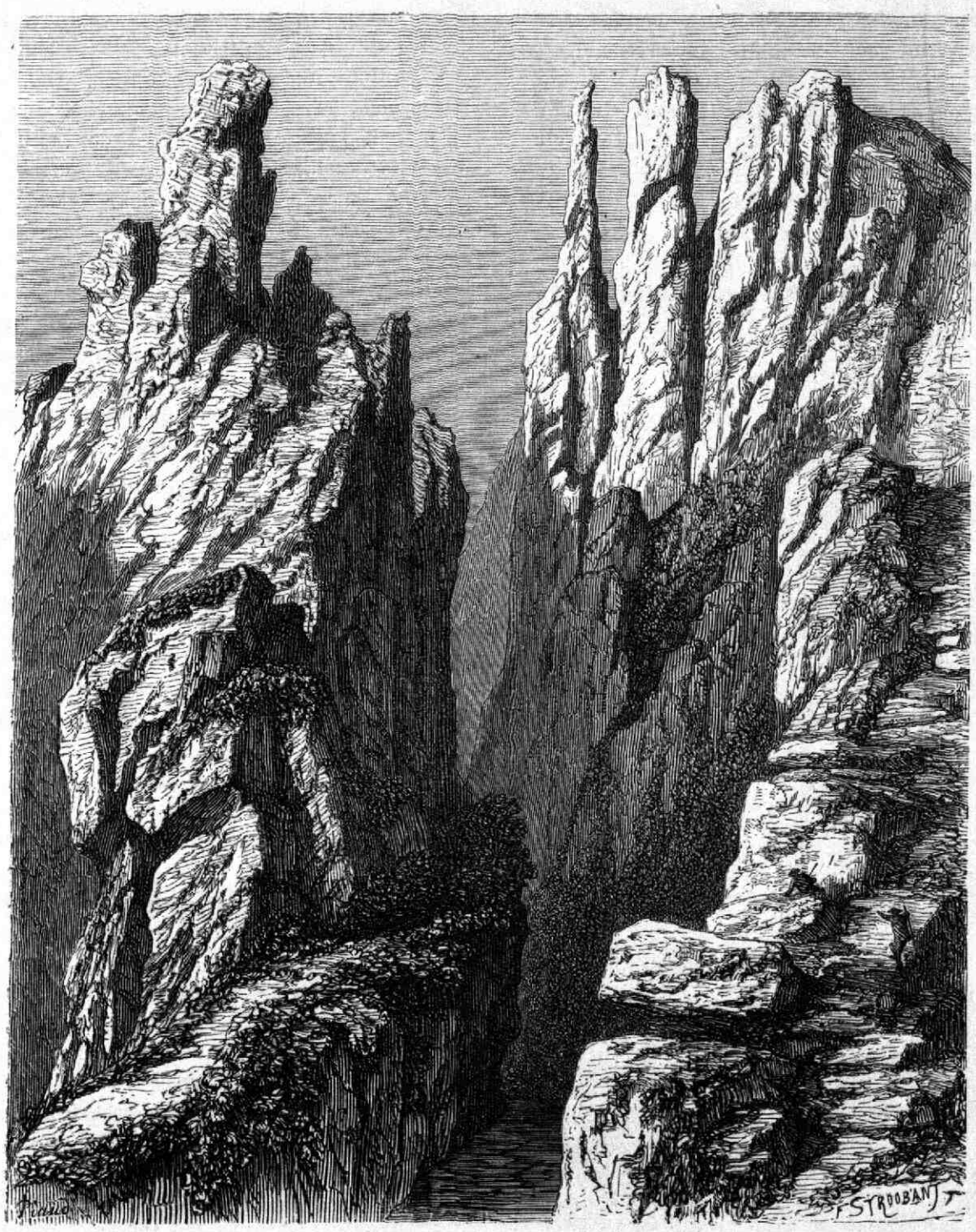
steenen en struikgewas, kwam het blinkend ter sluiks even te voorschijn en scheen heimelijk te bespieden of het wel aan het licht zou durven komen. Eindelijk kwam een klein beekje moedig naar voren gedrongen. Nu volgt de gewone verschijning: één, een durfal, een haantje de voorste, breekt de baan, en de groote rest van twijfelaars wordt plotseling, over zich zelf verbaasd, met moed bezield en haast zich om met nommer één zich te vereenigen. Een menigte andere beekjes en stroompjes kruipen thans haastig uit hunne schuilhoeken, sluiten zich ijverig aan bij hun voorganger, en weldra maken die allen te samen al een heel aardigen stroom uit, die in ontelbare watervallen en in wonderlijke wendingen door het bergdal naar beneden bruischt. Dat is nu de Ilse, die lieftallige, die allerliefste Ilse. Zij dringt zich door het gezegende Ilsedal, aan welks beide zijden zich de bergen al hooger en hooger verheffen. Deze zijn tot aan hun voet meestal geheel met beuken, eiken en gewoon struikgewas bewassen, niet meer met dennen of ander naaldhout. Het is onbeschrijfelijk met wat vroolijkheid, naïeveteit en gratie die Ilse zich naar beneden slingert, hier, over de avontuurlijk gevormde rotsblokken die zij in haren loop tegenkomt heenschietend, zoodat het water wild naar voren schuift of schuimend naar omlaag stort, dáár weer uit allerlei spleten als uit groote kannen zich in heldere breede stralen uitgietend, en dan weer over de kleine steentjes heenhuppelend als een vroolijk kind. Ja, de sage is waar, de Ilse is een prinses die lachend en lustig den berg afdartelt. Hoe blinkt in den zonneschijn haar wit kleed van schuim! Hoe fladderen in den wind de zilveren linten van haar gewaad! Hoe vonkelen en flikkeren haar diamanten! De hooge beukenboomen staan daarbij als ernstige vaders, die, heimelijk glimlachend, den blik slaan op de grillen van de lieve

Klooster te Halberstadt.

ondeugd, de blanke berken bewegen zich met de voldoening van oude tantes; die zich innig verkneukelen, maar toch angstig zijn bij die kromme en gewaagde sprongen; de trotsche eik staat er alleen somber naar te kijken als een knorrige oom, die wel weet wie er zal aangesproken worden als het op betalen aankomt; de vogels in de lucht jubelen hunne sympathie, de bloemen aan den oever fluisteren zachtkens: Och, neem ons mee, neem ons mee, zustertjelief! Maar de lustige deerne huppelt al verder en verder en schatert en gaat haars eigen weegs."

Wilt gij den indruk kennen van een ander reiziger, die weder heel anders en op zijne manier het natuurtooneel beschrijft? Wij deelen u de woorden mede van den in ons vaderland bij allen zoo goed bekenden en zoo hooggeschatten Herman de Ridder, toen hij een jaar of wat geleden zijn dichterlijk hart ophaalde aan eene verkwikkende Hartzreis. "Kunt ge op het punt waar wij nu zijn, drie kwartier van Ilsenburg, rustig in uw rijtuig blijven zitten, ga dan niet naar den Hartz, want gij hebt geen oog voor wat heerlijk is. Tien tegen een dat gij al van de bank zijt afgesprongen, want gij bevindt u vlak tegenover den Ilsenstein. Hier van beneden af is die rots in haar gansche lengte zichtbaar. Langs een steil opgaanden wand zweeft uw oog naar den top, die 1343 voeten hoog boven de zee uitsteekt. Wat rijst dat gevaarte slank en statig uit de diepte tot een duizelende hoogte! En ziet gij wel wat op die uiterste spits staat? Het is een kruis. Welk een zinrijk beeld! In het eenzame woud staat, ver boven de eeuwenheugende eiken en sparren, een granietblok, door de hand der natuur voor jaarduizenden gewrocht, en op dat kolossaal gevaarte een ijzeren kruis. Hoe wielen en verdringen zich de gedachten voor uwen geest, als gij in heilige verrukking een treffend zinnebeeld ziet van de kracht en de zege-

De Rosstrappe.

praal des geloofs door dat ijzeren kruis op een rots!

Kom, al kunt ge haast niet scheiden van die eenige plek, wij moeten verder. Aan uwe mijmering, want gij zijt geheel onder den indruk van het grootsche en verhevene schouwspel, maakt de gids een einde door deze vertelling: De Ilsenstein, mijnheer, was vroeger veel mooier, toen was het een slot. Er woonde een prinses, die Ilse heette. Zij was jong en schoon en rijk, en vele aanzienlijken wilden met haar trouwen. Maar jeugd, schoonheid en rijkdom storten ook prinsessen wel eens in het verderf. Ilse heeft dat ook ondervonden. Want een hatelijke, jaloersche dochter van een toovergodin, die in de nabijheid woonde, haalde haar moeder over, om het slot in een rots te veranderen. Nu woont er de prinses nog en elken morgen voor zonsopgang verlaat zij de rots, om hare schoone leden in het kristalheldere water te baden, dat daarom nog naar haren naam wordt geheeten.

— Friedrich, hebt gij ze wel eens gezien?

— Goddank neen, want als zij mij zag en ik beviel haar een beetje, dan nam ze mij mede naar de rots, en....

— Friedrich, op het slot staat een kruis, en gij weet, wat dat beteekent?

— J...a....

En op dat langademige ja zwijgt gij weder, want gij zijt gansch oor en oog voor wat u van alle kanten omringt. Hoor de Ilse eens ruischen. Nu vloeit zij langs den oever, die prijkt met slingerplanten; dan daalt zij van de hoogte met één enkelen val; verderop slingert en dringt zij door onderscheidene vallen terraswijze; daar weder woelt en schuimt zij, zich persende door de rots en steen, een frisschen varenkrans bespattende met haar glinsterend nat. Zij verwijdert zich van den weg, om straks weder te keeren met nieuwe kracht en nieuwe schoonheid. Over bruggen passeeren wij haar, zoodat ze soms aan onze rechter-, soms aan onze linkerzij', met zacht voortglijdende en plotseling nederdalende watervallen, den wandelaar verrast. Eindelijk verschuilt zij zich, gij hoort het water murmelen, maar ziet het niet meer; onder de dicht zaamgepakte steenmassa's loopt het voort — driftig komt het water weer te voorschijn, schuimende en klotsende. Weder verdwijnt het — gij ziet den stroom als beekjen terug, het wordt kleiner en kleiner; sprankjens ontdekt gij ten laatste en adertjens, die van den Brocken komen, waarvan de Ilse haar oorsprong ontleent, die tot aan Ilsenburg — een afstand van bijkans twee uren — een waterverval heeft van omstreeks 2200 voeten. Nu het water slechts hoorbaar is, omdat het onder kris en kras dooreengeworpen granietblokken voortsijpelt en voortdroppelt, durf ik u eens tot een kijkjen noodigen aan den anderen kant. Doch onder de denne-, pijn-, beuk- en eikenboomen heen hebt gij reeds telkens gezien naar het welig mostapijt, dat zware, breede steenbrokken dekt en daardoor zacht en hoog, schijnbaar als een donzen bed opgeschud, en bruinachtig, donker en lichtgroen gekleurd, de bloemkroonen van het hier weelderig groeiend purper vingerhoedskruid, de slingerende aardbezieplant en de blauwe boschbes te schilderachtiger doet uitkomen. Het Ilsedal met zijn veelsoortigen plantengroei, goud, groen en geel, omzoomd door boomrijke bergen, doorsneden van statige lanen, bestrooid met steenbrokken van tienduizende ponden wichts, met zijn ondoordringbare woudkloven, zijn kolenbrandershutten en mijten, laat een onvergetelijken indruk achter. Och, ga toch naar Ilsedal! alleen de reis naar den Hartz waard, ook al voerde zijn voortreffelijke rijweg niet van Ilseburg naar den top van den Brocken. Wij naderen dien reus, waarbij de hoogste Hartzrotsen dwergen worden. Gij bespeurt het aan al, wat u omringt. Het wordt koel en koud bij het opstijgen. Allengskens vermindert de groeikracht in het plantenrijk. De boomen worden boompjes, de heesters krimpen in; braamstengels zijn het laatste overblijfsel der weelderige verscheidenheid, welke gij straks aanschouwdet; gij ziet geen boomen meer, hier en daar slechts een krommen kleinen stam met schaars gebladerde takken; de bergstreek wordt vaal, woest en ledig; over het koude kale Brockenveld grimmen u steenklompen en granietbrokken tegen: nog één bocht... nog één... nog één... gij zijt op de kruin van den Brocken en dus 2800 voet hooger dan voor een paar uren, drie duizend vijfhonderd acht voeten boven den waterspiegel der zee."

IV.

De Brocken.

Trotsch en met majesteit ziet de koning der Noord-Duitsche bergen ver over het omliggende land heen. De rotsen van den Hartz met hare onwrikbare fondamenten vormen zijn onvergankelijken troon. Op zijn hoofd straalt een blinkende sneeuwkroon; om zijn reuzenschouders plooien zich de wolken des hemels als een wijde mantel, waaraan de gloed van de ontwakende en ter ruste gaande zon de kleuren van een vorstelijk purper leent. Als hij het bewegelijke nevelkleed somber om zijn voorhoofd samen trekt, dan dreigt zijn toorn: storm en donder zullen de bewoners van den omtrek doen sidderen. Laat hij zijn mantel nederglijden, dan licht zijn edel hoofd ver over de Elbe en de Weser, zichtbaar zelfs tot in de marken van Beijeren en aan de kusten der Noordzee. Maar veel wijder nog dan zijn gezicht, strekt zich zijne ruchtbaarheid uit, als de beroemde plaats van den Walpurgisnacht. Ook daarom vooral wekt hij jaarlijks bij duizenden het verlangen op om den wandelstaf op te nemen en op zijn geheimzinnigen top te verwijlen; daarom is de Brocken het hoofddoel van de meeste Hartzreizigers, daarom schromen zelfs ouden en zwakken niet den vermoeienden tocht naar zijne kruin te ondernemen, ten einde met eigen oogen den heksendans aanschouwd en met eigen voeten die wondervolle plek betreden te hebben.

Van welken kant men den Brocken ook bestijgen moge, overal is zijn voet van heerlijke landschappen en indrukwekkende rotspartijen omgeven. Langs malsche bouwgronden, over prachtige bergruggen, door wild gebrokkelde steenmassa's, over woelige en bruisende waterstroomen, door de schemering van sombere pijnbosschen, over liefelijke groene hoogvlakten, voert de

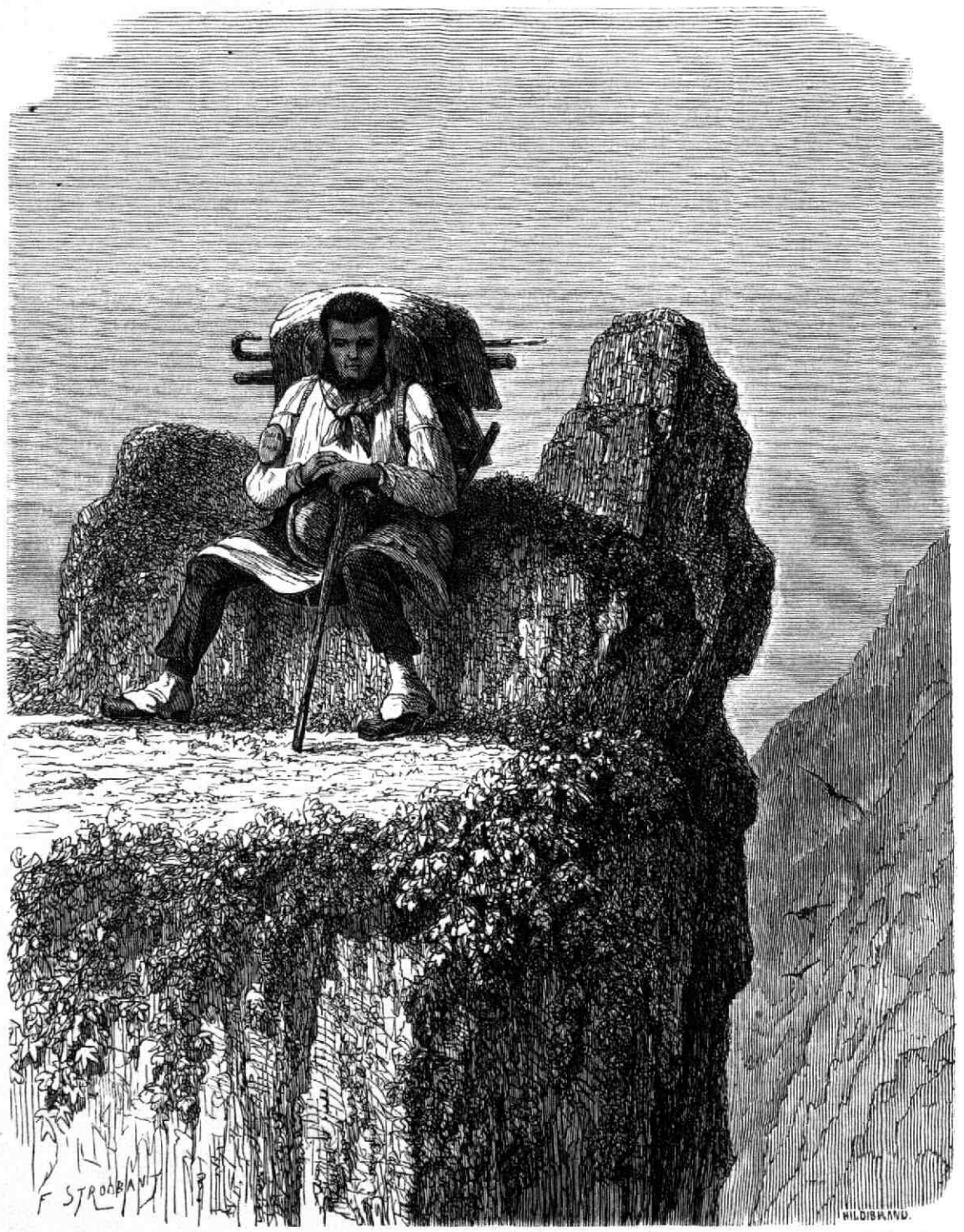
weg langs iedere richting naar boven. De diepe indruk, dien deze ernstige, trotsche rotsmuur op den wandelaar maakt, doet hem de bezwaren van het steile en moeielijke pad vergeten. Reeds de stoute hoogten die men te beklimmen heeft eer men aan den eigenlijken Brocken aanlandt, hoogten van steen die den reus als met een vesting omringen, bieden op den berg zelven treffende gezichtspunten aan. Naderen wij hem van de zijde van Wernigerode over Hasserode, zoo geleidt ons de gids langs het voetpad door het Dumkuhlendal, den Dumkuhlenkop voorbij, naar de steenen Renne in het Holzemmendal, in welks nabijheid de Duivelsburg, een kolossale rots en een schoone waterval zich bevinden. Verder in het enge en rotsige dal, hooger op, komen wij aan de Hölle (Hel), waar, links op een kleinen afstand, de zestig voet uitstekende Hohneklip (Hoonklip) zich opheft; de Jacobsburg en de Vuursteenklip liggen eenigszins zuidelijk. Uit den donkeren en huiveringwekkenden bodem der Hölle stijgen wij op naar den grooten Renneckenberg, welks hoogste punten de Kapel, de Erdbeerkopf (Aardbeikop) en de Pferdekopf (Paardekop) zijn, tot aan de Zeterklippe (Angstklip); vervolgens komen we op den Ilsenburger rijweg en eindelijk aan de Heinrichshöhe, die een kwartier uur gaans onder den top van den Brocken ligt. Klimmen wij naar boven, van Ilsenburg uit door het Ilsedal, over Gebbersberg door het sneeuwhol, of van Schierke uit over de Vuursteenklip, of door het Schüppenthal (Schubbendal), of van Hartzburg over het Molkenhaus en den Scharfenstein, of van Clausthal over den Bruchberg, of over den steilsten wand en den Königsberg, of stijgt men opwaarts van welke zijde men ook maar wil, zoo merkt men, ter halverwege van den tocht gekomen, reeds overal een geheel andere plantenwereld op dan men aanschouwde in 't begin. De bonte veldbloemen der benedenste dalen zijn verdwenen; bodem en vooruitstekende klippen zijn bedekt met een kort en vochtig mos en omslingerd door lange ranken van heksenkruid. Ter nauwernood dringt zich een enkele witte kelkbloem tusschen de wortels der dennebomen door. Die dennen zelve hebben niet meer dat stevige en statige aanzien als aan den voet van den berg; zij dragen onmiskenbaar de blijken van een ruwer klimaat. In plaats van de rechtopgaande, krachtige gestalten dáár, zijn ze hier schraal en gekromd opgegroeid, terwijl stam en takken met een lang, harig mos dicht omzet zijn. Nauwelijks bemerkt men hier en daar op een bergvlakte nog eenig aanwezen van heestergewas; maar hoe hooger men komt des te zeldzamer wordt ook dit en des te kaler wordt de bodem. Nog hooger op verdwaalt het oog op die tallooze menigte van brokken graniet, die hier in woeste wanorde door en op elkander getuimeld zijn en zoo ver het gezicht reikt den grond bedekken. Over duizenden van zulke steenklompen voert de weg naar den top van den berg, die te glanzender en lichter wordt naarmate men hem nadert. Onder deze rotsblokken of klippen hoort men meermalen een dof onderaardsch gebruis, veroorzaakt door de stroompjes en stroomen die, van de hoogte der rots afvloeiend, een doortocht zoeken tusschen de steenen die hen belemmeren; soms komen ze een oogenblik in een spleet of onder een uitstekende punt te voorschijn, maar verbergen zich ras weder, om zoo straks in de diepte van het dal als een breede wilde beek zich een bed te graven in den vlakken grond. Nog hooger op, bij het laatste kwartier uurs van onze wandeling, versterft dat onderaardsche bruisen onder onze voeten. De vlakker bodem laat hier het water niet toe zoo snel naar beneden te vlieten, maar sluit het op in breede plassen, van wier kanten het langzaam afzijpelt langs met mos en veen bedekte graniethellingen, totdat het zich lager vereenigt in moerassen die hier en daar den top omgeven.

Hier begint het eigenaardige woeste van den Brocken. Hier is het gebied der stormen en der nevelen. Hier stijgen de grauwe dampen uit den moerasachtigen grond op en rollen zich op tot wolken, die, op de vleugelen van den wind naar beneden gedragen, daar over de vlakte zich verspreiden en regen, donder en bliksem daarover ontlasten. Hierheen worden zij door den storm weder opgedreven, als zij hare zending in de dalen hebben volbracht, en keeren er als naar hunne woning terug, om het verlorene met nieuwe dampen aan te vullen. De lucht is hier scherp en snijdend. Een witte rijp glinstert aan de toppen van de schrale grasscheuten en aan de spitsen van de naalden der dennen, die hier nog slechts weinige voeten hoog kunnen opschieten, meestal krachteloos langs den bodem kruipen en slechts uit knoestige wortels en verwrongen kruinen bestaan. Eindelijk houdt ook dit spoor van boomengroei op en wordt de top van den berg volkomen kaal. Enkele verspreide rotsblokken, op afstanden van elkaar, steken scherp en schril uit de breede vlakte opwaarts. Maar tusschen al dat naakte en eenzame, ziedaar toch nog de Brockenbloem, de Alpen-anemoon, die met hare duizende witte bloesems in sierlijke vruchttrossen ook hier de dorheid afbreekt en zelfs in deze verlatenheid getuigt van de weelde in de natuur.

Wij zijn boven op de kruin van den Brocken. Wij hebben de grenzen overschreden waar zich het gewone scheidt van het buitengewone, het lagere van het hoogere, het alledaagsche van het verhevene, waar men uit de wereld daar beneden opgegaan is tot eene onbekende, waar men den hemel nader gekomen schijnt. Alles om ons heen is nieuw, grootsch, aangrijpend. Het uitzicht verliest zich in eene eindelooze verte. Afgemat van vermoeidheid staan wij voor het van eene schrale vlakte omgevene Brockenhuis en brengen een stillen dank aan den edelen en gastvrijen graaf von Stolberg-Wernigerode, die hier een gebouw deed zetten tot een rust- en verversching-splaats der reizigers, en er voor spijs, drank en nachtleger zorg droeg. Zonder dit hospitium zou het genot, de onbeschrijfelijke weelde van de Hartzbeklimming voor een groot deel verloren zijn, daar het bij den altoos vrij hevigen wind en de gevoelige koude onmogelijk zou wezen lang op dit heerlijke punt te vertoeven. Thans echter wordt de door de wandeling verhitte en vermoeide wandelaar met een vriendelijk wel

kom opgewacht, in een warm vertrek binnengeleid en hem geraden zich eerst behoorlijk af te koelen en te verkwikken. Ten gevolge van dezen goeden raad geniet men vooreerst het gezicht van den Brocken door de vensters, terwijl men tevens het lichaam versterkt en des verkiezende bladert in de beschrijving en geschiedenis van den Brocken.

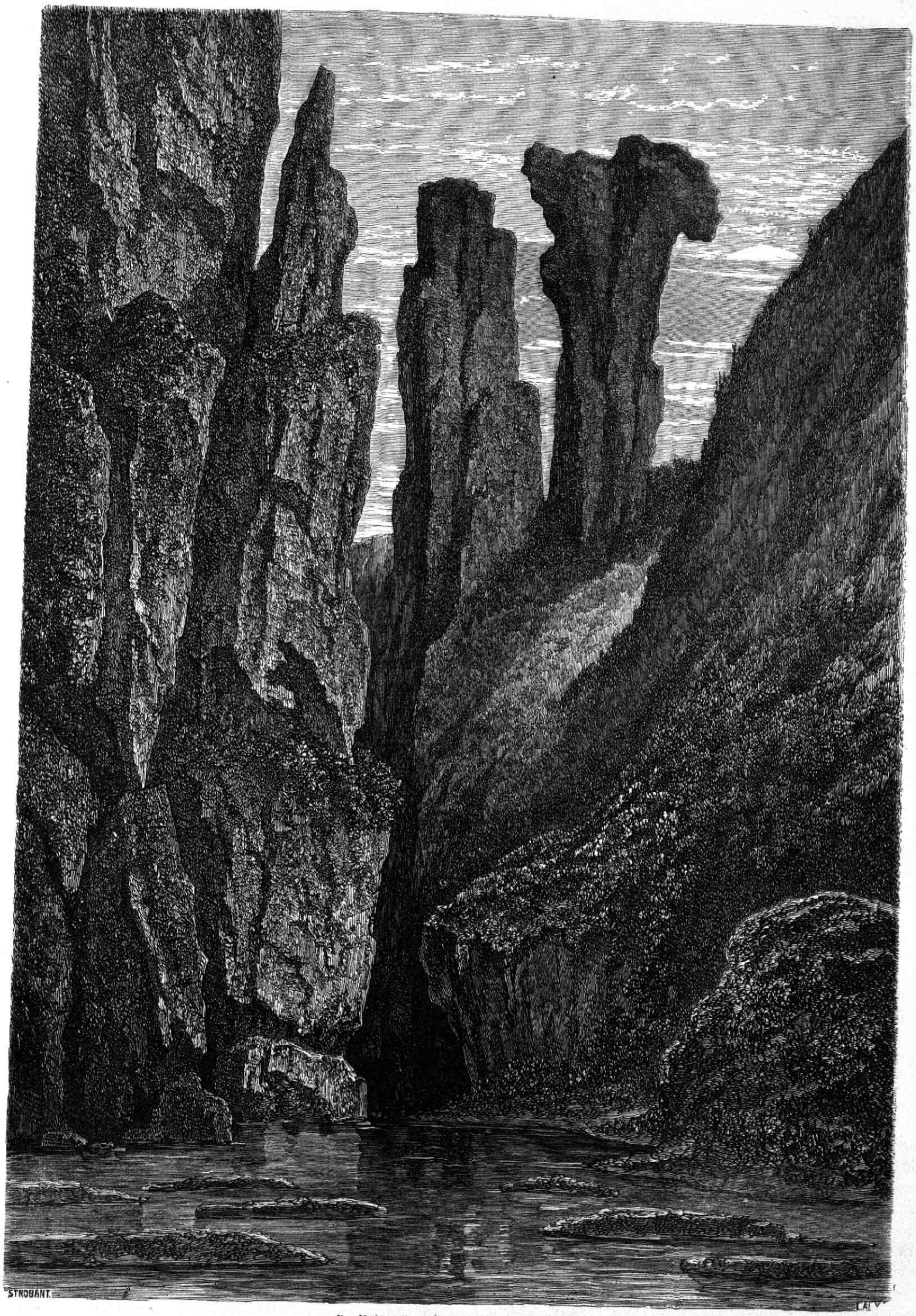
De Brocken, Mons Bructerus, ook Bloksberg geheeten, draagt zijne geschiedenis in zijn naam. Moge deelen van den Brocken over vier □ mijlen, over bergen en dalen, verstrooid werden ten gevolge van aardbeving, overstrooming of stormen, — zooveel is zeker, dat de kolossale steenklompen, die aan, op en rondom den berg liggen, het voorkomen hebben van eenmaal tot een geheel te hebben behoord en op de eene of andere wijze uit elkander gesprongen te zijn. Naar deze brokken, over den ganschen halven cirkel van het gebergte verstrooid, draagt hij waarschijnlijk zijn naam.

Een gids in den Hartz.

ook al betwijfeld worden hetgeen oude schrijvers beweren, dat de Brocken eenmaal als een ontzettend groote rotspyramide van op elkander gestapelde granietmassaas door de wolken boorde, een pyramide welks hoogte geene menschelijke verbeelding vermag zich te denken; dat dit reuzengevaarte door geweldige aardschokken onder den last van zijn eigen zwaarte of door den tand des tijds vermolmd, van zelf ineengestort en in stukken gespleten zou zijn, en dat die milliarden

Dat de Sassen deze verspreide stukken van den Brocken tot offeraltaren bezigden en daarop hunne gevangene vijanden slachtten, schijnt historisch te wezen. Gelijk wij boven reeds met een enkel woord zeiden, vierden de hier wonende heidensche volken, de Sassen, in het voorjaar, in het begin van Mei, wanneer een nieuw en verjongd leven over het land zich uitstortte, een hunner heiligste feesten. Dan deden zij dankbaar en vroolijk een bedevaart naar de vaak

De Heksendansplaats tegenover de Rosstrappe.

nog met sneeuw en ijs bedekte bergtoppen, en brachten daar de eerste groene struiken en de eerste bloemen des velds aan de goden ten offer. Muziek en dans luisterden dit lentefeest op. Na de invoering van het christendom trouwens, en toen deze nieuwe godsdienst de overhand verkreeg, werden deze heidensche plechtigheden met kracht te keer gegaan. Doch de Sassen, ofschoon zij ook tot het christendom overgingen, konden na hunne bekeering moeielijk zoo op eens zich van de voorvaderlijke gewoonten losmaken en bleven in het geheim vieren wat in het openbaar verboden was. Met schoppen en bezems gewapend om de sneeuw te verwijderen, met dorre takken om hunne vuren te ontsteken, en met bloemen om die te offeren, trokken zij, soms in de vreemdste vermommingen, ten einde de wachters te misleiden die uitgezet waren om dergelijke heidendienst te verhinderen, in de duisternis van den nacht naar den Brocken om het feest der voorvaderen in eere te houden. En de wachters, alles behalve vrij van bijgeloof, lieten hen angstig begaan, maar scholden deze goede lieden als duiveldienaars. Zoo ontstond de sage, dat allen die op den eersten Mei den Brocken optogen, in verbond met den duivel waren, hem daar aanbaden en tot de legioenen der hel behoorden. Later schreef men aan dergelijke duivelvereerders allerlei geheime kunsten, tooverij en hekserij, toe, die ook wel, behalve op den Brocken, op den vlakken grond, overal, in steden en dorpen konden bedreven worden. Ketters en duiveldienaars waren nog later woorden van gelijke beteekenis. De kerk begreep eindelijk die beiden ten eenenmale te moeten uitroeien. De ketterjager Conrad van Marburg veroordeelde in de dertiende eeuw de eerste duivels- en heksenkinderen tot den brandstapel. Ieder weet, hoe in latere eeuwen duizenden als het slachtoffer vielen van vermeende ketterij, en gedood of onderworpen werden aan proeven, die wellicht vrij wat erger waren dan een doodvonnis. Bij dergelijke proeven speelde de Brocken of Bloksberg een groote rol. En onder de pijnen der folteringen bekenden zwakken en ouden, en daaronder natuurlijk vele vrouwen, alles wat men haar ten laste legde, ware het zelfs dat zij als heksen op den Bloksberg hadden gedanst. Zoo kwamen die menigte van sprookjes in de wereld, die nog aan den berg verbonden zijn.

Als de allereerste bezoekers van den Brocken, eeuwen lang geleden, worden Italiaansche goudzoekers of natuurkundigen genoemd. Hertog Heinrich Julius beklom met zijne gemalin den berg in 1591; dit feit wordt door de geschiedenis geboekt.

Leest men de reisbeschrijvingen van nauwelijks honderd jaar oud, dan duizelt men bij de voorstelling hoeveel gevaar en opoffering nog toenmaals aan de bestijging van den berg verbonden waren. Gebaande wegen bestonden er niet; van den eenen steen was men gedwongen te springen op den anderen; moerassen moesten doorwaad, koude en regen verdragen worden, zonder het uitzicht van, aan den top gekomen, droging of verwarming te zullen vinden. Een eerste weldaad om hieraan te gemoet te komen werd verricht door Graaf Christiaan Ernst, die in 1736 boven op den berg eene schuilplaats voor reizigers liet bouwen, het Wolkenhuisje genaamd, waar men ten minste tijdelijk voor regen en wind beschut was. Maar dat Wolkenhuisje was ook niet meer dan een toevluchtsoord; het bestond slechts uit vier met een dak overdekte kale muren, binnen welke een paar houten banken stonden. Toch was dit al veel. Wie vroeger, gelijk in 1653 de reiziger Praetorius met veertien personen, een ontdekkingsreis naar den Hartz deed, was gedwongen den nacht door te brengen in spleten en holen, waar men schier van koude en vocht verkleumde. De Graaf beperkte trouwens zijne weldaad niet tot het Wolkenhuisje alleen. Gedurende zijne een-en-zestigjarige regeering liet hij, over Ilsenburg en Wernigerode, op den Brocken goed begaanbare wegen aanleggen, en dit had ten gevolge dat zich weldra een aantal lieden in de helling van den berg vestigde, om zich in de moerassen bezig te houden met het steken van turf. Zoo werd de omtrek al meer en meer bevolkt en durfden ook reizigers te veiliger zich in den Hartz wagen. Ten einde dit aan te moedigen bouwde de Graaf een logement op de bekende Heinrichshöhe en stichte voor zich zelf en zijn hofstoet in de nabijheid later een kasteel. Dit laatste werd in 1799 door brand vernield. Het staande gebleven logement bleek daarbij niet aan de behoeften te voldoen, daar het 500 voet beneden den top van den Brocken gelegen was. Menigeen verliet onder een lachenden hemel de Heinrichshöhe en werd op weg naar den Brocken overvallen door zulke regen- en windvlagen, dat men uren lang met levensgevaar gedwongen was over de rotsen te dwalen. Daarom liet de goede vorst in 1800 boven op de kruin een stevig hotel zetten, dat, 130 voet lang, 30 voet diep en van torens voorzien, het aanzien had van een slot. Ook dit ging, in 1835, door brand verloren, en zoo ontstond het tegenwoordige nieuw opgebouwde, hetwelk in alle opzichten aan ieders wenschen voldoet. Sinds is het getal bezoekers zoo vermeerderd, dat men kan rekenen jaarlijks, en wel alleen in de zomermaanden, over de drie duizend reizigers boven op den Brocken te ontvangen.

Geen wonder: de tocht beloont de moeite. Met een verrekijker gewapend geniet men een der prachtigste vergezichten die ter wereld te vinden zijn: noordwaarts tot aan Luneburg in Hannover, zuidwaarts stuitend op het Röhngebergte, oostelijk tot aan Oschatz in Saksen en westelijk tot aan de Sauerlandsbergen in Pruisen, over het geheel een oppervlakte, die het tweehonderdste gedeelte van Europa, het elfduizendste der aarde omvat, 34—36 mijlen in doorsnede heeft en 89 steden en 668 dorpen in haren kring omsluit. De koningrijken Pruisen, Hannover, Saksen, het groothertogdom Weimar, de hertogdommen Brunswijk, Anhalt en Gotha, de vorstendommen Schwartzburg, Lippe en Waldeck gunnen ons een oog in hunne grenzen, ja tot aan Mecklenburg en het Beijersche reikt de blik; de steden Halberstadt, Quedlinburg, Maagdenburg, Zerbst, Wittenberg, Dessau, Köthen, Aschersleben, Clausthal, Zellerfeld, Hildesheim, Hannover, Brunswijk, liggen aan onze voeten; het kas-

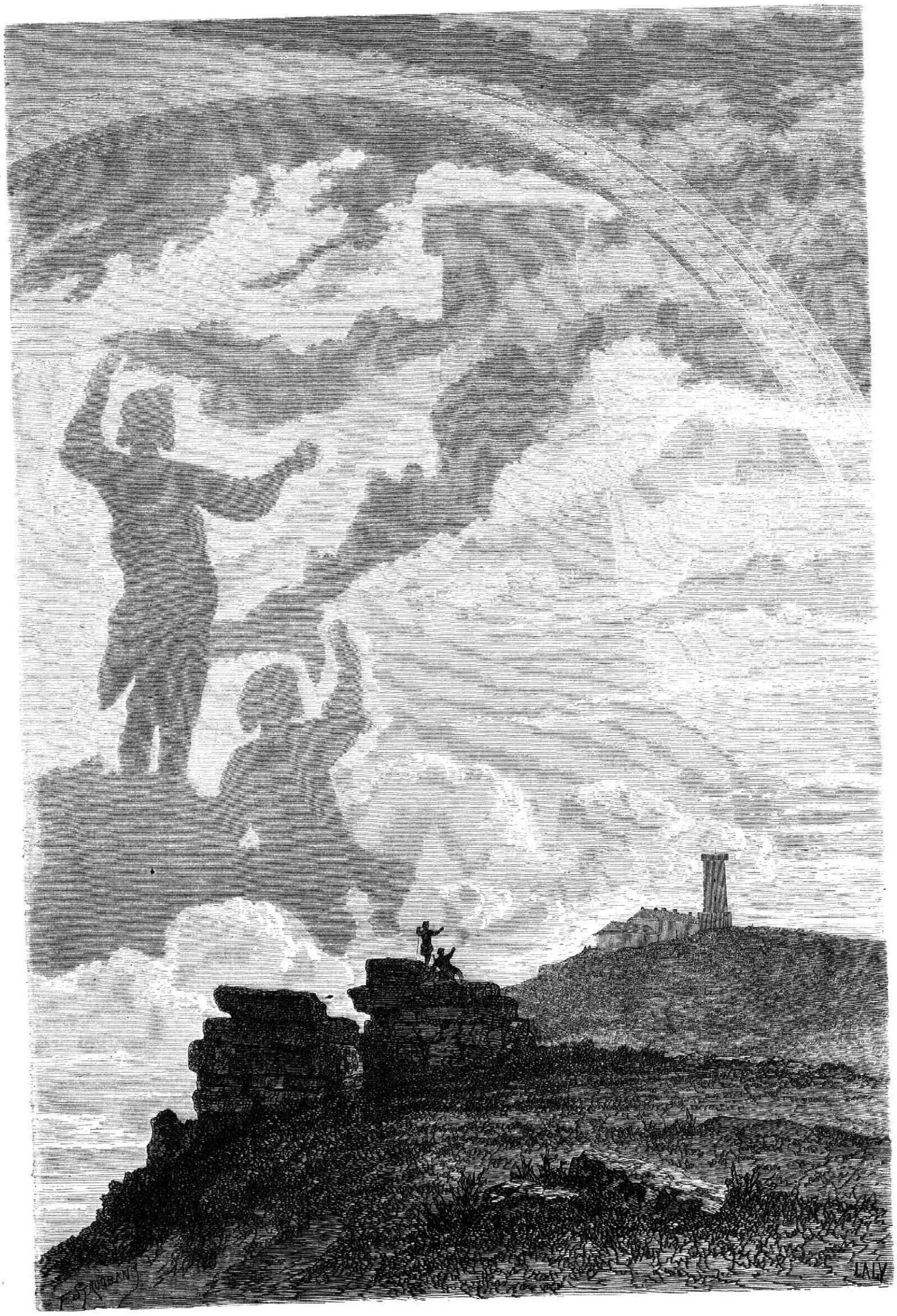
teel Bernburg, de Petersberg bij Halle, de torens van Merseburg en Leipzig, de domtoren en de Cyriaksburg bij Erfurt, de Inselberg en het Thüringerwoud, de Wartburg bij Eisenach en zoo vele andere zijn met het bloote of gewapende oog waar te nemen. Dit grootsche panorama, aanschouwd van een rotspyramide, bij welker trotsche hoogte alles klein wordt en wegzinkt; tegen welke vorstendommen en landen daar beneden opzien; waar men, schoon van zes millioen menschen omgeven, eenzaam en als van de geheele wereld afgescheiden staat, en waar alles wat wij gewoon zijn groot en verheven te noemen, onbeduidend, ja schier onherkenbaar wordt, dit panorama geeft een indruk, die met geene woorden genoegzaam te beschrijven is. Die eenzaamheid en rust daar boven bij dat gewoel daar beneden, die heerlijke schepping om ons heen, dat jeugdige groen naast die eeuwenheugende bergen, dat alles dringt ons de woorden uit het hart: De Heer is groot! en in aanbidding staren wij op de werken Zijner almacht.

Allengs nadert de nacht en de avond omkleedt de bergen met zijne reusachtige schaduwen. Vorstelijk neemt de schitterende koninginne des dags afscheid van de aarde en verbergt zich achter de purperen en gouden wolken van den avondhemel. Terwijl in het oosten zich reeds donkere schaduwen over het nog even hier en daar verlichte landschap beginnen neêr te vleien en daar omlaag de nacht zijn heerschappij gaat voeren, glanst hier boven op den berg waar wij staan nog het heldere, liefelijke licht der zon. Thans is ze ook tot aan onzen horizon genaderd. De vurige, stralende schijf wordt al kleiner en kleiner, schiet haar licht nogmaals in breede stroomen opwaarts, blijft nog een oogenblik verwijlen, als kostte het haar moeite aan de aarde haren afscheidsgroet te brengen, en zinkt daarna kalm neder in den schoot van den nacht. Donkerder en donkerder wordt het om ons heen, eenzaam, stil, verlaten. De schepping schijnt woest en ledig, duisternis overdekt de diepte; een kille huivering slaat ons om het hart; wij gevoelen ons zoo gansch alléén. Maar toch blijven we aan de plek geboeid, vanwaar wij alles wat om ons heen was hebben zien wegzinken. Die oneindige en heilige eenzaamheid heeft evenzeer hare machtige taal. En waar Gods heerlijke schepping in het landschap daar beneden ons ontzonken is, daar heffen wij het oog naar boven, duizelende van eerbied en aanbidding bij de millioenen vonkelende sterren, waarmede die donkere hemel van het eene einde tot aan het andere bezaaid is: een talloos tal van werelden, waarin begin noch einde is.

Onze rust mag slechts zeer kort zijn. Niet lang na middernacht beklimmen wij op nieuw den toren van het Brockenhuis, om getuige te wezen van het aanbreken des nieuwen dags. Koud en scherp dringt de nachtlucht door de vensters; vaal en kil zien de naaste rotsgevaarten er uit. Daar begint het langzamerhand te dagen. Het doffe zwart van den nacht wordt grauw; de duisternis wordt doorschijnend, de hemel scheidt zich af van de aarde, de wolken verdeelen zich, en een tintelend blauw spant zich boven de aarde uit. Eindelijk, zie daar nadert de zon weder met haar vorstelijk gevolg. Welk een pracht van kleuren, welk een glans, welk een zee van licht werpt zij om zich heen! De schaduwen verdwijnen, de schrikgestalten der rotsen kleeden zich in goud, de natuur wordt wakker en tooit zich met nog rijker weelde dan gisteren. Alles schittert en blinkt, en het oog wordt schier moede bij dien overvloed van nieuwe gezichtspunten, die zich al meer en meer, in de verte en van nabij, in alle richtingen om ons heen opdoen.

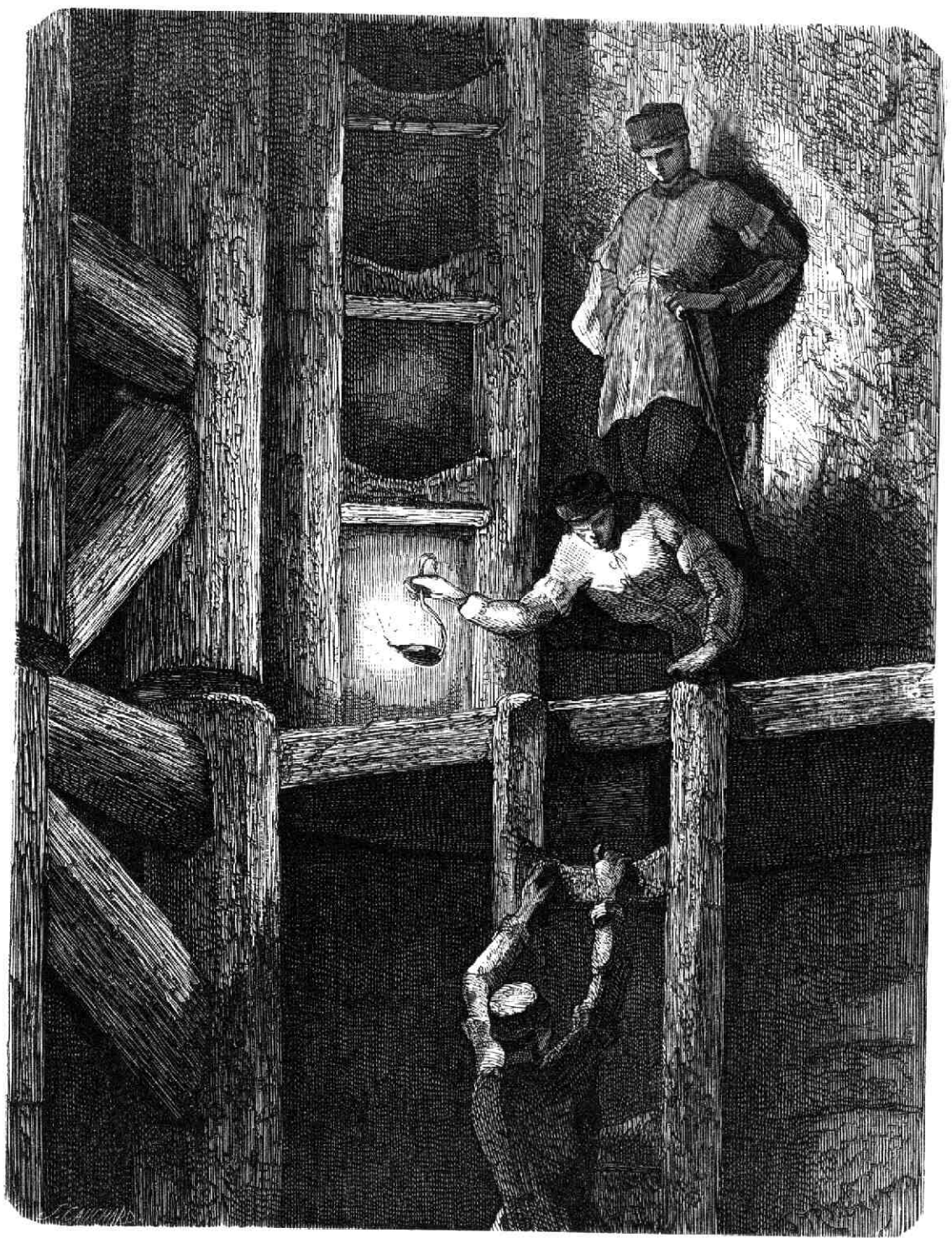
Wij blijven niet binnen de muren, maar haasten ons naar buiten in de frissche morgenlucht, op de rotsspitsen rondom, vanwaar wij naar elke zijde vrij om ons heen kunnen zien. Hebben wij gisteren avond het westelijk landschap gezien bij het ondergaan der zon, thans heffen wij den blik naar het oosten, waar zij zoo majestueus opgaat. Daar ligt vóór ons de Oberhartz met zijn honderde bergen, met zijn groene weiden, met zijn steden en dorpen, die daar als oasen te midden van de sombere dennewouden te voorschijn treden. Maar zie, een onbeduidend wolkje draagt daar in de verte op. Alsof het een bode was die zijne gezellen komt oproepen, zoo stijgen op eenmaal de nevelen en de dampen uit de dalen opwaarts en halen een wolkgordijn op voor ons oog. Een regenboog trekt zijn veelkleurigen halven cirkel over deze mist heen en, vreemd! het schijnt of allerlei grillige en reusachtige figuren zich daar op die vochtige hangende wolk afteekenen. Dat gelijkt wel iets op den toren, uit wiens vensters wij daar zoo even de opgaande zon aanschouwden; daar komt zelfs het Brockenhuis waarin we nachtverblijf hielden te voorschijn, daar ontwaren wij de rotspunt waarop we op dit oogenblik staan — en daar zien wij onze eigene persoonlijke gedaanten afgespiegeld, maar in geweldig groote afmeting! De spoken van den Brocken hebben zich in levenden lijve aan ons oog vertoond. De breking der lichtstralen heeft ons met hetgeen om ons heen was op het nevelveld afgeteekend, en vreesachtig zouden wij heenvluchten, indien wij niet wisten dat wij zouden vlieden voor onze eigene schaduw. Willen wij ons overtuigen, heffen wij den arm slechts op, het beeld doet het met ons mede; buigen wij ons, ook de beelden buigen zich. Hetgeen in vroeger kinderlijker tijden schimmen der duisternis werden geacht, zijn bij het licht der wetenschap van nieuwere geslachten toonbeelden van die onuitputtelijke natuurkrachten, die de schepping vervullen met wonderen.

Soms groeien die nevelen aan tot wolken en bieden ons een ander verschijnsel. Dan pakken zich de dampen te zamen en wentelen zich tot dichte massaas, die zich over de gansche omstreek ontrollen als een kleed. Hier evenwel, boven op den berg waar wij ons bevinden, blijft alles boven en om ons helder; wij staan te midden van een wolkenzee, die daar golft onder onze voeten en die ons slechts den blik op het landschap in het dal ontneemt. Deze toestand houdt echter doorgaans niet lang aan. Weldra breekt deze bodem en nemen de wolken vormen aan. Hier

De spoken op den Brocken.

verheffen zij zich naar boven en klimmen langzaam, statig tegen de bergen op, of glijden af naar de laagte in het dal. Daar naderen zij onze voeten en banen ons als het ware een brug van de eene bergspits tot de andere. Elders verdunnen zij zich als een vochtige damp en werpen zich op het landschap beneden, waarbij zij voor ons oog den schijn krijgen van een donzen kleed of een meer van schuim. Een windvlaag vaagt er door heen, en het groene landschap treedt even te voorschijn, echter om zoo straks weer te verdwijnen achter het gordijn dat zich weldra daar boven weder toesluit. Maar eindelijk trekt de zonnewarmte ze op. In reusachtige kolommen krimpen zij zich samen, nemen kleinere wolken die zij ontmoeten in zich op, rollen als lawinen voorwaarts en wentelen dreigend voort, totdat ze op hare beurt gebroken worden door de rotsen, die zich tegen hare vaart verzetten, en gespleten worden tot fragmenten. Dan nemen zij allerlei zonderlinge gedaanten aan en zweven in grillige vormen her- en derwaarts. Nu eens zijn het dieren, die door een grooter monster schijnen vervolgd te worden; dan weder is het een wagen als door geesten voortgedreven; hier zijn ze zoo klein en komen ze zoo dicht op ons toe, dat wij meenen zouden ze met de hand te kunnen grijpen; elders stormen ze als verpletterend op ons aan, maar zweven als reuzenspoken voorbij.

Het afdalen in de mijn.

Doch al deze natuurtooneelen halen niet in verhevenheid bij dat, wanneer zich een donderbui boven het gebergte ontlast. Van alle kanten trekken de donkere wolken dreigend te zamen. Een geel mat licht tegen den zwarten hemel afstekend, een enkele zonnestraal heenborend door de opeengepakte nevelen, kondigt een kamp der wolken aan, die in majesteit alles te boven gaat. Ernstig en plechtig wellen de dampen uit de diepte op; alsof zij zich in partijen scharen zoo lege-

ren zij zich aan de eene of andere zijde en schijnen zich voor te bereiden voor den oorlog. Als twee machtige vijandige legers bezetten zij de plaatsen tegenover elkander en stellen zij zich in slagorde. Hier ijlt er nog eene aan uit de verte, daar verheft zich een andere nog haastig van omlaag; in het midden pakt zich een vreeselijke wolkenlaag te zamen, berg op berg, al hooger en hooger, al zwaarder en zwarter, en vormt een ondoordringbaar centrum, terwijl de kleinere de vleugels des legers uitmaken. Een plechtige onheilspellende stilte heerscht in het rond; het is of de gansche natuur den adem inhoudt en bevangen is van een angstig voorgevoel. Daar flitst een kleine bliksemstraal door de lucht, en het signaal voor den aanval is gegeven. Van alle zijden breekt de ontzettende kamp los, waarbij de aarde siddert. Onmetelijke wolkengevaarten, die donder en bliksem in hunnen schoot dragen, stuiven en bonzen op elkander aan. Zij kruisen elkaâr, deinzen af en naderen des te verwoeder tot een nieuwen strijd. Het licht schiet in wilde stralen door den nacht en het gebulder des donders schokt de rotsen op hare grondvesten. Het menschelijk oog bedekt zich voor het vlammende vuur, dat in stroomen van den hemel flikkert; het oor kan het dreunend gebulder niet verdragen waarin de toorn der elementen zich uitspreekt. De storm verheft zich en zweept alles wat beweegbaar is in zijn woeste vlagen neder; de regen stroomt in lange, driftige stralen naar omlaag, en de hagel snort door de lucht, met verpletterende kracht op de aarde heenstuivend. De bergstroomen zwellen en bruisen in ongetemde schuimende golven naar de diepte; elke donderknal wordt duizendwerf teruggekaatst op de granietzuilen der rotsen, en in onafgebroken geratel zwerven de slagen door de verte. De hemel staat in vuur en ontlaadt zich als in sissende slangen, die bergen splijten, boomen ontwortelen, mensch en dier in een oogwenk den dood geven. — Als de hand van den ontzaglijken God ons niet bewaart, wie zal ons dan behouden in deze vernietigende momenten!

Maar de liefde des Vaders glanst op nieuw, waar de stem des almachtigen Scheppers gewaarschuwd heeft. De kamp is ten einde en de heirlegers worden terug geroepen. De wolken drijven af, zij splitsen zich, en de lieve zon kroont de henentrekkende strijders met pluimen van goud. Boven op den Brocken is alles alweder licht en rust, als daar beneden de donder nog gromt in de dalen. Hoe zuiver en frisch is de berglucht, hoe verkwikkend de adem na de drukkende zwoelte van daareven! Hoe komt ook de aarde van lieverlede tot rust en vertoonen zich daar door de nevelen heen die groene dreven als tot een nieuw en jonger bestaan herboren! — Zóó op den Brocken de natuur te zien in haar ontzettende, maar majestueuze openbaringen, is onvergelijkelijk, onvergetelijk, aanbiddelijk.

V.

Hartzburg. — Goslar. — Clausthal. — De Rammelsberg. — De mijnen. — De bewoners van den Hartz.

Heeft men den Brocken noode vaarwel gezegd, dan schieten de steden Hartzburg, Goslar en Clausthal nog over, die elk op zich zelve een kort verblijf overwaardig zijn, niet alleen om de heerlijke bergnatuur, die ook zij in hare omstreken in zoo ruime mate aanbieden, maar evenzeer om de plaatselijke bijzonderheden binnen hare muren. Liever evenwel dan ons op te houden bij de bouwkundige en andere merkwaardigheden dezer steden, of andermaal eene natuur te beschrijven die in hoofdzaken overeenkomt met wat wij reeds getracht hebben te schetsen, maar die eigenlijk met geen woorden te schetsen is, willen wij ons kort overzicht over den Hartz besluiten met eene beschouwing van het mijnwezen, hetwelk den eigenaardigen en belangrijksten tak van bestaan dezer bergstreek uitmaakt en te gelijk van niet minder gewichtigen invloed is op het karakter en leven harer bewoners.

In dit opzicht zijn de steden Clausthal en Goslar met den nabijgelegen Rammelsberg de middelpunten van het nijverheids- en handelsverkeer.

De overlevering wil, dat Keizer Otto de Groote, die van 936 tot 963 regeerde, zich eenmaal in den omtrek van Goslar ter jacht bevindende, welke stad door zijn vader Hendrik den Vogelaar gesticht was, in de bergbosschen verdwaald raakte. Een zijner jagers, Ramm geheeten, begreep dat het moeielijk zou zijn te paard den rechten weg terug te vinden. Dientengevolge bond hij zijn ros aan een boom en klauterde zelf langs de rotspunten naar boven, ten einde van de hoogte af de omstreek te bespieden en de wegen te verkennen. Toen hij zich vergewist had van de richting die het jachtgezelschap behoorde in te slaan, keerde hij naar zijn paard terug en zag tot zijne verbazing, dat het edele dier, van ongeduld stampvoetende, den grond waaraan hij geboeid was geweest met de hoeven had trachten om te woelen en daardoor eene glinsterende oppervlakte had te voorschijn gebracht die blonk als zilver. Hij gaf hiervan kennis aan zijn vorst, die onmiddellijk den bodem deed opgraven, werkelijk daarin een overvloed van edele metalen vond en later, nadat dit feit zich al meer en meer bevestigd had, den berg den naam gaf van den stoutmoedigen en gelukkigen vinder.

Hoe dit zij, zooveel is zeker, dat sinds vele eeuwen de bergbouw in deze streken wordt uitgeoefend en een onuitputtelijken voorraad, ook nog voor volgende geslachten, blijkt op te leveren.

Elke mijn is een kleine wereld op zich zelve. Om er een te openen begint men met het graven van een diepen put, op welks bodem men een rechtlijnigen gang uitdiept in de richting van de ertsader. Acht men die tot ontginning geschikt, zoo boort men den put lager en lager, totdat men, op eene diepte van ongeveer twintig ellen onder den eersten gang gekomen, daar een nieuwen aanlegt, om, van dezen onder-

sten uit, het hakken te beginnen. Daartoe overwelft men dezen gang met een stevig houten balkwerk, waartusschen later planken worden aangebracht. Op die wijze kan men veilig het erts tusschen de beide gangen in weggraven zonder vrees voor instorting, terwijl daarenboven het houtwerk, dat in 't begin voor overwulfsel of plafond diende, later weder tot vloer strekt en men telken reize als het ware een verdieping hooger opklimt. Is de mijn geheel uitgedolven, dan blijft daar niets in over dan het geraamte van dit timmerwerk, benevens de brokken van de rots die geen metaal bevatten en die men dus heeft laten staan. De put, van waar de beide rechtlijnige gangen, wier tusschengedeelte men uitgraven wil, uitgaan, dient te gelijk tot de afdaling der mijnwerkers en tot de ophaling van het gedolven erts. Tevens zijn daar pompen in aangebracht, door welke men het water dat zich in de mijn ophoopt naar boven voert. In vele mijnen evenwel is dit systeem van pompen reeds vervangen door onderaardsche afvoerbuizen, die het water op een wijden afstand in de vallei uitgieten.

De mineralen van den Hartz zijn zeer onderscheiden en dikwijls zoo gemengd, dat men ze niet dan met vernuftig uitgedachte toestellen van elkaar kan afzonderen. De jaarlijksche opbrengst wordt tegenwoordig geraamd als volgt: 10 mark goud, 46,000 mark zilver, ongeveer 600,000 Ned. pond. loodwit, 3,500,000 Ned. pond. lood, 42,000 Ned. pond. koper, 12,000 Ned. pond. arsenicum, te zamen een waarde vertegenwoordigende van p. m. een millioen zevenhonderd duizend gulden. Men berekent dat sinds zijne ontginning de Rammelsberg alleen eene waarde van honderd milioen gulden heeft opgeleverd.

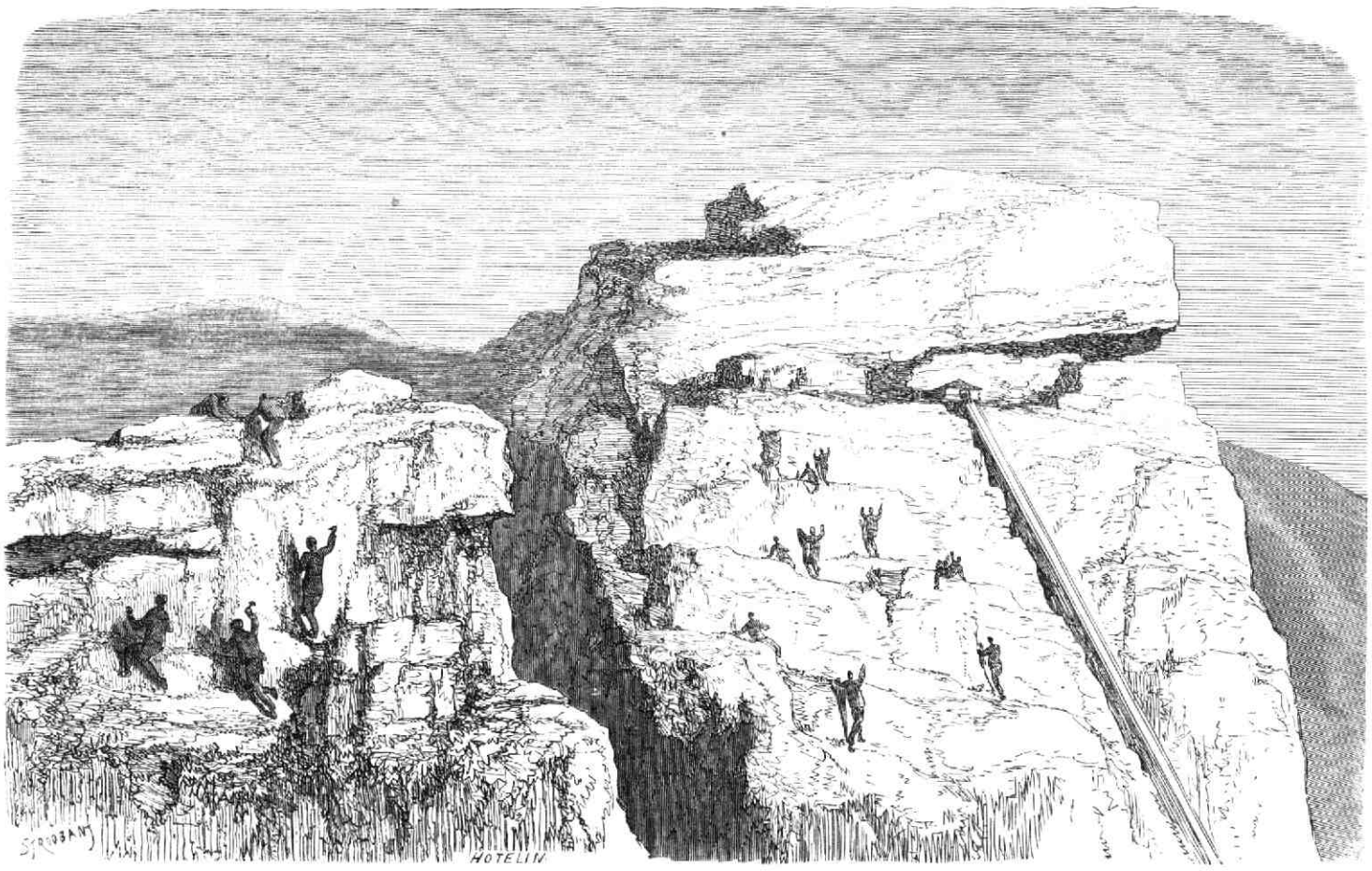
De smelterijen, waarin de metalen van het hun omgevende erts gezuiverd worden, vindt men grootendeels te Clausthal — onder anderen een wier bestaan reeds van 1554 dagteekent — te Lautenthal, te Altau en te Andreasberg. Alles wat in den omtrek van zulk een smelterij staat, ondervindt er den vernietigenden invloed van. De rookkolommen, die uit de kolossale schoorsteenen uitgedreven worden, vallen met hunne vergiftigende bestanddeelen op het landschap neer; de open loodsen, waarin de metalen geoxydeerd worden, verpesten de lucht met zwavelachtige dampen; alle groeikracht wordt uitgedelgd, en het gansche landschap verkrijgt daardoor een doodelijke vaalheid en dorheid.

Onder de boven opgenoemde metalen was het ijzer niet begrepen. Toch maakt ook dit een aanzienlijk deel van den rijkdom van den Hartz uit; de smelterijen, die zich met de zuivering hiervan bij uitsluiting bezig houden, vindt men te Lerhbach, langs den weg van Clausthal naar Osterode, in de heerlijke bosschen die de helling van den Iberg bedekken, en voornamelijk aan gene zijde van den Brocken, nabij Elbingerode. De gezamenlijke opbrengst aan ijzer wordt jaarlijks op 800,000 gulden geschat.

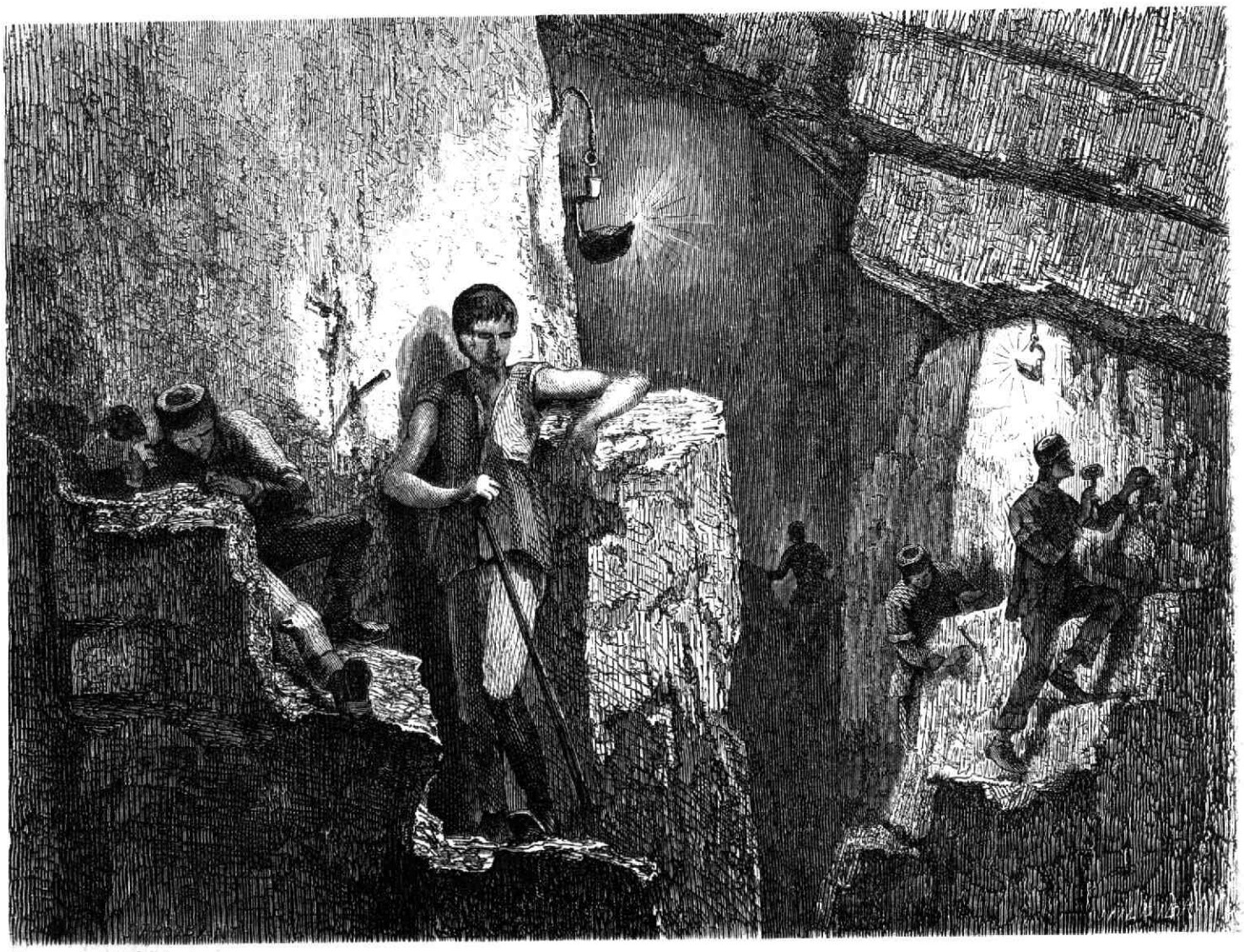
Maar buiten deze voordeelen, welke de onderaardsche bodem oplevert, bezit de Hartz een schier even rijke bron van winst in de uitgestrekte wouden die zijn grond bedekken, een natuurgave des te meer van waarde voor deze bergstreek, daar het mijnwezen niet zooveel zou opbrengen, indien het de noodige houtwerken en brandstoffen van elders moest aanvoeren. De overwulfsels of stutten in de mijnen vergen een verbazende hoeveelheid hout, terwijl men begroot dat jaarlijks niet minder dan 200,000 kubiek el alleen aan houtskool ten behoeve der smelterijen gevorderd wordt. Om in deze behoefte te voorzien is ook in de bosschen alles ijverig in de weer. Hier ziet men de bewoners druk bezig met nieuwe aanplantingen; ginds wordt gerooid, gehakt, gezaagd en het verkregen hout met wagens langs de bergen weggebracht; elders — en dit is niet het minst schilderachtige — verrijzen te midden der uitgestrekte wouden ontelbare aardhoopen, in wier binnenste holten de houtskool gebrand wordt en uit wier openingen boven en op zijde de rook zich naar alle kanten een uitweg baant. Voor deze houtskool wordt meestal de denneboom gebezigd, wiens gewas zich bijna over vier vijfde gedeelten van de begroeide oppervlakte van den Hartz uitstrekt.

Het voorname middel van bestaan der Hartzbewoners omvat alzoo drie hoofdvakken van nijverheid: de bewerking van het lood en zilver, die van het ijzer, en de houtteelt. Ieder dezer vakken heeft zijn eigen bestuur, zijn eigen vereenigingen van werklieden en zijn eigen gewoonten en gebruiken. De werklieden tot elke dezer afdeelingen behoorende: de mijnwerkers in zilver en lood, die in ijzer, en de houthakkers en kolenbranders, vormen ieder op zich zelf een soort van maatschappij; elke heeft haar eigenaardige kleederdracht, levensmanier en huishoudelijk bestuur, die van den tijd der middeneeuwen af bijna onveranderd gebleven zijn. In dit opzicht heerscht hier nog iets echt aartsvaderlijks. Bij allen geldt de wet, dat alles het eigendom is van den staat en dat door dezen ook alles geregeld en bestuurt wordt; mijnen, bosschen, smelterijen, alles wat onder en boven den grond is, behoort toe aan den vorst. De bergaderen mogen bij gedeelten aan bijzondere personen of associatiën verpacht of verkocht worden, zij blijven niettemin steeds, gelijk reeds voor onheugelijke jaren, onder het toezicht van het staatsbestuur. Elke mijn in den Hartz is vertegenwoordigd door 128 aandeelen, *Kuxen*; maar daar deze aandeelen soms duizenden en duizenden gulden waard zijn, zijn ze gesplitst in een oneindig aantal onderdeelen. Deze actiën zijn onderhevig aan alle kansen van winst en verlies; alleen vier van elke honderd acht en twintig zijn tegen schade gewaarborgd, daar ze het eigendom zijn van de kerken en steden van den Hartz.

Van lieverlede heeft de staat de aandeelen, die in handen van particulieren waren, trachten op te koopen, zoodat nog slechts vijf zilvermijnen voor een deel in bijzondere handen zijn, maar weldra, daar dit bedrag nog slechts een half millioen bedraagt, mede het eigendom van den staat zullen worden. In de volle beteekenis is deze dan ook de eenige meester van het district; hij bestuurt alles, regelt de werkloonen, bepaalt de arbeidsuren, stelt de prijzen vast, beschikt over de voorwaarden van koop en verkoop en is in één woord de oppermachtige gebieder over het stoffe-

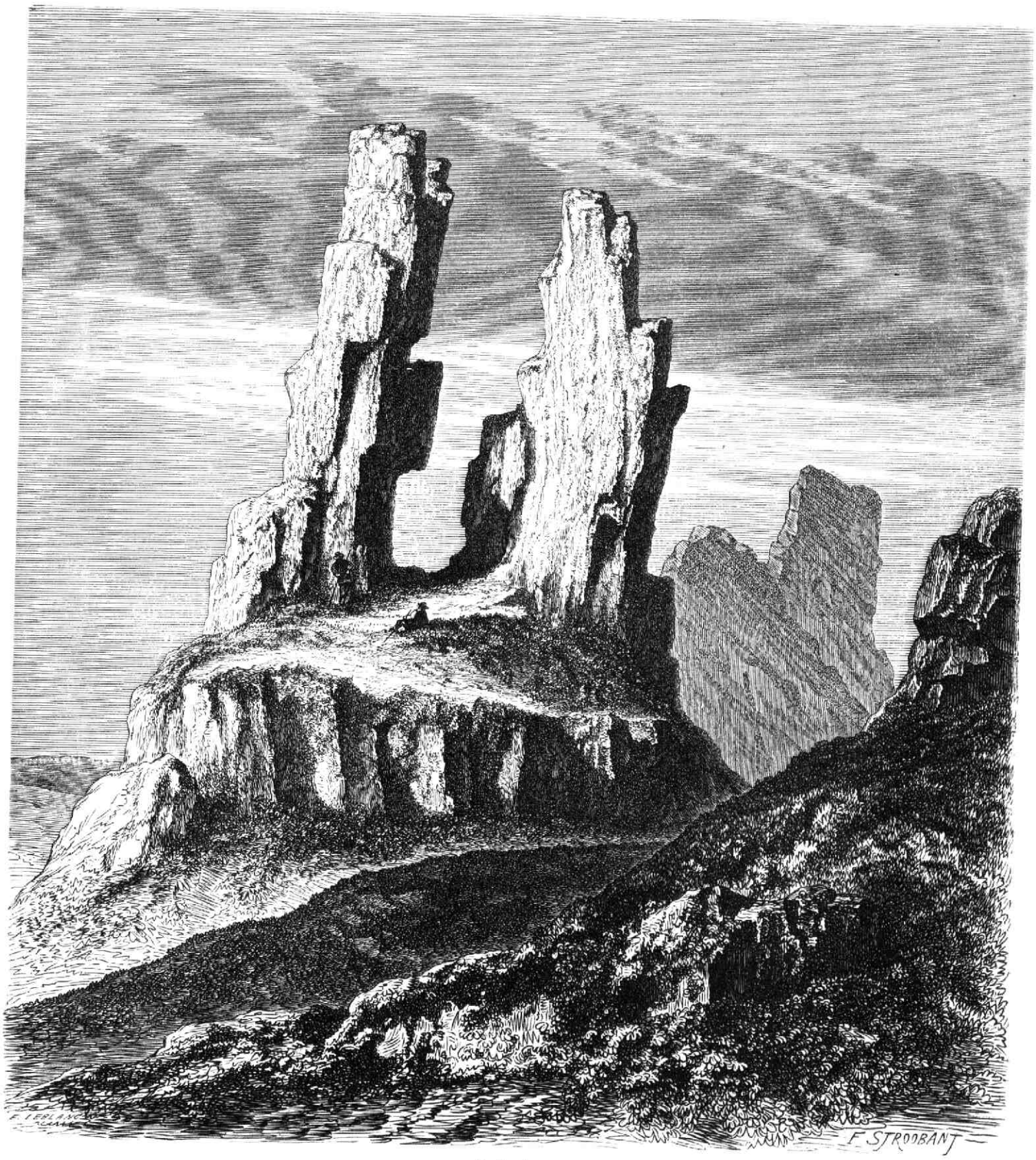

De Rammelsberg.

Mijnwerkers in den Hartz.

lijk bestaan der inwoners. Maar dit oppergezag is in zekeren zin slechts denkbeeldig, daar de Hartz eigenlijk zich zelf bestuurt. Zij die de macht in handen hebben zijn mannen, die in het midden der arbeiders leven, die onder hen zijn opgegroeid en, van trap tot trap tot hooger betrekking opgeklommen, volkomen

De Brocken.

bekend zijn met en ten volle gedeeld hebben in de behoeften en bezwaren van hunne ondergeschikten. Dientengevolge heeft zich tusschen werklieden en meesters een band gevestigd, die niets hards of officieels bezit.

Deze verhouding, die onderlinge goedgezinde overeenstemming tusschen meesters en werklieden neemt al het drukkende van een overmacht weg. Maar buitendien is er nog een andere reden, waarom men zich haar gaarne zou laten welgevallen. Iedereen is er ten volle van overtuigd, dat de staat alleen het welzijn van de werkende klasse bedoelt. Hij legt er zich niet bij uitsluiting op toe om de rijke voordeelen der mijnen in de schatkist te storten, of te halen wat er van te halen is, maar zijn doel is in de allereerste plaats om ieder jaar zooveel te verdienen als noodig is ter bestrijding der onkosten, en om arbeid te verschaffen aan heel de bevolking.

Dien ten gevolge wordt het mijnwerk met bedaardheid en voorzichtigheid aangelegd. De rijke bronnen van den Hartz zijn in geenen deele onuitputtelijk; al de aderen zijn nagenoeg bekend; men weet hoe ver ze zich uitstrekken, en men spoort zorgvuldig al de vertakkingen na. Er is altijd een zeker soort van begrooting over den arbeid voor eenige jaren; men zorgt als het ware vijftig jaren vooruit. De plaatsen welke kostbare metalen bevatten zijn stelselmatig verdeeld in kavelingen en wachten ter bestemder tijd op het houweel van den mijnwerker. Op die wijze gaat men zuinig met den Hartz om, ten einde er des te langer genot van te hebben en het welzijn van anderen daardoor tevens te verzekeren. Wellicht is dit een daad van stilzwijgende erkentelijkheid. En de Hartz verdient die. Hij kan in zijn eigen behoeften ten eenenmale voorzien en kost aan de regeering niet het geringste; de opbrengst der mijnwerken voorziet in de bezoldiging der ambtenaren, in de onkosten der publieke wegen, in het onderhoud der werkplaatsen eveneens als in dat der bosschen, die hout leveren voor de mijnen. Bovendien is de Hartz ook voor den omtrek eene voordeelige bezitting, daar hij daar ter plaatse een voortdurende markt sticht. De bergen zelve toch leveren nagenoeg niets op wat in de levensbehoeften der talrijke bevolking voorzien kan; alles is bedekt met bosch. De staat doet van zijne zijde niet het geringste om den landbouw of de ontginning der gronden te bevorderen, eensdeels omdat hij zelf voor het grootste gedeelte eigenaar is van het terrein en hierop den boschbouw aankweekt ten behoeve der mijnen, anderdeels daar hij het recht aan zich behouden heeft om alle gronden tegen een vastgestelden prijs te onteigenen. Wil de Hartz de Hartz blijven, dan kan er van de houtkultuur niets worden afgenomen — het spreekwoord zegt, dat er, ten behoeve der mijngangen, meer hout onder dan boven den grond is, — maar moet bijna alles wat tot voeding en kleeding der bewoners noodig is van elders, en wel van de naburige plaatsen, ingevoerd worden.

In dit opzicht ziet de bergstreek er dan ook armelijk uit. Hier en daar slechts ontwaart men een enkel stukje dor weiland; de woningen zijn omringd van kleine tuintjes, waar de teelt van groenten beproefd wordt, maar met sobere opbrengst; aardappelvelden staan schraal, en eigenlijk wordt de armoede van het land bedekt met den trotschen mantel van pijnbosschen, die van de schouders der bergen als in breede plooien neerdaalt en hunne behoefte in een deftig en somber kleed omhult.

Wanneer wij thans, na de verhouding aangegeven te hebben die de Hartz heeft tegenover den staat, meer van nabij een oog slaan op de bewoners, dan hebben wij allereerst den blik te vestigen op den harden en gevaarlijken arbeid, waarop de bevolking reeds van der jeugd af wordt voorbereid.

De kinderen der mijnwerkers ontvangen een oppervlakkig onderwijs in de school, terwijl hunne godsdienstige opleiding toevertrouwd is aan de leeraars der lutherschc kerk, als de heerschende. Alle morgens ziet men ze, soms van ver verwijderden afstand, aanhuppelen, boek en lei onder den arm, en over kloven en spleten springen met een onbedachtzaamheid, die blijk geeft dat ze al vroeg gewend worden om op eigen beenen te staan en niet op te zien tegen eenig gevaar. Zij verdeelen hun tijd letterlijk in drieën: in huis, op school, of op den weg die tusschen beiden ligt. In huis zijn ze eigenlijk geheel aan de moeder overgelaten; de vader, die vermoeid van den arbeid 's avonds in zijne woning komt, heeft weinig lust tot iets anders dan om uit te rusten en zich te versterken tot de nieuwe harde taak van morgen. Op hun veertiende jaar verlaten de jongens de school, om die met de mijn te verwisselen en zich voor de grootste helft van hun leven te gaan begraven. De ertsen, waarmede de metalen verbonden zijn, zijn op hunne beurt weder vereenigd met aarde en steenachtige stoffen, en men kan dit erts niet uithouwen zonder tegelijk die andere zelfstandigheden mede te nemen. Het eerste werk der knapen is alzoo om het een van het ander te scheiden en dit te doen met de meeste nauwkeurigheid. Zoo krijgen zij al zeer spoedig een scherp oog op alles wat uit de mijn te voorschijn komt en eenige handigheid om dit in verschillende hoopen te schiften, zilver bij zilver, lood bij lood, zonder zich daarbij te mogen vergissen, en evenzeer met inachtneming dat stukken ongeveer dezelfde verhouding van metaal bevattende, nauwkeurig bij elkander verzameld worden. Dit werk is uit zijn aard alles behalve opwekkelijk, maar uiterst eentonig en vervelend; het maakt nogtans den grondslag uit voor den verderen en meer productieven arbeid. Bovendien hebben de jongens er dit genot bij, dat zij ten minste nog een tijd lang de open lucht genieten, daar deze arbeid meestal gedaan wordt aan den bovenrand van den ingang.

Is de knaap genoeg in het uitzoeken der verschillende mijnstoffen op de hoogte, zoo wordt hij naar de smelterijen, *Hutten*, verplaatst waar de erts gezuiverd wordt om gegoten te kunnen worden. Deze smelterijen liggen, de een naast de ander, in valleien langs een bergstroom, wiens beweegkracht de minst kostbare is en voor allerlei toepassing wordt aangebracht. Met behulp van het waterrad pompt men de mijnen droog, haalt men de ertsen op, brengt men de stampmolens in beweging en doet men in één woord alles waartoe elders de stoom gebezigd wordt. Ja zelfs verricht het water meer. Aangezien de grootste zorg in acht genomen dient te worden om zoo weinig mogelijk van het edele metaal te laten verloren gaan, en het soms hoogst moeielijk is om de hoeveelheid te bepalen die in eenig stuk erts verborgen is, meet men dit gehalte af naar den wederstand, dien het eene stuk boven het andere aan den waterstroom in den weg legt; naarmate het lichter is wordt het medegevoerd, naarmate het zwaarder is blijft het op bepaalde plaatsen liggen. Heeft zich deze verdeeling aangetoond, dan worden de ertsbrokken onder water gedompeld in een buis, waarin onophoudelijk een stamper op en neder gaat; zand en steen scheiden zich op die wijze al meer en meer van het metaal

af. Maar ook dit zand bevat altijd nog meerdere of mindere waarde. Als een papachtige massa wordt het dun uitgegoten over een hellend vlak, dat onophoudelijk door afloopend water bevochtigd en te gelijk in een schuddende beweging gehouden wordt. Kinderen, ieder met een bezem in de hand, gaan gedurig langs deze afhelling om het slijk weg te vegen en de achtergeblevene metaaldeelen op te zamelen. Op deze wijze gaat er bijna niets verloren en is ook hier weder de spaarzaamheid een middel om het mijnwerk des te langer in stand te houden.

Heeft de jonge mijnwerker met deze voorbereiding zijn leerjaren ten einde gebracht, dan begint zijn onderaardsche werkkring. Elke week moet hij zesmaal in de mijn afdalen en er telkens acht uren blijven. Fier op zijne bevordering verschijnt hij aan den ingang van den put, in zijn werkpak, het hoofd gewapend met een dikke witte muts tegen het stooten aan de rots of het nedervallen van steenbrokken; om het midden draagt hij een stuk leder, ten einde zijn werk zittend te kunnen verrichten op een bodem die met vitrioolachtige vochten doorweekt is; een kleed van grove, grijsachtige stof, een lampje aan een haak en de noodige gereedschappen voltooien zijn uitrusting. Zijn de mijnen niet al te diep, dan daalt men er eenvoudig met ladders in af. Overal langs de zijwanden van den put zijn bordesjes in de rots getimmerd, waarop rechtstandige ladders staan; van den een treedt men op den anderen langs openingen, die juist groot genoeg zijn dat twee menschen elkaar voorbij kunnen gaan, en zoo daalt men al dieper en dieper, totdat men op den bodem der mijn is aangeland. Men stelle zich zulk een tocht niet al te gemakkelijk voor. Soms duurt hij langer dan een uur; de treden van de trappen zijn glibberig en gevaarlijk, het water sijpelt langs de wanden af, en de walmende lamp geeft een dof, roodachtig bedwelmend schijnsel; het is alsof er geen einde komt aan de diepte, en zelfs de geoefende mijnwerker is half uitgeput eer hij zijn eigenlijk werk kan aanvangen. Dit afdalen en weer naar boven klimmen is niet het minst bezwarende van het moeitevol leven des mijnwerkers: hij heeft op die manier dagelijks geene kleine afstanden af te leggen, maar ijzingwekkende reizen. Te Andreasberg, een berg die sinds tijden om zijn zilverinhoud beroemd is, daalt de Samsonput niet minder dan 230 el beneden den spiegel der Noordzee, en 790 el beneden den beganen grond. De Georg-Wilhelmsmijn bij Clausthal is ruim 600 el diep.

Sinds 1833 nogtans heeft men ter gemoetkoming aan deze vermoeienis in vele mijnen van den Hartz een vernuftigen toestel aangebracht. Een eenvoudig bergmeester, Dörell, was in dat jaar de uitvinder daarvan. Men denke zich twee houten stijlen, tusschen den ingang en den bodem van den put, tegenover elkander aan de wanden aangebracht. Deze stijlen hebben op bepaalde afstanden houten uitsteeksels, breed genoeg om er op te kunnen staan, en tevens ijzeren handvatsels om die aan te grijpen zoodra men zulk een uitsteeksel betreedt. Door een groot rad boven aan den put worden deze stijlen in onophoudelijke open neergaande beweging gebracht, en wel zoo dat de eene naar omlaag, terwijl de andere naar omhoog gaat. Gaat nu de werkman staan op het uitsteeksel van den eenen stijl, dan daalt hij van zelve net zoo lang tot hij het uitsteeksel van den anderen bereikt, springt daarop over, en daalt weder een eind tot hij een ander van den eersten stijl ontmoet, totdat hij eindelijk, alleen door een zekere handigheid, maar zonder al te groote vermoeidheid, beneden komt.

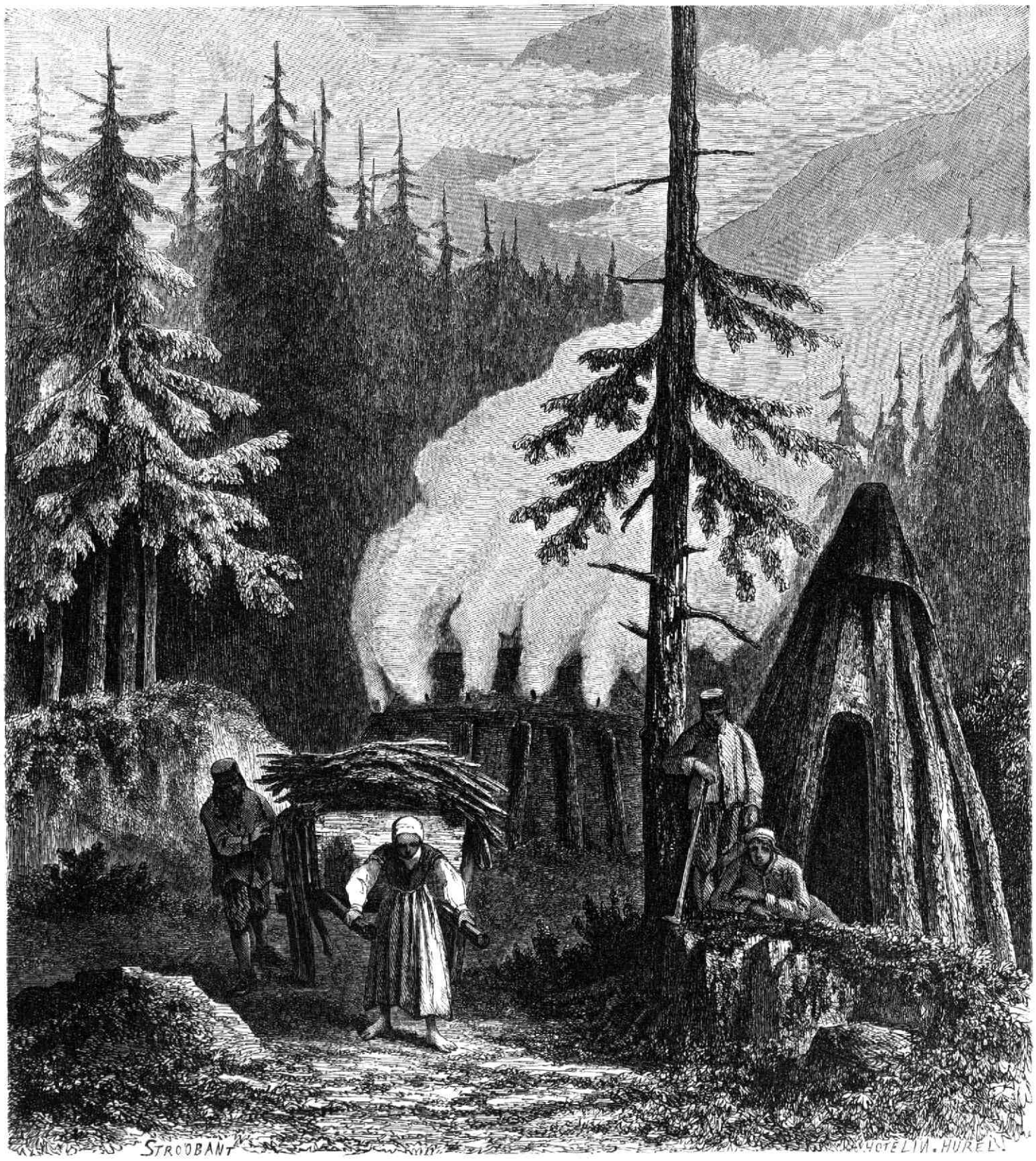
Zoodra hij daar is, haast hij zich om door den doolhof der onderaardsche gangen bij de ader te komen waar de arbeid hem wacht. Acht volle uren is hij hier bij de schemering van zijn lampje in een nachtelijk duister bezig. Eerst boort hij gaten in de rots, die hij met buskruit vult ten einde de steenen te doen splijten. Is het gat vol, zoo steekt hij de lont van voren aan en verwijdert zich haastig, opdat hij uit de nabijheid is eer de lont aan het achterdeel ontbrand is en het kruit vuur kan vatten. Weldra hoort hij op zijn afstand een dof geknal, en nauwelijks vermoedt hij dat de damp zich verspreid heeft, of hij ijlt terug om met zijn moker de groote brokken aan stukken te slaan en het gat verder uit te hakken. Deze brokken worden op wagentjes geladen, die over sporen loopen en tot naar den bodem van den put heenvoeren, van waar het gruis, in bakken overgestort, door het waterrad naar boven wordt opgehaald. Dat er bij dezen arbeid groote voorzichtigheid in acht genomen dient te worden, behoeft nauwelijks vermelding; de voorbeelden zijn niet zeldzaam, dat een aantal mijnwerkers de slachtoffers werden van een al te hevige uitbarsting en of door het vuur verbrand of door instortingen onder puin bedolven werden.

Is het wonder, dat acht uren op deze manier in afzondering, eenzaamheid en nacht doorgebracht, zelfs den bejaarden bergwerker oneindig langer toeschijnen? Elken dag aan deze zelfde slaventaak onderworpen, is dan ook elke avond hem een nieuw genot, wanneer hij, begeleid van het *Glück auf*! zijner makkers, en met de muts in de hand en een kort dankgebed op de lippen, aan den bodem van den put terugkomt om de reis naar boven aan te nemen. Voor de korte rest van den dag in zijne woning teruggekeerd, verlangt hij naar niets anders dan rust. Meermalen heeft men getracht den bergwerker 's avonds eenige verpoozing en afleiding te bezorgen, om hem het eentonige leven ten minste eenigszins te veraangenamen, maar al die pogingen zijn te vergeefs geweest. Het schijnt dat de arbeid in de mijnen langzamerhand van verdoovenden invloed is ook op den geest. Is de mijnwerker te huis, dan ligt hij te bed, of zit half wezenloos zijn pijp te rooken achter zijn venster; het is al veel, indien hij zich even ophoudt met zijne kinderen, of zich vermeit met het voederen zijner vogels, waarvan hij doorgaans groot liefhebber is. Zoo lang hij jong is behoudt hij nog eenigermate zijn levendigheid en opgewondenheid; bij het klimmen zijner jaren nogtans wordt hij afgetrokken en somber, en zelfs de toon zijner stem krijgt iets klagends.

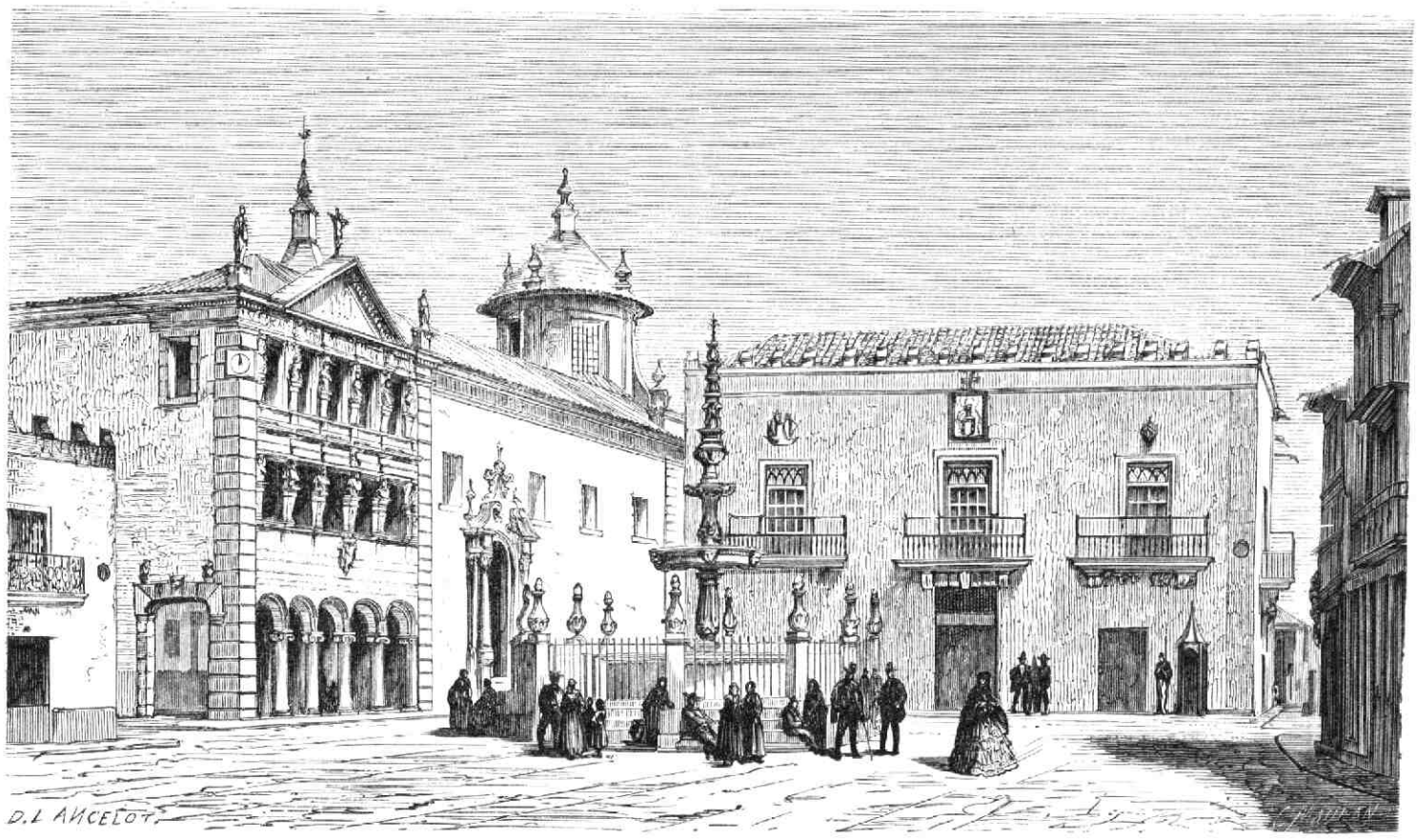
Tegenover dit jammerlijk bestaan is de mijnwerker in één opzicht althans vrij van een zorg, die overal elders op de arbeidende klasse drukt: hierin namelijk,

dat hij niet beducht behoeft te zijn dat het hem aan werk en den zijnen aan brood zal ontbreken. Hij is zich volkomen bewust, dat het werk langer zal duren dan zijn leven, en hij kan er gerust op wezen dat de staat, die alles regelt, nooit den arbeid, zelfs niet voor een poos, zal staken. Werkt hij, zoo heeft hij altijd door zijn vast loon, en vervalt hij tot ziekte, zoo heeft de staat ook daarin door voorzorgsfondsen voorzien.

Rustig, hoe centonig ook, slijt de bergwerker alzoo zijn doorgaans niet zeer hoog klimmend leven. Hij kent zijn loopbaan, hij weet zijn taak, en hij onderwerpt zich met volkomen lijdzaamheid aan de toekomst die voor hem openstaat, in zijn meestal kinderlijk-vroom gemoed zich ten volle bewust, dat de Hand die de heerlijke natuur rondom hem geschapen heeft ook de Opperbestuurder is van zijn lot en leven.

Kolenbranders in den Hartz.

Viana de Castello.

EEN REIS DOOR DE NOORDELIJKE PROVINCIËN

VAN

PORTUGAL.

Een blik op land en volk.

Aan den zuidwestelijken uithoek van Europa ligt een rijk, dat vroeger met zijn naam en het gerucht zijner groote daden de halve wereld vervulde; dat zijn zegevierende wapenen, door onbekende zeeën, tot de einden der aarde voerde; en in oosten en westen, in Azië en Amerika, geheele landen en talrijke eilandengroepen aan zijne macht onderwierp. Maar die grootheid is voorbijgegaan; dagen van smaad en vernedering, van vreemde overheersching en innerlijke uitputting, zijn gevolgd; en de herinnering aan het grootsch verleden is welhaast alles wat Portugal gebleven is. Bij het overige Europa is het eens zoo beroemde land schier in vergetelheid geraakt; niemand bijna bekommert zich om of vraagt naar de ontwikkeling en hedendaagsche geschiedenis van het kleine koninkrijk. Alleen wanneer van tijd tot tijd eene revolutionaire uitbarsting een aantal ballingen over de grenzen werpt, wordt voor eene wijle de aandacht van den vreemdeling opgewekt; doch meestal om spoedig weer voor de gewone onverschilligheid plaats te maken.

De ligging van Portugal heeft zeker veel bijgedragen, om de aandacht van dit land af te trekken. Aan twee zijden door Spanje, aan de beide andere door den Atlantischen oceaan, ingesloten, was Portugal, tot voor korten tijd, alleen voor hem bereikbaar, die zich of de gevaren eener zeereis, of de vermoeienissen en kansen van een eindeloozen tocht door Spanje, per diligence van de Pyreneën naar Badajoz, wilde getroosten. Intusschen is dit alles thans veranderd. Van Nantes en Bordeaux en andere havenplaatsen vertrekken geregeld stoombooten, die den reiziger, op den bepaalden dag, te Lissabon of te Porto aan wal zetten. Verkiest ge de reis over land te doen, dan brengt de spoorweg u in twee dagen van Parijs naar Madrid. Maar vooralsnog ook niet verder. [1] Er schiet, zoo ge verder wilt, niet anders over, dan per reiswagen of diligence, langzaam en bezwaarlijk, de beide provinciën Toledo en Estremadura door te trekken, en de weg dien gij volgen moet

[1] Namelijk in 1865.

— een der belangrijkste van Spanje, omdat hij de beide hoofdsteden van het Schiereiland met elkander verbindt — is tevens in alle opzichten een der slechtste en vervelendste.

Maar wij hebben vooreerst met dien weg niet te maken: wij zullen Portugal van eene andere zijde binnentreden. Doch, opdat wij niet geheel in onbekend oord verdwalen, werpen wij vooraf een vluchtigen blik op land en volk. — Portugal breidt zich nagenoeg in den vorm van een langwerpig vierkant, tusschen 36° 55′ en 42° 7′ noorderbreedte en 8° 4′ en 11° 53′ oosterlengte, uit, en beslaat eene oppervlakte van ruim 1716 vierkante mijlen. Het is grootendeels een bergland; alleen in de provinciën Beïra en Alemtejo worden uitgestrekte vlakten aangetroffen. In het zuiden des rijks, in het bergachtige Algarvië, heerscht een bijna tropisch klimaat; de dalen en berghellingen tooien zich hier met een weelderigen plantengroei, die door zijn vormen en onbeteugelden overvloed den reiziger aan de keerkringslanden doet denken. In de noordelijke provinciën daarentegen is het klimaat veel gematigder en aangenamer dan zelfs, op gelijke breedte, in Spanje: dewijl in Portugal of de zeewinden, of meer binnenwaarts de door geen Pyreneën gekeerde noordewinden de lucht verfrisschen. Door het gansche land tieren alom de vruchten van het zuiden; op de berghellingen groeit de olijf en de wijnstok; en boven de donkere citroen- en oranjebosschen wuift de slanke dadelpalm zijne prachtige kroon.

Portugal telt, met de eilanden, volgens de jongste opgaven, eene bevolking van ruim vier millioen zielen, die echter zeer ongelijk verdeeld is. In de provincie Minho, [1] die onder de vruchtbaarste en volkrijkste gedeelten van Europa mag gesteld worden, wonen bij voorbeeld, gemiddeld 6025 inwoners op de vierkante mijl; in Alemtejo daarentegen niet meer dan 661. Hier worden landstreken aangetroffen, zoo schaarsch bevolkt als de eenzame vlakten in het hooge noorden van ons werelddeel.

Het portugeesche volksleven beweegt zich hoofdzakelijk om drie middelpunten, drie hoofdsteden, die elk eene eigene richting en denkwijze, eigen belangen en strevingen, vertegenwoordigen. Lissabon is de politiek en de literatuur; Coïmbra de studie; Porto de handel. Uiteenloopende behoeften, belangen, gaven, denkbeelden, hebben sints eeuwen her op elke dezer drie steden een eigenaardigen stempel gedrukt. Het spreekt wel van zelf, dat hier aan geene volstrekte afscheiding moet worden gedacht: Lissabon neemt deel aan de handelsbeweging, gelijk Porto zich ook aan literatuur en politiek wijdt; maar toch is het bijzonder karakter duidelijk genoeg kenbaar, om iedere verwarring te voorkomen.

Afgescheiden van hare historische herinneringen, en zelfs van hare bij uitnemendheid gunstige ligging, was geene stad van Portugal zoo geschikt om het brandpunt van het politieke leven te worden, als Lissabon. De *alfasinho* (spotnaam der inwoners van Lissabon, naar hun lievelingsgerecht, de salade, *alfase*), de *alfasinho* is zachtaardig van karakter, zorgeloos en volgzaam; liberaal van natuur, is hij echter niet zeer toegankelijk voor ultra-revolutionaire denkbeelden. Een enkele maal, den 9den September 1836, kwam het tot een ernstigen opstand; voor het overige overschreed de volksbeweging in Lissabon bijna nooit de grenzen eener *bernarda*, een soort van oploop, waarvan niemand de verantwoordelijkheid dragen wil, en waarbij de eerste uitspattingen doorgaans de menigte dadelijk tot bezinning brengen. Vloeide er somwijlen bloed bij die botsingen der verschillende partijen, dan stelde de openbare meening terstond alle middelen in het werk om de hartstochten te bedaren en de verbittering te doen vergeten. Terwijl Spanje, onder soortgelijke omstandigheden, bij herhaling het schouwspel van bloedige strafoefeningen te aanschouwen gaf, hebben de pleinen der portugeesche hoofdstad sints 1834 geene staatkundige terechtstelling gezien.

Het is hier de plaats, met enkele trekken, de politieke geschiedenis der laatste tijden en de wisseling der partijen in Portugal te schetsen. De constitutioneele regeeringsvorm in dat land dagteekent van 1826, toen dom Pedro IV eene grondwet, de *Carta de ly*, uitvaardigde. Volgens deze grondwet, in 1852 door de Cortes herzien, bestaat de volksvertegenwoordiging uit twee kamers, die der pairs (*Cortes dos pares*), ten getale van 133, voor hun leven door den Koning benoemd, en die der afgevaardigden *Cortes dos deputados*), ten getale van 179, rechtstreeks door het volk gekozen. De Cortes oefenen met den Koning de wetgevende macht uit; de kroon is erfelijk in de mannelijke en vrouwelijke linie. — Aanvankelijk had de constitutioneele monarchie met zware beproevingen te kampen. In Mei 1826 deed Pedro IV afstand van de kroon van Portugal, om als Pedro I den nieuw opgerichten braziliaanschen Keizerstroon te gaan beklimmen. Zijne dochter, een kind van zeven jaren, volgde hem op, onder het regentschap van haren oom, dom Miguel. Zeer spoedig ontsloeg zich de regent van de bij eede aangegane verplichting, en verklaarde zich zelven tot Koning. Dom Pedro keert uit Brazilie terug: de burgeroorlog ontbrandt, om in 1834 met de verdrijving van dom Miguel te eindigen. Dom Pedro, nu zelf regent, vestigde toen op nieuw de door zijn broeder omgeworpen constitutioneele monarchie. De generaals en krijgsoversten, zijne persoonlijke vrienden, en alle bezadigden en ordelievenden schaarden zich om hem en, na zijn spoedig gevolgden dood, om de door hem gegeven

[1] De verdeeling van Portugal in provinciën, hoewel nog in het dagelijksch leven in gebruik, wordt door de wet niet meer erkend. Zij is vervangen door eene indeeling in *districtos administrativos*, gelijkstaande met de fransche departementen; ieder district ontleent zijn naam aan zijne hoofdplaats en is weder gesplitst in *comarcas*, overeenkomende met de fransche arrondissementen. Het hoofd van het bestuur in het district heet *governador civil*; onder hem staat een *administrador de concelho*, dat wil zeggen, administrateur van den raad der gemeente. Met inbegrip van Madeira en de Açorische eilanden, telt Portugal een-en-twintig districten.

grondwet; zij vormden alzoo eene soort van machtige oligarchie, onder den naam van chartisten. Voor die partij werd nu de constitutie, zoo als zij door dom Pedro en zijne medestanders gegeven was, het laatste woord van den staatkundigen vooruitgang. Maar reeds onder de worsteling en te midden van de beroeringen van den burgeroorlog hadden zich andere richtingen geopenbaard, waren stouter wenschen uitgesproken; de woelige groep der progressisten toonde weldra, dat zij niet bij den aanvang wenschte te blijven stilstaan. In September 1836 leverde een opstand hun de macht in handen. Hun leider, Manoël Passos, met bijna dictatoriaal gezag bekleed, greep de teugels van het bestuur: en er ontstond eene nieuwe partij, die der septembristen. Te trotsch om aan den aandrang zijner volgelingen gehoor te geven, zag Passos zich weldra van alle kanten bedreigd en straks gedwongen eene samenzwering te beteugelen der maarschalken, die de jonge Koningin te Belem omringden. Eindelijk, vermoeid, gekweld en afgemat, trok hij zich in 1838 terug. Langzamerhand herwonnen nu de chartisten, door de Koningin ondersteund, het terrein dat de partij der septembristen verloor; totdat Costa-Cabral, in 1842 het tot dusver gedragen revolutionaire masker afwerpende, zich met geweld van het gezag meester maakte, en de oude conservatieve partij in eene cabralistische herschiep. De septembristen, hun vroegeren naam van progressisten hernemende, gaven spottend hunner tegenpartij den naam van *ordeiros*, van *ordem*, orde, om daarmede aan te duiden, dat haar hoogste ideaal de rust en orde op de straten was. Dit duurde tot in 1846, toen de revolutie weder het hoofd verhief, eene regeerings-junta schiep, en zich te Porto vestigde, onder de leiding van Josa da Silva Passos, broeder van Manoël, een geslepen en energiek man, bekwaam de menigte te besturen; en van den graaf das Antas, oud-soldaat der vrijheidsoorlogen en trouw aanhanger van dona Maria. Om die beiden schaarden zich de progressisten: en de krijg ontbrandde tusschen de junta te Porto, waarbij zich eenige hoofdofficieren aansloten, en de regeering te Lissabon, verdedigd door den generaal Saldanha. De tusschenkomst van Frankrijk, Engeland en Spanje was noodig om een einde aan dien burgerkrijg te maken. De progressistische regeering te Porto verdween toen wel; maar het volk was in zijn innigst leven gekwetst. De partijwoelingen duurden voort, het gezag ontglipte gaandeweg aan de chartisten, Costa-Cabral, tot graaf van Thomar verheven, poogt vergeefs den stroom te keeren. Plotseling, in 1851, steekt Saldanha, thans hertog en maarschalk, de vaan des opstands omhoog: de graaf van Thomar valt, om plaats te maken voor zijn vroegeren aanhanger en creatuur, Saldanha. — Toen eindelijk, na al deze wisselingen en beroeringen, een tijdvak van kalmte aanbrak, en de hartstochten tot bedaren kwamen, trof het land een nieuwe ramp in den dood van dona Maria, dom Pedro's ridderlijke en fiere dochter. Haar gemaal, dom Fernando — een prins van Coburg — werd regent, en beijverde zich de wonden van den burgeroorlog te heelen. Zijn beraden en voorzichtig gedrag won hem aller genegenheid; en zijn zoon, dom Pedro, mocht zich bij zijne meerderjarigheid in eene mate van populariteit verheugen, die hij zeker ook voor een deel aan het verstandig bestuur zijns vaders dankte. De jonge Koning Pedro V vatte zijne roeping ernstig op; hij rekende zich persoonlijk verantwoordelijk voor het welzijn zijner onderdanen, en het gevoel dezer verantwoordelijkheid verspreidde reeds vroeg over zijn gelaat eene uitdrukking van ernst en weemoed. Van den eersten dag zijner regeering toog hij aan den arbeid, alles onderzoekende en bij voorkeur zijne aandacht wijdende aan al wat de toekomst van het opkomend geslacht betrof. In de stilte van het kabinet bestudeerde hij de grondwet, ten einde al het goede te kunnen doen, dat binnen zijn bereik lag, zonder den engen kring zijner constitutioneele rechten te overschrijden; verwonderd, meer dan verbitterd, soms daar op tegenstand en wantrouwen te stuiten, waar hij meende op warme deelneming en vreugdevolle medewerking te mogen rekenen. Niet lang zou hij mogen arbeiden. Dom Pedro had reeds zijne moeder en eene beminde echtgenoote ten grave zien dalen. Eens, in het najaar van 1861, na een moeilijken tocht in Alemtejo (zijne reizen door de provinciën zijns lands waren geen bloote pleiziertochtjes), gevoelde hij zich ongesteld; en de edele vorst, dien de gele koorts gespaard had toen hij in 1855, omringd van de leden zijns geslachts, de hospitalen bezocht, bezweek plotseling aan eene ziekte, door trouwe plichtsbetrachting zich op den hals gehaald. Het volk, dat hem vereerde, wilde aanvankelijk aan geen natuurlijken dood gelooven; duistere geruchten liepen rond onder de schare; niemand dacht, in dien eersten oogenblik, aan de doodelijke werking der koortsen van Alemtejo. Er ligt iets onbeschrijfelijk tragisch in die aandoenlijke figuur van den jeugdigen Koning, in den bloei zijns levens bezweken, martelaar van zijn vorstenplicht. — Zijn broeder, dom Luiz I, volgde hem op en erfde zijne populariteit. Van zijne eerste jeugd voor de zeedienst bestemd, bezit de jonge vorst, in tegenstelling met zijn weemoedig-ernstigen broeder, een opgeruimd karakter en die losheid en gemakkelijkheid van manieren, die de harten van het volk wint. Men drong hem van alle kanten in het huwelijk te treden, ten einde de toekomst der dynastie te verzekeren; en terwijl de diplomaten rondzochten naar eene geschikte echtgenoote, vestigde hijzelf zijne keus op de dochter van Victor Emmanuel, aldus een nieuwen band tusschen de huizen van Bragança en Savoie vlechtend. Zoo schijnt het lot der dynastie gevestigd; en toen in November 1863 dom Luiz de moeder van den jonggeboren kroonprins naar de noodelijke gewesten zijns rijks voerde, kon de jeugdige Koningin zich door eigen aanschouwing overtuigen, hoezeer zij-zelve de liefde en hoop des volks was. Moge de regeering van den nieuwen Koning gelukkig zijn, en Portugal vreedzaam voortarbeiden aan zijne eigene ontwikkeling op intellectueel en stoffelijk gebied, waar nog zooveel te doen is.

Voorzeker is ook dan voor Portugal geen terugkeer

te wachten der schitterende dagen van zijn grootsch verleden, maar toch kan het de plaats weder innemen, waarop het door ligging en bevolking aanspraak heeft. Aan de landzijde binnen enge grenzen ingesloten, ziet de Portugees de wijde zee voor zich geopend, het pad tot roem en macht voor zijne vaderen; de zee, waar alle nationale herinneringen, alle traditiën zijns volks hem heenwijzen. Nog zijn er in het portugeesche volk genoeg elementen van kracht en vooruitgang, kiemen van veelbelovende ontwikkeling. Geen volk is verloren, zoolang het den moed, het geloof in God en het zelfvertrouwen niet opgeeft; zoo lang het weerstand weet te bieden aan de stemmen der verleiding, die tot genieten roepen, aan de stemme der moedeloosheid ook, die zoo vaak kleine volken, bij een terugblik op hun roemrijk verleden, als met verlamming slaat.

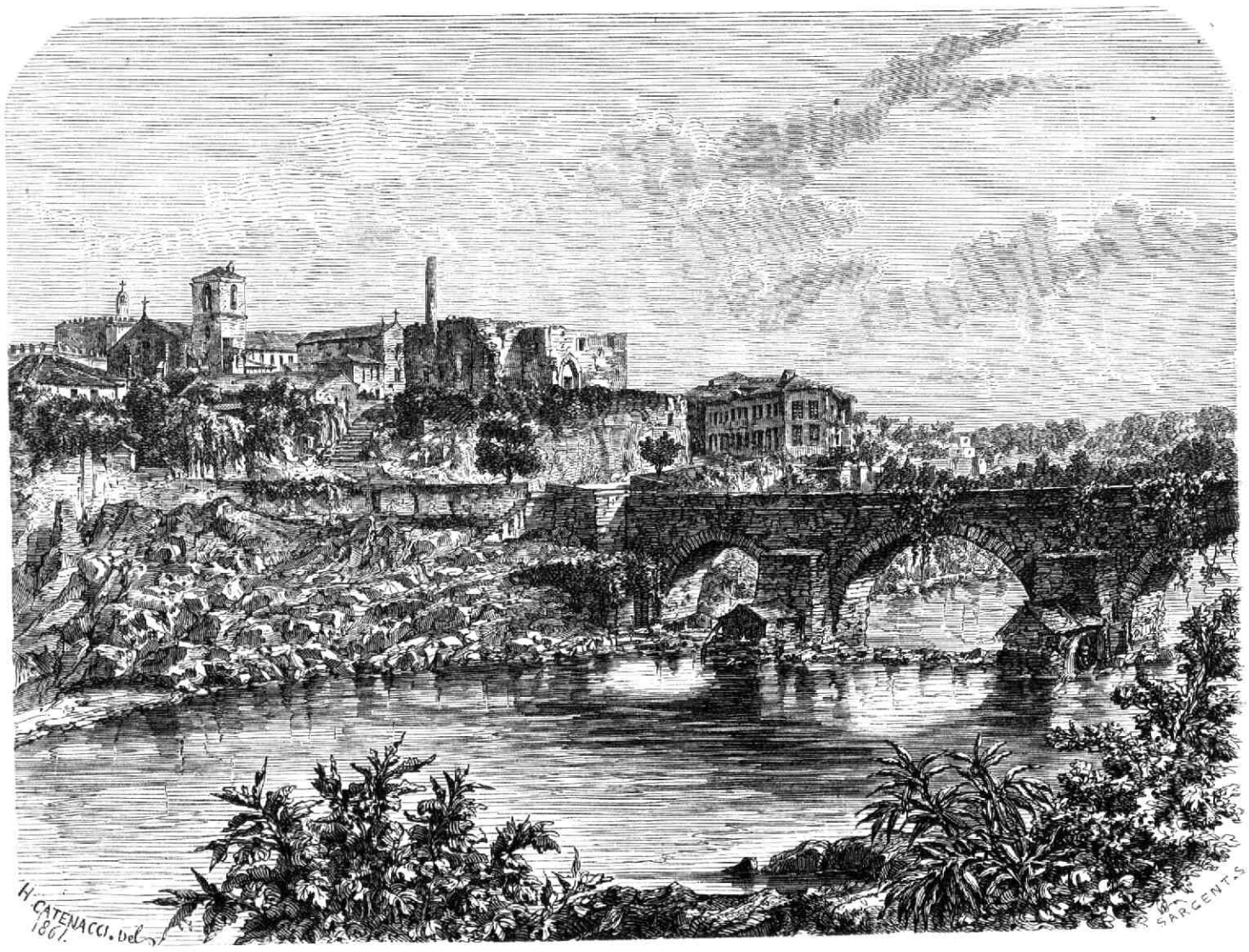
Om het portugeesche volksleven in zijne uitingen te leeren kennen, moet men niet alleen Lissabon, maar ook Coïmbra, de universiteitsstad, en Porto, de handelstad, bezoeken. Doch derwaarts willen wij gaan aan de hand van een fransch toerist, die met de paketboot la Ville de Paris van Nantes naar Vigo gestoomd, van daar, door de provincien Minho, Beïra en Estremadura, naar Lissabon toog. Volgen wij hem op dien weg.

I.

Van Vigo naar Tuy en Valença. — Mr. Smith. — Christoval. — Valença. — De Santa-Annica. — De Minho. — Caminho. — Viana. — Een portugeesch diner. — Van Viana naar Ponte de Lima en Barcellos. — Barcellos. — Kleederdrachten. — Braga. — Bom Jesus do Monte. — Guimaraens.

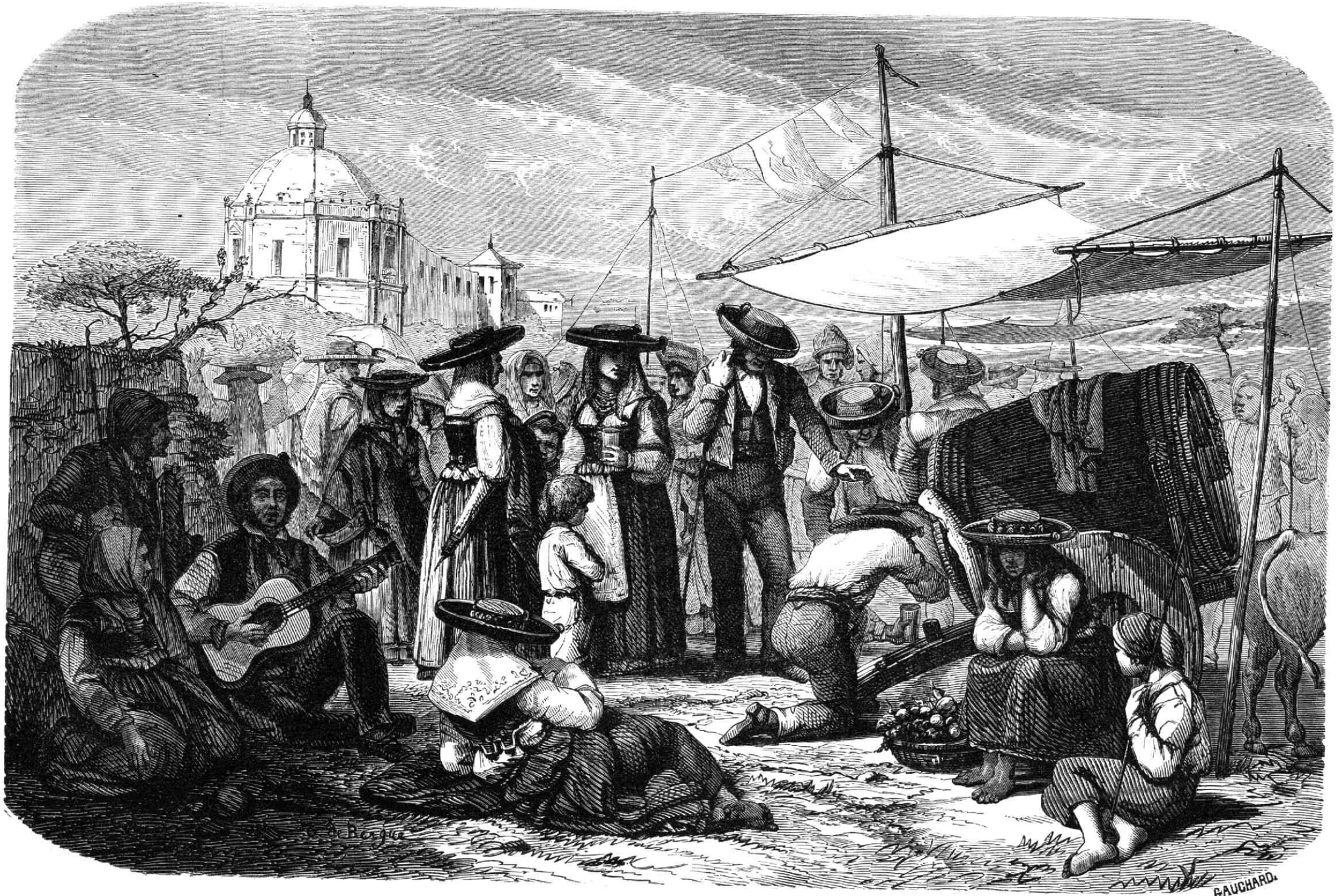
I.

Zoo stond ik dan, aldus verhaalt onze reiziger, te Vigo, en besteeg in gezelschap van Joseph, mijn vriend en reisgenoot, den steilen heuvel, waarop het kasteel del Castro troont. Op dit punt verliest zich de dwalende blik tusschen de wild dooreengeworpen berg-

Barcellos.

toppen der Sierra, en rust aan de andere zijde op den effen spiegel der onmetelijke zee. Hoe klein scheen ons, van die hoogte, de paketboot, in de haven tot vertrek gereed liggend. Weldra vervolgde zij hare reis, en verwijderde zich snel, niets achterlatende dan een zwevende rookkolom, donker afstekend tegen den helder blauwen hemel. Wij keerden terug van de hoogte, wandelden de stad in, en begaven ons op weg naar een apotheker, aan wien wij door een onzer vrienden, een uitgeweken miguelist, waren aanbevolen. Door zijne welwillende medewerking konden wij weldra de noodige toebereidselen voor onze reis voltooien. Hij bezorgde ons twee goede paarden, een *arriero* (muilezeldrijver) en een muilezel voor het

Het feest del Pilar.

dragen van de bagaadje en den voorraad. Wij hadden ons bij voorbaat van eenige bussen met ingelegd vleesch en andere spijzen voorzien: bij ondervinding wetende, dat de spaansche *posadas* en de portugeesche *vendas* (herbergen) in den regel slecht of in het geheel niet voor de ontvangst van vreemde reizigers ingericht zijn, en dat het meer dan onvoorzichtig is op hunne zeer problematische hulpmiddelen te rekenen.

De apotheker had bovendien het geluk gehad een reisgenoot voor ons te vinden. Het was een Engelschman van een goed voorkomen, geheel vrij van britsche stijfheid en aanmatiging, en op zijn tijd van een grap niet afkeerig. De heer Smith — zoo heette onze nieuwe vriend — was den vorigen avond aangekomen met de paketboot, die tusschen Southampton en Rio-Janeiro vaart; hij moest naar Malaga, waar hij aan het hoofd stond eener fabriek van werktuigen, en wenschte die reis geheel op zijn gemak, als echt toerist her- en derwaart heen zwervend, te volbrengen. Christoval, zijn bediende, had dit eigenaardige, dat hij, om zijne tevredenheid te betuigen en zich den schijn van lachen te geven, zijne lippen buitensporig openspalkte en aldus eene dubbele rij lange en blanke tanden liet zien, die u veeleer als eene bedreiging aangrijnsden. Maar voor het overige was Christoval, een geboren Andalusiër, een uitmuntende jongen en een onberispelijk dienaar.

Zeer spoedig waren wij met Mr. Smith op den meest gewenschten voet. En daarvoor waren geldige redenen. Ten eerste is het in een land, waar onaangename ontmoetingen voor het minst tot de mogelijkheden behooren, altijd veel verkieslijker in gezelschap dan alleen te reizen; en ten andere ontmoette Mr. Smith in Joseph een collega, een ingenieur, wiens talent en kennis hij op rechten prijs wist te stellen; en ik ben er zeker van dat deze omstandigheid niet weinig heeft bijgedragen om de banden tusschen ons nauwer toe te halen.

Den 19den April, des morgens ten tien ure, verlieten wij Vigo door de poort *del Placer*, ten einde nog vóór den nacht Porrino te bereiken, en den volgenden dag vroegtijdig naar Tuy te vertrekken waar wij tegen vier uur aankwamen. Op dezen geheelen weg was ons niet het geringste avontuur bejegend; zelfs geene ontmoeting, hoe vluchtig ook, met bandieten. Het is waar, dat wij op dergelijke ontmoetingen waren voorbereid; en ons arsenaal, uit vijf geweren en drie revolvers bestaande, droeg er misschien ook toe bij om onzen weg even rustig en vervelend te maken, alsof wij midden in Frankrijk hadden gereisd.

Tuy, voornamelijk door zijne heerlijke confituren bij de reizigers bekend, bestrijkt met zijn citadel den rechter oever van de Minho, terwijl de batterijen van Valença den linker oever beheerschen. Te Tuy eindigt Spanje; te Valença begint Portugal. Deze beide steden verheffen zich daar tegenover elkander ter wederzijde van de rivier, alsof ze elkaar uitdaagden. En inderdaad, indien ooit het zwaard tusschen de beide staten getrokken werd, zouden Tuy en Valença beiden de schoonste kans hebben elkander wederkeerig plat te schieten, hetgeen echter vooreerst niet te vreezen schijnt.

II.

Nog dien eigen avond staken wij in een pont de Minho over, en nemen onzen intrek in eene *hospedaria* (logement) van Valença.

De apotheker te Vigo had ons een brief medegegeven voor den heer Silva, voormalig officier van dom Pedro, maar nu sints tien jaren uit den dienst ontslagen. Deze eerwaardige veteraan van het bevrijdingsleger ontving ons met groote voorkomendheid. Ik zal niet licht de rijst met kaneel noch den portwijn vergeten, waarop hij ons onthaalde; maar nog minder zal ik de herinnering verliezen van de treffende verhalen uit den tijd van zijn verblijf te San-Miguel en te Terceira, gedurende de merkwaardige worsteling, die de graaf de Villa-Flôr, in de jaren 1829 tot 1832, op de Açorische eilanden volhield. En vreesde ik niet de perken van een eenvoudig reisverhaal te buiten te gaan, ik schetste u de episoden uit de veldslagen van Ponte-Ferreira, van Sonto-Redondo en van Almoster, zoo als de oude soldaat ons die in even schilderachtige als hartstochtelijke taal verhaalde.

Mijnheer Silva liet ons de stad zien. Zij heeft weinig bezienswaardigs, dan alleen hare vestingwerken à la Vauban, die haar slecht tegen een aanval zouden beschermen; en vooral hare ligging op den top eens hoogen heuvels, vanwaar het oog naar beide zijden de majestueuze kronkelingen van de Minho overziet. Deze rivier is niet breed, maar hare wateren zijn schoon van kleur, hare oevers vruchtbaar en schilderachtig, en het geheele landschap wordt verlevendigd door tallooze verspreide woningen, die te midden van het groen als diamanten in het zonlicht schitteren. Geheel dit bekoorlijk landschap biedt van alle kanten de afwisselendste en liefelijkste vergezichten aan.

Daar Mr. Smith uithoofde van handelszaken zijn verblijf te Valença nog een paar dagen rekken moest, stelde Joseph voor om de Minho af te zakken, vervolgens langs de kust tot Viana te reizen, en van daar naar Ponte de Lima te gaan, waar wij dan den 23sten zouden aankomen en, volgens zijne verzekering, onzen Engelschman aantreffen. Dit voorstel werd dadelijk aangenomen en tevens bepaald, dat wij den volgenden morgen met het opgaan der zon zouden vertrekken; en wel, niet met de *vapor*, een zeer alledaagsche stoomboot, die op bepaalde uren de rivier op- en afvaart, maar met een eigen vaartuig, opzettelijk voor den tocht uitgerust. Na eene korte wandeling op de kaai had mijnheer Silva gevonden wat wij zochten: namelijk, eene *barca*, die voldoende waarborgen van veiligheid aanbood, en twee *marinhetras* (matrozen), van wie niet te verwachten was dat hun de lust zou bekruipen ons in den Atlantischen oceaan te verdrinken.

Het duurde niet lang, of wij waren aan boord van de *Santa-Annica*, behoorlijk van levensmiddelen voorzien. Ons scheepje is niets anders dan een stevig visschersvaartuig, waarvan de voor- en de achtersteven zich aanmerkelijk boven het dek verheffen. Het is beschilderd met bonte beelden, schitterend van verf en schrikkelijk van teekening; en wanneer wind

en stroom gunstig zijn en het groote driekante zeil is ontplooid, glijdt de *Santa-Annica* over de golven, dat het een lust is om te zien. Onze twee matrozen, Gaspar en Leonardo, zijn geheel door de zon verbrand: zoo zelfs, dat men ze op het eerste gezicht eer voor negers dan voor zonen van het blanke ras houden zou. Zij zijn krachtig gebouwd, vlug en gespierd, met breede borst en stevige vuisten; en toch, wanneer zij zingen, heeft hunne stem, hoewel eenigzins schor en fluitend, eene onbegrijpelijke, treffende zachtheid van klank.

Zoodra de *barca* van wal was gestoken, zette zich Leonardo aandachtig en zwijgend bij het roer neder; Gaspar daarentegen, op de voorplecht gezeten, nam eene *viola* (guitaar), liet zijne vingeren over de snaren dwalen, en begon toen eene *villancete* (romance) te zingen. Het was eene soort van recitatief, op zachte, regelmatig sleepende wijze gezongen, dat op den duur vervelend werd, maar evenwel geheel het karakter droeg dier eigenaardige naïeve poëzie, die zacht en onweerstaanbaar de ziel vermeestert en naar het schemerend droomland voert. Ook ik verzonk, half onbewust, in mijmering. Het was mij, of ik de dappere metgezellen van Vasco de Gama, van Almeida, van Albuquerque en Pacheco voor mij zag; die zeekoningen, wier heldenmoed Camoëns heeft verheerlijkt, voor wier stout genie Adamastor, de reusachtige beheerscher der zeeën, heeft gebogen, die hunne schepen hebben geankerd in de verste havens, die door de kracht van hun arm halve werelden, grenzenlooze koninkrijken, tallooze eilanden, onbekende streken, fabelachtige schatten hebben gewonnen; die....

Joseph wekte mij juist van pas uit mijne droomen, om mij een blik te doen werpen op het panorama, dat zich voor ons ontrolde. Mijn vriend was in blakende geestdrift, — en met reden. Voor ons uit, aan den gezichteinder, stroomt de Minho statig in den oceaan; ter rechterzijde, op den gallicischen oever, schitteren tusschen het geboomte de roode daken, de groene zonneblinden, de gepleisterde muren van la Guardia, dorp en vesting tevens, dat, tegen de bergen leunend, de voeten baadt in den Atlantischen ocaan, en de uiterste punt der Sierra de Testeyro kroont. Caminha verrijst ter linker zijde; Caminha, met zijne gewapende batterijen, zijne steile, sombere rotsen, zijne langs de berghellingen verstrooide huizen, van tuinen omringd, wier aanblik het oog verheugt. Vlak op den voorgrond, aan denzelfden oever, kijkt het stedeke Villa-nova-da-Cerveira, als een bloemruiker in een urn, schalk over de grauwe muren, die het omgeven, heen, en spiegelt zich in den helderen stroom. De golvende lijnen van een weergaloos landschap omlijsten deze schilderij; aan alle kanten glijden ranke visschersvaartuigen met uitgespreide zeilen als meeuwen over den vloed; en daar ginds, in de verte, de groote zee, onbewegelijk, zonder rimpel, als een metalen spiegel de zonnestralen weerkaatsende, en alleen door een statig, ernstig, onophoudelijk ruischen hare nabijheid verkondigend. Alles werkte mede om den indruk van dit schouwspel te verhoogen: de heldere onbewolkte hemel; het donkerblauwe, als kristal doorschijnende water; het frissche koeltje, dat de brandende hitte der zonnestralen temperde; het gemurmel der golven voor onzen boeg; het verre geruisch van den oceaan; de verwarde klanken en tonen, die van de oevers tot ons overwoeien; de *viola* en de weemoedige *villancete* van Gaspar: dit alles bracht mij in de gelukkigste stemming om de sprake dezer heerlijke natuur met heel mijn hart te verstaan.

Aan den mond van de Minho deelt zich het vaarwater in twee geulen. De zeelieden volgen in den regel de noorder geul, die gemakkelijker doorvaart aanbiedt. Ook wij volgden dien weg, om over de bank heen te komen. Zoodra wij la Guardia voorbij waren, gaf onze stuurman aan het vaartuig eene andere richting, en wendde den steven naar het zuiden, waardoor wij gelegenheid hadden om van zeer nabij de gescheurde, gebroken, wild opeengestapelde rotsen langs de kust op te nemen; een geweldige steenen borstweering, die sedert de dagen der wereldwording dit gedeelte van het vaste land tegen de woede van den oceaan beschermt.

Wij voeren, op den afstand van eenige ellen, een fort voorbij, dat, als een schildwacht op een eenzamen post, te midden der golven oprijst, in het gezicht van Caminha. Een onzer *barqueiros* (bootslieden) verhaalde ons, dat op deze rots eene bron van zeer zuiver en helder drinkwater wordt aangetroffen; en ook dat de ratten zich daar nooit konden acclimatiseeren. Dit fort heet Insua, dat wil zeggen, eilandje, en de trouwens niet zeer talrijke bezetting kan het daar wel vrij vervelend hebben: want daar de mond van de Minho soms door stormwinden en hooge vloeden ongenaakbaar wordt, gebeurt het wel eens, in het slechte jaargetijde, dat het garnizoen van Insua weken lang van alle gemeenschap met het vaste land verstoken blijft.

Gaspar wees ons de kerk van Caminha, en maakte ons daarbij opmerkzaam op eene bijzonderheid die, naar zijn zeggen, in de portugeesche grenssteden meermalen wordt aangetroffen. Bij wijze van versiering is tegen een der hoeken van de hoofdkerk een beeld geplaatst, dat den rug naar Spanje toekeert, en daarbij eene beweging maakt, die het niet wel voegzaam is nader te beschrijven, maar waarvan de beteekenis niet twijfelachtig valt.

Caminha leeft van de vischvangst. De ingezetenen hebben een geheim voor de bereiding van zekere saus, die bij zalm gebruikt wordt, en waarop Spanjaarden en Portugeezen evenzeer verzot zijn. De aldus toebereide zalm wordt zelfs in vrij groote hoeveelheid naar elders vervoerd.

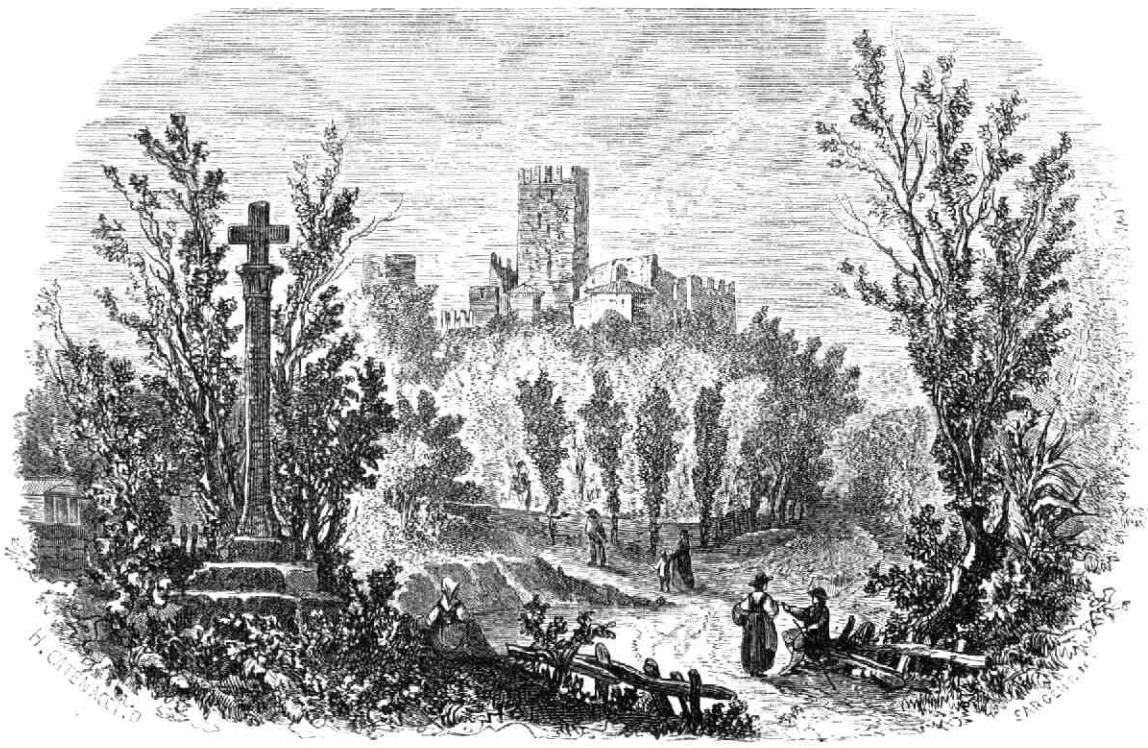
Een zeer goed aangelegde en niet minder goed onderhouden weg voert van Caminha naar Viana: de tocht in een der gemakkelijke reiswagens, die tusschen de beide plaatsen rijden, is niet onaangenaam. Rechts heeft men de zee, en links eene vruchtbare, goed gebouwde strook lands, waarachter zich de golvende lijnen eener bergketen verheffen. Maar wij, tevreden met ons kostelijk vaartuigje, verlaten de *Santa-Annica* niet, en blijven op zee. Ook hier is het goed. Gansche troepen van bruinvisschen, die trouwe metgezellen van den zeeman, dartelen en springen in

de nabijheid; tusschen ons en de kust zweven duizende zeevogels van allerlei kleur, waarvan velen ons gezelschap houden en tot vlak boven ons scheepje hunne sierlijke kringen beschrijven. Het gelukte ons er eenige te schieten; maar de bruinvisschen waren ons te knap af: zelfs onze revolvers baatten tegen hen niet. Sneller dan de kogels verdwenen de vlugge dieren plotseling tusschen twee golven, en doken in de diepte, om eenige ellen verder weder springende te voorschijn te komen.

Onze nieuwerwetsche geweren hadden reeds de bewondering van Gaspar en Leonardo opgewekt; maar bij het zien van onze revolvers kende hunne verbazing geene grenzen. Zij hadden nooit van zoodanig wapen hooren spreken. Wel beefden zij niet, als Vrijdag, toen hij voor het eerst zijn meester door middel van een geweerschot eene geit zag dooden; maar, de schrik uitgezonderd, waren zij zeker niet minder verrast dan de jonge wilde. De eenvoudige matrozen

III.

Viana is het bevalligste, het zindelijkste en liefelijkste stedeke, dat zich denken laat; in Portugal althans heb ik er geen zoo bekoorlijk en innemend als dit gezien. De fraaie nette huizen, soms met *azulejos* (tegels) versierd, met hare aan de hoeken sierlijk omgebogen en gebeeldhouwde daken, met hare van bloemen en groen overvloeiende terrassen, deze gebouwen scharen zich regelmatig ter wederzijde van behoorlijk breede straten. De drukte is niet groot, want de handel is niet zeer levendig; de weelde is zeer matig, want de Portugees houdt er niet van zijne rijkdommen voor ieders oog ten toon te spreiden; maar de bevolking heeft een voorkomen van welvaart en kalmte, dat men niet dikwijls in de fransche provinciesteden aantreft. De kerk

Kasteel van Guimaraens; van den weg van Braga gezien.

begrepen niets van dien toestel, waardoor in minder dan tien of twaalf seconden, vijf of zes menschen konden gedood worden; en zij wilden dit niet eer gelooven, voor hunzelven een dezer moordwerktuigen in handen was gegeven, en zij eene plank hadden doorschoten, bij wijze van schijf voor op het schip bevestigd. Des avonds maakten zij de plank zorgvuldig los, en toonden die aan hunne makkers, als eene proef van de ongeloofelijke uitwerking der *pistolas* van de passagiers der *Santa-Annica*.

Tegen zes uren voeren wij onder het fort door, dat den mond van de Lima bestrijkt. Het vaartuig is licht, de bemanning vlug; de zandbanken en klippen, die het ondiepe vaarwater nog enger en moeilijker maken, zijn gelukkig doorworsteld; en de *Santa-Annica* laat het anker vallen aan de voeten van Viana, te midden eener vloot van visschersvaartuigen en kleine scheepjes, die, naar men ons zeide, met vruchten, olie en lijnwaad waren geladen.

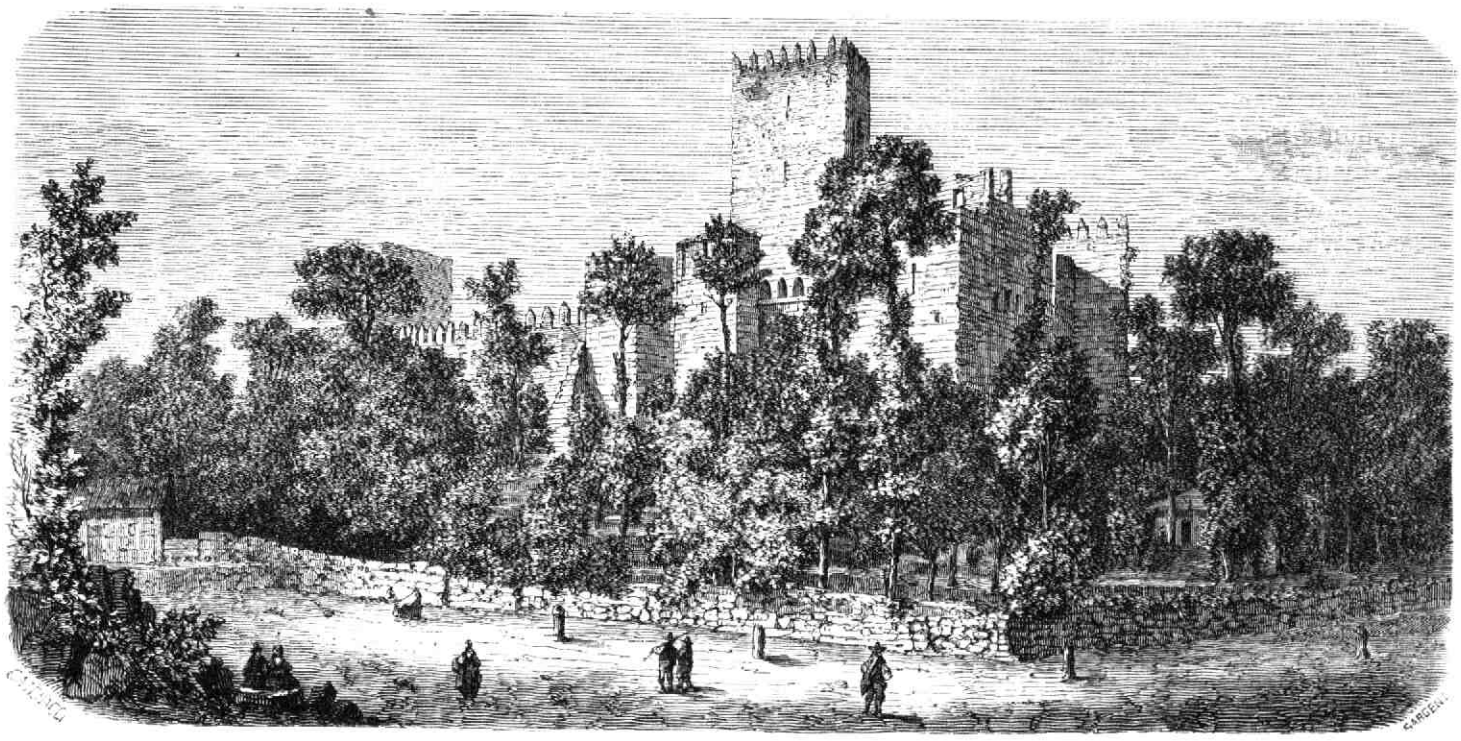
heeft niets bezienswaardigs; maar daarentegen levert de omtrek, bezaaid met nette en schilderachtige, frissche en bevallige landhuizen, een allerbekoorlijksten aanblik op. En dan, wat rijke herinneringen zweven er niet om het gelukkige stedeke! Voor vierduizend jaren en langer nog geleden, hadden de wateren, die nu in hun rustigen loop de muren der portugeesche stad besproeien, het zeldzaam voorrecht, de geesten der afgestorvenen met een nieuw leven te bezielen; zoodra de schimmen van die wateren hadden gedronken, verloren zij de herinnering van al het leed en al de vreugde der aarde, en de wedergeboren ziel trad een nieuwen levenskring in. De Lima heette toen de Lethe, en stroomde met den Acheron, den Kokytus, den Phlegeton en den Styx, de rivieren der smart, der angsten en jammeren, door het sombere rijk van Hades. Althans zoo verhaalt Strabo. — Maar wat hiervan ook zij, dit schijnt zeker, dat Viana, ongeveer driehonderd jaar voor

onze jaartelling, door griecksche kolonisten werd gesticht. Later vervallen en in de veelvuldige oorlogen met de Mooren verwoest, werd de stad onder de regeering van Alfonso III herbouwd en aanmerkelijk verfraaid: zij telt tegenwoordig ruim achtduizend inwoners.

Tot voor korten tijd noemde zij zich zediglijk *villa* (vlek) *de Viana do Minho*. Maar Koningin dona Maria II verhief haar tot den rang van *cividade* (stad) [1], onder den naam van *Viana do Castelho*, ter herinnering aan het heldhaftig gedrag der bezetting van het fort, die in 1847, onder het bevel van Seabra, met schitterend gevolg den aanval weerstond der progressistische opstandelingen uit Porto. De geestkracht en volharding der aan dona Maria getrouw gebleven soldaten verdienen te meer lof, omdat toen niet alleen de geheele provincie, maar bijna het gansche koningrijk in de macht der opstandelingen was. In het noorden hielden alleen Valença en het fort te Viana de zijde der Koningin.

Viana is de hoofdplaats van een district in de voormalige provincie do Minho, en, even als Valença en Caminha, de zetel van een militairen gouverneur.

Na vergeefsche pogingen om rustig te slapen op bedden, hoogstwaarschijnlijk met kastanjes of aardappelen gevuld, keerden wij in den vroegen ochtend naar onze *barca* terug. De portugeesche matrassen zijn niet veel dikker dan eene hand; de hoofdkussens hebben eenige gelijkenis met worsten; gelukkig waren de lakens onberispelijk zuiver. Maar over het algemeen is hier het ameublement, en vooral in de hotels, zeer onvolledig en eenvoudig tot armoedigheid toe. — Gaspar en Leonardo zijn gereed; de *Santa-Annica* ligt het anker, en gedurende het eerste uur van deze nieuwe vaart houden wij ons met niet veel anders bezig dan met het beschouwen der bekoorlijke oevers van de Lima, en vooral met eten. Het diner toch, waaraan wij ons den vorigen middag in het logement te Viana gewaagd hadden, droeg te zeer eene lokale kleur, dan dat wij daarvan behoorlijk konden genieten. Ieder volk heeft hierin zijne eigenaardigheid. De Franschen bij voorbeeld houden veel van groentesoep; de Engelschen aanbidden hun biefstuk; de Spanjaards hunne olla-podrida; de Duitschers hunne zuurkool; de Italiaan dweept met macaroni; de Chinees met vogelnestjes. De Portugezen zijn verzot op kuikens in water gekookt en met olie en knoflook toebereid. Nu houd ik het voor zeker, dat men aan de gezegende boorden van den Taag, de Minho of de Douro geboren moet zijn, om zulk een gerecht smakelijk te vinden; wij althans vonden het onuitstaanbaar. Aan dat Portugeesch diner had ik ook nog, ware het maar even, kennis gemaakt met eene soort van koude soep, waaraan de inlandsche

Kasteel van Guimaraens.

gasten hun hart ophaalden, maar waarvoor ik bij deze ieder fatsoenlijk vreemdeling plechtig waarschuw. Deze afschuwelijke kost heet *assorda*. Het is een mengelmoes van brood, water, olie, azijn, knoflook, uien, enz. enz. Alleen de gedachte er aan doet mij de haren te berge rijzen. Behalve de *assorda* en de kuikens in olie, had de *hospede* (logementhouder) ook gekookt rundvleesch met stukken ham en spek, met kool en worstjes opgemaakt, doen voorzetten; verder nog rijst met safraan en kabeljauw. Dit alles ging wel. De Portugeesche koks zijn onuitputtelijk in de verschillende wijzen van rijstbereiding. Deze spijs wordt trouwens ook in dit land op alle tafels, de rijkste zoowel als de armste, gevonden; want zonder rijst zou geen portugeesch diner compleet zijn. Men diende ons ook *limas* voor, eene zeer smakelijke vrucht, op den citroen gelijkende, maar meer afgeplat. Aan tafel werd *monçao* gedronken en *vinho d'enforcado* of wijn van den gehangene, dus genoemd omdat de

[1] Men telt in Portugal vijf-en-twintig *cividades* en ongeveer zestig *villas*.

druif, die dezen wijn voortbrengt, langs de boomen opklimt en van de takken tot op den grond nederhangt. Deze wijnsoort is echter niet goed. De *monçao* daarentegen is voortreffelijk. Hij is afkomstig uit de landstreek tusschen de Lima en Gallicië, en is niet alleen buitenslands maar zelfs te Lissabon bijna onbekend. Tot de bediening eener portugeesche tafel behooren altijd de noodige *palitos*. De *palito* is een tandenstoker, rond en scherp aan het eene, plat en vierkant aan het andere einde, van oranjehout vervaardigd, wit, helder, buigzaam; het is een lust daarmede de tanden te zuiveren, en iedere gast gebruikt er vijf of zes per maaltijd.

Na het middagmaal waren wij uitgegaan. Toen wij tegen tien uren in het logement terugkeerden, wachtte ons de thee. Deze drank is zeer algemeen in Portugal, waar men daarentegen veel minder chocolade gebruikt dan in Spanje.

De reis van Viana naar Ponte de Lima bedraagt te water iets meer dan elf mijlen. De rivier is allerliefelijkst. Hare rijk bewassen, groenende en bloemrijke oevers breiden zich ter wederzijde in afwisselende glooingen uit, die telkens de verrassendste gezichtspunten aanbieden: eene opvolging van schoone, steeds nieuwe landschappen. Ongelukkig maken de talrijke zandbanken de vaart zeer lastig en vermoeiend; van tijd tot tijd zijn wij zelfs genoodzaakt uit de boot te stappen, en de vastgeraakte *barca* met vereende krachten weer vlot te werken. Daar kwam bij, dat de *Santa-Annica* tegen den stroom op moest, terwijl zich slechts nu en dan eene flauwe koelte verhief. Dit alles saamgenomen was oorzaak, dat onze overtocht niet minder dan veertien uren duurde.

Eindelijk lagen wij aan de kaai te Ponte de Lima, dicht bij eene schoone brug uit de tijden van dom Pedro I, dat is dus uit de helft der veertiende eeuw. Terwijl ik in de beschouwing van dit indrukwekkend monument verzonken was, zag ik eensklaps in de avondschemering twee rijen schitterend witte tanden mij tegenblinken. Die tanden konden aan niemand anders dan aan Christoval behooren: en waarlijk, daar stond hij op de brug, op zijn manier ons toelachende.

Hier eindigde onze reis met de *Santa-Annica*. Gaspar en Leonardo ontscheepten onze bagaadje, wenschten ons goede reis, en ontvingen voor hunne goede diensten, vooreerst, den bedongen huurprijs voor het schip, eene *meia-coroa*, eene *meia-peça*, een *decimo de coroa*; dat is te zeggen tienduizend *reis*, of ongeveer vijftig francs; — vervolgens, als fooi, een *cinco-testoes*, een *cruzado novo*, een *seis vintens*, een *meio-testão*, een *pataco* en twee *cinco reis*, te zamen twaalfhonderd *reis* of ongeveer zes francs. [1] Toen ik deze rekening had opgemaakt, dacht ik onwillekeurig aan het gezegde van een geestig reiziger: "Om het Schiereiland te bezoeken," zegt de heer Desbarolles, "heeft men niets noodig dan een goed geweer en drie francs per dag." — Een goed geweer, ja; maar drie francs per dag!....

[1] De muntspeciën in Portugal zijn zeer talrijk, en het is voor den vreemdeling uiterst moeielijk uit zooveel verschillende geldsoorten wijs te worden. Er zijn niet minder dan zes gouden muntstukken, elf zilveren, drie koperen en een bronzen. Een franc staat gelijk met twee honderd *reis*, maar de koers wisselt tusschen honderd-zestig en honderd-tachtig. Tegenwoordig wordt alleen te Lissabon geld gemunt; vroeger geschiedde dit ook te Porto, te Coïmbra, te Evora en te Valença.

IV.

Mr. Smith wachtte ons reeds. Des morgens, in gezelschap van een troep muilezeldrijvers, van Valença vertrokken, had hij zijn weg genomen over kale bergen, door woeste vlakten, over lommerrijke heuvelen met kastanjeboomen, dennen en kurkeiken begroeid, door rijk bebouwde dalen, en nu, na eene eerste wandeling door de straten van Ponte de Lima verklaarde hij, dat de *villa* wel de moeite van een oponthoud en bezoek waard was.

Den volgenden morgen begonnen wij dan ook reeds vroeg onzen tocht. Daar het stadje niet groot is, was het bezoek spoedig afgeloopen. Toch werd de moeite beloond. De eerste indruk is zeer gunstig, en eene nadere beschouwing verstoort dien indruk niet. De stad verheft zich van den oever der rivier amphitheatersgewijze tegen de helling van een vrij hoogen heuvel, en teekent zich in kraehtige lichttinten af tegen de donkere, violetkleurige bergen op den achtergrond. De ligging is schilderachtig en vol effect. Het is waar, dat de straten zeer steil, voor rijtuigen ontoegankelijk en voor voetgangers zeer vermoeiend zijn; maar dit hindert niet aan de schoonheid der schilderij. Op eenigen afstand van de stad, vooral naar de noordzijde, neemt het landschap een eenigszins woest karakter aan; maar de onmiddellijke omtrek van Ponte de Lima is prachtig: aan alle kanten vertoont zich een rijkdom van plantengroei, eene majesteit van lijnen, eene afwisseling van kleuren en omtrekken, die oog en hart om het zeerst streelen.

In de stad zelve wordt men noch door geraas noch door drukke beweging afgeleid: er heerscht eene soort van zalige rust, van stille tevredenheid, die niets, naar het schijnt, storen kan. Maar deze kalmte en stilte zijn weldadig en zeer verre te verkiezen boven het luid gerucht en eindeloos rumoer onzer groote steden, waar men, schoon te midden eener verdoovende drukte en nimmer pozende beweging, zich toch even eenzaam en verlaten kan gevoelen als te midden der woestijn, ja erger nog; want daar is men voor het minst werkelijk met God en zichzelven alleen; terwijl in onze gonzende, joelende, woelige straten hoofd en hart als in een verwarrenden maalstroom worden medegevoerd.

Deze voor rust en vredige kalmte geschapen boorden, waar Grieken en Romeinen reeds den ploeg door den vruchtbaren akker dreven, hebben intusschen ook de rampen des oorlogs gekend. De Arabieren verwoestten de stad tot den grond; in 1125 door dom Henriquez weder herbouwd, en door Pedro I met muren omringd, moest zij later nog meermalen de aanvallen der Galliciërs weerstaan. Men vindt in de stad nog enkele overblijfsels uit den romeinschen tijd:

opschriften, fragmenten van grafsteenen en versieringen, mijlpalen, enz. Zij bevat overigens geene merkwaardige monumenten of gebouwen.

De inwoners verdienen echter wel bijzondere vermelding. De mannen hebben een goed voorkomen. Hoewel over het algemeen eer klein dan groot te noemen, zijn ze toch slank en krachtig gebouwd en in den regel welgevormd — een gebrekkige of mismaakte behoort in Portugal tot de zeldzaamheden; — echter zijn hunne bewegingen wat plomp en onbeholpen. Het landvolk vooral verdient de aandacht des reizigers: uit zijn midden komen dappere, matige, kloeke soldaten voort, zoowel als krachtige, ervaren en verstandige landbouwers, wien het misschien maar alleen aan betere werktuigen ontbreekt, om te kunnen wedijveren met de meest ontwikkelden onder hunne broeders. — De vrouwen zijn meest allen bevallig, dikwijls mooi, soms werkelijk schoon. Zij hebben fraai haar; zachte, doordringende oogen; welgevormde, lachende lippen; prachtige tanden; wel wat te lompe voeten, maar daarentegen handjes, die iedere dame benijden mag. Men heeft wel eens gezegd, dat in Portugal de vrouwen niet de schoonste helft van het menschdom zijn; maar die dat zeide had zeker nooit de noordelijke provinciën van dit land bezocht. Het is waar, de portugeesche vrouwen — althans uit deze streek — missen den vurigen blik der Andalusische, de bevallige houding der Parisienne, de rozentint der blanke dochteren van Albion; maar toch, ondanks hetgeen zij missen, is het duidelijk dat zij tot een schoon en zuiver geslacht behooren. Bovendien hebben zoowel mannen als vrouwen, in houding en uitdrukking, iets fiers, iets aristokratisch, dat hun voortreffelijk staat. Het zijn nog steeds de zonen en dochteren van een nobel volk, dat een schitterend verleden achter zich heeft, en dat, ten koste van bangen strijd en smartelijke offers, zijne onafhankelijkheid heeft weten te bewaren. Ik kan het begrijpen dat deze nationale herinneringen aan het portugeesche volkskarakter eene zekere mate van trots bijzetten, een trots, die wel eens tot belachelijke ijdelheid overslaat. Men verhaalt daarvan eene anecdote, die, naar men zegt, dit nationaal karakter zuiver weergeeft. Een Portugees viel eens te Toledo in den Taag. Een Spanjaard, die op de brug stond, zag hem met den dood worstelen, maar wachtte zich natuurlijk wel hem te helpen. In dit kritiek oogenblik zijn gevoel van eigenwaarde verliezende, besloot de Portugees zich tot dien man, dien onverschilligen getuige van zijn nood, te wenden en riep: "Spanjaard! Spanjaard! haal mij uit het water, en ik schenk u het leven!" Men zegt niet wat de Spanjaard deed: misschien liet hij den Portugees stilletjes verdrinken.

Hoe dit zij: de Portugees, eenvoudig en welwillend van aard, is voor den vreemdeling altijd vriendelijk en voorkomend. Waar hij ook verschijne, overal is de reiziger welkom. Is hij iemand van beschaving en goede manieren, dan vindt hij alom het huis ontsloten en de tafel gedekt; hij wordt genoodigd bij familiefeesten, hij wordt toegelaten in gezelschapskringen en societeiten; ten zijnen gevalle kwijt zich de inboorling, met de innemendste vriendelijkheid, de volkomenste ongedwongenheid, van al de pligten der meest kiesche gastvrijheid. En niet alleen ten aanzien der bewoners van het stille Ponte de Lima moet ik deze portugeesche gulheid roemen; waar ik ook, bij herhaalde bezoeken, in dit land vertoefde, alom ondervond ik dezelfde welwillende dienstvaardigheid.

V.

Den vorigen dag reeds had Mr. Smith, terwijl hij onze aankomst wachtte, paarden gehuurd voor den tocht van heden. Ten een ure vertrokken wij. Toen wij ons logement verlieten, gingen ons vijf of zes vrouwen voorbij, die naar de rivier afdaalden om daar het linnen te wasschen, dat zij onder den arm droegen. Zij liepen met vasten, vluggen tred, het gelaat met een grooten zwarten hoed bedekt, ter afweering van de zonnestralen. Twee of drie van haar droegen op het hoofd een korfjen, waarin een kind lag te slapen.

Onze tocht naar Barcellos werd door een klein incident gekenmerkt. Toen wij het dorp Ponte d'Anhel, op drie portugeesche mijlen van Ponte de Lima gelegen, voorbij waren, en door eene naakte, sombere, bergachtige streek voorttrokken, werd eensklaps, bij eene wending van den weg, onze aandacht getrokken door een geweerschot, in onze nabijheid gelost. Dit zou nu overal elders, en vooral in den jagttijd, niets bijzonders geweest zijn, maar in het Iberische Schiereiland, te midden der Sierra, was dit schot voor het minst verdacht. Het pad was aan de eene zijde door een rotswand ingesloten, aan de andere door een dijk van ongeveer een el hoog. Mr. Smith en Joseph waren in druk gesprek gewikkeld; Christoval, de twee *arreiros* en de muilezels met de bagaadje, gingen voorop; ik sloot den trein. Zoodra het schot gevallen was, gaf Joseph zijn paard de sporen, en bereikte met een sprong de kruin des dijks, om te zien wat er gaande was. Op hetzelfde oogenblik dreef ik mijn ros aan, en reed onzen Engelschman voorbij, die met de grootste kalmte bezig was zijn geweer te laden. Christoval liet zijne tanden niet zien; maar hij had in een oogwenk de karabijn losgemaakt, die aan den zadel van zijn muilezel hing; onbewegelijk, hield hij onafgewend de oogen gevestigd op de *arreiros*, die noch vrees noch verbazing toonden. Toen ook ik den dijk had bestegen, was de zaak reeds opgehelderd. Het was niets meer dan een jager, die door de maïsvelden kruiste en tortelduiven schoot. Dit avontuurtje had althans dit goede gevolg, dat ook wij daardoor op den inval kwamen, de reis door kleine jagtpartijtjes op te vroolijken, zoodat wij ons voortaan bijna altijd zelf ons avondeten, en soms ook ons ontbijt verschaften.

Even voor het vallen van den nacht bereikten wij Barcellos.

VI.

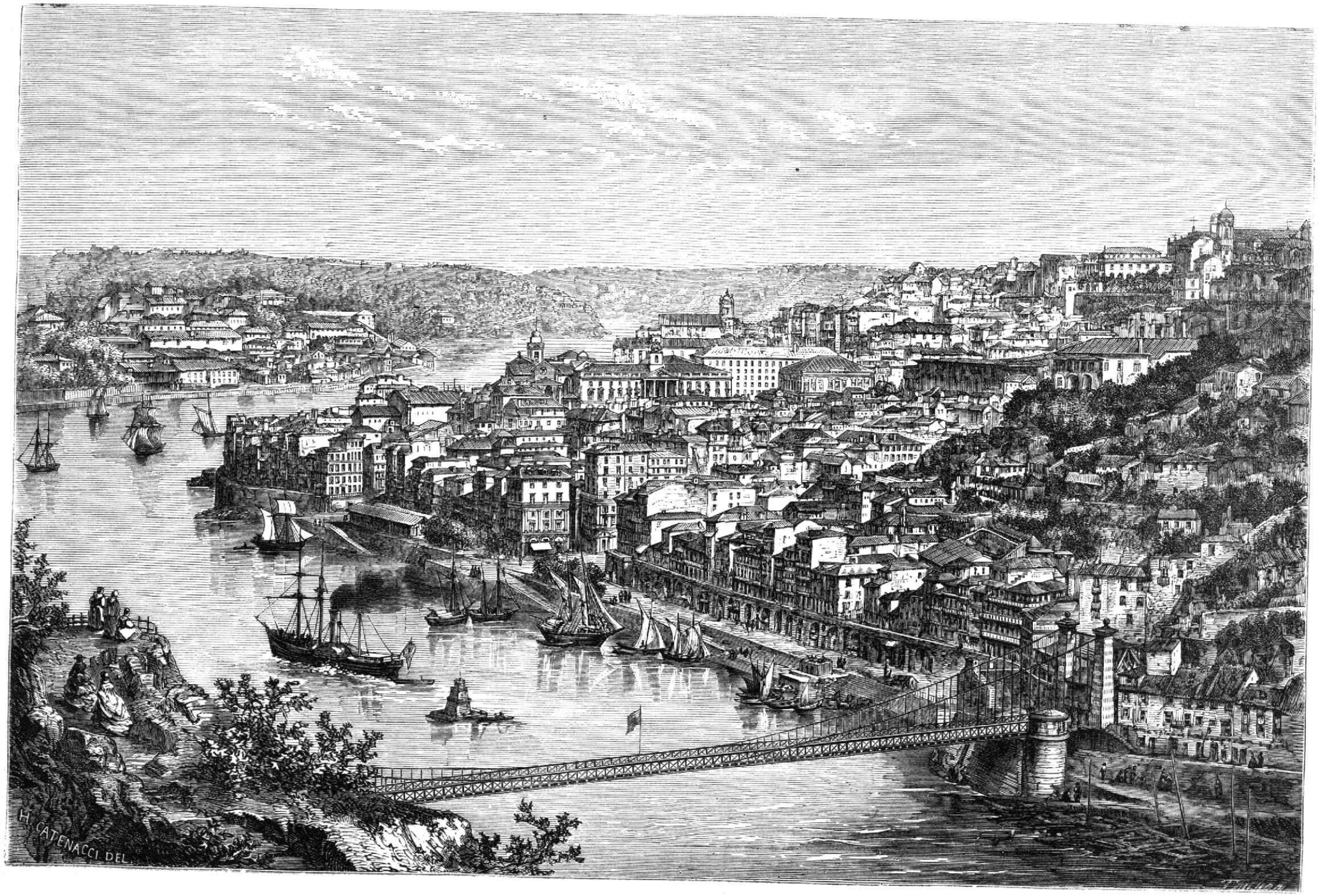
Belangrijker dan Ponte de Lima, een weinig minder bevolkt dan Viana, is Barcellos, wat de schoonheid der ligging, de sierlijkheid der huizen aangaat de waardige mededingster der beide bekoorlijke stadjes, die wij juist bezocht hadden. Ook Barcellos heeft zich, Goddank, nog niet gemoderniseerd, heeft nog niet gebogen voor den alles nivelleerenden invloed der zoogenaamde beschaving; het is echt nationaal gebleven en voert geen anderen tooi, dan die past aan zijne behoeften en strookt met zijn smaak. Of het er wel en wijs aan deed, het lieve stedeke! Voorzeker zou iedere vreemde invloed slechts kunnen schaden aan dat eigenaardig voorkomen, die frissche oorspronkelijkheid, die grillige vreemdheid, die nu alom het oog treffen. Zoek te Barcellos geen overdadige pracht of weelde, zoek er de natuur. Hier is alles eenvoudig, vroolijk, frisch, uitlokkend; men ademt er vrij en ruim; wordt de dag heet, welnu bloeiende acacias en mimosas beschermen u tot midden in de straten met hunne kalme, zachte schaduw, en de geuren der heliotrope omwadenen u van alle kanten: ... ge droomt u in het Oosten, het land der zon en der bloemen, der kleuren en der geuren. De stad ligt aan den rechteroever van den Cavado — een kleine stroom, wiens blauwe wateren zich twee of drie mijlen verder bij Esposende in den Atlantischen oceaan uitstorten; — en hangt tegen de steil opklimmende rotsen, die de rivier omzoomen. De straten van Barcellos zijn dan ook niet veel meer dan trappen, behalve daar waar zij schier volkomen ladders worden. Voeg daarbij dat het stadje door een ouden muur is omringd, die op vele plaatsen is bezweken. Dit hindert evenwel niet; integendeel: die overblijfselen van vestingwerken, die brokken muur, die omgevallen steenen, hebben eene eigenaardige uitwerking; en er behoeft niet veel verbeelding toe, om het bevallige stedeke met zijne bebloemde terrassen, zijne groene boomen, zijne levendige kleurenmengeling, in dien grijzen wal gevat, te vergelijken met een frisschen ruiker in een oude, half gebroken vaas.

Kerk te Villa del Conde.

Barcellos mag op oudheid bogen. Men zegt zelfs dat zijn oorsprong opklimt tot de tijden der Carthagers, althans tot de tweede of derde eeuw voor onze jaartelling. Hoe dit zij: na een niet onbelangrijke rol gespeeld te hebben in de oorlogen tusschen de Koningen van Leon en de Arabieren, werd Barcellos, met andere goederen, door Alfonso VI aan zijn schoonzoon, graaf Hendrik van Bourgondië, geschonken. Deze graaf Hendrik, kleinzoon van Robert I, Koning van Frankrijk, werd de vader van den stichter der portugeesche monarchie. In 1401 trouwde graaf dom Alfonso, natuurlijke zoon van Koning João (Johan) I, de dochter van den connetable dom Nuno Alvarès Pereira, en ontving bij die gelegenheid, nevens andere schenkingen, steden, heerlijkheden of kommanderijen, ook het graafschap Barcellos. Deze prins is de stamvader van het huis van Bragança. Dicht bij de hoofdkerk, wier zware en sombere muren van hare oudheid getuigen, verheft zich nog een grijze slottoren, half tot puin vervallen. Dat is de wieg van het thans nog over Portugal regeerende vorstenhuis. Het oude kasteel verrijst tegenover den Cavado, en de kerk was in vroeger tijd niets meer dan de burchtkapel.

Den dag van ons verblijf te Barcellos was er juist markt. Dit gaf ons eene gewenschte gelegenheid om vele honderden van *tricanas* (boerinnen) en *prescadores* (visschers) in hun nationaal kostuum te zien. De kleeding der mannen heeft niets bijzonders, en onderscheidt zich niet veel van die, welke men ook in de zuidelijke streken van Frankrijk aantreft. Strabo, sprekende over de kleederdrachten der oude volkeren van het Schiereiland, zegt dat de Lusitaniërs zich in de zwarte mantels wikkelden, omdat hunne schapen meestal van die kleur waren. Waarschijnlijk om dezelfde reden, zijn nog heden ten dage de kleederen der Portugeezen meest zwart of bruin.— Het kostuum der vrouwen daarentegen is zeer eigenaardig. De platgeplooide, korte rok wordt soms door een band opgehouden, zoodat een deel der meest ontbloote beenen zichtbaar wordt; het nauw sluitende keurslijf, op de borst met twee of drie zilveren knoopen vastgehecht, teekent de lichaamsvormen zuiver af; tusschen rok en keurslijf vertoont zich het blanke hemd, welks wijde mouwen doorgaans worden opgeslagen. Op het hoofd dragen zij een grooten, zwarten vilten hoed, veelal met pompons versierd, en meest altijd voorzien van een *lenço* of witten doek, waarvan de plooien langs hals en schouderen afhangen, ter bescherming tegen de zonnestralen. Lange oorringen en zelfs gouden hals- en borstkettingen voltooien dit schilderachtig kostuum, waarin het geel, het rood en het helder groen den boventoon voeren. De vrouwen dragen meestal hare vruchten op het hoofd. Deze gewoonte, die haar dwingt steeds rechtop te gaan, draagt er zeker veel toe bij haar eene fiere doch ook eenigszins stijve houding te geven. — Ik zeide zoo even, dat de kleeding der mannen niets bijzonders heeft. Intusschen moet ik toch melding maken van de zoogenaamde *honras de Mi-*

Porto.

randa, eene soort van mantels, waarvan de bonte versierselen het oog kwetsen; en vooral van de kleeding, waarin ik enkele hoenderkoopers gedost zag. Deze is geheel van stroo vervaardigd: lange strooien schoudermantel, strooien rok, strooien borstlap: ontdoe dien *rustica* (boer) van zijn grooten vilten hoed, en ge hebt eene soort van wandelenden bijenkorf, of liever een wilde, een bewoner der maagdelijke wouden, een wezen, dat noch tot onze luchtstreek noch tot onze maatschappij schijnt te behooren.

VII.

De afstand tusschen Barcellos en Braga bedraagt vijf portugeesche mijlen. De weg volgt eerst den rechteroever van den Cavado, steekt vervolgens den stroom over, wendt zich dan naar het oosten, en voert u eindelijk in eene betooverend schoone vlakte, ten noorden door den Cavado, ten zuiden door de Doste, en ten oosten door de Ave besproeid. Hier wacht u een eenig schouwspel. — Te midden der vlakte verheft zich een heuvel: op en langs dien heuvel wemelen straten, hangen muren, klauteren daken en terrassen, slingeren de overblijfselen eener oude omwalling, waaromheen, in de vlakte en langs de helling, tallooze woningen en villas in grillige wanorde zijn verspreid, als waren ze op het duizendkleurig bloemtapeet uit den hemel gevallen: ziedaar Braga! Deze aanblik is een waar feest voor oog en hart. De geest ontspant zich en hervindt zijne frissche kracht bij het aanschouwen van deze wondervolle schilderij, van deze bloeiende valleien en lommerrijke heuvelen, deze donkere bergen en kronkelende rivieren, deze wuivende bosschen en golvende akkers. De teederste snaren des harten trillen; lang vergeten of ongekende aandoeningen ontwaken in de ziel; geheimzinnige stemmen omzweven u, verheffend, vertroostend; heilige herinneringen, zoete wenschen, reine aspiratiën worden weder wakker in het ontroerd gemoed; liefelijke gedachten, wondervolle mijmeringen, houden geheel de ziel bezig en doen iederen wanklank verstommen. Onbeschrijfelijk is de indruk van dit heerlijk landschap, zoo vol majesteit en kalmte.

Het tijdstip der stichting van Braga is onzeker en verliest zich in de grijze oudheid. Ten tijde der Romeinen heette de stad *Bracara Augusta*. Zij had toen een aan Isis gewijden tempel, en was de zetel van een collegie van opperpriesters. De overlevering verhaalt dat Bracara de eerste stad was, waar Jacobus de Meerdere, bij zijne komst in de provincie, het Evangelie verkondigde; dezelfde overlevering heeft ook de namen der negen jongeren bewaard, die den apostel in zijn heilig werk bijstonden. Bij de verdeeling van het Schiereiland onder Augustus, werd Braga tot Taraconensis gerekend; later, in de vierde eeuw, toen deze provincie gesplitst werd, werd de stad de hoofdplaats der zuidelijke Galliciërs. Eindelijk verhieven de Sueven haar tot hoofdzetel hunner macht. De kathedraal van Braga voert den titel van primatiale kerk van geheel Spanje: een titel trouwens, dien het kapittel van Toledo haar betwist. Sint Pedro de Rates, eerste bisschop van Braga, zou, naar men zegt, door den apostel Jacobus zijn gewijd: op den 26sten April van het jaar 64 werd hij voor het altaar biddende gedood. Het primaatschap der hoofdkerk van Braga werd vroeger door de geestelijkheid van geheel het Schiereiland erkend; maar Portugal stond toen onder de heerschappij van Spanje, en sedert het zijne onafhankelijkheid heeft herwonnen, is men op deze erkenning teruggekomen. In de vijfde en de zesde eeuw zijn te Braga bij herhaling kerkvergaderingen gehouden. Ten besluite van deze historische herinneringen zij nog vermeld, dat Hendrik van Bourgondië, vader van den grooten Alfonso, in 1095 het toenmalige graafschap Braga bestuurde, als stadhouder van zijn neef Raymond, graaf van Gallicië. Na zijn dood, op den 1sten Mei 1114 te Astorga, werd graaf Hendrik in de kathedraal te Braga bijgezet; men wijst daar nog zijn graf, even als dat zijner echtgenoote, dona Tareja (Theresia), in 1130 overleden.

Deze hoofdkerk is een gebouw van grooten omvang. Aan hare zware, ineengedrongen vormen, aan het krachtig profil harer zuilen en rondbogen, aan den ernst harer gewelven, herkent men nog den tijd harer stichting: het begin der twaalfde eeuw. De kerk dagteekent dus uit de eerste jaren der portugeesche monarchie: zij is het oudste heiligdom in geheel het koninkrijk. Het inwendige is zeer sober en streng van stijl: echter is de aanblik dezer donkergrijze, ernstige massa edel en indrukwekkend. De drie schepen zijn zeer ruim, maar duister en kil: te duister en te kil voor het gevoel, dat gaarne in bedehuizen een bemoedigenden en verheffenden, geen somberen en verschrikkenden indruk ontvangt. In het middenschip ziet men een prachtig steenen altaarblad, op last van den aartsbisschop dom Diego de Souza door kunstenaars uit Biscaje, met groot talent en zeldzaam geduld, vervaardigd. Een bijzondere kapel is bestemd voor den dienst volgens den ouden mozarabischen ritus. Behalve de hoofdkerk verdienen nog het aartsbisschoppelijk paleis en het seminarie de aandacht des reizigers. — De huizen hebben hier over het algemeen nog een echt antiek voorkomen behouden, dat de schilderachtige schoonheid der stad aanmerkelijk verhoogt. Een amphiteater, een tempel, eene waterleiding, — geschonden, haast onkenbare overblijfselen eener ondergegane beschaving — herinneren nog aan het oude Bracara Augusta.

Braga is de hoofdplaats van eene der vier provinciën, waarin Portugal kerkelijk is verdeeld; de bisschoppen van Porto, van Bragança, van Aveiro, van Coïmbra, van Vizeu en van Pinhel, staan onder den metropolitaan van Braga. De zetels van Aveiro en van Pinhel zijn echter reeds sedert zoo lang onbezet, dat zij wel als opgeheven zijn te beschouwen. Ook bezit Braga een der negen seminariën van het koningrijk. [1]

[1] De drie andere metropolen zijn Lissabon, Evora en Goa (in Indië), gezamenlijk met twintig onderhoorige bisdommen.

De kosten van het geestelijk onderwijs worden niet door den

Deze aloude hoofdzetel der portugeesche kerk is nog heden het brandpunt, van waar de clericale richting haar invloed doet gevoelen. Nergens misschien was de geestelijkheid eenmaal machtiger dan in Portugal. Om hare heerschappij te bevestigen, overdekte zij het land als met een net van kloosters, kapittels, abdijen, van waar hare leden op allerlei wijze tot in de huisgezinnen wisten door te dringen. De rijkdom der geestelijkheid wies, naarmate de staat armer werd; de prelaten waren machtige en rijke heeren, onder wier bevelen geheel een leger stond van monniken en kanunniken, die in het klooster of het kapittelhuis al de genoegens smaakten van een weelderig en werkeloos leven. Reeds van haar teedersten leeftijd worden de meisjes voor den geestelijken staat opgeleid: op haar zesde of zevende jaar werden zij aan de hoede van eene bejaarde bloedverwante vertrouwd, wier roeping het was haar met de zaligheden van het beschouwende kloosterleven bekend te maken. Deze geestelijke maatschappij nam eindelijk zulk een vlucht, dat zij gevaarlijk dreigde te worden voor de burgermaatschappij, aan wie zij zoovele kostbare levenskrachten onttrok.

Geen wonder dat, toen de voortgang der moderne denkbeelden in Portugal de geheel feodale inrichting met den ondergang dreigde, ook deze clericale wereld in opschudding kwam. In den strijd van het absolutisme met de vrijheid, koos de geestelijkheid meerendeels partij tegen de laatste, en wendde haar machtigen invloed op het volk ten gunste van dom Miguel aan. Het is zoo: ook aan de andere zijde stonden geestelijken; maar zij behoorden meest tot de lagere rangen; enkele teleurgestelden, enkele onrustige of eerzuchtige gemoederen sloten zich bij hen aan; de hoogere geestelijkheid volhardde in haren wederstand. Toen de strijd beslist was, liet dom Pedro zich door geene geveinsde onderwerping misleiden. Nog voor zijn dood, in 1834, vernietigde hij de kracht zijner tegenpartij; al hare privilegiën werden afgeschaft. De monniken, uit hunne kloosters verdreven, moesten eene schuilplaats zoeken bij de wereldlijke geestelijkheid; de geestelijke zusters alleen mochten hare dagen in afzondering eindigen. De kloosters werden met al hunne bezittingen tot nationaal eigendom verklaard. Bij herhaling zijn pogingen aangewend, om op dezen revolutionairen maatregel terug te doen komen: tot dusver steeds vergeefs. Nog voor zeer korten tijd werd op nieuw beproefd het kloosterwezen ingang te doen vinden: het vertoonde zich toen zeker in zijn liefelijksten vorm, in dien der zusters van liefdadigheid. Toch konden de Lazaristen, die de geestelijke zusters naar Lissabon vergezelden, zich welhaast overtuigen, hoezeer zij den algemeenen weerzin opwekten. Men wilde in Portugal geene kloosters meer, onder welken vorm ook.

Indien men het verleden naar het heden beoordeelen moet, dan krijgt men geen gunstigen indruk van de zeden van een groot deel der geestelijkheid, — de goeden niet te na gesproken! — die een voorbeeld behoorde te geven, en eenmaal werkelijk aan de spitse stond. Hoe aanstootelijk die zeden ook soms zijn, ergert de Portugees zich daar niet aan. Vooral ten platte lande onderscheidt de priester zich in bijna niets van het volk: zelfs zijne bijzondere kleeding heeft hij afgelegd, en ter nauwernood herkent men hem aan het wit of blauw omboordsel van zijn zwarten das. Even zoo goed als zijne parochianen, drijft de pastoor, op de jaarmarkten, handel in paarden en ezels, en verkoopt hij vuurwerk voor de kerkelijke feesten. Iedereen, van Coïmbra tot Porto, herinnert zich wel zekeren levenslustigen jongen priester, die, bij het verlaten der sakristie, de rol van aannemer van publieke werken op zich nam, bruggen bouwde, wegen aanlegde, en, met een cigaar in den mond, de zweep in de hand, het wel werkzame, maar juist niet kanonieke leven van een opzichter der openbare werken leidde. De gerechtshoven in Beïra kennen ook wel zekeren prior, een zeer bekwaam advokaat, die zijne welsprekendheid ten dienste stelt zijner parochianen. — Dit alles is zeker zeer vreemd; maar in Portugal schijnt men daar zoo niet aan te hechten, en mocht al deze manier van leven soms van schadelijken invloed zijn op de gemoederen der geloovigen blijken, daartegenover wordt de kerk in haar streng karakter gehandhaafd. Men ontbiedt eenige rondreizende paters, populaire predikers, die, geheele dagen lang, de menigte geboeid houden door verhalen van de zaligheden, en bovenal van de verschrikkingen des toekomenden levens. Beurtelings schilderen zij, met de levendigste kleuren, de weelden van het paradijs en de vreeselijke folteringen der hel. Ademloos luisterend staan daar dan de *serranos* (bergbewoners) en *marnotes* (arbeiders in de zoutgroeven), bleek, sidderend, en met saamgenepen vuist zich op de borst slaande, boete en bekeering belovende.

Braga drijft een aanzienlijken handel in goud- en zilverwerk en edelgesteenten: men vervaardigt er zeer fraaie en smaakvol bewerkte broches, haken, oorringen en soortgelijke sieraden, waarop de vrouwen uit de volksklasse, zeer verzot zijn. Geene visschersvrouw, geene boerin, hoe arm ook, die niet op feestdagen hare ooren versiert met groote gouden ringen, waarin meermalen diamanten schitteren.

Te nauwernood waren wij te Braga aangekomen, of reeds had men ons, als de grootste merkwaardigheid uit den geheelen omtrek, de kerk van *Bom Jesus do Monte* genoemd, op vier mijlen afstands van de stad gelegen. Deze kerk is eene geliefde bedevaartsplek, niet alleen voor de inwoners van Braga,

staat gedragen. Zij worden gedekt uit de opbrengsten der zoogenaamde *bulla da Cruzada*, een pauselijke bul, waarbij aan de geloovigen, tegen zekere vergoeding, vergunning wordt gegeven om sommige spijzen op vastendagen, dat wil zeggen, gedurende bijna een derde van het jaar, te eten. Deze opbrengst, vroeger bestemd tot bestrijding der kosten van den oorlog tegen de ongeloovigen, beloopt ongeveer zeven-en-dertig *contos de reis*, honderd-vijf-en-tachtig-duizend francs, per jaar. De staat verleent aan het seminarie te Funchal op Madeira eene jaarlijksche toelage van ongeveer zeven-duizend-zes honderd-vijftig francs. Behalve te Funchal en te Braga zijn ook te Evora, Bragança, Coïmbra, Guarda, Leira, Portalègre en Vizeu semenariën gevestigd

maar voor de geheele landstreek, tot op twintig mijlen in het rond; ja, op Goeden Vrijdag ziet men lieden van allen stand, leeftijd en kunne uit de afgelegenste oorden des koningrijks in grooten getale den gewijden heuvel beklimmen. Aan den voet van een kleinen berg begint een met bloemen omzoomd pad, dat eerst rechts gaat, vervolgens, eenige ellen verder, zich plotseling links wendt, om straks weder rechts om te buigen: aldus eene onafgebroken reeks van terrassen vormende tot den top des bergs. Een altaar, eene der zoogenaamde statiën van den Lijdensweg voorstellende, verheft zich aan elken hoek van dezen langen zigzag, die ten slotte naar de kerk van Calvariën voert. Deze kerk, die uit de vorige eeuw dagteekent, heeft hoegenaamd geene kunstwaarde, evenmin als eenig ander der talrijke monumenten en godsdienstige gedenksteenen, *exvoto's* enz., op deze plaats aanwezig.

Maar, daarentegen, van de trappen en terrassen des bergs, wat wondervol panorama! Iedere beschrijving zou hier te kort schieten. Inderdaad, hoe deze schilderij te beschrijven, waar de verraste blik rondweidt over weelderig bloeiende valleien, over donkere met hoog geboomte bekroonde bergen; waar woorden te vinden, om die oneindige rust, die kalme majesteit van het wijde landschap uit te drukken; om een denkbeeld te geven dier groenende heuvelen, waarop de witte huizen der verspreide dorpen en vlekken schitteren in het zonnelicht; dier golvende vlakten, doorsneden van rivieren, als zilveren draden hare sierlijke kronkelingen slingerend door een duizendkleurig grastapeet; hoe dien grenzenloozen horizon te schilderen, dien horizon, waar de schemerende lijnen van heuvelen en bergen en valleien samenvloeien en als wegsmelten achter den tooversluier van een half doorzichtigen, zwevenden, zilverachtigblauwen nevel?

Getroffen, verrukt, daalden wij van den berg van Bom Jesus af; na dit gezien te hebben, hadden wij werkelijk te Braga niets meer te doen. Den 27den April gingen wij op weg naar Guimaraens.

Nossa-Senhora-de-Oliveira, Guimaraens.

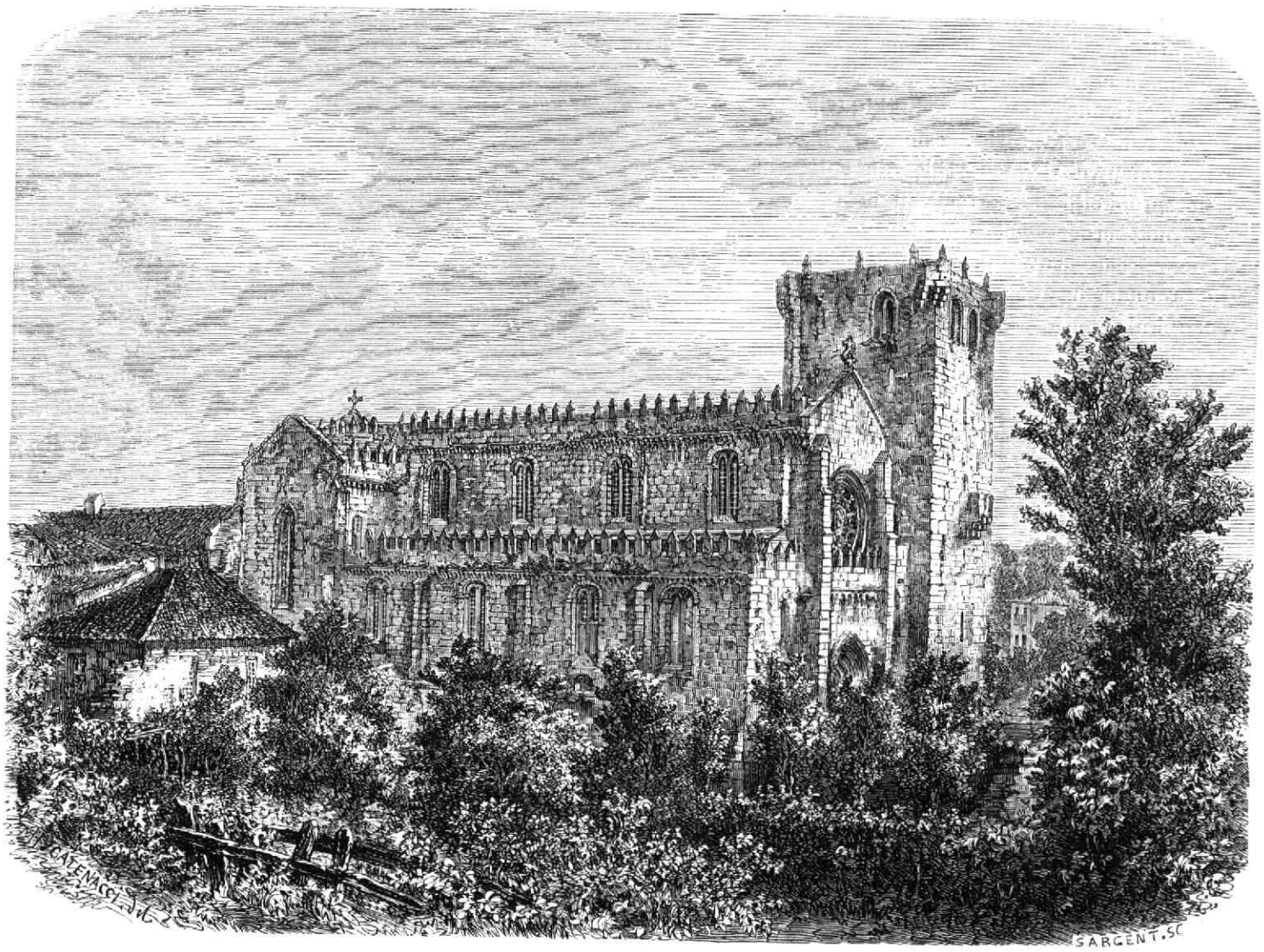
VIII.

De weg naar Guimaraens is zeer slecht, maar het landschap is schoon, rijk aan prachtig geboomte en aan verrassende gezichtspunten, die zelfs Christoval, doorgaans voor de schoonheden der natuur ongevoelig, tot bewondering dwongen. De bergen en heuvelen op den achtergrond zijn bezaaid met dorpen en vlekken, wier nederige kerkspitsen boven het geboomte uitsteken; van tijd tot tijd wordt eene stoute rotsgroep afgebroken door vlakke weilanden, met tallooze roode en witte bloemen overspreid; langs de eiken en kastanjes, die den weg omzoomen, slingert zich de wijnstok, en vormt met zijn dooreengevlochten

takken en twijgen, boven het hoofd des reizigers een levend dak van frisch en liefelijk groen.

Guimaraens ligt in eene schoone vallei, waar de geleerden sporen meenen te vinden van het oude *Araduca*, waarvan Ptolomæus spreekt, welks inwoners Ceres tot hunne beschermgodin hadden verkozen. De stad verrijst, op geringen afstand van de rivier Azevilla, aan den rechteroever der Ave, wier kalme wateren hare muren besproeien. Door de Koningin van Leon op de Mooren veroverd, aanvankelijk een graafschap, later tot hertogdom verheven, werd Guimaraens het erfgoed van den oudsten zoon uit het huis van Bragança. De stad is met vestingwerken omringd, gedeeltelijk door Koning Dionys aangelegd, en een oud kasteel verdedigt den toegang tot een toch reeds voor een leger moeielijk te genaken terrein. Dit kasteel ligt in de zoogenaamde oude stad. Des avonds, wanneer de schaduw de scherpe omtrekken uitwischt en de proportiën verbreedt, heeft de burcht nog een voorkomen van kracht; zijne breede lijnen hebben dan iets indrukwekkends, iets forsch en dreigends zelfs. Maar die indruk verdwijnt geheel bij het daglicht: de kolossus is krank en vervallen, en houdt zich met moeite staande. Maar, hoe ook gescheurd en verbroken, hoe waggelend en zelfs reeds hier en daar bezweken, toch zijn deze muren hoogst eerbiedwaardig. Daar werd Alfonso, de eerste Koning van Portugal, geboren; daar presideerde dona Tareja het hof van minne, de galante academie, die zij met medewerking harer troubadours uit Béarn had gesticht; deze muren, wier eerste oorsprong misschien tot de Almoraviden opklimt, hebben de pas geboren monarchie beschermd, verdedigd en gered, toen Alfonso door den Koning van Leon in zijne hoofdstad belegerd werd; — en deze grootsche herinneringen zijn wel voldoende om den grijzen burcht met eerbied te doen beschouwen.

De kerk van *Nossa-Senhora-da-Oliveira* (Onze Lieve Vrouw van den Olijfboom) dankt haar naam aan eene schoone legende. Ten tijde der Gothen, zoo luidt de sage, was Wamba op zekeren dag bezig zijn akker

Klooster van Leça do Balio.

te beploegen. Hij bestuurde zelf den scherpen ploeg, en dreef met den prikkel zijne breed geschouderde ossen, toen de afgevaardigden uit de edelen tot hem kwamen en hem zijne verheffing tot den troon verkondigden. En Wamba, van wiens harte iedere eerzuchtige gedachte verre was, geloofde hun woord niet, en sprak: wanneer deze mijn prikkel, waarmede ik mijne ossen drijf, bladeren dragen zal, dan zal ik koning zijn! En dit zeggende dreef hij den scherpen stok van olijvenhout diep in den grond. En zie: de stok schoot aanstonds wortel, en botte uit; en bedekte zich met twijgen en groene bladeren. Toen boog Wamba het hoofd, en deed naar der ede-

len woord. Alzoo wilde het Onze lieve Vrouwe, die den volke goed was. — De herinnering aan dit wonder is niet alleen in de heilige overleveringen der kerk bewaard: neen, tegenover de Nossa-Senhora-da Oliveira getuigt het *Padrao* nog immer van den eerbied waarmede dit verhaal door het volk wordt geloofd. Het Padrao, eene soort van kleine gothische kapel uit het begin der veertiende eeuw, verrijst dicht bij de plek waar het wonder is geschied; en meer nog, de olijfboom zelf, de olijf van Wamba, den koninglandbouwer, staat daar binnen een sierlijk ijzeren hek, en spreidt nog immer zijne krachtige, frissche takken in het rond: eerbiedig vereerd, misschien wel een weinig aangebeden, door alle geslachten, die sedert tien eeuwen elkander in dit land zijn opgevolgd.

De kerk van Nossa-Senhora da-Oliveira is in strengen romaanschen stijl gebouwd; ook zij dagteekent uit de veertiende eeuw. Ongelukkig zijn, onder voorwendsel van restauratie, eenige gedeelten van den gevel vernieuwd, in een stijl, die volstrekt niet met het oorspronkelijk karakter van het gebouw strookt; en is, nog erger, het inwendige ganschelijk bedorven door eene gruwelijke overpleistering. Alfonso is in deze oude basilick gedoopt; men wijst er nog de steenen kuip, die voor doopvont diende. Naar men zegt, bezit deze kerk een rijken schat van zeer oud en kostbaar zilvergeraad. [1]

De zoogenaamde nieuwe stad is reeds vier honderd vijftig jaar oud; in het begin der vijftiende eeuw is zij nevens de oude stad bijgebouwd; en daar hare kerken, hare breede straten, hare met zuilengangen omringde pleinen en net onderhouden huizen niets bijzonders hebben, keeren wij, na ons bezoek aan Nossa-Senhora-da-Oliveira, aan het Padrao en aan den burcht, naar het logement terug, om ons door een weinig rust voor te bereiden tot den tocht van morgen, die lang en vermoeiend zal zijn.

II.

Van Guimaraens naar Porto. — Porto. — De stad en hare inwoners. — Mosteiro de Leça do Balio. — Van Porto naar Coïmbra. — Een jonge Portugees. — De wijnen van de Douro. — Het kasteel van Feira. — Tras-os-Montes. — Ovar. — De landbouw. — De maïsoogst. De Romaria. — Coïmbra. — Camoëns — De Universiteit.

I.

Wat wij op onzen weg ontmoetten, toen wij Guimaraens verlieten, kan ik niet zeggen. Het was nog nacht, een nacht zonder maneschijn. De morgenschemering was nog niet aangebroken, maar reeds waren de starren verbleekt, en eene ondoordringbare duisternis bedekte de aarde. Het was koud en somber buiten, toen wij ons op weg begaven. Een weinig later begon het licht door te breken; maar een dikke nevel omhulde ons, en hing in dichte massaas over de valleien en heuvels, de weiden en bosschen, de rivieren en bergen. Ter wederzijde zagen wij de langs den weg geschaarde eiken, wier krachtige, kronkelende lijnen zich fantastisch afteekenden tegen een onbestemden, vorm- en kleurloozen achtergrond. Verder dook alles weg in nevel: er was niets meer dan een blauwachtig-grijze, koude, ondoordringbare wolkensluier, die zich langzaam in de lucht verhief en, al rijzende, violetkleurige, geele en oranje tinten aannam. Geen uitzicht, geen horizon; maar weldra begonnen de vogelen hun gezang; de gevleugelde, duizendstemmige wereld der lucht ontwaakte; de heesters, het gras, de bloemen, met dauw bepareld, straalden in schitterenden glans; de nacht was voorbijgegaan, de morgen was aangebroken: een schoone lentemorgen. Langzamerhand scheuren de nevels en lossen zich op in de blauwe lucht, de wolkensluier smelt, en de zegevierende zon overstroomt met zijn vollen stralengloed het prachtige landschap. — De weg loopt door eene heerlijke streek. Beurtelings rijzend en dalend, slingert hij zich nu eens om den voet eens heuvels, wijkt dan weder uit voor een graniet-rots, en trekt door het dal zijne bevallige kronkelingen. Hier bloeien aloës, oranjeboomen, olijven, wijngaarden, die in den herfst van kostelijke druiven zullen zwellen; ginds weder golft koren en maïs, vlas en hennip; nog verder ontrollen zich groene weiden, met kudden van geiten, schapen, runderen, bevolkt; elders wederom opent zich plotseling een lachend dal[1], of een diepe vallei, waar, onzichtbaar voor het oog, eene speelsche beek zich schuimend voortspoedt over zijn steenachtig bed, duizend watervalletjes vormend en het oor vervullend met zijn liefelijk geruisch. De heuvels, de bergen, — laatste vertakkingen van de cantabrische Pyreneeën, — zijn met een dichten krans van eiken, notenboomen, kastanjes bekroond; van tijd tot tijd draagt het koeltje uit gindsche wouden de klagende, sleepende toonen eener herdersfluit tot ons over; nu en dan toeven wij en vleien ons neder aan den voet eener met mos begroeide rots, in de schaduw van hagendoorns en wilde rozen, op een bed van geurige thym. Karren en wagens, van zeer kunsteloozen, primitieven vorm, rollen ons langzaam voorbij; de wielen, zware ronde planken, knarsen op de assen; de kloeke voerlieden brengen ons in het voorbijgaan hun groet. Reizigers komen ons tegen of halen ons in: sommigen zijn te paard, anderen in eene *liteira*, eene soort van draagstoel met twee zitplaatsen, en door twee muilezels gedragen, een van voren en een van achteren. [1] Zoo gaat de tocht voort, indien al niet zonder

---

[1] De wet geeft den titel van *Senhoria* aan de kapittels der aartsbisschoppelijke en bisschoppelijke kerken. Bij uitzondering voeren ook de afzonderlijke leden der kapittels van Guimaraens, van Braga en van Porto dien titel. De patriarch van Lissabon heet *Eminencia*. — Overigens wordt in het gemeene leven ieder fatsoenlijk man met den titel van *Excellencia* aangesproken. Tegen iemand van lageren stand zegt men *Senhoria*; het *vossa Mercè* (uwe Genade), waarmede men vroeger arbeiders en soortgelijken toesprak, is tegenwoordig geheel in onbruik geraakt.

[1] De *liteira* is in de omstreken van Braga en van Guimaraens nog in gebruik. In de provincie Alemtejo, waar de wegen voor

vermoeienis, dan toch zeker zonder verveling; en wij beklaagden ons niet, toen wij Porto, de plaats onzer bestemming, hadden bereikt. Wij waren bijna zeventien uren te paard geweest.

II.

Porto is op twee heuvelen van graniet gebouwd, aan wier voet de Douro stroomt. Aan de overzijde, op den linkeroever der rivier, verrijst Villa-Nova-de-Gaia (*Portus Cale*), thans niets meer dan een aanhangsel van het oude *Castrum novum*. De kathedraal en het bisschoppelijk paleis beheerschen de stad; het klooster van Sierra do Pillar, in 1832 door dom Pedro in een citadel herschapen, beschermt of bedreigt de voorstad. Een stout daarheen geworpen kettingbrug verbindt Porto met Villa-Nova-de-Gaia; schepen, met de vlaggen van alle natien versierd, vullen de haven; tegen de heuvelen klauteren haast loodrechte straten, slingeren in de rots uitgehouwen trappen; de Douro verdwijnt als in een duisteren achtergrond; onbeklimbare heuvels, met donkere dennen- en kastanjebosschen bedekt, verrijzen ter wederzijde van de rivier, en doen de grijze stad nog te meer uitkomen. Dit panorama, uit de verte gezien, is indrukwekkend, prachtig, grootsch.

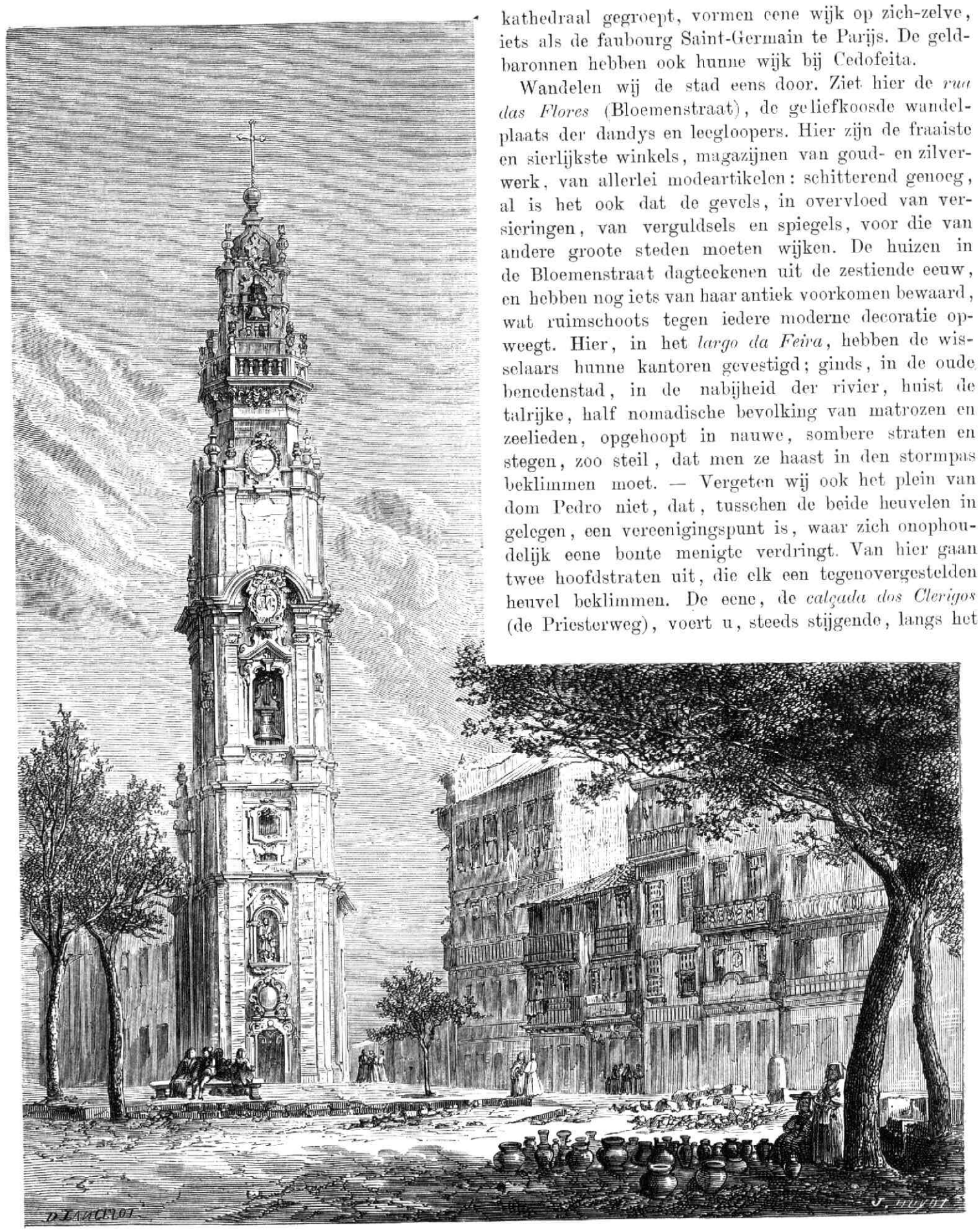
Intusschen, hoezeer de schilder deze stoute lijnen, deze fiksche contrasten en verrassende lichtschakeeringen roemen mag: ik geloof wel, dat de inwoners iets van dat schilderachtige zouden willen missen, indien de stad daardoor voor het verkeer minder vermoeiend werd. Maar ook de kunstenaar zou gaarne eenige details opofferen, indien Porto, in zijne gebouwen, zich wat minder engelsch of fransch, en wat meer nationaal toonde. In de nieuwere wijken zijn de straten breed en lijnrecht, de pleinen ruim en volkomen symmetriek; zelfs in den gevel van meer dan een gebouw met dorische of korinthische zuilen versierd. Maar ach! hoe koud, hoe vulgair is dat alles: het nationaal karakter is verdwenen, de lokale kleur uitgewischt: zulke dingen ziet men overal; ieder kan ze, in zijne naaste omgeving, tot verzadigens toe, aanschouwen. Ook maakt Porto, ondanks zijn prachtigen hemel en zijne heerlijke ligging, een onaangenamen indruk; zelfs de Douro, ingeklemd tusschen de steile oevers, schier verdwijnend in zijn te nauw bed, zelfs de Douro, die heftig bruisend daarheen stroomt, komt dien somberen indruk versterken.

Porto is voor alles een stad van zaken. De handel heeft hier zijn zetel gevestigd: langs de rivier, in de nabijheid der schepen; op de kaaien, waar de kantoren zijn; in de omliggende straten, en vooral in de *rua Nova dos Inglezes* (Nieuwe-Engelsche-straat), waar iederen dag eene soort van beurs in de open lucht gehouden wordt. Dan is de straat haast ongenaakbaar: rijweg, trottoirs, alles is vol menschen; als het regent, worden zelfs de gangen en trappen der huizen ingenomen. Door de brug hebben de kooplieden voortdurend gemeenschap met Villa-nova-de-Gaia, waar, in uitgestrekte magazijnen, de kostelijke wijnen van de Douro zijn opgeslagen; waar ook het nooit pozend gerucht, gesnuif en gestamp van allerlei fabrieken, looierijen, weverijen, het oor pijnlijk treft. Eene drukke menigte beweegt zich onophoudelijk in de steile straten der stad: een paketboot komt van Engeland de haven binnen; een andere, dikke zwarte rookwolken in de lucht werpende, maakt zich gereed naar Brazilië te vertrekken; rekeningen worden in haast afgesloten; allerlei zaken verhandeld; schepen uitgeklaard; schepen gelost: — nooit rust het rumoer. Zware karren, met kleine stevige ossen bespannen, trekken in rijen langs de kaaien; vaartuigen van alle vormen en afmetingen glijden in alle richtingen door de haven, het zware transportschip nevens de vlugge sierlijke gondola. — Koopman in zijn hart, is de *Portuense* fier op al deze beweging: de bank, het kantoor, de beurs, dat is zijn element. Gaat hij wandelen of bezoekt hij den schouwburg, het is meer om der mode een offer te brengen, dan wel uit smaak of behoefte. Rijk, dikwijls zelfs schatrijk, houdt hij er van zijn rijkdom ten toon te spreiden: hij is gastvrij, zijn huis is prachtig, de toiletten zijner vrouw en dochters schitterend. Positief, praktisch en wel wat ruw van aard, komt de *Portuense* telkens in botsing met zijn broeder uit Lissabon, die hem zijn gebrek aan smaak verwijt, en den spotnaam van *alfasinho* met dien van *tripeiro* (pens-eter) beantwoordt. Over het geheel heerscht er tusschen de beide hoofdsteden des rijks een sterke naijver, die ook meermalen tot botsingen op politiek terrein heeft geleid. Porto, de *altijd edele*, *altijd trouwe* stad, is, ondanks dezen haren titel, bij herhaling het brandpunt geweest van revolutionaire bewegingen. In 1832 en 1833 doorstond zij met kloeken moed den aanval van het leger van dom Miguel. Het vuur verslond de magazijnen, de dood waarde rond in de huisgezinnen, het gedonder van het geschut deed de handelsdrukte in de straten verstommen: niets kon haar tot onderwerping dwingen, en het liberalisme zegevierde in Portugal. Maar ook sedert kwam men niet tot rust. In 1842 bewerkt Costa-Cabral te Porto eene omwenteling, die hem het gezag in handen speelt; in 1846 vestigt Jose da Silva Passos binnen hare muren den zetel van zijn provisioneel bewind, en van hier uit leidt hij al de bewegingen van den burgeroorlog; in 1851 eindelijk is het weder te Porto, dat de maarschalk Saldanha de vaan verheft van den opstand, die den graaf van Thomar omverwerpt.

Vroeger speelde de adel te Porto eene belangrijke rol: hij alleen vervulde alle burgerlijke en militaire betrekkingen, en versmaadde zelfs den handel niet. Maar in den laatsten tijd is zijn invloed zeer ge-

---

rijtuigen ontoegankelijk zijn, bedient men zich op reis altijd van dit middel van vervoer. De *liteira* wordt bestuurd door een *litereiro* te voet, die den voorsten muilezel bij den teugel houdt. Zij heeft althans dit voordeel, dat zij overvloedige gelegenheid laat om het landschap, dat men doortrekt, op zijn gemak te beschouwen.

La torre des Clerigos te Porto.

daald. IJverig aanhanger van dom Miguel, heeft de adel zich, na den triomf der liberale partij, van het staats- en handelstooneel teruggetrokken. Gedurende de eerste jaren na den val van dom Miguel, hielden zich de meeste adellijke familien elders op. Tegenwoordig zijn velen wel te Porto teruggekeerd, maar zij bleven afgezonderd: hare hôtels, rondom de kathedraal gegroept, vormen eene wijk op zich-zelve, iets als de faubourg Saint-Germain te Parijs. De geldbaronnen hebben ook hunne wijk bij Cedofeita.

Wandelen wij de stad eens door. Ziet hier de *rua das Flores* (Bloemenstraat), de geliefkoosde wandelplaats der dandys en leegloopers. Hier zijn de fraaiste en sierlijkste winkels, magazijnen van goud- en zilverwerk, van allerlei modeartikelen: schitterend genoeg, al is het ook dat de gevels, in overvloed van versieringen, van verguldsels en spiegels, voor die van andere groote steden moeten wijken. De huizen in de Bloemenstraat dagteekenen uit de zestiende eeuw, en hebben nog iets van haar antiek voorkomen bewaard, wat ruimschoots tegen iedere moderne decoratie opweegt. Hier, in het *largo da Feira*, hebben de wisselaars hunne kantoren gevestigd; ginds, in de oude benedenstad, in de nabijheid der rivier, huist de talrijke, half nomadische bevolking van matrozen en zeelieden, opgehoopt in nauwe, sombere straten en stegen, zoo steil, dat men ze haast in den stormpas beklimmen moet. — Vergeten wij ook het plein van dom Pedro niet, dat, tusschen de beide heuvelen in gelegen, een vereenigingspunt is, waar zich onophoudelijk eene bonte menigte verdringt. Van hier gaan twee hoofdstraten uit, die elk een tegenovergestelden heuvel beklimmen. De eene, de *calçada dos Clerigos* (de Priesterweg), voert u, steeds stijgende, langs het vondelingshuis, naar de *passeio das Virtudes* (park der Deugden), naar het hospitaal der Karmelieten, naar het plein van Karel-Albert, naar Cedofeita en naar de wijk San-Ovidio. Op het hoogste punt der *calçada*, dicht bij eene markt, verrijst de kerk van Onze-Lieve-Vrouwe-Hemelvaart, en daarnevens een der wonderen van Porto, de *torre dos Clerigos* (toren der Priesters):

een gewrocht uit de vorige eeuw, in dien bastaardstijl, dien vooral de Jezuïeten voor hunne kerken hadden aangenomen; dien overladen stijl, die met zijne smakelooze en vulgaire vormen de edele lijnen der italiaansche architectuur had verdrongen. Het eenige merkwaardige van dezen toren, waarop ieder echt *Portuense* met trots wijst, is eigenlijk zijne hoogte, waardoor hij voor de zeevarenden tot baak dient. [1]

(der Fonteinen), naar de bouwvallen van het oude seminarie, naar het bisschoppelijk paleis, de kathedraal, en een deel der oude stadsomwalling. Deze wal, tien el hoog, en met zes-en-twintig vierkante torens voorzien, had vroeger een omtrek van dertig duizend schreden.

De stad is echter niet tot deze twee heuvelen, die weder verschillende kleine hoogten vormen, en tot de tusschenliggende vallei, beperkt. Zij breidt zich

Rua Nova dos Inglezes te Porto.

De straat *San-Antonio*, die den anderen heuvel bestijgt, geleidt naar den schouwburg van Sint-Jan, naar de prefectuur, naar het park *das Fontahas* naar het oosten en noorden uit, en reikt met de laatste verstrooide huizen harer langgerekte voorsteden tot in het vlakke veld; bovenal volgt zij den loop der Douro, en de dag is zeker niet meer verre, dat zij den mond der rivier zal hebben bereikt en het vlek San-Joâo-da-Foz in zich opgenomen.

[1] Een opschrift boven een der poorten van de kerk meldt, dat de kosten voor den bouw van dit monument geheel door de geestelijkheid zijn gedragen. Daaraan ontleent dan ook de toren zijn naam.

III.

De beweging op de straten te Porto heeft een eigenaardig karakter, geheel afwijkende van dat wat gij te Parijs of te Londen ziet. Te Parijs heerscht overal eene vroolijke, levendige, opgewonden drukte; gepraat, gelach, gejoel aan alle kanten; men kan het den lieden aanzien, dat zij ruim zoozeer voor hun vermaak als voor hunne zaken op straat zijn. Te Londen is de menigte vrij wat talrijker, maar daarentegen veel stiller en bedaarder: hier is ieder in de eerste plaats met zijne zaken vervuld; haastig, zwijgend spoeden zich de menschen voort, zonder acht te slaan op wat hen omgeeft. Te Porto is het weder anders: vol leven en uitdrukking. Niet, dat de Portugeezen in manieren en houding zoo bijzonder bewegelijk zijn: het tegendeel is veeleer waar, en vooral, de *Portuenses* zijn langzaam: hun grooten parasol (*chapeo do sol*) in de hand, stappen zij met afgemeten schreden voort; — maar let eens op dat levendig gelaat vol uitdrukking; let eens op dat sprekend, hartstochtelijk gebarenspel, zoodra eene of andere zaak hunne aandacht wekt, en hen voor een oogenblik hunne kalme deftigheid vergeten doet. — En dan, wat bonte afwisseling in deze menigte. Boeren en boerinnen bieden met luider stemme oranjeappelen, vruchten, groenten, bloemen of kazen te koop, die zij in gevlochten manden ronddragen; en de schilderachtige, soms verrassende, kleederdrachten der landmeisjes vormen een allergelukkigst contrast met de vervelende eentonigheid der donkere, eenkleurige jassen en paletots der steedsche heeren. Een *arreiro*, een deuntje van zijn dorp fluitende, drijft hier een troep muilezels voort: vroolijk klinken de schelletjes, en de roode, gele, blauwe, groene kwasten van het tuig slingeren in den draf; daar worden koeien, even als bij ons ezelinnen, rondgevoerd, om aan de huizen gemolken te worden. Officieren, in krijgsmandos, stadsagenten, met hun nommer in koperen cijfers op den kraag van hun rok en een fluitje op de borst, mengen zich onder de menigte; karren van zonderlingen vorm, door zware sterke ossen getrokken, rollen langzaam voort; ginds beklimmen *gallegos*, eene soort van menschelijke lastdieren, met eene *cadeirinha* (draagstoel), in gelijken, afgemeten stap, eene bijna loodrechte straat; de *agoadeiro* (waterdrager), zijn beschilderd vaatje op de schouders, een beker in de hand, een hoed met pompons op het hoofd, en een breeden rooden gordel om het lijf, dringt zich dwars door alles heen, en overstemt het veelvuldig geraas met zijn schellen kreet: *agoa fresca! agoa fresca!* (versch water!) Inderdaad, er is op eene wandeling door Porto's straten genoeg te zien, om uwe nieuwsgierigheid, uwe belangstelling zelfs, te wekken.

De gesteldheid van het terrein maakt het gebruik van rijtuigen bijna onmogelijk; er zijn er dan ook weinigen te Porto; de heeren en dames van den *beau monde* gaan naar den schouwburg of leggen hunne bezoeken af in een draagstoel. Trouwens, onze eigen grootouders deden niet anders. De dragers dier *cadeirinhas*, — zooals in het algemeen de pakkedragers, de commissionnairs, de gidsen en dergelijken, — zijn, bijna zonder uitzondering, *gallegos* (Galliciërs): zelfs de armste Portugees zou het beneden zijne waardigheid rekenen zulke lage betrekkingen te vervullen.

Beneden, aan de haven, vindt gij booten in gereedheid, indien gij lust mocht gevoelen een tochtje op de Douro te doen, of voor zaken aan den overkant wezen moet. De *barqueiros*, hun bruine wollen muts in de hand, omringen en vervolgen u onophoudelijk met hun oorverdoovend geroep: *Hum bote! Excellencia, hum bote! hum bote! bote! bote! bote!* (boot): een kreet, die in de meest afwisselende tonen wordt uitgegalmd. Eens, toen wij naar San-Joâo da Foz zouden gaan, waren de *barqueiros* bijzonder in de weer; zij verdrongen zich om ons, overstelpten ons met hun *Excellencia!* en hun *bote! bote! bote!* — tot dat Joseph op eens merkte dat zijn lorgnet hem ontfutseld was. De dief, ik moet het erkennen, was handig: in een oogwenk had hij zijn slag geslagen, zonder dat er iemand iets van gemerkt had, zelfs Christoval niet, aan wien anders niets ontging.

Om deze vluchtige schets met eenige statistieke opgaven te besluiten — hoe zou ze anders genade vinden in onze positieve, cijferlievende eeuw? — zij nog medegedeeld, dat Porto, met inbegrip van haar rechtsgebied, acht stads- en vier buitenparochiën telt; dat de bevolking ongeveer zeventigduizend zielen bedraagt, en het getal woningen op negentigduizend wordt geschat; dat Villa-Nova-de-Gaia eene bevolking telt van veertigduizend zielen en bijna tien duizend vijf honderd huizen. Wilt ge nog eenige cijfers? Zie hier dan. In 1862 zijn in de haven van Porto binnengeloopen 983, en zijn van daar vertrokken 974 schepen; de waarde van den uitvoer bedroeg 6.130.128 *milreïs*, die van den invoer 8.936.348 *milreïs*. Het voornaamste handelsartikel is de wijn, waarvan de entrepots te Gaia niet minder dan tachtig duizend pijpen bevatten. Dan volgen oliën, rozijnen, vruchten, verfhout, enz. Porto en Gaia te zamen tellen driehonderdtwintig fabrieken, die aan bijna vijfduizend werklieden bezigheid verschaffen. — En nu genoeg hiervan.

IV.

Onder al de publieke gebouwen en monumenten van Porto, zijn er nauwelijks twee of drie, die, uit het oogpunt der kunst, wezenlijk van belang zijn. Toch moeten wij met een enkel woord gewagen van *San-Martinho da Cedofeita*. Niet om zijne architectonische waarde trekt dit gebouw de aandacht, maar, na de kathedraal van Braga, is deze kerk de oudste van Portugal. Volgens sommigen zou zij hare stichting danken aan zekeren gothischen koning, met name Reciarius; volgens anderen zou Theodomir, koning der Sueven, haar in het jaar 556 op de grondslagen eener vroegere vervallen basiliek hebben gebouwd. Zij, die de stichting van San-Martinho aan een gothischen koning toeschrijven, beroepen zich op eene

oude legende: zij luidt aldus. Reciarius had eene teeder geliefde dochter. Op zekeren dag wordt de jonge vorstin krank; de ziekte wint in hevigheid; de artsen weten geen raad meer; reeds dreigt de onverbiddelijke dood. In dit uiterste besluit de bedroefde vader een laatste redmiddel te beproeven. In aller ijl zendt hij een gezantschap naar Frankrijk, om daar eene reliquie te halen van den beroemden heilige, Sint-Martinus van Tours. Te gelijker tijd laat hij een aanvang maken met het bouwen eener kapel, om de kostbare overblijfsels te bewaren. Zijn vroom geloof werd bekend. Het gezantschap keert terug met de heilige reliek: des konings dochter is genezen, en op den eigen stond is de kapel geheel voltooid, van boven naar beneden. Daarom noemt men haar San-Martinho da Cedofeita of *Cito facta*, spoedig gedaan. De kerk is overigens onaanzienlijk, en heeft bovendien, door onhandige herstellingen, haar oorspronkelijk karakter grootendeels verloren.

Met hare vierkante hoektorens, hare kleine koepels, haar wonderlijken stijl, maakt de hoofdkerk, boven op den top eener granietrots, haast den indruk van een russisch kasteel. De eerste stichting dezer basiliek dagteekent uit de zesde eeuw; echter is het oudste gedeelte der tegenwoordige kerk zeker niet ouder dan de twaalfde: wat trouwens al wel is. Het inwendige is rijk aan versierselen in goud en marmer, niet aan schilderijen; de afmetingen zijn wat plomp, maar indrukwekkend, en de gewelven der drie schepen rusten met statigen ernst op de zware marmeren pilaren. Een opschrift boven den hoofdingang vermeldt, dat de kerk gerestaureerd werd, niet door de hand van een prelaat, maar door de zorgen van het kapittel *in sede vacante*. Het lijk van den heiligen Pantaleon, den patroon der stad, wordt hier in een zilveren doodkist bewaard.

De kerk van Lapa, die het hart van dom Pedro bezit; die van San-Francisco, van Trinidade, van San-Bento, van San-Ildefonso, en *dos Congregados*, zijn wel een vluchtig bezoek waard. Het bisschoppelijk paleis daarentegen, de kazerne San-Ovidio, de schouwburg van Sint-Jan, de prefectuur, het stadhuis, de bibliotheek, enz. hebben geen van allen iets bijzonders. Het zijn groote gebouwen, misschien zeer doelmatig ingericht, van een trotsch voorkomen zelfs, maar al te gader slaafsche navolgingen van hetgeen de laatste twee eeuwen in Frankrijk en Engeland van dien aard hebben zien verrijzen. Mogen zij al pleiten voor den rijkdom der stad, die zulke gebouwen stichtte, zeker leggen zij nog luider getuigenis af van het volkomen gemis van oorspronkelijken kunstzin en smaak aan de nijvere en handeldrijvende boordên der Douro.

Mr. Smith had relaties in de stad. Daardoor zagen wij ons de gelegenheid geopend, om den *Portuense* ook in zijn huis te leeren kennen. Het karakter der inwoners van Porto is in menig opzicht eigenaardig, en verdient wel van nabij bestudeerd te worden. De bewoners van Tras-os-Montes zijn lomp, ruw, onbeschaafd van vormen, maar in den grond dapper, edelmoedig, eenvoudig en zuiver van zeden. In Beïra is het volk ijverig en werkzaam; in Estremadura verfijnd en overbeschaafd; de Algarviër is levendig, vlug van begrip, hartstochtelijk. De *Portuense* is nijver, ondernemend, ook liberaal; maar hij heeft daarbij een gevoel van onafhankelijkheid, van eigenwaarde, dat soms tot het belachelijke overslaat, en dat hij ook in de onbeduidendste dingen ten toon spreidt. In zaken is hij bedachtzaam, voorzichtig, wat al te wantrouwend misschien, maar ook eerlijk en trouw aan zijn woord. Wanneer het geldt vrome of liefdadige instellingen, of wel ondernemingen van philanthropischen aard te ondersteunen, is hij niet karig in het geven: integendeel heeft hij daarvoor steeds zijn geld veil; en het is wel aan deze milddadigheid te danken, dat bij de godsdienstige ceremoniën te Porto eene zeldzame mate van pracht en rijkdom wordt ten toon gespreid. Maar hij is ook sensueel van aard, zeer gesteld op allerlei vermaken, op schittering, weelde en pracht; en daarbij bijgeloovig. Voor den vreemdeling betoont hij zich steeds een gulle en innemende gastheer, wiens huis en tafel onbekrompen voor zijne gasten open staan.

V.

Den 30sten April zakten wij de Douro af, langs San-João da Foz (Sint-Jan van den Mond), eene druk bezochte badplaats aan den mond der rivier, en den vuurtoren van Luz.[1] Het scheepje, opgetuigd als een tartaan, met een driehoekig zeil, wendde den steven noordwaarts, volgde de kust, vloog pijlsnel voorbij Matasanhos, en zette ons aan land te Leça de Palmeira, waar de aanzienlijken uit Porto het badsaizoen doorbrengen. Zoodra wij de *bote* verlaten hadden, richtten wij onze schreden naar het *mosteiro* (klooster) van Leça, welks kapel en vierkante toren, van een meer krijgshaftig dan kerkelijk voorkomen, bij den eersten aanblik de hand eens arabischen bouwmeesters schijnen te verraden.

Intusschen, ook hier bedriegt de schijn. Het oudste gedeelte van het klooster telt nog geen negen honderd jaar; en de kerk, met den toren, dagteekent van 1336. Het klooster behoorde toen aan de ridders van Sint-Jan van Jeruzalem; en naar de regelen dezer Orde was het den broederen, soldaten zoowel als monniken, geoorloofd om zich door behoorlijke verdedigingsmiddelen tegen de aanvallen der ongeloovigen te beschermen, gelijk zij dan ook meer-

[1] Men vindt in Portugal vuurtorens in de beide forten van Sint-Juliaan en Bogio, aan den mond van den Taag; verder aan de kapen Espichel, San-Vicente, Santa-Maria en Moudego; te Peniche, Setubal, Luz; op de Berlinguas-eilanden en te Ponta-Delgada op de Açoren.

De monding van de Douro staat in geen goeden naam. Lage rotsen weerhouden het zand en maken de scheepvaart gevaarlijk. De Engelschen hadden voorgesteld die rotsen te doen springen, maar de inwoners van Porto wilden hunne toestemming niet geven tot een werk, dat hunne haven van haar beste verdedigingsmiddel in oorlogstijd zou berooven. Toch schijnt men toegegeven te hebben, zoodat belangrijke verbeteringen in het vaarwater zijn aangebracht.

malen het bidsnoer met het gevreesde zwaard verwisselden.

Deze oude kloostermuren zijn niet ongeschonden tot ons gekomen. De tand des tijds, de hand der menschen, de eischen eener veranderde bestemming, hebben het gebouw op vele plaatsen haast onkenbaar gemaakt. Zoo was b. v. het klooster ten noordwesten verdedigd door twee zware ronde torens, waarvan men nu nauwelijks de sporen terugvindt; uitgestrekte gebouwen, die achter den nog bestaanden toren, *la torre dos sinos* (de toren der klokken), aan de kerk schen en toestanden; van eene edele, fiere maatschappij, onherroepelijk ondergegaan in den storm der omwentelingen, maar onsterfelijk voortlevend in de herinnering, en die gij een oogenblik waant hier weder in al hare frissche kracht en eigenaardigheid voor u te zien optreden. Maar ook slechts een oogenblik: de droom is kort: de edele grootsche gestalten der Hospitaalridders, met het witte kruis op den zwarten mantel; de gemaliede ruiters van den Kalif, met hunne snelgewiekte schichten, zij allen verdwijnen voor het schemerend oog; — en met eene weemoedige gedachte

De Beurs te Porto.

grensden, zijn in 1844 afgebroken; de zuilengangen van het klooster zijn uit het begin der zeventiende eeuw; de sakristie is van nog jonger datum; de kelders dagteekenen eerst van het eind der vorige eeuw. Maar hoe dit ook zij: toch maakt dit gebouw, of liever dere verzameling van heterogene gebouwen, een levendigen indruk. Bij het aanschouwen dier zonderlinge muren en tinnen, wier grillige lijnen zich scherp afteekenen tegen het diepe blauw des hemels, voelt gij u als in eene andere wereld overgeplaatst, te midden van andere zeden en denkbeelden, andere menaan de gloriën van het verleden, slaat gij den weg naar Porto in.

Na een eerbiedigen groet gewijd te hebben aan de schimmen dezer ridderlijke vaderen, wandelen wij terug naar Porto, over een steenen brug, *quem ja existia no tempo dos Romanos* (die reeds bestond ten tijde der Romeinen), zoo als de kroniek zegt; en treden de stad van de zijde van Braga weder binnen.

(*Dit verhaal zal in een volgende aflevering voortgezet worden.*)

SPANJE

MET TEEKENINGEN VAN GUSTAVE DORÉ.

(Vervolg van bladz. 120).

IV.

an Barcelona naar Valencia. — De Spaansche roovers. De diligence, de *galera* en andere rijtuigen. — De *mayroal*, de *zagal* en de *delantero*. — Tortosa. — Vinaros. — Murviedro en zijn antieke schouwburg.

De weg van Barcelona naar Valencia was, uit het oogpunt van roof of moord, een der meest beruchte in de dagen, toen er nog roovers bestonden; in onzen tijd zijn zij even zeldzaam geworden als de kasteelen in Spanje, die, door hunne afwezigheid, volkomen het bekende spreekwoord rechtvaardigen, door de Franschen aan dit volslagen gebrek aan burchten ontleend. [1] Indien wij de verhalen der meeste reizigers mogen gelooven, was het Schiereiland, nog voor een jaar of twintig, het beloofde land der bandieten en struikroovers. Men ging niet naar Spanje, of men had zich op het een of ander avontuur voorbereid, en zij die er uit wederkeerden, waren, zoo men hen al niet had aangevallen, toch op het punt geweest van het te worden, en konden ten minste de eene of andere historie vertellen van Spanjaarden, op een geheimzinnige wijze in hun mantel gedoken en plotseling verdwijnende, of wel spreken van scherpe klingen die zij in het maanlicht hadden zien blinken. Die dagen behoorden tot den goeden ouden tijd! De diligences werden geregeld aangehouden, en men besteeg zijn rijtuig niet zonder vooraf het deel der roovers op zij te hebben gelegd. Dit tamelijk winstgevende beroep werd bijna op klaarlichten dag uitgeoefend; iedere weg werd door een bende geëxploiteerd, die dezen als hun wettig eigendom beschouwde. Men verhaalt zelfs dat de *corsarios* — dezen naam voeren de postboden — abonnementen met de roovers hadden aangegaan, die hen, tegen een in der minne overeengekomen som, ongemoeid hun weg lieten vervolgen; daarentegen moesten de *corsarios*, van hunne zijde, behalve het geld voor de plaats, een assurantiepremie betalen, die tegen iederen aanval beveiligde. Dit werd de "samengestelde reis" genoemd; indien men zonder de premie te betalen, alle mogelijke gevaren verkoos te beloopen, droeg de tocht den naam van "eenvoudige reis". Soms gebeurde het, dat een of ander rooverhoofdman, hetzij uit afkeer, hetzij wegens gevorderden leeftijd, zijne *zaken* wilde aan kant doen; in dit geval verzocht hij als *indulto* te worden aangenomen, dat wil zeggen amnestie te erlangen, terwijl hij in onderwerping kwam; maar vooraf

Postiljons. (Delanteros).

[1] *Batir des chateaux en Espagne* (luchtkasteelen bouwen).

had hij wel gezorgd zijn zaak en klanten aan een ander te verkoopen, even als men een kantoor of een winkel overdoet, na zijn opvolger de vereischte inlichtingen gegeven te hebben.

Al deze, wel zoo vermakelijke als ware, histories zijn tot den staat der legende overgegaan. Wat is er geworden van de *Siete ninos de Ecya* (de zeven jongens van Ecya), die altijd op *zeven* bleven, in weerwil der door de kogels veroorzaakte gapingen, en wier zoo geduchte hoofdman zich den bijnaam van *Veneno*, het vergif, verworven had? Wat van de beruchte bende van José Maria en die van *Esteban el Guapo*, van Steven den Dappere?

Zeker is het dat er van de *bandoleros*, van de bandieten, in Spanje niets is overgebleven dan de herinnering, en dat heden ten dage, dank zij de onvermoeide waakzaamheid der *civiles*. de wegen volkomen veilig zijn. De naam van *civiles* wordt gegeven aan de afdeeling troepen, onder de beste soldaten van het leger geworven, die bij uitsluiting met de veiligheid der wegen belast is. De civiles, wier uniform aan dat der Fransche gendarmes herinnert, marcheeren altijd met hun beiden, par *parejas:* zij zijn over het algemeen zeer gezien, omdat zij het land zulke wezenlijke diensten bewijzen.

Laat ons niet vergeten de *peones camineros* naast hen te rangschikken; deze snorkende naam beteekent eenvoudig straatwerker; zij dragen op hun hoed een groote koperen plaat, die hun beroep aanduidt; behalve met een houweel en spade, zijn zij gewapend met een *escopeta*, een kort geweer, om de *rateros* in ontzag te houden. De *ratero* is de op zichzelf staande dief, de strooper, dien men in alle landen aantreft; het is een dief uit liefhebberij, dien de gelegenheid tot een roover gemaakt heeft. De spaansche straatwerker is doorgaans een groot vriend van het rooken van cigarettes en een volslagen vijand van vermoeienis; men ziet hem, zonder dat hij zich ooit haast, eenige kleine steenen in een mandje met twee ooren dragen; met de grootste zorgvuldigheid legt hij ze in de wagensporen, die hij zich wel wacht geheel te vullen, om te maken dat er voor den volgenden dag nog wat werk overblijft.

Indien de spaansche wegen al niet zoo goed onderhouden zijn, als zij het konden wezen, moeten wij echter herhalen dat zij ten minste volkomen veilig zijn. Wij voor ons hebben noch van nabij, noch van verre iets van een spaanschen roover gezien, ofschoon wij dikwijls de weleer als gevaarlijkst bekenden wege bereisd hebben. Evenwel maakt een kleine gewapenderhand gepleegde aanhouding in reisherinneringen een goede figuur, en wij wenschten die te vuriger, naarmate wij niets hadden, dat men ons ontrooven kon. Dezen reisindruk hebben wij, helaas! altoos moeten derven. Menigmalen hebben wij lieden ontmoet, wier voorkomen tamelijk woest was, en die met de *trabuco* of nationale pistool met wijden mond gewapend waren; maar terwijl zij ons voorbijgingen, voegden zij ons in plaats van onze beurs of het leven te vragen, of tot ons te roepen: *Boca Abajo*, (met het gezicht voorover op den grond!) zeer beleefdelijk den traditioneelen groet toe: *Vayan ustedes con Dios!* (Dat God u vergezelle!)

Wij waren dus, zonder het minste uitzicht om aangehouden te worden, van Barcelona afgereisd; reeds hadden wij de vruchtbare streek doorgetrokken, waartusschen de *Llobregat* (Rubricatus) zich kronkelt, eene kleine rivier, wier naam volmaakt in overeenstemming is met hare roodachtige en troebele golven. Onze met twaalf muilezels bespannen diligence deed wolken van wit stof oprijzen; gelukkig hadden wij de voorzorg gebruikt onze plaatsen op de impériale te nemen, zoodat het dichte stof ons zelden bereikte, terwijl het de binnenin gezeten reizigers letterlijk wit maakte. Daarenboven waren wij uitmuntend geplaatst om op ons gemak de geheele bewerking van een spaansche diligence te bestudeeren. Dit lompe voertuig is van buiten aan alle kanten met ijzer beslagen, zoodat het in staat is de hardste schokken weêrstand te bieden; wat hare inwendige inrichting betreft, deze verschilt alleen hierin van de onze dat zij twee coupés heeft, die met elkander gemeenschap hebben door middel van een kleine deur, welke men naar welgevallen openen en sluiten kan; alsmede houten zonneblinden, die een voortreffelijke beschutting tegen de warmte opleveren. De paarden en muilezels, wier aantal nooit minder dan acht en zelden meer dan veertien bedraagt, zijn steeds ten halven lijve geschoren; men spant ze altijd twee aan twee, terwijl men tusschen iederen koppel een tamelijk groote ruimte laat. Dit vormt een lange reeks, die, van de hoogte gezien, op een geweldig groote slang gelijkt. De diligences in Spanje zijn zeer duur; dikwijls moet men twee *pesetas*, meer dan twee francs, per mijl betalen, dat wil zeggen, ongeveer vijfmaal meer dan de prijs is in de eerste klasse op een spoorweg. Het baat den reizigers weinig of zij hierover al klachten aanheffen; daar de verschillende ondernemingen het met elkander omtrent den prijs eens zijn, moet men er wel genoegen mede nemen of men wil of niet, indien men niet liever met de *galei* verlangt te reizen, hetgeen hetzelfde zou zijn als van Charybdis op Scylla te vervallen. Het bagagevervoer kost den reiziger niet minder, en men staat hem slechts een bespottelijk klein gewicht toe. In een verslag, door den heer Barringer, minister der Vereenigde Staten van Noord-Amerika aan zijne regeering ingediend, verklaart hij dat hij eenige jaren geleden drie honderd *duros*, meer dan vijf honderd francs, heeft moeten betalen voor het vervoer van een rijtuig van Cadix naar Madrid, dat hem uit de haven van New-York naar Cadix slechts vijftig *duros* had gekost.

Het personeel der diligence bestaat onveranderlijk in den *mayoral*, den *zagal* en den *delantero*.

De *mayoral* is gewoonlijk een dikke kerel, met een breed en vuurrood gelaat, met zware, in den vorm van coteletten ingelijste bakkebaarden; zijn hoofd is met een in den nek samengeknoopten doek bedekt, waarop hij een *sombrero calanes* draagt, een Andalusische hoed met opstaande randen, door twee zwart zijden pompoms gekroond. Hij draagt de *marsille*, een kort, met veterband opgelegd vest, met

stukjes rood of groen laken aan de elleboogen, en een grooten geborduurden bloempot, die zijne takken over den geheelen rug verspreidt; de pantalon, die een weinig lager dan de knieën loopt, is van met fluweel geboord laken en soms ook van schapenleder, *calzon de pellejo;* wat zijn schoeisel betreft, dit bestaat onveranderlijk in witte schoenen, waarboven hij *botines*, lederen, half op de kuit opene, slobkousen, draagt.

De *mayoral* is een belangrijk personaadje; hij weet dit en maakt daar misbruik van: hij speelt niet alleen over zijne ondergeschikten, den *zagal* en den *delantero*, den dwingeland, maar ook over den reiziger. Wij laten hier een door een Spanjaard naar de natuur gestenografiëerd gesprek volgen:

"Zeg eens, mayoral, een woordje als het u belieft!"

De mayoral zet zijn tocht voort, zonder te antwoorden.

"Mayoral, zoudt gij de goedheid willen hebben mij een oogenblik aan te hooren?"

"Wat is er gaande?"

"Ik zou gaarne met deze diligence vertrekken: kan ik, in geval er geen plaats meer zijn mocht, naast u op den bok zitten?"

"Onmogelijk."

"Hoor eens, mayoral, laat mij niet in de verlegenheid; zou ik niet onder het voetkleed kunnen zitten?"

"Ik zal zien."

"En hoeveel zou mij dat kosten?

"Wat het binnenin kost."

En de reiziger, dien men op deze wijze het vel over de ooren haalt, is nog overgelukkig te kunnen vertrekken. Dit verhindert echter niet dat de mayoral zijn recht laat gelden op de *propina*, de fooi. Als er een *vuelco* heeft plaats gehad, dat wil zeggen, als de diligence is omgeslagen, hetgeen maar al te vaak gebeurt, doet hij geen afstand van zijn *propina*; integendeel heeft hij er meer dan ooit behoefte aan, om de boete van twaalf duros (een weinig meer dan zestig francs) te betalen, die de administratie hem voor iederen *vuelco* betalen laat. Dit mag waarlijk een omslaan voor een koopje heeten.

Op den *mayoral* volgt de *zagal*. Men zegt dat zijn naam aan een Arabisch woord is ontleend, hetwelk vlug beteekent. Nu is de betrekking van den *zagal* inderdaad een der bedrijvigste, en zijn halve leven brengt hij ten minste door met naast de muilezels te loopen en hen op alle mogelijke wijzen aan te zetten. Zijne hulpmiddelen in dit opzicht zijn onuitputtelijk. Nu eens vliegt hij van den eersten tot den laatsten muilezel, terwijl hij ze allen met zijn stok raakt; dan weder ziet men hem, het gespan vooruitdravende, een hoeveelheid kiezelsteentjes oprapen, die hij allerbehendigst in de ooren van de traagste dieren weet te werpen. Dit middel mist het beoogde doel nooit, ja overtreft het somwijlen; want de door het werptuig geëlectriseerde en gekittelde muilezels slaan links en rechts achteruit, daardoor ontstaat een onoplosbare vermenging van tusschen het tuig verwarde pooten, en de *zagal* kent geen beter middel om dat alles terecht te brengen, dan een nieuwe uitdeeling van keisteentjes. Men vraagt zich af hoe de spaansche muilezels de tallooze slagen, waarmede men hen overlaadt, kunnen weêrstaan; zoo zij er geen andere dan die van den *zagal* ontvingen, kon dit er nog door; maar een ingewortelde gewoonte wil dat de voorbijgangers de paarden of muilezels, die zij tegenkomen, op een stok- of zweepslag onthalen; dit is een kleine dienst die men zich wel wacht niet te bewijzen. De kleeding van den *zagal* is even eenvoudig als licht; hij heeft een doek om het hoofd gebonden, een bont hemd, een katoen fluweelen broek met een breede *faja* (een gestreepte gordel) en voor schoeisel de *alpargatas* van gevlochten hennep. De *zagal* draagt altijd achter op zijn rug, een dunnen buigzamen stok, een vrij zonderling instrument, dat hem in zijn beroep onmisbaar schijnt te wezen, en bij hem even als de houten sabel van harlekijn in zijn gordel zit.

De *delantero* wordt aldus geheeten, omdat hij altijd vooruit en wel op den eersten muilezel links gezeten is. Men noemt hem den ter dood veroordeelde, wegens het buitengewone harde van zijn beroep; eertijds bleef hij acht-en-veertig uren achter elkander en zelfs langer in den zadel. Het is nog niet lang geleden, dat de weg naar Madrid werd afgelegd, zonder dat men een enkele maal van *delantero* verwisselde; tegenwoordig is hun hel in een vagevuur veranderd; zij blijven zelden langer dan dertig uren op reis. Meestal is de *delantero* een jongen van vijftien tot twintig jaar; doorgaans draagt hij een *montero* op het hoofd, een soort van muts van schapevacht, die aan zijn door de zon gebruind gelaat een allerwoeste uitdrukking geeft.

Eertijds was het diligence-personeel zonder de *escopeteros* niet voltallig. Dien naam gaf men aan de gendarmes, aan wie, zoo men werd aangevallen, de verdediging der reizigers was opgedragen; zij zaten altijd boven op de diligence, om het oog op den weg te houden. Met de roovers zijn ook de *escopeteros* verdwenen.

Zoolang de tocht duurt, spreken de *mayoral* en de *zagal* hunne muildieren onophoudelijk aan, waarvan ieder een bijzonderen naam heeft; met de allervermakelijkste intonaties voegen zij hun allerhande, nu eens streelende, dan weder beleedigende bijnamen toe, of ook wel aardigheden van dezen aard: *Coronela, en llogando á casa, me haré una papalina con tu pellejo!* (Als wij aankomen, colonelle, zal ik mij een muts van uw huid maken!). De nacht maakt aan deze muziek geen einde, en wanneer de mayoral voor den slaap bezwijkt, hoort men hem nog voortprevelen: *Capitanaaa....comisariooo....raa.....puliaaa.....bandolero..... arre carboneraaa*, en zoo vervolgens, totdat hij, geheel ingeslapen, door den *zagal* wordt opgevolgd, die op denzelfden toon antwoordt.

De diligence is het aristocratische vervoermiddel; zij rijdt slechts op de koninklijke wegen, *caminos reales*, of *carreteros*, die men nog met een Arabischen naam *arrecife*, synoniem met straatweg, heet. Sedert eenige jaren zijn zij behoorlijk van palen voorzien, die den afstand in kilometers aangeven. Nevens de

diligence heeft men den *correo*, den koerier, die een weinig vlugger rijdt en slechts twee of drie reizigers opneemt; het is een doorgaans slecht op riemen hangend rijtuig, ja soms ontbreken deze geheel. Daarop volgt de *coche de colleras*, een verkleinde diligence, die slechts met een half dozijn muilezels bespannen is, en nooit meer dan tien spaansche of dertien fransche mijlen daags aflegt.

Eindelijk komt de *galera*. Nooit heeft eenige instelling beter haar naam verdiend. Men stelle zich een zeer lange kar op vier wielen voor; de bodem bestaat uit een net van Spaansche biezen met groote mazen, dat haast tot op den grond nederhangt: op dit matwerk stapelt men de koopwaren en reizigers — men moest liever zeggen veroordeelden — op en door elkander; het dak van dit ambulante bagno bestaat uit hoepels, die paralelsgewijs rondloopen en met een grof zeil overdekt zijn. Het inwendige eener *galera* levert een waren chaos op: de reizigers zijn verplicht tegen de bagaadje te worstelen, die onophoudelijk op hen neder tuimelt, en waar de mayoral altijd de voorkeur aan geeft, omdat hij daarvoor verantwoordelijk is; maar het raakt hem niets indien de arme reizigers er met een paar gebroken ribben afkomen. Op zekeren dag hadden wij de onvoorzichtigheid ons in een galera te wagen, maar wij bleven er niet lang in; wij kozen partij haar te voet te volgen, hetgeen ons niet moeielijk viel, daar zij op zijn best zeven of acht mijlen per dag aflegde. De *zagal* van de *galera* heeft een veel minder bedrijvige rol te vervullen dan die der diligence; hij bepaalt de halten, geeft de muilezels water uit groote ijzeren ketels, die men altijd aan de zijde van het rijtuig ziet hangen, en, waar de helling wat steil naar beneden loopt, stremt hij het logge gevaarte door middel van een langen stok, die, als hefboom gebezigd, op een der wielen rust.

De *carros*, evenmin op riemen rustende als de *galera's* en even langzaam rijdende, hebben slechts twee wielen en vervoeren hoogst zelden reizigers. Wat de *tartana* betreft, dit is een op zichzelf staand voertuig, in Valencia en Murcia thuis behoorende, waar wij het zoo aanstonds zullen wedervinden, want het zal niet lang meer duren of wij verlaten Catalonië om het koninkrijk Valencia binnen te trekken.

Wij zullen van de landstreek, die men tusschen Barcelona en Tarragona doorkruist, niets zeggen dan dat zij een der meest bevolkte van Spanje is. Villafranca de Panades en Torredembarra zijn twee kleine steden, met gepleisterde huizen, die wij slechts ten halve zagen. Na een nieuw bezoek aan Tarragona, bestegen wij een zijtak van den spoorweg, die ons in een half uur naar Reuss, een vrij belangrijke fabriekstad, voerde. Niet ver van deze, te midden van een rijke vallei, *la Conca* geheten, verheft zich het beroemde klooster *Poblet* van de orde der Cisterciënsers, dat eertijds het Saint-Denis der koningen van Arragon was. Men verhaalde ons dat het zijn naam ontvangen had van een kluizenaar, die zich daar had teruggetrokken in de dagen toen de Arabieren meesters van het land waren. Toen een op de jacht zijnde emir *Poblet* ontmoet had, liet hij dezen in de gevangenis werpen; maar uit den hemel gedaalde engelen verbraken zijne ketens en gaven hem de vrijheid weder. De door het wonder getroffen emir overlaadde hem met rijkdommen. Op de plek waar hij begraven ligt werd het klooster opgetrokken; sedert 1835, het jaar waarin de wet op de kloosters verscheen, werd het even als alle andere in Spanje opgeheven.

Van Tarragona af wordt de weg rijker aan afwisseling; van tijd tot tijd, bij eene kromming, zagen wij de zee, blinkende van een diep blauw, en wemelende van visschersvaartuigen met uitgespreide zeilen; vervolgens liep de weg meer landwaarts in om later weder de kust te naderen. Weldra bereikten wij Tortosa, op de boorden van den Ebro. Deze rivier, met den Taag de belangrijkste van Spanje, heeft haar naam aan het antieke Iberië gegeven; hare wateren zijn geel en troebel, even als die van den Taag en van de Guadalquivir.

Tortosa is eene oude, zeer schilderachtige stad; hare schoone hoofdkerk, eene der oudste van Spanje, is op de grondvesten van eene moskee opgetrokken; men ziet er nog een opschrift in letterteekens, die men zegt dat van het tijdstip dagteekenen, waarop deze stad de hoofdstad van een klein Arabisch koninkrijk was. De sacristijn, die ons vergezelde, liet ons het wonder van Tortosa zien: het is de echte en authentieke gordel van de Heilige Maagd, de *cinta*, die ontelbare wonderen heeft verricht. In 1822 droeg men dit kleedingstuk met groote staatsie naar Aranjuez, om de bevalling van eene prinses der koninklijke familie te bevorderen.

Na Tortosa verlaten te hebben, trokken wij door Amposta, en na aan onze linkerhand het *Puerto de los Alfaques* te hebben laten liggen, hielden wij te Vinaroz [1]) stil, een kleine haven, wier omstreken in overvloed een dikken en op inkt gelijkenden wijn opleveren. Wij bezichtigden er het paleis, waarin de hertog van Vendôme, die een groot liefhebber van visch was, aan een indigestie overleed; een droevig uiteinde, den achterkleinzoon van Hendrik IV en den overwinnaar van Villa-Viciosa verre van waardig. Filips V, die hem zijn troon verschuldigd was, liet zijn stoffelijk overschot naar den grafkelder van het Escuriaal overbrengen.

Een weinig nog voordat men te Vinaroz komt, begint het koninkrijk Valencia, het zoo geroemde aardsche Paradijs, en ontegenzeggelijk de vruchtbaarste provincie van Spanje; door een kleinen stroom, de Cenia, wordt het van Catalonië gescheiden. Hier ontwaart men bij iederen tred de sporen der moorsche overheersching. De *atalayas*, vierkante torens, die eertijds als wachthuizen gediend hadden, verheffen zich hier en daar op de hoogten, die de zee beheerschen; de namen zelfs van verschillende steden zijn arabisch gebleven, zooals Alcalà en Benicarlo. Hoe-

---

[1]) Ook in ons vaderland bekend door den laatsten zeetocht van de Ruijter, daar hij hier te vergeefs de spaansche vloot zocht, die hem in zijne operatiën tegen de fransche zou bijstaan, nadat Spanje de hulp van Nederland had ingeroepen.

Een ongeval op reis.

wel wij in September waren, was de hitte er werkelijk tropisch; de aloë's bereikten een kolossalen omvang en de palmboomen werden hoe langer hoe talrijker; de stevige St. Jansbroodboomen, met hun somber loof, bedekten de bergen, die zich ter rechterzijde van den weg uitstrekken; vrouwen en kinderen, met lange stokken gewapend, sloegen tegen de takken, opdat de vruchten er zouden afvallen: de grond was er mede overdekt en men laadde ze op ezels, die bijna onder hunne geweldig groote rieten manden bezweken. De *algarrobas* dienen tot voeder van het vee, dat er zeer op gesteld is. De *algarrobo* is een boom, voor het zuiden van Spanje, waar het veevoeder zeer schaarsch is, van het hoogste gewicht; dikwijls bereikt hij een geweldigen omvang en men heeft er gevonden, waarvan men tot twaalfhonderd kilogrammen vruchten inzamelde.

Benicarlo, waar wij ons eenigen tijd ophielden, is beroemd door den wijn, dien de omstreken der stad opleveren. Een engelsch toerist van de vorige eeuw, Swinburne, verzekert dat men in zijn tijd ladingen van Benicarlo naar Cette vervoerde, waar hij met andere, minder zware wijnen versneden werd; vervolgens zond men die naar Bordeaux door het kanaal van Languedoc, en van daar naar Engeland. Op die wijze werd voor honderd jaren de Bordeaux-wijn vervaardigd: er is niets nieuws onder de zon.

Nadat wij Castellon de la Plana, een stedeke waar Ribalta, een der beste schilders uit de school van Valencia, het levenslicht zag, kwamen wij eindelijk te Murviedro aan. Het oude Saguntum is tegenwoordig slechts een armoedig stadje, met een duizend inwoners of wat; zijn naam zelfs is verdwenen, en die welken het tegenwoordig voert, doet slecht denken aan een ouden muur. Eertijds zeer bloeiend en beroemd door zijne pottebakkerijen, waarin, naar men wil, twaalfhonderd werklieden arbeidden, sloot Saguntum een verbond met Rome, ten tijde der punische oorlogen. Der romeinsche zaak getrouw, wederstond zij Hannibal, en hield eene der vreeselijkste belegeringen uit, die ooit door de geschiedenis zijn opgeteekend. Om een eind te maken aan den hardnekkigen tegenstand, omringden de Carthagers de stad met een gordel van muren en torens, die haar aan alle zijden beheerschten en belegerden. Die van dorst en honger omkwamen, werden er toe gebracht het leer van hunne schilden te eten. Men herinnert zich ten slotte dat zij, na alle hoop te hebben opgegeven, in der haast in het midden van de stad een geweldig grooten brandstapel oprichtten, en er zich met hunne gezinnen en schatten aan de vlammen op prijs gaven.

Saguntum werd door de Romeinen weder opgebouwd. Na den val van het keizerrijk behoorde het achtereenvolgens aan de Gothen, aan de Arabieren, aan de Spanjaarden, die, terwijl zij zich van de puinhoopen der stad als van een steengroeve bedienden, er gebouwen van oprichtten, die wederom op hunne beurt in bouwvallen verkeerd werden. In weerwil van al deze verwoestingen is de antieke schouwburg nog vrij wel bewaard gebleven, om zich een tamelijk getrouw denkbeeld van zijn voorkomen te vormen. Men kan de grootheid van dezen schouwburg eenigszins nagaan, wanneer men berekent dat hij meer dan vierhonderd voet in omvang besloeg en negenduizend toeschouwers kon bevatten. Op de helling van een heuvel gebouwd, wordt het theater door een krans van oude arabische muren gekroond, die tegenwoordig alleen door uilen en hagedissen bewoond worden. Saguntum was eertijds een bloeiende haven, maar daar de zee zich heeft teruggetrokken, ligt de nieuwe stad ongeveer een mijl van den oever. De huizen van Murviedro zijn grootendeels uit de puinhoopen van de oude stad opgetrokken, hetgeen aan een dichter van de zestiende eeuw, Leonardo van Argensola, aanleiding heeft gegeven om te zeggen: "Van het marmer met edele inschriften, aan het theater en de oude altaren ontroofd, bouwt men tegenwoordig te Saguntum taveernen en hutten."

Behalve den schouwburg, toont men ons nog te Murviedro de bouwvallen van een circus en van een Bacchustempel, maar er is daarvan zoo weinig overgebleven, dat de sporen alleen zichtbaar zijn voor zeer helderziende of overgeloovige archeologen.

V.

Valencia del Cid. — De *labradores* en de kostumes. — De *Llotja de Seda*. — De *orchata de chufas*. — De *Seu*. — De Guadalaviar. — De irrigatiën en het watergericht. — De *bandurria*, de *citara* en de *dulzayna*.

"Valence a les clochers de ses trois cents églises," heeft Victor Hugo in een zijner *Orientales* gezegd. Er waren reeds meer dan twee uren verloopen, dat wij Murviedro verlaten hadden, en wij zochten eenige dier door den dichter aangekondigde klokketorens te ontdekken, even als de zeelieden uitzien naar de baak, die hen na een langdurige reis naar de haven moet geleiden; want sedert Barcelona hadden wij veertig uren, wel geteld, in de diligence doorgebracht en dat te midden eener afschuwelijke hitte en van niet minder afschuwelijke stof, op nog allerafschuwelijkste wegen! Eindelijk ontwaarden wij een prachtig, met schoone palmboomen omringd gebouw: het was het klooster van *San Miguel de los Reyes*, Sint Michaël der koningen, in de zestiende eeuw gebouwd van de aan Saguntums antieke ornamenten ontroofde steenen. Een kwartier later deden wij onzen intocht in de stad van den Cid, de *muy noble*, *inclita*, *antigua*, *leal*, *insigne*, *magnifica*, *ilustre*, *sabia*, *coronada*, *y jamás acabada de celebrar ciudad de Valencia del Cid*, dat wil zeggen: de zeer edele, beroemde, antieke, rechtschapen, uitstekende, prachtige, beroemde, geleerde, gekroonde en nooit genoeg geroemde stad van den Cid. Dit zijn de zedige titels, haar doorgaans door hare kroniekschrijvers toegekend; deze lange opsomming schijnt misschien eenigszins gezwollen: evenwel bestaan er in Spanje geen steden, die zich niet een lange lijst van soortgelijke bijnamen toeëigenen. Valencia, men moet het bekennen, verdient ze meer dan ieder andere; haar altoos blauwe

hemel is door de Arabische dichters bezongen geworden. Waar vindt men in Europa een zachter klimaat dan het hare? De boomen der keerkringslanden groeien er in de open lucht, en in de maand December plukt men er primulaverissen en viooltjes. De winter is er op zijn best bekend, en een schrijver verzekert, dat men er slechts tweemaal in vijf eeuwen rijm en mist heeft gezien.

Als men Valencia, met hare gekanteelde ringmuren, hare met borstweringen voorziene torens binnen komt zou men meenen eene Moorsche stad te zien; de straten zijn nauw en bochtig, en de huizen, volgens Arabisch gebruik met kalk gewit, zijn alle voorzien van balkons, waarop men eenige bruine valenciaansche schoonen ziet verschijnen, half verborgen achter lange gordijnen van gestreepte stof of lange rieten matten, waaraan men den naam van *esteras* geeft; van het eene huis naar het andere zijn groote zeilen, *tendidos*, even als in het zuiden van Frankrijk, gespannen.

Men vindt in Spanje weinig provinciën die zulk een scherp geteekend Moorsch karakter hebben behouden als Valencia. De kleeding vooral moet in een aantal eeuwen niet zijn veranderd. Die der boeren, welke geheel en al naar het klimaat geëigend is, doet hun bronzen kleur, door de zon verbrand als die van een Bedouïn, voortreffelijk uitkomen. Hun hoofddeksel is allereenvoudigst en bestaat uit een bontgekleurden, om het hoofd gedraaiden doek, bovenop in een punt uitloopende; het herinnert blijkbaar aan den oosterschen tulband. Soms voegen zij er een vilten of zwart fluweelen hoed bij, met opgeslagen randen, even als die van den *sombrero calanes* der Andalusiërs, maar van wat scherper puntvorm: eenige dier hoeden zij zelfs bespottelijk groot. Het hemd is om den hals met een grooten dubbelen knoop vastgehecht, zooals men dit nog in Frankrijk in zekere afgelegen provinciën ziet. Zelden draagt een Valenciër een vest, maar op feestdagen trekken zij het groen of blauw fluweelen, met tallooze uit goud- of zilverdraad vervaardigde knoopen bezette buis aan; wat den pantalon betreft, deze wordt door een zeer wijden wit linnen korten broek vervangen, die even boven de knie fladdert. Deze *zagarnelles* worden opgehouden door een breeden zijden of wollen gordel, waaraan de schitterende strepen niet ontbreken mogen; wanneer zij kousen dragen, zijn deze zonder voeten, hetgeen hen geheel op de cnémides der oude krijgslieden gelijken doet. Hun schoeisel bestaat onveranderlijk in *alpargatas* van gevlochten en geslagen hennep, waaraan men ook den naam van *espardines* geeft, daar het de wreef bloot laat en op het midden is vastgehecht met een breed blauw lint, dat om het been wordt geslingerd als de riemen van den cothurn in het treurspel. Maar het belangrijkste en karakteristiekste gedeelte is de mantel, een lang stuk wollen stof met schitterende strepen. Een Valenciër gaat nooit zonder zijn mantel uit, dien hij nu eens om zijn arm gewikkeld, dan weder achteloos over den schouder geworpen, of op de borst gedrapeerd, draagt, terwijl hij zijne beide naakte armen om een stok slaat, die achter in zijn hals ligt; dan hangen de beide einden aan weêrskanten neder, terwijl zij de dichte franje in beweging brengen. Deze mantels worden te Valencia vervaardigd, vanwaar zij naar geheel Spanje worden uitgevoerd. Hij is niet alleen een kleedingstuk: wanneer men de punten opneemt dienen zij om den op de markt gekochten voorraad te bergen; als men te paard stijgt vouwt men den mantel in vieren en dan heeft men een der bevalligste zadels; als men den nacht onder den blooten hemel moet doorbrengen, hetgeen in den zomer geen zeldzaamheid is, spreidt men zijn mantel op den grond uit, en terwijl men van zijn elleboog een hoofdkussen maakt, slaapt men zonder komplimenten in. Het zou bezwaarlijk vallen te zeggen, hoe lang zulk een kleedingstuk duurt; daar zijn er, die reeds meer dan een geslacht gediend hebben, te oordeelen naar de vale tinten die zij in het eind aannemen.

Men moet al deze landlieden, *labradores* van de *huerta*, hunne nog in bladeren zittende oranjes, groote massa's versch geplukte dadels en druiven, welke aan die van Kanaän doen denken, zien aanvoeren. Deze heerlijke vruchten worden door bevallige vrouwen en meisjes van Valencia verkocht, waarvan enkele bewonderenswaardig schoon zijn; hare lokken, zwart als de vleugel van een raaf, zijn in ronde vlechten aan de slapen omgekruld en voorts achter in den hals in een geweldig grooten chignon saâmgevat; door dezen chignon steekt een lange naald van verguld zilver, die aan beide uiteinden in een grooten, met valsche smaragden of fijne pareltjes versierden bal uitloopt. Tijdens ons verblijf te Valencia was Doré op de markt in de gelegenheid een aantal afbeeldingen dezer bekoorlijke typen te maken.

De Valenciërs worden tegelijk voor vroolijk en wreed gehouden. Ik weet niet meer welk dichter, na de kleeding der Dwaasheid beschreven te hebben, er bij voegt, dat zij in plaats van bellen, hoofden van Valenciërs draagt.

Y lleva par cascabeles
Cabezas de Valencianos

Als men het spreekwoord mag gelooven, zou het koninkrijk Valencia een paradijs zijn, dat door demons bewoond wordt: *Paraiso habitado por demonios*; maar daar aan ieder spreekwoord een geheel tegenstrijdig overstaat, kan men dit niet minder bekende aanhalen: *En Valencia la carne es yerba, la yerba es agua, el hombre mujer, y la mujer nada*, dat wil zeggen, dat in Valencia het vleesch groente, de groente water, de man er vrouw, en de vrouw er niets is.

Wij houden het er voor dat men de wreedheid der bewoners van Valencia zeer heeft overdreven. Behalve een twist bij het ballenspel, die een ernstigen keer dreigde te nemen, hebben wij geen enkel tragisch tooneel opgemerkt. Herhaalde malen hebben wij de omstreken van Valencia doorkruist, en nooit hebben wij er iets anders dan zeer argelooze en hoogst verplichtende lieden ontmoet, al liet ook hun min of meer norsch uitzicht het tegendeel verwachten. Op zekeren dag, dat wij te voet een tochtje in de *huerta*

Mannen uit de volksklasse te Valencia.

maakten, brak er eensklaps boven ons hoofd een tropisch onweder los, en wij hadden nog juist den tijd in de *barraca* of rieten hut eens *labradors* te gaan schuilen. Nadat onze gastheer ons een zitplaats had aangewezen, bood hij ons eenige vruchten aan, en wilde ons ook van zijn zwarten gesuikerden wijn geven. Toen wij afscheid van hem namen, weigerde hij volstandig een stuk zilvergeld, dat een van ons hem aanbood; ik had al mijne kennis van het Valenciaansch dialect noodig, om hem de *peseta* te doen aannemen, bestemd om daarvoor eenig speelgoed voor de *ninos* te koopen.

Het dialect van Valencia, een weinig minder hard dan dat van Catalonië en Majorka, waar het veel van weg heeft, gelijkt slechts weinig op het Castiliaansch; dat wil zeggen, op het eigenlijke Spaansch. Het heeft veel van het *patois*, dat in het zuiden van Frankrijk gesproken wordt, en is van denzelfden oorsprong: het Provençaalsch der middeleeuwen; een tamelijk groot aantal woorden, bij voorbeeld die men bij het optellen bezigt, zijn dezelfde als in het Fransch.

Op het marktplein heeft men de *Lonia de seda*, de zijdebeurs of de *Llotja*, zooals de inwoners van Valencia zeggen. Deze naam herinnert aan de *Loggia* der Italiaansche steden, en de zaak is ongeveer dezelfde; daar kwamen in de middeleeuwen de kooplieden in zijde hunne zaken verrichten. Nog heden ten dage wordt te Valencia een allerbelangrijkste zijdehandel gedreven, en ziet men geweldig groote blonde tressen aan de muren der *Llotja* hangen.

Valenciaansche labrador (landman.)

De allerbevalligste bouwtrant van dit monument draagt al de kenteekenen van het einde der vijftiende eeuw; de voorgevel is met kanteelen in den vorm van een kroon versierd, die het een heraldiek voorkomen geven; terwijl van binnen de hoogste bevalligheid zich aan het oog voordoet. Men stelle zich eene onafzienbare kerk voor, wier gewelf, dat eener hoofdkerk in hoogte niets toegeeft, geschraagd wordt door rijen van kolommen, die op geweldige steenen kabels gelijken. Op den achtergrond geeft een breede deur, door een bevallig kruisvenster gekroond, het uitzicht op een met citroen- en oranjeboomen beplanten tuin, misschien even oud als het gebouw zelf.

In de nabijheid van de *Llotja* heeft men de *orchatérias*, waar de heerlijke drank, *orchata de chufas* geheeten, verkrijgbaar is; hij gelijkt op een sorbet van sneeuw, uit de melk van een soort van aardamandel vervaardigd, welks smaak en grootte aan die van een hazelnoot doen denken. De *chufa*, bij ons ten eenemale onbekend, is niets anders dan de *cyperus esculentus* van Linnaeus, dien wij stellig niet zouden gekend hebben, zonder een onzer vrienden, een geleerd professor der universiteit van Valencia. In de meeste steden van Spanje vindt men dezen drank; de handel daarin wordt uitsluitend door Valenciërs gedreven, die hun *orchata* verkoopen, zonder de kleederdracht hunner provincie te verzaken.

De kathedraal, even als in Catalonië ook de *Seu* geheeten, biedt een mengeling van al de stijlen aan, die elkander sedert de dertiende eeuw hebben opgevolgd. Even als in alle Spaansche kerken, is het inwendige zeer somber, en slechts op zekere uren van den dag dringen eenige zonnestralen het schip binnen, en vergunnen ons daardoor het gezicht op eenige zeer goede schilderijen der Valenciaansche school.

Eene der kapellen heeft, zonder de minste verandering ondergaan te hebben, haar voorkomen van de vijftiende eeuw behouden; het is een zeer hooge gewelfde zaal, wier muren versierd zijn met allerhande soorten van krijgstuig uit de middeleeuwen en met geweldig groote ijzeren kettingen, als guirlanden op-

gehangen, die, naar men zegt, gediend hebben om den ingang der haven van Marseille te sluiten, en daar als een *ex-voto* door een koning van Arragon zijn geplaatst.

De klokketoren der hoofdkerk, die vrij hoog is, draagt den naam van de *Micalet* of *Miguelete*, en wel naar eene reusachtige, twee honderd vijftien centenaars wegende klok, die op den feestdag van den heiligen Michaël werd ingezegend, en dient om den landbouwers der *huerta* den tijd der irrigatiën aan te kondigen. Niets is in staat een denkbeeld te geven van het prachtige uitzicht, dat men van dezen toren over den omtrek heeft; geheel Valencia strekt zich *à vol d' oiseau* met hare, allen van witte terrassen voorziene huizen, en de koepels harer talrijke kerken, wier daken in de zon als gepolijst koper vonkelen, uit. Rondom de stad ontwaart men, zoo ver men zien kan, de *huerta* als een onmetelijke gordel, met een horizon van blauwe en rooskleurige bergen, die zich allerbevalligst in een doorschijnend licht baden; de *Albufera*, een groot meer, dat in de zee uitloopt, waarop hier en daar een aantal driekante zeilen schitteren, en de haven van Grao, waar de schepen hunne slanke masten met de palmboomen vermengen. Dikwijls gingen wij een uur voor zonsondergang dit heerlijk schouwspel genieten, waaraan wij ons nooit genoeg konden verzadigen.

Valencia bezit twee bekoorlijke wandelplaatsen, de *Alameda* en de *Glorieta*, aan de beide oevers van den Guadalaviar. Daar kan men zich een denkbeeld vormen van het zachte Valenciaansche klimaat. Daar worden alle soorten van boomen uit de tropische gewesten, zooals geweldig groote bamboes, *chirimoyas* en bananen in de open lucht gekweekt, en brengen er volmaakt rijpe vruchten voort.

De Guadalaviar of Turia ligt, in weêrwil van de vier fraaie steenen bruggen, welke er overheen zijn gebouwd, drie vierde gedeelten van het jaar droog. Ter vergoeding daarvan treedt hij des winters somwijlen buiten zijne oevers en richt dan vreeselijke verwoestingen aan. Van het punt af waar hij in de bergen van Arragon oorsprong neemt, wordt hij tallooze malen door de oeverbewoners ter wille der irrigatiën afgeleid; ook is hij des zomers dikwijls zonder een droppel water.

De irrigatiën zijn sedert eeuwen de voornaamste bron van den rijkdom des lands; nog voor 1238, het jaar der verovering door Jayme of Jacobus I, *el Conquistador*, hadden de Arabieren het grootsche plan ten uitvoer gelegd, om, door middel van acht hoofdkanalen, de wateren van den Guadalaviar, die in de Middellandsche Zee zich ontlasten, af te voeren; deze kanalen bestaan nog. Het voornaamste, dat van Moncada, is als het ware de hartader, die zich in een eindeloos aantal kleine aderen of kanalen, *acequias* geheeten, verdeelt, en bestemd is om vruchtbaarheid tot in de geringste velden der *huerta* te verspreiden. [1] Dank aan het vernuftige stelsel van bedijking, *azudes*, waardoor het water naar welgevallen kan worden opgehouden of afgelaten, wisten de Arabieren twee tegenovergestelde zwarigheden te vermijden: de eene dat zij den akker niet genoeg, de andere dat zij dien te veel water verschaften. Iedere akker wordt zóó besproeid, dat het water er zich gelijkelijk over verspreidt en de oppervlakte bedekt, zooals dit een groote mantel doen zou. Door een aarden dam tegengehouden, die den akker omringt, loopt het water naar den buurman, wanneer de grond er genoeg van heeft ingedronken.

De vruchtbaarheid van Valencia's omstreken is tot een spreekwoord geworden: de aarde rust er nooit van het voortbrengen, en de eene oogst is niet ingezameld of de andere staat weder voor de deur. Wij hebben maïsstengels gezien, die vijf meters hoog waren, ja er zijn er die zelfs acht meters bereiken. De rijstcultuur, die van veel belang in de *huerta* is, is ongelukkig niet gezond, want zij wordt op moerassige plaatsen uitgeoefend, wier uitwasemingen soms kwaadaardige koortsen na zich sleepen.

Het belang der irrigatiën is oorzaak dat men soms van waterdieven hoort spreken: met dezen naam bestempelt men degenen, die het water ten hunnen voordeele aanwenden, door het langer op te houden dan waartoe zij het recht hebben. Om de kwesties der besproeiing te beoordeelen, bestaat er reeds acht eeuwen lang het *watergericht*. Deze zonderlinge rechtbank werd, naar men wil, door Al-Hakam-Al-Mostansir-Bilah, omstreeks het jaar 920 gesticht. Jayme el Conquistador, die verstandig genoeg was voor een gedeelte de wetten en gebruiken der overwonnenen te eerbiedigen, wachtte zich wel de hand aan deze instelling te slaan, die zich in haar oorspronkelijken vorm en met al hare oostersche eenvoudigheid tot op dezen dag heeft staande gehouden. Het is wel de meest aartsvaderlijke rechtsban dien men zich kan voorstellen; men ziet in de zaal noch gendarmes noch soldaten, zoomin als men er deurwaarders aantreft om de zaken af te roepen, noch advokaten, noch procureurs, om de partijen te vertegenwoordigen; de rechters of *sindicos* zijn eenvoudige landlieden, door de landlieden gekozen.

Iederen donderdag, ten twaalf ure, vergadert *la cort dos acequieros* (het watergericht) in de open lucht voor het zijportaal van de *Seu*, waarom het ook soms

---

[1] John Lemoine, die eenige dagen in Spanje heeft doorgebracht, zegt, van de huerta gewagende: "Dit woord beteekent eigenlijk moestuin en dit gedeelte van het rijk is werkelijk een overheerlijke tuin vol vruchten en groenten, waarvan de aankweeking zoodanig gebleven is, als de Arabieren die hebben aangelegd. Wat moeten die Mooren toch uitmuntende kweekers zijn geweest! Het stelsel van besproeiing, dat aan den tuin van Valencia eene ongeloofelijke vruchtbaarheid geeft, hebben zij reeds voor eeuwen in toepassing gebragt. Zij hebben overal hunne herinnering op dezen grond achtergelaten, tot zelfs in de namen der dorpen. De stations, welke de spoorweg doorloopt, heeten: Xativa, Carcagenta, Alcira, Algemesi, Alfufar. Overal vindt men in deze heerlijke vlakte de rijst, den wijnstok, den oranje- en den appelboom, den palmboom en den treurwilg. De spoorweg schijnt door een park te loopen, en de locomotief gaat zoo dicht voorbij het groen, dat men in het voorbijgaan wel de vruchten van de boomen zou kunnen plukken.

het *cort van de Seu* (het gerechtshof van de hoofdkerk) geheeten wordt. Wij zorgden dat wij bij de terechtzitting tegenwoordig waren, en vóór den middag bevonden wij ons yooraan, te midden van de menigte *labradores*. De rechters, de *acepuias* van de *huerta* vertegenwoordigende, waren op hun post en op een eenvoudigen, met rood trijp bekleeden, canapé gezeten, die tot het kapittel der kathedraal behoorde, hetwelk verplicht is voor de zitplaatsen te zorgen. Het schijnt dat hare verplichting dagteekent van den tijd toen er op de plek, waar nu de hoofdkerk staat, een moskee stond; de moskee is door de Christenen verwoest geworden, maar deze soort van servituut is behouden gebleven. De canapé maakt al het ameublement der rechtbank uit; een tafel zou overbodig zijn, want het gebruik van papier, pennen en inkt is ten eenenmale aan deze waarlijk patriarchale rechters onbekend, die ons aan den heiligen Lodewijk doen denken, recht sprekende onder den eik in het bosch van Vincennes.

Toen de klok van den Micalet twaalf geslagen had, nam de terechtzitting een aanvang. De eerste pleiters, die voorkwamen, waren beide stevige boeren, in nationale kleeding. De aanklager droeg zijne grieven voor, terwijl hij ze met de levendigste gebaren ondersteunde, die zijne tegenpartij niet in gebreke bleef te beantwoorden met een hevigheid, welke de zijne niet het minste toegaf. De *sindico* van hun *acequia*, een zwaarlijvige landman, wiens welvarend voorkomen aan Sancho denken deed, hoorde de beide partijen aan, terwijl hij bedaard op zijn canapé bleef zitten, waarna hij opstond en hen begon te ondervragen. De rechtbank, wier leden dezelfde kleeding als de pleiters droegen, ging aan het overwegen en sprak vervolgens haar vonnis uit. De dikke *sindico*, die geen deel had genomen aan de beraadslaging, deed uitspraak. De rechtbank vercordeelde den schuldige tot het betalen eener boete van zestig *sueldos*, ongeveer elf francs. Vier anderen waren vervolgens aan de beurt: en toen na verloop van een uur de zitting was afgeloopen, sloegen de rechters en pleiters den weg in naar den *hostal*, waar zij hunne voertuigen gelaten hadden.

In weêrwil van den zoo eenvoudigen vorm van het watergericht, hebben zijne uitspraken dezelfde kracht als die der gewone rechtbanken, en men verzekert dat het zelden gebeurt, dat iemand weigert zich aan deze uitspraken te onderwerpen. [1]

Toen de menigte het plein ontruimd had, naderden wij het portaal, welks middenvak met een basrelief, de Heilige Maagd door Serafijnen omgeven voorstellende, prijkt. Boven op den kruisboog ziet men de beelden der twaalf apostelen, vanwaar de naam *Puerta de los Apóstolos* afkomstig is. Terwijl wij in de aanschouwing daarvan verloren waren, trof een vreemde muziek onze ooren; het geleek op een onbestemd gegons, vermengd met neusklanken en geaccompagneerd door scherp en metaalachtig snaargeluid. "Dat zijn zangers van *oraciones*," zeide ik tot Doré; "laat ons hen wat dichterbij gaan hooren." Wij gingen de kerk rond, en zagen tegen een oude romaansche poort twee *ciegos* of blinden, in hunne versleten mantels gewikkeld. Zij zongen de *oraciones*, dat wil zeggen, een soort van litanie ter eere van verschillende heiligen, op een vreemde wijze en met verrassende stembuigingen. De jongste der twee, de tenor, accompagneerde zich op de *bandurria;* terwijl de baryton, een schoon grijsaard met een ouden fluweelen hoed met breede randen, op de *citara* speelde, van tijd tot tijd ophoudende om de liefdadigheid der omstanders in te roepen. De beide door onze zangers bespeelde instrumenten behooren bij uitzondering in het koningrijk Valencia te huis, ofschoon de guitaar er evenals in de andere provinciën van Spanje een zeer geliefkoosd speeltuig is.

De *citara*, veel bevalliger van vorm dan de guitaar, is kleiner en platter; zij heeft negen stalen snaren, waarvan de drie eerste in octaven gestemd zijn; de drie volgende in de quint der drie eerste, en de drie laatste weder in de quint van het tweede drietal.

De *bandurria*, die veel kleiner is, gelijkt min of meer op een italiaansche mandoline; zij heeft twaalf snaren en wordt evenals de *citara*, met een klein buigzaam ivoren of schildpadden staafje, *pua* genaamd, bespeeld. Somtijds worden deze concerten verhoogd door de *dulzayna*, een soort van zakpijp, die niets anders is dan de *doulçayne* onzer oude ridderromans.

VI.

De openbare boekerij. — Het museum *de la Merced* en zijne palmboomen. — *De mozos de la escuadra.* — *De tartana.*

Valencia is de wieg der boekdrukkunst in Spanje geweest; hare openbare boekerij is een der rijkste van het koninkrijk; de bibliothecaris behandelde ons met de grootste beleefdheid en liet ons het eerste in Spanje gedrukte boek zien, ten titel voerende: *Obres o Tobres*, dat wil zeggen; werken en gedichten ter eere van de Heilige Maagd. Dit boek, in den Valenciaanschen tongval, is in 1474 te Valencia gedrukt. Ook zagen wij hier den beroemden ridderroman *Tirant lo Blanch, en vulgar lengua valenciana*, te Valencia in 1490 gedrukt, "schat van vroolijkheid en mijn van vermakelijkheden, waar de zwervende ridders eten, slapen en sterven op hunne bedden, zaken die aan al de boeken van dezelfde soort ontbreken." Dit oordeel, door den dorpspastoor van Don Quichot geveld, was oorzaak dat Tirant le Blanc aan het verschrikkelijk auto-da-fé ontkwam, waardoor de bibliotheek van den schranderen hidalgo verteerd werd, hetgeen niet verhindert dat dit boek allerzeldzaamst is; men kent er slechts drie exemplaren van.

Het museum van Valencia bevindt zich in de ge-

[1] G. Keller, over eene terechtzittiug van dit watergericht, in zijn: "Een zomer in het Zuiden", sprekende, zegt dat er van de hier geslagen vonnissen geen appel is, en dat alle mogelijke "waarborgen", zooals wij westerlingen het noemen zouden, op zijde zijn gezet. De terechtzitting, door hem en zijn reisgenoot van der Aa bijgewoond, liep in een half uurtje af, en men gaf zich niet eens de moeite eene taal te gebruiken, die het publiek geacht moest worden te verstaan.

bouwen van het oude klooster de la Merced; eenige schilderijen van Juan de Juanes en van Ribalta, de beste schilders der Valenciaansche school, uitgezonderd, treft men er weinig vermeldenswaardigs aan. Toen wij het bezochten was men bezig het te verschikken, en een groot aantal schilderijen was tegen den wand geplaatst, de meeste met den rug naar ons gekeerd, hetgeen ons niet weinig speet. Zoo het museum de la Merced al niet rijk aan schilderijen is, bevat het toch eene andere merkwaardigheid: in een der tuinen ziet men reusachtige palmboomen, wier kruinen een goed eind boven de daken van het klooster uitsteken, en die daar meer dan honderd jaren geleden geplant zijn, gelijk daarvan een opschrift op een marmeren plaat ten bewijze strekt.

Evenals Barcelona, heeft Valencia zijn *calle de la Plateria*, waarvan al de winkels door goudsmeden gehouden worden; de kleinoodiën die men er vervaardigt, hoofdzakelijk bestemd voor de rijke *labradoras* van de huerta, zijn over 't algemeen zeer smaakvol; de meeste zijn van mat goud, even als de antieke sieraden, en met talrijke fijne paarlen omzet.

Op zekeren dag dat wij door de *calle de la Plateria* flaneerden, terwijl wij voor de ruiten der verschillende *plateros* zochten wat ons het best aanstond, werden wij hierin eensklaps gestoord door de verschijning van vier prachtige kerels, met een stuursch voorkomen en ongedwongen gang; hunne kleeding, welke aan die van Fra Diavolo, Marco Spada en andere roovers uit de opera-comique denken deed, bestond uit een ongeloofelijken hoop hanenvederen, roode gordels, pistolen, dolken en musketten, die een tooneelmagazijn eer zouden hebben aangedaan.

Het waren *mozos de la escuadra*, een niet zeer talrijk corps, welks bijzondere roeping het is de gevaarlijke lieden, *mala gente*, moordenaars of dieven, aan te houden, die zich in de ontoegankelijkste bergplaatsen schuilhouden. Terwijl Doré deze prachtige modellen met zijne oogen verslond, trad ik op hen toe en knoopte een tamelijk langdurig gesprek met hen aan, hetgeen hem in staat stelde naar hartelust een studie van hen te maken. Later, op een uitstapje, dat wij naar de *Muela de Cortés*, een der hoogste bergen van het koningrijk Valencia maakten, deed het toeval ons een post *mozos* ontmoeten, die daar op een hoogen top de wacht hielden. Ware ons hunne kleeding onbekend geweest, wij zouden zeker gemeend hebben, dat wij onder een uitgezetten post van roovers vervallen waren. De brave *mozos* boden ons hun *bota* aan, een lederen flesch van geitenvel met zwarten wijn; wij beantwoordden hunne beleefdheid met hun sigaren aan te bieden, en verlieten hen, terwijl wij hun een goede vangst toewenschten.

Valenciaansche labradores. (landlieden.)

Een der voornaamste takken van Valenciaansche nijverheid is het vervaardigen van aardewerk. Sedert de middeleeuwen was de *loza valenciana* zeer beroemd, en werd naar Italië en den Levant uitgevoerd; deze schotels en vazen, met hunne schitterende koper- en goudkleur, zijn tegenwoordig door de liefhebbers zeer gezocht. Te Manises en in de naburige dorpen, bakt men tegenwoordig nog allerhande soort van aardewerk, vooral *azulejos*, kleine met schitterende kleuren prijkende tegels, die zoowel tot het inleggen van vloeren als tot het bekleeden van muren gebezigd worden.

Manises is een fraai dorp, op twee mijlen afstands van Valencia; om ons derwaarts te brengen hadden wij een *tartana* genomen, het eenige gebruikelijke voertuig van het land en een der achterlijkste die men zien kan. De *tartana*, die volstrekt geen overeenkomst heeft met het vaartuig van denzelfden naam, is een soort van karretje, met gewast linnen overhuifd; van binnen heeft men twee banken, die zich in de lengte uitstrekken; de bak, die volstrekt geen veeren heeft, rust eenvoudig op de assen, zoodat bij den minsten schok de reizigers op elkander worden geworpen; de *tartana* is van voren dicht, en men gaat er van achteren in; men bestijgt die met behulp van een trede, in een half ronde plank bestaande. Wat den voerman betreft, dien men *tartareno* heet, deze zit buiten op, en wel op den linker boom, terwijl hij met zijne opgetrokken beenen op een treê steunt; daar hij aan allerhande luchtsprongen gewoon is, bewaart hij op bewonderenswaardige wijze zijn evenwicht. Men behoeft slechts twee uren met een tartana te reizen, om volslagen murw geschud te zijn. Het gevoel toch, dat men ondervindt, wanneer men in een *tartana* gehotst wordt, kan ik nergens beter bij vergelijken, dan bij de dobbelsteenen, die men in een beker omschudt. Ik geloof dat Micromegas met tartanas op het tiktakbord speelt. De wanhopige blikken, die zij, welke voor het eerst van dit rijtuig des lands gebruik maken, elkander toewerpen bij het opspringen in deze kast, schijnen op de meer geharden eene allerkoddigste uitwerking te hebben. Toen wij Valencia met gekneusde ledematen weder binnen reden, wees onze tartareno ons met een vroolijk gebaar op een geweldig groot groen aanplakbillet. Het behelsde de aankondiging, dat er spoedig een paar groote stierengevechten zouden plaats hebben. "Dat kent men bij u niet," zeide de *tartareno* ons, niet weinig trotsch; "ik smeek u, *caballeros*, verzuimt niet er heen te gaan." En hij begon ons al het bekoorlijke van dit volksvermaak op te lepelen; hij was er een hartstochtelijk liefhebber van, evenals verreweg de meeste Spanjaarden, en wij verlieten hem niet, dan na hem beloofd te hebben dat wij de aanstaande *corrida* zouden bijwonen.

Eene jonge vrouw van Valencia.

VII.

Oudheid der stierengevechten — De Cid Campeador. — Koningen van Spanje *toreros*. — Costillares — Pedro Romero en zijne vijf duizend zes honderd stieren. — Pepe Illo en zijn boek. — Eene koninklijke school tot het leeren van de kunst om stieren te bevechten. — Montès en de Chiclanero.

Er bestaat een in Spanje zeer gebruikelijke spreekwijze, en waarmede men alle bijzondere aan het land eigene zaken aanduidt: *Cosas de Espana*. Indien er onder de dingen van Spanje één is, boven alle andere nationaal, is dit zonder tegenspraak een stierengevecht. Ieder Spanjaard, zegt een schrijver, die de zaak *ex professo* heeft behandeld, brengt de liefde daarvoor bij zijne geboorte mede. En hij sprak de waarheid; want wij hebben dikwijls kinderen opgemerkt, die stiertje speelden, zooals men ze bij ons soldaatje spelen ziet: de een, die op handen en voeten loopt, vervult de rol van stier; terwijl een ander, met een riet in plaats van een lans gewapend en op den rug van een zijner makkers gezeten, een *picador* voorstelt. Al wat men tegen deze barbaarsche uitspanning, *diversion de Espana*, gezegd en geschreven heeft, is niet in staat geweest den opgang, dien zij sedert onheugelijke jaren maakt, te verminderen, terwijl het schijnt dat deze ook vooreerst alles behalve zal afnemen.

Indien men aan de overlevering geloof mag slaan, bevochten reeds de oude bewoners van Spanje de stieren; terwijl anderen willen dat deze gewoonte bij hen in zwang is gekomen sedert zij door de Arabieren waren overwonnen. Over de juistheid dezer kwestie is langen tijd getwist; maar wat algemeen erkend wordt is, dat de *Cid Campeador*, de bij uitnemendheid populaire held, de spaansche Achilles, een volmaakt *torero* was. De beroemde Moratin beschrijft ons in een gedicht, hetwelk *Fiesta antigua de Toros* tot titel heeft, den Castiljaanschen held, met de lans in de vuist, gedragen door een vurig ros, terwijl hij zijne vlugheid en moed jegens de geduchtste *fieras* ten toon spreidt.

In de middeleeuwen greep er geen groote plechtigheid plaats, zooals het huwelijk van een prins of de ontvangst van een koning, of de luister daarvan werd door *fiestas de toros* verhoogd; de *romanceros* zijn met verhalen van dien aard opgevuld. De Muzelmansche grooten waren op deze oefeningen niet minder hartstochtelijk verzot dan de Christelijke *hidalgos*. Het plein *Bibarrambla*, dat nog te Grenada bestaat, diende den Mooren tot strijdperk, waar zij de stieren bevochten, die zij van de bergen van *Ronda* deden komen. Goya, de beroemde etser, die een groot liefhebber er van was, een hartstochtelijk *aficiniado*, heeft ons in een groot aantal algemeen bekende etsen de voornaamste tooneelen der stierengevechten afgebeeld; wij zien daarop den dapperen Moor Gazul een stier, die zich op zijn paard werpt, met zijn lans doorboren; andere Mooren, met een allerwoest voorkomen, zijn in dat traditioneele kostuum der Turken, zooals men die op gemaskerde bals aantreft, voorgesteld: een kort vest met spits uitloopende punten, een tulband, die aan dien van Orosman denken doet, en groote wijde broek, aan den enkel vastgehecht.

De volgende serie stelt keizer Karel V te paard voor, den stier op het plein van Valladolid bevechtende, op een feest ter eere van Filips II; later geleek de sombere monarch, wat het bevechten van stieren betreft, zijn vader weinig of niets.

Tegen het midden der zestiende eeuw was de smaak voor stierengevechten algemeen geworden: om hiervan een denkbeeld te geven is het genoeg een bul van Pius V aan te halen, welke in de *Biblioteca nacional* te Madrid wordt bewaard, waarin deze Paus (die er een ten voordeele der inquisitie had afgekondigd) tegen de geestelijken en de leeken te velde trekt, door wie de stierengevechten werden bijgewoond. Toch is het geoorloofd het er voor te houden, dat dit verbod niet al te sterk was, omdat er omstreeks dien zelfden tijd talrijke verhandelingen verschenen over de oefeningen van den *toreo* en die van de *gineta*, waarin de regelen der rijkunst, toegepast op het stierengevecht, worden opgegeven; want in die dagen bevocht men de stieren slechts te paard. De geestelijken zelve bekreunden zich zeer weinig om de bul van Pius V, gelijk blijkt uit een handschrift van de *Biblioteca nacional*, waarin een beschrijving voorkomt van een in 1626 plaats gehad hebbend stierengevecht, *asistiendo un cardenal legado a latere*, in tegenwoordigheid van een kardinaal-legaat *a latere*. Dit geschiedde onder de regeering van "Filips IV, den Groote, katholiek koning der Spanjaarden, souvereine vorst van Oost- en West-Indië, altijd verheven, vroom, gelukkig en zeer doorluchtig"; zoo toch luiden de bijnamen, hem toegekend door J. Pellicer de Tovar, in een boekje, dat deze in 1631 in het licht gaf tot verheerlijking van een *suerte*, een buitengewonen stoot, dien de *koning-torero*, op een feest in de maand October van datzelfde jaar, had toegebracht. De *plaza Mayor* te Madrid, die nog in haar oorspronkelijken staat verkeert, diende tot kampplaats bij deze gevechten, zoowel als voor de wreede geloofsvervolgingen der inquisitie, waar de ketters bij honderden werden verbrand; het waren de beide geliefkoosde schouwspelen van het Hof. "De *plaza Mayor*," zegt Aersen van Sommelsdijk, "is zeer fraai en hare huizen zijn de hoogste van Madrid. Zij zijn met balkons omringd om bij de stierengevechten te dienen, die tot de grootste feesten in Spanje behooren. Naar men wil, is dit een divertissement, dat nog van de Mooren is achtergebleven, en veel van de oude barbaarschheid heeft overgehouden. Het valt zoo in den smaak van het volk, dat al de steden hare feesten van dien aard hebben, en zij zouden meenen geen geluk te kennen, als zij nalieten die te vieren.... Er is geen burger in Madrid, die niet iederen keer dit feest wenscht bij te wonen, en die niet liever zijne meubelen zou verpanden, dan er uit geldgebrek bij ontbreken."

Dezelfde reiziger beschrijft ons vervolgens een der

festes van de plaza Mayor, door hem bijgewoond:

"Eerst trad er onder de kampioenen een man van Valladolid op, gezeten op een stier, dien hij had gedresseerd om onder het zaal te worden bereden. Hij begaf zich regelrecht naar de plaats waar de koning zich bevond, en na voor hem eene diepe buiging gemaakt te hebben, wilde hij hem laten zien wat zijn stier al kon. Hij deed hem galoppeeren en links en rechts zwenken; maar dit alles scheen het dier in het einde te vervelen, zoodat hij den armen boer met geweld op den grond smeet, die, zonder zich over zijn ongeval te bekreunen, zijn vluchtenden stier achterna liep. Het gelach en gemompel der menigte vergezelden hem totdat hij het dier gegrepen had, maar zij hernieuwden zich zoodra men een der wilde stieren had losgelaten, die, in dolle woede, op zijn getemden en opgetuigden makker toevloog. Na verschillende pogingen trok hij zich terug, nadat zijn stier en hij een aantal stooten van den anderen hadden opgeloopen. In geheel dit divertissement merkt men eene zekere verouderde wreedheid op, die uit Afrika afkomstig en niet met de Sarracenen wedergekeerd is." [1]

Pater Pedro de Guzman, jezuiet, die in het begin der zeventiende eeuw schreef, verzekert dat er in zijn tijd geen stierengevecht plaats had, waarbij niet twee of drie personen het leven verloren; vaak was het aantal slachtoffers veel grooter. Te Valladolid, in 1512, in een stierengevecht bij gelegenheid van de feesten van het Heilige Kruis gegeven, en waarop slechts enkele stieren verschenen, bleven tien strijders op de plaats dood. Hij schildert de feesten van Arragon als van een *onvergelijkelijke barbaarschheid* af, en het is een bekend feit, voegt de jezuiet er bij, dat bij dergelijke uitspanningen er gemiddeld ieder jaar over de geheele uitgestrektheid van Spanje twee tot drie honderd lieden omkomen.

Onder Karel II bereikte de luister der stierengevechten zijn toppunt; maar in de achttiende eeuw, onder Filips V, waren zij geheel in verval. Het hof van den kleinzoon van Lodewijk XIV, waarschijnlijk door Franschen invloed beheerscht, deed alsof het een afkeer had van deze schouwspelen; zij werden echter niet geheel en al afgeschaft; de smaak er voor nam zelfs nog met den tijd toe en wel zóó sterk, dat de regeering, genoodzaakt om aan den hartstocht des volks toe te geven, in verscheidene steden van het rijk *plazas de toros* deed inrichten. Slechts nam de kunst van stierenbevechten een geheel andere richting: eertijds trad alleen de adel bij deze feesten handelende op, en was het voldoende den stier te paard en met de lans te bekampen. Tegen het einde der vorige eeuw begon men de *picadores*, vervolgens de behendige *banderilleros*, de vlugge *chulos*, en eindelijk den *espada* te zien, die den stier te voet, van aangezicht tot aangezicht, zonder eenige andere hulpmiddelen bevocht dan zijn degen en zijn *muleta*, een klein stuk roode stof, dat men ook de *engano* heette, dat wil zeggen lokaas, omdat het bestemd is de aandacht van de stier te verschalken en af te leiden.

Deze manier van vechten van aangezicht tot aangezicht werd door een Andalusiër, Francisco Romero van Ronda, uitgedacht, die het eerst van den *toreo* een wezenlijke kunst en een winstgevende betrekking maakte. Hij onderwees zijn zoon Juan in zijne kunst; en deze riep later de regelmatige *cuadrillas* van *picadores*, *banderilleros* en *chulos* in het leven.

Na hem kwam Joaquin Rodriguez, in Spanje zoo bekend onder den naam van Costillares, aan wien men de uitvinding van de meeste *suertes*, of degenstooten sedert in gebruik gebleven, te danken heeft. Hij is het die de kunst tot op hare hoogte heeft gebracht, en de liefhebbers beschouwen hem als den werkelijken schepper der moderne kunst om stieren te bevechten. Vóór het optreden van Costillares kende men wel eenige tamelijk nuttige stooten, maar daar de *espada* geen genoegzame verdedigingsmiddelen tot zijn dienst had, was hij dikwijls aan de genade des vijands overgegeven. Costillares bracht het gebruik van de *muleta* tot zulk een hoogte, dat men in staat was daarmede de stieren geheel en al te beheerschen en hen, volgens de technieke uitdrukking, *en sazon para la muerte* zoover te brengen, dat hun de doodsteek kon worden toegebracht. Eertijds was de *espada* alleen bestemd om te wachten totdat de stier zich op hem wierp, en zich dus zelf aan den degen kwam rijgen. De stier, die *aplomado*, dat wil zeggen stomp werd, of die, van een slimmer aard zijnde, hardnekkig weigerde den aanval te doen, ontving den dood van de hand eens oningewijden, belast hem met een lange lans, *punzon* genaamd, te doorboren. Soms ook sneed men hem verraderlijk door middel van de *media luna* of halve maan, een gebogen ijzer aan de punt van een langen stok vastgemaakt, de pooten door. Om aan dit barbaarsche slachtersbedrijf een einde te maaken, vond deze *torero* de beroemde *suerte de volapiés* uit, waarop wij later zullen terugkomen, en die, terwijl zij den espada vergunt om zelf de onwillige stieren aan te vallen, hen tegelijkertijd in staat stelt de lastigste dieren meester te worden.

Costillares was van Sevilië afkomstig; na langen tijd met den besten uitslag zijn beroep te hebben uitgeoefend, kreeg hij in den palm zijner rechterhand een gezwel, dat hem verhinderde zich van zijn degen te bedienen. Gedwongen om afstand te doen van de toejuichingen des publieks, dat hem zeer had liefgekregen, en van eene kunst, waarvoor hij een werkelijken hartstocht koesterde, verviel hij in eene diepe droefheid, die, terwijl zij gaandeweg toenam, weldra een eind aan zijn leven maakte.

Pedro Romero, zoon van Juan Romero, behoort heden nog tot de beroemdste espadas, wiens naam in de herinnering is blijven voortleven. Met een hooge gestalte en een Herculische kracht, paarde hij een volmaakt zelfvertrouwen en vastberadenheid; ook zag men hem, hoewel hij verwonderlijk vlug was, nooit voor een stier wijken. Op zekeren dag gaf hij, in

[1] Zie des schrijvers *Voyage en Espagne en* 1654. Men vindt deze allermerkwaardigste reisbeschrijving van onzen vermaarden landgenoot, te Keulen in 1667 uitgegeven, onder anderen te 's Gravenhage op de Koninklijke Bibliotheek.

een der kritiekste gevallen, een schitterend bewijs van zijne koelbloedigheid. Het was aan het einde van een gevecht; hij had juist den laatsten stier gedood en reeds begon de menigte uiteen te gaan, toen hem eensklaps de kreet: "Red u, Romero, red u!" in de ooren klonk. Nauwelijks had hij den tijd om het hoofd te wenden, toen hij zich vlak tegenover een stier bevond, die, tengevolge der onachtzaamheid van een der wachters, uit zijn cel ontsnapt was. Zijn toestand was zeer hachelijk en de minste weifeling moest hem noodlottig worden. Als hij vluchtte, was zijn dood onvermijdelijk, want hij was den stier niet zooveel vooruit, dat hij zich aan zijne vervolging onttrekken kon; zijn eenige kans op behoud bestond in het rustig afwachten van zijn vijand. Dit deed hij, en hij bracht hem zulk een degenstoot toe, dat het dier zich dood voor zijne voeten uitstrekte. Het was voor den *torero* een werkelijke zegepraal en de muilezels sleepten twee stieren in plaats van één weg, onder de daverende toejuichingen van het publiek, dat in den grootsten angst den afloop van dit kortstondig drama verbeid had.

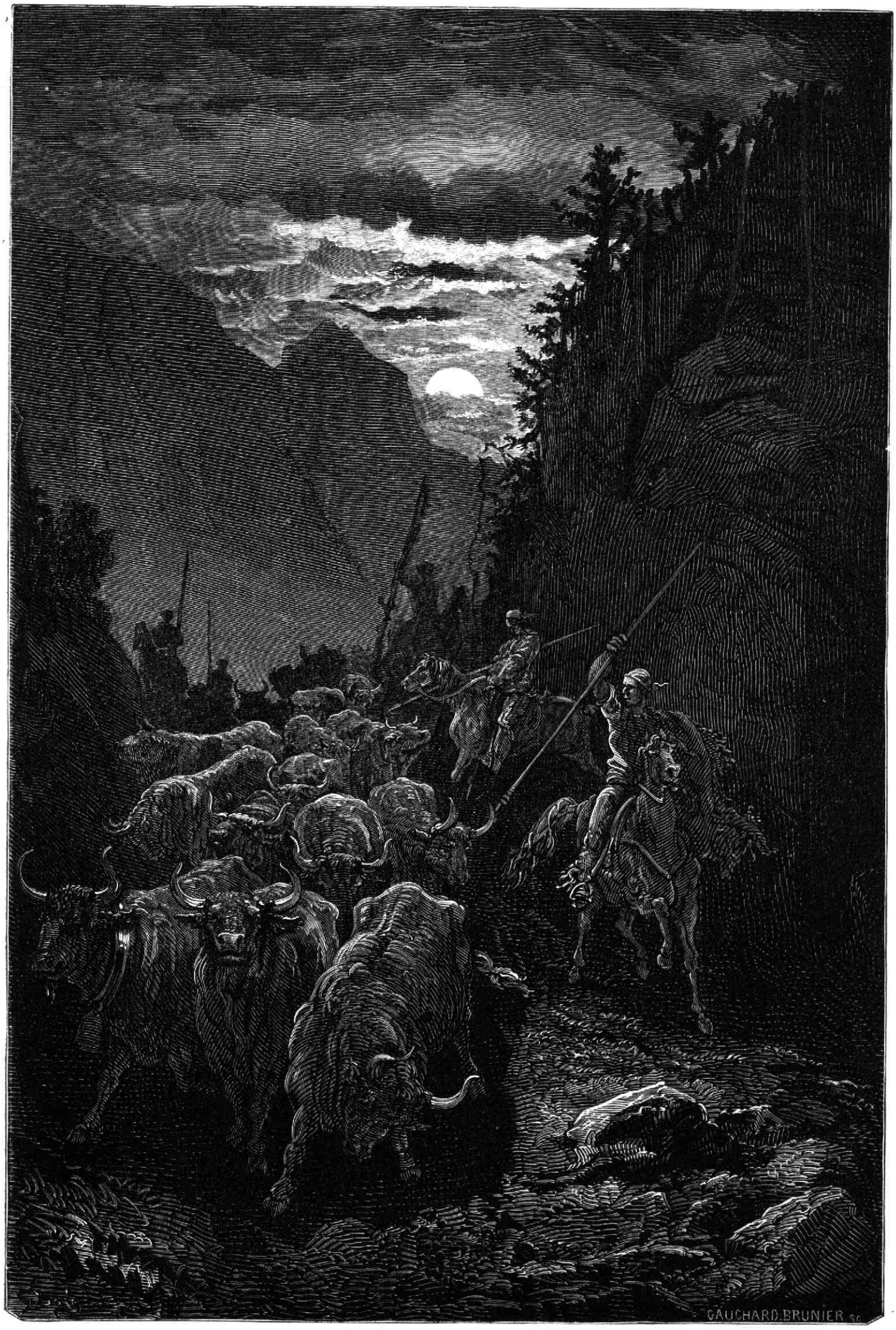

Eene oude vrouw van Valencia.

Romero was zeer door zijne kameraden bemind, die hij nooit naliet op eene krachtdadige wijze in het oogenblik des gevaars bij te staan; want hij had ten gevolge eener langdurige praktijk, een buitengewone kennis der stieren verkregen. Te Ronda, zijn geboorteplaats, gaf hij zijn laatste gevecht; het was een merkwaardige dag, die nog altoos in de herinnering des volks voortleeft. Hij overleed in 1839, en men heeft berekend dat hij in zijn langdurige loopbaan vijf duizend zes honderd stieren heeft gedood, hetgeen voorzeker een achtenswaardig getal is.

Onder de moderne espadas telt men er een niet minder beroemden: het is José Delgado, meer bekend onder den naam van Pepe Illo, de eerste *torero*, die een verhandeling heeft geschreven over de regels der nieuwe kunst om stieren te bevechten; ofschoon hij als *espada* en ook als didactisch schrijver sedert door den beroemden Montès is overschaduwd geworden, is zijn boek toch allermerkwaardigst. Pepe Illo begint met veel verontwaardiging voorop te zetten, dat er nog nooit een verhandeling over zulk eene schitterende kunst is geschreven, eene kunst, die niet alleen in den smaak der Spanjaarden valt, maar ook door de vreemdelingen werd hooggeschat, en dat wel in zulk eene eeuw van vooruitgang, waarin men boeken over alles, ja tot zelfs *hatea de las castannelas!* over de castagnetten geschreven heeft!

"Het bijwonen van stierengevechten", gaat hij voort, "maakt het genot der grijsaards en de vreugde der kinderen uit. Verre van hier de zwakke geesten, die deze edele oefeningen onder de barbaarsche hebben gerangschikt! Hunne redeneringen zijn dochters van den angst en den nijd. Men ga een stierengevecht zien, en de ondervinding zal de beste wederlegging van het stelsel dezer schroomvallige zedemeesters zijn! Wat beteekent het argument dat men mij tegenwerpt, door voor te geven dat men van tijd tot tijd eenige *toreros* ziet omkomen? Bestaat er een enkele oefening, die geheel en al zonder gevaar is? Slepen bijvoorbeeld het maliespel en het ringrijden en dergelijke ook geen ongelukken na zich? Hebben de liefde voor het zwemmen en die voor het paardrijden niet aan een grooter aantal lieden het leven gekost dan de stieren er ooit hebben gedood en ooit dooden zullen? Kortom onze kunst heeft heden ten dage zulk eene mate van zekerheid erlangd, dat wij de stieren met evenveel minachting behandelen alsof het schapen

Stieren naar Valencia gevoerd om te vechten

waren, volgens de uitdrukking. door een Marokkaanschen groote de eerste maal, dat hij een stierengevecht te Cadix bijwoonde, gebezigd."

Pepe Illo beliep, gedurende zijn vrij lange loopbaan ontelbare wonden, waaronder vijf-en-twintig horenstooten, *cornadas*, die hem niet verhinderden zijn werk voort te zetten; maar de droevigste logenstraffing van zijne theorieën over het weinige gevaar, dat er in zijn beroep gelegen was, was zijn dood zelve; op de *plaza* te Madrid door een stier op den grond geworpen, werd hij door herhaalde stooten afgemaakt. Het was een vreeselijke dood; Goya heeft dien op de laatste bladzijde van zijn *Tauromaquia* afgebeeld, en men zou kunnen zeggen dat het er ook de moraal van is.

Pepe Illo, aan wien men de uitvinding van eenige der moeielijkste en gevaarlijkste *suertes* verschuldigd is, was een dappere *torero*. Maar hij wilde onder geen voorwendsel de door hem voorgestane grondbeginselen verzaken, en juist zijn vasthouden daaraan was oorzaak, dat hij op zulk eene ongelukkige wijze om het leven kwam.

Een andere beroemde *espada*, Francisco Herrera Guillen, leeft in de herinnering der *aficionados*, en vooral in die der *aficionadas*, als de type van een torero voort, wien het geluk steeds volgde; zijn moed en zijne bekwaamheid waren bijna voorbeeldeloos. Bij zekere gelegenheid dat hij verscheidene wonden had bekomen, wilde hij het strijdperk niet verlaten, en hij overtrof zichzelven door acht stieren met acht degenstooten te dooden. Zijn uiteinde was niet minder droevig dan dat van Pepe Illo. Op zekeren dag dat hij in een stierengevecht te Ronda optrad, was hij een oogenblik, terwijl hij door een der toeschouwers werd aangesproken, niet genoegzaam op zijne hoede, toen plotseling de stier zich op hem wierp; een zijner *banderilleros*, Juan Leon, had nauwelijks den tijd hem voor het dreigende gevaar te waarschuwen, en het dier was nog slechts drie schreden van hem af. Guillen, die nooit het gevaar ontvlucht was, wendde het hoofd om en zette zich schrap om zich te verdedigen: maar het was te laat. Hij ontving zulk een geweldigen stoot in het hoofd, dat hij op hetzelfde oogenblik dood bleef.

Op dat tijdstip was de geestdrift voor stierengevechten zoo groot, dat men zelfs *frailes* (monniken) hun pij zag wegwerpen om *toreros* te worden, getuige de *fraile de Pinto* en de *fraile de Santa-Lucia*. Ook de licenciaat van Falcos, die hun voorbeeld volgde, is door Goya afgebeeld geworden, die hem den eernaam van *diestrisimo*, den allerhandigsten, gaf.

Aan de kunst der stierenbevechting ontbrak nog maar dit, dat zij door den staat erkend en officieel als een nationale kunst onderwezen werd. Dit geluk was echter voor haar weggelegd. Krachtens een koninklijk decreet van den 20sten Mei 1830, werd de universiteit tot het aanleeren van de kunst der stierenbevechting te Sevilië, de klassieke bodem, de *alma parens* der toreros, gesticht. Het volgende opschrift in monumentalen stijl, waardig om tot het nageslacht over te gaan, werd boven het etablissement geplaatst: *Fernando* VII, *pio*, *feliz*, *restaurador*, *para la enseñanza preservadora de la Escuela de tauromaquia*. "Ferdinand VII, vroom, gelukkig, hersteller, voor het behoudend onderwijs aan de school van stierenbevechters." Twee leerstoelen, met bepaald inkomen, werden gesticht, de eerste werd aan Pedro Romero, van wien wij zoo even gewaagden, aangeboden, met den titel van hoofddirecteur; tot tweeden professor werd Geronimo José Candido aangesteld, een bekwaam en nauwgezet torero. Men zegt dat de leerlingen dezer akademie van een nieuwe soort hunne oefeningen begonnen met het bevechten van houten stieren; daarna gingen zij in het naburige *matadero* (slachthuis) zich verder bekwamen; en om hunne opvoeding te voltooien, beproefden zij hunne krachten op *novillos em-*

ESTADO (STAAT) VOOR HET STIERENGEVECHT VAN ZONDAG DEN 7den OCTOBER.

STIEREN.	GANADERIAS (Kudden.)	Lans-stooten.	Hoeveel malen een picador is gevallen.	PAARDEN. Gedood.	PAARDEN. Gewond.	Paren banderil-las.	Pases de muleta.	Degen-stooten.	Steken.
1°. **Morito**..... (De Zwartkop.)	Martinez.....	25	8	5	3	3	11	1	2
2°. **Cuquillo**..... (De Koekoek.)	Conquista.....	14	3	2	2	3½	9	1	3
3°. **Brujo**..... (De Toovenaar.)	Lopez.....	16	4	1	1	2½	5	2	2
4°. **Culebro**..... (De Slang.)	Lopez.....	9	2	3	1	3	8	1	3
5°. **Sevillano**..... (De Seviliër.)	Martinez.....	12	3	3	0	3	6	2	2
6°. **Judio**..... (De Jood.)	Lopez.....	17	2	3	2	3	7	1	0
7°. **Perdigon**..... (De Patrijs.)	Diaz.....	8	1	2	0	3	8	2	4
8°. **Zapatero**..... (De Schoenlapper.)	Diaz.....	11	2	2	1	3½	7	1	2
		112	25	21	10	24½	61	11	18

bolados, jonge tweejarige stieren, wier hoornen met vlas omwonden zijn; eindelijk, na alle graden verworven te hebben, gingen zij den strijd met wezenlijke stieren aan. Ofschoon zij voortreffelijke sujetten heeft opgeleverd, kon de *Escuela de tauromaquia* zich niet lang staande houden.

Weinig tijds daarna, in 1832, verscheen de beroemde Francisco Montès van Chiclana, de Caesar en Napoleon van het stierengevecht. Op een bewonderenswaardige wijze begiftigd met alle physieke hoedanigheden en een moed, tegen iedere proef bestand, vereenigde hij in zich al de vereischten die men in een *diestro*, een bekwamen, zooals de lieden van het vak zeggen, verwacht. Zijne buitengewone behendigheid en zijne vaste hand boezemden den toeschouwers zulk een vertrouwen in, dat, als hij bij een gevecht optrad, alle vrees voor een ongeluk geweken was; verscheidene lieden hielden zich overtuigd, dat de stieren

PLAATS DER STIERENGEVECHTEN.

Er zal op Zondag des namiddags

— INDIEN HET WEDER HET TOELAAT —

EEN BUITENGEWOON STIERENGEVECHT

WORDEN GEGEVEN.

DE PLAZA ZAL WORDEN GEPRESIDEERD DOOR MIJNHEER DEN ALCADE.

Er zullen ACHT STIEREN worden bevochten, waarvan men hier de ganaderias en de divisas vindt.

STIEREN.	GANADERIAS.	PLAATS VAN DEN GANADERO.	DIVISAS.
Twee	D. Vicente Martinez	Colmenar Viejo	granaatkleur.
Drie	D. Manuel Garcia Lopez	Colmenar Viejo	rood en geel.
Een	De markies de la Conquista.	Trujillo	rood en groen
Twee	D. Ventura Diaz	Cereeda	granaatkleur en geel.

KAMPVECHTERS.

PICADORES. Calderon en Pinto (el Bravo) met drie anderen in reserve, zonder dat, in geval zij ongelukkiglijk buiten gevecht geraakten, het publiek zou kunnen eischen dat er anderen kwamen.

ESPADAS. Cagetano Sanz, Jose Rodriguez (Pepete), en Antonio Sanchez (el Tato).

TEN TWAALF URE ZAL DE APARTADO PLAATS HEBBEN.

Op bevel der overheid wordt het publiek verwittigd:

1°. Dat het den toeschouwers verboden is elkander van de eene naar de andere plaats beleedigingen toe te voegen, evenals op iemands kleeding, wie het ook zij, aanmerkingen of wel die belachelijk te maken, of een der toeschouwers aan te roepen om hem te noodzaken iets aan zijne kleeding te veranderen of er van uit te trekken.

2°. Dat men in het strijdperk noch oranjeappelen, noch schillen, noch steenen, noch stokken, noch iets anders werpen mag, dat den kampvechters zou kunnen schaden.

3°. Dat niemand, uitgezonderd de werklieden, die aan hun onderscheidingsteeken te kennen zijn, tusschen de beide barrières blijven mag, noch zijne zitplaats verlaten, voordat de gedoode stier is weggevoerd.

4°. Dat, uit vrees voor ongelukken, niet meer dan tien personen in ééne loge mogen plaats nemen.

5°. Dat men zich, in plaats van honden, van vuur-banderillas zal bedienen.

6°. Dat men geen meer stieren zal bevechten dan het bij het programma bepaalde getal.

DE DEUREN VAN DE PLAATS ZULLEN TEN EEN URE GEOPEND WORDEN.

HET GEVECHT ZAL TEN DRIE URE EEN AANVANG NEMEN.

Voor den aanvang en gedurende de pauzen zal zich een militair concert doen hooren.

zijne stem en gebaren gehoorzaamden, evenals dat met een goed afgericht paard het geval is. Montès werd zeer betreurd door het publiek en zijne makkers; door zijn edelmoedigen kieschen aard had hij zich de vriendschap van hooggeplaatste personen weten te verwerven, en zijn privaat leven was zoo eervol mogelijk. Zijn neef Jose Redondo verwierf zich eveneens de hoogste achting onder den naam van *Chiclanero*.

Wij kunnen hier nog Manuel Diaz, *Labi* geheeten, bijvoegen; ofschoon niet zeer vlug, was hij toch vermetel, tot roekeloosheid toe. Wij hebben hem meer dan eens den stier op de knieën en met gekruiste armen zien afwachten. Deze, ongetwijfeld over zulk eene stoutmoedigheid verbaasd, liet hem den tijd om op te rijzen en zich in postuur te stellen. Dit belette Labi evenwel niet, dat hij rustig in zijn bed stierf.

Vergeten wij ook niet Julian Casas, *el Salamanquino*, dien student in de heelkunde van Salamanca, die zulk een sterke roeping gevoelde voor het stierengevecht, dat hij het ontleedmes met den degen verwisselde, hetgeen evenwel slechts ten halve een beroepsverandering was.

Onder de toreros van dezen tijd zijn er die hunne voorgangers niet onwaardig zijn. Spoedig zullen wij hen in het strijdperk ontmoeten.

Schuitenvoerder in de haven van Valencia.

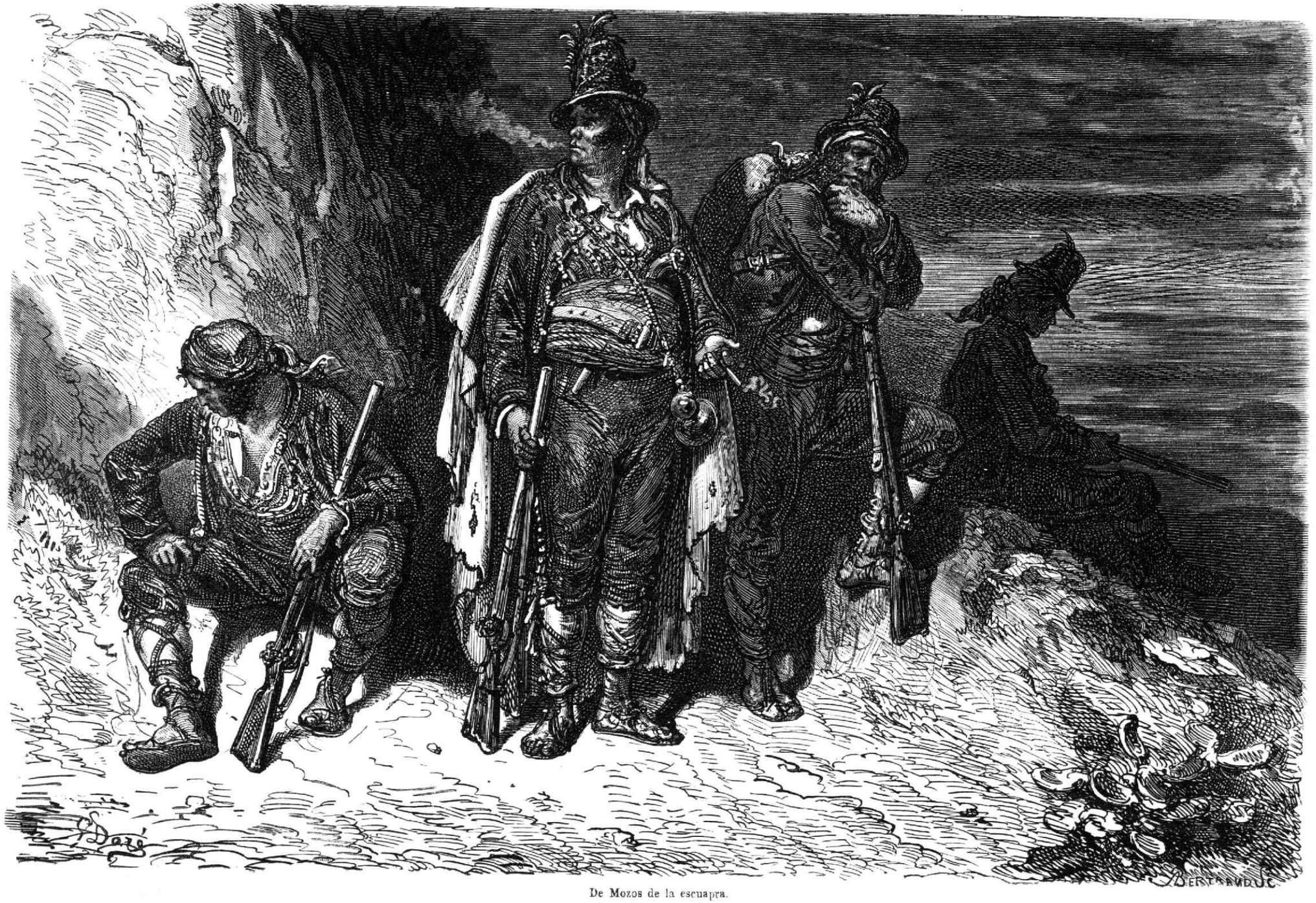
VIII.

De *ganaderias*. — De *herradura*. — De *novillos*. — *Vaqueros* en *cabestros*. — Reis der stieren. — De *encierro* en de *apartado*. — *La plaza de Toros*. Aanplakbilletten en programma's der stierengevechten. — Aankomst van de *cuadrilla*. — De *toreros*.

Even als de *corrida* de *sport* der Spanjaarden, en de *plaza* hun *Epsom* of hun *Derby* is, zoo ook hebben de Spaansche stieren hun *stud-book*, hun geslachtsboom; ten allen tijde zijn zij beroemd geweest. Hercules, die een behendig stierentemmer was, werd, naar men beweert, door die van Geryon in Spanje gelokt, terwijl zij in de uitgestrekte weiden van Boetica aan 't grazen waren. Ziedaar een oudere adel dan die der kruistochten; maar, zonder zoo ver terug te gaan, is het voldoende de spaansche schrijvers der zestiende eeuw doorbladerd te hebben, om zich te herinneren hoe beroemd de stieren waren, welke aan de boorden van den Guadalquivir of van den Tamara werden gefokt.

Iedere *ganaderia*, aldus noemt men de talrijke kudde voor het gevecht bestemde stieren, die in deze eenzame oorden weiden, is volmaakt bij de *aficionados* bekend, welke tot die herkenning niet eens de kleur der *divisa* behoeven te zien. De *divisa* is een lint, vóór het gevecht om den hals van het dier vastgeknoopt, waarmede wordt aangeduid tot welke *casta*, tot welk ras, het behoort. Zoo kent men de *ganaderia Gyona*, het eigendom van den markies van Casa Gaviria aan het roode devies; die van *Vista Hermosa*, een der geachtste *ganaderias* van Andalusië, dragen wit en blauw; en welke schakering men zich maar denken kan, tot aan al de vermengingen der kleuren toe, want het aantal *ganaderias* is zeer aanzienlijk.

De stieren van iedere *casta* hebben, volgens het zeggen der liefhebbers, hunne bijzondere goede en kwade eigenschappen; de eene, die van *Salvatierra*, zijn dapper en vlug, en verdedigen zich flink, maar hun vuur duurt slechts kort, en men moet ze niet te lang bevechten; die van Gyon, zeer vlug in het begin van den kamp, worden tegen het einde log, *aplomados*. Onder de meest geachte noemen wij die van *Colmenar Viejo* op eenigen afstand van het Eskuriaal; deze stieren gelijken elkander zeer wat hun gestalte en huid betreft; die van *Vista Hermosa* bezitten echter

De Mozos de la escuapra.

een bijzonder goeden naam onder de stieren van Andalusië, het stierenland bij uitnemendheid.

De stieren weiden op uitgestrekte grasvlakten, doorgaans verre van eenige woning verwijderd, en zien niemand anders dan de *vaqueros*, die bestemd zijn hen te bewaken. Deze dieren verkeeren letterlijk in een wilden staat. Ofschoon de zuiverheid der rassen met de grootste zorg wordt onderhouden, zijn toch alle voorwerpen niet waardig voor het gevecht te worden opgeleid. Wanneer zij den leeftijd van een jaar bereikt hebben, doet een der *vaqueros*, dien men den kenner heet, de *conocedor*, hun een soort van examen ondergaan. Op een vurig ros gezeten, valt hij hen met de lans (*garrocha*) aan, om over hunne geschiktheid te oordeelen. Zij die de vlucht nemen of den stoot zich al te bedaard laten welgevallen, worden verwijderd als onwaardig om door den degen om te komen; veroordeeld om ossen te worden, zullen zij het juk dragen of voor het slachthuis worden gemest. Zij die blijken van dapperheid geven, worden door middel van een gloeiend ijzer gemerkt: hetgeen men de *herradura* heet. Na verloop van eenigen tijd wordt de candidaat een *novillo:* hij moet dan een nieuwe proef ondergaan, maar daar hij reeds sterk genoeg is geworden om gevaarlijk te zijn, moet hij vooraf *embolado* zijn. Deze operatie, die niet altijd van de gemakkelijkste is, geschiedt door middel van een tamelijk samengesteld machine, uit verschillende stukken hout bestaande, bestemd om den kop van het dier in bedwang te houden. Als dit toestel behoorlijk bevestigd is, omwindt men zijne horens, even als men de punt van een floret onschadelijk maakt. Valt deze tweede proef voldoende uit, dan worden de *novillos* opgeleid voor het gevecht, anders gezegd, voor den dood; ook geeft men hun den naam van *toros de muerte.*

De *novilladas*, of gevechten met *novillos*, zijn in de groote steden niet gewild; men laat die voor de kleinere plaatsen over, welke zulke geweldige uitgaven zich niet mogen veroorloven als waarop een gevecht met *torros de muerte* te staan komt; maar de echte *aficionados* hebben een afkeer van de *novilladas* als van bloote spiegelgevechten; deze zijn voor hen zooveel als een drama zonder ontknooping, omdat de *novillo*, na het ontvangen van eenige lanssteken en enkele *banderillas*, rustigjes naar den stal terugkeert, om bij een volgende gelegenheid op nieuw te dienen.

Als de *toros de muerte* zoowat vijf jaar oud zijn, keurt men ze waardig in een *corrida* op te treden; dan worden zij naar de stad vervoerd, waar zij aan de algemeene nieuwsgierigheid moeten worden opgeofferd, Zulk een tocht is niet zonder gevaar: want het geldt niet minder dan het geleiden van een troep wilde beesten, die door het eerste het beste voorwerp dat hun treft in woede kunnen ontsteken. Men zou ze dan ook niet kunnen vervoeren zonder *cabestros.*

De *cabestros* zijn groote ossen, doorgaans licht van huid, en in weerwil van hunne zware horens, volkomen onschadelijk. In de weiden grazen zij in gemeenschap met de stieren, die, van hunne vroegste jeugd af aan hen gewoon, hen met een bewonderenswaardige gedweeheid volgen; om het gevaar van mogelijke ongelukken te verminderen, heeft de reis der stieren altoos bij nacht plaats. De *cabestros* openen den trein, en worden door de *vaqueros* ondersteund, die, met de lans in de vuist, de weerspannige dieren voortdrijven.

De ontmoeting van een dezer kudden stieren bracht ons natuurlijk het avontuur van Don Quichot voor den geest, toen hij, midden op een grooten weg gelegerd, de passagiers en reizigers, ridders en schildknapen, lieden te voet en te paard, uitnoodigde vol te houden, dat al de schoonheden en bevalligheden der aarde die van zijne zeer geliefde Dulcinea van Toboso overtroffen:

"Het lot, dat hem al gunstiger en gunstiger werd, beval, dat korten tijd hierna, hem op weg een groot aantal lieden te paard moesten verschijnen, waaronder verscheidene met lansen gewapend, allen in dichte groepen en met grooten haast voorttrekkende. Zij, die Don Quichot vergezelden, hadden hen niet zoo ras ontwaard, of zij verwijderden zich terwijl zij hem den rug toekeerden, omdat zij begrepen, dat, indien zij daar bleven, hun een of ander ongeluk overkomen kon. Alleen Don Quichot, wiens moed niet aan het wankelen was te brengen, hield stand, en Sancho Pança verschool zich achter Rosinant. Nu daagde de troep lansdragers op, en een hunner, die vooruit reed, begon Don Quichot met luider stem toe te roepen:

"Man des duivels! pak u weg, want deze stieren zullen u dooden."

"Wat canaille! hernam Don Quichot, ik geef om de stieren geen zier, al waren zij zoo dapper als die welke de Jarama aan zijne oevers opkweekt. Bekent, schurken! bekent eenstemmig, dat ik hier niets heb gezegd dan de waarheid; anders verklaar ik u den oorlog."

"De vaquero had den tijd niet om te antwoorden, noch Don Quichot dien om zich om te keeren, al had hij dat ook gewild; en dus gingen de stieren, die aan het gevecht moesten deelnemen, alsmede de vreedzame *cabestros*, met de menigte *vaqueros* en andere lieden, die ze naar de stad geleidden, waar men hen den volgenden dag bekampen moest, over Don Quichot, Sancho, Rosinant en grauwtje heen, terwijl zij hen allen ter aarde wierpen en over den grond deden rollen. Sancho bleef als gebeukt liggen, Don Quichot keek verbaasd op, grauwtje zag er ter neêrgeslagen en Rosinant zeer weinig katholiek uit."

Eer de stieren aan het einde van hun reis zijn, houden zij gewoonlijk op geringen afstand van de stad stil; van daar brengen de *vaqueros* hen haastig, den avond voor het gevecht, naar de *plaza*. Deze laatste tocht is lang niet zonder gevaar voor de voorbijgangers en de lieden uit het volk, die, altoos zeer ingenomen met alles wat tot de stieren in betrekking staat, zich bij hoopen op den weg scharen, waar de dieren langs komen; voor hen, die, bij gebrek van eenige realen, het gevecht niet kunnen bijwonen, is de *encierro* een vermaak en een vergoeding die hun niets kost.

Als de stieren eens op de *plaza* zijn aangekomen, worden zij, in afwachting van den *apartado*, in den *corral* (stal) opgesloten. Men geeft den naam van *apartado* aan het overbrengen der tot den kamp bestemde dieren in een soort van enge en donkere cel, die men den *toril* heet. De *toril* is de laatste gevangenis van den stier, welke hij niet verlaat dan om te strijden, dat is, ter dood te gaan. De *apartado* heeft eenige uren voor den aanvang van het gevecht plaats; de *aficionados* en zelfs de *aficionadas*, zijn er evenzoo bij tegenwoordig als ten onzent de *sportsmen* bij het wegen der jockeys; alleen is het een minder kostbaar genoegen, omdat het slechts een eenvoudige *peseta*, ongeveer een franc, kost.

Men leidt de *cabestros* de ruimte binnen, waar de stieren bijeen zijn, die, zonder twijfel om zich in het vechten te oefenen, zich vermaken met elkander van tijd tot tijd eenige stooten toe te brengen. De verschijning der vredige *cabestros* in het midden van den oorlogszuchtigen troep maakt terstond een einde aan deze schermutselingen; een der *vaqueros* roept een *cabestro*; er wordt een deur geopend om hem door te laten, en een stier volgt hem tot in een cel, waar men hem alleen laat. De *cabestro* wordt naar den stal teruggebracht, en hetzelfde tooneel herhaalt zich zooveel malen als er stieren zijn. Boven de verschillende cellen loopt een soort van galerij, met een balustrade ter halve manshoogte, waarop touwen uitkomen, die dienen moeten om de deuren van iedere cel te openen of te sluiten; de stieren zijn er in geplaatst volgens de orde, voor het gevecht in acht te nemen, want ieder hunner heeft, evenals bij ons de harddravers, een bijzonderen naam.

Het doen overgaan der stieren in hunne cellen duurt somtijds vrij lang, uit hoofde van de verschillende verwikkelingen, die er bij kunnen ontstaan. Zoo gebeurt het, dat, op het oogenblik waarin de *cabestro* uit den stal komt, twee stieren in plaats van een zijne schreden volgen; het is dan noodig dat hij, die voor zijn beurt naar buiten is gekomen, weder in den stal wordt teruggevoerd; ook ziet men soms een stier een cel binnengaan; die niet voor hem bestemd is; hij moet er dan weder uitgedreven worden, om in eene andere over te gaan. Al deze veranderingen hebben niet zonder eenige duchtige lansstooten plaats, welke de *vaqueros* boven van de galerij de stieren toebrengen, en die door deze met stooten worden beantwoord, zoodat de planken der omheining er van schudden. Midden onder deze toebereidsels bestudeeren de *aficionados* de manieren en bewegingen van iederen stier en maken daaruit zijne neigingen op; wij hebben kenners gezien, die zich zelden vergissen in het oordeel, door hen over ieder dier uitgebracht.

De stierengevechten hebben te Madrid, geregeld alle maandagen van Paschen tot Allerheiligen plaats; in de provinciesteden geeft men ze van tijd tot tijd, gewoonlijk bij gelegenheid van een of ander groot feest, maar zelden in den winter, want de koude doet de stieren veel van hunne woede verliezen. Daarenboven zoude het grootste gedeelte der toeschouwers gevaar loopen op de plek te bevriezen, daar de koude te Madrid even vinnig is als te Parijs; en het grootste aantal toeschouwers toch woont onder den blooten hemel de stierengevechten bij. De zachte winters in het koninkrijk Valencia en in Andalusië laten somwijlen toe, in dat jaargetijde stierengevechten te geven. Zoo hebben wij er in Sevilië, in de maand December een allerprachtigst bijgewoond.

Er zijn weinig steden in Spanje, die geen *plaza de toros* hebben. Gewoonlijk zijn deze amphitheaters het eigendom der stedelijke regeeringen of der godshuizen, die er een goed inkomen van trekken, door ze aan de *asentistas* te verpachten: de *asentista* is hier hetzelfde wat de *impresario* in Italië is; hij onderneemt op zijn eigen risico het geven van stierengevechten, evenals de *impresario* opera's of drama's laat opvoeren. De onkosten, die een *corrida* vereischt, zijn dikwijls zeer aanmerkelijk. Zoo wordt de *plaza* te Madrid voor één enkel gevecht tegen ongeveer zeven duizend francs verhuurd. De stieren zijn zeer duur: die van zekere ganaderias kosten soms achthonderd francs en vaak meer. Het aantal in een enkel gevecht gedoode stieren bedraagt meestal zes of acht, ja loopt soms tot negen, wanneer men, op algemeen verlangen van het publiek, den *toro de gracia* verleent. Wij hebben zelfs gevallen bijgewoond waarin er tien werden gedood. De paarden, waaronder Rosinant een wonder zou zijn geweest, gelden zelden meer dan een vijftig francs; maar het is ook waar, dat men er soms twintig of dertig in één gevecht noodig heeft. Wat de *cuadrilla* betreft, dus noemt men den troep *toreros*, deze wordt ruim betaald. De prijs beloopt verscheidene duizenden francs, die natuurlijk afwisselt naar gelang der vermaardheid en bekwaamheid der sujetten. Dikwijls neemt de eerste dezer de geheele *cuadrilla*, *picadores*, *banderilleros* en *chulos*, voor zijne rekening, en onderhandelt van zijn kant met de *asentistas*. Men begrijpt dus dat het dezen soms een twintigduizend francs kost om een fraai stierengevecht te regelen; toch winnen zij er een aardig sommetje mede, want in de eerste plaats is de toegangsprijs vrij hoog en zijn de *plazas de toros* veel grooter dan onze paardenspellen en *hippodrômes:* men heeft er die vijftien- tot twintigduizend toeschouwers bevatten kunnen. De *plaza* van Jerez de la Frontera, die van Madrid en Valencia, welke onlangs geheel is vernieuwd, worden voor de grootste van Spanje gehouden.

Eenige dagen vóór het stierengevecht ziet men de muren der stad bedekt met aanplakbilleten van allerhande kleur en van reusachtige afmetingen: wij hebben er eenige medegebracht, die ongeveer twee ellen hoog zijn. Deze aanplakbilletten geven een zeer volledig pogramma van de *corrida;* zij bevatten de namen der toreros en die der stieren, alsmede van de *ganaderias;* zij eindigen menigmalen met waarschuwingen aan het publiek betrekkelijk de politie van het stierengevecht, waarvan enkele artikelen tamelijk aardige bijdragen tot de zeden zijn; men kan er zich van overtuigen door het lezen van het *fac-simile* van een dier aanplakbilletten, dat wij hierbij inlasschen.

Daarenboven worden aan de toeschouwers kleine programma's uitgedeeld, die verscheidene wit gelaten

kolommen bevatten, waarin men de lansstooten, de gedoode en gewonde paarden, de degenstooten, alsmede hoeveel malen een picador gevallen is, en wat dies meer zij, kan opteekenen. De hartstochtelijkste *aficionados*, die er op uit zijn eene nauwkeurige statistiek der verschillende gegeven en ontvangen houwen gedurende den strijd te bewaren, nemen er zorgvuldig nota van, door op dat papier, met behulp van een speld, zooveel prikken te geven, juist zoo als de spelers te Baden en Homburg doen, door de verschillende uitkomsten der roulette op te teekenen. Men kan aannemen dat bijna al de in het pogramma geprikte gaten overeenstemmen met zooveel andere, in die van de huid eens stiers of van een paard, en dikwijls, helaas! ook in die van een *torero* aangebracht. Een dezer programma's of estados, die wij hier geven, zoo als wij ze zorgvuldig bij gelegenheid van een stierengevecht te Valencia hebben aangeteekend, toont aan tot welk een aardig aantal vallen en stooten men geraken kan gedurende de twee uren dat de *funcion* duurt: een-en-dertig paarden gedood of gewond door acht stieren, die zelf negen-en-twintig degen- of lansstooten hadden ontvangen, terwijl de picadores vijf-en-twintig maal van hun paard waren gestort. Men neme deze cijfers tot grondslag en bepale zich bij de feesten, te Madrid in 1833 gegeven, bij welke gelegenheid negen-en-negentig stieren in eene enkele week gedood werden, en men zal door een eenvoudige berekening drie honderd tachtig paarden gedood of gewond, driehonderd degenstooten en het overige naar rato verkrijgen.

De inwendige verdeeling dezer amphitheaters is bijna overal dezelfde. Het ronde strijdperk, *el redondel*, is met fijn zand bestrooid, om het uitglijden der strijders te beletten. Rondom het *redondel* verheft zich een rood geverfd planken beschot ter mans hoogte. Aan weerszijden van het beschot, *los tablas* of *los tableros* geheeten, is een houten trede, waardoor de toreros, wanneer de stier hen te dicht op de hielen zit, met een enkelen sprong dit beschot kunnen overspringen. In de tablas zijn vier aan beide zijden openslaande deuren tegenover elkander; de hoofddeur staat met den *toril* in gemeenschap en heeft de eer iederen stier door te laten; de andere zijn alleen voor den gewonen dienst. Rondom het geheele strijdperk loopt een soort van gang, *villa* of *callejon* genaamd, aan de eene zijde door de *tablas*, aan de andere door een tweede omheining gesloten, waarboven zich de banken voor de toeschouwers verheffen. Deze banken zijn nu eens van hout, dan weder van steen. De plaatsen van den eersten rang worden het meest door de liefhebbers gezocht, om van daar het beste overzicht van den strijd te hebben en soms den stier te kunnen aanraken, als hij de tablas bij geval overspringt. Om te voorkomen dat het dier de plaatsen der toeschouwers bereikt, is er in de rondte een stevig touw gespannen, dat door ijzeren stijlen wordt opgehouden; deze touwen barrière heeft aan die plaatsen den naam van *delantaras de cuerda* of *de barrera* doen geven: men noemt ze ook wel *barandillas*.

De namen der verschillende plaatsen verschillen naar gelang der steden; evenwel noemt men gewoonlijk *gradas* de plaatsen die onmiddelijk boven de *delanteras* oprijzen; de hoogste banken worden doorgaans *tendidos* genoemd; dit zijn de goedkoopste plaatsen; nog hooger heeft men den *tabloncellos*, eindelijk de *palcos* of overdekte loges.

Al deze plaatsen verdeelen zich, al naar dat zij in de zon of in de schaduw liggen, in *asientos de sol* en *de sombra:* somtijds heeft men er nog een tusschenplaats, die met den naam van *sol y sombra* wordt aangeduid, dat wil zeggen, dat zij gedurende een gedeelte van het gevecht in de zon en gedurende een ander in de schaduw is. Dit verschil van plaats heeft natuurlijk invloed op den prijs; zoo betaalt men voor de verschillende plaatsen in de schaduw gewoonlijk tusschen de tien en vier-en-twintig realen, twee francs vijftig centimes en zes francs, terwijl die in de zon op zijn best de helft gelden.

Te Valencia behoort de *plaza de Toros* niet slechts aan het gasthuis, maar zij wordt bepaaldelijk door hare administrateurs geëxploiteerd, die, in plaats van ze aan *asentistas* te verhuren, zelven als ondernemers dezer publieke vermakelijkheid optreden; wij spoedden ons dan ook twee dagen vóór het feest naar dat gebouw van weldadigheid, om ons van de beste plaatsen dat wil zeggen van de *delanteras de barrera* te verzekeren.

Terwijl wij ons te Valencia bevonden, met ongeduld het aangekondigde stierengevecht verbeidende, hadden wij tijd gehad op ons gemak de inwendige inrichting der monumentale *plaza* te bestudeeren. Dat prachtige amphitheater van een uitmuntende bouworde is ontegenzeggelijk het schoonste van het Schiereiland. De *cuadrilla*, die geheel voltallig was, kwam eindelijk aan, en stapte aan ons hôtel af, hetgeen ons in staat stelde van nabij deze toreros te beschouwen, die wij den volgenden dag aan den arbeid zien zouden. In het voorbijgaan zij aangemerkt dat men onder *toreros* al degenen verstaat welke deel aan het gevecht nemen; de woorden *toreador* en *matador*, die heerlijk op elkander rijmen en dus in een opera-comique uitstekend voldoen, zijn in Spanje niet gebruikelijk.

De *torero* is bijna altijd een Andalusiër; Andalusië is het klassieke land der kunst om stieren te bevechten, en de *toreros* dragen altijd buiten de *plaza* het kostuum dezer provincie: de *sombrero calanes*, den hoed met omgeslagen randen; de *marselles*, het korte rijk geborduurde vest, en de *faja*, den breeden zijden gordel; in den winter dragen zij er den *capote*, den met granaatkleurig fluweel gevoerden lakenschen mantel, bij. Vergeten wij niet, als karakteristiek teeken de *coleta* te vermelden, een kleine haarvlecht ter dikte van een vinger in den hals, die de toreros laten groeien om er *la mona* aan vast te maken, een soort van chignon van zwarte zijde, die een deel uitmaakt van hun strijdkostuum, evenals de fijne jabot waarmede hun borst altijd prijkt.

EEN REIS DOOR DE NOORDELIJKE PROVINCIEN

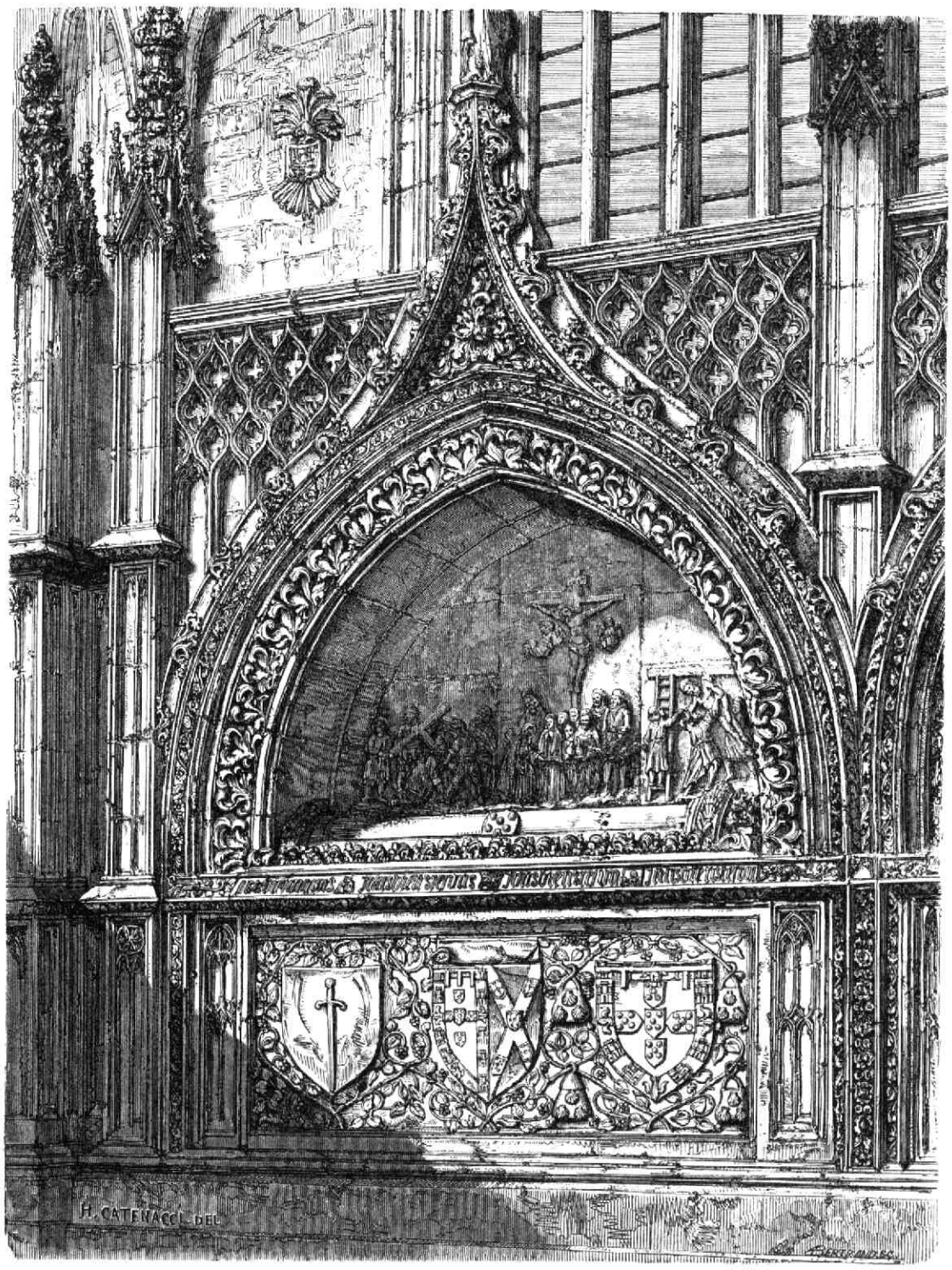
VAN

PORTUGAL.

(Vervolg van bladz. 256).

VI.

Na onze rekeningen afgesloten en onze bagage behoorlijk verzorgd te hebben, vertrekken wij den 2den Mei naar Coïmbra. Op den nieuw aangelegden weg was eerst sedert kort eene goed ingerichte diligencedienst in werking gekomen. Wij maken van de gelegenheid gebruik om, zij het ook maar voor een enkelen dag, gemakkelijk en spoedig te reizen. Van binnen is er in den wagen slechts voor vier personen plaats. Mr. Smith en Joseph zitten daar met een geestelijke, en ook Christoval vlijt zich op zijn gemak op de met kussens bekleede bank neder; — mij blijft dus niets over dan den breeden bok te beklimmen, waar ik plaats neem nevens den koetsier, den conducteur en een jongen Portugees. De conducteur geeft het teeken; de koetsier doet zijn zweep klappen en stoot een rauwen, schellen kreet uit; de vier paarden — vier fik-

Graftombe in de kerk te Batalha.

sche Normandiërs nog wel, pas uit Frankrijk gekomen — zetten zich in galop, en de jonge Portugees vraagt mij om vuur, ten einde zijn *chaluto* (cigaar) aan te steken. Spoedig was ik met hem in druk gesprek gewikkeld. Het jonge mensch is een beetje babbelachtig, maar overigens gul en vriendelijk; hij weet veel en spreekt geestig en met verstand over allerlei dingen, en dat even goed in het fransch als in het portugeesch; op de vragen, die ik tot hem richt, antwoordt hij zoo vlug en met zooveel zekerheid, dat hij wel door en door met de zaken bekend moet zijn. Daarom vergeef ik hem zijne babbelachtigheid, en laat mij door hem inlichten omtrent allerlei, dat mijne aandacht of belangstelling wekt.

"Zie — zeide hij, toen wij de Douro overtrokken — zie, deze plek zal lang de herinnering bewaren aan den 29 Maart 1809. Op dien dag maakten de fransche soldaten, onder aanvoering van den maarschalk Soult, zich na een hevigen storm meester van de stad. De onzen hadden een wanhopigen weerstand geboden; maar, teruggeworpen en verstrooid, weken zij eindelijk tot den oever van de Douro, en begonnen in verwarring en wild gedrang de brug over te trekken. Deze bezweek. Niet enkel de soldaten en burgers die er zich op verdrongen, werden verzwolgen in den snellen stroom, maar ook eene menigte vluchtelingen, die, niet kunnende terugkeeren en van achteren opgestuwd, in het water moesten springen. De ramp was vreeselijk, het aantal der slagtoffers ontzettend, en het duurde niet lang of de nieuw aankomenden konden den Douro overtrekken over een brug van lijken en stervenden."

De zachte, verkwikkende geuren van het veld; het gezicht der akkers met vlas en maïs beplant, der oranjeboomen met hun gouden vruchten en donkergroen schitterend gebladerte: de aanblik van dit liefelijk vredig tooneel verdreef weldra de pijnlijke herinnering, en ons gesprek nam een andere wending.

"De wijn — zoo verhaalde mijn reisgenoot — de wijn, in het buitenland onder den naam van portwijn bekend, wordt niet in de omstreken der stad Porto gewonnen: hij ontleent zijn naam aan de haven, waar hij inscheept wordt. De zoogenaamde wijn van Figueira verkeert in hetzelfde geval. Zoo aanstonds zullen wij, tusschen Aveiro en Coïmbra, de Barraïda doorrijden, de streek waar hij wast. Maar, daar deze wijnsoort meest uit Figueira naar Brazilië, waar zij veel aftrek vindt, wordt overgevoerd, ontleent ook zij haren naam aan de plaats harer inscheping. Hetzelfde geldt van de verschillende wijnen uit Estremadura, in den handel allen onder den gemeenschappelijken naam van wijnen van Lissabon bekend. De zoogenaamde portwijn heet bij ons wijn van de Douro: langs deze stroom, twintig mijlen oostwaarts van Porto, groeien de beste en fijnste soorten. De Douro-wijn wordt verschillend bereid, naar den smaak van het land waarvoor hij bestemd is. Onze beste klanten, de Engelschen, bij wie de portwijn aan geen feest ontbreken mag, verlangen hem jong en in vaatjes; zij zelven tappen hem in flesschen, en bewaren hem zorgvuldig in hunne kelders, tot hij den hoogsten graad van volkomenheid heeft bereikt. De Amerikanen daarentegen geven de voorkeur aan de tweede soorten; naar het noorden van Europa verzenden wij oude, zuivere, doorschijnende en zoo licht mogelijke wijnen. Overigens zijn de wijnen van de Douro, zoowel in smaak als in kleur zoo onderscheiden, dat wij ze, evenals uwe Bourdeaux- en Bourgogne-wijnen, naar de namen noemen der plaatsen waar zij wassen. . . ."

"Excellencia," zeide de conducteur, mij een bouwval wijzende, dicht bij eene kleine tusschen het groen half verscholen stad; "Excellencia, ziedaar een heel oud kasteel. Men zegt dat het door de Romeinen gebouwd is."

"Hei! hei! nu gaat ge wat al te ver," riep mijn reisgenoot. "Er zijn menschen, die het niet kunnen laten een monument nog onder te maken dan het werkelijk is. Men zegt ook dat een gothisch bouwmeester dit kasteel, met zijne torens, zijn kolossalen *donjon*, zijne hoektorentjes, als vogelnesten aan de muren hangend, heeft opgetrokken, maar ook dan nog moet ik eenige eeuwen afdingen. Ik acht het gebouw van Arabischen oorsprong, en dat is waarlijk al oud genoeg. . . . . Senhor, voegde hij er bij, dit is het kasteel van Feira; het is geheel van graniet opgetrokken, en ondanks zijn vervallen voorkomen ben ik zeker dat het nog zeer lang aan den verwoestenden invloed des tijds weerstand bieden en nog menig geslacht overleven zal."

VII.

Ik wenschte van mijn mededeelzamen reismakker ook eenige inlichtingen te ontvangen over de provincie Tras-os-montes, — dat wil zeggen: aan gene zijde der bergen, namelijk, van de Sierra d'Estrella.

"Dat is een dor, kaal land, antwoordde hij, en ongezond ook; eene opeenvolging van rotsen, bergkloven en afgronden, eene wilde, ruwe bergstreek; en, senhor, ik geloof niet, dat zelfs voor een toerist een uitstapje daarheen de bezwaren en de vermoeienissen van de reis vergoedt. Het is zoo, men vindt er enkele schoone vlakten, enkele vruchtbare valleien, waar, zoo goed als het gaan wil, vlas, maïs, gerst en koren verbouwd wordt; op de lagere heuvelen tiert de wijnstok; de bergen zijn omgord met dichte wouden van kastanjes, wier vrucht een hoofdbestanddeel is van het voedsel der arme bevolking; maar over het algemeen is het land woest, onbebouwd en vervelend, en de bewoners gelijken veel op het land.

"De steden hebben geene andere dan alleen eene historische belangrijkheid. Te Bragança — de stamzetel van ons Vorstenhuis — werd in 1354, door den bisschop van Guarda, het geheim huwelijk van dom Pedro met Inez de Castro ingezegend. Onze kroniekschrijver Fernando Lopez heeft met onnavolgbare plastische naïeveteit de plechtigheid beschreven. Gij kent den afloop dier sombere geschiedenis, waarvan het droef verhaal, eeuwen lang, zoovele tranen heeft

doen vloeien. — Miranda, eene kleine bisschoppelijke stad, werd in 1762 geheel in de asch gelegd. De Spanjaarden beschoten haar; een groot kruitmagazijn vliegt in brand; de vlammen grijpen naar alle kanten om zich heen, en verslinden tot het laatste huis der ongelukkige stad. — Moncoro is allerleelijkst gebouwd; Montalègre, met zijn oud kasteel Villarèal, door Koning Dinis (Dionys) tot een hertogdom verheven; Mirandella, Vimioso, Outeiro, Peso da Bogoa, zijn al te samen onbeteekenende plaatsjes; en ware het niet om de prachtige brug van achttien bogen, over de Tameja, volgens sommigen door Vespasianus, volgene anderen door Trajanus gebouwd, — ware het niet om die trotsche brug, dan zou Chaves niet eens der vermelding waard zijn.

"Tras-os-Montes verlatende, zoudt ge over Lamego in Beïra zijn gekomen. Lamego is in de geschiedenis vermaard wegens de daar in 1143 gehouden vergadering der Cortès, waarop Alfonso tot eersten Koning van Portugal werd uitgeroepen en de erfopvolging in het nieuwe rijk geregeld; maar ook deze reputatie is, als zoo menig andere, niet onaangevochten gebleven. Geleerde, kritische mannen, die hun gansche leven hebben gewijd aan het doorsnuffelen van bestoven archieven en verkleurde perkamenten, zeggen dat het geheele bestaan dier Cortès hoogst twijfelachtig is. Ook zij zullen dus misschien eerlang naar het wijde gebied der mythen en legenden moeten gaan verhuizen! Dan kondt ge ook Pinhel hebben bezocht, een lief klein stedeke, door de engelschen tot zomerverblijf gekozen; en Almeida, de sterke vesting tegenover het spaansche Ciudad-Rodrigo, tijdens den zevenjarigen oorlog onder Napoleon bij herhaling door de fransche legers genomen en wedergenomen. Verder Guarda, in 1199 door dom Sancho aan de bronnen van den dichterlijken Mondego gesticht, op eene vrij hooge bergvlakte, waar het des winters soms ondragelijk koud is; en eindelijk, *last not least*, Viseu, eene der oudste steden van Portugal; Viseu, volgens de overlevering, door grieksche kolonisten uit Lakonië gesticht en door Trajanus herbouwd; Viseu, waar, altijd volgens de overlevering, in de kerk San-Miguel de Tamal, het graf wordt gevonden van Roderigo, den laatsten Koning der West-Gothen; Viseu, de eerste der portugeesche steden, die op de ongeloovigen werd heroverd. Ge ziet, hier zijn aanspraken genoeg op uwe belangstelling! Maar, helaas! senhor, gij weet het: niets gelijkt meer op eene splinternieuwe stad, dan juist eene overoude. Men pleistert de wonden, men heelt de breuken, men dicht de gaten, de scheuren, de reten; men dekt met eene huichelende laag van witte, gele of rooskleurige kalk de eerwaardige litteekenen en rimpels der oude muren; en nu, hoe onder dit telken jare vernieuwd blanketsel, dat eindelijk zelfs de scherpste omtrekkken wegwischt, hoe daaronder nog de oude woningen te hervinden der Grieken, der Romeinen, der Gothen, der Arabieren en der overwinnaars van den Islam?" —

Terwijl mijn Portugees dus voortkeuvelde, waren wij Corvo en Oliveira d'Azeimeïs voorbijgereden Toen, naar het westen wijzende, hernam hij:

"Daar ginds, maar te ver weg om zijne sierlijke torenspitsen te kunnen zien, daar ginds koestert zich Ovar in de zonnestralen, die de vlakte doorgloeien. Ovar is eene belangrijke stad.... voor Portugal altijd; het telt ongeveer elf duizend inwoners. Schrijf in uw reisjournaal, dat Ovar, met zijn prachtige haven aan het groote meer van Rio d'Aveiro, voortdurende en winstgevende handelsbetrekkingen onderhoudt met de transatlantische gewesten. En voeg er dan gerust bij, dat zijne zeelieden den roem hebben van de stoutmoedigsten van ons land te zijn: en dat is geen kleine lof. Zij boeten bijwijlen hunne vermetelheid duur; maar voor twintig die omkomen, staan er honderd anderen gereed, om op hunne lichte vaartuigen het geweld van stormen en golven te braveeren. Echte zonen, zij, van het oude heldenras, dat met Henriquez den Zeevaarder, met Vasco de Gama, met Pacheco Pereira, de nog ongebaande wegen van de wereldzee opende! — Dat meer van Aveiro, waarvan ik sprak, is zeer uitgestrekt: eene groote menigte eilanden en eilandjes verheffen zich boven zijn blauwen waterspiegel, met hun kroon van groenend geboomte, of hunne kale zandvlakte, schitterend in de zon. Door de Vouga gevoed, heeft het meer door het kanaal van Aveiro gemeenschap met den Atlantischen oceaan, en strekt zich, maar nu als ongezond moeras, zuidwaarts tot aan Mira uit. Vindt men hier de beste matrozen, men vindt ook in die streek de mooiste meisjes van heel Portugal." [1]

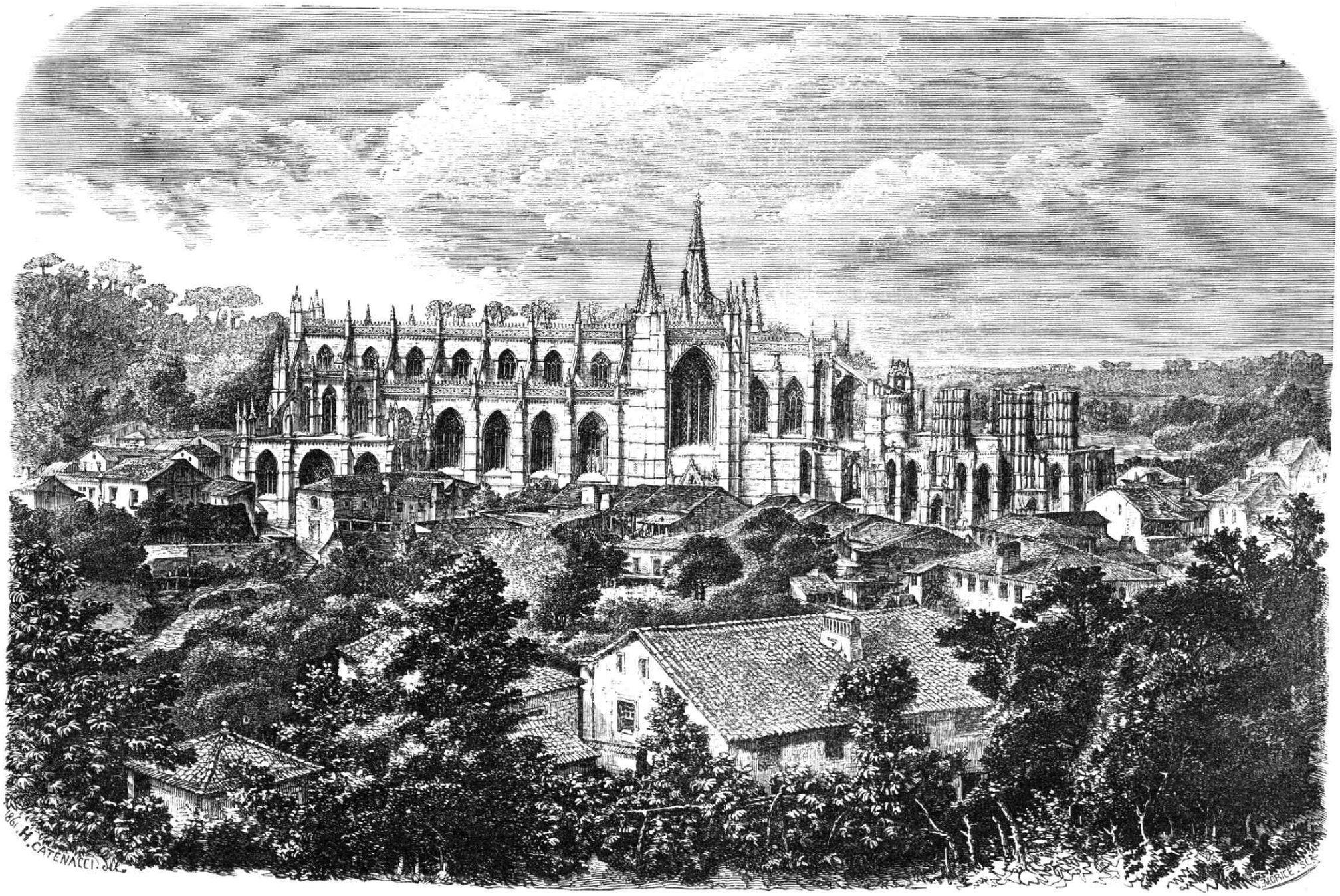
De diligence rijdt altijd maar lustig voort. Esterraja, Albergaria-Nova, Eïxo, waar wij de Vouga overtrekken, Sandoa, Aguada, Avelans, Anadia, Montagoa, Mealhada, liggen allen reeds achter ons. Het terrein is bergachtig en niet gemakkelijk; maar de weg is goed, de wisselplaatsen zijn menigvuldig, en de paarden, om zoo te zeggen, haast altijd in vliegenden galop.

"Deze streek," ving mij onvermoeide vriend weder aan, 'deze streek, senhor, is bij uitnemendheid vruchtbaar. De grond brengt hier bijna vanzelf vruchten voort; en het is wel jammer, dat hij niet met dien ijver en die kennis bebouwd wordt, dien hij zoozeer zou verdienen. Indien onze ingenieurs de nog in zoo menig opzicht gebrekkige bevloeiingsmiddelen verbeterden; indien onze landbouwers beter werktuigen bezaten, over meer handen bij den arbeid, over meer groot en klein vee konden beschikken; indien zij wat ijveriger waren en wat minder gehecht aan den ouden sleur: dan zou de landbouw hier beter gedijen en meer beantwoorden aan de ondersteuning en medewerking der regeering en aan de offers, die de natie om zijnentwil brengt. In plaats van het noodige graan van elders te moeten halen, zouden wij

[1] Ten gevolge van zeer belangrijke werken aan het kanaal van Aveiro, heeft het vaarwater tegenwoordig, bij lage zee, eene diepte van vijf el. In de vijftiende en zestiende eeuw was de haven van Aveiro eene de belangrijkste van het geheele Schiereiland; de inwoners rustten toen zestig schepen alleen voor de kabeljauwvangst uit. De plaats is thans zeer vervallen.

Kleederdrachten der vischvrouwen te Porto.

Batalha.

dan zelven de markten van minder begunstige landen dan het onze kunnen voorzien. [1]

"Ik spreek niet van de oranjeappelen, de citroenen, de sinaasappelen, de limas en dergelijken: die schoone en heerlijke vruchten, op uwe tafels iets zeldzaams, zijn hier gemeen goed: de armsten zelfs gebruiken ze naar hartelust. Wij hebben ook de beste soorten van olijven. Maar ongelukkig wordt ook hier weer met de grootste zorgeloosheid te werk gegaan. Is de tijd voor het plukken der olijven gekomen, dan geeft de boer zich niet de moeite om in den boom te klimmen en zoo de vruchten in te zamelen; wel neen: met een dikken stok gewapend, slaat hij zoo lang tegen de takken tot de olijven op den grond vallen! — Andere boomsoorten, zoo als kastanjes, vijgen, pruimeboomen, amandelboomen, moerbeziënboomen, pijnboomen, kurkeiken, enz. enz., vindt men hier bijna overal.

"De maïs is eene van onze belangrijkste produkten, en waar het meeste mede gewonnen wordt. Als wij in den oogsttijd waren, zou ik zeker niet verzuimen u een der feesten te doen bijwonen, die dan op het land gevierd worden. Wanneer de arbeid van den dag is afgeloopen en de maïs gesneden, noodigt ieder pachter des avonds zijne vrienden en buren bij zich. De vrouwen, in rijen gezeten, halen de airen uit; de mannen dragen ledige korven aan, en brengen de volle weg; en ieder op zijn beurt, mannen zoowel als vrouwen, zingt, onder begeleiding van guitaar en viool, een of ander geïmproviseerd liedje, waarin doorgaans de afwezigen niet worden gespaard. Soms gebeurt het ook wel, bij het scheiden, dat deze of gene meent partij te moeten trekken voor een vriend of vriendin, die, naar zijn gevoelen, wat al te erg gehavend werd: dan regent het slagen op den dichter van het onwelkome lied! Inderdaad, het is alleraardigst! Vindt een van de mannen een halm van roode maïs, dan biedt hij dien ten geschenke aan een der jonge meisjes uit den kring, en mag, ter belooning, twee fiksche zoenen nemen. Na den arbeid, begint het gezang en ook de dans; men eet, men drinkt, men lacht en stoeit; en doorgaans verrast de morgen de feestvierenden midden in hun pret.

"Maar vooral zou ik u graag eene *Romaria* laten zien. Dat is een half-godsdienstig, half-wereldsch feest, zeer geliefd overigens, vooral in het noorden, waar het niet zeldzaam is, bij zulke gelegenheid een vijftien à twintigduizend menschen bijeen te zien. Met een schitterend vuurwerk geopend, wordt de feestviering met zang en dans voortgezet. Dan wordt de mis gelezen, vervolgens een preek en processie gehouden, en de plechtigheid besloten met een oorverdoovend geraas van guitaren, violen, trommels, trompetten, afgewisseld door allerlei vertooningen, gezang, gejoel, geschreeuw en dansen: — vooral dansen, allerlei dansen, en daaronder in de eerste plaats de traditioneele *foffa*, die zich hier in al hare pracht vertoont, en de stoute sprongen, de gewaagde buigingen en bedenkelijke wendingen der cachucha verre achter zich laat. Kan men misschien niet zeggen, dat bij eene *Romaria* de eereplaats aan de *foffa* toekomt, waar is het toch, dat zij er het hoofdmoment, de schitterendste episode, van uitmaakt; zij zet aan het feest een eigenaardigheid, een locale kleur bij, waardoor het juist voor den vreemdeling zoo belangrijk wordt. Tot slot ontstaat er natuurlijk twist: men tiert en raast, men vecht en ranselt elkander af.... en dit alles duurt twee volle dagen en nachten achtereen.....

"Maar onze paarden vliegen, of zij bezeten zijn.... Bussaco en Cantanhède zijn letterlijk voorbijgevlogen.... Daar zijn wij reeds te Coïmbra."

[1] Door den staat zijn zes model-pachthoeven gesticht, twee landbouwscholen te Coïmbra en te Evora, en een landbouwakademie te Lissabon. Ook zijn in 1852 van staatswege, in al de administratieve districten landbouwkundige wedstrijden geopend. De regeering beschikt evenzoo jaarlijks over eene zekere som geld, om daarvoor jongelieden in den vreemde de inrichtingen van landbouw en landhuishoudkunde te doen bestudeeren, of wel om geoefende en ervaren landbouwkundigen in Portugal te doen komen.

Men schat de gemiddelde opbrengst in granen op 86.880.000 schepels, waarvan Minho alleen er 17.623.253 levert. Indien de overige gewesten in gelijke mate voortbrachten, dan zou de totale opbrengst 231.305.195 schepels bedragen. In 1854 bedroeg de veestapel in Portugal 2.420.000 runderen, 913.741 varkens, 70.000 paarden en 162.000 ezels of muilezels. Uit het noorden des koninkrijks worden jaarlijks 10.000 dozijn eieren naar Engeland verzonden.

VIII.

Wij stapten af in de Breêstraat, dicht bij de Universiteit.

Aan den rechteroever van den Mondego verrijst Coïmbra, even als de meeste portugeesche steden, amphitheatersgewijze tegen de helling van een tamelijk hoogen heuvel. De stad is in twee deelen, de boven- en de benedenstad, gesplitst: de eerste wordt bijna uitsluitend door de studenten en professoren, de laatste door de overige burgers — de *foutricos*, zoo als de student ze noemt — bewoond. Deze beide stadskwartieren zijn verbonden door den zoogenaanden trap van Minerva; door nauwe, sombere, vuile, slecht gebouwde straten, echte holen, waar men zich met handen en voeten naar boven moet werken; en eindelijk door twee uitmuntende rijwegen, die, aan den voet des heuvels beginnende, de stad rechts en links omgaan en boven op het plein der Universiteit weder samenloopen. De Breêstraat voert naar de nieuwe kathedraal, voorheen de Jezuïetenkerk, een modern gebouw zonder eenige kunstwaarde; naar het museum van natuurlijke historie, dat eene rijke verzameling van geologische en mineralogische voorwerpen bevat; naar het laboratium; naar het Sint-Paulus collegie, en naar het hospitaal. Boven, aan het einde der straat, verrijst de triomfboog *do Castello*, en van daar daalt men af naar den botanischen tuin.

Deze tuin is inderdaad prachtig. Ingesloten door de kloosters der Benedictijnen, der Carmelieten en

der zusters van Santa-Anna, door het bisschoppelijk seminarie, het observatorium en de waterleiding, die de bovenstad van drinkwater voorziet; versierd met uitgestrekte terrassen, breede en gemakkelijke trappen, prachtige serres en trekkasten; beplant met heerlijke boomen, met palmen, die zachtkens in de van geuren doortrokken lucht hunne statige bladerkronen wiegelen; vol kostbare heesters en gewassen, schoone en ten deele zeldzame exemplaren der flora's van Azië, Afrika en Amerika: — zou deze tuin een waar sieraad zijn ook voor de grootste en beroemdste steden. En, als waren al deze wonderen, die zich voor het oog van den wandelaar ontplooien, nog niet voldoende, zoo toeft hem boven dit alles nog een ander genot. De tuin komt uit aan den Mondego. Van den oever volgt de blik den kalmen en majestueuzen loop der rivier; dwaalt, aan de overzijde, over bloeiende velden, over heuvelen met wijnstokken en olijven beplant, en rust op de kloosters van San-Francisco en Santa-Clara, op eene menigte villa's en landhuizen, waar de hooge en lage adel en de rijke burgers de zomermaanden doorbrengen.

De oude kathedraal, aan San-Christovan gewijd, ligt ter halver hoogte van den heuvel. De kanteelen, waarmede de muren voorzien zijn, doen haar meer op een moorschen alcazar dan op een Christentempel gelijken, en de rondbogen harer vensteropeningen, met hoog beeldwerk versierd, dragen dat karakter van forsche stevigheid, dat alleen aan de gewrochten uit de eerste perioden der bouwkunst eigen is.

De voorgevel der kerk van Santa-Cruz is misvormd door eene restauratie in allerongelukkigsten stijl. Het inwendige is beter. Ter wederzijde van het hoofdaltaar verrijzen twee prachtige graftomben: zij bevatten het stoffelijk overschot van Alfonso, *o Conquistador* (den Veroveraar), en van zijn zoon Sancho, den tweeden Koning van Portugal. Zeer schoon bewerkte koorstoelen omringen het koor; zij zijn uit Duitschland afkomstig, en ik geloof ook dat meer dan een standbeeld in den gevel duitsche arbeid is.

De kloosterhoven, ten getale van twee of drie, zijn nog in wezen. Dit klooster, waartoe de kerk behoorde, beslaat eene aanzienlijke uitgestrektheid gronds in de benedenstad. Achter de gebouwen ligt een schier onafzienbaar park, met heerlijke lanen en breede grasperken. Daar, onder de koele schaduw der eeuwenheugende boomen, aan de kalme oevers van een vijver, haast een meer gelijk, bij het liefelijke geruisch van watervallen en fonteinen, daar plachten de vrome Augustijner monniken, verre van de wereld en haar gerucht, in stille overpeinzingen hunne dagen te slijten.

IX.

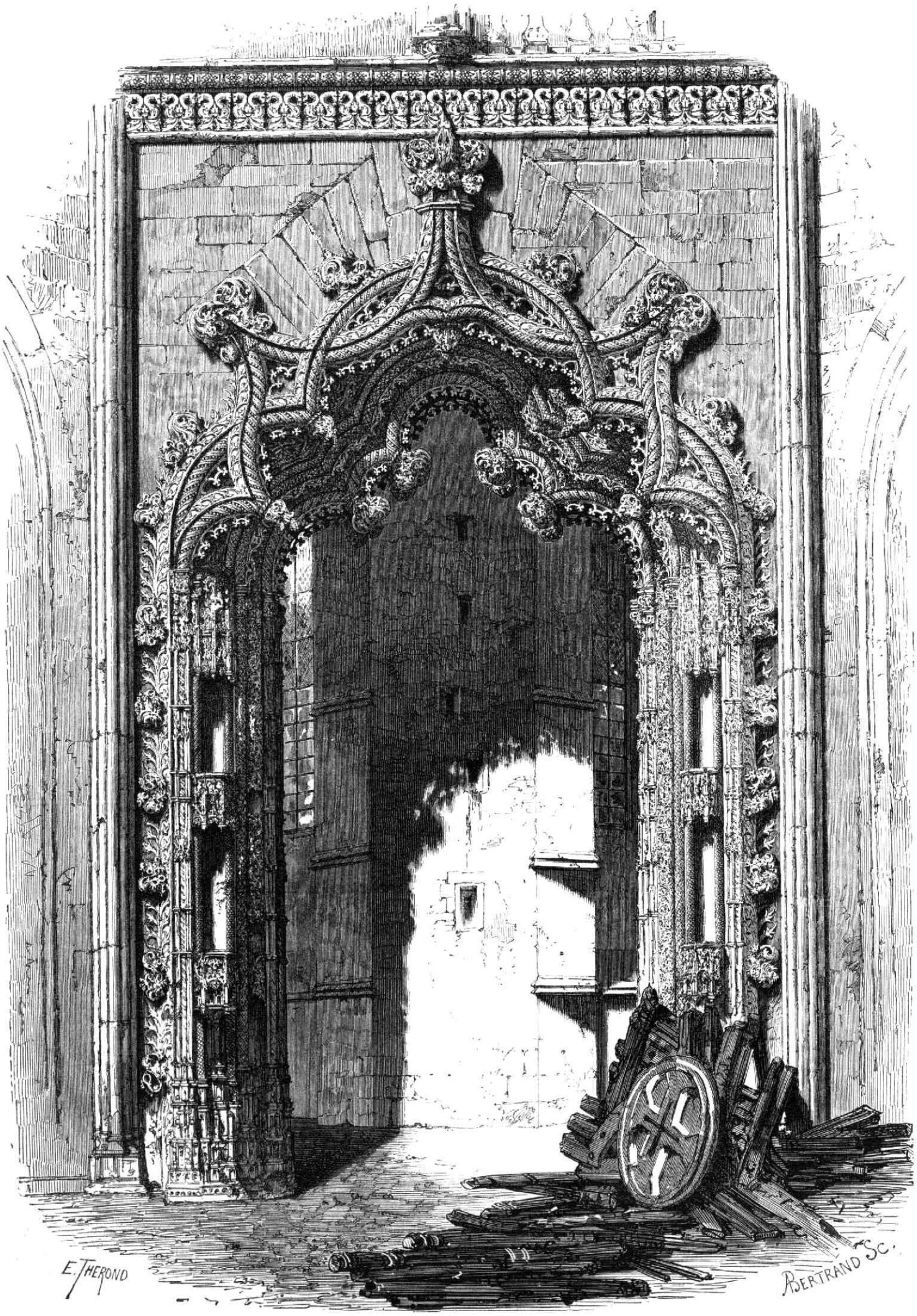
Eene fraaie steenen brug verbindt de beide oevers van den Mondego. Aan de overzijde gekomen, ziet men eerst het Franciskaner klooster, en, hooger op, dat van Santa-Clara. In de kerk van dit laatste is een grafteeken, geheel met beeldwerk overdekt en omringd door een kleine balustrade van geciseleerd zilver; alles meer overdadig dan smaakvol. Hier rust de heilige Elisabeth van Portugal, niet te verwarren met hare meer beroemde naamgenoote van Hongarije. Het klooster van Santa-Clara stond voorheen dichter bij de rivier; maar, bij zijne veelvuldige overstroomingen, verplaatst de Mondego telkens de talrijke zandbanken zijner bedding, en bedekt met het zand de omringende velden. Het oude klooster, langzamerhand ingenomen en bedolven, steekt nog maar even met zijne daken en sommige kroonlijsten boven den grond uit.

Dicht bij Santa-Clara ligt de *Quinta das Lagrimas* (het huis der tranen), waar alle teedere en gevoelige zielen de hulde harer weemoedige sympathie gaan brengen bij de stille beek, *de bron der liefde*, voor eeuwig met den naam van Inez de Castro verbonden. Hier luisterde dom Pedro naar de teedere groeten, de smachtende verzuchtingen zijner ongelukkige, voor immer van hem gescheiden gade; hier viel zij, de jonge vrouw, onder het staal van moordenaars, ongevoelig voor de schoonheid en de onschuld van hun slachtoffer, ongevoelig ook voor de tranen en angstkreten harer kinderen.

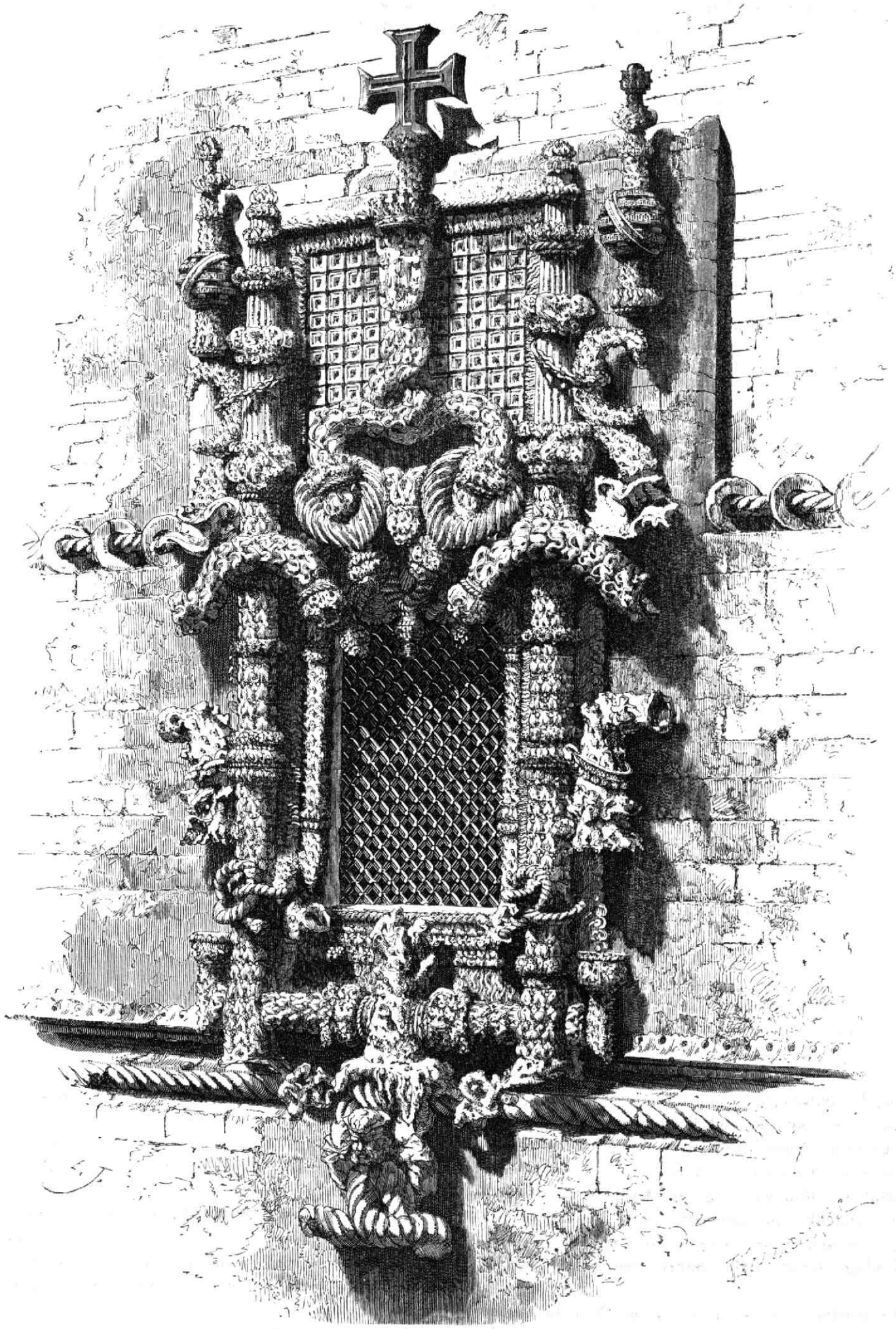
"De nymfen van den Mondego herdachten en beweenden lang dezen droeven dood; en om de herinnering voor eeuwig te bewaren, schiepen zij hare overvloedige tranen tot een heldere bron. Zij gaven der bron een naam, die niet vergaat; de bron, die nog de gedachtenis bewaart der liefde van Inez, van haar, die eenmaal langs deze boorden zweefde. O, zie, hoe helder is het reine water, dat de bloemen besproeit! Dat water, dat zijn tranen; de naam der bron is liefde!"

Alzoo zingt Luïz de Camoëns. En wanneer ge op den voorgevel van het dichterlijke monument de roerende stanza gelezen hebt, en ge ziet dan die donkerroode vlakken op den marmeren vloer der bron; ge ziet die weemoedige waterbloemen, trillende op het door 't koeltje bewogen vlak: is het u dan niet als herkendet ge het bloed en de gouden lokken der ongelukkige Inez; en hoort ge dan niet, in het ruischen der beek, de wegstervende echo der laatste klachten van de wreed vermoorde? Deze plek is de geliefkoosde wandeling der studenten, en zeker heeft meer dan één dichter van het latere Portugal in de schaduw der eeuwenheugende cederen van de *Quinta* de stoffe gevonden voor zijne zoetste zangen.

Maar de pracht van het omringende panorama ontvoert u aan deze droefgeestige herinneringen. Zie voor u. Groepen van oranjeboomen, kasteelen, villa's, tuinen, overdekken de vlakte en de helling der heuvelen; nevens u slingert de wingert zijn armen om olm en plataan, en buigt de treurwilg zijne takken over de ruischende beek; aan uwen voet weerkaatst de zacht golvende rivier het diepe blauw van een weergaloozen hemel; en daar tegenover u, te midden van een krans van geboomte, verrijst Coïmbra: Coïmbra, zelf een bloeiende groene heuvel, in schilderachtige wanorde bezaaid met straten en huizen, met kerken en kloosters, en — een koning gelijk — gekroond

Poort der *onvoltooide kapel* te Batalha.

Venster van de Casa do Capitulo (Kapittelhuis) te Thomar.

met een diadeem van fiere monumenten! En te midden dier onbeschrijfelijke mengeling van daken, van terrassen, van trotsche torens en zwevende, doorzichtige spitsen; van huizen, wier vensters schitteren in het zonlicht; van bloemen en boomen: te midden van dat alles ontdekt ge hier en daar de afgebrokkelde kroon van een ouden, half ingezakten muur, leunende tegen enkele waggelende torens. Dat is alles wat er rest van de geduchte omwalling, wier sterke poorten Martinho Freitas, door een overweldiger belegerd, niet ontsluiten wilde, dan nadat de Koning, zijn Heer, was gevallen.

Wij keerden in de stad terug, langs de *Calçada*, eene wandelplaats, waar des avonds burgers en studenten samenkomen. Al voortwandelende, vroeg Mr. Smith aan het jongè mensch, die ons als gids had gediend:

"Weet ge wel wie die Camoëns was, wiens naam te lezen staat onder het opschrift van de Bron der liefde?

Si, Excellencia, hum homem antigo (een man uit den ouden tijd).

— Ja, wel; maar wat nog meer?

Geen antwoord.

— Was het een generaal?

— *Nao, hum homem antigo.*

— Een bisschop, een monnik, een dichter?

— *Nao, hum homum muito antigo, Excellencia!*

Ziedaar alles wat, althans bij dezen zoon des volks, was overgebleven van de herinnering aan den onsterfelijken zanger der Lusiade, den Homerus van Portugals heldeneeuwen! *Sic transit gloria mundi!*

X.

Coïmbra is de portugeesche akademiestad. In het jaar 1290, door Koning Diniz, *o Lavrador* (den Landbouwer), te Lissabon gesticht, werd de Universiteit in 1308 naar Coïmbra overgebracht. In 1338 evenwel keerde zij naar de hoofdstad terug en bleef daar, tot zij in 1537 zich voor goed aan de boorden van den Mondego vestigde.

De Universiteit heeft door de *porta ferrea* (ijzeren poort) een uitgang in de Breêstraat. De hierbijgevoegde afbeelding ontslaat mij van de moeite, den voorgevel van het gebouw te beschrijven: de lezer zal zelf gemakkelijk het schoone van het smakelooze, het oude van het moderne, weten te onderscheiden. De galerij, de zoogenaamde *Via latina*, dient den studenten tot wandelplaats, en vormt tevens, ter linkerzijde, eene soort van voorhof voor de zaal waar de promotiën en de examens worden gehouden. Deze zaal is ruim en hoog, en maakt een zeer aangenamen indruk; de portretten der Koningen van Portugal versieren den wand. Dat van den regeerenden Koning hangt altijd boven den zetel van den rector.

In de nabijheid, en evenzeer op de *Via latina* uitkomende, zijn de zalen waar het onderwijs in theologie en rechtsgeleerdheid wordt gegeven; naar ik meen ook die waar de cursus van administratief recht gehouden wordt. De faculteiten der wijsbegeerte en der mathesis zetelen in de lokalen van het museum; de medische faculteit geeft haar onderwijs in het hospitaal. De rector woont in het gebouw-zelf der Universiteit, waar zich bovendien de archieven, de bibliotheek en eene volledige drukkerij bevinden.

De Koning benoemt den rector. De professoren worden ook door den Koning benoemd, maar op voordracht van de Universiteit.

De student moet, om toegelaten te worden, minstens zestien jaar oud zijn; kennis van het fransch of het engelsch is een vereischte. Hij betaalt zestig francs bij zijne inschrijving, en eene gelijke som bij het einde van den cursus. In het akademiejaar 1857—1858 bedroeg het getal der studenten achthonderd-drie-en-dertig. Voegt men daarbij de vijfhonderd-drie-en-tachtig leerlingen van het lyceum, dan beloopt het geheele getal der studeerenden veertien-honderd-zestien.

Om de collegiën bij te wonen, moet de student gekleed zijn in de *batina e capa*. Dit kostuum, vroeger door de Jezuïeten ingevoerd, bestaat uit een langen zwarten overrok, de *batina*, en een zwarten halskraag, de *capa*. Zwarte zijden kousen, schoenen met gespen, en eene soort van wijde zwarte muts, voltooien deze seminaristen-kleeding. Voorheen mocht de student, ook buiten de collegiën, dit kostuum nooit afleggen. Coïmbra moet er toen inderdaad schilderachtig uitgezien hebben, toen de monniken der talrijke kloosters in en rondom de stad, in hunne verschillende, zwarte, witte, bruine, mantels en pijen, de straten doorkruisten, en het luidruchtig scholierengild, in zijne donkere *batina e capa* gehuld, pleinen en wandelplaatsen vervulde. De stille burger boog eerbiedig voor de eerwaardige vaders, en ging zwijgend uit den weg voor de woelige scholieren, die de stad als hun gebied beschouwden en immer gereed waren om iedere inbreuk op hunne souvereiniteit streng te straffen.

Men zegt, dat het onderwijs aan de Universiteit verbetering behoeft, en ik wil dit niet betwisten; maar toch, aannemende zelfs dat het niet geheel op de hoogte van den tijd is, moet men erkennen dat deze hoogeschool, in de laatste vijftig jaren, een reeks van talentvolle mannen heeft geleverd, die iedere akademie tot eer zouden verstrekken. In onze onbekendheid met de taal, meenen wij de portugeesche literatuur te kennen, wanneer wij eenige vertaalde fragmenten van Camoëns hebben gelezen. Wij weten niets van het bestaan van schrijvers als Almeida Garrett, Feliciano de Castillo en Alexandro Herculano, die in Portugal eene nieuwe school hebben gesticht. De eerste, in 1854 overleden, heeft zich vooral in den roman onderscheiden; Castillo, een blinde dichter, heeft met geluk de lier van den zanger der Lusiade bespeeld; Herculano eindelijk, heeft de nationale geschiedenis als het ware herschapen: eene levendige, dramatische voorstelling vereenigt zich bij hem met eene nauwkeurige, veelomvattende geleerdheid. Om deze drie uitnemende vertegenwoordigers der nieuwere letterkunde scharen zich een Rebello da Silva, met zijne ge-

schiedkundige verhalen, een Mendès Leal, met zijne humoristische romans, om van anderen te zwijgen. Maar niet alleen in het gebied der eigenlijke literatuur heeft zich de school van Coïmbra een rechtmatigen roem verworven: de beoefening van het recht wijkt niet voor die der letteren, en ook de mathematische en natuurkundige wetenschappen worden er, in de laatste jaren vooral, met vrucht onderwezen.

Er zijn voorzeker in Portugal nog andere scholen: de polytechnische scholen te Lissabon en te Porto; de militaire scholen te Mafra en te Lissabon, enz.; maar de Universiteit van Coïmbra is de ééne en eenige akademie. De bloem der portugeesche jeugd slijt hier hare schoonste dagen. Hoevele geslachten achtereen hebben hier de straten da Sofia en Vizconda de Luz van hun vroolijk gejubel doen weêrgalmen! Te Coïmbra geweest te zijn: den titel van *bacharel formado*, zoo veel als doctor, te mogen voeren, na eenige jaren te hebben doorgebracht in het dichterlijke vaderland van den *fado*, dien dans, zoo geliefd bij de studenten, dien dans, waarvoor ieder hunner eens zijne vroolijkste koepletjens dichtte: — is het niet een wezenlijk voorrecht? Daar worden betrekkingen aangeknoopt voor geheel het volgend leven; banden van liefelijke herinnering verbinden voor altijd de burgers der akademie met elkander en met de oude *alma mater*. De Universiteit van Coïmbra heeft zoozeer haar aloud *prestige* behouden, dat zelfs de Brazilianen, hoewel sedert lang van Portugal gescheiden, er hunne zonen ter schole zenden.

III.

Van Coïmbra naar Pombal en Leiria. — Batalha. — De pastoor van Batalha. — Alcobaça. — Van Alcobaça naar Thomar. — Porto de Moz. De Sierra d'Albardos. — Aleixo. — *As contrabandistas!* — Ourem. Thomar. — Santarem. — Belém. — Cintra. — Mafra. — Slot.

I.

Den 4den Mei, bij het krieken van den dag, stijgen wij te paard en aanvaarden onzen tocht naar Pombal. De hemel is grauw en bewolkt; het weder onaangenaam; de zon kan den dichten, vochtigen nevel- en wolkensluier, die haar gelaat verbergt, niet verscheuren.

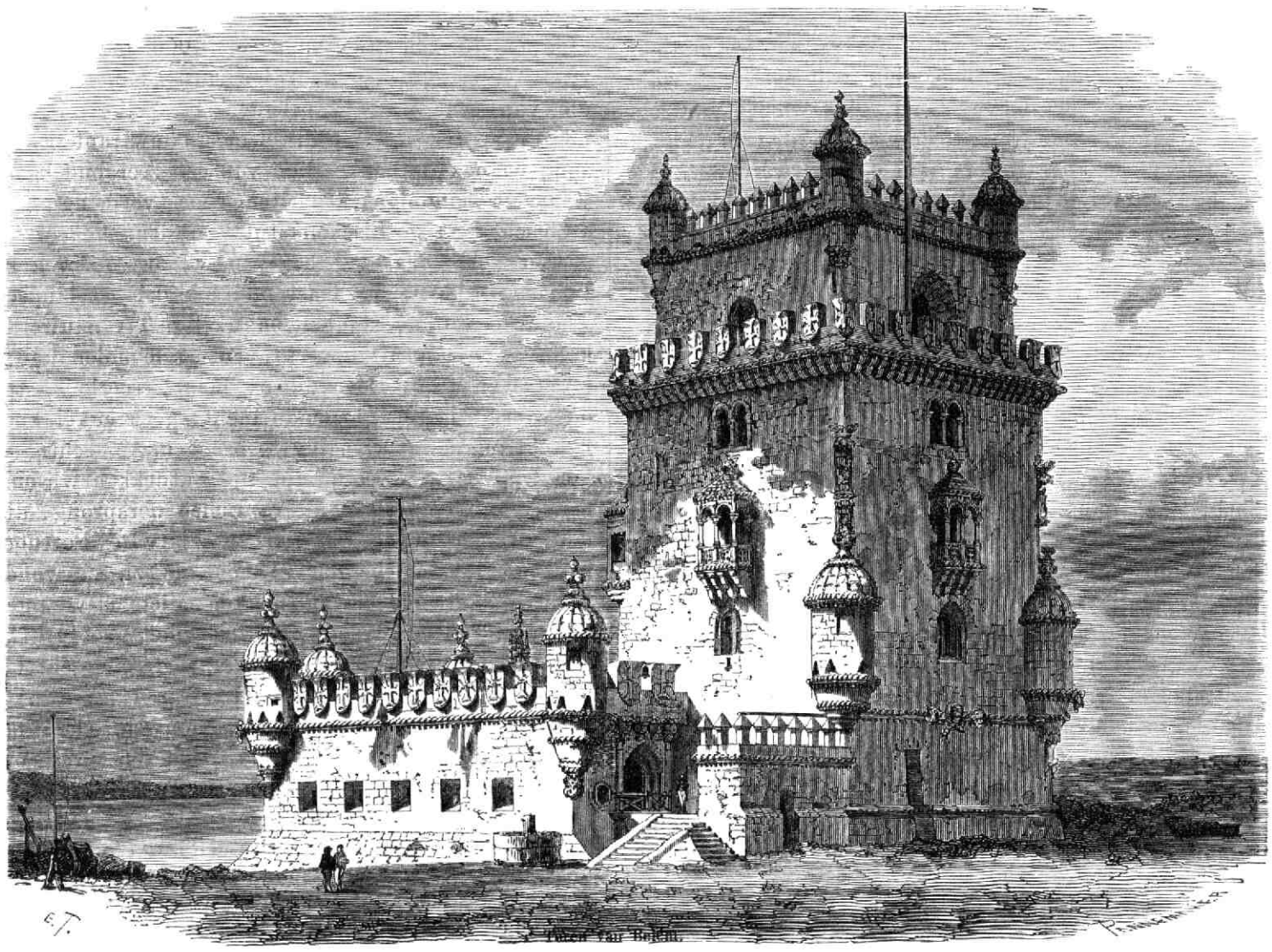
Nadat wij Coïmbra verlaten hebben, voert ons de weg eerst naar Condeixa a Nova, een groot dorp, met een duizendtal inwoners, en vervolgens, links, naar Condeixa a Velha. Groote, dooreengeworpen brokken muur verhinderen soms den doorgang: het zijn de overblijfselen van een vernield fort. Men wijst ons ook nog andere, onkenbaar geworden overblijfselen: naar het zeggen, van romeinsche baden. De bodem draagt hier overal de sporen van den voortijd. Nu en dan ontdekken wij, tusschen het gras en de struiken, even boven den grond, schachten of kapiteelen van zuilen, brokken muurwerk, opschriften, twee-duizend jaar en meer oud. Eindelijk, den grooten weg, dien wij voor een poos verlaten hadden, weder volgende, komen wij te Pombal in Estremadura.

De stad is klein, maar lief gelegen en niet al te afgezonderd. Zij telt ongeveer 4000 inwoners. Men vindt er eenige merkwaardige ruïnen: onder anderen die van eene oude kapel der Tempelieren, waarin nog de sporen van den arabischen bouwtrant zichtbaar zijn; en ook de bouwvallen van een zeer oud kasteel, waarvan sommige gedeelten eene vermenging van arabischen en gothischen stijl verraden.

Den volgenden dag begeven wij ons op weg naar Leiria. De hitte is haast ondragelijk; het landschap woest, eenzaam, somber en akelig. Ter nauwernood komt nu en dan, uit de verte, een enkele molen deze verlatenheid wat verlevendigen: maar, roerloos steken de wieken in de gloeiende lucht: geen enkel koeltje ruischt om ze in beweging te brengen. Aêmechtig trekken wij voort. Van tijd tot tijd ontdekken wij enkele *noras*, waterputten van arabischen oorsprong, die u doen wanen in het Oosten te zijn. De Portugezen hebben die putten gelaten zoo als zij ze vonden; raderen, kettingen, waterbakken, niets is veranderd. Daar nadert een troep muilezels, met groote afhangende manden beladen, in vorm wederom geheel gelijk aan die, welke gij in de straten van Kaïro of Alexandrië dagelijks kunt aanschouwen. Deze manden zijn gevuld met *tangerinas*, eene soort van oranjeappelen, uit de omstreken van Tanger afkomstig, en van daar door de Portugezen in hun land overgebracht. Joseph vuurt op het wild dat ons ter rechterzijde voorbijsnelt; ik doe hetzelfde ter linkerzijde; Mr. Smith zingt een aria uit de *Catalina*, eene spaansche navolging van de *Etoile du nord;* en Christoval, dwars op zijn muilezels gezeten, een rietjen in de hand, neuriet eene eindelooze *andalousade*, en lacht daarbij op zijne eigenaardige manier. Eindelijk komen wij in eene meer bebouwde streek; eeuwenoude eiken en pijnboomen dekken ons met hunne welkome schaduw; wij gaan over eene rivier, de Lis genaamd, en stappen af te Leiria.

Ordeloos verspreide huizen, hier bij honderden saamgegroept, daar alleen staande of bij twee- en drietallen vereenigd, te midden eener frissche en bloeiende vallei; twee gothische kerken, van geringe kunstwaarde; eenige stukken muur, die vroeger eene geregelde omwalling vormden; een vervallen burcht van Koning Diniz, van hem, wiens nagedachtenis nog bij de Portugezen in eere wordt gehouden, en die, zoo als het volk van hem zegt, deed wat hij goed vond te doen; een prachtig dennenwoud; schilderachtige groepen van olijven; en.... onoogelijke bedden in eene afschuwelijke herberg: ziedaar Leiria.

Maar wij zien verlangend uit naar Batalha. Wij hebben — misschien onbillijk genoeg — voor Leiria niet meer over dan een vluchtigen blik, en bereiden ons voor den tocht van morgen. Dan wacht ons een rijkdom van genot, zooals maar zelden voor den reiziger, ik zeg niet in Portugal, maar in Europa, is weggelegd.

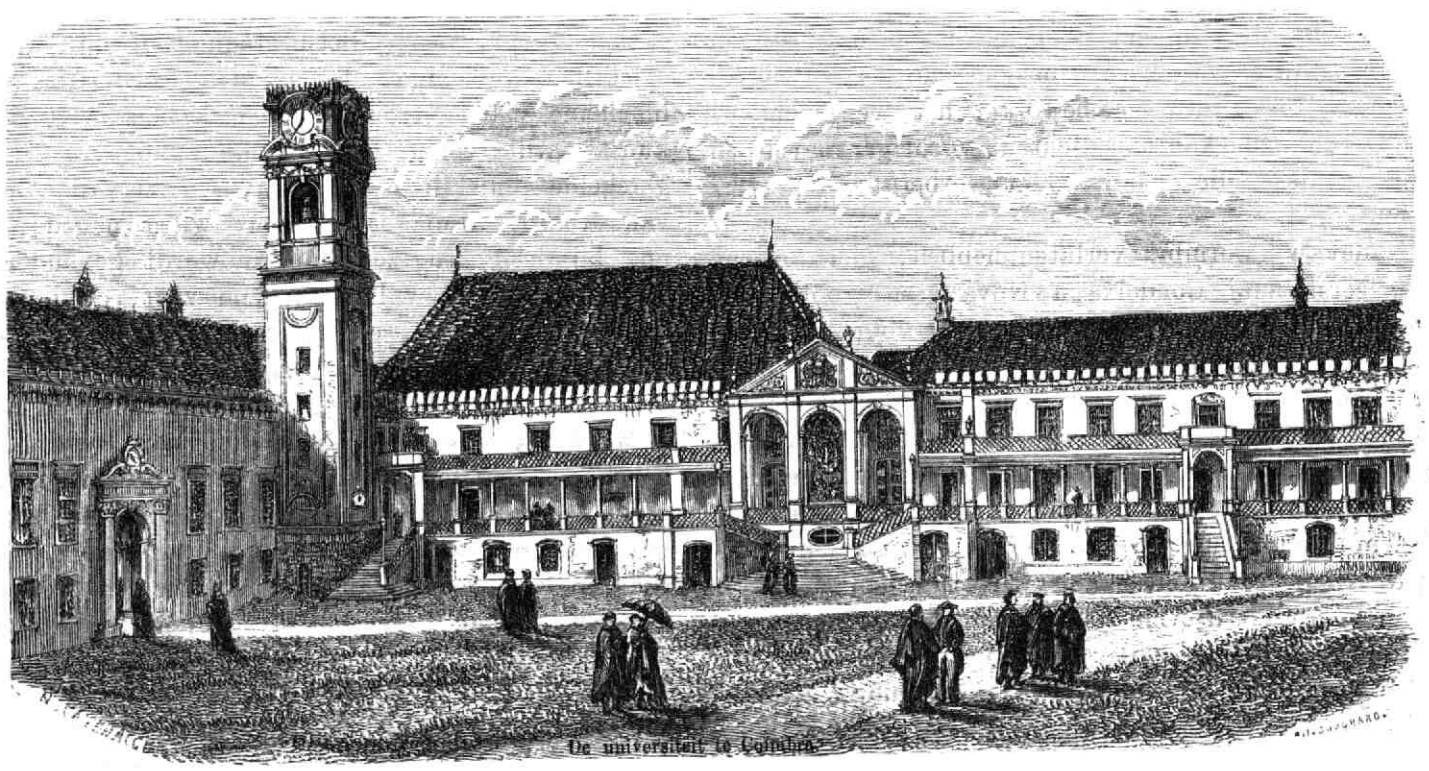

Toren van Belem.

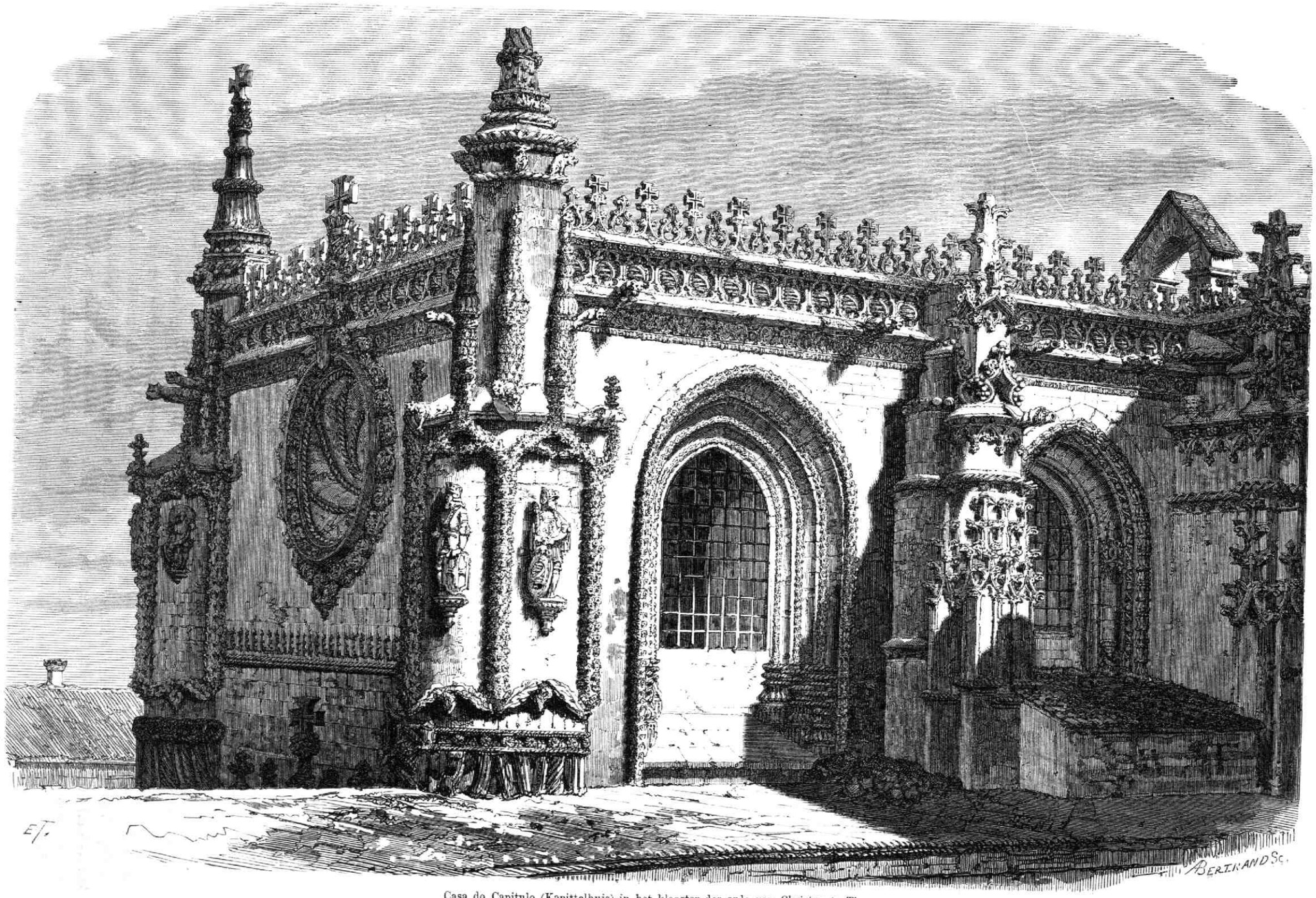
II.

De bijgaande plaat (blz. 285) maakt eene uitvoerige beschrijving van den voorgevel van het Dominikaner klooster te Batalha overbodig.

Het groote portaal is acht-en-twintig voeten breed, en zeven-en-vijftig hoog. De standbeelden, die het versieren, stellen heiligen, profeten, koningen, pausen en martelaren voor. In het middenvak, onder een rijk versierden troonhemel, zetelt Christus, met den

De universiteit te Coimbra.

Casa do Capitulo (Kapittelhuis) in het klooster der orde van Christus te Thomar.

wereldbol in de linkerhand en de rechter zegenend opgeheven; om Hem zijn de beelden der vier Evangelisten gegroept. De spitsboog, daarboven, vertoont in beeldwerk de kroning der Heilige Maagd. De balustrade boven het portaal is, even als alle andere aan het geheele gebouw, gekroond met het leliekruis der orde van San-Bento d'Aviz. De steunbogen, de vensternissen, de torenspitsen zijn allen in den zuiversten stijl en van de schoonste teekening; in deze geheele rijke en smaakvolle versiering is er bijna geen enkel detail, dat ge, bij nadere beschouwing, anders wenschen zoudt.

Koning Johan I, die, ter herinnering aan de in 1385 bij Aljubarrota bevochten zegepraal op de Castilianen, het klooster stichtte, bestemde den rechtervleugel tot zijne begraafplaats. Vroeger verhief zich boven dien vleugel een achthoekige toren; maar, door den bliksem getroffen, stortte hij voor eenige jaren in, waardoor het dak aanmerkelijk beschadigd werd.

Om in de kerk te komen moet gij eenige treden afdalen. Rechts van den ingang voert eene kleine getraliede deur u naar de grafkapel van Koning Joâo (Johan) I. Zij is vierkant, en aan elke zijde ongeveer tachtig voet breed; in het midden verrijst het dubbele mausoleum van dom Joâo en zijne gemalin, Filippa van Lancaster. De Koning is in volle wapenrusting; zijn hoofd draagt de koninklijke kroon; de hand, naar de Koningin uitgestrekt, schijnt haar een teederen afscheidsgroet toe te wenken. Op de peluw, waarop het hoofd van den monarch rust, zijn de insigniën van den Kousenband en het wapen van Portugal gebeiteld, en te midden van het gebladerte der kroonlijst leest men het devies des Konings: *Il me plet pour bien.* Aan de zuidzijde der kapel zijn in den muur vier nissen uitgehouwen, waar, op marmeren zerken, de beelden rusten der zonen van dom Johan; dom Henriquez, de *Zeevaarder;* dom Fernando, de *heilige Infant* genaamd; dom Joâo en dom Pedro. Het devies van ieder dezer vorsten is aan de voeten zijner beeltenis gebeiteld; dat van Henriquez luidt: *Talent de bien faire*, dat van Fernando, *Le bien me plet;* dat van Joâo *Je ai bien reson;* en dat van Pedro, *Désir*. De kapel bevat nog acht andere tomben, die echter, naar men meent, ledig zijn.

Ondanks al deze graven, die u omringen, maakt de kapel geen somberen indruk. De heerlijke versieringen, de ernstige schoone vormen geven aan dit doodenverblijf, waar zoovele grootsche herinneringen u omzweven, een eigenaardig, plechtig karakter, dat tot stille aandacht stemt. Neen, het is niet de schrik des doods, die in dit heiligdom heerscht: het is veeleer de kalme rust van den slaap; een waas van teederheid, van ernst, van heilige majesteit ligt over deze gaven verspreid; eene onuitsprekelijke aandoening vervult geheel de ziel, en voert haar, als in zoeten droom, hopend, vertrouwend, biddend, tot hooger kring. Toch wordt hier de geest niet getroffen door het grootsche der afmetingen, als in de kathedraal te Sevilla; noch het oog verblind door een wonder van berekenende stoutheid, als bij de domkerk te Straatsburg; neen, maar hier is, met verheven welsprekendheid, een der hoogste eischen van de kunst vervuld: hier is volkomen overeenstemming, onverbroken harmonie tusschen vorm en gedachte, doel en middelen. Vandaar, al zoudt ge er u zelven geen volkomen rekenschap van kunnen geven, vandaar die weldadige, verheffende indruk, dien deze waarachtige kunstschepping op u maakt.

En voorwaar, bij den aanblik van dit wondervol geheel, waar de rijkdom van detail de bezielende gedachte niet verbergt, niet verstikt, maar slechts te schooner doet uitkomen, omdat nergens iets verkeerd of te veel is aangebracht; bij den aanblik van dit wondervol geheel, kan wel niemand, wiens gevoel niet ganschelijk door de koude stofaanbidding dezer dagen is versteend, ongetroffen blijven, noch de heilige ontroering weerstaan, die u losmaakt van de aarde, die u onwillekeurig hoofd en knie buigen doet, en het harte opvoert tot God, de eeuwige, eenige bron van alle waarachtig schoon.

Wij keeren in de kerk terug. Het ruime schip is eenvoudig-grootsch. De pilaren, uit saamgekoppelde kolommen bestaande, die zich verliezen in de gefestoneerde verbindingen der bogen en gewelven; de prachtige vensters, de balustraden, de galerijen, de pilasters, de kapiteelen: die allen zijn onderling in volkomen harmonie. Met uitgelezen kunst, door afwisseling van lijnen en schikkingen van vakken, is licht en schaduw over het geheele gebouw verdeeld: zoodat de blik, die nergens verdwaalt, overal geleidelijken overgang en bevrediging vindt.

Rechts van het hoofdaltaar, waarvóór Koning dom Duarte (Eduard) en zijne gemalin Eleonora van Arragon rusten, voert een overwelfde gang naar eene opening, met fantastische weelderigheid versierd. Deze doorgang geleidt naar eene andere kapel, de *onvoltooide kapel* genaamd. Oorspronkelijk tot begraafplaats voor dom Manoël bestemd, werd dit werk verlaten eer het ten einde was gebracht: de Koning riep zijne kunstenaars en werklieden naar elders, en stichtte aan de oevers van den Taag een ander gebouw, dat de herinnering moest vereeuwigen der schitterende ontdekkingstochten, die zijne regeering zoo beroemd hebben gemaakt. Maar, schoon nimmer voltooid, toch is deze kapel een meesterstuk. Zij is achthoekig van vorm; aan zeven zijden zijn kleinere kapellen bijgebouwd, waar, volgens het ontwerp, zeker de tomben moesten geplaatst worden der Vorsten uit Manoëls geslacht; de achtste zijde wordt ingenomen door de prachtige poort, waarvan men hierbij eene afbeelding aantreft (bladz. 288). De kapel is van boven geheel open; nooit werd zij overwelfd; en het is wel waarschijnlijk dat zij, dus onbeschermd aan lucht en wind en regen blootgesteld, een langzamen ondergang zal worden prijsgegeven, tot eindelijk van hare muren en zuilen, haar sierlijke spitsbogen en heerlijke beeldwerken, haar wonder prachtige bloemenkroon en haar weergaloozen mantel van kantwerk en borduursel niets meer zal zijn overgebleven.

Het kapittelhuis is vooral niet minder bezienswaardig, zoowel om den grootschen stijl als de stoute afmetingen. De zaal is een zuiver vierkant, aan elke

zijde ruim twintig el breed. Het gewelf van gehouwen steen rust alleen op de muren: het schijnt als in de lucht te zweven, en door eenige onbekende toovermacht te worden gedragen. Naar men zegt, heeft het moeite genoeg gekost, dit wonder te verrichten. Tot tweemaal toe stortte het gewelf boven de hoofden der werklieden in. De koning hield evenwel vol, maar, om verder geen onschuldige levens op het spel te zetten, werden nu enkel ter dood veroordeelden bij dezen gevaarlijken arbeid gebruikt. Deze indrukwekkende zaal, met prachtige vensters versierd, bevat drie grafmonumenten: dat van Alfonso V, de Afrikaan bijgenaamd; dat van dona Isabella, zijne gemalin; en eindelijk de tombe van dom Alfonso, den zoon van koning Johan II, die op zestienjarigen leeftijd, ten gevolge van een val van het paard in de omstreken van Santarem, overleed. In een der hoeken is het borstbeeld geplaatst van Matheus Fernandez, een der laatste bouwmeesters van Batalha.

De kloosterhof, in de nabijheid van het kapittelhuis, is een kunstjuweel: dit is werkelijk borduursel in marmer en steen. Ook dit gedeelte van het gebouw is uit den tijd van Koning Manoël. Slanke, bevallige kolommen, in weelderige kapiteelen en arabesken uitloopende, versieren de bogen van den zuilengang; zij dragen een gewelf van luchtig loofwerk, een bijna doorzichtig weefsel, met onbegrijpelijke kunst en onberispelijken smaak alom bezaaid met de bevalligste, de zwierigste ornamenten, bloemen en arabesken, afgewisseld door de insigniën der orde van Christus. Inderdaad, liefelijker wandelplaats konden de vrome broeders zich noode wenschen. De Alcazar van Sevilla, de Alhambra van Granada, kunnen niets toonen, dat in fijnheid en smaak van bewerking dezen hof overtreft; en het geruisch der fonteinen, de geuren der bloemen en de eenzaamheid die u hier van alle zijden omringt, dit alles wekt tot zoete mijmeringen en droomen, die u boeien aan deze dichterlijke plek, waaraan het moeielijk valt zich te ontscheuren.

En nu, hier willen wij eindigen. Wij hebben geene volledige beschrijving van Batalha gegeven. Voorzeker, ware het mogelijk alles op eenmaal te zien, er zou nog veel te beschouwen en te beschrijven zijn; maar dit lag niet in onze bedoeling. Doch, eer wij scheiden, een laatsten blik van eerbiedige bewondering op dit edel gebouw, dit heerlijk gewrocht der schoone religieus-ridderlijke architectuur van de veertiende eeuw. Het is mogelijk, ja, grootscher en vollediger monumenten dezer middeleeuwsche bouwkunst te vinden; maar geen, dat beter de majesteit, de kalmte, de poëzie en de heilige mystiek dier heerlijke kunst uitdrukt. Dit geheele gebouw ademt rust en vrede en liefelijkheid; en zoo het gedempte licht, de koele schaduw der zuilenhallen, een waas van zachten weemoed over alles heenwerpt: welnu, ook dat heeft zijne onuitsprekelijke bekoorlijkheid, ook dat verhoogt den onvergetelijken indruk van het verheven heiligdom.

III.

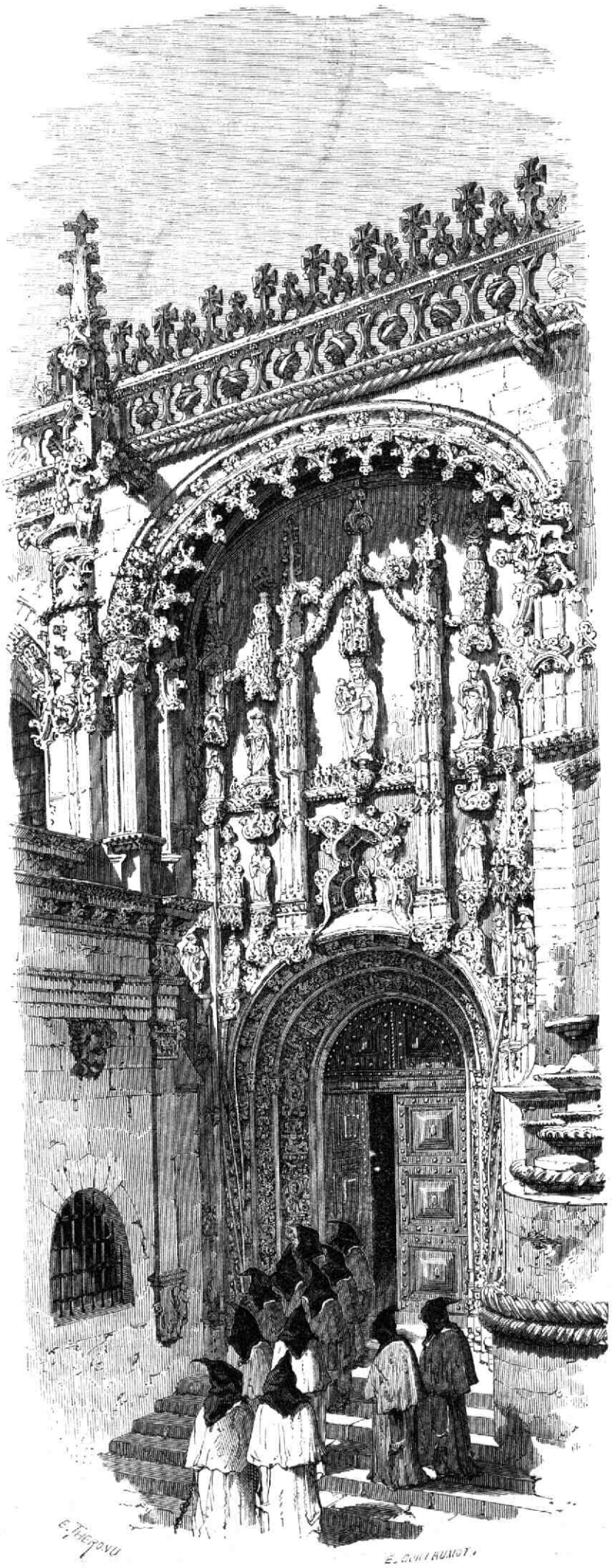
Wij waren even voor zonsopgang te voet van Leiria vertrokken, en hadden Christoval gelast, met onze bagaadje en ook met paarden, ons naar Batalha te volgen. Wij wenschten denzelfden avond nog te Alcobaça te zijn. Christoval verscheen prompt op zijn tijd. Maar daar hij de paarden, die de kastelein te Leiria hem bezorgd had, ongeschikt voor een verren tocht oordeelde, had hij enkel een muilezel medegebracht, die onze reiszakken en verdere bagages droeg, in de onderstelling dat er te Batalha overvloed van keus zou zijn, om ons klein gezelschap behoorlijk te voorzien. Doch reeds de eerste pogingen om paarden te vinden bleven vruchteloos; en verder onderzoek overtuigde ons weldra, dat, zoo in een districts-hoofdplaats goed uitgeruste paarden eene zeldzaamheid zijn, zij in een gewoon vlek in het geheel niet worden gevonden. Gelukkig kwam Mr. Smith op den inval, om bij den pastoor van Batalha raad te gaan vragen. Deze waardige geestelijke ontving ons met de grootste welwillendheid, maar bevestigde de volslagen armoede der stallen van het dorp. Toch beloofde hij ons nog dienzelfden dag aan paarden te zullen helpen, wanneer onze bediende slechts een brief wilde bezorgen naar Leiria, aan den pastoor van Nossa-Senhora da Penga de França, dien hij zou verzoeken hem de beste paarden uit zijne parochie te bezorgen. Christoval besteeg zijn muilezel en galoppeerde den weg op naar Leiria. Daar evenwel was de pastoor afwezig en liet zich lang wachten; eindelijk kwam hij toch terug, en Christoval keerde, laat in den avond, tot ons weder, met twee *arreiros*, twee muilezels en drie fiksche, vurige paarden. Wij stelden nu ons vertrek tot den volgenden morgen uit.

De vriendelijke pastoor van Batalha stond er op, dat wij dien avond zijne gasten zouden zijn. Hij zette ons een souper voor, waaraan de *cosinheira* (keukenmeid), aangespoord door haar waardigen meester, zeker al hare gaven en alle hulpmiddelen harer kunst had ten koste gelegd: maar dat mij toch moeielijk te gebruiken, en onmogelijk te verteeren viel. Aan het dessert bracht onze gastheer met een paar glazen *carcavellos* (wijn van Estremadura) een dronk uit op *França* en de *Francezes*, op *Ingletera* en de *Inglezes*, daarbij de vleiendste loftuigingen en streelendste epitheten niet sparend. Wij antwoordden natuurlijk, met een glas *maduro* (wijn van de Douro) te ledigen ter eere van Portugal en de *Portuguezes*. Het ging recht vroolijk toe; en na nog eenige toasten gewisseld te hebben, geleidde ons de pastoor zelf naar de herberg, waar hij de beleefdheid had gehad, voor ons de fraaiste kamer te doen bespreken.

Deze kamer, onberispelijk wit gepleisterd, zou echter volstrekt ledig zijn geweest, zoo niet de pastoor tevens de voorzorg had genomen er een drietal bedden, een stoel en een koperen lamp met drie pitten, in te doen plaatsen. De bedden zagen er buitenge-

woon uitlokkend uit. De lakens hingen tot den grond af, en waren met een breeden, opengewerkten rand omzoomd. De peluws waren vergeten; maar de kussens, ook geheel met wolken van gebreid kantwerk bedekt, schenen door hun behoorlijken omvang en bevallige ronding, een zoete rust te beloven. En wat dit alles de kroon opzette: de dekens waren fraaie zijden koormantels, met goud borduursel en prachtige franje! Een onzer beweerde, dat wij er uit zouden zien als heiligen in hunne reliekkisten: Mr. Smith dook weg onder een blauwen koormantel; Joseph lag onder een groen, en ik zelf onder een rooskleurig priesterkleed. Toch was de nacht niet zoo gelukkig als deze toebereidselen lieten verwachten. Nauwelijks lagen wij in onze reliekkisten, of bij het schijnsel der lamp zagen wij eerst een tiental, straks een vijftigtal en eindelijk vele honderde muizen door de kamer loopen, zonder dat ons roepen en schreeuwen hen in het minst ontrustte. Niet een vertrok: en zoo lang de nacht duurde, vermaakten zich deze onbeschaamde diertjes ten koste van onze slopkousen, onze laarzen enz.; terwijl ginds, in een donkeren hoek, eene gansche bende zich met den pantalon van Joseph bezig hield.

Den volgenden middag kwamen wij te Alcobaça aan.

Portaal van de Casa do Capitulo.

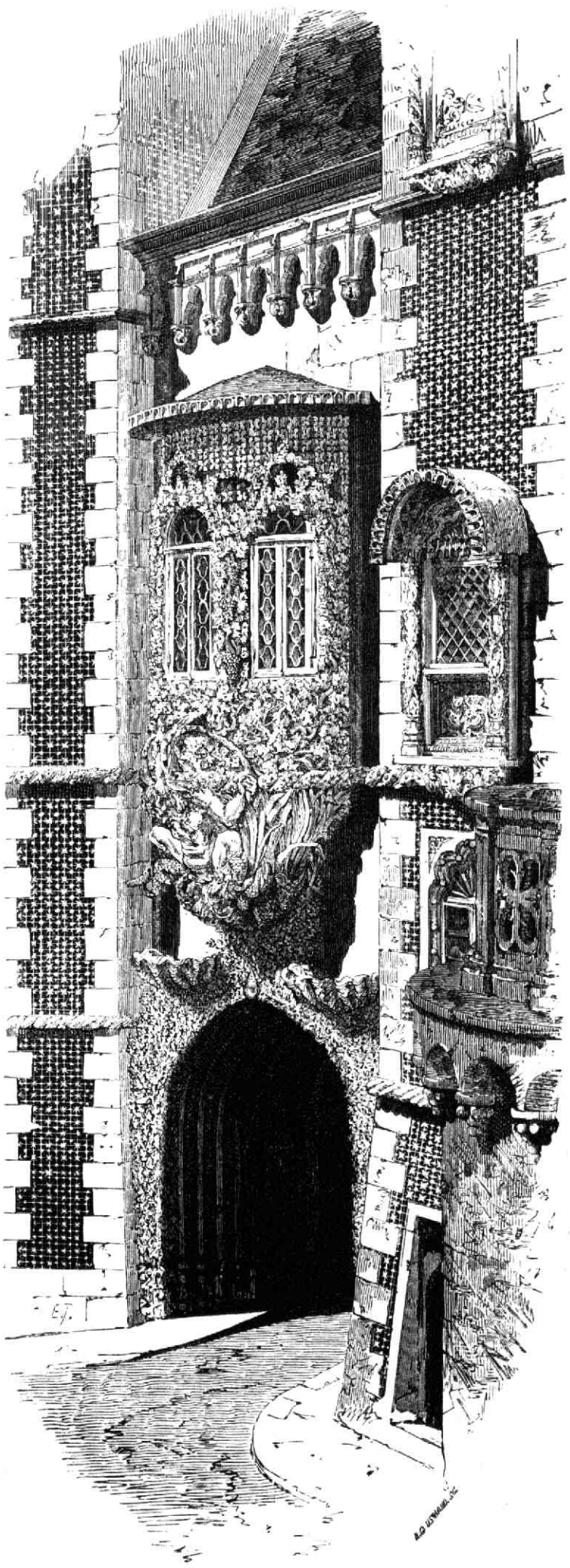
IV.

Alcobaça is een groot dorp, dat geene bijzondere vermelding en nog minder een oponthoud zou verdienen, indien niet de oude abdij, waaraan de plaats hare beroemdheid dankt, alle kunstlievende reizigers in het Schiereiland aantrok.

Om de wieg van het klooster zweeft wederom de legende. Ontdaan van haar toovergewaad, luidt zij aldus. Ten teeken zijner eerbiedige bewondering voor den heiligen Bernard, stelde Alfonso I, reeds in 1143 het jonge koninkrijk, dat hij nog veroveren moest, onder de bescherming van Onze-Lieve-Vrouwe van Clairveaux; en niet alleen droeg hij zijne onderdanen der Heilige Maagd op, maar hij verklaarde zijne kroon leenroerig aan de abdij van Clairvaux, zich tevens voor zich zelven en zijne opvolgers verbindende, der abdij jaarlijks eene schatting van vijftig maravedis zuiver goud te betalen. In het begin van 1147 trok de vrome held met zijne scharen van Coïmbra op, om Santarem uit de handen der Almoraviden te gaan verlossen. Op den top van een der bergen der Sierra d' Albardos gekomen, legde hij de gelofte af, indien hij slaagde in zijne moeielijke onderneming, aan den heiligen Bernard en aan de monniken van zijne orde al de landen ten geschenke te zullen geven, die hij van dezen berg aanschouwde naar de zijde waar de wate-

ren zich zeewaarts wenden. Den 11den Maart 1147 hield Alfonso zijn intocht in Santarem; den 2den Februari van het volgende jaar legde hij den eersten steen van het klooster van Alcobaça. De abdij van Clairvaux voorzag de nieuwe stichting van monniken, en de heilige Bernard stelde den abt Ranulpho aan hun hoofd. Het klooster werd weldra een middelpunt van wetenschappelijke en theologische studiën, en tegelijk de bewaarplaats van allerlei historische oorkonden, die later de archieven van het koninkrijk hielpen vormen. De abdij rees voortdurend in aanzien en macht: dermate, dat zij somwijlen tot negenhonderd monniken binnen hare muren telde. Steeds de gunstelinge der Vorsten, met aanzienlijke schenkingen begiftigd, bezat zij niet minder dan veertien steden met haar gebied, waarover zij, onafhankelijk van den Koning, den hoogen rechtsdwang uitoefende. Den vorst was de fiere abdij niets schuldig, dan alleen een paar schoenen of laarzen, naar zijne keus, zoo vaak het hem behaagde haar te bezoeken.

Het klooster en het vlek Alcobaça liggen in eene enge vallei. De plek, aan alle kanten door dicht begroeide heuvelen ingesloten, is stil en eenzaam. Hier heerscht die ongestoorde kalmte, vreemd aan alle wereldsche beslommering, alle gewoel des dagelijkschen levens, die zachte ernstige rust, zoo gewenscht en zoo onontbeerlijk voor studie en overpeinzing. Twee

Poort van het kasteel van la Penha de Cintra.

kleine rivieren besproeien de liefelijke stille vallei: de Alcoa en de Baça, die beiden hare namen aan het vlek hebben gegeven.

Een trap van een twintigtal treden voert naar een terras, waarop zich de voorgevel der kerk verheft. Intusschen is van den oorspronkelijken voorgevel alleen de hoofdingang over: al het andere is een gewrocht uit de vorige eeuw. Maar het inwendige daarentegen heeft al zijn adel behouden. Uitgezonderd eenige ionische zuilen en eenige smakelooze vergulde altaren, is alles zuiver, streng, sober, indrukwekkend; het is nog geheel de oude kathedraal, in de statige ernstige majesteit der gothiek uit de eerste periode. Zes-en-twintig pilaren verdeelen de basiliek in drie schepen van gelijke hoogte; het gewelf van het transept rust op pilaren, aan die der schepen gelijk; achter het koor loopt een halfronde galerij, waarop eene groote en vijf kleine kapellen uitkomen, allen met zuilen en standbeelden versierd, de meesten, wel is waar, ongelukkig uitgevoerd, maar toch zeer goed voldoende als decoratie van het gebouw. Het koor met zijn gestoelten is geheel van ahornhout: een meesterstuk van bewerking; maar de rijke arabesken, de overvloedige beeldwerken en weelderige versieringen, zijn wel eenigszins in tegenspraak met de fiere soberheid der schepen. In het transept zijn de graven der Koningen Alfonso II en Alfonso III,

van hunne gemalinnen dona Urraca en dona Brites, en ook van eenige Infanten en Infantes. Acht-en-veertig vensters verspreiden in de basiliek een schitterend licht, dat, door prachtig beschilderde ramen binnenstroomende, het gansche gebouw in een tooverglood van kleuren hult.

Eene volledige beschrijving van Alcobaça zou op zich zelve een boekdeel vorderen. Er zou inderdaad menige bladzijde noodig zijn, om al de cellen van den linkervleugel op te sommen, — de rechtervleugel is in 1809 door de Franschen verbrand; — om in alle bijzonderheden de sakristie te beschrijven, eene kerk op zich zelve; en de kloosterhoven, halve dorpen, en twee of drie aangrenzende, geheel vergulde kapellen; en het bijna leeggeplunderd reliquarium; de bibliotheek, vroeger rijk aan zeldzame boeken, aan charters en kostbare handschriften; en de reefters met hunne portieken en zuilenrijen; en eindelijk de keukens, de kolossale keukens, de homerische tijden waardig. — Maar alles is ledig en verlaten. Geen geluid verstoort de stilte dezer ontvolkte hallen en galerijen, waar een akelige doodsche eenzaamheid heerscht. Geen voetstap weerklinkt in die zwijgende wildernis, langs die zuilenrijen, door vocht en schimmel bezoedeld; die verlaten graven, waarop het gras groeit; onder die kloostergangen, waar distels en onkruid tieren; op die vochtige glibberige zerken; onder die bogen, nog hangend op hunne pilaren, maar morgen wellicht ingestort: — geen enkele voetstap, dan alleen van tijd tot tijd de onverschillige tred van een nieuwsgierig toerist, of de eerbiedige schrede van een droeven pelgrim, wiens harte klopt voor de gloriën en herinneringen van den ouden tijd. Alles zwijgt. Geen godgewijde hymnen stijgen meer opwaarts met wierookwolk en orgeltoon; geen tranen van boete, van onderwerping en hoop worden er meer in cellen geschreid; geen vurige gebeden worden er meer uitgestort aan den voet der heilige altaren, in het plechtige schemeruur, als de laatste zonnestralen om zuil en gewelf wemelen; geen eerwaardige, door jaren en nadenken gebogen gestalten ziet ge meer voorttreden in de schaduw der kloostergangen; geen leerzame gesprekken meer; geen moeizaam navorschen, geen rusteloze geestesarbeid meer, schatten opzamelend met onuitputtelijk geduld: een arbeid altijd voortgezet en altijd hervat door immer nieuwe geslachten..... Ach, niets van dat alles meer: Alcobaça, als Batalha, als Thomar, als zoo menige gewijde plek uit den voortijd, Alcobaça is een graf!

Voor wij van hier gaan, toeven wij nog een oogenblik voor de deur der sakristie; in den kloosterhof van Koning Diniz, en bij de graven van dom Pedro I en van Inez de Castro.

De deur der sakristie is gevat in twee pilasters, geheel en al bedekt met versieringen in sterk relief, in den smaak van het begin der zestiende eeuw, maar niet zoo los en bevallig van teekening als de meeste gewrochten uit dien tijd. Nevens deze pilasters verheffen zich twee zware en plompe wingertstammen, die elkander boven de deur ontmoeten, en daar een fronton van ranken en trossen vormen, in hoog verheven beeldwerk tegen den muur afstekende. Noch door conceptie, noch door gepastheid van keuze getuigt deze decoratie voor een fijn ontwikkelden kunstsmaak; maar hoe vreemd ook, en misschien juist door hare zonderlingheid, doet zij een goed effect; en de uitvoering is in ieder geval onberispelijk.

De kloosterhof van Koning Diniz is heerlijk. De wijde bogen van den zuilengang splitsen zich weder in drie kleinere bogen, welke op twee gekoppelde kolommen rusten; in den muur, juist in het midden van iederen grooten boog, is een rond steenen venster, met verheven beeldwerk versierd, aangebracht. Deze geheele samenstelling is een meesterstuk van bouwkunst, en de krachtige eenvoud en kalme rust van het geheel is in volkomen harmonie met de bestemming dezer plek, aan stille wandelingen en vrome overdenkingen gewijd.

Te midden der koninklijke kapel verrijzen twee wit marmeren tomben, in vorm en afmetingen aan elkander gelijk. Zes leeuwen torschen het eene mausoleum: daar rust dom Pedro I; zes engelen dragen het andere: daar slaapt Inez de Castro den eeuwigen slaap. Het beeld des Konings, in vorstelijk gewaad, is vrij goed bewerkt; in de rechterhand houdt hij het zwaard, waarvoor eens zoo menig vijand en ook zoo menig boosdoener sidderde; geknielde engelen waken bij zijne sponde. Engelen omgeven ook Inez de Castro en houden eerbiedig de schoone plooien op van haar lang geborduurd kleed. Ondanks de verminking, door de schendende hand van fransche soldaten, herkent men nog in de trekken der gemalinne van dom Pedro de uitdrukking dier zachte teederheid, die geheel deze liefelijke figuur omvloeit: dit dichterlijke beeld van bevalligheid en onschuld, zoo weemoedig schoon te midden eener eeuw van ruwheid en woest geweld.

Niet ver van het klooster, op den top van den heuvel, verrijst het schilderachtig geraamte van een moorsch kasteel. Uit eene wildernis van distels en struikgewas verheffen zich brokken muur, overblijfselen van vestingwerken, hoopen steen; half vernielde trappen voeren, langs wijde gapende openingen, die eenmaal deuren en vensters waren, naar hoog in de lucht zwevende, afgebroken galerijen. Men zegt dat bij wijlen, te middernacht, de schimmen der oude meesters van het kasteel de kranke trappen bestijgen en door de eenzame ruïnen zwerven, als zoekende naar de jonge meisjes, die de onderzaten weleer aan de begeerlijkheid der ongeloovigen moesten prijsgeven.

V.

Den 9den Mei, des morgens ten drie ure, hervat onze kleine karavaan den tocht. Ditmaal is Thomar het einddoel der reis; maar Thomar ligt verre, aan gindsche zijde van een hooge en moeielijke bergketen. Toen wij ongeveer een vierde van den weg hadden afgelegd, namen wij te Porto de Moz een uur rust. Na dit oponthoud vertrokken wij weder, tevreden met een vluchtigen blik op het dorp en op de bouwvallen van een oud kasteel, voor meer dan duizend jaren misschien door de Arabieren gesticht. Op den top eens heuvels tronende, beheerscht de burcht

het omliggende land; in de dagen zijner kracht kon hij zoowel de aan zijn voet gelegerde hutten verdedigen, als den zuchtenden landzaat teisteren. Dicht bij Porto de Moz vindt men een oud klooster, door een afstammeling van Gregorio Malho de Bivar gesticht. Deze Gregorio had te Porto de Moz een majoraat ingesteld, met de uitdrukkelijke voorwaarde, dat de bezitter altijd den naam van Bivar zou voeren, ter gedachtenis aan den beroemden Cid Campéador, Ruy Dias de Bivar, van wien hij afstamde.

Even voorbij Porto de Moz bereiken wij de eerste heuvelen der Sierra d'Albardos, en vervolgen onzen weg beurtelings door koele frissche dalen en langs altijd hooger hellingen. Maar de heuvelen wijken achter ons: langzamerhand bestijgen wij punten, van waar wij den omtrek overzien; de Sierra ontwikkelt zich naar alle zijden, en al die verwarde verheffingen van den bodem, in dichte rijen elkander opvolgende, maken, dus uit de hoogte en van verre gezien, den indruk eener onstuimige zee, wier groene golven plotseling zijn versteend. Het is een namelooze chaos, eene mengeling van hoogten en diepten, van voor- en achtergronden, van licht en bruin, waarbij ook de meest begaafde landschapschilder wanhopig zijn palet zou nederwerpen. In de verte ontwaart het oog groene strepen en vakken: dat is de bloeiende vlakte, die ge hier en daar bespeurt. De toppen en hellingen om u heen zijn bedekt met groepen van krachtig, donkergroen geboomte; hooger op verheffen zich kale rotsen, door den wind geplunderd, door de zon verschroeid, waar niets dan een soort van armelijk zwartachtig gras tiert; nog hooger teekenen zich in de heldere lucht de scherpe punten van een steenen kam, eene geweldige kroon van grijs graniet, hier schitterend in de felle zonnestralen, daar in diep-blauwe schaduw gehuld; een ontzaglijke muur, waartegen de orkanen breken, een reuzenbolwerk van hemelbestormende Titanen. Het pad is nauwelijks herkenbaar. Soms volgen wij de uitgedroogde bedding eener beek, nu eens dwars door diepe kloven, dan weder langs wild dooreengeworpen rotsen, waar plotseling nevens ons afgronden gapen en verdwijnen. In deze oneindige eenzaamheid verstoort niets de stilte, dan alleen het onafgebroken geruisch van het water, dat als in zilveren draden langs de rotswanden vloeit, van diepte tot diepte nederstortend en schitterende diamanten in het rond spattend, tot het sluimert in het bed der bijna onzichtbare kloof. Onze paarden treden met moeite voort over de glibberige steenen, die soms wegwijken onder den voet en met dof geraas in den afgrond rollen. Bij herhaling zijn wij verplicht af te stappen en onze aarzelende dieren bij den teugel voort te leiden.

Eindelijk hebben wij, den hemel zij dank, het hoogste punt bereikt. Van daar volgt het oog ten noorden en zuiden den loop der Sierra d'Albardos, en overziet tegelijk hare oostelijke en westelijke helling. Ten zuiden sluit de Sierra aan de bergen van Junto en van Cintra, en eindigt aan de zee, bij kaap Roca. Ten noorden zet zij zich voort in de Sierra Fatelo; dan volgt de Sierra Anciao; dan de Estrella, waar men de hoogste toppen dezer keten aantreft, en die, oostwaarts buigende, zich verliest in de Sierra de Gata. — Het is niet mogelijk eene beschrijving te geven van het panorama ten oosten en westen. Wij zijn meer dan tweeduizend voet boven den grond verheven. Voor ons oog ontplooit zich een horizon van veertig mijlen in den omtrek; de steden aan onzen voet gelijken haast onmerkbare witte stippen op den grond; de schoonheden en wonderen der aarde zijn van hier niet zichtbaar, en de menschen zijn niets. Wij toeven een oogenblik in de schaduw van een steile granietrots; de *arreiros* beraadslagen over den weg, dien wij te volgen hebben, waaromtrent zij het niet eens zijn; wij geven het teeken tot vertrekken.

VI.

Een onzer *arreiros*, een lange, vroolijke jongen, met een paar groote donkere oogen, twintig jaar oud en antwoordende op den naam van Aleixo, ging vooruit, terwijl hij uit volle borst een der liedjes van zijn land zong: liederen, niet onberispelijk van moraliteit, maar altijd boeiend door hunne eigenaardige, bevallige melodie. — Eensklaps blijft Aleixo in zijn gezang steken, en roept verschrikt: *Alto! as contrabandistas!* (Halt! de smokkelaars!)

Hij had op een verwijderden heuvel iets zien bewegen, en zijn vlug instinkt deed hem eene onaangename ontmoeting vreezen.

— Welnu, wat zou dat?

— O, het zijn beste luî; maar soms nemen zij de vrijheid de reizigers te plunderen en zelfs wel te vermoorden.

— En de *arreiros* ook?

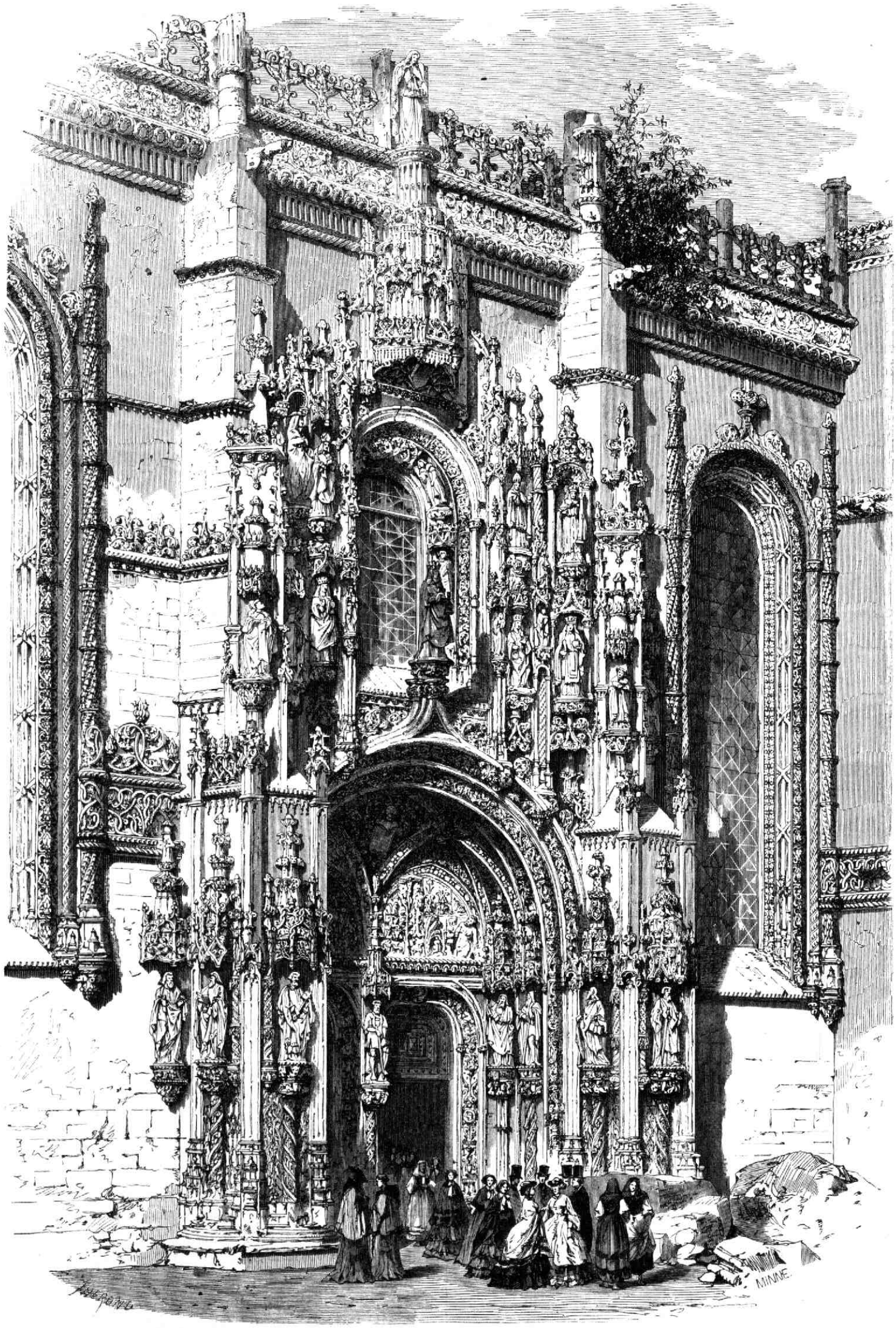
— *Si, Excellencia.* (Ja, Excellencie).

De mededeeling van Aleixo, ik beken het, stemde mij niet zeer vroolijk. Het was altijd mogelijk, dat wij te doen kregen met kerels, die zeker op ons de nauwkeurige kennis van alle paden en schuilhoeken der Sierra, en misschien ook hun aantal, voor hadden; en het vooruitzicht van zulk eene ontmoeting, te midden van gapende afgronden, van blinde en stomme rotsen, op een weg waar geen ontkomen mogelijk en geene hulp te verwachten was, dit vooruitzicht was mij wat al te melodramatisch en te romanesk. Terwijl ik met mijne reisgenooten beraadde wat ons te doen stond, was Aleixo, begeerig te weten wat er eigenlijk gaande was, reeds den kant opgesneld, waar hij het gevaar had meenen te bespeuren.

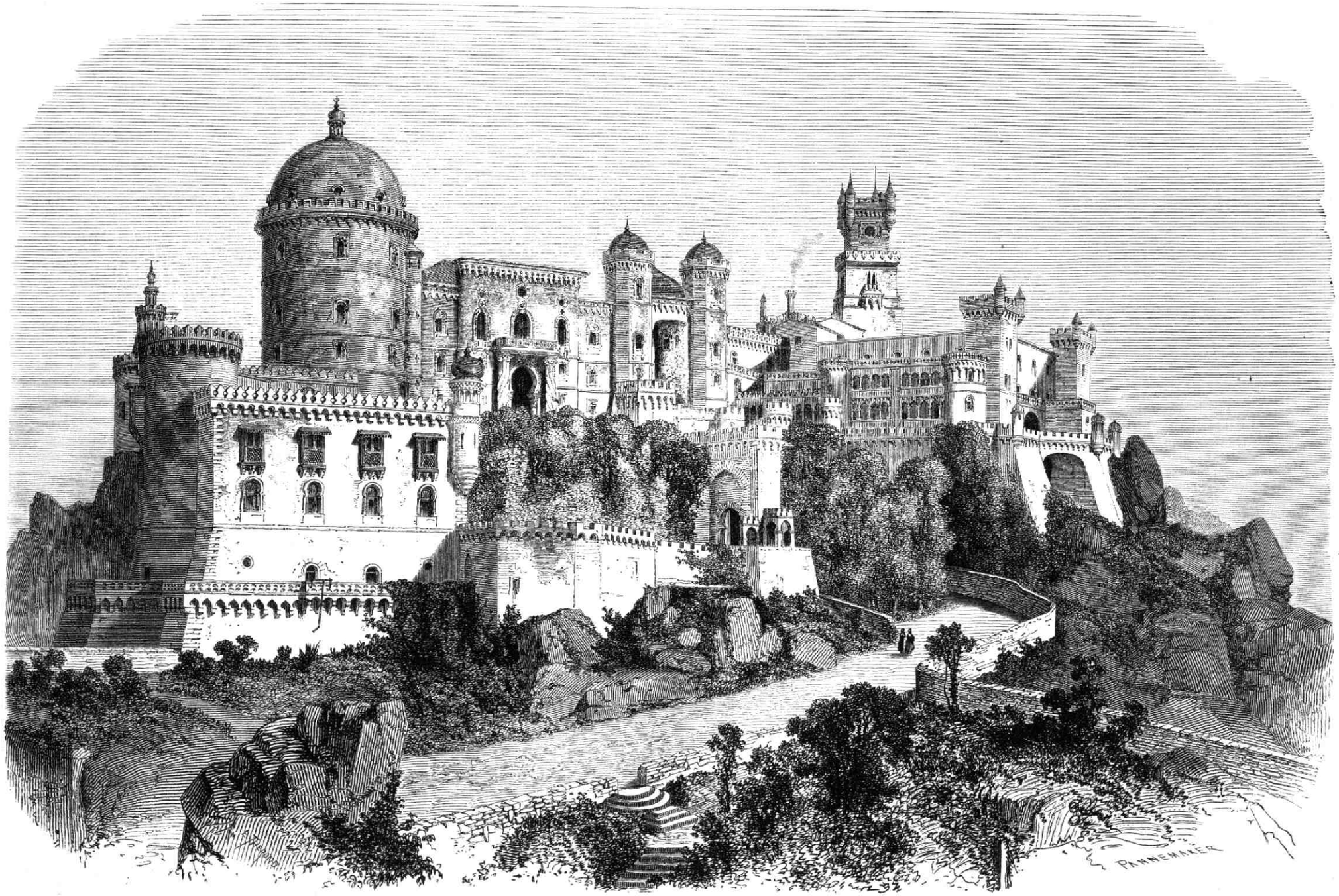
Na verloop van een kwartier keert hij terug. Wij staan onder de wapens, wachtende op de dingen die komen zouden.

"Er is niets te vreezen," roept Aleixo ons toe; "zij zijn maar met hun beiden, en weest verzekerd, dat er geen anderen, noch in de voorhoede, noch in de achterhoede, noch in de flank, zijn!"

Tien minuten later, staan de verschikkelijke *contrabandistas* voor ons .... En nu? Ja, zij hebben wel geen open voorkomen, geen vrijen oogopslag, geen innemende manieren, maar toch, zoo erg zien zij er ook niet uit. Zij dragen karabijnen en pistolen, maar wij zijn ook niet zonder — en zij gaan ons rustig

Portaal van Santa Maria de Belem

Kasteel van la Penha de Cintra.

voorbij, en nemen heel beleefd hunne puntige hoeden af, terwijl zij ons een *bonas dias!* (goeden dag!) toeroepen, dat niets had om argwaan op te wekken. Dat verhaal van Aleixo was maar fopperij .... ten minste, ik hoop het!

Wij zijn van den weg afgedwaald. In plaats van te Thomar, komen wij eindelijk te Ourem, en nemen te middernacht, uitgeput van vermoeienis, onzen intrek in een der slechtste herbergen van het gansche Schiereiland. Maar, na de inspanning van den dag, na een rid van een-en-twintig uren, scheen zij ons een paradijs; en weldra vergeten wij, in een diepen slaap, de *contrabandistas* en Aleixo en zelfs de ratten, die haast alles verteerden, wat de muizen te Batalha nog van den pantalon van Joseph hadden overgelaten.

VII.

Den volgenden dag, ten negen ure, verlaten wij Ourem, en komen tegen den middag te Thomar, dat een der merkwaardigste kunstgewrochten van het koninkrijk bevat, het klooster der orde van Christus. [1]

Aan den regel van Citeaux en aan het geestelijk rechtsgebied van den abt van Alcobaça onderworpen, werd de orde van Christus in 1317 door Koning Diniz gesticht, ter vervanging der in 1312 opgeheven orde van den Tempel. De hoofdzetel der orde, aanvankelijk te Castel-Marim, als in het gezicht der afrikaansche kust, gevestigd, werd reeds in 1320 naar Thomar overgebracht, waar hij bleef tot de opheffing van alle geestelijke gestichten in 1834.

Erfgenamen van de goederen en privilegiën der Tempelheeren, bezitters van een-en-twintig steden en vier-honderd twee-en-zeventig kommanderijen, openden de ridders van Christus een nieuw tijdvak in de wereldgeschiedenis. Zij waren het die het voorbeeld gaven der verre ontdekkingstochten ter zee; onder hun grootmeester, den Infant Henriquez, zoon van João I, bekwamen zij het monopolie der groote vaart, en van toen af maakten zij zich beroemd door daden, verschillend van aard, maar zeker niet minder stout dan die hunner schitterende voorgangers, de Tempelieren. Door hun invloed hunne medewerking, hunne schatten, werden de groote gebeurtenissen, die het einde der vijftiende en den aanvang der zestiende eeuw kenmerken, mogelijk gemaakt niet slechts, maar ook tot stand gebracht, en werd het welslagen verzekerd; en zoo de uitstekende Vorsten uit het huis van Aviz hunne grootsche ontwerpen zagen uitgevoerd, zij dankten het aan de ridders van Christus, die tot in de verste en minst bekende oorden de christelijke beschaving gingen verbreiden. Was het niet hunne vlag, die Vasco de Gama, trots ontelbare gevaren, in Indië wapperen deed? Was het niet hunne banier, die Alvarez Cabral op de kusten van Brazilië plantte?

Deze herinnering is noodig tot recht begrip van het eigenaardig karakter, dat de bouwmeester aan het klooster te Thomar heeft willen geven. De bijgevoegde afbeeldingen van sommige gedeelten van de *Casa do Capitulo* (kapittelhuis) zullen dit karakter beter doen uitkomen en tevens de verdere beschrijving ophelderen.

Onder het kruis der orde dat, afwisselend met het kruis van Aviz, de galerijen bekroont, loopt eene balustrade van cirkelgloben: zinnebeeld van wat bovenal de gedachten der kloosterlingen bezig hield. De door ringen gestoken koorden, die de schoormuren en bogen met het gebouw verbinden, of wel zich in losse knoopen om de pilasters slingeren, herinneren aan het want en de kabels der vele schepen, door de ridders uitgerust; in de nis van het ronde venster worden de plooien van een zeil door saamgerolde koorden gevat; de versierselen van den schoormuur aan een der hoeken worden bijeengehouden door een breeden gordelriem; die aan den tegenovergestelden schoormuur, door een ketting van saamgevlochten koorden; het vensterraam, met het wapen van dom Manoël versierd, en gekroond met het symbolische kruis tusschen twee cirkelgloben; het vensterraam eindelijk is gevat in een lijstwerk van zeewier, koralen, schelpen, kabels, alles door elkander, in karakteristieke wanorde.

Dit mag inderdaad sprekende architectuur heeten. Intusschen, op het gevaar af van de Portugezen boos te maken, voor wie Thomar het toppunt van volmaaktheid is, moet ik zeggen, dat deze taal wat al te duidelijk en vooral wat al te luidruchtig is, om op schoonheid aanspraak te kunnen maken. De echte kunst heeft zooveel omhaal en zooveel beweging niet noodig om zich te doen verstaan. Te Batalha en te Alcobaça moge zij wat minder levendig de massa treffen, des te zekerder en te dieper is de indruk, dien zij op alle ontvankelijke gemoederen maakt.

---

[1] Als godsdienstige corporatie bestaat de orde van Christus niet meer, maar zij is nog altijd de eerste ridderorde des rijks. Haar insigne is het roode kruis der Tempelieren, in het midden gedekt door een klein wit kruis. Het lint is rood.

De andere portugeesche orden zijn:

De orde van Sint-Benedictus van Aviz, door Alfonso I in 1162 gesticht; zij was vroeger een tak der spaansche orde van Calatrava, en bezat destijds achttien steden en drie en veertig kommanderijen; het lint is gewaterd groen; het insigne een groen leliekruis.

De orde van Sint Jacobus van het Zwaard, door Alfonso I in 1177 gesticht; aanvankelijk aan het kapittel der orde in Spanje onderworpen, werd zij in 1320 zelfstandig; het kruis is rood, in den vorm van een zwaard, de drie bovenste armen loopen in leliën uit; het lint is violet. Deze orde wordt voornamelijk aan geestelijken en overheidspersonen gegeven; zij bezat vroeger zeven-en-veertig steden en honderd vijftig kommanderijen.

De orde van den Toren en het Zwaard, in 1459 door Alfonso V gesticht, op nieuw georganiseerd in 1809 door João VI, toen nog regent; insigne: vijfpuntige ster op eene lauwerkroon, gedekt met een toren; lint, donker blauw.

De orde van Onze-Lieve-Vrouwe-der-Ontvangenis van Villa-Viçosa, in 1818 door João VI gesticht; insigne: ster met negen punten; lint: licht blauw met witte zoomen.

De orde van Sint-Isabella, in 1801 door dona Carlota Joaquina, gemalin van João VI, gesticht; insigne: een gouden medaille met het beeld der heilige Isabella (Elizabeth); lint: rooskleurig met witten zoom. Deze orde wordt alleen aan vrouwen gegeven.

De voortreffelijkheid der muziek zit niet in de kracht van het geluid, evenmin als de schoonheid eener redevoering in de lengte der volzinnen. Wanneer de kunst, haar eigen weg verlatende, haar doel voorbij streeft, dan is dat geen teeken van overvloedige kracht, maar integendeel van zwakheid en onvermogen; en maar al te dikwijls moet dan de overdaad in den vorm de armoede van den inhoud bedekken.

In het klooster te Thomar is het portaal buiten kijf het best gelukt. De boog is even als te Batalha, maar in veel minder soberen stijl, met bloemfestoenen versierd; in de vakken van het wel wat overladen veld prijken twaalf standbeelden, dat der Heilige Maagd in het midden. Het geheele gebouw is echter niet volkomen in denzelfden stijl als de *Casa do Capitulo*: het inwendige der kerk, bij voorbeeld, vertoont sporen van een zuiverder en meer ontwikkelde kunst. De kloosterkapel zou, naar men zegt, door Gualdim Paez, grootmeester van den tempel, in het midden der twaalfde eeuw zijn gesticht; onder andere merkwaardige kunstgewrochten, bevat deze kapel ook een beschilderd, gebeeldhouwd en verguld houten altaarblad van onberispelijk schoone bewerking.

Het kasteel, dat vroeger mede tot het klooster behoorde, is thans het eigendom van den oud-minister Costa-Cabral, die den titel van graaf van Thomar voert.

VIII.

Zonder ons in verdere beschrijvingen te verdiepen, willen wij maar dadelijk naar Santarem overstappen, aan de boorden van dien wijd beroemde Taag, waarvan de dichters om strijd de welriekende bosschages, den zuiveren honig, de arkadische schoonheid, hebben bezongen. Ook deze illusie houdt alleen uit de verte stand. De waarheid is, dat de rivier in geenen deele de kroon verdient, die Silius Italicus en na hem de romance- en balladendichters haar gevlochten hebben.

Santarem, het *Scabilis* der Romeinen, ziet er uit of het ligt te slapen. Met het hoofd op een heuvel geleund, strekt de stad hare beenen twee rijen huizen, ongegeneerd langs den Taag uit, en laat hare voeten in het water hangen. Het hoofd heet *Maravilha* (wonder); van daar ontdekt het oog aan den gezichteinder de schemerende omtrekken der zeven heuvelen van Lissabon. De beide andere *bairos* (wijken) heeten *Ribeiro* en *Alfange*. De stad is slecht gebouwd, slecht bestraat, en zou ter nauwernood een blik waard zijn, indien zich niet boven op den heuvel de afgebroken lijn vertoonde van een ouden muur, met overblijfselen van steenen wachthuisjes aan de hoeken. Deze bouwvallen met aandacht volgende, vindt men nog de sporen van eenige poorten, onder anderen van de poort Tamarma, waardoor Alfonso I, overwinnaar der Almoraviden, de stad binnendrong.

In het voorbijgaan zij ook een blik gewijd aan het klooster *de Graça*, door den graaf van Ourem gesticht; aan het klooster van San Francisco, waar dom Fernando I, de Koningin Constança en de graaf van Conde rusten; aan de met mozaïek versierde Jezuietenkerk; en aan een arabisch gebouw, *la torre do Alarao*, tegenwoordig de kerk van *Nossa-Senhora de Alporao*, een naam die nog den oorsprong van het gebouw herinnert, trouwens duidelijk genoeg aan de architectuur kenbaar. — Hebt ge nu dat alles gezien, dan kent ge Santarem.

Den 13den Mei vertrekken wij reeds vroegtijdig. Wij gaan langs een in aanbouw zijnden spoorweg; en na meer dan dertig mijlen, berg op, berg af, te hebben afgelegd, komen wij te Carragado. Van daar voert de spoorweg naar Lissabon. Maar Portugals hoofdstad zullen wij niet betreden; slechts door de noordelijke provinciën des rijks wenschten wij u rond te leiden. Onze taak is voor ditmaal afgedaan. Toch, waar wij de woelige, drukke, beroemde hoofdstad ter zijde laten liggen, willen wij niet scheiden, zonder een vluchtigen blik op een drietal plaatsen in de nabijheid: op Bélem, op Cintra, op Mafra.

IX.

Naar Bélem begaven wij ons te water. De *bote*, waarin wij den Taag afzakten, voerde ons dwars door de oorlogs- en koopvaardijschepen die de haven vullen, en landde aan den voet van den beroemden toren, weinige schreden van het niet minder beroemde kloos-. ter verwijderd.

De toren, waarvan wij eene afbeelding geven, is door Koning Joâo, bijgenaamd den Groote, gesticht. Het klooster dos Jeronymos verrijst op de plek waar vroeger een klooster der orde van Christus stond. Na de terugkomst van Vasco de Gama wilde Koning Manoël de herinnering vereeuwigen aan de grootsche ondernemingen van den stouten zeevaarder; en op zijn bevel werd de prachtige abdij gesticht. De kunstenaars van dom Manoël waren ditmaal gelukkiger geïnspireerd of beter geleid dan te Thomar. Hun arbeid is sierlijker en bevalliger, losser en rijker van vinding; en de sluier van kantwerk, waarmede zij gewelf en zuilen bekleedden, getuigt, zoo niet van een onberispelijken smaak, dan toch zeker van een zeldzaam talent en eene uitnemende vaardigheid.

In lang vervlogen dagen had Phoebé een tempel te Cintra: te Cintra, waar nog, bij iederen tred, de natuur hare wonderen ten toon spreidt. Wij gaan daarheen met postrijtuig, door vier fiksche muilezels getrokken; wij snellen door en voorbij Bemfica en Campo-Grande, Quéluz en Cacim en Xarneça, en zijn te Cintra. Ons eerste bezoek gold het koninklijk kasteel, dat genoeg sporen van arabischen bouwtrant vertoont om te doen gelooven, dat Johan I niet anders deed, dan een oud paleis der moorsche koningen van Lissabon voor zijn gebruik inrichten. Wat herinneringen omzweven u hier! Hier begon en eindigde Alfonso V, de Afrikaan, zijne loopbaan; hier deelde dom Sebastiaan aan de grooten zijns rijks het plan mede van dien noodlottigen veldtocht tegen de ongeloovigen, van waar hij niet keeren zou; hier sleet Alfonso VI de laatste jaren van zijn treurig leven, nadat hij, ten ge-

volge van een schandelijk proces, onbekwaam tot de regeering was verklaard; en nog toont men den engen kerker, waarvan de vloersteenen de sporen dragen der voetstappen van den ongelukkigen vorst. — Te midden van een waren toovertuin verrijst het kasteel van la Renha, zelf een tooverpaleis door den vader des tegenwoordigen Konings, dom Fernando, ontworpen en gesticht: eene wondervolle schepping, stout, fantastisch, bedwelmend, als eene verschijning uit de arabische nachtvertellingen. — Maar te Cintra is zoo veel te zien! Het oude moorsche kasteel, dat met zijne wijde muren een ganschen berg omspant; het zoogenaamde *Kurkklooster*, in de rotsen uitgehouwen en door de zee bespoeld; de Pedro d'Alvidrar, een ontzaggelijk rotsblok, boven den Oceaan zwevende; Collares, trotsch op zijne heerlijke oranje- en citroenwouden, wier geuren van verre de lucht vervullen; Monserrate en zoo vele andere *quintas*, te midden van weelderige bosschages, golvende grasperken, duizendkleurige bloemtapeeten, bergen, wateren en rotsen..... Cintra, Cintra is een paradijs!

Slechts een woord over Mafra, klooster, kerk en paleis tevens, door Johan V te midden eener dorre, eenzame streek gesticht. Dit kolossale gebouw, in koulden maar zeer regelmatigen stijl opgetrokken, bevat acht-honderd-zeventig kamers, drie-honderd cellen en drie kerken, waarvan de voornaamste eene vrij smakelooze kopie is der Sint Pieter van Rome. De stichting van dit portugeesch Escuriaal verslond schatten. Toen de Koning in 1750 stierf, was de schatkist ledig: er was zelfs geen geld om de zielmis voor den overledene te doen lezen. Tegenwoordig is te Mafra eene militaire school gevestigd.

Mafra.

En hiermede nemen wij afscheid. Indien ons verhaal eenige belangstelling heeft opgewekt voor het kleine, vroeger zoo roemrijke Portugal, dat nog zoo veel heeft wat aandacht en sympathie waardig is, — dan is ons oogmerk bereikt.

SPANJE.

MET TEEKENINGEN VAN GUSTAVE DORÉ.

(Vervolg van bladz. 280.)

VIII.

TWEEDE GEDEELTE.

De *toreros*, die gewoonlijk van de eene naar de andere stad geroepen worden, leiden een zeer zwervend leven; het zijn vroolijke snuiters, die het er goed van nemen, lieden *de rumbo y de trueno*, zoo als zij zeggen. Terwijl zij den besten Xereswijn drinken en de *puros* van de *vuelta de Abajo* rooken, verteren zij gemakkelijk, door van den eenen op den anderen dag te leven, het geld, dikwijls ten koste van hun bloed verkregen.

De groote dag der *corrida* brak eindelijk aan: het was een Zondag; het feest beloofde schitterend te zullen zijn. Onder de *cuadrilla* telde men de eerste sujetten van Spanje: Antenio Sanchez, zoo bekend onder den naam van *Tato*, de beste degen van den dag; Calderon, een *picador*, die in dapperheid voor den Cid niet onderdeed, en *el Gordito*, een *banderillero*, wiens vlugheid zijne stoutmoedigheid evenaart.

Een Spaansche stad levert ten dage van een stierengevecht een allermerkwaardigst gezicht op. Er heerscht, in tegenstelling met de ernstige rust op andere dagen, eene buitengewone opgewondenheid. Wij zagen niets dan komende en gaande lieden; deze zochten hunne vrienden om zich in groepen te vereenigen; andere, die onder de laatst aangekomenen behoorden, snelden met hoopen naar het gasthuis om toegangskaarten; de geheele stad was één pret. Achter de groote gestreepte gordijnen hoorde men de muziek der guitaren of het getinkel op de stalen snaren der *citaras;* de boeren kwamen met hoopen aanzetten; deze te voet, gene op hunne zwarte paardjes, waarop de gestreepte mantel tot zadel diende. De geheele *huerta* was in galakostuum

El Gordito.

over de stad uitgestort; de bruine *labradoras* hadden zich met hare fraaiste kleinoodiën opgeschikt. De schoonste modellen trokken van den vroegen morgen langs ons heen; Doré verslond ze met de oogen, en wij konden zijne potlooden niet gauw genoeg aanpunten. Eensklaps bij den hoek van een straat verscheen een *picador* in groot kostuum, en fier op zijn ros gezeten. "Daar hebt gij Calderon!" riep een onzer vrienden ons toe, een Valenciër *pur sang*, een volmaakte *aficionado*. De menigte verdrong zich om den *picador*, onder het geroep van: *Ole! senor Calderon!* De hoeden vlogen in de lucht, ieder wilde hem naderen en hem de hand geven. Weldra voegden zich de vier andere picadores bij hem; de opgewonden menigte nam met ieder oogenblik toe, ja groeide zóó aan, en drong zóó op elkander dat de picadores de een achter den ander rijden moesten.

Weldra doemde het amphitheater voor ons op, door een schitterende zon verlicht; wij volgden den stroom, en na verloop van vijf minuten hadden wij op den eersten rang plaats genomen, om getuigen te zijn van het drama, dat hier voor ons zou worden afgespeeld.

IX.

Een stierengevecht te Valencia — De *despejo*. — De optogt der *cuadrilla*: de *Alguaciles*. — De *espadas*, de *banderilleros*, de *chulos* en de *picadores*. — De uitval van den stier. — De *suertes* en de *cogidas*. — De picador Calderon en zijne wond. — Een *quite*. — Pedro Romero en de *picadores*. — El Gordito.

Toen wij het binnenste van de *plaza de toros* van Valencia betraden, stonden wij verblind door een dier gezichten, welke men nooit vergeet, al heeft men ze slechts eens gezien. Men stelle zich twaalf of vijftien duizend menschen voor, in schitterende kleederdracht, verlicht door een prachtige zon, en door elkander wriemelende als een enorm mierennest! Tegenover ons waren de *asientos de sol*, de plaatsen in de zon; bijna alle bezet; ieder oogenblik kwamen nieuwe toeschouwers de laatste ledige open plekken vullen. Eindelijk was er geen enkel ledig hoekje meer in dit mozaïek van menschen, wier afwisselende kleuren sterk afstaken tegen het diepe blauw van den Valenciaanschen hemel. Boven deze menigte deed zich een dof gegons hooren, nu en dan overstemd door het geroep der water- en *chufas*-verkoopers en van de handelaars in *naranjeros*, wier behendig geworpen oranjes de hoogstgelegene plaatsen bereikten. De kooplieden in waaiers van twee cuartos (iets meer dan een stuiver) deden uitmuntende zaken op de *asientos de sol*, waar de *labradores* van de *huerta* als hagedissen in de zon werden gekookt. Men zag op die rangen geweldige *botas* rondgaan, lederen flesschen met zwarten wijn gevuld, die, terwijl zij van hand tot hand gingen, hoe langer zoo platter werden. Er ontstond wel hier en daar een vlugtige twist, maar alles bepaalde zich tot het wisselen van eenige woorden, zooals dikwijls bij stierengevechten geschiedt, hetgeen aanleiding heeft gegeven tot het spreekwoord: *bromas de toros*, stierentwisten, waarmede men die geschillen aanduidt, welke met een sisser afloopen.

Weldra kondigde een groot rumoer aan, dat er het een of ander plaats greep: het is *despejo*, zeide ons onze vriend don José, de Valenciaansche *aficionado*, die ons wel als uitlegger wilde dienen. Door *despejo* verstaat men het ruim baan maken in het strijdperk en in de *valla*, den daaromheen loopenden gang; de soldaten dreven de achterblijvers langzaam voor zich uit, onder het geschreeuw van het ongeduldige publiek, dat naar den aanvang van de dingen die komen zouden hunkerde. Het *redondel* werd eindelijk niet zonder moeite, ontruimd, want ieder wilde er het laatste uit; de muziek begon het nog altoos in Spanje geliefkoosde deuntje:

Aimes-tu, Marco la belle . . . .,

en weldra begon de optocht, een plechtigheid, die onvermijdelijk eene *corrida* voorafgaat. Aan het hoofd zag men twee *alguaciles*, op zwarte met karmozijn fluweelen kleeden bedekte paarden; hunne geheele zwarte kleeding is nog dezelfde van de zestiende eeuw: een hoed met opgeslagen randen, met een dikken pluimbos, een stijve witte halskraag, de oude *golilla*, een nauwe sluitjas, door een breeden lederen gordel digtgebonden, eene kleine, op de schouders hangende mantel, korte broek, zijden kousen en schoenen met gespen.

De *alguacil* is een ambtenaar, die zoowat het midden houdt tusschen een commissaris van politie en een deurwaarder; hij figureert aan het hoofd van alle openbare plechtigheden, vergezelt de ter dood veroordeelden op hun laatsten tocht. De *alguaciles* zijn niet bijzonder populair, te oordeelen naar het geweldige gefluit en de mooie toespraken, waarmede zij bij hunne verschijning ontvangen werden.

Op hen volgden de *gente de à pié*, de lieden te voet, die ook wel *los peones* genaamd worden. Men verstaat onder die verschillende namen de *espadas*, de *banderilleros* en de *chulos*, somtijds ook *capeadores* geheeten. Zoodra deze het strijdperk binnentraden, veranderde het gefluit in een daverende toejuiching; zij zijn allerelegantst gekleed: zij dragen de zwart fluweelen *monterilla*, aan weêrszijden met een tros zijden pompons versierd, op het hoofd; achter in den hals is *la mona*, een soort van zwart zijden *chignon*, aan de *coleta* vastgehecht, die kleine haarvlecht, welke al de *toreros* laten groeien. De chignon, welke veel overeenkomst heeft met die der vrouwen, levert eene zonderlinge tegenstelling met een paar dikke bakkebaarden op. Het korte buis, met omgeslagen boorden, en het vest, *chaleco*, verdwijnen onder een laag franje en zijden agrement, waarmede het borduursel en de pailletten overladen zijn; aan weêrskanten van het vest is een zak aangebracht, waaruit een zakdoek van het fijnste batist steekt, gewoonlijk door de hand der *querida* geborduurd; boven een eveneens geborduurden jabot prijkt een dunne das, *à la Colin* dichtgestrikt. De korte broek, die de vormen voortreffelijk doet uitkomen, is altoos van blauwe, rosé, groene of lila zijde, steeds van de fijnste nuances; om het midden zit de onvermijdelijke *faja*, de zijden gordel van de schitterendste kleuren; vleeschkleurige zijden kousen voltooien het kostuum, dat geheel aan dat van Figaro herinnert. Deze Spaansche kampvechters gelijken volkomen op dansers. Het kostte ons moeite om te gelooven, dat deze zoo koket gekleede lieden hun bloed en hun leven gingen wagen, en wij brachten ons die passage van Moratin voor den geest, waarin hij zegt, dat de kunst tegenwoordig zulk een trap van beschaving heeft bereikt, dat het schijnt alsof men een dame gaat aderlaten, en niet met een langen stootdegen een zoo geducht dier dooden. De kleeding der verschillende klassen van toreros is ongeveer dezelfde, alleen die der espadas kenmerkt zich door een zeer grooten rijkdom van versierselen; niet zelden komt een compleet espada-pak op meer dan duizend francs te staan.

De toreros naderden met een bevallige losheid, schilderachtig gewikkeld in hun *capa*, een langen, met

schitterende kleuren prijkenden mantel, waarmede zij den stier afleiden, en die een groote rol in het gevecht vervult.

Achter hen kwamen de vijf *picadores*, op hunne paarden gezeten, op het hoofd een vilten hoed met breede randen, laag en rond van bol en bedekt met een geweldige dot linten, op zij in een kegel uitloopende; een kort en nauw buis, met pompons, borduursel en pailletten overladen, staat op de borst open en laat een niet minder versierd vest zichtbaar, waaruit een geborduurde jabot te voorschijn komt; een breede zijden gordel houdt een geel lederen pantalon op, waaronder een zinken beenharnas verborgen is, waarmede de picador zich tegen de talrijke stooten wapent, die hij op zijne beenen ontvangt. De zadel is van voren en van achteren, volgens de Arabische mode, zeer hoog; de ruiter, die dikwijls gevaar loopt uit den zadel gelicht te worden, is er als het ware in vastgesloten; de stijgbeugels, eveneens van Arabischen vorm, zijn van hout, en de voet schuilt er als in een doos in weg. De sporen, van ongewone afmeting, herinneren aan die, welke men in de middeleeuwen droeg, en zijn zoo, dat men daarmede de ongelukkige paarden, die nauwelijks meer kunnen ademhalen, electriseert.

Daarop volgden de beide *tiros*, of spannen gepluimde muilezels, met roode dekkleeden en tallooze bellen; boven hunne koppen verhieven zich verscheidene verdiepingen met pompons, terwijl kleine vlaggen, met de nationale roode en gele kleuren op hun nek wapperden. Deze muilezels waren met hun drieën voor een zwengel gespannen. Daar zij doorgaans zeer koppig zijn, worden zij door twee *muchachos* bij den toom gehouden, terwijl een derde, meer naar achteren geplaatste, den zwengel steunt, waaraan een ijzeren haak zit, om daarmede de gedoodde stieren uit het strijdperk te verwijderen. De trein wordt gesloten door een troep jongens in Andalusisch kostuum, die tot het dienstdoend personeel behooren, maar eigenlijk tot staatsie dienen. Eertijds bestond de stoet nog uit acht of tien *perros de presa*, vurige bulhonden, in bedwang gehouden door even zooveel *muchachos*, en die men op de stieren losliet, wier tegenstand wat al te flauw was. De *perros* worden heden ten dage niet meer gebezigd: tot het aanzetten der al te trage stieren bedient men zich van *banderillas de fuego*, waarvan wij zoo aanstonds gebruik zullen zien maken.

De stoet trok langzaam het strijdperk in de rondte en ging den senor alcade, den voorzitter van de plaats, begroeten, die zoo even zijn *palco* was binnengetreden, waarna ieder zijne plaats bij het gevecht ging innemen. Volgens het oude ceremoniëel, ontving een der *alguaciles* uit handen van den voorzitter den sleutel van den toril; een *muchacho* snelde op den alguacil, die zich in het midden van het *redondel* bevond, toe, en hield hem zijn *sombrero* voor, waarin nu de met een bos linten versierde sleutel geworpen werd. Dit moment was door het publiek afgewacht, om den *alguacil*, die geen oogenblik had te verliezen om zich uit de voeten te maken, daar hij wist dat de stier op het punt was zijn hok te verlaten, andermaal uit te jouwen. Hij werd dus door een hagelbui van gefluit en nog ruwer zetten en steken dan bij zijne aankomst begroet, toen hij in vollen draf wegreed en zijn paard met karwatsslagen en sporen aanzette. Nauwelijks had hij het strijdperk verlaten of de *muchachos* openden de dubbele deur van den toril, terwijl zij er herhaalde malen met hunne vuisten opsloegen en een luid geschreeuw aanhieven om den stier te roepen. Deze liet zich niet wachten, en wij zagen hem met de snelheid van een pijl aankomen. Het was een prachtig dier, met een zwarte huid, hoog op de pooten, en met wijd van elkander staande horens; de *divisa* van granaatkleurig lint, dat om zijn nek fladderde, duidde aan, dat hij tot een der ganaderias van Colmenar-Viejo behoorde.

Calderon de picador was op zijn aangewezen post, dat wil zeggen acht of negen pas links van de deur en twee pas van de omheining. Reeds had hij zijn paard den rooden doek over de oogen geworpen, met het doel om het te beletten den stier te zien aankomen, en om zijn duim de lederen schuif bevestigd, waardoor het uitglijden der lans belet wordt. Het wilde, uit de duisternis in het licht komende dier aarzelde eenige seconden, verblind door de zon en de menigte, maar vloog daarna met gebogen hoofd op Calderon aan. De lans, onder den gespierden arm van den picador doorgaande en met een stalen vuist gevoerd, hield den stier een oogenblik tegen, terwijl hij hem aan den schouder wondde, zoodat een lange roode streep zich op zijn zwarte huid afteekende; maar de punt, die maar weinige duimen boven een prop vlas uitsteekt, was slechts even door het vel heengedrongen. Daar het dier op zijde was gesprongen, gleed de punt af, terwijl zij slechts eene lichte wonde toebracht, en men zag den stier een zijner horens geheel in de borst van het paard stooten, waaruit het bloed met breede golven stroomde. Het arme dier steigerde en begon weldra te wankelen; de picador zette hem de sporen in de zijde, om zich te vergewissen of het nog eenige minuten te leven had. Maar het paard zakte in één, na nog hinkende drie of vier stappen gedaan te hebben, en de ruiter, zonder op dat ongeval het minste acht te slaan, riep de *muchachos*, dat zij hem een ander paard brengen zouden. Door zijn beenharnas belemmerd, ging hij met een loggen stap naar het nieuw aangekomen ros, terwijl het andere, in een bloedbad op den grond gelegen, slechts teekenen van leven gaf door eenige stuiptrekkingen, die zijne pooten en staart in beweging brachten.

Gedurende dien tijd was de stier naar het andere einde van het strijdperk gevlogen en snelde op Pinto, bijgenaamd *el bravo*, den tweeden picador toe, die hem met een duchtigen stoot in den schouder ontving. Het hout der lans boog een oogenblik onder den schok, maar deze was zoo geweldig geweest, dat de uit den zadel gelichte ruiter op den grond tuimelde, en het paard tamelijk zwaar op hem neder kwam. Men zegt dat het zien van bloed de woede der stieren opwekt — dit is een feit dat wij zelven hebben opgemerkt, — maar het zonderlingst is dat het woe-

dende dier, hetwelk zijn wezenlijken vijand niet weet te onderscheiden, bijna altijd zijne gramschap koelt aan de ongelukkige paarden, in plaats van de uit den zadel gestorte picadores aan te vallen. Terwijl twee chulos Pinto bij de schouders van onder het paard zochten op te trekken en hem weder op de been te helpen, bewogen anderen hunne capas voor den stier om zijne aandacht van het stervende paard af te leiden, in welks zijde hij herhaardelijk zijne beide horens stootte. Eindelijk liet hij zijn slachtoffer liggen, en zette hij een der chulos na, die aan het loopen ging, terwijl hij allerhande zijsprongen maakte en zijn capa achter zich sleepte; maar bemerkende dat de stier hem te zeer op de hielen was, wachtte hij niet lang hem te ontvluchten en met éénen sprong over de tableros heen te vliegen; de stier stond nu eensklaps stil alsof hij zich verbaasde dat zijn vijand hem ontsnapt was, en zijne woede tegen de houten omheining keerende, deed hij deze schudden, terwijl hij er den indruk zijner horens achterliet.

Deze moedige houding van den *Morito*, zoo heette de eerste stier, had een salvo van toejuichingen doen ontstaan; in minder dan ééne minuut had hij twee picadores uit den zadel gelicht en twee paarden gedood. De kreten: *Bravo toro! Bravo toro!* werden door duizende stemmen herhaald; men juicht een stier toe of fluit dien uit, even als men dit een acteur doet; ook de picadores ontvingen hun aandeel van de bravo's want zij hadden zich dapper van hun plicht gekweten, en de *suertes de pica* waren niet minder schitterend geweest dan de *cogidas*. Onder *suerte* verstaat men iedere aanvallende of verdedigende handelwijze van den torero, en onder *cogida* iederen aanval van den stier; wanneer een torero een stoot van een stier heeft beloopen, zegt men van hem dat hij *enganchado* is.

De Morito was een moedige stier, *bajante* en *duro*, dat wil zeggen vrijmoedig en niet bang om aan te vallen reeds des morgens bij den *apartado* hadden wij hem om zijne volmaakte verhoudingen opgemerkt. De zich daar bevindende chulos hadden hem ons beschreven als *corniabierto*, met wijd uiteenstaande horens, en hadden ons verzekerd, dat hij niet bevreesd zou zijn voor de *castigo*, de kastijding, zoo als de mannen van het vak zich uitdrukken. Calderon, die zich over een val te wreken had, wilde zijnen talrijken bewonderaars bewijzen, dat hij voor dien vreeselijken tegenstander niet beducht was. Terwijl hij dus zijn *rocin* de sporen gaf, kwam hij spoedig in galop tot op eenigen afstand van het woeste dier, dat zich in het midden van den circus geplaatst had, terwijl hij het zand onder zijne pooten in wolken opjoeg en een geweldig gebrul deed hooren. Deze daad van den picador getuigde van de grootste vermetelheid. Wanneer de laatste den stier aanvalt, legt hij het er zooveel mogelijk op aan om tusschen zijn paard, dat hem tot schild dient, en het houten beschot te vallen, waardoor hij aan den anderen kant beschut wordt, want als hij midden in het strijdperk uit den zadel slaat, is hij van alle zijden aan stooten blootgesteld. Calderon's moed deed aan alle kanten van het circus de dolzinnigste toejuichingen oprijzen. Door deze ovatie al te zeer opgewonden, daagde hij als het ware den stier, door zijn lans in de lucht te zwaaien, uit. Het dier bleef onbewegelijk. Calderon liet zijn paard een stap voorwaarts doen, en door eene snelle beweging wierp hij zijn hoed voor den stier, die, ongetwijfeld over zulk een stoutmoedigheid verwonderd, nog even roerloos bleef: dat noemt men met den technieken naam *obligar á la fiera*, het woeste dier noodzaken om aan te vallen. Calderon ging zelfs zoo ver, dat hij met zijn lans de neusgaten van het dier trof; deze laatste beleediging wekte eindelijk den toorn van den stier op, en hij viel den ruiter zoo onstuimig aan, dat deze met zijn paard in het zand rolde. De chulos schoten toe, de *capa* in de hand, met den *Tato* aan de spits. Deze moedige jongman laat nooit een torero, wanneer deze in gevaar is, in den steek. Wat de chulos betreft, hun beroep bestaat daarin, dat zij de stieren door middel van hunne *capas* lokken of afleiden; hun hoofdhoedanigheid is een groote vlugheid, zooals hun naam aangeeft, die te gelijk bevallig en vlug beteekent. Intusschen was het paard opgestaan, terwijl het geweldig met zijne hoeven sloeg. Calderon, door zijn val verbijsterd, had den tijd niet gehad op te rijzen, en was op het punt van zoowel door het paard als door den stier vertrapt te worden. Na eenige schitterende *suertes de capa*, gelukte het den Tato het dier met zich mede te slepen, dat hem rusteloos achterna holde; maar de espada, die plotseling ter zijde week, liet den stier hem vooruit stuiven, en keerde zich om, terwijl hij zich met de grootste bevalligheid in zijn capa wikkelde. Toen de stier op nieuw op hem af was gekomen, herhaalde hij verscheidene malen deze manoeuvres met zijn capa, alsof zijne vlucht slechts spel was, terwijl hij met lossen zwier en zonder de minste vrees, de horens zijne kleederen liet aanraken, zonder dat zij ooit hemzelven bereiken konden.

Gedurende dien tijd waren de toeschouwers als door een electrieken schok opgerezen, terwijl zij den in zwijm gevallen Calderon door de chulos op hunne armen zagen wegdragen. Toen zij ons in de *valla* voorbij kwamen, ontwaarden wij met schrik een breede wond in het bebloede voorhoofd van den picador: *no es nada*, het is niets, zeiden de chulos, aan wie men gevraagd had of de wond ernstig was, en zij vervolgden hun weg naar het hospitaal.

Calderon was aan een groot gevaar ontsnapt, want hij had op de plek kunnen gedood zijn, indien de Tato niet bij tijds ware opgedaagd om den stier afleiding te bezorgen; in de taal van het vak heet het aldus bevrijden van een torero: een *quite*. Gelukkig de picadores wanneer de *amo*, de meester, zooals men het hoofd der cuadrilla noemt, hen op deze wijze ter hulpe komt. Een schoon voorbeeld van dien aard wordt aangehaald in een brief van een picador, Manuel Jimenez genaamd, die door een aficionado bewaard is. "Dezen avond," zoo schrijft hij, "ben ik op het punt geweest door een stoot om te komen, en dat ik nog leef heb ik alleen te danken aan den moed

Aankomst der Picadores.

en de behendigheid van Pedro Romero. De derde stier heeft mij in een der kritiekste positiën gebracht. Het was een zeer groot en allerkoelbloedigst dier. Zoodra ik hem uitdaagde, viel hij op mij aan en trof ik hem in den schouder; toen hij het ijzer voelde, verdubbelde zijne woede, hij viel mijn paard op nieuw aan, wierp mij uit den zadel en ik stortte zoo lang ik was en geheel zonder bedekking op den grond. Romero stond op eenige passen van mij af, met zijn sluier in de hand. De stier vestigde zijne blikken op mij, maar zonder mij aan te vallen, en van tijd tot tijd sloeg hij ook een blik op Romero, die te vergeefs zijn sluier bewoog om hem tot zich te lokken. Deze neiging van het dier was noodlottig en mijn leven liep groot gevaar, want mijn val was zoo geweldig geweest, dat ik mij slechts zeer langzaam kon verwijderen. Ik was in doodsangst toen ik Romero mij hoorde toeroepen: "Vader Manuel, sta op en wees onbevreesd!" Ik gehoorzaamde en bereikte niet zonder veel inspanning de omheining; daarop verwijderde hij zich achteruitloopende langzaam, en de stier verliet mij eindelijk om hem te vervolgen; ik was gered."

Op een anderen tijd werd de picador Carmona door een der geduchtste stieren ter aarde geworpen. Door zijn val verbijsterd, lette hij onder het opstaan er niet op in welk een positie hij zich tegenover den stier bevond. Eenmaal opgerezen, bemerkte hij met schrik, dat hij groot gevaar liep, daar hij zich tusschen den stier en den sluier van Romero bevond; deze zag, op het oogenblik dat het vertoornde dier op den picador toeschoot, voor dezen slechts één middel van behoud; met een gebaar, nog vlugger dan de gedachte, gaf hij hem een geweldigen stoot, zoodat hij op den grond tuimelde; in hetzelfde oogenblik nam hij den sluier uit zijn linker- in zijn rechterhand, zoodat de stier niets dan een stuk doek ontwaarde. Toen Carmona opgestaan was, wierp hij zich in de armen van Romero, dien hij zijn redder noemde.

Uit deze beide voorbeelden blijkt dat het beroep van picador dikwijls vrij gevaarlijk is; toch is het niet zoo gevaarlijk als dat van den espada, die zonder eenige beschutting op het dooden van den stier uit is, terwijl de ruiter gewoonlijk door het lichaam van zijn paard is gedekt.

Een der *reservas*, picador in reserve, kwam nu Calderon in de kampplaats vervangen, die *inutilizado*, dat wil zeggen, nutteloos geworden was; diens paard deelde spoedig in het lot der anderen; echter werd het niet terstond gedood; de hoorn was in den buik doorgedrongen en uit de breede daardoor veroorzaakte wond zagen wij een massa ingewanden te voorschijn komen, die een poos tusschen zijne pooten bleven hangen en weldra op den grond sleepten, zoodat het arme dier met zijne hoeven in zijne eigene ingewanden verward raakte. De picador gaf het andermaal de sporen, maar het arme dier liep niet snel genoeg, en een muchacho ging hem bij den toom trekken, terwijl een ander hem herhaaldelijk stokslagen toebracht. Het geschreeuw: *Fuera! fuera!* (naar buiten!) en *otro caballo!* (een ander paard!) ging van alle kanten op. Men had niet het minste medelijden met den doodstrijd van het arme paard; het gevoel van het publiek, dat de stierengevechten bijwoont, is voor al dat lijden verstompt. Men vroeg eenvoudig om een ander paard, omdat het geen kracht meer had zijn ruiter te dragen, en omdat de dienst niet behoorlijk verricht werd. Gelukkig maakte de stier een eind aan dat walgelijke schouwspel, door met één stoot het half doode slachtoffer omver te werpen en het met een tweeden af te maken.

Dit was het derde in het tijdsverloop van eenige oogenblikken gedoode paard; twee anderen stierven weldra onder de horens van den vreeselijken Morito, de drie andere door hem gekwetsten niet medegerekend. Het gevecht begon prachtig: vijf gedoode en drie gewonde paarden, vijf-en-twintig lansstooten (*puyazos*), de picadores acht maal ter aarde geworpen behalve den buiten gevecht gestelden Calderon — ziedaar den uitslag van de eerste vijf minuten. Zoodra een paard was gevallen, gingen de muchachos het op zijn neus slaan om te zien of het nog bruikbaar was; als het dier te zwak was, haastten zij zich het van zijn toom en zadel te ontdoen even als van den rooden doek, die zijn rechteroog bedekte. Anderen liepen het circus met kleine mandjes zand door en strooiden hier en daar een handvol er van op de bloedige plekken, zonder welke voorzorg de toreros gevaar zouden loopen om uit te glijden.

Twee trompetten, door het geroffel van een soort van pauken, *tamborites* geaccompagneerd, kondigden nu aan, dat de taak der picadores was afgeloopen en die der banderilleros een aanvang zou nemen. Aanstonds waren deze met vluggen tred toegeschoten, terwijl zij hunne banderillas in de lucht deden fladderen, om den stier naar hun kant heen te lokken.

De banderillas, ook *palillos*, *zarcillos* of *rehiletes* geheeten, zijn kleine stukjes hout ter dikte van een duim, ongeveer zestig centimeters lang en over hunne geheele lengte versierd met allerhande gekleurd, gekruld en uitgeknipt papier. Aan het eene uiteinde is een ijzeren punt van eenige centimeters aangebracht, die volkomen op de punt van een vischhoek gelijkt: de banderilleros moeten in de schouders van den stier deze soort van pijlen steken, die, als zij in de huid gedrongen zijn, er vast in blijven zitten. Het is hier de zaak om, zonder het te wonden, het reeds in zijne worsteling met de picadores zoo opgewonden dier nog woedender te maken. De banderillas worden paarsgewijs aangebracht, dus aan iederen kant van den schouder; het is een der moeielijkste verrichtingen, waarbij even veel vlugheid als koelbloedigheid wordt vereischt, want men moet de beide armen te gelijk boven de hoornen van den stier opheffen, zoodat men deze bijna raakt; de minste weifeling, de geringste misstap kan den banderillero aan het grootste gevaar blootstellen. Vaak gebeurt het, dat een banderillero tegelijk de rol van *media espada* vervult, dat wil zeggen halven degen of espada van den tweeden rang. Ik heb een torero hooren noemen die op éénen dag, in hetzelfde gevecht, als picador, banderillero en espada optrad.

De door el Gordito uitgedaagde stier liet zich niet lang wachten en vloog met de vaart van den bliksem op hem toe. De torero deed een pas op zij, terwijl hij een luchtsprong maakte, en het dier zette zijn loop voort, onder het schudden van de beide banderillas, die in zijne schouders gestoken waren. Een tweede banderillero had er weldra twee andere bijgevoegd, die het dier ten toppunt van woede brachten. De door deze kleine pijlen te weeg gebrachte uitwerking is zóó prikkelend en vuurt de stieren zóó aan, dat zij onder het volk aanleiding heeft gegeven tot een spreekwoord: *poner banderillas*, iemand banderillas opzetten, wanneer men van iemand spreekt, dien men wil plagen of dien men satyrieke woorden toevoegt.

Weldra hoorden wij om ons heen zeggen, dat el Gordito *banderillas de á cuarta* ging opzetten. De *cuarta* is het vierde gedeelte van de *vara*, die iets kleiner dan een meter is; de banderillas de à cuarta zijn dus nog geen vijf-en-twintig centimeters lang, hetgeen, gelijk zich gemakkelijk laat begrijpen, het gevaar onnoemelijk grooter maakt, omdat de handen van den banderillero de horens van den stier moeten aanraken, als hij deze pijlen in diens schouders plant. Deze sterke toer, dien men slechts zelden ziet verrichten, werd allerbehendigst uitgevoerd, en op eene uitbundige wijze toegejuicht.

El Gordito is tegenwoordig de beroemdste banderillero van Spanje; zijne inderdaad ongewone stoutmoedigheid en vlugheid staken allerbevalligst af bij zijn *embonpoint*, waaraan hij den naam van *gordito*, hetgeen *goed in het vleesch* beteekent, te danken heeft. Wij herinneren ons een anderen banderillero, Blas Meliz, dien men den bijnaam van *el Minuto* gegeven had, het kleintje, uithoofde van zijn gering voorkomen, hetgeen hem niet belette een der behendigsten te zijn, die men ooit gezien heeft; daarenboven was hij kreupel ten gevolge van een wonde aan den rechter hiel, die hij op een allerzonderlingste wijze op de plaza van Segovia gekregen had. Een stier was door den espada getroffen, en de degen was in den nek blijven steken, zooals men het vaak ziet gebeuren. Terwijl het dier zich daarvan trachtte te bevrijden, wierp hij het wapen in de lucht, dat juist met de punt in den hiel van den Minuto terecht kwam.

Om de ontelbare bravo's te beantwoorden, waarmede men zijn grooten toer had begroet, maakte de Gordito zich gereed een vierde paar banderillas op de schouders van den stier aan te brengen, hoewel het reglement voorschrijft, dat men het derde paar niet mag overschrijden; maar hij werd eensklaps in dit zijn voornemen gestuit. *A matar suena el clarin!* (De trompet kondigt den dood aan!) Dit is het sein, waarmede het derde bedrijf van het drama wordt aangeduid, hetwelk onveranderlijk met den dood van den stier eindigt.

X.

De Tato. — De degen en de *muleta*. — De *estocada à volapies* — Een stortbui van *sombreros*. — De *cachetero*. — De *tiros* der muilezels. — De *banderillas* van fuego. — De *sobresaliente*. — De *suertes de capa*. — *El Gordito Sentado*. — Een *banderillero* in groot gevaar. — De springende stieren. — De *suerte de descabellar*.

A tout seigneur tout honneur! Het was voor den Tato bewaard, den eersten degenstoot toe te brengen. Het gebruik wil, dat de espada, eer hij zich van zijn plicht kwijt, den stier te dooden, zich tot den voorzitter wendt, om hem verlof te vragen tot het vellen van het dier, terwijl hij zich verbindt om op eene moedige wijze deze zijne taak te volbrengen; dit heet men *echar el brindis*, letterlijk weergegeven: den toast toebrengen. De Tato richtte zich dus tot de loge van den voorzitter, en nadat hij zijn degen en zijn muleta in de linkerhand had genomen, nam hij zijn hoed van het hoofd en groette den *Senor presidente* bevallig met zijn montera. Nadat de *speech* geëindigd was, gaf de alcade een toestemmend teeken. Daarop wierp de Tato, terwijl hij zich op zijn éénen voet omdraaide, met een onverschrokken gelaat zijn montera in de lucht, alsof hij daarmede wilde te kennen geven, dat hij den laatsten zet ging wagen; vervolgens wendde hij zich met een vastberaden voorkomen naar den stier, terwijl hij den degen in de rechter- en de muleta in zijn linkerhand zwaaide.

De muleta is een rood vlaggetje, een weinig kleiner dan een servet, vastgemaakt aan een stok, ter lengte van een mansarm; deze doek is het palladium, het schild van den espada. Vooreerst dient dit vaantje hem om de bewegingen na te kunnen gaan van het lompe dier, dat in plaats van den mensch aan te vallen, zich op de *engano* werpt, het lokaas, zooals men het ook noemt, en zich telkens naar dezen afleider wendt; en daarna, op het oogenblik van den beslissenden slag, verschalkt de espada daarmede de aandacht van den stier. Wat den degen betreft, deze is van de gewone lengte, met een plat en buigzaam lemmer; het gevest, kort en zwaar om steviger in de hand te zijn, wordt niet als dat der gewone degens vastgehouden. De espada legt den wijsvinger op het lemmer en brengt den stoot toe, door met de handpalm op den knop te drukken; indien het ons vergund ware een alledaagsche vergelijking te bezigen, zouden wij zeggen dat hij zijn degen juist zoo houdt als men een vork in de hand heeft. Als men den Tato zich tegenover den stier zag stellen, dien uittarten met zijn muleta, en zorgeloos den aanval van het dier afwachten, zou men gezegd hebben dat het een met een lint spelend kind was. Deze evolutiën, die de espada meer dan eens, overeenkomstig den aard van den stier herhaalt, worden *pases de muleta* geheeten; zij worden zorgvuldig door de aficionados op de wit gelaten bulletins opgeteekend, die men vóór den aanvang van het gevecht uitdeelt, en waarvan wij een fac-simile gegeven hebben. Aan de behandeling der muleta hechten zij een groot gewicht. Al de espadas zijn niet in gelijke mate gelukkig;

De picador Calderon.

men gewaagt er van een, Juan Gimenez, bijgenaamd, El Morenillo, die in dit genre eene buitengewone behendigheid had verkregen; hij had zich gewend zich van zijne beide handen te bedienen, nu eens naar verkiezing de rechter, dan weder de linker gebruikende om den degen en de muleta vast te houden; deze eigenschap kwam hem in gevaarlijke oogenblikken zeer te stade.

Maar keeren wij tot den Tato weder. Onophoudelijk maakte hij *pases de muleta* voor den stier, die in kracht begon te verminderen en *aplomado* werd, dat wil zeggen, plomp, dof, terwijl hij hardnekkig weigerde om aan te vallen. De torero naderde hem, bij wijze van uitdaging de banderillas met de punt van zijn degen oplichtende; vervolgens stelde hij zich in positie, terwijl hij zijn wapen horizontaal en zijn muleta naar den grond gekeerd hield. Het was een prachtig gezicht, den Tato in deze houding te zien. *Qué bien plantado!* Wat zet hij zich heerlijk in postuur! klonken verscheidene vrouwenstemmen vol bewondering om ons heen. Het oogenblik der ontknooping naderde; al de blikken waren op den degen gevestigd: eensklaps zagen wij den Tato, met een vluggen sprong op zijn linker voet, zich op den stier werpen; de horens raakten het satijn van zijn vest en de degen drong tot aan het gevest in den schouder van den stier.

De Tato had een prachtige *estocada á volapies* gedaan.

Laat ons hier een paar woorden over dezen beroemden en zoozeer door de aficionados gewaardeerden degenstoot zeggen, die in verschillende beschrijvingen van stierengevechten alles behalve juist is beschreven. De *suerte* of *estocada á volapies* bestaat niet, zooals men gezegd heeft, in het treffen van den stier zonder dat er een droppel bloed wordt vergoten, en door hem voor zijn overwinnaar op de knieën te doen vallen. Deze stoot is, zooals wij reeds vroeger aangemerkt hebben, uitgevonden door den beroemden Joaquin Rodriguez, bijgenaamd Costillares; hij veroorlooft het dooden der *aplomados* geworden stieren, wier pooten hunne kracht hebben verloren, en die in het aanvallen weigerachtig zijn. Dan is het de plicht van den espada, zich op het dier te werpen. Ziehier, overigens, de omschrijving door Pepe-Illo, eveneens als torero en didactisch auteur bekend, in zijne verhandeling over de kunst der stierengevechten van de *suerte de volapies* gegeven: "De *Diestro* (dat wil zeggen de bekwame, naam dien men dikwijls aan den espada geeft) zet zich in postuur om den doodsteek toe te brengen, en zoodra de stier, bedrogen door het bewegen der muleta, het hoofd buigt en zijne schouders bloot geeft, loopt hij op het dier toe, doorboort het met zijn degen en draait op eenen voet rond. Een zeer schitterende stoot," voegt Pepe-Illo er bij, "maar dien men eerst in praktijk moet brengen als de stieren hunne vlugheid hebben verloren en weigeren zich op den espada te storten." De suertes de espada bestaan in twee hoofdsoorten: die van volapies, welke wij zoo even gezien hebben, en de *suerte de recibir* of *recibiendo*, die juist het tegenovergestelde is van de eerste; dat wil zeggen, dat, ingeval de espada die uitvoert, hij den stier moet aanvallen in plaats van diens aanval af te wachten. Men heeft ook nog een andere *suerte de espada*, die van *descabellar*, welke tamelijk moeielijk is om uit te voeren; wij zullen zoo aanstonds gelegenheid hebben die te zien.

De Espada.

De fraaie door den Tato toegebrachte estocada à volapies verschafte hem een donderbui van toejui-

chingen, en van alle kanten zag men een massa hoeden in de lucht vliegen en dicht als hagel in het *redondel* neerkomen. Het waren hoeden van allerhande soort en vorm, de *sombreros calaneses* der Andalusiërs, de breede valenciaansche hoeden en de kachelpijpvormige der deftigen, ja, zelfs waren er petten onder! Deze stortbui van hoofddeksels is de hoogste uitdrukking van de geestdrift der liefhebbers, en men zou kunnen aannemen, dat de voortreffelijkheid der stooten zich naar het aantal hoeden laat berekenen. Ook werden er ontelbare cigaren geworpen, en zelfs zagen wij bekoorlijke aficionadas hare bloemruikers in het strijdperk werpen, terwijl weder anderen uit al hare macht in de handen klapten.

Gedurende dien tijd betuigde hun de espada, in zijn capa gewikkeld en met de hand in de zijde, zijn dank met zijne blikken, terwijl hij, de montera in de hand, hen ridderlijk groette. Rondom hem lagen eenige paarden; sommigen dood, anderen het hoofd opheffende, terwijl zij het voor het laatst lieten zakken, onder het uitademen van hun laatsten zucht en het braken van een stroom zwart bloed, dat uit hun bek vloeide; hier en daar zag men massa's ingewanden, die nog voortdurend trilden. Vreemde en schokkende tegenstellingen! Bloemen, bloed en satijn, zijn ze niet het passend beeld van een stierengevecht?

Toen de opgewonden vervoering der lierhebbers begon te bedaren, raapten de bedienden de hoeden op en wierpen ze zeer behendig naar hunne eigenaren terug, van de *tendidos* af tot aan de allerhoogste *gradas cabiertas* toe, en kwam een ieder weêr in het bezit van zijn min of meer beschadigd hoofddeksel, om er bij de volgende gelegenheid hetzelfde gebruik van te maken. Er zijn hoeden, die op deze wijze een half dozijn tochten doen, wanneer het een schitterende *corrida* is.

Ofschoon het lemmer van den degen geheel in het lichaam van den stier was verdwenen en men niets dan het gevest zag uitsteken, was de stier evenwel nog niet gevallen; maar het dier begon te wankelen, terwijl het, even als een beschonken man, links en rechts waggelde; eindelijk draaide hij een keer of wat rond, hetgeen verried dat hij weldra zou neêrstorten. *Se marea! Se marea!* (hij gevoelt zich niet wel!) riep de menigte. De chulos vormden toen een kring om hem heen en lieten de een na den ander hun capa wapperen, ten einde de beweging van den stier nog te verhaasten, die nu spoedig ineenzakte.

Maar het dier leefde nog. Ofschoon het vuur in zijne oogen uitgedoofd was en deze glazig stonden, en het bloed in overvloed uit zijn bek stroomde, hield hij den kop nog opgeheven. Men zou gezegd hebben dat hij niet sterven wilde. Daarop verscheen de *cachetero*, een man geheel in het zwart gekleed, en die zich tot nu toe niet had vertoond; want zijne roeping bestaat alleen hierin, dat hij met een stoot aan het lijden van den stier een einde maakt, en wel door middel van een kleinen ponjaard, *cachete* geheeten, van een ronden vorm, maar naar de punt smal toeloopend, zoodat hij volmaakt op het lemmer van een vijl gelijkt.

De stier, die zich langs de *tableros* had uitgestrekt, zag de vijanden, welke hem zoo even hadden bevochten en zoo lang wachtten met aan zijn doodstrijd een einde te maken, met een machteloozen blik aan. In dien tusschentijd was de cachetero, langs de trede, dien de *toreros* dient om hun sprong te nemen, voortkruipende, achter den stier gekomen; terwijl hij zich met de linkerhand aan het beschot vasthield, boog hij zich naar den stier en koos een plek tusschen de beide hoornen uit. Zijn met de cachete gewapende rechterhand daalde en rees oogenblikkelijk weder; aanstonds als door den bliksem getroffen, viel de kop van den stier met een zwaren plof op den grond; de cachete had het ruggemerg geraakt en de dood was er onmiddellijk op gevolgd.

Om den dood van den stier te vieren, speelde het orchest een dier andalusische dans-aria's, zoo rijk aan oorspronkelijkheid en waardoor de geestdrift der Spanjaarden in zoo hooge mate wordt opgewekt; het publiek accompagneerde de wijs, terwijl het er bij in de handen sloeg. Twee *tiros* of een driespan gepluimde muilezels galoppeerden het strijdperk binnen, en de bedienden sloegen aan den *gancho*, ijzeren haak, voor deze gelegenheid vervaardigd, den stier en een der gedoodde paarden; dit geschiedde niet zonder eenige moeite, want de muilezels, koppig als naar gewoonte, waren ongeduldig om zich in beweging te zetten, eer men de slachtoffers aan den gancho bevestigd had. Eindelijk renden zij weg, voortgejaagd door krachtige zweepslagen, en links en rechts begeleid door twee muchachos, die hen met vrij wat moeite bestuurden, door hunne toomen vast te houden. Later zag men hen zoo dikwijls op nieuw verschijnen, als er een gedood dier was weg te halen.

Gedurende de pauze — die echter niet langer duurde dan de weinige minuten tusschen den dood van een stier en de verschijning van zijn volgman — begonnen de *naranjeros* op nieuw hunne oranjeappelen te verspreiden, en de kooplieden in *orchata de chufos* waren niet in staat den dorst der in de *tendidos* gezeten Valenciërs te lesschen; bedienden effenden den grond van het strijdperk, terwijl weder anderen eenige bloedplassen met zand bedekten, die aantoonden waar de paarden waren bezweken.

Gelijk men gezien heeft, kan men de worsteling met iederen stier in drie zeer onderscheiden afdeelingen, of, als men wil, in drie bedrijven verdeelen: in het eerste vervullen de picadores de hoofdrol; het tweede is gewijd aan de oefeningen der banderilleros; terwijl het derde wordt ingenomen door den diestro, den bekwame bij uitnemendheid, wiens degen onveranderlijk een einde maakt aan het drama door den dood van den stier. Aan iederen stier wordt een kwartier of op zijn hoogst twintig minuten gewijd, zoodat de geheele duur van een stierengevecht met acht stieren ongeveer derdehalf uur bedraagt.

De eerste maal dat een vreemdeling deze bloedige oefeningen bijwoont gebeurt het maar zelden, dat hij eene zekere ontroering onderdrukken kan; een van ons werd bij het zien van het bloed, of hij wilde of

niet, zoo bleek als een lijk, en was verplicht een groot glas ijswater te drinken om weder op zijn verhaal te komen. Wat de Spanjaarden betreft, die van hunne jeugd af aan aan het bijwonen van stierengevechten gewend zijn, deze gaan er heen als naar de vertooning van ieder ander schouwspel; men treft er een groot aantal vrouwen en jonge meisjes aan, en meer dan eens hebben wij er een moeder met een kind bij aangetroffen, die haar kind de borst gaf. [1]

Nadat het strijdperk in orde was gebracht, werd het orchest plotseling door de schelle fanfare der trompetten en het doffe geroffel der *tamboriles* overstemd; de deur van den *toril* ging met vrij wat rumoer open, en de tweede stier, onder den naam van Cuquillo (de koekoek) aangekondigd, deed zijne intrede in het *redondel*. Op het eerste gezicht behaagde *de koekoek* lang niet aan de nevens ons gezeten aficionados. Zijn min of meer logge gang kondigde geenszins een dier stieren aan, die men *boyantes*, *claros*, *sencillos*, dat wil zeggen vrijmoedig en onverschrokken heet; achtereenvolgens ging hij de beide picadores besnuffelen, die hem ieder een duchtigen lansstoot toebrachten, zonder dat hij zich in het minst over deze beleediging scheen te willen wreken; vervolgens trok hij zich met een beschaamd voorkomen naar het andere einde van het circus terug, waar de chulos hem door het duchtige wuiven hunner capas terugdreven. Het was bepaaldelijk een laffe en weeke stier, *cobarde*, *blando*, en daarenboven *querenciado*. Dit laatste woord vereischt eene bijzondere uitlegging. Bijna al de stieren hebben een zekere voorliefde voor een of andere plek in het strijdperk en gaan er bij voorkeur heen, hetzij zij het gevecht weigeren, hetzij zij een oogenblik adem willen scheppen. Zij die van de door hen gekozen *querencia* misbruik maken, worden met dien naam van *querenciados* geschandvlekt: de koekoek behoorde tot die soort. Evenwel, na met onderwerping een zeker aantal *puyazos* van de hand der picadores ontvangen te hebben, wond hij zich een oogenblik op en eindigde met twee paarden te dooden; maar ongetwijfeld over deze moedige daad voldaan, scheen hij voornemens op zijne lauweren te gaan rusten. Ook klonken van alle kanten, toen de trompet het sein gaf dat het tijd was de banderillas aan te brengen, de kreten: *fuego! fuego!* (het vuur). Men verzocht den voorzitter van de plaats verlof om de banderillas de fuego te mogen aanwenden, hetgeen terstond door hem werd toegestaan. De voltooiing der reeds door ons beschreven pijlen bestaat hierin, dat men ze, in plaats van met papier, met verschillende stukken vuurwerk voorziet, welke zoo zijn ingericht, dat zij op het oogenblik aangaan, waarop het ijzer in de huid van het dier doordringt.

De ongelukkige Cuquillo ontving zijne beide eerste banderillas de fuego van de hand van Gordito; nauwelijks staken zij in zijn huid of een lange straal vuur schoot hem sissend langs de zijde, en werd weldra gevolgd door de uitbarsting van een aantal voetzoekers, waaraan men den naam van *marrons* (kastanjes) geeft; twee andere vurige banderillas zaten spoedig naast de eerste en werden nog door een derde paar achtervolgd; het dier brulde terwijl het eenige malen in de rondte draaide, in galop wegrende, vervolgens stil bleef staan, om op nieuw voort te hollen, woedend dat het gelijkertijd door het ijzer gewond, door het kruit geblakerd en door het rumoer verbijsterd werd. Dit verhinderde echter niet dat een der banderilleros hem een vierde paar wilde inplanten; maar slechts een banderilla vatte, terwijl de andere op den grond terecht kwam en onder zijn buik uiteensloeg, hetgeen zijne woede ten toppunt voerde. De trompetten, die den dood aankondigen, lieten zich eindelijk hooren; en de *sobresaliente*, dat wil zeggen de espada plaatsvervanger, maakte zich gereed, nadat hij zijn *brindis* voor den president uitgesproken en zijn montera in de lucht geworpen had, den stier te dooden. Na verscheidene *pases de muleta*, bracht hij hem eenige *pinchasos*, of steken toe, waarvan er een op een been terecht kwam, waardoor zijn degen krom boog, hetgeen tot eenig gemompel van ontevredenheid onder de strengste liefhebbers aanleiding gaf. Zonder in het minst van zijn stuk te geraken, bracht de sobresaliente met zijn voet het lemmer, waarvan hij de punt in den grond gestoken had, weêr in orde en den Cuquillo een gelukkiger stoot toe, zoodat hij bloed begon te braken; weldra daagde de cachetero andermaal op en oefende zijn beulsberoep op nieuw uit; vervolgens kwamen de muilezels, overeenkomstig het verplichte ceremonieel, de paarden en den stier weghalen.

Zonder van al de feiten, die gedurende het gevecht plaats grepen, te gewagen, zullen wij er eenige aanhalen, die ons toeschijnen der vermelding waardig te

---

[1] Deze beschrijving komt geheel met die van G. Keller overeen. In het eerste deel van zijn "Zomer in het zuiden" zegt hij onder anderen, van een stierengevecht te Madrid sprekende: "Het schouwspel duurde tot zeven uren. Ik bleef tot het einde. Misschien zal dit sommige lezers verwonderen. Misschien was reeds de schets van een enkel gevecht voor sommigen van hen meer dan genoeg. Het is ook zeer wel mogelijk dat men zegt: indien nu zóó de stierengevechten zijn, voelen wij niet den minsten lust om er een bij te wonen. De schuld ligt aan mijne beschrijving, omdat ik geen kans zie de snelheid en bevalligheid der bewegingen van de strijders weer te geven, nog veel minder den indruk van het geheel. Men bedenke toch dat die strijd, even gevaarlijk in wezenlijkheid als spelend in schijn, gevoerd wordt in een perk zoo ruim dat men alle denkbeeld aan eene "vertooning" verliest; en dat de gloeiende zuidelijke hemel, die alles tot in de geringste bijzonderheden doet uitkomen, iets groots er aan geeft, dat het door geen gazkroonen en voetlichten zou kunnen krijgen. Men bedenke ook dat er geen plaats in het geheele gebouw onbezet en dat nergens een onverschillige van het schouwspel getuige is; ieder legt zijne belangstelling aan den dag met de geestdrift aan de Spanjaarden eigen, en bovenal eigen waar het hun volksvermaak bij uitsluiting betreft. De vaders tillen hunne kinderen omhoog, de moeders brengen er hare dochters henen; de arbeider heeft er voor gespaard, de behoeftige verpandt of verkoopt wat hij bezit; de doorbrenger heeft er een loge voor zijne maitresse; de jonge lieden van den hoogsten zoowel als van den laagsten stand zijn zeker elkander daar te vinden; eene week lang maakt het stierengevecht het onderwerp hunner gesprekken uit — geen wonder dan dat er eene belangstelling bestaat, zoo als geen ander schouwspel, neen, geen andere zaak ter wereld inboezemt."

zijn. Het eerste was de onverwachte wederverschijning van den *picador* Calderon, die, gelijk men zich herinneren zal, bij den aanvang der voorstelling bewusteloos uit het strijdperk gedragen was. Het komt ons inderdaad voor, dat de picadores niet uit dezelfde stof zijn gemaakt als andere menschen; zij zijn zoo gewoon ieder oogenblik stooten en houwen te krijgen, dat het is alsof zij ongevoelig zijn, al doen zij ook nog zulk een geweldigen val. De helft van Calderons gelaat was met een zijden doek bedekt, die over de op de wond aangebrachte compressen gebonden was. Deze doek, de magere scharminkel, waarop hij gezeten was, de lange lans, die hij met de rechterhand zwaaide, alles deed hem min of meer op den vernuftigen Hidalgo de la Mancha, door Rosinant gedragen, gelijken. Besloten om zich over zijne wonden te wreken, plaatste hij zich zoo dicht mogelijk bij den toril om den eersten schok van den *Brujo* (den toovenaar), den derden stier, te ontvangen en bracht het er uitstekend af, onder het gejuich van een hem genegen publiek, en wel door middel van een geduchten *puyazo*, die eenige stralen bloed deed ontspringen; van dat oogenblik af overtrof Calderon, door het luide bravogeroep en de allen toreros kenmerkende eigenliefde aangevuurd, zich zelven, en liet zijn verschrikkelijke *pua* den stier geen oogenblik rust; men zou gezegd hebben dat deze man, wiens schedel bijna gespleten was, slechts een lichte schram had ontvangen. Zijne kameraden hadden wel is waar sterk bij hem aangedrongen, dat hij dien dag niet weder in het strijdperk verschijnen zou, maar hij had er niet in willen toestemmen. Het zou bezwaarlijk vallen zich een denkbeeld te vormen van de buitengewone halsstarrigheid, door de toreros bij soortgelijke omstandigheden aan den dag gelegd. Zoo wilde een welbekende torero, Roque Miranda, bijgenaamd Rigores, die op zekeren dag drie stooten in de plaza van Madrid ontvangen had, korten tijd daarna bij een gevecht optreden, dat op meer dan honderd mijlen van daar, te Bibao plaats had: hoewel hij alles behalve genezen was, ondernam hij deze lange reis; maar de beroemde Montès wilde hem niet veroorloven den degen te voeren en bracht hem er toe, dat hij naar Madrid terugkeerde. Weinig tijds daarna nam hij deel aan een *corrida* in het amphitheater dier stad, waar zijne nauwelijks gesloten wonden verergerden, en, na twee geweldige operatiën te hebben ondergaan, ging hij den weg van alle vleesch.

El Tato.

Het gevecht werd met glans voortgezet: de Tato, zoowel door de drift der jeugd als door een waren hartstocht voor de door hem beoefende kunst bezield, vermenigvuldigde zich en was altijd gereed een der in gevaar verkeerende toreros ter hulp te snellen. Naar het zeggen der zeer bevoegde *aficionados* was deze dag een der schitterendste van zijn loopbaan als stierenbevechter; hij gaf nu de prachtigste en moeielijkste *suertes de capa*. Dit aan afwisseling allerrijkste spel met de capa wordt door bijzondere namen aangeduid, en volgens de beweging van iederen stier afgewisseld; zoo zagen wij hem de *suerte de espaldos* uitvoeren, aldus genoemd omdat de *diestro* zich voor het dier plaatst, terwijl hij het de schouders aanbiedt; vervolgens laat hij het, dank zij een snelle beweging, langs hem heengaan; ook waren wij getuigen van de *suerte à la navarra*, een der bevalligste, en die *de las tyeras* of der schaar, daarin bestaande, dat men met gekruiste armen dwars voor den stier gaat staan. Bij al die oefeningen legde de Tato eene bevalligheid en een vastberadenheid aan den dag, waarin geen torero hem wist te evenaren. Toen het oogenblik om den derden stier te dooden gekomen was, velde hij hem met een prachtigen stoot, *mete y saca*, letterlijk stoot en haal terug geheeten; dat wil zeggen, dat hij, na het lemmer voor driekwart in het dier gestoken te hebben, het er weder uithaalde en in de hand bleef houden.

De vierde stier werd door de toeschouwers met zeer groot ongeduld verwacht, want men had aangekondigd dat Gordito hem een paar *banderillas sentado*, dat wil zeggen op een stoel gezeten, zou opzetten. De zaak scheen ons bezwaarlijk, zoo niet onmogelijk toe, en ook wij waren verlangend te zien hoe de beroemde *banderillero* zich uit zulk een gevaarlijken *tour de force* zou redden. De trompet kondigde het verwachte oogenblik aan, en wij zagen een bediende een ruwen met stroo bekleeden stoel brengen, dien hij midden in het strijdperk plaatste.

De van het paard gestorte picador.

Gordito zette er zich, de beide pijlen in de hand, op neder en wachtte met een glimlachend gelaat den aanval van het dier af, dat nu, door de *capas* der chulos aangetrokken, niet lang wachtte of het koos Gordito tot zijn mikpunt. Duizende harten klopten op dit oogenblik bij de gedachte aan het gevaar, waar zijn vermetelheid hem aan blootstelde. De stier nam weldra zijn aanloop, terwijl hij onder zijne hoeven wolken van stof deed opgaan; toen hij nog maar een paar schreden van den stoel verwijderd was, ging er alom een geweldige kreet in het amphitheater op; wij hadden nauwelijks den tijd el Gordito de beide armen te zien opheffen en met eene snelle beweging zich op zijde werpen; daarop deed de stier, dubbel verwoed dat hij door het staal was getroffen en zijn vijand zich zag ontsnappen, den stoel herhaalde malen in de lucht vliegen en zette zijn loop voort, aan weerszijden met een prachtige *banderilla* versierd.

De geestdrift, door de onverschrokkenheid en vlugheid van Gordito verwekt, te beschrijven, zou iets onmogelijks zijn: het spreekt van zelf dat er een nieuwe stortbui van hoeden en honderden cigaren in het strijdperk neerkwam, die de banderillero zich haastte met zijne makkers te deelen.

Weldra bracht een ander voorval, dat bijna een noodlottigen afloop had, op nieuw de menigte in beweging. Op het oogenblik dat de trompet het doodssein blies, kwam een der banderilleros op het ongelukkige denkbeeld den stier nog een paar banderillas op te zetten, maar terwijl hij een misstap deed, gleed hij uit en viel hij zoo lang hij was met het gezicht en met vooruitgestoken armen op den grond. Intusschen boog het dier den kop naar den ongelukkige, die met neerhangende armen en beenen op de horens werd omhoog getild Iedereen dacht dat de arme drommel verloren was, terwijl hij zoo op de horens van den stier lag, die reeds tweemaal het strijdperk was rondgeloopen, en hem op een vreeselijke wijze schudde. Eensklaps viel de ongelukkige zonder eenig teeken van leven op den grond, en de stier zette zijn loop voort, op zijne horens nog eenige stukken satijn medevoerende. Zie hier wat er gebeurd was: door een onverwacht geluk waren de horens van den stier in het vest en den gordel van den banderillero vastgeraakt; het dier had ze met geweldige rukken van een gescheurd, zoodat de man op eenige passen afstands op den grond terecht kwam. Verbijsterd door zijn val, werd hij door zijne makkers opgenomen, die tot hunne groote verbazing en tot die van het publiek, overtuigd werden, dat hij niet de geringste wond had beloopen.

Dit geval deed ons denken aan de ets van Goya, welke den dood van Pepe Illo in het strijdperk van Madrid voorstelt; alleen was daar de ongelukkige op zijn rug gevallen: het was een afgrijselijke dood; terwijl zijne ingewanden hem uit het lijf hingen en hem meer dan tien ribben gebroken waren, had hij nog de kracht de horens van den stier te grijpen; maar nadat hij herhaalde malen in de lucht geworpen was, bleef hij weldra ontzield in den circus liggen. De voorstelling werd slechts een oogenblik geschorst, en Pedro Romero gelast den stier in zijne plaats te dooden.

De vijfde stier, de *Sevillano*, werd zonder eenige tusschenkomende omstandigheden geveld; op hem volgde de *Judio*, de jood, die tot de springende stieren behoorde, waaraan men den naam van *muchas piernas* geeft, hetgeen letterlijk overgezet beteekent: met veel beenen. Verscheidene malen beproefde hij de omheining over te springen, maar eindelijk slaagde hij hierin en vloog met een enkelen sprong over de *tableros* heen; allen die zich in de *valla* of binnen den gang bevonden, haastten zich in het strijdperk te springen of langs de oprijzende banken op te klimmen. De alleen in den gang gebleven stier liep er eenigen tijd rond, terwijl hij op een aantal rottingslagen onthaald werd, welke de toeschouwers der *delanteras* hem toebrachten; maar weldra trad hij door een der deuren, welke men voor hem had opengemaakt en die terstond achter hem werd dichtgesloten, op nieuw het strijdperk binnen.

Goya, door wiens etsnaald de meeste voorvallen van het stierengevecht zijn afgebeeld, heeft een springenden stier voorgesteld, die, nadat hij over de omheining gesprongen was, tot in de met toeschouwers opgevulde tendidos is doorgedrongen: verscheidene dezer laatsten liggen reeds dood aan zijne voeten, anderen nemen ontsteld de vlucht; in het midden van dit bloedige tooneel staat de stier, die op zijne beide horens het ontzielde lichaam van den alcalde van Torryos houdt opgeheven. Eene andere plaat van Goya herinnert den *tour de force*, dien wij Gordito zagen uitvoeren; zij is die welke tot titel heeft: Stoutmoedigheid van Martincho in het strijdperk van Saragossa. Deze op een stoel gezeten espada wiens voeten gekluisterd zijn is, in plaats van met banderillas, met een degen gewapend, dien hij in den schouder van den stier had weten te planten, terwijl hij, in spijt van zijne kluisters, den schok van het dier weet te ontwijken.

De zevende stier, de *Perdigon*, werd niet zonder moeite gedood, want hij had zich allermoedigst verdedigd, in weerwil van den hem geschonken vredigen naam van *Patrijs*. Wat den achtsten en laatsten stier betreft, deze heette *Zapatero*, de schoenlapper. Gordito eindigde waardiglijk zijne taak door boven op zijn rug den *salto de la garrocha* of *salto trascuerno* uit te voeren, een sprong, die door middel van een langen pols plaats heeft, juist alsof het het overspringen van een sloot gold. Calderon had reeds met de punt van zijn lans de *devisa* van den *Zapatero* buit gemaakt, en toen het doodsein van dezen stier werd aangeheven, vraagde het publiek den Tato om den *descabellar*. De *seurte de descabellar* bestaat in het treffen van het achterhoofd met de punt van den degen, op het oogenblik, waarin de stier den kop vooroverbuigt; hij sterft dan alsof hij door de hand van den *cachetero* ware omgekomen. Cucharès, die in deze suerte uitmuntte, heeft die aan den Tato, zijn schoonzoon geleerd; deze wilde toonen dat hij zijn voordeel gedaan had met de lessen van den beroemden espada, en de ter aarde geworpen stier viel voor zijn overwinnaar op de knieën neder.

Het stierengevecht was geëindigd. In een oogenblik werd het strijdperk door allerhande lieden uit het volk overweldigd, die er op uit waren den stier met de hand te gaan aanraken; daarop verwijderde zich de menigte langzamerhand, terwijl een ieder op zijne wijze de verschillende gebeurtenissen van den dag schatte.

Het is hier de plaats niet de zedelijke zijde der stierengevechten te onderzoeken; zeker is het dat zij uit een der overweging wel waardig punt sterk kunnen worden aangevallen. De maatschappij tot bescherming der dieren zou ongetwijfeld de wreede wijze, waarop de tot verdediging onbekwame paarden aan den dood zijn gewijd, met haar banbliksem treffen; en er is geen vreemdeling, die niet op het gezicht van zulk een slachting door walging wordt aangegrepen. Wij hebben lieden gezien, die ten slotte meer belangstelling betoonden in het lot dezer ongelukkige paarden, dan in dat der toreros zelven. Er bestaat in Spanje een vrij talrijke partij tegen de stierengevechten; alleen maakt dit vermaak, waarvan al het barbaarsche niet moeielijk valt aan te toonen, zulk een deel der volkszeden uit, dat er niet veel kans is ze spoedig te zien verdwijnen.

Het is zeer waarschijnlijk dat men over honderd jaren nog tegen de stierengevechten schrijven zal en er nog toreros bestaan zullen [1].

[1] Een Fransch schrijver, van groote verdienste, heeft tegelijk de stierengevechten in Spanje verdedigd en geprezen. Wij laten hier een passage van deze apologie volgen, waarin, zoo wij hopen, onze lezers slechts een vernuftigen paradox zullen zien. —

". . . . De strijd neemt een einde; de uitgeputte stier verwijdert zich; de menigte verlaat het circus door middel van zijn dertig toegangen; de schuinsche schaduw overheert het strijdperk; de nacht is aangebroken.

"Ik blijf alleen op mijn bank genageld; al mijne leden zijn door de koorts geschokt. Deze mengeling van moord, van bevalligheid, van betooverıng, van dans, overstelpt mij en maakt mij tegelijk angstig. Nog zie ik dat bloed, die glimlachjes, die geweldige wonden, dien verschrikkelijken doodstrijd. . . . ik hoor het gebrul en die droomen! Ik ga uit den kring der centauren van Dante naar den hemel van den Koran. Nooit heeft een droom mij zoo snel naar de beide uitersten der oneindigheid overgevoerd.

"Dezen morgen kon ik mij niet verbeelden, dat de oogen der Spaansche vrouwen op dat schouwspel konden gevestigd zijn; op dit oogenblik komt het mij voor, dat er geen heldin van Calderon, van Lopez de Vega, van Rojas bestaat, die niet ten minste eenmaal een *corrida de novillos* heeft bijgewoond. Ter goeder uur heeft haar tragische geest zich verdiept in deze vermaken. Heeft de Chimène van den Cid niet een droppel stierenbloed in haar hart? Wie zou het willen bezweren na de romances gelezen te hebben?

"Dit zoozeer in de zeden gewortelde schouwspel is geen vermaak — het is een instelling. Zij vindt haar grond in den geest van het volk zelf. Zij versterkt en verhardt het volk en bederft het niet. Wie weet of de voornaamste hoedanigheden van het Spaansche volk: de koelbloedigheid, de vasthoudendheid, de heldenmoed, de doodsverachting niet het gevolg zijn van het verlangen om met de stieren te wedijveren. In de legenden van het Noorden baadt Sigfried, om onoverwinnelijk te zijn, zich in het bloed van het monster.

"Noch de adem van het Zuiden, noch de hoffelijkheid der Mooren, noch het monniken-dwangjuk, zijn in staat geweest Spanje te verzachten, sedert het zijne opvoeding van den Centaur erlangt. Voor hoeveel losbandige spelen hebben deze ruwe spelen het niet bewaard? altijd heeft de stier met hen gevochten. Versier zijn voorhoofd met het gouden of zilveren devies: het heeft Mahomed, Filips II, Napoleon overwonnen!

(Edgar Quinet, Mes vacances en Espagne).

XI.

De terechtstelling van een moordenaar. — Spaansche improvisators. — De Saranospoort. — Duivenjachten. — De Albufera. — Een jacht- en een vischpartij. — De *batidas*, de lepelaars of flamingo's.

De corridas, die gedurende den herfst plaats hebben, hadden te Valencia een einde genomen: ieder had zijne feestkleederen afgelegd; de bewoners van de *huerta* waren weder naar hunne dorpen of rieten hutten op weg, en slechts nu en dan kwam men een enkelen achterblijver tegen; de nog gisteren zoo drukke straten der stad waren tot haar gewone kalmte teruggekeerd.

De Tato en zijn roemruchtige *cuadrilla* wachtten slechts op de aankomst der stoomboot, die van Alicante moest komen, om zich naar Barcelona te begeven. Ongeduldig om nieuwe lauweren te plukken, die hun in de hoofdstad van Catalonië verbeidden, gebruikten zij hun ledigen tijd met tusschen hunne vingers ontelbare *papelitos* te rollen, terwijl zij langs den *calle de Zaragoza* — den Italiaanschen boulevard van Valencia — voortslenterden.

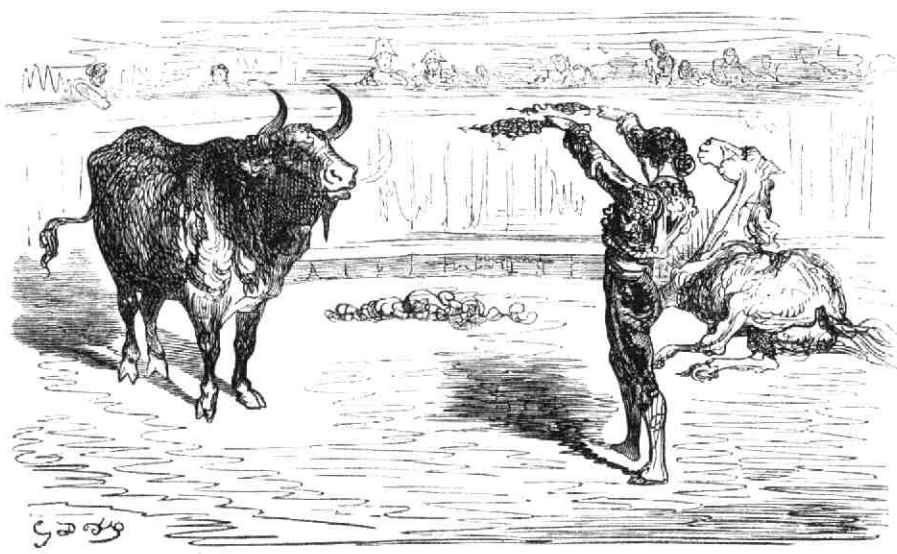
Wanneer de toreros een koffiehuis binnenkwamen, bracht dat altijd eenige opschudding te weeg, want er werd over niets anders dan over de twee uitstekende stierengevechten gesproken, die de stad in vervoering gebracht hadden. Al de dagbladen der stad gaven er een tot in de minste bijzonderheden afdalend verslag van — iets dat den dag na een *corrida* in Spanje nooit wordt gemist.

De onderscheidene verdiensten der toreros en van hunne slachtoffers werden nagegaan en besproken, even als men dit ten aanzien van een tenor of een acteur zou hebben gedaan, daags na een concert of tooneelvoorstelling. Maar niet één artikel evenaarde dat van den *Diario de Valencia*. Dit meesterstuk, dat niet minder dan acht kolommen besloeg, was in verzen van verschillende maten opgesteld, en wel in een onnoemelijk aantal vierregelige stances. Dit genre van poëzie is niet minder op het Schiereiland in de mode, dan het klinkdicht in Italië, en na afloop van schitterende stierengevechten zijn de Spaansche dichters daarin niet minder vruchtbaar dan hunne Italiaansche broeders, die nooit nalaten met een wezenlijke stortbui van sonnetten het optreden eener prima donna te begroeten.

Iedere stier passeerde dus de een na den ander de revue, en met behulp van een ongehoord aantal omschrijvingen en synonymen, volbracht de poëet-aficionado een wezelijken *tour de force*, door het middel te vinden om van al de ongelukken der picadores te gewagen, zonder de paren en halve paren *banderillas*

en de geringste steken door den espada toegebracht te vergeten.

Nu wij een stierengevecht hadden bijgewoond, wilde het toeval, dat wij getuigen mochten zijn van het ter dood brengen eens misdadigers, dat bij ons een allerlevendigsten indruk achterliet. Het scheen dat men hier aan zulk een droevig schouwspel de meest mogelijke openbaarheid wenscht te geven. Men weet dat in Spanje de doodstraf door middel van de *garrotte*, dat is bij verworging, wordt toegepast. Wanneer een misdadiger zijne straf ondergaan moet, hoort men eenige dagen vooraf door de neusstem van *ciegos* of blinden, die onze rondventers vervangen, in de straten het programma opdreunen, waarbij dan met de meest mogelijke nauwgezetheid de dag, het uur en de plaats der terechtstelling worden opgegeven, benevens al de bijzonderheden, die met den misdadiger slechts in het minste verband staan. Doorgaans heeft de terechtstelling op een uitgestrekt plein in de nabijheid der voorsteden plaats. Op zulk een dag heeft de stad een ongemeen levendig voorkomen. Op al de voornaamste pleinen staan allerhande soorten van rijtuigen en snorwageus, voor deze gelegenheid te huren, en die, zoodra ze vol passagiers zijn, in vollen draf naar de strafplaats rijden en ledig terugkeeren om een nieuwe vracht toeschouwers te gaan halen. Duizende personen van alle klassen ziet men hier op elkander gedrongen. Handelaars in koek, cigaren, vuur en water wemelen, onder het uitventen hunner waren, door de opeengepakte menigte; hier en daar op het gras vormen zich groepen van lieden, die bedaard het medegebrachte middagmaal verorberen. Moet men er bijvoegen, dat, even als bij ons, de vrouwen, die het meest op sterke aandoeningen verzot zijn, daar in grooten getale aanwezig zijn?

Het opzetten der banderillas.

De weg van de gevangenis naar de gerechtsplaats is dikwijls vrij lang; gewoonlijk legt de veroordeelde dien af in een lang geel kleed gehuld, en op een ezel gezeten. Men zou zeggen dat men hem zijn eigen rouw doet dragen; want geel is de kleur waarmede men in Spanje rouwt.

De ongelukkige, wiens ter dood brenging wij bijwoonden, was een zekere Francisco Vilaró. Hij had den *alcalde*, dat wil zeggen den burgemeester, van zijn dorp omgebracht. Daar hij zich nauwelijks op zijn ezel kon staande houden, leunde hij op twee priesters, die hem een gebedenboek in de hand hadden gegeven. Zijne oogen sloeg hij nu eens in dat boek, straks weder op de menigte, die zich langs den weg had geschaard, en die hij met een dom gezicht aanstaarde. Eene lange reeks broeders penitenten, gedeeltelijk met waskaarsen in de hand, en gedeeltelijk banieren en Christusbeelden — deze laatsten bijna levensgroot — dragende, opende den stoet; zij zongen den psalm der dooden, die tamelijk gedempt onder hunne puntige kappen uitklonk, in welke twee openingen waren aangebracht, waaruit hunne oogen als lichtende starren glinsterden. Dit alles was zoo somber mogelijk en gaf hun het voorkomen van dienaren der Inquisitie.

Eindelijk aan het doel van zijn tocht gekomen, deed men den misdadiger een hoog schavot beklimmen, waarop in het midden een houten zitbank geplaatst was, waartegen, als een soort van leuning, een tamelijk hooge paal was aangebracht. De beul, eenvoudig in het zwart gekleed, en met een kort vest, zoo als de werklieden in de steden dat dragen, deed den ongelukkige plaats nemen, en bond diens armen en lichaam vrij stevig aan den paal vast; vervolgens knevelde hij ook diens handen en deed hem een ijzeren ring om, die door twee gleuven in den paal heenging, en aan den anderen kant met eene schroef was verbonden. Deze schroef, door een kleine ijzeren staaf in beweging gebracht, haalt den ring sterk aan, en de verworging heeft oogenblikkelijk plaats.

De menigte was eensklaps doodstil geworden. De priester, die den veroordeelde bijstond, had hem een kruis in de handen gegeven en hem toegestaan eenige woorden tot het volk te richten; wij hoorden hem inderdaad eenige woorden uitbrengen, aan God en menschen vergiffenis vragende, terwijl hij zelf aan allen die hem beleedigd hadden vergiffenis schonk. De priester richtte op zijne beurt een korte vermaning tot hem. De beul stond gedurende dien tijd achter den paal, gereed zijn plicht te vervullen; hij hief den arm op; door de menigte liep een rilling, en driemaal zag men den noodlottigen staaf omdraaien. Iedereen maakte het teeken des kruises. Eenige stemmen hoorde men stil een gebed prevelen, en de vrouwen riepen: *Ay probet*! (ach, de ongelukkige!). Wij zagen daarop het hoofd voorover zinken op de borst, waar het onbewegelijk liggen bleef, terwijl de opgezwollen tong hem uit den mond hing: na verloop van eenige oogenblikken had het gelaat van den terechtgestelde een loodkleur aangenomen. De menigte ging langzaam uiteen. Evenwel verzekerde men ons dat het lijk op deze wijze verscheidene uren bleef ten toon gesteld, bewaakt door de broeders penitenten, die bij de terechtstelling waren tegenwoordig geweest, en door een piket paarden-en voetvolk, dat om het schavot geschaard stond.

De zegepraal van den espada.

Evenals ten onzent geeft de terechtstelling van een beruchten misdadiger aanleiding tot een hoop klaagliederen in naieve vierregelige strofen, die op de straat worden uitgevent. Daarin treft men alle omstandigheden, waaronder de misdaad plaatsgreep, alsmede het verslag der teregtstelling aan. Om een denkbeeld van deze volkspoëzij te geven, laten wij hier een letterlijke vertaling volgen van een klaaglied, dat wij na de ter dood brenging van Franscisco Vilaró op de straat kochten.

Moord van den alcalde van Ripollet.

Wie een manslag heeft begaan
Door een medemensch te dooden,
En met schandelijk verraad:
Hij verdient geen medelijden.

Wie die schandaad heeft gepleegd
Was uit Ripollet, en heette
Vilaró — en was daarbij
Even valsch als slecht van pluuje.

Miste er iemand kippen soms,
Hij ging waarlijk die niet zoeken,
Want de zaak was uitgemaakt:
Vilaró had die gestolen.

En in plaats dat hij zijn land
Als een brave boer bebouwde,
Ging hij liever dag aan dag
Onophoudlijk aan het jagen.

't Was Septembers vierde dag;
Vilaró, zoo wreed als eerloos,
Stond des morgens zeer vroeg op,
Om zijn misdaad te gaan plegen.

En de klok van Ripollet
Sloeg juist zeven doffe slagen,
Toen de alcalde, Jose Cot,
Door een bosch kwam aangeloopen.

Eensklaps hoorde men een schot,
Toen een *Ai!* en dat was alles:
't Eenigst wat hij zeggen kon,
Die terstond den geest moest geven.

Negen kogels, zegt men, zijn
In 's verslaagnen borst gevonden.
O de booswicht had zoo goed
't Plan beraamd dat hij volvoerde.

Mosos de la escuadra,
Schrik der roovers en bandieten,
Schoten ijlings op hem toe,
En hij was terstond gekneveld.

Voor een dertig *duros*[1] wist
Juan Bordas den dood te koopen,
Van d' alcalde, en had er tien
Aan den moordnaar reeds gegeven.

Naar Valencia gebracht
Zijn zij in verhoor genomen;
Eerst heeft Bordas stout ontkend,
Maar in 't eind zijn daad beleden.

Met een ijzer om den hals
Aan een paal gebonden, zal hij
Dra zijn vonnis daar verstaan
Heel zijn leven naar het bagno.

Vilaró ziet binnen kort
Met den *garrot vil* zich straffen:
Zoo eindt deze lage fielt
Op zijn zestigst jaar het leven.

Deze klaagliederen, welke met die van Fualdès kunnen wedijveren, zijn gewoonlijk met houtsneden van een ongeloofelijke naieveteit versierd. Er zijn in Spanje zekere kleine steden, die het privilegie schijnen te hebben tot het voortbrengen van zaken van dezen aard: zoo zijn Manresa in Catalonië, en Carmona in Andalusië, het middenpunt van een fabriek van klaagliederen, legenden, romances, onder den naam van *pliegos* bekend, versierd met gravures, waarvan men nergens de wedergade vindt.

Spanje is daarenboven rijk aan improvisators, die wat talent en vermaardheid betreft, niet voor de Italiaansche onderdoen. Men vindt ze dan ook het meest in de zuidelijke provinciën en wel hoofdzakelijk in Valencia, waar sedert de oude verbintenis, van dit land met *Provence*, de zin voor poëzie en gezang is levendig gebleven. Welke venta of posada men des avonds ook binnentreedt, altijd treft men een *trovador* met zijne harp of guitaar aan; gedeeltelijk zingt hij reeds bekende, gedeeltelijk voor de vuist vervaardigde balladen, waartoe hem het onderwerp, de liefde of heldendaden betreffende, wordt opgegeven. Het schitterendst blinkt het talent der improvisateurs bij de zoogenaamde decimas, kleine tienregelige tafereelen uit, waartoe men den laatsten regel opgeeft, waarbij dan de overige in inhoud, rijm en maat moeten passen. Hoezeer deze decimas meestal slechts sierlijke herhalingen van een en dezelfde zaak zijn, zoo heerscht er toch altijd een schoone overeenstemming in, en somwijlen verdienen zij in alle opzichten voortreffelijk genoemd te worden.

De trovadors staan bij hunne landgenooten hoog aangeschreven; zij moeten ter bruiloft noodigen, gedenkwaardige gebeurtenissen aan de vergetelheid ontrukken, enz. Zij onderscheiden zich in het algemeen door een ongedwongen, zorgeloos, dichterlijk leven. In de maanden Mei en Juni wordt gewoonlijk bruiloft gehouden. Zijn de jongelieden het onder elkander eens geworden en hebben de ouders hunne toestemming gegeven, dan ontbreekt er niets aan behalve die dichterlijke plechtigheid, waardoor de huwelijksband als het ware de vereischte wettigheid erlangt. Op een avond komt de vrijer, vergezeld van zijne kameraden, den trovador, eenige muzikanten en fakkeldragers, allen op het deftigst uitgedost, voor de huisdeur zijner beminde; zij scharen zich in een kring rondom het met bloemen versierde huis; de trovador treedt met den bruidegom voor en heft, in naam van den laatsten, zijn minnelied aan:

Ik kom, nu middernacht genaakt,
Eens kijken of mijn liefje waakt;
Ik zoek, bij 't vonklend sterrelicht,
Mijn meisjes helder aangezicht.

[1] Nauwelijks twee honderd gulden.

Daarop gaat hij voort hare schoonheid te prijzen, vergelijkt hare gestalte bij een palmboom, haar mond bij een granaat, en vervolgt met hare zedelijke hoedanigheden, hare zachtmoedigheid, huiselijkheid, zindelijkheid enz., te verheffen, waarbij hij zijne beelden aan de duif, de zwaluw en de zwaan ontleent, en verklaart haar in één woord voor het ideaal van vrouwelijke volmaaktheid. Zoodra de trovador geëindigd heeft, klopt de bruidegom aan de deur, en roept zijne beminde tot drie of vier maal, al naar dat zij de bedeesde spelen wil, bij haar naam; eindelijk laat zij het espartovenster neder, steekt het hoofd naar buiten en vraagt wat mijnheer begeert. "U begeer ik, u begeer ik, engelachtig kind," geeft hij in vervoering ten antwoord, schildert haar zijne liefde, die natuurlijk de vurigste onder de zon is, stelt al zijne welsprekendheid in het werk, om gelijkgestemde gevoelens in te boezemen en verzoekt ten slotte het antwoord zijner beminde. "Wat zal ik zeggen," voert zij hem beschroomd toe; "ach, ik ben daartoe nog te jong; wie wil het duifje zoo vroeg aan de moeder ontrukken en den nog gesloten knop afbreken? En bovendien, ik ken u niet; van waar komt gij? Wie zijt gij?" Het laat zich begrijpen wat door den tecderen minnaar hierop geantwoord wordt, en welke uitwerking dit bij het schoone meisje te weeg brengt. Hoewel zij zich nu, ouder gewoonte, nog eenige oogenblikken tegen zijne wenschen moet verzetten, kan zij ten slotte geen langer weerstand bieden; haastig neemt zij den krans van hare lokken, werpt dien den minnaar toe en belooft zijne trouwe levensgezellin te zullen wezen. Nauwelijks heeft zij het jawoord gegeven, of de muzikanten heffen een allegro aan, alle vensters worden verlicht; de ouders komen met het schroomvallige meisje uit het huis en geleiden den bruidegom met al zijne metgezellen in zegepraal naar binnen. Nu begint er een vroolijke dans; er worden ververschingen aangeboden, en de geheele buurt weergalmt van vreugdeschoten en jubeltonen. Op den dag van de bruiloft zelve moet de bruidegom, met behulp zijner kameraden, de bruid aan de meisjes, die haar bewaken, ontworstelen, en vlucht dan in triumf naar het terras van het huis, waar het bruidspaar als in een bloemenprieel gewacht wordt.

Wij hadden nu meer dan genoeg van het ter dood brengen van stieren, paarden en menschen, en het oogenblik was gekomen, om aan ons vertrek indachtig te zijn; toch konden wij niet zonder tegenzin de oude stad van den *Cid Campeador* verlaten. Ieder toch die Valencia bezocht, zal het ons moeten toestemmen, dat zij een der schoonste steden van Europa is, niet wegens hare regelmatigheid, maar wegens een zekere tint van zindelijkheid, die er over ligt uitgespreid, eene zonderlinge afwisseling in den bouwtrant, en den stempel van vroolijkheid en vriendelijkheid, zonder twijfel te weeg gebracht door den gelukkigen hemel, onder welken de stad is opgetrokken. Valencia is, gelijk wij reeds zeiden, rondom door hooge muren en wallen omgeven en heeft vele poorten, waarvan eenige oud, met vooruitspringende torens en borstweringen, eenige nieuw, met pilaren en urnen versierd zijn. Schoon niet onder de laatste behoorende, is evenwel de Serranos-poort, lettterlijk vertaald de poort der bergbewoners, eene der schoonste. Deze fraaie poort, aan de noordoostzijde der stad, werd tegen het einde der veertiende eeuw gebouwd, nadat Jayme, bijgenaamd de Veroveraar, het koninkrijk Valencia had vermeesterd; zij heeft veel overeenkomst met de poort van las Botas, het werk der Romeinen. Beide zijn achthoekig, aan weerszijden van twee breede torens voorzien, en verheffen zich aanmerkelijk boven de wallen. De versierselen aan de Serranos-poort dragen de blijken der vernieling, door de Mooren bij hun jongsten doortocht daaraan toegebracht.

Gaarne zoude ik u nog over de straten van Valencia spreken, die vooral in het oude gedeelte der stad eng en krom en in het algemeen niet geplaveid, maar met steengruis bedekt zijn en des nachts spaarzaam verlicht worden; en ook over de huizen in de oude stad, die veelal platte daken en kleine tot duiventillen gebezigde kleine torentjes hebben,[1] en u verder in enkele prachtige gebouwen der nieuwe stad brengen, waaraan het heerlijkste marmer is ten koste gelegd, en die van talrijke vensters en balkons voorzien zijn; maar wij verlaten nu de stad door de straks genoemde prachtige poort, en onder den invloed van een heerlijk klimaat, dat ons tot het *dolce far niente* uitnoodigt, daar wij ons reeds beginnen te schikken naar de hebbelijkheden van een bespiegelend, half oostersch leven. Wij gingen op verschillende uren van den dag de schaduw en de koelte onder de palm-, de bamboes en banaanboomen van de *Glorieta* en de *Alameda* zoeken, of eene siesta houden onder de bogen van de *Puente de Serranos*, een heerlijk grasperk, dat in het bed van den Guadalaviar het dikwijls afwezige water vervangt.

Een onzer vrienden, een onverschrokken Nimrod, verschafte ons echter geheel andere uitspanningen. Hij had ons met de grootste ingenomenheid gesproken over de prachtige jachten, die er op de Albuféra van Valencia plaatst hebben, en ons de belofte afgeperst, dat wij hem derwaarts zouden vergezellen. Op zekeren

[1] De inwoners van Valencia zijn groote liefhebbers van duiven en daarbij van eene bijzondere soort van duivenjacht. Tot dat einde verzamelt zich een aantal schutters in het bed eener uitgedroogde rivier. De *palomeiros* (duivenhoeders) gaan met manden vol duiven, welke men de staart heeft uitgetrokken, in het midden staan, nemen de eene duif na de andere uit de mand en werpen ze in de lucht. Alle schutters leggen er nu op aan, totdat het aan een gelukt ze te vellen. Voor elk schot worden een paar guantos besteed, en wie de duif neerschiet mag ze in bezit nemen. Daar dit echter moeielijk te beslissen is, en de heeren er zich weinig om bekommeren of zij, in plaats van de duif, een hunner eerzame burgers het schot in het lijf jagen, loopt het zelden zonder hevigen twist of een weinig bloedvergieten af. Zoodra de duif over de oevers van het rivierbed wegvlucht, beginnen de talrijke toeschouwers er jacht op te maken, maar wanneer zij naar den kant der rivier op den grond valt, blijft zij het eigendom van den palomeiro. Dit schouwspel is dikwijls zeer vermakelijk en geeft niet weinig aanleiding tot allerhande koddige tooneelen.

dag, dat wij met hem een bezoek in het fraaie museum van natuurlijke historie der universiteit hadden afgelegd, wees hij ons op de talrijke verzameling opgezette vogels, in de groote glazen kasten dier galerij bewaard, en die grootendeels uit de provincie afkomstig waren. De op de Albuféra gedoode watervogels stellen meer dan zestig verschillende soorten voor, waaronder de prachtige strandlooper, met zijn vuurroode veeren, onder den naam van flament of flamingo bekend. Het denkbeeld om op den flamingo jacht te maken, lachte Doré bij uitstek aan, en wij lieten ons gemakkelijk overhalen.

De Albuféra, welke naam in het arabisch meer of lagune beteekent, ligt slechts op ongeveer drie mijlen afstands van Valencia, en beslaat van het noorden naar het zuiden niet meer dan vier mijlen. Wij kenden dit meer slechts doordat wij het boven van den toren van den *Miquelete* in den vorm van een uitgestrekte blauwe kom hadden gezien, die zich in de zee verliest, waarvan de Albuféra alleen door een lange en nauwe zandbank, de *Dehesa* geheeten, gescheiden is. Men weet dat dit meer en de daarbij behoorende gronden, een domein zoowat ter waarde van zeven of acht millioen francs, door Napoleon, met den tilel van hertog, aan den maarschalk Suchet geschonken werden, en wel bij gelegenheid van de capitulatie van Valencia, dat door generaal Blake, in 1812, aan den franschen bevelhebber met twintig duizend man en drie honderd negentig kanonnen werd overgegeven.

Sedert lang is de Albuféra op nieuw het eigendom van de spaansche kroon geworden, die er de jacht, de visscherij en andere voortbrengselen van verpacht. Alleen staat men, volgens een oud gebruik, het publiek toe er twee maal in het jaar vrijelijk te jagen en te visschen, en wel op Sint Maarten, welke heiligen dag den 11den November, en op dien van Sint Catharina, die den 25sten dierzelfde maand invalt.

Deze jachten zijn inderdaad volksfeesten: onze vriend verzekerde ons, dat op die dagen tusschen de tien en twaalf duizend menschen elkander daar *rendezvous* geven, zoowel op het meer als op de oevers, en dat men er gewoonlijk vier- of vijfhonderd vaartuigen van allerhande grootte, met jagers opgepropt, aantreft.

De Sint Maartensdag was nabij, en wij hadden geen tijd te verliezen tot het maken der noodige toebereidselen. Onze vriend had op zich genomen ons van geweren te voorzien, maar hij wilde ons eerst naar de *Pechina* brengen, om ons daar in het schieten te oefenen. De Pechina is een plaats waar de Valenciërs het schieten op duiven leeren, *el tiro de las palomas*. Dit is een hunner geliefkoosde uitspanningen, en sommigen zijn daarin zeer sterk.

Het uur tot het vetrek was eindelijk aangebroken; wij hadden de voorzorg gebruikt eenige dagen vooraf een tartana in de *posada de Teruel* te bespreken, want geen enkel rijtuig in de gansche stad, hoe oud en leelijk zelfs, of er was voor dien dag beslag op gelegd. Voor het aanbreken van den dag, wachtte onze tartanero ons aan de poort der *fonda* op; spoedig daarop verlieten wij Valencia, terwijl wij een laatsten blik op de prachtige puerta de Serranos, wierpen. Weldra staken wij den Guadalaviar over en reden wij de *huerta* binnen.

Onze tartanero, evenals drie kwart der inwoners van Valencia, Vincente geheeten, voerde ons langs allerafschuwelijkste wegen: onder voorwendsel dat hij juist de kortste nam; en ons rijtuig, waaraan geen enkele veer was, hotste en botste zoo verschrikkelijk, dat wij, die van Barcelona naar Valencia er reeds aan gewoon waren, er spoedig meer dan genoeg van hadden. Ik moet echter verklaren, dat Vincente beleefd genoeg was ons niet te doen omslaan, ofschoon hij de rijtuigen van allerhanden aard, die allen met jagers overladen waren, wilde voorbijsnellen. Met verwonderlijke vlugheid wist hij ons door de slijkgrebben te voeren, iets waarop hij niet weinig trotsch was: want, dus voegde hij ons toe, hij hield er van om tegenover vreemdelingen de reputatie zijner gewestgenooten, van de bekwaamste *caleseros* van geheel Spanje te zijn, op te houden.

De omstreken van Valencia zijn met boomgaarden, *glorietas* genaamd, overdekt, wier boomen, op honderderlei wijze gebogen en gesnoeid overeenkomstig de mode in de vorige eeuw heerschende, een allervreemdst voorkomen hebben. Deze zoogenaamde verfraaiingen zijn allersmakeloost; gelukkig dat de welige wasdom het gemakkelijk doet vergeten. Na een mijl te hebben voortgereden, verwisselden wij de tuinen met de *tierras de arroz*, dat wil zeggen de rijstvelden: de geheele noord- en oostzijde van de Albuféra is met deze rijstvelden omringd, die men eveneens *arrozales* heet. In dit gedeelte van de *huerta* zijn de bewateringskanalen zoo talrijk, dat wij er stellig om de vijf minuten een overreden. Ik heb eene kaart van Valencia's omstreken gezien, waarop al deze kanalen, allernauwkeurigst afgebeeld, zoo dicht bijeen waren en zoo in en door elkander liepen, dat de kaart volkomen op eene spinneweb geleek. De rijstcultuur, die slechts op die velden kan plaats hebben, welke een goed deel des jaars overstroomd worden, vereischt eene buitengewone hoeveelheid water: men werpt om ieder rijstveld een tamelijk hoogen dijk op, om te voorkomen dat dit water wegloopt; en door middel van een kleine sluisdeur, kan men naar welgevallen het waterpeil verhoogen of verlagen.

Iedereen heeft ons verzekerd dat de rijstgronden, wat de opbrengst betreft, allervoordeeligst waren; ongelukkig zijn de moerassige uitwasemingen zeer ongezond en slepen alle jaren ontelbare slachtoffers weg, hetgeen zich gemakkelijk laat begrijpen in een land, waar de hitte buitengewoon groot is. Er zijn weinig landbouwers die niet aan tusschenpoozende koortsen lijden, en wij konden ze niet zonder een gevoel van medelijden van den morgen tot den avond met de voeten in het water en aan een brandende zon blootgesteld zien werken. Vreemd is het dat men hun niet de elders in zwang zijnde voorzorgsmaatregelen leert aanwenden.

Rondom het stedeke Alberic heeft men de meeste *arrozales*; een in het land welbekend spreekwoord

Een banderillero in gevaar.

zinspeelt op het voordeel en tegelijk op het ongezonde der rijstcultuur:

"Si vols vivre poc, y fer te ric,
"Ves ten a Alberic."

Dat wil zeggen: indien gij kort wilt leven en rijk worden, ga dan naar Alberic. Ik haal dit spreekwoord in het Valenciaansch aan, om een denkbeeld te geven van de overeenkomst, die er tusschen het Fransch en dit dialect bestaat, hetwelk van de oude Provençaalsche taal afkomstig is. Wat de namen der plaatsen betreft, verreweg de meeste doen meer aan een Arabische dan aan een Valenciaansche of Spaansche afkomst denken: om hiervan een denkbeeld te geven is het voldoende de namen van Beni-Muslem, Beni-Manet, Beni-Parrel, Beni-Farraig, Alfafar, Algemeci en zooveel anderen aan te halen, die in een tijdsverloop van meer dan acht eeuwen niet zijn veranderd.

Wij waren het groote kanaal *Acequia del rey*, welks wateren in de Albuféra uitloopen, overgereden; kort daarop vertoonde zich dit prachtige meer in al zijne uitgestrektheid, aan de boorden ingelijst door de steile *Sierra* van de *Falconera* en door den berg Monduber, die voor een der hoogste van het koningrijk Valencia gehouden wordt.

Niets is in staat het buitengewone gewoel en de vreeselijke drukte te schetsen, die aan de oevers van het meer heerschten; men moet getuige van dit volksfeest zijn geweest om zich een denkbeeld te vormen van den opgewonden en vroolijken aard der Valenciërs. Ofschoon het nog vroeg was, was de menigte reeds vrij wat opeengedrongen; hier en daar hadden zich talrijke groepen gevormd; deze zochten een weinig schaduw onder de *tartanas:* gene hadden zich dapper in de zon neergezet, en bewezen alle mogelijke eer, maar met de traditioneele matigheid der Spanjaarden, aan een landelijk ontbijt, dat door zwarten wijn werd besproeid, die uit de lederen zakken in den vorm van een dun straaltje te voorschijn kwam. De kleine wandelende kooplieden verkochten hun *orchata de chufas*, of hun *agua de cebada*, in ijs gekoeld gerstewater, en andere verversehingen: onmisbare zaken, die bij geen spaansch feest ontbreken. Gedurende dien tijd tokkelden de blinden hunne guitaren of bespeelden hunne *citaras*, hetzij om de eene of andere klagelijke klacht te accompagneeren, hetzij om tot orchest te dienen voor eenige groepen dansers, terwijl zij de huppelende maat van de Aragonsche *Jota* of de Valenciaansche *Rondalla* aangaven.

Wat de jagers betreft, men zag hen hier en daar zich onledig houden met het in gereedheid brengen hunner wapenen, want men hoorde van alle kanten zeggen, dat de groote klopjacht, *batida*, weldra een aanvang zou nemen. Omstreeks het midden van het meer zagen wij ginds en her als het ware groote zwarte vlakken, die verscheidene honderden meters lang waren; dit waren zwermen watervogels, zooals wilde eenden, Noordsche meereenden, waaraan men hier den naam van *cercetas* geeft, en een groot aantal ander gevogelte min of meer zeldzaam in zijn soort, die bedaard op de oppervlakte van het water lagen, zonder in het minst een denkbeeld te hebben van den vernielenden oorlog, waaraan zij weldra zouden blootstaan.

Het teeken om scheep te gaan werd nu eindelijk gegeven; al de booten zetten zich met de grootste orde in beweging, en begonnen haar koers te richten naar het midden van het meer, terwijl zij een geweldig lange lijn uitmaakten. Hoe meer wij vooruitroeiden, des te meer naderden de booten, die de beide uitersten der reeks vormden, elkander langzamerhand, terwijl zij een kromme lijn beschreven, om op deze wijze het wild in te sluiten. Een der uit verscheidene duizenden vogels bestaande zwermen verhief zich terstond in de lucht, en strekte zich als een groote zwarte wolk, die langs de helder blauwe lucht dreef, uit. Herhaalde losbrandingen, gelijk aan het vuren van tirailleurs, lieten zich weldra in verschillende richtingen hooren, en vernieuwden zich hoe langer zoo meer, naar gelang de door de vaartuigen gevormde cirkel zich vernauwde. De vogels vlogen bij duizenden op, en eindelijk werd het ook onze beurt om in het voorbijvliegen hen te begroeten. Door ons eerste schot werden eenige Noordsche meereenden, wier vederen schitterend zwart waren, alsmede eenige wilde eenden getroffen. Weldra werd het wild, dat van alle kanten vervolgd en genoodzaakt werd door de reeks van jagers heen te breken, nog talrijker; wij hadden nauwelijks den tijd de slachtoffers op te rapen en onze geweren andermaal te laden.

Na een lang aangehouden geweervuur waren de vogels geëindigd met naar de tegenover gelegen oevers van het meer de wijk te nemen; maar hun rust was van korten duur; de booten schaarden zich weder in linie en zetten koers naar de verschillende punten, waar de vogels zich hadden nedergelaten, die, door de vlucht vermoeid, zich niet meer konden opheffen. De kleine oorlog werd met vernieuwde kracht voortgezet, en dezelfde vaak herhaalde manoeuvre noodzaakte het wild andermaal zich binnen het bereik van ons schot te wagen. Maar een onverwachte gebeurtenis, waarmede een der laatste aanvallen eindigde, was de dood van een flamingo, die door Doré werd geveld en meer dan een meter vlucht had. Dit jagersfortuintje deed hem een zee van gelukwenschingen van al onze buren verwerven, die zich haastten te verklaren dat hij een knap jager was, *muy destro cazador.*

Onze jacht was over het algemeen genomen zeer gelukkig geweest; een aanzienlijk getal trekvogels, waarvan er verscheidene ons geheel onbekend waren, lagen op den bodem onzer boot opgehoopt. Het grootste gedeelte der vaartuigen had reeds den oever bereikt, en het kwam er nu op aan wie het spoedigst zijn tartana zou bestegen hebben; want de avond begon al vrij wat te vallen. Wij voor ons, die vergunning gekregen hadden den volgenden dag onze jacht op de boorden van het meer voort te zetten, en er een vischpartij bij te voegen, hadden beslo-

ten den nacht te *Cilla*, een klein, op eenigen afstand gelegen vlek, te gaan doorbrengen. Zoodra wij in de *posada* aankwamen, haastten wij ons onzen *posadero* onze vangst ter hand te stellen, waarmede wij meenden een heerlijk maal te zullen doen. Hij diende ons het wild voor, zwemmende in een zee rans geworden olie. Dit maal is ons dan ook in herinnering gebleven als een der afschuwelijkste, die wij in Spanje gedaan hebben.

Bij het aanbreken van den dag kwam Doré ons wekken. Het geluk, dat hem den vorigen dag had gediend, belette hem een oog digt te doen; wij hadden hem den naam van flamingodooder geschonken. Maar hij brandde van verlangen zich met de konijnen te meten, waarvan men ons verzekerde dat het tusschen het meer van Albuféra en de zee wemelde. Wij begaven ons dus op nieuw op weg, en hadden weldra den oever van het meer bereikt, dat weder even rustig was als voor den woeligen dag van gisteren. Talrijke zwermen vogels teekenden zich hier en daar op de blauwe oppervlakte als zoovele lange zwarte strepen af, en niemand zou gezegd hebben dat men er den vorigen dag zooveel gedood had. Onderweg maakte ik Doré met een wijze van jagen bekend, zooals die eertijds op het meer van Albuféra plaatsgreep.

Volgens een duitsch reiziger, Fischer geheeten, wiens reisverhaal omstreeks het begin dezer eeuw te Leipzig werd gedrukt, had men in dien tijd, in plaats van geweren, een soort van kleine houwitsers, die men op de zwermen vogels, welke zich in de lucht verhieven, losbrandde. Het speet ons geweldig dat wij het tegelijk zoo eenvoudig als afdoend middel niet konden aanwenden, dat door den landgenoot van den baron van Munnichhausen was aan de hand gedaan.

Een der bekoorlijkste wandelingen, die men in de omstreken van Valencia maken kan, is langs de oevers van het meer van Albuféra; alleen kan men dien tocht bezwaarlijk anders ondernemen dan in den winter of den herfst.

De hitte, die gedurende den zomer heerscht, is inderdaad tropisch, en daarenboven maken de muskieten, waarvan het in dit jaargetijde letterlijk wemelt, deze streken ten eenenmale onbewoonbaar. De met kalk gewitte huisjes, *casas de recreo*, die den inwoners van Valencia en der omliggende steden als zoovele jachthuisjes dienen, zijn dan ook altijd gedurende de heetste maanden van het jaar verlaten; zelfs de visschers zijn verplicht, als de hitte op het hoogst is, in de op eenigen afstand liggende dorpen te gaan slapen, op straf van door wolken van muskieten te worden verslonden.

Terwijl wij langs de boorden van het meer voorttrokken en nu en dan eens eenige snippen, talingen of andere vogels schoten, die wij dwongen het dichte riet, waarin zij zich verborgen, te verlaten, bereikten wij de *dehesa*, waar onze vriend, die ons tot gids strekte, ons beloofd had dat wij eenige konijnen zouden aantreffen. Deze landtong, die op zijn hoogst een halve mijl breed en meer dan drie mijlen lang is, dient om de wateren van de Albuféra en die der Middellandsche Zee te scheiden, en kan volkomen vergeleken worden met den Lido, dien men tusschen de Adriatische Zee en de lagunen van Venetië aantreft.

De *dehesa*, die zich slechts eenige voeten boven de oppervlakte der zee verheft, is een volslagen woest terrein, gelijk de naam dit te kennen geeft, die gewoonlijk dient om de onbebouwde gronden aan te duiden, die men in zekere gedeelten van Spanje aantreft. De kreupele pijnboomen, de mastik- en terpentijnboomen, de wilde laurieren vol welriekende bloemen, groeien er in overvloed te midden van het riet, *alfalfa* genoemd, en van de dikke braamstruiken waarin het wild een toevluchtsoord vindt, en die deze plek tot een der beste jachtterreinen maken, die maar ergens te vinden zijn.

Wij doorkruisten de *dehesa* in hare geheele lengte, en legden op deze wijze vier goede mijlen af, de omwegen medegerekend; terwijl wij van tijd tot tijd eenige konijnen schoten, die wij opjoegen, evenals snippen en roode patrijzen, die Poloma, onze eenige jachthond, opdreef. Wij naderden het uiterste gedeelte van het meer en waren het kanaal overgetrokken, waardoor het met de zee gemeenschap heeft.

Reeds sedert eenigen tijd liepen wij stilzwijgend voort, toen wij twee geweerschoten hoorden knallen, die verscheidene malen door de naburige echo's herhaald werden. Na verloop van een oogenblik zagen wij Doré opdagen, die ons met een zegevierenden blik en met een konijn in iedere hand te gemoet kwam; hij had onze jacht geëindigd door een prachtig dubbel schot, waarop Karel X zelf trotsch zou zijn geweest.

Dit prachtige schot stelde hem een weinig schadeloos voor het gemis der flamingo's, die hij van 's morgens vroeg te vergeefs zocht, en waarvan hij lust had er eenige te dooden om den bijnaam waardig te blijven, waarmede wij hem vereerd hadden.

Daarenboven, terwijl wij ons schadeloos wilden stellen voor het walgelijk souper van den vorigen avond, had hij bij zichzelven de gelofte afgelegd ons een schotel, alleen uit tongen van dezen vogel bestaande, te doen voorzetten: een door de Romeinen op den hoogsten prijs gestelde lekkernij, en die, naar men wil, bij de maaltijden van Apicus, Caligula en Heliogabalus eene eerste plaats innam.

Vermoeid door een marsch van verscheidene uren en door de hitte, die, in weerwil van het gevorderde saizoen, reeds verstikkend begon te worden, besloten wij onzen dag met het bijwonen eener vischpartij. Wij hadden daartoe afspraak gemaakt met een *pescador* (visscher) van Sueca, een stadje op den zuidelijken uithoek van het meer gelegen.

De vischvangst op het meer van Albuféra is niet minder overvloedig dan de jacht; door haar wordt de markt van Valencia van de noodige visch en vooral van paling voorzien; wij vingen er een groot aantal van, evenals van de dusgenoemde *llobarros*, die ons dezelfde toeschenen als de zeewolven, welke op de kust van Provence gevangen worden. Maar in de donkere nachten vangt men, volgens de verzekering van onzen braven pescador, de meeste visch; en

vooral wanneer de oostewind zich met de duisternis van den nacht paart, laten de palingen zich bij honderden vangen, en de *nasas*, een soort van groote in het riet verscholen bunnen, waarin de visch bewaard wordt, zijn niet groot genoeg om ze te bevatten.

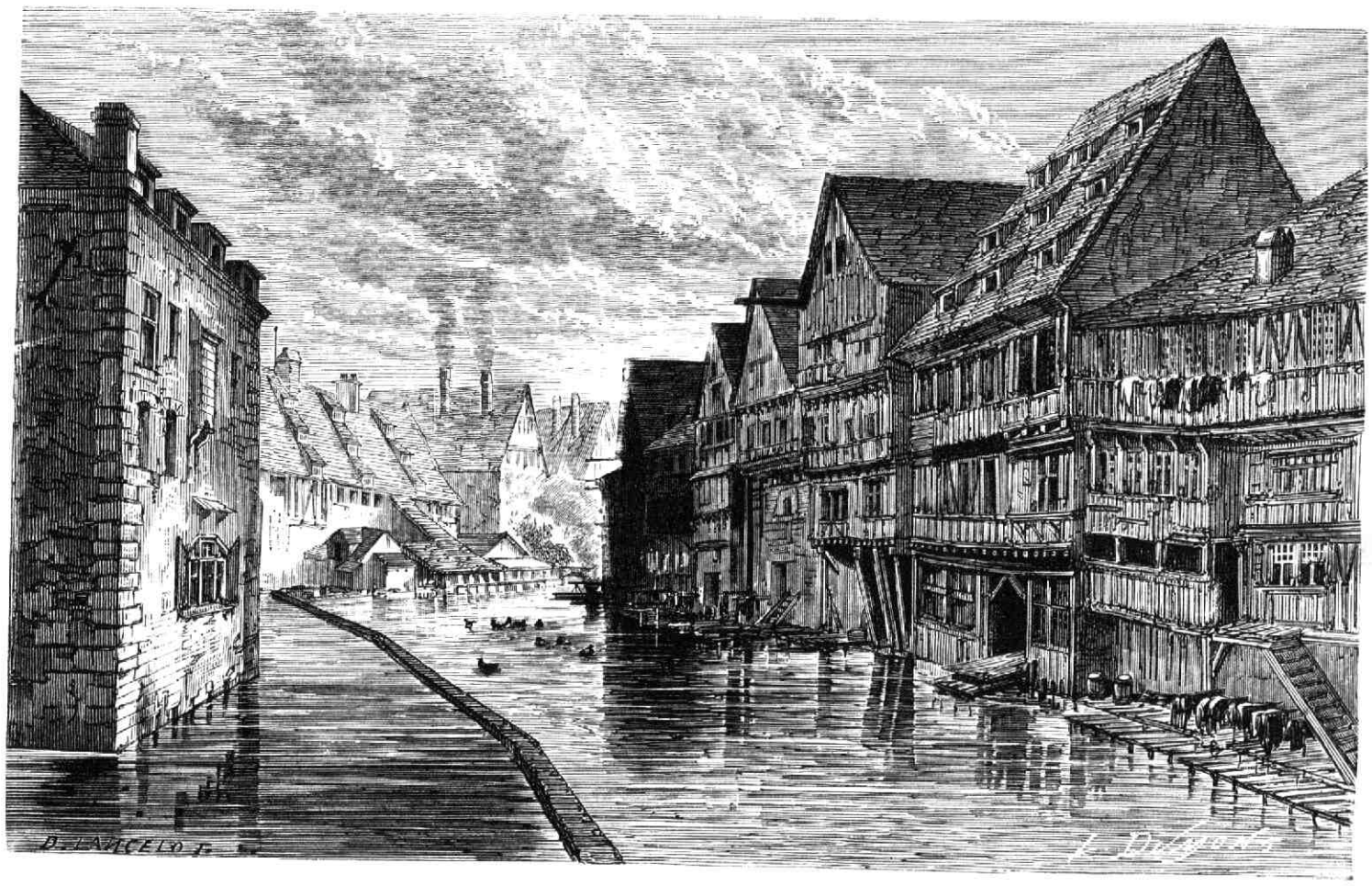
Het werd tijd de Valenciaansche jachtvermaken vaarwel te zeggen; ik stelde mijnen makkers dus voor den nacht te Cullera te gaan doorbrengen, een klein fraai stadje nabij de monding van den Xucar. Van daar moesten wij naar Alcira en Carcagente, en zouden wij gaan uitrusten in de schaduw van hare oranjeboomen, die zulk eene groote vermaardheid hebben. Dit plan werd met algemeene stemmen aangenomen; wij bestegen vroegtijdig een tartana, die wij den avond te voren gehuurd hadden, en na eenige uren in het gezicht van Xucar te zijn voortgereden, aan welks wateren de geheele streek hare vruchtbaarheid dankt, zagen wij de oranjebosschen tegen den horizon hun groote massa donkergroen afteekenen en reden wij Alcira binnen.

Alcira is het Suero der Carthagers, door wie het gebouwd werd; de Mooren noemden het Algesiras, waarvan de tegenwoordige naam eene verbastering is. Ofschoon de straten eng en krom zijn, maken de welvarendheid en werkzaamheid der inwoners, die men op tusschen de 9 en 10,000 schat, het tot eene aangename stad. Alcira ligt op een klein door de straks genoemde rivier gevormd eiland; het heeft ringmuren met torens, twee kerken, een hospitaal en twee armhuizen.

De omstreken van Alcira, even als die van Carcagente, (eene andere kleine, dicht daarbij gelegen stad, ook San-Felipe geheeten, even bloeiend als welgebouwd, en rijk aan romeinsche oudheden) voorzien Frankrijks hoofdstad van het grootste gedeelte oranjeappelen, die er worden genuttigd, en door de rondventers in de straten te Parijs te koop aangeboden onder den naam van *la belle Valence!*

Men zou zich evenwel sterk bedriegen, indien men meende dat, onder zulk een heerlijk klimaat, het kweeken van oranjeboomen niet de grootste zorg en voortdurende oplettendheid behoefde. In de eerste plaats gelukken deze boomen niet op alle gronden; de gronden, die er het geschiktst voor zijn, zijn hoofdzakelijk de lichte en de zandgronden. Het is noodig dat zij herhaaldelijk worden begoten; dat moet ten minste om de twintig dagen in het goede saizoen geschieden, dat wil zeggen van het begin van Februari tot het eind van November. Deze begietingen, die door middel van bewateringskanalen en van een groot aantal *norias* plaatsgrijpen, geschieden gedurende den winter niet: tenzij er tijdens dat saizoen een buitengewone droogte heerschen mocht. Evenzeer is het noodig dat de grond tegelijk goed onderhouden en ten minste driemaal 's jaars gemest worde. De al te sterke winden zijn den kweeker een ergernis, en, om de al te zeer aan hun invloed blootgestelde oranjeboomen te beschutten, omringen zij ze met muren in den vorm van zeer dicht opeen geplante cypressen, of met dat groote in Spanje zoo bekende riet, waaraan men den naam van *cañas* geeft. Overigens weten de landeigenaren maar al te goed dat de boomen in evenredigheid tot de daaraan bestede zorgen vruchten dragen.

De in de open lucht in het koninkrijk Valencia gekweekte oranjeboomen zijn van twee verschillende soorten; die welke men verkrijgt door het zaaien der pitten, *naranjos de semilla* geheeten, en de *naranjos enjentados*, dat wil zeggen geënte. Men verzekert dat de door deze laatste voortgebrachte vruchten veel saprijker zijn, maar dat zij veel korter leven en lang zulk eene hoogte niet bereiken als de *naranjos de semilla*. Deze worden soms vijf-en-twintig voet hoog en, naar men zegt, honderd jaren oud, ja soms zelfs nog veel ouder. Overigens kunnen de bij ons in de gematigde trekkasten gekweekte oranjeboomen een nog langer leeftijd bereiken. Als voorbeeld daarvan haal ik dien van Versailles, onder den naam van *François I* bekend, of dien van den *Grand Connétable* aan, welke men beweert dat te Pampelona in 1421 zou gezaaid en later gekocht zijn geworden door den connetable van Bourbon, en achtereenvolgens naar Chantilly, Fontainebleau en Versailles werd overgebracht.

Oude Looierijen te Ulm.

ULM.

EENE HISTORISCHE HERINNERING.

De afbeelding die aan het hoofd dezer bladzijde staat is uitlokkender dan de plaats zelve. Hetgeen zoogenoemd teekenachtig is, is in de natuur niet altijd even aantrekkelijk. Omgekeerd is het even waar, dat een landschap of vergezicht, hetwelk ons, als wij het met het oog aanschouwen, in verrukking brengt, voor den schilder vaak een ondankbaar onderwerp levert. Slechts een kunstenaar zou het in de gedachte kunnen komen, een schets te nemen van eene achterbuurt als deze, bestaande uit een reeks van vermolmde huizen, door slachters en huidenkoopers tot bergplaats van afval gebezigd: oud, arm, vuil, gelijk zij te Ulm zelve zich voordoet, maar door de teekenstift pittoresk teruggegeven.

Toch geeft ze ons van de stad, waaraan zij ontleend is, een merkwaardig beeld en een weemoedige voorstelling. Het grijze Ulm, eenmaal een vrije rijksstad, die met haar voorsteden ruim honderdduizend inwoners telde en wier bloei zoo beroemd was dat van haar het spreekwoord uitging: *Ulmer Geld geht durch die ganze Welt*, is in den loop der tijden vervallen tot een zeer sterke maar arme vesting, waarin nauwlijks twintigduizend menschen een sober bestaan vinden, meestal door handel in tabak, houten pijpekoppen, speelkaarten, groenten en vetgemeste slakken, van welke laatsten soms meer dan vier millioen stuks naar buiten verzonden worden. Door hare heerlijke ligging aan den voet der Zwabische Alpen en op den linkeroever van den Donau als het ware voorbestemd om een middenpunt te worden van al wat natuurschoon en nijverheid vereenigen kunnen, heeft de Duitsche Bond gemeend ter zijner verdediging haar te moeten ommuren met gordels van wallen, grachten en bolwerken, die zich meer dan vijf uren in den omtrek uitstrekken. Zoo ligt Ulm aan alle zijden ingesloten en kan het meer in oorlogs- dan in vredestijd zijn krachten doen gelden. Weinig steden, waar de wil tot vooruitgang zoo worstelt tegen eene volkomen onmacht. Door den spoorweg verbonden met Stuttgart, Augsburg en Frederikshaven; juist ter plaatse gebouwd waar de Donau de rivieren Iller en Blau in zich opneemt en daardoor bevaarbaar wordt, zou Ulm het middenpunt kunnen zijn van vreemdelingen en handelsbeweging, indien men zich geen weg te banen had door al die verschansingen heen en door de negenduizend soldaten, die er als bezetting geplaatst zijn [1]. Aan het spoorwegverkeer heeft Ulm ondanks zichzelve hier en daar een glimp van nieuwheid te danken. De brug over den Donau in 1832 voltooid, de prachtige nieuwe brug in 1854 geopend, even als het sierlijke stationsgebouw, met de nieuwerwetsche straten die daar op uitloopen, benevens enkele welvarende fabrieken en bierbrouwerijen, ste-

[1] Sedert de oplossing van den Duitschen Bond in 1866 liggen te Ulm alleen Wurtembergsche troepen in garnizoen.

ken scherp af tegen het oudere gedeelte der stad, dat in allen opzichte van vervallen grootheid blijk draagt. Nauwe straten, hier en daar nog deftige maar sombere huizen vertoonend, die nog aan de vroegere rijksstad herinneren; ledige pleinen, te eenzamer bij de weinige figuren die ze stoffeeren; eene kolossale domkerk, veel te groot in verhouding tot de tegenwoordige bevolking — dit alles moge van eenig gewicht zijn voor hem, die in de herinnering van een uitgebloeid tijdvak leven wil, voor den gewonen reiziger is het al zeer weinig aantrekkelijk. Integendeel, Ulm geeft den pijnlijken indruk van een stad, die zichzelve overleefd heeft en met eenige jeugdige versierselen haar ouderdom niet bedekken kan.

Ook de historische herinneringen aan Ulm verbonden stemmen niet tot opgewonden herdenken. Sinds ze hare eigenaardige grootheid verloor, verloor ze ook haar karakter en werd ze de speelbal van de rijken, wier grenzen aan hare muren paalden. In 1803 werd ze eene bezitting van Beijeren, in 1810 ging zij over aan Wurtemberg, sinds 1841 werd zij tot eene bondsvesting gemaakt. Men acht haar thans schier onneembaar en een der machtigste bolwerken tegen eene mogelijke veroveringszucht van Frankrijk. Zoo is ze eerst later geworden: het droevige jaar 1805 ligt bij haar en bij een groot deel van Europa in treurige gedachtenis.

Nadat het ongeluk der wapenen, en staatkundige redenen bovendien, de groote mogendheden hadden doen besluiten om België, Holland, den linker Rijnoever en Italië aan Napoleon over te laten, had de verbittering tegen den overheerscher haar hoogste peil bereikt en werd het meer dan tijd de fransche overmacht te keer te gaan en door gezamenlijke aaneensluiting den overmoedigen adelaar in zijne vaart te stuiten. Dientengevolge werd, kort na de uitroeping van het koninkrijk Italië, den 11den April 1805, tusschen Engeland en Rusland het bondsverdrag gesloten dat in de diplomatieke geschiedenis den naam van Concert-traktaat draagt en de voorbereiding was tot den derden coalitie-oorlog tegen Frankrijk. Beide mogendheden wilden het voorbeeld geven tot de stichting van een groot verbond, dat ten minste een leger van een half millioen in het veld zou kunnen brengen; in de eerste plaats met het doel om de ontruiming van Hannover te bewerken, aan de republieken van Holland en Zwitserland hare onafhankelijkheid weder te geven, den koning van Sardinië in zijne staten terug te brengen, Italië van de Franschen te bevrijden, en in 't algemeen maatregelen te nemen, waardoor Europa voor verdere aanmatigingen van Frankrijks kant beveiligd werd. Tot dit verdrag trad Oostenrijk in Augustus, Zweden in October toe. Daar Rusland vooraf nog meende van zijne zijde eene poging te moeten doen om den franschen heerscher tot beginselen van matiging en billijkheid te bewegen, werd de russische minister Nowosiltzow naar Parijs gezonden, doch reeds te Berlijn teruggeroepen: de willekeurige daad van geweld, welke Napoleon op het oogenblik van het aanknoopen eener onderhandeling pleegde, door het inlijven van Genua, had het voorkomen eener opzettelijke uitdaging, en nu werd tot den oorlog besloten.

Oostenrijk begreep beter dan een der bondgenooten het hachelijke van een strijd, aan welks eersten en zwaarsten stoot het zich ging bloot stellen. Tot het groote statenverbond, waartoe men zich bij verdrag vereenigen wilde, had men buiten Rusland en Zweden nog geene deelnemers zien toetreden; in plaats van 500 000 man, waren vooreerst slechts 260 000 Oostenrijkers en 115 000 Russen slagvaardig; terwijl Pruisen, waarop men vast gerekend had, bij zijn besluit om geen partij te kiezen hardnekkig bleef volharden, en Engeland zich van de zaak wenschte af te maken in zoo verre dat het geen troepen leveren, maar een gedeelte van de kosten der wapening en der veldtochten dragen zou. Het Weener kabinet had dus gaarne de uitbarsting van een oorlog tot een tijdstip van meerdere rijpheid verschoven; maar aan den eenen kant drong Rusland op het beginnen der vijandelijkheden aan, terwijl het aan de andere zijde niet geraden was den Franschen tijd te gunnen tot een krachtige voorbereiding. Spoedig bleek het, dat Napoleon niet van dralen hield. Nauwelijks had hij bericht ontvangen van de algemeene wapening, of hij vorderde van de betrokken mogendheden eene bepaalde verklaring; en zonder zich met Oostenrijks voorstellen tot onderhandeling in te laten, vaardigde hij den 27sten Augustus in de legerplaats te Boulogne een dagorder uit, ten gevolge waarvan het landingsleger, hetwelk langs de noordkust verzameld en gedeeltelijk reeds ingescheept was, zich plotseling naar de Duitsche grenzen op marsch begaf. Reeds vroeger waren de Franschen uit Hannover en Holland naar den Boven-Rijn getrokken, zoodat na verloop van weinig weken een sterk leger over de rivier getrokken was.

De oostenrijksche hoofdarmee van 120 000 man, onder den aartshertog Karel, stond in Italië, terwijl het zwakkere gedeelte, slechts 80 000 man sterk, den aanval van het machtige fransche leger in Zuid-Duitschland te keeren had. Het opperbevel over deze betrekkelijk zwakke krijgsmacht was opgedragen aan den generaal Mack, wiens theoretische bekwaamheden bij velen hoog stonden aangeschreven, maar wiens praktische handigheid, zelfs in Oostenrijk en Duitschland, zeer betwijfeld werd. Deze vrees werd maar al te spoedig bewaarheid. Mack, door de overmacht en de snelle bewegingen der Franschen verschrikt, trok zich achter de rivier Iller terug, en meende, op grond van allerlei wetenschappelijke berekeningen, daar in eene zekere stelling den vijand te moeten afwachten. Deze liet zich dan ook niet lang verbeiden. Napoleon, die dadelijk na het betreden des duitschen grondgebieds door den schrik zijner tegenwoordigheid Baden en Wurtemberg tot zijne bondgenooten gemaakt en Beijeren tot het toetreden tot zijne krijgsmacht gedwongen had, liet de door Bernadotte en Marmont aangevoerde legertroepen, wier sterkte 100 000 man bedroeg, zonder omwegen door de pruisische vorstendommen heentrekken en achtte deze daad van schending van grondgebied veel geringer, dan het belang om hoe eer hoe liever de macht van Oostenrijk te overvleugelen

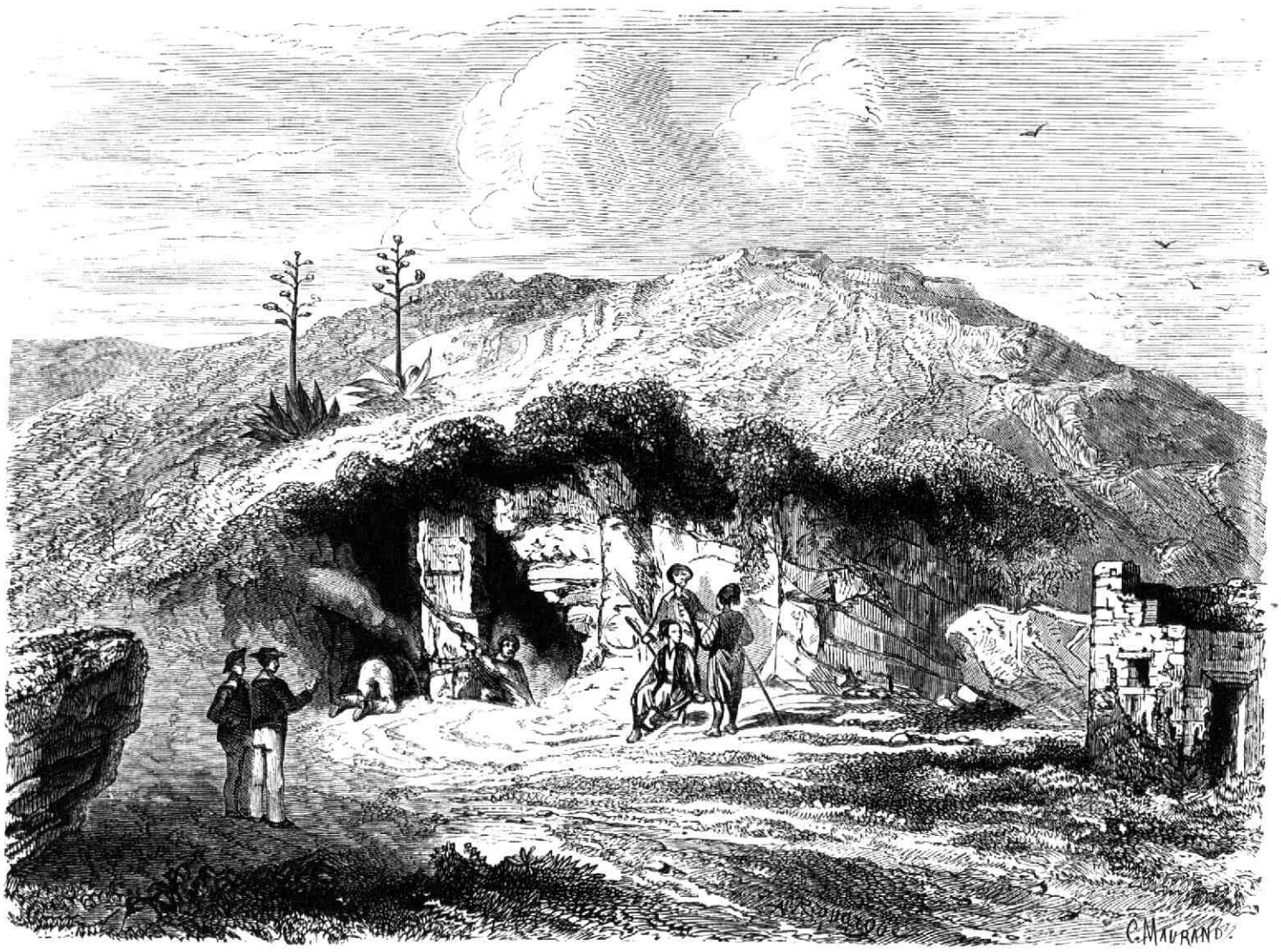
en zoo mogelijk door een haastigen en gelukkigen slag te verpletteren.

Op deze wijze werd Mack, die zich, dewijl hij het karakter van zijn tegenstander verkeerd beoordeeld had, aan den bedoelden kant volkomen gedekt rekende, reeds den 6den October omgetrokken. Een stouter veldheer dan hij zou thans gewis in een beslissenden slag de overwinning hebben zoeken te behalen; maar Mack liet zijne onderbevelhebbers in kleine afzonderlijke gevechten de kracht en den moed der troepen verspillen, en zocht voor zijn persoon en de hoofdarmee toevlucht binnen de muren van Ulm.

Afgemat door de werkeloosheid en de vermoeiende theorieën van den opperbevelhebber, werden vele anders dappere aanvoerders moedeloos en gaven onderscheiden corpsen zich zonder slag of stoot aan den vijand over. Wel werd in de nabijheid van Ulm door vorst Schwarzenberg met beter geluk en wel met groot voordeel voor de Oostenrijkers gestreden, maar Mack, altijd berekenende dat de russische bondgenooten welhaast tot ontzet zouden opdagen, liet dit voordeel verloren gaan en bleef wachten gelijk te voren. Intusschen rukte de vijand al nader en nader op Ulm aan; twee generaals drongen er met alle kracht op aan om het leger door een snel verlaten van Ulm aan het onvermijdelijk onheil van volkomen insluiting en uithongering te onttrekken: te vergeefs... de opperbevelhebber, thans door verspieders in fransche soldij diets gemaakt dat Napoleon, ten gevolge van een in Frankrijk uitgebarsten opstand, zelf in groot gevaar verkeerde en reeds op den terugtocht was, antwoordde op elken goeden raad uit de hoogte en verklaarde zich verantwoordelijk voor zijne eigene plannen. Eindelijk toch, terwijl het gevaar met elken dag dringender werd, begon Mack in te zien dat hij zich misrekend had, en thans werd hij bevangen door een angst, nog verderfelijker dan zijne vroegere besluiteloosheid. Den bitteren toestand volmondig bekennende, vaardigde hij eensklaps uit Ulm een dagorder uit, waarin hij allen generaals en officieren vermaande het woord overgaaf niet te laten hooren, maar slechts te denken aan de hardnekkigste verdediging. "Mocht het ons aan mondbehoeften ontbreken — zoo schreef hij — zoo hebben wij meer dan 3000 paarden. Ik zelf zal de eerste zijn die van hun vleesch eet." In weerwil echter van deze grootspraak en van de verzekering dat machtige bontgenootschappelijke legers in aantocht waren, ging de bevelhebber, nadat er op dien dag van den vijandelijken kant eenige weinige schoten gevallen waren, dien eigen avond reeds flauwhartig aan het parlementeeren, en 's middags van den 17den October onderteekende Mack eene capitulatie, volgens welke hij zijne gansche armee den 25sten krijgsgevangen zou geven, bijaldien er voor dien tijd geen ontzet kwam opdagen. Zijne armee was 25000 man sterk, terwijl op den rechteroever van den Donau nauwlijks 22000 vijanden stonden, die door het zwellen van den stroom en het wegspoelen der bruggen met den linkeroever buiten gemeenschap geplaatst waren. Intusschen zou dit verdrag ten minste het meerendeel van het Fransche leger eenige dagen voor Ulm opgehouden en aan de macht der bondgenooten gelegenheid gegeven hebben zich elders te versterken; doch ook dit voordeel zag Mack voorbij, daar hij, als in volslagen verblinding, op de voorgewende verklaring van den maarschalk Berthier, dat er geen ontzet mogelijk was, vesting en leger reeds den 20sten overgaf.

Op dien dag trok het Oostenrijksche leger, onder achttien generaals, uit Ulm en leverde zijne wapenen, paarden en veertig vaandels aan het Fransche over. Reeds dadelijk den volgenden nacht reisde Mack, voor zich zelven en zijne generaals en officieren bij de capitulatie op hun woord van eer ontslagen, rechtstreeks naar Weenen, om zelf het bericht zijner daden over te brengen. De tijding was hem nogtans reeds eenige uren vooruitgesneld. Bij zijne aankomst werd hij niet in de stad toegelaten, maar naar Brünn gezonden, om aldaar als staatsgevangene het vonnis van een krijgsraad af te wachten. Door dezen werd hij later om zijne bloohartigheid en verzuim ter dood veroordeeld, welk vonnis echter verzacht werd tot tweejarige vestingstraf, vervallen-verklaring van eerbewijzen, waardigheden en voorrechten. Hij leefde tot 1815 — toen hij vergiffenis ontving — in vergeten armoede en stierf in 1828, wel weder uit genade in zijn rang hersteld, maar gebogen onder de minachting zijner tijdgenooten.

De overgaaf van Ulm was het droevige voorspel van het bloedige drama in de velden van Austerlitz.

Ingang der grot van Antiparos.

ANTIPAROS.

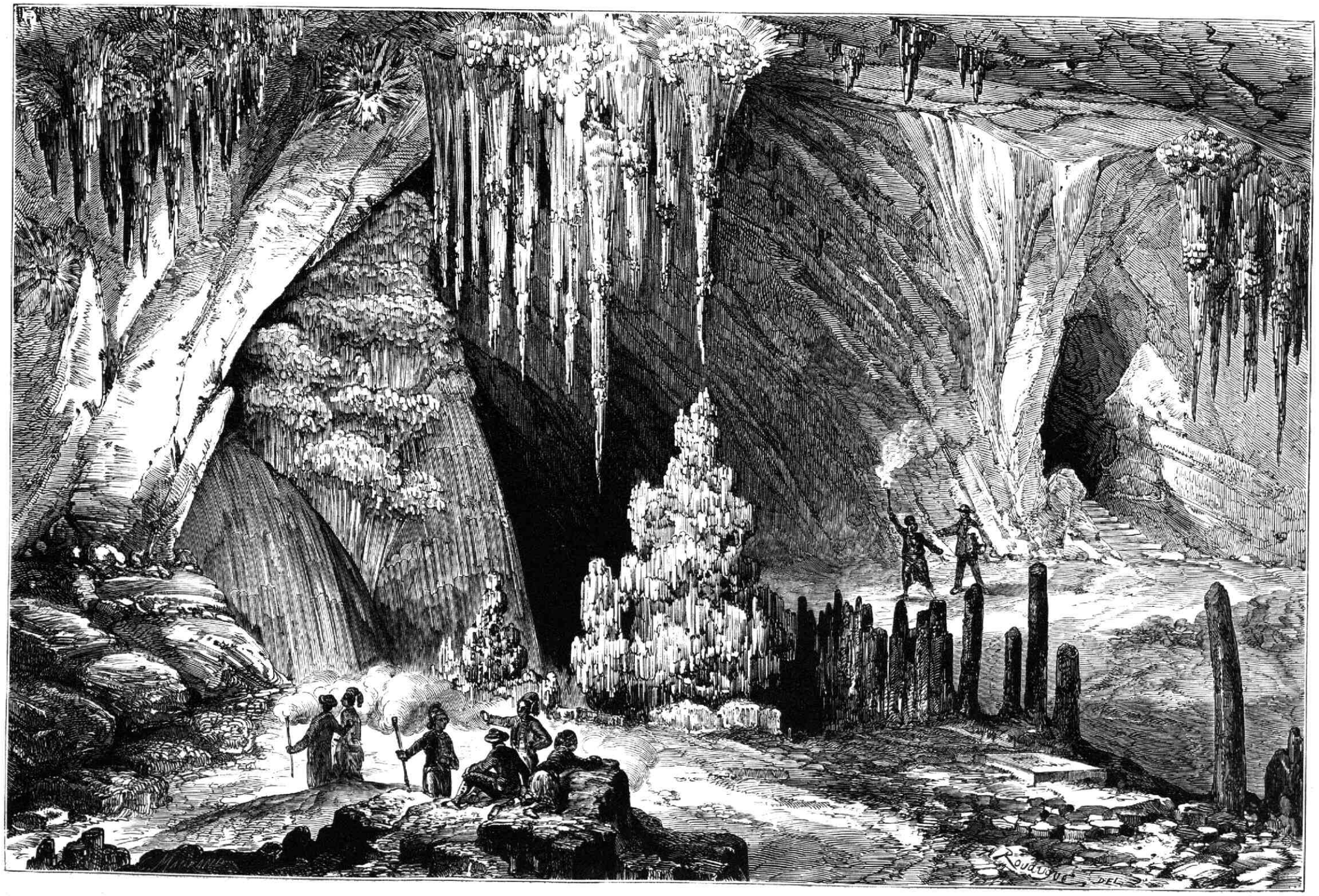
FRAGMENT UIT EEN REISVERHAAL.

Ons schip had avarij bekomen, en wij waren verplicht te Paros binnen te loopen. Mijn vriend de dokter en ik wilden deze gelegenheid niet laten voorbijgaan, zonder Antiparos te bezoeken en met eigen oogen de beroemde grot te aanschouwen, door Tournefort, den ernstigen geleerde, en door den graaf de Choiseul-Gouffier, den smaakvollen toerist, bezocht en om strijd geprezen. Ons gedwongen oponthoud zou dan althans niet geheel nutteloos zijn.

Zoo gezegd, zoo gedaan. Dank zij der tusschenkomst van den franschen consul te Paros, hadden wij weldra uitnemende gidsen gevonden. Op een prachtigen Julimorgen gingen wij met hen op weg, vergezeld van eenigen onzer matrozen, die ladders, touwen, stokken en toortsen droegen. Een inlandsch vaartuig lag gereed om ons over den nauwen zeearm — nauwelijks een mijl breed — te voeren, die de beide eilanden van elkander scheidt.

Het weder was schoon en de zee kalm. Toch was de stroom zoo sterk, dat onze roeiers al hunne krachten moesten inspannen, om het vaartuig van de beide klippen Strongilo en Despotico — de Scylla en Charybdis van deze kleine straat — af te houden. Het gelukte evenwel, en wij kwamen zonder ongeval te Antiparos, oudtijds Olearos of Oliaros genoemd, en onder dien naam bij Strabo en Plinius vermeld.

Deze beide schrijvers, die Olearos tot de Cycladen rekenen, waren hoogstwaarschijnlijk onbekend met de grot, de groote merkwaardigheid van het eiland. Plinius vooral zou wel niet verzuimd hebben, aan de beschrijving van dit natuurwonder al den rijkdom van zijn stijl ten koste te leggen. En Strabo, die een koele Stoïcijn was, en, zoo als hij zelf zegt, niet veel op had met de spitsvondige onderzoekingen van Aristoteles, ook Strabo zou toch voor het minst niet verzuimd hebben, de grot van Olearos althans te noemen, indien hij van haar bestaan kennis had gedragen.

De grot van Antiparos.

Te dikwijls ben ik op mijne reizen in de gelegenheid geweest om de nauwkeurigheid zijner berichten na te gaan, dan dat ik hier aan vergeetachtigheid of moedwillige nalatigheid zou kunnen denken. Ik leg eenigen nadruk op deze omstandigheid: de lezer zal straks zelf bespeuren, waarom.

Het eiland Antiparos, dat vroeger even als vele andere eilanden in den Archipel en sommige gedeelten van het oude Hellas, aan Venetië behoorde, werd in 1714, na de verovering van Neapolis in Roumelia (Nauplia), door de Turken genomen. Tegenwoordig maakt Antiparos een deel uit van het koninkrijk Griekenland. Het is trouwens eene povere bezitting, die rots van zes-en-twintig kilometers in omtrek, onbruikbaar als strategische positie, en ter nauwernood genoeg gerst voortbrengende om eenige honderden schamel-armen te voeden, die de gansche bevolking uitmaken. Maar er schijnt overvloed van wild: althans op onze wandeling van het strand naar de grot, die ongeveer een half uur duurde, zagen wij zooveel konijnen en woudduiven, dat het ons speet onze geweren niet medegenomen te hebben.

De flora van het eiland is niet zeer rijk. Eenige groepen cederen en cypressen, hier en daar verspreid over den met geurigen thym begroeiden grond; eenige bloeiende heesters, in sierlijke festoenen langs en tegen de rotsen hangende: ziedaar bijna alles wat Antiparos aan planten bezit. Echter tiert ook hier, als alom op de eilanden van den Archipel, de mastikboom, die den zoogenaamden *zaki* of *mastik* oplevert: een kleurloos vocht, dat, met water vermengd, dof wit wordt, ongeveer als suikerwater. Dit verfrisschend en afdrijvend mengsel is de oostersche absinth. In groote hoeveelheid gebruikt, veroorzaakt het echter eene zekere mate van dronkenschap.

Om het dorp te bezoeken, zouden wij een omweg moeten maken. De verzameling ellendige hutten lokte er ons niet toe uit: wij vergenoegden ons met van verre een blik te werpen op dit armzalig gehucht, en zijne nauwe smalle kreek of haven, noode groot genoeg om enkele afgedwaalde tartanen te bevatten. Zoo, zonder de inwoners in hunne rust te storen, richtten wij haastig onze schreden naar de plaats onzer bestemming.

De ingang van de grot, waar wij tegen elf uren in den ochtend aankwamen, is een vrij ruime spelonk, rustende op door de natuur gevormde pilaren, en bekroond met heesters en slingerplanten, die een sierlijken krans om het hol vlechten. Ter rechterzijde staat een oud, ellendig huisje: een bouwval bijna, zonder dak; tegen den achterwand der rots bespeurt men een wit marmeren plaat, met een kruis en relief, alles in zeer vervallen toestand; en een weinig links, op den zwaren pilaar vlak voor het gat, waardoor men in de grot afdaalt, staat eene grieksche inscriptie te lezen — of liever niet te lezen, want ze is genoegzaam geheel uitgewischt. Tournefort intusschen beweert haar niet alleen gelezen, maar zelfs aangevuld en volledig gemaakt te hebben; met behulp, zegt hij, van een burger der plaats. Volgens hem dan luidt dit opschrift aldus:

ΕΠΙ
ΚΡΙΤΩΝΟΣ
ΟΙΔΕΗΛΘΟΝ
ΜΕΝΑΝΔΡΟΣ
ΣΟΧΑΡΜΟΣ
ΜΕΝΕΚΡΑΤΗΣ
ΑΝΤΙΠΑΤΡΟΣ
ΙΠΠΟΜΕΔΟΝ
ΑΡΙΣΤΕΑΣ
ΦΙΛΕΑΣ
ΓΟΡΓΟΣ
ΔΙΟΓΕΝΗΣ
ΦΙΛΟΚΡΑΤΗΣ
ΟΝΕΣΙΜΟΣ

Dat wil zeggen: "Onder het bestuur van Crito kwamen aan deze plaats: Menander, Socharmos, Menecates, Antipater, Hippomedon, Aristeus, Phileas, Gorgon, Diogenes, Philocrates, Onesimos."

Wat beteekent deze inscriptie? Tournefort vertelt dat, volgens eene in die streek algemeen aangenomen overlevering, dit opschrift de herinnering moest bewaren aan de komst van eenige samenzweerders tegen het leven van Alexander den Groote, die, nadat hun moordaanslag was mislukt, eene schuilplaats kwamen zoeken in de grot. De groote botanicus voegt er echter bij, dat hij voor de waarheid van dit bericht geen borg wil blijven: een zeer prijzenswaardige voorzorg! — Inderdaad, hoewel de naam van Antipater tot de dwaling aanleiding heeft kunnen geven; is het toch zeer waarschijnlijk, dat deze inscriptie geen ander doel had, dan om de namen te bewaren van hen, die, misschien voor het eerst, de grot durfden onderzoeken. Wat nu die gewaande moordenaars van Alexander den Groote betreft: ik schrijf hun te veel gezond verstand toe, om te gelooven, dat zij hunne namen juist aan den ingang hunner schuilplaats zouden hebben neêrgeschreven! En dan: had de grot werkelijk dien lieden tot wijkplaats gediend, is het dan niet onbegrijpelijk, dat noch Strabo noch Plinius daarvan een enkel woord zeggen, en zelfs geheel van de grot zwijgen?

Ik was reeds bezig de noodige bevelen te geven, om onzen tocht te beginnen, toen de dokter, het hoofd van onze kleine karavaan, er op aandrong, dat wij eerst zouden ontbijten. Dit voorstel werd aangenomen; wij gingen in den bouwval; en, dank zij den ijver onzer matrozen, in dergelijke dingen volkomen ervaren, was binnen weinige minuten, met den van boord medegenomen voorraad, een landelijk maal toebereid. Om een granietblok gezeten, waarop de spijzen met smaak stonden gerangschikt, deden wij een heerlijk dejeuner: te meer, wijl de wandeling en de frissche morgenlucht onzen honger hadden opgewekt.

Na aldus onze krachten vernieuwd te hebben, waren wij weldra gereed. Daar de grot in de diepte ligt, en geen pad naar beneden voert, is men genoodzaakt in de kloof af te dalen. Onze matrozen

sloegen een stevig touw om een pilaar; en, vooraf-gegaan en gevolgd door onze gidsen en wakkere zeelui, lieten wij ons langs dit touw naar beneden glijden. Wij bereikten eerst een klein plat, eenige schreden breed, en omringd van diepe kloven, die Tournefort, in zijn overdreven angst, vreeselijke afgronden noemt; toen, na eenige schreden rechts gegaan te zijn, beklommen wij eene kleine, bijna loodrechte rots, van waar wij op nieuw begonnen te dalen. Dit afdalen, dat langer duurde en ook gevaarlijker was dan de eerste keer, geschiedde nu langs een touwen ladder, die ons eindelijk op eene vochtige, met mosch begroeide en glibberige rots deed aanlanden. Onze gidsen, die inmiddels toortsen hadden ontstoken, bevalen ons ditmaal zooveel mogelijk de linkerzijde te houden, daar nu aan den anderen kant werkelijk gevaarlijke afgronden worden gevonden. Spoedig kwamen wij aan een langen en nauwen gang, dien wij moesten doorworstelen, nu eens op handen en voeten kruipende, dan weder half opgericht voortloopende: alles tot groote schade van ons toilet, en tot niet minder ergernis van den pruttelenden en hijgenden dokter, wiens zwaarlijvigheid hem geweldig hinderde, en wien het begon te berouwen dat hij mij vergezeld had. Na aldus eenige minuten voortgesukkeld te hebben, half verstikt door den walm der toortsen en de verpestende uitdampingen, stonden wij voor eene opening, eenige voeten boven den grond verheven, en waardoor men in de grot komt.

Maar nu was alle vermoeienis en bezwaar vergeten. Dit schouwspel is inderdaad betooverend; en indien Tournefort misschien wat al te zeer aan zijne geestdrift botviert — eene fout, waarin de natuurkundigen te zelden vervallen om ze hem niet van harte te vergeven — vind ik daarentegen, dat de graaf de Choiseul-Gouffier, voor een kunstenaar, veel te koud is gebleven tegenover dit wonder. Maar, het is zoo: veel, indien niet alles, hangt af van de gemoedsstemming waarin men verkeert; en ik heb toeristen gekend — van de soort, wier voorname streven is, in den kortst mogelijken tijd zoo ver mogelijk te gaan, en zoo veel mogelijk te zien; — ik heb van die toeristen gekend, wie de vermoeienis eindelijk ongevoelig maakte voor de schoonste tooneelen. Gelukkig verkeerden wij niet in dat geval: ook de dokter vergat zijne ergernis en zijne jammerklachten van zoo even, en was niet minder dan ik in bewondering ontgloeid voor dezen langzamen kunstvollen arbeid der eenzaam werkende natuur.

De afmetingen der grot zijn kolossaal: op eene diepte van meer dan vijf-en-zestig el beneden den beganen grond gelegen, bedraagt hare breedte ongeveer veertig, en hare lengte zeventig el. De hoogte laat zich natuurlijk slechts gissen: ik schat die op ongeveer dertig el.

Het gewelf vormt een onregelmatigen koepel, bedekt met stalactiten [1], in de gedaante van omgekeerde kegels. Deze stalactiten, van verschillende en soms zeer aanzienlijke lengte, zijn geelachtig wit van kleur: de uiteinden zijn helderder en bijna doorschijnend. Sommigen vertoonen de vreemdste en grilligste gedaanten. Hier, eene ster; ginds, reusachtige bloemkoolen; elders, een kunstmatige waterval, fantastische bloemen en planten: het is eene tooverwereld, in één woord, een visioen van allerlei vormen en lijnen en gestalten.

De grond is evenzeer bedekt met tallooze stalagmiten, [1] in de meest verschillende gedaanten. Ongeveer in het midden der grot verheft zich eene prachtige versteening, van niet minder dan achttien el in omtrek, bij eene hoogte van ongeveer zes el. Het is op deze reusachtige stalagmite, het *altaar* genaamd, dat de heer de Nointel, gezant van Frankrijk bij de Ottomanische Porte, op het Kerstfeest van 1673, de mis liet bedienen. Hij bracht drie dagen in de grot door, in gezelschap van meer dan vijfhonderd personen. "Honderd toortsen van geele was en vierhonderd lampen, die dag en nacht brandden, waren zoo goed geschikt," zegt Tournefort, "dat het er even licht was als in de best verlichte kerk." — Het moet in waarheid een treffend schouwspel zijn geweest: deze reusachtige onderaardsche hal, met hare grillige vormen en fantastische gestalten, haar schemerend gewelf en schitterende wanden, gevuld met talrijke bezoekers, in schilderachtig kostuum; de tastbare duisternis verdreven door het licht van honderden lampen en toortsen, weerkaatsend in de doorschijnende stalactiten, de kristallen prisma's, afhangend van het gewelf; de plechtige stilte vervangen door het statig koorgezang, door de drukte en het gewoel eener schitterende feestzaal; een treffend schouwspel, wel het penseel van een schilder

[1] Van $\sigma\tau\alpha\lambda\alpha\zeta\omega$, bij droppels nedervallen. Men geeft den naam van stalactiten aan langwerpige, kegelvormige versteeningen, veroorzaakt door de doorzijpeling van een vocht door de gewelven der onderaardsche holen. Meestal is dit vocht water, met kalkachtige zelfstandigheden bezwangerd; de kristallisatie, die in zuiver water niet mogelijk zou zijn, is dan een gevolg van het koolzuur. Deze kegels zijn doorgaans hol; de oppervlakte is of glad of wel bedekt met bijna scherpe kristallen. De vorm is geheel willekeurig, naarmate van de langzame beweging van het afvloeiende water. De eerste droppels, die door het gewelf heenzijpelen, en daaraan blijven hangen, ondergaan aan de oppervlakte een begin van kristallisatie; daardoor laten zij eenige zoutdeelen los, die aan het uiteinde een ring of begin van een buis vormen; deze buis groeit aan en verlengt zich door de werking van nieuwe droppels, die op de eersten volgen, en die of langs de oppervlakte of van binnen door de holte afvloeien; in het laatste geval wordt die holte aangevuld, en neemt de stalactite alleen in uitwendigen omvang toe. Daar zij zich nu het meeste uitbreidt aan haar wortel, waar de kristallisatie begon, is het duidelijk dat hij, in den regel, eene kegelvormige gedaante moet aannemen.

[1] Stalagmiten. De waterdroppels, die op den grond der onderaardsche holen vallen, vormen daar andere nederzettingen, meestal ongelijk en hobbelachtig van vorm. Onder deze stalagmiten treft men somtijds fraaie brokken van kalkachtig albast aan. Tournefort meent — eene dwaling, aan een botanicus wel te vergeven — dat deze versteeningen op de wijze der planten groeien, en schijnt van de vorming der stalagmiten geen begrip te hebben gehad.

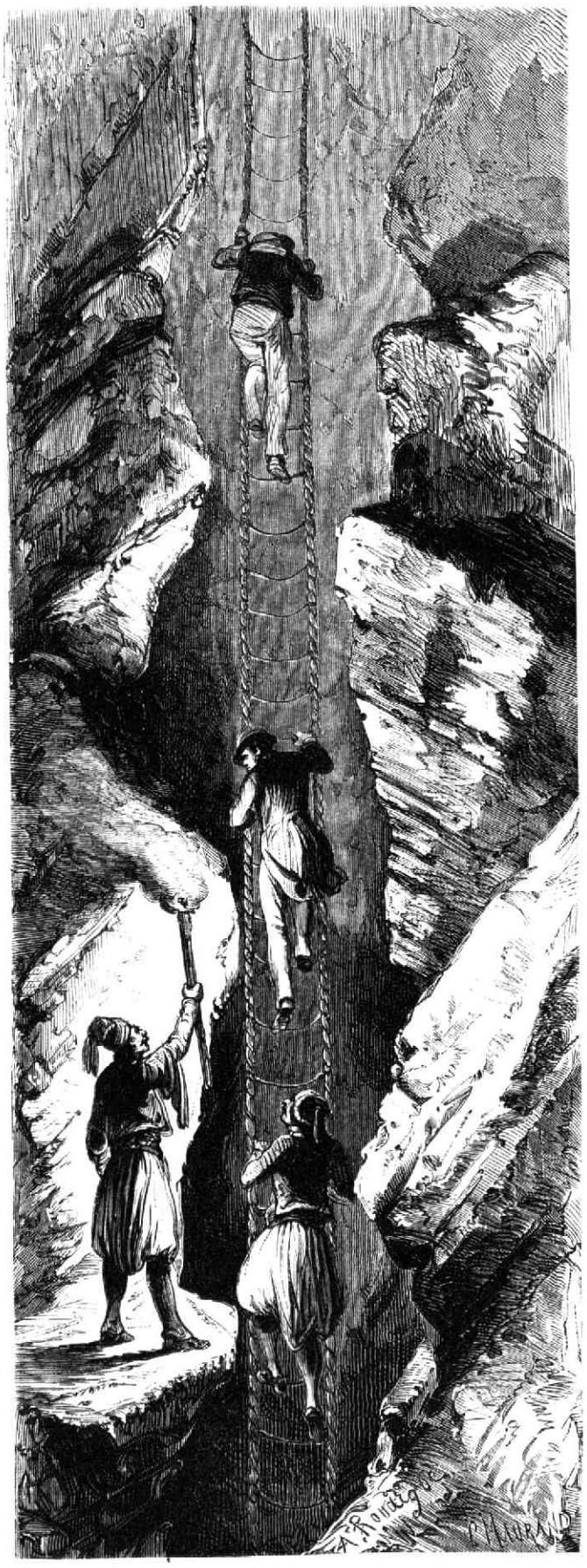
waard. Eene latijnsche inscriptie, die het ons echter niet gelukte te vinden, bewaart de herinnering aan dit feit. [1]

Eene andere, nog hoogere maar minder breede versteening, links van het altaar, heeft de gedaante van een reusachtige, aan de rots vastgegroeide venkelplant.

Aan het benedeneind der zacht afhellende grot bevindt zich nog eene kleinere grot, het boudoir dezer kolossale zaal. Zij ligt gelijkvloers met de eerste, waarvan zij alleen door een muur van ruim twee el hoogte is afgescheiden. Een vierkant gat in den muur dient tot venster en deur. De wanden zijn bekleed met wit marmer, bedekt met doorschijnende kristallen, die, als men ze afbreekt, den vorm van kleine teerlingen of ruiten vertoonen, zoo als ik die gezien heb in de grot van *San Michilo d' aïgue douço* (Sint-Michael van het zoete water) bij Marseille: een der zeldzaamste exemplaren van onderaardsche versteeningen in Frankrijk, die met de beroemde grotten van Arcy en Auxelles wedijveren kan.

Dicht bij den ingang dezer kleine grot, merkte men stalagmiten van geheel bijzonderen aard op. Zij gelijken op jonge boomen, beroofd van hunne takken en met ijzel bedekt; breekt men ze door, dan vertoonen zij onregelmatige, in elkander sluitende ringen, even als die in doorgezaagd hout.

Hoe ongaarne ook, moesten wij toch aan den terugtocht denken. De dokter had

Afdaling in de grot van Antiparos.

zijn zakken gevuld met mineralogische zeldzaamheden, steenen en kristallen; ik had in der haast eenige schetsen gemaakt. Wij klouterden weer naar boven, en, na weinige oogenblikken, zagen wij het daglicht weder. Onze oogen, aan de duisternis en het schemerlicht der toortsen gewend, werden haast verblind door het schouwspel dat ons wachtte. De dalende zon goot een purpergloed uit over de zee: de eilanden Nio, Sikino en Polykandro, tusschen ons en de zonneschijf gelegen, teekenden zich in donker violetkleurige tinten af tegen den rozenrooden gouden nevel, onbegrijpelijk fijn van kleur, die den horizon omvloeide. In onze nabijheid verhief zich de donkere massa van het eiland Paros, zoo licht en helder in den morgen; aan gene zijde van de straat, wier sombere golven snel voortbruisten. Wat wonderschoon spel van kleuren en tinten, na een verblijf van eenige uren in de onderaardsche duisternis, waar van alle zijden diepe schaduwen u omgeven, en slechts de plek, waar gij staat, schittert in fantastisch licht!

Tevreden met ons uitstapje keerden wij naar boord terug. En toen de avondklok allen weder had samengebracht, verzuimden wij niet al de bijzonderheden van onzen tocht aan onze makkers te vertellen, zooals ik gepoogd heb het ook aan mijne lezers te doen, in de hoop, dat ook zij zich misschien opgewekt zullen gevoelen tot een bezoek aan de schoone grot van Antiparos.

[1] Bij Tournefort luidt deze inscriptie aldus:

Hoc antrum ex naturae miraculis rarissimum una cum comitatu recessibus ejusdem profundioribus et additioribus penetratis suspiciebat et satis suspici non posse existimabat Car. Fran. Olier de Nointel imp Galliarum legatus, die nat. Chr. quo consecratum fuit an. MDCLXXIII. Dat is: Na met zijn gevolg in hare afgelegenste en diepste hoeken te zijn doorgedrongen, beschouwde Karel Frans Olier de Nointel, gezant van Frankrijk, deze spelonk, een der zeldzaamste wonderen der natuur, welke naar zijne meening niet genoeg bezichtigd kan worden. Op den dag harer wijding, Kerstfeest anno 1673.

Inwoners van Havanna.

CUBA.

I.

Vertrek van New-York. — Een nacht op zee. — Eerste gezicht op Cuba. — De Morro.

Wij verlaten New-York met de amerikaansche postboot *Cahawba* op Zaterdag den 12den Februarij 1859, en stoomen de hoogten van Neversink voorbij. De nacht legert zich droevig en koud op de zee, waarboven nu en dan de sneeuw in groote vlokken henendwarrelt, welke zich met het schuim harer golven vermengen; onze lichtseinen, het eene wit, het andere rood, het derde groen, schitteren door den mist heen; de stoomketel verspreidt zijn rooden gloed, nu eens vroolijk dan weder verschrikkelijk, al naar gelang der stemming van den aanschouwer; de lange golven heffen beurtelings den voor- en den achtersteven op, en wiegen het vaartuig ter linker en ter rechterzijde; alle half uren worden glazen geslagen [1] en dit geluid heeft iets onbeschrijfelijk vreemds; de vochtigheid en de nacht drijven ieder van het dek: onze eerste nacht op zee heeft een aanvang genomen.

Den volgenden dag hebben wij geen enkele ontmoeting, alleen zien wij de stoomboot *Columbia*, die naar Charleston op weg is en weldra achter den gezichteinder voor ons oog verdwijnt. Wij varen kaap Hatteras voorbij; het is nacht en de baak van Hatteras werpt haar schitterend licht op dertig mijlen afstands over de zee, die het graf van zoo vele zeelieden is geworden. Weldra naderen wij den Golfstroom. Men laat een emmer naar beneden om dien met water op te halen: het teekent 42° Fahrenheit; vijftien minuten later wordt er weder een uitgeworpen, en het water teekent reeds 72. Wij zijn in den Golfstroom. [1] Sedert den vorigen dag zijn wij dien

[1] Ter vervanging van klokken, aan boord.

[1] Een van de merkwaardigste wateren is de Golfstroom, die tusschen het schiereiland Florida en Cuba uit de Mexicaansche golf in den atlantischen Oceaan vloeit, bij de Carolina-staten zich noordoostelijk en van de Newfoundlandbanken oostelijk wendt,

reeds ingevaren; nog tweemaal zullen wij dien overschrijden om vlak tegenover de kaap van Florida te komen.

Niets is in staat het prachtige schoon der nachten op zee in deze zuideijke streken te schilderen: deze maanlicht[1] die heldere wateren, de schitterende sterren, de lichte door de passaatwinden medegevoerde wolken, de zachte lucht; noch de aandoeningen te schetsen, welke zich van hem meester maken, die de sneeuw en het ijs van Nieuw Engeland verlaten heeft. Er is in de helderheid van den blauwen en warmen hemel der keerkringen iets, dat den vreemdeling boven het gevoel der werkelijkheid verheft. Van waar komen deze vaartuigen, die aan den gezichteinder uit de zee oprijzen? Waar gaan zij heen, wanneer zij er op nieuw aan den anderen kant van het uitspansel in wegzinken? Die blauwe vlakten, welke men ontwaart, zijn dat wel in de diepte der zee gewortelde eilanden, waarop menschen wonen en het dagelijksch leven zijn gewonen gang gaat; of wel zijn het slechts luchtverhevelingen, alleen door de bewoners der geestenwereld bezocht?

Den 17den Februarij ontwaren wij voor het eerst de hoogten van Cuba: de eerste die zich aan ons oog vertoont, is de Piek van Matanzas; wij zijn dus zestig mijlen van Havanna verwijderd. Wij kunnen er niet vóór den nacht aankomen, en geen enkel schip kan den *Morro* na zonsondergang voorbijvaren. Wij ontwaren de noordkust van Cuba; dit zijn geen zandbanken, geen effen vlakten, zoo als men die in de zuidelijke Staten der Unie aantreft; het golvende land loopt naar de zee af, en verheft zich in de verte zoodat het al hooger en hooger rijzende lijnen vormt. — "Daar is de Morro!"

Inderdaad, dat is wel de Morro: een majestueuze rots die rechtstandig uit de zee oprijst, met hare muren, hare borstweringen en hare torens op den top, haar banieren en wapperende signalen en de hooge baak, die men op de kruin ontwaart. De heuvel is niet zeer hoog, maar beheerscht de zee geheel en al. Dicht daarbij heeft men de stad, die zich langs de kust uitstrekt, terwijl hare huizen tot op de klippen van den Oceaan gebouwd zijn. Waar is de haven? Waar zijn de kaaien? Daar hebt gij ze. Wij naderen tot aan den ingang, die diep en nauw is, en den Morro van de Punta scheidt; en door den ingang zien wij de haven voor ons liggen, waarin het van ontelbare masten wemelt. Maar de nacht begint te dalen; het kanonschot, dat den ondergang der zon verkondigt, is gelost; wij hooren het wegsterven van de laatste fanfaren, door de trompetters in de vestingwerken aangeheven; de baak begint haar licht over de sluimerende zee te werpen, en de tintelende lichten vonkelen in de stad; het is te laat om de haven binnen te loopen. Langzaam en als met weerzin keert het schip zijn steven naar de zee; de machine zucht dof en zwaar; wij worden op de zee gewiegd. Het Zuiderkruis staat boven den gezichteinder, en gedurende den nacht zien wij twee lichtstrepen langs de wateren trillen: de eene, een gouden, van den vuurtoren uitgaande; de andere, een zilveren, door de maan getrokken. Welk een betooverende aanblik! Wie zou zich het oponthoud beklagen, waardoor wij aan deze plek gebonden worden, en naar een alledaagsche ladingplaats wenschen?

[1] en dan weder, soms noordoostelijk tot aan de golf van Biscaye, soms tusschen IJsland en Groot-Brittanje voortloopt. Zijn water is, men weet nog niet zeker uit welke oorzaak, warm, hier en daar zelfs van zeer hooge temperatuur; aan de zijden en onder den stroom is het water koud. Aanvankelijk heeft deze ontzaggelijke oceanische stroom eene breedte van 4 uren, bij Boston nogtans reeds van 80 mijlen. Hij onderscheidt zich door zijn groote snelheid, eene prachtige blauwe kleur, rijken plantengroei en een groot zoutgehalte.

II.

Voorkomen van Havanna. — De straten. — De volante. — De wapenplaats. — De wandeling van Isabella II. — Het hôtel Le Grand. — Baden in de rotsen.

Bij het opgaan van de zon varen wij de haven binnen; van alle kanten hoort men het roffelen der trommen en het schetteren der trompetten, van den Morro, van de Punta, van de lange Cabana, van de Casa Blanca. Welk eene wereld van schepen! De masten vormen in waarheid een bosch, de geheele stad langs, met de stevens naar de huizen gekeerd, even als paarden voor de ruif; terwijl andere voor anker liggende vaartuigen bijna het geheele vaarwater innemen, dat naar de baaien voert, die zich verder uitstrekken. Daar hebt gij de Spaansche vlag met haar roode en gele strepen; de driekleur der Franschen; het St. George'skruis van Groot-Brittannië, de sterren en de strepen der groote republiek; de roode, witte en blauwe banen van Holland, alsmede de vlaggen van Portugal, der noordelijke staten van Italië, van Brazilië en van de Republieken van Centraal Amerika. Wij gaan omzichtig voor anker liggen, en hebben ons geposteerd in de baai van Regla; de officier van gezondheid inspecteert het schip; de paspoorten worden nagezien, en kort daarop zit ik goed en wel in een volante door een zwarten postiljon bestuurd, en rijd door de nauwe straten dezer verwonderlijke stad.

De straten zijn zoo nauw en de huizen zoo dicht op elkander gebouwd, dat men eerder meent tusschen twee muren dan in een straat te zijn. Het schijnt onmogelijk dat twee rijtuigen elkander voorbij kunnen rijden; toch doen zij het; maar onophoudelijk zitten de rijtuigen elkander in de wielen. Op sommige plaatsen zijn er zeilen over de straat gespannen, van het eene huis naar het andere, en gaat men onder eene lange tent door. Welk een vreemd rijtuig is die volante! Een paar lange en dunne disselboomen; aan het eene einde een paar groote wielen, aan het andere een paard met zijn gevlochten, opgebonden en aan den zadel bevestigden staart; een onoverdekte zetel op de beide disselboomen rustende, zoo wat op een derde van den afstand tusschen het paard en de wielen; op het paard een neger met groote rijlaarzen, lange sporen

en een schitterend huis: ziedaar de volante. Het is een gemakkelijk voertuig voor dengeen die er in zit, maar het moet geweldig lastig en moeielijk zijn voor het paard.

In het voorbijrijden komen wij heeren-volantes tegen, die zich door rijke gouden en ziveren ornamenten en de liverei der postiljons onderscheiden; eenigen zijn met twee paarden bespannen; het goud, de liverei en de lange op en neer slingerende disselboomen — eene bijzonderheid die men bij al deze rijtuigen vindt — geven haar iets prettigs. In de meeste ziet men een half liggenden heer, met een cigaar in den mond; in anderen een wolk van wit of rosekleurig mousseline, aan weêrskanten tot aan de disselboomen zich uitstrekkende, en daarachter een of andere zweem van een levend hoofd.

Hier hebt gij de Wapenplaats, met haar tuin vol rijke bloemen, voor het paleis van den gouverneur. Op een der hoeken ziet men de kapel, opgericht op de plek, waar, in tegenwoordigheid van Christophorus Columbus, de mis voor het eerst op het eiland werd gelezen. Wij komen aan den *Paseo de Isabel Segunda:* een groote breede laan die zich van de stad naar de baai uitstrekt, met twee paden naast elkander voor de voetgangers, en twee rijwegen: allen met boomen in vollen bloei omzoomd. Hier zijn wij voor den schouwburg van Tacon, en de volante houdt stil voor een reeks groote huizen, wier hoogte in tegenstelling is met de andere huizen der stad, die alle slechts één verdieping hebben. Wij zijn voor het hôtel Le Grand.

Le Grand is een Franschman; zijn hôtel is een restauratie, met kamers voor reizigers. De restauratie is voortreffelijk; de kamers zijn middelmatig. De bedden zijn zonder matrassen: men slaapt op een gespannen zeil, onder een net, dat de muskieten afweert. Des nachts moet men de vensters sluiten, omdat de verandering van temperatuur, die voor zonsopgang plaats heeft, gevaarlijk zou kunnen zijn. Men waarschuwt ons ook, dat men niet met bloote voeten over den grond moet loopen, en wel wegens een klein insekt, *nigua* geheeten, dat in het vleesch doordringt, er zijne eieren in legt en soms ondragelijke pijnen veroorzaakt.

Na den afloop van het diner, ga ik een wandeling door den *Paseo de Isabel Segunda* doen, om de pantoffel-parade bij te wonen, die omstreeks vijf uren begint en tot het invallen van den nacht voortduurt. Het algemeene rijtuig is de volante, maar men ziet hier ook equipages in Engelschen stijl, met bedienden in liverei. Ik heb een zwak voor de volante met twee paarden. De postiljon, de lange, slingerende dissels, de met zilver beslagen tuigen, schenken aan het geheel iets betooverends, waar de deftige Engelsche equipage niet bij haalt. De dames wandelen in groot toilet, gedecolleteerd en zonder hoed. De knechts op de rijtuigen zijn allen negers. Men wandelt langs den *Paseo de Isabel*, door het veld van Mars en vervolgens door den *Paseo de Tacon*, die in rechte lijn buiten de stad op het veld uitloopt.

Ten acht ure houd ik op de Wapenplaats stil, een groot vierkant plein dat zich voor het huis van den gouverneur uitstrekt, om de militaire muziek te hooren die de taptoe speelt. De maan staat helder en klimt langzaam aan den gesternden diep-blauwen hemel; de lucht is zuiver en rijk aan geuren; de muziek stort hare tonen uit onder de palm- en mangoboomen; de wandelplaatsen zijn opgehoopt met volk, en men verdringt zich om de rijtuigen, ten einde de dames te groeten. Slechts weinige dames wandelen te voet op dit plein: het zijn ongetwijfeld vreemdelingen. De etiquette veroorlooft de dames van Havanna niet, in het publiek te wandelen. Ik keer langzaam terug om de stad bij den avond te zien. De avond is de schoonste tijd voor de winkels. Men doet zijne inkoopen als het gas is ontstoken. De volantes en de rijtuigen rollen naar alle kanten, terwijl zij voor de deuren der magazijnen stilhouden. De nachtwachts hebben op de hoeken der straten post gevat, ieder met een lange piek en een lantaarn in de hand. De koffiehuizen zijn geopend. Het uur waarop men bezoeken ontvangt en aflegt is aangebroken.

In alle woningen heerscht eene zonderlinge gewoonte. In iedere receptiezaal zijn twee rijen stoelen tegenover elkander geplaatst, drie of vier aan weêrszijden, en altoos in een rechten hoek met den buitenmuur. De eene rij is voor de heeren, de andere voor de dames bestemd. Wanneer men voorbijgaat, ontwaart men die rijen stoelen. De familie en de bezoekers nemen er naar de rij plaats op. Daar de vensters open, diep, zeer breed en zonder ruiten zijn, met ver van elkander verwijderd traliewerk, kan men alles zien wat in de salons van Havanna geschiedt, de toiletten der dames bestudeeren en zien wie zij ontvangen.

Men staat zeer vroeg op, om de beste uren van den dag te genieten. Men had mij gezegd dat er in de rots nabij de Punta baden waren uitgehouwen. Ik vertrek om te maken dat ik er ten zes ure ben, en wandel onder de boomen naar het Presidio. Welk een rammelend geluid klinkt mij daar in de ooren? Is het de kavallerie, die te voet optrekt en hare sabels over den grond laat slepen? Neen, het is een hoop ongelukkigen, die zich op een lijn voor het Presidio scharen. Het zijn de galeislaven! Ieder heeft een ijzeren ring om den enkel, een anderen om het middel, en de ketting is met de beide einden aan deze beide ringen bevestigd. Zij hebben aldus het vrije gebruik hunner armen en zelfs van geheel het lichaam; de ketting is slechts een gewicht en een merkteeken, waarvan zij zich niet ontdoen kunnen. Dag en nacht houden zij die aan, hetzij zij werken, eten of slapen. In zekere gevallen zijn twee veroordeelden aan elkander geketend.

Ik kom bij de *Banos de Mar*. Dit zijn afzonderlijke vertrekken, ieder ongeveer twaalf voet in het vierkant en zes of acht diep, en in het steile zeestrand met steenen trappen uitgehouwen; ieder vertrek heeft twee openingen, waardoor het water vrij in en uitstroomt. Deze schikking is noodig, dewijl het op de kust zoo van haaien wemelt, dat het baden in volle zee hoogst gevaarlijk is. De schoonheid van de rots, het in- en uitstroomen van het water, maken deze

baden alleraangenaamst, en het water, dat van den Golfstroom komt, heeft eene temperatuur van 72° Fahrenheit. De baden zijn van boven gewelfd en gedeeltelijk van de landzijde gesloten, maar aan den zeekant open, opdat men een vrij uitzicht hebben zou: en terwijl men zich baadt ziet men de groote schepen op den Golfstroom, dien grooten weg der evenachtszee, wiegelen. Het water in de baden is van drie tot vijf voet diep, en zij zijn groot genoeg dat men er in kan zwemmen. De bodem is van zand en schelpen. Deze baden zijn op staatskosten ingericht en zijn gratis. Eenigen zijn alleen voor de vrouwen, en anderen *per la gente de color* (de kleurlingen).

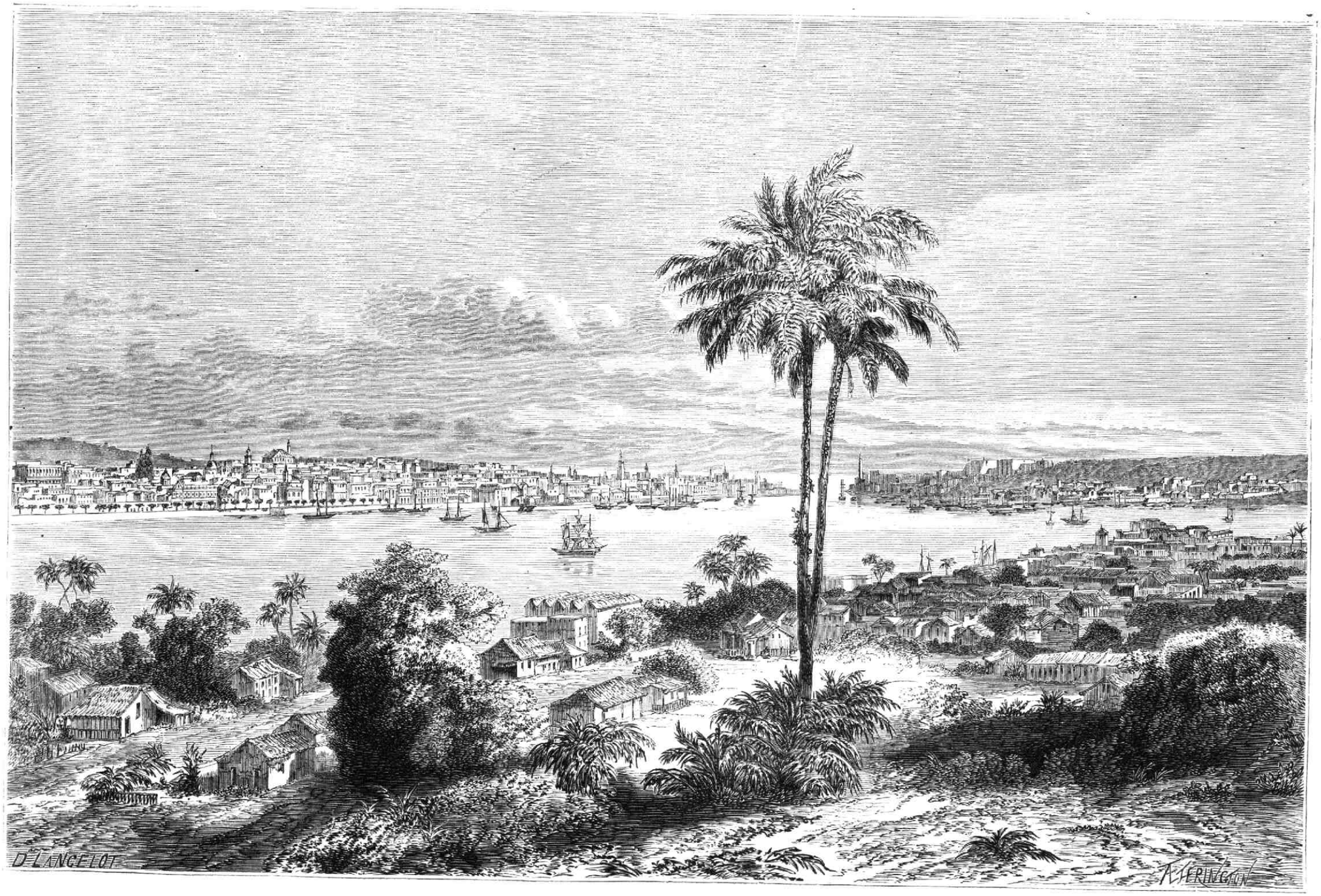
III.

Chineesche koelies. — Armenkwartier in Havanna. — De wandeling van Tacon.

Ik was niet lang in Havanna geweest, of ik had spoedig in de straten en in de huizen mannen opgemerkt, met een Indiaansch uitzicht en met dikke zwarte haren. Ik vroeg of dit Indiaansche inboorlingen of lieden van gemengd bloed waren. Neen, het zijn koelies. Hun haar, dat zij geweldig lang droegen, en hun costuum hadden mij volstrekt niet op de gedachte gebracht dat het Chineezen waren; alleen hadden hunne vormen en de uitdrukking hunner oogen mij dat moeten aanduiden. Het zijn de slachtoffers van dien nieuwen handel, waarover wij zooveel hooren spreken. Men deelde mij mede, dat er

Chineesche koelies op Cuba.

Gezicht op Havanna, de hoofdstad van Cuba.

tweemaal honderdduizend van deze lieden op Cuba zijn, en dat zij er in een tijdsbestek van zeven jaren zijn ingevoerd. Ik heb de laatst aangekomenen in chineesche kleederdracht en met geschoren hoofd gezien; maar de meesten dragen later pantalons, buizen en strooien hoeden, en laten hun haar groeien.

Een dag of wat na mijne aankomst begaf ik mij naar *Jesus del Monte*, om den bisschop een aanbevelingsbrief over te brengen. Als men de *Calzada de Jesus del Monte* vervolgt, loopt de weg door een armoedig, ja ik durf gerust zeggen, door het ellendigste gedeelte van Havanna: langs eindelooze rijen hutten van ééne verdieping, van hout en leem opgetrokken, nauwelijks voor negers bewoonbaar, en waartusschen op verscheidene plaatsen kroegen worden aangetroffen.

Paarden, muilezels, ezels, kippen, kinderen, volwassen lieden, allen gaan door dezelfde deur naar binnen, en achter de hut vindt men afschuwelijke mesthoopen. Het voorkomen der mannen, de aan de deuren vastgemaakte paarden, de muilezels met hunne manden vol vruchten en bladeren, die tot op den grond afhangen, alles herinnert mij aan Gil Blas en aan wat ik over het leven in Spanje gelezen heb. De kleine negers loopen moedernaakt, en bekommeren zich even weinig als de honden om kleederen. Maar dit ziet men de geheele stad door. Dezen morgen zag ik in de groote zaal van het hôtel Le Grand, eene geheel in het wit en in groot toilet gekleede dame een kleinen naakten neger van twee of drie jaar bij de hand houden, die zich in de plooien van haar kleed verschool.

Wij beginnen de hoogten van de *Jesus del Monte* te bestijgen. De huizen hebben een beter voorkomen; zij hebben nog wel altijd ééne verdieping, maar zij zijn hoog en van steen opgetrokken, met marmeren plaveisel en leien daken, en binnenplaatsen met grasperken en boomen; en door de groote tralievensters ziet men bevallige meubelen, een dubbele rij leuningstoelen, en goed gekleede dames, die met hare waaiers spelen.

Op den top gekomen heeft men een overheerlijk uitzicht. Voor u ligt Havanna, de stad en de voorstad; de *Morro* met zijne batterijen en zijn vuurtoren; de lijn van vestingwerken, de *Cabana* en *Casa Blanca* geheeten; vlak in de nabijheid het kasteel *Atares*, een volmaakte geknotte kegel, op den top versterkt; verder op het hooger gelegen kasteel *del Principe*, en rondom dat alles "de grijze en melancholische woestenij van den ouden Oceaan". Neen, neen! hij is altijd jong! de blauwe, schitterende Oceaan; hij stort de vreugde in het hart, hij bezielt! Heb ik ooit zulk een grootsch schouwspel genoten? Het gezicht op Quebec, van den voet der watervallen van Montmorency, kan met dit wedijveren, maar overtreft het niet. Ik voor mij, ik geef de voorkeur aan Havanna: want niets, zelfs niet de St. Laurens rivier, hoe breed die ook wezen moge, is in staat deze zee, dezen grenzenloozen gezichteinder, het gezicht der zeilen, die op een afstand blinken, den breeden omvang der haven, en die lange armen, waardoor zij wordt ingesloten, te vervangen.

Ik keer langs den *Paseo de Tacon* terug, dien ik in al zijne lengte doorkruis: deze goed beplante wandelplaats is niet minder dan drie mijlen groot; zij strekt zich van het veld van Mars, dat buiten de muren ligt, tot aan een grooten tuin uit, waarin men een fontein en een standbeeld heeft, en die vol boomen en allerbekoorlijkste bloemen is. Niet eene stad in Amerika heeft zulk een schoone wandeling. Evenals een groot aantal andere dingen in Havanna, draagt ook zij den naam van den generaal Tacon, die door zijne geestkracht zooveel goeds heeft gesticht in de schoone spaansche kolonie.

IV.

De bijnamen van Havanna. — Mantanzas. — La Plaza. — Limossar. — Het binnenland van Cuba. — De plantengroei.

De inwoners van Cuba hebben een bepaalde voorliefde voor snorkende namen. Iedere winkel, zelfs de eenvoudigste, heeft zijn bijzonderen naam. Men geeft daaraan de namen van de zon, van de maan, van goden en godinnen, van halve goden en helden; van vruchten, bloemen, edelgesteenten; geliefkoosde vrouwenamen, met allerhande fantastische bijvoegsels, en eindelijk de namen van alle mogelijke volmaaktheden, van alle genietingen der zinnen en van den geest. De gevangenissen en hospitalen hebben alle hunne min of meer vaderlandsche namen; de twaalf kanonnen van den Morro dragen de namen der apostelen. Iedere stad voert den naam van een apostel of van een heilige, of van eenig gewijd voorwerp. De volledige naam van Havanna, ter eere van Christophorus Columbus, is *San Cristobal de la Habana;* die van Mantanzas is *San Carlos Alcazar de Mantanzas.* Zonderling is het, dat het eiland zelf alle pogingen heeft wederstaan, om het van naam te doen verwisselen. Het was plechtig gedoopt geworden met dien van *Juana*, naar de dochter van Ferdinand en Isabella; vervolgens werd het *Ferdinand* genoemd naar dien monarch zelven; daarna ontving het den naam van *Santiago d'Ave Maria*: maar men is altijd tot den indiaanschen naam Cuba teruggekeerd. Om te voldoen aan den smaak voor het overdrevene van het volk, waardoor het veroverd werd, vergenoegt men zich bij groote en plechtige gelegenheden te zeggen: *la siempre fidelissima isla de Cuba.*

Daar er te Havanna geen plantages te zien zijn, besloot ik mij naar Mantanzas te begeven; om deze stad is de arbeid in dit saisoen in vollen gang. Een stoomboot vertrekt iederen avond ten tien ure van Havanna en komt voor het aanbreken van den dag te Mantanzas aan; de afstand over zee beloopt tusschen de vijftig en zestig mijlen.

De boot vaart precies ten tien ure af en verlaat de haven. De donkere wateren schitteren van phosphorisch licht. De kabel, waaraan de schepen voor anker liggen, teekent zich als een zilveren draad af. Ieder bootje, dat zachtkens van schip tot schip, van oever tot oever, voortglijdt, laat een zilveren voor achter zijn roer na, en doet voor zijn steven een zilveren golf oprijzen; de riemen doen vloeibaar zilver

opspatten, dat straks weder in de duistere diepte van het water verdwijnt. Eenmaal de haven uitgevaren, slaap ik weldra in, en ontwaak eerst des morgens ten drie uren, in de baai van Matanzas.

Wij ankeren op ongeveer een mijl afstand van den steenen dam; kleine bootjes roeien naar ons toe en geleiden ons naar de stad. Matanzas verschilt van Havanna door hare bouworde, hare rijtuigen, hare gewoonten, hare breede straten, en heeft minder het voorkomen van een stad onder de keerkringen. Zij heeft ongeveer vijf-en-twintig duizend inwoners, en ligt op het punt waar twee kleine rivieren, de Yumuri en de San Juan, waarover twee fraaie steenen bruggen gelegen zijn, zich in zee werpen. De stad wordt dus in drie gedeelten gesplitst. De schepen blijven op twee tot drie mijlen van de stad voor anker; zij zelve ligt op een vlak en door de zon geblakerd terrein, maar de heuvelen waardoor zij omringd wordt, zijn schilderachtig en vruchtbaar. Ten westen van de stad verheft zich een bergketen, die de zee omzoomt, *Cumbre* geheeten; men heeft daar allerbekoorlijkste gezichtspunten.

Op mijne eerste wandeling ontmoette ik een troep koelies, die onder een brandende zon, in het bijzijn van een in de schaduw gezeten opzichter, steenen aandroegen tot het bouwen van een huis bestemd. Zij zijn tot op het midden naakt en dragen korte broeken, die niet verder dan de knie reiken. Eenige dier mannen zijn sterk, een paar zelfs zeer sterk gebouwd, maar de meesten komen mij vrij zwak voor. Men verzekert mij, hetgeen ik reeds te Havanna had hooren zeggen, dat de invoerder van koelies twee duizend francs per hoofd van den kooper krijgt, en dat deze den koelies twintig francs loon per maand moet uitbetalen, hetgeen zij, als dat verlangd wordt, alle maanden kunnen eischen. Zij zijn voor acht jaren in dienst genomen, en gedurende dien tijd verplicht den arbeid te volbrengen dien men gewoonlijk van de slaven vordert. Zijn deze acht jaren verstreken, dan bekomt de koelie zijne vrijheid. Men zegt dat zij verstandiger zijn en veel meer afwisselend werk dan de slaven kunnen verrichten. Het zou niet goed zijn een koelie zweepslagen toe te brengen. De achting, die zij zich zelven toedragen, duldt niet dat zij zich aan de vernedering eener lichamelijke straf onderwerpen. Indien een koelie met zweepslagen gestraft is, moet er iemand sterven: òf de koelie zelf, want zij gaan zeer licht tot zelfmoord over, òf degeen die de straf heeft opgelegd, òf iemand anders, hetgeen, volgens hunne begrippen van indirecte kastijding, ongeveer op hetzelfde neerkomt. Toch is de handenarbeid op Cuba zooveel waard, dat een inwoner gaarne tweeduizend francs contant geld betaalt voor de kans dat hij acht jaren arbeid tegen twintig francs per maand aan een man kan opleggen, die eene vreemde taal spreekt, andere goden aanbidt, den zelfmoord als een deugd beschouwt en door geheel andere zedewetten wordt bestuurd dan zijn meester; waar nog bij komt, dat diens waarde nog verminderd wordt door de kansen van een natuurlijken dood, van ziekte, van ongevallen, van vlucht, van straf door de wetten des lands opgelegd, welke de vreemdeling des te gemakkelijker kan overtreden, omdat hij ze evenmin kent als begrijpt.

De *Plaza* is, in den gewonen stijl, een tuin door muren ingesloten; daarvóór verheft zich het paleis der regeering. Hier, op deze schoone plek, en op klaarlichten dag, viel, voor een-en-twintig jaren, door de kogels der spaansche soldaten, de vaderlandsche zanger, een der weinige volksdichters van Cuba, Gabriël de la Concepcion Valdez. Beschuldigd dat hij aan het hoofd zou gestaan hebben van een complot, hetwelk de bevrijding der slaven ten doel had en in 1844 den schrik over geheel Cuba verspreidde, werd hij veroordeeld om te worden doodgeschoten. Zijn naam en zijne werken leven onder de bewoners van Cuba. Hij was vooral bekend onder den naam van Placido, onder welken hij schreef. Hij was een man van talent, en een held, maar hij was een mulat!

Met den spoorweg ga ik naar Limossar; bij het verlaten van Matanzas, gaan wij langs een helling naar boven; de baai en de stad strekken zich beneden ons uit. Onder de hoogten van den Cumbre is de baai op den westelijken oever zeer diep, en daar liggen de schepen geankerd; elders is zij vrij ondiep en heeft het water een heldergroene kleur. Roei- en zeilbooten varen gedurig tusschen de kaaien en de schepen heen en weder.

Ik ga nu voor het eerst de binnenlanden van Cuba bezichtigen. Men zou zich geen gunstiger dag kunnen wenschen. De lucht is doorschijnend en niet buitengewoon heet. Lichte wolkjes zweven ter halverhoogte aan een helderen hemel; de zon schittert in al hare pracht, en de weelderige flora van een altoosdurenden zomer bedekt het geheele land. Overal verheffen zich die vreemde palmboomen; ik kan nog niet aan hun aanblik gewennen. Vele andere boomen gelijken op de onze, en men zou zeggen, dat zij in ons land kunnen voortkomen. Maar de koninklijke palmboom ziet er bij uitnemendheid tropisch uit; hij kan niet buiten een engen kring, die om den aardbol loopt, wassen. Zijn lange, dunne, zoo rechte en zoo gladde stam, van den voet af als in grijs linnen windsels gebakerd, vertoont een donkergroen hoofd en daarboven een bladerkroon van dezelfde kleur. Hij geeft geen schaduw, en geen vruchten die den mensch lief zijn. Hij bezit niets buitengemeen schoons, om zijne nutteloosheid te vergoeden. Toch er is nog iets meer dan de schoonheid: hij oefent op den blik een vreemde betoovering uit, en men gevoelt dat als men hem eens heeft gezien, men hem niet meer kan vergeten.

Wat zijn deze ruikers die op Turksch koren gelijken, dat er naar streeft den omvang van een struik aan te nemen? De halm schijnt stam geworden, het delicate vliesje is een schors, en de maïskorrels schijnen in meloenen veranderd te zijn? Het zijn de bananen en platanen, zoo als, wanneer men ken wat nabij komt, hunne groene en gele vruchttrossen bewijzen. En daar ginder, die gebogen boom, met zijn lange op den grond reikende bladeren en zijn groene vruchten als meloenen? Ik stoor mijn buurman, die zijn tiende cigarito rookt, in dezen zijn arbeid, om hem den naam te vragen. Het is de kokosboom. Deze groene meloen zal de harde noot worden, die wij met een hamer stuk slaan.

V.

De suikerrietvelden. — Eene plantaadje. — De koffie. — Het leven op een suikerplantage.

Weldra komen wij aan velden met suikerriet, die in de verte op velden van reusachtig koren gelijken. Het riet bereikt eene hoogte van acht tot tien voet, en is zeer dik en gevuld. Een leger zou er zich in kunnen verbergen. De grond vertoont alle sporen van buitengewone vruchtbaarheid.

Daar ginder, aan het einde van een laan van palmboomen, in een nest van schaduwrijke boomen, heeft men een groep witte gebouwen, door onafzienbare suikerrietvelden omgeven, met een hoogen schoorsteen, die dikke massa's zwarten rook uitwerpt. Het is een suikerplantaadje, de eerste *ingenio*, die zich aan mijne oogen voordoet. Karren door ossen getrokken en met riet beladen doorkruisen langzaam de velden; en rondom de huizen, op de velden, ziet men negers, mannen, vrouwen, kinderen, aan den arbeid; eenigen hunner snijden het riet, dat door anderen op de karren wordt geladen; het is een tooneel van groote bedrijvigheid op een afmattenden dag, waarop iemand van de hitte versmacht.

De groepen witte huizen van ééne verdieping nemen in aantal toe, dikwijls staan zij zeer dicht bij elkander; allen hebben hetzelfde voorkomen; zij verschillen slechts door het geboomte waardoor zij omringd zijn. Voor enkele heeft men lange lanen van palm-, mango- of oranjeboomen, terwijl zij in het midden van tuinen gelegen zijn, door hooge bladrijke boomen beschut; anderen schitteren in de brandende zon, op een dicht met riet bedekt veld; nauwelijks verheft zich een kleine oasis van groen in den omtrek.

Palmboomenlaan voor eene woning van Cuba.

Kathedraal van Havanna.

Ik begin te gevoelen dat ik wel degelijk op Cuba ben, op het rijke, echt tropische Cuba, dat suiker plant en door slaven bebouwd wordt. Het leven op Cuba moet men op de plantages bestudeeren. Ik kom op het station aan, waar ik den trein moet verlaten, om mij naar de plantage van senor C.... te begeven. Men wijst mij op korten afstand, onder hoog geboomte, een huis aan, waarheen een laan van oranjeboomen voert. Waar ik het oog ook sla, alles om mij heen vertoont het rijkste groen op een zachtkens golvenden grond; hier en daar heeft men aan den gezichteinder een hoogen heuvel, en aan den eenen kant een langen keten lage bergen. Geen ander geluid treft het oor dan het gezang der vogelen; wilde bloemen van allerlei vorm en allerlei geur bedekken den grond, en schitteren door de struiken heen. De bodem bestaat hier uit de bekende roode aarde, zoo beroemd door hare vruchtbaarheid. Men zou op het denkbeeld komen dat de laan bestrooid is geworden met tot poeder gestampten baksteen: zelfs het stof heeft een roode kleur. Daar ligt het huis van slechts één verdieping, met zijne lange hooge piazza's. Eene enkele deur in den hoogen wit geverfden muur voert naar een groot vierkant plein: iets waardoor de woning het aanzien van een fort krijgt; daar heeft men de hutten der negers; een weinig verder de suikerfabriek; den hoogen schoorsteen, die door zijn donkeren rook verraadt dat men zich in den tijd van het suikerkoken bevindt, en de met ossen bespannen karren. Door de deur kan ik twee heeren aan tafel zien zitten; in het vertrek zijn ook twee negerinnen, waarvan de eene bedient en de andere bezig is met het verjagen der vliegen. De neger, die mij vergezelt en mijn bagage draagt, slaat de hand aan zijn hoed, en wacht totdat men hem verlof geeft de piazza te betreden; want de negers op de plantage mogen het huis niet naderen zonder daartoe verlof te hebben ontvangen. Nadat men mijn aanbevelingsbrief heeft gelezen, wordt ik met de grootst mogelijke gastvrijheid ontvangen.

Mijn gastheer stamde van moeders zijde van een familie uit Zuid-Carolina af, was ook zelf daar geboren en had zijn burgerrecht aldaar behouden. Het middagmaal, waaraan ik terstond moest deelnemen, bestond uit voortreffelijk toebereide rijst, geroosterde platanen, zoete aardappelen, ragout van gevogelte, met groenten in olie gezoden, en sterk met roode peper gekruid, waarbij Catelaansche wijn werd gebruikt, terwijl bij het dessert de ingelegde vruchten en sherry (Xeres) verschenen. Aan tafel heerschte een Angelsaksische etikette, hoewel het op het land natuurlijker zou geweest zijn, indien men zich ongedwongener had vertoond. De grootvader van den planter, een Franschman, was vroeger op Haïti een zeer welgesteld man geweest. In een verschrikkelijken nacht, gedurende den negeropstand, werden grootvader, grootmoeder en tantes vermoord. Een getrouwe huisslaaf, die onder den naam van Zaterdag de held van de *Evening Romans* in Boston is geworden, vluchtte met twee knapen aan de hand. Een der geredden was de vader van den tegenwoordigen eigenaar van de Ariadne.

De plantage, waarop ik mij bevond, heette vroeger het Doolhof "El Labarinto": dertig jaar lang is zij een zeer voordeelige *cafetal* (koffieplantage) geweest. De oorzaken van het verval der koffieplantages op Cuba zijn dezelfde als overal elders; en nu heeft men die in een suikerplantage veranderd, onder den nieuwen naam van *la Ariadne*.

De verandering der koffieplantages in suikerplantages, van den *cafetal* in den *ingenio*, heeft den socialen en economischen toestand van het eiland Cuba gevoelig getroffen. De koffie kan slechts onder de schaduw van andere boomen gedijen, bij gevolg was een cafetal een plantage van boomen. Zoowel de economie als de neiging hadden de planters, die bijna allen uitgewekenen van Sint Domingo waren, er toe geleid om vruchtboomen te planten, benevens andere, wier hout zeer gezocht was, en daar tusschen weder boomen, die hun schoonheidsgevoel bevredigden. Onder dezen mantel van groen groeide de koffieboom, een altoos groene en bijna altoos bloeiende plant, met beziën van afwisselende tinten, die tweemaal 's jaars de koffieboonen opleveren. Om de plantage te bebouwen, moest men er tamelijk dikwijls vrij breede lanen voor de voertuigen aanleggen. De plantage zag er uit als een tuin, met lanen, voetpaden, door het gebladert van allerbekoorlijkst geboomte beschaduwd; de ruimte die de lanen van elkander scheidde was een onmetelijke boomgaard, in welks schaduw ter hoogte van vijf à zes voet de koffieplant zich verhief. De arbeid bestond in het verzorgen der plant, in het inzamelen der koffie en der vruchten; daarenboven teelde men er groenten, fokte men er schapen, paarden en ossen. Het was dus een landbouwbedrijf op de uitgebreidste schaal. Er werd veel tijd tot het aanleggen van den tuin — de inwoners van Cuba spraken liefst van het paradijs — van een cafetal vereischt; als het eens gereed was was het een heerlijk en geliefkoosd verblijf. Men had volstrekt geen hulp van werktuigen noodig; men behoefde geen stoom, geen wetenschap: het was voldoende als men kennis bezat van den grond, van het kweeken van planten en van enkele boomen.

Er zijn twintig en meer jaren noodig geweest om de inwoners van Cuba te overtuigen, dat Brazilië, de Antillen, die zuidelijker dan Cuba gelegen zijn, en de Staten van centraal Amerika met veel meer voordeel koffie kunnen voortbrengen. De achtereenvolgende en geweldige orkanen van 1843 en 1845, waardoor zooveel cafetals vernield werden, gevoegd bij het koloniale stelsel van het moederland, dat aan Cuba niet de minste wezenlijke bescherming verleende, hebben een einde gemaakt aan het tijdperk der koffieplantages. Deze beweegredenen hebben zonder twijfel een noodzakelijke beslissing verhaast. Dezelfde oorzaken die Cuba, wat het voortbrengen van koffie betreft, hebben doen achteruit gaan, hebben het een eerste plaats doen innemen met betrekking tot de suikerteelt. De vernielde plantages zijn tot het verbouwen van suikerriet ingericht, en trapsgewijs zijn eerst in de westelijke en noordelijke gedeelten, daarna als het ware dag aan dag meer in het oostelijk en

zuidelijk gedeelte van geheel het eiland, de bekoorlijke cafetals het onderst boven gekeerd en de boomen geveld geworden: de ploeg is over de lanen en voetpaden heengegaan, en het eens zoo boomrijke en sierlijke land is niets meer dan een prozaïsche zee van suikerriet geworden.

VI.

Het leven op de suikerplantages.

Een suikerplantage heeft niets aantrekkelijks, dewijl het riet geene schaduw duldt. Om de opbrengst van het riet voordeelig te maken, moet men het zoo veel maar mogelijk is in het groot verbouwen. Het zou een verkeerde zaak van den planter zijn, indien hij ook vruchtboomen kweekte; en daar de meeste vruchtten, vooral de oranjeappels, in den tijd van den suikeroogst rijpen, wanneer men geene handen op de akkers missen kan, zoo worden er ook geene vruchtboomen aangekweekt. Het suikerriet rijpt slechts eens in het jaar. Al het werk moet verricht worden gedurende den tijd, dat het genoegzaam rijp is om naar den molen te worden gebracht en het oogenblik waarop het door de hitte en de regens zou beginnen te bederven. In Louisiana bedraagt die tijd slechts acht weken: maar op Cuba, tot groot voordeel van den planter, vier maanden. Evenwel zijn deze vier maanden nog veel te kort: gedurende dezen tijd staan de machines en ziederijen dag noch nacht stil. Het voordeel van eene plantage hangt slechts van het oog des meesters af. Gemiddeld rekent men de opbrengst 15 à 20 percent van het oorspronkelijk kapitaal voor den aanleg; alleen daar, waar de eigenaar alle bekwaamheid voor den handel mist, heeft er gewoonlijk verlies plaats. Het grootste gedeelte van het kapitaal wordt besteed aan de zwarte werklieden. Men rekent thans dat de negers, oud en jong, zwak en sterk, man en vrouw, door elkander gerekend, per hoofd 1000 dollars waard zijn; en dat bij een bepaald getal slaven slechts de helft volkomen geschikt voor den arbeid is. De meeste planters wonen in Havanna of in de voornaamste wijken van New-York, zoodat de negers over het algemeen aan huurlingen zijn prijsgegeven, waardoor de slavernij tot den laagsten trap gedaald is. Eene gewichtige opbrengst voor den landbouw is het *bagazo*. Zoo heet in de factorytaal het uitgeperste suikerriet. Deze vezel van de houtdeelen wordt, als het gras van onze weiden, in de zon te droogen gelegd. Evenals bij het hooi, wordt de waarde van het *bagazo* door den regen zeer verminderd. Als het droog wordt binnengebracht, dient het om de vuren der werktuigen te stoken, zoodat het riet door het riet gekookt wordt. Daar de suikerbouw alle wouden in den omtrek vernietigt, hangt het voordeel van een plantage gedeeltelijk van den *bagazo*-oogst af, want slechts met groote kosten kan men het hout van zeer verre verkrijgen, al is het ook dat de spoorweg den planter daarin behulpzaam is.

Een suikerplantage is noch een tuin, noch een boomgaard. Het is niet meer het geliefde verblijf, waarop het gezin van den planter trotsch is. Ook lijden de plantages zeer door de afwezigheid der eigenaren, die tegenwoordig in den regel in de omstreken van Havanna, Mantanzas of zelfs wel in New-York wonen. De slavernij heeft daardoor alles verloren wat zij nog patriarchaals had. De meester is niet langer het hoofd der geheele familie, tegelijk rechter, geneesheer, priester, vader, zooals de verdedigers der slavernij hem soms schilderen. Opzichters, administrateurs, zijn tegenwoordig tusschen hem en de slaven geplaatst. De gevoelens, die het onderling verkeer doet geboren worden, de herinneringen der jeugd, lange en intieme betrekkingen, en de gemeenschappelijke liefde voor het huis, den grond, de huisdieren, de vogelen; — de sympathiën, ontwaakt door de geboorte, de ziekten, door den dood zelfs, de gezamelijk waargenomen godsdienstplichten; dat alles, hetwelk de sociale verbindingen kon verbeteren — dat alles verdwijnt meer en meer.

Ik ontdek dat de ingenieur, aan wien de zorg voor de suikermachine is opgedragen, een Amerikaan is: hij behoort tot een klasse van machinisten, die de suikerbouw alle jaren naar Cuba henenvoert. In den herfst verlaten zij de Vereenigde Staten, verbinden zich voor het saizoen, brengen de werktuigen in behoorlijken staat, blijven vier of vijf maanden aan den arbeid en keeren in de lente naar hun land terug. Het zijn zeer ervaren lieden en bekwaam om alle noodige herstellingen aan de machines te doen; zij worden zeer goed betaald, maar zijn ook vier maanden achtereen onophoudelijk bezig, zonder de minste afleiding of uitspanning. Degeen met wien ik kennis maakte kent Cuba, waar hij reeds verscheidene malen geweest is, zeer goed: van hem kwam ik te weten, dat, gedurende den suikeroogst, de zwarten slechts vier uur van de vier-en-twintig slapen, en dat hun een uur voor het middagmaal en een half uur voor het ontbijt gelaten wordt. De nacht is in drie wachten, ieder van drie uren, afgedeeld; de zwarten hebben in drie ploegen hun tijd om te slapen.

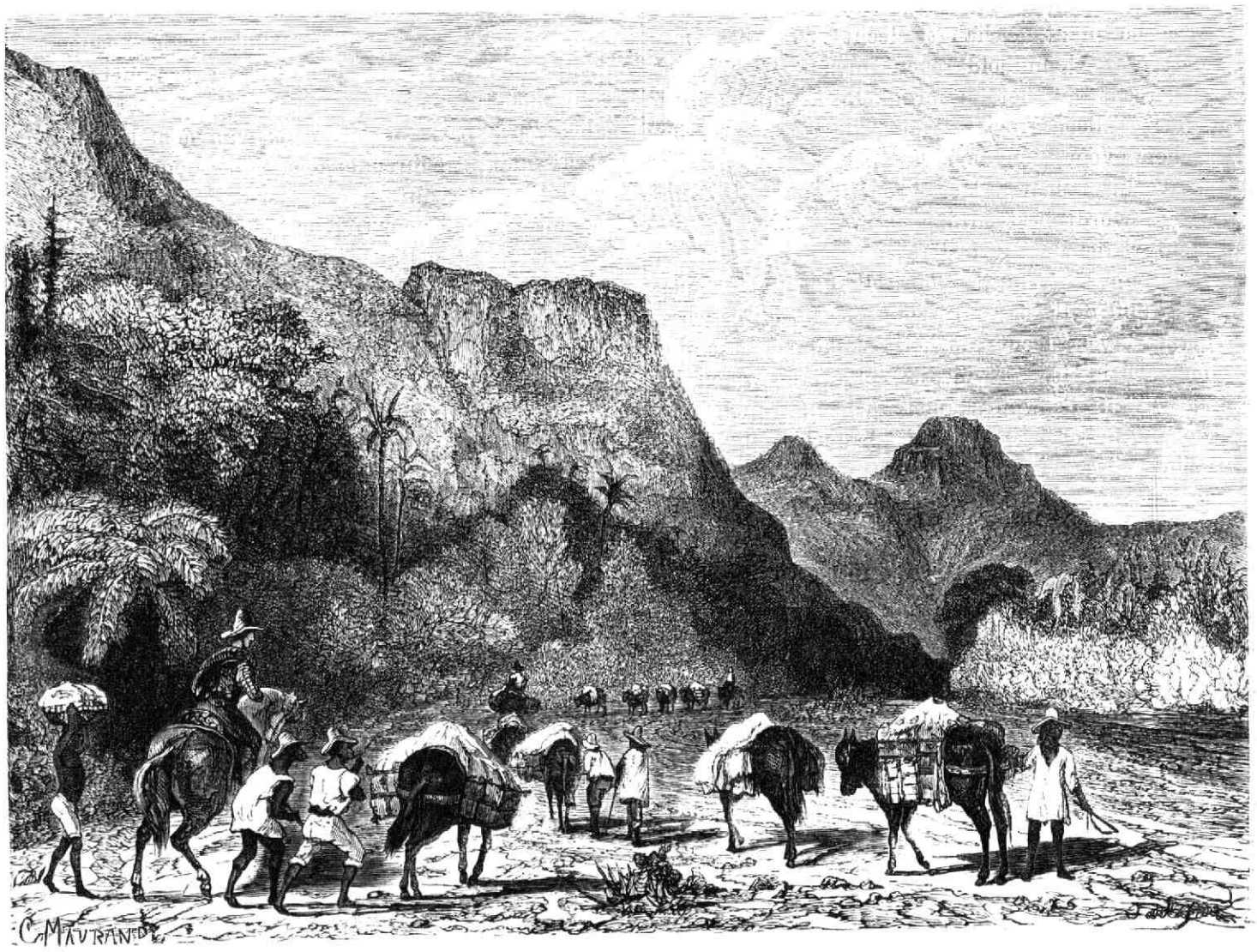
De voornaamste bedienden op een plantage zijn de *mayoral* en de *mayordomo*. De eerste heeft het algemeen opzicht over de slaven, en moet onder hen een strenge tucht onderhouden. De mayordomo is de man van zaken der plantage. Onder de bevelen van den mayoral staat een zeker aantal *contramayorales*, die veel overeenkomst hebben met de *drivers* in de Vereenigde Staten. Een hunner vergezelt altijd een aan het werk zijnde groep negers in de velden of elders, bewaakt hen en doet hen arbeiden. Gestadig hebben zij een korte zweep onder den arm, het teeken hunner bediening. Bijna altijd zijn het negers, en over het algemeen leggen de negers in deze betrekking niet meer menschelijkheid aan den dag dan blanke opzichters uit den lageren stand.

Iederen avond reikt de mayordomo den spijsvoorraad uit, en wel onder het toezicht van den administrateur. In de hutten worden dan de vuren ontstoken, en men maakt er den avondmaaltijd gereed. Eer het negerkwartier gesloten werd, ging ik er een bezoek

De volante, rijtuig van Havanna.

in afleggen. Een hooge muur omringt een vierkant plein waarop de hutten staan. Er is slechts één toegang, waarvan de deur des nachts wordt gesloten. Als men het kwartier na de sluiting verlaat, wordt dit voor een zeer zwaar vergrijp gehouden. De hutten zijn eenvoudig, maar tamelijk goed ingericht. In enkele brandt een vuur, waar omheen, zelfs in dit heete jaargetijde, de negers zich gaarne verzamelen. Dit bezoek liet een zonderlingen indruk bij mij achter. In mijn slaapvertrek teruggekeerd, te midden der stilte van den nacht, sliep ik in, en droomde dat ik op Cuba, als gast van een planter, geheel den

Landschap op het eiland Cuba (Loma de la Givora.)

Landschap op het eiland Cuba. Loma (kust) van Candella.

invloed ondervond van dit vreemde stelsel, waardoor een mensch zich alle rechten over een anderen mensch aanmatigt, die van de overzijde van den Oceaan is gekomen. Nog hoorde ik het gezang der negers, die het suikerriet op de karren laadden, en hunne barbaarsche geluiden: *Na-nu*, *A-ya*, *Na-ne*, *A-ya*.

Eens werd ik midden in den nacht wakker en vernam van verre het rumoer der in de velden aan den arbeid zijnde lieden, slechts verlicht door den starrenrijken hemel.

VII.

De Cumbre. — De overtocht. — Terugkeer naar Havanna.

Te Mantanzas teruggekeerd, ga ik den berg Cumbre bezoeken. Ik vertrek te paard, met een zwarten gids; langzamerhand verheffen wij ons boven de stad. De baai, de huizen, de tuinen liggen aan onze voeten; de Pan verheft zich op een afstand, ter hoogte van duizend meters. De Oceaan is voor ons, en achter ons de vreedzame vallei van de Yumuri. Ik keer door dit schilderachtige dal terug, zonder den tijd te hebben een der stalactietgrotten te bezoeken, die hier zeer talrijk en zeer diep zijn.

Om naar Havanna terug te keeren, nam ik niet den weg over zee, maar den spoortrein, die deze beide steden verbindt. Ofschoon de afstand *à vol d'oiseau* slechts zestig mijlen bedraagt, is de lijn ongeveer honderd mijlen lang, van wege de vele kronkelingen die zij moet maken om al de plantages aan te doen. De reis is langer maar ook zooveel te belangrijker. Ik kan mij maar niet verzadigen aan dit vreemde schouwspel; en met een belangstelling, die niet verflauwt, bezichtig ik de stations met hare groepen van zwarten, hare kooplieden in fruit, haar voorraad suiker en melasse, die er is opgehoopt; de ingenios, schitterende in de zonnestralen, met hunne hoog opgetrokken schoorsteenen; de onafzienbare velden met riet; de trage ossen die de karren voorttrekken; de hier en daar nog niet ontgonnen plekken; de met wilde bloemen versierde rietbosschen; de kronen der kokosboomen, met hunne afhangende en treurende takken; de stijve oranjeboomen, met hunne gouden appelen, en ginds en her de overblijfselen van een cafetal met wilde en ongesnoeide koffieplanten, onder weelderige banaanbosschen. Kan het oog ooit de beschouwing dezer heerlijke natuur moede worden?

Een weinig later, op den achtermiddag, verandert het gezicht geheel en al. De ingenios en de suikerrietvelden worden minder talrijk en verdwijnen vervolgens geheel, en de huizen hebben eer het voorkomen van villa's dan van fabrieken. Op de wegen ziet men rijen muilezels en paarden, aan weerszijden vruchtmanden torschende, of den grond vegende met het groene voeder waarmede zij beladen zijn; dit alles gaat in de richting van Havanna voort. Weldra ontwaart men het kasteel Atavar en den Principe; vervolgens de haven en de zee, het mastbosch, de lange reeks vestingwerken, de blauwe, gele en witte huizen. Het is mij alsof ik van eene lange afwezigheid bij mij te huis ben teruggekeerd; ik heb echter maar eenige dagen op de plantage doorgebracht, doch de indrukken die ik ontvangen heb, zijn zoo nieuw geweest en zoo vreemd.

VIII.

De bevolking van Cuba. — De vrije zwarten. — De mysteriën der slavernij. — De natuurlijke voortbrengselen. — Het klimaat.

Het is nu tijd, dat ik de belangrijkste resultaten van mijne opmerkingen over den tegenwoordigen staat van het eiland Cuba mededeel. De door mij ingewonnen inlichtingen zijn soms met elkander in tegenspraak geweest, maar hierdoor is het gemakkelijker, door onderlinge vergelijking de waarheid te vinden.

Men heeft op Cuba drie klassen van personen, daargelaten de slaven; het zijn de Cubanen, de Spanjaarden en de vreemdelingen van andere natiën. Onder Cubanen versta ik de Creolen of de inboorlingen van het eiland Cuba. Door Spanjaarden, de inboorlingen van het Schiereiland of het oude Spanje. De derde klasse bevat de Amerikanen, de Engelschen, de Franschen, de Duitschers. Deze laatste klasse is vrij talrijk, bezit groote rijkdommen, en bestaat uit kooplieden, bankiers en neringdoenden. De Spanjaarden behooren tot het leger en de vloot, en vervullen alle openbare betrekkingen; — de justitie, de administratie, de opvoeding, de post, de policie, de kerkelijke waardigheden zijn in hunne handen, en daarenboven telt men onder hen een talrijke en rijke klasse van kooplieden, bankiers, winkeliers en werklieden.

Het getal slaven laat zich niet met juistheid bepalen. De volkstelling van 1857 stelt hen op driemaal honderd-vijf-en-zeventig-duizend; maar men kan op dat cijfer niet aan. Daar de slavenhouder voor hen belasting moet betalen, heeft het gouvernement veel moeite een nauwkeurige opgave te verkrijgen. Bijna iedereen op Cuba schat het aantal slaven op vijfmaal honderd-duizend, sommigen zelfs op zevenmaal honderd-duizend. Ik voor mij ben geneigd te gelooven, dat het getal zesmaal honderd-duizend de waarheid het meest nabij komt. De vrije negers bedragen, volgens diezelfde telling, honderd-vijf-en-twintig-duizend, maar dat cijfer is te klein. De blanke bevolking beloopt zeven-honderd-duizend zielen. Er is ongeveer een vrije neger op drie slaven, en hun totaal getal is een weinig hooger dan dat der blanken.

Het feit dat er een vrije neger op de vier is, bewijst genoegzaam dat de wetten die in Spanje zijn gemaakt, de emancipatie begunstigen. Zij begunstigen even zeer den geëmancipeerde zwarte. De vreemdeling die Havanna bezoekt, zal een regiment van duizend zwarte vrijwilligers aantreffen, die met de linietroepen en de blanke vrijwilligers paradeeren. Wanneer men bedenkt dat het dragen van wapenen voor een eer en een voorrecht wordt gehouden, en dat het aan de blanke Creolen niet is toegestaan, met uitzondering van een zeer klein getal gunstelingen, dan kan de beteekenis van dit feit niemand ontgaan.

Ieder slaaf heeft het recht zijne vrijheid te koopen,

en de daarvoor vereischte papieren tegen een bepaalden prijs te erlangen. De bepaling der waarde geschiedt door drie assessoren, waarvan een door den eigenaar van den slaaf, de beide anderen door de overheid worden benoemd. De slaaf is niet verplicht de som in eens te voldoen, maar hij kan die bij kleine gedeelten betalen, welke echter niet minder dan vijf-en-twintig francs mogen bedragen. Er bestaat nog een ander voorschrift, dat op het eerste gezicht niet zeer belangrijk schijnt, maar dat ik geneigd ben voor den wezenlijksten waarborg te houden, die den zwarte tegen zijn meester is geschonken: het is het recht van gedwongen verkoop. Wanneer een slaaf zich heeft laten schatten, kan hij zijn meester noodzaken hem over te doen aan wie de bepaalde som wil betalen. Om dat recht uit te oefenen, behoeft hij niet eens zijne grieven op te geven; het is genoeg als hij zijn verlangen om naar een ander over te gaan te kennen geeft, en dat iemand hem wil koopen. Deze wet wordt zeer vaak toegepast, en is een breidel, waardoor de slavenhouders in bedwang gehouden worden.

Het is overigens zeer moeielijk voor een vreemdeling, zich een nauwkeurige voorstelling van de onderlinge betrekking tusschen zwarten en blanken te maken. Indien iemand, die uit het Noorden van Amerika komt, vreest dat hij hier ketenen zal vinden en bloed zien vloeien; indien hij, voorzien van aanbevelingsbrieven voor de rijkste planters, in hun huiselijken kring wordt toegelaten, en daar hen aan tafel of aan het ontbijt met de dames hoort keuvelen, zal hij nooit van de eene of andere wreedheid of geweldenarij hooren spreken; hij zal misschien naïef genoeg zijn van te gelooven, dat hij de werkelijke slavernij gezien heeft. Hij weet niet dat deze groote plantage met hare rookende schoorsteenen, en die door zijn gast niet bezocht wordt, aan de schuldeischers van den laatsten eigenaar, die bankroet gemaakt heeft, is overgegaan, en dat zij op 't oogenblik bestuurd wordt door een zaakwaarnemer, die in den kortst mogelijken tijd er het meeste van halen moet en de slaven verkoopen, zoo goed hij kan. Hij weet niet dat die andere plantages, welke aan een jeugdigen doorbrenger behoort, die de helft van zijn tijd te Havanna zoek maakt, een verblijf van losbandigheid of van wreedheid is. Het is hem misschien onbekend, dat die groote, voor het huis vastgeketende honden cubaansche bloedhonden zijn, op de negerjacht afgericht. Hij weet niet dat het geblaf, hetwelk hij op zekeren nacht heeft gehoord, het teeken was van een vervolging, waaraan al de planters van den omtrek hebben deel genomen; en dat in de laatst verloopen week al de eigenaren van het kanton verplicht zijn geweest, zich tot een veiligheidscomité te vereenigen. Hij weet niet dat die man met zijn onbehagelijk voorkomen, gisteren hier verschenen en door de dames met een kwalijk vermomd afgrijzen ontvangen, een negerjager van beroep was. Hij heeft nooit de *Sierra del Cristal* gezien, de bergketen die zich in het oostelijk gedeelte van Cuba uitstrekt, waar de gevluchte negers zich ophouden en de blanken zich nauwelijks durven wagen. In de steden gaat hij niet buiten de wallen de plekken bezoeken, waar de blanken van lagen rang voor eenige realen de zwarte bedienden geeselen, zoowel mannen als vrouwen, die eene kastijding hebben beloopen.

Nog een enkel woord over de stoffelijke hulpbronnen der schoone spaansche volkplanting. Cuba bezit zeker meer goede havens dan geheel de amerikaansche kust boven Norfolk. De grond is er zeer rijk, en men heeft er geen groote zandvlakten, zoomin langs de kust als in het binnenland. De koraalriffen vormen den oever, en het gras en de boomen groeien er tot zelfs aan den zoom van het zeestrand. De oppervlakte van het land wordt door bergen en heuvels afgewisseld, is rijk aan hout en voldoende met wateren doorsneden. Het eiland bezit koper- en ijzermijnen; ook brengt het steenkolen, marmer, ebbenhout, mahony- en ijzerhout voort. De trots van den Cubaan bestaat echter daarin, dat zijn eiland geen wilde dieren of vergiftigd kruipend gedierte bezit. De steken van de inlandsche schorpioenen en tarantulas worden voor niet gevaarlijk gehouden; en de *nigua* of aardvloo, die in de huid, doch het liefst in de voetzolen dringt, maakt slechts dan eene amputatie van het aangestoken deel noodzakelijk, als men verzuimd heeft het dier er uit te snijden.

Wat het klimaat betreft, ik houd het er voor, dat in het binnenland en vooral op de roode gronden, het zoowel des zomers als des winters aangenaam en gezond is. Langs de rivieren daarentegen en in de vlakten heerschen niet zelden kwaadaardige koortsen. In de steden woedt de gele koorts; in de laatste jaren zijn zij ook bij herhaling door de cholera geteisterd geworden. Gedurende de vier wintermaanden is het verblijf in de steden gezond, gedurende de vier zomermaanden echter zeer ongezond; de vier lente- en herfstmaanden zijn zoo wat tusschen beiden. Ook in den winter komen er altijd gevallen van gele koorts voor: maar zij zijn meer een gevolg van onvoorzichtigheid, en men hecht er geen gewicht aan. Men rekent dat vijf-en-twintig van de honderd soldaten, in de eerste jaren van hun verblijf, aan deze ziekte sterven. De gemiddelde temperatuur van het eiland is, in den winter 70°, en in den zomer 83° Fahrenheit. Soms wordt Cuba door geweldige stormen geteisterd; maar zij zijn hier toch zeldzamer dan in de Antillen. In den zomer komen dikwijls hevige onweders voor, evenals in den winter langdurige droogte, maar doorgaans is de dauw voldoende, om in het droge saizoen aan den grond de vochtigheid te geven, die voor den plantengroei noodig is.

De stoomboot, waarmede ik de terugreis zal aanvaarden, de *Cahawba* is aangekomen. Is eenmaal het uur van vertrek bepaald en aanstaande, dan is het alsof alles om ons heen nog belangwekkender en schooner wordt. Voor het laatst wierp ik een blik op die bekende uithangborden; nogmaals las ik de welluidende namen der straten *Obria*, *Lamparilla*, *San-Ignacio*, en de geestige fantastische opschriften der winkels. Ik vind nu, dat die nauwe straten

toch ook hare goede zijde hadden. Kan men er niet steeds in de schaduw wandelen, is het er niet huiselijker dan op die breede heerbanen, middendingen tusschen straat en plein, met afgemeten huizenrijen ter wederzijde? Kan men hier geene gordijnen en tapijten, als sierlijke draperiën, over de straat heen spannen, al is het daaronder dan ook stikkend heet?

Geene stad heeft schooner wandeldreven dan die van Isabella en Tacon; en in het noorden vind ik de palmen niet weder. En dan de Dominica: hoe heerlijk is het, om daar des avonds, na de *retreta*, nevens de ruischende fontein, op het groote binnenplein, een kop koffie of thee te drinken; te mijmeren en de

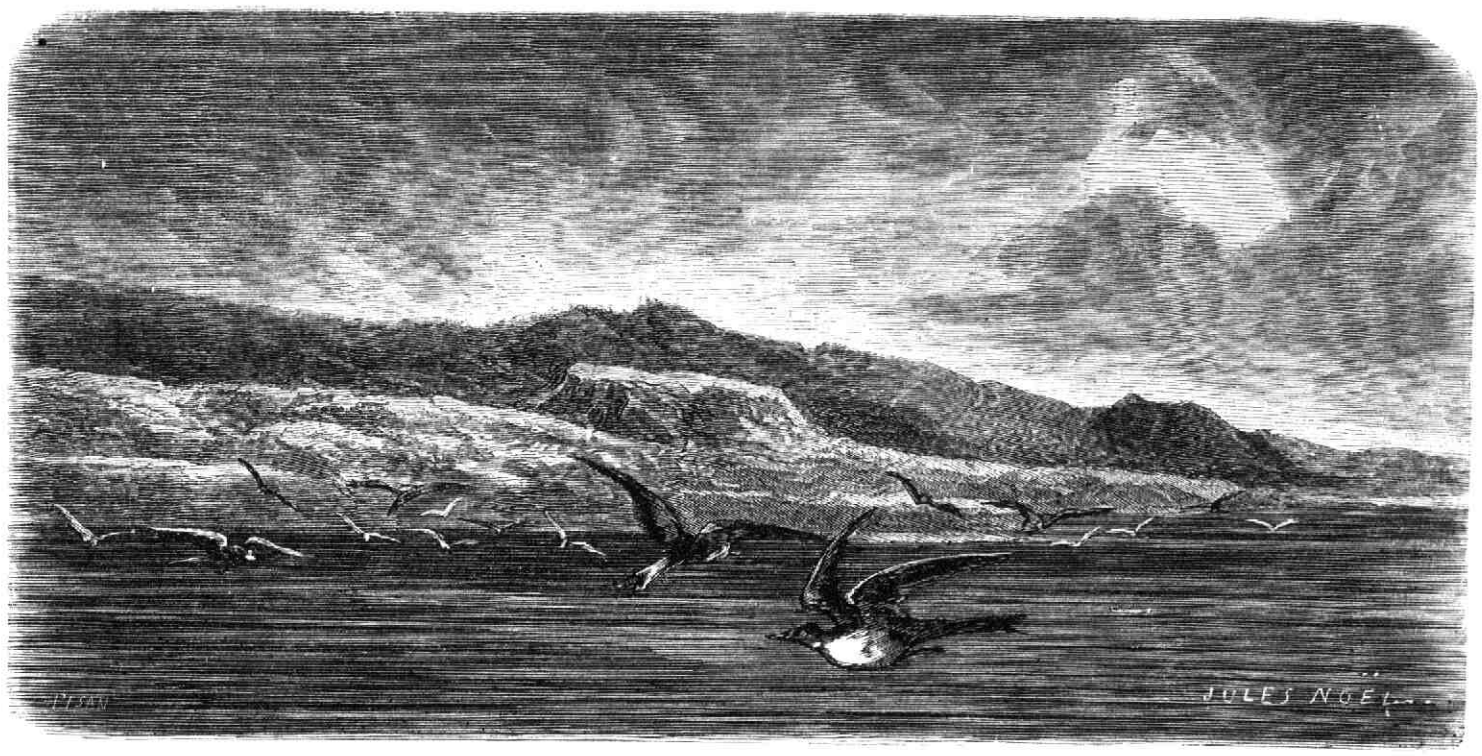
Gezicht van Mantanzas.

dames te bewonderen, die zich slechts hier en in de komedie buiten hare volantes wagen. Ach, dat alles moet ik nu verlaten!

Ik vind aan boord van de *Cahawba* mijn voorraad oranjeappelen van Inglesia, mijne confituren van de Dominica, en mijne sigaren van Cabana; alle passagiers zijn present, het dek verdwijnt onder bergen van oranjeappelen; het anker wordt gelicht. Statig verlaat de stoomboot de haven, de wapperende vlag met de sterren en de strepen in top. De ondergaande zon kleurt de westerkim met purper en goud; wij varen voorbij de Casa Blanca, de Cabana, de Punta en den Morro: het gerucht van trommels en trompetten klinkt ons van verre tegen. De hemel wordt donkerder; het schip danst op de golven; het licht van den Morro werpt eene lange straal over de wateren, en de kusten van Cuba verdwijnen langzamerhand aan den horizon.

Na de thee is het geheele gezelschap op het dek vergaderd. De lucht is helder, het Zuiderkruis schittert aan den horizon, en ginds, aan den noordelijken gezichteinder, vonkelt de Poolster. Hoe heerlijk is de nacht! Neen, geene berglucht, geene lucht van eenig land kan vergeleken worden met deze krachtige, levenwekkende lucht van den prachtigen Oceaan! Hoe zij de longen vervult, de borst verruimt, het bloed sneller vloeien doet! Hoe heerlijk is die krachtige, gelijkmatige beweging, die mij als in reuzenarmen wiegt en zachtkens de oogen luikt! En toch is het alleen de behoefte aan slaap, die mij kan doen besluiten, voor eenigen tijd, de weergalooze pracht dezer tropische nachten vaarwel te zeggen.

Vijf dagen later was ik te New-York en keerde tot mijn gewone leven en bezigheid terug. Maar, te midden der kale boomen, der verdorde velden en besneeuwde wegen; te midden der mantels en dicht geknoopte jassen, onder den grijzen, somberen hemel van het noorden, — droomde ik nog wel vaak van de groene palmen, de gouden akkers, de duizendkleurige bloemen; van de linnen kleederen, de strooien hoeden en geheimzinnige zonneblinden, van den eeuwig helderen hemel en de wonderschoone nachten van het heerlijke zuiden.

Gezicht op het Parry-gebergte.

SIR JOHN FRANKLIN

EN

DE NOORDPOOLREIZEN.

I.

Noordwestelijke doorvaart. — Vroegere Noordpoolreizen. — Ontdekkingen in deze eeuw. — Kapt. Scoresby, Ross, Parry, Buchan.

Van vroege tijden af bestonden er twee groote drijfveeren, die veel tot de kennis van ver verwijderde streken op onzen aardbol bijdroegen: handelsbelang en godsdienstijver. Beiden lieten zich noch door bezwaren noch door gevaren afschrikken, maar wedijverden met elkander in heldenmoed. De koopman trad in de voetstappen van den zendeling en waar de handelsgoederen doordrongen, daar werd wederkeerig de weg voor de godsdienst gebaand. Vooral in de laatste halve eeuw werden die gedeelten van de oppervlakte onzer planeet, die nog niet door Europeanen bezocht werden of tot hiertoe onbekend bleven, met elk jaar kleiner; en weldra misschien zal het oogenblik gekomen zijn, waarop wij met fierheid zullen kunnen verklaren, dat geen enkel punt der aarde voor hare bewoners meer ontoegankelijk is. Zoowel de uitgestrekte, met eeuwig ijs bedekte zeeën en eilanden van den Noordpool, als de door de zon geblakerde woestijnen der heete luchtstreek zijn bezocht en doorkruist geworden, ware het ook soms onder opoffering van vele kostbare menschenlevens.

Onder de helden, die het slachtoffer werden van hun onwankelbaren ondernemingsgeest, neemt Sir John Franklin eene eerste plaats in. De beide groote ontdekkingen aan den Noordpool: de noordwestelijke doorvaart en de vrije Poolzee op de westkust van Groenland, zijn wij verschuldigd aan de volhardende pogingen om den treurigen sluier weg te nemen, die zoo lang over het uiteinde van dezen koenen zeevaarder en zijne honderd-acht-en-dertig tochtgenooten gespreid lag.

Voor wij in 't bijzonder zijne lotgevallen gaan bespreken, achten wij het niet onbelangrijk een kort overzicht te geven van de daden zijner voorgangers.

De hoop, om langs het noorden van Amerika voor de schepen, die van Europa naar China en de Indiën stevenden, een doortocht te vinden, moest een natuurlijk gevolg zijn van de ontdekkingen van Christophorus Columbus. Het schijnt, dat reeds op het einde der 15de eeuw aan den Venetiaan Sebastiaan Cabot of Cabotto, die met zijn vader de eer deelde het eerst de oevers van Terre-Neuve te betreden, dit denkbeeld voor den geest zweefde. Een ander Venetiaan, Ramusio de schrijver van een werk over de aardrijkskunde van dien tijd, deelt het verhaal mede van hetgeen Cabot daaromtrent zou betuigd hebben: "Toen mijn vader," zoo laat hij hem vertellen, "Venetië verliet om zich in Engeland te vestigen, bracht hij mij te Londen. Ik was toen nog zeer jong, maar had toch reeds de letteren en de aardrijkskunde bestudeerd. Mijn vader stierf op het oogenblik toen men vernam dat Columbus van Genua de kusten van

Indië had ontdekt. Over dit feit werd aan het hof van Hendrik VII veel gesproken; men zeide dat het meer een goddelijke dan menschelijke daad was, den weg naar het Oosten door het Westen gevonden te hebben. Deze woorden deden in mijn binnenste een vurige begeerte ontstaan om een belangrijke onderneming te beproeven. Afleidende uit de gedaante der aarde, dat, indien men in de richting van het Noordwesten zeilde, Indië langs een korter weg te bereiken moest zijn, deed ik den koning mijne gedachten kennen; waarop hij terstond bevel gaf dat men mij twee karravellen, [1] met alles wat voor mijne reis noodig was, zou verschaffen, hetgeen, voor zoover ik mij kan herinneren, in 1498 in het begin van den zomer geschiedde. Ik zeilde toen noordwestelijk, in de meening geen ander land dan Cathay (China) te zullen ontmoeten; maar na verloop van eenige dagen vond ik eene kust die noordwaarts liep, hetgeen mij zeer onaangenaam was. Niettemin voer ik er langs heen, om te zien of ik niet een golf zou vinden, die zich naar het westen richtte. Ik bevond dat het land tot den 56° onder onzen pool voortliep. Daar gekomen wanhoopte ik een doortocht te zullen aantreffen, dewijl de kust zich oostelijk voortzette. Ik keerde denzelfden weg terug, en voer de kust langs tot aan de evennachtslijn, altijd met de bedoeling om den gehoopten doortocht naar Indië te ontdekken. Eindelijk kwam ik aan dat gedeelte van het vasteland, hetwelk thans Florida genoemd wordt; maar dewijl mij mondbehoefte begon te ontbreken, keerde ik naar Engeland terug."

Na Sebastiaan Cabot heeft men bestendig pogingen aangewend om den noordwestelijken doortocht op te sporen.

In 1535 drong Jacob Carbier, uitgezonden door koning Frans I, in de golf van St. Laurens door en voer de rivier van dienzelfden naam op tot aan de plaats waar later Montreal verrees.

In 1576 bereikte Frobisher, wiens vertrek plaats had in tegenwoordigheid van koningin Elisabeth, de kust van Labrador, zeilde tot aan den 63° breedte en kwam in de straat die nog zijn naam draagt.

In 1585, 86 en 87 beproefde Davis, door de kooplieden van Londen uitgezonden om den noordwestelijken doortocht te zoeken, den ingang in de zee van Baffin, zeilde de straat door, welke die zee opent, en bereikte den 72° noorderbreedte. Van dien tijd af dagteekent de walvischvaart in deze zeestreken.

Van 1608 tot 11 ontdekte Hudson de straat, de rivier en de binnenzee, die zijnen naam hebben ontvangen. [2] Het was op het einde van zijne derde reis, dat hij in een sloep door zijn weerspannig scheepsvolk verlaten werd en voor altijd verdween.

In 1616 nam Baffin, in de zee door Davis ontdekt doordringende, alle kusten op, maar zich in de gesteldheid van de straat Lancaster vergissende, keerde hij terug met de verklaring, slechts een groote golf zonder uitweg gevonden te hebben. Deze dwaling, die meer dan twee eeuwen bleef bestaan, stond menige latere poging in den weg.

In 1725 zond Peter de Groote, die de grenzen van zijn rijk ten noordoosten begeerde te kennen, den Deen Behring met eenige europeesche werklieden naar Kamschatka, en beval hem daar schepen te bouwen, ten einde de verst afgelegene zeeën te bezoeken. Zijn bevel werd gehoorzaamd, en in 1741 ontdekte Behring, na vele reizen op de amerikaansche kust, de straat die de beide vaste landen van elkander scheidt.

In 1745 loofde het engelsche Lagerhuis, ter aanmoediging van nieuwe ondernemingen, 10 000 p. St. uit aan hem, die het eerst den noordwestelijken doortocht zou gevonden hebben.

In 1770 bereikte Hearne, te voet van het etablissement der Hudsonsbaai-compagnie [1] vertrokken, na drie jaren van moedige volharding, den oorsprong van de Kopermijnrivier, voer haar af tot aan hare uitwatering, en kwam het eerst aan de zee die ten noorden het amerikaansche vasteland begrenst. Bij zijne terugkomst werd hij trouwens niet geloofd; de tijd moest de waarheid van zijn verhaal bevestigen.

In 1776 bezocht Cook de Behringstraat en nam de kust van Amerika op tot aan de IJskaap. Het was op den terugtocht van deze reis, dat hij op de Sandwichseilanden vermoord werd.

Eindelijk in 1789 ontdekte Mackenzie, de noordelijkste streken van Engelsch Amerika doortrekkende, de rivier, waaraan hij zijn naam schonk en zakte tot aan de Poolzee af.

Eerst in het zeventiende jaar van onze eeuw werd de oude belangstelling op nieuw opgewekt. Kapt. Scoresby, even beroemd om zijne wetenschappelijke onderzoekingen als om de kloekheid zijner daden als zeevaarder, had gedurende zijne reizen in de zeeën van Groenland opgemerkt, dat eene ijsoppervlakte van omstreeks 60 000 vademen (Ned. maat) in den tijd van twee jaar verdwenen was. Deze ijsvlakten, van de groenlandsche kust losgeraakt, hadden rondom IJsland gedreven, dáár alle baaien bezet, en vervolgens, naar het zuiden afdrijvende, nu eens in den vorm van kegels en zuilen, dan als heuvelachtige vlakten de oevers van Labrador en Terre-Neuve bereikt, waarna zij naar den Atlantischen Oceaan afgezakt waren. Sir John Barrow, wiens naam met eere bekend is door zijne ontdekkingen in de Poolstreken, werd zoo verrast door de opmerkingen van Scoresby, dat hij meende het gouvernement te moeten aanraden eene expeditie uit te zenden, ten einde de Baffinsbaai op te nemen en op nieuw de waarschijnlijkheid van een noordwestelijken doortocht te onderzoeken. De schepen, die hiertoe uitgerust werden, waren de *Isabelle*, gevoerd door kapitein Ross,

---

[1] Een zekere soort van schepen.

[2] De Engelschman Hudson was toen in dienst der hollandsche O. I. Compagnie.

[1] De Hudsonsbaai-compagnie is een genootschap van privaatpersonen, dat op den 16den Mei 1669 van Koning Karel II een oktrooi kreeg, krachtens welk aan dat genootschap of die vereeniging uitsluitend de handel en het burgerlijk beheer in 't gebied der baai werd opgedragen. Sinds twee eeuwen is dit privilegie gehandhaafd; nogtans is in 1858 het westelijk gedeelte, onder den naam van Britsch Columbia, aan de Kroon gekomen.

en de *Alexander*, waarop luitenant Parry het bevel voerde. Den 18den April 1818 uitgezeild, zetten deze bodems rechtstreeks koers naar de baai tusschen het ijs en de westelijke kust van Groenland, totdat zij Diskoe-eiland bereikt hadden, waar zij met veertig walvischvaarders het opbreken van den ijsdam moesten afwachten, hetwelk in het midden van Juni plaats had. Niettemin vreesden zij, in Juli, verbrijzeld te zullen worden door de ijsmassa's, die hen van alle kanten omringden. In het begin van Augustus bracht een zware rukwind hen in zulk een hachelijken toestand, dat zij hunne ankers moesten kappen en een hunner schepen verloren ging. Zij werden elk oogenblik met den val hunner masten bedreigd, toen eindelijk de beide ijsvelden waardoor zij ingesloten waren, zich plotseling openden en hen in staat stelden het gevaar te ontkomen. Den 8sten Augustus, nadat de wind was gaan liggen, ontwaarde kapt. Ross een eiland, waarop niemand zich vertoonde, maar dat nogtans blijken droeg bevolkt te zijn, daar men er verscheidene van die steenhoopen opmerkte, welke de Eskimo's gewoon zijn op de graven hunner dooden op te richten. Niet lang daarna verschenen er ook werkelijk bewoners, op sleden door honden voortgetrokken. Nadat Ross hier eenigen tijd met de zijnen vertoefd had, voer hij de noordelijke kusten der baai langs en herkende de drie ingangen, Smith, Jones en Lancaster, die door Baffin ontdekt en aangewezen waren. Parry vond later door een dezer openingen een uitgang naar de Poolzee. Wat den Lancasteringang betreft, deze, waardoor men op een westelijken uitweg gerekend had, scheen den beiden reizigers aan de achterzijde begrensd toe; noch kano's van inboorlingen, noch drijvend hout, noch deining van het noordwesten komende — alle teekenen die anders het bestaan van een kanaal moesten kenmerken — waren te bespeuren. Zelfs meende Ross zoo duidelijk een hooge bergketen tot afsluiting waar te nemen, dat hij daaraan den naam van Croker-gebergte gaf, ter eere van den secretaris der Admiraliteit.

Het is thans ontwijfelbaar bewezen, dat kapt. Ross zich ten eenemale vergist heeft, en dat de bergen die hij meende te zien nooit bestaan hebben. Men heeft hem later om deze fout hard gevallen en hem beschuldigd, dat hij, zwakkelijk toegevende aan het verlangen om zijn familie weder te zien, te spoedig de reis had opgegeven: een vermoeden trouwens dat de waardige zeeman niet verdiend had.

Terwijl kapt. Ross de kusten van de Baffinsbaai onderzocht, werd er eene ontdekkingsreis naar den Noordpool ondernomen onder kapt. Buchan en den luitenant Franklin, die zich beiden hierdoor groote vermaardheid verwierven. Zij hadden in last den koers naar het noorden te richten tusschen Spitsbergen en Groenland, en alle pogingen te doen ten einde den Pool te bereiken. Ofschoon de onderneming niet gelukt is, heeft zij echter vele aardrijkskundige en natuurhistorische vermoedens bevestigd. Zij liepen den 22sten October 1818 de Theems weder in.

Een nieuwe expeditie naar den Noordpool met het schip de *Hekla* en de brik de *Griper*, verliet de Theems den 8sten Mei van het volgende jaar, met mondbehoeften voor twee jaren. Zij stond onder het bevel van Parry, die in last had de noordkust van Amerika zoo dicht mogelijk langs te zeilen en in den omtrek van de Mackenzie- of de Kopermijnrivier zich te vereenigen met eene andere expeditie, welke te gelijk over land, van de Hudsonsbaai uit, de monding dezer straat zou opsporen. De leiding van deze landreize was opgedragen aan Franklin.

II.

Franklins jeugd. — Zijn eerste reizen. — Franklin Gouverneur van van Diemensland. — Verdere Noordpoolreizen. — Uitzending van de *Erebus* en *Terror*.

John Franklin had zich deze onderscheiding waardig gemaakt. In 1786 te Spilsby in Lincolnshire geboren, had zich reeds in zijn eerste jeugd de lust voor koene en avontuurlijke ondernemingen bij hem geopenbaard. Zijn vader, die met deze voorliefde tot het zeeleven alles behalve ingenomen was, vleide zich zijn zoon van dit vermeende gebrek te genezen door hem op een handelsschip eene reis naar Lissabon te laten medemaken. Dit middel had evenwel eene tegenovergestelde uitwerking: de jonge zeeman rustte niet voordat hij op den leeftijd van 14 jaar als kadet aan boord van het oorlogschip *Polyphemus* in dienst getreden was. In dien rang woonde hij in 1801 den tocht naar Kopenhagen bij, vergezelde in 1803 kapitein Flinders op diens ontdekkingstocht naar de Zuidzee, en leed met dezen schipbreuk op de kust van Nieuw-Holland. In 1814 tot luitenant bevorderd, werd hem de eerepost opgedragen om op de *Bedford* de verbonden vorsten naar Engeland over te voeren. In 1815, bij de belegering van New-Orleans, enterde hij een amerikaansche kanonneerboot en verwierf zich een naam door zijne bij die gelegenheid betoonde dapperheid. Thans evenwel opende zich voor hem eene baan, die zijn onderzoekenden geest meer voldoening beloofde, dan het krijgsleven, hoe avontuurlijk ook, opleverde. Op zijn verzoek werd hem drie jaar later het kommando opgedragen over een der schepen, die kapitein Buchan zouden vergezellen op zijne reis naar den Noordpool, terwijl kort na zijne terugkomst van daar hem het bevel werd toevertrouwd over den bovengenoemden ontdekkingstocht te land aan de Hudsonsbaai, in gemeenschap met Parry.

Het verhaal dat Franklin ons van dezen tocht heeft nagelaten, maar dat wij thans met stilzwijgen voorbijgaan, is een aaneenschakeling van moeiten en gevaren, die alleen door een moed als den zijne overwonnen konden worden.

Drie jaren later keerde hij, uitgeput van vermoeienis en ziekten, na verschillende malen hongersnood geleden en doodsgevaren doorgestaan te hebben, van zijn langen zwerftocht door de wildernissen van het meest woeste gedeelte van Amerika, naar Londen terug. Genoeg, de gemeenschappelijke expeditie had in zooverre goede uitkomsten opgeleverd, dat de Lancasters ingang werkelijk gebleken was eene straat te zijn, die aan de westzijde met de Poolzee in gemeenschap

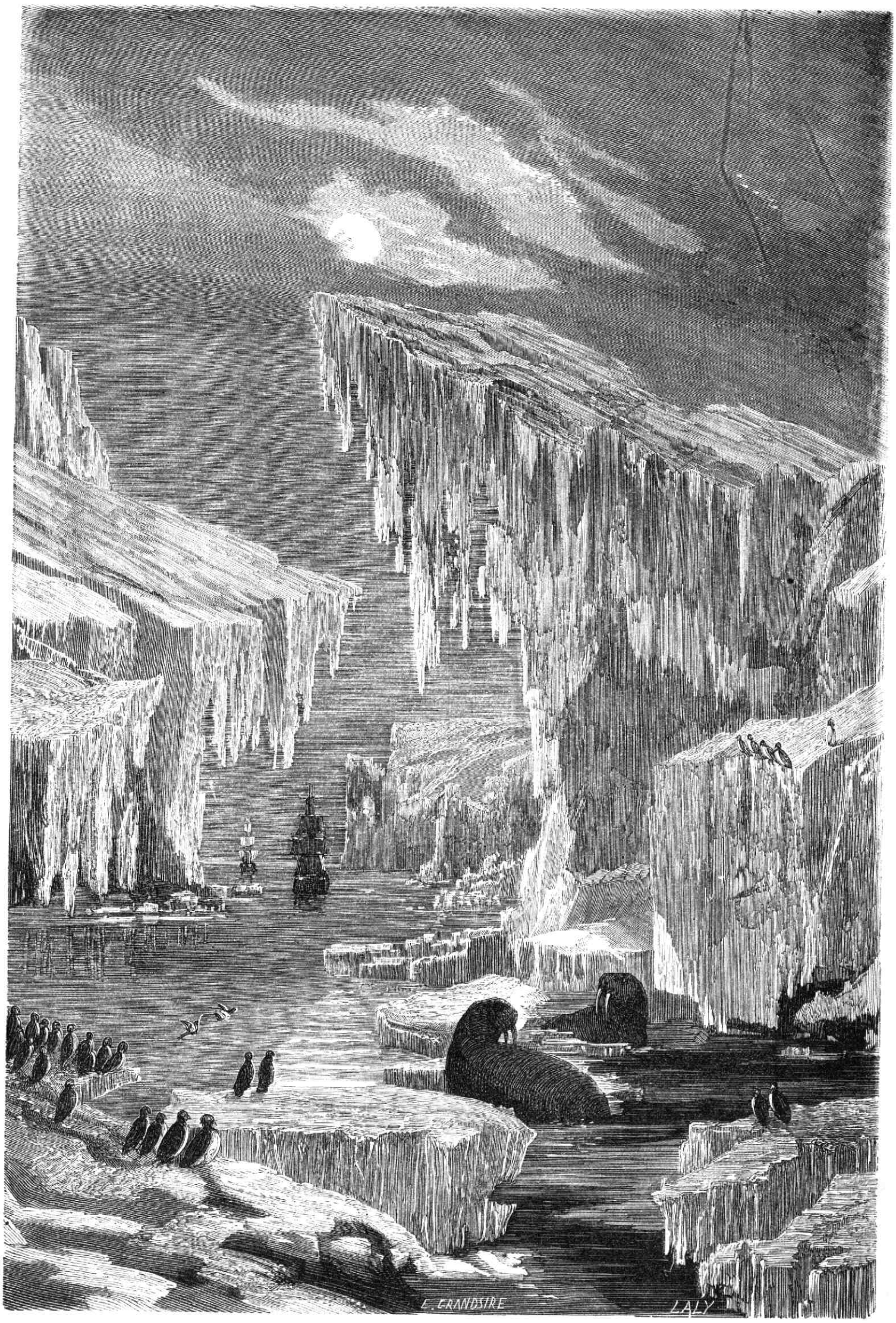
staat; voorts was de Barrowstraat ontdekt, kaap Kater gevonden, het Wellingtonkanaal geopend, en waren de eilanden Cornwallis, Griffith, Lowther, Bathurst en Melville aan de kaarten toegevoegd.

In geenen deele afgeschrikt door zooveel dreigende gevaren, was Franklin bereid weldra echtgenoot en kind — hij was kort na zijne tehuiskomst in 1822 gehuwd — te verlaten en andermaal een reis naar het noorden te aanvaarden, toen de Admiraliteit een ontmoeten. Na ruim twee jaar liep deze reis ten einde, overvloedig in wetenschappelijke ervaringen, maar zonder het groote doel bereikt te hebben, daar een buitengewone menigte drijfijs de schepen gedwongen had terug te keeren. Bij zijne tehuiskomst vond Franklin zijne echtgenoote overleden; het laatste geschenk dat zij hem had medegegeven, een geborduurde vlag, had hij aan de IJskaap ontrold.

Een tijdsruimte van achttien jaren hield onzen held

nieuwen tocht regelde en daarbij zijne tegenwoordigheid eischte. Ditmaal zou de expeditie vierledig zijn. Parry en Lyon zouden tot Point-Turn-again — een kaap, dien Franklin op zijn eersten tocht ontdekt had — opzeilen; Franklin zou de Mackenzierivier stroomafwaarts varen tot aan haar monding, van hier koers zetten oostwaarts naar de Kopermijnrivier, westwaarts naar de IJskaap, en op weg daarheen in de Behringstraat den vierden tochtgenoot, kap. Beechey op een gansch ander deel der aarde gebonden. Wel rustten gedurende dien tijd de pogingen niet, om eene noordwestelijke doorvaart op te sporen, maar John Franklin had er geen werkzaam deel aan; integendeel, hem was een werkkring ver van het tooneel zijner vroegere omzwervingen aangewezen. Anderen zouden voortzetten wat hij begonnen had. John en James Ross ontdekten op eene bijna vijfjarige reis den magnetischen Noordpool op den 1sten Juni 1831 en dron-

De *Erebus* en *Terror* tusschen de ijsbergen.

gen tot in Boothia-Felix door. Back deed, onder ontzettende gevaren, van 1833 tot 35 eene vaart op de Groote Vischrivier, die later, hem ter eere, de Backrivier genoemd werd, en stond in het volgend jaar aan het hoofd van een nieuwen tocht naar de Repulsebaai, om de leemten aan te vullen, die er nog bestonden in de kennis omtrent den weg tusschen de Fury- en Heklastraten, de Prins Regents-invaart en de monding van de Backrivier. Twee beambten van de Hudsonsbaai-compagnie, Warren Dease en Thomas Simpson, bevoeren van 1837 tot 39, in booten, de geheele amerikaansche noordkust, van den 139° tot aan den 77° westerlengte van Ferro; maar Franklin zien wij in dien tijd eerst als scheepsbevelhebber in de Middellandsche zee, later als gouverneur van Van-Diemensland, een eereambt hem door het Engelsche gouvernement opgedragen, nadat hij kort te voren in den adelstand verheven was.

Deze hooge betrekking was echter op den duur een vervelende betrekking voor een geest als dien van Franklin. Het koloniale bestuur, met al de kleine verdrietelijkheden en de groote verantwoordelijkheid daaraan verbonden, werd hoe langer hoe drukkender voor zijn gevoel, dat door vrijheid en onafhankelijkheid verwend was. Hunkerend naar zijne vroegere loopbaan, had hij uit de verte de reizen zijner opvolgers gadegeslagen, en al bestond er ook voor het oogenblik weinig kans dat hij nog eenmaal naar zijne ijsvelden zou mogen terugkeeren, toch nam hij in 1843 met vreugde zijn ontslag als gouverneur aan, waardoor hij op nieuw zijn tijdelijk verblijf in Engeland kon vestigen.

In de laatste jaren had de britsche Admiraliteit elke ontdekkingsreis in de Noordpoolstreken opgegeven niet alleen, maar ook de tochten van bijzondere personen daarheen slechts flauw ondersteund. Het scheen alsof het noordelijk ijsgebied aan zich zelf overgelaten, en de groote vraag naar de noordwestelijke doorvaart onbeantwoord zou blijven. Te vergeefs had men van 1817 tot 28 den geest en de krachten uitgeput, om de geheimen, die daar achter de ijsbergen verscholen lagen, te ontraadselen; de koenste zeevaarders hadden alles aangewend wat ze vermochten, maar nooit waren zij over de Lancastersond en de Hudsonsbaai heen gekomen; de vruchten van al deze ondernemingen en van de daaraan te koste gelegde schatten stonden niet in verhouding tot de opoffering. Alzoo was van lieverlede de ijver verkoeld, en op den 15den Juli 1828 trok de Admiraliteit den vroeger op de ontdekking van de noordwestelijke doorvaart gestelden prijs van 10.000 p. St. openlijk in.

Eén man trouwens leefde er nog, die zijn leven aan de oplossing van dit groote vraagstuk gewijd had en er tot aan zijn dood toe voor strijden wilde. Die man was John Barrow, de secretaris van de britsche Admiraliteit. Grondig vertrouwd met al de ontdekkingen, die door de volharding zijner landgenooten in alle deelen der aarde gedaan waren; vroeger persoonlijk bekend met mannen als Cook, Flinders, Mungo Park, die door hunne onderzoekingen wereldberoemd geworden waren, was hij, ook wat de noordwestelijke doorvaart betrof, niet zoo spoedig uit het veld geslagen, maar daarentegen sedert 1817 de ziel dier ontdekkingstochten geweest. Thans was hij afgeleefd, en had hij, tachtigjarige grijsaard, besloten zijne overige dagen in stille afzondering te slijten. Maar vóór hij zich voor goed terugtrok, moest hij toch nog eenmaal zijne stem verheffen ten voordeele van de zaak, die bijna door allen verlaten scheen, maar die hem nog altijd zoo na aan het hart lag. Toen kapitein James Ross van zijne vierjarige reis in de zuidelijke ijszee met de schepen *Erebus* en *Terror* teruggekeerd was, en diens lotgevallen en ontdekkingen de geheele beschaafde wereld bezig hielden, verhief Barrow zich nog eenmaal in de vergadering der Admiraliteit van zijn zetel en betoogde met jeugdig vuur en gerijpten ernst de gronden, waarop hij protesteerde tegen het opgeven van verdere tochten. Hij toonde aan, hoeveel er reeds gedaan was, hoe weinig er nog te doen overbleef, hoe men telken reize het doel naderbij gekomen was en welke betrekkelijk geringe afstanden nog te onderzoeken bleven; hij wees er op, hoe men, door het kennen der gevaren, al meer en meer voorzorgsmaatregelen had kunnen nemen, en hoe de laatste tochten in het verlies van menschenlevens en kapitaal gunstig afstaken bij de vroegere. Met al de welsprekendheid, die hij kon aanwenden, deed hij een beroep op de geestkracht en de nationale eigenwaarde van zijn volk, en bad dat men zich toch niet zou laten ontmoedigen nu men reeds halverwege geslaagd was, en de eer der volkomen ontdekking zou prijsgeven aan andere natiën. Door zijne overredende taal vlamde nog eenmaal de oude hoop op; de om raad gevraagde zeevaarders Franklin, Parry, James Ross en Sabine stemden vóór de voortzetting, en de Admiraliteit besloot nog één, een laatste expeditie te wagen.

Nauwelijks was dit besluit bekend geworden, of een menigte officieren en matrozen meldden zich aan, om op de lijst der tochtgenooten ingeschreven te worden. Het aantal liefhebbers was zoo groot, dat men van de keus een eervolle onderscheiding kon maken. Al het leed en lijden van vroeger was vergeten; men dacht alleen aan de avonturen die men bijgewoond, de ervaring die men opgedaan, de kennis waarmede men de wetenschap verrijkt, den roem en de huldebewijzen, waarmede men de terugkeerenden beloond had. Waren de reisbeschrijvingen van Cook, Parry, Franklin, Ross, niet in ieders handen en de lievelingslektuur van oud en jong? Telde men al de tot heden verkregen uitkomsten samen, zoo bleef thans nog slechts tusschen het eindpunt van Parry's reis en de Behringstraat een afstand van ruim 250 mijlen door te zeilen, die men met behulp van stoom te krachtiger overwinnen zou. Men twijfelde niet langer aan de uitkomst en vergastte zich bij voorbaat op de eer, alsof die reeds behaald was. Wie tot den tocht gekozen waren, ontvingen de gelukwenschen hunner vrienden, en zijzelven, bekwame en beproefde mannen, bestudeerden met een scherp oog de beste kaarten, om zich reeds vooraf met de streken, die zij te gemoet zouden gaan, ten eenemale vertrouwd te maken.

In den beginne was de leiding van den tocht aan

Fitz-James toegedacht. Toen evenwel Sir John Franklin verklaarde dat hem, als den oudsten Noordpoolvaarder, deze taak van rechtswege toekwam, kon de Admiraliteit wel niet twijfelen, aan wien van beiden zij haar gunnen zou. Niemand had zoovele persoonlijke ervaringen in deze gewesten als hij; niemand zulk een doorzettenden moed en onverschrokkenheid betoond; niemand zooveel aanspraak op volkomen vertrouwen. Slechts Lord Haddington trachtte, gedreven door zorg en vriendschap, den edelen zeeheld terug te houden. "Franklin heeft," sprak hij, "tot aan zijn zestigste jaar den lande trouw gediend; laten wij hem thans de rust op zijne lauweren niet misgunnen." Waarop Parry antwoordde: "Houdt gij hem te huis, zoo vermoordt gij hem door hartzeer." En toen de edele lord persoonlijk aan Franklin zijne bedenkingen te kennen gaf en hem glimlachend en vertrouwelijk toevoegde: "Wij hebben de geldigste reden van de wereld om u bij ons te houden, daar gij reeds een grijze zestiger zijt," antwoordde Franklin met jongelingsgloed in het oog: "Uwe berichten zijn onjuist, ik ben eerst negen-en-vijftig!"

De beide schepen voor de reis uitgerust waren de *Erebus* en de *Terror*, die reeds bij de beroemde vaart van kapt. James Ross naar de Poolzeeën de meest voldoende proeven van bruikbaarheid en duurzaamheid gegeven hadden. Met de uiterste zorg waren zij op nieuw tot de moeielijke reis door de ijsbergen in orde gebracht. Beide waren zeilschepen en stoomvaartuigen te gelijk; thans zou de kracht van den stoom den mensch in zijn kamp met de geweldige ijsmassa's ondersteunen. De machines, elk van 20 paardekrachten, waren zoo ingericht, dat zij opgehaald en nedergelaten konden worden. Ze konden namelijk in gebruik genomen worden zoodra de schepen, bij windstilte of tegenwind, nauwe, door ijs belemmerde kanalen door te varen hadden; de ondervinding toch had geleerd, dat vaak de beste tijd tot vooruitkomen verloren ging, vermits gunstige wind en open vaarwater maar zelden samentroffen. Daarentegen was een voortdurend gebruik van stoom onmogelijk bij den geringen voorraad steenkolen, dien men in de schepen bergen kon naast zooveel anders wat voor een reis van drie jaren in onbewoonde streken noodig was. De physische werktuigen, aan de expeditie medegegeven, lieten niets te wenschen over. Zelfs een kleine maar uitgezochte bibliotheek zou aan de reizigers verpoozing bieden in de lange, eenzame winteravonden. In één woord, nooit was een ontdekkingsreis met zooveel zorg toebereid, met zooveel hoop op de uitkomst begonnen, als deze.

In zijne instructie werd aan Franklin last gegeven, zoo spoedig mogelijk naar de Lancastersond tot aan Kaap Wahler op te zeilen en vanhier uit, in rechte lijn, naar de Behringstraat te sturen, indien ten minste het ijs en de tot nogtoe onbekende eilandgroepen dit veroorloofden. Mochten soms onoverkomelijke bezwaren de vaart in deze richting ondoenlijk maken, zoo wees men hem aan door het Wellingtonkanaal, tusschen Devon en Cornwallis, naar de vermoedelijk in het noorden opene Poolzee te stevenen. Ware het hem hier mogelijk slechts tot den 112° westerlengte van Ferro te geraken, dan, meende men zouden de grootste moeielijkheden te boven gekomen zijn, daar ten westen van dien graad in de IJszee de zoo lastige eilandgroepen ophielden. Met snellen gang zou hij dan de amerikaansche noordkust en de Behringstraat kunnen bereiken, zich vanhier naar de Sandwich-eilanden begeven en vandaar een officier, met berichten van zijne ontdekkingen, naar Panama afzenden. Voor het overige gaf men hem onbeperkte vrijheid omtrent alles wat zou kunnen strekken onbekende oorden te onderzoeken, wetenschappelijke waarnemingen te doen en voor manschappen en schepen zorg te dragen. Gedurende zijne vaart in de IJszee zou hij trachten gedurig berichten naar de bewoonde wereld te zenden, door brieven, in flesschen of koperen cilinders gesloten, over boord te werpen en aan de golven over te laten.

Den 18 Mei 1845 zag men beide schepen, volledig bemand en uitgerust, op de Theems. Aan boord van elk der bodems bevonden zich 12 officieren en 57 zeelieden, te samen 138 man, buiten den oppergezagvoerder. De kapitein van den *Terror* was François Richard Crozier, die reeds langer dan twintig jaren aan noordpooltochten deelgenomen en ditzelfde schip gevoerd had onder James Ross. Fitz-James, de kommandant van den *Erebus*, had zich van het jaar 1835 tot 37 bij de Euphraat-expeditie, en later op de wateren van China onderscheiden. Onder de overige officieren bekleedde ieder eene eigene plaats, hetzij op wetenschappelijk of praktisch gebied: de een was geleerd natuurvorscher, de ander bekend geograaf, de derde kloek zeevaarder. De stuurman van den *Terror*, Blanky, had onder John Ross vier jaren achtereen, op de *Victory*, in het noordsche ijs overwinterd; die van den *Erebus*, Reid, menig gevaar op de groenlandsche walvischvaart doorstaan; de betaalmeester Osmar was met kapt. Beechey in de Behringstraat geweest; de scheepsdoctor Goodsir was bekend als uitstekend natuurkundige. Alle officieren te zamen vormden een kring van wetenschappelijke specialiteiten, waarin alle vakken vertegenwoordigd, en die als één man bezield waren door het hooge gewicht van de taak hun toevertrouwd. Nimmer ging van reizigers en toeschouwers een luider hoera! op, dan toen de beide bodems op den 19 Mei het anker lichtten.

III.

Goede tijdingen. - Plotseling stilzwijgen. — Ongerustheid. — Poging van James Ross. — Expeditiën ter opsporing. — Teleurstellingen. — Sporen.

Gedurende de eerste maand zeilde Franklin in noordwestelijke richting door den Atlantischen oceaan; daarna voer hij door de Davisstraat in de Baffinsbaai en landde voor de eerste maal aan de Walvisch- en Diskoe-eilanden onder den 70° breedte, westelijk van Groenland. Van deze plaats zond hij den 12 Juli het transportschip, dat hem tot hiertoe begeleid had, met berichten aan de Admiraliteit en brieven aan zijne echtgenoote, —

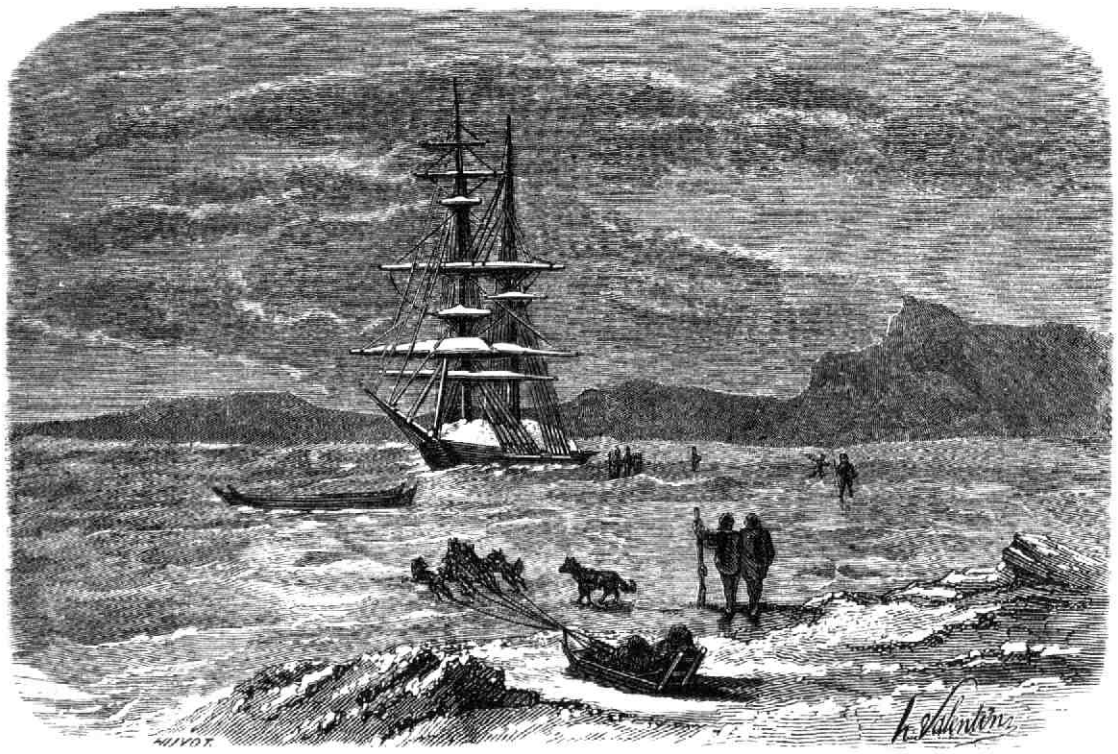
hij was ten tweede male gehuwd, — zijne dochter en eenige vrienden in Engeland af. De reis had officieren en manschappen nader met elkander bekend gemaakt; allen waren vol geestdrift, en volgens de mededeelingen van anderen was de opperbevelhebber- over het geringste als over het hoogste; hij is de vriend, de vader van allen; hij moedigt de vroolijkheid door eigen voorbeeld aan, en den ernst van onderling gebed en godsdienst vergeet hij niet. Blanky schrijft aan zijne vrouw: "al komen wij in geen acht

Woningen van Eskimos.

zelf als verjongd en de ziel van de geheele onderneming. Schertsend verzocht Fitz-James aan zijne vrienden, hem hunne brieven over Petersburg naar Petropowlosk in Kamschatka te zenden, waar hij zeker wel een jaren terug, en al zoudt gij niets van ons hooren, ons doel bereiken wij zeker; geen ontdekkingsreis zal met grooter roem bekroond worden dan de onze."

Na het verlaten van de Walvischeilanden zeilden

Eskimos.

week of wat vertoeven zou. Zijn dagboek schetst ieder der tochtgenooten in hun eigenaardig karakter en is vol anecdoten. In één woord, alles ademt vroolijke opgewondenheid en blijde hoop. Bij allen geen lof genoeg voor den admiraal! Zijne zorgen waken zoowel de schepen met allen spoed verder; de strijd tegen de barre noordsche stormen en de grimmige ijsbergen begon heviger te worden, en de klipachtige kusten van Groenland dreigden met gevaren. Maar de schepen waren stevig gebouwd en konden vrij wat doorstaan.

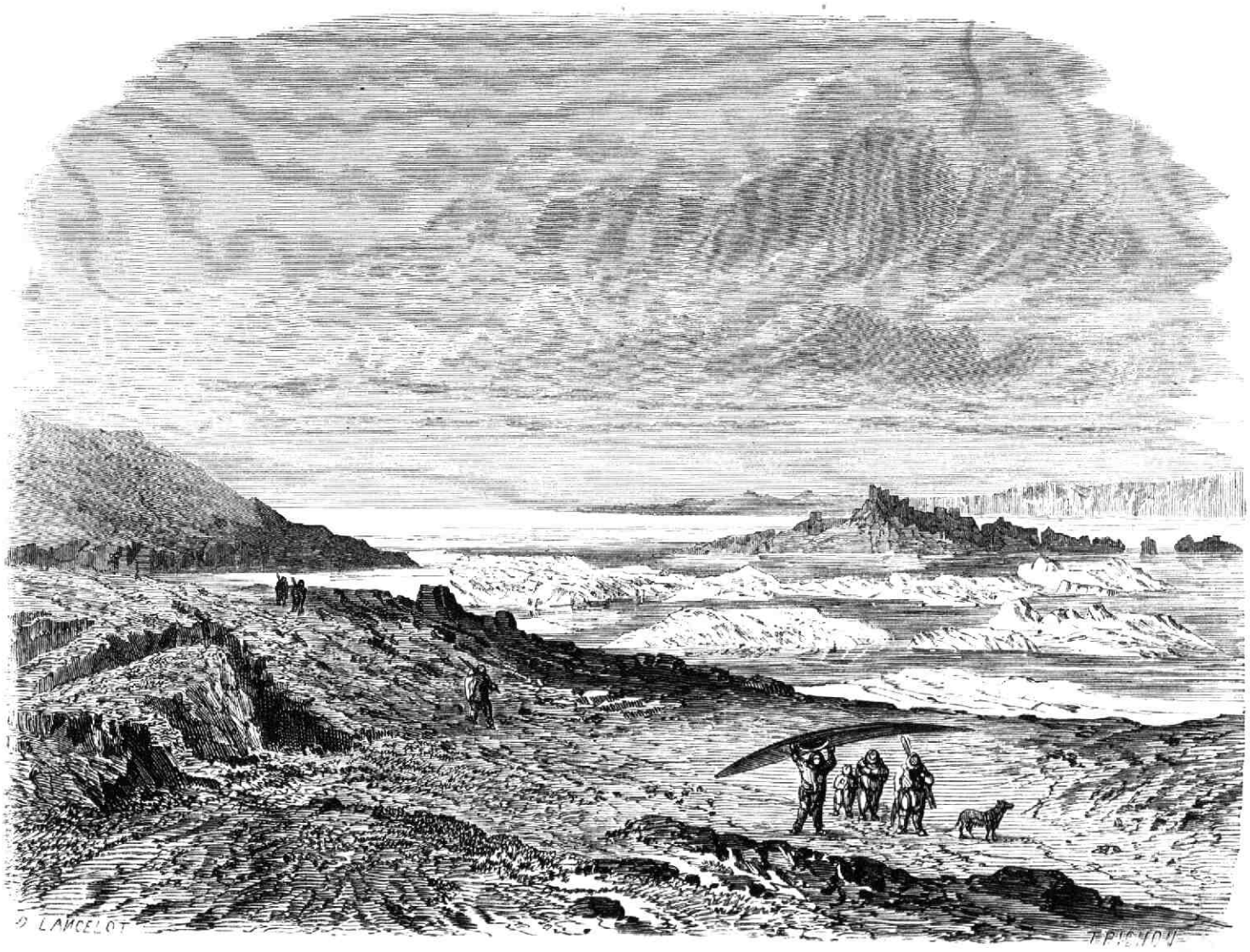
Den 22sten Juli werd de expeditie nog ontmoet door een walvischvaarder; de manschappen waren toen bezig vogels te schieten en in te zouten; Franklin verzekerde den kapitein der boot, Martin, dat hij het op die wijze jaren lang zou kunnen uithouden.

De 26ste trof een andere walvischvaarder, kapt. Dannet, de schepen eenigszins westelijk van de Melvillebaai; zij ankerden nevens elkander en waren recht opgeruimd over deze ontmoeting. Kapt. Dannet betuigt, dat de drie eerste weken na zijn afvaart van de expeditie weer en wind zoo gunstig waren, dat Franklin een heel eind in dien tijd zou gevorderd zijn.

Sinds verliepen er twee jaren, waarin geen de minste tijding van de reizigers in Engeland aankwam. Het was natuurlijk dat dit stilzwijgen op verschillende wijzen werd uitgelegd; sommigen hielden het voor een goed teeken, anderen vervulde het met bezorgdheid.

In de eerste maanden na de afvaart helde nogtans het gevoelen der meerderheid verreweg over naar de meening van hen, die zich het schitterendst gevolg van de onderneming voorstelden. Lag het niet in den aard der zaak, dat Franklin, hoe nader hij bij zijn doel kwam, des te meer in onbewoonde of onbekende streken geraken zou, vanwaar het afzenden van tijdingen tot de onmogelijkheden behoorde? Geen walvischvaarder drong verder dan de Barrowstraat door; nergens bestond eenig middel van verkeer met de bewoners der Pooleilanden: hoe was dus het ontvangen van berichten van de expeditie denkbaar? Het vinden van flesschen of cilinders, door Franklin in zee geworpen, was te veel aan het toeval overgelaten, om daar eenigszins op te rekenen. Men moest slechts geduld hebben.

Toen evenwel ook in het tweede jaar niets van de reizigers vernomen werd, klom de ongerustheid tot angst. Niemand trouwens durfde zich voorstellen, dat de beide schepen met de geheele bemanning verloren zouden zijn, en dat deze glorievolle onderneming den dood van zulk een aantal uitstekende mannen tot uitkomst zou hebben. Tegen zulk een overdreven vrees

Mond van de Back-rivier, nabij Montreal.

pleitten de ervaringen van alle tijden. Waren niet altijd de helden, die zich aan dergelijke tochten gewaagd hadden, hoeveel gevaar zij ook hadden door te staan, gered en gelukkig in het vaderland teruggekeerd? Moest men ook thans niet hierop bouwen, vooral bij eene expeditie als deze, die oneindig beter dan alle vroegere toegerust, en van alle hulp- en reddingsmiddelen ruim voorzien was? Zelfs het allerergste geval aangenomen, dat de schepen, hoe voortreffelijk ook van bouw, tusschen de ijsbergen verpletterd mochten zijn: dan liet het zich toch wel niet denken, dat alle manschappen daarbij zouden zijn omgekomen. Zoo menig walvischvaarder had zijn schip zien versplinteren, maar was toch terecht gekomen, hetzij

over de ijsschotsen, hetzij in de booten die hem waren overgebleven, hetzij opgenomen op schepen die in de nabijheid voeren. En al was nu Franklin naar onbekende oorden heen, en al hadden onvoorziene rampen hem getroffen, zou het dan geen enkel dier 139 ervaren zeelieden gelukt zijn zich te redden en tijding te brengen van zijne ongelukkige makkers? Bovendien, de expeditie bestond uit *twee* bodems. Hoe zouden beiden tegelijk gestrand of door vuur verteerd kunnen zijn! Franklin zou zeker zijn teruggekeerd, in geval een zijner schepen verongelukt ware, en liever de reis later hervat hebben, dan roekeloos met één schip verder te gaan.

De eerste, die, waar anderen zich nog met hoop in slaap wiegden, den moed had zijne bezorgdheid uit te spreken, was de Nestor der noordpoolreizigers, James Ross. Den 26sten September 1846, alzoo 16 maanden na Franklins afreis, drong hij bij de Admiraliteit er op aan, dat men hem de zending mocht opdragen om zijn ouden vriend op te sporen. Men prees zijne edele bedoelingen, maar wees zijn verzoek, op grond van overdreven vrees, af. Ross liet zich hiermede niet tevreden stellen. Den 27sten Januari, en ten derdenmale in Februari, bestormde hij de Admiraliteit met adressen, en beriep zich daarbij op het mogelijke geval, dat Franklin een anderen koers zou kunnen genomen hebben dan hem was voorgeschreven. Het engelsche gouvernement stelde zijn aanzoek in handen van een raad, uit de ervarenste zeelieden, Parry, Sabine, Richardson en anderen bestaande; en hoe de grijze Ross zijne ongerustheid ook tegenover dezen volhield, toch werd hij ook hier niet verhoord. Toen wendde zich de edele held tot de Koninklijke Maatschappij van Wetenschappen en de Geografische Maatschappij te Londen, en zocht tevens, door middel van de dagbladpers, steun bij de natie. Hierdoor werd de zaak van alle zijden besproken; de publieke opinie verklaarde zich vóór den tocht, daar de eer van Engeland niet gedoogde om zoovele voortreffelijke in 's lands dienst uitgezonden mannen aan hun lot over te laten: en de Admiraliteit zag zich eindelijk gedwongen reddingsmaatregelen te beloven, in geval er voor het einde van 1847 geen berichten van Franklin waren ingekomen.

En het jaar verliep zonder in de onzekerheid eenig licht te brengen. De laatste walvischvaarder keerde terug, zonder een spoor van de *Erebus* en *Terror* te hebben gevonden; Dr. Rae was van zijne ontdekkingsreis naar het Melville-eiland en de Boothiagolf binnengeloopen, maar had noch van een Eskimo, noch van eenig schip het geringste omtrent de expeditie vernomen. Alle walvischvaarders — van wie in 1846 geen enkele zich in de Lancastersond, en in 1847 alleen Harrison zich in de Barrowstraat, had durven wagen — verzekerden, dat de scheepvaart in beide jaren in de noordpoolstreken hoogst gevaarlijk was geweest. Meer dan ooit was het dus tijd handen aan 't werk te slaan. De Admiraliteit, thans ten eenenmale doordrongen van plichtgevoel, en in de fiere bewustheid dat zij zich niet tevreden mocht stellen met halve maatregelen, verklaarde hare kapitalen en bodems beschikbaar. Het was evenwel nu de groote vraag, in welke richting de tocht aangevangen zou worden. Waar, in welke zeeën, straten, golven van dat onmetelijk ijsgebied zou men de vermisten het eerst zoeken? Naar aanleiding van zijn lastbrief kon Franklin, van de Barrowstraat uit, drieërlei richting genomen hebben: zuidelijk naar de Peelstraat, westelijk naar de Melvillesond, noordelijk naar het Wellingtonkanaal. In deze onzekerheid, door geene berekening uit te maken, deinsde men niet terug om drie expeditiën te gelijk te verordenen: en in het voorjaar van 1848 verliet kapt. Ross met de *Enterprise* en de *Investigator*, kapt. Moore met de *Plover* en de *Herald*, de kusten van Engeland; terwijl kapt. Richardson en Rae met booten de Mackenzierivier zouden trachten te bevaren. Tegelijk loofde de Admiraliteit premiën uit aan alle zeelieden, van welke natie ook, die tijding der verloren schepen zouden brengen; terwijl Lady Franklin van hare zijde 1000 p. St. als prijs toekende aan elken walvischvaarder, die bewijzen kon, eenige hulp aan de manschappen der beide bodems onder het bevel van haren echtgenoot te hebben toegebracht.

Maar geen dezer maatregelen mocht iets baten. Na een groot jaar zwervens keerden allen terug, wel voorzien van nieuwe wetenschappelijke waarnemingen, doch zonder het geringste spoor van de bodems, tot wier hulp zij waren uitgezonden. Geen wonder dat de bezorgdheid met elke maand grooter werd. De Admiraliteit, thans vast besloten geen middel onbeproefd te laten, vermeerderde hare premie tot op 20 000 p. St. of 100 000 dollars (250 000 gulden); Lady Franklin de hare tot 3000 p. St. In 1850 stond Sir Harry Ingles in het Huis der Gemeenten op, en verhief zijne stem ter uitlokking van nieuwe en nog uitgebreider expeditiën tot het zoeken der verlorenen. "Thans brengen," zoo sprak hij, "deze mannen, zoo God hen in het leven gespaard heeft, reeds den vijfden winter onder jammer en ellende in de vreeselijke Poolstreken door. Ter bevordering van de eer onzes volks en in het belang der wetenschap togen zij heen; honderde personen, wier echtgenooten en broeders tot de bemanning van de *Erebus* en *Terror* behooren, worden geslingerd tusschen hoop en vrees; moeten wij niet alles inspannen om de verlorenen te zoeken? Dringt niet de stem van Lady Franklin tot aller hart door? Sinds den aanvang van 1848 kent zij geen ander levensdoel, dan zonder ophouden nasporingen te doen naar haren gemaal en hen die met hem waren. Zij trekt van kust tot kust, van haven tot haven; zij reist naar noord en west en verkeert in de hutten der walvischvaarders, of zij slechts een glimp van hoop mocht opdoen. Is zij voor zichzelve troosteloos teruggekeerd, zoo weet zij nogtans de betrekkingen te troosten van hen, die of het harde leven of den eenzamen dood met haar echtgenoot deelen; zij is hun weldoenster en steun, schoon zij zelve moeite heeft om staande te blijven. Zij offert haar goederen en vermogen op, voor slechts eenig licht in die benauwende duisternis. Zullen wij dat kalm aanzien, na één mislukte poging ontmoedigd, door een enkele opoffering afgeschrikt? Of zullen wij,

even als Lady Franklin, handen uit de mouw steken en niet rusten vóór dat vreeselijke geheim is opgelost? De natie beseffe wat zij schuldig is te doen, beseffe wat plicht en eer van haar vorderen!" En met niet minder sympathie dan deze vraag, werd het antwoord toegejuicht van Lord Baring, die in naam der Admiraliteit verklaarde, dat er in 1850 niet minder dan tien schepen in onderscheidene richting zouden worden uitgezonden; terwijl tot hetzelfde doel nog vijf andere bodems, op kosten van bijzondere maatschappijen en personen, tusschen de ijsbergen zouden omzwerven.

Het zou ons bestek ver te buiten gaan, indien wij bij al deze ondernemingen verwijlen wilden. Genoeg, het engelsche gouvernement schroomde niet tusschen 1848 en 1854 negentien expeditiën met een aantal schepen en booten uit te zenden, waaraan meer dan twintig millioen guldens werden ten koste gelegd. De amerikaansche regeering van hare zijde toonde zich evenzeer tot edele opofferingen bereid. Onder deze zijn, wat nieuwe ontdekkingen of belangwekkende ontmoetingen betreft, de reizen van Ross, Mac Clure, Belcher en Collinson de merkwaardigste. Maar geen van allen bereikte het eigenlijke doel der reis: licht omtrent Franklins lot. Alleen werd het vermoeden al meer en meer versterkt, dat hij met de zijnen door eenig noodlottig ongeval jammerlijk omgekomen moest zijn. Daargelaten de berichten van Eskimo's, die meestal bleken weinig vertrouwen te verdienen, vond het smaldeel, onder bevel van den 74jarigen John Ross, in het najaar van 1850 onrustwekkende sporen. Twee gezagvoerders van zijne schepen hadden te zamen de Lancastersond geheel doorzocht: kapt. Forsyth den zuidelijken, kapt. Ommanney den noordelijken rand. In de nabijheid van kaap Riley gekomen, trok een in den grond geplante vlaggestok Forsyth's aandacht. Weldra ontmoette hij te dezer plaatse een deel der amerikaansche expeditie, die onder kapt. Ommanney van de andere zijde naar hier was doorgedrongen, en ontving de verrassende tijding dat ook deze overblijfselen van de vermisten meende ontdekt te hebben. Spoedig werd een boot uitgezet en ondernam men een gezamenlijken tocht te land. Niet ver van de kust verwijderd bespeurde men werkelijk vijf kringen of wallen van opgestapelde kalksteenen, die blijkbaar door menschenhanden gebouwd waren, en waarschijnlijk hadden moeten dienen om uitgespannen tenten vast te maken. Bij eenig nader onderzoek vond Forsyth verscheidene overblijfselen van voorwerpen, door de bewoners dier tenten achtergelaten: lappen zeildoek, scheepstouw, spaanders hout, enz. Hieruit bleek, dat geen Eskimo's, maar beschaafder menschen hier een tijdelijk verblijf gehouden hadden. En daar nu na de tochten van Parry, voor zoover men wist, geen Europeesch schip tot hier doorgedrongen was, leed het wel geen twijfel, dat al deze voorwerpen moesten toebehoord hebben aan de manschappen van Franklin. Kapt. Penny, een derde officier van Ross, was intusschen, op zijn weg naar het Wellington-kanaal, mede aan dit voorgebergte aangeland, en aangevuurd door de gemaakte ontdekking, rustte hij niet, eer ook hij nadere bewijzen machtig zou geworden zijn. In allerijl stevende hij naar den oostkant van het Wellingtonkanaal terug, baande zich een pad door de ijsmassa's, en ging ten zuidwesten van het eiland Noord-Devon aan land, om te zien of hij niet ook hier eenig spoor vinden kon. Weldra herkende hij inderdaad eenige teekenen. De lijn volgende, die hij voor het spoor van een vroegere sledevaart hield, stuitte hij, na eene wandeling van ongeveer anderhalve mijl, op eene hoogte, waarop eene hut stond. De zijwanden van deze waren van steen, de grond met kleine steenen geplaveid. Dicht in hare nabijheid werd men een vuurhaard gewaar, nog bedekt met uitgebrande kolen en asch, en scherven van kookgereedschap. Een weinig verder vond men stukken van handschoenen, lappen laken, knoopen, snippers wit papier, een engelsche courant van 1844 en een tinnen kroes, waarop de naam van Mac Donald, den scheepsdoctor van den *Terror*, gesneden stond. Thans was het zeker, dat men op een terrein stond, door Franklin betreden, en dat de omtrek nog wel meer sporen zou opleveren. Men besloot de plek planmatig te doorvorschen, en stuurde daartoe zuidwaarts naar het kleine eiland Beechey, aan de zuidzijde van Noord-Devon. De ijsbergen werden manmoedig bestegen, de rotsen met vluggen voet beklommen: en zie, eene ruime, woeste vlakte vertoonde zich daarachter aan hun oog, en op die vlakte honderde voorwerpen, die er van getuigden hoe hier voor weinige jaren een regelmatig kamp van vele personen was opgeslagen geweest. Hier bleek het uit spanen en houtblokken, dat de timmerlieden hunne werkplaats gehad hadden; daar, waar dat aanbeeld en die ijzerslakken lagen, had een smidse gestaan; ginds zag men scheepstonnen tot waschvaten gezaagd; een weinig verder lagen de bouwvallen van een planken woning verspreid, elders de spijlen van zeildoektenten. Maar wat wel het meest van allen het hart met weemoed vervulde, was een klein kerkhof van drie eenvoudige steenen graven, waarin de vriendschap de lijken van drie gevallen makkers had neergelegd. Eikenhouten planken, met zwarte letters ingebrand, vermeldden wie daar te rusten waren gelegd. Zij luidden:

"Ter gedachtenis aan W. Braine, matroos op het koninklijk schip *Erebus*. Hij stierf den 3den April 1846, 32 jaren oud. — Kiest heden Wien gij dienen zult. Joz. XXIV: 15."

"Ter nagedachtenis aan John Hartnell, onderbootsman op het koninklijk schip *Erebus*. Hij stierf den 4den Januari 1846, 25 jaren oud. — Zoo spreekt de Heer Zebaoth: Ziet, hoe het u vergaat."

"Ter gedachtenis aan John Torrington, den 1sten Januari van het jaar des Heeren 1846 gestorven, 20 jaren oud, aan boord van het koninklijk schip *Terror*."

Wat wonder, dat gezagvoerder en manschappen eerbiedig het hoofd ontblootten bij het lezen dezer gedenkschriften, en dat uit het mannelijk oog een traan welde bij de gedachte, hoe, behalve deze, wellicht menig hoopvolle jeugd in dit gebied van ijs en sneeuw was ondergegaan!

Uit al het gevondene bleek duidelijk, dat Beechey, nabij

H. M. S. ships Erebus and Terror
Wintered in the Ice in
28 of May 184 } Lat. 70°.5′ N Long. 98°.23 W

Having wintered in 1846 — 7 at Beechey Island
in Lat. 74° 43′.28″ N. Long 91°.39′.15″ W after having
ascended Wellington Channel to Lat 77° and returned
by the West side of Cornwallis Island.

Sir John Franklin commanding the Expedition.
All well

WHOEVER finds this paper is requested to forward it to the Secretary of the Admiralty, London, *with a note of the time and place at which it was found*: or, if more convenient, to deliver it for that purpose to the British Consul at the nearest Port.

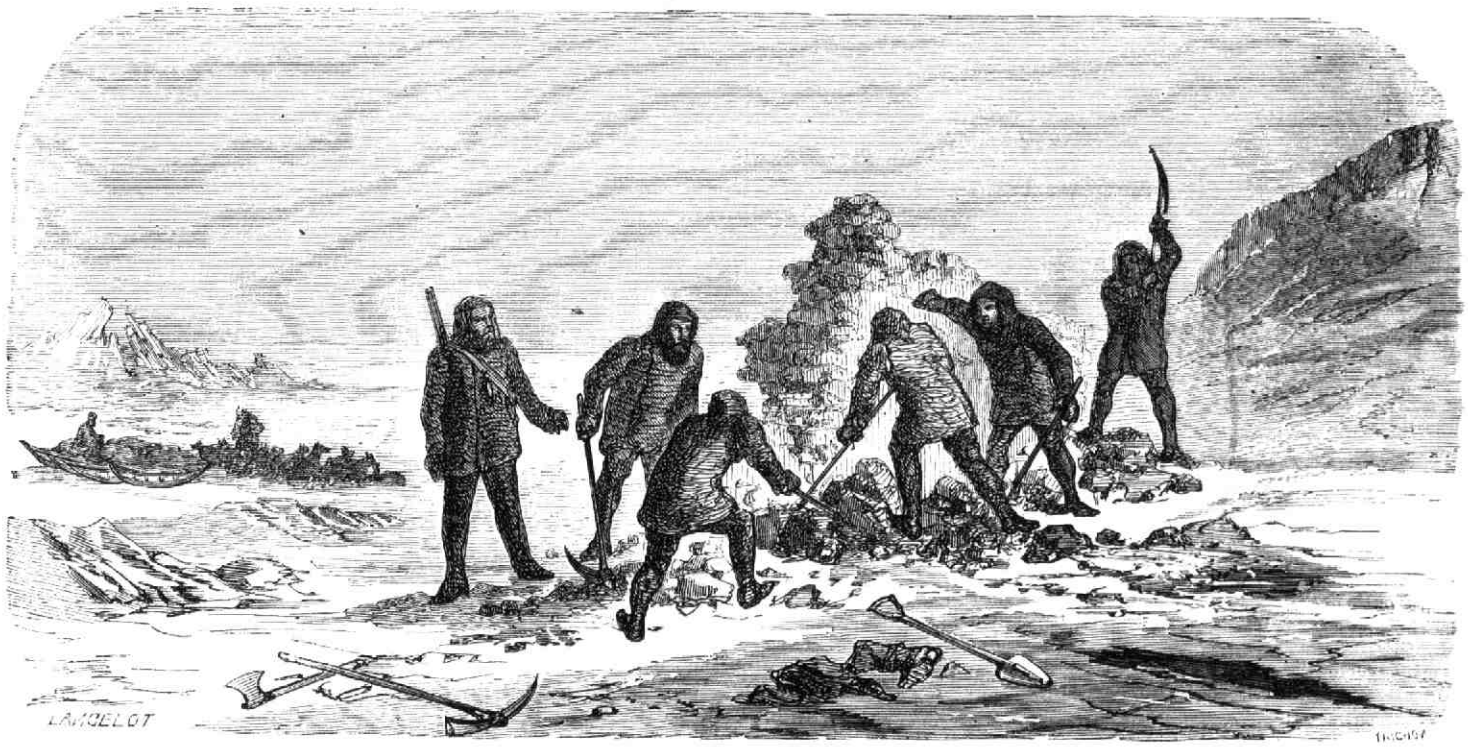
QUICONQUE trouvera ce papier est prié d'y marquer le temps et le lieu où il l'aura trouvé, et de le faire parvenir au plus tot au secrétaire de l'Amirauté britannique à Londres.

CUALQUIERA que hallare este Papel, se le suplica de enviarlo al Secretarie del Almirantazgo, en Londrés, con una nota del tiempo y del lugar en donde so halló.

FINDEREN af dette Papiir ombedes, naar Leilighed gives, at sende samme til Admiralitets Secretairen i London, eller nœrmeste Embedsmand i Danmark, Norge, eller Sverrig. Tiden og Stœdit hvor dette er fundet önskes venskabeligt paategnet.

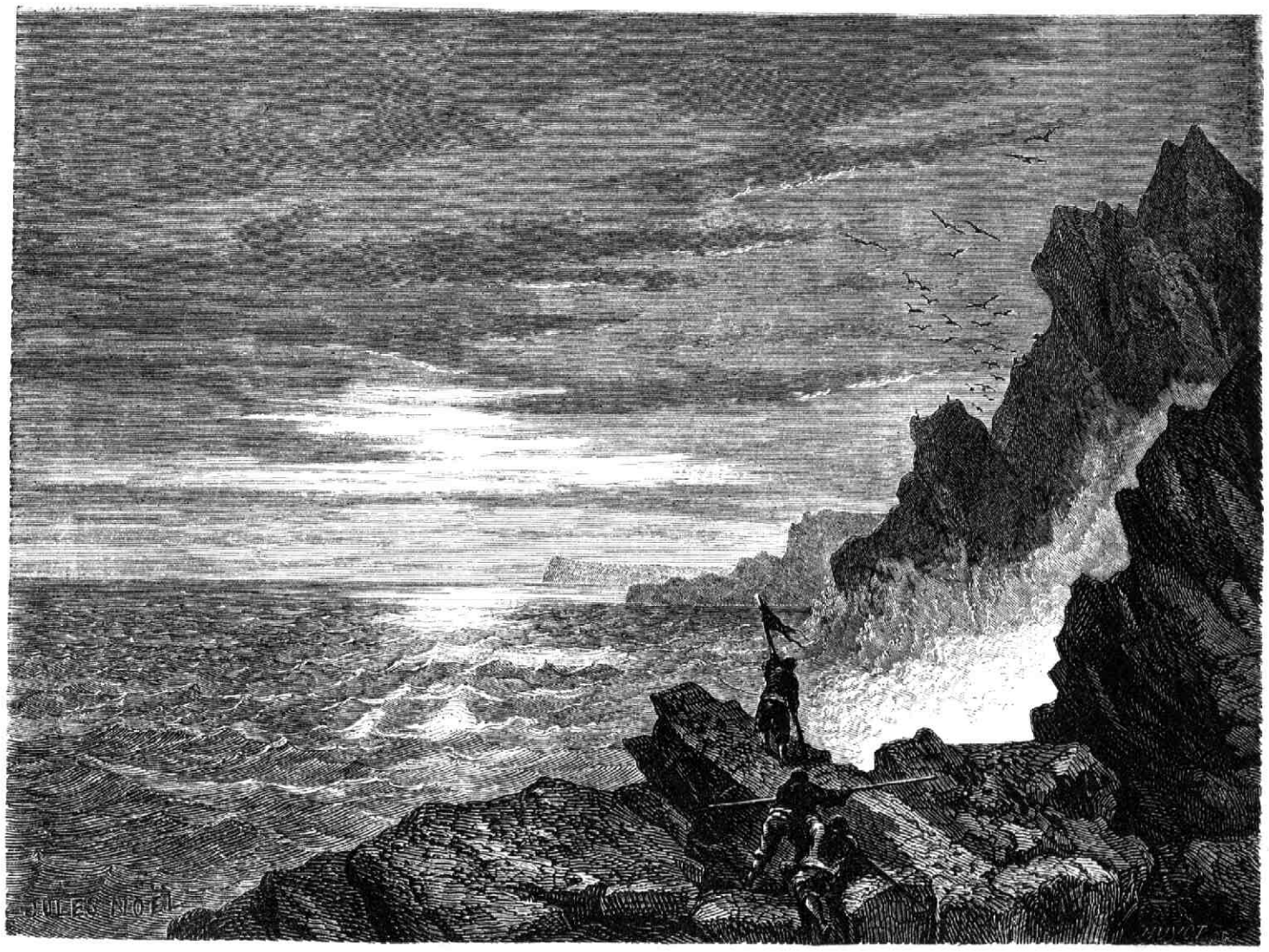
WER diesen Zettel findet, wird hierdurch ersucht denselben an den Secretair des Admiralitäts in London einzusenden, mit gefälliger Angabe an welchen Ort und zu welcher Zeit er gefundet worden ist.

EEN ieder die dit Papier mogt vinden, wordt hiermede verzocht, om hetzelve, ten spoedigste, te willen zenden aan den Heer Minister van de Marine der Nederlanden in 's Gravenhage, of wel aan den Secretaris der Britsche Admiraliteit, te London, en daar by te voegen eene Nota, inhoudende de tyd en de plaats alwaar dit Papier is gevonden geworden.

Ontdekking van den steenhoop, waarin nevenstaand bericht gesloten was.

Devon-eiland, het eerste winterkwartier van Sir Franklin had uitgemaakt, en dat de manschappen toen ter tijd nog in het bezit hunner schepen geweest waren. Ook waren zij zeker toenmaals nog vol moed; men zou anders hier of daar wel blijken van angst of gevaar, als ware het in de genoemde grafschriften uitgedrukt, aangetroffen hebben. Ten overvloede werden de volgende dagen besteed om den geheelen omtrek te doorzoeken; de grond werd opgegraven, of ook hij iets verbergen mocht; de rotsspleten werden na-

Kust van King Williamseiland.

gegaan, of ook daar wellicht eenig bericht mocht schuilen — nergens meer licht, nergens een spoor, waarheen de reizigers konden zijn op weg gegaan.

Eerst zes jaar later, nadat de eene expeditie de andere vruchteloos gevolgd was, de engelsche regeering verdere pogingen had opgegeven, de moedige Amerikanen zelfs zich afgeschrikt toonden, maar Lady Franklin alleen met onvermoeibare trouw voortging altoos nieuwe schepen uit te rusten, hetzij op hare kosten, hetzij daarin ondersteund door geldelijke bijdragen uit van Diemensland — een laatste offer van erkentelijkheid aan den vroegeren Regent! — eerst zes jaar later mocht het kapt. Mac Clinton te beurt vallen den treurigen sluier op te heffen.

IV.

Mac Clintons afreis. — Zijn eerste overwintering. — Zijn tweede. — Gedenksteen te Beechey. — Nadere ontdekkingen. — Franklins vermoedelijk uiteinde.

Ditmaal zou de expeditie uit slechts een enkel schip bestaan. Na zooveel teleurstellingen begon men zuinig te worden. Het was slechts met moeite dat Lady Franklin genoeg kapitaal bijeen kon zamelen om een oud maar stevig schip, de *Fox*, voor 2000 p. St. machtig te worden, dat thans voor het tegenwoordige doel zoo goed mogelijk in orde werd gebracht. Vijf-en-twintig ervaren zeelieden, waarvan menigeen reeds vroeger gevaren had gedeeld, en daaronder een tolk, die de taal der Eskimo's verstond, zouden de bemanning uitmaken. Maar had het aan ruimte van geld ontbroken, men zou een ander machtig middel daarvoor in de plaats medenemen: een onuitputtelijke mate van geduld. Naar de ervaringen van jaren en vooral naar de berichten van Dr. Rae, die van Eskimo's een verhaal gehoord had hoe deze in het voorjaar van 1850 op de kust van Boothia-eiland 40 blanke mannen ellendig en haveloos over het ijs hadden zien omzwerven, kon men schier zeker zijn, dat dit eiland of het nabijgelegen King Williamsland treurige overblijfselen bevatten zou. Daarheen was alzoo het doel der reize, met het vast besluit om, in weerwil van poolnacht en winter, niet terug te komen voor men hieromtrent volledig was ingelicht. Den 1sten Juli 1857 stak de *Fox* in zee, en richtte den koers rechtstreeks naar de Lancastersond. Maanden had hij noodig om zich een baan te breken door de ijsgevaarten aan de kusten van Groenland en de Melvillebaai; maanden lang liet hij zich geduldig voortschuiven door ijsschotsen, zonder een vergeefsche poging te wagen daar door heen te breken of zonder in wanhoop het plan op te geven: door lijdzaam wachten alleen zou het ijs nu en dan wel een gang open laten. Kalm liet de manschap, toen de winter aanbrak, zich vastvriezen tusschen het ijs; kalm zagen zij den 1sten November de zon afscheid nemen en plaats maken voor de maan, die thans alleen, van tijd tot tijd, over den langen nacht lichten zou. Rustig zag men in de verte de bergen tegen elkander bonzen en in groote brokken versplinteren. Het harnas van ijs, dat zich rondom de *Fox* vastgezet had, was zoo stevig en zoo wijd, dat zij den bodem niet deren zouden. De kapitein betrok met de zijnen de winterkwartieren beneden in het schip, waar men zich den tijd kortte met arbeid, lektuur en spel, alleen soms afgewisseld door een nachtelijke wandeling op de ijsschotsen, beerenjacht of robbenvangst. Eindelijk, na 89 dagen, den 28sten Januari, verscheen weder voor het eerst een straaltje van de zon aan den gezichteinder; en den 1sten Maart begon het ijs dermate te bersten, dat het schip zich weder eenigszins vrij bewegen kon. Het zeilde al verder en verder de Davisstraat op, gleed den 12den April over den Poolcirkel, en zag op het laatst dier maand zich weder in open vaarwater, na eene gedwongen gevangenis van 220 dagen. Van Melville langs Kaap York geraakte men in de zomermaanden tot aan de Lancastersond, en vandaar tot het algemeene station, het Beechey-eiland, waar men voorzichtigheidshalve den voorraad van mondbehoeften, kleedingstukken, sleden enz. innam, die daar nog altijd in de schuur, door Ross gebouwd, bewaard gebleven was. Dat deze schatten daar nog onaangeroerd lagen, was een zeker bewijs dat het eiland niet door Eskimo's bewoond, noch door latere reizigers bezocht geworden was. Maar op die eenzame plek, zoo schaarsch door eenigen menschenvoet betreden, moest nog een andere, een heilige plicht vervuld worden. Beecheyeiland was nu eenmaal het herkenningsoord van alle Poolreizigers geworden. Sinds jaren wist men, dat men in het daar gebouwde huis alles zou vinden, wat zij die daar vroeger aangeland waren aan levensbehoeften of reisberichten, ten behoeve van latere bezoekers, konden achterlaten. Wie ooit de Poolstreek bezocht, zou Beechey niet voorbij varen — waar zou een gedachtenis aan Sir John Franklin en zijne dappere tochtgenooten beter opgericht zijn? De liefde eener echtgenoote had daartoe een marmeren steen bestemd, en de eerbiedige vriendschap van Mac Clinton zou dien daar plaatsen. De steen bevatte het volgende opschrift:

TER GEDACHTENIS AAN
FRANKLIN,
CROZIER, FITZJAMES,
EN AAN AL HUN WAARDIGE BROEDEREN,
OFFICIEREN EN KAMERADEN, DIE GELEDEN HEBBEN EN
GESTORVEN ZIJN VOOR DE ZAAK DER WETENSCHAP EN
VOOR DE EER VAN HUN VADERLAND,
WORDT DEZE STEEN
OPGERICHT TER PLAATSE WAAR ZIJ HUN EERSTEN POOLWINTER
HEBBEN DOORGEBRACHT EN VANWAAR ZIJ AFGEREISD ZIJN
OM TE OVERWINNEN, OF OM TE STERVEN.
HIJ GETUIGE VAN DE ACHTING EN DEN EERBIED HUN DOOR
LANDGENOOTEN EN VRIENDEN TOEGEDRAGEN,
EN VAN DE LIEFDE VAN HAAR,
DIE IN DEN OPPERGEZAGVOERDER DEN TROUWSTEN EN
TEEDERSTEN ECHTGENOOT VERLOREN HEEFT.
1855.

De voorzorg om zich van levensbehoeften te voorzien bleek niet ijdel. Mac Clintons plan was de Bellotstraat, als de beste doorvaart tusschen Oost en West naar de Beringstraat, zoo nauwkeurig mogelijk op te nemen, en de daar liggende Matty-, Wales- en Williamseilanden, benevens de kust van Boothia

stipt te onderzoeken. Maar deze poging kostte maanden tijds. Op nieuw werd de tweede winter getrotseerd; de *Fox* werd met alle voorzorg van beveiliging in het ijs vastgezet, en andermaal daalde de lange Poolnacht. Nauwelijks was in Februari 1859 de hemel eenigszins helder geworden, of de manschappen verdeelden zich in vier groepen, die elk, van sleden en honden voorzien, een eigen richting doorkruisen zouden. Mac Clinton en zijn luitenant Hobson namen voor zich zelven het Williamseiland, de eerste het zuider-, de ander het noorder- en westerdeel, niettegenstaande een graad van koude waarin de kwik voortdurend bevroren was. Wat men nauwelijks had durven hopen gebeurde: onze reizigers stuitten weldra op de kust van Boothia op een klein dorp van Eskimo's, die, ofschoon ze nooit blanke menschen gezien hadden, nogtans vriendschappelijk gezind en tot alle hulp bereid bleken. Van dezen vernam men, dat zij eenige jaren geleden een schip, geheel en al van manschap verlaten en door het ijs vermorseld, op de noordkust, en later een tweede in denzelfden staat iets verder gevonden hadden. Uit de sporen hadden zij opgemaakt dat de bemanning in de richting naar de groote Vischrivier over het ijs getogen, maar op dien langen en zwaren tocht tot den laatsten man toe omgekomen was. Zij hadden zich toen uit de planken van het wrak houten huizen gebouwd, en toonden verscheidene voorwerpen en gereedschappen, die blijkbaar van Franklin afkomstig waren. Door deze tijdingen met nieuwen moed bezield, trok Mac Clinton op naar kaap Herschell, terwijl luit. Hobson naar de nog slechts tweemalen bereikte kaap Victoria toog, om elkander op de helft van dien weg weder te ontmoeten. Het duurde niet lang, of de eerste vond — vreeselijke ontdekking te midden dier ijswoestijnen! — half bedekt met ijs, een menschelijk geraamte, omringd van europeesche kleedingstukken; het lijk lag met het aangezicht ter aarde. Gelukkiger nog in jammerlijke vondst was Hobson. Niet ver van kaap Felix (altoos op het Williamseiland) werd hij een steenhoop gewaar, gelijk de Eskimo's op hunne graven plegen te plaatsen, en die ook de noordpoolreizigers als teeken hadden aangenomen om hunne berichten in neder te leggen. Het leed geen twijfel, of deze steenen heuvel was door Franklin gebouwd; allerlei voorwerpen in den omtrek verspreid, de overblijfselen van een tent, lepels en messen, een nog gevulde bus met thee, bijlen, scheepsinstrumenten, alles duidde aan, dat hier een laatste verblijfplaats van de bemanning der *Erebus* en *Terror* geweest was. Met kloppend hart spoedde men op den steenhoop toe, om dien open te maken. Zou eindelijk dáárin wellicht de oplossing van het droevig raadsel te vinden zijn, en, mocht het alzoo wezen, welke tijding zou hij bevatten? Niet lang bleven deze opwellende vragen onbeantwoord. Nauwelijks waren de bovenste steenen weggebroken, of een tinnen doos viel op den ijsbodem, en in die doos bevond zich slechts een enkel blad perkament, maar dat eene geheele bittere levens- en lijdensgeschiedenis inhield. Wij geven van dit hoogst merkwaardige document eene getrouwe afteekening op blz. 364.

Gelijk men bij nauwkeurige beschouwing, ook uit het schrift, zien zal, bevat dit blad eigenlijk twee mededeelingen, in den vorm van gewone scheepstijdingen. De eene behelst niets dan goeds en luidt, vertaald, als volgt:

28 Mei 1847. H. M. schepen *Erebus* en *Terror* overwinterden in het ijs op 70° 65′ n. br. en 98° 23′ w. l.

Wij overwinterden 1846 tot 1847 op Beechey-eiland, nadat wij het Wellingtonkanaal tot 77° br. opgegaan en op de westzijde van het eiland Cornwallis teruggekeerd waren. Sir John Franklin commandeerde de expeditie. Alles wel. Een afdeeling van 2 officieren en 6 man verliet de schepen op Maandag den 24 Mei 1847.

Gm. Gore, Luitenant.
C. F. Des Voeux, Stuurman.

Daargelaten de in het oog vallende schrijffout die het winterverblijf te Beechey-eiland van 1846—47 vermeldt, terwijl het bepaald een jaar vroeger moet plaats gehad hebben, geven deze korte regels gunstige berichten tot aan Mei 1847. Franklin was alzoo achtereen de Lancantersond en het Wellingtonkanaal doorgestevend, en daarna, omgekeerd zijnde, door een nog onbekend kanaal naar Beechey gevaren. Het volgend jaar had hij koers gezet naar King William, waar de winter hem van 1846 tot 47 ophield. Deze winter moet goed doorgestaan zijn, daar allen wel waren en in Mei eene afdeeling op verkenning uitging. Het perkament hield echter, helaas, nog eene andere mededeeling in:

25 April 1848. H. M. schepen *Terror* en *Erebus* zijn den 22sten April 5 uren (*leagues*) NNW. vanhier verlaten geworden, nadat zij sinds den 12 September 1846 in het ijs vast liggen. Officieren en manschappen, 105 zielen onder commando van kapt. Crozier, landden hier op 69° 37′ 42″ n. br. en 98° 41′ w. l. Sir John Franklin stierf den 11 Juni 1847, en het geheele verlies der expeditie aan dooden heeft tot heden toe 9 officieren en 15 man bedragen.

F. R. M. Crozier, Kapt. en oudste officier.
J. Fitz-James, Kapt. op den *Erebus*.

Wij breken morgen den 26sten naar Back (Visch) rivier op.

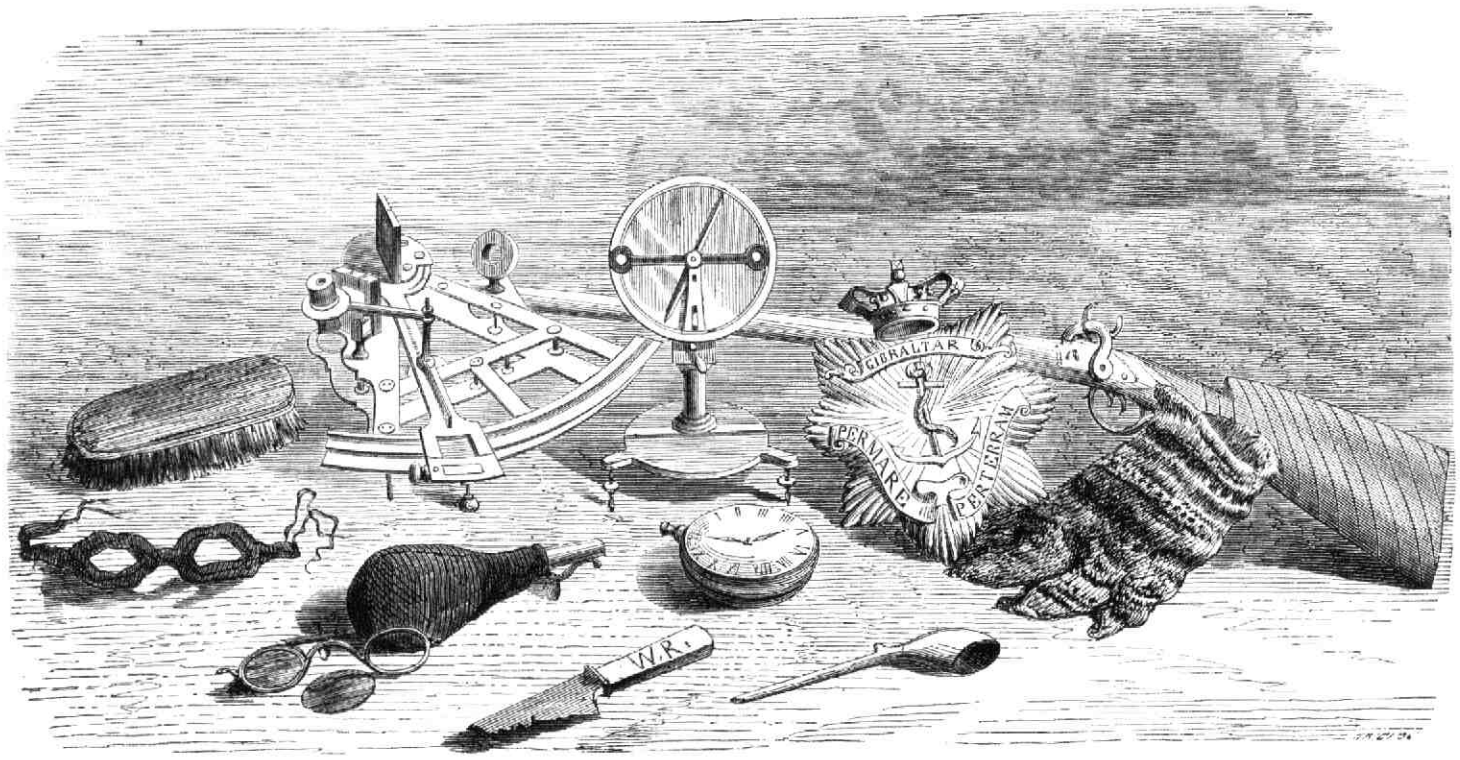
Voorts bevat dit stuk eenige weinige regelen, waarin gezegd wordt dat dit eerst door wijlen luit. Gore zou neergelegd zijn in een steenhoop in de nabijheid, door James Ross in 1831 daar ter plaatse opgericht, maar dat, daar deze steenhoop vernield was, hiervoor eene andere was opgebouwd.

Een treurige schemering ging thans over het lot der expeditie op! In Mei 1847 nog vol moed, had zij kort daarop haar edelen aanvoerder door den dood verloren. Sinds had men blijkbaar gepoogd den tocht over land voort te zetten. De beide bodems, zoo men meende, in een veilige plaats tusschen het ondoorkoombare ijs welbewaard achterlatende, was men in sleden over de bevroren velden getogen, in de vaste hoop om na eene lange reis bewoonde streken te zullen aantreffen. Aan Franklin toch was niet bekend, hetgeen eerst

later ontdekt werd, dat het Williamsland niet behoorde tot het vaste land, maar, door stroomen ingesloten, een ontzettend groot eiland is, een woestijn van sneeuw en ijs, waarop zelfs geen vogel nederdaalt, geen rob of beer voedsel vindt, veel minder een mensch leven kan. Mac Clinton en Hobson hadden, om de westkust langs te komen, 34 dagen; kapt. Young, die de zuidelijke helft onderzocht, 78 dagen noodig. In deze vreeselijke uitgestrektheid had de manschap na Franklin's overlijden gedwaald! Wie zou zeggen hoe en waarheen? Naar de schepen teruggekeerd, had men daar overwinterd, maar zonder eenig uitzicht om door de ondoordringbare ijsbergen te kunnen heenboren. Men zal zich herinneren, dat de bodems slechts voor twee jaren levensmiddelen geworpen om zich van noodeloozen ballast te ontdoen; dat sprak luide uit die op het ijs gevonden boot, waarin twee matrozen, te moede om haar verder te dragen, zich tot sterven hadden neergelegd, en waarin hunne uitgebleekte skeletten nog aanwezig waren.

Van Franklin's expeditie, met zooveel blijde hoop uitgezeild, was geen mensch overgebleven, taal noch teeken gehoord, totdat Mac Clinton de zekerheid van haar bitter uiteinde naar het vaderland overbracht, in de kostbare reliquiën die hij bijeen zamelde, en in het éénige blad schrifts, dat door de woede der elementen gespaard was.

De Admiraliteit legde ze, naast zooveel andere historische gedenkstukken, eerbiedig neder in het museum te Greenwich. Zoo lang er in 's menschen boezem sym-

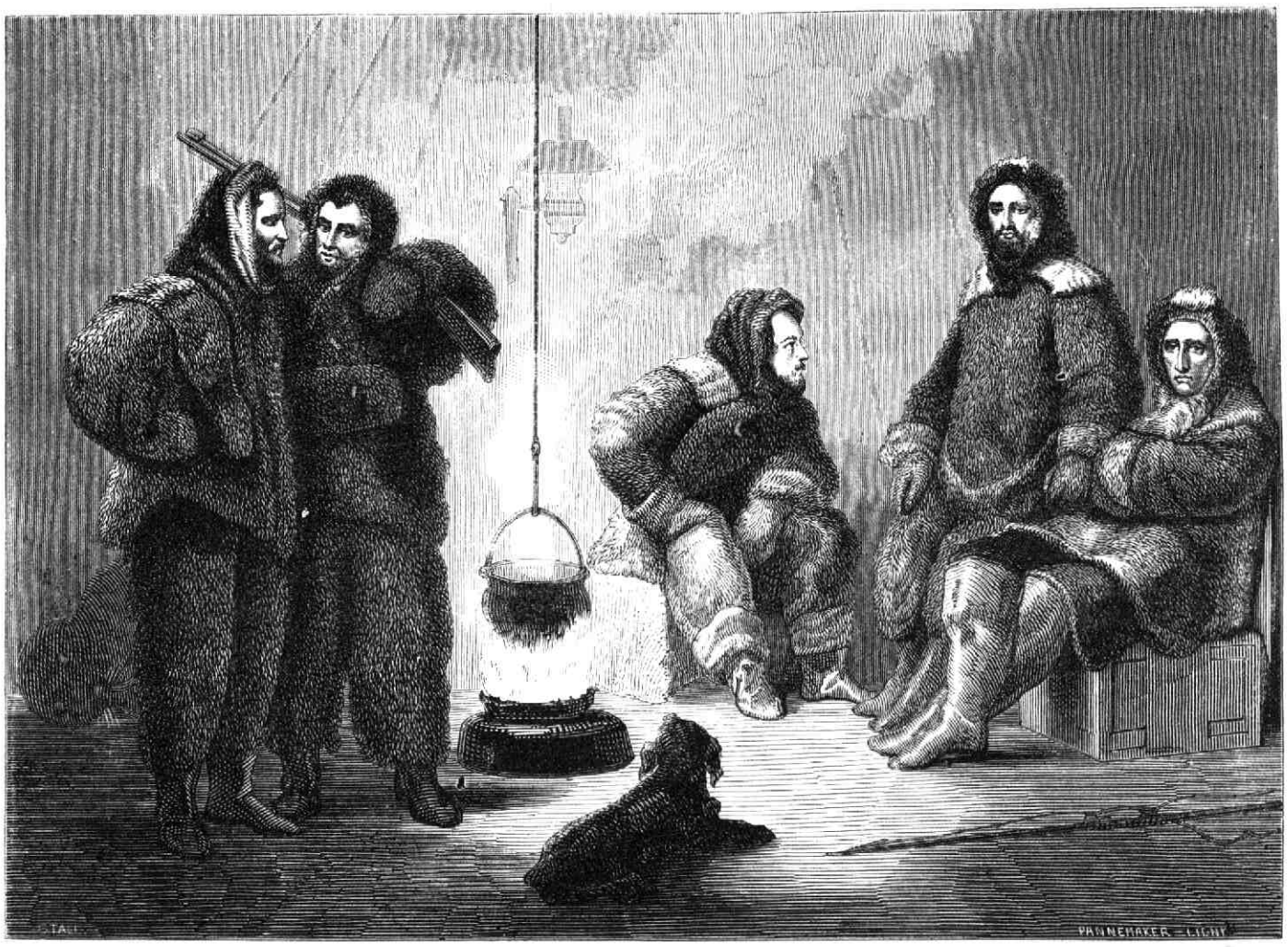
Gevonden voorwerpen, aan Franklin toebehoorende.

hadden medegenomen, in de meening dat men van lieverlede dien voorraad bij Eskimos of door jacht op vogels zou kunnen vermeerderen. Op een woestijn als deze was niet gerekend. In het begin van 1848 bleek de leeftocht schier uitgeput. Bleef men op de vastgevroren schepen, zoo wachtte allen daar een onvermijdelijke hongerdood. Dien ten gevolge had kapt. Crozier, nog altoos met een overtocht over land zich vleiende, den 27 April 1848, de schepen verlaten, en een nieuwe sledereis naar de Backrivier aanvaard. Maar de weg werd niet gevonden, en de een na den ander, door vermoeienis uitgeput, door gebrek verteerd, had een ongegraven graf gevonden op dezen grenzenloozen ijsbodem van King William Dat getuigden de geraamten die Mac Clinton bij zijne verdere nasporingen verspreid vond, dat vermeldden de overal heen gestrooide voorwerpen, door de eigenaars weg-

pathie is voor groote daden, voor zelfopoffering en mannenmoed, maar tevens voor den strijd en het lijden van den natuurgenoot, zullen zij daar den beschouwer dringen tot erkentelijkheid en weemoed.

Zonderling toeval. Toen kapt. Ross in 1830 de Victoriaspits ontdekte, gaf hij aan de beide zuidelijker gelegen landtongen, ter eere van den vroegeren noordpoolreiziger maar toenmaligen gouverneur van van Diemensland, de namen van kaap Franklin en Lady Franklin. Achttien jaar later zou deze wakkere zeeheld, op weinig afstands van de plek waaraan zijn naam verbonden was, zijn onherkenbaar graf vinden.

De noordwestelijke doorvaart, door Mac Clure in 1850 aan den noordelijken zoom van het door hem ontdekte Prins-Albertland werkelijk gevonden, is duur betaald!

Noordpoolreizigers in winterkostuum.

DE NOORDPOOLSTREKEN.

Groenland en zijn bewoners. — De eilanden — Eskimos.

Tot aanvulling van hetgeen wij in de vorige bladen mededeelden omtrent Sir John Franklin en de Noordpoolreizen, achte men het niet overbodig thans een blik te slaan op den archipel, die het tooneel was van die gebeurtenissen, en vooral op het menschenras, hetwelk op dezen uithoek der aarde woont: de Eskimos.

Dat gedeelte van Noord-Amerika, dat zich van Canada tot aan de Poolzee uitstrekt, dat onmetelijke gebied van eilanden en stroomen, waarvan nog slechts een zeer kleine oppervlakte bezocht en bekend geworden is — is eene wereld op zich zelve, als het ware voorbestemd om aan der menschen oog onttrokken te blijven. Onder eene eeuwige sneeuwlaag bedolven, verreweg het meerendeel van het jaar zelfs bedekt met eene ondoordringbare ijskorst; schier zonder eenigen plantengroei behalve een schrale mossoort die onder de sneeuw opschiet; in een klimaat waarin geen dieren kunnen leven, tenzij met een dikke huid bekleed of door een harnas van vet beschermd; in eene natuur in één woord, waarin voor den mensch, gelijk een fransch schrijver zich uitdrukt, drie van de vier elementen: water, aarde en vuur ontbreken, terwijl het vierde, de lucht, voor alle dierlijk leven schier doodelijk is: in zulk een hemelstreek liggen de ontelbare eilanden van de Hudsons- en Baffinsbaaien, Melvillesond en de Poolzee: Groenland, Southampton, Churchill, Cockburn, Boothia, Prins Albert, Baring, King William, Devon en honderd andere, die nog zelfs geen namen hebben.

Van deze allen is Groenland het uitgestrektste. Tusschen de Baffinsbaai, de Noordelijke IJszee en den Atlantischen oceaan ingesloten, beslaat het een oppervlakte van minstens 20,000 □ mijlen of 300 uren breedte, bij 600 lengte. Aan alle zijden door bergen omgeven, wier ijskorst één ondooibare gletscher vormt, laat het slechts hier en daar een doorgang open, die van de zee uit een blik gunt op een ontzettend woeste vlakte. Tot heden toe is nog maar een zeer klein gedeelte van Groenland bekend. Men vermoedt dat het door een groote rivier doorsneden wordt, die het in eene noorder- en zuiderhelft zou scheiden; maar alle pogingen om naar het noorden door te dringen zijn tot dus verre mislukt, wegens het onbegaanbare van

het binnenland, dat uit een dolhof van rotsen, afgronden en onafzienbare ijs- en sneeuwvelden bestaat. De westelijke en zuidelijke kuststreken, door een menigte van baaien en inhammen toegankelijk, zijn alleen bezocht geworden. Het klimaat is daar gematigd genoeg om mensch en dier het leven te gunnen, en eenigermate gelijk aan dat van IJsland. Maar de bodem is er veel onvruchtbaarder. Wel bieden de oevers van de binnenwateren aan de zuidzijde eenige schrale weiden van mos en varenkruiden, doch de plantengroei is er zoo sober, dat zoogdieren noch vogels er voldoend voedsel vinden; de hond, het rendier, de witte beer, de vos en een enkele duivensoort, zijn er de eenige landdieren. Overvloediger zijn de zeedieren, de watervogels en visschen, van wier vangst de inboorlingen dan ook grootendeels bestaan.

De rotspartijen in het binnenland, in den wintertijd ongenaakbaar, kunnen, wanneer de korte zomer hare bestijging mogelijk maakt, prachtige en trotsche natuurtooneelen aanbieden. De amerikaansche reiziger Kane vond er, te midden van ontzettende bergmassa's en onpeilbare afgronden, een bijna loodrecht opstaande zuil, alsof die daar door reuzenhanden gebouwd ware; hij rustte niet eer hij aan haar voet genaderd was en haar had afgeteekend, en gaf ze uit eerbied voor den engelschen dichter Tennyson diens naam. Als een staaltje der stoute natuur geven wij van dit punt op bladz. 373 eene afbeelding.

Groenlands bewoners zijn een stam van het ras der Eskimos, en, schoon zeer weinig ontwikkeld, toch verreweg de beschaafdste. Gelijk al hunne stamgenooten, zijn ze een visschers- en jagersvolk, dat het nog niet verder gebracht heeft dan het africhten van honden en het vangen van hun prooi. Over het algemeen zonder godsdienst, of althans beperkt tot eenige heidensche begrippen, zijn ze evenwel in de nabijheid der deensche koloniën, en voor zoo ver zendelingen bij machte waren hen te onderwijzen, aan het meest zuidelijk deel, met het Christendom en eenige beschaving bekend geworden. Hun geheele getal wordt op 24,000 geraamd, waarvan ongeveer 8000 zoogenoemd tot de luthersche en hernhutsche kerk behooren. In de hoogste mate vuil en op den laagsten trap van ontwikkeling staande, zijn ze trouwens vrij van grove zedeloosheid, maar bezitten daarentegen iets goedhartigs en kinderlijks, en, 't geen men wel niet vermoeden zou, een zekere fierheid, die hen nu en dan trotsch doet zijn tegenover den vreemdeling. Hunne woningen bestaan 's winters uit kleine steenen-, met klei bedekte hutten, waartoe eene nauwe lage opening toegang verleent, en 's zomers uit tenten, die zij naar willekeur nu hier dan elders opslaan. Tot voedsel nuttigen zij, buiten eenige weinige kruiden, alleen zeekalven en gedroogden visch. Jacht op landdieren maken zij hoogst zelden. Te handiger echter zijn ze in walvisch-, robben- en vischvangst. Terwijl de vrouwen en kinderen, half naakt, meestal in de smerige hutten en tenten blijven, waar de voortdurende rook van het haardvuur een walgelijke atmosfeer en duisternis, maar tegelijk een tamelijken graad van warmte verspreidt, gaan de mannen, van het hoofd tot de voeten in een pels gestoken, 't zij van rendierbont of van zeekalfhuiden, ten behoeve van eigen gezin of van handel, op de vangst uit. Des morgens vroeg beklimt de Groenlander een hoogte, om waar te nemen welk weder hij te wachten heeft. Zijn de voorteekenen gunstig, zoo komt hij opgeruimd naar beneden, en brengt zijn *kayak* of prauw in orde om daarmee den tocht te wagen. Deze prauwen zijn doorgaans twintig voet lang bij eene breedte van slechts achttien duim. Stevig van licht hout, dat op de kust is komen aandrijven, samengevoegd, zijn ze van buiten en van binnen met vet en huiden bekleed, en loopen van voren en van achteren in spitse punten uit, ten einde te beter wederstand te kunnen bieden aan de drijvende ijsschollen. Soms zijn ze ingericht voor een enkel persoon, die, in een soort van planken deksel besloten, in het midden gezeten, het vaartuig bestuurt; veelal ook hebben zij plaats voor verscheidene mannen, die allen achter elkander de roeiriemen hanteeren. De eersten dienen tot de kleinere, de laatsten tot de grootere jacht, namelijk op walvisschen. In zulk een broos vaartuig trotseert de Groenlander de zwaarste stormen, die den schepeling op het best ingerichte schip schrik zouden aanjagen. Met een ongeloofelijke behendigheid stuurt hij zijn prauw door hevige branding en hooggaande zeeën, en het is geene zeldzaamheid dat hij er dagen achtereen in doorbrengt. De roeiriem is zijn eenig wapen; zoolang hij dien in handen heeft kan geen golf hem afschrikken; hij doorploegt de zee, gelijk een bruinvisch den grooten oceaan, en gevoelt zich te vroolijker naar mate het schuim om hem heen spat.

Op die wijze gaat hij uit op de gevaarlijke vangst van zeekalven, een jacht die hare eigenaardige moeielijkheden heeft, tot welker overwinning geduld en handigheid hoofdzaak zijn. Heeft de jager een dezer dieren in het gezicht, zoo tracht hij met de meest mogelijke voorzichtigheid en schier zonder beweging het te naderen. Op vier of vijf vademen afstands blijft hij liggen, doodstil wachtende tot dat het dier boven water zal komen om adem te scheppen. Is het oogenblik gunstig, zoo werpt hij het eensklaps zijn harpoen in het vleesch, en het gewonde beest, dat oogenblikkelijk naar beneden duikt, wordt weldra opgehaald aan het lange touw, hetwelk aan de harpoen bevestigd is. Deze jacht is het genot en de glorie van den Groenlander: hoe bekwamer hij zich daarin toont, des te hooger staat hij aangeschreven bij zijn gezin en bij zijne makkers. Zoodra een knaap tien jaar oud is, ontvangt hij zijn eigen kayak, waarmede hij zich naar hartelust kan oefenen. De vangst van zijn eerste zeekalf wordt met een groot feest gevierd, waarbij hij verklaard wordt tot den mannelijken leeftijd gekomen te zijn. Heeft hij evenwel vóór zijn elfde jaar geen dezer dieren buit gemaakt, zoo wordt hij een voorwerp van algemeene minachting, en, tot zijn straf, een tijd lang aan de oude vrouwen overgelaten, met wie hij op de schelpen- of mosselvangst moet uitgaan.

Wordt de jacht op zeekalven — die meestal tot huiselijk gebruik dienen: de traan tot olie en het

vleesch, gerookt, tot voedsel — door één persoon gedreven, de walvischvangst vergt natuurlijk grooter prauwen en meer jagers. Evenzoo die op witte- of ijsbeeren, die vaak met levensgevaar gepaard gaat. Maar de handelsgeest, die zich, in navolging van de europeesche walvischvaarders, ook reeds bij de Groenlanders heeft ontwikkeld, schroomt niet voor wat bezwaar of opoffering. Maanden lang zwerft de inboorling door het ijs of over de rotsen die zijn eiland omgeven, alleen maar om zooveel huiden, beenderen en traan te verzamelen, dat hij daarmede aan een der havenplaatsen ter markt gaan, en 't zij eenige ijzeren gereedschappen in ruiling, 't zij eenig geld als koopsom machtig kan worden.

Behalve in de deensche kustplaatsen: Julianshaab, Frederikshaab en Holsteinborg, waar het koloniaal bestuur en eenige kleine handelskantoren, te samen ongeveer 250 Enropeanen tellende, te midden van eene kleine kolonie van inboorlingen gevestigd zijn; — leven de Groenlanders zonder eenigen maatschappelijken band. In groepen van 40 tot 60 gezinnen zijn ze langs de geheele kust verspreid en leiden een volkomen nomadenleven. Hunne taal is een verfijnd dialekt van het Eskimoosch, en in zoo verre eene eigene, dat men gepoogd heeft haar grammatisch te bewerken. Dit is evenwel meer een proeve, dan een zaak van eenig gewicht. De Groenlander doet zich in zijn eigenaardige taal verstaan, maar heeft begrip noch bewustheid van eenige grammaticale vorming. Ze is in dit opzicht even vaag als hunne godsdienst. Als Hoogste Wezen vereeren zij Silla, de lucht, die den adem, het leven, geeft, benevens twee mindere godheden, Malina en haar broeder Almingo, de zon en de maan, onder wier bescherming de zeekalvenvangst staat; voorts een aantal goede en kwade berg-, stroom-, wind- en wedergeesten. Zelfs zij die, zoo het heet, tot het Christendom bekeerd zijn, blijven deze hoogere machten vereeren; geen invloed van buiten is in staat hen af te brengen van het geloof en de gebruiken die zij van hunne voorvaderen geërfd hebben, en even tevreden als dezen brengen zij op hun sober bedeeld plekje der aarde hun armzalig leven door.

Veel behoeftiger nogtans dan de Groenlanders, leven de eigenlijke Eskimos. Tot dit geslacht behooren, behalve de bevolking van de kusten van Russisch-Amerika, meer bepaald de bewoners van de Hudsonsbaai, Baffinsbaai, de noord- en oostkust van Labrador, en den ganschen archipel van eilanden tot aan de IJskaap. Zeer zeker bestaan er op de aarde geen wezens in grooter afzondering en te midden van meer gebrek dan deze. Deze uithoek der wereld schijnt een oord van verbanning, een onneembare vesting, tegen den overweldigenden moed des menschen beschermd. In een doolhof van zeeën, golven en straten verborgen, zijn de eilanden van dezen archipel bovendien ommuurd door eene massa van vaste of vlottende ijsbergen, waar tusschen geen schip zich wagen durft. Gedurende het grootste gedeelte van het jaar zijn die ijsgevaarten aan de kusten vastgevroren en vormen één geheel met het land; van Juni tot September, den eenigen tijd waarin de zon niet ten eenenmale haar licht verbergt, laten ze nu en dan los en drijven, door de golven voortgestuwd, heen en weder. Onbeschrijfbaar schoon in hun statige vormen, nu eens als zuilen en piramiden, dan weder als rotsen of kasteelen, en in hun plechtige vaart verblindend beschenen door de zonnestralen, zijn ze nogtans te vreeselijker in hunne ontmoeting. Zij schuiven over elkander en stapelen zich tot hemelhooge bergen op; met een ontzettend geweld botsen zij de een tegen den ander, splijten en splinteren in reusachtige brokken en storten met een verpletterende kracht in de golven. Wee het schip, dat zich tusschen die beweegbare rotsen ingesloten vindt! Hoe stevig ook van bouw, hoe zwaar met ijzer ompantserd, het zou als een noot gekraakt en vergruizeld worden. Kapitein Buchan, die meermalen van zulke botsingen getuige was, verhaalt in zijne noordpoolbeschrijving daarvan huiveringwekkende tooneelen. Herhaaldelijk zag hij op grooten afstand, hoe twee zulke gevaarten, die zich met de golven ophieven en daalden, elkander als het ware ten tweestrijd naderden. Het grootsche van dit gezicht, zegt hij, is met geene pen te beschrijven. Ieder die aan boord der schepen was verzekerde zich onwillekeurig van een steunpunt en verbeidde, met de oogen op de ontmoeting gevestigd, in sprakeloozen angst het moment van den schok, die zich ook niet lang liet wachten. Brokken ijs van duizende ponden zwaarte vlogen van alle zijden af, en stortten met oorverdoovend gedruisch in zee. De beweging daardoor in het water ontstaan was zoo groot, dat zij eene boot met een aantal mannen bezet dertig schreden op het strand had kunnen werpen, en het doffe gebons van de opeenhotsende of in de zee tuimelende massa's zoo geweldig, dat de scheepsbevelen door de matrozen niet konden verstaan worden. De klok van het schip, dat op vier mijlen afstand lag, begon van de hevige slingering zonder ophouden te luiden, en men was genoodzaakt haar met werk te omwoelen om een eind te maken aan dit somber geluid, dat als een doodsklok klonk te midden van dit tooneel van verwoesting.

Van September tot April heerscht in deze streken de nacht, waarin alleen maan en sterren van tijd tot tijd een vale tint van licht verspreiden. Maar te gelijk bulderen ook de hevigste stormen, bij eene koude van verscheidene graden onder nul. Sneeuwjachten worden met wilde vaart voortgestuwd; het ijs zet zich tot een onbegrensde hobbelige vlakte vast, en alleen de met kracht voortgezweepte golven banen zich schuimend en woest een weg waar ze dien vinden kunnen. De thermometer wijst dan niet zelden 20 tot 30 graden onder nul. In zulk een natuur heerscht de dood.

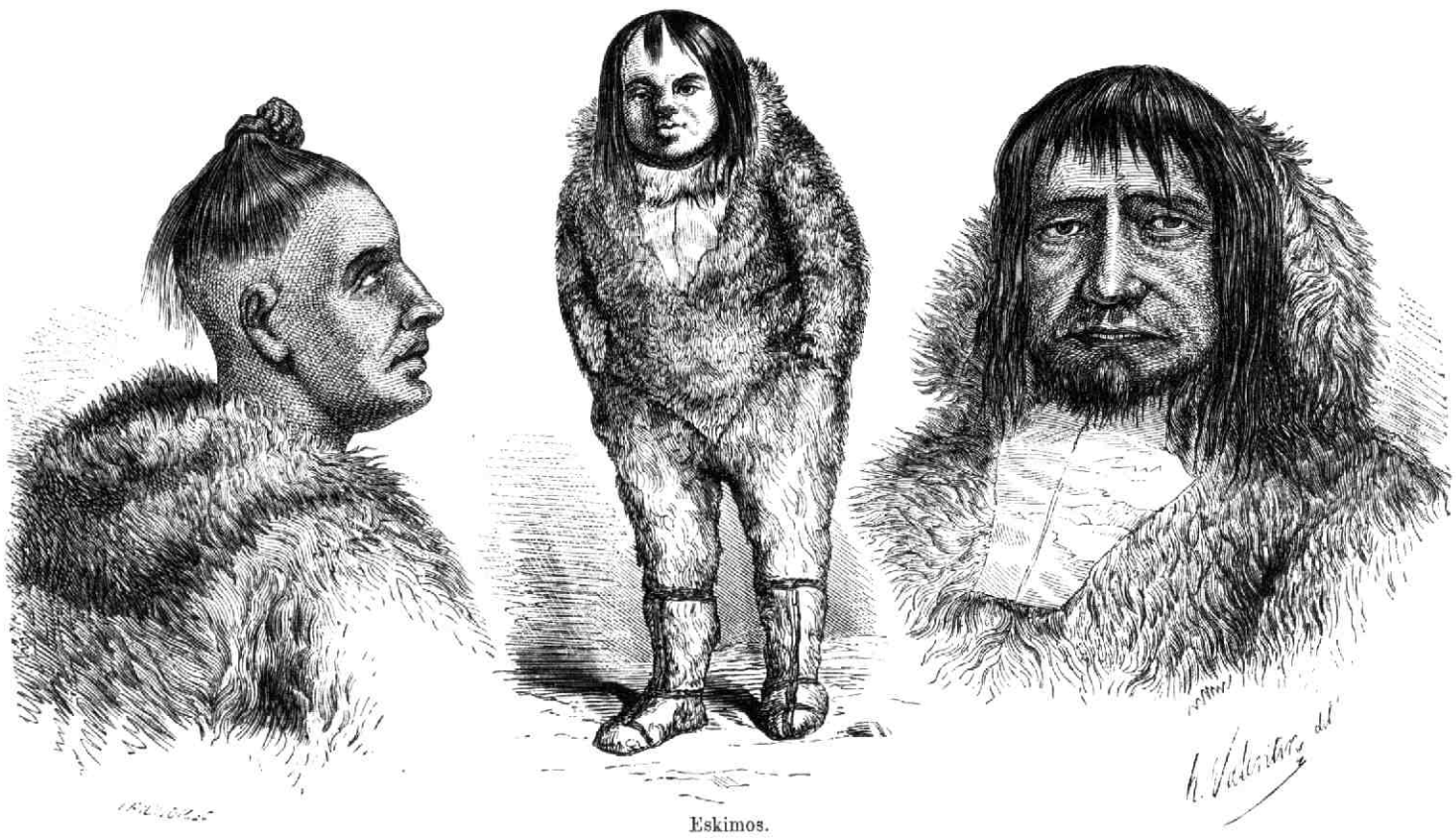
Toch is ook de mensch tot deze streken doorgedrongen. Een jacht vol avonturen en gevaren, de walvischvangst, lokt telken jare schepen naar de Poolzeeën heen. De walvisch, vroeger soms tot aan de kusten van Europa afdwalend, vooral in den omtrek van Terre-neuve, is van lieverlede naar kouder streken verhuisd, als om zich voor de vervolging van den mensch te vrijwaren. Doch ook hier is hij voor de onverschrokkenheid van zijn vijand niet veilig.

Geen jaar gaat voorbij, zonder dat eenige schepen, in de hoop op ruime winst, zich getroosten te overwinteren te midden der ijswoestijnen van de Davisstraat en de Hudsonsbaai. Sommige dringen zelfs veel verder door en naderen de Poolstreken. Maar verder dan ooit de walvischvaarder zich waagde, heeft de zucht tot wetenschap den mensch gevoerd, bovenal in de laatste halve eeuw, ter ontdekking van eene noordwestelijke doorvaart en ter opsporing van den held, die met al de zijnen het slachtoffer geworden was van de raadselen, waarmede het hooge Noorden zijn gebied omhuld houdt.

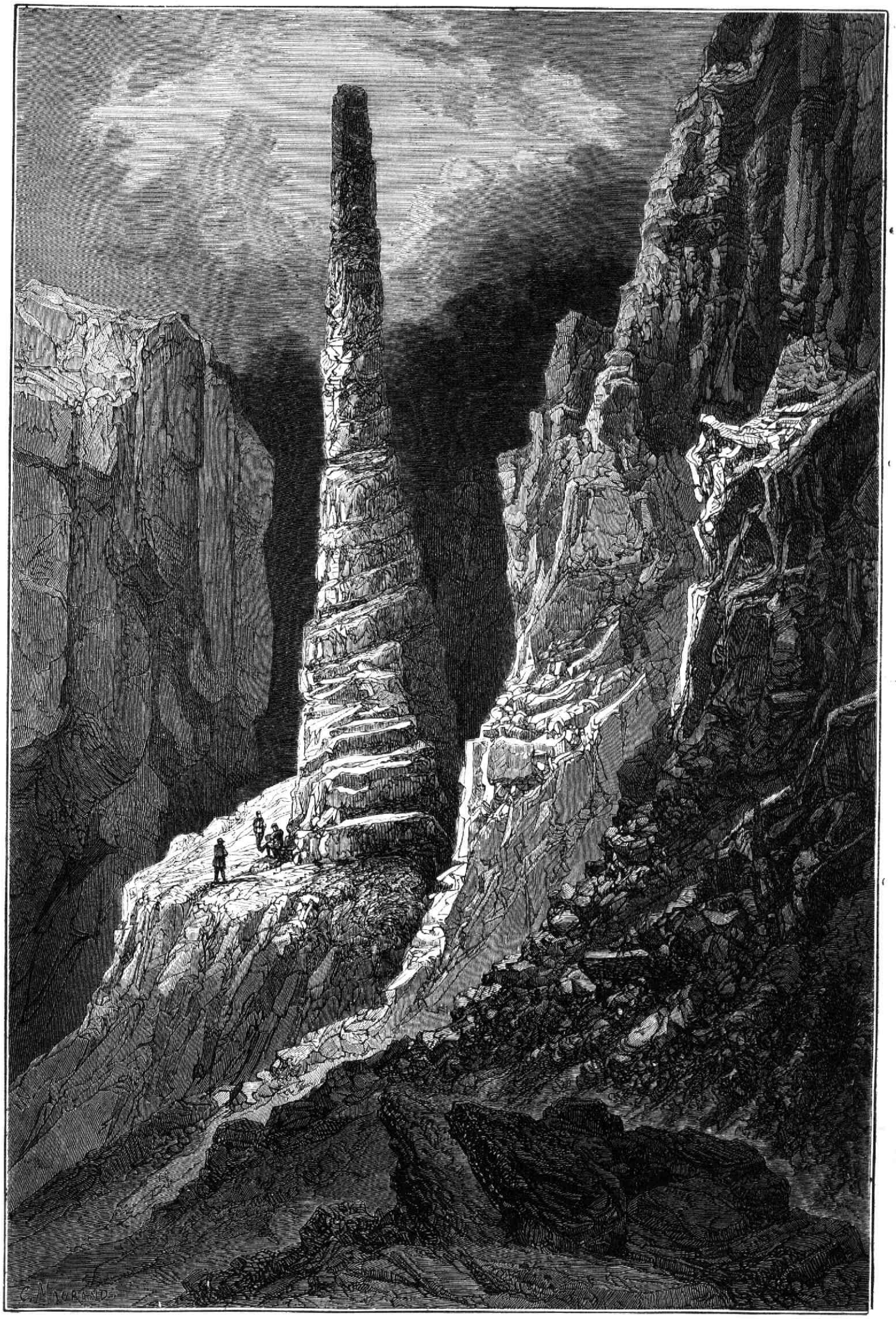
Trouwens, behalve door deze tijdelijke bezoekers, worden deze ijsvelden bewoond door menschen die er geboren worden en sterven, en die van Gods heerlijke aarde niets kennen dan de woeste zee om hen heen en den nog woester bodem waarop zij leven. Wat wonder dat deze menschensoort, ten eenenmale afgesloten van elke andere maatschapppij en van niets omringd dat het verstand slechts eenigzins zou kunnen ontwikkelen; als het ware gebannen naar dezen uithoek, waarheen zelfs de zon bijna licht noch warmte zendt; wat wonder, dat deze bewoners reeds in hun uiterlijke gedaante de teekenen dragen van een verwaarloozing, die hen als een lagere klasse van menschen zou doen beschouwen.

De Eskimo der Poolstreken onderscheidt zich door een buitengewoon groot hoofd; een breed, plat aangezicht met vooruitstekende wangbeenderen; een kleinen, ingedrukten neus; zwart, lang en ruw hoofdhaar, en week, slap vleesch. Dunne beenen dragen een dikken, loggen romp; handen en voeten zijn in 't oogvallend klein, met korte vingers. De koudklamme huid, steeds met een dikke laag vuil en traan bedekt, toont een donkergele koperkleur. Zelden is hij meer dan vijf voet lang.

De Eskimos zijn in zoo ver een nomadenvolk dat zij niet lang op dezelfde plaats verblijven, zonder zich evenwel ver te verwijderen van een bepaalde streek, die zij zich tot woonoord gekozen hebben, en die zij dan ook nauwkeurig kennen. In den zomer dringen zij soms eenigzins het binnenland hunner eilanden in, ten einde jacht te maken op het rendier, dat hun de warmste kleeding en het beste voedsel verschaft. Des winters houden zij zich dichter aan de zeekust op, die hun alleen de dagelijksche spijs kan bezorgen, en veranderen niet van woonplaats tenzij de schaarschheid van buit of het gevaar van witte beeren hen daartoe noodzaakt. Enkele gezinnen, door banden van bloedverwantschap of onderling dienstbetoon aan elkander gehecht, voegen zich in het gure saizoen bijeen en wonen in weinig talrijke groepen of dorpjes gezellig te zamen; grootere maatschappijen vormen zij niet; zelden laten zij zich in met leden van een andere groep, dan alleen wanneer zij in tijd van nood hulp kunnen verleenen of die zelve behoeven. Van natuur eerlijk onder elkander, de een den ander niets misgunnende, maar gaarne bereid van hun overvloed, indien die er is, mede te deelen; kinderlijk zachtmoedig en hulpvaardig, leiden de Eskimos een aartsvaderlijk leven en vormen zij de eenvoudigste maatschappijen die men zich verbeelden kan. Zij kennen volstrekt geen overmacht of rang, geen heerschzucht of afhankelijkheid. Het hoofd van het gezin, verantwoordelijk voor de voeding en het onderhoud van zijne vrouwen en kinderen, brengt hen ter plaatse waar het hem goeddunkt, zonder daarvan aan iemand rekenschap te geven, die hem ook door niemand zou gevraagd worden. Ieder jongman, die genoeg bedrevenheid in de jacht bezit om een gezin te onderhouden, kiest zich een vrouw, huwt haar zonder de minste plechtigheid, en leeft van dit oogenblik af in

Eskimos.

De zuil van Tennyson.

volkomen onafhankelijkheid. Man en vrouw deelen gelijkelijk in het bestuur van het gezin; de vrouw wordt — gelijk dit bij minder beschaafde volken meestal het geval is — volstrekt niet beschouwd als de ondergeschikte, de slavin van haar echtgenoot; zij is meesteresse in haar woning, terwijl de man ter jacht uit is, en bestiert de huishouding met zachtheid en liefde.

De eenige kennis, die wij tot heden toe omtrent het karakter en de levenswijze der Eskimos bezaten, was voornamelijk ontleend aan de berichten van walvischvaarders, die meermalen gelegenheid hadden op hunne zwerftochten in de Poolstreken met dit volk in aanraking te komen, en die allen de eenvoudigheid en hulpvaardigheid roemden waarmede de europeesche schepelingen op deze onherbergzame kusten ontvangen werden. De expeditiën, ter opsporing van Franklin uitgezonden, hebben het hare bijgebracht om deze berichten te vermeerderen. Maar niemand zeker heeft in dit opzicht grooter opofferingen gedaan dan de Amerikaansche kapitein Hall, die zich getroost heeft twee of drie jaren als een Eskimo onder de Eskimos te verkeeren, in hunne vuile hutten hun walgelijk leven te deelen en zoowel hunne eenzame jachten als hun gezellig samenzijn bij te wonen. In het vorige jaar heeft hij daaromtrent een merkwaardig verhaal uitgegeven [1], en een der beste fransche tijdschriften [2] heeft ons dezer dagen een zeer lezenswaard uittreksel daarvan medegedeeld, waaruit wij ontleenen wat wij hier neerschrijven.

De inboorlingen van deze sneeuwwoestijnen leven, in kleine groepen afgedeeld, in den korten zomertijd aan de zeekust onder hunne tenten van huiden, of dwalen van de eene baai naar de andere, al naar mate dit voor de vangst voordeeliger schijnt. Hoe weinig ontwikkeld ook, kennen zij met bewonderenswaardige nauwkeurigheid het gedeelte van het eiland dat zij zich tot woonoord hebben uitgekozen; geen rotskloof of inham die zij niet volkomen gepeild hebben; en het is waarlijk opmerkelijk hoe zij den omtrek van hunne kust met den vinger weten af te teekenen, zoo vast en stipt, dat een volleerd geograaf 't hun niet verbeteren zou. Zoodra er een walvischvaarder of ander vreemdeling in hunne nabijheid verschijnt, vereenigen zij zich zonder de minste vrees op den oever, en bieden hunne diensten aan. Voor een klein geschenk van scheepsbeschuit, koffie of tabak, gaan zij mede ter vangst en staan daartoe hunne prauwen af, of leenen hunne honden, indien de jacht te land op rendieren losgaat. Men moet zich evenwel niet verbazen, wanneer zij bij dergelijke tochten op eens wegloopen. Zien zij een rendier of eenig ander wild, dan laten zij de Europeanen in den steek en volgen hun eigen weg. Overigens zijn zij onvermoeid en rusten nacht noch dag, ten einde later des te genoegelijker zich in een volkomen niets-doen te verlustigen. Hun grootste genot bestaat hierin, dat zij, zoodra de buit gevangen is, een stuk vleesch of huid verslinden, zonder de moeite te nemen het te koken of toe te bereiden. In alle jaargetijden, iederen dag levende van de meer of min gunstige toevallen der jacht, en nooit zorgende tegen den dag van morgen, nemen zij slechts het oogenblik waar en eten soms een ongeloofelijke hoeveelheid voor vele dagen tegelijk. Ieder vreemdeling staat verbaasd over den ongehoorden voorraad die zich in hunne maag laat bergen. Gedurende den zomer zijn ze minder gulzig; de zee levert hun dan dagelijks hun gewone voedsel van visch, zeekalven of walvisschen, en als zij een dezer laatste dieren machtig geworden zijn kunnen zij daarop dagen achtereen teren. In den wintertijd daarentegen zijn ze vaak aan den honger ter prooi, en wapenen zij zich daartegen zoo goed mogelijk door een zesdubbelen maaltijd.

Het laat zich begrijpen, dat de mannen, wier eenig handwerk de jacht is, hierin dan ook een ongemeene handigheid toonen. Hij, die het meeste vangt, is niet de machtigste, aangezien in deze streken van overmacht geene sprake is, maar hij is de rijkste en kan zich het genot geven het grootste gezin rondom hem heen te onderhouden. Een der merkwaardigste jagers, met wien kapt. Hall kennis maakte, was de Eskimo Ugarg, die na elkander dertien vrouwen gehad had, waarvan er nog verscheidene met haar kinderen bij hem leefden. Schoon slechts met één vrouw in huwelijk levende, maken de mannen geen het geringste bezwaar zulk een overeenkomst te verbreken en een andere aan te gaan. Ugarg had zijn eerste vrouw verlaten omdat zij hem geene kinderen schonk; de tweede was gestorven; de derde had hem verscheidene telgen gegeven, maar was toen gaan leven met een ander man; en op die wijze waren alle twaalf huwelijken in der minne ontbonden, totdat hij nu zijne dertiende vrouw bezat, maar toch voor de verlatenen, die bij hem woonden, even goed zorg droeg als voor zijne tegenwoordige. Zelfs had hij de kinderen van een zijner vrouwen uit een vorig huwelijk aangenomen, omdat hun vader blind geworden en aldus buiten staat was in hun onderhoud te voorzien.

De woningen waarin de Eskimos onder dit vreeselijk klimaat hun leven slijten, zijn zoo eenvoudig denkbaar en hebben niet alleen niets geriefelijks, maar alles wat den Europeaan een huivering door de leden kan jagen. Hunne zomertenten, *tupics*, hebben een walgelijken geur van de dierenhuiden waaruit ze samengesteld zijn. Behalve een eenigen lagen ingang zijn ze rondom besloten en laten licht noch lucht door. Vrouwen en kinderen, voor een groot deel naakt en haveloos, zitten op een lage bank van aangespoeld hout, of anders op den ruwen smerigen grond, rondom een lamp van traan, die tegelijk voor verwarming en verlichting dient, en houden zich te midden van rook en walm letterlijk met niets bezig dan soms met het herstellen van een vischnet of het drogen van visch. Er behoort eene groote mate van zelfverloochening toe voor den Europeaan, om een dergelijke hut binnen te kruipen en onder deze met beestenhuiden gekleede en met traan besmeerde schepselen

---

[1] *Life with the Esquimaux*, the narrative of Captain F. C. Hall, London 1864.

[2] *Revue des deux mondes*, Liv. 1 Mai 1865.

neder te zitten. Kapt. Hall geeft van zulk een bezoek de volgende beschrijving:

"In mijn geheele lengte, met den buik op den grond uitgestrekt, moest ik naar den ingang der tent kruipen, waar door ik eerst het hoofd, vervolgens de schouders en eindelijk het overige van mijn lichaam diende heen te wringen. Op die wijze bevond ik mij weldra in het midden van een aantal afzichtelijke wezens, waaronder een twaalftal stevige kerels, ieder met een mes gewapend. Hoe bandietachtig deze laatsten er ook mochten uitzien, hadden ze evenwel niets oorlogzuchtigs in den zin. Hunne messen dienden alleen om van een pas gevangen zeekalf lange reepen rauw vleesch af te snijden, die weldra in de kaken van deze uitgehongerde monsters verdwenen. Achter in de tent werd ik mijn vriend den Eskimo Koojessi gewaar, gezeten tusschen twee vrouwen, die naar het scheen den maaltijd eenigszins regelden en juist bezig waren zich te vergasten aan een schaal gevuld met nog warm zeekalfbloed. Toen hij mij daar in zijne huishouding binnengeleid zag, scheen Koojessi eenigzins verlegen; maar weldra herstelde hij zich en lachte zeer genoeglijk, toen ik hem mijn verlangen te kennen gaf om hun feest te mogen deelen en van den maaltijd gebruik te maken. Dadelijk haastte zich een der vrouwen, mij een snede rauw spek aan te bieden en mij daarop te verwijzen naar den rookenden schaal met bloed, die intusschen ijverig rondging en aangevuld werd naarmate men er van nuttigde. Hoe goed ik mij ook houden wilde, kon ik niet nalaten bij het zien van dezen drank in dien morsigen schotel te walgen, en mijne gastvrouw, vermoedende dat mijn afkeer ontstond uit vrees voor de drinkschaal waaraan niet alleen allen hunne betraande lippen hadden gezet, maar die bovendien zoodra ze bijna leeg was door de honden werd uitgelikt, had de voorkomendheid voor mij een afzonderlijken schotel met bloed te vullen en mij dien met eenige hoffelijkheid aan te bieden. Tot mijne groote verbazing vond ik den drank op verre na niet zoo afschuwelijk als ik mij dien had voorgesteld; en om haar van deze verrassing en tevens van mijne erkentelijkheid voor de ondervonden gastvrijheid blijk te geven, schonk ik de eskimosche schoone een bonten katoenen zakdoek, die het gansche gezelschap in opgetogenheid bracht en mij van alle zijden teekenen van dank en welwillendheid deed toevloeien."

De winterhuizen, *igloos*, zijn zoo mogelijk nog armer. Zoodra de zon deze streken voor eenige maanden verlaat en de scherpe koude den adem doet bevriezen, verlaat de Eskimo zijn tent van huiden en bouwt zich een woning, die beter geschikt is om de temperatuur en de stormen te weerstaan. Daartoe hakt hij zich vierkante stukken ijs, die hij, in een cirkel, als steenen op elkander stapelt, metselt ze te samen met sneeuw, ter hoogte van eenige voeten, en rondt dit gebouw van boven tot een koepelachtigen vorm, terwijl hij aan éene zijde op den grond eene kleine opening vrijlaat, waar de gaande en komende op den buik door heen kan kruipen. In een hoek van deze hut, op een hoop droog mos of, bij gebrek daarvan, op vastgestampte sneeuw, worden de huiden gespreid die tot slaapplaats dienen. In het midden van het vertrek hangt de onmisbare lamp, die den nacht en de koude buitensluit niet alleen, maar die tevens dienen moet om de sneeuw tot drinkwater te smelten en de vochtige dierenhuiden te drogen waarmede de jagers van hunne tochten terugkeeren. Gaat deze lamp uit, dan is het gezin aan het grootste gebrek ter prooi; noch licht noch warmte stroomt hun meer toe: de dood grijnst hen aan in koude en honger. Geen wonder, dat de Eskimo, deze ramp voorziende, in weerwil van klimaat en gevaar, niet rust eer hij op de ijsschollen aan de kust een zeekalf machtig is geworden. Vergezeld van zijne honden, die in dit opzicht een merkwaardig instinct bezitten, waagt hij zich, met zijn harpoen gewapend, nachten en dagen lang, te midden der vlottende ijsbergen. Van den een op den anderen klauterend spoedt hij zich naar eene open plek, waar de zee haar golven tusschen den gestolden ijsvloer voortstuwt. Daar bevindt zich zijn buit. Het zeekalf, meestal onder het ijs vertoevend, komt van tijd tot tijd boven om adem te scheppen; maar de harpoen wacht hem, en in plaats van leven vindt het den dood. Met wellust wordt het dier uit het water opgehaald, en weldra verkondigen de vooruit springende honden al blaffend aan de tehuis gebleevenen, dat er een heerlijke buit in aantocht is. Alle leed is dan voor eenige dagen vergeten. Alsof men op de gezegendste plaats der aarde leefde, is er blijdschap en vroolijkheid in de armelijke woning. Alles schaart zich rondom het gevangen dier, hetwelk soms over de honderd pond wegen kan en vleesch en traan belooft voor lang. Aan zuinigheid of spaarzaamheid valt niet te denken. Buren en vrienden, die vroeger van het hunne mededeelden, worden genoodigd, nu hier overvloed is. Zijn allen bijeen, dan wordt het beest opengesneden, het bloed gretig opgevangen, de huid afgestroopt om voor kleeding te dienen, het vet ter zijde gelegd tot voorraad van de lamp, en het vleesch, op staanden voet in reepen rondgedeeld, rauw genuttigd. Uren lang kan zulk een maaltijd aanhouden. De provisiekamer van elk der aanwezigen is de maag, en zelfs de vader van het gezin zou meenen aan de gastvrijheid te kort te doen, indien hij wat bewaren wilde voor zijne kinderen en niet alles ten beste gaf zoolang er iets te nuttigen overblijft.

De tochten over het ijs ten behoeve der zeekalvenvangst kunnen vaak hoogst gevaarlijk zijn. Soms gebeurt het, dat een storm opsteekt, het ijs splijt en de jager op een losgelaten vlak naar zee afdrijft. Geen winter gaat er voorbij, zonder dat dergelijke rampen gebeuren. Gedurende die van 1859 werden op die wijze vijftien Eskimos op een gezamenlijken tocht aan hunne gezinnen ontvoerd. Zij bouwden zich op hun vlottend eiland een hut van ijs, maar dreven noordwaarts af onder zulk een koude, dat de meeste van de honden die zij bij zich hadden stierven, en de twee die overgebleven waren geslacht moesten worden om tot spijs voor hunne uitgeteerde meesters te dienen. Zulk een daad pleegt de Eskimo nooit, dan in

den hoogsten nood; de hond is zijn vriend, zijn trouwe bondgenoot; hij is hem heilig, en de eerste beten van een gevangen prooi worden toegeworpen aan den viervoetigen makker, die het eerst den buit heeft opgespoord. Dertig dagen lang zwierven de ongelukkige jagers in gebrek en ellende rond, toen de wind omsloeg en hen terugvoerde naar hunne gezinnen, die waanden dat zij in de golven waren omgekomen.

Uit dergelijke voorbeelden kan men opmaken, hoe weinig benijdenswaardig het leven in de Noordpoolstreken is. Voegt men daarbij de ontbering en de ziekten, vooral scheurbuik, waaraan de Eskimo blootgesteld is, dan rijst onwillekeurig de vraag hoe het mogelijk is, dat deze ijswoestijnen, omspoeld door een woedende zee, niet sinds lang door de bewoners verlaten zijn, vooral nadat deze van walvischvaarders en reizigers vernomen hebben hoe er, zelfs in hunne nabijheid, landen bestaan, waar zij, in gematigder luchtstreek en rijker in vischvangst, veel beter hunne woning zouden kunnen opslaan. Toch blijken ook deze menschen aan hun geboortegrond gehecht en gevoelen zij veel minder het gebrek dan wij zouden vermoeden. Hun leven is over het algemeen lang; niet zelden vindt men onder hen grijsaards van bijna honderd jaar, en over het lot hun toebedeeld klagen zij niet. Integendeel, de weinige Eskimos die men naar Europa overgebracht heeft, verlangden spoedig naar hunne ijsvelden terug en verkozen hun rauw voedsel in hunne bedompte hutten verreweg boven de gemakken en weelde van een meer beschaafde levenswijze. Kapt. Hall ontmoette bij zijn langdurig verblijf onder dit volk twee inboorlingen, Ebierbing en zijne vrouw Tookoolito, die in 1853 naar Engeland medegenomen en aan koningin Victoria voorgesteld waren. Na twee jaar afwezigheid hadden zij verzocht met een volgende expeditie naar hun land te mogen terugkeeren. Ebierbing was een goed zeeman, een onverschrokken jager, met een open gelaat en een vrij helder verstand, en volkomen bekend met den omtrek waar hij het levenslicht aanschouwd had; maar van de engelsche beschaving had hij niets kunnen aannemen. Hij had zich van het begin zijner reis af niet op zijne plaats gevoeld, was droefgeestig geworden en leefde eerst weder op, toen hij in zijn huiden gekleed, op zijne ijsvelden mocht omdolen. Ter nauwernood waren hem een paar engelsche woorden in het geheugen gebleven. Zijne vrouw daarentegen had van haren uitstap levendige herinneringen overgehouden, en zelfs eenige beschaafde vormen medegebracht. Zij sprak een weinig Engelsch en prees de vriendelijkheid die men in den vreemde haar betoond had. Het lezen dat men haar had trachten te leeren kwam haar natuurlijk in haar eigen land niet te pas. Beter gebruik maakte zij van het breien, hetwelk zij op hare beurt aan hare landgenooten trachtte te onderwijzen. Maar bovenal had zij een oog gekregen voor de verregaande onzindelijkheid van haar geslacht. Zij begreep het nuttige van dagelijksche wasschingen; zij droeg zelfs eenige zorg voor haar haar en gaf hoog

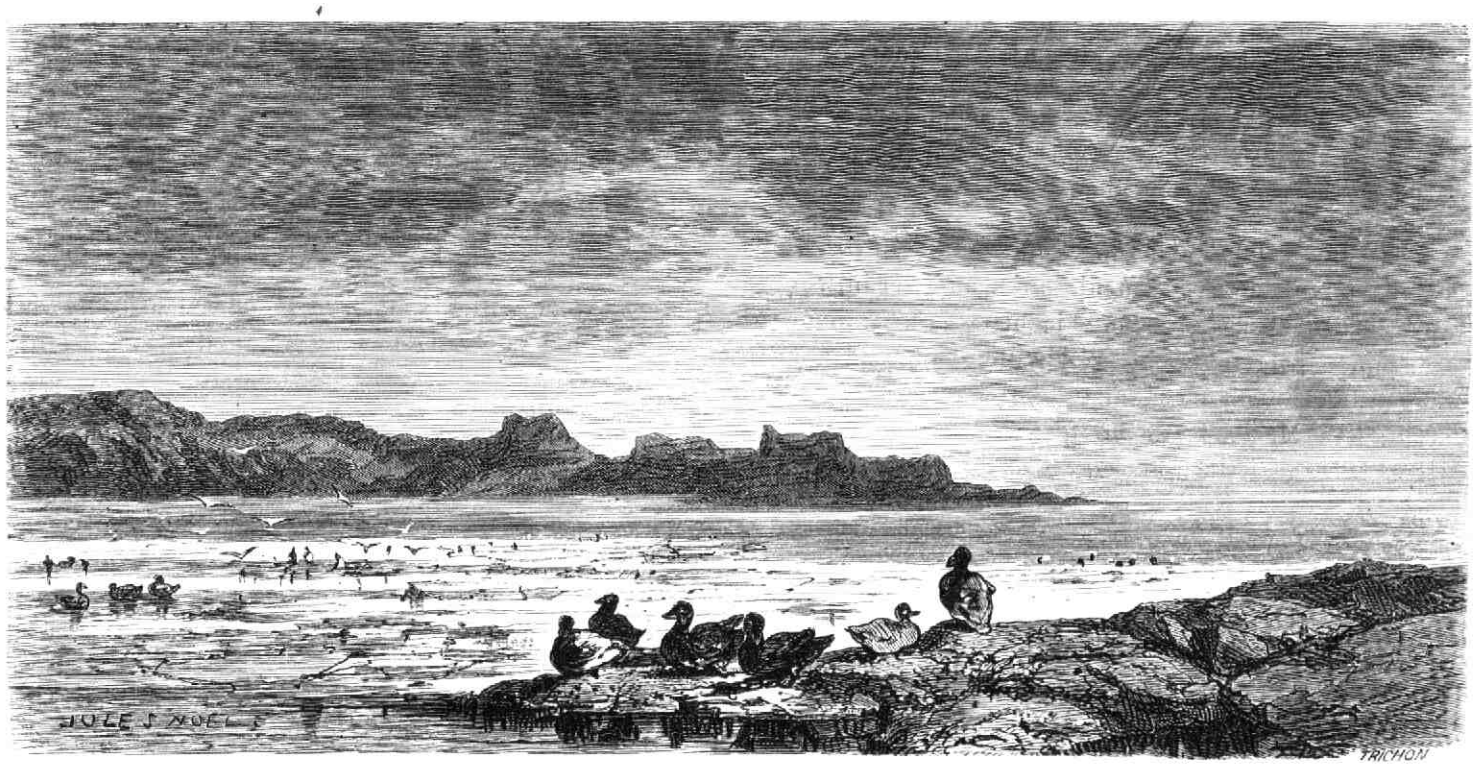

Een Eskimosche hut van binnen

op van de behoefte aan reinheid, vooral bij vrouwen en kinderen. Tookoolito had zich evenwel in Engeland niet gelukkig gevoeld, maar met haren man een innig heimwee gedeeld. Thans voelde zij zich weer te huis en was niet gelukkiger, dan wanneer zij soms, tot bewondering van hare stamgenooten, hare dierenhuiden kleeding aflegde en zich voor een oogenblik vertoonde in een japon en met een muts op het hoofd, gelijk zij in Londen gedragen had.

Zullen de Eskimos, sinds eeuwen vastgevroren in hunne ijsvelden en in maatschappelijke of verstandelijke ontwikkeling geen stap vooruitgetreden, ook voor volgende eeuwen blijven hetgeen zij waren; of heeft de toekomst ook voor hen hare hoop op verbetering van lot en leven? In de laatste halve eeuw zijn ook in het verkeer der volkeren wonderen gebeurd. Afstanden en grenzen zijn ijdele droombeelden geworden, en brandende zonnegloed noch versteenende koude houdt Europeaan en Amerikaan terug om tot de uithoeken der wereld door te dringen. De Poolzeeën zijn doorkruist, en honderde voorheen onbekende eilanden aan de kaart, maar tegelijk daarmede ook aan de algemeene menschelijke maatschappij toegevoegd. Reeds thans doet zich de invloed zien, dien de walvischvaarten en de Franklinstochten in de Poolstreken hebben te weeg gebracht. Men zegt dat vele Eskimos, door de berichten verlokt, hunne oude landpalen verlaten en zich naar Groenland verplaatsen: eene eerste schrede om met de wereld in aanraking te komen. Maar boden hebben, volgens zijne aanwijzing, deze school doorloopen. Zijne rede werd, ook door de mannen der wetenschap, luide toegejuicht, en weldra zal wellicht de tijd aanbreken dat het Britsche gouvernement nieuwe expeditiën naar het barre Noorden zal uitzenden. [1]

vendien, al bleven zij tusschen de ijsklippen van hun geboorteland, zij zijn er niet meer aan zich zelven overgelaten. Heeft met de droevige ontdekking van Mac Clinton de Poolstreek haar aantrekkelijkheid verloren, voor zooveel die was opgewekt om te weten hoe het den moedigen Franklin met de zijnen vergaan was, toch zijn die tochten daarmede niet voor goed gestaakt. Integendeel, in de maand Februari van het jaar 1865 heeft kapt. Osborn in het Geographisch Genootschap te Londen met kracht van redenen betoogd, hoe eene reis naar de Noordpoolstreken tot de beste middelen behoorde om wakkere zeevaarders en onverschrokken officieren te vormen ten behoeve der Engelsche marine. De beroemdste hel-

Kennedy's kanaal, in het zomerseizoen.

Zoo zal de betrekking tusschen dit deel der wereld en dat daar ginds op nieuw worden aangeknoopt. Overal waar hij komt, plant de Europeaan kiemen van beschaving; ook in den bevroren bodem der Poollanden.

[1] Onze lezers zullen zich herinneren, dat deze verwachting, in 1865 uitgesproken, thans (1875) hare verwezenlijking nabij is, nu de nieuwe Engelsche Noordpool-expeditie, onder bevel van kapitein George S. Nares, gereed staat ze te kiezen.

MESJHED, DE HEILIGE STAD IN KHORÂSSAN,

EN

HARE OMGEVING.

I.

Mesjhed, de heilige stad. — Opvolgers van Mohammed. — Tweedracht tusschen de Moslims. — De Koran in Perzië.

Wederom wenden wij onze schreden naar het verre Oosten, naar Perzië: ditmaal echter niet ter bijwoning van luidruchtige, afwisselende jachtvermaken, maar tot een vromen pelgrimstocht. Wij willen een bezoek gaan brengen aan de voornaamste der heilige steden van Perzië: aan Mesjhed, de hoofdstad van Khorâssan.

Het is eene bijna onbekende wereld, waarheen wij u leiden zullen. Khorâssan toch, de oostelijkste provincie van Perzië, ten deele door uitgestrekte woestijnen van de overige gewesten des rijks gescheiden, behoort zeker wel tot de minst bezochte en minst bekende landstreken van Midden-Azië. Maar niet alleen dit: de oostersche maatschappij, in wier midden wij ons gaan verplaatsen, is ons zoo geheel vreemd; hare zeden en inrichtingen, hare denkbeelden en gebruiken liggen zoo geheel buiten onzen kring, dat, ter voorbereiding voor onzen tocht, eene voorafgaande, zij het ook vluchtige kennismaking met deze onbekende wereld wel noodig is. Moeten wij daartoe, meer dan gewoonlijk, het wijde veld der geschiedenis betreden, en het verleden, het verre verleden zelfs, ondervragen: dat is het wel niet, wat iemand onzer zal afschrikken. Op dien weg behoeft het ons ook niet aan goede gidsen te ontbreken. [1]

Reeds de titel van heilige stad, aan Mesjhed geschonken, heeft wellicht hier of daar verwondering gewekt. De Perzen zijn immers Mohammedanen: — en zijn er dan voor de volgelingen van den Profeet nog andere heilige steden dan Mekka en Medina? — De Perzen zijn Mohammedanen, ja: maar eene wijde klove scheidt hen van hunne geloofsgenooten in het Westen, van de Turken en de Arabieren; eene klove, niet geheel ongelijk aan die, welke de christelijk katholieke kerk in twee deelen splitst, in eene griecksche en eene latijnsche. Om hier slechts op het meest in het oogvallend onderscheid te wijzen: terwijl de Sonnieten of orthodoxe Muzelmannen den Sultan van Turkije als opvolger der Khaliefen en hoofd der kerk erkennen, verwerpen de Sjiieten zijne heerschappij als eene onrechtmatige en onwettige. De orthodoxe Muzelman zal niet licht verzuimen om, althans eenmaal in zijn leven, de heilige steden Mekka en Medina te bezoeken: de Sjiiet gaat niet gaarne daarheen: want, zijn ook hem de herinneringen aan den Profeet heilig en dierbaar, er is te Mekka en te Medina zooveel wat hem aanstoot en ergernis geeft. Hij heeft zijne eigene heilige plaatsen, waar hij in bedevaart heen trekt: en onder dezen is Mesjhed in Khorâssan niet een van de minsten. In Perzië nu is het Sjiietisme de heerschende, de staatsgodsdienst. Doch vanwaar deze scheuring in de muzelmansche wereld? De geschiedenis van het Islamisme geeft op die vraag het antwoord.

Mohammed was gestorven (8 Juni 632), zonder rechtstreeks een opvolger te hebben aangewezen. Onder zijne vrienden en verwanten waren er vooral twee, die voor deze hooge waardigheid in aanmerking kwamen: Aboe-Bekr en Ali. Kon de eerste zich beroepen op zijn meerderen leeftijd en rijper ervaring, op zijne innige vriendschap met den Profeet, tot wiens allereerste bekeerlingen hij had behoord, en die zijne dochter Ajisja had gehuwd; — de ander was Mohammeds eigen neef, in zijn huis opgevoed, en de echtgenoot van zijn eenig overgeblevene dochter Fâtima. Het oogenblik was gewichtig; de pas onderworpen stammen dreigden met afval; de toekomst der jonge gemeente stond op het spel: en de oudsten en stamhoofden, te Medina vergaderd, gaven de voorkeur aan den vriend van beproefde trouw en ervaring boven den jongeren bloedverwant: Aboe-Bekr werd tot Khalief (plaatsvervanger) gekozen. Nog tweemaal moest Ali voor anderen wijken, toen na den dood van Aboe-Bekr, achtervolgens Omar en Othmân, beiden vrienden en medestanders van Mohammed, tot het khalifaat werden verheven. Maar langzamerhand was er tweedracht ontstaan tusschen de Moslims zelven. Met kwalijk verborgen wrevel en spijt zagen de oud-geloovigen allengs de macht overgaan in handen van lieden, wier geslachten tot de bitterste vijanden van Mohammed hadden behoord, en wier eigen rechtzinnigheid en geloofsijver ook nu nog zeer verdacht waren; lieden,

[1] Het is bijna overbodig te herinneren, dat bij het bewerken dezer inleiding en ook verder, nevens andere bronnen, in de eerste plaats is gebruik gemaakt van Prof. Dozy's voortreffelijk werk: *Het Islamisme.* Dit voor eens, om gedurige aanhalingen te besparen, ook waar wij soms Prof. Dozy woordelijk volgden.

van wie het met grond mocht ondersteld worden, dat de nieuwe godsdienst voor hen veel meer een middel was ter bereiking van wereldsche, zelfzuchtige oogmerken, dan eene zaak des harten. Een machtige partij verhief zich tegen den ouden en zwakken Khalief Othmân: hem trof het lot, dat ook zijn voorganger Omar getroffen had: hij viel onder den dolk van sluipmoordenaars. Nu werd Ali, des Profeten schoonzoon, tot Khalief uitgeroepen. Maar het twistvuur was daarmede niet gebluscht. Othmâns stamgenoot, Moâwiah, de stadhouder van Syrië, uit het geslacht der Omaijaden, verhief de vaan des opstands en der bloedwraak. Wederom woedde de broederkrijg; ook Ali werd vermoord, en Moâwiah behield de alleenheerschappij. Doch Ali had zonen nagelaten: om hen schaarde zich nu de partij, die hun vader ten troon had verheven, en die onder den naam van Sjiieten bekend en welhaast geducht werd. Hassan, Ali's oudste zoon, een man die aan een gemakkelijk leven in zijn harem de voorkeur gaf boven de vermoeienissen en gevaren van den oorlog, stond voor een aanzienlijk jaargeld zijne aanspraken aan Moâwiah af, en vestigde zich te Medina, waar hij, volgens de Sjiieten, aan vergif stierf. Anders was het lot van zijn ridderlijken broeder Hosain. Na den dood van Moâwiah, weigerde hij diens zoon Jezîd te erkennen, en waagde eene poging om, met behulp zijner aanhangers in Irâk, den troon voor zijn geslacht te herwinnen. De poging mislukte. De in stilte voorbereide opstand werd ontdekt en in de kiem gesmoord. Toen Hosain, met zijn gezin eene kleine schaar getrouwen, in Irâk aankwam, vond hij niemand tot zijne hulp, en zijne vijanden oppermachtig. De edele Emir wilde zich niet door de vlucht aan het dreigende gevaar onttrekken en de zijnen aan de wraak des overwinnaars prijs geven: met hen bereidde hij zich ter dood. Door de overmacht omsingeld, streed hij met heldenmoed: en de kleinzoon van Mohammed, de man, die als kind aan de knieën van den Profeet had gestaan, viel in de vlakte van Kebelâ onder de pijlen der Moslims.

Van nu af leefden de afstammelingen van Ali en zijne zonen meest in stille afzondering, door de geloovigen als heiligen vereerd, niet enkel om hunne vroomheid, maar vooral ook om de aureool van het martelaarschap, die aan het geslacht der Aliden een tragischen luister schonk. Juist door die vereering des volks, die hen tot in het graf volgde, werden de Aliden, vaak ondanks henzelven, eene wezenlijke macht, die meermalen den naijver der Khaliefen opwekte en tot bloedige vervolgingen aanleiding gaf. Bovendien, zij waren pretendenten, en bij herhaling diende hun naam tot voorwendsel van oproer en burgerkrijg, tot dekmantel van zelfzuchtige oogmerken. Toen de Omaijaden-Khalief Merwân II in Egypte een bloedigen dood had gevonden, zond Aboe-Moslim, bijgenaamd de vezier van Mohammeds geslacht, aan den Alide Djafar, den Waarheidspreker, deze boodschap: "Ik verkondig het woord; ik roep de menschen van de heerschappij der Omaijaden tot die van de familie van den Profeet; zijt gij daarmede tevreden, dan behoeft gij verder niets te doen." Maar deze koninklijke heilige versmaadde de heerlijkheid der wereld; hij antwoordde: "Gij zijt mijn man niet, en de tijd is voor mij niet geschikt." De Abbâsiden (afstammelingen van Mohammeds oom Abbâs), die aanvankelijk de zijde der Aliden hielden en zich langzamerhand in hunne plaats wisten te dringen, de Abbâsiden grepen gretig de gelegenheid aan, en beklommen den troon der Khaliefen. Aboe-Moslim, die hen, na de weigering der Aliden, had geholpen en ondersteund, ziende dat hij zich bedrogen en de partij der Sjiieten niet gewonnen had, keerde zich van hen af: hij werd omgebracht, en zijne aanhangers te vuur en te zwaard vervolgd. De Abbâsiden-Khalief, al-Mamoen, poogde nog eenmaal de beide geslachten te verzoenen en tot eene enkele, allen Moslims heilige, dynastie te vereenigen: het was te laat: de poging stuitte af op den reeds te diep ingewortelden haat tusschen Arabieren en Perzen. De klove was eenmaal gedolven, en niets vermocht haar meer te dempen. Bij herhaling hadden al-Mamoens opvolgers met nieuwe opstanden te kampen, die, hetzij door leden van Ali's geslacht, hetzij door anderen in hun naam, werden verwekt, en waardoor, zoowel in het verre Westen als aan de oevers der Kaspische zee, geheele landen aan den schepter der Khaliefen werden ontrukt.

Maar, waartoe deze herinnering aan zoo lang vergeten feiten en personen, aan dit grijs verleden, waarbij wij immers geen belang hebben? Omaijaden en Abbâsiden en Aliden, zij allen die eenmaal met het gerucht hunner daden de halve wereld vervulden, en wier onderlinge twisten het bloed van duizenden deden vloeien; zij allen, overwinnaars en overwonnenen, heerschers en martelaren, zij slapen sinds lang den storeloozen slaap in hunne half tot puin gestorte praalgraven, onder den eeuwig-helderen oosterschen hemel. Waarom de rust dier schimmen gestoord? Voorzeker, ware hier slechts sprake van een twist tusschen verschillende kroonpretendenten, wij zouden ons wel gewacht hebben uwe aandacht te vragen voor eene zaak van zoo weinig gewicht, zoo weinig ongewoon bovendien. Maar de strijd tusschen de opvolgende Khaliefen en het huis van Ali had oneindig dieper beteekenis en ernstiger gevolgen. Die strijd toch, aanvankelijk de worsteling tusschen de in haar hart anti-islamitische, mekkaansche aristokratie, waartoe ook de Omaijaden behoorden, en de partij der oud-geloovigen, die zich om Mohammeds familie schaarde, nam weldra een ander karakter aan. Niet enkel dynastieke, maar de diepstingrijpende religieuse en politieke kwestiën kwamen daarbij in het spel. Hoe dit geschiedde? Met eene de stoutste verwachtingen beschamende snelheid had zich de Islam naar alle zijden uitgebreid, en binnen tien jaren na Mohammeds dood, niet alleen geheel Arabië, maar ook Syrië, Egypte en Perzië veroverd. Doch deze bedwelmende voorspoed had zijne schaduwzijde. De onderwerping van zoovele en zoo verschillende volken, waarvan de massa niet toefde het nieuwe zegevierende geloof te omhelzen, bracht allerlei vreemde elementen in den schoot der moslimitische kerk. Eene der voor haar gewichtigste gebeurtenissen was de bekeering der Perzen; eerst daardoor werd het Islamisme eene wezenlijke, geestelijke macht. Van nature godsdienstig,

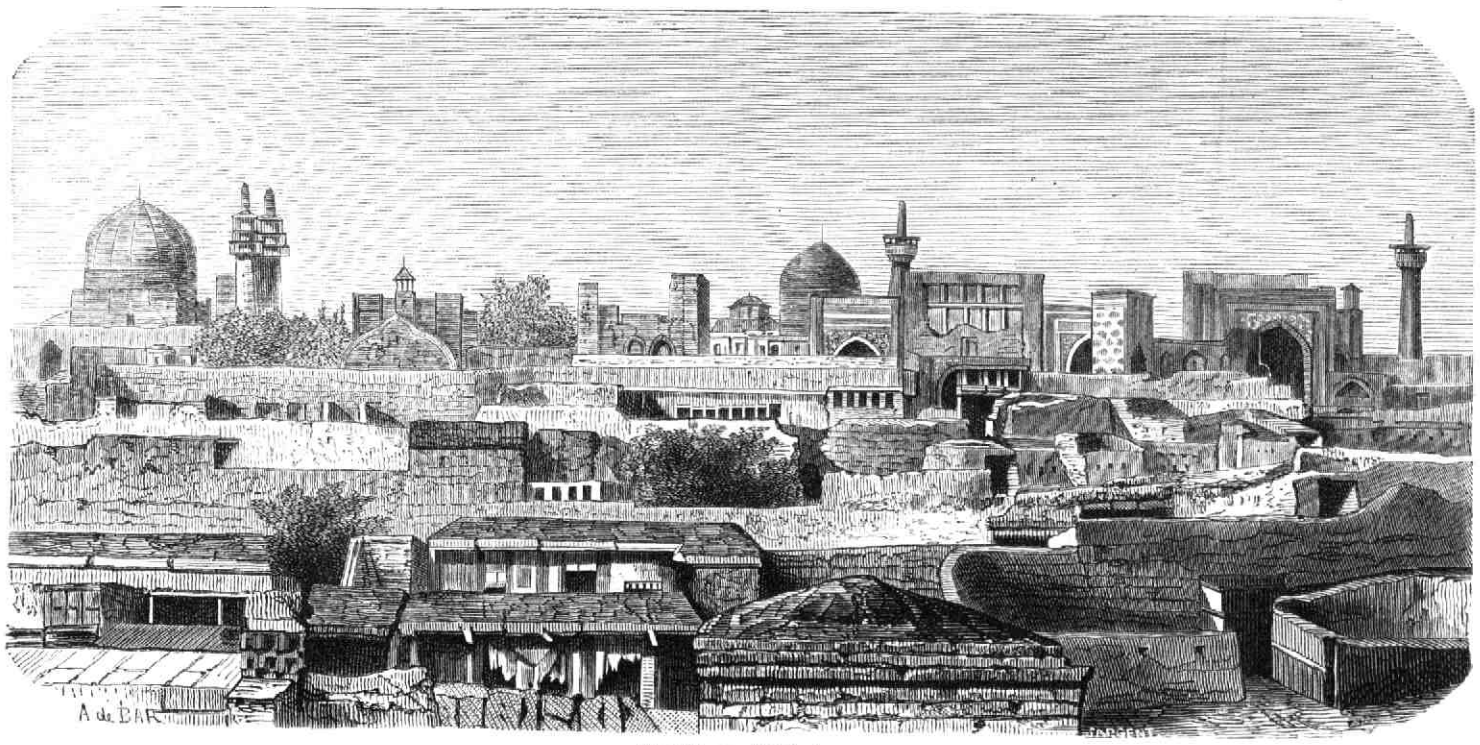
tot bespiegeling geneigd en aan wetenschappelijke studieën gewoon, werden de Perzen de scheppers der muzelmansche theologie. De meeste godsdienstleeraars en uitleggers van den Koran waren Perzen: maar Perzen waren ook de meeste ketters en hoofden van secten Dit lag in den aard der zaak. Voor den wijsgeerigen, mystieken Pers, ingewijd in al de diepzinnige, poëtische bespiegelingen en mysteriën der oostersche godsdiensten, was de Koran, in zijne prozaïsche nuchterheid, met zijn streng theïstisch godsbegrip en zijne tende, absolute scheiding van God en de wereld, door Mohammed op den voorgrond gesteld, werd opgeheven of minstens verzacht. Niet alleen het aan den Islam vreemde mysticisme, maar zelfs de daarmede volstrekt onvereenigbare, oud-indische en perzische leer der zielsverhuizing en der menschwording van de Godheid, drong in de muzelmansche kerk binnen. Perzië — en vooral Khorâssan, het grensland, waar verschillende volken op elkander stieten; waar de oude godsdienst van Zoroaster haar laatste bolwerk

Sultan-Moerad-Mizza, gouverneur van Khorâssan.

fatalistische wereldbeschouwing, met zijn samenstel van koude plichten en zijn dorren eeredienst; voor hem was de Koran onvoldoende. Noch zijn verstand, noch zijn hart vond daarin bevrediging. Spoedig trachtte hij deze leemte aan te vullen en, met behulp van vreemde, aan het Parsisme of Boeddhisme ontleende elementen, uit de vaak tegenstrijdige en onzamenhangende uitspraken van den Koran een stelsel te vormen: een stelsel, dat beter aan zijne religieuse behoeften voldeed, en waardoor bovenal de voor zijn gevoel stuien Perzië's verdreven koning zijn laatste wijkplaats vond; waar de macht der Khaliefen het zwakst was en de Islam nooit recht wortel vatte — Perzië was het vruchtbare vaderland dezer stelsels en secten, die weldra in doodelijken kamp met de orthodoxe kerk waren gewikkeld: een kamp, te feller, omdat, nevens de speculatief-religieuse, ook praktisch-politieke beginselen en hartstochten zich daarbij deden gelden. In de oogen van den Pers, van ouds gewoon zijne erfelijke koningen als afstammelingen en vertegen-

woordigers der Godheid te beschouwen, was het eene ergernis en eene ongerijmdheid, dat de Khalief, de opvolger van den Profeet, in wiens persoon alle wereldlijke en geestelijke macht was vereenigd, door en uit zijne gelijken gekozen werd. De dubbele waardigheid van Imâm-Khalief (paus-keizer) kon hij zich niet anders denken dan erfelijk in het gewijde geslacht van den Profeet: en daar nu Mohammed geen zoon had nagelaten, kon zijn wettige opvolger geen ander zijn dan zijn neef en schoonzoon Ali. In Arâk en Perzië vonden de Aliden van den beginne hun sterksten en trouwsten aanhang: voor den perzischen Sjiiet was de van zijn troon beroofde, de verdrukte imâm uit Ali's huis een heilig, hooger wezen, de verborgen messias, bij wiens openbaring een nieuw tijdperk van heil voor de wereld zou aanbreken; voor sommige secten zelfs de menschgeworden God. Gehoorzaamheid aan zijn gebod, toewijding aan zijne zaak en haat tegen zijne verdrukkers, de arabische Khaliefen, was voor alle Sjiiemuzelmansche kerk. Maar nog gaapt, even wijd als vroeger, de klove, die de beide groote afdeelingen van den Islam gescheiden houdt; nog is in de oogen van den Sjiiet een Jood of Christen minder verachtelijk dan een orthodoxe Sonniet, en is voor dezen een Sjiiet het ergste wat er bestaat. Nog verfoeien de Perzen Aboe-Bekr en Omar en Othmân, de Omaijaden en de Abbâsiden, als troonroovers en overweldigers; nog is hun eerbied voor de twaalf imâms grenzenloos. Nog wordt jaarlijks het Moharramfeest gevierd, het groote nationale treurfeest, ter herinnering aan den dood van Ali's zoon Hosain, Perzië's geliefdsten martelaar. Nog trekken duizenden ter bedevaart naar de graven van Ali en zijne zonen, of naar het graf van den imâm Ali-Rizâ te Mesjhed, en koopen met goud het onschatbare voorrecht om in de nabijheid dier heiligdommen te mogen rusten. Ja waarlijk: het Sjiietisme is de nationale zaak van Perzië gebleven. In de tragische geschiedenis van

Gezicht op Mesjhed.

ten de eerste en hoogste plicht. De zaak der Aliden werd gaandeweg de zaak van het overwonnen, het door de vreemden vernederde, naar verlossing hijgende Perzië: de imâms (wier getal op twaalf werd gesteld) werden de ideale vertegenwoordigers der verdrukte perzische nationaliteit tegenover de gehate arabische heerschappij.

En dat zijn zij gebleven tot op den huidigen dag. De louter godsdienstige strijd heeft sinds lang opgehouden: Sonnieten en Sjiieten beiden erkennen den Koran en de overlevering als regel voor hun geloof, zij het dan ook dat zij in ondergeschikte punten en sommige godsdienstige gebruiken verschillen. In den boezem van het Islamisme zwijgt de theologische twist, en worden geen nieuwe secten of scholen gevormd — het zekerste teeken van inwendig versterf; ongeloof en onverschilligheid aan de eene, een mystiek pantheïsme aan de andere zijde, ondermijnen ook in Perzië meer en meer de grondslagen der versteende Ali's huis zien de Perzen het levend beeld van de rampen hunner overwonnen en verdrukte vaderen; uit haat tegen de arabische heerschappij kozen zij eenmaal de zijde der Aliden. Die echt-oostersche, onuitroeibare haat heeft alle eeuwen, alle politieke omwentelingen overleefd; hij is, even fel als immer, overgegaan op de volken, die de erfgenamen der Arabieren geworden zijn; hij is schier het eenig levend middelpunt geworden van de godsdienst des volks.

En nu, na deze lange — wij hopen niet te lange — inleiding, willen wij zelven ook optrekken naar het graf van den imâm Ali-Rizâ te Mesjhed. [1] Wel mag eigenlijk geen ongeloovige Frank deze heilige stad betreden: maar dit verbod wordt niet zoo streng gehandhaafd, en bovendien — wij gaan in goed geleide. Wij zullen de expeditie vergezellen, in 1858 en 1859

[1] Mesjhed beteekent *locus martyrii*, dat is, de plaats waar een martelaar gestorven is of begraven ligt.

door de russische regeering uitgezonden, om in Perzië wetenschappelijke nasporingen te doen. Onder zoo hooge bescherming zijn wij veilig, en zien wij anders gesloten deuren voor ons geopend. De met roem bekende oriëntalist Nikolaas Khanikoff, die aan het hoofd dier expeditie stond, wil ons zijn wedervaren, bij zijn bezoek te Mesjhed, verhalen. Hem geven wij dus het woord.

II.

Nisjâpoer. — Beloedsjen. — Een geleerde *mollâh*. — Sjiïetsche gevatheid.

De perzische dichters zijn onuitputtelijk in den lof van het heerlijke klimaat en de schoone omstreken van Nisjâpoer. Nergens elders is de morgen zoo frisch en verkwikkend, zijn de rozen zoo schoon en zoo geurig, is het water zoo overvloedig en zoo helder. Maar toen wij, op een heeten Junidag, de schaduwrijke dreven van het dorp Khanloek verlieten, om de eentonige vlakte te doorkruisen, die naar Nisjâpoer voert: toen viel het mij moeielijk de dichterlijke illusiën der perzische zangers te behouden. Twee kale, rotsachtige bergketenen begrenzen de vlakte ten oosten en ten westen; op de hellingen van de oostelijke keten vertoonen zich hier en daar schitterend witte lagen, die men bijna geneigd zou zijn voor sneeuw te houden, indien hier aan sneeuw kon worden gedacht. Het is bergzout, dat in dit gedeelte van Khorâssan veelvuldig wordt aangetroffen. Al is het nog vroeg op den dag en de hemel helder, toch wordt welhaast de dampkring verduisterd door den zoogenaamden drogen nevel, een zeer gewoon verschijnsel in de zandvlakten van zuidelijk Azië, die het eenzame landschap nog treuriger maakt. Deze verduistering van den dampkring wordt veroorzaakt door tallooze stofdeeltjes, die de wind in de lucht opvoert; en de nevel schijnt dichter te worden, naarmate de zon hooger rijst en daardoor licht en warmte toenemen. De horizon krimpt in; de meest nabij zijnde voorwerpen verliezen allengs hunne zuivere omtrekken; een vreemd, geelachtig licht schijnt over alles uitgegoten.

Ter wederzijde van den weg liggen aanzienlijke dorpen, maar nog grooter is het getal der uitgedroogde kanalen en in puin gevallen woningen — geen bewijs, voorwaar, van de welvaart der streek. Trouwens, een oostersch landschap of eene oostersche stad zonder ruïnen, is bijna niet denkbaar. Niet minder in het oog vallend is overal in Perzië het weinige verkeer op de groote wegen: op dezen tocht van zes à acht uren, door eene vlakte van veertig mijlen lengte, kwamen ons misschien niet meer dan tien of twaalf wandelaars tegen, die zich naar Nisjâpoer of een der omringende dorpen begaven.

In de vlakte was een kamp van Beloedsjen opgeslagen, die door de perzische regeering in Khorâssan werden gevangen gehouden, tot straf voor hunne rooftochten in Kirmân. Over het algemeen is het bij de nomaden geene gewoonte, zich netjes en met smaak te kleeden; maar de kleeding der Beloedsjen — indien deze weinige lompen den naam van kleeding verdienen — is zeker wel de ellendigste, die ik ooit zag. Alleen de rijksten onder hen droegen een hemd, en een haren muts of kleinen tulband. Het hoofd van den stam kwam ons te gemoet, en noodigde ons uit, in zijne tent eene wijle te rusten. Om zich naar behooren van deze verplichte beleefdheidsformule te kunnen kwijten, trok de nomaad in der haast een erg versleten perzisch kleed aan, en zette een puntige muts van schapevacht averechts op zijn hoofd. Even als de Kurden, wonen de Beloedsjen, het geheele jaar door, in tenten van grof zwart laken, op in den grond gestoken palen uitgespannen; maar hunne huishouding is nog wel zoo eenvoudig als die der Kurden. Toen wij het kamp naderden, ontstond er eene geweldige opschudding onder de honden; en het was niet dan met groote moeite, dat de donkerkleurige, geheel naakte kinderen er in slaagden, deze woeste dieren, die mij veel talrijker toeschenen dan de om de tenten grazende schapen, in bedwang te houden. Bij het zien van deze vreedzame nomaden, zoo rustig gelegerd te midden van dorpen en bebouwde velden, zou men bijna meenen, dat de verhalen der Perzen omtrent de stoute rooftochten der Beloedsjen fabeltjes zijn: en toch is niets meer waar. Door eene of andere onbekende omwenteling in de brandende woestijnen van het oude Gedrosia, thands Beloedsjistan, geworpen; gebannen in een land, waar niets groeit, is hun alle mogelijkheid van ontwikkeling en beschaving afgesneden; ja, om te leven, zijn zij verplicht van hunne meer begunstigde naburen het noodige, dat hun ontbreekt, met list of geweld te nemen. Daarop is dan ook hun geheele levenswijze ingericht. Ongevoelig voor hitte en koude, voor vermoeienis en lichaamssmart; dagen lang zonder voedsel kunnende doorbrengen, zijn zij tevens onuitputtelijk in het uitdenken van middelen, om den lang beloerden vijand of de lang verbeide prooi, machtig te worden. Met oude sabels, zelden met lontgeweeren, gewapend, zonder anderen voorraad dan een lederen zak met water en een met meel gevuld, wagen zij zich in de brandende wildernis der woestijnen van Lout. Daar, in een ravijn of achter een zandheuvel verborgen, wachten zij met onverzettelijk geduld de nadering eener karavaan af. Bijna altijd nemen de vrouwen deel aan deze tochten: zij zijn belast met de zorg voor de kameelen, terwijl de mannen zich te voet naar de gewone schuilhoeken begeven, van waar zij hunne stoute uitvallen wagen. Zoodra hun prooi onder hun bereik is, springen zij, luid schreeuwende en hunne ontbloote sabels zwaaiende, te voorschijn; en zoo hevig is hun aanval, dat de karavanen maar zelden in staat zijn hun weerstand te bieden. Soms echter gebeurt het, dat het gewapend geleide, door de kooplieden zeer duur betaald, stand houdt, de roovers afslaat en vervolgt; hebben dezen niet bij den eersten aanval gezegevierd, dan trekken zij zich ijlings naar een of anderen moeielijk te naderen schuilhoek in de rotsen terug, en verdedigen zich daar met wanhopenden moed. De Perzen, die aan de grenzen der woestijn wacht houden, verhaalden mij meermalen, dat deze woeste nomaden, door de troepen nagejaagd, soms drie dagen en nachten zonder eten of drinken blijven. Wordt hunne schuilplaats bestormd, dan rol-

len zij groote steenblokken naar beneden op de aanvallers, drijven hen met hunne sabels terug, en grijpen hen eindelijk met de tanden en de nagels aan, hun het vleesch van het lichaam scheurende.

Op twee of drie mijlen afstands van Nisjâpoer, kwam ons de zoon van den gouverneur, een jonkman van achttien jaar, met een aantal ruiters te gemoet, om ons te ontvangen en naar het huis van zijn vader te geleiden, die wegens zaken naar Teherân ontboden was. De stad ziet er niet vroolijk uit: haar aarden wal licht half in puin; en boven de dichte massa der armelijke huizen, waartusschen nauwe straten heenslingeren, verheffen zich slechts twee moskeeën. De bazars zijn vrij ruim; maar een aantal winkels zijn gesloten, en ook die open waren, muntten noch door rijkdom, noch door verscheidenheid van koopwaren uit. De heerlijke vruchten, uit de omliggende dorpen afkomstig, getuigden voor de vruchtbaarheid van den grond rondom de stad; maar binnen hare muren was niet veel groen te zien. De zindelijkheid der straten laat zeer veel te wenschen over: zelfs voor de woning van den gouverneur lag een vuilnishoop, waar tien of twaalf honden bezig waren iets van hunne gading te zoeken: hetgeen trouwens noch de voorbijgangers noch de bewoners zelven in het minst scheen te verwonderen.

In vroeger tijd was Nisjâpoer beroemd om hare scholen; wie daar zijne opleiding ontving, was, naar het algemeen gevoelen, niet alleen van de eeuwige zaligheid, maar ook van zijn geluk op aarde zeker. Tegenwoordig zijn die scholen in diep verval; en de eenmaal door hare geleerden zoo wijd beroemde stad telde, bij ons bezoek, ter nauwernood een enkelen godgeleerde van eenigen naam. Deze geleerde *mollâh* (priester) bewoonde een huis, midden in den bazar gelegen, ten einde steeds bij de hand te zijn, als de kooplieden zijne voorlichting of beslissing kwamen vragen. Ik wenschte zijne kennis te maken en ging hem bezoeken. Door een kleinen voorhof, met een uitgedroogd waterbekken in het midden, kwam ik in eene groote kamer, waarvan de wanden met klei en fijngehakt stroo waren bekleed; het anders in Perzië zoo gewone albast diende alleen tot omlijsting van eenige in den muur aangebrachte nissen. In plaats van tapijten lagen er matten op den vloer; kortom alles duidde aan, dat met opzet eene armoede werd ten toon gesteld, die toch moeielijk bij een zoo gewichtig personage als de bewoner van dit huis te onderstellen was. Ik dacht dan ook niet anders, dan een dier doortrapte huichelaars — zoo talrijk onder de perzische geestelijkheid — voor mij te zullen zien: een dier lieden, die niet dan zuchtende spreken, die, als zij zwijgen, voortdurend hunne oogen verdraaien en hunne lippen bewegen, alsof zij bij zich zelven gebeden opzeiden of de negen-en-negentig namen van God herhaalden. Tot mijne verwondering en vreugde bedroog ik mij ditmaal: de mollah was een gewoon mensch en daarbij zeer vriendelijk. Hij droeg een grooten blauwen tulband op het hoofd: zijn mager en langwerpig gelaat had niets onaangenaams, en zijne manieren waren natuurlijk en wellevend. Het gesprek liep eerst over zijne geliefkoosde studie, de verklaring der woorden van den Profeet; maar langzamerhand bleef mijn gastheer alleen aan het woord, en nu begon hij de voortreffelijkheid van de leer der Sjiieten te betoogen. Hij vertelde mij daarbij eene niet onaardige anecdote. Een sjiietsche wetgeleerde werd eens bij Sultan Khodâ-bendèh (een achterkleinzoon van Djengis-Kan) geroepen. De vraag was, of de Sultan eene vrouw, die hij drie malen verstooten had, terug mocht nemen, zonder dat zij, zoo als de orthodoxe wet voorschrijft, van te voren de vrouw van een ander geweest was. Vier leeraars, van elke orthodoxe secte een, waren tegenwoordig. In plaats van zijne muilen aan de deur te laten staan, zooals de gewoonte is, nam de Sjiiet ze onder zijn arm mede. Daarover maakte men zich vroolijk, en men vroeg hem naar de reden zijner vreemde handelwijs. "Er is," antwoordde hij, "eene overlevering in mijne familie, die zegt, dat aan een onzer voorouders, die ten tijde van den Profeet leefde, zijne muilen ontstolen zijn door een volgeling van Aboe-Hanîfa." — Allen schaterden van lachen: men beduidde den Sjiiet, dat Aboe-Hanîfa eerst eene eeuw na Mohammeds dood zijne leer had opgesteld. — "Dan moet de dief een Mâlikiet geweest zijn." — Men lachte nog meer over deze tweede domheid, want Mâlik was nog jonger dan Aboe-Hanîfa. — "Nu, dan zal de dief toch wel een Sjâfiet geweest zijn." — As-Sjâfîi was nog jonger. — "Och kom!" riep de Sjiiet in schijnbare woede uit, "nu, dan was hij een Hanbaliet, daar blijf ik bij" — Maar Ibn-Hanbal leefde eerst in de tweede eeuw van de Hedsjrâ. — De Sjiiet hield zich uiterst verwonderd over al het nieuws dat hij hoorde, en riep toen uit: "Wel, als dat alles waar is wat gij zegt, dan leefden die heiligen, wier meeningen gij ons tot wet wilt stellen, zoo langen tijd na onzen Profeet, dat zij van hetgeen hij verordend en verboden heeft, niet meer wisten dan wij, als wij goed gestudeerd hebben, ook weten." — Dit gezegd hebbende vertrok hij; maar de Sultan riep hem spoedig terug, en vroeg of hij van oordeel was, dat hij zijne vrouw kon terugnemen, zonder dat zij eerst met een ander was gehuwd geweest. "Als daartegen," antwoordde de Sjiiet, "geene betere autoriteit bestaat, dan de meening dier heiligen van jongen datum, dan zie ik er geen kwaad in." — De Sultan was zeer verheugd, gedroeg zich naar den raad, en werd Sjiiet.

III.

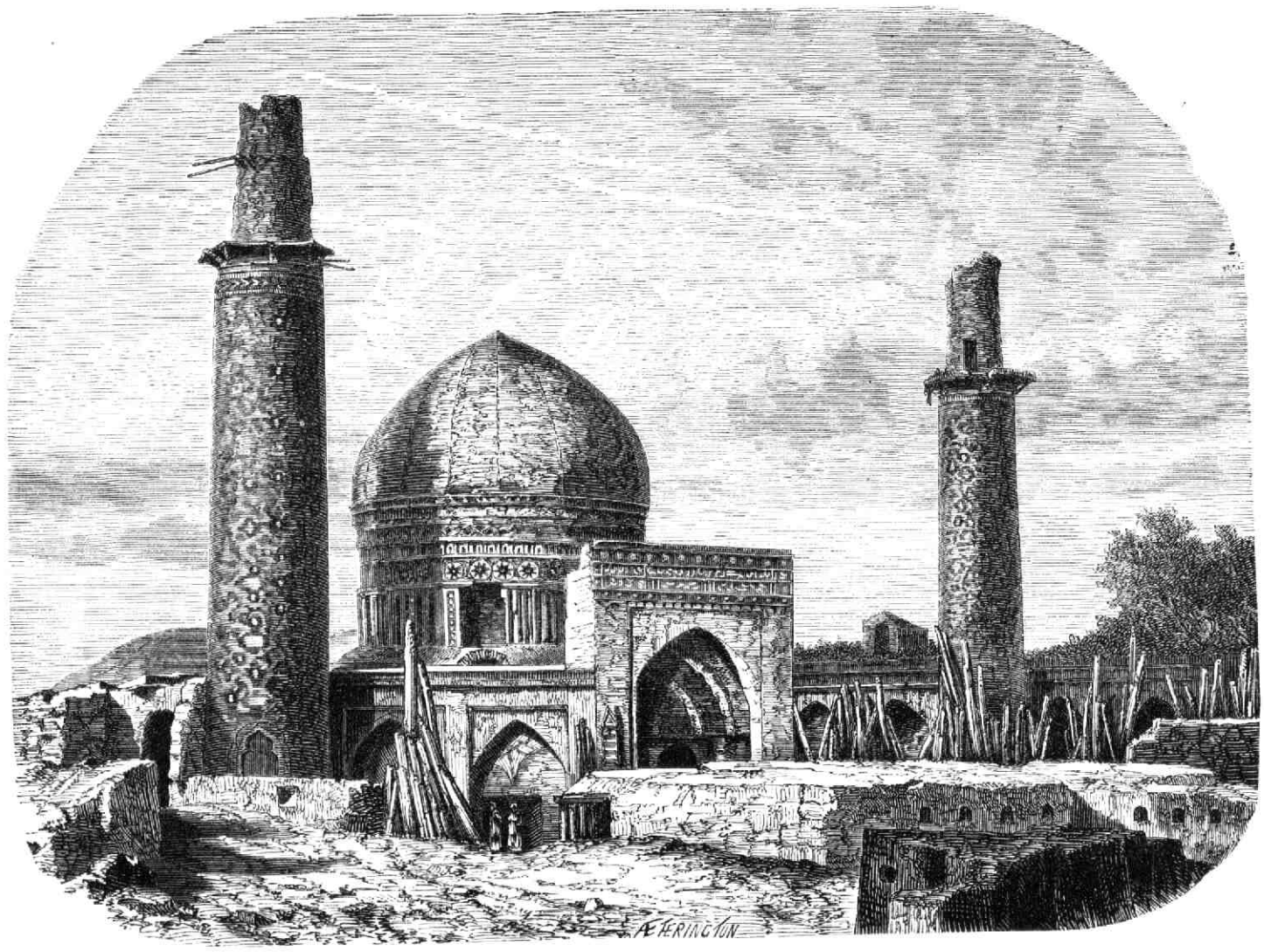
Ruïnen te Nisjâpoer. — Grafmonumenten.

Geheel de omtrek van Nisjâpoer is bezaaid met ruïnen. Het oudste monument buiten de muren der stad is, naar het zeggen der inwoners, het graf van Sjâh Zadèh-Mahroek, een afstammeling van den imâm en tijdgenoot van Jezîd I. Eene bloedverwante van dezen Khalief, den fellen vervolger der Aliden, werd verliefd op den jongen Sjâh Zadèh, die haar tot zijn geloof bekeerde en, tot straf daarvoor, levend verbrand werd. In dit verhaal is nu op zichzelf niets onwaarschijnlijks; ongelukkig berust echter deze geheele geschiedenis op eene mondelinge overlevering: en ieder die weet hoezeer de perzische geestelijkheid

er op uit is, de graven van de afstammelingen des imâms te vermenigvuldigen, zal zich wachten al te spoedig aan soortgelijke vertellingen geloof te slaan.

Geen honderd schreden verder vond ik een nieuw bewijs, dat deze soort van bedrog nog immer in praktijk wordt gebracht. Men geleidde mij naar eene kapel, onlangs gesticht op de plek, waar, ten vorigen jare, het graf zou zijn wedergevonden der kinderen van Aboe-Moslim. Meer dan duizend jaren zijn er verloopen, sinds het dappere hoofd van den opstand tegen de Abbâsiden, aan de oevers van den Eufraat, verraderlijk werd vermoord: maar nog leeft in Khorâssan, zijn vaderland, de herinnering aan hem in de harten des volks. De mollâhs van het naburige dorp wisten echtheid dezer relieken aan den mollâh, die ons vergezelde, mede te deelen. Hoewel dit met de meest mogelijke bescheidenheid geschiedde, was hij toch blijkbaar geërgerd; en om te bewijzen dat ik ongelijk had, beweerde hij nu stoutweg, dat het opschrift zeer oud moest wezen, daar het met koefische letters geschreven was. [1] Maar, ondanks de lichtgeloovigheid der omstanders, zag hij geen kans deze stelling vol te houden: want verscheidene lieden uit onze omgeving konden eenige woorden der inscriptie ontcijferen, hoewel zij zelven erkenden het koefisch schrift niet te kunnen lezen. Toen keerde zich de mollâh tot mij, en sprak met onverstoorbare kalmte:

"Ziet gij dat huis — hij wees op eene hut in het

Moskee van den Sjâh.

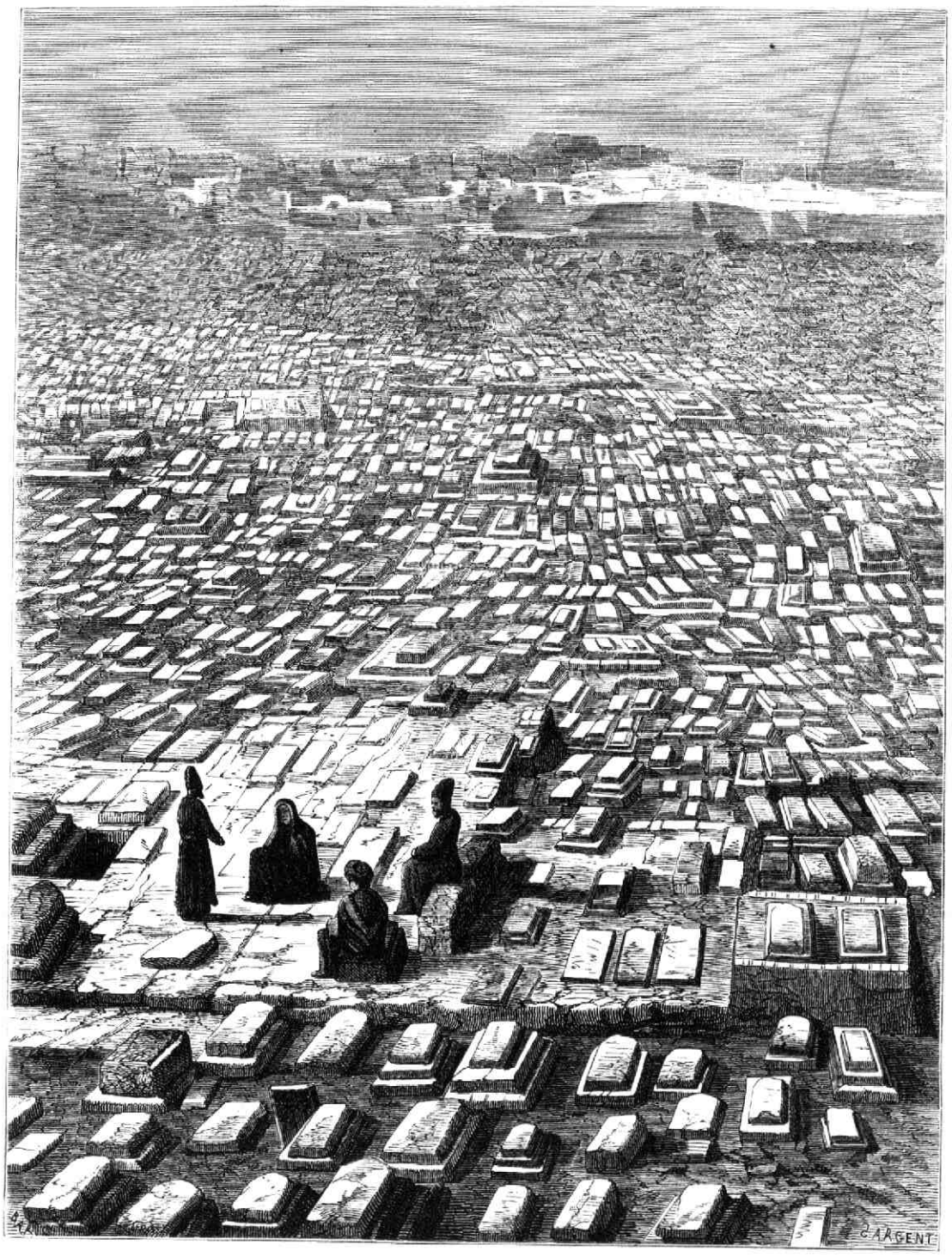
dan ook zeer wel wat zij deden, toen zij dus op de goedgeloovigheid der onkundige menigte speculeerden. Men toonde mij zeer groote, gebakken steenen, zooals men die tegenwoordig niet meer vervaardigt; aan de eene zijde waren zij blauw gevernist, en droegen sporen van eene inscriptie in zoogenoemd *neskhi*-schrift, buiten eenigen twijfel uit de achtste eeuw der Hedsjrâ: [1] — en nu wilde men mij bewijzen, dat deze steenen afkomstig waren van het graf der kinderen van Aboe-Moslim. Na ze aandachtig te hebben onderzocht, kon ik toch niet nalaten mijn gevoelen omtrent de naburige dorp — dat is het huis van Hadj-Aboullah: een vroom man, die te Mekka geweest is en niet liegt. Welnu, ieder weet, dat hij voor korten tijd mij kwam verhalen, hoe onze gezegende Profeet hem in den droom verschenen was en hem deze plek had aangewezen als het graf der kinderen van Aboe-Moslim. Wij delfden den grond op, en vonden deze steenen: — en gij twijfelt nog! Er is geen God dan God!"

De menigte gaf door een luid gemompel haar bijval te kennen: er was niets tegen in te brengen, en gesticht verlieten wij deze heilige plaats.

[1] Hedsjrâ = vlucht, namelijk van Mohammed, uit Mekka naar Medina; begin der muzelmansche tijdrekening, overeenkomende met het jaar 622 na Chr.

[1] Het koefisch schrift, aldus genoemd naar de stad Koefâ in Irâk, is een zeer oude vorm van het arabische letterschrift.

Midden door de bouwvallen van verlaten dorpen — in het begin dezer eeuw, naar men mij verhaalde, nog bewoond en welvarend — begaven wij ons naar een ander graf, dat van den beroemden wiskundige en geestigen satyrendichter Omar-al-Khaijâmi, in het jaar 517 der Hedsjrâ (1123 na Chr.) gestorven. In zijne jeugd was Khaijâmi de vriend en medescholier van twee mannen, die zich, schoon op gansch andere wijze, niet minder dan hij een naam verworven heb-

Het *Kutl-gâh*, groote kerkhof, te Mesjhed.

ben: van Nizâm-al-Molk, den groot-vezier van den Seldsjoeken-Sultan Alparslân, en van Hassan-Sabbâh, den stichter van de secte der Assassijnen. [1] Met groote talenten en een levendig vernuft begaafd, maar zonder eerzucht en wars van alle beslommeringen, hield Omar-al-Khaijâmi zich buiten alle politiek: de verheffing van zijn vriend den vezier maakte hij zich alleen ten nutte, om, door diens tusschenkomst, in zijne vaderstad Nisjâpoer eene gemakkelijke, goed-bezoldigde betrekking te krijgen. Hier schreef hij boeken over de mathesis, dichtte bijtende verzen, vol spot tegen de mollâhs en de mystieken, tegen den Koran zelfs, en stierf in hoogen ouderdom. Zijn grafmonument, een lomp, log gebouw van aarde en leem, draagt opschrift noch datum: toch is het niet onwaarschijnlijk dat hij werkelijk daar begraven ligt. De inwoners van Nisjâpoer wijzen nog heden met trots op zijn graf: en het is wel mogelijk, dat de plaats waar hij

[1] Eene afdeeling van de secte der Ismaëlieten, of liever eene orde, een geheim genootschap. De naam Assassijnen is eene verbastering van het woord *hâsjisjîn*, van *hâsjisj*, een opwindenden, bedwelmenden drank, waarmede de leden der orde, aan wie het volbrengen van een politieken moord was opgedragen, voor hunne taak werden voorbereid. In de uitspraak der Kruisvaarders werd dit *hâsjisjîn* tot Assassins = moordenaars.

ter ruste werd gelegd, van geslacht tot geslacht door de overlevering bewaard bleef.

Een kwartier verder, ten noordwesten, verrijst wederom een grafmonument: hier zou, naar men zegt, het stof rusten van den grooten perzischen dichter Ferid-ed-Din Attar, dat wil zeggen, drogist. In het jaar 1119 na Chr. geboren, werd hij, 110 jaren oud, door de woeste soldaten van Djengis-Khân, bij de bestorming van Nisjâpoer, vermoord. Ferid-ed-Din was een echte Pers: een man met een dwepend hoofd en een vroom gemoed, eene gloeiende verbeelding en een kinderlijken zin. Zijn leven lang geslingerd tusschen een naïef geloof, dat alle leerstellingen van den Islam zonder onderzoek aanneemt, en de twijfelingen en vragen, die in zijn rijken geest oprezen, zocht Ferid-ed-Din eindelijk rust in de armen van het Çoefisme. Dit stelsel, nog heden ten dage, hoewel ontaard, in Perzië zoo algemeen verspreid, is de vorm waaronder zich de vreemde plant van het mysticisme op muzelmanschen bodem heeft ontwikkeld. Volgens de Çoefis moet de mensch er naar trachten, reeds in dit leven met God vereenigd te worden: daartoe is het noodig geest en hart van alle zichtbare voorwerpen los te maken; de zinnelijkheid te dooden en het lichaam, door vasten en kastijding, te bedwingen. De stof, het vleesch, is niets dan een kerker, een belemmerende band, die den mensch verhindert reeds op aarde de hoogste zaligheid deelachtig te worden. Deze hoogere zaligheid is de hereeniging der menschelijke ziel met de Godheid, van waar zij uitging, de volkomen oplossing van het individueele in het absolute, van den mensch in God. Deze godsdienst des gevoels en der verbeelding, die de droom is van de meest zoowel als van de minst ontwikkelden, en waarbij niet alleen alle dogmatiek maar allengs ook alle moraal op den achtergrond treedt; deze fantastisch-poëtische religie was ook de godsdienst van bijna alle groote perzische dichters, die de vereeniging met den geliefde (God) en de geestelijke dronkenschap in gloeiende liederen hebben bezongen. Ferid-ed-Din is een der uitnemendste vertegenwoordigers dezer mystiek: zijne geschriften ademen een dichterlijk pantheïsme, dat vreemd afsteekt bij sommige plaatsen, waar hij als rechtgeloovig Muzelman spreekt. — Op het graf des dichters ligt een zerk, met eene lange inscriptie in perzische verzen: maar is dit werkelijk zijn graf? Is niet zijn lijk, als de lijken van duizenden zijner medeburgers, medeslachtoffers der mongoolsche soldaten, weggeworpen op het veld, ten prooi van het wild gedierte? Men weet toch, dat na den aftocht van Djengis-Khân, de wolven, jakhalzen en gieren, dagen lang de eenige bewoners waren der ruïnen van Nisjâpoer. De grafkapel, ter eere des dichters gebouwd, is dus waarschijnlijk niets meer dan een herinneringsmonument.

IV.

De moskee van Kadamgâh. — Een kluizenaar. — Bedevaartgangers. — Plechtige ontvangst.

Twee wegen voeren van Nisjâpoer naar Mesjhed. De eene gaat over de bergketen, die het gebied dezer beide steden scheidt, de ander loopt om die keten heen, door eene meestal dorre en eenzame vlakte. De warmte deed ons den weg door het gebergte boven dien door de vlakte verkiezen; en, na onze bagages vooruit te hebben gezonden, vertrokken wij den 3den Juli van Nisjâpoer.

Tot aan de moskee van Kadamgâh loopt de weg door verschillende dorpen, omringd met tuinen en boomgaarden. De moskee zelve, in het jaar 1091 der Hedsjrâ (1718) op bevel van Sjâh Soeleiman gesticht, verrijst te midden van een grooten tuin, vol oude, prachtige platanen. Het woord *kadamgâh*, uit *kadam* (voet) en *gâh* (plaats) saamgesteld, beteekent letterlijk: plaats van den voet. Deze naam dankt de moskee aan een in den muur gemetselden zwarten steen, eene soort van lei, waarop duidelijk de indruk van een menschelijken voet zichtbaar is. Volgens de overlevering zou de imâm Ali, zoon van Moesa-Rizâ, toen hij, vluchtende voor zijne vervolgers, op eene rots bad, dit teeken in den steen hebben achtergelaten.

Even voorbij de moskee begint de grond te rijzen; maar tot aan het dorp Derroed, schilderachtig weggedoken te midden zijner boomgaarden, blijft de weg breed en gemakkelijk. Dan wordt het dal enger, de boomen worden talrijker, en welhaast zijn wij midden in een woud van wilgen, populieren en moerbeziënboomen. Het is hier liefelijk schoon. De beek, ter wederzijde door hooge rotsen ingesloten, baant zich bruisend en klaterend, in tallooze watervalletjes, een weg dwars door de eeuwenoude boomen, wier stammen schier verdwijnen onder lianen en slingerplanten. De krachtige wortels der platanen en moerbeziënboomen kunnen den harden, met eene dunne aardlaag bedekten rotsgrond niet doordringen; zij slingeren zich tusschen, door en over de steenen en verliezen zich in het kronkelende bed der beek. Midden in het woud, onder een prachtigen plataan, wiens takken eene veilige beschutting tegen de zonnestralen boden, verrees eene kleine hut, uit ruwe steenen en rotsblokken vervaardigd. Een oude kluizenaar, die hier woonde, kwam ons versch water aanbieden, waarvan wij gretig gebruik maakten. Toen hij zag dat wij vreemdelingen waren en zijne goede diensten nog anders dan met vriendelijke woorden — de gewone munt zijner landgenooten — wilden betalen, bood hij ons eene *kalian* (waterpijp) aan, met heerlijken tabak van Sjirâz gevuld; zelfs wilde hij thee zetten. Wij dankten hem voor zijn aanbod en vervolgden, na eene korte rust, onzen tocht. Het woud wordt dunner en dunner, en houdt eindelijk geheel op, dicht bij eene karavanserai, van een armelijk voorkomen, maar toch, vooral des winters, zeer welkom. Nu gaat de weg steil naar boven, tusschen kale rotsen, zonder eenigen plantengroei. Het afdalen is gemakkelijker, maar duurt ook langer. Langs eindelooze slingeringen en na een vervelenden rit door een kaal land, kwamen wij eindelijk te Dji-

gahr, waar wij, onder de schaduw van heerlijke notenboomen, onze tenten opsloegen.

Wij moesten de overheid van Mesjhed van onze komst verwittigen, opdat in de heilige stad, waar een Christen nooit welkom is, een verblijf voor ons kon worden gereed gemaakt. Wij toefden dus een dag te Djigahr, en gingen den volgenden morgen op weg. Aanvankelijk zagen wij alom bebouwde velden en aanzienlijke dorpen, die er zelfs welvarender uitzagen dan elders in Perzië. Maar zoodra wij het dal en de rivier verlieten, werd de grond weer steenachtig, en het landschap woest en onbebouwd. Niets kondigt de nabijheid eener groote stad aan: een keten van rotsen begrenst den oostelijken gezichteinder; een moeilijke steile weg voert naar boven; eindelijk bereikt men den top dier bergen, op eene plaats, genaamd *Salem-Sepessi* (berg des heils), en de vlakte van Mesjhed ligt voor u. De bedevaartgangers bestijgen dezen berg vóór den dageraad, om bij het opgaan der zon hun groet te brengen aan de vergulde koepeldaken der moskee van den imâm Ali-Rizâ. — Het afdalen is zeer gemakkelijk, en spoedig zijn wij in een groot dorp aangekomen, waar wij drie jonge Afghanen ontmoeten. Lederen schilden hingen aan riemen op hun rug; zij droegen lange geweren, en in hun gordel blonken yatagans (dolken) en pistolen. Hunne blauw en rood gestreepte tulbanden, hunne nauwsluitende buizen, en hunne wijde pantalons, aan den enkel gevat door met zijde geborduurde slopkousen, stonden zeer goed bij hun krijgshaftig voorkomen. Het waren Sjiieten uit de omstreken van Kaboel, die naar Mesjhed gekomen waren, om op het graf van den imâm te bidden; naar de wijze van hun land, bezochten zij de heilige stad, tot de tanden gewapend. Zij hadden eene voetreis van veertig dagen afgelegd, en stonden op het punt, op dezelfde wijze naar hunne woning terug te keeren. — Terwijl wij met hen spraken, waarschuwde men mij, dat de *istakbal* of het eeregeleide, dat mij moest komen afhalen, in het gezicht was. Om eene ontmoeting in de nauwe straten van het dorp te vermijden, steeg ik dadelijk te paard en begaf mij op weg.

De gouverneur van Khorâssan, de prins Sultan-Moerad-Mirza, oom des Konings, zond, om mij te begroeten, zijn opper-ceremoniemeester, vergezeld van den bevelhebber van het garnizoen van Mesjhed, den broeder van den gouverneur van Kaboesjan, en den kommandant der artillerie van Khorâssan, waarbij zich nog de kapitein Gianuzzi had gevoegd, een napolitaansch officier in dienst van den Sjâh. Deze heeren met hun gevolg vormden een gezelschap van tusschen de drie- en vierhonderd ruiters. Na de gewone complimenten gewisseld en een *kalian* gerookt te hebben, aanvaardden wij den tocht. Weldra was de korte afstand die ons van Mesjhed scheidde afgelegd, en trokken wij de hoofdstad van Khorâssan door de westerpoort binnen. Een fraaie laan, langs het groote kanaal dat de stad doorsnijdt, voerde ons, midden door eene onafzienbare menigte nieuwsgierigen, naar het huis, dat men ter onzer beschikking had gesteld, en waarvoor eene eerewacht was geplaatst, die, toen wij afstegen, het geweer presenteerde.

V.

Huizen te Mesjhed — Een vezier. — Perzische knevelarij. — De opziener der heilige wijk. — Het geschenk van een eerekleed. — Prins Sultan-Moerad-Mirza. — Perzische geleerdheid.

Het huis waar wij onzen intrek namen behoorde aan den Khân-Naïb, adjunct van den gouverneur-generaal, thans voor dienstzaken naar Teherân ontboden. Het geleek op alle aanzienlijke perzische huizen, en was voor ons, Europeanen, vrij ongemakkelijk ingericht. Ons huis, door een muur omgeven, heeft slechts één ingang aan de straatzijde. Deze ingang bestaat uit eene soort van voorhal, met steenen banken langs de wanden. Eene prachtig gebeeldhouwde, rijk met bas-reliefs en kleuren versierde poort voert naar een smallen, overwelfden gang, die naar de binnenplaatsen geleidt. Elk perzisch huis heeft minstens twee zulke hoven of binnenplaatsen, waarvan de laatste den naam *Enderûn* (de binnenste) voert: daar zijn de vrouwenvertrekken, waartoe geen vreemde, met uitzondering van den Sjâh, toegang heeft. In de vertrekken rondom de eerste binnenplaats woont de mannelijke bevolking des huizes, uit den huisheer, de volwassen zonen en den stoet van bedienden bestaande. Deze vertrekken zijn doorgaans rechthoekig, en boven langs de wanden met beeldwerk en kleuren versierd. Het groote venster, dat den geheelen wand naar de zijde van den hof beslaat, is uit verschillende beweegbare deelen zaamgesteld. De kleine gekleurde glasruiten, die het felle daglicht aangenaam temperen, zijn gevat in een smaakvol houten traliewerk; gordijnen op rollen, van buiten aan alle vensters aangebracht, keeren den gloed der zon. Het ameublement eener perzische kamer is uiterst eenvoudig. Een veelkleurig wollen tapijt ligt midden op den vloer: vier andere tapijten loopen langs de vier wanden der kamer, en laten van het middelste slechts een stuk vrij. Op de tapijten liggen groote ronde kussens, waartegen men, op den vloer zittende, leunt. In de vierkante nissen staan enkele vazen, en voor de deuren hangen zijden gordijnen. Dat is alles, wat in de kamer te zien is. Kleederen en dergelijke zaken worden niet opgehangen of in kasten geborgen, maar in kisten gepakt, die in een donker vertrek, zonder vensters, de *Sanduqkhanèh* (de rommelkamer) worden bewaard. De deuren der vertrekken zijn ruw bewerkt, doorgaans niet eens gepolijst of geverwd. Het zijn dubbele deuren, die echter niet op ijzeren hengsels draaien, maar op houten pinnen, in den boven- en benedendorpel bevestigd. Deursloten kent men in Perzië niet. Twee kettingjes, boven aan de deuren vastgemaakt, worden in de krammen aan den bovendorpel gestoken, en houden zoo de beide vleugels van binnen toe. Gaat men uit, en wil men de deuren sluiten, dan geschiedt dit door middel van een hangslot.

De voornaamste vertrekken van het huis zijn de beide zalen (*talâre*) ter wederzijde van de binnenhoven. In den *talâr* worden niet alleen bezoeken ontvangen, maar ook feesten gegeven: de perzische bouwmeesters leggen dan ook al hunne kunst aan de

versiering dezer zalen ten koste. De *talâre* onzer woning zijn prachtig. De hooge zoldering bestaat uit groote en kleine koepelgewelven, met facetten, arabesken, verguldsel, stalactiet-ornamenten, in de rijkste kleurenpracht, versierd. De wanden en nissen doen voor deze zoldering niet onder: geschilderde bloemen, vogels en arabesken tooien de gladde, witte oppervlakte; slechts de ruwe navolging van menschenbeelden is niet in harmonie met de rijke, smaakvolle decoratie.

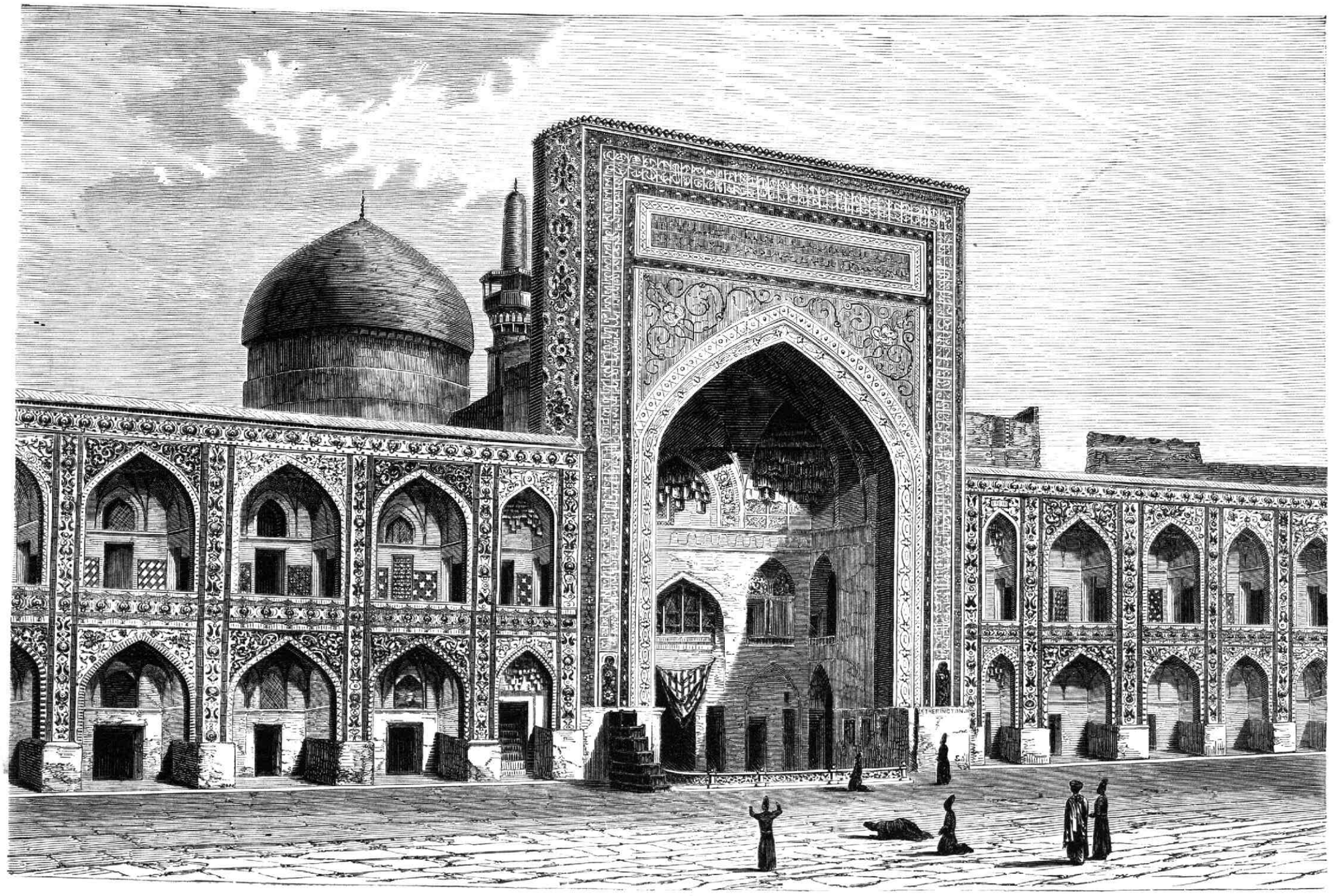

Hadj-Mirza-Aghazzi, eerste minister van den Sjâh.

Door twee hooge ventilators, in den vorm van schoorsteenen, *bâd-ghîr* genaamd, ontvangen de zalen steeds voldoenden toevoer van versche lucht.

Deze zalen en de gangen, die ze met elkander verbinden, liggen hooger dan de andere vertrekken: een kleine trap voert uit de binnenplaatsen daarheen. Onder de zalen bevinden zich groote kelderkamers, (*Zir-zemin*), waarin het daglicht slechts door een klein tralievenster, met den beganen grond gelijk, kan binnendringen. Wanneer de familie niet naar buiten gaat, dienen deze vertrekken in den zomer, gedurende de heete middaguren, tot verblijf voor de huisgenooten.

Op de geplaveide binnenplaatsen bevinden zich, als overal in Perzië, bassins, die een paar malen 's weeks, door middel van onderaardsche pijpen, het noodige water ontvangen. Het bassin van de eerste binnenplaats beslaat bijna de geheele ruimte: slechts een smal pad aan de vier zijden is vrij gelaten. Het waterbekken van den binnensten hof is kleiner: hier is ook een bloemperk aangelegd. De terrassen van het huis, die allen met elkander gemeenschap hebben, dienen tot wandeling, vooral bij avond. Dan wordt het op die terrassen zeer levendig: want, in het warme jaargetijde, soupeert en slaapt ieder op het dak; en ik had ruimschoots gelegenheid om, op mijn eigen terras gezeten, het intieme leven mijner buren te bestudeeren.

Binnenhof der moskee van den imâm Ali-Rizâ.

Naar landsgebruik mocht ik geen bezoek gaan afleggen bij de overheidspersonen der stad, maar moest hen ten mijnent afwachten. De eerste die zich aanmeldde, was de *kawam-et-doulet*, die als vezier den prins gouverneur was toegevoegd. Hij verscheen geheel in het zwart gekleed, van wege het Moharramfeest, en gevolgd door een veertigtal bedienden. Het was een groot en welgemaakt man met een bleek, zeer schoon gelaat en zwarte doordringende oogen, die hij echter meest neergeslagen hield. Baard en knevels beantwoordden geheel aan het bij de wet vastgestelde model. Zijne dunne bleeke lippen openden zich alleen, om van tijd tot tijd, op kalmen, afgemeten toon, eenige wel bedachte, korte woorden uit te spreken. Deze *kawam* was met dat al eene opmerkelijke figuur. Langen tijd vergeten en verloren te midden der menigte van *mirza's*, die elkander te Teherân verdringen, had hij meer dan één kleed versleten tegen de muren van het paleis des Konings of van de antichambres der ministers, eer het hem gelukte de aandacht op zich te vestigen. Eindelijk verkreeg hij de winstgevende betrekking van vezier van Aderbeîdsjan. Maar het lange wachten had hem ongeduldig gemaakt: hij wilde wat al te snel zijne brandende begeerte naar rijkdom voldoen, en kwam daardoor in onaangename botsing met een beschermeling van den britschen consul te Tebriz (Taurus). De engelsche gezant diende een klacht in, en de vezier werd ontslagen. Doch dit ongeval, schadelijk voor zijne beurs, bedierf zijn carrière niet: want de eerste minister, gedwongen aan den eisch van een Christen toe te geven, achtte zich zedelijk verplicht den beleedigden Muzelman schadeloos te stellen door hem een post te bezorgen, gelijk aan dien, welken hij verloren had. Hij werd tot vezier van Khorâssan benoemd, juist toen de broeder van den eersten minister opziener van de heilige wijk te Mesjhed was: en de tegenwoordigheid van zulk een machtigen mededinger noodzaakte den *kawam* in den beginne voorzichtig te werk te gaan. Maar die hinderpaal werd spoedig uit den weg geruimd: zijn tegenstander werd met het opperbevel der geregelde troepen in Aderbeîdsjan belast, en liet hem het veld vrij. Door de ondervinding geleerd, besloot de *kawam* voortaan zichzelven meer op den achtergrond te houden en aldus rechtstreeksche aanklachten te ontgaan. Hij koos voor zijn ferrâsj-bâsji, opper-hofmeester, een sluwen schelm, iemand die voor niets terugdeinsde, die Mesjhed door en door kende en de kunst verstond om uit de meest eenvoudige zaak eene rijke bron van inkomst te maken. Onder voorwendsel van overdrukke bezigheden ontving de kawam zelf niemand, die niet vooraf met zijn ferrâsj-bâsji had gesproken, en regelde dan de mate zijner hulp naar de waarde der gaven, die de sollicitant in handen van dezen voortreffelijken beambte had gestort. In eene stad als Mesjhed, waar fanatisme en zedeloosheid hand aan hand gaan, is steeds gelegenheid te over om door omkooping fortuin te maken; en liet soms de gelegenheid zich wachten, dan wist de vindingrijke geest van den ferrâsj-bâsji haar wel te scheppen. Zoo was er te Mesjhed een jonge, zeer rijke koopman, die rustig leefde, zich enkel met zijn zaken bezighield, en de algemeene achting genoot. De kawam vlamde reeds lang op zijne schatten, doch wist niet hoe het aan te leggen, om ze meester te worden. De jonge koopman was een voorbeeld in handel en wandel; er was geen vat op hem: maar eindelijk vond de ferrâsj-bâsji toch een middel. Eene jeugdige schoone vrouw werd, met een of ander verzoek, in den harem van den koopman gezonden. Vriendelijk ontvangen, keerde zij bij herhaling terug, en toefde steeds langer en langer, tot het eens zoo laat was geworden, dat zij bevreesd was alleen naar hare woning terug te keeren. Zoo bleef zij den nacht over in den harem. De ferrâsj-bâsji, die deze geheele intrige op touw had gezet, posteerde zich met zijne lieden bij de deur van de woning des koopmans. Vroeg in den morgen nam zijne medeplichtige afscheid van het gezin van haren weldoener; maar, nauwelijks op straat verschenen, werd zij door de policie aangehouden en voor den ferrâsj-bâsji gevoerd, die haar ondervroeg omtrent haar nachtverblijf in een vreemd huis. De jonge vrouw speelde hare rol voortreffelijk. Met eene mengeling van schaamte en vrees begon zij eerst de waarheid te zeggen, dat zij door de vrouwen van het gezin was ontvangen en geherbergd; maar langzamerhand, en als bezwijkende voor de bedreigingen der policie, kwam zij tot de bekentenis, dat de koopman haar had verleid. Nu werd deze dadelijk in hechtenis genomen. Vergeefs betuigde hij zijne onschuld, vergeefs drong hij op een ernstig onderzoek aan: de deuren zijner gevangenis bleven gesloten; en daar intusschen zijne zaken achteruit gingen, besloot de koopman eindelijk eene groote som gelds aan den handlanger van den *kawam* te betalen, die een deel voor zich nam en het overige in de schatkist van zijn meester stortte. Door dergelijke kunstgrepen heeft de waardige vezier, binnen drie of vier jaren, zijne stallen weten te vullen met de schoonste turkomansche paarden, eene rijke collectie aangelegd van edelgesteenten en prachtige sjawls van Kasjmîr, en ook eene der rijkste en schoonste vrouwen van het land getrouwd.

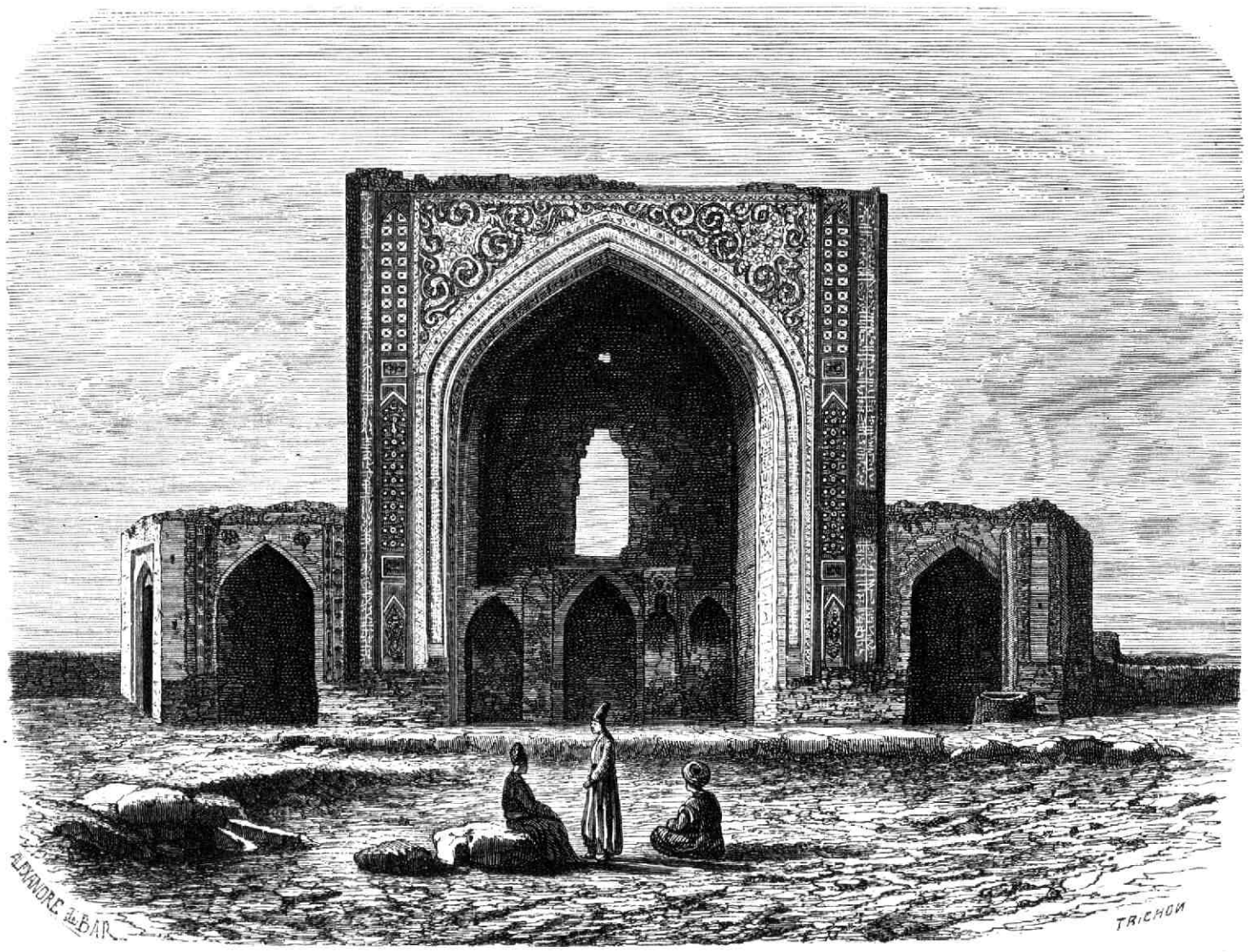
Een geheel ander man was de moetavalli-bâsji of opziener der heilige wijk: een grijsaard, door ouderdom gebogen, wiens gelaat de sporen droeg van langdurig lijden, maar wiens open, vriendelijk en welwillend uitzicht dadelijk voor hem innam. Geboortig uit Kazbin, bekleedde hij daar, vóór zijne overplaatsing naar Mesjhed, langen tijd den gewichtigen post van voorzitter eener burgerlijke rechtbank, waartoe eene grondige kennis van het arabisch en van het muzelmansche kanonieke recht gevorderd wordt. Volkomen overtuigd van de waarheid zijner godsdienst, ijverig en vroom, beschouwde hij zijne tegenwoordige betrekking als de schoonste bekroning van zijne afgelegde loopbaan, en gevoelde hij zich gelukkig aan het hoofd te staan eener inrichting, door al zijne geloofsgenooten zoo hoogelijk vereerd. Ik had hem reeds vroeger, in 1850, te Tiflis ontmoet, toen hij als gevolmachtigd minister van den Sjâh naar Petersburg ging; en reeds destijds was ik getroffen geworden door zijne heldere be-

grippen en zijn juist inzicht in vele zaken, zoo wonderlijk afstekende bij zijne kleingeestige bekrompenheid in andere opzichten. Zoo, bij voorbeeld, nam hij, gedurende den eersten tijd van zijn verblijf in Georgië, nooit eene uitnoodiging voor een maaltijd aan, zonder eerst vergunning te vragen om zijn kok vooruit te mogen zenden, ten einde zeker te zijn niets te gebruiken dat niet door een waar geloovige was toebereid. Zijne vrees voor de besmetting van Christenen was zoo sterk, dat hij uit Perzië een grooten voorraad boter en brood had medegebracht, 't welk hij natuurlijk, na eenige weken verblijf in Rusland, niet meer gebruiken kon. — De positie van den moetavalli-bâsji te Mesjhed is niet zeer gemakkelijk. De bezittingen der heilige wijk, in roerende en onroerende goederen, vertegenwoordigen een zeer aanzienlijk vermogen; maar dit vermogen wordt slecht beheerd en is door de talrijke administrateurs der inrichting ten deele verspild. De vrome schenkingen, in den loop der eeuwen ter eere van den imâm vermaakt, zijn over de gansche oppervlakte van het perzische rijk verspreid: in Herat, in Kaboel, ja zelfs in Indië liggen goederen der heilige wijk. Daar nu al deze landen bij herhaling het tooneel van politieke omkeeringen en omwentelingen zijn, is langzamerhand, te midden der verwarring, een groot deel der *wakfs* of vrome schenkingen aan zijne eigenlijke bestemming onttrokken. De voorganger van dezen moetavalli-bâsji, oudste broeder van den eersten minister, sterk door de hulp die hij te Teherân vond, had een goed deel der onroerende goederen weten te ontrukken aan de handen der onrechtmatige bezitters, onderdanen van den Sjâh, die er zich eigendunkelijk van hadden meester gemaakt; maar dit had natuurlijk veel kwaad bloed gezet en eene verbittering opgewekt, die slechts wachtte op eene gunstige gelegenheid om zich te openbaren. Het kwam er dus voor alles op aan, om zich voor het vervolg tegen dergelijke aanmatigingen te vrijwaren en een volledigen inventaris van de bezittingen des heiligdoms op te maken. In Europa zou zoo iets gemakkelijk vallen; maar niet in een land waar alles door tusschenkomst van menschen moet geschieden, die voor geld steeds tot alles bereid zijn. Intusschen wist de moetavalli-bâsji toch ongeveer zijn doel te bereiken; en daardoor bewees hij niet alleen een zeer grooten dienst aan de inrichting, wier beheer hem was toevertrouwd, maar ook aan de wetenschap: want hij liet een uitvoerigen catalogus opmaken van de rijke verzameling arabische en perzische handschriften, in de moskee van den imâm bewaard. — Ofschoon de officiëele vertegenwoordiger van de belangen der geestelijkheid te Mesjhed, vindt de moetavalli-bâsji zelfs onder hen, die het zijne roeping is te beschermen, tegenstand en vijandschap. Reeds de omstandigheid, dat hij door het wereldlijk gezag wordt benoemd, maakt hem tot een vreemdeling, indringer, in den kring der mollâhs, en stelt hem aan het wantrouwen en den haat zijner getulbande collega's bloot. Zijne verhouding tegenover den gouverneur-generaal en diens vezier is nog lastiger. Hunne macht houdt op aan het hek, dat den *Sehn* of het grondgebied der heilige wijk begrenst, en kan hen, die daar weten binnen te dringen, niet bereiken, dan met goedvinden en medewerking van den moetavalli. Nu is de vluchteling altijd meer geneigd om de welwillende bescherming der overheden van den *Sehn* te betalen, dan de toegevendheid der wereldlijke macht te koopen: want het ergste wat de opziener der heilige wijk kan doen, is hem uit dit *refugium*, deze vrijplaats, te verwijderen, terwijl de wereldlijke overheid hem leven en goed ontnemen kan. In de beurs van den moetavalli komen dus dikwijls de penningen te recht, die anders in handen der ambtenaren van den staat zouden zijn gevloeid, en dit is genoeg, om tusschen hen eene altoosdurende en levendige vijandschap te onderhouden,

Twee dagen na mijne aankomst te Mesjhed vernam ik, dat de Sjâh een *khâlat* of eerekleed aan zijn oom, den gouverneur van Khorâssan, gezonden had. Het is de gewoonte om hem, die met zulk een blijk van koninklijke welwillendheid wordt vereerd, daarmede geluk te wenschen, gelijk men dit bij ons doet, wanneer iemand eene ridderorde ontvangt. Ik wilde deze gelegenheid gebruiken, om tevens mijne opwachting bij den prins Sultan-Moerad-Mirza te maken. Op het bepaalde uur bestegen wij de door den prins gezonden paarden, en begaven ons op weg naar de citadel, waarin het paleis gelegen is. Dit paleis heeft niets indrukwekkends: de kamers zijn noch ruim noch bijzonder rijk versierd. Het binnenplein, met vruchtboomen en seringen beplant, is vrij groot, en maakt een aangenamen indruk. De prins ontving ons in zijn nieuw eerekleed gedost, maar overigens zonder eenige staatsie. Even als alle zonen van Abbas-Mirza is hij vriendelijk en beschaafd van manieren. Hij praat gaarne, en spreekt met oordeel en verstand over allerlei zaken; en moet hij ook in de conversatie voor de meesten zijner talrijke broeders onderdoen, hij onderscheidt zich daarentegen van de overige leden der koninklijke familie door eene mate van ernst en degelijkheid, die ik alleen bij hem en den prins Bahman-Mirza heb gevonden. Minder door de fortuin begunstigd dan zijne andere broeders, is hij natuurlijk op het behoud zijner betrekking gesteld: maar het mag wel tot zijn lof worden gezegd, dat hij, ondanks zijne betrekkelijke armoede, toch niet geldgierig is en zijn particulier vermogen niet tracht te stijven door zijn onderhoorigen geschenken af te dwingen. Gedurende mijn verblijf te Mesjhed ben ik meermalen in de gelegenheid geweest hem te spreken, en ik heb daarbij in hem eene ernstige begeerte naar kennis en onderricht gevonden, die bij zijne landgenooten in het algemeen, en vooral bij zijne bloedverwanten, niet dikwijls voorkomt. Het is zoo, de meeste vorsten uit het geslacht van Kadsjar [1] achten zich tegenwoordig verplicht om, in meerdere of mindere mate, belangstelling te toonen voor wat men hier

[1] Naam der tegenwoordige dynastie in Perzië, gesticht door Aga-Mohammed-Khan, zoon van Feth-Ali-Khan-Kadsjar, op last van Nadir-Sjâh vermoord. De tweede Koning uit dit geslacht was Feth-Ali-Sjâh, die in 1834 stierf en, bij ongeveer honderd vrouwen, niet minder dan 57 zonen en 223 dochters had verwekt.

noemt de wetenschap der Franken, *ilmi feringhi;* maar bij de meesten hunner is dit ook niets meer dan ijdelheid en zucht om te pronken met het weinige dat zij inderdaad weten. Bij den prins Sultan-Moerad-Mirza daarentegen vond ik althans een zeker begrip van europeesche beschaving, en daarbij de overtuiging dat er voor zijn land eene wezenlijke en blijvende vrucht was te trekken uit de vorderingen, door de ongeloovigen in wetenschap en kunst gemaakt. — De verhouding van den gouverneur tot zijn vezier was niet van de aangenaamste: de kawam was in zijne oogen niets meer dan een creatuur van den eersten minister, die hem alleen was toegevoegd om zijne gangeest is misbruik van macht, wanneer daartoe de gelegenheid bestaat. Nederig en onderworpen in ondergeschikte betrekkingen, kent de oosterling paal noch perk, zoodra hij tot aanzien gekomen is; en het noodlottig uiteinde van zoovele veziers en ministers was bijna altijd een gevolg der uitspattingen van hunne heerschzucht en van de tirannie, die zij op ieder uitoefenden, hun vorst niet uitgezonderd. Zoo zijn in Perzië, sedert 1834, twee eerste ministers ter dood gebracht en twee anderen, met verbeurdverklaring hunner goederen, uit het land gebannen: voornamelijk omdat zij gepoogd hadden, ten hunnen voordeele, de westersch-constitutioneele fictie in praktijk te bren-

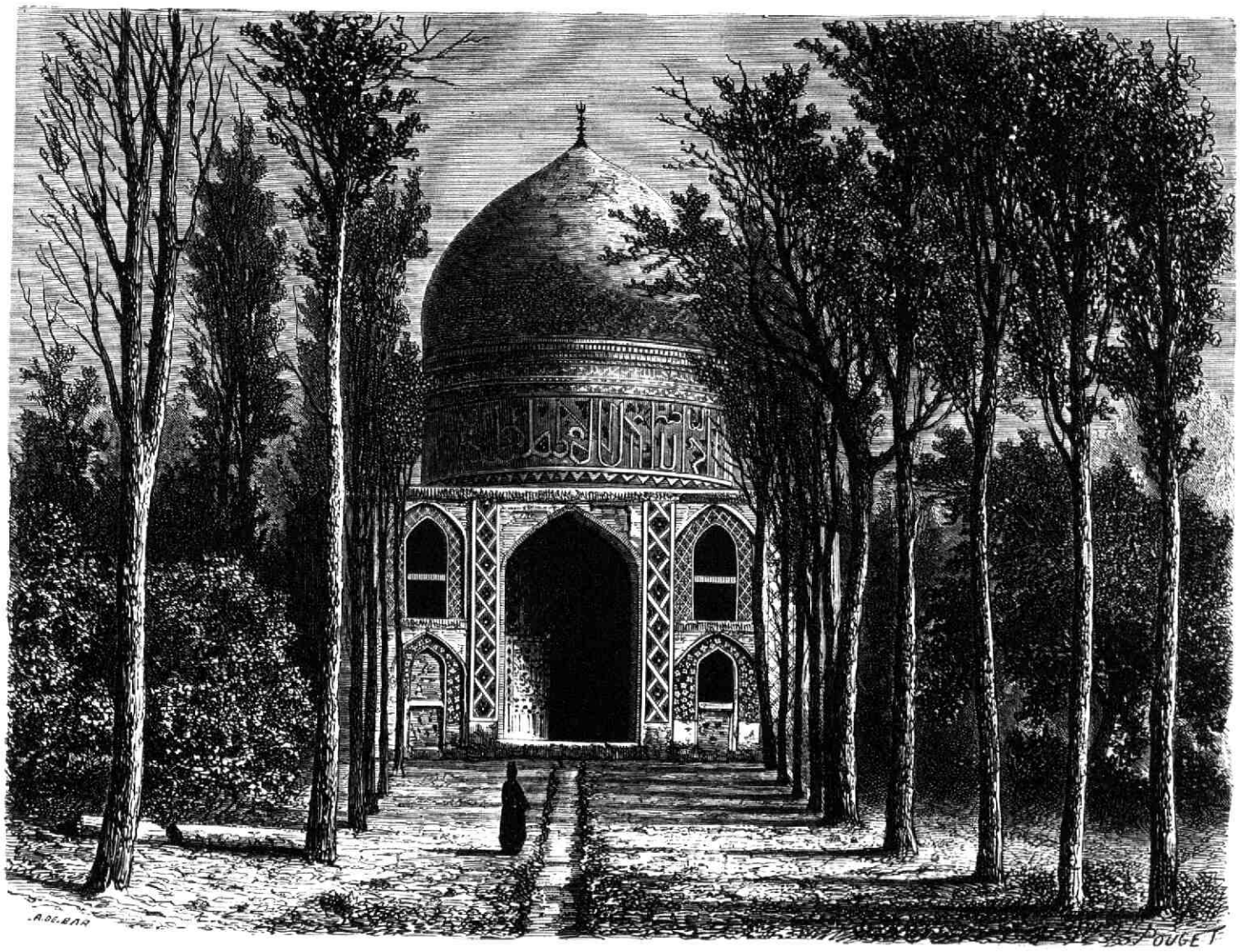

Bouwvallen van het Moussallah (bidkapel) van Mesjhed.

gen te bespieden en zijne macht te beperken. Deze achterdochtige en dubbelhartige politiek, hoe vreemd zij ons moge schijnen, is een noodzakelijk uitvloeisel van het oostersche despotisme. In Azië ontmoet men de scherpste contrasten nevens elkander: het volk verdraagt zonder morren, eeuwen lang, het juk van het meest onbegrensde absolutisme, en is tegelijk ieder oogenblik tot opstand gereed, zoodra de banier tegen de bestaande regeering wordt opgeheven. Niets is hier minder ongewoon dan oproer en omwenteling: maar ondanks alle omkeeringen en omwentelingen houdt het despotisme stand, en blijft de bevolking een hoop slaven tegenover den bijna almachtigen heerscher. De natuurlijke keerzijde van dien slaafschen gen, dat de koning wel regeert maar niet bestuurt.

Onder mijne nieuwe kennissen was er vooral een, die mij belangstelling inboezemde en met wien ik menig uur sleet: het was de mollâh Abdhoerrhaman, leeraar aan de school van *Païn-pah*, conservator der handschriften in de bibliotheek van den imâm, en adjunct van zijn oudsten broeder, den eersten sterrekundige van Khorâssan. Hij was volkomen bekend met Euclides en de algebra van Khayâmi; hij had de arabische vertalingen van Apollonius en Theosius bestudeerd en zich vooral toegelegd op de studie der talrijke oostersche commentariën op den Almagest van Ptolomaeus. Hij was ook bekend met astrologie, met metaphysica, zelfs eenigszins met alchymie:

in één woord, hij was een model van een muzelmansch astronoom. Het gesprek met dezen man had voor mij al het bekoorlijke der nieuwheid; hij was een uniek exemplaar: want waar ter wereld, behalve in Perzië, is thans een geleerde te vinden, wiens opvoeding is blijven stilstaan bij de vijftiende eeuw, en die nog geheel vervuld is met de fanatieke ideeën der oude tegenstanders van Copernicus? Natuurlijk was de beweging der aarde om de zon een der eerste onderwerpen van ons gesprek: en toen ik zag, hoe moeielijk dit voor ons zoo eenvoudige denkbeeld kon doordringen in het overigens heldere hoofd van een man, van jongs af aan eene andere wereldbeschouwing gewoon, begreep ik volkomen het algemeene en hardnekkige ongeloof, waarmede de theorie van Copernicus in Europa te kampen had, en ook de aarzeling van den grooten man zelven om zijne ontdekking openbaar te maken. Nooit zal ik den indruk vergeten, door de ontwikkeling van de leer der zwaartekracht op mijn hooggeleerden mollâh gemaakt. Zijn blik was te helder om niet te zien, dat dit grootsch en eenvoudig denkbeeld, als met een tooverslag, al de onoplosbare tegenstrijdigheden der oude astronomie wegruimde: maar tegelijk de voorstelling vernietigde dier zeven vaste hemelen, waarvan het bestaan, volgens hem, door het woord van God in den Koran werd geleerd. Deze plotselinge lichtstraal verblindde en bedwelmde hem. Maar daarmede waren zijne bezwaren tegen de beweging der aarde nog niet weggenomen. Ik deelde hem al de jongste proeven en ontdekkingen der wetenschap mede, en kon slechts met moeite zijne vooroordeelen overwinnen. Eindelijk, na herhaalde discussiën, kwam hij, drie dagen voor mijn vertrek, mij verzoeken, hem, in het perzisch, een overzicht te geven der wetten van Keppler. Misschien zal hij ze nu aan zijne leerlingen onderwijzen, misschien!....

Moskee van Khodja-Rebi, nabij Mesjhed.

VI.

Doodenkaravaan. — Wraakoefening na den dood. — De heilige wijk — De ruïnen van Toes.

Te Teherân had ik kennis gemaakt met een der voornaamste opperhoofden uit Seïstan, den sardar Ali-Khan, die op het punt stond naar zijn vaderland terug te keeren. Wij hadden afgesproken elkander in Mesjhed te ontmoeten, waar hij twee of drie weken na mij aankwam. Hij logeerde in de heilige wijk, en om hem te bezoeken, moest ik het groote kerkhof der stad overgaan. De naam alleen van dit uitgesterkt doodenveld — *Katl-gâh*, plaats van den moord, — maakt een somberen indruk: maar de aanblik zelf is in de hoogste mate aangrijpend. Nooit zag ik zoo vele graven bijeen. Ieder graf is bedekt met een langwerpigen zeshoek van leem. Deze eenvormige, geel-

achtig grijze monumenten volgen op elkander, in eindelooze rijen, zoo ver het oog zien kan; eene doodsche stilte heerscht op deze sombere plek, waar het gedruisch der omringende, volkrijke straten, plotseling, als door toovermacht, schijnt verstomd. Geen gerucht wordt vernomen, dan slechts het ruischen der kleederen van de geheel gesluierde vrouwen, die als schimmen over de enge paden tusschen de graven zweven; en het dof gemompel der mollâhs, die, op den grond gezeten, halfluid Koranverzen en gebeden opzeggen voor de rust der dooden. — Toen ik van mijn bezoek bij den sardar terugkeerde, was het duister geworden: de vergulde poort der moskee van den imâm Ali-Rizâ schitterde in het licht der talrijke lantaarns van gekleurd papier, die er iederen avond worden opgestoken. Van alle minarets klonk de stem der *moëddzins*, die den *azan* opzeiden, op dien eigenaardigen rythmus, die alleen in Khorâssan gebruikelijk is. De straten waren vol menschen, die naar het graf van den heilige gingen, om te bidden. Het kerkhof was ledig: een lange rij muildieren, met zwart beschilderde kisten beladen, trok langzaam voort door de straat, die de begraafplaats omringt. Het was de doodenkaravaan: zij ging bij den opziener van het kerkhof hare sombere lading nederleggen: de van verre en nabij aangevoerde lijken van vrome Sjiieten, die volgens hun uitersten wil hier ter ruste worden gelegd, om, ten dage der opstanding, de onmiddellijke bescherming van den imâm te genieten.

De voornaamste monumenten der heilige wijk zijn de graven van den imâm Ali, zoon van Moesa-Rizâ, en van den Khalief Hâroen-ar-rasjîd (den Rechtvaardige). Vreemde gril van het noodlot, dat dus, in hun dood, twee mannen te zamen bracht, die elkander in hun leven haatten en vervolgden. Toch is dit geen bloot toeval. Volgens de sjiietische overlevering had de imâm zijn dood voorspeld en zijn vrienden last gegeven, hem tegenover Hâroen-ar-rasjîd te begraven, om alzoo diens rust te verstoren. Dit is natuurlijk een verzinsel; maar het deekbeeld eener dergelijke wraakoefening na den dood draagt wel den echt-oosterschen stempel. Ziehier de historie. De Abbâsiden-Khalief al-Mamoen, zoon van Hâroen-ar-rasjîd en eener perzische slavin, die eene verzoening tusschen zijne familie en de Aliden wilde bewerken, had zijne dochter aan den imâm Ali-Rizâ ten huwelijk gegeven en dezen tot zijn opvolger benoemd, maar daardoor ook de arabische partij tegen zich in het harnas gejaagd. Een opstand brak uit, en weldra begreep de Khalief, dat, als hij bij zijne politiek van verzoening bleef, Syrië, Mesopotamië en alle westelijke provinciën van het Rijk zouden afvallen, en hij zelf in 't eind slechts een slaaf der Perzen zou zijn. Hij haastte zich dus den nu lastigen kroonprins uit den weg te ruimen, en liet hem vergiftigde druiven voorzetten, waaraan hij stierf. De hoop, die de Perzen gekoesterd hadden, dat hunne geliefde Aliden den troon zouden beklimmen, werd alzoo verijdeld; en het lag in den aard der zaak, dat het slachtoffer van al-Mamoens trouweloosheid voor hen een heilige werd. Toch dagteekent de groote vereering aan zijn graf bewezen, en daarmede de beteekenis van Mesjhed, eerst uit de tijd der Çefewiden. Deze vorsten, de heerschappij der omringende orthodoxe stammen in Perzië onmogelijk willende maken, en zelven ijverige Sjiieten, wakkerden op nieuw den haat aan, die de beide takken van het Islamisme gescheiden hield, en die onder de gemeenschappelijke overheersching der Mongolen aanmerkelijk was bekoeld. Onder hunne regeering werd Mesjhed herbouwd, en de moskee met groote schenkingen en voorrechten begiftigd. Thans is de heilige wijk bijna een staat in den staat. Zij heeft haar eigen overheid en hare eigene policie, hare eigene inkomsten en uitgaven, beiden zeer aanzienlijk. Niet alleen toch moet de administratie een heirleger beambten en bedienden onderhouden, maar ook het onderhoud der moskee en aanhoorigheden verslindt jaarlijks groote sommen. Bovendien wordt een tallooze schaar arme pelgrims kosteloos gevoed: dagelijks worden ten hunnen behoeve, in de keukens van den imâm, honderd vijftig batmans — ongeveer zeven honderd vijftig pond — rijst gekookt.

De moskee van den imâm, eene aaneenschakeling van koepeldaken en minarets, is prachtig; van binnen schittert alles van edelgesteenten en goud. De afbeeldingen, bij dit verhaal gevoegd, geven van den bouwtrant dezer moskeeën beter denkbeeld dan de uitvoerigste beschrijving. Wanneer de beschaving in Perzië zoo ver gevorderd zal zijn, dat een europeesch bouwkundige op zijn gemak al de gebouwen der heilige wijk zal kunnen bestudeeren, dan zal een nieuw licht opgaan over de geschiedenis der architectuur in het Oosten. De kunstenaar zal hier, in een kort bestek, de gedenkteekenen der oude arabische kunst vinden nevens de gewrochten der Mongolen, en de wijzigingen kunnen nagaan der muzelmansche architectuur gedurende een tijdvak van minstens vijfhonderd jaren. — De bibliotheek van den imâm bezit drie-duizend-zes-honderd-vier-en-vijftig boekdeelen, waarvan duizend-een-en-veertig exemplaren van den Koran.

De uitgestrekte hoven der heilige wijk zijn van den morgen tot den avond vol volk: misdadigers en schurken wandelen hier ongestoord te midden der vrome bedevaartgangers, gekomen om hunne gebeden uit te storten. Bij de poorten der wijk ziet men uitstallingen van allerlei gewijde voorwerpen: zeshoekige plaatjes uit aarde van Mesjhed vervaardigd, waarop de Sjiieten, bij het verrichten der dagelijksche gebeden, het hoofd buigen; talismans, met gebeden aan den imâm beschreven; ringen, bekers, enz. Zulke dingen vindt men op alle bedevaartsplaatsen: maar hier bloeit nog eene bijzondere industrie: die der schrijvers van adressen aan den imâm. Deze smeekschriften worden op het graf van den heilige nedergelegd; en twee of drie dagen daarna vindt men een geschreven antwoord, met een groot zegel bekrachtigd. Andere beambten geven certificaten van den volbrachten pelgrimstocht af; of wel huwelijkscontracten, geldig voor twee dagen tot zes maanden, ten behoeve der ongetrouwde bedevaartgangers en der weduwnaars; en allerlei acten voor de vreemdelingen. De heilige wijk heeft ook hare eigene cicerones, die, tegen een gering loon,

de pelgrims overal heen geleiden, en voor hen, overluid, de *ziaret-namèh* opzeggen, het gebed voor het graf van den imâm. Iederen dag wordt er in de hoven der moskeeën eenige malen gepredikt. De *vaïzes* of predikers verhalen de geschiedenis van den imâm en zijn geslacht, jammeren en storten tranen, en worden geregeld beantwoord door de kreten en klachten hunner toehoorders. De heilige wijk, voor mannen en vrouwen evenzeer toegankelijk, is des avonds ook een geliefkoosde plek, waar allerlei samenkomsten worden gehouden en liefdesavonturen op touw gezet.

Een breede straat voert van de heilige wijk naar de westelijke poort der stad; zij vormt eene soort van kaai langs het kanaal dat deze doorsnijdt, en welks water dient om de tuinen van Mesjhed te besproeien. Het bovenste gedeelte dezer kade is met boomen beplant, waaronder een zeer oude *tchinar*, niet alleen merkwaardig om zijn prachtigen vorm, maar ook omdat hij verrijst tegenover de voormalige grafkapel van Nadir-Sjâh, thans eene school. De veroveraar van Indië had reeds bij zijn leven een wit marmeren mausoleum laten bouwen, boven den kelder, waarin zijn lichaam moest worden bijgezet. Nadat hij in Kaboesjan vermoord was, werd zijn lijk ook door zijn zoon naar de aangewezen plaats overgebracht: maar het bleef daar niet lang. De gesnedene Aga-Mohammed-Khan, wiens vader Feth-Ali-Khan-Kadsjar op bevel van Nadir-Sjâh te Mesjhed was ter dood gebracht, liet uit wraak het mausoleum verwoesten; het lijk van zijn roemruchtigen voorganger op den perzischen troon opgraven, en toen onder den dorpel van zijn paleis te Teherân ter aarde bestellen, opdat hij het iederen dag zou kunnen vertreden.

Eene andere straat loopt van de heilige wijk naar de oostelijke poort, de poort van Herat genoemd. Op twee of drie honderd schreden buiten deze poort verrijst een monument uit den tijd der Çefewiden, het Moussallah van Mesjhed. Zooals de arabische naam aanduidt, is dit gebouw voor het gebed bestemd: hier staat ook de prediker, die tweemaal in het jaar, — op den laatsten dag van den *Beiram* (de vasten) en op het daaropvolgende feest van *îd-al-fitr* (het feest der offeranden) — het woord richt tot de menigte, in de open ruimte voor het gebouw verzameld. De afbeelding op bladz. 392 geeft een getrouwe voorstelling der bevallige vormen van dit monument; maar zij kan het wonderschoon effect niet wedergeven der kleuren van dat reusachtig mozaïek, waarin alle schreeuwende verwen zijn vermeden, en de smaakvolle afwisseling van kleuren en tinten eene betooverende uitwerking doet.

Ten noordwesten, zeven mijlen van de stad, ligt de moskee van Khodja-Rebi, onderwijzer van den imâm Ali-Rizâ (bladz. 393). Dit gebouw is naar het model der moskee van Kadamgâh gebouwd, dat tot in de ornamentatie slaafs is gevolgd; maar de tuin, die dit heiligdom omringt, is veel jonger. Tijdens een opstand te Mesjhed, onder de regeering van Mohammed-Sjâh, hadden de soldaten, in den omtrek van Khodja-Rebi gekampeerd, de barbaarschheid de eeuwenoude boomen uit te roeien: de tegenwoordige tuin telt niet veel meer dan een dozijn jaren. Onmiddellijk achter deze moskee begint de dorre steppe, die Mesjhed naar alle zijden omgeeft, en die men door moet trekken om de ruïnen te bereiken van Toes, de oude hoofdstad van Khorâssan. Van alle gebouwen, die deze eens zoo beroemde stad versierden, is niets meer over dan een toren, die den zuidelijken ingang verdedigde, en eene groote moskee, wier koepel begint te scheuren en dreigt in te storten. Zelfs het graf van den dichter Firdoesi, den Homerus van Perzië, is slechts bij overlevering bekend, en op de plaats, waar de kapel ter zijner eere verrees, golft thans het koren. Ook de herinnering aan den grooten Khalief Hâroen-ar-rasjîd omzweeft de eenzame bouwvallen van Toes. De beroemde vorst, die de wereld met het gerucht zijner daden had vervuld, die den beker der oostersche genietingen en weelden tot den bodem had geledigd, blies hier, in de woestijnen van Khorâssan, bijna alleen en met sombere voorgevoelens vervuld, den adem uit. Den dood voelende naderen, wilde de trotsche Khalief niet, ten aanzien van zijn hof, als een gewoon mensch sterven. Hij liet zich op een rijk opgetuigden drommedaris zetten, die hem naar de woestijn voerde; daar steeg hij af, en, bij het eentonig geklingel der bellen van zijn lastdier, zeide hij zelf het gebed der stervenden op; toen, zich naar den kant van Mekka keerende, boog hij het hoofd op den harden, door de felle zonnestralen geroosten grond, en beval zijn fieren geest in de handen van God. Zijn lijk rust in de moskee van Mesjhed, waar nog heden de Sjiieten zijn graf beleedigen.

VII.

Het Moharramfeest. — Godsdienstige tooneelvoorstellingen.

Hier verlaat ons onze russische vriend. Zijn verhaal was belangwekkend genoeg: en toch, gaat het u als mij, dan gevoelt gij eenige teleurstelling. Hij was te Mesjhed gedurende het Moharramfeest, het meest karakteristieke van alle godsdienstig-nationale feesten der Perzen: en zie, hij spreekt daarvan met geen woord! Weet hij dan niet, dat juist bij zulke gelegenheden het karakter eens volks zich het treffendst openbaart; dat juist dan, wanneer eene voor allen heilige zaak, eene allen dierbare herinnering, de gemoederen in beweging brengt; dat juist dan de menschen zich vertoonen in al de frischheid en eigenaardigheid hunner ontwikkeling? Maar wat onze geleerde vriend verzuimde, kunnen anderen vergoeden; wij althans willen niet scheiden, zonder het Moharramfeest te hebben bijgewoond.

Dit feest, de jaarlijksche herinnering aan den dood van Hosain, den zoon van Ali, wordt gedurende de tien eerste dagen van de maand Moharram gevierd. Reeds dagen van te voren trekken des avonds de knapen en jongelieden, in lange rijen, twee aan twee gaande en beurtelings op den rechter en den linker voet springende, door de straten. Bij iederen sprong slaan zij twee kleine houten schijven, bij wijze van bekkens, tegen elkander, luidkeels "o Hassan! o Hosain!" roepende. Zij houden stil voor de woningen,

voeren hun wonderlijken dans uit, en ontvangen daarvoor eenige geschenken. Op den eersten dag van het feest zijn de straten ledig: in stille treurigheid wordt het droevig uiteinde van den nationalen martelaar herdacht. Alle gemak en weelde is verbannen: ruwe vloerkleeden vervangen de mollige tapijten en zachte kussens; geen fijne schotels komen op den disch, maar gerstenbrood, rijst en erwtenmoes; alle opschik is ter zijde gelegd: de kleeding is eenvoudig en van zwarte stof, ten teeken van rouw.

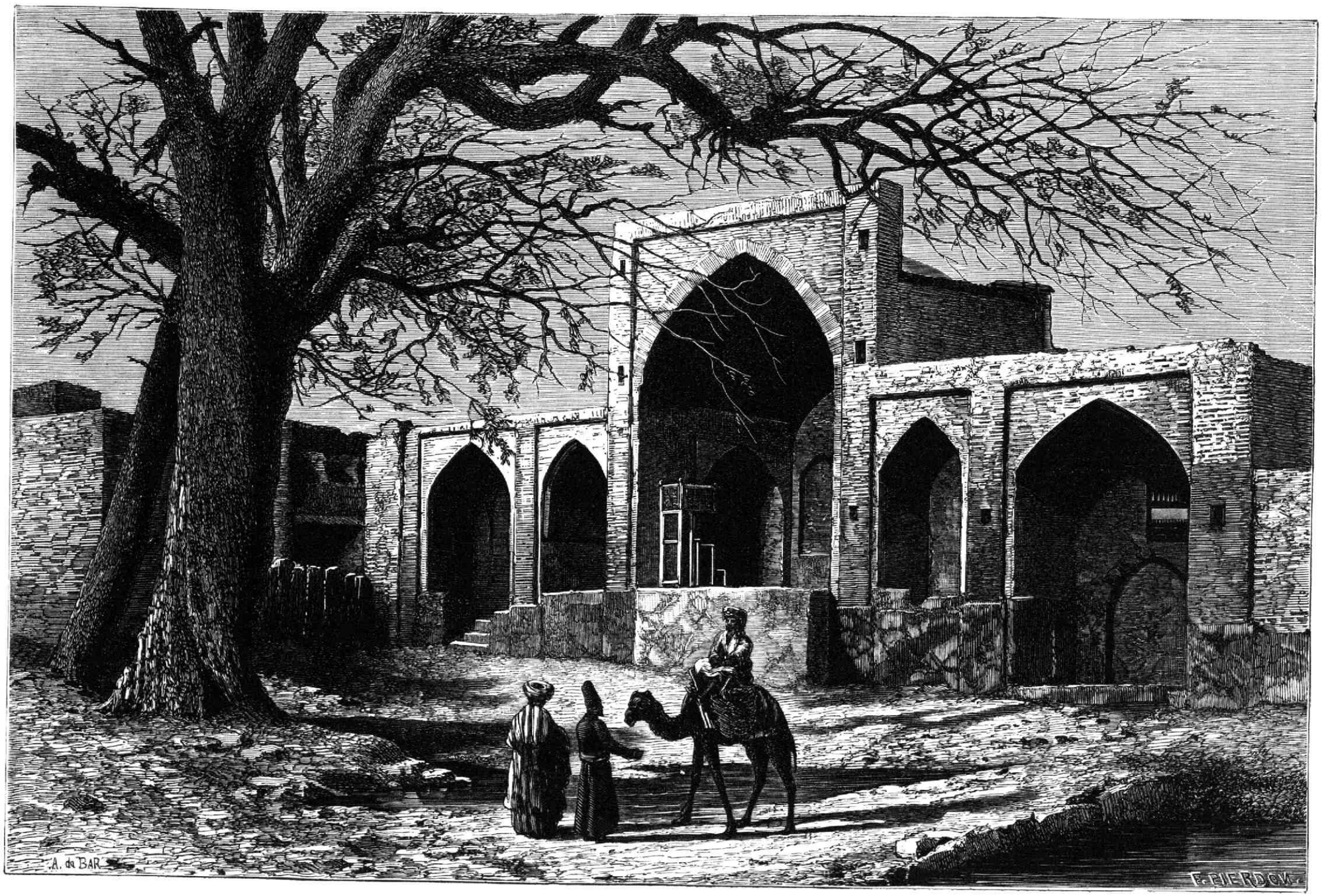
Op den tweeden dag stroomt de menigte naar de grafteekenen van Hassan en Hosain, in opzettelijk daarvoor bestemde gebouwen (*imâm-bâra*) opgericht. Deze grafteekenen zijn getrouwe navolgingen van het praalgraf in de moskee te Imâm-Hosain; gedurende het Moharramfeest wordt in de *imâm-bâra* tweemaal elken dag een plechtige lijkdienst gehouden. Vooral de avonddienst is indrukwekkend. De duizende flikkerende kaarsen; de menigte van goud en borduurwerk, tapijten en draperieën, die het graf bedekken; de bonte vaandels; de dicht opeengehoopte schare, in somber rouwgewaad, met door smart verwrongen gelaatstrekken: dit alles levert een treffenden, onvergetelijken aanblik op. Tegenover de katafalk is eene kleine verhevenheid, van waar de mollâh tot de menigte het woord richt. Daar staat hij, in het zwarte kleed, met den witten tulband gedekt, fantastisch beschenen door het wemelend licht der kaarsen, die het graf omringen. Zijn gehoor is deels op den grond neergehurkt; deels in dichte rijen geschaard. Aller oogen zijn op hem gevestigd. Hij begint de zoo dikwijls gehoorde, sombere geschiedenis der imâms weer te verhalen. Van tijd tot tijd snikt hij luide; de toehoorders zijn diep ontroerd: hier glinsteren tranen in het mannelijk oog; ginds worden doffe zuchten en gesmoorde kreten geslaakt. De spreker gaat, op steeds hartstochtelijker toon, met klimmende ontroering voort. Als kon zij zich niet langer bedwingen, roept de geheele vergadering, met diepe smart, de namen der beide martelaren uit, en slaat zich op de onbloote borst. "O Hassan! o Hosain!" klinkt het: eerst zacht, als in stillen weemoed: dan luider en luider steeds, tot eindelijk het geheele gebouw weêrgalmt van hartstochtelijk gegil. Men slaat zich voor het aangezicht en op de borst, men jammert en schreeuwt, strooit asch op het hoofd, scheurt zich de kleederen, wentelt zich op den grond: tot eindelijk eene algemeene stilte volgt, en, na eene korte pauze, de lijkdienst wordt hervat, om straks met treurliederen en aanroepingen aan de imâms besloten te worden.

Zonderling is het dat het Moharramfeest, eigenlijk een treurfeest, tegelijker tijd ook een bruiloftsfeest is. Dit bruiloftsfeest heeft plaats op den zevenden dag, ter herinnering aan het huwelijk van Hosains geliefdste dochter met haren neef Kâsim, dat op den dag van Hosains dood werd voltrokken. De trein begeeft zich 's nachts naar de *imâm-bâra*, die voor deze gelegenheid noch prachtiger versierd is. Reeds vroeg in den avond verdringt zich de menigte voor den ingang, om de toebereidselen te zien. Eindelijk knallen de geweerschoten, die de nadering van den trein aankondigen; met stokken en zweepslagen verdrijven de wachters het volk uit den tempel; de deuren worden gesloten, en ruimte voor den optocht gemaakt. Vooraan, tusschen rijen gewapenden, worden de bruiloftsgeschenken gedragen. Rijkgekleede dienaars houden zilveren bladen in de hand, waarop suikergoed, sorbets, gedroogde vruchten, bloemruikers en kransen van jasmijn, zijn nedergelegd. Achter hen volgt de prachtige bruidswagen, soms geheel met zilver bedekt en door fakkeldragers begeleid; dan een troep muzickanten en het overige der processie. Vuurwerk wordt afgestoken; trompetten schetteren, de deuren der *imâm-bâra* worden geopend; onder vreugdegejuich gaat men de zaal rond en legt de geschenken naast het grafteeken neder. — Nauwelijks heeft de schitterende bruiloftstrein den omgang volbracht, of een andere stoet, in sterk contrast met den eersten, nadert, in rouwgewaad en met neêrgeslagen blikken. De bruiloft en de dood van Kâsim hadden op denzelfden dag plaats: — hij sneuvelde te Kerbolâ aan Hosains zijde — en daarom volgt de lijkstatie onmiddellijk op den bruiloftstrein. Een katafalk, waarin de gestorven bruidegom heet te rusten, wordt op eene baar gedragen, door treurende en weeklagende vrienden omringd. Achter de baar volgt een rijk opgetuigd paard, dat Kâsims tulband, zijn sabel, boog en pijlen draagt; over het paard houdt men een koninklijk zonnescherm en een schitterenden *âftâbî*, symbool der zon.

Nadat ook de lijkstoet den omgang door de zaal gedaan heeft, begint de gewone lijkdienst; maar intusschen heeft buiten, op het plein, een andere plechtigheid plaats. Daar is eene dichte, woelende volksmenigte bijeen, die, onder gedrang en luid rumoer, de gelduitdeeling afwacht, gewoonlijk met eene bruiloft verbonden. Dienaars, opzettelijk daartoe aangesteld, werpen een groot aantal kleine zilverstukken onder het volk. Bij dergelijke gelegenheden mild te zijn, is aan de Muzelmannen eigen. Schatten worden soms voor geschenken aan de armen, voor draperieën, tuigen van paarden en kameelen enz. besteed. Wat eenmaal gediend heeft, mag niet meer gebruikt worden: op het einde van het feest wordt alles onder de armen verdeeld.

Het merkwaardigste van alles zijn wel de tooneelvoorstellingen, die gedurende het Moharramfeest elken dag plaats hebben. De engelsche reiziger James Morier heeft daarvan eene levendige schildering gegeven, die wij, door berichten van anderen aangevuld, hier laten volgen.

De tragische uitgang van Hosain — zoo zegt hij — die met zijn vlucht uit Medina begon en met zijn dood in de vlakte van Kerbelâ eindigde, heeft de stof geleverd tot een uitvoerig drama, waarvan des morgens op ieder der tien feestdagen een gedeelte wordt opgevoerd. De voorstelling van het laatste bedrijf, op den tienden dag, den *Ruz-i-katl* (dag des moords), geschiedt met groote pracht, in tegenwoordigheid des Konings, op het ruimste plein van Teherân. De handeling, rijk aan allerlei treffende episoden, zou ook de belangstelling van een christelijk publiek opwekken: hoeveel te meer van de Perzen, voor wie Hosain niet

Graf van Nadir-Sjâh.

enkel een held, maar een heilige, een martelaar is, aan wiens naam zich de dierbaarste nationale herinneringen hechten! Zijne lotwisselingen, zijne gevaren in de woestijn, zijne standvastigheid, zijn moed in den strijd, zijne zelfverloochening in het uur des stervens: dat alles vervult nog de Perzen met een geestdrift, die geen eeuwen verflauwen konden. Telkens wekt dit treurfeest hun haat op tegen allen, die schuld hadden aan den dood des helden; zij vervloeken Jezid en Omar met zoo bittere woede, dat men zelf van deze tooneelen getuige moet zijn geweest, om zich een denkbeeld te kunnen maken van het fanatisme, dat dan hunne ziel beheerscht. Ik heb het gezien, hoe sommigen der heftigsten, onder het luid *Ja Hosain!* schreeuwen, bijna naakt door de straten holden, en zich zelven in woede en vertwijfeling met messen verwondden, dat het bloed langs hun lichaam liep!

Eenige dagen voor het feest werden op de pleinen der stad groote tenten (*Tazieh*) opgericht, die met strooken zwarte stof en andere teekenen van rouw werden behangen, en waarin de tooneelvoorstellingen zouden gegeven worden. Tot de uitrusting van zulk eene tent behoort ook de bezoldiging van een mollâh of priester, en van de tooneelspelers; verder de aankoop van kostumen, draperieën, vaandels, de verlichting enz. Doorgaans worden al deze kosten door een of anderen rijken Muzelman gedragen, wien dit als een goed werk wordt aangerekend, en velen maken van zulk eene gelegenheid gebruik om boete te doen voor hunne zonden, of hunne dankbaarheid voor ondervonden zegen te toonen. De toegang tot de tent staat voor ieder open, en meermalen wordt aan de bezoekers bovendien kosteloos spijs en drank uitgereikt.

Op den achtsten avond van Moharram liet de grootvezier het geheele personeel der engelsche legatie in zijne *Tazieh*[1] noodigen. Toen wij binnentraden vonden wij bereids een talrijk gezelschap. Allen waren in het zwart gekleed, met zwarte mutsen, en zonder eenigen tooi. Zoowel deze sombere kleeding als hun droefgeestig geluid duidde aan, dat zij rouw droegen. Naast den grootvezier zat een aanzienlijke mollâh, die op ernstigen toon met hem sprak, terwijl de anderen onder elkander fluisterden. Nadat wij dus een poos stil hadden gezeten, werden de vensters der zaal, die tot *tazieh* diende, geopend, en, bij het licht der kaarsen, zagen wij op een hoogen preekstoel, onder een uitgespannen doek, een priester, die tot de omringende menigte zou spreken. Hij begon met eene inleiding, waarin hij zijnen toehoorders de hooge waarde herinnerde van iederen traan, om den imâm Hosain vergoten, die als boete zou gelden voor een vroeger zondig leven. Op plechtigen toon vermaande hij hen ook, zichzelven te kastijden: "wie op dezen dag zijn lichaam niet kastijdde, zou uitgeroeid worden uit zijn volk." Toen begon hij, half zingende, uit een boek het voor dezen dag bestemde gedeelte van Hosains geschiedenis voor te lezen, en de gewenschte uitwerking bleef niet achter. Nauwelijks toch had hij een paar bladzijden gelezen, of de grootvezier begon zijn hoofd te schudden, en met klagende stem *Wai! wai! wai!* te roepen, hetgeen dadelijk door de geheele vergadering werd herhaald. De voordracht van den priester duurde bijna een uur, en sommige passages waren inderdaad aangrijpend en wel geschikt de hartstochten van een prikkelbaar en bijgeloovig volk in beweging te brengen. Eens zelfs rees de gansche vergadering, in heftige gemoedsbeweging, op; en ik zag, dat de grootvezier zich naar den wand keerde, de handen omhoog hief en bad. Toen de priester geëindigd had, verscheen een troep tooneelspelers, sommigen als vrouwen gekleed; zij hielden een papier in de hand, waarvan zij hun rol voorlazen. Ook dit geschiedde op denzelfden half zingenden toon: het was een soort van recitatief, dat zelfs voor onze ooren niet onaangenaam klonk. Bij de wezenlijk tragische momenten dezer voordracht, barstten de meeste toehoorders, zonder eenige gemaaktheid, in tranen uit; ik zat dicht bij den grootvezier en den priester, en zag hoe beiden de tranen langs de wangen stroomden. Somwijlen gebeurt het dat een priester tot de meest ontroerden gaat en hunne tranen in een stukje boomwol opvangt, dat vervolgens in een fleschje wordt uitgeperst. Men zegt, dat, in doodelijke krankheid, wanneer geen ander geneesmiddel meer baat, eenige droppels dezer opgevangen tranen, in den mond des stervenden gegoten, hem weder tot het leven terugbrengen.

Op den tienden dag, den *Ruz-i-Katl*, dag des moords, werd de gezant door den Sjâh uitgenoodigd om het slot van het feest bij te wonen en getuige te zijn van de voorstelling van Hosains dood. Wij begaven ons vroegtijdig op weg, en vonden eene kleine tent voor ons gereed gemaakt, dicht bij het vertrek voor Zijne Majesteit bestemd. Wij hadden dus een vrij uitzicht op den grooten *Meidan*, de markt, voor het paleis. Een aantal Kadsjaren of stamgenooten des Konings stonden barrevoets voor de poort van het paleis; zij sloegen zich voortdurend op de ontblote borst, op de maat van een gezang, door een hunner aangeheven, en waarbij de anderen van tijd tot tijd in koor invielen. Om een bewijs zijner vroomheid te geven, had de Sjâh aan de Kadsjaren, waaronder zich verscheidenen zijner bloedverwanten bevonden, gelast, barrevoets te gaan, de orde op de straat te handhaven en toezicht te houden op de processiën en verdere plechtigheden.

Een gedeelte der markt was door een staketsel afgesloten: dit moest de vlakte bij Kerbelâ voorstellen, waar Hosain sneuvelde. In de nabijheid stonden twee kleine tenten, die zijn kamp in de woestijn verbeeldden. Eene met tapijten bedekte stellaadje, waarop de spelers hunne rollen voordroegen, was alles wat verder voor de voorstelling gevorderd werd.

Kort nadat wij in onze tent hadden plaats genomen, verscheen de Koning. Bij zijne komst, rees al

[1] *Taziëh*, letterlijk: vertroostingen, is de naam der drama's aan de geschiedenis van Hohammeds kleinzonen ontleend, eenigszins met de mysteriën onzer middeleeuwsche dramatiek te vergelijken. Het schijnt dat die naam, bij uitbreiding, ook aan de tent, waar het drama wordt opgevoerd, gegeven wordt.

het volk op, terwijl de beambten en overheidspersonen zich ter aarde bogen. De bazuinen schetterden, en de processie begon. Voorop ging een sterke, ter halverlijve naakte man, in wiens gordel een lange dikke stok rustte, waaraan van boven een tinnen, sierlijk bearbeide plaat, vol spreuken uit den Koran, was bevestigd. Een tweede, evenzoo ter halverlijve naakte kerel droeg in zijn gordel een nog dikker maar veel korteren stok, waarop een jonge derwisj zat, wiens voeten op den gordel des dragers rustten, en die overluid verzen ter eere van den Sjâh zong. Achter hem kwam een derde, in gelijk kostuum, een waterdrager, die op zijn rug, behalve een reusachtigen zak vol water, nog vier jongens boven elkander torschte. Men zeide ons, dat deze figuur zinnebeeldig den brandenden dorst moest voorstellen, dien Hosain in de woestijn leed.

Nu volgde eene rijk versierde, door acht mannen gedragen baar, in den vorm van een katafalk, die men *Käbr-Peghomber* of het graf van den Profeet noemde. Aan de voorzijde schitterde een groot, langwerpig ornament, bezaaid met edelgesteenten; van boven fonkelde een diamanten ster. Op een klein uitstek aan de katafalk brandden twee kaarsen, op rijk met juweelen versierde kandelaars. Rondom was de baar met Kasjmir-sjawls behangen, waarop, aan het hoofdeinde, een geborduurde tulband rustte, die het hoofddeksel van den Profeet moest voorstellen. Ter wederzijde gingen twee mannen, die lange staven droegen, waaraan eene menigte prachtige sjawls naar beneden golfden, terwijl van boven afbeeldingen van Mohammeds hand, met juweelen versierd, ons tegenblonken.

Achter de baar kwamen vier allerprachtigst uitgedoste rouwpaarden. Voor aan den kop droegen zij gouden platen, zoo dicht met diamanten bezet, dat de zonnestralen er verblindend op weêrkaatsten. Verder waren zij met geborduurde dekken en goudlaken behangen, en droegen op hunne zadels zinrijke voorstellingen van Hosains dood. — De gansche stoet trok langzaam voorbij, en schaarde zich toen ter rechterzijde van het vertrek des Konings.

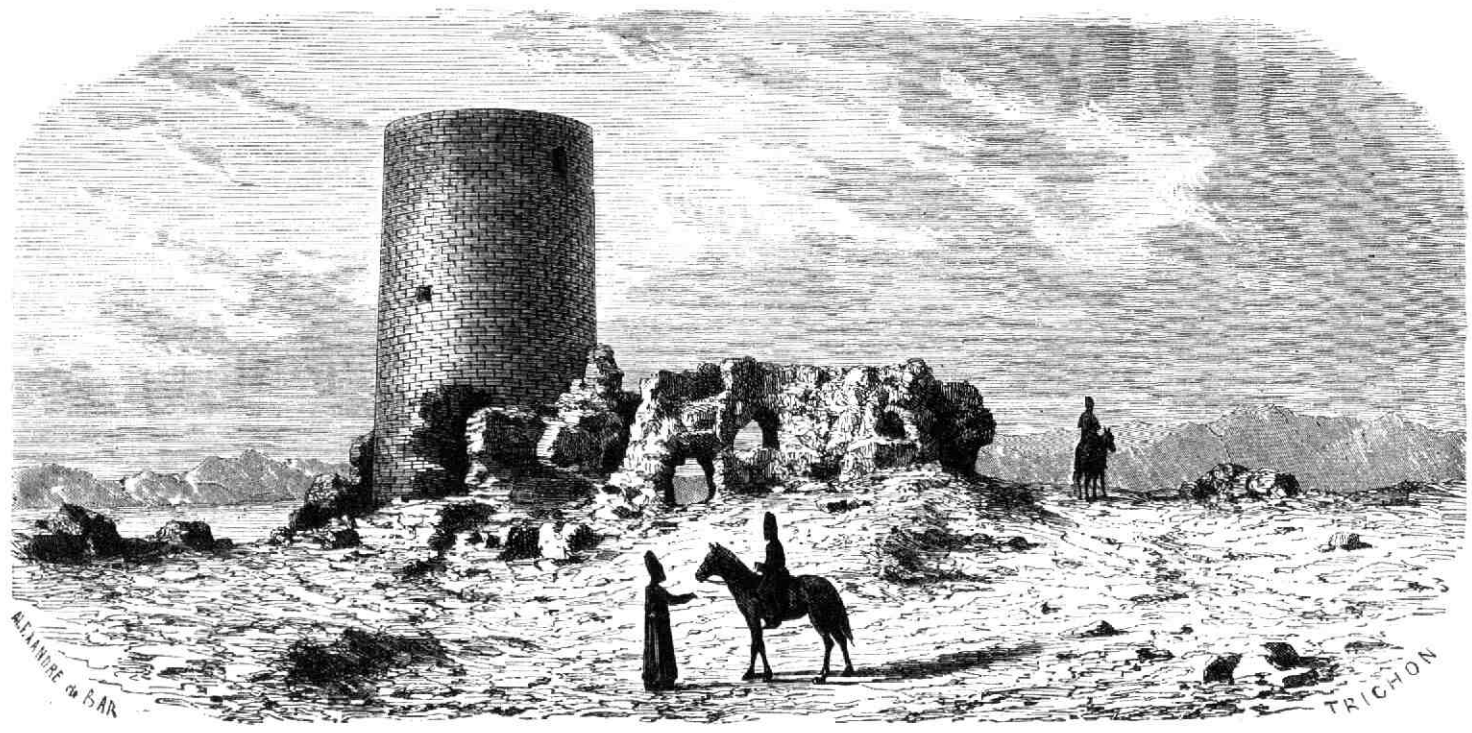
Na eene korte pauze verscheen er een troep mannen, wild van uitzicht, en alleen met een ruim wit laken bekleed. Allen waren met stof en bloed bedekt: en terwijl zij met hunne wapenen zwaaiden, zongen zij een soort van hymne, op hartstochtelijke, aangrijpende wijze. Deze mannen verbeeldden de twee-en-zestig vrienden en getrouwen, of, zooals de Perzen ze noemen, de martelaars, die Hosain vergezelden en voor hem strijdende vielen. Dicht achter hen volgde een wit paard, dat met kunstmatige wonden beschilderd en schijnbaar met pijlen doorstoken was. Dit paard, aan zwarte toomen gevoerd, stelde het ros voor, dat Hosain bereed, toen hij sneuvelde. Een troep van vijftig man, die allen twee houten schijven in de hand hielden, welken zij tegen elkander sloegen, sloot de trein. Zij schaarden zich in rijen voor den Koning en voerden een dans uit, waarbij zij met hunne handen de maat sloegen. Een in het midden geplaatste aanvoerder zong onderwijl een soort van recitatief waarbij de dansers, van tijd tot tijd, onder oorverdoovend klepperen met hunne houten, luidkeels invielen.

Op deze processiën volgde nu de tooneelvoorstelling. Deze begon met de optreding van den *roezechân*, den opzegger van den proloog, vergezeld door een zestal koorknapen. Als afstammeling der imâms droeg hij een groenen tulband en een groenen gordel over zijn zwart kleed. Hij ging op een voor hem bestemd gestoelte zitten, dacht eenige oogenblikken na, sloeg zijne oogen ten hemel, slaakte een diepen zucht, en sprak toen op klagenden toen:

"O mijne broeders, o mijne zusters! opent uwe harten, bedroeft u, weent heete tranen! vergeet niet, dat het overdenken van de rampen, die het geslacht van den Proteet getroffen hebben, ons den weg opent naar de poort van het Paradijs. De heilige overlevering zegt dat de glorierijke Fàtima, toen zij eens het hair van haren dierbaren zoon, den imâm Hosain, kamde, in den kam een hair zag, dat bij ongeluk was uitgerukt, en dat zij toen in tranen wegsmolt. Ach, broeders en zusters! leent ooren en harten aan wat ik zeg! Een enkel hair! De reinste der vrouwen, toen zij dat zag" — hier begon de *roezechân* te weenen — "toen zij dat zag tusschen de tanden van den kam, smolt weg in tranen. O, ongeluk der ongelukken! Trekt u het hair uit, wringt u de handen, slaat u op de borst! De stem begeeft mij, de smart doodt mij!..." Als wanhopend wierp de *roezechân* zijn tulband weg, scheurde zijn kleed en trok aan zijn baard. Het volk geraakte alom in beweging, het snikken werd al luider en luider, en eindigde in een schellen kreet. — "Een enkel hair! Hoe groot moet dan de smart dier moeder geweest zijn, toen zij uit den hemel zag, hoe datzelfde dierbare hoofd, het hoofd haars zoons, afgehouwen werd!..." Door het jammeren en snikken der toehoorders werd de stem van den *roezechân* onverstaanbaar. — Dan begon de redenaar op nieuw, telkens zijn thema variëerende, en telkens overstemd door het jammeren en weenen der toehoorders. Deze toespraak duurde ongeveer een uur, waarna eene korte pauze gehouden en ons ververschingen, thee en pijpen gepresenteerd werden.

Toen nam de eigenlijke voorstelling een aanvang. Hosain trad op, vergezeld van zijne vrouwen, zijne zusters en bloedverwanten. Lange samenspraken, op half zingenden toon voorgedragen, volgden; zijne vrienden en verwanten trachten den emir tot de vlucht te bewegen; hij weigerde en wilde de zijnen niet verlaten, evenmin als zij hem. Hoewel ik niet duidelijk alles verstond, wat de spelers voorlazen, werd ik toch diep getroffen door de levendigheid en waarheid der uitdrukking, en vooral door de ondubbelzinnige deelneming van het publiek. Hoe meer het noodlottig oogenblik voor den imâm en zijn gezin naderde, des te grimmiger werd het volk. De spelers zelven strooiden telkens stof op hun hoofd, sloegen zich op borst en lenden, en jammerden steeds luider hun *Wai! Wai! ja Hassan! ja Hosain!* Kort voor zijn dood komt een frankische afgezant Hosain de hulp zijns konings aan-

bieden — hierbij richtten zich onwillekeurig aller oogen op ons —; zelfs de dieren der woestijn, leeuwen en tijgers, willen voor hem strijden. Doch de vrome imâm wijst deze hulp af, en onderwerpt zich gelaten aan Gods wil: en nu wordt het moordtooneel afgespeeld. Eindelijk lag Hosain, van pijlen doorboord, ter aarde, gereed den doodelijken slag te ontvangen van een in volle wapenrusting gehulden speler, die Sjamir, Hosains moordenaar, moet voorstellen. Op dat oogenblik barstte de gansche vergadering in een wilden kreet uit, en geraakte in onbeschrijfelijke opschudding; tranen stroomden uit aller oogen; uitroepen van smart, vervloekingen, gekrijt, gejammer, vervulden de lucht. De opgewonden menigte drong onstuimig naar het tooneel; hare gansche woede keerde zich tegen de spelers, die de soldaten van den Khasage luidt, zoo lang bij Hosains lijk de wacht hield, tot zijne vrienden het konden begraven. Het wonderlijkste van de geheele vertooning, was de voorstelling der gesneuvelde martelaars, die, nadat zij onthoofd waren, naast elkander op eene rij werden gelegd, elk lichaam bij zijn hoofd. Om dit tableau te vormen, lieten zich een aantal Perzen begraven, zoodat alleen hun hoofd boven den grond uitstak; terwijl anderen daarentegen hun hoofd in den grond staken, zoodat alleen hun lichaam zichtbaar was. Hoofden en lichamen werden dan zoo geschikt, dat het scheen als waren zij pas van elkander gescheiden. Dit tooneel werd door boetelingen voorgesteld; toch heeft de daarbij gevorderde inspanning, vooral in heete zomerdagen, reeds menigeen het leven gekost. De gansche plechtigheid werd besloten met den *Khotbeh*, het gebed voor

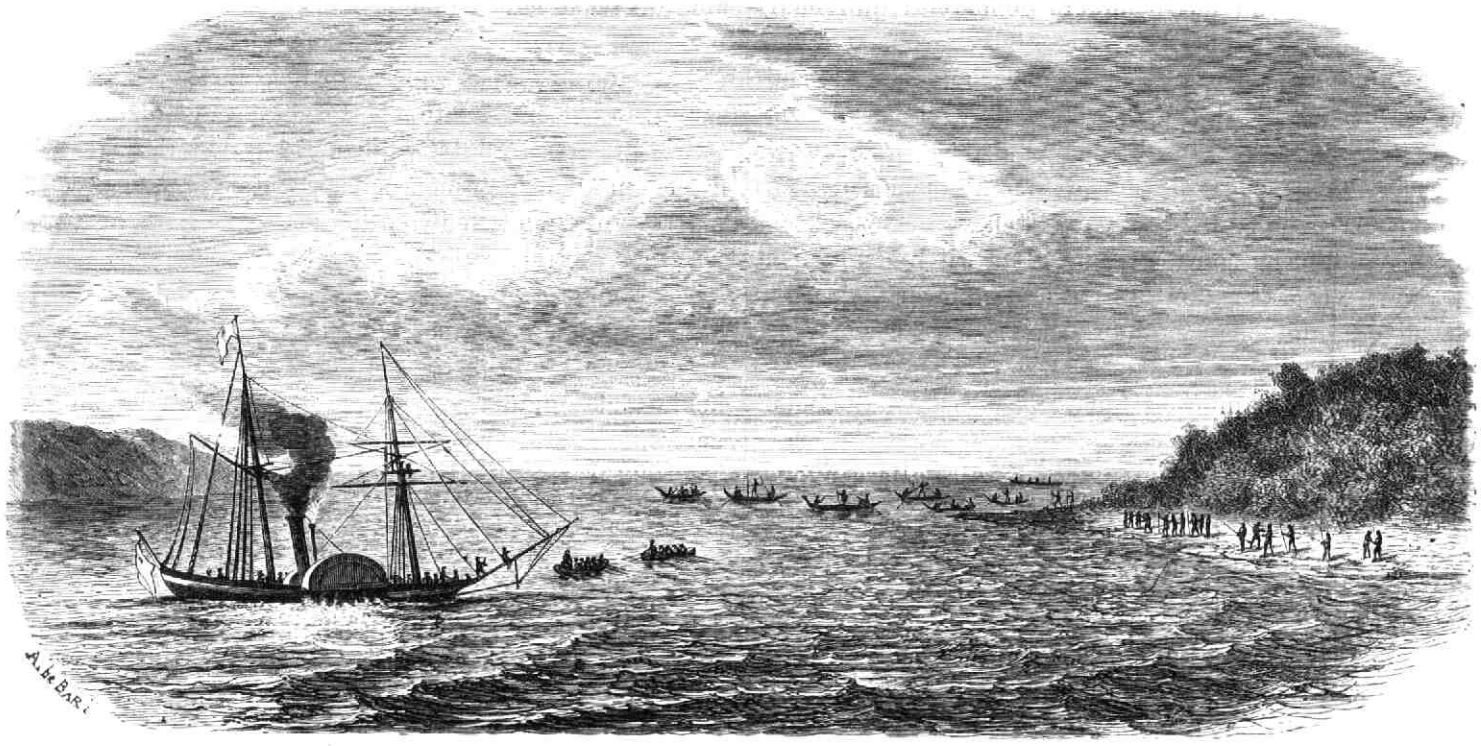

Bouwvallen van Foes, de oudste hoofdstad van Khorâssan.

lief Jezîd hadden voorgesteld. Nauwelijks was Hosain dood, of zij werden, onder luide verwenschingen, door een hagelbui van steenen van het tooneel gedreven. Men zeide ons, dat het doorgaans zeer moeijelijk viel, voor deze rollen, waarbij niet zelden het leven der spelers ernstig gevaar loopt, geschikte personen te vinden. Ditmaal had men een aantal russische krijgsgevangenen gedwongen, als soldaten van Jezîd op te treden; na de ontknooping liepen zij zoo hard zij konden weg, om aan de woede des volks en de hun nagezonden steenen te ontkomen.

De voorstelling eindigde met het verbranden der stad Kerbelâ: dat is, van een aantal rieten hutten, achter het staketsel opgericht, die nu plotseling in brand werden gestoken. Toen zag men het graf van Hosain, met een zwart laken bedekt, en op het graf eene in tijgervellen gehulde gestalte, die den wonderbaren leeuw moest verbeelden, welke, zoo als de Mohammed, voor diens nakomelingschap en voor den Sjâh, die met luider stemme werd opgezonden door een man, die wel, als Tolmides bij Xenophon, den roem verdiende van "de beste schreeuwer van zijn tijd" te zijn: want, hoewel op aanmerkelijken afstand van hem gezeten, verstonden wij hem toch, boven het rumoer uit, van woord tot woord. —

Onze pelgrimstocht is volbracht. Wij keeren met gemengde aandoeningen uit het geheimzinnige, het zoo wonderbaar aantrekkelijke, en toch in zoo droeven sluimer verzonken Oosten terug. Welke toekomst is die versteende, eens zoo levensvolle wereld weggelegd? Wie is de voorbeschikte, die den diepen slaap dezer schoone, op haar prachtig rustbed uitgestrekt, storen en haar tot nieuw leven wekken zal? Wanneer zal de halve maan wijken voor het rijzend zonnelicht? Wanneer?... "Uw koningrijk kome!"

De engelsche stoomboot Pluto, door de wilden van Groot-Andaman aangevallen.

DE ANDAMAN-EILANDEN.

I.

In de golf van Bengalen, niet ver van de kust van Tenasserim, ligt een weinig bekende en schaarsch bezochte eilandengroep. Het zijn de Andaman-eilanden, waarvan de bewoners eeuwen lang in den roep van bijzondere barbaarschheid stonden, en voor ontembare menscheneters gehouden werden, die den ongelukkigen schipbreukeling, op hunne onherbergzame kust geworpen, meêdoogenloos slachtten voor hunne kannibalen-feesten. Het voornaamste eiland der groep, Groot-Andaman geheeten, heeft misschien eene lengte van 140, bij eene breedte van 20 engelsche mijlen.

Men hield aanvankelijk deze smalle strook lands voor een enkel eiland. Dit is echter onjuist: twee kanalen of straten splitsen haar in drie verschillende eilanden: Noord-, Midden- en Zuid-Andaman genoemd. Een schilderachtige, 2400 voet hooge berg, door de Engelschen Saddle-Peak (Zadelberg) geheeten, verheft zich op Noord-Andaman, en groet reeds van verre den zwerver op den Indischen oceaan. De jongste onderzoekingen hebben bewezen, dat de grond der eilanden van vulkanischen oorsprong is, en dat er zelfs nog brandende vulkanen gevonden worden: brokken lava van de Andaman-eilanden zijn naar Europa overgebracht.

Ten zuiden van Groot-Andaman ligt een kleiner eiland, Klein-Andaman geheeten; dat slechts 28 mijlen lengte en 17 mijlen breedte heeft. Volstrekt gebrek aan stroomend water maakt dit eiland veel minder belangrijk en ook minder bewoonbaar dan het andere, waar men verscheidene beekjes en kreken aantreft. Behalve deze twee eilanden behooren nog tot de groep enkele anderen van zeer geringen omvang: niet veel meer dan rotsen of banken.

Evenals alle eilanden in den Indischen oceaan zijn ook de Andaman-eilanden met den weelderigsten plantengroei getooid. Nevens vele andere kostbare houtsoorten, vindt men er ebbenhout, bamboes, verschillende soorten van rotting, palmen, verfhout, enz. Deze prachtige bosschen herbergen echter maar een klein getal dier schitterende vogels, die elders in de tropische gewesten zoo overvloedig zijn; evenzoo zijn de eilanden bijna geheel ontbloot van viervoetige dieren, met uitzondering van het wilde zwijn, en misschien ook van het hert. Wat daarentegen de Andaman-eilanden, vooral in het oog der Chinezen, begeerlijk maakt, is de groote menigte dier fraaie zwaluwen, die in sierlijke bochten de rotsen langs de kust omzweven, en in de holen en spleten hare nesten bouwen: hare nesten, het kostbaarst en uitgezochtst gerecht op de tafel der aanzienlijken in het Hemelsche Rijk.

De bewoners dezer eilanden behooren tot het over geheel den Indischen oceaan verspreide, donkerkleurige ras, onder de verschillende namen van Papoes, Alfoeren, Endamenen of Negritos bekend; de Andamanners zijn bepaald zwart van kleur. Hunne lengte bedraagt zelden meer dan vijf voet; hun hoofd is

breed en dicht bij de schouders geplaatst; hun haar is wolachtig, evenals dat der afrikaansche negers. Dikke buiken en schrale, magere beenen zijn ook bij hen, wederom als bij de negers, zeer algemeen. Zij gaan geheel naakt: tenzij men de laag gele verw of klei, waarmede zij hun lichaam insmeren, en die hen ten minste tegen het steken der insekten beveiligt, als eene soort van kleeding wil beschouwen. De roode verfstof, die hun eiland oplevert, gebruiken zij om hun haar en hun gelaat te kleuren. Volgens de jongste berekeningen zou de geheele bevolking der Andaman-eilanden niet meer dan 2500 zielen beloopen.

De woningen der Andamanners zijn allereenvoudigst. Vier palen met een dak van palmbladen vormen de gansche huizing, die trouwens ook maar alleen in dit klimaat mogelijk is. Deze hutten zijn aan alle zijden open: inwending zijn zij versierd — indien zoo iets als versiering gelden kan — met beenderen van varkens, schalen van schildpadden, en groote visschen, tot bossen saamgebonden. Men heeft evenwel nergens sporen gevonden van menschenbeenderen, waardoor het gerucht, dat de eilanders tot anthropophagen (menscheneters) maakte, mede werd gelogenstraft.

Inderdaad, men heeft deze lieden belasterd. De Andamanners zijn niet, zoo als men beweerd heeft, de laagsten in de rij der menschenrassen; en de Birmannen, die op hunne eilanden hout gaan hakken of vogelnestjes zoeken, hebben aan Helfer en Lowe omtrent de wreedheid der eilanders fabeltjes op den mouw gespeld.

De taal der Andamanners, voor zoover men die kent, heeft volstrekt geene gelijkenis met die aan de kust van Tenasserim, noch ook met de taal van de bewoners der naburige Nicobarische eilanden. Om den eersten oorsprong dier volkeren te kennen, zou het misschien noodig zijn, beter dan tot dusver, de barbaarsche talen van de eilanden rondom Nieuw Guinea te bestudeeren, of ook de taal der zwarte Papoes, die de vlakten rondom de haven van Dorerey bewonen, waarvan de geleerde Lesson een wel onvolledig, maar toch voor de taalstudie zeer belangrijk woordenboek heeft geleverd. Het is merkwaardig, dat juist deze zwarte Australiërs, die, volgens sommige reizigers, bijna met het dier gelijk staan en al het menschelijke verloren hebben, dat juist deze zoo laag geplaatste wezens een stelsel van cijferkunst bezitten, veel meer ingewikkeld dan dat van sommige wilden in Amerika of Polynesië, die toch in talrijke stammen leven, en aan wie over het algemeen een zekere graad van beschaving niet wordt betwist.

Een geheimzinnige sluier hangt voor ons over den oorsprong en de geschiedenis dier zwarte volken, die, met al de eigenaardige kenmerken van het afrikaansche ras, daar als verdwaald schijnen aan de poorten van Indië, en die, met veelvuldige wijzigingen, zich uitbreiden over Nieuw-Holland, Nieuw-Guinea, de Philippijnen, Borneo, Madagascar, en zoovele andere eilanden in den grooten Oceaan. Bijna overal ten onder gebracht en vernederd, vermengt zich dit vast verdwijnend menschenras langzamerhand met de overwinnaars, en roept alzoo een nieuw ras in het leven, waarvoor de anthropologische wetenschap nog geene juiste plaats heeft gevonden.

Die zwarte Aziaten, die Papoes, tegelijk misschien de leelijksten der menschen en de behendigsten der jagers, voorzien tegenwoordig den *beau monde* in Europa van een tooisel, dat, met korte tusschenpoozen, telkens weder in den smaak der dames valt: zij zijn het, die aan onze schitterende magazijnen die wonderschoone paradijsvogels bezorgen, wier verscheidenheid niet minder verbaast dan de pracht hunner verwen. Vooral sedert de fransche korvet la Coquille in 1823 Nieuw-Guinea aandeed, leerden de inboorlingen begrijpen, welk een in de oogen der blanke bezoekers kostbare schat hunne eeuwenheugende wouden bevatten. Duizende paradijsvogels vielen onder hunne pijlen, en werden den vreemdelingen aangeboden, die wel gaarne allerlei snuisterijen en stukken blik daarvoor in ruil gaven. De geestige en geleerde Lesson verhaalde later menigmalen, hoe hij op de gedachte kwam om de begeerlijkheid der Papoes te verschalken met deze goedkoope munt. Wat hij gelukkig was, toen de proef slaagde! Ongelukkig echter kwamen de matrozen en jongens van de Coquille spoedig achter het geheim: en het duurde niet lang, of ook zij waren in het bezit der prachtigste paradijsvogels. Van alle kanten zocht men nu de gemeenste keukengereedschappen bijeen, mits ze maar glimmend waren en tot armbanden konden worden gebogen; de arme zwarten waren er mede tevreden. Maar, helaas! dit duurde niet altijd. Het blik verloor zijn glans, en zoodra het dof werd, was het uit met dien voordeeligen handel. De Papoes vroegen nu sieraden van echt zilver; en later eischten zij wel degelijk piasters, waarvan zij vrij spoedig den stempel en het randschrift wisten te onderkennen. Toch was het niet om daarmede in hunne donkere bosschen handel te drijven, dat zij deze geldstukken opspaarden: het was eenvoudig om ze te smelten en er lompe, ruwe, half sluitende armbanden van te vervaardigen, waarop hunne afzichtelijke, haast verdierlijkte vrouwen echter niet minder trotsch zijn, dan onze aristokratische dames op de vederen van den paradijsvogel.

Om deze prachtigen vogel te vangen, is wel al de behendigheid, al de geoefendheid noodig der inboorlingen dezer streken, in de wouden opgevoed en vertrouwd met elk geluid, dat daar de plechtige stilte stoort. Daar gaat hij heen, als de zon ter kimme neigt en de schaduwen zich legeren in de vochtige bosschen; daar gaat hij heen, de donkere jager, zijn hoofd met oker en vet ingesmeerd, zijne schouders soms bedekt met de schoone satijnzachte bladeren van den pandanus, waarvan zijne vrouw matten vlecht; daar gaat hij heen, met zijn grooten boog van fraai rood hout in de hand, en zijne kleine scherp gepunte pijlen, uit de twijgen van den palmboom gesneden. Wee den armen vogel, die, vermoeid van de lange reizen des dags, in de koele avondure neêrstrijkt op den top van een eeuwenouden, reusachtigen boom! De wondere schoonheid der hem omringende natuur

stoort den jager niet: hij heeft er geen oog voor. Toch, wat pracht! Overal is de bodem bedekt met den weelderigsten plantengroei: een grootsch, een heerlijk en indrukwekkend geheel! Boomen van onmeetbaren omvang verheffen hunne kolossale stammen tot honderd-vijftig voet hoogte. Lianen slingeren en klimmen opwaarts langs stam en takken, en hangen af in breede festoenen, haar groen vermengend met dat der fiere boomen, die zij omwuiven. Palmen, in allerlei verscheidenheid, muskaatboomen, spondia's, bamboes, reusachtige varenkruiden, boomen gelijk, verdringen elkander in bonte menigte; nevens kolossale mimosa's bloeien aroïden, met hare breede bladeren, orchideeën en slingerplanten. Het oog wordt niet moede die weelde van kleuren en tinten te aanschouwen; die eindelooze schakeeringen van groen, afgewisseld en verlevendigd door de vreemdste en schitterendste bloemen, de grilligst gevormde vruchten; die prachtige verwarring van boomen en palmen, stammen en twijgen, allen omhangen met bonten tooi en bloeiende festoenen, waaronder hun eigen gebladerte schier verdwijnt. Maar de Papoea let er niet op. In stilte, weggedoken in het dichte bosch, beloert hij den zwarten calao, met zijn zilveren staart, wiens luidruchtige vlucht het woud in de verte doet ruischen, als op de eerste nadering van den storm; den kakatoe, met de gele kuif; de lori, met de schelle stem en purperroode vederen; en hij beloert ze niet alleen: hij weet hun geluid na te bootsen en ze tot zich te lokken. Aan den voet van een teck [1] weggescholen, is hij bijna zeker den prachtigen paradijsvogel te verschalken, dien hij *saya* noemt.

Maar niet deze vogel alleen, ook andere soorten van hetzelfde geslacht, azen op de vrucht dezes booms. Door het valsche geluid bedrogen, vliegen zij — zwevende edelgesteenten — in sierlijke bochten, naar den boom: de breede pluimen van zijde en staart spreiden zich uit als een luchtige waaier, en schitteren in de schemering, als een vallende ster. Daar snort de pijl: de schoone vogel stort neder op een bed van groen en bloemen; de jager neemt hem op, bergt hem in een hollen bamboes, en stroopt vervolgens de huid af, die hij zorgvuldig droogt om daarmede handel te drijven. Toch, als die gedroogde huid in Europa komt, is de wonderbare glans der vederen voor verre het grootste gedeelte geweken; en de opgezette vogel in onze musea of magazijnen kan maar een flauw denkbeeld geven van het schitterende schepsel, dat, in al de volheid des levens, een zonnestraal gelijk, door de onkere tropische bosschen zweeft, en vallen moet als een offer onzer ijdele behaagzucht.

Maar wij keeren tot de Andaman-eilanden en hunne bewoners terug. De jongste expeditie der Engelschen, — waarvan straks nader — heeft omtrent dit volk enkele, vroeger onbekende bijzonderheden aan het licht gebracht. Zoo heeft men, bij voorbeeld, bevonden, dat de krijgs- en jachtwapenen der Andamanners van groote vaardigheid en bekwaamheid getuigen. Hunne sterke bogen, van eene soort van ijzerhout vervaardigd, zijn dikwijls zeer bevallig van vorm; de pijlen, die zij met groote kracht en juistheid weten te mikken, zijn vier voet lang, zeer hard en scherp gepunt; sommigen zijn met vederen, ja zelfs wel met beweegbare punten voorzien. De pagaaien of breede roeiriemen, waarmede de eilanders vlug genoeg omgaan, zijn kort en rood gekleurd; hunne prauwen zijn niet veel meer dan uitgeholde boomen, en de bijlen, die zij bij dien arbeid gebruiken, zijn lompe en ruwe werktuigen: het blad bestaat uit een breeden, scherpen steen, die met stevige plantenvezels aan een stuk hout is bevestigd.

De Andamanners kennen geen landbouw: zij zijn in den vollen zin des woords ichthyophagen, vischeters. De zee rondom hunne eilanden is rijk bevolkt met allerlei visch; maar, bij stormweder, in het slechte saizoen, kan het toch gebeuren, dat de visch ontbreekt. Dan nemen zij waarschijnlijk hun toevlucht tot de hagedissen, de ratten en muizen, die bij groote scharen in hunne bosschen leven. Met een weinig meer ijver zouden zij, naar men zegt, in hunne wouden overvloedig plantaardig voedsel vinden; men beweert namelijk, dat de broodboom op de eilanden groeit. Zelfs zouden de bergen kwikmijnen bevatten: een rijkdom waarvan, zoo hij werkelijk bestaat, de eilanders niet het minste gebruik weten te maken.

[1] Eene boomsoort, die vooral in Achter-Indie en op de kust van Malabar groeit, en van welks hout de inlanders hunne vaartuigen bouwen.

II.

Wij zeiden zoo even, dat de bewoners der Andamaneilanden eeuwen lang als bloeddorstige wilden en menscheneters bekend stonden. Inderdaad dagteekent deze treurige vermaardheid reeds van de negende eeuw. De muzelmansche reizigers, wier verhalen Renaudot heeft uitgegeven, spreken van de eilanden van Ramni, door anthropophagen bewoond, tusschen de zeeën van Herkend en Chelaet gelegen; vervolgens maken zij melding van andere eilanden, die zij *Negebalous* noemen, en eindelijk van de *Endamans*. "De stammen, heet het dan, die deze kusten bewonen, eten rauw menschenvleesch. Zij zijn zwart, hun haar is gekroesd, hun gelaat en hunne oogen zijn afschuwelijk leelijk; hunne voeten zijn zeer groot en *bijna zoo lang als een arm*, en zij gaan geheel naakt." Deze beschrijving van het uiterlijk voorkomen der eilanders toont genoegzaam, hoeveel vertrouwen de berichten dezer reizigers omtrent de zeden der Andamanners verdienen!

In 1791 besloten de Engelschen partij te trekken van den vruchtbaren bodem van het grootste dezer eilanden. De regeering wilde daar eene kolonie stichten voor veroordeelden, en men koos daartoe de streek uit nabij de haven van Cornwallis. Hoewel de schoonheid van het land de Engelschen zeer behaagde, werd toch het plan opgegeven. Hetzij de nieuwe kolonisten verschrikt waren door de geruchten van menschenetende wilden, hetzij de uitdampingen der moerassen doodelijke koortsen verwekten: genoeg, men bepaalde zich tot het oprichten van een steenen gebouw, waar-

van de overblijfselen nog zichtbaar zijn, en de jonge kolonie werd verlaten.

Niet veel beter slaagde eene tweede poging, voor weinige jaren beproefd. In het najaar van 1857 vertrok een half wetenschappelijke, half militaire expeditie uit Bengalen, om de Andaman-eilanden te bezoeken. De commissie, aan wier hoofd de bekwame militaire dokter F. J. Mouat stond, en die nog twee andere leden telde, had zich een jeugdig Franschman, den heer Malitte, toegevoegd, die, behalve zijne bekwaamheid in de scheikunde, zich aanbeval door zijn talent als photograaf. Deze commissie moest op de eilanden eene geschikte plaats uitzoeken voor de vestiging van een zeker aantal Hindoes, die aan den jongsten opstand hadden deelgenomen en lijfsgenade verkregen hadden, maar die men toch van het tooneel des oorlogs wilde verwijderen.

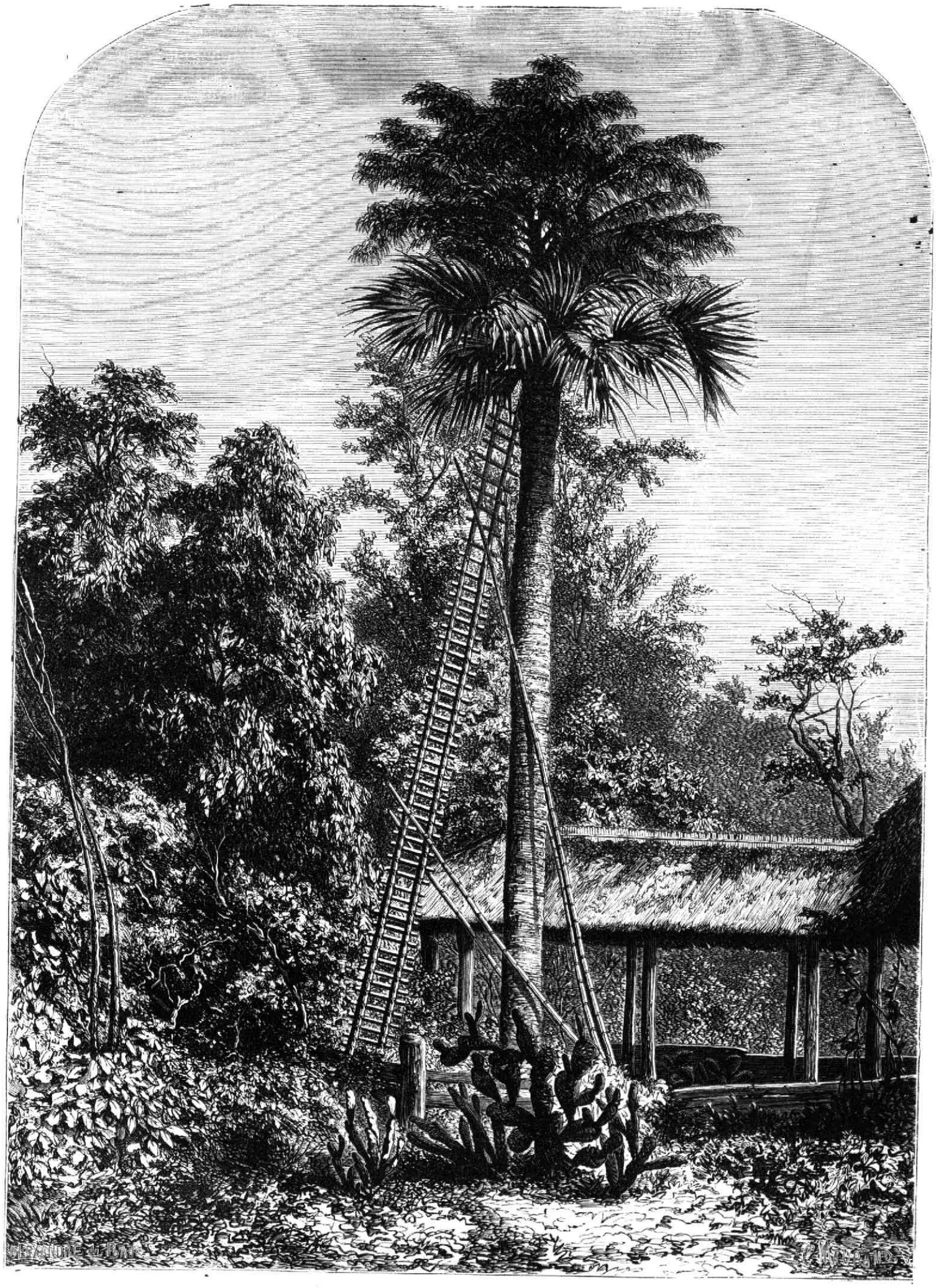
De stoomboot Pluto, onder bevel van kapitein Baker, was voor dien tocht aangewezen. Op den 23sten November 1857 uit Calcutta vertrokken, kwam de boot, na eerst langs de kusten van Birman gekruist te hebben, den 11den December ten anker in de haven van Cornwallis, op het noordelijkste der Andamaneilanden.

Eene eerste verkenning had plaats, zonder eenigen tegenstand van de zijde der inboorlingen. Overal vond men ongeschonden wouden en een overvloedigen plan-

Inboorling der Andaman-eilanden.

tengroei. Den 12den vertrok de stoomboot naar een ander punt van dezen archipel: toen ontdekte men voor het eerst sporen van het verblijf der eilanders; sommigen vertoonden zich zelfs; maar, ondanks de teekenen van vriendschap en de geschenken die men in een hunner verlaten prauwen achterliet, hieven zij woeste en dreigende kreten aan, toen zij de blanken zich weder zagen inschepen. De vijf of zes volgende dagen waren gewijd aan opnemingen dezer zoo weinig

Waaierpalm op Groot-Andaman

bekende stranden en wateren; men ging herhaaldelijk aan land, men toog ter jagt, zelfs viel er eene vrij hevige vechtpartij voor tusschen de Engelschen en de Andamanners. Eerst op den 21sten vond men eene plaats, geschikt voor de vestiging der strafkolonie, die men voornemens was te stichten. Het Kerstfeest werd, naar engelsch gebruik, vrolijk gevierd; maar den volgenden morgen, toen de Pluto het eiland zou omvaren en zich in een straat bevond, niet veel breeder dan eene rivier, vertoonden zich plotseling de prauwen der Andamanners, koers zettende naar het stoomschip. Het was ongeveer tien uren in den ochtend. Men besloot den strijd te wagen. Twee sloepen werden uitgerust: in de eerste gingen dokter Mouat en luitenant Headcote, met twaalf gewapende manschappen; de heer Tobgrave, midshipman bij de indische marine, met den chirugijn van de Pluto en acht anderen, volgden in de tweede sloep. De inboorlingen sloegen al de bewegingen der blanken aandachtig gade. Hunne zeven volgepropte prauwen, alleen door middel van pagaaien bestuurd, richtten zich van South-reef-island naar Interview-island. De Engelschen aarzelden niet: hunne wapenen zorgvuldig verbergende, volgden zij de wilden. Men had een aantal kleinigheden medegenomen, om hun die ten geschenke aan te bieden, en de Europeanen wuifden met hunne zakdoeken, ten teeken van vriendschap. Maar de Andamanners namen eene steeds vijandiger houding aan; en het duurde niet lang, of een hagelbui van pijlen viel op de booten der Engelschen neder. Deze waren toen wel genoodzaakt van hunne wapenen gebruik te maken; verscheidene wilden werden gedood of gewond, en een der aanvallers viel in handen der blanken. Toch werd die ongelijke strijd noodlottig voor enkelen, die aan de expeditie hadden deelgenomen: een der Engelsche officieren werd door een pijl getroffen; een matroos werd ernstig gewond; en de heer Mallitte ontving zelfs, in het gevecht, onvoorziens een kogel, die hem eene gelukkig niet zeer gevaarlijke verwonding veroorzaakte. Overigens was de strijd van korten duur: de Andamanners trokken terug en lieten de Engelschen met rust. Deze voerden hun gevangene mede naar Calcutta, waar hij in eene kwijning verviel en aan de tering stierf. Het plan tot vestiging eener strafkolonie werd opgegeven, en de Andaman-eilanden bleven, als tot dusverre, een onbezocht oord, alleen door zwervende wilden bewoond.

UIT INDIË.

FRAGMENT.

In den zomer van 1849, terwijl revolutie en burgeroorlog zijn vaderland teisterden, gevoelde een hongaarsch edelman, graaf Emanuel Andrasy, de levendige begeerte in zich ontwaken, om, ver van al het strijdgewoel en de verwarringen der politiek, in de grootsche natuur van het aloude Oosten te gaan uitrusten en nieuwe krachten te scheppen. Hij wilde het land van den opgang der zon bezoeken: het land, waar de wieg der menschheid stond, van waar ook ons Westen zijne godsdienst, zijne poëzie, zijne tradities ontving; waar eenmaal de fakkel der beschaving hoog werd gedragen, eer hij aan de moede hand ontzonk, en door anderen werd opgenomen, in zijn vaderland slechts een flauwen schemerschijn — avond- of morgenschemering? — achterlatende. Zoodra zijn besluit genomen was, begaf graaf Andrasy zich op weg naar Londen, waar hij zich op een paketboot naar Indië inscheepte. Hij doorkruiste Hindostan, Ceilon, Java; hij bezocht China en Japan; en gaf, na zijn terugkomst, een verhaal van zijne tochten in het licht. Graaf Andrasy is geen wetenschappelijk reiziger, geen geleerde, die met een bepaald doel op weg gaat en vaak geen oog heeft voor wat buiten den kring zijner speciale studie ligt: hij is een toerist-grand-seigneur: hij reist voor zijn pleizier; hij houdt veel van de jacht, van de gevaarlijke jacht vooral, van avonturen en zwerftochten. Hij is daarbij, op zijne wijze, kunstenaar en weet, nevens de pen, ook de teekenstift te voeren. Men moet dan ook in zijn boek niet zoo zeer nieuwe beschouwingen of belangrijke mededeelingen over reeds meermalen bezochte landen zoeken; maar men vindt er geestige schetsen, aardige genrestukjes, naar het leven geteekend. Een paar proeven mogen niet onwelkom zijn.

Graaf Andrasy is op Ceilon, en wel in het bergachtige district Neuerra-Ellia, ongeveer 6000 voet boven de zee gelegen. Op zekeren dag dwaalt hij, bij het ondergaan der zon, door de rijk bebouwde streek. De avond begon zijne schaduwen in het dal te verspreiden, en hier en daar dreven de inboorlingen hunne vermoeide ossen en buffels naar huis. Eensklaps trok een vreemd schouwspel het oog van den reiziger: een olifant voor den ploeg! Een touw, aan het vooreinde van den eenvoudigen, aartsvaderlijken ploeg bevestigd, ging door den bek van het kolossale dier, dat in haastigen stap voortschreed. "Ik steeg van mijn paard — zegt graaf Andrasy — om dit vreemde tooneel beter waar te nemen, en er voor mijn album eene schets van te maken. De met gras begroeide aardkluiten, door den ploeg opgedreven, wentelden om en om; en het dier volbracht zijne taak zoo schielijk, dat zijn kornak, een kroesharige Cingalees, alle moeite had om zijn gang wat te matigen. Twee mannen bestuurden den ploeg, en ook zij hadden hunne handen vol, om te zorgen dat hij niet uit de voren schoot."

Zie hier een tafereeltje van anderen aard, met talent geteekend.

"Den derden dag na mijne aankomst te Calcutta, begaf ik mij des morgens ten zes uur op weg, om een tochtje door den omtrek der stad te doen. De boorden van den Hoeghly volgende, vond ik bereids de geheele bevolking op de been; alles was reeds in beweging: de kooplui waren in hunne winkels, de werklieden aan hun arbeid. Zelfs lieden van aanzienlijker stand, die niet van den arbeid hunner handen behoefden te leven, waren in menigte op weg, sommigen te paard, anderen in rijtuig, om de frissche morgenlucht te genieten. Buiten de stad heerschte dezelfde drukte: de weg was vol wandelaars; soms kostte het moeite zich een doortocht door de menigte te banen.

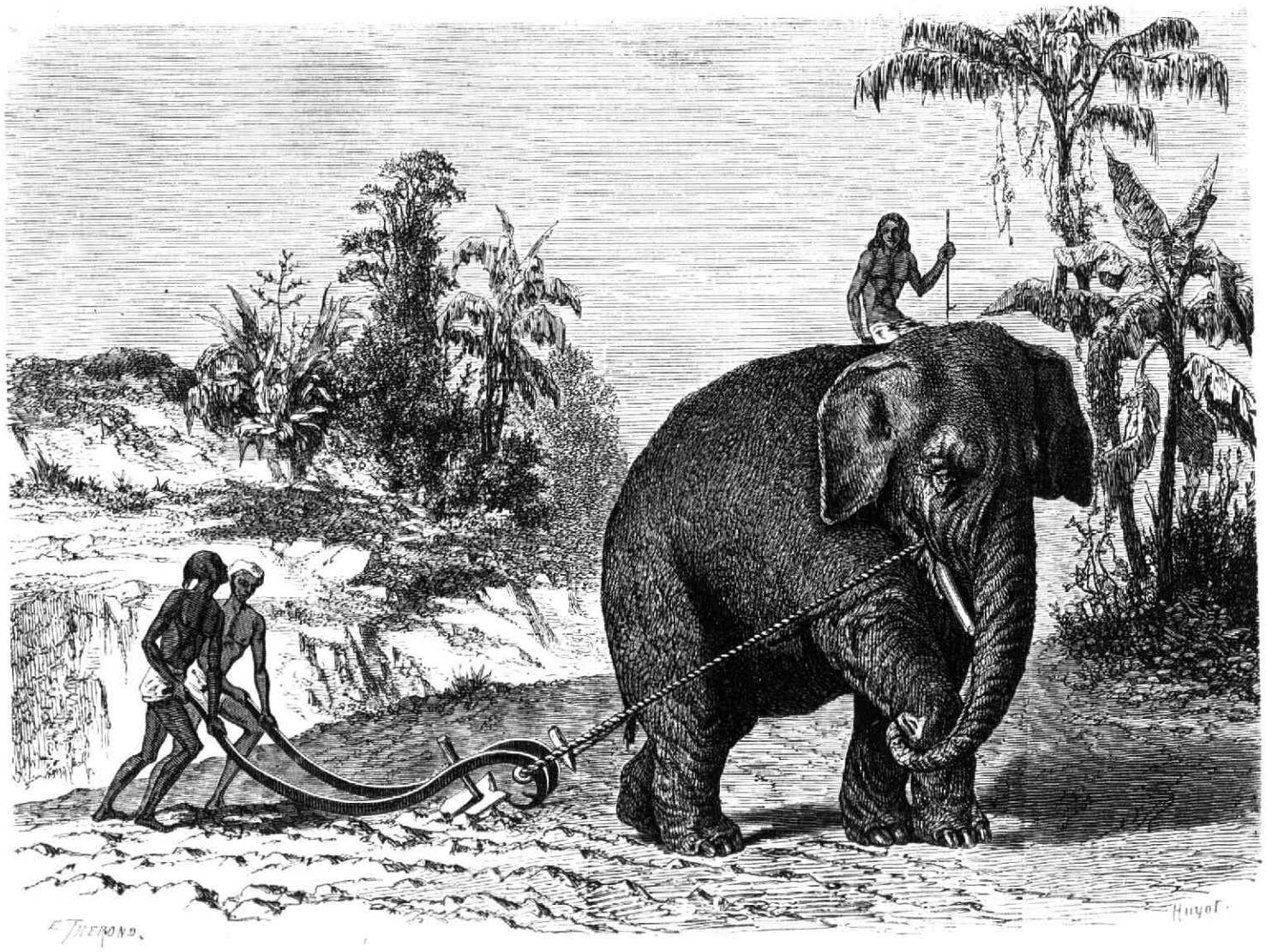
"Ik had reeds anderhalve mijl langs den stroom afgelegd, toen een vreemde, onaangename reuk mij eensklaps trof: ik zag op: van achter een smerigen muur stegen dikke rookwolken omhoog, die den ganschen omtrek verpestten. Maar, wat nog vreemder was: op dien muur zaten een aantal dier roofvogels, die op afval en krengen azen: gieren, met geelwitte, naakte halzen; zwarte arenden; valken, van allerlei grootte en kleur; tot zelfs kleine havikken, vuil en vet, zooals doorgaans nadat zij zich vol gegeten hebben. Het was een walgelijk schouwspel, waarvan ik spoedig mijne oogen afwendde. Sommigen hadden zooveel gegeten, dat zij niet meer rechtop op den muur konden zitten: zij lagen roerloos neêr; anderen klepperden met hunne vlerken en bliezen van de hitte; anderen wederom reinigden hunne doffe, vuile vederen.

"Deze vogels bekommerden zich in het minst niet om de voorbijgangers, en bleven rustig slapen of hunne veeren schoon maken. Ik deed mijn rijtuig stilhouden, om te ontdekken wat er eigenlijk gaande was, en van waar die dikke rook kwam, die van achter den muur opsteeg. Men antwoordde mij, dat daar de plaats was waar de lijken werden verbrand: vandaar en de rook en de roofvogels.

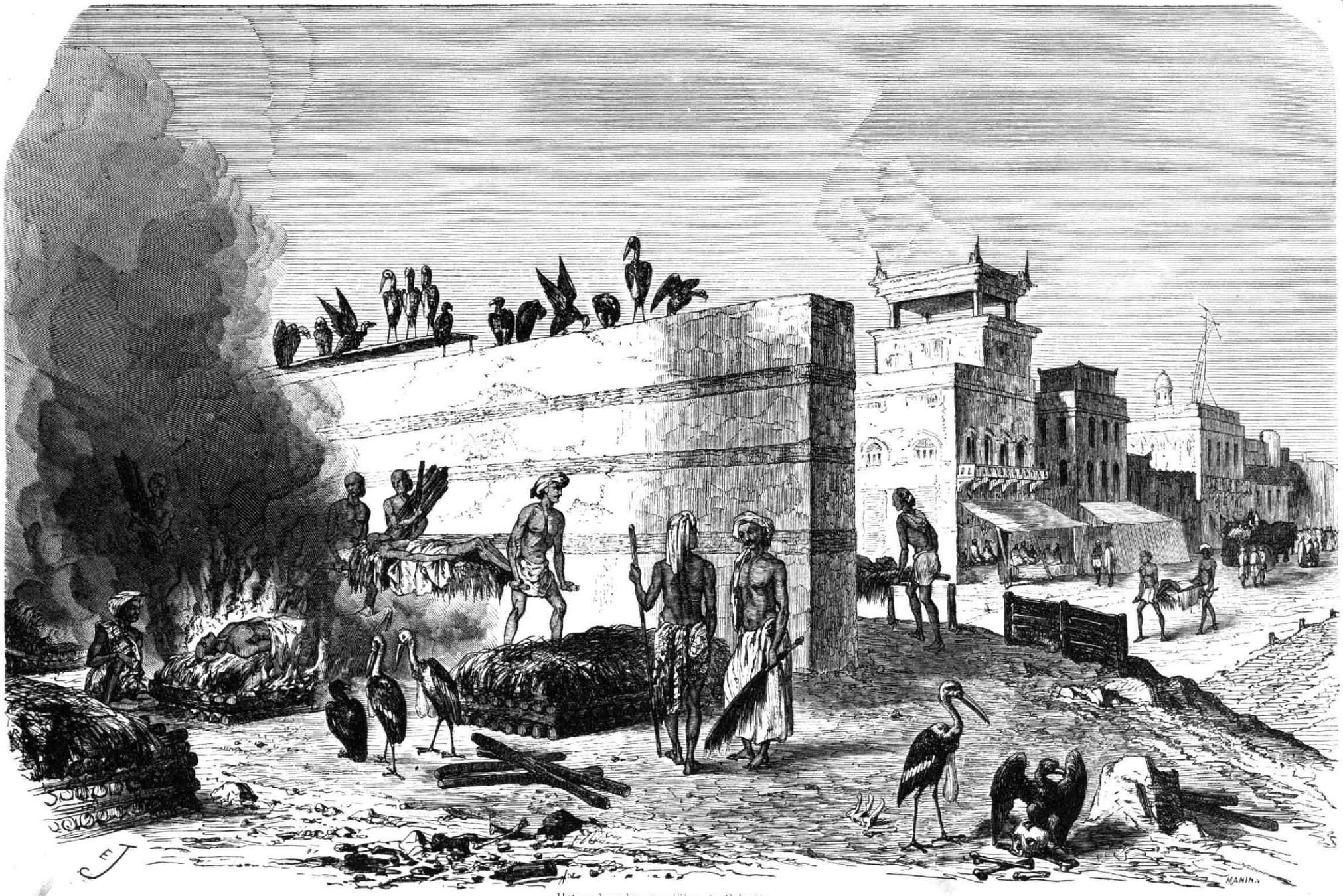
"Inderdaad, op deze plek worden al de lijken uit de door de inboorlingen bewoonde stadswijken verbrand, of liever geroost: want nauwelijks is het lichaam even door het vuur geblakerd, of het wordt uit de vlammen gehaald en in de heilige wateren van den Hoeghly geworpen. De langs den oever verzamelde vogels wachten slechts op dit oogenblik; en de betrekkingen van den overledene zijn dan ook dikwijls in de gelegenheid, op hun gemak te zien, hoe hun bloedverwant door dit roofzuchtig gebroed wordt verscheurd en van zijn stoffelijk omhulsel ontdaan. Op dit oogenblik was de strijd juist ontbrand om een op den oever liggend lijk: ik wilde dit vreemde, afschuwelijke schouwspel wat meer van nabij gadeslaan, en, over verspreide hoopen menschenbeenderen heenstappend, was ik weldra de plek genaderd, waar deze anatomische operatie werd uitgevoerd. Ik was begeerig te zien, welke soort van vogel in dit ontleden van lijken het handigst was; ik bespeurde weldra dat de prijs ontegenzeggelijk toekwam aan zekere soort van ooievaar, met een geweldig langen krop. Deze handige anatomicus gelijkt in vele opzichten op onze europeesche ooievaars, maar hij is veel sterker en grooter (ongeveer vier voet hoog). Zijn snavel alleen is een voet lang, hard als steen, en dus zeer geschikt om zijne prooi te vermalen; het gulzige dier slokt dan ook alles in wat het machtig kan worden, tot zelfs katten. De ingeslokte prooi komt eerst in den zak terecht, die aan zijn hals hangt; en na daar geweekt te zijn, wordt zij op nieuw vermalen, om vervolgens in de maag over te gaan.

"Dank zij deze eigenaardigheid, wordt de vogel bijna als een lid der bevoorrechte kasten beschouwd: hij kan veilig, midden door het gewoel, over de straat wandelen, zonder dat het iemand in den zin komt hem letsel te doen. Die het deed, zou zelfs eene boete van vijftig ropijen moeten betalen; hem te dooden is eene misdaad. Maar de stad Calcutta mag zich inderdaad jegens deze vogels wel dankbaar betoonen; zij zijn het, die te midden van onreinheid en afval, de overblijfselen van dieren en gevogelte opsporen en wegnemen; zonder hen, zouden deze overblijfselen, waarom zich de vadsige inwoners niet bekommeren, eindelijk misschien de straten verstoppen en de lucht verpesten, tot den jongsten dag.

"Maar deze gevleugelde straatvegers hebben volkomen het besef hunner waardigheid en onmisbaarheid: het paleis van den gouverneur is hunne geliefkoosde residentie. Hoe menigmaal ben ik voor mijn venster getuige geweest van de onbeschoftheden, die deze gewijde gasten zich jegens den britschen leeuw veroorloofden, wanneer zij des morgens zich op het platte dak van het paleis verzamelden! Het getal dezer noodlottige en onbeschaamde vogels wordt op niet minder dan 5000 à 6000 geschat! De gouverneur zelf

Een olifant voor den ploeg, op Ceilon.

Het verbranden van lijken te Calcutta.

toont den diepsten eerbied voor deze eerewacht; want ter nauwernood durft hij een blik uit het venster slaan, om te zien wat er op het dak zijner woning geschiedt.

"Ik werd uit mijne beschouwing gewekt door een geluid, als het knetteren van vlammen; achter mij was juist een lijk op het vuur gelegd. Twee andere brandden reeds; het vuur werd door een paar halfnaakte zwarte mannen opgestookt; in de rondte, op strooien horden of wel op den grond, lagen nog meer lijken, wachtende op hunne beurt, om verbrand te worden. Zij waren allen geheel ontkleed. De hoogere kasten hebben eigenlijk alleen de gewoonte de lijken hunner bloedverwanten te verbranden; de overigen werpen ze eenvoudig in het water. Meent evenwel niet, dat dit verbranden eenige gelijkenis heeft met het oudtijds te Rome heerschende gebruik. Daar was het eene heilige plechtigheid: de kinderen, de broeders, de bloedverwanten, de vrienden, de dienaren: in een woord, allen die door banden van maagschap of liefde aan den overledene gehecht waren, stonden, in rouw en tranen, om het lijk geschaard; de asch werd zorgvuldig opgezameld; een steen sloot de urn, die deze kostbare overblijfselen bevatte.

"Doch in Indië schijnt niemand zich om den doode te bekommeren, dan zij die met de verbranding belast zijn: want, zoo als ik meermalen opmerkte, slechts zelden ziet men een bloedverwant van den overledene. Bovendien wordt nergens in Indië aan de dooden veel eerbied bewezen; men is er slechts op uit, de lijken zoo spoedig mogelijk weg te nemen; soms zelfs maakt men daar zooveel haast mede, dat wel eens menschen aan den oever worden nedergelegd, die nog niet geheel dood zijn. Komen zij, wat soms gebeurt, in het leven terug, dan kunnen zij toch niet meer binnen de omwalling der stad wederkeeren; zij moeten de wijk nemen naar een afgelegen district aan de boorden van den Ganges, waar, naar men zegt, geheele dorpen door deze opgewekten zijn bevolkt: de Hindoes verfoeien en ontwijken deze plaatsen. Voorheen mocht men de lijken overal langs de boorden van den Hoegly verbranden: thans is dit overal elders dan op het bepaald daarvoor aangewezen punt verboden.

"Eerst nadat ik deze treurige plek had verlaten en in reiner lucht was teruggekeerd, ontwaarde ik welk een verpestende reuk mijne kleederen had doortrokken."

INHOUD.

MEXICO . . . . . blz. 1.

I. Geschiedkundige bijzonderheden.
II. De vallei van Mexico. – De Desague van Huehuetoca. – De hoofdstad. – De Kathedraal. De Plaza de Armas. – De Plazuelo van Santo Domingo. – Het klooster van Barmhartigheid. – De Salto del Agua. – Markten.
III. De *aguadores*. – Kooplieden. – De *cargador*. – De *evangelistas*. – De *lepero*. – De *pordiosero*. – De *presidarios*. – De *sereno*. – Soldaten. – Marine. – Geestelijkheid.
IV. De Mexicaan en het leven te Mexico. – De *pulque*. – De *tortilla*.
V. Merkwaardigheden uit Mexico's omtrek. – Popotla. – Chapultepec – Het cipressenbosch van Montezuma. – De ruïnen van Tlalmanalco. – Guadelupe en zijne wonderbron.
VI. Puebla de los Angelos. – Cholula. – De teocalli van Quetzalcoalt.
VII. De vallei van Otumba. – De bouwvallen van Teotizuacan. – Perote. – Het graf van Iturbide. – De Mexicaansche wegen. – De laatste beklimming van den piek van Orizaba. – Jalapa en zijne typen. – De hacienda Manga de Clavo. – Vera-Cruz.
VIII. De bouwvallen bij Palenque en Chichen-Itza – Processie te Merida.

VENETIE . . . . . blz. 25.

I. Ligging. – Bevolking – Luchtgestel en gezondheidstoestand. – Handel en fabriekwezen. – Voorkomen, kleeding en karakter van den Venetiaan.
II. Geschiedkundig overzicht. – Ontstaan en opkomst der republiek. – Kruistochten. – Enrico Dandolo. – Verovering van Byzantium. – De aristocratische staatsregeling van het gemeenebest. – Oordeelvellingen daarover.
III. Vervolg van het geschiedkundig overzicht. – Verval van de republiek. – Komst der Franschen. – Opheffing der staatsregeling. – Campo-Formio. – De Presburger vrede. – Manin in 1830 en in 1848. – Wederoprichting der republiek. – Beleg. – Kapitulatie. – De veldtocht van 1859. – Tegenwoordige toestand van Venetië.
IV. De Piazza en Piazzetta van San Marco.
V. De St. Marcus-kerk. – Paus Alexander III en Frederik Barbarossa. – Het Doge-paleis. – De Ponte dei Sospiri en het Orfano-kanaal. – Marino Faliero. – De plechtigheid van het huwelijk van den Doge met de zee. – Het arsenaal. – De kerken van Venetië.
VI. De gondels en gondeliers. – De Regata. – De Castellani en Nicoletti.
VII. Het paleis Foscari. – Het paleis Capello. – De Casa Goldoni. – De Scala antica.

KONSTANTINOPEL EN HET SERAIL. . . . . blz. 49.

I. Blik op Konstantinopel.
II. Beschrijving van het Serail.
III. Wat vroeger het Serail was.
IV. Een blik in den Harem.
V. Andere harems.
VI. Konstantinopel en omgeving.
VII. De bazar te Konstantinopel.
VIII. Het huiselijk leven der Turken.
IX. De godsdienst der huilende derwischen.

SUEZ . . . . . blz. 73.

I. Inleiding.
II. Hoe komt men te Suez?
III. Suez en het kanaal.
IV. De eerste ontwerpen van het kanaal.
V. De tegenwoordige toestand van het kanaal.
VI. De toekomst van Suez.

SPANJE. . . . . „ 105.

I. Inleiding. – Vlugtige beschrijving van het land. – Statistiek. – Bevolking.
II. Van Perpignan naar Barcelona.
III. Van Barcelona naar Tarragona.

SCANDINAVIE. . . . . blz. 121.

I. TELLEMARKEN.
1. Voormaals en heden. – Korte beschrijving van Noorwegen. – Christiania. – De Karriool. – Sandviken. – Drammen.
2. Van Drammen naar Kongsberg. – Het Noorweegsche paard. – Kongsberg en hare bergwerken.
3. De bergen van Tellemarken. – Inwoners. – Gastvrijheid der gaards en der saeters. – Eene tooverheks.
4. De meren Tinn en Mjöss. – De Vestfjord. – De Riukand. – Legende der schoone Mary.
5. Dal. – Het boek der reizigers. – De kerk van Hitterdal. – Dronkenschap in Noorwegen. – De kastelein. – De meren Sillegjord en Bandak. – De kraaijenkloof.
II. BERGEN.
6. Het schiereiland Bergen – Laerdal. – De Sognefjord.
7. Vossevangen. – De Vöringfoss. – De Hardangerfjord.
8. Van Vikoër naar Summanger en Bergen.

JACHTEN IN PERZIE . . . . . blz. 153.

POMPEJI EN ZIJN BEWONERS. . . . . „ 169.

I. DE OPGEGRAVEN STAD. – Het oude landschap. – Geschiedenis van Pompeji vóór en na zijn verwoesting. – Hoe de stad bedolven en opgegraven werd. – De opgravingen onder Karel III, onder Murat, onder Ferdinand. – De tegenwoordige opgravingen.
II. HET FORUM. – De herberg van Diomedes. – De nis van Minerva. – Gezicht op het Forum en zijn monumenten – De oude tempel. – De tempel van Venus. – De Basilica. – Het Forum herbouwd.
III. DE STRAAT. – Het plan van Pompeji. – Vorstelijke namen der straten. – Aanzien der straten, plaveisel, wandelplaats enz. – Winkels en uithangborden. – De reukwerkverkooper, de chirurgijn. – Thermopolen, restauraties. – Hangende balkons, fonteinen. – Aanplakbiljetten.
IV. *Thermae*. – Baden. – Huizen.
V. KUNST. – Aanzienlijke huizen. – Het driehoekige Forum en zijne tempels. – Pompejische bouwtrant; zijn verdiensten en gebreken. – De kunstenaars dezer kleine stad. – Schilderwerk: landschappen, beelden, danseressen, centauren, goden en helden. – Mozaiekwerk. – Beeldhouwwerk. – Goudsmederijen. – Besneden glaswerk. – De kunst en het leven.
VI. DE SCHOUWBURGEN. – Indeeling van de plaatsen – Toegangsbewijzen. – *Velarium*, *orchestra*, *scena*. – Het Odeon. – De schermen, de maskers. – De verblijfplaats der gladiatoren. – Het amphitheater.

VII. DE UITBARSTING. – De aschregen. – De vuurregen. – Vlucht der Pompejers. – Voorzorgen der vluchtelingen. – De slachtoffers: het gezin van Diomedes, de schildwacht, de priester van Isis, enz. – De geraamten. – Lijken in pleisterkalk afgedrukt.

DE HARTZ. . . . . blz. 201.

I. Algemeen overzicht. – Halberstadt. – Quedlinburg. – Blankenburg. – De Regenstein.
II. De Rosstrappe. – Heksendans.
III. Wernigerode. – Baumannshöhle. – Ilsedal.
IV. De Brocken.
V. Hartzburg. – Goslar. – De Rammelsberg. – De mijnen. – De bewoners van den Hartz.

EEN REIS DOOR DE NOORDELIJKE PROVINCIEN VAN PORTUGAL . . . . . blz. 233.

Een blik op land en volk.
I. Van Vigo naar Tuy en Valença. – Mr. Smith. – Christoval. – Valença. – De Santa-Annica. – De Minho. – Caminho. – Viana. – Een portugeesch diner. – Van Viana naar Ponte de Lima en Barcellos. – Barcellos. – Kleederdrachten. – Braga. – Bom Jesus do Monte. – Guimaraens.
II. Van Guimaraens naar Porto. – Porto. – De stad en hare inwoners. – Mosteiro de Leça do Balio. – Van Porto naar Coïmbra. – Een jonge Portugees. – De wijnen van de Douro. – Het kasteel van Feira. – Tras-os-Montes. – Ovar. – De landbouw. – De maïsoogst. – De Romaria. – Coïmbra. – Camoëns. – De Universiteit.

SPANJE . . . . . blz. 257.

IV. Van Barcelona naar Valencia. – De Spaansche roovers. – De diligence, de *galera* en andere rijtuigen. – De *mayoral*, de *zagal* en de *delantero*. – Tortosa. – Vinaroz. – Murviedro en zijn antieke schouwburg.
V. Valencia del Cid. – De *labradores* en de kostumes. – De *Llotja de Seda*. – De *orchata de chufas*. – De *Seu*. – De Guadalaviar. – De irrigatiën en het watergericht. – De *bandurria*, de *citara* en de *dulzayna*.
VI. De openbare boekerij. – Het museum *de la Merced* en zijne palmboomen. – *De mozos de la escuedra*. – *De tartana*.
VII. Oudheid der stierengevechten. – De Cid Campeador. Koningen van Spanje *toreros*. – Costillares. – Pedro Romero en zijne vijf duizend zes honderd stieren. – Pepe Illo en zijn boek. – Eene koninklijke school tot het leeren van de kunst om stieren te bevechten. – Montès en de Chiclanero.
VIII. De *ganaderias*. – De *herradura*. – De *novillos*. – *Vaqueros* en *cabestros*. – Reis der stieren. – De *encierro* en de *apartado*. – *La plaza de Toros*. – Aanplakbiljetten en programma's der stierengevechten. – Aankomst van de *cuadrilla*. – De *toreros*.

EEN REIS DOOR DE NOORDELIJKE PROVINCIEN VAN PORTUGAL . . . . . blz. 281.

II. *Tweede gedeelte.*
III. Van Coïmbra naar Pombal en Leiria. – Batalha. – De pastoor van Batalha. – Alcobaça. – Van Alcobaça naar Thomar. – Porto de Moz. – De Sierra d'Albardos. – Aleixo. – *As contrabandistas!* – Ourem. – Thomar. – Santarem. – Belém. – Cintra. – Mafra. – Slot.

SPANJE . . . . . blz. 305.

VIII. *Tweede gedeelte.*
IX. Een stierengevecht te Valencia. – De *despejo*. – De optocht der *cuadrilla*: de *Alguaciles*. – De *espadas*, de *banderilleros*, de *chulos* en de *picadores*. – De uitval van den stier. – De *suertes* en de *cogidas*. – De picador Calderon en zijne wond. – Een *quite*. – Pedro Romero en de *picadores*. – El Gordito.

X. De Tato. – De degen en de *muleta*. – De *estoca da à volapies*. – Een stortbui van *sombreros*. – De *cachetero*. – De *tiros* der muilezels. – De *banderillas* van fuego. – De *sobresaliente*. – De *suertes de capa*. – *El Gordito Sentado*. – Een *banderillero* in groot gevaar. – De springende stieren. – De *suerte de descabellar*.
XI. De terechtstelling van een moordenaar. – Spaansche improvisators. – De Saranospoort. Duivenjachten. – De Albufera. – Een jacht- en een vischpartij. – De *batidas*, de lepelaars of flamingo's.

ULM . . . . . blz. 329.

ANTIPAROS . . . . . „ 332.

CUBA . . . . . „ 337.

I. Vertrek van Nieuw-York. – Een nacht op zee. – Eerste gezicht van Cuba. – De Morro.
II. Voorkomen van Havanna. – De straten. – De volante. – De wapenplaats. – De wandeling van Isabella II. – Het hôtel Le Grand. – Baden in de rotsen.
III. Chinesche koelies. – Armenkwartier in Havanna. – De wandeling van Tacon.
IV. De bijnamen van Havanna. – Matanzas. – La Plaza. – Limossar. – Het binnenland van Cuba. – De plantengroei.
V. De suikerrietvelden. – Eene plantage. – De koffie. – Het leven op een suikerplantage.
VI. Het leven op de suikerplantages.
VII. De Cumbre. – De overtocht. – Terugkeer naar Havanna.
VIII. De bevolking van Cuba. – De vrije zwarten. – De mysteriën der slavernij. – De natuurlijke voortbrengselen. – Het klimaat.

SIR JOHN FRANKLIN EN DE NOORDPOOLREIZEN. blz. 353.

I. Noordwestelijke doorvaart. – Vroegere Noordpoolreizen. – Ontdekkingen in deze eeuw. – Kapt. Scoresby, Ross, Parry, Buchan.
II. Franklins jeugd. – Zijn eerste reizen. – Franklin Gouverneur van van Diemensland. – Verdere Noordpoolreizen. – Uitzending van de *Erebus* en *Terror*.
III. Goede tijdingen. – Plotseling stilzwijgen. – Ongerustheid. – Poging van James Ross. – Expeditiën ter opsporing. – Teleurstellingen. – Sporen.
IV. Mac Clintons afreis. – Zijn eerste overwintering. – Zijn tweede. – Gedenksteen te Beechey. – Nadere ontdekkingen. – Franklins vermoedelijk uiteinde.

DE NOORDPOOLSTREKEN . . . . . blz. 369.

Groenland en zijn bewoners. – De eilanden. – Eskimos.

MESJHED, DE HEILIGE STAD IN KHORÂSSAN . . blz. 378.

I. Mesjhed, de heilige stad. – Opvolgers van Mohammed. – Tweedracht tusschen de Moslims. – De Koran in Perzië.
II. Nisjâpoer. – Beloedsjen. – Een geleerde *mollâh*. – Sjiietsche gevatheid.
III. Ruïnen te Nisjâpoer. – Grafmonumenten.
IV. De moskee van Kadamgâh. – Een kluizenaar. – Bedevaartgangers. – Plechtige ontvangst.
V. Huizen te Mesjhed. – Een vezier. – Perzische knevelarij. – De opziener der heilige wijk. – Het geschenk van een eerekleed. – Prins Sultan-Moerad-Mirza. – Perzische geleerdheid.
VI. Doodenkaravaan. – Wraakoefening na den dood. – De heilige wijk. – De ruïnen van Toes.
VII. Het Moharramfeest. – Godsdienstige tooneelvoorstellingen.

DE ANDAMAN-EILANDEN . . . . . blz. 401.

UIT INDIË . . . . . „ 407.